

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ปัญญาสนิบาตชาดก

๑. นพินิกายชาดก

ว่าด้วยราชาธิดาทำลายตบะของดาบส

[๑] ชนบทเร้าร้อนอยู่ แม้รัฐก็จะพินาศ ลูกก่อน
ลูกนพินิกา มานี้เกิด เจ้าจงไปนำพราหมณ์ผู้นั้นมา
ให้เรา.

[๒] ข้าแต่พระราชบิดา หม่อมฉันทนความ
ลำบากไม่ได้ ทั้งไม่รู้จักหนทาง จะไปยังป่าที่ข้างอยู่
อาศัยได้อย่างไรเล่า เพคะ.

[๓] ลูกก่อนลูกนพินิกา เจ้าจงไปอยู่ชนบทที่
เจริญด้วยช้าง ด้วยรถ ด้วยยานที่ต่อด้วยไม้ เจ้าจง
ไปด้วยอาการอย่างนี้เถิดลูก เจ้าจงพากองช้าง กองม้า
กองรถ กองพลรบไปแล้ว จักนำพราหมณ์ผู้นั้นมา
สู่อำนาจได้ด้วยผิวพรรณ และรูปสมบัติของเจ้า.

[๔] อาศรมของอิติสิงคดาบสนั้น ปรากฏด้วย
ธง คือ ต้นกล้วย แวดล้อมด้วยต้นสมอ เป็นที่น่า
รื่นรมย์ นั่นคือแสงไฟ นั่นคือควันเห็นปรากฏอยู่
อิติสิงคดาบสผู้มีฤทธิ์มากเห็นจะไม่ทำให้ไฟเสื่อม.

[๕] อิติสิงคดาบสเห็นพระราชธิดา ผู้สวมใส่
คุณทลแก้วมณีเสด็จมาอยู่ กลับแล้ว เข้าไปสู่อาศรม
ที่มุงด้วยใบไม้ ส่วนพระราชธิดาแสดงอวัยวะอันซ่อน
เร้น และอวัยวะที่ปรากฏ เล่นลูกข่างอยู่ที่ประตูอาศรม
ของดาบสนั้น ฝ่ายดาบสผู้อยู่ในบรรณศาลา เห็น
พระนางกำลังเล่นลูกข่างอยู่ จึงออกจากอาศรมแล้ว
ได้กล่าวคำนี้ว่า

[๖] ดูก่อนท่านผู้เจริญ ต้นไม้ของท่านที่มีผล
เป็นไปอย่างนี้ มีชื่อว่าอะไร แม่ท่านขว้างไปไกลก็
กลับมา มิได้ละท่านไป.

[๗] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ต้นไม้ที่มีผลเป็นไป
อย่างนี้นั้น มีอยู่มากที่เขาขันธมาทน์ ที่ใกล้อาศรม
ของข้าพเจ้า ผลไม้นั้นแกแม้ข้าพเจ้าว่างไปไปไกลกำลัง
มา ไม่ละข้าพเจ้าไปเลย.

[๘] เชิญท่านผู้เจริญจงเข้ามาสู่อาศรมนี้ จงบริ-
โภค จงรับน้ำมันและรักษา เราจักให้ นี้อาสนะ
เชิญท่านนั่งบนอาสนะนี้ เชิญบริโภคแห่งน้ำมันและ
ผลไม้แต่ที่นี้เถิด.

[๕] ที่ระหว่างขาอ่อนทั้งสองของท่านนี้เป็น

อะไร มีลักษณะเรียบร้อย ปรากฏดุจสีดำ เราถาม
ท่านแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า อวัยวะ
ส่วนยาวของท่านเข้าไปอยู่ในฝักหรือหนอ.

[๑๐] ข้าพเจ้านี้เที่ยวแสวงหามูลผลาหารในป่า
ได้พบหมีมีรูปร่างน่ากลัวยิ่งนัก มันวิ่งไล่ข้าพเจ้ามา
โดยเร็ว มาทันเข้าแล้วทำให้ข้าพเจ้าล้มลงแล้วมันกัด
อวัยวะส่วนยาวของข้าพเจ้า แผลนั้นก็เหวอะหวะ และ
เกิดคันขึ้น ข้าพเจ้าไม่ได้ความสบายตลอดกาลทั้งปวง
ท่านคงสามารถกำจัดความคันนี้ได้ ข้าพเจ้าวิงวอนแล้ว
ขอท่านได้โปรดกระทำประโยชน์ให้แก่ข้าพเจ้าผู้เป็น
พราหมณ์เถิด.

[๑๑] แผลของท่านลึก มีสีแดง ไม่เนาเปื่อย
มีกลิ่นเหม็น และเป็นแผลใหญ่ เราจะประกอบกระ-
สายยาหน้อยหนึ่งให้ท่าน ตามที่ท่านจะพึงมีความสุข
อย่างยิ่ง.

[๑๒] ดูก่อนท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ การ
ประกอบมนต์ก็ดี การประกอบกระสายยาที่ดี โอสถ
ที่ดี ย่อมแก้ไขไม่ได้ ขอท่านจงเอาองคชาตอันอ่อนนุ่ม
ของท่านเสียดสีกำจัดความคัน ตามที่ข้าพเจ้าจะพึงมี
ความสุขอย่างยิ่งเถิด.

[๑๓] อาศรมของท่านอยู่ทางทิศไหนแต่ที่นี้หนอ
ท่านย่อมรื่นรมย์อยู่ในป่าแลหรือ มูลผลาหารของท่าน
มีเพียงพอแลหรือ สัตว์ร้ายไม่เบียดเบียนท่านแลหรือ.

[๑๔] แม่น้ำชื่อ เขมา ย่อมปรากฏแต่ป่าหิมพานต์
ในทิศเหนือตรงไปแต่ที่นี้ อาศรมอันรื่นรมย์ของ
ข้าพเจ้าอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนั้น ท่านควรไปดูอาศรมของ
ข้าพเจ้าบ้าง ต้นมะม่วง ต้นรัง ต้นหมากเฒ่า ต้นหว้า
ต้นราชพฤกษ์ ต้นแคฝอย มีดอกบานสะพรั่ง ท่าน
ควรไปดูอาศรมของข้าพเจ้าซึ่งมีกินนรขั้บร้องอยู่โดย
รอบ ต้นตาลมูลมัน ผลไม้ที่อาศรมของเรานั้น มีผล
ประกอบด้วยดีและกลิน ท่านควรไปดูอาศรมของ
ข้าพเจ้า อันประกอบด้วยภูมิภาคสวยงามนั้นบ้าง
ผลไม้แห้งไม้ ที่อาศรมของข้าพเจ้ามีมาก ประกอบด้วย
ดีดี กลิน และรส พวกพรานย่อมมาสู่ประเทศนั้น
อย่าได้มาลักมูลผลาหารไปจากอาศรมของข้าพเจ้านั้น
เลย.

[๑๕] บิดาของเราไปแสวงหามูลผลาหาร จะ
กลับมาในเย็นวันนี้ เราทั้งสองจะไปสู่อาศรมนั้นได้
ต่อเมื่อบิดากลับมาจากการแสวงหามูลผลาหาร.

[๑๖] พรหมณ์ ฤาษี และราชฤาษี ผู้มีรูปสวย
เหล่าอื่นเป็นอันมาก ย่อมอยู่ใกล้ทางโดยลำดับ ท่าน
พึงถามถึงอาศรมของข้าพเจ้ากะท่านพวกนั้นเถิด ท่าน
พวกนั้นจะพาท่านไปในสำนักของข้าพเจ้า.

[๑๗] ฟีนเจ้าก็ไม่หัก น้ำเจ้าก็ไม่ตัก แม่ไฟเจ้า
ก็ไม่ติด เจ้าอ่อนใจชบเซาอยู่ทำไมหนอ ดูก่อนเจ้าผู้
ประพาศิพรหมจรรย์ เมื่อก่อนฟีนเจ้าก็หัก ไฟเจ้าก็
ติด แม่ไฟสำหรับผิงเจ้าก็จัดไว้ ตั้งเจ้าก็ตั้ง น้ำเจ้าก็
ตักไว้ให้เรา วันอื่น ๆ เจ้าเป็นผู้ประเสริฐดีอยู่ วันนี้
เจ้าไม่หักฟีน ไม่ตักน้ำ ไม่ติดไฟ ไม่จัดเครื่องบริโภคน
ไว้ ไม่ทักทายเรา ของอะไรของเจ้าหายไปหรือ หรือ
ว่าเจ้ามีทุกข์ในใจอะไร.

[๑๘] ชฎิลผู้ประพาศิพรหมจรรย์มาในอาศรมนี้
มีรูปร่างน่าดูน่าชม เอวเล็กเอวบาง ไม่สูงนัก ไม่ต่ำ
นัก รัศมีสวยงาม มีศีรณะปกคลุมด้วยผมอันดำเป็นเงา
งาม ไม่มีหนวด บวชไม่นาน มีเครื่องประดับเป็น
รูปเชิงบาตรอยู่ที่คอ มีป้อมสองป้อมงามเปล่งปลั่งดัง
ก้อนทองคำ เกิดดีแล้วที่อก หน้าของชฎิลนั้นน่าดูยิ่ง
นัก มีกรรเจียกจอนห้อยอยู่ที่หูทั้งสองข้าง กรรเจียก
เหล่านั้นย่อมแวววาว เมื่อชฎิลนั้นเดินไปมา สายพัน
ชฎาก็งามแพรวพราว เครื่องประดับเหล่านั้นอีกดี
อย่างของชฎิลนั้น มีสีเขียว เหลือง แดง และขาว
เมื่อชฎิลนั้นเดินไปมา เครื่องประดับเหล่านั้นย่อมดัง
กริ่งกร่างเหมือนฝูงนกตริฎีร้องในเวลาฝนตก ฉะนั้น
ชฎิลนั้นไม่ได้คาดเครื่องรัดเอวที่ทำด้วยหญ้าปล้อง ไม่
ได้นุ่งผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้ เหมือนของพวกเรา ผ้า

เหล่านั้นพันอยู่ที่ระหว่างแข่งงามโชติช่วง ปลิวสะบัด
ดังสายฟ้าแลบอยู่ในอากาศ ข้าแต่ท่านพ่อ ชฎิลนั้น
มีผลไม้ไม่สุก ไม่มีขั้วติดอยู่ที่สะเอวภายใต้เท้า ไม่
กระทบกัน กระดกเล่นอยู่เป็นนิตย์ อนึ่ง ชฎิลนั้นมี
ชฎานำดูยิ่งนัก มีปลายงอนมากกว่าร้อย มีกลิ่นหอม
มีสีระยับอันแบ่งด้วยดีเป็นสองส่วน โอ ขอให้ชฎาของ
เราจงเป็นเช่นนั้นเถิดหนอ และในคราวใด ชฎิลนั้น
ขยายชฎาอันประกอบด้วยสี และกลิ่น ในคราวนั้น
อาศรมก็หอมฟุ้งไปเหมือนดอกอุบลเขียวที่ถูกลมรำเพย
พัด ฉะนั้น ผิวพรรณของชฎิลนั้นนำดูยิ่งนัก ไม่เป็น
เช่นกับผิวพรรณที่กายของข้าพเจ้า ผิวกายของชฎิล
นั้นถูกลมรำเพยพัดแล้ว ย่อมหอมฟุ้งไป ดุจป่าไม้
อันมีดอกบานในปลายฤดูร้อน ฉะนั้น ชฎิลนั้นตีผลไม้
อันวิจิตรงามนำดูลงบนพื้นดิน และผลไม้ที่ขว้างไป
แล้วย่อมกลับมาสู่มือของเขาอีก ข้าแต่ท่านพ่อ ผลไม้
นั้นชื่อผลอะไรหนอ อนึ่ง พื้นของชฎิลนั้นนำดูยิ่งนัก
ขาวสะอาดเรียบเสมอกันดั่งสังข์อันขัดดีแล้ว เมื่อชฎิล
เปิดปากอยู่ย่อมยังใจให้ผ่องใส ชฎิลนั้น ไม่ได้เคี้ยวผัก
ด้วยฟันเหล่านั้นเป็นแน่ คำพูดของเขาไม่หยาบคาย
ไม่เคลื่อนไหวคลาด ไพเราะ อ่อนหวาน ตรงไม่ฟุ้งซ่าน
ไม่คลอนแคลน เสียงของเขาเป็นเครื่องฟูใจจับใจดัง
เสียงนกการเวก นำใจของข้าพเจ้าให้กำหนดยิ่งนัก

เสียงของเขาหยดย้อย เป็นล้อยคำไม่สะบัดสะบิ้ง ไม่
ประกอบด้วยเสียงพึมพำ ข้าพเจ้าปรารถนาจะได้เห็น
เขาอีก เพราะชฎิลนั้นเป็นมิตรของข้าพเจ้ามาก่อน
ผลที่ต่อสนิทก็เกลี้ยงเกลานที่ทั้งปวงใหญ่ เกิดดีแล้ว
คล้ายกับกลีบบัว ชฎิลนั้นให้ข้าพเจ้าคร่อมตรงผลนั้น
แหวกขาเอาแข้งบีบไว้ รัศมีชานออกจากกายของชฎิล
นั้น ย่อมเปล่งปลั่งสว่างไสวรุ่งเรือง ดังสายฟ้าอัน
แลบแปลบปลาบอยู่ในอากาศ ฉะนั้น อนึ่ง แขนทั้งสอง
ของชฎิลนั้นอ่อนนุ่ม มีขนเหมือนขนดอกอัญชัน
แม้มือทั้งสองของชฎิลนั้นก็ประกอบด้วยนิ้วมืออันเรียวยาว
วิจิตรงดงาม ชฎิลนั้นมีอวัยวะไม่ระคาย มีขนไม่ยาว
เล็บบยาว ปลายเป็นสีแดง ชฎิลนั้นมีรูปร่าง กอดรัด
ข้าพเจ้าด้วยแขนทั้งสองอันอ่อนนุ่ม บำเรอให้รื่นรมย์
ข้าแต่ท่านพ่อ มือทั้งสองของชฎิลนั้นอ่อนนุ่มคล้าย
ถ้ำสี งามเปล่งปลั่ง พื้นฝ่ามือเกลี้ยงเกลามากเหมือนแว่น
ทอง ชฎิลนั้นกอดรัดข้าพเจ้าด้วยมือทั้งสองนั้นแล้ว
ไปจากที่นี่ ย่อมทำให้ข้าพเจ้าเร่าร้อนด้วยสัมผัสนั้น
ชฎิลนั้นมิได้นำหอบมา มิได้หักพินเอง มิได้พินต้นไม้
ด้วยขวาน แม้มือทั้งสองของชฎิลนั้นก็ไม่มีคมกระ-
ด้าง หมิได้กัดชฎิลนั้นเป็นแผล เธอจึงกล่าวกะข้าพเจ้า
ว่า ขอท่านช่วยทำให้ข้าพเจ้ามีความสุขเถิด ข้าพเจ้า
จึงช่วยทำให้เขามีความสุข และความสุขก็เกิดมีแก่

ข้าพเจ้าด้วย ข้าแต่ท่านผู้เป็นพรหม เธอได้บอก
ข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้ามีความสุขแล้ว ก็ที่อันปลูลาดด้วย
ใบเถาย่างทรายของท่านนี้กระจุยกระจายแล้ว เพราะ
ข้าพเจ้าและชฎินั้น เราทั้งสองเหน็ดเหนื่อยแล้ว ก็
รื่นรมย์กันในน้ำแล้วเข้าสู่กุฏิอันมุงบังด้วยใบไม้บ่อยๆ
ข้าแต่ท่านพ่อ วันนี้มีมนต์ทั้งหลายย่อมไม่แจ่มแจ้งแก่
ข้าพเจ้าเลย การบูชาไฟข้าพเจ้าไม่ชอบใจเลย แม้การ
บูชาัญญ ในที่นั้นข้าพเจ้าก็ไม่ชอบใจ ตราบใดที่
ข้าพเจ้ายังมีได้พบเห็นชฎิล ผู้ประพาศพรหมจรรย์
ข้าพเจ้าจะไม่บริโภคมูลผลาหารของท่านพ่อเลย ข้าแต่
ท่านพ่อ แม้ท่านพ่อย่อมรู้เป็นแน่แท้ว่าชฎิลผู้ประพาศ
พรหมจรรย์อยู่ที่ศใด ขอท่านพ่อจงพาข้าพเจ้าไปให้
ถึงที่ศนั้นโดยเร็วเถิด ข้าพเจ้าอย่าได้ตายเสียในอาศรม
ของท่านเลย ข้าแต่ท่านพ่อ ข้าพเจ้าได้ฟังถึงป่าไม้
อันวิจิตรมีดอกบาน ก็ก້องไปด้วยเสียงนกร้อง มี
ฝูงนกอาศัยอยู่ ขอท่านพ่อช่วยพาข้าพเจ้าไปให้ถึงป่า
ไม้นั้นโดยเร็วเถิด ข้าพเจ้าจะต้องละชีวิตเสียก่อนใน
อาศรมของท่านพ่อเป็นแน่.

[๑๕] เราไม่ควรให้เจ้าผู้ยังเป็นเด็กเช่นนี้ ถึง
ความกระสันในป่าเป็นโชติรสนี้ ที่หมู่คนธรรพ์และ
เทพอัปสรส้องเสพเป็นที่อยู่อาศัยแห่งธานีทั้งหลาย ใน
กาลก่อน พวกมิตรย่อมมีบ้าง ไม่มีบ้าง ชนทั้งหลาย

ยอมทำความรักในพวกญาติและพวกมิตร กุมารโดยยอม
ไม่รู้ว่า เราเป็นผู้มาแต่ไหน กุมารนี้เป็นผู้ลามก อยู่
ในกลางวันเพราะเหตุอะไร มิตรสหายยอมสนิทกัน
บ่อย ๆ เพราะความอยู่ร่วมกัน มิตรนั้นนั้นแหละยอม
เสื่อมไป เพราะความไม่อยู่ร่วมของบุรุษที่ไม่สมาคม
ถ้าเจ้าได้เห็นพรหมจารี ได้พูดกับพรหมจารี เจ้าจัก
ละคุณคือตปธรรมนี้เร็วไว ดูก้าวกล้าที่สมบูรณ์แล้ว
เสียไปเพราะน้ำมากฉะนั้น หากเจ้าได้เห็นพรหมจารี
อีก ได้พูดกับพรหมจารีอีก เจ้าจักละสมณเดชนี้เร็วไว
ดูก้าวกล้าที่สมบูรณ์แล้วเสียไปเพราะน้ำมากฉะนั้น
ดูก่อนลูกรัก พวกยักษ์นั้นยอมเที่ยวไปในมนุษยโลก
โดยรูปแปลก ๆ นรชนผู้มีปัญญาไม่พึงคบพวกยักษ์
นั้น พรหมจารียอมฉิบหายไป เพราะความเกาะเกี่ยว
กัน.

จบนิพนธ์ชาดกที่ ๑

อรรถกถาปัญญาสาธิต

อรรถกถานพินิกชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ-
ปรารภถึงการประเล้าประโลมของปฺราณทุกติกา จึงตรัสพระดำรัสที่ว่า
อุทฺทยเหตุ ชนปโท ดังนี้ เป็นต้น.

ก็พระศาสดา เมื่อจะตรัสจึงถามภิกษุหนึ่งว่า เธอถูกใครทำให้เบื่อ-
หน่าย? เมื่อภิกษุกราบทูลว่า ถูกภริยาเก่าเป็นผู้ทำให้เบื่อหน่าย ดังนี้ จึง
ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ หญิงคนนี้แลเป็นผู้ทำความพินาสให้แก่เธอ (ในบัดนี้
เท่านั้น หามิได้) แม้ในกาลก่อน เธออาศัยผู้หญิงคนนี้แล้ว เสื่อมจากฉาน
เป็นผู้ถึงความพินาสอย่างใหญ่หลวง ดังนี้ จึงทรงนำอดีตนิทานมาว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติ ในกรุง-
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ชื่อว่า อุทิจจะ
พอเจริญวัยแล้วได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปะจนจบแล้ว บวชเป็นฤาษีทำฉานและ
อภิญญาให้บังเกิดขึ้นแล้ว ก็สำเร็จการอยู่อาศัยในหิมวันตประเทศ. เพราะ
อาศัยเหตุนี้ โดยนัยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในอัมพสาชาดกนั้นนั้นแล นาง
เนื้อตัวหนึ่ง จึงตั้งห้องแล้วคลอดลูก. เขาได้มีชื่อว่า อิลิสิงโค เทียว.
ต่อมาบิดาได้ให้เขาผู้เจริญวัยแล้วบวช ศึกษาเล่าเรียนการบริกรรมกสิณ. มีข้า
มिनานัก เขาก็ทำฉานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นได้ จึงได้เล่นอยู่ด้วยความสุข
อันเกิดแต่ฉาน ได้เป็นผู้มีตบะกล้าแข็ง มีตบะอย่างยอดเยี่ยม มีอินทรีย์อัน
ชนะอย่างยิ่ง. เพราะเคาะแห่งศีลของดาบสนั้น ภพท้าวสักกเทวราชจึงหวั่นไหว
ท้าวสักกเทวราช ทรงใคร่ครวญดูก็ทราบถึงเหตุ คิดว่า เราจักใช้อุบาย

ทำลายศีลของดาบสนี้ให้ได้ จึงห้ามฝนไม่ให้ตก ในกาลสิกรัฐทั้งหมดตลอด ๓ ปี. แวนแคว้น ได้เป็นราวกะว่าถูกไฟเผาเผาแล้ว. เมื่อข้าวก้าวไม่สมบูรณ์ พวกมนุษย์ถูกทุกข์ภัยเบียดเบียน จึงเรียกกันมาประชุมที่พระลานหลวง. ลำดับนั้น พระราชาประทับยืนอยู่ที่ช่องพระแกล ตรัสถามคนเหล่านั้นว่า นั่นอะไรกัน ? พวกมนุษย์ผู้ได้รับความทุกข์ พวกกันกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เมื่อฝนไม่ตกตลอด ๓ ปี แวนแคว้นทั้งสี่ก็เร่าร้อน แล้วกราบทูลอีกว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงให้ฝนตกเถิด. พระราชา แม้จะสมาทานศีล เข้าจำอุโบสถ ก็ไม่ทรงสามารถจะให้ฝนตกลงมาได้. ในกาลนั้น ท้าวสักกะเสด็จเข้าไปยังห้องอันประกอบด้วยพระสิริของพระราชาพระองค์นั้น ในเวลาเที่ยงคืน ทรงทำแสงสว่างครึ่งหนึ่งแล้ว ได้ประทับยืนที่กลางเวหาส. พระราชาทอดพระเนตรเห็นแสงสว่างนั้นแล้ว ตรัสถามว่า ท่านเป็นใครกัน ? ท้าวสักกะตรัสตอบว่า เราเป็นท้าวสักกะ. พระราชาตรัสถามว่า พระองค์เสด็จมาประสงค์อะไรหรือ ? ท้าวสักกะทวาราชตรัสว่า มหาราชเจ้าเอ๋ย ! ฝนในแวนแคว้นของพระองค์ตกบ้างไหม ? พระราชาตรัสว่า ไม่ตกเลย. ท้าวสักกะตรัสถามว่า ก็พระองค์ทรงทราบเหตุที่ฝนไม่ตกหรือเปล่า ? พระราชาตรัสว่า ไม่ทราบเลย. ท้าวสักกะทวาราชจึงตรัสชี้แจงว่า มหาราช ! ในหิมวันตประเทศ มีดาบสชื่อว่าอสิสิงคะอาศัยอยู่. พระดาบสนั้น มีดบะกล้าแข็ง มีอินทรีย์อันชนะอย่างยิ่ง เมื่อฝนตกลงมาเป็นนิตย์ ท่านโกรธแล้วฟุ้งดูอากาศ เพราะฉะนั้น ฝนจึงไม่ตก. พระราชาตรัสถามว่า บัดนี้ จะพึงทำอย่างไรดีในเรื่องนี้ ? ท้าวสักกะตรัสว่า เมื่อทำลายดบะของพระดาบสนั้นได้ ฝนก็จักตก. พระราชาตรัสถามว่า ก็ใครเล่าจะสามารถทำลายดบะของพระดาบสนั้นได้. ท้าวสักกะตรัสชี้แจงว่า มหาราช ก็พระราชธิดาพระนามว่าพินิกาของพระองค์นี้แหละจะเป็นผู้สามารถ

พระองค์จึงให้คนเรียกเธอมาแล้วสั่งว่า ลูกจงไปยังสถานที่ที่ชื่อโน้นแล้ว จงทำลายตบะของพระดาบสให้จงได้. ท้าวสักกเทวราช สั่งสอนพระราชายังอย่างนั้นแล้ว ก็ได้เสด็จไปยังที่อยู่ของพระองค์ตามเดิม ในวันรุ่งขึ้น พระราชาทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์แล้วตรัสสั่งให้เรียกพระราชธิดามาแล้ว ตรัสพระคาถาแรกว่า

ชนบทเร้าร้อนอยู่ แม้รัฐก็จะพินาศ ดูก่อนลูก

นพินิกา มาเน่เถิด เจ้าจงไปนำพราหมณ์ผู้นั้นมาให้เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ต่ เม ความว่า เจ้าจงนำพราหมณ์ผู้ทำความพินาศให้แก่เราคนนั้นมาไว้ในอำนาจของตน คือ จงทำลายศีลของดาบสนั้น ด้วยวิธีให้ยินดีในกิเลสเถิด.

พระราชธิดานั้นสดับคานานั้นแล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๒ ตอบว่า

ข้าแต่พระราชบิดา หม่อมฉันทนความลำบาก

ไม่ได้ ทั้งไม่รู้จักหนทาง จะไปยังป่าที่ข้างอยู่อาศัย

ได้อย่างไรเล่า เพคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุกขกฺขมา ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า หม่อมฉันเป็นผู้อดทนต่อความทุกข์ไม่ได้ ทั้งหม่อมฉันก็ไม่รู้จักหนทาง หม่อมฉันนั้นจักไปได้อย่างไรเล่า เพคะ.

ลำดับนั้น พระราชาจึงได้ตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนลูกนพินิกา เจ้าจงไปอยู่ชนบทที่เจริญด้วย

ข้าง ด้วยรถ ด้วยยานที่ต่อด้วยไม้ เจ้าจงไปด้วยอาการ

อย่างนี้เถิดลูก เจ้าจงพากองช้าง กองม้า กองรถ

กองพลราบไปแล้ว จักนำพราหมณ์ผู้นั้นมาสู่อำนาจ

ได้ด้วยผิวพรรณ และรูปสมบัติของเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทารุสงฺฆาภูยานเนน ความว่า แม่นพินิกา เจ้าจักไม่ต้องเดินไป แต่ว่า เจ้าไปสู่ชนบทที่เจริญ มีภิกษาหาได้ง่าย อันเกษมของตนด้วยพาหนะช้าง ด้วยพาหนะรถทั้งหลายแล้ว ต่อจากสถานทีนั้นไปในที่โล่งแจ้ง จงไปด้วยยวดยานที่ปกปิดแล้วเป็นคัน ในทางน้ำ จงไปด้วยเรือและแพ ด้วยยานที่ต่อทำด้วยไม้เถิด. บทว่า วณฺณรูปเณ ความว่า เจ้าไม่ต้องลำบากอย่างนั้น พอไปแล้ว ก็จักนำพราหมณ์นั้นมาสู่อำนาจของตนได้ ด้วยผิวพรรณและด้วยรูปสมบัติของเจ้า.

พระราชาพระองค์นั้น ตรัสพระดำรัสที่ไม่ควรจะตรัสกับพระราชธิดาอย่างนั้น ก็เพราะมุ่งอาศัยการที่จะรักษาแว่นแคว้น. แม้พระราชธิดานั้น ก็ทูลรับสนองว่า ดีละ. ลำดับนั้น พระราชาได้ทรงพระราชทานสิ่งของที่ควรพระราชทานทั้งหมดแก่อำมาตย์แล้ว ทรงส่งพระราชธิดาไปกับพวกอำมาตย์. อำมาตย์ทั้งหลาย พาพระราชธิดาไปถึงปัจฉิมชนบทแล้ว ให้ตั้งค่ายพักแรมในชนบทนั้น ให้ยกพระราชธิดาขึ้นแล้ว. เข้าไปยังหิมวันตประเทศ โดยหนทางที่พรานป่าชี้บอก ในเวลาเช้า ก็ถึงที่ใกล้อาศรมบทของดาบสนั้น.

ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์ให้บุตรเฝ้าอยู่ที่อาศรมบท ตนเองเข้าไปสู่ป่าเพื่อผลไม้น้อยใหญ่. พวกพรานป่า ไม่ไปยังอาศรมบทเอง แต่ยืนอยู่ที่ที่อยู่ของดาบสนั้น เมื่อจะแสดงที่อยู่นั้นแก่พระนางนพินิกา จึงกล่าวคำ ๒ คาถาว่า

อาศรมของอิสิสิงคดาบสนั้น ปราบภูด้วยธง คือ
ต้นกล้วย แวดล้อมด้วยต้นสมอ เป็นที่นารัณรมย์ นั้น
คือแสงไฟ นั่นคือควันเห็นปรากฏอยู่ อิสิสิงคดาบส
ผู้มีฤทธิ์มาก เห็นจะไม่ทำให้ไฟเสื่อม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กทลิตชปญญาโณ มีวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า กทลิตชปญญาณะ เพราะอรรถว่า มีธงคือต้นกล้วยปรากฏอยู่. บทว่า
อกกุชปรีวาริโต ได้แก่ แวดล้อมด้วยป่าไม้เสมอ. บทว่า สงฺขาโต ความว่า
นั่นคือแสงไฟลุกโพลงประจักษ์อยู่ ด้วยฉานของอิสิสิงคดาบสนั้น. บทว่า
มญฺเณ โน อคฺคิ ความว่า เราย่อมสำคัญว่า อิสิสิงคดาบสจะไม่ทำไฟของ
พวกเราให้เสื่อม คือ ให้ลุกโพลง บำเรออยู่.

ฝ่ายพวกอำมาตย์ พากันแวดล้อมอาศรมในเวลาที่พระโพธิสัตว์เข้าไป
สู่ป่าทันที ก็พากันตั้งกองอารักขา ให้พระราชธิดาถือเพศเป็นฤาษี เอาผ้าใย
ไม้สีทองชนิดบางทำเป็นผ้านุ่งผ้าห่ม ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ
แล้ว ให้พระราชธิดาถือเอาลูกข่างอันวิจิตรผูกด้วยเส้นด้าย ส่งเข้าไปยังอาศรม-
บท พวกตนเองพากันยืนอารักขาอยู่ภายนอก. พระราชธิดานั้นเล่นลูกข่างนั้น
พลาง ก็ล่วงล้ำถึงที่สุดจกรม. ในขณะนั้น อิสิสิงคดาบส กำลังนั่งอยู่แล้ว
บนแผ่นหินที่ใกล้ซุ้มประตูบรรณศาลา. พระดาบสนั้นมองเห็นหญิงนั้นกำลัง
เดินมา ตกใจกลัว ลุกขึ้นแล้วเข้าไปยังบรรณศาลา หยุดยืนอยู่. แม้พระราช
ธิดานั้น ก็ไปยังประตูบรรณศาลาของพระดาบสนั้นแล้ว ก็เล่น (ลูกข่าง)
ต่อไปอีก

ก็พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก จึง
ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถาว่า

อิสิสิงคดาบสเห็นพระราชธิดา ผู้สวมใส่กฐณฑล
แก้วมณี เสด็จมาอยู่ กลับแล้ว เข้าไปสู่อาศรมที่มุง
ด้วยใบไม้ ส่วนพระราชธิดาแสดงอวัยวะที่ซ่อนเร้น
และอวัยวะที่ปรากฏ เล่นลูกข่างอยู่ที่ประตูอาศรมของ

ดาบสนั้น ฝ่ายดาบสผู้อยู่ในบรรณศาลา เห็นพระนาง

กำลังเล่นลูกข่างอยู่ จึงออกจากอาศรมแล้วได้กล่าว

คำนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เคนฺทุเกนสุส ความว่า เล่นลูกข่าง
อยู่ที่ประตูอาศรม ของอิสติสิงคดาบสนั้น. บทว่า วิทฺสยนฺตุติ แปลว่า แสดง
อยู่. บทว่า คฺยุหฺม ปกาลิตานิ จ ได้แก่ ประกาศแสดงอวัยวะที่ลับ และ
องคชาตของลับ และประกาศแสดงอวัยวะที่ปรากฏมีใบหน้าและมือเป็นต้น.
บทว่า อพรวิ ความว่า เล่ากันว่า พระดาบสนั้น ยืนอยู่ในบรรณศาลาแล้ว
คิดว่า ถ้าว่าคนคนนี้จะพึงเป็นยักษ์ไซร้ ก็จะมีเข้ามายังบรรณศาลาแล้ว
นึกเนื้อเราเคี้ยวกิน ผู้นี้เห็นจักไม่ใช่ยักษ์ คงเป็นดาบสนั่น.

เพราะฉะนั้น จึงเล่าว่า อิสติสิงคดาบส ออก (จากอาศรม) แล้วกล่าว
คำนี้ว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญ ต้นไม้ของท่านที่มีผลเป็นรูป
อย่างนี้ มีชื่อว่าอะไร แม้ท่านขว้างไปไกลก็กลับมา
มีได้ละท่านไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยสุส เตวํ คตฺติ ความว่า ต้นไม้ชนิด
ใดของท่านช่างมีผลอันน่าพึงใจเป็นไปอย่างนี้ ต้นไม้ชนิดนั้นชื่อว่าอะไรหนอ
คือ พระดาบสสำคัญลูกข่างอันวิจิตรที่ตนเองไม่ได้เคยเห็นมาแล้วในกาลก่อน
ว่า ลูกข่างนั้น พึ่งเป็นผลแห่งต้นไม้ จึงได้ถามอย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระราชธิดานั้น เมื่อจะบอกจึงได้ตรัสคำถาปนีกแก่พระดาบส
นั้นว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ต้นไม้ที่มีผลเป็นไปอย่างนี้
นั้น มีอยู่มากที่ภูเขาคันธมาทน์ ณ ที่ใกล้อาศรมของ

ข้าพเจ้า ผลไม้ นั้น แม้ข้าพเจ้าขวางไปไกลก็กลับมา

ไม่ละข้าพเจ้าไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมิเป** คนุรมาทเน ได้แก่ ที่ภูเขา
คันธมาทน์ ณ ที่ใกล้อาศรมของข้าพเจ้า. บทว่า **ยสุต** เตว คต ได้แก่
ต้นไม้ที่มีผลเป็นไปอย่างนี้. ต อักษร กระทำการเชื่อมบทพยัญชนะ. พระ-
ราชธิดานั้น ได้กล่าวมุสาวาท ดังนี้แล.

ฝ่ายพระดาบสเชื่อแล้ว เมื่อจะทำการต้อนรับด้วยสำคัญว่า ท่านผู้นั้น
เป็นพระดาบส จึงกล่าวคาถานี้ว่า

เชิญท่านผู้เจริญ จงเข้ามาสู่อาศรมนี้ จงบริโภค
จงรับน้ำมันและรักษา เราจักให้ นี้อาสนะ เชิญท่าน
นั่งบนอาสนะนี้ เชิญบริโภคแห่งน้ำมันและผลไม้แต่ที่นี้
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสุสมิมิ** ความว่า เชิญท่านผู้เจริญ
จงเข้ามาสู่อาศรมนี้เถิด. บทว่า **อเทตุ** ความว่า เชิญท่านบริโภคอาหารตาม
ที่เราได้เตรียมไว้แล้วเถิด. บทว่า **ปชฺช** ได้แก่ น้ำมันสำหรับทาเท้า.
บทว่า **ภกฺข** ได้แก่ ผลไม้ น้อยใหญ่อันมีรสอร่อย. บทว่า **ปฏิจฺจ** แปลว่า
จงรับ. บทว่า **อิทมาสน** ความว่า พระดาบสกล่าวแล้วอย่างนั้น ในเวลา
ที่พระราชธิดาเข้าไปแล้ว.

บทว่า **กินฺเต** **อิท** ความว่า เมื่อพระราชธิดาพระองค์นั้น เข้าไป
ยังบรรณศาลา นั่งบนระหว่างไม้ เมื่อผ้าโยไม้ชนิดบางสีทอง แดกกลางเป็น
๒ แฉก สรีระที่ปกปิดก็เปิดเผย. พระดาบส พอเห็นอวัยวะส่วนที่ปกปิด
แห่งสรีระของมาตุคาม เพราะค่าที่ตนไม่เคยเห็นมาแต่ก่อน จึงสำคัญว่า นั้น
เป็นแผล แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า

ในระหว่างขาอ่อนทั้งสองของท่าน นี่เป็นอะไร

มีสัญญาณเรียบร้อย ปรากฏดุจสีดำ เราถามท่านแล้ว

ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า อวัยวะส่วนยาว

ของท่าน เข้าไปอยู่ในฝักหรือหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุปิปัจจิต ความว่า สัญญาณปากแผล

อันมีสีดิลปะ ถูกสัมผัสด้วยดี ในเวลาประชิดขาอ่อน ๒ ข้างเข้ากัน. จริงอยู่ที่ตรงนั้นได้กลายเป็นหลุมบ่อ เพราะไม่ประกอบด้วยลักษณะที่งดงาม และมีสัญญาณปากแผลอันมีสีดิลปะนูนขึ้นชัด เพราะประกอบด้วยลักษณะที่งดงาม. บทว่า กณฺหฺริวปฺปกาสติ ความว่า ปรากฏดุจสีดำที่ข้างทั้ง ๒. บทว่า โกเส นฺุ เต อุตฺตมฺงฺคํ ปวิฏฺฐํ ความว่า อวัยวะส่วนยาว คือ สัญญาณแห่งเพศของท่าน ย่อมไม่ปรากฏ คือ พระดาบสถามว่า อวัยวะส่วนยาว เข้าไปอยู่ในฝักคือสรีระของท่านหรือหนอ ?

ลำดับนั้น พระราชาคนนั้น เมื่อจะหลอกลวงพระดาบสนั้น จึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าพเจ้านี้ เทียวแสวงหามูลผลาหารในป่า ได้

พบหมีมีรูปร่างน่ากลัวยิ่งนัก มันวิ่งไล่ข้าพเจ้ามาโดย

เร็ว มาทันเข้าแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าล้มลงแล้ว มันกัด

อวัยวะส่วนยาวของข้าพเจ้าเสีย แผลนั้นก็เหวอะหะ

และเกิดคันขึ้น ข้าพเจ้าไม่ได้ความสบายตลอดกาลทั้ง

ปวง ท่านคงสามารถกำจัดความคันนี้ได้ ข้าพเจ้า

วิงวอนแล้ว ขอท่านได้โปรดกระทำประโยชน์ให้แก่

ข้าพเจ้า ผู้เป็นพราหมณ์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสาथิ** ความว่า พบหมีกำลังวิ่งมา จึงพยายามเอาก่อนคินขว้างปามัน . บทว่า **ปติตุวา** แปลว่า วิ่งไล่มา. บทว่า **สทสุขมปฺปโต** ได้แก่ ถึงคือทันตัวข้าพเจ้าโดยเร็ว. บทว่า **ปฺนุชฺช** ได้แก่ ทำให้ข้าพเจ้าล้มลงแล้ว. บทว่า **อพฺพหิ** ความว่า มันใช้ปากกัด อวัยวะส่วนยาวของข้าพเจ้าแล้ว ก็หลีกหนีไป จำเดิมแต่นั้นมา ในที่ตรงนี้ แผละ จึงกลายเป็นแผล. บทว่า **สุวยิ** ความว่า จำเดิมแต่กาลนั้นมา แผลของข้าพเจ้านี้มัน จึงเหวอะหะ และต้องทำการเกาเสมอ เพราะข้อนั้น เป็นปัจจัยแล ข้าพเจ้าจึงไม่ได้รับความสุขทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ ตลอด กาลทั้งปวง. บทว่า **ปโห** แปลว่า สามารถ. บทว่า **พฺรหฺมณฺคฺคํ** ความว่า พระราชาคิดว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าวิงวอนแล้ว กรุณาช่วยทำ ประโยชน์นี้แก่ข้าพเจ้าผู้เป็นพราหมณ์เถิด คือความทุกข์นี้ จักได้ไม่มีแก่ ข้าพเจ้า ได้แก่ จงช่วยนำไปเสีย.

พระดาบสนั้น เธอคำมสาวาทของพระราชาคิดว่า เป็นจริง จึง คิดว่า ถ้าความสุขอย่างนั้น จะมีแก่ท่านไซ้ ข้าพเจ้าก็จักทำให้ดังนี้แล้ว ก็ มองดูส่วนตรงนั้นแล้ว กล่าวคาถาถัดไปว่า

ผลของท่านลิก มีสีแดง ไม่เนาเปื่อย มีกลิ่น

**เหม็น และเป็นแผลใหญ่ เราจะประกอบกระสายยา
หน้อยหนึ่งให้ท่านตามที่ท่านจะพึงมีความสุขอย่างยิ่ง.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สโหลหิต** ได้แก่ มีสีแดง. บทว่า **อฺปฺปติโก** ได้แก่ เว้นจากเนื้อเน่า. บทว่า **ปฺกุกคฺนุชฺ** ได้แก่ มีกลิ่น เหม็นนิดหน่อย. บทว่า **กสยโยคํ** ความว่า ข้าพเจ้าจักถือเอาน้ำฝาดจาก ต้นไม้บางชนิดแล้ว ทำน้ำฝาดนั้นประกอบเป็นยาสมานแผลแก่ท่าน.

ลำดับนั้น พระนางนพินิกา จึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ การประกอบ
มนต์ก็ดี การประกอบกระสายยาที่ดี โอสถก็ดี ย่อม
แก้ไขไม่ได้ ขอท่านจงเอาองคชาตอันอ่อนนุ่มของท่าน
เสียดสีกำจัดความคัน ตามที่ข้าพเจ้าจะพึงมีความสุข
อย่างยิ่งเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กมนฺติ ความว่า ดูก่อนท่านผู้ประพฤติ
พรหมจรรย์ผู้เจริญ การประกอบมนต์ที่ดี การประกอบกระสายยาที่ดี โอสถมี
ดอกและผลเป็นต้นก็ดี ที่แผลของข้าพเจ้านี้ ย่อมแก้ไขไม่ได้เลย คือการประกอบ
มนต์เป็นต้นเหล่านั้น ถึงจะทำแล้วหลาย ๆ ครั้ง ก็ไม่เป็นความผาสุกสบายแก่
แผลนั้นเลย แต่เมื่อท่านใช้องคชาตอันอ่อนนุ่มของท่านนั้น เสียดสีไปมาทำ
นั้น ความคันก็จะไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น ขอท่านช่วยเอาองคชาตนั้น กำจัด
ความคันให้ที่เถอะ.

พระดาบสนั้น กำหนดว่า คนคนนั้นพูดจริง ไม่รู้เลยว่า สีลจะขาด
ฉานจะเสื่อม ด้วยเมถุนสังสัคคะ เมื่อพระราชธิดานั้นกล่าวว่า เกสัช ดังนี้
เพราะความไม่รู้จักเมถุนธรรม เหตุที่ตนไม่เคยเห็นมาตุคามมาก่อน จึงเสพ
เมถุนธรรม ในทันทีนั้น สีลของดาบสนั้นก็ขาด ฉานก็เสื่อม. ดาบสนั้น
กระทำการร่วมสังวาส ๒, ๓ ครั้ง ก็เหนื่อยอ่อน จึงออกไปลงสู่สระอาบน้ำ
ระงับดับความกระวนกระวายแล้ว กลับมานั่ง ณ บรรณศาลา ถึงขนาดนั้น
ก็สำคัญคนคนนั้นว่า เป็นดาบสอยู่อีก เมื่อจะถามถึงที่อยู่ จึงกล่าวคาถาว่า

อาสมของท่านอยู่ทางทิศไหน แต่ที่นี้หนอ
ท่านย่อมรื่นรมย์อยู่ในป่าแลหรือ มูลผลาหารของท่าน
มีเพียงพอแลหรือ สัตว์ร้ายไม่เบียดเบียนท่านแลหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตเมณ ได้แก่ อาศรมของท่านผู้เจริญ
อยู่ทางทิศไหนแต่ที่นี่. บทว่า ภว นี้ เป็นอาลปนะ.

ลำดับนั้น พระนางนพินิกา ได้ตรัสคาถา ๔ คาถาว่า

แม่น้ำชื่อเขมาย่อมปรากฏแต่ป่าหิมพานต์ ในทิศ
เหนือตรงไปแต่ที่นี่ อาศรมอันน่ารื่นรมย์ของข้าพเจ้า
อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนั้น ท่านควรไปดูอาศรมของข้าพเจ้าบ้าง
ต้นมะม่วง ต้นรัง ต้นหมากเนา ต้นหว้า ต้นราชพฤกษ์
ต้นแคฝอย มีดอกบานสะพรั่ง ท่านควรไปดูอาศรม
ของข้าพเจ้า ซึ่งมีกนกรับร้องอยู่โดยรอบ ต้นตาล
มูลมัน ผลไม้ที่อาศรมของเรานั้น มีผลประกอบด้วย
สีและกลิ่น ท่านควรไปดูอาศรมของข้าพเจ้า อัน
ประกอบด้วยภูมิภาคสวยงามนั้นบ้าง ผลไม้ เหง้าไม้
ที่อาศรมของข้าพเจ้ามีมาก ประกอบด้วยสี กลิ่น และ
รส พวกพรานย่อมมาสู่ประเทศนั้น อย่าได้มาลักมูล
ผลอาหารไปจากอาศรมของข้าพเจ้านั้นเลย.

๔ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตฺตราย ได้แก่ ทิศเหนือ. บทว่า
เขมา ได้แก่ แม่น้ำที่มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า หิมวฺนฺตา ปภาติ ความว่า
ย่อมไหลมาแต่ป่าหิมพานต์. บทว่า อโห เป็นนิบาต ใช้ในอรรถแห่งความ
อ่อนหวาน. บทว่า อุกฺทลกา ได้แก่ ต้นไม้ที่ป้องกันลม. บทว่า กิปุริสาภิคฺติ
ได้แก่ ซึ่งมีพวกกนกรพากันแวดล้อมโดยรอบแล้ว ขับร้องอยู่ด้วยเสียงอัน
ไพเราะ. บทว่า ตาลา จ มูลา จ เมตฺถ ความว่า ต้นตาลอัน
น่ารัก โคนของต้นไม้เหล่านั้นนั้นแหละ มีลำต้นสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นเป็นต้น

และผลของต้นไม้เหล่านั้นที่อาศรมของเรานั้น. บทว่า **ปทุตเมตฺถ** ได้แก่ ผลไม้นานาชนิด เถาและเหง้าของต้นไม้ ที่อาศรมของข้าพเจ้านั้นมีมาก. บทว่า **มาเม ตโต** ความว่า พวกพรานจำนวนมาก ย่อมพากันมายังอาศรมของข้าพเจ้านั้น ก็มูลผลอาหารที่มีรสอร่อยมากมาย ที่ข้าพเจ้านำมาวางไว้ในที่นี้ ก็มีอยู่ เมื่อข้าพเจ้ามัวแต่ชักช้า พวกพรานเหล่านั้น ก็จะพึงลักเอามูลผลอาหารไปเสีย ขอพวกพรานอย่าได้มาลักมูลผลอาหารของข้าพเจ้าไปจากที่นั่นเลย เพราะฉะนั้น พระราชาจึงตรัสว่า แม้ถ้าท่านมีความประสงค์จะไปกับเราก็จะเชิญ หากไม่มีความประสงค์จะไปไซ้เราก็จักไปละ.

ดาบสได้สดับดังนั้นแล้ว เพื่อจะยับยั้งพระราชาไว้ จนกว่าบิดาตนจะกลับมา จึงกล่าวคาถาว่า

บิดาของเราไปแสวงหามูลผลอาหาร จะกลับมา

ในเย็นวันนี้ เราทั้งสองจะไปสู่อาศรมนั้นได้ ก็ต่อเมื่อ

บิดากลับมาจากการแสวงหามูลผลอาหาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุโฆว คจฺฉามเส** ความว่า เราทั้งสองคนแจ้งให้บิดาเราได้ทราบแล้ว จึงจักไปได้.

ลำดับนั้น พระราชานั้น คิดแล้วว่า ดาบสนี้ ไม่รู้ว่าเราเป็นหญิง เพราะคำที่ท่านเจริญเติบโตมาในป่าเท่านั้น ตั้งแต่แรก แต่ดาของดาบสนั้น พอเห็นเราเข้า ก็รู้ทันที คงถามว่า เข้ามาทำอะไรในที่นี้? แล้วคงจะเอาปลายไม้คานตีเรา แม้ศิระษะของเราก็ต้องแตก เราควรจะไปเสีย ในเวลาที่บิดาของเขายังไม่มาดีกว่า ถึงหน้าที่ในการมาของเรา ก็เสร็จเรียบร้อยแล้ว. พระราชานั้น เมื่อจะบอกอุบายแห่งการมาแก่ดาบสนั้น จึงกล่าวคาถานอกนี้ว่า

พราหมณ์ ฤาษี และราชฤาษี ผู้มีรูปสวยเหล่า

อื่นเป็นอันมาก ย่อมอยู่ใกล้ทางโดยลำดับ ท่านพึง

ถามถึงอาศรมของข้าพเจ้ากะท่านพวกนั้นเถิด ท่าน

พวกนั้นจะพาท่านไปในสำนักของข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราชิสโย ความว่า สหายเอ๋ย! เรา

ไม่สามารถจะชักเข้าอยู่ได้ เพราะพวกพราหมณ์ ฤาษี และพวกราชฤาษี ผู้มี
รูปร่างสวยงามเหล่าอื่น ย่อมอยู่ใกล้ทางโดยลำดับ คือ อยู่ใกล้ทางไปอาศรม
ของเรา เราบอกแก่เขาเหล่านั้นแล้วจักไป ท่านพึงถามเขาเหล่านั้นเถิด เขา
เหล่านั้น จักนำท่านไปสู่สำนักเราเอง.

พระราชธิดานั้น กระทำอุบายสำหรับที่ตนจะหนีไปอย่างนั้นแล้ว ออก
จากบรรณศาลาแล้ว กล่าวกะดาบสผู้กำลังมองดูอยู่นั้นแหละว่า ท่านกลับไป
เถอะ แล้วได้ไปยังสำนักของพวกอำมาตย์ โดยหนทางที่มานั้นแล. พวก
อำมาตย์เหล่านั้น ได้พาพระราชธิดานั้นไปยังค่ายพักแรมแล้ว ก็ไปถึงกรุง
พาราณสีโดยลำดับ. ในวันนั้นนั่นเอง แม้ท้าวสักกเทวราชก็ทรงดีใจ ยังฝน
ให้ตกชุ่มฉ่ำทั่วแคว้นแคว้น. ต่อแต่นั้นมา ชนบทก็ได้มีภิกษาสมบูรณ์. พอ
พระราชธิดานั้น กลับไปแล้วเท่านั้น ความเร่าร้อนก็เกิดขึ้นในร่างกายแม่ของ
อิสิติงคดาบส. ดาบสนั้นหวั่นไหวใจ เข้าไปยังบรรณศาลา เอาผ้าป่านคลุม
ร่างนอนเศร้าโศกอยู่แล้ว.

ในเวลาเย็น พระโพธิสัตว์กลับมามองไม่เห็นบุตร จึงคิดว่า เขาไป
เสียในที่ไหนหนอ แล้ววางหาบเข้าไปยังบรรณศาลา มองเห็นเขานอน จึง
ลูบหลังปลางถามว่า ลูกเอ๋ย ! เจ้าทำอะไร ? แล้วได้กล่าวคาถา ๓ คาถาว่า

พินเจ้าก็ไม่หัก น้ำเจ้าก็ไม่ตัก แม่ไฟเจ้าก็ไม่ติด

เจ้าอ่อนใจชบเขาอยู่ทำไมหนอ ดูก่อนเจ้าผู้ประพฤติ
พรหมจรรย์ เมื่อก่อนพินเจ้าหัก ไฟเจ้าก็ติด แม่ไฟ
สำหรับผิงเจ้าก็จัดได้ ตังเจ้าก็ตั้ง น้ำเจ้าก็ตักไว้ให้เรา
วันอื่น ๆ เจ้าเป็นผู้ประเสริฐดีอยู่ วันนี้เจ้าไม่หักพิน
ไม่ตักน้ำ ไม่ติดไฟ ไม่จัดเครื่องบริโภคน้ำ ไม่ทัก-
ทายเรา ของอะไรของเจ้าหายไปหรือ หรือว่าเจ้ามี
ทุกข์ในใจอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อินฺหานิ ได้แก่ พินที่นำมาจากป่า
เจ้าก็ไม่หัก. บทว่า น หาลิต ได้แก่ แม่ไฟเจ้าก็ไม่ให้ลูกโพลง. บทว่า
ภินฺทานิ ความว่า เมื่อก่อนเวลาที่เรามา เจ้าก็ได้หักพินไว้เรียบร้อยแล้ว.
บทว่า หุต จ อคฺคิ ความว่า ไฟสำหรับบูชาเจ้าก็ติด. บทว่า ตปฺนิ
ความว่า แม่ไฟลุ่น ๆ คือไฟสำหรับผิง เจ้าเองก็เตรียมจัดแจงไว้. บทว่า
ปิจฺจ ความว่า และตั้งประจำสำหรับที่อยู่ของเรา เจ้าก็จัดตั้งไว้แล้วทีเดียว.
บทว่า อุตฺถกญฺจ ความว่า แม่น้ำสำหรับล้างเท้า เจ้าก็ตักตั้งไว้เหมือนกัน.
บทว่า พุรฺหมญฺจ ความว่า ในวันอื่นจากวันนี้ แม่เจ้าเป็นผู้ประเสริฐ
รื่นรมย์อยู่ในอาศรมนี้. บทว่า อภินฺนทฺถฺจ ความว่า วันนี้เจ้าไม่หักพิน.
บทว่า อติทฺทฺทฺจ ความว่า หัวเผือกหัวมัน หรือไปไม้อะไร ๆ ที่เจ้า
จะนั่งไว้สำหรับเราไม่มีเลย. บทว่า มมฺชฺช ความว่า ลูกเอ๋ย! วันนี้เจ้าไม่
ยอมทักทายพ่อเลย. บทว่า นนฺจฺจ นุ ก็ นี้ พระโพธิสัตว์ถามลูกคาบสว่า
ของอะไรของลูกหายไปหรือ หรือว่าลูกมีความทุกข์ในใจอะไรอยู่ รีบบอกเหตุ
แห่งการนอนชบเขามาให้พ่อทราบบ้างเถอะ.

ดาบสนั้น ฟังคำของบิดาแล้ว เมื่อจะเล่าถึงเหตุการณ์นั้นให้ทราบ
จึงเรียนว่า

ชฎิลผู้ประพาศพิภพจรรมายในอาศรมนี้ มีรูปร่างน่าดู น่าชม เอวเล็กเอวบาง ไม้สูงนัก ไม้ต่านัก รัศมีสวยงาม มีศิระปะปกคลุมด้วยผมอันดำเป็นเงางาม ไม่มีหนวด บวชไม่นาน มีเครื่องประดับเป็นรูปเชิง บาตรอยู่ที่คอ มีป้อมสองป้อมงามเปล่งปลั่งดั่งก้อนทองคำ เกิดดีแล้วที่อก. หน้าของชฎิลนั้นน่าดูยิ่งนัก มีกรรเจียก จอนห้อยอยู่ที่หูทั้งสองข้าง กรรเจียกเหล่านั้นย่อม แวววาว เมื่อชฎิลนั้นเดินไปมา สายพันชฎาก็งาม แพรวพราว เครื่องประดับเหล่านี้ก็อีกสวยงามของชฎิล นั้นมีสีเขียว เหลือง แดง และขาว เมื่อชฎิลนั้นเดิน ไปมา เครื่องประดับเหล่านั้นย่อมดั่งกริ่งกร่าง เหมือน ผุ่กนทริฎฐีร้องในเวลาฝนตก ฉะนั้น ชฎิลนั้นไม่ได้ คาดเครื่องรัดเอวที่ทำด้วยหญ้าปล้อง ไม่ได้นุ่งผ้าที่ทำ ด้วยเปลือกไม้ เหมือนของพวกเรา ผ้าเหล่านั้นพันอยู่ ที่ระหว่างแขนงามโชติช่วง ปลิวสะบัดดังสายฟ้าแลบ อยู่ในอากาศ ข้าแต่ท่านพ่อ ชฎิลนั้นมีผลไม้ไม่สุก ไม่มีข้าว ติดอยู่ที่สะเอวภายใต้หน้าก็ ไม่กระทบกัน กระดุกเล่นอยู่เป็นนิตย์ อนึ่ง ชฎิลนั้นมีชฎาน่าดูยิ่งนัก มีปลายอนมากกว่าร้อย มีกลิ่นหอม มีศิระอันแบ่ง ด้วยดีเป็นสองส่วน โอ ขอให้ชฎาของเรา จงเป็นเช่น

นั้นเกิดหนอ และในคราวใด ชฎิลนั้นขยายชฎิลอัน
ประกอบด้วยสีและกลิ่น ในคราวนั้น อาศรมก็หอม
ฟุ้งไป เหมือนดอกอุบลเขียวที่ถูกลมร่ำเพยพัด ฉะนั้น
ผิวพรรณของชฎิลนั้นนำดูยิ่งนัก ไม่เป็นเช่นกับผิว-
พรรณที่กายของข้าพเจ้า ผิวกายของชฎิลนั้น ถูกลม
ร่ำเพยพัดแล้วย่อมหอมฟุ้งไป ดุจป่าไม้ อันมีดอกบาน
ในฤดูร้อน ฉะนั้น ชฎิลนั้นตีผลไม้อันวิจิตรงามนำดู
ลงบนพื้นดิน และผลไม้ที่ขวางไปแล้ว ย่อมกลับมา
สู่มือของเขานีก ข้าแต่ท่านพ่อ ผลไม้นั้นชื่อผลอะไร
หนอ อนึ่ง ฟันของชฎิลนั้นนำดูยิ่งนัก ขาวสะอาด
เรียบเสมอกันดั่งสังข์อันชัดดีแล้ว เมื่อชฎิลเปิดปากอยู่
ย่อมยังใจให้ผ่องใส ชฎิลนั้นคงไม้ได้เคี้ยวผักด้วยฟัน
เหล่านั้นเป็นแน่ คำพูดของเขาไม่หยาบคาย ไม่เคลื่อนไหว
คลาด ไพเราะ อ่อนหวาน ตรง ไม้ฟุ้งซ่าน ไม้
คลอนแคลน เสียงของเขาเป็นเครื่องฟูใจ จับใจดัง
เสียงนกกการเวก นำใจของข้าพเจ้าให้กำหนดยิ่งนัก
เสียงของเขาหยุดย้อย เป็นถ้อยคำไม่สะบัดสะบั้ง ไม้
ประกอบด้วยเสียงพิมพ์้า ข้าพเจ้าปรารถนาจะให้เห็น
เขานีก เพราะชฎิลนั้นเป็นมิตรของข้าพเจ้ามาก่อน
ผลที่ต่อสนิทดี เกลียงเกลานในที่ทั้งปวงใหญ่ เกิดดี
แล้วคล้ายกับกลีบบัว ชฎิลนั้นให้ข้าพเจ้าคร่อมตรง
ผลนั้น แหวกขาเอาแข่งบีบไว้ รัศมีชานออกจาก
กายของชฎิลนั้น ย่อมเปล่งปลั่งสว่างไสวรุ่งเรือง ดัง

สายฟ้าอันแลบแปลบปลาบอยู่ในอากาศ ฉะนั้น อนึ่ง
แขนทั้งสองของชฎิลนั้นอ่อนนุ่ม มีขนเหมือนขนดอก
อัญชัน แม้มือทั้งสองของชฎิลนั้น ก็ประกอบด้วยนิ้ว
มืออันเรียวยาวตรงดงาม ชฎิลนั้นมีวัยจะไม่ระคาย
มีขนไม่ยาว เล็บยาว ปลายเป็นสีแดง ชฎิลนั้นมีรูป
งาม กอดรัดข้าพเจ้าด้วยแขนทั้งสองอันอ่อนนุ่ม บำเรอ
ให้รื่นรมย์ ข้าแต่ท่านพ่อ มือทั้งสองของชฎิลนั้นอ่อน
นุ่มคล้ายสำลี งามเปล่งปลั่ง พื้นฝ่ามือเกลี้ยงเกลา
เหมือนแวนทอง ชฎิลนั้นกอดรัดข้าพเจ้า ด้วยมือทั้ง
สองนั้นแล้ว ไปจากที่นี่ ย่อมทำให้ข้าพเจ้าเร้าร้อน
ด้วยสัมผัสนั้น ชฎิลนั้นมิได้นำหอบมา มิได้หักพินอง
มิได้ฟันต้นไม้ด้วยขวาน แม้มือทั้งสองของชฎิลนั้นก็
ไม่มีความกระด้าง หมิได้กัดชฎิลนั้นเป็นแผล เธอจึง
กล่าวกะข้าพเจ้าว่าขอท่านช่วยทำให้ข้าพเจ้ามีความสุข
เถิด ข้าพเจ้าจึงช่วยทำให้เธอมีความสุข และความสุข
เถิดมีแก่ข้าพเจ้าด้วย ข้าแต่ท่านผู้เป็นพรหม เธอได้
บอกข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้ามีความสุขแล้ว ก็ที่อันปูลาด
ด้วยใบเถาอย่างทรายของท่านนี้ กระจุกกระจายแล้ว
เพราะข้าพเจ้าและชฎิลนั้น เราทั้งสองเหน็ดเหนื่อยแล้ว
รื่นรมย์กันในวันนี้ แล้วเข้าสู่กุฏิอันมุงบังด้วยใบไม้
บ่อย ๆ ข้าแต่ท่านพ่อ วันนี้มีมนต์ทั้งหลายย่อมไม่แจ่ม
แจ่มแก่ข้าพเจ้าเลย การบูชาไฟข้าพเจ้าไม่ชอบใจเลย

แม้การบูชาชัญญ ในที่นั้นข้าพเจ้าก็ไม่ชอบใจ ตราบิด
ที่ข้าพเจ้า ยังมีได้พบเห็นชฎิล ผู้ประพฤติพรหมจรรย์
ข้าพเจ้าจะไม่บริโภคมูลผลาหารของท่านพ่อเลย ข้าแต่
ท่านพ่อ แม้ท่านพ่อย่อมรู้เป็นแน่แต่ว่า ชฎิลผู้ประพฤติ
พรหมจรรย์อยู่ที่ใด ขอท่านพ่อจงพาข้าพเจ้าไปให้
ลงที่ศนั้นโดยเร็วเถิด ข้าพเจ้าอย่าได้ตายเสียในอาศรม
ของท่านเลย ข้าแต่ท่านพ่อ ข้าพเจ้าได้ฟังถึงป่าไม้
อันวิจิตรมีดอกบาน ถูกต้องไปด้วยเสียงนกร้อง มี
ฝูงนกอาศัยอยู่ ขอท่านพ่อช่วยพาข้าพเจ้าไปให้ถึงป่า
ไม้นั้น โดยเร็วเถิด ข้าพเจ้าจะต้องละชีวิตเสียก่อนใน
อาศรมของท่านพ่อเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิธาคมา ได้แก่ ข้าแต่ท่านพ่อ ชฎิล
ผู้ประพฤติพรหมจรรย์มายังอาศรมนี้. บทว่า สุธตฺสเนยฺโย ได้แก่ มีรูปร่าง
ควรคู่ด้วยดี. บทว่า สุตฺนุ ได้แก่ มีรูปร่างบางกำลังดี ไม่ผอมนัก ไม่
อ้วนนัก. บทว่า วิเนติ ความว่า ย่อมยังอาศรมให้ถึง คือให้เต็มเปี่ยมด้วย
รัศมีกายของตน คล้ายกับว่าอาศรมมีแต่รัศมีอย่างเดียว. บทว่า สุกฺกฺกฺก-
หจฺจทนฺนํ โภโต ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ศิระษะของท่านผู้เจริญนั้น มี
ศีลดำเนินด้วยเส้นผมที่มีสีคล้ายแมลงงู เพราะปกคลุมด้วยศีลคำเป็นเงางามย่อม
ปรากฏ คล้ายทำด้วยแก้วมณีที่ขัดสีดีแล้ว ฉะนั้น. บทว่า อมฺสฺสุชาโต
ได้แก่ ชฎิลนั้นยังเป็นหนุ่มแน่น หนวดของเขาจึงยังไม่ปรากฏก่อน. บทว่า
อปรฺถณฺวณฺณํ ได้แก่ ยังบวชไม่นานนัก. บทว่า อาธารรูปฺลฺย ปนฺสฺส
กฺกฺเจ นี้ ท่านกล่าวหมายถึงแก้วมุกดาหารว่า ก็ชฎิลนั้นมีเครื่องประดับคล้าย

กับรูปเชิงบาตรสำหรับใช้วางภาชนะภิกษาของพวกเราอยู่ที่คอก. บทว่า **คณฺหา** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงนมทั้งสองข้าง. บทว่า **อุเร สุชตา** ได้แก่ เกิดดีแล้วที่อก. ปาฐะว่า **อุโรโต** ดังนี้ก็มี. บทว่า **ปภสฺสรา** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยรัศมี. ปาฐะว่า **ปภาสเร** ดังนี้ก็มี ความว่า ย่อมส่องสว่าง. บทว่า **ภุสทสฺสเนยฺย** แปลว่า นำดูยิ่งนัก. บทว่า **กฺุญฺจิตฺตฺตา** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงกรรเจียกจอน บทว่า **สุตฺตฺตฺตฺตฺต** ความว่า สายพันที่ขุทฺธาของชฎิลนั้น ย่อมส่องแสงแพรวพราว. ด้วยบทว่า **สฺยมาณี จตฺสฺโส** นี้ ท่านแสดงถึงเครื่องประดับ ๔ อย่างที่ทำด้วยแก้วมณี ทองคำ แก้วประพาพ และเงิน. บทว่า **ตา สฺสเร** ความว่า เครื่องประดับเหล่านั้นย่อมดั่งกริ่งกร่าง เหมือนฝูงนกตีรฎีร้องในเวลาที่ฝนตก ฉะนั้น. บทว่า **เมฆลํ** แปลว่า สายรัดเอวสำหรับผู้หญิง. ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน. คำนี้ท่านกล่าวหมายถึงผ้าไหมชนิดบางสำหรับนุ่ง. บทว่า **น สนฺุเธ** ได้แก่ ไม่ใช่ผ้าเปลือกไม้. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ชฎิลนั้นมิได้ใช้ผ้าที่ทำด้วยหญ้าปล้อง หรือที่ทำด้วยเปลือกไม้ เหมือนของพวกเราเลย แต่ชฎิลนั้นใช้ผ้าไหมชนิดบางสีทอง. บทว่า **อจฺลกาณี** ได้แก่ ไม่สุก ไม่มีขี้. บทว่า **กฺุสฺโมหิตานี** ได้แก่ ผูกติดอยู่สะเอว. บทว่า **นิจฺจกัप्พํ กโรนฺุติ** ความว่า แม้จะไม่กระทบกัน แต่ก็กระดกเล่นอยู่เป็นนิตย์. บทว่า **หนฺุตาต** แปลว่า ข้าแต่ท่านพ่อผู้เจริญ. บทว่า **กั รุกฺขผลานี ตานี** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงแก้วมณีและผ้าพาดว่า ผลไม้เหล่านั้น เป็นผลไม้ชนิดไหน ที่ผูกค้ายเป็นปมติดอยู่ที่สะเอวของมาณพนั้น. บทว่า **ชฎา** ท่านกล่าวหมายถึงมวยผมที่แซมเสียบติดด้วยรัศนะ โดยเป็นระเบียบบวกรอบชฎา. บทว่า **เวลฺลิตฺตฺตฺตา** แปลว่า มีปลายงอนขึ้น. บทว่า **เทวฺธาสิโร** ได้แก่ ศิรุษะของชฎิลนั้น มีชฎาที่ผูกแบ่งด้วยดีเป็นสองส่วน. บทว่า **ตถา** ความว่า คาบสปรารถนาว่า ชฎาของ

ผม ท่านพ่อมิได้ผูกให้เหมือนชฎาของมาณพนั้นเลย โอ หนอ ขอให้ชฎาแม่
ของผมจงเป็นเช่นนั้นเถิด ดังนี้ จึงได้กล่าวไว้แล้ว. บทว่า อุเปตรุปา ได้แก่
ชฎามีสภาวะอันประกอบแล้ว. บทว่า วาตสมริตฺว ความว่า กลิ่นหอม
ย่อมพุ่งขจรไปในอาศรมไพโรสถ์นี้ เหมือนดอกอุบลเขียวที่ถูกลมร่าเหยียด
พุ่งไป ฉะนั้น. บทว่า เนตาทิส ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ศิวพรรณที่
สรีระของชฎานั้นทั้งนำดูยิ่งนัก ทั้งมีกลิ่นหอมด้วย ไม่เป็นเช่นกับศิวพรรณที่
กายของข้าพเจ้าเลย. บทว่า อคฺคฺคิมฺเห ได้แก่ ในสมัยต้นฤดูฝน. บทว่า
นิหนฺติ แปลว่า ย่อมดี. บทว่า ก็ รุกฺขผลํ นฺโฆ ตํ ได้แก่ ผลไม้นั้น
เป็นผลของต้นไม้อะไรหนอ. บทว่า สงฺขวรูปปฺนฺนา ได้แก่ มีส่วนเปรียบ
เสมอด้วยสังข์อันขัดดีแล้ว. บทว่า น นฺน โส ตากฺมขาติ ความว่า มาณพ
นั้น ไม่ได้เคี้ยวฝัก หัวมันและผลไม้ด้วยฟันเหล่านั้น เหมือนอย่างพวกเรา
เป็นแน่. คาบสนั้นย่อมแสดงว่า เพราะเมื่อพวกเราพากันเคี้ยวผลไม้เหล่านั้น
อยู่ ฟันจึงมีสีเปลือกคมจับสนิท. บทว่า อกฺกถํ ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ
คำพูดของคาบสนั้น แม้จะพูดอยู่บ่อยๆ ก็ไม่หยาบคาย ไม่เคลื่อนคลาด
อ่อนหวานเพราะไพเราะหวานสนิท เป็นคำตรงเพราะไม่หลงลืม เป็นคำสงบ
เรียบเพราะไม่ฟุ้งซ่าน เป็นคำไม่คลอนแคลน. เพราะเป็นคำมั่นคงหลักฐาน.
บทว่า รุทฺติ ความว่า แม้เสียงร้องคือเสียงของเข่าผู้พูดอยู่ ย่อมจับใจ เป็น
เสียงดี ไพเราะหวานดุจเสียงนกกการเวก ฉะนั้น. บทว่า รณฺชยเตว ความ
ว่า ใจของข้าพเจ้า ย่อมกำหนดยิ่งนัก. บทว่า พินฺทุสฺสโร ได้แก่ เสียง
ของเขาหยดย่อย. บทว่า มาณวาทุ ความว่า เพราะมาณพนั้นได้เป็นมิตร
ของข้าพเจ้ามาก่อน. บทว่า สฺตฺสนฺธิ สพฺพตฺต วิมฺภฺจิมํ วณฺ ความว่า
ข้าแต่ท่านพ่อ แผลแผลหนึ่ง มีอยู่ที่ระหว่างขาอ่อนของมาณพนั้น แผลนั้น

มีรอยต่อสนิทดี สัมผัสดี เกลี้ยงเกลานในที่ทั้งปวง คือ เกลี้ยงเกลตาโดยรอบ คล้ายกับปากแผลที่มีสีลปะ. บทว่า **ปฺลฺล** ได้แก่ ใหญ่. บทว่า **สุชาต** ได้แก่ ดำรงอยู่เหมาะสมดี. บทว่า **ขรปตฺตสนฺนิภ** แปลว่า คล้ายกับกลีบดอกบัว. บทว่า **อฺตุตฺตริยาน** ได้แก่ ครอบ คือ ทับลง. บทว่า **ปิพฺย** แปลว่า บีบไว้. บทว่า **ตปฺนฺติ** ความว่า รัศมีมีสีจุกทองคำแผ่ชานออกจากสรีระของมาณพนั้น ย่อมเปล่งปลั่งสว่างไสวและรุ่งเรือง. บทว่า **พหฺวา** ได้แก่ แม่แขนงทั้ง ๒ ข้างของชฎิลนั้น ก็อ่อนนุ่ม. บทว่า **อณฺชนโลมสฺทิสฺสา** ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยขนทั้งหลาย เช่นกับขนดอกอัญชัน. บทว่า **วิจิตรวณฺณฺญฺคฺคฺกิสฺส โสภเร** ความว่า แม่มือทั้งสองข้างของชฎิลนั้น ก็ประกอบด้วยนิ้วมืออันเรียงงดงาม มีลักษณะอันวิจิตร เช่นกับยอดผ้าขนสัตว์. บทว่า **อกฺกฺกสฺงฺโก** ได้แก่ มือวัยระน้อยใหญ่ปราศจากโรคภัย มีโรคหิดที่เบียดเบียนเป็นต้น. บทว่า **รมยํ อฺปฺภฺจฺหิ** ความว่า บำรุง บำเรอให้ข้าพเจ้ารื่นรมย์. บทว่า **ตฺตฺตฺตฺตฺตฺต** ได้แก่ เป็นข้ออุปมาถึงความอ่อนนุ่ม. บทว่า **สฺวณฺณกมฺพฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต** ได้แก่ พื้นฝ่ามือกลมเกลี้ยง และมีผิวพรรณดี คล้ายพื้นแว่นทองคำ อธิบายว่า มีพื้นกลมเกลี้ยง และมีผิวพรรณงดงาม. บทว่า **ตฺมฺสฺติตฺวา** ได้แก่ สัมผัสด้วยดี คือ ใช้มือทั้งสองของตนสัมผัส ทำให้สรีระของข้าพเจ้า ซาบซ่าน. บทว่า **อิโต คฺโต** ได้แก่ ทั่วๆ ที่ข้าพเจ้ามองคูดุ่ยนั้นแหละ เธอก็จากที่นี้ไปเสียแล้ว. บทว่า **เตน มํ ทนฺนฺติ** ความว่า ด้วยการกอดรัดสัมผัสนั้นของเขา ทำให้ข้าพเจ้าเร่าร้อนอยู่จนถึงบัดนี้แหละ อธิบายว่า ก็จำเดิมแต่กาลที่ชฎิลนั้นจากไปแล้วอย่างนั้น ความเร่าร้อนก็บังเกิดขึ้นในสรีระของข้าพเจ้า ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงถึงความโทมนัสนอนชมอยู่แล้ว. บทว่า **ขาริวิธํ** ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ มาณพนั้นมีได้ยกหาบ

เที่ยวไปเป็นแน่. บทว่า **จีพานิ** ได้แก่ ลิ่นความกระด้าง. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน บทว่า **สุขุขิ** ได้แก่ ความสุข. บทว่า **สนฺหตา** ได้แก่ อันปลุก. บทว่า **วิกิณฺณรูปา จ** ความว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ที่อัน ปลุกด้วยใบเถาอย่างทรายของท่านนี้ กลายเป็นที่เประอะเปื่อนอากาศ ด้วยอำนาจ การที่ข้าพเจ้าและชฎิลนั้นลูบลำ สัมผัสทางเพศกันและกัน ในวันนี้ คล้าย กระจุกกระจาย ด้วยการนอนพลิกไปพลิกมา ฉะนั้น. บทว่า **ปฺนปฺปฺนํ ปณฺณกฺกั วชาม** ความว่า ชฎิลนั้น พุดว่า ข้าแต่ท่านพ่อ ข้าพเจ้าและ ชฎิลนั้นอภิมรย์กันแล้ว ก็เหน็ดเหนื่อย ออกจากบรรณศาลา พากันไปยัง แม่น้ำ รื่นรมย์แล้ว พอปราศจากความกระวนกระวายแล้วก็กลับเข้าไปยังกุฎี นี้แน่นหละบ่อยๆ. บทว่า **มนฺตา** ความว่า วันนี้ คือ ตั้งแต่กาลที่ชฎิล นั้นจากข้าพเจ้าไปแล้ว มนต์ทั้งหลาย ย่อมไม่แจ่มแจ้ง คือ ย่อมไม่ปรากฏ ได้แก่ ย่อมไม่ชอบใจข้าพเจ้าเลย. บทว่า **น อคฺคิหฺตุตฺตํ นปี ยลฺล ตตร** ความว่า แม้ภริยาของชัยมิจุดไฟ (สุ่มไฟ) ในการสังเวยเป็นต้น ที่ควรทำ เพื่อต้องการอ่อนวอนทำมหาพรหม ย่อมไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ ชอบใจเลย. บทว่า **น จาปี เต** ความว่า ข้าพเจ้าจะไม่ยอมบริโภคน้ำ แม้ ซึ่งมูลผลาหารที่ท่านพอนำมาแล้ว. บทว่า **ยสุตฺตํ ทิสฺสํ** แปลว่า ในทิศใด. บทว่า **วณฺ** ได้แก่ ป่าไม้ที่เกิดอยู่แควล้อมอาศรมของมาณพนั้น.

เมื่อดาบสนั้น กำลังพำเพื่ออยู่นั่นเอง พระมหาโพธิสัตว์ ได้ฟังคำ พรำเพื่อนั้นแล้ว ก็ทราบว่ สัตว์ของดาบสนั้น เห็นที่จักถูกผู้หญิงคนหนึ่งทำลาย ให้ขาดเสียแล้วเป็นแน่ ดังนี้ เมื่อจะกล่าวสอนดาบสนั้น จึงกล่าวคาถา ๖ คาถา ความว่า

เราไม่ควรให้เจ้าผู้ยังเป็นเด็กเช่นนี้ ถึงความ
กระสันในป่าโชติรส ที่หมู่คนธรรพ์และเทพอัปสร
ช่องเสฟ เป็นที่อยู่อาศัยแห่งธานีทั้งหลาย ในกาลก่อน
พวกมิตรย่อมมีบ้าง ไม่มีบ้าง ชนทั้งหลาย ย่อมทำ
ความรักในพวกญาติและพวกมิตร กุมารไดย่อมไม่รู้ว่า
เราเป็นผู้มาแต่ไหน กุมารนี้เป็นผู้ลามก อยู่ในกลางวัน
เพราะเหตุอะไร มิตรสหายย่อมสนิทกันบ่อย ๆ เพราะ
ความอยู่ร่วมกัน มิตรนั้นนั้นแหละย่อมเสื่อมไป เพราะ
ความไม่อยู่ร่วมของบุรุษที่ไม่สมภาค ถ้าเจ้าได้เห็น
พรหมจารี ได้พูดกับพรหมจารี เจ้าจักละคุณคือตป-
ธรรมนี้เร็วไว ดูก้าวกล้าที่สมบูรณ์แล้ว เสียไปเพราะ
น้ำมาก ฉะนั้น หากเจ้าได้เห็นพรหมจารีอีก ได้พูด
กับพรหมจารีอีก เจ้าจักละสมณเพศนี้เร็วไว ดูก้าว
กล้าที่สมบูรณ์แล้ว เสียไปเพราะน้ำมาก ฉะนั้น
ดูก่อนลูกรัก พวกยักษ์นั้น ย่อมเที่ยวไปในมนุษยโลก
โดยรูปแปลก ๆ นรชนผู้มีปัญญา ไม่พึงคบพวกยักษ์
นั้น พรหมจารีย่อมฉิบหายไป เพราะความเกาะเกี่ยว
กัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิมสุมา ได้แก่ อิมสุมี แปลว่า
(ในป่าอันเป็นโชติรส) นี้. คำว่า หิ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า โชติรส
ได้แก่ ในป่าอันมีรัศมีโชติช่วงสว่างไสวปกคลุมทั่ว. บทว่า สนนุตนมหิ
แปลว่า ในกาลก่อน. บทว่า ปาปุณฺณ แปลว่า (ไม่) ควรให้ถึง. มีคำ

อธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า ลูกเอ๋ย! กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตอยู่ในป่าเห็นปานนี้
ไม่ควรให้เจ้าผู้ยังเป็นเด็กเช่นนี้ ถึงความกระสันเลย อธิบายว่า ไม่ควรให้ถึง.
บทว่า **ภวนติ** ความว่า พระมหาโพธิสัตว์ กล่าวคานานี้ เฉพาะคนที่อยู่
ภายในเท่านั้น. ความในคานานั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ธรรมดว่าห่มุมิตร
ของปวงสัตว์ในโลก ย่อมมีบ้าง ไม่มีบ้าง ในบรรดาคนเหล่านั้น พวกที่เป็น
มิตร ย่อมทำความรักในพวกญาติและพวกมิตรของตน. บทว่า **อญญจ ชมโม**
ได้แก่ (กุมารนี้) เป็นมิกสิงคะ ผู้ลามก. บทว่า **กิสฺส ทิวา นิวิฏฺโง**
ความว่า เพราะคำที่ตนเกิดในท้องของมิกิแล้วเติบโตในป่า ด้วยเหตุอะไร
กุมารนั้นจึงอยู่กับมาตุคาม โดยสำคัญว่าเป็นมิตรเล่า. บทว่า **กุโถมิหิ**
อากโต ความว่า กุมารนั้น ย่อมไม่รู้ว่ามีฐานะมาอย่างไร จะป่วย
กล่าวไปใยถึงห่มุญาติและมิตรเล่า. บทว่า **ปนฺนปฺปนํ** ความว่า ลูกเอ๋ย!
ธรรมดว่าห่มุมิตรย่อมสนิทสนมกัน ติดต่อกันบ่อย ๆ เพราะการอยู่ร่วมกัน
คือ คบหากัน. บทว่า **เสฺว มิตฺโต** ความว่า มิตรนั้นนั่นแหละ ย่อม
เสื่อมไป คือยอมพินาศไป เพราะการไม่อยู่ร่วมกล่าวคือการไม่สมาคมกันนั้น
ของบุรุษผู้ที่ไม่สมาคม. คำว่า **สเจ** ความว่า เพราะฉะนั้น ลูกเอ๋ย! ถ้า
เจ้าได้เห็นพรหมจารีนั้นซ้ำอีก หรือว่าได้พุดกับพรหมจารีนั้น เจ้าก็จักละ
จักทำให้คุณ คือตปธรรมของตนนี้ เสื่อมไปเร็วไว คุจข้าวกล้าที่เมล็ดผล
สมบูรณ์ดีแล้ว เสียไปเพราะน้ำมาก ฉะนั้น. บทว่า **อุสุมาคตํ** แปลว่า
สมณเดช. บทว่า **วิรูปรูปน** แปลว่า โดยรูปแปลก ๆ. มีคำที่ท่านกล่าว
อธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์กล่าวสอนแล้วซึ่งบุตรอย่างนี้ว่า คุก่อนลูกรัก ก็
ภุตคือพวกยักษ์เหล่านี้ ย่อมเที่ยวไปในมนุษยโลก โดยรูปร่างของตนปกปิด
รูปแปลก ๆ ไว้ ก็เพื่อเคี้ยวกินพวกคนที่ตกไปสู่อำนาจของตน นรชนผู้มีปัญญา

ไม่ฟังคบหาพวกภูตคือยักษ์เหล่านั้น เพราะถึงความเกาะเกี่ยวกันเช่นนั้น การประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมลึบหายไป เจ้าอุกนางยักษ์ฉนั้นพบเห็นแล้ว แต่ยังไม่ถูกเกี่ยวกิน.

ดาบสนั้น ได้ฟังถ้อยคำของบิดาแล้วเกิดความกลัวขึ้นว่า เพิ่งทราบ ว่า หญิงคนนั้นคือนางยักษ์ฉ ฉจึงกลับใจแล้ว ขอมาคุณพ่อว่า คุณพ่อครับ ผมจักไม่ขอไปจากที่นี่ พอยกโทษให้ผมเถอะ. แม้พระโพธิสัตว์นั้น ปล่อยให้ให้ลูกสบายใจแล้ว จึงบอกถึงวิธีการเจริญพรหมวิหารว่า มาณพน้อย เอ๋ย! เจ้ามานีฉิ เจ้าจงเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาเถิด. ดาบสนั้น ปฏิบัติตามอย่างนั้นแล้ว ก็ทำมานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นได้อีก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสั่งจะ ทั้งหลายแล้ว ทรงประชุมชาดก. ในเวลาจบสั่งจะ อุกกัณฐิตภิกษุ ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล. พระราชธิดานพินิกาในกาลนั้น ได้เป็นปุราณทุดิยิกา. อติสงคดาบส ได้เป็นอุกกัณฐิตภิกษุ ส่วนพระโพธิสัตว์ผู้เป็นบิดา ก็คือเรานั้นเอง.

จบอรรถกถานพินิกาชาดก

๒. อุมมาทันตีชาดก

ว่าด้วยเสนาบดีถวายนางอุมมาทันตีแด่พระราช

[๒๐] ดูก่อนนายสุนันทสารดี นี่เรือนของใคร
หนอล้อมด้วยกำแพงสี่เหลี่ยม ใครหนอปรากฏอยู่ในที่
ไกล เหมือนเปลวไฟอันลุกโพลงอยู่บนเวหาสและ
เหมือนเปลวไฟบนยอดภูเขาฉะนั้น ดูก่อนนายสุนันท-
สารดี หญิงคนนี้เป็นธิดาของใครหนอเป็นลูกสะใภ้
หรือเป็นภรรยาของใคร ไม่มีผู้หวงแหนหรือ สามีของ
นางมีหรือไม่ เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกแก่เราโดยเร็ว.

[๒๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาภิกร ก็
ข้าพระองค์ย่อมรู้จักหญิงนั้นพร้อมทั้งมารดา บิดา
และสามีของนาง ข้าแต่พระจอมภูมิบาล บุรุษนั้นเป็น
ผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของพระองค์ทั้งกลางคืน
กลางวัน สามีของนางเป็นผู้มีอิทธิพลกว้างขวางและ
มั่งคั่งทั้งเป็นอำมาตย์คนหนึ่งของพระองค์ ข้าแต่
พระราชชา หญิงนั้นเป็นภรรยาของอภิปารกเสนาบดี
มีชื่อว่า อุมมาทันตี พระเจ้าข้า.

[๒๒] ดูก่อนท่านผู้เจริญ ๆ ชื่อที่มารดาและ
บิดาตั้งให้หญิงนี้ เป็นชื่อเหมาะสมดี จริงอย่างนั้นเมื่อ
นางมองดูเรา ย่อมทำให้เราหลงใหลคล้ายคนบ้า.

[๒๓] ในคืนเดือนเพ็ญ นางผู้มีนัยน์ตาชม้าย
คล้ายเนื้อทราย ร่างกายมีสีเหมือนดอกบุณฑริกนั่งอยู่
ใกล้หน้าต่าง ในคืนนั้น เราได้เห็นนางนุ่งห่มผ้าสีแดง
เหมือนแท่นกพิราบ ถ้าคำว่าพระจันทร์ขึ้นสองดวง
ราวใด นางมีหน้ากว้าง ขาวสะอาด ประเล้า ประ-
ลมอยู่ด้วยอาการอันงดงาม ชม้อยชมาย่ำเล่าลือ
เรา ดังจะปลี่ยนเอาดวงใจของเราไปเสียเลย เหมือน
นางกนิทรเกิดบนภูเขาในป่า ฉะนั้น ก็คราวนั้น นาง
ผู้พริ้งเพรา มีตัวเป็นสีทอง สวมกุณฑลแก้วมณี ผ้า
นุ่งห่มท่อนเดียว ชำเลียงดูเราประดุจนางเนื้อทรายมอง
ดูนายพราน ฉะนั้น เมื่อไรหนอ นางผู้นี้เล็ดแดง มี
ขนงาม มีแขนนุ่มนวล ปลูกไล่ด้วยแก่นจันทร์ มีนิ้วมือ
กลมเกลี้ยง มีกระบวนชดช้อยงามตั้งแต่ศีรษะ จักได้
ช่วยวนเรา เมื่อไรหนอ ธิดาของท่านเศรษฐีศิริวิภูจะ
ผู้มีทัฬหะรังอันกระทำด้วยข่ายทอง เอวกลม จักกอด
รัดเราด้วยแขนทั้งสองอันนุ่มนวล ประดุจเถาย่านทราย
รวมรัดต้นไม้ที่เกิดในป่าใหญ่ ฉะนั้น เมื่อไรหนอ
นางผู้มีผิวงามแดงดั่งน้ำครึ่ง มีถิ่นเป็นปริมณฑลดัง
ฟองน้ำ มีอวัยวะด้วยผิวหนังเปล่งปลั่งดังดอก
บุณฑริก จักจรดปากด้วยปากกะเรา เหมือนดั่งนกกเลง
สุราจรดจอกสุราให้แก่ นกกเลงสุรา ฉะนั้น ในกาลใด

เราได้เห็นนางผู้มีร่างกายทุกส่วนอันน่ารื่นรมย์ใจยืนอยู่ในกาลนั้น เราไม่รู้สักอะไร ๆ แก่จิตของตนเลย เราได้เห็นนางอุมมาทันตีผู้สวมสอดกุธทลมณีแล้วนอนไม่หลับทั้งกลางวันและกลางคืนเหมือนแพ้ข้าศึกมาตั้งพันครั้ง ถ้าท้าวสักกะพึงประทานพรให้แก่เรา ขอให้เราพึงได้พรนั้นเถิด อภิปรากเสนาบดีพึงรื่นรมย์อยู่กับนางอุมมาทันตีคืนหนึ่งหรือสองคืน ต่อจากนั้นพระเจ้าสิริราชพึงได้รื่นรมย์บ้าง.

[๒๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นภูตบดี เมื่อข้าพระองค์นั้มีสการเทวดาทั้งหลายอยู่ เทวดามอบเนื้อความนี้แก่ข้าพระองค์ว่า พระทัยของพระราชโอรสในนางอุมมาทันตี ข้าพระองค์ขอถวายนางแต่พระองค์ขอพระองค์จงให้นางบำเรอเถิด.

[๒๕] ก็เราพึงพรากรเสียจากบุญและไม่เป็นเทวดา อนึ่ง คนพึงรู้ความชั่วของเรานี้ และเมื่อท่านให้นางอุมมาทันตีภรรยาสุดที่รักแล้วไม่เห็นนาง ความแค้นใจอย่างร้ายแรงจะพึงมีแก่ท่าน.

[๒๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชานิกร ประชาชนแม้ทั้งสิ้น นอกจากข้าพระบาทและพระองค์ไม่พึงรู้กรรมที่ทำการ ข้าพระบาทยอมถวายนางอุมมาทันตีแก่พระองค์ พระองค์จงทรงอิทธิฤทธิ์อยู่กับนางเต็มพระหฤทัยปรารถนาแล้ว จงทรงสลัดเสีย.

[๒๗] มนุษย์ใดผู้กระทำความอันลามก มนุษย์นั้นย่อมสำคัญว่า คนอื่นไม่รู้การกระทำนี้ เพราะว่า นรชนเหล่าใดประกอบแล้วบนพื้นปฐพี นรชนเหล่านั้นย่อมเห็นการกระทำนี้ คนอื่นใครเล่าในแผ่นดินนี้ทั้งโลก พึงเชื่อท่านหรือว่า นางอุมมาทันทิไม่เป็นที่รักแห่งเรา เมื่อท่านให้นางอุมมาทันทิภรรยาอดรักแล้ว ไม่เห็นนางภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรงจะพึงมีแก่ท่าน.

[๒๘] ข้าแต่พระเจ้าจอมประชาชน นางอุมมาทันทินั้นเป็นที่รักของข้าพระบาทโดยแท้ ข้าแต่พระภูมีบาลนางไม่เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ขอความเจริญมีแต่พระองค์ เจริญพระองค์เสด็จไปหานางอุมมาทันทิเหมือนดังราชสีห์เข้าสู่ถ้ำศิลาเถิด.

[๒๙] นักปราชญ์ทั้งหลายถูกความทุกข์ของตนบีบคั้นแล้ว ย่อมไม่ละกรรมที่มีผลเป็นสุข แม้จะเป็นผู้หลงมัวเมาด้วยความสุขก็ย่อมไม่ประพฤติบาปกรรม.

[๓๐] ก็พระองค์เป็นทั้งพระมารดาพระบิดา เป็นผู้เลี้ยงดู เป็นเจ้านาย เป็นผู้พอกเลี้ยง และเป็นเทวดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์พร้อมด้วยบุตรและภรรยาเป็นทาสของพระองค์ ขอพระองค์ทรงบริโศกตามความสุขเถิด.

[๓๑] ผู้ใดยอมทำบาปด้วยความสำคัญว่า เราเป็นผู้ยิ่งใหญ่ และครั้งกระทำแล้วก็ไม่สะดุ้งกลัวต่อชนเหล่าอื่น ผู้นั้นยอมไม่ได้อยู่ตลอดอายุยืนยาวเพราะกรรมนั้น แม้เทวดาก็มองดูผู้ั้นด้วยนัยน์ตาอันเหยียดหยาม.

[๓๒] ชนเหล่าใดตั้งอยู่ในธรรม ย่อมรับทานที่เป็นของผู้อื่นอันเจ้าของมอบให้แล้ว ชนเหล่านั้นเป็นผู้รับด้วย เป็นผู้ให้ในทานนั้นด้วย ได้ชื่อว่าทำกรรมอันมีผลเป็นสุขในเพราะทานนั้นแท้จริง.

[๓๓] คนอื่นใครเล่าในแผ่นดินทั้งโลก จะพึงเชื่อท่านหรือว่า นางอุมมาทันตีไม่เป็นที่รักของเรา เมื่อท่านให้นางอุมมาทันตีภรรยาอดรักแล้ว ไม่เห็นนางภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรงจะพึงมีแก่ท่าน.

[๓๔] ข้าแต่พระจอมประชาชน นางอุมมาทันตีนั้นเป็นที่รักของข้าพระบาทโดยแท้ ข้าแต่พระภูมีบาลนางไม่เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ข้าพระบาทยอมถวายนางอุมมาทันตีแก่พระองค์ พระองค์จงทรงอภิรมย์อยู่กับนาง เติมพระหฤทัยปรารธนาแล้ว จงทรงสลัดเสียด.

[๓๕] ผู้ใดก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่นด้วยทุกข์ของตน หรือก่อความสุขของตนด้วยความสุขของผู้อื่น ผู้ใคร่

อย่างนี้ว่า ความสุขและความทุกข์ของเราก็เหมือนของ
ผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่ารัฐธรรม.

[๓๖] คนอื่นใครเล่าในแผ่นดินทั้งโลก จะพึง
เชื่อท่านหรือว่า นางอุมมาทนต์ไม่เป็นที่รักของเรา เมื่อ
ท่านให้นางอุมมาทนต์ภรรยาอดรักแล้ว ไม่เห็นนาง
ภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรงจะพึงมีแก่ท่าน.

[๓๗] ข้าแต่พระองค์ผู้จอมประชาชน พระองค์
ย่อมทรงทราบว่า นางอุมมาทนต์นี้เป็นที่รักของข้าพระ-
บาทข้าแต่พระจอมภูมิมบาล นางนั้นไม่เป็นที่รักของข้า
พระบาทก็หาไม่ ข้าพระบาทขอถวายถึงอันเป็นที่รัก
ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ผู้ให้ถึงอันเป็นที่รัก ย่อม
ได้ถึงอันเป็นที่รัก.

[๓๘] เรานั้นจักฆ่าตนอันมีกามเป็นเหตุโดยแท้
เราไม่อาจฆ่ากรรมด้วยอกรรมได้เลย.

[๓๙] ข้าแต่พระจอมประชาชน ผู้แก้สลักล้ากว่า
นรชน ผู้ประเสริฐ ถ้าพระองค์ไม่ต้องพระประสงค่นาง
อุมมาทนต์ผู้เป็นของข้าพระบาทไซริ ข้าพระบาทจะ
สละนางในท่ามกลางชนทั้งปวง พระองค์พึงตรัสสั่งให้
นำนางผู้พ้นจากข้าพระบาทแล้วมาจากที่นั่นเถิด พระ-
เจ้าข้า.

[๔๐] ดูก่อนอภิปรกเสนาบดีผู้กระทำประโยชน์
ถ้าท่านจะสละนางอุมมาทนต์ผู้หาประโยชน์มิได้ เพื่อ

สิ่งอันไม่เป็นประโยชน์แก่ท่าน ความก่อนว่าอย่างใหญ่
หลวงจะพึงมีแก่ท่าน อนึ่ง แม่การใส่ร้ายในพระนคร
ก็จะพึงมีแก่ท่าน.

[๔๑] ข้าแต่พระจอมภูมิบาล ข้าพระบาทจักอด
กลั้นคำก่อนว่า คำนิินทา คำสรรเสริญ และคำติเตียน
นี้ทั้งหมด คำก่อนว่าเป็นต้นนั้นจงตกอยู่แก่ข้าพระบาท
ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวสีพี ขอพระองค์ทรงบริโศก
ตามความตำราญเถิด ผู้ใดไม่ถือเอาความนิินทา
ความสรรเสริญ ความติเตียน และแม่การบูชา สิริ
และปัญญาย่อมนปราศจากผู้นั้น เหมือนดั่งน้ำฝนปราศ
ไปจากที่ดอน ฉะนั้น ข้าพระบาทจักยอมรับความทุกข์
ความสุข สิ่งทีล่วงธรรมดาและความคับแค้นใจทั้ง
หมดเพราะเหตุแห่งการสละนี้ ด้วยอกเหมือนดั่งแผ่น
ดินรองรับสิ่งของทั้งของคนมั่นคงและคนสะดุ้ง ฉะนั้น.

[๔๒] เราไม่ปรารถนาสิ่งทีล่วงธรรมดา ความ
คับแค้นใจและความทุกข์ของชนเหล่าอื่น เราแม่ผู้เดียว
จักเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมไม่ยังประโยชน์หน้อยหนึ่งให้
เสื่อม ข้ามภาระนี้ไป.

[๔๓] ข้าแต่จอมประชาชน บุญกรรมย่อมนให้
เข้าถึงสวรรค์ พระองค์อย่าได้ทรงทำอันตรายแก่ข้า-
พระบาทเสียเลย ข้าพระบาทมีใจเลื่อมใสขอถวายนาง
อุมมาทันตีแต่พระองค์ ดังพระราชาทรงประทาน
ทรัพย์สำหรับบูชาสัตย์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย ฉะนั้น.

[๔๔] ท่านเป็นผู้เกื้อกูลแก่เราในการกระทำ
ประโยชน์แน่แท้ นางอุมมาทันตีและพรหมทั้งหมด
เห็นความชั่วอันเป็นไปในภายหน้า ฟังดีเตือนได้.

[๔๕] ข้าแต่พระเจ้าสิริราช ขวานิคมและชาว
ชนบททั้งหมด ไม่พึงคัดค้านกรรมอันเป็นธรรมนั้น
เลย ข้าพระบาทขอถวายนางอุมมาทันตีแก่พระองค์
ขอพระองค์จงทรงอภิรมย์อยู่กับนางเต็มพระหฤทัย
ปรารธนาแล้ว จงทรงสลัดเสีย.

[๔๖] ท่านเป็นผู้เกื้อกูลแก่เราในการกระทำ
ประโยชน์แน่แท้ นางอุมมาทันตีและท่านเป็นสหาย
ของเรา ธรรมของสัตบุรุษที่ประกาศดีแล้ว ยากที่จะ
ล่วงละเมิดได้ เหมือนเขตแดนของสมุทร ฉะนั้น.

[๔๗] ข้าแต่พระราชา พระองค์เป็นผู้ควรของ
ค่านับของข้าพระองค์ เป็นผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล เป็น
ผู้ทรงไว้ เป็นผู้ประทานความสุข และทรงรักษาความ
ปรารธนาไว้ ยัญที่บูชาในพระองค์ย่อมมีผลมาก ขอ
พระองค์ทรงรับนางอุมมาทันตีตามความปรารธนาของ
ข้าพระบาทเถิด.

[๔๘] ดูก่อนอภิปรากเสนาบดีผู้เป็นบุตรแห่ง
ท่านผู้กระทำประโยชน์ ท่านได้ประพฤติแล้วซึ่งธรรม
ทั้งปวงแก่เราโดยแท้ นอกจากท่าน มนุษย์อื่นใครเล่า
หนอจักเป็นผู้กระทำความสวัสดิ์ในเวลาอรุณขึ้น ใน
ชีวิโลกนี้.

[๔๕] พระองค์เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ยอดเยี่ยม
พระองค์ทรงดำเนินโดยธรรม ทรงรู้แจ้งธรรม มีพระ
ปัญญาดี ขอพระองค์ผู้อันธรรมคุ้มครองแล้ว จงทรง
พระชนม์ยั่งยืนนาน ข้าแต่พระองค์ผู้รักษาธรรม ขอ
พระองค์โปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๕๐] ดูก่อนอภิปรากเสนาบดี เชิญท่านฟังคำ
ของเราเถิด เราจักแสดงธรรมที่สัตบุรุษต้องเสพแก่
ท่าน พระราชาชอบใจธรรมจึงจะดีงาม นรชนผู้มิ
ความไม่ประทุษร้ายต่อมิตรเป็นความดี การไม่กระทำ
บาปเป็นสุข มนุษย์ทั้งหลายพึงอยู่เป็นสุข ในแคว้นแคว้น
ของพระราชาผู้ไม่ทรงกริ้วโกรธ ทรงตั้งอยู่ในธรรม
เหมือนเรือนของตนอันมีร่มเงาเย็นฉ่ำนั้น เราย่อมไม่
ชอบใจกรรมที่ทำด้วยความไม่พิจารณาอันเป็นกรรมไม่
ดีนั้นเลย แม้พระราชาเหล่าใดทรงทราบแล้วไม่ทรง
ทำเอง เราชอบใจกรรมของพระราชาเหล่านั้น ขอ
ท่านจงฟังอุปมาของเราต่อไปนี้ เมื่อฝูงโคว่ายน้ำข้ามฟาก
ไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงว่ายน้ำไปคด โคทั้งหมดนั้นก็ว่ายน้ำ
ไปคดในเมื่อโคนำฝูงว่ายน้ำคด ฉันทใด ในหมู่มนุษย์ก็
ฉันทนั้น ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้น
ประพฤติดุชธรรมจะป่วยกล่าวไปยถึงประชาชนนอกนี้
รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นทุกข์ ถ้าพระราชาไม่ทรงตั้งอยู่
ในธรรมเมื่อฝูงโคว่ายน้ำข้ามฟากไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงว่ายน้ำไป

ตรง โคทั้งหมดนั้นก็วายไปตรง ในเมื่อโคนำฝูงวายไป
ตรง ฉนโค ในหมู่มนุษย์ก็ฉนนัน ผู้ใดได้รับยกย่องว่า
เป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้นประพฤติธรรมจะป่วยกล่าวไป
ไปถึงประชาชนนอกนี้ รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นสุข ถ้า
พระราชาทรงตั้งอยู่ในธรรม ดูก่อนอภิปรากเสนาบดี
เราไม่พึงปรารถนาเพื่อความเป็นเทวดา และเพื่อครอบ
ครองแผ่นดินทั้งหมดนี้ โดยอธรรม รัตนะอย่างใด
อย่างหนึ่ง คือ โค ทาส เงิน ผ้า และจันทน์เทศ
มีอยู่ในมนุษย์นี้ เราจะไม่ประพฤติผิดธรรมเพราะ
ความปรารถนารัตนะเหล่านั้น บุคคลไม่พึงประพฤติ
ผิดธรรมเพราะเหตุแห่งสมบัตินั้น เป็นต้นว่าม้า หอญ
แก้วมณี หรือแม้พระจันทร์และพระอาทิตย์ที่รักษาอยู่
เราเป็นผู้องอาจ เกิดในท่ามกลางแห่งชาวสี่พีทั้งหลาย
ฉะนั้น เราจะไม่ประพฤติผิดธรรมเพราะเหตุแห่ง
สมบัตินั้น เราจะเป็นผู้นำ จะเป็นผู้เกื้อกูล เป็นผู้
เฟื่องฟู ปกครองแคว้นแคว้น จักเป็นผู้เคารพธรรม
ของชาวสี่พี จะเป็นผู้คิดค้นซึ่งธรรม เพราะฉะนั้น เรา
จะไม่เป็นไปในอำนาจแห่งจิตของตน.

[๕๑] ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์ทรงประ-
พฤติธรรมอันไม่มีความฉิบหาย เป็นแดนเกษมอยู่เป็น
นิจแน่แท้ พระองค์จักดำรงราชสมบัติอยู่ยั่งยืนนาน
เพราะพระปัญญาของพระองค์เป็นเช่นนั้น พระองค์ไม่
ทรงประมาทธรรมใด ข้าพระองค์ขออนุโมทนาธรรม

นั้นของพระองค์ กษัตริย์เป็นอิสระทรงประมาทธรรม
แล้ว ย่อมเคลื่อนจากรัฐ ข้าแต่พระมหากษัตริย์ขัตติย-
ราช ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในพระชนนีและ
พระชนก ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้วจัก
เสด็จสู่สวรรคต ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรม
ในพระราชบุตรและพระมเหสี ครั้นทรงปฏิบัติ
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต ขอพระองค์จง
ทรงประพฤติธรรมในมิตรและอำมาตย์...ในราชพา-
หณะและทแกล้วทหาร ...ในบ้านและนิคม ...ใน
แว่นแคว้นและชนบท... ในสมณะพราหมณ์ ...ใน
เนื้อและนกกทั้งหลาย...ครั้นพระองค์ทรงปฏิบัติ
ธรรมในโลกนี้แล้วจักเสด็จสู่สวรรคต ข้าแต่พระมหา-
ราชเจ้า ขอพระองค์จงประพฤติธรรมเถิด เพราะว่า
ธรรมที่ประพฤติแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ ครั้นพระองค์
ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรคต
ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงปฏิบัติ-
ธรรมเถิด ด้วยว่าพระอินทร์ เทวดา พรหมทั้งพรหม
เป็นผู้ถึงทิพยสถานเพราะธรรมที่ประพฤติแล้ว ข้าแต่
พระราชา พระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย.

จบอุมมาพันตีชาดกที่ ๒

อรรถกถาปัญญาสาธิต

อรรถกถาอุมาทัณฑชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหารทรงพระปรารภ
อุกกัณฐิตภิกษุ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า นิเวสน์ กสุต นุท สุนนุท
คังนี้เป็นต้น.

ได้ยินว่า วันหนึ่ง ภิกษุรูปนั้นเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ได้
มองเห็นหญิงคนหนึ่ง ซึ่งประดับตกแต่งร่างกาย มีรูปร่างงดงามอย่างยิ่ง เกิด
มีจิตปฏิพัทธ์ ไม่อาจจะกลับใจหักห้ามได้ มายังวิหาร จำเดิมแต่นั้น ก็เป็น
ผู้อ่อนแอเพราะโรค จุกถูกลูกศรทิ่มแทงแล้ว มีส่วนเปรียบด้วยเนื้อที่วิ่งปล่าน
ไป ฝ่ายหอม ร่างกายมีเส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง กลายเป็นคนหอมเหลือง ไม่ยินดี
(ในพระศาสนา) เมื่อไม่ได้ความสบายใจ แม้ในอิริยาบถหนึ่ง จึงละเว้นวัตร
มีอารยวัตรและอุปัชฌายวัตรเป็นต้น อยู่ชนิดที่เว้นว่างจากการประกอบความ
เพียรในอุทเทส ปรีปจจา และกัมมัฏฐาน. เธอถูกพวกเพื่อนภิกษุถามว่า
อาวุโส เมื่อก่อนท่านมีอินทรีย์ปลั่งปลั่ง มีสีหน้าผ่องใส แต่เดี๋ยวนี้ หาได้เป็น
อย่างนั้นไม่ เพราะเหตุอะไรกันหนอ? จึงตอบว่า อาวุโส ผมไม่ยินดียิ่ง
(ในพระศาสนา) เลย. ลำดับนั้น พวกเพื่อนภิกษุเหล่านั้น จึงกล่าวสอนเธอ
ว่า อาวุโสเอ๋ย ! ท่านจงยินดียิ่ง (ในพระศาสนา) เกิด ธรรมดาว่า การ
อุบัติเกิดแห่งพระพุทธเจ้า เป็นสภาวะที่ได้โดยยาก การได้ฟังพระสัทธรรม
และการได้อัตภาพเป็นมนุษย์ ก็เป็นสิ่งที่ได้โดยยากเหมือนกัน ท่านนั้นได้
อัตภาพเป็นมนุษย์แล้ว เมื่อปรารถนาจะทำที่สุดแห่งทุกข์ให้ได้ จึงละคนผู้
เป็นญาติมีน้ำตานองใบหน้าแล้ว บวชด้วยศรัทธา เพราะเหตุไร ท่านจึงตก

ไปสู่อำนาจแห่งกิเลสเล่า ขึ้นชื่อว่า กิเลสเหล่านั้น มีทั่วไปแก่คนพาลทุกจำพวก ตั้งแต่สัตว์มีชีวิตได้เดือนขึ้นไป มีอุปมาเหมือนผลไม้ กิเลสเหล่านั้นเป็นที่ตั้งแห่งวัตถุกาม กามแม่เหล่านั้น มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้น มีประมาณยิ่ง กามทั้งหลาย เปรียบเหมือนร่างกระดูก กามทั้งหลายเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง กามทั้งหลายเปรียบเหมือนความฝัน กามทั้งหลายเปรียบเหมือนของที่ขี้มเขามา กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลของต้นไม้ที่มีพิษ กามทั้งหลาย เปรียบเหมือนหอกและหลาว กามทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วง ธรรมดาว่าท่านบวชแล้ว ในพระศาสนาเห็นปานนี้ ยังตกไปสู่อำนาจของเหล่ากิเลส ซึ่งเป็นเหตุกระทำความพินาศถึงอย่างนั้นได้ดังนี้ เมื่อไม่สามารถจะให้ภิกษุเหล่านั้นรับเอาถ้อยคำของตนได้ จึงพากันนำไปเข้าเฝ้าพระศาสดายังธรรมสภา เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพากันภิกษุผู้ไม่มีความปรารถนาจะมา ทำไม ? จึงพากันกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทราบว่าภิกษุรูปนี้ เป็นผู้มีความเบื่อง่าย เจ้าข้า. พระศาสดาตรัสถามว่า ที่เล่ามาเป็นความจริงหรือ เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า เป็นความจริง พระเจ้าข้า ดังนี้ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ไปราณกบัตถิตทั้งหลาย แม้ตามพราสาทอน ซึ่งพระราชารู้ครอบครองราชสมบัติอยู่ จนไม่ตกไปสู่อำนาจกิเลสที่เกิดขึ้น ห้ามจิตเสียได้ ไม่ยอมทำสิ่งที่ไม่สมควร ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล ในแคว้นสิวี พระราชาทรงพระนามว่า สิวี ทรงครอบครองราชสมบัติ ในอริยฐานุรีนคร. พระโพธิสัตว์ บังเกิดในพระครรภ์พระอัครมเหสีของพระราชานั้นแล้ว. พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลาย พากันขนานพระนามพระราชโอรสนั้นว่า สิวิกุมาร. แม้นบุตรของท่านเสนาบดี ก็

คลอเคลแล้ว. พวกหมู่ญาติ พากันอ้างชื่อเด็กนั้นว่า **อภิปารกะ**. เด็กทั้งสองคนนั้น เป็นสหายนัน พอเจริญวัยที่อายุได้ ๑๖ ปี ไปยังกรุงตักกศิลา พอเล่าเรียนศิลปะจบแล้ว ก็พากันกลับมา. พระราชาได้ทรงพระราชทานพระราชสมบัติให้พระราชโอรสครอบครอง. แม้พระราชโอรสนั้น ก็ทรงแต่งตั้งอภิปารกะไว้ในตำแหน่งเสนาบดีแล้ว ทรงครอบครองราชสมบัติโดยธรรม. ในพระนครนั้นนั่นเอง มีบุตรสาวของท่านศิริกวีจฉเศรฐี ผู้มีทรัพย์สมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ เธอมีรูปร่างสวยยิ่งนัก เลอเลิศด้วยความงาม ประกอบด้วยลักษณะอันงดงาม. ในวันตั้งชื่อ หมู่ญาติได้ตั้งชื่อเธอว่า **อุมมาทันตี**. ในเวลาเธอมีอายุได้ ๑๖ ปี เธอมีผิวพรรณเกินล้ำหมู่มนุษย์ งดงาม น่าดูน่าชม ปานเทพดาชั้นฟ้า. พวกปุถุชนที่พบเห็นเธอเข้าทุกคน ๆ คน ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้โดยภาวะของตน เป็นผู้เมาแล้ว ด้วยความเมาคือกิเลส เหมือนมาแล้วด้วยน้ำเมา ฉะนั้น ชื่อว่า สามารถจะตั้งสติได้ ไม่ได้มีแล้ว. ครั้งนั้นท่านศิริกวีจะผู้เป็นบิดาของนาง เข้าไปเฝ้าพระราชาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ อติถิรตะอันสมควรแต่พระเจ้าแผ่นดิน ได้บังเกิดขึ้นแล้วในเรือนของข้าพระองค์ ขอพระองค์ได้โปรดส่งพราหมณ์ผู้ทำนายนายลักษณะทั้งหลายไป ให้พิจารณาอติถิรตะนั้นแล้ว โปรดจงทำคามความพอพระทัยเถิด. พระราชา ทรงรับคำแล้วทรงส่งพราหมณ์ทั้งหลายไปแล้ว. พราหมณ์เหล่านั้นไปยังเรือนของท่านเศรฐีแล้ว ได้รับการต้อนรับด้วยสักการะและสัมนานะ พากันบริโภคน้ำปายาสแล้ว.

ในขณะนั้น นางอุมมาทันตี ผู้ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ได้ไปสู่สำนักของพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว. พราหมณ์เหล่านั้น พอพบเห็นนางเข้าก็ไม่สามารถจะดำรงสติไว้ได้ เป็นผู้เมาแล้วด้วยความเมาคือกิเลส ไม่

ได้รู้เลยว่าตนกำลังบริโภคน้ำอยู่. บางพวก ก็จับคำข้าวเออวางไว้บนศีรษะ ด้วยสำคัญว่าเราจะบริโภค. บางพวก ก็ยัดใส่ในระหว่างซอกรักแร้. บางพวก ก็ทุบตีฝ่าเรือน. พวกพราหมณ์ได้กลายเป็นคนบ้าไปแม่ทั้งหมด. นางเห็น พราหมณ์เหล่านั้นเข้า จึงกล่าวว่า ทราบว่าพราหมณ์เหล่านี้ จักตรวจดูลักษณะ ของเรา ท่านทั้งหลาย จงลากคอพราหมณ์เหล่านั้นออกไปให้หมด ดังนี้แล้ว ให้คนรับใช้นำพราหมณ์เหล่านั้นออกไป. พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ขวยเงิน ไปยังพระราชนิเวศน์แล้ว โกรธต่อนางอุมมาทันทีจึงกราบทูลความเท็จว่า ขอ เตะขุ ผู้หญิงคนนั้น เป็นหญิงกาลกรรณิ มิได้สมควรแก่พระองค์เลยพระเจ้าข้า. พระราชา ทรงทราบว่า หญิงคนนั้น เป็นกาลกรรณิ จึงมิได้ทรงรับสั่งให้ นำหญิงนั้นมา. นางอุมมาทันทีได้ทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า พระราชาไม่ ทรงรับเราด้วยทรงสำคัญว่า ทราบว่าเราเป็นคนกาลกรรณิ ขึ้นชื่อว่า หญิง กาลกรรณิ ย่อมไม่มีรูปร่างอย่างนี้เป็นแน่ ดังนี้ จึงผูกอาฆาตในพระราชา พระองค์นั้นว่า ช่างเถอะ ก็ถ้าเราจักได้เข้าเฝ้าพระราชา ก็จักรู้จักกัน. ครั้น ต่อมา ท่านบิดา ได้มอบเธอให้แก่ท่านอภิปรกษะ. นางได้เป็นที่รัก ที่ชอบ ใจของท่านอภิปรกษะเสนาบดี. ถามว่า ก็นางได้มีรูปร่างงดงามอย่างนี้ เพราะ วิชาแห่งกรรมอะไร? ตอบว่า ด้วยวิชาแห่งการถวายเป็นผ้าแดง.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี นางได้บังเกิดในตระกูลที่ขัดสน ในวันมหรสพ เธอมองเห็นผู้หญิงทั้งหลายผู้สมบูรณ์ด้วยบุญ นุ่งผ้าที่ย้อมแล้ว ด้วยดอกคำ ประดับประดาตกแต่งกำลังเล่นกันอยู่ เป็นเหตุให้เธอต้องการจะ นุ่งผ้าเช่นนั้นเล่นกับเขาบ้าง จึงบอกให้มารดาบิดาได้ทราบ เมื่อท่านทั้ง ๒ นั้นกล่าวว่า ลูกเอ๋ย! พวกเราเป็นคนจนขัดสน พวกเราจะได้อะไรเช่นนั้น แต่ที่ไหนเล่า ดังนี้ จึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงอนุญาตให้เรา ทำการรับ

จ้างในตระกูลมั่งคั่งแห่งหนึ่งเถิด พวกนายจ้างเหล่านั้น รู้คุณของเราแล้วก็จง
จักให้เอง ดังนี้ พอได้รับอนุญาตจากมารดาบิดาแล้ว จึงเข้าไปยังตระกูลหนึ่ง
กล่าวว่า ดิฉันมาสมัครทำงานรับจ้าง เพื่อต้องการผ้าที่ย้อมด้วยดอกคำ.
ลำดับนั้น พวกนายจ้างกล่าวกะเธอว่า เมื่อเจ้าทำงานครบ ๓ ปีแล้ว พวกเรา
รู้คุณความดีของเจ้าแล้วจักให้แน่. นางรับคำแล้วเริ่มทำงาน พวกนายจ้าง.
เหล่านั้น รู้คุณความดีของนางแล้ว ในเมื่อยังไม่ครบ ๓ ปีบริบูรณ์คืนนั้นเอง
จึงได้มอบผ้าชนิดอื่นพร้อมกับผ้าที่ย้อมแล้วด้วยดอกคำชนิดเนื้อแน่น ให้แก่
นางแล้วสั่งนางว่า เธอจงไปอาบน้ำพร้อมกับพวกสหายของเธอเสร็จแล้ว จง
ลองนุ่งผ้า (นี้ดู). นางไปกับพวกหญิงสหายแล้ว วางผ้าที่ย้อมแล้วไว้บนฝั่ง
อาบน้ำแล้ว. ในขณะนั้น พระสาวกของพระทศพลทรงพระนามว่ากัสสปะ
รูปหนึ่ง มีจิวรถูกโจรชิงเอาไป นุ่งและห่มกึ่งไม้ที่หักได้ มาถึงยังที่นั้นแล้ว.
นางเห็นท่านแล้วคิดว่า ท่านผู้เจริญรูปนี้ เห็นที่จักถูกโจรชิงจิวรไปแล้ว ผ้า
นุ่งของเราเป็นของหาได้ยาก เพราะไม่ได้ให้ท่านไว้แม้ในกาลก่อน จึงฉีกฝ้านั้น
ออกเป็น ๒ ส่วน คิดว่า จักถวายส่วนหนึ่งแก่พระผู้เป็นเจ้า ดังนี้ ขึ้น
จากน้ำแล้ว นุ่งฝ้านุ่งสำหรับส่วนตัวแล้วกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า นิมนต์หยุดก่อน
เจ้าข้า จึงไปไหว้พระเถระแล้ว ฉีกฝ้านั้นในท่ามกลาง ได้ถวายส่วนหนึ่งแก่
พระเถระนั้น. พระเถระนั้น ยืนอยู่ในที่กำบังส่วนหนึ่ง ทิ้งกึ่งไม้ที่หักได้เสีย
นุ่งผ้าผืนนั้นชายหนึ่ง ห่มชายหนึ่ง แล้วจึงออกไป. ลำดับนั้น เพราะรัศมี
แห่งผ้าอาบทั่วร่างพระเถระ ได้มีแสงรัศมีเป็นอันเดียวกัน คุณดังพระอาทิตย์
ทอแสงอ่อน ๆ ฉะนั้น. นางมองดูพระเถระนั้นแล้ว คิดว่า ที่แรกพระผู้เป็น
เจ้าของเราไม่งามเลย บัดนี้งามรุ่งโรจน์ดูพระอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ ฉะนั้น
เราจักถวายแม่ผ้าท่อนี้แก่พระผู้เป็นเจ้านี้แหละ. แล้วถวายผ้าส่วนที่สอง ได้
ตั้งความปรารถนาว่า ท่านผู้เจริญ ดิฉันเที่ยวไปในภพ พึงเป็นผู้ทรงไว้ซึ่ง

รูปอึ้งดงาม คนใดคนหนึ่ง พบเห็นดิฉันแล้ว อย่าได้อาจดำรงอยู่โดยภาวะ
ของตนเลย ผู้หญิงอื่น ที่ชื่อว่า มีรูปสวยงามเกินกว่าดิฉัน อย่าได้มีเลย แม้
พระเถระ กระทำอนุโมทนาแล้ว ก็หลีกไป. นางท่องเที่ยวไปในเทวโลก
บังเกิดในอริฏฐบุรีในกาลนั้นแล้ว ได้มีรูปร่างดงาม เหมือนอย่างที่ได้ปรารถนา
ไว้แล้วนั้น.

ลำดับนั้น ในพระนครนั้น ประชาชนทั้งหลายได้โฆษณางานมหรสพ
ประจำเดือนกัตติกมาส (เดือน) ประชาชนทั้งหลายได้ตระเตรียมพระนครไว้
ในวันมหรสพ เพ็ญเดือนกัตติกมาสแล้ว. ท่านอภิปรากเสนาบดีเมื่อจะไปยัง
ที่รักษา (ที่ทำงาน) ของตน จึงเรียกภริยาสุดที่รักนั้นมาแล้วพูดว่า อุมมา-
ทันตี น້องรัก! วันนี้ เวลาค่ำคืนแห่งกัตติกมาส จะมีมหรสพ พระราชา
จักทรงทำประทัภยนิพนพระนคร เสด็จผ่านประตูเรือนของเรานี้เป็นเรือนแรก น້อง
อย่าปรากฏตัวให้พระราชาทรงเห็นนะ เพราะถ้าพระองค์เห็นน້องแล้ว จักไม่
อาจดำรงสติไว้ได้. นางอุมมาทันตีนั้นรับคำสามีว่า ไปเถอะ คุณพี่ (ถึงเวลา
นั้นแล้ว) ดิฉันจักรู้ ดังนี้ เมื่อสามีไปแล้ว จึงสั่งบังคับนางทาสีว่า ในเวลา
ที่พระราชาเสด็จมายังประตูเรือนของเรานี้ เจ้าจงบอกแก่เราให้ทราบด้วยนะ.
ลำดับนั้น เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว พระจันทร์เพ็ญลอยเด่นขึ้นแทนที่
พระนครที่ประดับประดาตกแต่งแล้ว คุณดงามปานเทวนคร ประทีปลูกโพล่ง
สว่างไสวทั่วทุกทิศ พระราชาทรงประดับตกแต่งด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ
ทรงประทับบนรถม้าคันประเสริฐ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ทรงกระทำ
ประทัภยนิพนพระนครด้วยศใหญ่ เสด็จถึงประตูเรือนของท่านอภิปรากเสนาบดี
เป็นเรือนแรกทีเดียว. ก็เรือนหลังนั้น แวดล้อมด้วยกำแพงสีดงมโนศิลา มี
หอคอยอยู่ที่ซุ้มประตูอันประดับตกแต่งงดงามเลิศ น่าดูชม. ขณะนั้น นางทาสี
ได้เรียนแจ้งให้นางอุมมาทันตีทราบแล้ว. นางอุมมาทันตีให้นางทาสีถือพาน

ดอกไม้แล้ว ยืนฟังบานหน้าต่างด้วยลีลาอันงดงามคุณางกินรี โปรรยดอกไม้
ใส่พระราชธา. พระราชาเหลือบแลดูนาง ทันทก็เกิดความเมาด้วยความเมาคือ
กิเลส ไม่อาจจะดำรงสติไว้ได้ จนไม่สามารถจะจำได้ว่า เรือนหลังนี้ เป็น
ของท่านอภิปรากเสนาบดี.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสเรียกนายสารถีมาแล้ว เมื่อจะตรัสถาม จึง
ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนนายสุนนทสารถี นี้เรือนของใครหนอล้อม
ด้วยกำแพงสี่เหลี่ยม ใครหนอปรากฏอยู่ในที่ไกล
เหมือนเปลวไฟอันลุกโพลงอยู่บนเวหาส และเหมือน
เปลวไฟบนยอดภูเขา ฉะนั้น ดูก่อนนายสุนนทสารถี
หญิงคนนี้เป็นธิดาของใครหนอ เป็นลูกสะใภ้หรือเป็น
ภรรยาของใคร ไม่มีผู้หวงแหนหรือ สามีนาง
หรือไม่ เราถามแล้วขอท่านจงบอกแก่เราโดยเร็ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กสุต นุทํ ตัดบทเป็น กสุต นุ อิทํ
แปลว่า นี้ (เรือน) ของใครหนอ. บทว่า ปญฺฑุมเยน ได้แก่ อันสำเร็จ
ด้วยกำแพงอิฐสีแดง. บทว่า ทิสฺสุติ ความว่า ปรากฏขึ้นอยู่ที่บานหน้าต่าง.
บทว่า อจฺจิ ได้แก่ กองไฟที่มีลมโหมลุกโพลง. บทว่า ธิตา นายํ ตัด
บทเป็น ธิตา นุ อัย เป็นธิดา (ของใคร) หนอ. บทว่า อวาทา ได้แก่
ไม่มีผู้กีดกัน คือ ไม่มีผู้หวงแหนหรือ. บทว่า ภตฺตา ความว่า สามีนาง
นางมีหรือไม่ เจ้าจงบอกความนี้แก่เรา.

ลำดับนั้น นายสารถี เมื่อจะกราบทูลแจ้งเนื้อความแก่พระราชธา จึง
ได้กราบทูลคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชานิกร ก็ข้าพระองค์ย่อมรู้จักหญิงนั้นพร้อมทั้งมารดา บิดา และสามีของนาง ข้าแต่พระจอมภูมิบาล บุรุษนั้นเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของพระองค์ทั้งกลางคืนกลางวัน สามีของนางเป็นผู้มีอิทธิพลกว้างขวางและมั่งคั่ง ทั้งเป็นอำมาตย์คนหนึ่งของพระองค์ ข้าแต่พระราชาหญิงนั้น คือ ภรรยาของอภิปรกเสนาบดี เธอมีชื่อว่า อุมมาทนต์ิ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มตฺยา จ ความว่า ข้าพระองค์ย่อมรู้จักหญิงคนนั้นพร้อมทั้งมารดาและบิดา. ศัพท์ว่า อโถปี นายสารถึกราบทูลว่า แม้สามีของนางข้าพระองค์ก็รู้จัก. บทว่า อิทุโธ แปลว่า เป็นผู้ได้รับความสำเร็จแล้ว. บทว่า ฝิโต ได้แก่ พรั่งพร้อมด้วยผ้าและเครื่องอสังการทั้งหลาย. บทว่า สุวทุตฺติโต ได้แก่ เป็นผู้มั่งคั่งสมบูรณ์ดี. บทว่า นามเชยฺเยน แปลว่า มีชื่อ. จริงอยู่ หญิงคนนี้ ย่อมทำบุรุษผู้ที่มองดูนางให้หลงใหลคล้ายคนบ้า คือ ไม่ให้บุรุษนั้นดำรงสติอยู่ได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า อุมมาทนต์ิ ดังนี้.

พระราชาได้ทรงสดับคำทูลนั้นแล้ว เมื่อจะทรงชมเชยชื่อของนางนั้น จึงตรัสคาถาติดต่อกันว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญ ๆ ชื่อที่มารดาและบิดาตั้งให้
หญิงคนนี้ เป็นชื่อเหมาะสมดีจริงอย่างนั้น เมื่อนาง
มองดูเรา ย่อมทำให้เราหลงใหลคล้ายคนบ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มตฺยา จ เปตฺยา จ แปลว่า ที่มารดา และบิดา. บทว่า มยฺหิ เป็นสัมปทานะใช้ในอรรถแห่งตุตฺยาวิภคฺติ. บทว่า อวโลกยฺหฺตี ความว่า เธอถูกเรามองดูแล้ว หันกลับมามองดูเราบ้าง ได้ทำให้หลงใหลคล้ายคนบ้า.

เมื่อนางอุมาทันตนั้น ทราบว่า พระราชาพระองค์นั้นทรงหวนไหว้ พระหทัยแล้ว จึงปิดหน้าต่างแล้ว ได้เข้าสู่ห้องอันประกอบด้วยสิริตามเดิม. จำเดิมแต่กาลที่พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นนางแล้ว พระองค์ไม่ได้มี พระหทัยที่จะทรงการทำประทัภยิณพระนครเลย. พระราชาตรัสเรียกนายสารถิ มาแล้ว ตรัสว่า สุนันตสหายเอ๋ย! เจ้าจงกลับรถเถิด งานมหรสพนี้ไม่ สมควรแก่พวกเรา แต่สมควรแก่อภิปรากเสนาบดี ถึงพระราชสมบัติ ก็ สมควรแก่อภิปรากเสนาบดีนั้นเหมือนกัน ดังนี้ จึงให้นายสารถิกลับรถเล่น ถึงสถานที่ เสด็จขึ้นพระปราสาทแล้ว ทรงบรรทมบนเพดานที่บรรทมอัน ประกอบด้วยสิริ ตรัสว่า

ในคืนเดือนเพ็ญ นางผู้มีนัยน์ตาขม้ายคล้ายเนื้อ
ทราย ร่างกายมีสีเหมือนดอกบูนุชกริก นั่งอยู่ใกล้
หน้าต่าง ในคืนนั้น เราได้เห็นนางนุ่งห่มผ้าสีแดง
เหมือนแท่นกพิราบ ตำนาคัญว่าพระจันทร์ขึ้นสองดวง
คราวใด นางมีหน้ากว้าง ขาวสะอาด ประเล้าประโลม
อยู่ด้วยอาการอันงดงาม ชม้อยชม้ายชำเลื่องดูเราดัง
จะปล้นเอาดวงใจของเราไปเสียเลย เหมือนนางกนิหร
เกิดบนภูเขาในป่า ฉะนั้น ก็คราวนั้น นางผู้พริ้งเพรา
มีตัวเป็นสีทอง สวมกฤษณทลแก้วมณี ฝ้านุ่งผ้าห่มท่อน

เดียว ข้าเลี้ยงดูเราประคองนางเนื้อทราย มองดูนาย
พราน ฉะนั้น เมื่อไรหนอ นางผู้มีเล็บแดง มีขนงาม
มีเขนนุ่มนึ่ม ลูบไล้ด้วยแก่นจันทน์ มีนิ้วมือกลมเกลี้ยง
มีกระบวนชดช้อย งามตั้งแต่ศีรษะจักได้ช่วยวนเรา
เมื่อไรหนอ ธิดาของท่านเศรษฐีศิริภูวิจจะ ผู้มีทับ-
ทรวงอันกระทำด้วยข้ายทอง เอวกลม จักกอดรัดเรา
ด้วยแขนทั้งสองอันนุ่มนึ่ม ประคองเถายานทราย รวบ
รัดต้นไม้ที่เกิดในป่าใหญ่ ฉะนั้น เมื่อไรหนอ นางผู้
มีผิวงามแดงดั่งน้ำครั่ง มีถันเป็นปริมณฑลดั่งฟองน้ำ
มีอวัยวะด้วยผิวหนังเปล่งปลั่งดั่งดอกบุณฑริก จัก
จรดปากด้วยปากกะเรา เหมือนดั่งนี้เลงสุราจรดจอก
สุราให้แก่กษัตริย์สุรา ฉะนั้น ในกาลใด เราได้เห็น
นางผู้มีร่างกายทุกส่วนอันน่ารื่นรมย์ไฉนอยู่ ในกาล
นั้น เราไม่รู้สักอะไร ๆ แก่จิตของตนเลย เราได้เห็น
นางอุมมาทนต์ผู้สวมสอดกมลฉลนแล้วนอนไม่หลับ
ทั้งกลางวันและกลางคืนเหมือนแพ้ข้าศึกมาตั้งพันครั้ง
ถ้าท้าวสักกะพึงประทานพรให้แก่เรา ขอให้เราพึงได้
พรนั้นเถิด อภิปรายกเสนาบดีพึงรื่นรมย์อยู่กับนาง
อุมมาทนต์คืนหนึ่งหรือสองคืน ต่อจากนั้น พระเจ้า-
สิริราช พึงได้รื่นรมย์บ้าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุณฺณมาเส ได้แก่ ในคือพระจันทร์-
เพ็ญ. บทว่า นิคมนุทโลจนา ความว่า ชื่อว่า มิคมันทโลจนา เพราะอรรถว่า

มีนัยน์ตาขม้ายคล้ายนัยน์เนื้อทรายที่กำลังตกใจกลัวลูกศร วิ่งหนีไปยืนแอบอยู่
ในระหว่างป่าแล้วเหลือบแลดูนายพราน ฉะนั้น. บทว่า **อุปาวิสี** ความว่า
เธอนั่งไกล่หน้าต่าง เอาฝ่ามือสวยงามสีเหมือนดอกปทุม หยิบดอกไม้ไปรอยใส่
แล้วแลดูเรา. บทว่า **ปุลฺลทริกตฺตจฺจติ** ได้แก่ ร่างกายมีสีเหมือนดอกปทุม
แดง. บทว่า **เทว ปุณฺณมฺมายิ** ความว่า ในวันนั้น คือในวันงานมหรสพ
นั้น เราได้เห็นนางนุ่งห่มผ้าสีแดงเสมอสีเท้านกพิราบนั้นแล้ว แลดูความงาม
แห่งใบหน้าของนางอยู่ ได้สำคัญว่า พระจันทร์ขึ้นสองดวง เพราะความที่
พระจันทร์เพ็ญลอยเด่นขึ้นสองดวงคือ ดวงหนึ่งซึ่งมีประจำโลกขึ้นทางทิศ-
พระวันออก ดวงหนึ่งขึ้นในนิเวศน์ของอภิปารกเสนาบดี. บทว่า **อพารปฺมุเหหิ**
แปลว่า มีหน้ากว้าง. บทว่า **สุเกหิ** แปลว่า ขาวสะอาด. บทว่า **วคฺคฺกุภิ**
แปลว่า ด้วยอาการสวยงาม. บทว่า **อุทิกฺขติ** ได้แก่ ในขณะที่นางแลดูเรา
ด้วยนัยน์ตาทั้งสองเห็นปานนั้น. บทว่า **ปพฺพเต** ความว่า คล้ายจะปล้นเอา
ดวงใจของเราไปเสียเลย เหมือนนางกนิรีเกิดบนภูเขาหิมวันต์ ในป่าที่มีดอก
ไม้บานสะพรั่ง อาศัยพิณซึ่งเทียบเสียงของตนกับเสียงสายพิณ ย่อมชักนำใจ
บุรุษมาได้ ฉะนั้น. บทว่า **พฺรหฺตติ** คือนางผู้ประเสริฐ. บทว่า **สามา** คือ
ผู้มีตัวเป็นสีทองคำ. บทว่า **เอกจฺจวสนา** ได้แก่ อยู่ด้วยผ้าชิ้นเดียว อธิบาย
ว่า ผ้านุ่งห่มท่อนเดียว. บทว่า **ภนฺตาวุทิกฺขติ** พระราชาตรัสว่า หญิงผู้
สูงสุดคนนั้น มีเส้นผมละเอียด มีหน้าผากกว้าง มีคิ้วยาวเรียว มีนัยน์ตาโต
งาม มีจมูกโด่ง มีริมฝีปากแดง มีซี่ฟันทั้งหลายขาวสะอาด มีเขี้ยวคม มี
คอกลมเกลี้ยงดี มีแขนอ่อนนุ่ม มีนมตั้งเต่งสวยงาม มีเอวงามเหมือนนางเนื้อ
ทราย มีตะโพกใหญ่ มีรูปร่างเสมอเหมือนต้นกล้วยทองคำ ในขณะที่นางแล

ดูเราพลางหนีเข้าป่าด้วยความกลัวแล้วหันมามองดูเราเหมือนนางเนื้อทรายหัน
กลับมามองดูนายพราน ฉะนั้น. บทว่า พาทามุทุ แปลว่า มีแขนนุ่มน้ม.
บทว่า สมนุตธีรุตติยา ได้แก่ มีกระบวนอันฉลาดชดช้อย บทว่า อุปลย-
ณิสฺสตี มํ ความว่า พระราชาทรงบ่นเพื่อปรารภว่า นารีผู้งดงามนั้น
มีเล็บทุกเล็บสีแดง มีกระบวนการอันฉลาดชดช้อยงามตั้งแต่ศีรษะ เมื่อไรหนอ
จึงจักช่วยวนเรา. บทว่า กาลญฺจนชาตฺรจฺจทา ได้แก่ ผู้มีทัพบทรวงทำด้วย
ทองคำประดับตกแต่ง. บทว่า วิลากรมชฺฌา ได้แก่ ร่างกายส่วนที่เป็นเอว.
บทว่า พุทธเวเน แปลว่า ในป่าใหญ่. บทว่า รตฺตสฺสจฺฉวี ได้แก่ มีผิว
ดุจแก้วประพาฬงามแดงดั่งน้ำครั้ง ในที่ฝ่ามือ ฝ่าเท้า ปลายเล็บ และเนื้อ
ริมฝีปาก. บทว่า พินฺนุทฺตฺตนี ได้แก่ มีนมเป็นปริมณฑลดุจฟองน้ำ. บท
ว่า ตโต ความว่า จำเดิมแต่กาลที่เราได้เห็นนางยืนอยู่. บทว่า สกฺตฺส
จิตฺตสฺส อธิบายว่า เราไม่ได้มีความเป็นใหญ่ เกิดแก่จิตของตนเลย. บทว่า
กญฺจิ นํ อธิบายว่า พระราชาตรัสว่า เราไม่รู้จักนางนั้นว่าเป็นใคร คือไม่
รู้ว่า ผู้หญิงคนนี้ มีชื่อดังนั้น เราเกิดเป็นบ้าขึ้นเสียแล้ว. บทว่า ทิฏฺฐา
แปลว่า พอเห็นนางแล้ว. บทว่า น สฺสฺปฺปามิ ความว่า เราย่อมไม่ได้
ความหลับทั้งกลางคืนและกลางวัน. บทว่า โส จ ลเภถ ความว่า ขอให้
พรที่ท้าวสักกะประทานแก่เรา จงเป็นของเราเถิด คือเราพึงได้พรนั้นเถิด.

พวกราชบุรุษจึงพากันไปบอกแก่ท่านอภิปรกเสนาบดีว่า ข้าแต่ นาย
ท่าน พระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำประทักษิณพระนคร พอมาถึงประตูบ้านของ
ท่านแล้ว ก็เสด็จกลับวังขึ้นสู่ปราสาท. อภิปรกเสนาบดีนั้น จึงไปยังเรือน
ของตนแล้ว เรียกนางอุมมาทันต้ออกมาถามว่า น้องรักของพี่ น้องแสดงตัว
ปรากฏแก่พระราชหรือจ๊ะ. นางตอบว่า พี่จ๋า มีชายคนหนึ่ง ท้องใหญ่
เขียวโต ยืนมาบนรถ ดิ้นไม่รู้จักชายคนนั้นว่า เป็นพระราช หรือมิใช่

พระราชาก็เมื่อผู้คนเล่ากันว่า เป็นเอกบุรุษเป็นใหญ่ ดังนี้ ดิฉันยืนอยู่ริมหน้าต่าง จึงได้ไปรดดอกไม้ลงไป ชายผู้นั้น ยืนอยู่สักครู่หนึ่งแล้ว ก็กลับไป. อภิปรายเสนาบดีได้สดับคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า น้องทำให้พี่ต้องฉิบหายเสียแล้วเป็นแน่ ดังนี้ ครั้นวันรุ่งขึ้น จึงรีบไปยังพระราชานิเวศน์แต่เช้าตรู่ ยืนอยู่ที่ประตูห้องอันเป็นสิริ ได้ยินเสียงพระราชากับนางอุมมาทันตี จึงคิดว่า พระราชาพระองค์นี้ มีจิตรักใคร่ผูกพันในน้องอุมมาทันตี ถ้าไม่ได้นางคงจักสวรรคตเป็นแน่ เราควรจะช่วยปลดเปลื้องโทษอันมิใช่คุณทั้งของพระราชากับของเราเสีย แล้วถวายชีวิตแด่พระราชาราชองค์นี้เถิด จึงกลับไปสู่เรือนของตนแล้ว สั่งให้เรียกคนใช้คนสนิทคนหนึ่งมาสั่งว่า นี่แน่ะพ่อคุณเอ๋ย ตรงที่โน้น มีต้นไม้ใหญ่ มีโพรงอยู่ต้นหนึ่ง ท่านอย่าให้ใคร ๆ รู้นะ พอพระอาทิตย์อัสดงคดแล้ว ท่านจงไปในที่นั้นแล้ว เข้าไปนั่งอยู่ภายในต้นไม้ เราจะทำพิธีกรรมที่ต้นไม้ต้นนั้น พอไปถึงต้นไม้ต้นนั้นมัสการเทวดาแล้ว จักวิงวอนว่า ข้าแต่เทวราชาผู้ยิ่งใหญ่ เมื่อมหารสพมิในพระนคร พระราชาของพวกข้าพเจ้า ไม่ยอมทรงเล่น กลับเสด็จไปยังห้องอันเป็นสิริ ทรงบรรทมบนเพื่อพวกข้าพเจ้าไม่ทราบถึงเหตุในข้อนั้นเลย พระราชาทรงมีอุปการะมากมายแก่พวกเทวดาฟ้าดิน ทรงสละทรัพย์พันหนึ่งให้กระทำพิธีกรรมทุกกึ่งปี ขอพวกท่านจงบอกว่า พระราชาทรงเพื่อรำพันเพราะอาศัยเหตุชื่อนี้ ดังนี้ เราจักอ่อนวอนว่า จงให้ชีวิตท่านแก่ราชาของพวกข้าพเจ้าด้วยเถิด ในขณะที่นั้น ตัวท่านพึงเปลี่ยนเสียงแล้วกล่าวว่า คุณก่อนท่านเสนาบดี ขึ้นชื่อว่าความเจ็บไข้มิได้มีแก่พระราชาราชของพวกท่านเลย แต่พระองค์มีจิตผูกพันรักใคร่ในนางอุมมาทันตีผู้เป็นภรรยาของท่าน หากพระองค์ได้นางก็จักดำรงชีวิตอยู่ได้ ถ้าไม่ได้ก็จักสวรรคตเป็นแน่ ถ้าท่านปรารถนาจะให้พระองค์ดำรงพระชนม์ชีพอยู่

ก็จึงถวายนางอุมมาทันตีแด่พระองค์เถิด ดังนี้ เมื่อเสนาบดีให้คนใช้จำเอาถ้อยคำอย่างนี้แล้วก็ส่งไป. คนใช้นั้นไปนั่งอยู่ในต้นไม้. ครั้นวันรุ่งขึ้น ท่านเสนาบดีไปยังสถานที่นั้นแล้ว จึงกล่าวคำอ่อนวอน. คนใช้ได้ทำตามคำสั่งทุกประการ. ท่านเสนาบดีกล่าวว่า ดี (ใช้ได้) แล้วไหว้เทวดาฟ้าดิน บอกให้พวกอำมาตย์ทราบเรื่องแล้ว เข้าไปยังพระนคร ขึ้นไปบนราชนิเวศน์แล้ว เคาะประตูห้องบรรทมอันประกอบด้วยสิริ. พอพระเจ้าแผ่นดินกลับได้สติ จึงตรัสถามว่า นั่นใคร. เขากราบทูลว่า ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระองค์คืออภิปรากเสนาบดี พระเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระราชาทรงเปิดพระทวาร (ประตู) ให้เขา. เขาจึงเข้าไปถวายบังคมแด่พระราชาแล้ว กล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นภูตบดี (ผู้เป็นจอมแห่งหมู่
มนุษย์) เมื่อข้าพระองค์นมัสการเทวดาทั้งหลายอยู่
เทวดามาทบอความนี้แก่ข้าพระองค์ว่า พระทัย
ของพระราชาลุ่มคลั่งในนางอุมมาทันตี ข้าพระองค์
ขอถวายนางแด่พระองค์ ขอพระองค์ให้นางบำเรอเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น. บทว่า นมสฺสโต ได้แก่ เมื่อข้าพระองค์กระทำ
พิธีกรรมบวงสรวงอยู่ เพื่อจะรู้ถึงเหตุแห่งการบ่นเพื่อรำพันของพระองค์.
บทว่า ตี ความว่า ข้าพระองค์ขอถวายนางอุมมาทันตีนั้นให้เป็นบาทบริจาริกา
ประจำพระองค์.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามท่านเสนาบดีว่า คุณ่อนอภิปรากะผู้สหาย
แม้พวกเทวดารู้เรื่องที่เราบ่นเพื่อเพราะมีจิตรักใคร่ในนางอุมมาทันตีด้วยหรือ
เสนาบดีทูลตอบว่า เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า. พระราชาทรงดำริว่า ข้าว่า

ความชั่วของเรา ชาวโลกทั้งหมดรู้กันแล้ว ดังนี้ จึงทรงดำรงอยู่ในธรรมคือ ความตายแล้ว ตรัสคาถา ดิตต่อกันไปว่า

ก็เราพึงพรากระเสียดจากบุญและไม่เป็นเทวดา อนึ่ง
คนพึงรู้ความชั่วของเรานี้ และเนื้อท่านให้นางอุมมา-
ทนต์ภรรยาสุดที่รักแล้วไม่เห็นนาง ความแค้นใจอย่าง
อย่างร้ายแรง จะพึงมีแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิชเส ความว่า คู่ก่อนอภิปรายเสนาบดี ผู้สหายเอ๋ย! เมื่อเรานำเรออยู่กับนางด้วยอำนาจกิเลส พึงเสียดจากบุญ และ จะไม่ได้เป็นเทวดาผู้สมมติเทพ เพราะเหตุเพียงการอยู่บำเรอกับนางนั้น อนึ่ง มหาชนพึงทราบความชั่วช้าลามกนี้ ต่อแต่นั้นก็จะพึงติเตียนว่า พระราชาทรง กระทำสิ่งที่ไม่สมควรเลย อนึ่ง ท่านให้นางผู้เป็นภรรยาสุดที่รักแก่เราแล้ว ภายหลังท่านไม่ได้เห็นภรรยา ความคับแค้นในใจ ก็จะมีแก่ท่าน.

คาถาที่เหลือ ที่เป็นคำถามและคำตอบของตนแม่ทั้งสอง (คือของ พระราชาและอภิปรายเสนาบดี) มีดังต่อไปนี้

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาธิกร ประชาชน
แม่ทั้งสิ้นนอกจากข้าพระบาทและพระองค์ ไม่พึงรู้
กรรมที่ทำการ ข้าพระบาท ยอมถวายนางอุมมาทนต์
แก่พระองค์ พระองค์จงทรงอภิรมย์อยู่กับนางเต็มพระ
หทัยปรารถนาแล้ว จงทรงสลัดเสียด.

มนุษย์ใดกระทำความอันลามก มนุษย์นั้นย่อม
สำคัญว่า คนอื่นไม่รู้การกระทำนี้เพราะว่านรชนเหล่า
ใดประกอบแล้ว บนพื้นปฐพี นรชนเหล่านั้น ย่อม

เห็นการกระทำนี้ คนอื่นใครเล่าในแผ่นดินนี้ทั้งโลก
พึงเชื่อท่าน หรือว่า นางอุมมาทันตีไม่เป็นที่รักแห่ง
เรา เมื่อท่านให้นางอุมมาทันตีภรรยาอดรักแล้ว ไม่
เห็นนางภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรง จะพึง
มีแก่ท่าน.

ข้าแต่พระจอมประชาชน นางอุมมาทันตีนั้นเป็น
ที่รักของข้าพระบาทโดยแท้ ข้าแต่พระภูมีบาล นางไม่
เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ขอความเจริญจงมีแต่
พระองค์ เชิญพระองค์เสด็จไปหานางอุมมาทันตีเถิด
เหมือนดังราชสีห์ เข้าสู่ถ้ำศิลา ฉะนั้น.

นักปราชญ์ทั้งหลาย ถูกความทุกข์ของตนบีบคั้น
แล้วย่อมไม่ละกรรมที่มีผลเป็นสุข แม้จะเป็นผู้หลงมัว
มาด้วยความสุข ก็ย่อมไม่ประพฤติบาปกรรม.

พระองค์เป็นทั้งพระมารดาและบิดาเป็นผู้เลี้ยงดู
เป็นเจ้านายเป็นผู้พอกเลี้ยง และเป็นเทวดาของข้าพระ-
องค์ ข้าพระองค์พร้อมด้วยบุตรและภรรยาเป็นทาสของ
พระองค์ ขอพระองค์ทรงบริโศกตามความสุขเถิด.

ผู้ใดยอมทำบาปด้วยความสำคัญว่า เราเป็นผู้ยิ่งใหญ่
และครั้นกระทำแล้ว ก็ไม่สะดุ้งกลัวต่อชนเหล่า
อื่น ผู้นั้นย่อมไม่เป็นอยู่ตลอดอายุยืนยาวเพราะกรรม
นั้น แม้เทวดาก็มองดูผู้นั้น ด้วยนัยน์ตาอันเหยียดหยาม.

ชนเหล่าใดตั้งอยู่ในธรรม ย่อมรับทานที่เป็นของ
ผู้อื่นอันเจ้าของมอบให้แล้ว ชนเหล่านั้นเป็นผู้รับด้วย

เป็นผู้ให้ในทานนั้นด้วย ได้ชื่อว่าทำกรรมอันมีผลเป็น
สุขในเพราะทานนั้นแท้จริง.

คนอื่นใครเล่า ในแผ่นดินทั้งโลก จะพึงเชื่อ
ท่านหรือว่า นางอุมมาทันทิไม่เป็นที่รักของเรา เมื่อ
ท่านให้นางอุมมาทันทิภรรยาอดรักแล้ว ไม่เห็นนาง
ภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรง จะพึงมีแก่
ท่าน.

ข้าแต่พระจอมประชาชน นางอุมมาทันทินั้น
เป็นที่รักของข้าพระบาทโดยแท้ ข้าแต่พระภูมีบาล
นางไม่เป็นที่รักของข้าพระบาทก็หาไม่ ข้าพระบาท
ยอมถวายนางอุมมาทันทิแก่พระองค์ พระองค์จงทรง
อภิรมย์อยู่กับนาง เต็มพระหทัยปรารธนาแล้ว จงทรง
สลดเสียด.

ผู้ใดก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่นด้วยทุกข์ของตน หรือก่อ
ความสุขของตนด้วยความสุขของผู้อื่น ผู้ใดรู้อย่าง
นี้ว่า ความสุขและความทุกข์ของเรานี้ก็เหมือนของ
ผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรม.

คนอื่นใครเล่า ในแผ่นดินทั้งโลก จะพึงเชื่อ
ท่านหรือว่า นางอุมมาทันทิไม่เป็นที่รักของเรา เมื่อ
ท่านให้นางอุมมาทันทิภรรยาอดรักแล้ว ไม่เห็นนาง
ภายหลัง ความคับแค้นใจอย่างร้ายแรง จะพึงมีแก่
ท่าน.

ข้าแต่พระองค์ผู้จอมประชาชน พระองค์ย่อม
ทรงทราบว่ นางอุมมาทันทินี้เป็นที่รักของข้าพระบาท

ข้าแต่พระจอมภูมิบาล นางนั้นไม่เป็นที่รักของข้าพระ-
บาทก็หาไม่ ข้าพระบาทขอถวายสิ่งอันเป็นที่รักแก่
พระองค์ด้วยสิ่งอันเป็นที่รัก ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
ผู้ให้สิ่งอันเป็นที่รักยอมได้สิ่งอันเป็นที่รัก.

เรานั้นจักฆ่าตนอันมีกามเป็นเหตุโดยแท้ เราไม่
อาจฆ่ากรรมด้วยกรรมได้เลย.

ข้าแต่พระจอมประชาชน ผู้แก้แค้นก้านรชน
ประเสริฐ ถ้าพระองค์ไม่ต้องพระประสงค์นางอุมมา-
ทนต์ ผู้เป็นของข้าพระบาทไซ้ ข้าพระบาทจะสละ
นางในท่ามกลางชนทั้งปวง พระองค์พึงตรัสสั่งให้นำ
นางผู้พ้นจากข้าพระบาทแล้วมาจากที่นั่นเถิด พระเจ้า
ข้า.

ดูก่อนอภิปรกเสนาบดีผู้กระทำประโยชน์ ถ้า
ท่านจะสละนางอุมมาทนต์ผู้หาประโยชน์มิได้ เพื่อสิ่ง
อันไม่เป็นที่ประโยชน์นี้แก่ท่าน ความก่อนว่าอย่างใหญ่
หลวง จะพึงมีแก่ท่าน อนึ่ง แม้การใส่ร้ายในพระนคร
ก็จะพึงมีแก่ท่าน.

ข้าแต่พระจอมภูมิบาล ข้าพระบาทจักอดกลั้น
คำก่อนว่า คำนิินทา คำสรรเสริญ และคำติเตียน
นี้ทั้งหมด คำก่อนว่าเป็นต้นนั้นจงตกอยู่แก่ข้าพระบาท
ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวสีพี ขอพระองค์ทรงบริโศค
ตามความสำราญเถิด. ผู้ใดไม่ถือเอาความนิินทา
ความสรรเสริญ ความติเตียน และแม้การบูชา ลีริ
และปัญญายอมปราศไปจากผู้นั้น เหมือนตั้งน้ำฝน

ปราศไปจากที่ดอน ฉะนั้น ข้าพระบาทจักยอมรับ
ความทุกข์และความสุข สิ่งล่วงธรรมดาและความ
คับแค้นใจทั้งหมด เพราะเหตุแห่งการสละนี้ ด้วยอก
เหมือนดังแผ่นดินรองรับสิ่งของทั้งของคนมันคง และ
คนสะดุ้ง ฉะนั้น.

เราไม่ปรารถนาสิ่งที่ล่วงธรรมดา ความคับแค้น
ใจและความทุกข์ของชนเหล่าอื่น เราผู้เดียวเท่านั้น
จักเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม ไม่ยังประโยชน์น้อยหนึ่ง
ให้เสื่อม ข้ามภาระนี้ไป.

ข้าแต่จอมประชาชน บุญกรรมยอมให้เข้าถึง
สวรรค์ พระองค์อย่าได้ทรงทำอันตรายแก่ข้าพระบาท
เสียดเลย ข้าพระบาทมีใจเลื่อมใสขอถวายนางอุมมาทันที
แต่พระองค์ ดังพระราชาทรงประทานทรัพย์สำหรับ
บุชายัญแก่พราหมณ์ทั้งหลาย ฉะนั้น.

ท่านเป็นผู้เกื้อกูลแก่เราในการกระทำประโยชน์
แน่แท้ นางอุมมาทันทีและท่านเป็นสหายของเรา
เทวดาและพรหมทั้งหมด เห็นความชั่วอันเป็นไปใน
ภายหน้า ฟังดีได้ยินได้.

ข้าแต่พระเจ้าสิวิราช ขาวนิคมและชาวชนบท
ทั้งหมด ไม่พึงคัดค้านกรรมอันเป็นธรรมนั้นเลย ข้า-
พระบาทขอถวายนางอุมมาทันทีแต่พระองค์ พระองค์
จงทรงอภิรมย์ อยู่กับนางเต็มพระหทัยปรารถนาแล้ว
จงทรงสลัดเสียด.

ท่านเป็นผู้เกื้อกูลแก่เราในการกระทำประโยชน์

แน่แท้ นางอุมมาทันตีและท่านเป็นสหายของเรา ธรรม
ของสัตบุรุษที่ประกาศดีแล้ว ยากที่จะล่วงละเมิดได้
เหมือนเขตแดนของมหาสมุทร ฉะนั้น.

ข้าแต่พระราชา พระองค์เป็นผู้ควรของกำนับ
ของข้าพระองค์ เป็นผู้หวังประโยชน์นี้เกื้อกูล เป็นผู้
ทรงไว้ เป็นผู้ประทานความสุข และทรงรักษาความ
ปรารถนาไว้ ด้วยว่า ยัญที่บูชาในพระองค์ ย่อมมี
ผลมาก ขอพระองค์ทรงรับนางอุมมาทันตีตามความ
ปรารถนาของข้าพระบาทเถิด.

ดูก่อนอภิปรกเสนาบดีผู้เป็นบุตรแห่งท่านผู้กระ
ทำประโยชน์ ท่านได้ประพุดติแล้วซึ่งธรรมทั้งปวงแก่
เราโดยแท้ นอกจากท่าน มนุษย์อื่น ใครเล่าหนอ
จักเป็นผู้กระทำความสวัสดิ์ ในเวลาอรุณขึ้น ในชีว
โลกนี้.

พระองค์เป็นผู้ประเสริฐเป็นผู้ยอดเยี่ยม พระองค์
ทรงดำเนินโดยธรรม ทรงรู้แจ้งธรรม มีพระปัญญาดี
ขอพระองค์ผู้อันธรรมคุ้มครองแล้ว จงทรงพระชนม์
ยั่งยืนนาน ข้าแต่พระองค์ผู้รักษาธรรม ขอพระองค์
โปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด.

ดูก่อนอภิปรกเสนาบดี เชิญท่านฟังคำของเรา
เถิด เราจักแสดงธรรมที่สัตบุรุษต้องเสพแก่ท่าน พระ
ราชาชอบใจธรรมจึงจะติงาม นรชนผู้มีความรู้รอบจึง
จะติงาม ความไม่ประทุษร้ายต่อมิตรเป็นความดี การ

ไม่กระทำบาปเป็นสุข มนุษย์ทั้งหลายพึงอยู่เป็นสุข
ในแว่นแคว้นของพระราชารู้ไม่ทรงกริ้วโกรธ ทรงตั้ง
อยู่ในธรรม เหมือนเรือนของตนอันมีร่มเงาเย็น ฉะนั้น
เราย่อมไม่ชอบใจกรรมที่ทำความไม่พิจารณา อัน
เป็นกรรมไม่ดีนั้นเลย แม้พระราชาเหล่าใด ทรงทราบ
แล้วไม่ทรงทำเอง เราชอบใจ กรรมของพระราชาเหล่า
นั้น ขอท่านจงฟังอุปมาของเราต่อไปนี้

เมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงว่ายน้ำ
ไปคด โคทั้งหมดนั้นก็ว่ายน้ำไปคด ในเมื่อโคตัวผู้
นำฝูงว่ายน้ำไปคด ฉนใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉนนั้น ผู้
ใดได้รับยกย่องว่า เป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้นประพฤติ
อธรรม จะป่วยกล่าวไปใย ถึงประชาชนนอกนี้เล่า
รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นทุกข์ ถ้าพระราชารู้ไม่ทรงตั้งอยู่
ในธรรม เมื่อฝูงโค ข้ามฟากไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูง
ว่ายน้ำไปตรง โคทั้งหมดนั้นก็ว่ายน้ำไปตรง ในเมื่อโคตัวผู้
นำฝูงว่ายน้ำไปตรง ฉนใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉนนั้น ผู้
ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐ ถ้าผู้นั้นประพฤติ
ธรรม จะป่วยกล่าวไปใยถึงประชาชนนอกนี้ รัฐทั้ง
หมดย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชาทรงตั้งอยู่ในธรรม
ดูก่อนอภิปรากเสนาบดี เราไม่พึงปรารถนาเพื่อความ
เป็นเทวดา และเพื่อครอบครองแผ่นดินทั้งหมดนี้โดย
อธรรม รัตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โค ทาส เงิน
ผ้า และจันทน์เทศ มีอยู่ในมนุษย์นี้ เราจะไม่ประพฤติ

ผิดกรรม เพราะความปรารถนารัตนะเหล่านั้น บุคคล
ไม่พึงประพฤติผิดกรรม เพราะเหตุแห่งสมบัตินั้น
เป็นต้นว่า ม้า หูยง แก้วมณี หรือแม่พระจันทร์
และพระอาทิตย์ที่รักษาอยู่ เราเป็นผู้องอาจ เกิดใน
ท่ามกลางแห่งชาวสี่พีทั้งหลาย ฉะนั้น เราจะไม่ประ-
พฤติผิดกรรม เพราะเหตุแห่งสมบัตินั้น เราจะเป็น
ผู้นำ จะเป็นผู้เกื้อกูล เป็นผู้เฟื่องฟูปกครองแว่นแคว้น
จักเป็นผู้เคารพธรรมของชาวสี่พี จะเป็นผู้คิดค้นซึ่ง
กรรม เพราะฉะนั้น เราจะไม่เป็นไปในอำนาจแห่ง
จิตของตน.

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์ทรงประพฤติ
ธรรมอันไม่มีความฉิบหาย เป็นแดนเกษมอยู่เป็นนิจ
แน่แท้ พระองค์จักดำรงราชสมบัติอยู่ยั่งยืนนานเพราะ
พระปัญญาของพระองค์เป็นเช่นนั้น พระองค์ไม่ทรง
ประมาทธรรมใด ข้าพระองค์ขออนุโมทนาธรรมนั้น
ของพระองค์ กษัตริย์ผู้เป็นอิสระทรงประมาทธรรม
แล้ว ย่อมเคลื่อนจากรัฐ.

ข้าแต่พระมหากษัตริย์ขัตติยราช ขอพระองค์จง
ทรงประพฤติธรรมในพระชนนีและพระชน ครั้นทรง
ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้วจักเสด็จสู่สวรรค์. ขอพระ-
องค์ จงทรงประพฤติธรรมในพระราชบุตรและพระ-
มเหสี ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จ
สู่สวรรค์ ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในมิตรและ

อำมาตย์... ในราชพาหนะและทแกล้วทหาร... ใน
บ้านและนิคม... ในแคว้นแคว้นและชนบท... ในสมณะ
และพราหมณ์... ในเนื้อและนกกทั้งหลาย... ครั้นพระ-
องค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค.

ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า ขอพระองค์จงประพฤติ
ธรรมเถิด เพราะว่าธรรมที่ประพฤติแล้ว ย่อมนำ
สุขมาให้ ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้
แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า ขอ
พระองค์จงทรงประพฤติธรรมเถิด ด้วยว่าพระอินทร์
เทวดา พร้อมทั้งพรหม เป็นผู้ถึงทิพยสถานเพราะ
ธรรมที่ประพฤติแล้ว ข้าแต่พระราชา พระองค์อย่า
ทรงประมาทธรรมเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพุพาปี ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
เป็นจอมแห่งหมู่ชน ข้าพระองค์ผู้เดียวเท่านั้น จักปกปิดเรื่องนี้แล้ว นานาง
(อุมมาทันตี) มาถวาย เพราะฉะนั้น เว้นจากพระองค์และข้าพระองค์เสียแล้ว
ประชาชนคนอื่นแม้ทั้งหมด ไม่พึงรู้ คือ จักไม่รู้แม้เพียงกิริยาอาการแห่ง
เรื่องที่ทำมาแล้วนี้. บทว่า ภูเสหิ อธิบายว่า ข้าพระองค์นำนางอุมมาทันตี
มาถวายพระองค์แล้ว ขอพระองค์จงทรงร่วมอภิรมย์กับนางเถิด จงทำกรรม
อันหยาบ คือ ตัดหน้าคุณงามไม่ตั้งอยู่ในป่าของตน จงยังคณหานันให้เจริญ
ได้แก่ จงทำความปรารถนาแห่งใจให้เต็มเปี่ยมเถิด. บทว่า สขาหิ ความว่า
ก็ครั้งพระองค์ทำความปรารถนาแห่งใจเต็มที่แล้ว หากนางไม่เป็นที่ถูกพระทัย
ของพระองค์ไซ้ ภายหลังพระองค์จะทอดทิ้งนางเสียก็ได้ ได้แก่ จงให้กิน
แก่ข้าพระองค์ตามเดิมเถิด. บทว่า กมุข กริ ความว่า ลูกก่อนอภิปราก-

เสนาบดีผู้เป็นสหาย มนุษย์ผู้ใดทำกรรมอันเป็นบาป ภายหลังมนุษย์ผู้นั้น สำคัญคือคิดว่า ชนเหล่าอื่นในโลกนี้อ่าสำคัญคือ อยากรู้กรรมอันเป็นบาปนี้ (ของเรา) เลย ความคิดของบุคคลนั้นเป็นความคิดที่ชั่วร้าย. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะว่ารชนเหล่านั้น ย่อมเห็นการกระทำนี้ อธิบายว่า ก็พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธบุตรทั้งหลาย เป็นผู้ประกอบแล้วด้วยฤทธิ์เหล่านั้น ย่อมเห็นการกระทำนั้นนั่นแล. บทว่า น เม ปิยา ความว่า คุณก่อนอภิปรายเสนาบดีผู้สหายรัก คนอื่นใครเล่าในโลกนี้ คือในแผ่นดินทั้งสิ้น จะพึงเชื่อท่านอย่างนี้ว่า นางอุมมาพันติมิได้เป็นที่รักของตัวเอง. บทว่า สิวโห เสตสุตฺตฺถุหิ ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ถ้าพระองค์ จะไม่ให้นางมาในที่นี้ไซ้ร้ ขอพระองค์จงเสด็จไปยังที่อยู่ของนางนั้นเถิด คือ จงทำความปรารถนาของพระองค์ให้สำเร็จบริบูรณ์ในที่นั้นเถิด เหมือนราชสีห์ เมื่อเกิดความเร่าร้อนแห่งกิเลสขึ้น ก็จะเข้าไปสู่ถ้ำแก้วอันเป็นที่อยู่ของนางราชสีห์น้อย ฉะนั้น. บทว่า สุขปฺพลํ ความว่า คุณก่อนอภิปรายเสนาบดีผู้สหายรัก หมุ่บัณฑิตถูกความทุกข์กระทบตนแล้ว ย่อมไม่ละกรรมที่ให้ผลเป็นสุข หรือแม้ว่าจะเป็นผู้ล้มลงแล้ว คือ หลงด้วยโมหะ มัวเมาด้วยความสุข ย่อมไม่ยอมประพฤติกกรรมอันเป็นบาป. บทว่า ยถาสฺขํ สิวโรหิ กามิ ความว่า ข้าแต่พระเจ้าสิวราชผู้เป็นใหญ่ ขึ้นชื่อว่า ความดีเตียน ย่อมไม่มีแก่นายผู้ใช้ให้ทำสิ่งของตนบำรุงบำเรอเลย ขอพระองค์จงบริโภกตามความสบายตามอัธยาศัย คือ จงทำความปรารถนาของพระองค์ให้บริบูรณ์เถิด. บทว่า น เตน โส ชิวติ ความว่า คุณก่อนอภิปรายเสนาบดีผู้สหายรัก ผู้ใดทำบาปด้วยสำคัญว่า เราเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ครั้น ทำแล้ว ก็มีได้สะดุ้งมิได้กลัวว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักชี้แจงถึงกรรมนั้น เพราะกรรมนั้น ผู้นั้น

ยอมไม่ดำรงชีพอยู่ได้ตลอดกาลนาน ย่อมตายเสียโดยฉับพลันทีเดียว อนึ่งแม่
เทวดาทั้งหลายก็ยอมพากันแลดูด้วยสายตาอันเหยียดหยามว่า การที่บุคคลนั้น
เอาหม้อทรายผูกคอฆ่าตัวตายเสียยังประเสริฐกว่าการครองราชสมบัติของพระ-
ราชาผู้ลามกนี้ มิใช่หรือ. บทว่า **อณฺเฏตถกั** ความว่า ข้าแต่พระมหाराชาเจ้า
ทานที่เป็นของคนเหล่าอื่นอันเจ้าของเหล่านั้นมอบให้แล้ว ชนเหล่าใด ตั้งอยู่
ในธรรมของตนแล้ว ย่อมรับทานนั้น ชนเหล่านั้นแม่ทั้งหมด เชื่อว่าเป็นทั้ง
ผู้รับและเป็นทั้งผู้ให้ในทานนั้น ย่อมพากันทำแต่กรรมที่มีผลเป็นสุขอย่างเดียว
ก็เมื่อปฏิภาหกรับทานอยู่ ทานนั้นย่อมให้ผลเป็นอันมากแก่ทายก. คาถานั้นว่า
อณฺโณ นุ ๆเปฯ อทฺธา ปิยา ๆเปฯ โย อตุตทุกฺเขน ความว่า
ดูก่อนอภิปรกเสนาบดีผู้สหายรัก ผู้ใดตัวเองถูกความทุกข์บีบคั้นแล้ว ย่อม
ใส่ความทุกข์นั้นให้แก่ผู้อื่น ก็นำความทุกข์ออกไปเสียจากสรีระของตัวเองแล้ว
ใส่ไปในสรีระของผู้อื่น หรือถือเอาความสุขของตนด้วยความทุกข์ของผู้อื่น คือ
เอาความสุขของผู้อื่นนั้นมาใส่ในตน เชื่อว่าย่อมทำผู้อื่นให้ถึงความทุกข์ ด้วย
สำคัญว่า เราจักนำความทุกข์ของตนออกไปเสีย ดังนี้ เชื่อว่าย่อมทำผู้อื่นให้
ถึงความทุกข์ ด้วยสำคัญว่า เราจักทำตัวเองให้มีความสุขสบาย ดังนี้ เชื่อว่า
ยอมทำความสุขของคนอื่นให้พินาศ ด้วยสำคัญว่า เราจักทำตัวเองให้มีความสุข
สบาย ดังนี้ บุคคลนั้นเชื่อว่าย่อมไม่รู้ธรรม. ส่วนผู้ใดยอมรู้อย่างนี้ว่า
ความสุขและความทุกข์ของเรานั้นเป็นฉันใด ของคนอื่นก็เป็นฉันนั้นเหมือนกัน
ดังนี้ ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรม คือรู้จักธรรม. บทว่า **ปิเยน เต ทมฺม** ความว่า
ข้าพระองค์ปรารถนาผลอันเป็นที่รัก ด้วยสิ่งอันเป็นที่รักซึ่งเป็นเหตุจึงได้ถวาย
แก่พระองค์. บทว่า **ปิย ลภนฺติ** ความว่า เมื่อยังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ
ยอมได้สิ่งอันเป็นที่รักเหมือนกัน. บทว่า **กามเหตุกั** ความว่า ดูก่อน
อภิปรกเสนาบดีผู้สหายรัก เราเกิดความปริวิตกขึ้นว่า เราจักทำสิ่งอันไม่สมควร

มีกามเป็นเหตุแล้ว จักมาตนเสีย. บทว่า **มยฺห สติ** ได้แก่ อันเป็นของมี อยู่แก่ข้าพระองค์. ปาฐะว่า **มยฺห สติ** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า พระองค์ทรง สำคัญอยู่อย่างนี้ว่า นางอุมมาทันตินั้นเป็นของข้าพระองค์ ถ้าพระองค์ไม่ทรง ประารถนางแล้วไซ้. บทว่า **สพฺพชนสฺส** ความว่า ข้าพระองค์จักให้ เสนาทั้งหมดประชุมกันแล้ว สละแก่ชนทั้งหมดนั้นว่า หญิงคนนี้เป็นประ- โยชนแก่เราเลย ดังนี้. บทว่า **ตโต อวฺหยติ** ความว่า พระองค์พึงนำ นางมาจากที่นั้นเถิด เพราะไม่มีใครหวงแหน. บทว่า **อทฺถุสิ** ได้แก่ ผู้ไม่ มีความผิด. พระราชาตรัสเรียกอภิปรกเสนาบดีนั้นโดยชื่ออื่นอีกว่า **กัตตะ** ดังนี้ ด้วยว่าอภิปรกเสนาบดีนั้น ย่อมทำประโยชน์แก่กุลแต่พระราชา เพราะฉะนั้น จึงเรียกกันว่า กัตตะ. บทว่า **น จาปี ตยฺสส** ความว่า แม้ คนฝ่ายตรงกันข้ามใคร ๆ ในพระนคร ไม่พึงมีแก่ท่านว่า เสนาบดีทำการอัน ไม่ใช่หน้าที่. บทว่า **นินฺท** ความว่า อภิปรกเสนาบดีกราบทูลว่า จะมีคำ ก่อนว่าอย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ หากแม้ใคร ๆ จักนิินทาหรือสรรเสริญข้าพระ- องค์ต่อหน้าก็ตาม จักยกโทษขึ้นติเตียนก็ตาม ข้าพระองค์จักอดกลั้นค่านินทา คำสรรเสริญ และคำติเตียนนั้นทั้งหมด จงมาตคอยู่แก่ข้าพระองค์เถิด. บทว่า **ตมฺหา** ความว่า ผู้ใดไม่ถือเอาค่านินทาเป็นต้นเหล่านี้ สิริคืออิสริยยศ และ ลักขีคือปัญญา ย่อมไปปราศจากบุรุษนั้น คือ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เหมือนน้ำ คือนำฝนไหลลงจากที่ดอน ฉะนั้น. บทว่า **อิโต** ความว่า จากเหตุที่ข้า- พระองค์ได้เสียดละนางแล้วนี้. บทว่า **ธมฺมาติสารถุจ** ความว่า สิ่งใดสิ่ง หนึ่งที่เป็นอกุศลธรรม เป็นไปล่วงพ้นธรรมมีอยู่. บทว่า **ปฏฺิจฺฉิตฺตํ** แปลว่า จักรับเอาเฉพาะ. บทว่า **ถาวรณํ ตสฺส** ความว่า อภิปรกเสนาบดี ย่อมแสดงว่า มหาปฐพีจะไม่ยอมรับสิ่งใด ๆ ของพระชีณาสพทั้งหลาย และ ของปฐุชนทั้งหลาย ก็หาไม่ ก็ย่อมอดกลั้นสิ่งทั้งหมดได้ ฉันทิ แม้ข้า-

พระองค์ก็ฉันนั้น จักยอมรับ จักอดกลั้นสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดให้ได้. บทว่า **เอโฌปีม** ความว่า แม้เราผู้เดียวเท่านั้น จักทำให้พ้น จักข้าม คือจักนำไปซึ่งภาระคือความทุกข์ของตนนี้เสีย. บทว่า **ธมฺเม จิโต** ความว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมเครื่องวินิจฉัย ในธรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณี และในธรรมคือสุจริต ๓ ประการ. บทว่า **สคฺคูปคิ** ความว่า ธรรมดาว่าบุญกรรมที่เป็นเหตุให้ได้เป็นเทวดานี้ ย่อมเป็นเหตุให้เข้าถึงสวรรค์. บทว่า **ยลฺลํ ฐนํ** ได้แก่ ทรัพย์ในการบูชาัญญ. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **สขา** ได้แก่ แม้นางอุมมาทันตีก็เป็นสหายของเรา แม้ตัวท่านก็เป็นสหายของเรา. บทว่า **ปิโตร** ได้แก่ พระพรหม. บทว่า **สพฺเพ** ความว่า มิใช่แต่เทวดาและพระพรหมเท่านั้น แม้ประชาชนชาวเมืองทั้งหมด ก็จะมีปากันนิทาเราได้ว่า ชาวเราเอ๋ย ! พวกท่านจงคิด หึงผู้เป็นสหายได้ เป็นภรรยาของเสนาบดีที่เคยเป็นเพื่อนกันพระราชาพระองค์นี้ยังทำไว้ในเรือนได้ลงคอ. บทว่า **นหตฺถ ฐมฺม** ความว่า ชนทั้งหมดไม่พึงเว้นกรรมอันประกอบด้วยธรรมนี้เลย. บทว่า **ยํ เต มยา** ความว่า เพราะข้าพระองค์ถวายนางอุมมาทันตีแก่พระองค์ ฉะนั้น สิ่งนี้จึงไม่ปรากฏว่าเป็นอธรรมเลย. บทว่า **สตี** ความว่า ธรรมทั้งหลายคือความอดทนเมตตาทานาศีลและมรรยาท ของสัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จักว่าพรรณนาไว้ดีแล้ว. บทว่า **สมฺภูทเวลาว ทฺววจฺยานิ** อธิบายว่า พระราชาตรัสว่า เพราะฉะนั้น แม้เราก็จักไม่กล้าล่วงขอบเขตแห่งศีล เหมือนมหาสมุทรไม่ล่วงล้นฝั่งอันเป็นขอบเขต ฉะนั้น. บทว่า **อาหุเนยฺโย เมสิ** ความว่า ข้าแต่มหाराชาเจ้า พระองค์เป็นผู้สมควรแก่ของค่านับของต้อนรับ และสักการะของข้าพระองค์. บทว่า **ธาตา วิธาตา จติ กามปาโล** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ เพราะทรงไว้ซึ่งข้าพระองค์ ชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ อย่างพิเศษ เพราะทรงก่อให้เกิดความสุขในอิสริยยศ และทรงรักษาความ

ต้องการที่ข้าพระองค์อยากได้และปรารถนาแล้ว จึงชื่อว่า ผู้รักษาความปรารถนา. บทว่า ตยิ หุตฺตา คือ นางที่ข้าพระองค์ถวายแด่พระองค์. บทว่า กามน เม ความว่า ขอพระองค์จงทรงรับนางอุมมาทันทีตามความต้องการของข้าพระองค์ คือ ตามความปรารถนาของข้าพระองค์เถิด. อภิปรากเสนาบดีถวายนางอุมมาทันทีแด่พระราชินี ด้วยคำพูดอย่างนี้. พระราชาทรงปฏิเสธว่าเราไม่ต้องการนาง. พระราชาและท่านเสนาบดีทั้ง ๒ คน ย่อมละทิ้งนางอุมมาทันที เหมือนบุคคลเอาหลังเท้าเตะรังนกตกอยู่บนพื้นดิน ให้ลอยไปตกในดง ฉะนั้น.

บัดนี้ พระราชาเมื่อจะทรงคุกคามขู่ท่านเสนาบดีนั้น เพื่อจะไม่ให้เขากล่าวต่อไปอีก จึงตรัสคาถาเริ่มต้นว่า อทฺฐา หิ ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตฺตฺตุปฺตฺตา ความว่า แม้บิดาของท่านอภิปรากเสนาบดีนั้น ก็มีชื่อว่า กัตตะ เหมือนกัน เพราะเหตุนี้ พระราชาจึงตรัสเรียกเขาอย่างนั้นมีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พระราชาตรัสคุกคามขู่อภิปรากเสนาบดีนั้นว่า แน่นอนละ เมื่อก่อนแต่นี้ ท่านได้ประพฤดิกรรมทั้งหมดแก่เรา ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่กุล และความเจริญแก่เรา แต่มาบัดนี้ ท่านกลับกลายเป็นปฏิปักษ์ เอาแต่พูดถ้อยคำเป็นอันมาก ท่านอย่าบ่นเพื่ออย่างนี้เลย คนอื่นที่จะให้แสงสว่างแก่ท่านมีอยู่หรือในชีวิโลกนี้ ผู้ที่จะกระทำความสวัสดิ์ให้ท่านในเวลาอรุณขึ้นมีอยู่หรือ ก็ถ้าจักได้มีพระราชาองค์อื่นมีจิตผูกพันรักใคร่ในภรรยาของท่านเหมือนอย่างเราแล้วไซ้ ก็จะพึงใช้ให้คนตัดศีรษะของท่านเสียภายในอรุณทีเดียว แล้วจึงนางมาไว้ในพระราชวังของพระองค์เป็นแน่ แต่เราไม่ยอมกระทำอย่างนั้น เพราะกลัวต่ออกุศลกรรม ท่านจงนิ่งเฉยเสียเถิด เรามีได้มีความต้องการนางเลย. อภิปรากเสนาบดี พอได้สดับพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อไม่อาจจะกราบทูลคำอะไร ๆ อีกได้ จึงกล่าวคาถาเริ่มต้นว่า ตฺวั นฺุ ดังนี้

ด้วยมุ่งจะกล่าวชมเชยพระราชา. เนื้อความแห่งบาทกาลานั้นว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชเจ้า พระองค์เท่านั้น เป็นพระราชาผู้ประเสริฐสูงสุดแก่พระราชาผู้
เป็นจอมแห่งประชาชนทั้งหมด ชนชมพูทวีปทั้งสิ้น พระองค์เป็นพระราชาผู้
อันธรรมคุ้มครองแล้ว เพราะทรงรักษาธรรมเป็นเครื่องวินิจฉัย ธรรมอัน
เกี่ยวเนื่องด้วยประเพณีและธรรมคือความสุจริต พระองค์เป็นพระราชาผู้รู้
แจ้งธรรม เพราะรู้แจ้งตลอดทั่วถึงธรรมเหล่านั้น พระองค์เป็นผู้มีปัญญาเฉียบ
แหลม พระองค์เป็นผู้อันธรรมที่รักษาไว้คุ้มครองแล้ว ขอพระองค์จงดำรง
พระชนมายุยั่งยืนยาวนานเถิด ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐ ผู้รักษาคุ้มครอง
ธรรม ขอพระองค์จงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์เถิด.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงแสดงธรรม จึงตรัสคาถาเริ่มต้นว่า
คทิงฺฆ ดังนี้. ศัพท์ว่า อิงฺฆ ในกาลานั้น เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่าตักเตือน
อธิบายว่า เพราะท่านตักเตือนเรา ฉะนั้นท่านจงฟังคำของเรา. บทว่า สติ
ได้แก่ ธรรมที่สัตบุรุษทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นช่องเสฟแล้ว. คำว่า
สาธุ คือ ความดีงาม คือ ความประเสริฐสุด. พระราชาทรงชื่อว่าเป็นผู้
ชอบใจในธรรม เพราะอรรถว่า ทรงพอพระทัยในวินิจฉัยธรรม ประเพณี
ธรรม และสุจริตธรรม. จริงอยู่ พระราชาเช่นนั้นแม้จำต้องสละพระชนชีพ
ก็ไม่ยอมทรงทำกรรมอันมิใช่พระราชกรณียกิจ เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระราชา
มีความดีงาม. บทว่า ปญฺญาณวา คือถึงพร้อมด้วยญาณ. บทว่า มิตฺตานิ
อทุพฺโภ คือ ความเป็นผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตร. บทว่า จิตฺตมฺมสุตฺต คือ
มีธรรมทั้ง ๓ อย่างตั้งไว้ดีแล้ว. บทว่า อาเสถ คือ ฟังนอนฟังนั่ง. จริง
อยู่ คำว่า ฟังนอน นี้เป็นหัวข้อแห่งเทศนาเท่านั้น ก็ในข้อนี้ มีคำอธิบาย
ว่า ฟังสำเร็จความสุขในอิริยาบถทั้ง ๔ ดังนี้. บทว่า สิตฺตจฺจนายา ได้แก่
เงอันร่มเย็น ระหว่างบุตรภรรยา ญาติและมิตรทั้งหลาย. บทว่า ถัมฺเระ

คือ สกนเร ได้แก่ ในบ้านของตนเอง พระราชาทรงแสดงว่า พวกมนุษย์
ที่ไม่ถูกเบียดเบียนด้วยพละกรรมและอาชญาอันไม่เป็นธรรมเป็นต้น พึงอยู่เป็น
สุข. บทว่า น จาหเมตี ความว่า คุณก่อนอภิปรายแก่ผู้สหาย กรรมอันใดที่
ทำแล้วไม่ดีโดยมิได้พิจารณาก่อนทำลงไป เราไม่ชอบใจกรรมนั้นเสียเลย. บท
ว่า ญตฺวาน อธิบายว่า ก็เราชอบใจกรรมของพระราชาผู้ทรงรู้แล้ว คือ
พิจารณาใคร่ครวญแล้วตนเองไม่ยอมทำ. ก็ในคำว่า อิมามูปมา นี้ มีความ
ว่า ขอท่านจงตั้งใจฟังคำอุปมา ๒ ประการนี้ของเราเถิด. บทว่า ชิมฺหิ แปล
ว่า ทางคด. บทว่า เนตฺเต ได้แก่ โคอุสภะตัวประเสริฐนำฝูงแม่โคไป.
คำว่า ปเลว ความว่า เมื่อพระราชาพระองค์นั้น ทรงประพฤติธรรมอยู่
ประชาชนนอกนั้นก็ย่อมพากันประพฤติธรรมไปด้วย คือ ยิ่งประพฤติทำการ
หนักขึ้น. บทว่า ธมฺมโก ได้แก่ พระราชาทรงละการถึงอกติ ๔ ประการ
แล้ว เสวยราชสมบัติอยู่โดยธรรม. บทว่า อมรตฺตํ คือ ความเป็นเทพเจ้า.
บทว่า รตนํ ได้แก่ สวิญญาณภรณ์และอวิญญาณภรณ์. บทว่า วตฺถิยํ
คือ ฟ้าอากาศพัศตร์. บทว่า อสฺสิตฺถิโย หมายถึงน้ำที่วังไวเหมือนลมพัด
และหมายถึงผู้หญิงที่มีรูปสวยงามยิ่งนัก. บทว่า รตนํ มณิกญจ หมายถึง
ถึงแก้ว ๗ ประการและสิ่งของที่มีราคามากมาย. บทว่า อภิปาลยฺหติ ความ
ว่า ย่อมรักษาชาวโลกให้สว่างไสวอยู่. บทว่า น ตสฺส ความว่า บุคคล
ไม่ควรประพฤติความผิด แม้เพราะเหตุแห่งความเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น
เลย. บทว่า อสภสฺสึ ความว่า เพราะเราเกิดเป็นพระราชาผู้ประเสริฐที่สุด
ในท่ามกลางประชาชนชาวสี่พิ ฉะนั้น เราจึงไม่ยอมประพฤติความผิดแม้เป็น
เหตุให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ. บทว่า เนตา ความว่า เราทำให้มหาชน
ตั้งอยู่ในกุศลกรรมแล้วนำไปยังเทวนครเป็นผู้ประกอบประโยชน์ เพราะทำ
ประโยชน์ให้แก่มหาชนนั้นเป็นผู้มีชื่อเสียงกระเดื่องเด่น เพราะมีประชาชนรู้จัก
ทั่วชมพูทวีปทั้งสิ้นว่า เขาถือกันว่า พระเจ้าสิริราชเป็นผู้ทรงประพฤติธรรม

เป็นผู้ปกครองแคว้นแคว้น เพราะทรงได้ปกครองแคว้นแคว้นโดยความเป็นธรรม
สม่ำเสมอ. บทว่า **อปจายมานโน** คือ อ่อนน้อมต่อธรรมที่เกี่ยวข้องด้วย
พระราชประเพณีของพระราชาราชวงศ์โบราณกาล ของชนชาวสี่ฟ้างหลาย.
บทว่า **โส** อธิบายว่า เรานั้นเป็นผู้เลือกเฟ้นธรรมนั้นอยู่ที่เดียว เพราะเหตุ
นั้น เราจึงไม่เข้าไปในอำนาจแห่งจิตของตัวเอง.

อภิปรายเสนาบดีพอได้ระดับธรรมกถาของพระมหาสัตว์อย่างนั้นแล้ว
เมื่อจะทำความชมเชย จึงกล่าวคาถาเริ่มต้นว่า **อทุชา** ดังนี้. บทว่า **นปฺปมช-**
ชลิ ความว่า ไม่ทรงหลงลืมธรรมที่พระองค์ได้ตรัสไว้แล้ว คือ ทรงประพฤติ
ในธรรมนั้นเท่านั้น. บทว่า **ธมฺมํ ปมชฺช** ได้แก่ ทรงลืมธรรมเสียแล้ว
เป็นไปด้วยอำนาจอคติ อภิปรายเสนาบดีนั้น ครั้นทำความชมเชยพระมหาสัตว์
อย่างนี้แล้ว จึงกล่าวคาถาสั่งสอน ๑๐ คาถาประกอบคำว่า **ธมฺมํ จร** ดังนี้
เป็นต้นให้ยิ่งขึ้นไปอีก. เนื้อความแห่งคาถาเหล่านั้น ได้พรรณนาไว้แล้ว ใน
เรื่องเตสกุณชาดก ในหนหลังแล.

เมื่ออภิปรายเสนาบดีแสดงธรรมแก่พระราชาราชวงศ์แล้ว พระราชาก็
ได้ทรงบันเทาพระทัยที่จะผูกพันรักใคร่ในนางอุมมาทันตีเสียได้สิ้น.

พระศาสดา ครั้นได้ทรงนำพระธรรมเทศนานั้นมาแล้ว จึงทรงประกาศ
สั่งจะทั้งหลายแล้วประชุมชาดก. ในเวลาจบสั่งจะ ภิกษุรูปนั้น ก็ดำรงอยู่ในโสดา
ปัตติผล สุนันทสารถิในกาลนั้น ได้เป็นพระอานนท์. อภิปรายเสนาบดี
ได้เป็นพระสารีบุตร นางอุมมาทันตี ได้เป็นนางอุบลวรรณา บริษัท
ที่เหลือเป็นพุทธบริษัท ส่วนพระเจ้าสีวิราช ก็คือเราตถาคตนั้นแล.

จบอรรถกถาอุมมาทันตีชาดก

๓. มหาโพธิชาดก

ว่าด้วยปฏิปทาของผู้นำ

[๕๒] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึงรีบร้อนถือเอาไม้เท้า หนังสือ ร่ม รองเท้า ไม้ขอ บาตร และผ้าพาด ท่านปรารถนาจะไปยังทิศ ไหนหนอ.

[๕๓] ตลอดเวลา ๑๒ ปีที่อาตมภาพอยู่ในสำนัก ของมหาบพิตรนี้ อาตมภาพไม่เคยรู้จักเสียงที่สุนัข ตี เหลืองมันคำรามด้วยหุเลย สุนัขมันแยกเขี้ยวขวาวเห่า อยู่ คล้ายกับว่าไม่เคยรู้จักกัน เพราะมันได้ยินถ้อยคำ ของมหาบพิตรกับพระชายาผู้ศรัทธาจึงกล่าวกะอาตม- ภาพอย่างนี้.

[๕๔] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ โทษที่ข้าพเจ้าทำ แล้วนั้น จริงตามที่ท่านกล่าว ข้าพเจ้านี้ย่อมเลื่อมใส ยิ่งนัก ขอท่านจงอยู่เถิด อย่าเพิ่งไปเสียเลย ท่าน พราหมณ์.

[๕๕] เมื่อก่อนข้าพสุกขาวล้วน ภายหลังก็มีสิ่ง อื่นเจือปน บัดนี้แดงล้วน เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่ อาตมภาพจะหลีกไป อนึ่ง เมื่อก่อนอาสนะมีในภายใน

ต่อมามีในท่ามกลาง ต่อมามีข้างนอก ต่อมาก็ถูกขับ
ไล่ออกจากพระราชนิเวศน์ อาตมภาพจะของตัวเอง
ละ บุคคลไม่ควรคบหาคนที่ปราศจากศรัทธาเหมือน
บ่อที่ไม่มีน้ำ ฉะนั้น ถ้าแม้บุคคลจะฟังขุดบ่อน้ำนั้น
บ่อนั้นก็จะมีน้ำที่มีกลิ่นโคลนตม บุคคลควรคบคนที่
เลื่อมใสเท่านั้น ควรเว้นคนที่ไม่เลื่อมใส ควรเข้าไป
นั่งใกล้คนที่เลื่อมใส เหมือนคนผู้ต้องการน้ำเข้าไปหา
ห้วงน้ำ ฉะนั้น ควรคบคนผู้คบด้วย ไม่ควรคบคนผู้ไม่
คบด้วย ผู้ใดไม่คบคนผู้คบด้วย ผู้นั้นชื่อว่ามิธรรมของ
อัสตบुरुช ผู้ใดไม่คบคนผู้คบด้วย ไม่ชองเสพคนผู้
ชองเสพด้วย ผู้นั้นแล เป็นมนุษย์ชั่วช้าที่สุด เหมือน
ลิง ฉะนั้น มิตรทั้งหลายย่อมเหนงหน่ายกันด้วยเหตุ
๓ ประการนี้ คือ ด้วยการคลุกคลีกันเกินไป ๑ ด้วย
การไม่ไปมาหากัน ๑ ด้วยการขอในเวลาไม่สมควร ๑
เพราะฉะนั้น บุคคล จึงไม่ควรไปมาหากันให้พร่ำ
เพรื้อนั้ก ไม่ควรเหินห่างไปให้เนิ่นนาน และควรขอ
สิ่งทีควรขอตามเหตุกาลทีสมควร ด้วยอาการอย่างนี้
มิตรทั้งหลายจึงจะไม่เหนงหน่ายกัน คนทีรักกันยอม
ไม่เป็นทีรักกันได้เพราะการอยู่ร่วมกันนานเกินควร
อาตมภาพมิได้เป็นทีรักของมหาบพิตรมาก่อน เพราะ
ฉะนั้น อาตมภาพจึงขอลาไปก่อนละ.

[๕๖] ถ้าพระเจ้าไม่รับทราบอัญชลี ของ
สัตว์ผู้เป็นบริวารมาอ่อนนอนอยู่อย่างนี้ ไม่กระทำตาม
คำขอร้องของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าวิงวอนพระเจ้าถึง
เพียงนี้ ขอพระเจ้าโปรดกลับมาเยี่ยมอีก.

[๕๗] ดูก่อนมหาบพิตรผู้ผดุงรัฐ อันตรายจักไม่
มี แม้इनเราทั้งหลายพึงเห็นการล่วงไปแห่งวันและ
คืนของมหาบพิตรและของอาตมภาพ.

[๕๘] ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นไปตามคติที่ดีและ
ตามสภาพ สัตว์กระทำความที่ไม่ควรทำบ้าง ที่ควร
ทำบ้าง เพราะความไม่ใคร่ในกรรมที่สัตว์กระทำ
สัตว์อะไรในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาปเล่าถ้าเนื้อความ
แห่งภษิตของท่านนั้นเป็นอรรถเป็นธรรมและเป็น
ถ้อยคำงาม ไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นความจริง
ลึงก็เป็นอันเรามาดีแล้ว ถ้าท่านรู้ความผิดแห่งวาทะ
ของตน ก็จะไม่พึงติเตียนเราเลย เพราะว่าวาทะของ
ท่านเป็นเช่นนั้น.

[๕๙] ถ้าว่าพระเป็นเจ้าสร้างชีวิต สร้างฤทธิ
สร้างความพินาศ สร้างกรรมดีและกรรมชั่ว ให้แก่
โลกทั้งหมดไซ้ บุรุษผู้กระทำตามคำสั่งของพระเป็น
เจ้า ก็ย่อมทำบาปได้ พระเป็นเจ้าย่อมเปื้อนด้วยบาป
นั่นเอง ถ้าเนื้อความแห่งภษิตของท่านเป็นอรรถเป็น
ธรรม...เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

[๖๐] ถ้าสัตว์ยอมเข้าถึงสุขและทุกข์ เพราะเหตุแห่งกรรมที่กระทำไว้แล้วในปางก่อน กรรมเก่าที่กระทำไว้แล้ว เขาย่อมเปลื้องหนีนั้นได้ ทางพ้นจากหนีเก่ามีอยู่ ใครเล่าในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป ถ้าเนื้อความแห่งภษิตของท่าน เป็นอรรถเป็นธรรม...เพราะว่าวาตะของท่านเป็นเช่นนั้น.

[๖๑] รูปของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ได้เพราะอาศัยธาตุ ๔ เท่านั้น ก็รูปเกิดจากสิ่งใด ย่อมเข้าถึงในสิ่งนั้นอย่างเดิม ชีพยอมเป็นอยู่ในโลกนี้เท่านั้น ละไปแล้วยอมพินาศในโลกหน้า โลกนี้ขาดสูญ เมื่อโลกขาดสูญอยู่อย่างนี้ ชนเหล่าใด ทั้งที่เป็นพาลทั้งที่เป็นบัณฑิต ชนเหล่านั้นยอมขาดสูญทั้งหมด ใครเล่าในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป ถ้าเนื้อความแห่งภษิตของท่านเป็นอรรถเป็นธรรม...เพราะว่าวาตะของท่านเป็นเช่นนั้น.

[๖๒] อาจารย์ทั้งหลายผู้มีวาตะว่า การฆ่ามารดา บิดา เป็นกิจที่ควรทำได้กล่าวไว้แล้วในโลก พวกคนพาลผู้สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต ฟังฆ่ามารดา บิดา ฟังฆ่าพี่ ฆ่าน้อง ฆ่าบุตรและภรรยา ถ้าประโยชน์เช่นนั้น ฟังมี.

[๖๓] บุคคลฟังนั่งหรือนอนที่ร่มไม้ใด ไม่ควรหักกิ่งไม้ นั้น เพราะว่ามีผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลว-

ทราชม ถ้าเมื่อมีความต้องการเกิดขึ้นก็ควรถอนไปแม้
ทั้งราก แม้ประโยชน์ที่จะมีต่อเรามาก วานรเป็นอัน
เรามาดีแล้ว ถ้าเนื้อความแห่งภษิตของท่านเป็นอรรถ
เป็นธรรม เพราะวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

[๖๔] บุรุษผู้มีวาทะว่าหาเหตุมิได้ ๑ ผู้มีวาทะ
ว่าพระเจ้าสร้างโลก ๑ ผู้มีวาทะว่าสุขและทุกข์เกิด
เพราะกรรมที่ทำมาก่อน ๑ ผู้มีวาทะว่าขาดสูญ ๑ คน
ที่มีวาทะว่าฆ่าบิดามารดาเป็นกิจที่ควรทำ ๑ ทั้ง ๕ คนนี้
เป็นอัสตบุรุษ เป็นคนพาล แต่มีความสำคัญว่าตนเป็น
บัณฑิตในโลก คนเช่นนั้นพึงกระทำบาปเองก็ได้ พึง
ชักชวนผู้อื่นให้กระทำก็ได้ ความคลุกคลีด้วยอัสตบุรุษ
มีทุกข์เป็นที่สุด มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร.

[๖๕] ในปางก่อน นกยางตัวหนึ่งมีรูปเหมือน
แกะ พวกแกะไม่รังเกียจ เข้าไปยังฝูงแกะ ฆ่าแกะ
ทั้งตัวเมียตัวผู้ ครั้นฆ่าแล้ว ก็บินหนีไปด้วยอาการ
อย่างไร สมณพราหมณ์บางพวกก็มีอาการเหมือนอย่าง
นั้น กระทำการปิดบังตัว เทียวหลอกลวงพวกมนุษย์
บางพวกประพฤตินอกินอาหาร บางพวกนอนบนแผ่น
ดิน บางพวกทำกิริยาขัดถูธุลีในตัว บางพวกตั้งความ
เพียรเดินกระโห้งเท้า บางพวกงดกินอาหารชั่วคราว
บางพวกไม่ดื่มน้ำ เป็นผู้มีอาจารย์เลวทราม เทียวพูด
อวดว่าเป็นพระอรหันต์ คนเหล่านี้เป็นอัสตบุรุษ เป็น

คนพาลแต่มีความสำคัญว่าตนเป็นบัณฑิต คนเช่นนั้น
พึงกระทำบาปเองก็ได้ พึงชักชวนผู้อื่นให้กระทำก็ได้
ความคลุกคลีด้วยอสัตบุรุษ มีทุกข์เป็นที่สุด มีผลเผ็ด
ร้อนเป็นกำไร.

พวกคนที่กล่าวว่าความเพียรไม่มี และพวกที่
กล่าวหาเหตุติเตียนการกระทำของผู้อื่นบ้าง กล่าว
สรรเสริญการกระทำของตนบ้าง และพูดเปล่า ๆ บ้าง
คนเหล่านี้เป็นอสัตบุรุษ เป็นคนพาล แต่มีความ
สำคัญตนว่า เป็นบัณฑิต คนเช่นนั้นพึงกระทำบาป
เองก็ได้ พึงชักชวนให้ผู้อื่นกระทำก็ได้ ความคลุกคลี
ด้วยอสัตบุรุษมีทุกข์เป็นที่สุด มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร
ก็ถ้าความเพียรไม่พึงมี กรรมดีกรรมชั่วไม่มีไซ้
พระราชาก็จะไม่ทรงชูปเลี้ยงพวกช่างไม้ แม้นายช่าง
ก็ไม่พึงกระทำยนต์ทั้งหลาย แต่เพราะความเพียรมีอยู่
กรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ ฉะนั้น นายช่างกระทำยนต์ทั้ง
หลายให้สำเร็จ พระราชาจึงทรงชูปเลี้ยงนายช่างไม้ไว้
ถ้าฝนไม่ตก น้ำค้างไม่ตกตลอดร้อยปี โลกนี้ก็พึงขาด
สูญ หมูสัตว์ก็พึงพินาศ แต่เพราะฝนก็ตกและน้ำค้าง
ก็ยังไปรยอยู่ ฉะนั้น ช่างกล้าจึงสูงและเลี้ยงชาวเมือง
ให้ดำรงอยู่ได้นาน ถ้าเมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ โคนผู้นำ
ฝูงไปคด เมื่อมีโคผู้นำฝูงไปคด โคนเหล่านั้นทั้งหมด
ก็ยอมไปคด ฉนใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉนนั้นเหมือนกัน
ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้าผู้นั้นประ-

พฤติไม่เป็นธรรม จะป่วยกล่าวไปยถึงประชาชนนอก
นี้ ชาวเมืองทั้งปวงย่อมอยู่เป็นทุกข์ ถ้าพระราชามี
ทรงดำรงอยู่ในธรรม ถ้าเมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ โคน
ผู้นำฝูงไปตรง เมื่อมีโคผู้นำฝูงไปตรง โคนเหล่านั้น
ทั้งหมดก็ยอมไปตรง ฉนใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉนนั้น
เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้า
แม้ผู้นั้นประพฤติเป็นธรรมไม่จำต้องกล่าวถึงประชาชน
นอกนี้ ชาวเมืองทั้งปวงย่อมอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชามี
ทรงดำรงอยู่ในธรรม เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บ
ผลดิบมา ผู้นั้นยอมไม่รู้รสแห่งผลไม้ นั้น ทั้งพืชพันธุ์
แห่งต้นไม้ นั้นก็ยอมพินาศ รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่
พระราชามีปกครองโดยไม่เป็นธรรม พระราชามี
นั้นยอมไม่รู้จักรสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชา นั้น
ก็ยอมพินาศ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บเอาผลสุก ๆ
มา ผู้นั้นยอมรู้รสแห่งผลไม้ นั้น และพืชพันธุ์แห่ง
ต้นไม้ นั้นก็ไม่พินาศ รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระ
ราชามีปกครองโดยธรรม พระราชามีนั้นยอมทรงทราบ
รสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชา นั้นก็ไม่พินาศ.

อนึ่ง ขัตติยราชพระองค์ใด ทรงปกครองชนบท
โดยไม่เป็นธรรม ขัตติยราชพระองค์นั้น ย่อมทรงคลาด
จากพระโอสถทั้งปวง อนึ่ง พระราชามีพระองค์ใด ทรง
เบียดเบียนชาวนิคมผู้ประกอบการซื้อขาย กระทำการ
ถวายเป็นโทษและพินาศ พระราชามีนั้นยอม

คลาดจากส่วนพระราชทรัพย์ พระราชาพระองค์ใด
ทรงเบียดเบียนนายพรานผู้รู้เขตแห่งการประหารอย่าง
ดี และเบียดเบียนทหารผู้กระทำความชอบในสงคราม
เบียดเบียนอำมาตย์ผู้รุ่งเรือง พระราชาพระองค์นั้น
ย่อมคลาดจากพลนิกาย อนึ่ง กษัตริย์ผู้ไม่ประพฤติ
ธรรม เบียดเบียนบรรพชิตผู้แสวงหาคุณ ผู้สำรวจ
ประพฤติพรหมจรรย์ กษัตริย์พระองค์นั้นย่อมคลาด
จากสวรรค์ อนึ่ง พระราชาผู้ไม่ดำรงอยู่ในธรรม ฆ่า
พระชายาผู้ไม่ประทุษร้าย ย่อมได้ประสบเหตุแห่งทุกข์
อย่างหนัก และย่อมผลิตพลาตด้วยพระราชบุตรทั้งหลาย
พระราชาพึงประพฤติธรรมในชาวชนบท ชานิคม
พลนิกาย ไม่พึงเบียดเบียนบรรพชิต พึงประพฤติ
สม่าเสมอในพระโอรสและพระชายา พระราชาผู้เป็น
ภูมิบดีเช่นนั้น เป็นผู้ปกครองบ้านเมือง ไม่ทรงพิโรธ
ย่อมทรงทำให้ผู้อยู่ใกล้เคียงหวั่นไหว เหมือนพระ-
อินทร์ผู้เป็นเจ้าของอสูร ฉะนั้น.

จम्मหาโพธิชาดกที่ ๓

จบปัญญาสนิบาต

อรรกถามหาโพธิชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ในพระเชตะวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภพระปัญญาบารมี ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **กิณฺหุ
ทณฺฑํ กิมาชินฺ** ดังนี้.

เนื้อเรื่องนี่ จักมีแจ่มแจ้งในมหาอุมมังคชาดกข้างหน้า.

ก็ในกาลนั้น พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในกาล
บัดนี้เท่านั้น ถึงในกาลก่อน ตถาคตก็เป็นผู้มีปัญญาสามารถย่ำยีวาตะของคนอื่น
ได้เหมือนกัน ดังนี้ จึงทรงนำเอาอดีตนิทานมาตรัสดังนี้ว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตทรงเสวยราชสมบัติ ในเมือง
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์มหาศาลผู้สูงสุด มีทรัพย์
สมบัติประมาณได้ ๘๐ โกฏิ ในแคว้นกาสิ. มารดาบิดาทำการตั้งชื่อพระโพธิสัตว์
นั้นว่า **โพธิกุมาร**. โพธิกุมารนั้นเมื่อเจริญวัยเติบโต ได้ศึกษาเล่าเรียน
ศิลปศาสตร์ในเมืองคักกศิลาจนจบ แล้วกลับมาครอบครองเรือนอยู่ ในกาล
ต่อมา ได้ละความสุขอันเกิดแต่กามเสียแล้วเข้าไปยังหิมวันตประเทศ บวช
เป็นปริพาชก มีเหง้าไม้และผลไม้ในป่านั้นนั่นเองเป็นอาหาร อยู่ได้เป็นเวลานาน
พอถึงเวลาฤดูฝน จึงออกจากป่าหิมพานต์แล้ว เทียวจาริกไปจนได้ถึงกรุง
พาราณสีโดยลำดับ เข้าไปอยู่ในพระราชอุทยาน ในวันรุ่งขึ้นเทียวไปภิกขาจาร
ในพระนคร โดยความเหมาะสมแก่ปริพาชก จนถึงประตูพระราชนิเวศน์.
พระราชอาประทับยืนอยู่ที่สีหบัญชร ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์นั้น ทรง
เลื่อมใสในกิริยาอันสงบเสถียรของท่านรูปนั้น จึงตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปนิมนต์
ท่านเข้ามายังที่ประทับของพระองค์ ทรงกระทำปฏิสันถาร ได้ทรงสดับ

ธรรมกถาเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้ว ทรงถวายโภชนะมีรสชาติอันเลิศต่าง ๆ แล้ว พระมหาสัตว์รับภัตตาหารมาแล้ว คำนึงว่า ขึ้นชื่อว่า ราชสกุลนี้ มีความผิดมาก (ที่จะเกิดแก่ตัวเรา) ทั้งหมู่ปัจจามิตรก็มีมากมาย ใครหนอจักช่วยบำบัดทุกข์ภัย ที่จะเกิดขึ้นแก่ตัวเราได้. พระโพธิสัตว์นั้น ได้มองเห็นสุนัขสี่เหล็องตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นที่โปรดปรานของพระราชา อยู่ในที่ใกล้ ๆ จึงหยิบข้าวสุกก้อนใหญ่ แสดงที่ท่าล่อจะให้สุนัขนั้น. พระราชาทรงทราบอาการนั้น จึงให้คนนำเอา ภาชนะมาใส่ภัตแล้วให้แก่สุนัขนั้น. แม้พระมหาสัตว์ก็ทำภักติกิจของพระราชา พระองค์นั้น ให้สำเร็จลงแล้ว. แม้พระราชาทรงรับปฏิญญาของพระมหาสัตว์ นั้นเรียบร้อยแล้ว ให้ช่างสร้างบรรณศาลาไว้ในพระราชอุทยาน ภายใน พระนครแล้ว ทรงถวายเครื่องบริขารสำหรับบรรพชิต นิมนต์ให้พระมหาสัตว์ นั้นอยู่ประจำในที่นั้น. ก็พระราชาได้เสด็จไปยังที่บารุงของพระมหาสัตว์นั้น วันละ ๒-๓ ครั้งทุก ๆ วัน. ก็พอถึงเวลานั้น พระมหาสัตว์ขึ้นนั่งบนพระแท่น สำหรับพระราชาแล้วฉันโภชนะของพระราชาอยู่เป็นประจำทีเดียว ทำอย่างนี้ จนเวลาล่วงไปได้ ๑๒ ปี จนพระราชาพระองค์นั้น มีอำมาตย์ ๕ คน ทำการ สั่งสอนอรรถและธรรม.

บรรดาอำมาตย์ทั้ง ๕ คนนั้น คนหนึ่งเป็นอเหตุกวาที คนหนึ่ง เป็นอิสรกรณวาที คนหนึ่งเป็นปุพเพกตวาที คนหนึ่งเป็นอจุเจทวาที และคนหนึ่งเป็นขัตตวิชชวาที. ในบรรดาอำมาตย์ทั้ง ๕ คนนั้น อำมาตย์ผู้เป็น อเหตุกวาทีสั่งสอนมหาชนให้ถือเอาอย่างว่า สัตว์เหล่านี้เป็นผู้หมดจดในสงสาร. อำมาตย์ผู้เป็นอิสรกรณวาที สั่งสอนมหาชนให้ถือเอาอย่างว่า โลกนี้ พระเจ้า เป็นผู้สร้าง. อำมาตย์ผู้เป็นปุพเพกตวาที สั่งสอนให้มหาชนเอาอย่างว่า ความสุข หรือความทุกข์ของสัตว์เหล่านี้ เนื้อจะเกิดขึ้นมา ย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุที่ตนทำ ไว้ในปางก่อนนั้นแหละ. อำมาตย์ผู้เป็นอจุเจทวาที สั่งสอนให้มหาชนเอาอย่าง ว่า ขึ้นชื่อว่า บุคคลผู้จากโลกนี้ไปยังโลกหน้า ย่อมไม่มี โลกนี้ย่อมขาดสูญ

อำมาตย์ผู้เป็นขัตติยชนชาติ สั่งสอนให้มหาชนเอาอย่างว่า บุคคลควรฆ่ามารดา บิดาแล้ว มุ่งทำประโยชน์ของตนเองถ่ายเดียวเถิด. อำมาตย์ทั้ง ๕ คนนั้น ดำรงอยู่ในตำแหน่งผู้พิพากษาอรรถคดีแทนพระราชา แต่กลับพากันกินสินบน ตัดสินความทำคนที่มีได้เป็นเจ้าของให้ได้เป็นเจ้าของ และทำคนที่เป็เจ้าของ ไม่ให้ได้เป็นเจ้าของ.

ครั้นวันหนึ่ง บุรุษคนหนึ่ง เป็นผู้แพ้คดีความ เพราะถูกโกง เห็น พระมหาสัตว์ที่เฝ้าภิกขาจารย์เข้าไปยังพระราชนิเวศน์ จึงไหว้พลากรำพันว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านมาฉันในพระราชนิเวศน์ เพราะเหตุไรจึงได้แต่แลดู พวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดี รับสินบนทำชาวโลกให้ฉิบหายอยู่เล่า บัดนี้ ข้าพเจ้า เป็นเจ้าของแท้ ๆ แต่กลับถูกพวกอำมาตย์ ๕ คน รับสินบนจากมือลูกความ โกงแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นเจ้าของ. ด้วยอำนาจความสงสารในบุรุษคน นั้น พระมหาสัตว์นั้นจึงไปยังโรงวินิจฉัยแล้ว ตัดสินความโดยชอบธรรม ได้ทำคนที่เป็เจ้าของให้กลับได้เป็เจ้าของอีกเหมือนเดิม. มหาชนได้ให้ สาธุการด้วยเสียงอันดังขึ้นพร้อมกันทีเดียว. พระราชาได้ทรงสดับเสียงนั้นแล้ว จึงตรัสถามว่า นี่เสียงอะไรกันนะ พอได้สดับข้อความนั้นแล้ว จึงเสด็จเข้าไป นั่งใกล้พระมหาสัตว์ผู้ทำภักตกิจเสร็จแล้ว ตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ ทราบว่า วันนี้ พระคุณเจ้าตัดสินคดีความเองหรือ? พระมหาสัตว์ทูลว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร. พระราชาตรัสว่า ท่านผู้เจริญ เมื่อพระคุณเจ้าทำการตัดสิน คดีความเป็นประจำต่อไป ความเจริญจักมีแก่มหาชน จำเดิมแต่วันนี้ไป ขอ พระคุณเจ้าจงช่วยตัดสินคดีให้ด้วยเถิด. พระมหาสัตว์ทูลว่า มหาบพิตร อาตมภาพเป็นบรรพชิต การวินิจฉัยอรรถคดีนี้ มิใช่กิจของอาตมภาพเลย. พระราชาตรัสว่า ท่านผู้เจริญ พระคุณท่านควรทำความกรุณาในมหาชนเถิด

พระคุณเจ้าไม่ต้องวินิจฉัยตลอดทั้งวันก็ได้ คือ ในเวลาเช้าออกจากอุทยาน ผ่านมาในที่นี้ กรรณาวะเข้าไปยังโรงวินิจฉัยคดีแล้ว ทำการวินิจฉัยตัดสินความ สัก ๔ เรื่อง พอฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว จะกลับไปยังอุทยาน กรรณาช่วยทำการวินิจฉัยตัดสินความให้อีก ๔ เรื่อง ถ้าทำได้แบบนี้ ความเจริญจักมีแก่ มหาชน. พระมหาสัตว์นั้น ถูกพระราชานั้นอ่อนวอนอยู่บ่อย ๆ เข้า จึงยอมรับว่า สาธุ ดังนี้. ตั้งแต่วันนั้นมา ก็ได้ทำอย่างนั้น. พวกลูกความโกงทั้งหลาย ไม่ได้แล้วซึ่งโอกาส.

ฝ่ายพวกอำมาตย์ ๕ คนนั้นเล่า เมื่อไม่ได้สินบนก็กลับกลายเป็นผู้ ขัดสน จึงพากันปรึกษากันว่า ตั้งแต่เวลาที่โพธิปริพาชกมาตัดสินความ พวก เราไม่ได้อะไร ๆ เลย เอาเถอะ พวกเราจักหาเรื่องปริพาชกนั้นแล้ว ขยง พระราชาให้ตัดสิน ฆ่าปริพาชกนั้นให้ได้. พวกอำมาตย์นั้น พากันเข้าไปเฝ้า พระราชาแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า (บัดนี้) โพธิปริพาชก ประรณากิจทำความพินาศต่อพระองค์ เมื่อพระราชาไม่ทรงเชื่อ ตรัสว่า โพธิปริพาชกนั้น เป็นผู้มึนศีลมนุรณด้วยความรู้ จักไม่ทำกรรมเห็นปานนั้น เด็ดขาด จึงพากันกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ประชาชนชาวเมือง ทั้งสิ้น ถูกโพธิปริพาชกนั้น ทำให้อยู่ในเงื้อมมือของตนเสียแล้ว แต่ยังไม่อาจ ที่จะทำพวกข้าพระองค์ทั้ง ๕ คนนี้ได้เท่านั้น ถ้าพระองค์ไม่ทรงเชื่อถ้อยคำ ของพวกข้าพระองค์ไซ้ ในเวลาที่โพธิปริพาชกนั้นมาในที่นี้ พระองค์พึง ทอดพระเนตรดูบริษัทธิเกิด. พระราชาทรงรับว่า ดีละ ดังนี้แล้ว ประทับยืน อยู่ที่สีหบัญชรทอดพระเนตรดูปริพาชกนั้นกำลังเดินมา ทรงเห็นบริวาร เพราะ ค่าที่พระองค์ไม่รู้เท่าทัน จึงทรงเจ้าใจพวกมนุษย์ที่มาฟ้องคดีความว่า เป็น บริวารของพระมหาสัตว์นั้น ทรงเชื่อแล้ว ตรัสสั่งให้พวกอำมาตย์นั้นเข้ามาเฝ้า แล้ว ตรัสถามว่า พวกเราจะทำอย่างไรกัน ? พวกอำมาตย์เหล่านั้น กราบทูล

ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์จงมีรับสั่งให้จับปริพาชกนั้นเถิด พระเจ้าข้า. พระราชา
ตรัสว่า เมื่อเรายังมองไม่เห็นความผิดอันยิ่งใหญ่ จักสั่งให้จับเขาได้อย่างไร.
พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงมีรับสั่งให้ลดการอุปัฏฐาก
ที่เคยทำตามปกติแก่ปริพาชกนั้นลงเสียบ้าง ปริพาชกเป็นบัณฑิต พอเห็นการ
บำรุงนั้นค่อย ๆ ลดลง คงจักไม่ยอมบอกใคร ๆ แล้วแอบหนีไปเอง.

พระราชาตรัสว่า ดีละ แล้วตรัสสั่งให้ลดการบำรุงพระมหาสัตว์นั้นลง
โดยลำดับ. ในวันแรก เจ้าหน้าที่จัด ให้พระมหาสัตว์นั้นนั่งบนบัลลังก์เปล่าเป็น
ลำดับแรก. ท่านพอเห็นบัลลังก์เปล่าก็รู้ว่า พระราชาเสื่อมศรัทธาเราเสียแล้ว
ครั้งกลับไปยังอุทยานแล้ว แม้เป็นผู้มีความต้องการจะหลีกเลี่ยงไปเสีย ในวันนั้น
ทีเดียว แต่ก็ (หักใจ) ไม่หลีกเลี่ยงไปด้วยคิดว่า เราจักรู้ให้ต้องแท้เสียก่อนแล้ว
จึงจักหลีกเลี่ยง. ครั้น ในวันรุ่งขึ้น เมื่อพระมหาสัตว์นั้นนั่งบนบัลลังก์เปล่า
เจ้าหน้าที่ได้ถือเอาภัตตาหารธรรมดาและสิ่งอื่นมาแล้ว ได้ถวายภัตตาหารที่
คลุกปนกัน. ในวันที่ ๓ เจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้เข้าไปสู่ห้องใหญ่ ให้พักอยู่ตรง
เชิงบันไดเท่านั้นแล้ว ได้ถวายภัตตาหารที่คลุกปนกัน. พระมหาสัตว์นั้น ถือ
เอาภัตตาหารนั้นไปยังอุทยานแล้ว ได้กระทำกตกิจ. ในวันที่ ๔ เจ้าหน้าที่
ให้ยืนอยู่ที่ปราสาทชั้นล่างแล้ว ได้ถวายภัตที่หุงด้วยปลายข้าว. พระมหาสัตว์
นั้นรับภัตเมื่อนั้น กลับไปยังอุทยาน ได้กระทำกตกิจแล้ว. พระราชาตรัส
ถามพวกอำมาตย์ว่า มหาโพธิปริพาชก แม้เมื่อสักการะเสื่อมสิ้นลงแล้ว
ก็ยังไม่ยอมหลีกเลี่ยง พวกเราจะทำอย่างไรกันดี. พวกอำมาตย์กราบทูลแนะ
อุบายว่า ข้าแต่สมมุติเทพ เธอประพฤติเพื่อต้องการภักดีก็หามิได้ แต่เธอ
ประพฤติเพื่อต้องการเสวตฉัตร หากเธอประพฤติเพื่อต้องการภักดีจริง เธอ
ก็พึงหนีไปเสียแต่ในวันแรกนั้นแล. พระราชาตรัสถามว่า บัดนี้ เราจะทำ

อย่างไรกันดี? พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พຽງนี้
ขอพระองค์จะตรัสสั่งให้ฆ่าเขาเสียเถิด. ท้าวเธอรับว่า ดีละ แล้วทรงมอบดาบ
ไว้ในมือของอำมาตย์ทั้ง ๕ คนเหล่านั้น แล้วตรัสสั่งว่า พຽງนี้ พวกท่านจง
มายืนชຽมอยู่ที่ระหว่างประตู พอปริพาชกนั้นเดินเข้ามา จงฟันศีรษะแล้วช่วย
กันสับให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย อย่าให้ใครรู้เรื่องอะไรแล้ว เอาไปทิ้งไว้ในหลุม
คูถ อาบน้ำแล้วฟิงกลับมาเสีย. อำมาตย์เหล่านั้นรับว่าดีละ แล้วจึงนัดหมาย
กันและกันว่า วันพຽງนี้ พวกเราจึงจักทำการอย่างนั้น แล้วต่างก็พากันไปสู่
ที่อยู่ของตน. เวลาเย็น แม้พระราชาทรงเสวยโภชนะเสร็จแล้ว ทรงบรรทม
เหนือที่บรรทมอันประกอบด้วยสิริ ได้ทรงระลึกถึงคุณงามความดีของพระ-
มหาสัตว์. ในขณะนั้นนั่นเอง ความเศร้าโศกได้บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระองค์.
พระเสโทหลังไหลออกจากพระสรีระ พระองค์ไม่ได้รับความเบิกบานสำราญ
พระหทัย ทรงกระสับกระส่ายไปมาบนพระที่บรรทม. ลำดับนั้น พระอักรมเหสี
ของพระองค์ บรรทมอยู่ใกล้ ๆ. ท้าวเธอไม่ยอมทำแม้เพียงการเจรจาปราศรัย
กับพระนางเลย. ลำดับนั้น พระนางจึงทูลถามท้าวเธอว่า ข้าแต่พระมหาราช
เพคะ ทำไมหนอ พระองค์จึงไม่ทรงทำแม้เหตุเพียงการสนทนาปราศรัย หรือว่า
หม่อมฉันมีความผิดอะไร? พระราชาตรัสว่า คู่ก่อนเทวี เธอไม่มีความผิด
อะไรดอก แต่ทราบข่าวว่า โภธิปริพาชกกลายเป็นศัตรูต่อพวกเราไป ดังนั้น
เราจึงสั่งให้อำมาตย์ ๕ คน จัดการเพื่อฆ่าเธอในวันพຽງนี้ อำมาตย์เหล่านั้น
จักฆ่าเธอฟันให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยแล้วทิ้งในหลุมคูถ ก็โภธิปริพาชกนั้น ได้
แสดงธรรมเป็นอันมากแก่พวกเราตลอดเวลา ๑๒ ปี แม้โทษสักนิดของเธอ
เราก็ไม่เคยเห็นประจักษ์ เป็นแต่เพียงได้รับคำบอกเล่าจากคนอื่น เราก็สั่งให้
ฆ่าเธอเสียแล้ว เพราะเหตุนั้น เราจึงเศร้าโศก.

ลำดับนั้น พระนางจึงพลอบพระทัยพระราชว่า ข้าแต่สมมุติเทพ หากว่าโพธิปริพาชกนั้นกลายเป็นศัตรูจริง เมื่อพระองค์รับสั่งให้ฆ่าเธอเสีย ทำไม พระองค์จึงทรงเสรำโศกเล่า ขึ้นชื่อว่า ศัตรูถึงจะเป็นลูกก็ต้องฆ่า เพื่อความสวัสดิภาพแก่ตน พระองค์อย่าได้เสรำโศกไปเลย. เพราะถ้อยคำของพระนาง ท้าวเธอจึงได้รับความเบาพระทัย บรรทมหลับไป. ในขณะนั้น สุนัขตัวสีเหลืองชื่อว่า โกลายกะ ได้ฟังถ้อยคำนั้น แล้ว จึงคิดว่า พรุ่งนี้เราควรจะช่วยชีวิตโพธิปริพาชกนั้น ด้วยกำลังของตน ดังนี้ พอถึงวันรุ่งขึ้น จึงลงจากปราสาทแต่เช้าตรู่แล้ว มายังพระทวารใหญ่ นอนเอาหัวพาดบนธรณีประตู คอยมองดูหนทางที่พระมหาสัตว์จะเดินผ่านมา. ฝ่ายพวกอำมาตย์เหล่านั้นแลทุกคนต่างถือดาบเดินมาขึ้นแอบอยู่ตรงที่ชอกประตูแต่เช้าตรู่. แม้พระโพธิสัตว์จะว่าได้เวลาแล้ว จึงออกจากอุทยานมายังประตูวัง.

ลำดับนั้น สุนัขโกลายกะพอเห็นพระโพธิสัตว์นั้นแล้ว จึงอ้าปากแยกเขี้ยวทั้งสี่ ร้องขึ้นด้วยเสียงดังว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ได้ภิกษาที่อื่นในพื้นที่ชมพูทวีปแล้วหรือ พระเจ้าแผ่นดินของพวกเรา ทรงให้อำมาตย์ ๕ คน ทุกคนมีดาบอยู่ในมือ ชุ่มตรงชอกประตู เพื่อต้องการจะฆ่าท่านเสีย ท่านอย่ามารับเอาความตายไว้ที่หน้าผากเลย จงรีบกลับไปเสียโดยเร็วเถิด. พระมหาสัตว์ รู้เนื้อความนั้นได้ เพราะคนเป็นผู้รู้สำเนียงเสียงร้องของสัตว์ทุกชนิด จึงกลับจากที่ตรงนั้น ไปยังอุทยานถือเอาบริกขาร เพื่อเตรียมตัวจะหลีกไปเสีย. ฝ่ายพระราชา ประทับยืนอยู่ที่สีหบัญชร ทอดพระเนตรดูพระมหาสัตว์ทั้งเวลามาและเวลากลับไป จึงทรงพระดำริว่า ถ้าโพธิปริพาชกนี้ พึงเป็นศัตรูต่อเราไซ้ร้ เมื่อกลับไปยังสวนก็จักให้ประชุมหมู่พลตระเตรียมการงาน หากไม่เป็นเช่นนั้น ก็คงจักเก็บเอาบริกขารของตนแล้วเตรียมตัวจะเดินทางไป ขึ้นแรก เราจักรู้กิริยาของโพธิปริพาชกนั้น ดังนี้ จึงเสด็จไปสู่อุทยาน ทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์เดิน

ออกจากบรรณศาลา ถึงท้ายที่จงกรมด้วยคิดว่า เราจักถือเอาบริวารของตนแล้ว จักไป จึงนมัสการ ประทับยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ตรัสคาถาว่า

**ข้าแต่ท่านพราหมณ์ เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึง
รีบร้อนถือเอาไม้เท้า หนังสือ ร่ม รองเท้า ไม้ขอ
บาตรและผ้าพาด ท่านปรารถนาจะไปยังทิศไหนหนอ.**

ความแห่งบาทคานานั้นว่า พระราชาตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ แต่ก่อนท่านมาสู่วังของเรา มิได้ถือไม้เท้าเป็นต้นมาเลย แต่ในวันนี้ เพราะเหตุไรท่านจึงได้รับควนถือเอาเครื่องบริวารเหล่านี้แม้ทั้งหมด คือ ไม้เท้า หนังสือ ร่ม รองเท้า หม้อดิน ย่อม ขอสำหรับสอยผลไม้ บาตรดินและผ้าพาดมาด้วยเล่า ท่านปรารถนาทิศไหนหนอ คือ ท่านปรารถนาจะไปในที่ไหน.

พระมหาสัตว์ ได้ฟังคำนั้นแล้ว ก็เข้าใจว่า พระราชาองค์นี้ ยังไม่รู้สึกลงกรรมที่ตนเองได้ทำไว้ จึงคิดว่า เราจักให้ท้าวเธอรับรู้ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

**ตลอดเวลา ๑๒ ปี ที่อาตมภาพอยู่ในสำนักของ
มหาบพิตรนี้ อาตมภาพไม่เคยรู้จักเสียงที่สุนัขสีเหลือง
มันคำราม ด้วยเหตุใด สุนัขมันแยกเขี้ยวขวาวเห่าอยู่
คล้ายกับว่าไม่เคยรู้จักกัน เพราะมันได้ยินถ้อยคำของ
มหาบพิตรกับพระชายาผู้สิ้นศรัทธา จึงกล่าวกะอาตม-
ภาพอย่างนี้.**

ความแห่งบาทคานานั้นว่า พระมหาสัตว์กล่าวว่ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภิกุชิต์ ความว่า เราไม่เคยได้ยินเสียงที่สุนัขของพระองค์นี้ร้องด้วยเสียงอันดังอย่างนี้เลย. บทว่า ทตุโตว แปลว่า คล้ายไม่เคยรู้จักกัน.

บทว่า สกรियสุส ความว่า เพราะมันได้ยื่นถ้อยคำของมหาบพิตรกับพระยา
ตรัสบังคับให้อำมาตย์ ๕ คน เตรียมการเพื่อมาอาตมภาพ จึงส่งเสียงเห่าอย่าง
เอ็ดอึง คล้ายกับว่าไม่เคยรู้จักกันว่า ท่านไม่ได้ศึกษาในที่อื่นหรือ พระราชา
ตรัสสั่งให้อำมาตย์มาท่าน ท่านอย่ามาในที่นี้เลย. บทว่า วิตสทุสสุส มํ ปติ
ความว่า สุนัขนั้น ได้ฟังถ้อยคำของมหาบพิตร ผู้หมดศรัทธาในระหว่างตัวเรา
จึงกล่าวอย่างนี้.

ในลำดับนั้น พระราชาทรงยอมพระองค์รับผิด เมื่อจะทรงให้พระ-
มหาสัตว์นั้นยกโทษ จึงตรัสคาถาที่ ๔ ว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ โทษที่ข้าพเจ้าทำแล้วนั้น

จริงตามที่ท่านกล่าว ข้าพเจ้านี้ ย่อมเลื่อมใสยิ่งนัก

ขอท่านจงอยู่เถิด อย่าเพิ่งไปเสียเลย ท่านพราหมณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภियो ความว่า ข้าพเจ้าได้สั่งบังคับไว้
อย่างนี้เป็นความจริง นี่เป็นความผิดของข้าพเจ้า ก็ข้าพเจ้านี้ เลื่อมใสท่าน
เป็นอย่างยิ่งในบัดนี้ ขอท่านจงอยู่ในที่นี้เหมือนเดิมเถิด อย่าไปในที่อื่นเลย
นะพราหมณ์.

พระมหาสัตว์ ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงทูลว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาว่า
บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่อยู่ร่วมกับข้าศึกผู้ทำการงานโดยไม่พิจารณาให้รอบคอบ
เช่นอย่างพระองค์ ดังนี้ เมื่อจะประกาศอนาจารแต่พระราชนั้น จึงกล่าวเป็น
คาถาว่า

เมื่อก่อนข้าพสุกขาวล้วนภายหลังก็มีสิ่งอื่นเจือปน

บัดนี้แดงแล้ว เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่อาตมภาพจะ

หลีกเลี่ยงไป อนึ่ง เมื่อก่อนอาสนะมีในภายใน ต่อมามีใน

ท่ามกลาง ต่อมาข้างนอก ต่อมาก็จะถูกขับไล่ออกจาก
พระราชนิเวศน์ อาตมภาพของเดี๋ยงเองละ บุคคล
ไม่ควรคบหาคนที่ปราศจากศรัทธา เหมือนบ่อที่ไม่มี
น้ำ ฉะนั้น ถ้าแม้บุคคลจะพึงขุดบ่อน้ำนั้น บ่อน้ำนั้นก็
จะมีน้ำที่มึกลิ่นโคลนตม บุคคลควรคบคนที่เลื่อมใส
เท่านั้น ควรเว้นคนที่ไม่เลื่อมใส ควรเข้าไปนั่งใกล้
คนที่เลื่อมใส เหมือนคนผู้ต้องการน้ำ เข้าไปหาห้วงน้ำ
ฉะนั้น ควรคบคนผู้คบด้วย ไม่ควรคบคนผู้ไม่คบด้วย
ผู้ใดไม่คบคนผู้คบด้วย ผู้นั้นชื่อว่ามิธรรมของอัสต-
บุรุษ ผู้ใดไม่คบคนผู้คบด้วย ไม่ชองเสพคนผู้ชองเสพ
ด้วย ผู้นั้นแลเป็นมนุษย์ชั่วช้าที่สุด เหมือนเนื้ออาศัย
กิ่งไม้ (ลิง) ฉะนั้น มิตรทั้งหลายย่อมเหนงหน่ายกัน
ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้ คือ ด้วยการคลุกคลีกันเกินไป
ด้วยการไม่ไปมาหากัน ด้วยการขอในเวลาไม่สมควร
๑ เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรไปมาหากันให้พร้า-
พร้อนัก ไม่ควรเหินห่างไปให้เนิ่นนาน และควรขอ
สิ่งทีควรขอตามเหตุกาลทีสมควร ด้วยอาการอย่างนี้
มิตรทั้งหลาย จึงจะไม่เหนงหน่ายกัน คนที่รักกัน
ย่อมไม่เป็นที่รักกันได้ เพราะการอยู่ร่วมกันนานเกิน-
ควร อาตมภาพนี้ได้เป็นที่รักของมหาบพิตรมาแต่ก่อน
เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงขอลาไปก่อนละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพเสโต** ความว่า ขอถวายพระพร เฉพาะในวันก่อน ๆ ข้าวกุสุมของอาตมภาพในนิเวศน์ของพระองค์มีสีขาวล้วน พระองค์เสวยข้าวกุสุมชนิดใด ก็พระราชทานข้าวกุสุมชนิดนั้น (แก่อาตมภาพ). บทว่า **ตโต** ความว่า ภายหลังจากนั้น คือ แม้ในกาลที่พระองค์ทรงหมาย แหนงในอาตมภาพ เพราะทรงเชื่อถ้อยคำของคนที่ยุยง ข้าวกุสุมจึงมีสิ่งอื่นคลุก ระคนปนอยู่ด้วย. บทว่า **อิทานิ** คือ บัดนี้ ข้าวกุสุมเกิดกลายเป็นสีแดงล้วน. บทว่า **กาโล** ได้แก่ คราวนี้เป็นเวลาที่อาตมภาพจะต้องไปจากสำนักของ พระองค์ผู้โง่เขลา. บทว่า **อพฺภนฺตร** ความว่า ในครั้งแรก อาสนะของ อาตมภาพมีอยู่ในภายใน คือ พวกเจ้าหน้าที่นิมนต์ให้อาตมภาพนั่งบนพระราช บัลลังก์ ที่มีพื้นใหญ่อันประดับแล้ว มีเสวตฉัตรอันยกขึ้นแล้ว. บทว่า **มชฺเช** คือ ที่เชิงบันได. บทว่า **ปุรา นิทฺฐมฺนา โหติ** ความว่า จับคอเสื้อใส่ ออกไป. บทว่า **อนฺุขเน** ความว่า ถ้าบุรุษไปถึงหนองที่ไม่มีน้ำ เมื่อไม่ เห็นน้ำ จึงคู้ยเปือกตมขุดขึ้น แม้จะทำถึงขนาดนั้น หนองนั้น ก็คงยังมีแต่ กลิ่นตมของน้ำ ดื่มกินไม่ได้ เพราะไม่เป็นที่ชอบใจ ฉนั้นใด แม้ปัจฉัยที่บุคคล เข้าไปหาผู้ปราศจากศรัทธาแล้วได้มา จึงเป็นของน้อยและเศร้าหมอง ไม่เป็นที่ น่าชอบใจ ไม่สมควรที่จะบริโภค. บทว่า **ปสฺนฺน** คือ มีศรัทธาตั้งมั่นแล้ว. บทว่า **รหํ** คือ ห้วงน้ำใหญ่ที่ลึก. บทว่า **ภขฺนฺต** ความว่า บุคคลควร คบผู้ที่คบตนเท่านั้น. บทว่า **อภขฺนฺต** คือ ผู้เป็นข้าศึก. บทว่า **น ภขฺชเย** แปลว่า ไม่พึงคบหา. บทว่า **น ภขฺชติ** ความว่า บุรุษใดไม่คบหาบุคคล ผู้คบตนซึ่งมีจิตคิดหวังประโยชน์ บุรุษนั้น ชื่อว่ามีธรรมของอัสถบุรุษ. บทว่า **มนุสฺสปาปิภูโร** ได้แก่ มนุษย์ลามก มนุษย์ชั่วทุศีล คือ มนุษย์ชั้นต่ำ. บทว่า **สาขสุติโต** คือ ถึง. บทว่า **อจุจฺจํภิกฺขุณฺณตฺสคฺคา** คือ ด้วยความ

คลุกคลีกันมากเกินไป. บทว่า **อกาเล** ความว่า มิตรทั้งหลาย ชื่อว่าย่อม
หน่ายห่างกัน ด้วยการขอของรักของคนอื่น ในกาลที่ยังไม่ถึงเวลาอันสมควร
เพราะการอยู่ร่วมกันนานเกินไป ถึงพระองค์ก็ยังหมดความเมตตาในอาत्मภาพ.
บทว่า **ตสุมา** ความว่า เพราะมิตรทั้งหลาย ย่อมแตกแยกกันด้วยการคลุกคลี
กันเกินไป และด้วยการเหินห่างกัน ไป. คำว่า **จิราจรั** ความว่า ไม่ปล่อย
เวลาให้ล่วงเลยไปเสียจนนานแล้ว จึงไปหากัน. บทว่า **ยาจ** ความว่า ไม่ควรขอ
สิ่งที่สมควรขอ ในเวลาอันไม่สมควร. บทว่า **น ชีรเร** ความว่า มิตรทั้งหลาย
ย่อมไม่แตกแยกกัน ด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า **ปุรา เต โหม** ความว่า
ตลอดเวลาที่เรามาแล้ว ยังไม่เป็นที่รักของท่าน เราก็จะขอไปอย่างนี้.

พระราชชา ตรีสว่า

ถ้าพระองค์เจ้าได้รับทราบอัญชลี ของสัตว์ผู้เป็น
บริวารมานอนอยู่อย่างนี้ ไม่กระทำตามคำขอร้อง
ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าวิงวอนพระองค์เจ้าถึงเพียงนี้ ขอ
พระองค์เจ้า โปรดกลับมาเยี่ยมอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นาวพฺพชฺฐลล** ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ถ้าท่านไม่ยอมรับรู้ คือ ไม่ยอมรับอัญชลีที่ข้าพเจ้าวิงวอนกระทำอยู่แล้วอย่างนี้.
บทว่า **ปรียาย** ความว่า พระราชา ตรีสวิงวอนว่า ขอท่านพึงหาโอกาสว่าง
สักครั้งหนึ่ง เพื่อมาเยี่ยมในที่นี้อีก.

พระโพธิสัตว์ ทูลว่า

ดูก่อนมหาบพิตรผู้ผดุงรัฐ ถ้าเมื่อเราทั้งหลายอยู่
อย่างนี้ อันตรายจักไม่มี แม้ไหนเราทั้งหลาย พึงเห็น
การล่วงไปแห่งวันและคืนของมหาบพิตร และของ
อาत्मภาพ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอวญฺเจ โน** ความว่า พระโพธิสัตว์
แสดงว่า คุณอนมหาบพิตร ถ้าว่าอันตรายจักไม่มีแก่เราทั้งสองผู้แยกกันอยู่
อย่างนี้ ชีวิตของพระองค์หรือของอาตมภาพก็จักยืนยาว. บทว่า **ปสุตฺม**
ความว่า พวกเราพึงเห็นโดยแท้.

พระมหาสัตว์ พอก้าวอย่างนี้เสร็จแล้ว แสดงธรรมแก่พระราชาแล้ว
จึงทูลว่า คุณอนมหาบพิตร ขอพระองค์จงอย่าทรงประมาทเลย ดังนี้แล้ว
ออกจากอุทยานเที่ยวภิกขาจารไปในสถานที่อันมีส่วนเสมอกันแห่งหนึ่ง ออกจาก
เมืองพาราณสีแล้ว ถึงหิมวันตประเทศโดยลำดับ พักอยู่คืนกาลเล็กน้อยแล้ว
กลับมาอยู่ในป่าอาศัยบ้านปัจฉิมคามแห่งหนึ่ง. นับแต่เวลาที่พระมหาสัตว์นั้น
ไปแล้ว พวกอำมาตย์เหล่านั้น ก็ได้พากันนั่ง ณ ที่โรงวินิจฉัยอีก กระทำการ
เบียดเบียน พากันคิดว่า ถ้ามหาโพธิปริพาชกจักกลับมาอีก ชีวิตของพวกเรา
คงไม่มีแน่ พวกเราควรทำเหตุที่จะให้ปริพาชกนั้นไม่กลับมาอีกอย่างไรดีหนอ.
ลำดับนั้น พวกเขาจึงปรึกษากันว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมไม่
สามารถจะละถิ่นฐานที่ตนคิดอยู่ได้ ถิ่นฐานที่มหาโพธิปริพาชกนั้น คิดอยู่ใน
ที่นี้คืออะไรหนอ. ต่อจากนั้น พวกอำมาตย์ก็ทราบได้ว่า คงเป็นพระอัคร-
มเหสีของพระราชาเป็นแน่ จึงปรึกษากันว่า ชื่อที่มหาโพธิปริพาชกนั้น พึงมา
เพราะอาศัยพระอัครมเหสี นี่เป็นฐานะที่จะมีได้ พวกเราจักรีบฆ่าพระอัครมเหสี
นั้นเสียโดยเร็ว. พวกอำมาตย์เหล่านั้น จึงพากันกราบทูลเนื้อความนี้แด่พระ-
ราชาว่า หลายวันมานี้ พวกข้าพระองค์ได้ยินเรื่องเรื่องหนึ่ง. พระราชาตรัส
ถามว่า เรื่องอะไรกัน ? พวกอำมาตย์ กราบทูลเท็จว่า เล่าลือกันว่า มหา-
โพธิปริพาชกและพระราชเทวี ส่งข่าวสาสน์ได้ตอบกันไปมาเสมอ. พระราชา
ตรัสถามว่า ข่าวสาสน์นั้นสั่งให้ทำอะไร ? พวกอำมาตย์ กราบทูลว่า ทราบว่า

มหาโพธิปริพาชกนั้น ส่งข่าวสาสน์มาถึงพระราชเทวีว่า เธออาจที่จะปลงพระชนม์พระราชินีให้ตายด้วยกำลังของตนแล้วยกเศวตฉัตรไว้ให้แก่เราได้หรือไม่ ส่วนพระเทวีนั้นเล่า ก็ส่งข่าวสาสน์ตอบไปถึงมหาโพธิปริพาชกนั้นว่า การปลงพระชนม์พระราชินีเป็นภาระของฉันทัน ขอให้มหาโพธิปริพาชกรีบมาเร็วเถิด. เมื่อพวกอำมาตย์เหล่านั้น กราบทูลอยู่บ่อย ๆ พระราชา ก็ทรงเชื่อ จึงตรัสสั่งถามว่า บัดนี้ พวกเราจะพึงทำอย่างไรกันดี พวกอำมาตย์จึงกราบทูลว่าควรตรัสสั่งให้ปลงพระชนม์พระเทวีเสียดังนี้ ไม่ทันได้ทรงใคร่ครวญ ตรัสสั่งเวนว่า ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงฆ่าเธอเสีย แล้วสืบให้เป็นขึ้นเล็กขึ้นน้อย โยนมันลงไปในหลุมคูด. พวกอำมาตย์เหล่านั้น ทำการตามรับสั่งแล้ว. ความที่พระราชเทวีถูกปลงพระชนม์ ได้ปรากฏเลื่องลือไปในพระนครทั้งสิ้น.

ครั้งนั้น พระราชโอรส ๔ พระองค์ของพระราชเทวีนั้น ทรงทราบว่า พระบิดา มีรับสั่งให้ปลงพระชนม์พระมารดาของพวกเราผู้หาความผิดมิได้เสียดังนี้ จึงได้เป็นศัตรูต่อพระราชินี. พระราชาได้เป็นผู้ประสพภัยอย่างใหญ่หลวง. พระมหาสัตว์ ได้ทราบเรื่องราวนี้ โดยเล่ากัน เป็นทอด ๆ มา จึงดำริว่า เว้นจากเราเสียแล้ว คนอื่นชื่อว่าสามารถที่จะให้พระกุมารเหล่านั้นยินยอมให้พระบิดาทรงอดโทษให้ ไม่มีเลย เราจักช่วยชีวิตพระราชินี และจักปลี้อพระกุมารให้พ้นจากบาป. ในวันรุ่งขึ้น ท่านจึงเข้าไปยังปัจฉิมกันตคาม ฉันทันเนื่องวารที่พวกมนุษย์นำมาถวายแล้ว ขอหนังสือวานรนั้น นำเอามาตากแห้งไว้ที่อาศรม ทำจนหมดกลิ่นแล้ว ใช้นุ่งบ้าง ห่มบ้าง พาดบ้าง. ถามว่า การที่พระมหาสัตว์ทำดั่งนั้น เพราะเหตุไร ? ตอบว่า การที่ทำดั่งนั้น ก็เพราะเพื่อประสงค์จะตอบผู้คนว่า วานรตัวนี้ มีอุปการะมากแก่เรา. พระมหาสัตว์ถือเอาหนังสือวานรนั้น ไปยังเมืองพาราณสีโดยลำดับ แล้วเข้าไปหาพระกุมาร

ทั้งหลาย ทูลตักเตือนว่า ขึ้นชื่อว่า กรรมคือการฆ่าพระบิดา เป็นกรรมที่ร้ายแรงทารุณ พวกท่านไม่ควรกระทำความผิดนั้นเลย ชรามดาว่าสัตว์ที่จะไม่แก่ไม่ตายเป็นไม่มี เรามาแล้ว (ในที่นี้) ก็ด้วยความหวังว่า จักใกล้ชิดเกลี้ยให้พวกท่านมีความสามัคคีกันและกันไว้ พอเราส่งข่าวสาสน์ไป พวกท่านฟังพากันมา พอสอนพระกุมารเสร็จแล้ว จึงเข้าไปสู่พระราชอุทยาน ภายในพระนคร ลาดหน้าจวนลงแล้ว นั่งบนแผ่นดิน. ในขณะนั้น คนเฝ้าสวนพอเห็นท่านก็รีบไปกราบทูลแด่พระราชา. พระราชา ทรงสดับข่าวนั้นแล้วก็ทรงบังเกิดความโสมนัส จึงพาอำมาตย์ทั้ง ๕ คนนั้นไปในที่นั้น ทรงนมัสการพระมหาสัตว์แล้วประทับนั่ง ประราภจะทำปฏิสันถาร. ส่วนพระมหาสัตว์ มิได้รื่นเริงกับพระราชานั้น ลูบลำหนั่งวานรเฉยเสีย. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสกะพระมหาสัตว์นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ยอมพูดจากับข้าพเจ้า มวลูบลำหนั่งวานรอยู่ได้ หนั่งวานรของท่านมีอุปการะมากกว่าข้าพเจ้าหรือ. พระมหาสัตว์ ทูลว่า เป็นเช่นนั้น มหาบพิตร วานรนี้มีอุปการะมากแก่เรา เรานั่งบนหลังของมันเที่ยวไป วานรนี้นำหมอน้ำมาให้แก่เรา กวาดที่อยู่ให้เรา ได้ทำภิสมาจาริกวัตรปฏิบัติแก่เรา แต่เรากลับกินเนื้อของมันเสียแล้ว เอาหนั่งตากให้แห้งไว้ปูนั่งบ้าง ปูนอนบ้าง เพราะว่าตนมีใจทรพล วานรนี้มีอุปการะมากแก่เราอย่างนี้. พระมหาสัตว์ ยกหนั่งวานรและวานรขึ้นกล่าวเป็นโวหาร เพื่อต้องการจะทำลายวาตะของอำมาตย์เหล่านั้น อาศัยปริยายนั้น ๆ จึงกล่าวถ้อยคำนี้ ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ พระมหาสัตว์นั้นกล่าวว่า เรานั่งบนหลังมันเที่ยวไป เพราะท่านเคยนุ่งห่มหนั่งของมัน . ท่านกล่าวว่า มันนำหมอน้ำมาให้ เพราะท่านเอาหนั่งของมันพาดบนบ่าแล้วแบกหมอน้ำมา. ท่านกล่าวว่า มันกวาดที่อยู่ให้ เพราะท่านเคยเอาหนั่งนั้นปิดพื้น. ท่านกล่าวว่า

มันทำวัตรปฏิบัติแก่เรา เพราะหลังถูกหนั่งนั้นในเวลานอน และถูกทำในเวลาเหยียบ. ท่านกล่าวว่า แต่เรากลับกินเนื้อของมันเสีย เพราะตนมีใจทรพล เพราะท่านได้เนื้อของมันมาแล้วบริโภคในเวลาหัว.

พวกอำมาตย์เหล่านั้น ได้ฟังคำนั้นแล้ว มีความสำคัญว่าท่านกระทำปาณาติบาตแล้ว จึงพากันปรบมือทำการหัวเราะเยาะว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญ พวกท่านจงดูกรรมของบรรพชิตเถิด ได้ยินแล้วไซ้ใหม่ ว่า บรรพชิตนี้ ฆ่าลิงกินแล้ว ยังถือเอาหนังเที่ยวไป (อีก). พระมหาสัตว์ เห็นพวกอำมาตย์เหล่านั้น กระทำการเช่นนั้น จึงคิดว่า พวกอำมาตย์เหล่านั้นยังไม่รู้ว่า เราเอาหนังวานรมาเพื่อต้องการจะทำลายวาตะของตน เราจักให้พวกเขาู้เสียบ้าง ขึ้นแรกจึงเรียกอำมาตย์อเหตุกวาทิมาแล้ว ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านหัวเราะเยาะเราเพราะเหตุไร. เขาตอบว่า เพราะท่านการทำความกรรมคือการประทุษร้ายต่อมิตร และยังกระทำปาณาติบาตด้วย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์คิดว่า บุคคลใดเชื่อถืออำมาตย์เหล่านั้น ด้วยคติและด้วยทิฏฐิแล้วทำตามอย่างนั้น จะมีอะไรที่จะพึงกล่าวว่า บุคคลนั้น การทำความชั่ว ดังนี้ เมื่อจะทำลายวาตะของอเหตุกวาทิของอำมาตย์นั้น จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นไปตามคติที่ดี และตาม
สภาพ สัตว์ทำความกรรม ที่ไม่ควรทำบ้าง ที่ควรทำบ้าง
เพราะความไม่ได้ใคร่ในกรรมที่สัตว์กระทำ สัตว์อะไร
ในโลกนี้ จะเปื้อนด้วยบาปเล่า ถ้าเนื้อความแห่งภษิต
ของท่านนั้นเป็นอรรถเป็นธรรม และเป็นถ้อยคำงาม
ไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นความจริง ลิงก็เป็น

อันเรามาดีแล้ว ถ้าท่านรู้ความผิดแห่งวาตะของตน
ก็จะไม่พึงติเตียนเราเลย เพราะว่าวาตะของท่านเป็น
เช่นนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูทริณา แปลว่า ถ้อยคำ. บทว่า
สฤคคฺยา ได้แก่ ทางไปที่ดี คือด้วยการเข้าถึงอภิชาตินั้น ๆ ในบรรดาอภิชาติ
ทั้ง ๖ อย่าง. บทว่า ภาวายมนฺนวุตฺตติ ความว่า ย่อมเป็นไปตามภาวะ
เป็นสัมปทานะ ใช้ในอรรถแห่งภณณะ. บทว่า อกามา คือ ไม่มีความปรารถนา
ไม่มีความอยากได้. บทว่า อกรณียี วา ได้แก่ ความชั่วเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ.
บทว่า กรณียี วา ได้แก่ กุศลเป็นสิ่งที่ควรทำ. บทว่า กุพฺพติ แปลว่า
ย่อมกระทำ. คำว่า กุวิธ ตัดบทเป็น โก อิธ แปลว่า ใครในโลกนี้.
มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ท่านเป็นเหตุวาที เป็นผู้มีความเห็นเป็นต้นว่า
ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ จึงกล่าวว่
โลกนี้ ย่อมเปลี่ยนไป คือ ย่อมแปรไปตามคติที่ดี และตามสภาพ เสวยสุข
และทุกข์ในที่นั้น ๆ และสัตว์ผู้ไม่มีความใคร่ ย่อมทำบาปบ้าง บุญบ้าง ด้วยว่า
คำของท่านนี้ ถ้าเป็นเช่นนั้น เมื่อบาปที่สัตว์ทำด้วยไม่มีความใคร่ (ในบาป)
มีอยู่ หากเป็นไปอยู่ตามธรรมดาของคน สัตว์อะไร ในโลกนี้ ย่อมเปื้อน
ด้วยบาป. ก็ถ้าสัตว์ ย่อมเปื้อนด้วยบาปที่ตนมิได้กระทำแล้ว ใคร ๆ ไม่พึง
เปื้อนด้วยบาปไม่มีเลย. บทว่า โส เจ อธิบายว่า เนื้อความแห่งภายิต
ของท่าน คือวาตะที่ว่าไม่มีเหตุ นั้น ถ้าเป็นเนื้อความที่มีประโยชน์ ส่องถึง
ประโยชน์ เป็นธรรมเป็นเนื้อความที่ดีไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านผู้เจริญที่ว่า
สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ย่อมเศร้าหมองเอง ย่อมเสวยสุขและทุกข์เอง
นี่เป็นความจริง วาทรก็เป็นอย่างนี้แล้ว โทษอะไรในข้อนี้จะพึงมีแก่เรา.

บทว่า วิชาณีย ความว่า คุณก่อนสหาย ก็ถ้าท่านพึงรู้ถึงความผิดแห่งวาทะ
ของตนไซ้ ท่านก็ไม่พึงติเตียนเรา. ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะวาทะ
ของท่านผู้เจริญเป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น ท่านพึงสรรเสริญเราว่า ผู้นี้
ทำคามวาทะของเรา แต่เมื่อไม่รู้วาทะของตน ก็ย่อมติเตียนเรา.

พระมหาสัตว์ ข่มปราบอำมาตย์นั้น ได้ทำให้เป็นคนหมดปฏิภาณ
ด้วยประการฉะนี้. แม้พระราชอาชญาองค์นั้น ก็ทรงถือเงินในท่ามกลางบริษัท
ประทับนั่งพระศอกอยู่. แม้พระมหาสัตว์ พอทำลายวาทะแห่งอเหตุวาที่อำมาตย์
นั้นแล้ว จึงเรียกอิสรกรรมวาที่อำมาตย์มาแล้ว ชักถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ
ท่านหัวเราะเยาะเรา เพราะเหตุไร ถ้าว่าท่านแสดงวาทะว่า สิ่งทั้งปวง พระ
เป็นเจ้าสร้างให้โดยความเป็นสาระ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ถ้าว่าพระเป็นเจ้าสร้างชีวิต สร้างฤทธิ สร้างความ
พินาศ สร้างกรรมดี และกรรมชั่ว ให้แก่ชาวโลก
ทั้งหมดไซ้ บุรุษผู้กระทำตามคำสั่งของพระเป็นเจ้า
ย่อมทำบาปได้ พระเป็นเจ้าย่อมเปื้อนด้วยบาปนั่นเอง
ถ้าเนื้อความแห่งภานิต ของท่านเป็นอรรถเป็นธรรม
และเป็นถ้อยคำงาม ไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็น
ความจริง ถึงก็เป็นอันเรามาดีแล้ว ถ้าท่านรู้ความผิด
แห่งวาทะของตน ก็จะไม่พึงติเตียนเราเลย เพราะวาทะ
ของท่านเป็นเช่นนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กปฺเปติ ชีวิติ ความว่า ถ้าว่าพระพรหม
หรือพระเป็นเจ้าองค์อื่น จะจัดแจงตรวจตราชีวิตให้แก่ชาวโลกทั้งหมดอย่างนี้ว่า
ท่านจงเลี้ยงชีพด้วยการไถนา ท่านจงเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงโค ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า อิทธิ พุยสนภาวญจ อธิบายว่า ถ้าพระเป็นเจ้าของเจ้าสร้าง คือทำฤทธิ์ต่างประเภท มีความเป็นใหญ่เป็นต้น สร้างความพินาศ มีความพินาศแห่งหมู่ญาติเป็นต้น และสร้างกรรมดีกรรมชั่วที่เหลือทั้งหมด. บทว่า นิทุเทศการี ความว่า ถ้าว่าบุรุษคนใดคนหนึ่งที่เหลือ กระทำตามคำสั่ง คือ คำบังคับของพระเป็นเจ้านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ใคร ๆ ก็ยอมทำบาปได้ พระเป็นเจ้าเท่านั้น ย่อมรับบาปนั้นเสียเอง เพราะพระเป็นเจ้ากระทำบาปนั้น . คำที่เหลือฟังทราบโดยนัยก่อน. อนึ่ง ฟังทราบข้อความในที่ทั้งหมดเหมือนในที่นี้เกิด.

พระมหาสัตว์ ครั้นทำลายอิสภรณวาทะ ได้ด้วยอิสรภรณะนั้นนั้นแล ดูบุคคลเอากิ่งมะม่วงข้างผลมะม่วงให้หล่นลงมาจากต้น ด้วยประการนั้นแล้ว จึงเรียกหาให้ปุพเพกตวาทิอำมาตย์เข้ามาแล้วกล่าวว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านหัวเราะเยาะเรา เพราะเหตุไร ถ้าท่านสำคัญว่า ปุพเพกตวาทะเป็นความจริง ดังนี้แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ถ้าสัตว์ยอมเข้าถึงความสุขและความทุกข์ เพราะเหตุแห่งกรรมที่กระทำไว้แล้วในปางก่อน กรรมเก่าที่กระทำไว้แล้ว เขาย่อมเปลื้องหนีนั้นได้ ทางพ้นจากหนีเก่ามีอยู่ ใครเล่าในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป ถ้าเนื้อความแห่งภษิตของท่าน เป็นอรรถเป็นธรรม และเป็นถ้อยคำงาม ไม่ชั่วช้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นความจริง ลิงก็เป็นอันเรามาดีแล้ว ถ้าท่านรู้ความผิดแห่งวาทะของตน ก็จะได้ฟังติเตียนเราเลย เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุพฺพเพตฺตเหตุ ได้แก่ เพราะเหตุที่ได้
กระทำความไว้ในปางก่อน คือ เพราะการกระทำความที่ตนได้กระทำไว้แล้ว
ในภพก่อนแน่นอน. บทว่า ตเมโส มุญฺเจเต อธิ ความว่า ผู้ใดยอมถึง
ความทุกข์ โดยการถูกฆ่าและถูกจองจำเป็นต้น ถ้าผู้นั้น ย่อมเปลื้องหนี คือ
บาปเก่าที่เขาได้ทำไว้แล้วนั้นในบัดนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้เราก็มีทางพ้นจากหนี
เท่านั้น ใครเล่า ในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป เปรียบเหมือนเราเป็นลิง ถูกลิง
ตัวนั้นซึ่งเป็นปริพาชกมาก่อนฆ่ากินเสีย ปริพาชกนั้นกลับมาเป็นลิงในอรรถภาพ
นี้ ก็จักถูกเราผู้กลับมาเป็นปริพาชกฆ่ากินเสียเหมือนกัน ฉะนั้น.

พระมหาสัตว์ ครั้นทำลายวาตะของปุพฺพเพตฺตวาที่อำมาตย์ แม้นั้น
ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงเรียกอุจฺเจตวาที่อำมาตย์มาตรงหน้าแล้ว กล่าวพู่
วาว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า ท่านที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล ดังนี้
และยังสำคัญอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลาย ย่อมขาดสูญในโลกนี้เท่านั้น ขึ้นชื่อว่า
สัตว์ผู้ไปสู่อปรโลกไม่มีเลย ท่านหัวเราะเยาะเรา เพราะเหตุไร ดังนี้แล้ว จึง
กล่าวเป็นคาถาว่า

รูปของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ได้เพราะ
อาศัยธาตุ ๔ เท่านั้น ก็รูปเกิดจากสิ่งใด ย่อมเข้าถึง
ในสิ่งนั้นอย่างเดิม ชีพย่อมเป็นอยู่ในโลกนี้เท่านั้น
ละไปแล้ว ย่อมพินาศในโลกหน้า โลกนี้ขาดสูญ เมื่อ
โลกขาดสูญอยู่อย่างนี้ ชนเหล่าใด ทั้งที่เป็นพาล ทั้งที่
เป็นบัณฑิต ชนเหล่านั้น ย่อมขาดสูญทั้งหมด ใครเล่า
ในโลกนี้จะเปื้อนด้วยบาป ถ้าเนื้อความแห่งภษิต
ของท่านเป็นอรรถเป็นธรรม และเป็นถ้อยคำงาม ไม่

**ข้า้ข้า ถ้าถ้อยคำของท่านเป็นความจริง ลิงก็เป็นอัน
เรามาดีแล้ว ถ้าท่านระความผิดแห่งวาทะของตน ก็จะ
ไม่พึงติเตียนเราเลย เพราะว่าวาทะของท่านเป็น
เช่นนั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุนุโน ได้แก่ ภูตรูปทั้ง ๔ มีปฏิวิธาค
เป็นต้น. บทว่า รูป ได้แก่ รูปชั้นธ. บทว่า ตตุเถว ความว่า รูปนั้น
ย่อมเกิดขึ้นจากสิ่งใด แม้ในเวลาดับ ก็ย่อมกลับไปเป็นสิ่งนั้นอย่างเดิมแล.
พระมหาสัตว์ทำความเห็นของอุจเฉทวาทีอำมาตย์นั้น ให้ตั้งขึ้นอย่างนี้ว่า บุรุษ
ผู้ประกอบด้วยมหาภูตทั้ง ๔ นี้ กระทำกาละลงในเวลาใด ร่างกายที่เป็นส่วนดิน
ก็กลับกลายเป็นดินไป ส่วนที่เป็นน้ำก็กลายเป็นน้ำไป ส่วนที่เป็นไฟก็กลายเป็น
ไฟไป และร่างกายที่เป็นส่วนลมก็กลับกลายเป็นลมไป บุรุษทั้งหลายผู้มี
เกื้อยยาวเป็นที่ ๕ ย่อมถือเอาซากที่ตายแล้วล่วงอินทรีย์ทั้งหลาย กลับกลายเป็น
เป็นอากาศหมด ตราบใดที่ร่องเท้าในป่าช้าปรากฏอยู่ กระจุกนกพิราบมีอยู่
ทานของชนเหล่านั้นมีได้เป็นเครื่องบูชา อันพวกคนเซอะบัญญัติไว้ บุคคล
ที่กล่าววาทะว่า มี ชื่อว่าเป็นคนเปล่าแลกล่าวเท็จ จะเป็นพาลหรือเป็นบัณฑิต
ก็ตาม เมื่อกายแตกตายทำลายไป ก็ย่อมขาดสูญ คือ พินาศ ได้แก่ ไม่ปรากฏ
ตราบนั้น. บทว่า อิธิว ความว่า. ชีพย่อมเป็นอยู่ในโลกนี้เท่านั้น. บทว่า
เปจฺจ เปจฺจ วินสฺสตี ความว่า สัตว์ที่บังเกิดในปรโลก ก็มีได้กลับมา
ในโลกนี้อีกด้วยอำนาจแห่งคติ ย่อมพินาศขาดสูญไปในโลกนั้นทีเดียว เมื่อ
โลกขาดสูญอยู่อย่างนี้ ใครเล่าจะเปื้อนด้วยบาปในโลกนี้.

พระมหาสัตว์ ครั้นทำลายวาทะแม่แห่งอุจเฉทวาทีอำมาตย์นั้น ด้วย
ประการฉะนี้แล้ว จึงเรียกขัตติยชนาที่อำมาตย์เข้ามาแล้ว กล่าววาทะก่อน

ท่านผู้มีอายุ ท่านช่วยยกหลักฐานว่า บุคคลควรฆ่าแม่มารดาบิดาแล้ว ทำประโยชน์แก่ตน ดังนี้ ท่านหัวเราะเยาะเรา เพราะเหตุไร ดังนี้แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

อาจารย์ทั้งหลายผู้มีวาตะว่า การฆ่ามารดาบิดา
เป็นกิจที่ควรทำ ได้กล่าวไว้แล้วในโลก พวกคนพาล
สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต พึงฆ่ามารดา บิดา พึงฆ่าพี่
ฆ่าน้อง ฆ่าบุตรและภรรยา ถ้าว่าประโยชน์เช่นนั้น
พึงมี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตฺตวิธา ได้แก่ ผู้มีความรู้ว่าการฆ่ามารดาบิดาเป็นสิ่งที่ควรทำ. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้เหมือนกัน. คำว่า ขตฺตวิธา นี้ เป็นชื่อของอาจารย์ผู้มีความรู้ว่าการฆ่ามารดาบิดาเป็นสิ่งที่ควรทำ. บทว่า พาลา ปญฺจิตฺตมานิโน ความว่า คนทั้งหลายที่เป็นคนพาลสำคัญอยู่ว่า พวกเราเป็นบัณฑิต จักประกาศว่าตนเป็นบัณฑิต เป็นผู้มีความสำคัญว่าเป็นบัณฑิต จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า อตุโธ เจ ความว่า อาจารย์กล่าวว่า ถ้าประโยชน์สักชนิดหนึ่งมีรูปเห็นปานนั้น จะพึงมีแก่ตนไซ้ บุคคลไม่พึงเว้นอะไร ๆ ไว้เลย พึงฆ่าเสียทั้งหมด ดังนี้ แม้ท่านก็เป็นคนใดคนหนึ่ง ในบรรดาอาจารย์ผู้มีวาตะเช่นนั้น .

พระมหาสัตว์ แสดงลักษณะของขัตตวิชชาที่อำมาตย์นั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะประกาศลักษณะของตน จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

บุคคลพึงนั่งหรือนอนที่ร่มไม้ใด ไม่ควรหักกิ่งไม้
นั้น เพราะเป็นผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม ถ้า
เมื่อมีความต้องการเกิดขึ้น ก็ควรถอนไปแม้ทั้งราก

แม้ประโยชน์ที่จะมีต่อเรามาก วานรเป็นอันเรามาดี
แล้ว ถ้าเนื้อความแห่งภษิตของท่านเป็นอรรถเป็น
ธรรม และเป็นถ้อยคำงามไม่ซ้ำซ้ำ ถ้อยคำของท่าน.
เป็นความจริง วานรเป็นอันเรามาดีแล้ว ถ้าท่านรู้
ความผิดแห่งวาทะของตน ก็จะไม่พึงติเตียนเราเลย
เพราะว่าวาทะของท่านเป็นเช่นนั้น.

ในกาลนั้น มีอธิบายว่า คุณก่อนชัตตวิชชาที่อำมาตย์ผู้เจริญ ก็อาจารย์
ของพวกเราพรรณนาไว้อย่างนี้ว่า บุคคลไม่ควรหักกิ่งหรือใบของต้นไม้ที่ตน
ได้อาศัยร่มเงา. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะบุคคลผู้ประทุษร้าย
ต่อมิตรเป็นคนเลว แต่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ถ้าเมื่อมีความต้องการเกิดขึ้น ก็
ให้ถอนไปแม้กระทั่งราก ก็เราได้มีความต้องการเสียบ้าง เพราะฉะนั้น ถึง
แม้ว่าเรามาวานรนี้แล้ว ประโยชน์พึงมีแก่เรามากจริงอย่างนั้น วานรก็เป็น
อันเรามาแล้วด้วยดี.

พระมหาสัตว์นั้น ได้ทำลายวาทะของชัตตวิชชาที่อำมาตย์ แม้นั้น
อย่างนี้แล้ว เมื่ออำมาตย์ทั้ง ๕ คนเหล่านั้น หมดปฎิภาณนั่งนิ่งเฉยอยู่ จึง
เรียกพระราชามาแล้ว ทูลให้ทราบว่าคุณก่อนมหาบพิตร พระองค์ย่อมพาเอา
มหาโจรผู้ปล้นแค้นแค้นทั้ง ๕ คนเหล่านี้ ตามเสด็จไป น่าอนาถใจจริง
พระองค์เป็นคนโง่เขลา ด้วยว่า บุรุษพึงถึงความทุกข์อย่างใหญ่หลวง ทั้งใน
ภพนี้และภพหน้า เพราะการคลุกคลีกับพวกคนพาลเห็นปานนี้ ดังนี้แล้ว เมื่อ
จะแสดงธรรมแก่พระราชาก็กล่าวเป็นคาถาว่า

บุรุษผู้มีวาทะว่าหาเหตุมิได้ ๑ ผู้มีวาทะว่า

พระเจ้าสร้างโลก ๑ ผู้มีวาทะว่าสุขและทุกข์เกิดเพราะ

กรรมที่ทำมาก่อน ๑ ผู้มีวาตะว่าขาดสูญ ๑ คนที่มี
วาตะว่าฆ่ามารดาบิดาเป็นกิจที่ควรทำ ๑ คนทั้ง ๕
คนนี้ เป็นอัสตบรูษ เป็นคนพาล แต่มีความสำคัญ
ว่าตนเป็นบัณฑิตในโลก คนเหล่านั้นพึงกระทำบาป
เองก็ได้ พึงชักชวนผู้อื่นให้กระทำก็ได้ ความคลุกคลี
อัสตบรูษเป็นความชั่วร้าย มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตาทีโส ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร
บรูษผู้เช่นเดียวกันกับบรูษผู้มีทิฏฐิและคติทั้ง ๕ คนเหล่านี้ พึงกระทำบาป
แม้ด้วยตนเองก็ได้ พึงทำการชักชวนคนอื่น ที่เชื่อฟังถ้อยคำของเขาให้ทำบาป
ก็ได้. บทว่า ทุกุกโฏ ความว่า ความคลุกคลีกับอัสตบรูษทั้งหลายเห็นปานนี้
ย่อมเป็นความชั่วร้าย และมีความเผ็ดร้อนเป็นกำไร ทั้งในโลกนี้ ทั้งใน
โลกหน้า. เพื่อจะประกาศเนื้อความนี้ให้แจ่มแจ้ง พึงนำพระสูตรเป็นต้นว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมเกิดขึ้น ภัยเหล่านั้น
ทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นจากคนพาล ดังนี้มาแสดง หรือพึงนำข้อความ เรื่อง
โคธชาดก สัตยชีวาชดก และอกิตติชาดกเป็นต้นมาแสดงก็ได้.

บัดนี้ พระมหาสัตว์เมื่อจะเพิ่มพูนพระธรรมเทศนาให้เจริญ ด้วยมุ่ง
แสดงถึงข้ออุปมา จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ในปางก่อน มินกยางตัวหนึ่ง มีรูปร่างคล้ายแกะ
พวกและไม่รังเกียจ เข้าไปยังฝูงแกะ ฆ่าแกะทั้งตัว
เมียตัวผู้ ครั้นฆ่าแล้ว ก็บนหนีไปด้วยอาการอย่างใด
สมณพราหมณ์บางพวก ก็มีอาการเหมือนอย่างนั้น
กระทำการปิดบังตัว เทียวหลอกลวงพวกมนุษย์

บางพวกประพฤติไม่กินอาหาร บางพวกนอนบน
แผ่นดิน บางพวกทำกิริยาชัฏฐูลีในตัว บางพวกตั้ง
ความเพียรเดินกระโหรงเท้า บางพวกงดการกินอาหาร
ชั่วคราว บางพวกไม่ดื่มน้ำเป็นผู้มีอาจารย์อันเลวทราม
เที่ยวพูดอวดว่า เป็นพระอรหันต์.

คนเหล่านี้เป็นอัสตบรูช เป็นคนพาล แต่มีความ
สำคัญว่า ตนเป็นบัณฑิต คนเช่นนั้นพึงกระทำบาป
เองก็ได้ พึงชักชวนผู้อื่นให้กระทำบางก็ได้ ความ
คลุกคลีด้วยอัสตบรูชเป็นความชั่วร้าย มีผลเผ็ดร้อน
เป็นกำไร.

พวกคนที่กล่าวว่า ความเพียรไม่มี และพวกที่
กล่าวหาเหตุติเตียนการกระทำของผู้อื่นบ้าง กล่าว
สรรเสริญการกระทำของตนบ้าง และพูดเปล่า ๆ บ้าง
คนเหล่านี้เป็นอัสตบรูช เป็นคนพาล แต่มีความ
สำคัญตนว่า เป็นบัณฑิต คนเช่นนั้นพึงกระทำบาป
เองก็ได้ พึงชักชวนให้ผู้อื่นกระทำบาปก็ได้ ความ
คลุกคลีด้วยอัสตบรูชเป็นความชั่วร้าย มีผลเผ็ดร้อน
เป็นกำไร.

ถ้าความเพียรไม่พึงมี กรรมดีกรรมชั่วไม่มี
ไซ้ พระราชาก็จะไม่ทรงชุบเลี้ยงพวกช่างไม้ แม้
นายช่าง ก็ไม่พึงกระทำยนต์ทั้งหลายให้สำเร็จได้ แต่

เพราะความเพียรมีอยู่ กรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ เพราะ
ฉะนั้น นายช่างทำยนต์ทั้งหลายให้สำเร็จ พระราชา
จึงทรงชูปด็ียงนายช่างไม้ไว้.

ถ้าฝนไม่พืงตก น้ำค้างไม่พืงตกตลอดร้อยปี
โลกนี้ก็พืงขาดสูญ หมู่สัตว์ก็พืงพินาศ แต่เพราะฝน
ก็ตก และน้ำค้างก็ยังไปรยอยู่ เพราะฉะนั้น ข้าวกกล้า
จึงสุก และเลี้ยงชาวเมืองให้ดำรงอยู่ได้นาน.

ถ้าเมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ โคนผู้นำฝูงเดินไปคด
เมื่อมีโคผู้นำฝูงเดินไปคด โคนเหล่านั้นทั้งหมด ก็ยอม
เดินไปคด ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน
ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้าผู้นั้น
ประพฤติไม่เป็นธรรม จะป่วยกล่าวไปยถึงประชาชน
นอกนี้เล่า ชาวเมืองทั้งปวงยอมอยู่เป็นทุกข์ ถ้าพระ-
ราชาไม่ทรงดำรงอยู่ในธรรม.

ถ้าเมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ โคนผู้นำฝูงเดินไปตรง
เมื่อมีโคผู้นำฝูงเดินไปตรง โคนเหล่านั้นทั้งหมด ก็ยอม
เดินไปตรง ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน
ผู้ใดได้รับสมมุติว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้าแม้ผู้นั้น
ประพฤติเป็นธรรม ไม่จำต้องกล่าวถึงประชาชนนอกนี้
ชาวเมืองทั้งปวงยอมอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชาทรงดำรง
อยู่ในธรรม.

เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บผลดิบมา ผู้นั้น
ย่อมไม่รู้รสแห่งผลไม้ นั้น ทั้งพืชพันธุ์แห่งต้นไม้ นั้น
ก็ย่อมพินาศไป รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชา
พระองค์ใดทรงปกครองโดยไม่เป็นธรรม พระราชา
พระองค์นั้น ย่อมไม่รู้จักรสแห่งรัฐนั้น และรัฐของ
พระราชาพระองค์นั้น ก็ย่อมพินาศไป.

เมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บเอาผลสุก ๆ มา
ผู้นั้นย่อมรู้รสแห่งผลไม้ นั้น และพืชพันธุ์แห่งต้นไม้ นั้น
ก็ไม่พินาศไป รัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชา
พระองค์ใดปกครองโดยธรรม พระราชาพระองค์นั้น
ย่อมทรงทราบรสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชา
พระองค์นั้น ก็ไม่พินาศไป.

อนึ่ง ขัตติยราชพระองค์ใด ทรงปกครองชนบท
โดยไม่เป็นธรรม ขัตติยราชพระองค์นั้น ย่อมทรง
คลาดจากพระโอสถทั้งปวง.

อนึ่ง พระราชาพระองค์ใด ทรงเบียดเบียนชาว
นิคมผู้ประกอบการซื้อขาย กระทำการขวยโอชะและ
พลิกรรม พระราชาพระองค์นั้น ย่อมคลาดจากส่วน
พระราชทรัพย์ พระราชาพระองค์ใด ทรงเบียดเบียน
นายพรานผู้รู้เขตแห่งการประหารอย่างดี และเบียด-
เบียนทหารผู้กระทำความชอบในสงคราม เบียดเบียน
อำมาตย์ผู้รู้เรื่อง พระราชาพระองค์นั้น ย่อมคลาด
จากพลนิกาย.

อนึ่ง กษัตริย์ผู้ไม่ประพฤติธรรม เบียดเบียน
บรรพชิตผู้แสวงหาคุณ ผู้สำรวจประพฤติพรหมจรรย์
กษัตริย์พระองค์นั้น ย่อมคลาดจากสวรรค์ อนึ่ง
พระราชารู้ไม่ดำรงอยู่ในธรรม หม่าพระชายารู้ไม่
ประทุษร้าย ย่อมได้ประสบบาปอย่างหนัก และย่อม
ผิดพลาดด้วยพระราชบุตรทั้งหลาย.

พระราชารู้ประพฤติธรรมในชาวนนบท ชาวนน-
นิคม พลนิกาย ไม่พึงเบียดเบียนบรรพชิต พึง
ประพฤติสม่ำเสมอในพระโอรส และพระชายา
พระราชารู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินเช่นนั้น เป็นผู้ปกครอง
บ้านเมือง ไม่ทรงพิโรธ ย่อมทรงทำให้ผู้อยู่ใกล้เคียง
หัวนไหว เหมือนพระอินทร์ผู้เป็นเจ้าของอสุร ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พกาสุ ปุพฺเพ ได้แก่ ในปางก่อน
นกยาง. คำว่า อสุ นี้เป็นเพียงนิบาต. พระมหาโพธิปริพาชกกล่าวคำอธิบาย
ไว้ว่า คุณอนมหาบพิตร ในกาลก่อน มีนกยางตัวหนึ่ง มีรูปร่างคล้ายแกะ
หางของมันยาวมาก และมันเอางานนั้นซุกซ่อนไว้ในระหว่างขา เข้าไปต่อสู้กับ
ฝูงแกะด้วย รูปร่างคล้ายแกะ ไล่ฆ่าแกะทั้งตัวผู้และตัวเมียในที่นั้นแล้ว ก็บิน
หนีไปด้วยอาการอย่างใด. บทว่า ตถาวิเชเก ความว่า สมณะและพราหมณ์
ทั้งหลายบางพวก ก็มีอาการอย่างนั้น ทำการปกปิดคือปิดบังตัวเองด้วยเพศ
บรรพชิต ทำเป็นเหมือนหวังประโยชน์ เทียวหลอกลวงชาวโลกด้วยวาจาอัน
อ่อนหวานเป็นต้น. บทว่า อนาสกา เป็นต้น ท่านกล่าวไว้ เพื่อจะแสดง
กิริยาอาการปกปิดของพวกสมณพราหมณ์เหล่านั้น. จริงอยู่ สมณพราหมณ์
บางพวกย่อมพากันหลอกลวงพวกมนุษย์ว่า พวกเราก็คือการไม่กินอาหารเป็นวัตร

จึงไม่ต้องให้พวกท่านไปนำอาหารอะไร ๆ มาเลย. บางพวกก็หลอกลวงว่า พวกเราถือการนอนบนแผ่นดินเป็นวัตร. แต่สำหรับบางพวกก็ถือเอาการจัดฟอก ฐลีเป็นเครื่องปิดบัง. บางพวกก็ถือการตั้งความเพียรด้วยการเดินกระโห่ยงเท้า เป็นวัตร, อธิบายว่า พวกเขาเหล่านั้น เมื่อเวลาเดินไปก็เขย่งตัวขึ้นแล้ว กระโห่ยงเท้าเดินไป. บางพวกปิดบังตัวด้วยการงดกินอาหารโดยปริยาย คือ ออกไป ๗ วันบ้าง ๑๐ วันบ้าง จึงบริโภคสักครั้งหนึ่งเป็นต้น. บางพวกเป็นผู้ ไม่ยอมดื่มน้ำ พวกนั้นกล่าวว่า พวกเราไม่ดื่มน้ำดอก. บทว่า อรหนุโต วทานา ความว่า บุคคลเหล่านั้น เป็นผู้มีความประพฤติเลวทราม พวกนั้นเที่ยวพูดอยู่ว่า พวกเราเป็นพระอรหันต์. บทว่า เอเต ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร ชนทั้ง ๕ คนเหล่านั้น หรือชนเหล่าอื่นที่ชื่อว่ามิทัญญูและคติเหมือนอย่างนี้ ชนเหล่านี้ แม่ทั้งหมด ชื่อว่า เป็นอัสตบรูช. บทว่า ยมาหุ ตัคบทเป็น เย อาหุ แปลว่า พวกคนที่กล่าวว่า. บทว่า สเจ हि विरियं नासु ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร หากว่าความเพียรที่เป็นไปทางกายและทางใจ อันสัมประยุด ด้วยญาณไม่พึงมีไซ้ริ้ บทว่า กมุมิ ความว่า ถ้าแม้กรรมดีและกรรมชั่ว ไม่พึงมีไซ้ริ้. บทว่า น ภเร ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ พระราชา ไม่ควร ทรงชูเบ็ยงนายช่างไม้ หรือว่าพวกข้าราชการเหล่าอื่นไว้เลย. บทว่า นิปี ยนุทานิ ความว่า แม้นายช่างไม้ ก็ไม่พึงทำยนต์ทั้งหลายมีปราสาท ๗ ชั้น เป็นต้น. ถามว่า เพราะเหตุไร? ตอบว่า เพราะไม่มีความเพียรและการทำงาน. บทว่า อุจฺฉิขุเขยฺย ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร ถ้าว่าฝนไม่ตก น้ำค้าง ก็ไม่ตกตลอดกาลเพียงเท่านี้ ถัดจากนั้น โลกนี้ก็พึงขาดสูญ คุจกาลเป็นที่ตั้ง แห่งกัป แต่ขึ้นชื่อว่า ความขาดสูญย่อมไม่มี โดยทำนองที่อุจเฉทวาทีอำมาตย์ กล่าวแล้ว. บทว่า ปาลยเต แปลว่า ย่อมเลี้ยง. พระมหาสัตว์ก็กล่าวคาถา ๔

กาลามีคำเริ่มต้นว่า **ควณฺเจ ตรมานันฺ** ดังนี้ ก็เพื่อจะแสดงกรรมแก่
พระราชทานั้น. พระมหาสัตว์ กล่าวกาลามีคำเริ่มต้นว่า **มหารุกฺขสุตฺ**
ดังนี้เป็นอาทิ ก็เพื่อจะแสดงกรรมแก่พระราชทานั้น. บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า **มหารุกฺขสุตฺ** ได้แก่ ต้นมะม่วงที่มีรสอร่อย. บทว่า **อชฺมุเมน**
ได้แก่ โดยตั้งอยู่ในอกติ. บทว่า **รสญฺสุตฺ** น **ชานาติ** ความว่า พระ-
ราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่รู้จักรส คือ โອชะแห่งรัฐ ได้แก่ ย่อมไม่
ได้รับความสมบูรณ์ด้วยความเจริญ. บทว่า **วินฺสุตฺติ** แปลว่า ย่อมขาดสูญไป.
มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมพากันทั้งบ้านและนิคมแล้วไปอาศัยสถานที่อันไม่ราบเรียบ
คือ ภูเขาอันตั้งอยู่ในที่สุดแดน. ทางแห่งความเจริญทั้งหมด ก็ย่อมขาดสูญไป.
บทว่า **สพฺุโพสธิ** ความว่า พระราชา ย่อมทรงคลาดจากพระโอสถทั้งหมด
มีรากไม้ เปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ และผลไม้เป็นต้น และพระโอสถมี
เนยใส และเนยข้นเป็นต้น ได้แก่ พระโอสถเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงพร้อม.
ด้วยว่า แผ่นดินของพระราชทานั้นตั้งอยู่ในธรรม ย่อมเป็นแผ่นดินที่ปราศจาก
โອชะ. เพราะแผ่นดินนั้น ปราศจากโອชะเสียแล้ว โອชะแห่งโอสถทั้งหลาย
จึงไม่มี ได้แก่ โอสถเหล่านั้น ไม่อาจจะรักษาโรคให้หายได้. พระราชา
พระองค์นั้น ชื่อว่าเป็นผู้คลาดจากพระโอสถเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้. บทว่า
เนกเม ความว่า พระราชา ทรงเบียดเบียน คือ ทรงบีบบั่นพวกกุฎุมพีผู้อยู่
ในนิคม. บทว่า **เย ยุตฺตา** ความว่า อนึ่ง ทรงเบียดเบียนพวกพ่อค้า
ทางบก และพวกพ่อค้าทางน้ำ ผู้ประกอบการค้าขาย มุ่งหน้าสู่ความเจริญ
งอกงาม. บทว่า **โອชทานพฺลิกเร** ความว่า ผู้กระทำการถวายเป็นโອชะด้วย
อำนาจการนำภัณฑะมา และการถวายเป็นส่วย แต่ชนบทนั้น ๆ และกระทำพิธีกรรม
อันต่างชนิดเป็นต้นว่าแบ่งเป็น ๖ ส่วน และ ๑๐ ส่วน. บทว่า **ส โกเสน**

ความว่า พระราชาพระองค์นั้น ทรงเบียดเบียนประชาชนเหล่านั้นอยู่ จึงชื่อว่า เป็นพระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชื่อว่า ย่อมเสื่อมจากทรัพย์และธัญญาหาร คลาดจากส่วนแห่งพระราชทรัพย์. บทว่า ปหารวรเขตตถุญญ ความว่า นายขมังธนูผู้รู้เขตแห่งการประหารอย่างคือนี้นี้ว่า ควรจะยิงไปในที่ตรงนี้ ดังนี้. บทว่า สงฺคาม กตนิสฺสเม คือ นายทหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย ผู้เสร็จจากการรบในยุทธภูมิ. บทว่า อุตฺตเต คือ มหาอำมาตย์ผู้เลิศลอย คือมีชื่อเสียงโด่งดัง. บทว่า หีสย ได้แก่ ทรงเบียดเบียนเองก็ดี ไซ้ให้ผู้อื่น เบียดเบียนก็ดี ซึ่งคนทั้งหลายเห็นปานนี้. บทว่า พลน ได้แก่ หมู่แห่ง กำลัง. จริงอยู่ เหล่าทหารแม้ที่เหลือก็ย่อมละทิ้งพระราชาผู้ทรงประพฤติอย่างนั้น ด้วยคิดว่า พระราชาพระองค์นี้ ทรงเบียดเบียน แม้กระทั่งประชาชนผู้มอบ ราชสมบัติให้แก่พระองค์ ซึ่งเป็นผู้มีอุปการะมากมาย ไฉนจะไม่ทรงเบียดเบียน พวกเราเล่า. พระราชาพระองค์นั้น ชื่อว่า ย่อมผิดพลาดจากหมู่พลด้วยประการ ฉะนี้. บทว่า ตเถว อีสโย หีส ความว่า พระราชาผู้ไม่ประพฤติธรรม ทรง เบียดเบียนบรรพชิตผู้แสวงหาคุณงามความดี ด้วยการค่าและการประหาร เป็นต้น เหมือนทรงเบียดเบียนชาวบ้าน เป็นต้น ฉะนั้น เมื่อกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายเน่านอน คือ ไม่อาจจะไปบังเกิดในสวรรค์ได้ ฉะนั้น พระราชา พระองค์นั้นจึงชื่อว่า ย่อมคลาดจากสวรรค์ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ภริย หนฺติ อุตฺตํ ความว่า พระราชา ทรงเชือด้อยค่าของพวกโจรผู้เป็นมิตรเทียม แล้วให้ฆ่าพระชายาผู้มีศีล ผู้เจริญพร้อมด้วยบุตรและธิดา ซึ่งเจริญแล้วใน ร่มเงาแขนของตน. บทว่า ลุฑฺถํ ปสวเต ปาปี ความว่า พระราชา พระองค์นั้นย่อมประสบ คือ ย่อมสำเร็จผลซึ่งการเข้าถึงนรกของตนเอง. บทว่า ปุตฺเตหิ จ ความว่า พระราชาพระองค์นั้น ย่อมผิดพลาดจากพระโอรส ทั้งหมดของพระองค์ในอรรถาพินิตีเดียว.

พระมหาสัตว์นั้น กล่าวถึงเรื่องที่พระราชารองคันั้นทรงเชื่อถือ
ถ้อยคำของชนทั้ง ๕ คนเหล่านั้น แล้วจึงให้ฆ่าพระเทวีเสีย และกล่าวถึงเรื่อง
ที่พระราชารองคันั้น ทรงผัดประทัยกับพระโอรสทั้งหลาย ในที่เฉพาะ
พระพักตร์ของพระราชารองคันั้นอย่างนี้ เหมือนจับโจรที่มวดยม ฉะนั้น.
จริงอยู่ พระมหาสัตว์ หวังจะข่มขู่พวกอำมาตย์เหล่านั้น หวังจะแสดงธรรม
และหวังจะเปิดเผยเรื่องที่พระเทวีถูกพวกอำมาตย์เหล่านั้นฆ่าตาย จึงได้นำเอา
ถ้อยคำมาถือโอกาสกล่าวเป็นเนื้อความนี้ไว้โดยลำดับ. พระราชา ทรงได้สดับ
คำของพระมหาสัตว์นั้นแล้ว ก็ทรงทราบชัดถึงความผิดของพระองคั. ลำดับนั้น
พระมหาสัตว์ จึงได้ทูลพระราชารให้ทรงทราบว่ คู่ก่อนมหาบพิตร ตั้งแต่
วันนี้ไป พระองคัอย่าได้ทรงเชื่อถ้อยคำของพวกคนชั่วพวกนี้แล้วกระทำอย่างนี้
อีกเลย ดังนี้ เมื่อจะกล่าวสอนพระราชาร จึงกล่าวคาถาเป็นคันว่า **ธมฺมญฺจเร**
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมญฺจเร** ความว่ ธรรมคาว่
พระราชารไม่ควรเบียดเบียนชาวชนบทด้วยพลิกกรรมอันไม่เป็นธรรม แต่ควร
ประพฤติธรรมในชาวชนบท ไม่ควรทำเจ้าของทรัพย์ ให้กลายเป็นคนไม่ใช่
เจ้าของทรัพย์ แต่พึงประพฤติธรรมในชาวบ้านทั้งหลาย ไม่ควรล่าบาทในที่
มิใช่ฐานะ แต่พึงประพฤติธรรมในหมู่พลทั้งหลาย ควรหลีกเลี่ยงการฆ่า การ
จองจำ การค่า และการเสียดสี และให้แต่ปัจจัยแก่บรรพชิตเหล่านั้น ไม่ควร
เบียดเบียนบรรพชิตผู้แสวงหาคุณธรรม ควรสถาปนาพระธิดาไว้ในตำแหน่ง
ที่สมควร มุ่งให้พระโอรสทั้งหมดศึกษาเล่าเรียนสรรพศิลปะ ทรงอุปการะเลี้ยง
ดูโดยชอบธรรม ทรงอนุเคราะห์พระชายาด้วยการทรงมอบความเป็นใหญ่ให้
หาเครื่องประดับตกแต่งให้ และทรงยกย่องให้ทัดเทียมเป็นคัน พึงประพฤติ

ให้สมาเสมอ ทั้งในพระโอรสและในพระชายา. บทว่า ส ตาทีโส ความว่า พระราชาผู้เป็นเช่นนั้น ไม่ยอมทำลายพระราชประเพณี เสวยพระราชสมบัติ โดยธรรม ย่อมทำประชาชนผู้อยู่ใกล้เคียงให้หวั่นไหว ให้สะดุ้ง ให้สะท้อน ด้วยพระราชอาชญา และพระเดชานุภาพของพระองค์. คำว่า อินฺโทว นี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อเป็นคำอุปมา, อธิบายว่า พระราชาพระองค์นั้น ย่อมทำประชาชนผู้อยู่ใกล้เคียงให้หวั่นไหวเหมือนพระอินทร์ผู้ถึงการนับว่า เป็นเจ้าแห่งอสุรตั้งแต่เวลาที่ทรงรบชนะแล้วครอบครองพวกอสุรอยู่ ย่อมทำพวกอสุรผู้เป็นข้าศึกของพระองค์ให้หวั่นไหวอยู่ ฉะนั้น.

พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงธรรมแก่พระราชาย่างนั้นแล้ว จึงไปทูลเชิญพระกุมารทั้ง ๔ พระองค์มาสั่งสอนแล้ว ประกาศถึงกรรมที่ทรงการทำแล้ว แต่พระราชาก็ให้พระราชาทรงยกโทษให้แล้ว ถวายโอวาทแก่ชนทั้งหมดว่า คุณก่อนมหาบพิตร จำเดิมแต่ไป พระองค์ยังไม่ทันพิจารณาก่อนแล้ว อย่าได้ทรงถือเอาถ้อยคำของพวกคนผู้มุ่งทำลาย แล้วทำกรรมอันสาหัสเห็นปานนี้ อีกเลย คุณก่อนพระกุมารทั้งหลาย แม้พวกท่านก็อย่าได้ประทุษร้ายต่อพระราชาก็เลย. ลำดับนั้น พระราชา จึงตรัสกะพระมหาสัตว์ว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าผิดในพวกพระโอรส และพระเทวี เพราะได้อาศัยอำมาตย์เหล่านี้ มัวแต่เชื่อฟังถ้อยคำของพวกมัน จึงได้กระทำบาปกรรมถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าจะฆ่าอำมาตย์ทั้ง ๕ คนเหล่านั้นเสีย. พระมหาสัตว์ จึงแจ้งถวายว่า คุณก่อนมหาบพิตร พระองค์อย่าได้กระทำถึงอย่างนั้นเลย. พระราชาตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะให้ตัดมือและเท้าของพวกมันเสีย. พระมหาสัตว์ทูลว่า แม้กรรมอย่างนี้ก็ไม่ควรกระทำอีก. พระราชา ทรงรับว่า ดีละ ท่านผู้เจริญ ดังนี้แล้ว ทรงรับสั่งให้บริษัทรพณ์สมบัติทั้งหมดเหล่านั้น แล้วทรงให้โกนผมเอาไว้แหยม ๕ แหยม

จงจำด้วยชื่อคาและลาดด้วยโคมัยแล้ว ให้ขับไล่ออกไปจากแวนแคว้น. แม้พระโพธิสัตว์พักอยู่ในที่นั้นสองสามวันแล้ว ถวายโอวาทแก่พระราชว่า ขอพระองค์ จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว ก็กลับไปยังหิมวันต์ตามเดิม ทำมานและอภิญญาให้เกิดแล้ว เจริญพรหมวิหารอยู่จนตลอดชีวิต พอสิ้นชีพ ก็ได้เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วจึงตรัสว่า คู่ก่อน กิษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในปางก่อน ตถาคตก็เป็นผู้มีปัญญา ย่ำยีเสียซึ่งถ้อยคำข่มขู่ของผู้อื่นเสียได้เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกว่า อามตย์เจ้าความเห็นทั้ง ๕ คน ในกาลนั้น ได้เป็นปรุณกัศสปะ มักขลิโกสลาละ ปกุกกัจจนะ อชิตเกสกัมพล และนิครนถ์นาฏบุตรในกาลนี้ **สุนัขตีเหลือง** ได้เป็นพระอานนท์, ส่วนพระมหาโพธิปริพาชก ก็คือเราตถาคตนั่นเอง ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาหาโพธิชาดก

จบอรรถกถาปัญญาสนิบาท ด้วยประการฉะนี้

รวมชาดกในปัญญาสนิบาทนั้นมี ๓ ชาดก คือ

๑. นพินิกาชาดก ๒. อุมมาพันตีชาดก ๓. มหาโพธิชาดก

สุกถาพระชินเจ้าตรัสแล้วเป็น ๓ ชาดก และอรรถกถา.

สัจฉินิบาตชาดก

๑. โสณกชาดก

ว่าด้วยพระราชาจะพระราชทานรางวัลแก่ผู้พบโสณกกุมาร

[๖๖] เราจะให้ทรัพย์ร้อยหนึ่งแก่ใคร ๆ ผู้ได้
ยินข่าวแล้วมาบอกแก่เรา ไตรพบโสณกะผู้สหายเคย
เล่นมาด้วยกันแล้วบอกแก่เรา เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่ง
แก่ผู้ที่พบโสณกะนั้น ลำดับนั้น มาณพน้อยมีผม
ห้าแหยมได้กราบทูลพระราชาว่า พระองค์จงทรง
ประทานทรัพย์ร้อยหนึ่ง แก่ข้าพระองค์ผู้ได้ยินข่าว
แล้วมากราบทูล ข้าพระองค์พบโสณกะพระสหายเคย
เล่นมาด้วยกันแล้ว จึงกราบทูลแต่พระองค์ ขอ
พระองค์จงทรงประทานทรัพย์พันหนึ่งแก่ข้าพระองค์
ผู้พบโสณกะ.

[๖๗] โสณกกุมารนั้นอยู่ในชนบท แวนแคว้น
หรือนิคมไหนท่านได้พบโสณกกุมาร ณ ที่ไหน เรา
ถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่เรา.

[๖๘] ขอเดชะ ตันรังใหญ่หลายต้นมีลำต้นตรง
มีสีเขียวเหมือนเมฆ เป็นที่ชอบใจนารีนรมย์ อันอาศัย
กันและกัน ตั้งอยู่ในภาคพื้นพระราชอุทยานใน
แวนแคว้นของพระองค์นั่นเอง พระโสณกะเมื่อ

สัตว์โลกมีความยึดมั่น เป็นผู้ไม่ยึดมั่น เมื่อสัตว์โลก
ถูกไฟเผา เป็นคู่ดับแล้ว เฟ่งฉานอยู่ที่โคนแห่งต้นรัง
เหล่านั้น.

[๖๘] ลำดับนั้นแล พระราชาตรัสสั่งให้ทำทาง
ให้ราบเรียบแล้ว เสด็จไปยังที่อยู่ของพระโสณกะ
พร้อมด้วยจตุรงคเสนา เมื่อเสด็จประพาสไปใน
ไพรวันก็เสด็จถึงภูมิภาคแห่งอุทยาน ได้ทอดพระเนตร
เห็นพระโสณกะ ผู้นั่งอยู่เมื่อสัตว์โลกถูกไฟเผา เป็น
ผู้ดับแล้ว.

[๖๙] ภิกษุนี้เป็นคนกำพร้าหนอ ศีรษะโล้น
ครองผ้าสังฆาฏิ ไม่มีมารดา ไม่มีบิดา นั่งเข้าฉาน
อยู่ที่โคนต้นไม้.

[๗๐] พระโสณกะได้ฟังพระดำรัสแล้ว จึงได้
ทูลว่า ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลผู้ถูกต้องธรรมด้วย
นามกาย ไม่ชื่อว่าเป็นคนกำพร้า ผู้ใดในโลกนี้น่าเสีย
ซึ่งธรรม ประพฤติตามอธรรม ผู้นั้นชื่อว่า เป็นคน
กำพร้า เป็นคนลามก มีบาปกรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
ขอถวายพระพร.

[๗๑] มหาชนรู้จักนามของข้าพเจ้าว่า อรินทมะ
และรู้จักข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากาสิ ดูก่อนท่านโสณกะ
การอยู่เป็นสุข ย่อมมีแก่ท่านผู้อยู่ในที่นี้แลหรือ.

[๗๓] ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือนทุกเมื่อ (คือ) ทรัพย์และข้าวเปลือก ย่อมไม่เข้าไปในฉาง ในหม้อและในกระเช้าของภิกษุเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้แสวงหาอาหารอันสำเร็จแล้ว มีวัตรอันงาม เยียวยาอัศภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้น

ข้อที่ ๒ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาต ที่ไม่มีโทษ และกิเลสอะไร ๆ ย่อมไม่ประทุษร้าย ข้อที่ ๓ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาตอันดับแล้ว และกิเลสอะไร ๆ ย่อมไม่ประทุษร้าย ข้อที่ ๔ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ผู้หลุดพ้นแล้ว เทียวไปในแคว้นแคว้น ไม่มี ความของ ข้อที่ ๕ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) เมื่อไฟไหม้พระนครอยู่ อะไร ๆ ลักหน้อยหนึ่งของภิกษุนั้นย่อมไม่ไหม้ ข้อที่ ๖ ความเจริญย่อมมี แก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) เมื่อโจรปล้นแคว้นแคว้นอะไร ๆ ลักหน้อยหนึ่งของภิกษุนั้นก็ไม่หาย ข้อที่ ๗ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุผู้มีวัตรงามถือบาตรและจีวร ไปสู่หนทางที่พวกโจรรักษาหรือไปสู่หนทางที่มีอันตรายอื่น ๆ ย่อมไปได้

โดยสวัสดิ์ ข้อที่ ๘ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มี
ทรัพย์ ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุจะหลีกเลี่ยงยั้งทีศใด ๆ
ก็ไม่มีความห่วงใยไปยังทีศนั้น ๆ.

[๗๔] ข้าแต่ภิกษุ ท่านสรรเสริญความเจริญ
เป็นอันมากของภิกษุเหล่านั้น ส่วนข้าพเจ้ายังกำหนด
ในกามทั้งหลาย จะกระทำอย่างไร กามทั้งหลายทั้งที่
เป็นของมนุษย์ ทั้งที่เป็นของทิพย์เป็นที่รักของข้าพเจ้า
เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าจะได้โลกทั้งสองด้วยเหตุไร
หนอ.

[๗๕] นรชนผู้กำหนดในกาม ยินดีในกาม
หมกมุ่นอยู่ในกาม กระทำบาปกรรมแล้วยอมเข้าถึง
ทุกติ ส่วนนรชนเหล่าใด ละกามทั้งหลายออกไปแล้ว
เป็นผู้ไม่มีภัยแต่ไหน ๆ บรรลุความที่จิตมีอารมณ์เป็น
หนึ่งเกิดขึ้น นรชนเหล่านั้นยอมไม่ไปสู่ทุกติ ดูก่อน
พระเจ้าอรินทมะ อาตมภาพจักแสดงอุปมาถวายเป็น
มหาบพิตร ขอมหาบพิตรจงทรงสดับข้ออุปมานั้น
บัณฑิตบางพวกในโลกนี้ย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยข้ออุปมา
มีกาทัวหนึ่งเป็นสัตว์มีปัญญาน้อยไม่มีความคิด เห็น
ซากศพข้างลอยอยู่ในห้วงน้ำใหญ่ในแม่น้ำคงคา จึง
คิดว่า เราได้ยานนี้แล้วหนอ และซากศพข้างนี้จักเป็น
อาหารจำนวนมิใช่น้อย ใจของกาทัวนั้นยินดีแล้วใน
ซากศพข้างนั้น ตลอดคืนและวัน เมื่อกาจิกกินเนื้อข้าง

ดื่มน้ำมีรสเหมาะสม เห็นต้นไม้อันใหญ่ในป่า ก็ไม่
ยอมบินไป แม่น้ำคงคามีปกติไหลลงสู่มหาสมุทร
พัดเอาภาตวัณซึ่งประมาथินดีในซากศพข้างไปสู่มหาสมุทร
ซึ่งเป็นที่ไปไม่ได้แห่งนทุกทั้งหลาย กานั้น
มีอาหารหมดแล้ว ตกลงในน้ำ ไปข้างหลัง ข้างหน้า
ข้างเหนือ ข้างใต้ไม่ได้ ไปไม่ถึงเกาะ ล้นกำลังจมลง
ในท่ามกลางสมุทร อันเป็นที่ไปไม่ได้แห่งนทุกทั้งหลาย
ฝูงปลา จระเข้ มังกร และปลาร้าย ที่เกิดในมหาสมุทร
ก็ข่มเหง สุกินกานั้นตัวมีปีกฉิบหายดิ้นรนอยู่ ดูก่อน
มหาบพิตร ฉะนั้นเหมือนกันแล พระองค์ก็ดี ชน-
เหล่าอื่นผู้ยังบริโภคกามก็ดี ถ้ายังกำหนดในกามอยู่
ไม่ละทิ้งกามเสีย นักปราชญ์ทั้งหลายรู้ว่า ชนเหล่านั้น
มีปัญญาเสมอกับกา ดูก่อนมหาบพิตร อุปมานี้แสดง
อรรถอย่างชัดเจน อตมภาพแสดงถวายมหาบพิตร
แล้ว จักทรงทำหรือไม่ ก็จะปรากฏด้วยเหตุนี้.

[๗๖] บุคคลผู้อนุเคราะห์พึงกล่าวคำหนึ่งหรือ
สองคำ ไม่พึงกล่าวยิ่งไปกว่านั้น เปรียบเหมือนทาสใน
สำนักแห่งนาย.

[๗๗] พระโศลกปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาอัน
บุคคลนับไม่ได้ ครั้นทูลดังนี้ แล้วพร่ำสอนบรมกษัตริย์
ในอากาศแล้วหลีกไป.

[๗๘] บุคคลผู้อภิเษกท่านผู้สมควรให้เป็น
กษัตริย์ เป็นรัชทายาท และบุคคลผู้ถึงความฉลาด

เหล่านี้อยู่ที่ไหน เราจักมอบราชสมบัติ เราไม่ต้องการ
ด้วยราชสมบัติ เราจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึง
รู้ความตายในวันพรุ่งนี้ เราจะไม่โง่เขลา ตกอยู่ใน
อำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา.

[๗๕] พระโอรสหนุ่มของพระองค์ ทรงพระนาม
ว่าทิมามุ จะทรงบำรุงรัฐให้เจริญได้มีอยู่ ขอพระองค์
ทรงอภิเษกพระโอรสนั้นไว้ในพระราชสมบัติ พระ-
ราชโอรสจักเป็นพระราชาของข้าพระบาททั้งหลาย.

[๗๖] ท่านทั้งหลาย จงรีบเชิญทิมามุมาผู้
บำรุงรัฐให้เจริญมาเถิด เราจักอภิเษกเธอไว้ในราช
สมบัติ เธอจักเป็นพระราชาของท่านทั้งหลาย.

[๗๗] ลำดับนั้น พวกอำมาตย์ได้ไปเชิญทิมามุ
ราชกุมารผู้บำรุงรัฐให้เจริญมาเฝ้า พระราชาทอด
พระเนตรเห็นเอกอัครโอรสผู้นำปลื้มพระทัยนั้น จึง
ตรัสว่า ลูกรักเอ๋ย คามเขตหกหมื่นบริบูรณ์โดย
ประการทั้งปวง ลูกจงบำรุงเขา พ่อขอมอบราชสมบัติ
ให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ความ
ตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่
ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา ช้างหกหมื่น
เชือกประดับด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง มีสายรัดล้วน
ทองคำ เป็นช้างใหญ่มีร่างกายปกปิด ด้วยเครื่องคลุม
ล้วนทองคำ อันนายความช้างผู้ถือโคมและขอขึ้น

กำกับ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงช้างเหล่านั้น พ่อขอมอบ
ราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่า
จะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคน
โง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา ม้า
หกหมื่นตัว ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เป็น
ม้าสินธพอาชาไนยโดยกำเนิด เป็นพาหนะเร็ว อัน
นายสารถีผู้ถือแส้และธนู ขึ้นกำกับ ลูกรักเอ๋ย ลูกจง
บำรุงม้าเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อ
จักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ความตายในวัน
พรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ในอำนาจ
แห่งกามทั้งหลายเหมือนกา รถหกหมื่นคัน หุ้มเกราะ
ไว้ดีแล้ว มีรงอันยกขึ้นแล้ว หุ้มด้วยหนังเสือเหลือง
ก็มี หุ้มด้วยหนังเสือโคร่งก็มี ประดับด้วยเครื่อง
อลังการทั้งปวง อันนายสารถีถือแส้และธนูสวมเกราะขึ้น
ประจำ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงรถเหล่านั้น พ่อขอมอบ
ราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่า
จะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่
เขลาตกอยู่ในอำนาจ แห่งกามทั้งหลาย เหมือนกา
โคนมหกหมื่นตัวมีสีแดง ประกอบด้วยโคจำฝูงตัว
ประเสริฐ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงโคเหล่านั้น พ่อขอ
มอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใคร
เล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็น
คนโง่เขลา ตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา
สตรีหมื่นหกพันนางประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง

มีผ้าและอาภรณ์อันวิจิตร สวมกฤษทลแก้วมณี ลูกรัก
เอ๋ย ลูกจงบำรุงสตรีเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติ
ให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้
ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจักไม่ยอมเป็นคนโง่เขลา
ตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกา.

[๘๒] ข้าแต่พระบิดา หม่อมฉันได้สดับว่า
เมื่อหม่อมฉันเป็นเด็ก ๆ พระชนนีทิวกต หม่อมฉัน
ไม่อาจจะไปอยู่ห่างพระบิดาได้ ลูกข้าย่อมติดตาม
หลังข้างป่าตัวเที้ยวอยู่ในที่มีภูเขาเดินลำบาก เสมอบ้าง
ไม่เสมอบ้าง ฉันใด หม่อมฉันจะอุ้มบุตรธิดาติดตาม
พระบิดาไปข้างหลัง จักเป็นผู้อันพระบิดาเลี้ยงง่าย
จักไม่เป็นผู้อันพระบิดาเลี้ยงยาก ฉันนั้น.

[๘๓] อันตรายทำเรื่องที่เล่นอยู่ในมหาสมุทร
ของพวกพ่อค้าผู้แสวงหาทรัพย์ ให้จมลงในมหาสมุทร
นั้น พวกพ่อค้าพึงถึงความพินาศ ฉันใด ลูกรักเอ๋ย
เจ้านี้เป็นผู้กระทำอันตรายให้แก่พ่อฉันนั้นเหมือนกัน.

[๘๔] ท่านทั้งหลาย จงพาราชกumarนี้ไปให้ถึง
ปราสาทอันยังความยินดีให้เจริญเถิด พวกนางกัญญา
ผู้มีมือประดับด้วยทองคำ จักยังกุมารให้รื่นรมย์ใน
ปราสาทนั้น เหมือนนางเทพอัปสร ยังทำวสัถกะให้
รื่นรมย์ ฉะนั้น และกุมารนี้จักรื่นรมย์ด้วยนางกัญญา
เหล่านั้น.

[๘๕] ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลายจึงเชิญพระ-
ราชกุมารไปยังปราสาท อันยังความยินดีให้เจริญ

พวกนางกัญญาเห็นที่ฆาตุมารผู้ยังรัฐให้เจริญนั้นแล้ว
จึงพากันทูลว่า พระองค์เป็นเทวดาหรือคนธรรมดา หรือ
ว่าเป็นท้าวสักกปุรินททะ พระองค์เป็นใครหรือเป็น
โอรสของใคร หม่อมฉันทั้งหลายจะรู้จักพระองค์
ได้อย่างไร.

[๘๖] เราไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่คนธรรมดา ไม่ใช่
ท้าวสักกปุรินททะ เราเป็นโอรสของพระเจ้ากาสิ
ชื่อที่ฆาตุมารผู้ยังรัฐให้เจริญ เธอทั้งหลายจงบำเรอเรา
ขอความเจริญจงมีแก่เธอทั้งหลาย เราจะเป็นสามีของ
เธอทั้งหลาย.

[๘๗] พวกนางกัญญาในปราสาทนั้น ได้ทูลถาม
พระเจ้าที่ฆาตุมารผู้ยังรัฐนั้นว่า พระราชาเสด็จไปถึง
ไหนแล้ว พระราชาเสด็จจากที่นี้ไปไหนแล้ว.

[๘๘] พระราชาทรงก้าวล่วงเสียดังเปือกตม
ประดิษฐานอยู่บนบก เสด็จดำเนินไปสู่ทางใหญ่อัน
ไม่มีหนาม ไม่มีรชชฎ ส่วนเรายังเป็นผู้ดำเนินไปสู่
ทางอันให้ถึงทุกติ มีหนาม รชชฎ เป็นเครื่องไปสู่
ทุกติแห่งชนทั้งหลาย.

[๘๙] ข้าแต่พระราชา พระองค์เสด็จมาดีแล้ว
ดูราชสีห์มาสู่ถ้า ฉะนั้น ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
ขอพระองค์จงทรงอนุศาสน์พวกหม่อมฉัน ขอพระ-
องค์ทรงเป็นอิสราธิบดีของพวกหม่อมฉันทั้งปวงเถิด.

อรรถกถาสัฏฐินิပါတ

อรรถกถาโสณกชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภถึงเนกขัมมบารมี จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า กสุต
สุตฺวา สत् ทมฺมิ ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในท่ามกลาง
แห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้กำลังพรรณนาถึงเนกขัมมบารมี ณ โรงธรรมสภา ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตออกมหาภิเนษกรรมแล้วแต่ในกาลนี้เท่านั้นก็หาไม่
แม้ในกาลก่อน ตถาคตก็ได้ออกมหาภิเนษกรรมแล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้ว
จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล พระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นมคธ ทรงครอบครองราชสมบัติ
อยู่ ณ กรุงราชคฤห์. พระโพธิสัตว์ บังเกิดในพระครรภ์แห่งพระอัครมเหสี
ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นแล้ว. ก็ในวันที่จะขนานพระนาม พระชนก
และพระชนนี ได้ทรงขนานพระนามพระโอรสนั้นว่า อรินทมกุมาร. แม้
บุตรของท่านปุโรหิต ก็ได้คลอดในวันที่พระราชกุมารนั้นประสูติแล้วเหมือนกัน
มารดาบิดาได้ตั้งชื่อบุตรนั้นว่า โสณกกุมาร. พระราชกุมารและกุมารทั้งสองนั้น
เจริญวัยขึ้นด้วยความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ครั้นเจริญวัยแล้ว เป็นผู้มีรูปร่าง
อันสง่างาม เป็นผู้พิเศษด้วยรูป ได้ไปเมืองตักกศิลาเล่าเรียนศิลปศาสตร์
จนจบสิ้น แล้วออกจากเมืองตักกศิลานั้น พวกกันคิดว่า เราทั้งสองจักศึกษา
ให้รู้ถึงศิลปะในลัทธิทั้งหมด และการเที่ยวจาริกไปในประเทศ ดังนี้แล้ว จึงพา

กันเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ จนถึงเมืองพาราณสีแล้ว พักอยู่ในพระราชอุทยาน พอวันรุ่งขึ้นจึงพากันเข้าไปยังพระนคร. ก็ในวันนั้น มนุษย์บางพวกพากันคิดว่า พวกเราจักจัดทำสถานที่สวคมนต์ของพราหมณ์ จึงจัดแจงข้าวปายาส ปลูก เสนาสนะเห็นกุมารทั้งสองคนนั้นเดินมา จึงเชื้อเชิญให้เข้าไปในเรือนแล้ว ให้นั่งบนอาสนะที่ตระเตรียมไว้. บนอาสนะทั้งสองนั้น เขาปลูกผ้าที่ทำ มาจากแคว้นกาฬิชาวสะอาคบนอาสนะ. ที่ปลูกไว้สำหรับพระโพธิสัตว์. ปลูก ผ้ากัมพลสีแดงไว้สำหรับโสณกุมาร. กุมารนั้น มองดูเครื่องหมายก็รู้ว่า ในวันนี้นั้นแหละ อรินทมกุมารสหายผู้เป็นที่รักของเรา จักได้เป็นพระราชา ครอบครองพระนครพาราณสี จักพระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่เรา. กุมาร แม้ทั้งสองคนนั้น การทำภารกิจเสร็จแล้ว ก็ได้พากันไปยังอุทยานนั้นแหละ. ในกาลนั้น เป็นวันที่พระเจ้ากรุงพาราณสีสวรรคตมาได้เป็นวันที่ ๗ ราชตระกูล ไม่มีพระโอรส. ประชาชนทั้งหลายมีอำมาตย์เป็นหัวหน้า สนานสิริষะแล้ว ประชุมกัน เทียมสุสยรถปล่อยไปด้วยคิดว่า สุสยรถจักเล่นไปหาท่านผู้ควรแก่ พระราชสมบัติ. สุสยรถนั้น ออกจากพระนครเล่นไปยังอุทยานโดยลำดับ กลับที่ประตูอุทยาน แล้วหยุดเตรียมรับท่านผู้ควรครอบครองพระราชสมบัติให้ ขึ้นไป.

พระโพธิสัตว์ ได้นอนคลุมสิริษะอยู่บนแผ่นศิลาอันเป็นมงคลแล้ว. โสณกุมาร นั่งอยู่ใกล้พระโพธิสัตว์นั้นแล้ว. โสณกุมารนั้น ได้ยินเสียงดนตรี จึงดำริว่า สุสยรถมาถึง อรินทมกุมาร วันนี้เธอจักเป็นพระราชา จักพระราชทาน ตำแหน่งเสนาบดีให้แก่เรา แต่เราไม่ต้องการด้วยอสิริยศเลย เมื่อพระกุมาร นี้เสด็จไปแล้ว เราจักออกบวช ดังนี้ จึงได้ขึ้นแอบอยู่ในที่กำบังแห่งหนึ่ง. ปุโรहित เข้าไปยังอุทยานเห็นพระมหาสัตว์หลับอยู่ จึงได้ให้เจ้าพนักงานประโคน

คนตรีขึ้น. พระมหาสัตว์ตื่นนอนาขึ้นพลิกตัวกลับหลับต่ออีกหน่อยแล้วจึงลุกขึ้นนั่งบนบัลลังก์ที่แผ่นดินลา. ลำดับนั้น ท่านปุโรหิตประคองอัญชลี กราบทูลพระองค์ว่า ข้าแต่สมมุติเทพ พระราชสมบัติถึงแก่พระองค์แล. พระมหาสัตว์ถามว่า ราชตระกูลไม่มีพระโอรสหรือ ? ปุโรหิตทูลว่า เป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า. พระมหาสัตว์ ตอบรับว่า ถ้าอย่างนั้นก็ดี. ลำดับนั้น ประชาชนทั้งหลาย ก็พากันอภิเษกพระมหาสัตว์นั้น ในอุทยานนั้นทีเดียว แล้วเชิญเสด็จให้ขึ้นรถ กลับเข้าสู่พระนครด้วยบริวารใหญ่. พระโพธิสัตว์นั้น ทรงกระทำประทักษิณพระนครแล้ว เสด็จขึ้นสู่ปราสาท. พระองค์มิได้ทรงระลึกถึงโสณกกุมาร เพราะความมีอิศริยยศใหญ่. ฝ่ายโสณกกุมารนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์นั้น เสด็จเข้าไปสู่พระนครแล้ว ตนเองก็มานั่งที่แผ่นดินลา. ลำดับนั้น ไบไม้สี่เหลี่ยมของคันสาละ. หลุดร่วงจากขั้วตกลงตรงหน้าของกุมารนั้น. เขาพอได้เห็นไบไม้สี่เหลี่ยมนั้นแล้วจึงคิดว่า ไบไม้นั้นหล่นลงฉันใด แม้สระของเรา ก็จักถึงความชรา หล่นไปฉันนั้น ดังนี้แล้ว จึงเริ่มตั้งวิปัสสนาด้วยสามัญลักษณะมีอนิจลักษณะเป็นต้น บรรลุปัจเจกโพธิญาณแล้ว. ในขณะนั้นนั่นเอง เพศคฤหัสถ์ของกุมารนั้น ก็อันตรธานไป. เพศบรรพชิต ก็ได้ปรากฏแทน. พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เมื่อเปล่งอุทานว่า บัดนี้ ภพใหม่ของเราไม่มี ดังนี้แล้ว จึงได้ไปยังเงื่อมเขาชื่อนันทมูลกะ.

ฝ่ายพระมหาสัตว์ ทรงระลึกถึงพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นได้ โดยล่วงไปประมาณ ๔๐ ปี แม้จะทรงระลึกถึงพระโสณกะบ่อย ๆ ว่า โสณกะสหายของเราไปไหนหนอ ไม่ได้ข่าวที่ใครจะกล่าวว่ ข้าพเจ้าได้ยินข่าว หรือว่าข้าพเจ้าได้พบเห็น ประทับนั่งบนพระราชบัลลังก์มีพื่นกว้างใหญ่อันประดับประดาแล้ว เป็นผู้อันเหล่าชนผู้ประโคมพื่อนรำขับร้องเป็นต้นแวดล้อมแล้ว เสวยสมบัติอยู่ ทรงดำริว่า ผู้ใดได้ยินในสำนักแห่งใคร ๆ แล้วบอกแก่เราว่า โสณกกุมาร

อยู่ในที่ชื่อ โนนัน ดังนี้ เราจักให้ทรัพย์ร้อยหนึ่งแก่ผู้นั้น ผู้ใดเห็นด้วยตัวเองแล้ว บอกแก่เรา เราจักให้ทรัพย์พันหนึ่ง แก่ผู้นั้น ดังนี้แล้ว ทรงนิพนธ์อุทานขึ้น บทหนึ่ง เมื่อจะทรงเปล่งด้วยทำนองเพลงขับ จึงตรัสเป็นคาถาที่ ๑ ว่า

เราจะให้ทรัพย์ร้อยหนึ่งแก่ใคร ๆ ผู้ไฉนข่าว

แล้วมาบอกแก่เรา ใครพะโสณกะผู้สหายเคยเล่นมา

ด้วยกันแล้ว บอกแก่เรา เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่

ผู้ที่พบโสณกะนั้น.

ลำดับนั้น หญิงนักฟ้อนนางหนึ่ง จำเอาอุทานนั้นได้ เหมือนถอดออกจากพระโอรสของพระราชนั้น จึงขับเป็นเพลงขับ. หญิงคนอื่น ๆ ก็ขับเพลงขับนั้นต่อ ๆ กันมาเป็นลำดับ จนถึงนางสนมทั้งหมด ก็ได้ขับเพลงขับนั้น ด้วยพากันคิดว่า บทเพลงนี้ เป็นบทเพลงขับที่พระราชาของเราทรงโปรดปราน ด้วยประการฉะนี้. แม้ชาวพระนครและชาวชนบท ก็ได้พากันขับเพลงขับนั้น โดยลำดับเหมือนกัน. แม้พระราชา ก็ทรงขับเพลงขับนั้นอยู่บ่อยๆเช่นเดียวกัน ก็โดยล่วงไปเป็นเวลาประมาณ ๕๐ ปี พระราชาพระองค์นั้น ได้มีพระโอรส และพระธิดาเป็นอันมาก. พระโอรสองค์ใหญ่มีพระนามว่า **ทิมวากุมาร**. ในกาลนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า ประรณานาจะพบเห็นพระเจ้าอรินทมราช จึงคิดว่า เราจะไปแสดงถึงโทษในกาม และอนิสงส์ในการออกบวชแล้ว จะชี้ช่องให้พระราชนั้นทรงออกผนวช ดังนี้ จึงเหาะมาโดยอากาศด้วยฤทธิ์แล้ว นั่งในอุทยาน. ในกาลนั้น เด็กชายมีผม ๕ แขนง อายุ ๗ ขวบคนหนึ่ง ถูกมารดาใช้ให้ไปหาฟืนในป่าใกล้อุทยาน ก็ขับเพลงขับนั้นบ่อย ๆ อย่างนั้น. ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงเรียกกุมารนั้นมาถามว่า คุณก่อนกุมารเอ๋ย ทำไมเจ้าจึงไม่ขับเพลงอื่นบ้างเล่า ขับร้องแต่เพลงนี้เพลงเดียวเท่านั้น เจ้าจำเพลงอื่น

ไม่ได้บ้างหรือ. กุมารนั้นตอบว่า จำได้ขอรับ แต่บทเพลงนี้เป็นเพลงที่โปรดปรานแห่งพระราชาราชของพวกผม เพราะฉะนั้น ผมจึงขับร้องเพลงนั้นบ่อย ๆ. พระปัจเจกพุทธเจ้าถามว่า ก็เจ้าเคยเห็นใคร ๆ ขับร้องตอบเพลงนี้บ้างหรือไม่. กุมารนั้นตอบว่า ไม่เคยเห็นเลยขอรับ. พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า เราจักสอนให้เจ้าเรียนเพลงขับตอบนั้น เจ้าจักอาจไปยังสำนักของพระราชาราชแล้วขับตอบหรือ. กุมารนั้นตอบว่า ได้ขอรับ. ถ้าคืบนั้น พระโศภณปัจเจกพุทธเจ้านั้น เมื่อจะบอกเพลงขับตอบแก่กุมารนั้น จึงกล่าวคาถาว่า มยุห์ สุตวา ดังนี้เป็นต้น. ก็แลครั้นให้เรียนแล้ว จึงส่งกุมารนั้นไปด้วย คำว่า คุณก่อนกุมาร เจ้าจงไป จงขับร้องเพลงขับตอบนี้กับพระราชาราช พระราชาราชจักพระราชทานอิสริยยศใหญ่ให้แก่เจ้า เจ้าจะต้องการอะไรด้วยพินิจจงรีบไปเถิด.

กุมารนั้นรับว่า ดีแล้ว เรียนเพลงขับตอบแล้ว ไหว้พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอยู่ในที่นี้จนกว่าผมจะพาพระราชาราชมา ดังนี้แล้ว รีบไปหามารดาบอกว่า คุณแม่ครับ แม่จงอาบน้ำให้ผมแล้ว รีบแต่งตัวให้ผมเร็ว วันนี้ผมจะเปลื้องแม่ให้พ้นจากความยากจน ครั้นมารดาอาบน้ำแต่งตัวให้แล้ว จึงมายังประตูวังแล้วกล่าวว่า นายประคูลขอรับ ขอท่านจงกราบทูลแต่พระราชาราชว่า มีเด็กคนหนึ่งมากกล่าวว่า ผมจะขับเพลงขับตอบกับพระองค์ ยืนคอยอยู่ที่ประตูวัง. นายประคูลรีบไปกราบทูลแต่พระราชาราช. พระราชาราชตรัสสั่งให้เรียกเด็กมาว่า จงมาเถิด แล้วตรัสว่า คุณก่อนพ่อ เจ้าจักขับเพลงขับตอบกับเราหรือ. เด็กนั้นกราบทูลว่า เป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า. พระราชาราชตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงขับเถิด. เด็กนั้นกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์ขับในที่นี้ไม่ได้ ก็แต่ว่า พระองค์จงให้พวกราชบุรุษเที่ยวตีกลองป่าวประกาศในเมืองแล้ว ให้มหาชนประชุมกัน ข้าพระองค์จักขับในที่ท่ามกลางมหาชน. พระราชาราชให้ทำตามที่กุมารนั้นกล่าว เสด็จประทับนั่งในที่ท่ามกลาง

ราชบัลลังก์ ในมณฑลที่เขาประดับประดาแล้ว สั่งให้พระราชทานอาสนะที่สมควรแก่เด็กคนนั้นแล้ว ตรัสว่า บัดนี้ เจ้าจงขับเพลงขับของเจ้าได้แล้ว. กุมารนั้นจึงกราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์จงขับก่อน. ข้าพระองค์จักขับตอบ ในภายหลัง. ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงขับก่อน จึงตรัสคาถาว่า

เราจะให้ทรัพย์ร้อยหนึ่งแก่ใคร ๆ ผู้ใดยินข่าว

แล้วมาบอกแก่เรา ใครพบโสณกะผู้สหายเคยเล่นมา

ด้วยกันแล้ว บอกแก่เรา เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่ง แก่ผู้

ที่พบโสณกะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตฺวา** ความว่า เราจะให้ทรัพย์ร้อยหนึ่ง แก่ใคร ๆ ที่ได้ยินที่อยู่ของโสณกะนั้นแล้วมาบอกว่า โสณกะสหายที่รักของท่านอยู่ในที่ชื่อนั้น . บทว่า **ทิจฺจ** ความว่า เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่ใคร ๆ ที่พบเห็นโสณกะแล้วมาบอกว่า ข้าพเจ้าพบเห็นโสณกะในที่ชื่อนั้น ดังนี้.

เมื่อพระราชาทรงขับอุทานคาถาแรกอย่างนี้แล้ว พระศาสดาผู้ตรัสรู้เองโดยเฉพาะ เมื่อจะทรงประกาศคาถาที่เด็กผู้มีผม ๕ แหยมขับตอบ จึงได้ตรัสคาถา ๒ คาถานี้ว่า

ลำดับนั้น **มาณพน้อยผู้มีผม ๕ แหยม** ได้

กราบทูลพระราชาว่า พระองค์จงทรงพระราชทาน

ทรัพย์ร้อยหนึ่ง แก่ข้าพระองค์ผู้ใดยินข่าวแล้วมา

กราบทูล ข้าพระองค์พบเห็นโสณกะ พระสหายเคย

เล่นมาด้วยกันแล้ว จึงกราบทูลแต่พระองค์ ขอ

พระองค์จงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่ง แก่ข้าพระองค์

ผู้พบเห็นโสณกะ.

ก็เนื้อความแห่งคาถาที่กุมารนั้นกล่าวแล้ว มีอรรธาธิบาย ดังต่อไปนี้
ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์ทรงรับสั่งว่า เราจะให้ทรัพย์แก่ผู้ที่ไดยินข้านั้นแล้วมาบอกแก่เรา ดังนี้ ขอพระองค์จงพระราชทานทรัพย์นั้นแก่ข้าพระองค์ทีเดียว อนึ่ง พระองค์ตรัสว่า เราจะให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่ผู้ที่พบเห็นแล้วกลับมาบอก ดังนี้ ขอพระองค์จงพระราชทานทรัพย์เมื่อนั้น แก่ข้าพระองค์ด้วยข้าพระองค์พบเห็นสหายที่รักของพระองค์แล้ว จึงได้ทูลพระองค์ว่า บัดนี้ข้าพระองค์ได้เห็นโสณกะผู้นี้แล้ว. เนื้อความต่อแต่นี้ไป บัณฑิตพึงเข้าใจได้โดยง่ายทีเดียว. บัณฑิตพึงทราบพระคาถาของพระสัมพุทธเจ้า โดยนัยพระบาลีนั้นแล.

พระราชาทรงสดับค่านั้นแล้ว จึงตรัสถามว่า

โสณกกุมารนั้น อยู่ในชนบท แคว้นแคว้นหรือ
นิคมไหน ท่านได้พบเห็นโสณกกุมาร ณ ที่ไหน
เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่เราเถิด.
กุมารกราบทูลว่า

ขอเดชะ ต้นรังใหญ่หลายต้นมีลำต้นตรง มีสีเขียว
เหมือนเมฆ เป็นที่ชอบใจนารีธรรม์ อันอาศัยกัน
และกัน ตั้งอยู่ในภาคพื้นพระราชอุทยานในแคว้นแคว้น
ของพระองค์นั่นเอง พระโสณกะ เมื่อสัตว์โลกมี
ความยึดมั่น เป็นผู้ไม่ยึดมั่น เมื่อสัตว์โลกถูกไฟเผา
เป็นผู้ดับแล้ว เฝ้าถนอนอยู่ที่โคนแห่งต้นรังเหล่านั้น.

ลำดับนั้นแล พระราชาตรัสสั่งให้ทำทางให้
ราบเรียบแล้ว เสด็จไปยังที่อยู่ของพระโสณกะพร้อม

ด้วยจตุรงคเสนา เมื่อเสด็จประพาสไปในไพรวัน
ก็เสด็จถึงภูมิภาคแห่งอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็น
พระโสณกะ ผู้นั่งอยู่เมื่อสัตว์โลกถูกไฟเผาเป็นผู้ดับ
แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูชวุสา ได้แก่ มีลำต้นตั้งตรง. บทว่า
มหาสาลา ได้แก่ ต้นไม้ใหญ่. บทว่า เมฆสมานา คือ เช่นกับเมฆสีดำ.
บทว่า รมุนา คือเป็นที่น่ายินดี. บทว่า อญโณณณินิสิตา ได้แก่ กิ่ง
กับกิ่งเกี่ยวเกาะกันอยู่ รากกับรากเกี่ยวพันกันอยู่. บทว่า เตส ได้แก่ ภาคใต้
พฤษภานิปา อันเป็นอุทยานของพระองค์เห็นปานน นเหล่านั้น. บทว่า ฉายติ
ความว่า เฟงอยู่ด้วยฉานทั้ง ๒ คือ ลักษณะปนิชฉาน และอารัมมณูปนิชฉาน.
บทว่า ออนุปาทโน คือ เป็นผู้เว้นจากความยึดมั่นในกาม. บทว่า ทยฺหมานนุ
คือ เมื่อสัตว์ทั้งหลายถูกไฟ ๑๑ กองเผาอยู่. บทว่า นิพฺพุโต ความว่า พระ-
โสณกะผู้เป็นสหายของพระองค์นี้ ทำไฟทุกกองเหล่านั้นให้ดับได้แล้ว เฟงอยู่
ด้วยหทัยอันเย็น นั่งอยู่บนแผ่นหิน ณ ที่โคนไม้รังอันเป็นมงคล ในอุทยาน
ของพระองค์ ท่านงดงามเปรียบปานรูปทอง ฉะนั้น. คำว่า ตโต จ อธิบายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในลำดับนั้น พระเจ้าอรินทมะนั้น พอได้ทรงสดับคำ
ของกุมารนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า เราจักพบเห็นพระโสณกปัจเจกพุทธเจ้า
ดังนี้แล้ว เสด็จออกไปพร้อมด้วยจตุรงคเสนา. บทว่า วิจรนฺโต ความว่า
เสด็จมาตามหนทางตรงทีเดียว เมื่อเสด็จประพาสไปในชฎป่าใหญ่นั้นแล้ว จึง
เสด็จไปยังสำนักของพระโสณกะ ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านกำลังนั่งอยู่
พระราชานั้น ทรงนมัสการพระโสณกะนั้นแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่สมควร
ข้างหนึ่ง เมื่อทรงสำคัญซึ่งพระโสณกะนั้นว่าเป็นคนกำพร้า เพราะว่าพระองค์
ยังทรงยินดีในกิเลสอยู่ จึงตรัสพระภาณินี้ว่า

ภิกษุนี้เป็นคนกำพร้าหนอ ศีรษะโล้น ครองผ้า
สังฆาฏิ ไม่มีมารดา ไม่มีบิดา นั่งเข้าฌานอยู่ที่โคน
ต้นไม้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฌายติ ความว่า เป็นผู้ไม่มีมารดา ไม่มี
บิดา ถึงความกรุณาแล้ว (นำสงสาร) จึงนั่งเข้าฌานอยู่.

พระโสณกะได้ฟังพระดำรัสนี้แล้ว จึงได้ทูลว่า

ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลของธรรมด้วยนามกาย
ไม่ชื่อว่าเป็นคนกำพร้า ผู้ใดในโลกนี้ นำเสียซึ่งธรรม
ประพฤติดามอธรรม ผู้นั้นชื่อว่า เป็นคนกำพร้า เป็น
คนลามก มีบาปกรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ขอถวาย
พระพร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิมิ ความว่า พระโสณกะได้สดับคำ
ติเตียนถึงเรื่องการบรรพชา นี้ ของพระราชาชนันผู้ทรงยินดียิ่งในกิเลส ไม่ทรง
พอพระทัยการบรรพชา. บทว่า เอตทพฺรวิ ความว่า พระโสณกะเมื่อจะ
ประกาศถึงคุณในการบรรพชา จึงได้กล่าวคำนี้. บทว่า ผลฺลยฺยํ คือถูกต้องอยู่.
พระโสณกะเมื่อจะแสดงว่า บุคคลผู้ต้องอริยมรรคธรรมนั้นด้วยกาย ย่อมไม่
ชื่อว่า เป็นคนกำพร้า ดังนี้ จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า นิรฺกตฺวา ได้แก่
นำออกจากอัตภาพ. บทว่า ปาโป ปาปปรายโน ความว่า ชื่อว่าเป็นคน
ลามก เพราะตนเองกระทำแต่ความชั่ว ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีบาปกรรมเป็นที่ไปใน
เบื้องหน้า เพราะเป็นที่พึงแก่ชนเหล่าอื่นผู้กำลังทำบาป.

พระโสณกะนั้น ติเตียนพระโพธิสัตว์ด้วยถ้อยคำอย่างนี้. พระโพธิสัตว์
ทรงทำเป็นเหมือนไม่ทรงทราบ ว่า พระโสณกะติเตียนพระองค์ ทรงบอกนาม

และโคตรของพระองค์ เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับพระโสณกะนั้น จึงตรัส
คาถาว่า

มหาชนรู้จักนามของข้าพเจ้าว่า อรินทมะ และ
รู้จักข้าพเจ้าว่า พระเจ้ากาตี ดูก่อนท่านโสณกะ การ
อยู่เป็นสุข ย่อมมีแก่ท่านผู้อยู่ในที่นี้แลหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กจฺจิ ความว่า พระราชาตรัสถามว่า
ความไม่สบายน้อยหนึ่ง ย่อมไม่มีแก่ข้าพเจ้าก่อน แต่ความอยู่เป็นสุขย่อมมี
แก่พระคุณเจ้าผู้ถึงแล้วในที่นี้ คือผู้อยู่ในอุทยานนี้แลหรือ.

ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงทูลตอบพระราชานั้นว่า ขอถวาย
พระพร ขึ้นชื่อว่าความไม่สำราญ ย่อมไม่มีแก่อาตมภาพผู้อยู่ในอุทยานนี้เท่านั้น
ก็หามิได้ แม้อาตมภาพจะอยู่ในที่อื่น ๆ ก็ยังไม่มีเลย ดังนี้แล้ว จึงเริ่มคาถา
แสดงความเจริญของสมณะแต่พระราชาพระองค์นั้นว่า

(ข้อที่ ๑) ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือนทุกเมื่อ (คือ) ทรัพย์และข้าวเปลือกย่อมไม่เข้าไป
ไปในฉางในหม้อและในกระเช้าของภิกษุเหล่านั้น ภิกษุ
ทั้งหลายเป็นผู้แสวงหาอาหารอันสำเร็จแล้ว มีวัตร
อันงามเยียวยาอัตภาพให้เป็นไป ด้วยบิณฑบาตนั้น.

ข้อที่ ๒ ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาต ที่ไม่มีโทษ
และกิเลสอะไร ๆ ย่อมไม่ประทุษร้าย.

ข้อที่ ๓ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุพึงบริโภคบิณฑบาตอันดับแล้ว
และกิเลสอะไร ๆ ย่อมไม่ประทุษร้าย.

ข้อที่ ๔ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือน (คือ) ผู้หลุดพ้นแล้ว เทียวไปในแคว้นแคว้น
ไม่มีเครื่องข้อง.

ข้อที่ ๕ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือน (คือ) เมื่อไฟไหม้พระนครอยู่ อะไร ๆ
ก็หน้อยหนึ่งของภิกษุนั้น ย่อมไม่ไหม้.

ข้อที่ ๖ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือน (คือ) เมื่อโจรปล้นแคว้นแคว้น อะไร ๆ
สักหน้อยหนึ่งของภิกษุนั้นก็ไม่หาย.

ข้อที่ ๗ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุผู้มีวัตรงาม ถือบาตรและจีวร
ไปสู่ทันทพิภพโจรรักษา หรือไปสู่หนทางที่มีอัน-
ตรายอื่น ๆ ย่อมไปได้โดยสวัสดิ.

ข้อที่ ๘ ความเจริญ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์
ไม่มีเรือน (คือ) ภิกษุจะหลีกไปยังทิศใด ๆ ก็ไม่มี
ห้วงใยไปยังทิศนั้น ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนาคารสุต ความว่า ขอถวายพระพร
ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีความกังวล ไม่มีทรัพย์ ละเพศฆราวาสเสียแล้ว
ถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนตลอดกาลทั้งปวง. บทว่า น เตสฺ ความว่า มหา-
บพิตร ความเจริญข้อแรก คือ ทรัพย์และข้าวเปลือกทั้งหลาย ย่อมไม่เข้าไป
ไปในเรือนคลัง ไม่เข้าไปในหม้อข้าว ไม่เข้าไปในกระเช้า ของภิกษุทั้งหลาย
ผู้ไม่มีทรัพย์เหล่านั้น เพราะภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้มีวัตรอันงาม. บทว่า

ปรีณิฏฐิต ความว่า ห่มผ้าสังฆาฏิแล้ว ถือบาตร (กระเบื้อง) แสวงหาอาหารที่เขาหุงไว้สุกแล้ว ในเรือนของชนเหล่าอื่น ตามลำดับเรือน พิจารณาอาหารนั้น ด้วยอำนาจความเป็นของปฏิภูม ๕ อย่างแล้วจึงบริโภคนั้น ย่อมยังความเป็นอยู่แห่งชีวิตให้เป็นไป ด้วยบิณฑบาตที่ได้แล้วจากการแสวงหานั้น.

บทว่า **อนวชฺชปิณฺฑโท โภคตฺตพฺโพ** ความว่า ปัจจัย ๔ ที่เกิดขึ้นด้วยการแสวงหาไม่สมควรมีเวชกรรม เป็นต้น หรือด้วยอาชีพที่ผิดเห็นปานนี้ คือ การกล่าวโกหกหลอกลวง การเป็นหมอดู การรับใช้คฤหบดี การบริโภคน้ำด้วยลากี้ดี แม้ที่เกิดขึ้นโดยธรรม ภิกษุไม่พิจารณาเสียก่อนแล้วบริโภคนั้นชื่อว่า บิณฑบาตมีโทษ ปัจจัย ๔ ที่ภิกษุละการแสวงหาอันไม่สมควร เว้นอาชีพที่ผิดเสียแล้ว ให้ปัจจัยเกิดขึ้นโดยชอบธรรม ภิกษุพิจารณาโดยนัยดังกล่าวแล้วว่า เราพิจารณาแล้วโดยแยกคาย จึงใช้สอยจิวร ดังนี้ เป็นต้นแล้วจึงบริโภคนั้นชื่อว่า บิณฑบาตไม่มีโทษ ภิกษุพึงบริโภคนั้นที่ไม่มีโทษ เช่นนี้ที่เดียว เมื่อภิกษุบริโภคนั้นที่ไม่มีโทษอยู่อย่างนี้ กิเลสแม้มีประมาณน้อยหนึ่ง ก็ย่อมไม่เบียดเบียน คือ ย่อมไม่บีบคั้น เพราะอาศัยปัจจัยทั้งหลาย ความเจริญแม้ที่สอง ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีเรือนนั้น ฉะนั้นแล.

บทว่า **นิพฺพุโต** ความว่า แม้บิณฑบาตที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรมของภิกษุผู้เป็นปุถุชน ภิกษุพิจารณาแล้วจึงบริโภคนั้นชื่อว่า บิณฑบาตดับแล้ว ส่วนบิณฑบาตของพระชีนาสพชื่อว่า บิณฑบาตดับแล้วโดยส่วนเดียว ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะว่าในบรรดาการบริโภคนั้น ๔ อย่างเหล่านี้คือ **ไถยบริโภคน** ลักขโมยเขาบริโภคน **อิณบริโภคน** บริโภคนอย่างคนที่เห็นหน้าเขา **ทายชฺชบริโภคน** บริโภคนโดยได้รับมรดก **สามิบริโภคน** บริโภคนโดยความเป็นเจ้าของ พระชีนาสพนั้นย่อมบริโภคนั้นด้วยอำนาจ

แห่งสามิบริโลก. ท่านเป็นเจ้าของ บริโลกบิณฑบาต โดยพ้นจากความเป็น
ทาสแห่งตัณหา กิเลสแม้มีประมาณน้อยหนึ่ง ย่อมไม่เบียดเบียนท่าน เพราะ
การบริโลกเช่นนั้น เป็นปัจจัย. บทว่า **มุตตตสฺส รฏฺเฐ จรโต** ความว่า
เมื่อภิกษุไม่ข้องอยู่ในตระกูลอุปัฏฐากเป็นต้น ประหนึ่งท้องฟ้าไม่มีเมฆ หรือ
เหมือนกับดวงจันทร์ที่ส่องอำไพ พ้นจากปากกราหู ฉะนั้น เทียวไปในบ้าน
แลนิคมเป็นต้น บรรดาความข้องมีราคาเป็นต้น ความข้องแม้สักอย่างหนึ่ง
ย่อมไม่มี จริงอยู่ บุคคลบางคนคลุกคลีอยู่กับสกุลทั้งหลาย พลอยร่วมโสภ
เสว้าและพลอยร่วมยินดีอยู่กับเขา. บุคคลบางคนมีใจไม่ข้องอยู่ แม้นในมารดา
บิดา อยู่คนเดียว เหมือนเด็กหนุ่มชาวบ้าน โกรนกร ฉะนั้น . แม้อุชชนผู้เป็น
แบบนี้ ก็ย่อมมีความเจริญเหมือนกัน . บทว่า **นาสฺส กิลฺลิจิ** ความว่า
จริงอยู่ ภิกษุรูปใดเป็นผู้มีบริวารมาก ภิกษุรูปนั้น คิดว่า โจรทั้งหลายอย่า
ลักบริวารของเราไปเลย ดังนี้ จึงเก็บบริวารทั้งหลาย มีผ้าจีวรเป็นต้นที่เหลือ
ใช้ไว้ในตระกูลอุปัฏฐากภายในเมือง ต่อมาเมื่อไฟไหม้ในเมือง พותרาบข่าวว่า
ต้นเพลิงเกิดขึ้นที่ตระกูลโน้น ก็เสว้าโสภ ทุกข์ใจ. ขึ้นชื่อว่า ความเจริญ
ย่อมไม่มีแก่ภิกษุเช่นนี้เลย คู่ก่อนมหาบพิตร ส่วนภิกษุใด บำเพ็ญวัตรของ
สกุลชาติให้เต็มบริบูรณ์ คือมีแต่บริวารที่ติดกายเท่านั้น บริวารอะไร ๆ ของ
ภิกษุเช่นนั้น ย่อมไม่ถูกไฟไหม้ แม้ความเจริญข้อที่ห้า ย่อมมีแก่ภิกษุนั้นด้วย
ประการนั้นแล.

บทว่า **วิรูปฺปมานมฺหิ** ได้แก่ พากันปล้น อีกอย่างหนึ่ง
บาลี ก็ได้รับอย่างนี้เหมือนกัน . บทว่า **อหาริต** ความว่า เมื่อพวกโจรออก
จากชฎกเขาเป็นต้น พากันมาปล้นแว่นแคว้น มีโจรคนหนึ่งแย่งเอาบริวาร
ของภิกษุผู้มีบริวารมากซึ่งฝากเก็บไว้ภายในบ้าน ฉนั้นใด โจรย่อมลักเอาบริวาร
อะไร ๆ ของภิกษุผู้มีแต่บริวารที่ติดกาย ไม่มีทรัพย์ ฉนั้นนั้นไม่ได้เลย แม้
ความเจริญอันเป็นข้อที่หก ก็ย่อมมีแก่ภิกษุนั้นเหมือนกันแล. บทว่า **เย**

จณฺเฐ ปริปนฺนิกา ความว่า ไปสู่หนทางที่พวกโจรตั้งด่านรักษาคุ้มครอง เพื่อเก็บภาษีคนเหล่าอื่นในที่นั้น ๆ. บทว่า **ปตฺตจิวรี** ความว่า ภิกษุกระทำ บริหาร ๘ แม้ทั้งหมด คือ บาตรดิน ผ้าบังสุกุลจีวรที่เย็บซ่อมเรียบร้อยแล้ว ประคดเอว ผ้ากรองน้ำ กลองเข็ม มีด ถลกบาตร ซึ่งมีราคาน้อย ไม่มี ประโยชน์แก่พวกโจร ไม่เหมาะที่จะเป็นค่าภาษีแก่คนผู้เก็บภาษี มีแต่บริวาร ติดกายเดินไปตามหนทาง ใคร ๆ ก็ไม่เบียดเบียน ย่อมไปได้โดยสวัสดิ. บทว่า **สุพฺพโต** ความว่า จริงอยู่ โจรทั้งหลายเห็นจีวรเป็นต้น ทำให้เกิดความ โลก ย่อมลักไปก็มี นายด่านภาษีคิดว่า อะไรหนอที่มีอยู่ในมือของภิกษุรูปนี้ แล้วจึงทำการตรวจค้นถลกบาตรเป็นต้น ส่วนภิกษุผู้มีวัตรอันงาม เมื่อชน เหล่านั้นเห็นเธอผู้มีความประพฤติเบาพร้อม ย่อมไปได้สะดวกแม้ความเจริญ ข้อที่ ๗ ก็ย่อมมีแก่ภิกษุนั้น ด้วยประการฉะนี้แล ความเจริญที่ ๘ คือ ภิกษุไม่ต้องเหลียวแลที่อยู่ เพราะไม่มีบริวารอะไร ๆ ที่ตนเก็บไว้ในวิหาร เกินกว่าบริวารที่เนื่องในกาย จะต้องไปสู่ทิศใด ก็ไปสู่ทิศนั้นได้ อย่างไม่ต้อง ห่วงใย เหมือนกุลบุตรทั้ง ๒ ผู้บวชแล้วในอุปัชฌายะ บรรพชิตรูปที่แก่กว่าออก จากเมืองอนูราชบุรีแล้วเดินทางไป ฉะนั้น.

พระโศณกปิณฑกพุทธเจ้า แสดงความเจริญแห่งสมณะ ๘ อย่าง ด้วยประการฉะนี้ แต่แท้ที่จริงท่านเป็นผู้สามารถจะแสดงความเจริญแห่งสมณะ ให้อย่างนั้นได้ ตั้งร้อย ตั้งพัน จนหาประมาณมิได้ ฝ่ายพระราชฯ ทรงละ เลยซึ่งถ้อยคำของพระโศณกะนั้น เพราะทรงยินดียิ่งในกาม จึงตรัสว่า ข้าพ- เจ้ามิได้มีความต้องการด้วยความเจริญแห่งสมณะ เมื่อจะทรงประกาศความที่ พระองค์มีพระทัยน้อมไปในกาม จึงตรัสว่า

ข้าแต่ภิกษุ ท่านสรรเสริญความเจริญ เป็นอัน

มากของภิกษุเหล่านั้น ส่วนข้าพเจ้า ยังกำหนดในกาม
ทั้งหลาย จะทำอย่างไร กามทั้งหลายที่เป็นของมนุษย์
ทั้งที่เป็นของทิพย์ เป็นที่รักของข้าพเจ้า เมื่อเป็นเช่น
นั้น ข้าพเจ้าจักได้โลกทั้งสองด้วยเหตุไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วณฺเณน ได้แก่ เหตุ.
ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงทูลกะพระราชานั้นว่า

นรชนผู้กำหนดในกาม ยินดีในกาม หมกมุ่น

อยู่ในกาม กระทำบาปกรรมแล้ว ย่อมเข้าถึงทุกติ
ส่วนนรชนเหล่าใด ละกามทั้งหลายออกไปแล้ว เป็น
ผู้ไม่มีภัยแต่ไหน ๆ ย่อมบรรลุถึงความที่จิตมีอารมณ์
เป็นหนึ่งเกิดขึ้น นรชนเหล่านั้น ย่อมไม่ไปสู่ทุกติ
ดูก่อนพระเจ้าอรินทมะ อาตมภาพจักแสดงอุปมา
ถวายนมหาบพิตร ขอมหาบพิตร จงทรงสดับข้ออุปมา
นั้น บัณฑิตบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้เนื้อความได้ด้วย
ข้ออุปมา มีกาดัวหนึ่ง เป็นสัตว์มีปัญญาน้อย ไม่มี
ความคิด เห็นซากศพข้างลอยอยู่ในห้วงน้ำใหญ่ ใน
แม่น้ำคงคา จึงคิดว่าเราได้ยานนี้แล้วหนอ และซาก
ศพข้างนี้ จักเป็นอาหารจำนวนมิใช่น้อย ใจของกา
ตานั้น ยินดีแล้วในซากศพข้างนั้น ตลอดทั้งคืนทั้งวัน
เมื่อกาจิกกินเนื้อข้าง ดื่มน้ำมีรสเหมาะสม เห็นต้น
ไม้อันใหญ่ในป่า ก็ไม่ยอมบินไป แม่น้ำคงคามิปกติ

ไหลลงสู่มหาสมุทร พัดเอาภาตวันัน ตัวประมาทยินดี
ในซากศพข้าง ไปสู่มหาสมุทร ซึ่งเป็นที่ไปไม่ได้
แห่งนกทั้งหลาย กานันหมดอาหารแล้ว ตกลงในน้ำ
ไปข้างหลัง ข้างหน้า ข้างซ้าย ข้างขวาไม่ได้ ไปไม่
ถึงเกาะ ลื่นกำลังจมลงในท่ามกลางทะเล อันเป็นที่
ไปไม่ได้แห่งนกทั้งหลาย ผุ่งปลา จระเข้ มังกร และ
ปลาร้ายที่เกิดในมหาสมุทร ก็ข่มเหงรุมกินกานัน ตัว
มีปีกอันใช้การไม่ได้คือนรณอยู่ ฉนโค ดูก่อนมหา-
บพิตร พระองค์ก็ดี ชนเหล่าอื่นผู้ยังบริโศกก็ดี ถ้า
ยังกำหนดในกามอยู่ ไม่ละทิ้งตามเสี้ย นักปราชญ์ทั้ง
หลายรู้ว่า ชนเหล่านั้น เป็นอยู่ด้วยปัญญาเสมอกับกา
ฉนนั้นเหมือนกันแล ดูก่อนมหาบพิตร อุปมาข้อนี้
อادمภาพแสดงอรรถอย่างชัดเจน ถวายมหาบพิตร
แล้ว พระองค์จักทรงทำหรือไม่ ก็จักปรากฏด้วยเหตุ
นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาปานิ ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร
พระองค์และนรชนทั้งหลายผู้ยินดีในการอาศัยกามทั้งหลาย ทำแต่บาปกรรม
มีการประพฤติชั่วด้วยกายเป็นต้น ย่อมเข้าถึงทุกติ เพราะกามทั้งหลายอันเป็น
ทิพย์แลเป็นของมนุษย์ ย่อมไม่ได้แม้ในความฝัน. บทว่า ปหนุตวาน
ได้แก่ ละกามเสียได้ ดูจวบวณก่อนเขพะที่จะนั้น. บทว่า อกุโตนยา ได้แก่
ไม่มีภัยมาจากที่ไหน ๆ ในบรรดากิเลสมีราคะเป็นต้น. บทว่า เอโกทิภาวา-
ชิตตา ได้แก่ ถึงความที่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือความเป็นผู้มีธรรมเครื่อง

อยู่อย่างเอก. บทว่า **น เต** ความว่า บุคคลเหล่านั้น คือบรรพชิตเหล่านั้น
ย่อมไม่ไปสู่อุคติ. บทว่า **อุปมนุเต** ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร อาत्मภาพ
จักทำการเปรียบเทียบสักตัวอย่างหนึ่ง ถวายแต่พระองค์ผู้มีความปรารถนาใน
 कामที่เป็นทิพย์และเป็นของมนุษย์ ที่ไม่ต่างอะไรกับกาคามีใจผูกพันอยู่ใน
ซากศพข้าง ฉะนั้น ขอพระองค์จงทรงสดับชื่ออุปมานั้นเถิด. บทว่า **กูปิ**
แปลว่า ซากศพของข้าง. บทว่า **มหลุณเว** ได้แก่ ในน้ำทั้งลึกทั้งกว้าง.
คำว่า **กูปิ** นั้นท่านกล่าวหมายถึงว่า มีข้างใหญ่ตัวหนึ่ง เทียวอยู่ตามริมฝั่ง
แม่น้ำคงคา ตกลงไปในแม่น้ำคงคาไม่สามารถจะขึ้นได้ ถูกกระแสแม่น้ำพัด
ตายไปในแม่น้ำนั้นนั่นแล.

บทว่า **วยโส** ได้แก่ มีกาคตัวหนึ่งบินมาโดยอากาศ. บทว่า
ยานญจ วติท ความว่า กาคตัวนั้นครั้งคิดคืออย่างนี้แล้วจึงจับอยู่ที่ศพ
ข้างนั้น ได้กระทำความตกลงใจว่า เราได้ยานคือข้างนี้แล้วเราจับอยู่บน
ยานคือข้างนี้ จักเที่ยวไปได้อย่างสบาย อนึ่ง ข้างนี้แหละจักเป็นอาหาร
ได้อย่างมากมาย บัดนี้เราไม่ควรที่จะไปในที่อื่น. บทว่า **ตตุถ รตุตี**
ความว่า กาคตัวนั้นมีใจยินดียิ่งในศพข้างนั้นนั่นแล ตลอดทั้งคืนและวัน. บทว่า
น ปเลตุถ ความว่า กาคตัวนั้น ไม่ยอมบินหนีไป. บทว่า **โอตฺรณิ**
ได้แก่ แม่น้ำคงคานั้นมีปกติไหลลงสู่มหาสมุทร. บาลีว่า **โอหาริณิ** ดังนี้ก็มี
อธิบายว่า แม่น้ำคงคามีปกติไหลลงพัดพาเอากาคนั้นไปสู่มหาสมุทร. บทว่า
อคติ ยตุถ นั้น ท่านกล่าวหมายถึงท่ามกลางมหาสมุทร. บทว่า **โอตฺรณิ**
ได้แก่ หมคอาหาร. บทว่า **อุปฺปติตุวา** ความว่า เมื่อหนังและเนื้อของข้าง
นั้นหมดไปแล้ว โครงกระดูกก็ถูกกำลังคลื่นพัดจนหักจมลงในน้ำ อธิบายว่า
ลำดับนั้น กาคตัวนั้น เมื่อไม่สามารถจะอยู่ในน้ำได้ จึงกระโดดบินขึ้นรูปรู้น
บินไปอย่างนี้แล้ว. บทว่า **อคติ ยตุถ ปกจิณ** ความว่า ก็กาคตัวนั้นบิน
ไปยังทิศประจิม เมื่อไม่ได้ที่จับในทิศนั้น บินจากทิศประจิมนั้นไปยังทิศบูรพา

บินจากทิศบูรพานั้นไปยังทิศอุดร บินจากทิศอุดรนั้นไปยังทิศทักษิณ บินไป
ยังทิศทั้ง ๔ ด้วยอาการอย่างนี้ ก็ยังไม่บรรลุถึงที่สำหรับจับของตน ในท่ามกลาง
มหาสมุทร อันเป็นสถานที่ไปไม่ถึงแห่งพวกนกทั้งหลายนั้น . บัณฑิตพึงเห็น
เนื้อความอย่างนี้ที่เดียวว่า ลำดับนั้น กาบินไปอย่างนี้แล้ว ได้บินไปแต่ละทิศ
ในบรรดาทิศมีทิศประจิมเป็นต้น แต่ก็บินไปไม่ถึงเกาะ. บทว่า **ปาปตุล** คือ
จมลงแล้ว. บทว่า **ยถา ทูพฺพลโก** ได้แก่ จมลงเหมือนอย่างคนหมดกำลัง
จมลง ฉะนั้น. บทว่า **สุสุ** ได้แก่ เหล่าปลาร้ายชนิดที่มีชื่อว่า สุสุ. บทว่า
ปสยฺหการา ความว่า สุกินกาตัวนั้น ซึ่งไม่ปรารถนาอยู่นั้นแหละโดยผลการ.
บทว่า **วิปกุจิก** ได้แก่ กาคตัวที่มีขนปีกฉิบหายใช้การไม่ได้. บทว่า **คิทฺธิ**
เจ น วมิสฺสนฺติ ความว่า พระองค์ก็ดี ชนเหล่าอื่นก็ดี ถ้ายังเป็นผู้ยินดี
ในกาม ไม่ยอมสละละทิ้งกามเสียให้ได้. บทว่า **กาคปฺลฺยาย เต** ความว่า
นักปราชญ์ทั้งหลาย ผู้เป็นบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมรู้แจ้ง ย่อมรู้ชัดว่า
ชนเหล่านั้นมีปัญหาเสมอกับปัญหาของกา ฉะนั้น. บทว่า **อตฺตสนฺทฺสนฺนิ**
กตา ได้แก่ อาตมภาพได้ประกาศเนื้อความให้ชัดแจ้งแล้ว. บทว่า **ตุวญฺ**
ปฺลฺยายเส ได้แก่ พระองค์จักทรงรู้แจ้งเอง. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า
คู่ก่อนมหาบพิตร อาตมภาพเป็นผู้มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูล จึงได้ถวายโอวาท
แต่พระองค์ ก็ถ้าพระองค์จักทรงทำตามโอวาทนั้นไซ้ พระองค์จักทรงบังเกิด
ในเทวโลก หากพระองค์จักไม่ทรงทำตามโอวาทนั้น พระองค์จักจมอยู่ใน
เปือกตมคือกาม ในกาลที่สุดแห่งพระชนมชีพจักบังเกิดในนรก. พระองค์เอง
จักทรงทราบสวรรค์หรือนรกด้วยเหตุนี้เป็นอย่างนี้ ส่วนอาตมภาพพ้นแล้วจากภพ
ทั้งปวง ไม่ต้องถือปฏิสนธิอีกต่อไป ก็พระปัจเจกพระพุทธเจ้าผู้ถวายโอวาทนี้แต่
พระราชาราชพระองค์นั้น ได้แสดงถึงแม่น้ำแล้ว แสดงถึงซากศพข้างที่ถูกรน้ำ

พัดพาลอยไปในแม่น้ำคงคา แสดงถึงกาวัจจิกินชาคคพ แสดงถึงการที่จิกกินชาคคพแล้วค้ำน้ำของกาวัจจิกินชาคคพ แสดงถึงการที่มองดูไพรสณฑ์อันน่ารื่นรมย์ใจ แสดงถึงการเข้าไปสู่มหาสมุทรของชาคคพที่ลอยไปในแม่น้ำ แสดงถึงการที่ไม่ได้ที่จับอาศัยบนชาคคพข้างแล้ว ถึงความพินาศไปในท่ามกลางมหาสมุทรของกา. บรรดาสิ่งเหล่านั้น สงสารอันหาเบื้องต้นและที่สุดมิได้ บัณฑิตพึงเห็นว่า เปรียบเหมือนแม่น้ำ. กามคุณ ๕ อย่างในสงสารเปรียบเหมือนชาคคพข้างที่ลอยอยู่ในแม่น้ำ ปุณฺณที่เป็นคนพาล เปรียบเหมือนกา. กาลแห่งปุณฺณผู้บริโภคมกคุณแล้วเกิดโสมนัส เปรียบเหมือนกาลที่กาวัจจิกินชาคคพแล้วค้ำน้ำ. การเห็นอารมณ์ ๓๘ ประการ ด้วยอำนาจการสดับฟังของปุณฺณผู้ติดข้องอยู่ในกามคุณทั้งหลาย เปรียบเหมือนการเห็นไพรสณฑ์อันน่ารื่นรมย์ใจของกา ตัวติดข้องอยู่ในชาคคพนั้นแล. ท่านผู้เป็นบัณฑิตพึงเห็นการถึงความพินาศในมหานรก ของปุณฺณผู้เป็นคนพาล ผู้ยินดีในกามคุณ มีความชั่วเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ไม่สามารถจะได้ที่ตั้งอาศัยในกุศลธรรมว่าเปรียบเหมือนกาลที่กาวัจจิกินชาคคพเข้าไปสู่มหาสมุทรแล้ว ไม่สามารถจะได้ที่จับอาศัย ก็ถึงความพินาศไปฉะนั้น.

พระปัจเจกพุทธเจ้า ถวายโอวาทแด่พระราชบุตรองค์นั้น ด้วยข้ออุปมานี้เรียบร้อยแล้ว บัดนี้หวังจะทำโอวาทนั้นแหละ ให้ตั้งอยู่อย่างมั่นคง จึงกล่าวคาถานี้ว่า

บุคคลผู้นุเคราะห์พึงกล่าวเพียงคำเดียว หรือ
สองคำ ไม่พึงกล่าวให้ยิ่งไปกว่านั้น เปรียบเหมือน
ทาสที่อยู่ในสำนักแห่งเจ้านาย ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ภาเสยย ความว่า บุคคลผู้กล่าวให้ยิ่งไปกว่าประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลผู้ไม่เชื่อถือถ้อยคำ ย่อมเป็นเหมือนทาสในสำนักของเจ้านายฉะนั้น. ด้วยว่า ทาส แม้เจ้านายจะเชื่อถือถ้อยคำหรือไม่เชื่อถือก็ตาม ต้องกล่าวอย่างนั้นนั่นแหละ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ตตฺตฺตฺตริ น ภาเสยย ไม่ฟังกล่าวให้ยิ่งไปกว่านั้น ดังนี้.

พระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเหาะขึ้นไปด้วยฤทธิ์ แล้วตั้งสอนพระราชว่า ถ้าพระองค์จักทรงผนวชหรือไม่ทรงผนวชก็ตาม อาตมภาพก็ได้ถวายโอวาทแก่พระองค์แล้ว. คู่ก่อนมหาบพิตร ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว จึงไปสู่จอมภูเขาชื่อนันทมูลกะตามเดิม.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระโสมกบังเจกพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาอันบุคคล

นับไม่ได้ ครั้นทูลดังนี้แล้ว พรา้สอนบรมกษัตริย์ใน

อากาศแล้วหลีกไป.

กาลานี้ จัดเป็นอภิธรรมพุทธกาลา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิหํ วตฺวาน อธิบายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น เป็นผู้มีปัญญาอันบุคคลนับไม่ได้ ด้วยปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้อันเป็นโลกุตระที่ใคร ๆ นับไม่ได้ พอท่านกล่าวคำนี้แล้วก็เหาะขึ้นไปด้วยฤทธิ์ พรา้สอนบรมกษัตริย์อย่างนี้ว่า ถ้าพระองค์จักทรงผนวชก็เป็นเรื่องของพระองค์ผู้เดียว หรือถ้าพระองค์จักไม่ทรงผนวช ก็เป็นเรื่องของพระองค์อีกเช่นกัน อาตมภาพถวายโอวาทแก่พระองค์แล้ว ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้วหลีกไป.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ประทับยืนทอดพระเนตรดูพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ผู้ไปอยู่โดยอากาศ เพียงเท่าที่จะมองเห็นได้ ครั้นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นกลับ

สายพระเนตรไปแล้ว จึงกลับได้ความสดพระทัย ทรงพระดำริว่า พร้าหมณีนี
มีชาติดำ โปริยฐิติละอองเท้าลงบนศิระษะของเราผู้เกิดแล้ว ในวงศ์กษัตริย์
อันมิได้ปะปนระคนด้วยวงศ์อื่น เขาเหาะขึ้นสู่อากาศไปแล้ว แม้ตัวเราก็ควร
จะออกบวชให้ได้ในวันนี้ทีเดียว. ท้าวเธอทรงปรารภนาที่จะมอบราชสมบัติ
แล้วทรงผนวช จึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

**บุคคลผู้อภิเษก ท่านผู้สมควรให้เป็นกษัตริย์
เป็นรัชทายาท และบุคคลผู้ถึงความฉลาด เหล่านี้
อยู่ที่ไหน เราจักมอบราชสมบัติ เราไม่ต้องการด้วย
ราชสมบัติ เราจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่า จะพึงรู้
ความตายในวันพรุ่งนี้ เราจะไม่โง่เขลาตกอยู่ในอำนาจ
แห่งกามทั้งหลายเหมือนกา.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก นูเม ได้แก่ ท่านเหล่านี้อยู่ที่ไหน.
บทว่า ราชกตุตาโร ความว่า บุคคลผู้อภิเษก ท่านผู้สมควรเป็นพระราชา
แล้ว ทำให้เป็นพระราชาอย่างสมบูรณ์. บทว่า สุตตา เวยฺยตฺติมาคตา
ความว่า รัชทายาท และบุคคลผู้ถึงความเป็นผู้ฉลาด คือ รอบรู้มงคลโดย
คล่องปากเหล่าอื่น บทว่า รหฺเซน มตฺถิโก คือความต้องการด้วยราชสมบัติ.
บทว่า โโก ชลฺญา มรณฺ์ สฺสเว ความว่า เพราะว่าใครที่จะมีความสามารถ
รู้ถึงเหตุนี้ได้ว่า ความตาย จักมีมาในวันนี้ หรือพรุ่งนี้กันแน่.

เมื่อพระราชาทรงมอบราชสมบัติอยู่อย่างนี้ พวกอำมาตย์ได้สดับแล้ว
จึงกราบทูลว่า

**พระโอรสหนุ่มของพระองค์ ทรงพระนามว่า
ทิมามู จะทรงบำรุงรัฐให้เจริญได้ อยู่ ขอพระองค์จง
ทรงอภิเษกพระโอรสนั้นไว้ในพระราชสมบัติ พระ-
โอรสนั้นจักได้เป็นพระราชาของข้าพระบาททั้งหลาย.**

เบื้องหน้าแต่นั้น บัณฑิตพึงทำกาถาที่พระราชารัสแล้ว ให้เป็น
ตัวอย่างแล้ว พึงทราบกาถาสันพันธ์ด้วยอุทาน โดยนัยพระบาลีนั้นแล.

พระราชารัสว่า

ท่านทั้งหลาย จงรีบเชิญที่ฆาตุฆมาร ผู้บำรุงรัฐ
ให้เจริญมาเถิด เราจักอภิเษกเธอไว้ในราชสมบัติ เธอ
เป็นพระราชอาของ ท่านทั้งหลาย.

พวกอำมาตย์สดับพระดำรัสของพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงพากันไปเชิญ
เสด็จที่ฆาตุฆมารมา. แม้พระราชาก็ทรงมอบพระราชสมบัติแก่พระราชกุมาร
นั้นแล้ว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พวกอำมาตย์ได้ไปเชิญที่ฆาตุฆมาร
ผู้บำรุงรัฐให้เจริญมาเฝ้า พระราชาทอดพระเนตรเห็น
เอกอัครโอรส ผู้นำปลื้มพระทัยนั้น จึงตรัสว่าลูกรักเอ๋ย
คามเขตของเราหกหมื่น บริบูรณ์โดยประการทั้งปวง
ลูกจงบำรุงเขา พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจัก
บวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ถึงความตายในวัน
พรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ในอำนาจ
แห่งกามทั้งหลายเหมือนกับา.

ช่างหกหมื่นเชือกประดับด้วยเครื่องอสังการทั้ง
ปวง มีสายรัดล้วนทองคำ เป็นช่างใหญ่มีร่างกายปกปิด
ด้วยเครื่องคลุมล้วนทองคำอันนายควาญช่างผู้ถือโคม
และขอขึ้นกำกับ ลูกรักเอ๋ยลูกจงบำรุงช่างเหล่านั้น พ่อ

ขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจ๊กบวชในวันนี้แหละ ใคร
เล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคน
โง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกับกา.

ม้าหกหมื่นตัวประดับด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง
เป็นม้าสินธพ เป็นม้าอาชาไนยโดยกำเนิด เป็นพาหนะ
เร็ว อันนายสารถิผู้ถือแส้และธนูขึ้นกำกับ ลูกรักเอ๋ย
ลูกจงบำรุงม้าเหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก
พ่อจ๊กบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ถึงความตาย
ในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ใน
อำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกับกา.

รถหกหมื่นคัน หุ้มเกราะไว้ดีแล้ว มีธงอันยกขึ้น
แล้ว หุ้มด้วยหนึ่งเสื่อเหลืองก็มี หุ้มด้วยหนึ่งเสื่อโคร่ง
ก็มี ประดับด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง อันนายสารถิถือ
แส้ธนูสวมเกราะขึ้นประจำ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงรถ
เหล่านั้น พ่อขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจ๊กบวชใน
วันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ถึงความตายในวันพรุ่งนี้
พ่อจะไม่ยอมเป็นคนโง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกาม
ทั้งหลายเหมือนกับกา.

แม่โคนมหกหมื่นตัว มีสีแแดง ประกอบด้วยโคจำ
ฝูงตัวประเสริฐ ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงโคเหล่านั้น พ่อ
ขอมอบราชสมบัติให้ลูก พ่อจ๊กบวชในวันนี้แหละ
ใครเล่าจะพึงรู้ถึงความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจะไม่ยอม
เป็นคนโง่เขลา อยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือน
กับกา.

สตรีหมื่นหกพันนาง ประดับด้วยเครื่องอลังการ
ทั้งปวง ผ้าและอาภรณ์อันวิจิตร สวนกฤษณทลแก้วมณี
ลูกรักเอ๋ย ลูกจงบำรุงสตรีเหล่านั้น พ่อขอมอบราช-
สมบัติให้ลูก พ่อจักบวชในวันนี้แหละ ใครเล่าจะฟัง
รู้ถึงความตายในวันพรุ่งนี้ พ่อจักไม่ยอมเป็นคน
โง่เขลาตกอยู่ในอำนาจแห่งกามทั้งหลายเหมือนกับกา.
ลำดับนั้น พระกุมารจึงกราบทูลพระองค์ว่า

ข้าแต่พระบิดา หม่อมฉันได้สดับว่า เมื่อ
หม่อมฉันเป็นเด็ก ๆ พระชนนีทิวกต หม่อมฉันไม่
อาจจะเป็นอยู่ห่างพระบิดาได้ ลูกช่างยอมติดตามหลัง
ข้างป่า ตัวเที่ยวอยู่ในที่มีภูเขา เดินลำบาก เสมอบ้าง
ไม่เสมอบ้าง ฉันใด หม่อมฉันจะอุ้มบุตรธิดา ติดตาม
พระบิดาไปข้างหลัง จักเป็นผู้อันพระบิดาเลี้ยงง่าย
จักไม่เป็นผู้อันพระบิดาเลี้ยงยาก ฉันนั้น.

พระราชชาตรัสตอบว่า

อันตราย ทำเรื่องที่เล่นอยู่ในมหาสมุทร ของ
พวกพ่อค้าผู้แสวงหาทรัพย์ ให้จมลงในมหาสมุทรนั้น
พวกพ่อค้าฟังถึงความพินาศ ฉันใด ลูกรักเอ๋ย เจ้านี้
เป็นผู้กระทำอันตรายให้แก่พ่อ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

พระราชกุมารไม่อาจจะกราบทูลถ้อยคำอะไร ๆ อีกได้. ลำดับนั้น
พระราชชาเมื่อจะทรงบังคับพวกอำมาตย์ จึงตรัสว่า

ท่านทั้งหลาย จงพาราชกุมารนี้ไปให้ถึงปราสาท
อันยังความยินดีให้เจริญเถิด พวกนางกัญญาผู้มีมือ

ประดับด้วยทองคำ จักยังกุมารให้รื่นรมย์ในปราสาท
นั้น เหมือนนางเทพอัปสร ยังท้าวสักกะให้รื่นรมย์
ฉะนั้น และกุมารนี้จักรื่นรมย์ ด้วยนางกัญญาเหล่านั้น.

ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลาย จึงเชิญพระราชกุมาร
ไปยังปราสาทอันยังความยินดีให้เจริญ พวกนางกัญญา
เห็นทีฆมาวุมาร ผู้ยังรัฐให้เจริญนั้นแล้ว จึงพากัน
ทูลว่า พระองค์เป็นเทวดาหรือคนธรรพ์ หรือว่าเป็น
ท้าวสักกปุรินททะ พระองค์เป็นใครหรือเป็นพระราช
โอรสของใคร หม่อมฉันทั้งหลายจะรู้จักพระองค์ได้
อย่างไร.

ทีฆมาวุมาร จึงตรัสตอบว่า

เราไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่คนธรรพ์ ไม่ใช่ท้าว-
สักกปุรินททะ เราเป็นโอรสของพระเจ้ากาสิ ชื่อทีฆมาว
ผู้ยังรัฐให้เจริญ เธอทั้งหลายจงบำเรอเรา ขอความ
เจริญจงมีแก่เธอทั้งหลาย เราจะเป็นสามีของเธอ
ทั้งหลาย.

พวกนางกัญญาในปราสาทนั้น ได้ทูลถาม
พระเจ้าทีฆมาวผู้บำรุงรัฐนั้นว่า พระราชาเสด็จไปถึง
ไหนแล้ว พระราชาเสด็จจากที่นี่ไปไหนแล้ว.

ทีฆมาวุมารตรัสตอบว่า

พระราชาทรงก้าวล่วงเสียดซึ่งเปือกตม ประดิษ-
ฐานอยู่บนบก เสด็จดำเนินไปสู่ทางใหญ่อันไม่มีหนาม

ไม่มีรกชัญ ส่วนเรายังเป็นผู้ดำเนินไปสู่ทางอันให้ถึง
ทุกติ มีหนาม รกชัญ เป็นเครื่องไปสู่ทุกติแห่งชน
ทั้งหลาย.

นารีทั้งหลายจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระราชา พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ดูก
ราชสีห์มาสู่ถ้ำฉะนั้น ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอ
พระองค์จงทรงอนุศาสน์ พวกหม่อมฉันขอพระองค์
ทรงเป็นอิสราธิบดี ของพวกหม่อมฉันทั้งปวงเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิปุปิ** ความว่า ถ้ำเช่นนั้น พวกท่าน
จงรับนำมาเถิด. บทว่า **อาลปิ** ความว่า พระราชาตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า
ความเขตของเรามีหกหมื่น ดังนี้ จึงค่อยทรงตกทายแล้ว. บทว่า **สพฺพาลง-**
การภูสิตา อธิบายว่า ช้างเหล่านั้น ตกแต่งแล้วด้วยเครื่องอสังการมีเครื่อง
ประดับสำหรับสวมหัวเป็นต้นทั้งปวง. บทว่า **เหมกปฺปนวาสสา** ความว่า
มีสิริระอันปกปิดด้วยเครื่องคลุมที่ขจิตด้วยทองคำ. บทว่า **คามณียะภิ** คือ
พวกนายหัตถาจารย์. บทว่า **อาชานียา จ** ได้แก่ เป็นม้าที่รู้จักเหตุและมีใช้
เหตุมาตั้งแต่เกิดทีเดียว. ม้าที่เกิดริมฝั่งแม่น้ำสินธพ ในแคว้นสินธพเรียกว่า
ม้าสินธพ. บทว่า **คามณียะภิ** คือ อีสสาจารย์. บทว่า **อินุทียาจาปฺชาริกิ**
คือทรงไว้ซึ่งอาวุธคือเขน และอาวุธคือแล่งธนู. บทว่า **ทีปา อโถปิ**
เวยฺยคฺขมา ได้แก่ มีหนังเสือเหลือง และหนังเสือโคร่งเป็นเครื่องปกคลุม.
บทว่า **คามณียะภิ** หมายถึงผู้ขับรถ. บทว่า **จมฺมุภิ** คือมีเกราะอันสวม
สอดไว้แล้ว. บทว่า **โรหณฺญา** คือมีสีตัวแดง. บทว่า **ปฺนฺจคุสฺสา** ได้แก่
ประกอบด้วยโคเพศผู้ตัวประเสริฐกล่าว คือ โคอุสกะ บทว่า **ทหรฺสุเสว เม**

อธิบายว่า ลำดับนั้น พระราชมารกราบทูลพระบิดาว่า ข้าแต่พระบิดา เมื่อหม่อมฉันยังเป็นเด็กอยู่นั้นแหละ หม่อมฉันได้สดับว่า พระชนนีสิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมฉันนั้นจักไม่อาจจะมีชีวิตอยู่. โดยปราศจากพระองค์ได้. บทว่า โปโต ได้แก่ ลูกข้างรุ่น ๆ. บทว่า **เชตฺตฺตฺต** คือเที่ยวสัญจรไปอยู่. บทว่า **สามุทฺทิก** ได้แก่ เรือที่แล่นไปในมหาสมุทร. บทว่า **ชเนสิน** ได้แก่ ผู้แสวงหาอยู่ซึ่งทรัพย์. บทว่า **โวหาโร** ความว่า ปลาร้ายก็ดี ผีเสือน้ำก็ดี น้ำวนก็ดี อันคอยหลอคร่าอยู่ภายใต้ ชื่อว่าอันตรายเครื่องนำลงอย่างวิจิตร. บทว่า **ตตฺต** คือ ในมหาสมุทรนั้น. บทว่า **พาณิชา พุยฺสนิ** ลिया ความว่า ลำดับนั้น พ่อค้าเหล่านั้น ก็จะฉิบหาย คือ ฟังถึงความพินาศ. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **สิญฺ** ก็มี. บทว่า **ปฺตฺตฺต** ได้แก่ ลูกแมว คือลูกกาลกรรณิ. พระกุมารไม่อาจที่จะกราบทูลอะไร ๆ อีกต่อไป. ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงบังคับพวกอำมาตย์ จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า กุมารนี้ ดังนี้. บทว่า **ตตฺต** **กมฺพุสฺสทฺตฺต** ความว่า สุวรรณเรียกกันว่า ทองคำ อธิบายว่า มีมือตักแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทองคำ. คำว่า **ยถา** ความว่า นารีเหล่านั้น ย่อมกระทำตามที่ตนปรารถนา.

พระมหาสัตว์ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงรับสั่งให้อภิเษกที่ฆราวาส กุมารนั้นในที่นั้นนั่นเอง แล้วให้กลับไปสู่พระนคร. ส่วนพระองค์ผู้เดียวเท่านั้น เสด็จออกจากพระราชอุทยาน เข้าไปป่าหิมวันต์ สร้างบรรณศาลาที่ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ แล้วทรงผนวชเป็นฤๅษี มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ยังอัธยาให้เป็นไป. ฝ่ายมหาชนก็เชยเสด็จพระกุมารไปยังกรุง พาราณสี. พระกุมารนั้น ทรงกระทำประทักษิณพระนคร แล้วเสด็จขึ้นสู่ปราสาท. บทว่า **ตํ ทิสฺวา อวฺจํ** **กณฺญา** ความว่า พวกนางพ่อนเหล่านั้น เห็นพระกุมารนั้น เสด็จมาแล้วด้วยสิริโสภาคมีบริวารเป็นอันมาก ยังไม่รู้จักว่า

พระกุมารนี้มีพระนามชื่อโน้น จึงได้พากันทูลถาม. บทว่า มม ภารถ ความว่า นางทั้งหลายจงปรารถนาเฉพาะเรา. บทว่า ปงกั ได้แก่ เปือกตมคือกิเลส มีรากจะเป็นต้น. บทว่า ฤเต ได้แก่ การบรรพชา. บทว่า อกณฺฏกั ได้แก่ ปราศจากหนามคือรากจะเป็นต้น. ชื่อว่า ไม่รกชฎ เพราะเครื่องรกชฎ คือกิเลส เหล่านั้นแล. บทว่า มหาปถั ได้แก่ ดำเนินไปสู่ทางใหญ่ อันจะเข้าถึงสวรรค์ และนิพพาน. บทว่า เยน พระกุมารตรัสว่า ชนทั้งหลายย่อมดำเนินไปสู่ทุกติ โดยทางผิฉันใด เราดำเนินไปแล้วสู่ทางผิฉันนั้น. ลำดับนั้น พวกนางเพื่อน เหล่านั้น จึงพากันคิดว่า พระราชาทรงละทิ้งพวกเรา เสด็จออกบรรพชาเสีย ก่อนแล้ว ถึงพระกุมารนี้เล่า ก็เป็นผู้มีพระหฤทัยกำหนดในกามทั้งหลาย ถ้า พวกเราจักไม่ยอมอภิมรณกับพระองค์ พระองค์ก็จะพึงเสด็จออกบรรพชาเสียอีก พวกเราจักกระทำอาการคือการอภิมรณแก่พระองค์. ลำดับนั้น พวกนางเพื่อน เมื่อจะให้พระกุมารนี้รับมรดกด้วย จึงได้กราบทูลคาถาสุดท้ายแล้ว. บรรดาบท เหล่านั้น บทว่า คิริพฺพชั ความว่า การเสด็จมาของพระองค์นั้น นับว่า เป็นการเสด็จมาดีแล้ว ดูการที่พระยาไกรสรราชสีห์มาสู่ถ้ำทองอันเป็นสถานที่ อยู่ของราชสีห์ตัวลูกน้อย ฉะนั้น. บทว่า ตฺวั โน ความว่า ขอพระองค์จง เป็นพระสวามีผู้เป็นใหญ่ของพวกหม่อมฉันแม่ทั้งหมด.

พวกนารีเหล่านั้น ครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว ก็ประโคมดุริยดนตรี ทั้งปวงขึ้น ทำการพ้อนรำขับร้องมีประการต่างๆ ให้เป็นไปแล้ว เกียรติยศ ได้ยิ่งใหญ่ขึ้นแล้ว. ทิฆวราชกุมารนั้น เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยเกียรติยศ ก็มีได้ทรงระลึกถึงพระบิดาเลย ได้เสวยราชสมบัติโดยธรรม เป็นไปตาม ยถากรรมแล้ว. แม้พระโพธิสัตว์ได้ทรงกระทำมานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้น แล้ว ในที่สุดแห่งพระชนมชีพ ก็ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตออกมหาภิเนษกรรมแล้วในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ใน
กาลก่อน ก็ได้เคยออกมหาภิเนษกรรมแล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้วจึงได้ทรง
ประชุมชาดกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าได้ปรินิพพานแล้วในกาลนั้น ที่มาวุฎุมาร
ในกาลนั้น ได้เป็นราหูลุมาร บริษัทที่เหลือในกาลนั้น ได้เป็นพุทธบริษัท
ส่วนพระเจ้าอรินทมะในกาลนั้น ก็คือเราตถาคตแล.

จบอรรถกถาโศณกชาดก

๒. สังกิจจชาดก

ว่าด้วยสังกิจจฤาษีแสดงธรรมและธรรมแก่พระเจ้าพรหมทัต

[๕๐] ลำดับนั้น คนเฝ้าสวนเห็นพระเจ้า-
พรหมทัต จอมทัพ ประทับนั่งอยู่ ได้กราบทูลแต่
ท้าวเชอว่า สังกิจจฤาษีที่พระองค์ทรงพระกรุณา ซึ่ง
ยกย่องกันว่าได้ดีแล้วในหมู่ฤาษีทั้งหลายมาถึงแล้ว
ขอเชิญพระองค์รีบเสด็จออกไปพบท่านผู้แสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่โดยเร็วเถิด ก็ลำดับนั้น พระราชาผู้จอมทัพ
อันหุ่มิตรและอำมาตย์ล้อมแล้ว เสด็จขึ้นรถอันเทียม
ด้วยม้าอาชาไนยรีบเสด็จไป พระราชาผู้ทรงบำรุง
แคว้นของชาวกาสิให้เจริญ ทรงเปลื้องเครื่องราช

กฤชภัณฑ์ ๔ อย่าง คือ พัดวาลวีชนี อุณหิส พระขรรค์
เศวตฉัตรและฉลอมพระบาททรงเก็บวางไว้แล้ว เสด็จ
ลงจากรถ ทรงดำเนินเข้าไปหาสังกัจจายนี ผู้นั่งอยู่
ในพระราชอุทยานอันมีนามว่าทนายปัสสะ ครั้นเสด็จ
เข้าไปหาแล้ว ก็ทรงบันเทิงอยู่กับถาษ ครั้นทรง
สนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ประทับนั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น ประทับนั่งแล้ว ลำดับนั้น
ได้ทรงสำคัญกาลอยู่ แต่นั้นทรงปฏิบัติเพื่อจะตรัสสถาน
กรรมอันเป็นบาป. จึงตรัสว่า ข้าพเจ้าขอถามท่าน
สังกัจจายนีผู้ได้รับยกย่องว่า ได้ดีแล้วในหมู่ถาษ
ทั้งหลาย อันหมู่ถาษทั้งหลายห้อมล้อมนั่งอยู่ ในทนาย
ปัสสะอุทยานว่า นรชนผู้ประพฤติล่วงธรรม (เหมือน)
ข้าพเจ้าประพฤติล่วงธรรมแล้วไปสู่อคติอะไรในปรดโลก
ข้าพเจ้าถามแล้ว ได้โปรดบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้า
เถิด.

[๕๑] สังกัจจายนี ได้ทูลตอบพระราชผู้บำรุง
แคว้นของชาวกาฬีให้เจริญ ประทับนั่งอยู่ในทนายปัสสะ
อุทยานว่า ขอถวายพระพร ขอมหาบพิตรทรงฟัง
อาตมภาพ ถ้าเมื่อบุคคลเว้นทางผิด ทำตามคำของ
บุคคลผู้บอกทางถูกให้ โจรผู้เป็นดุจเสี้ยนหนามก็ไม่
พึงพบหน้าของบุคคลนั้น เมื่อบุคคลปฏิบัติธรรม
แต่ถ้ากระทำตามคำของบุคคลผู้พรั่สอนธรรม บุคคล
นั้นไม่พึงไปสู่อคติเลย.

[๕๒] ขอลววยพระพร ธรรมเป็นทางถูก ส่วน
อธรรมเป็นทางผิด อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรม
ย่อมนำให้ถึงสุคติ นรชนผู้ประพฤติธรรม มีความ
เป็นอยู่ไม่สม่าเสมอ ละโลกนี้แล้ว ย่อมไปสู่คติใด
อาตมภาพจะกล่าวคติ คือ นรกเหล่านั้น ขอพระองค์
ทรงสดับคำของอาตมภาพเถิด นรก ๘ ขุมนี้ คือ
สัตถุชีวนรก ๑ กภาพสุตตนรก ๑ สังฆานรก ๑ โรรว-
นรก ๑ มหาโรรวนรก ๑ ต่อมาถึงมหาเวจिनรก ๑
ตาศปนรก ๑ ปตาศปนรก ๑ อันบัณฑิตทั้งหลาย
กล่าวไว้แล้ว ก้าวล่วงได้ยาก เคลื่อนกล่นไปด้วย
เหล่าสัตว์ ผู้มีกรรมหยาบช้าเฉพาะขุมหนึ่ง ๆ มี
อุสสทนรก ๑๖ ขุมเป็นที่ทำบุคคลผู้กระด้างให้เร่าร้อน
น่ากลัว มีเปลวเพลิงรุ่งโรจน์ มีภัยใหญ่ชนลูกขนพอง
น่าสะพรึงกลัว มีภัยรอบข้าง เป็นทุกข์ มี ๔ มุม ๔
ประตู จัดแบ่งไว้เป็นส่วน ๆ มีกำแพงเหล็กกันโดย
รอบ มีฝาเหล็กครอบ ภาคพื้นของนรกเหล่านั้นล้วน
แต่เป็นเหล็กแดงดุจโพลง ประกอบด้วยเปลวไฟลุก
แผ่ไปตลอดที่ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ.

สัตว์ทั้งหลายมีเท่าในเบื้องบนมีศีรษะในเบื้องต่ำ
ตกลงไปในนรกนั้น สัตว์เหล่าใดกล่าวล่วงเกินฤาษีทั้ง
หลายผู้สำรวจแล้ว ผู้มีตบะสัตว์เหล่านั้นผู้มีความเจริญ
อันขจัดแล้ว ย่อมหมกไหม้อยู่ในนรก เหมือนปลาที่

ถูกเดือนให้เป็นส่วน ๆ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้มีปกติ
กระทำกรรมอันหยาบช้า มีตัวถูกไฟไหม้ทั้งข้างใน
ข้างนอกเป็นนิตย์ แสวงหาประตูออกจากนรก ก็ไม่
พบประตูที่จะออกตลอดปีนับไม่ถ้วน สัตว์เหล่านั้นวิ่ง
ไปทางประตูข้างหน้า จากประตูด้านหน้าวิ่งกลับมา
ทางประตูข้างหลัง วิ่งไปทางประตูด้านซ้าย จากประตู
ด้านซ้ายวิ่งกลับมาทางประตูด้านขวา วิ่งไปถึงประตู
ใด ๆ ประตูนั้น ๆ ก็ปิดเสีย สัตว์ทั้งหลายผู้ไปสู่นรก
ย่อมประคองแขนคร่ำครวญเสวยทุกข์มิใช่น้อย นับได้
แสนปีเป็นอันมาก เพราะเหตุนั้น บุคคลไม่ควรรุกราน
ท่านที่เป็นคนดี ผู้ดำรวม มีตบธรรม ซึ่งเป็นดัง
อสรพิษมีเดชกำเริบร้ายลวงได้ยากฉะนั้น.

พระเจ้าอชชุนะ ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นเกตกะ มี
พระกายกำยำเป็นนายขมังธนู มีพระหัตถ์ตั้งพัน มี
มูลอันขาดแล้วเพราะประทุษร้ายพระฤาษีโคตมโคตร
พระเจ้าทัณฑกก็ได้เอาฐลีไปยรรดก็สัจจฤาษี ผู้หา
ฐลีมิได้ พระราชานั้นถึงแล้วซึ่งความพินาศ ดุจตน
ตาลขาดแล้วจากรากฉะนั้น พระเจ้าเมษณะคิดประ-
ทุษร้ายในมาตังคฤาษีผู้เรื่องยศ รัฐมณฑลของพระเจ้า
เมษณะ พร้อมด้วยบริษัทก็สูญสิ้นไปในครั้งนั้น ชาว
เมืองอันธกวินทัย ประทุษร้ายกัณห์ที่ปายนฤาษี โดย
ช่วยกันเอาไม้พลองรุมตีจนตาย ก็ไปเกิดในยมสถาน
นรก ถ้วนพระเจ้าเจติยราชนี้ ได้ประทุษร้ายกบิลดาบส

แต่ก่อนเคยเหาะเหินเดินอากาศได้ ภายหลังเสื่อมฤทธิ์
ลูกแผ่นดินสูงถึงมรณกาล เพราะเหตุนั้นแล บัณฑิตทั้ง
หลายจึงไม่สรรเสริญการลู่อำนาจแห่งมันทาคติเป็นต้น
บุคคลไม่ควรเป็นผู้มีจิตประทุษร้าย ฟังกล่าววาจาอัน
ประกอบด้วยสัจจะ ถ้าว่านรชนผู้ใดดีใจประทุษร้าย
เพ่งเล็งทำนุผู้รู้ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ นรชน
ผู้นั้นก็ไปสู่นรกเบื้องต่ำ ชนเหล่าใดพยายามกล่าววาจา
หยาบคาย บริภาษบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย ชนเหล่านั้น
ไม่ใช่เหล่ากอ ไม่ใช่ทายาท เป็นเหมือนต้นตาลมีราก
อันขาดแล้ว.

อนึ่ง ผู้ใดฆ่าบรรพชิต ผู้ทำกิจเสร็จแล้ว ผู้แสวง
หาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้นั้นจะต้องหมกไหม้อยู่ในกาพ-
สุตตจนรกตลอดกาลนาน อนึ่ง พระราชาพระองค์ใด
ตั้งอยู่ในอธรรม กำจัดชาวแวนแคว้น ทำชาวชนบท
ให้เดือดร้อน ลั่นพระชนม์ไปแล้ว จะต้องหมกไหม้
อยู่ในตาปนนรกในโลกหน้า และพระราชาพระองค์
นั้นจะต้องหมกไหม้อยู่ตลอดแสนปีทิพย์ อันกองเพลิง
ห้อมล้อมเสวยทุกขเวทนา เปลวไฟมีรัศมีชานออก
จากกายของสัตว์นั้น สรรพวงศ์กายพร้อมทั้งปลายขน
และเล็บ ของสัตว์ผู้มีไฟเป็นรักษา มีเปลวไฟเป็นอัน
เดียวกัน สัตว์นรกมีตัวถูกไฟไหม้ ทั้งข้างในข้างนอก
อยู่เป็นนิตย์ เป็นผู้อันทุกข์เบียดเบียนร้องไห้คร่ำครวญ
อยู่ เหมือนช้างถูกนายหัตถาจารย์แทงด้วยขอ ฉะนั้น.

ผู้ใดเป็นคนต่ำช้า มาบิดาเพราะความโลภหรือ
เพราะความโกรธ ผู้นั้นต้องหมกไหม้อยู่ในกาฬสุตต
นรกสิ้นกาลนาน บุคคลผู้มาบิดาเช่นนั้น ต้องหมก
ไหม้อยู่ในโลกกুমภินรก นายนิรยบาลทั้งหลายเอา
หอกแทงสัตว์นรคนั้น ผู้ถูกไฟไหม้อยู่จนไม่มีหนัง
ทำให้ตาบอด ให้กินมูลกรินกฐล กดสัตว์นรกเช่นนั้นให้
จมลงในน้ำแสบ นายนิรยบาลทั้งหลาย ให้สัตว์นรก
กินก้อนคูลที่ร้อนจัด และก้อนเหล็กแดงอันลุกโพลง
ให้ถือผาลทั้งยาวทั้งร้อนสิ้นกาลนาน งดปากให้อ้า
แล้วเอาเชือกผูกไว้ ยัดก้อนเหล็กแดงเข้าไปในปาก
ฝูงสุนัขแดง ฝูงสุนัขดำ ฝูงแร้ง ฝูงกา และฝูงนก
ตระกูลม ล้วนมีปากเป็นเหล็ก มากลุ่มรวมจิกกัดลิ้น
ให้ขาด แล้วกินลิ้นอันมีเลือดไหล เหมือนกินของ
อันเป็นแดนเต็มไปด้วยเลือด ฉะนั้น นายนิรยบาลเที่ยว
เดินทูปตีสัตว์นรกผู้มาบิดานั้น ซึ่งมีร่างกายอันแตก
ไปทั่ว เหมือนผลตาลที่ถูกไฟไหม้ จริงอยู่ ความ
ยินดีของนายนิรยบาลเหล่านั้น เป็นการเริงสนุก แต่
สัตว์นรกต้องได้รับทุกข์ คนผู้มาบิดาเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ในโลกนี้ ต้องอยู่ในนรกเช่นนั้น.

ก็บุตรที่มามารดาจากโลกนี้แล้ว ต้องไปอยู่ที่อยู่
แห่งพระยายม ย่อมเข้า ถึงความทุกข์อย่างยิ่ง ด้วยผล
แห่งกรรมของตน พวกนายนิรยบาลที่ร้ายกาจ ย่อมบีบ
คั้นสัตว์ผู้มามารดาด้วยผาลเหล็กแดงบ่อย ๆ ให้สัตว์

นรกตีมนิลโลหิตที่เกิดแต่ตน อันไหลออกจากกายของ
ตน ร้อนประหนึ่งทองแดงที่ละลายกว้างบนแผ่นดิน
สัตว์นรกลั่นลงไปสู่ห้วงน้ำเช่นกับหนองและเลือด นำ
เกลียดดังซากศพเน่า มีกลิ่นเหม็นดุจก้อนอุจจาระ หมู
หนอนในห้วงน้ำนั้นมีกายใหญ่ มีปากเป็นเหล็กแหลม
ทำลายผิวหนังขนไชไปในเนื้อและเลือด กัดกินสัตว์
นรกลั่น ก็สัตว์นั้นถึงนรกลั่นแล้ว จมลงไปประมาณ
ชั่วร้อยบุรุษศพเน่าเหม็นพุ่งไปตลอดร้อยโยชน์โดยรอบ
จริงอยู่ แม้จักษุของคนที่ผู้มีจักษุยอมคร่ำคร่าเพราะกลิ่น
นั้น ดูก่อนพระเจ้าพรหมทัต บุคคลผู้ฆ่ามารดา ย่อมได้
รับทุกข์เห็นปานนี้.

พวกหญิงรีดลูกยอมก้าวล่วงลำธารนรกอันขรุขระ
ที่ก้าวล่วงได้แสนยากดุจคมมีดโกน แล้วตกไปสู่แม่น้ำ-
เวตรณีที่ไปได้ยาก ต้นจิวทั้งหลายล้วนแต่เป็นเหล็ก
มีหนาม ๑๖ องคุลี มีกิ่งห้อยย้อยปกคลุมแม่น้ำเวตรณี
ที่ไปได้ยากทั้งสองฟาก สัตว์นรกเหล่านั้นมีตัวสูง
โยชน์หนึ่ง ถูกไฟที่เกิดเองแผดเผามีเปลวรุ่งเรืองขึ้น
อยู่ ดูจากองไฟตั้งอยู่ที่ไกล ฉะนั้น.

หญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีก็ดี ชายที่คบหา
ภรรยาผู้อื่นก็ดี ต้องตกอยู่ในนรกอันเร่าร้อนมีหนาม
คม สัตว์นรกเหล่านั้น ถูกนายนิรยบาลตีมแทงด้วยอาวุธ
กลับเอาศีรษะลงตกลงมานอนอยู่ ถูกตีมแทงด้วยหลาว

เป็นอันมาก ตื่นอยู่ตลอดกาลทุกเมื่อ ครั้นพอรุ่งสว่าง
นายนิรยบาลก็ให้สัตว์นรคนั้นเข้าไปสู่โลหกุมภีอันใหญ่
เปรียบดังภูเขามีน้ำเสมอ ด้วยไฟอันร้อน บุคคลผู้ทุศีล
ถูกลมหะครอบงำ ย่อมเสวยกรรมของตน ที่ตนกระทำ
ชั่วไว้ในปางก่อน ตลอดวันตลอดคืนด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ภริยาใดที่เขาช่วยมาด้วยทรัพย์ ย่อมดูหมิ่น
สามีแม่ฝั้วพ่อฝั้ว หรือพี่ฝั้วน้องฝั้ว นายนิรยบาลเอาเบ็ด
มีสายเกี่ยวปลายลิ้นของหญิงนั้นคร่ามา สัตว์นรคนั้น
เห็นลิ้นของตนยาวประมาณ ๑ วา เต็มไปด้วยหมู่หนอน
ไม่อาจอ้วนอนนายนิรยบาล ตายไปหมกไหม้ใน
ตาปนนรก.

พวกคนฆ่าแกะ ฆ่าสุกร ฆ่าปลา ดักเนื้อ พวก
โจร คนฆ่าโค พวกพราน พวกคนผู้กระทำความ
ในเหตุมิใช่คุณ (คนส่อเสียด) ถูกนายนิรยบาล
เบียดเบียนด้วยหอกเหล็ก ฆ้อนเหล็ก ดาบและลูกศร
มีหัวลง ตกลงสู่แม่น้ำแสบ คนทำคดีโกง ถูกนาย
นิรยบาลทูปตีด้วยฆ้อนเหล็ก ทั้งเวลาเย็น เวลาเช้า
แต่นั้นย่อมกินอาเจียนของสัตว์นรเหล่าอื่นผู้ได้รับ
ความทุกข์ทุกเมื่อ ผุ่งกาบ้าน ผุ่งสุนัข ผุ่งแร้ง ผุ่ง
กาป่า ล้วนมีปากเหล็กต่างพากันรุมกัดกินสัตว์นร
ผู้กระทำความหยาบช้า ดิ้นรนอยู่ ชนเหล่าใดเป็น
อสัตบุรุษ อันธูลีปกปิด ให้นื้อชนกันตายก็ตี ให้นัก
ตีกันตายก็ตี ชนเหล่านั้นต้องไปตกอุสสทนรก.

[๕๓] สัตบุรุษทั้งหลายยอมไปสู่เบื้องบน เพราะ
กรรมที่ตนประพฤติดีแล้วในโลกนี้ ขอเชิญพระองค์
ทอดพระเนตรผลของกรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว
เทพเจ้าทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ พระพรหมมีอยู่
คู่ก่อนมหาบพิตรผู้เป็นอธิบดีแห่งรัฐ เพราะเหตุนั้น
อาตมภาพขอทูลมหาบพิตร ขอมหาบพิตรจงทรง
ประพฤดิธรรม คู่ก่อนพระราชา ขอเชิญพระองค์ทรง
ประพฤดิธรรม เหมือนอย่างธรรมที่บุคคลประพฤติดี
แล้ว ไม่เดือดร้อนในภายหลัง ฉะนั้น.

จบสังกัจจชาดกที่ ๒

จบสังกัจจชาดก

อรรถกถาสังกิจชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในชิวกัมพวนาราม ทรงพระปรารภ
ปีติฆาตกรรม ของพระเจ้าอชาตศัตรู จึงตรัสพระธรรมเทศานี้ มีพระ
คำรัสเริ่มต้นว่า ทิสฺวา นิสฺหุณฺ ราชานํ ดังนี้.

ความพิสดารว่า พระเจ้าอชาตศรูนั่น อาศัยพระเทวทัต ได้ให้
ปลงพระชนม์พระบิดาตามคำของพระเทวทัตแล้ว ได้ทรงสดับว่า พระเทวทัต
มีบริษัทแตกกัน ในกาลที่สุดแห่งการทำลายสงฆ์ เมื่อมีโรคเกิดขึ้น จึงคิดว่า
เราจักยังพระตถาคตเจ้าให้ยกโทษให้แก่เรา ดังนี้แล้ว จึงไปสู่กรุงสาวัตถีด้วย
เตียงคานหาม ถูกแผ่นดินสูบที่ใกล้ประตูพระเชตะวันมหาวิหาร จึงทรงรำพึงว่า
พระเทวทัตเป็นปฏิปักษ์ต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เข้าไปสู่แผ่นดินมือเวจิมหา-
นรกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า แม้ตัวเรา ได้ให้ปลงพระชนม์พระบิดา ผู้เป็น
พระธรรมราชาตั้งอยู่ในธรรม ก็เพราะอาศัยพระเทวทัตนั้น ก็ตัวเราจักถูก
แผ่นดินสูบหรือไม่หนอ ดังนี้แล้ว จึงกลัว ไม่ได้ความสบายใจในสิริราชสมบัติ
ทรงคิดว่า เราจักนอนหลับสักหน่อย พอจะเคลิ้มหลับเท่านั้น ก็ปรากฏคล้าย
กับว่า นายนิรยบาล มาผลักให้ตกไปในแผ่นดินเหล็กหนา ๕ โยชน์ แล้วตีม
แทงด้วยหลาวเหล็ก หรือมีอาการคล้ายกับว่าถูกสุนัขทั้งหลายเพะเนื้อกินอยู่
จึงทรงเปล่งพระสุรเสียงด้วยสำเนียงอันน่ากลัวแล้ว เสด็จลุกขึ้น.

ครั้นในวันต่อมา เมื่อวันเพ็ญแห่งเดือนที่ ๔ ซึ่งเป็นที่เบ่งบานแห่ง
ดอกโกมุท (คือวันเพ็ญกัตติกมาส) พระเจ้าอชาตศรุมิห่มอำมาตย์แวดล้อม
แล้ว ทอดพระเนตรเห็นอิสริยยศของพระองค์ จึงทรงดำริว่า อิสริยยศแห่ง
พระบิดาของเรายิ่งใหญ่กว่านี้ เราสั่งให้ปลงพระชนม์พระองค์ผู้เป็นธรรมราชา

ชื่อเห็นปานนั้นเสีย เพราะอาศัยพระเทวทัต. เมื่อพระองค์ทรงดำริอยู่อย่างนี้
นั้นแหละ ความเร่าร้อนก็บังเกิดขึ้นในพระวรกายแล้ว พระสุริระทุกส่วน
ก็ชุ่มไปด้วยเหงื่อ. ในลำดับนั้น ท้าวเธอจึงทรงดำริว่า ใครหนอแล จักสามารถ
บรรเทาภัยอันนี้ของเราได้ ดังนี้แล้ว ทรงทราบว่า บุคคลอื่นเว้นพระศพล
เสียแล้ว ย่อมไม่มี จึงทรงดำริว่า เราเป็นผู้มีความผิดอย่างใหญ่หลวงต่อพระ
ตถาคตเจ้า ใครเล่าหนอ จักพาเราไปเฝ้าพระองค์ได้ ทรงกำหนดมั่นหมายว่า
ใครอื่นนอกจากหมอชีวก เป็นไม่มีแน่ ทรงถือเอาการตกลงพระทัยนั้น ทรง
ทำอุบายที่จะเสด็จไป เปล่งอุทานว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญ ราตรีค่าคืนนี้มี
ดวงจันทร์แจ่มกระจ่างนำรินรมย์เสียจริง ๆ หนอ แล้วตรัสว่า วันนี้เราควร
ไปหาสมณะหรือพราหมณ์ที่ไหนดีหนอ เมื่อเสวกามาตย์ผู้เป็นสาวกของท่าน
ปุณณกัศสปะเป็นต้น กล่าวพรรณนาคุณของครูทั้ง ๖ มีปุณณกัศสปะเป็นต้น
ให้สดับ ก็ไม่ทรงเชื่อยศของคณเหล่านั้น กลับตรัสถามถึงหมอชีวก ถึง
หมอชีวกนั้นก็กล่าวสรรเสริญพระคุณของพระตถาคตเจ้าก่อนแล้ว กราบทูลว่า
พระองค์ผู้ประเสริฐ จงเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นเถิด ดังนี้
พระองค์จึงตรัสสั่งให้ตระเตรียมยานพาหนะ คือช้างแล้วเสด็จไปยังชีวกัมพวัน
เข้าไปเฝ้าพระตถาคตเจ้าพระองค์นั้น ถวายบังคมแล้ว ทรงได้รับการปฏิสันถาร
จากพระตถาคตเจ้าแล้ว จึงทูลถามถึงสามัญญผลอันไพเราะของพระตถาคตเจ้าแล้ว
ในเวลาจบการแสดงสามัญญผลสูตร ได้ทรงประกาศพระองค์เป็นอุบาสกให้
พระตถาคตเจ้าทรงอดโทษแล้ว จึงเสด็จกลับไป. จำเดิมแต่นั้นมา ท้าวเธอ
ก็ทรงถวายทาน รักษาศีล ทรงทำการสมาคมกับพระตถาคต ทรงสดับธรรม-
กถาอันไพเราะ เพราะได้คบกับกัลยาณมิตร จึงทรงละความหวาดกลัวเสียได้

โลมชาติชูชันห้วนไหวก็หายไป กลับได้แต่ความสบายพระทัย สำเร็จพระอิริยาบถทั้ง ๔ ด้วยความสุขสำราญ.

ครั้นต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายพากันสนทนาในโรงธรรมสภาว่า
แนะนำอาวุโสทั้งหลาย พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทำปิตุฆาตกรรมแล้ว ทรงสะดุ้งหวาดกลัวต่อภัย ไม่ได้ความสบายพระทัยเพราะอาศัยสิริราชสมบัติ ทรงเสวยแต่ความทุกข์ในทุกๆ อิริยาบถ บัดนี้ท้าวเธอมาอาศัยพระตถาคตเจ้า กลับหายสะดุ้งกลัวได้ เพราะการสมาคมกับกัลยาณมิตร จึงได้เสวยความสุขในอิสริยยสมบัติ. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเขอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทบทแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทำปิตุฆาตกรรมแล้ว อยู่เป็นสุขสบาย เพราะอาศัยเรตถาคตแต่เฉพาะในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงในกาลก่อน เธอก็ทำปิตุฆาตกรรมแล้ว อยู่อย่างเป็นสุขสบาย เพราะอาศัยเราเหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงชักนำอดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสี มีพระโอรสทรงพระนามว่า พรหมทัตตกุมาร ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในเรือนของปุโรหิต. เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นเกิดแล้ว มารดาบิดาได้ตั้งชื่อว่า สังกิจกุมาร. พรหมทัตตกุมารและสังกิจกุมารแม่ทั้งสองนั้นเจริญเติบโตด้วยกันมาในราชนิเวศน์. ทั้งสองคนได้เป็นสหายกัน ครั้นเจริญวัยจึงได้พากันไปเรียนศิลปะยังกรุงตักกศิลา เรียนศิลปะทั้งหมดจบแล้วจึงกลับมา. อยู่ต่อมา พระราชาทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์ที่อุปราชแก่พระโอรส. แม้พระโพธิสัตว์ ก็ได้อยู่ในสำนักท่านอุปราชเหมือนกัน. ภายหลังต่อมา ท่านอุปราช ได้ทอดพระเนตรเห็นอิสริยยศอันยิ่งใหญ่ของพระบิดา ผู้เสด็จประพาส

เล่นในพระอุทยาน ก็บังเกิดความโลภในราชสมบัติขึ้น จึงทรงดำริวางแผนว่า พระบิดาของเราก็เหมือนกับพระบิดาของเรา ถ้าเราจะรออยู่จนพระบิดานี้สวรรคต เราก็จักได้ราชสมบัติ เมื่อเวลาแก่ ราชสมบัติที่เราได้ในเวลาแก่นั้น จะมีประโยชน์อะไร เราก็กทำให้ปลงพระชนม์พระบิดาเสียแล้ว จึงยึดเอาราชสมบัติ ดังนี้แล้วบอกเนื้อความนั้นให้พระโพธิสัตว์ทราบ. พระโพธิสัตว์จึงทูลห้ามว่า ข้าแต่ท่านสหาย ธรรมดาว่าปิฎกฆาตกรรมเป็นกรรมหนัก เป็นทางแห่งนรก ใคร ๆ ไม่อาจจะทำกรรมอันนี้ได้ ขอพระองค์อย่าได้ทรงการทำเลย. ท่านอุปราชนั้น ตรัสอุบายวิธีนั้นบ่อย ๆ เข้า ก็ถูกพระโพธิสัตว์ทูลทัดทานไว้ถึง ๓ ครั้ง จึงเปลี่ยนไปปรึกษากับพวกคนรับใช้ใกล้ชิด. คนเหล่านั้น ทูลรับรองแล้ว ก็คอยมองหาอุบายที่จะลอบปลงพระชนม์พระราชา. พระโพธิสัตว์ทราบถึงพฤติกรรมนั้นจึงได้แต่คิดว่า เราก็กไม่อยู่ร่วมเป็นอันเดียวกับคนพาลนี้เด็ดขาด ดังนี้แล้ว จึงมิได้อำลามารดาบิดาเลย ออกไปทางประตูใหญ่แล้ว เข้าไปยังป่าหิมวันต์ บวชเป็นฤาษี บำเพ็ญฌานและอภิญญาให้บังเกิดขึ้นแล้ว มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร เป็นอยู่อย่างผาสุก. ในขณะเดียวกันนั้น ทางฝ่ายพระราชกุมารก็ใช้ให้คนฆ่าพระบิดาแล้ว เสวยอิสริยยศอันยิ่งใหญ่.

พวกกุลบุตรทั้งหลายเป็นอันมาก พอทราบข่าวว่า สังกิจกุมารบวชเป็นฤาษีแล้ว จึงพากันออกบวชในสำนักแห่งสังกัจฉดาบสนั้น. พระสังกัจฉฤาษีนั้น มีหมู่ฤาษีเป็นอันมากแวดล้อมแล้ว อยู่ในหิมวันตประเทศนั้น. แม่ดาบสทั้งหมด ก็พลอยได้สมบัติด้วยเหมือนกัน. ฝ่ายพระราชา ครั้นให้คนฆ่าพระบิดาแล้ว ก็เสวยความสุขสบายในราชสมบัติตลอดกาลเวลา มีประมาณเล็กน้อยเท่านั้น ต่อแต่นั้นมาก็สะดุ้งหวาดกลัวไม่ได้ความสบายพระทัย ได้เป็นเหมือนถึงกรรมกรรมในนรก. ท้าวเธอทรงระลึกถึงพระโพธิสัตว์แล้ว ทรงดำริว่า สหายของเราได้ห้ามปรามแล้วว่า ปิฎกฆาตกรรมเป็นกรรมอันหนักมาก เมื่อเขาไม่สามารถ

จะให้เราเชื่อถ้อยคำของตนได้ จึงแสดงตนให้หมดโทษแล้วหลบไปเสีย ถ้า
เขาจักอยู่ในที่นี้ไซ้ คงจักไม่ยอมให้เรากระทำปีติฆาตกรรมเป็นแน่ พึงนำ
ภัยนี้ของเราไปเสีย เดียวนี้เขาอยู่ในที่ไหนหนอ ถ้าเรารู้ที่อยู่ของเขาก็จะ
ได้ให้คนไปเรียกมา ใครกันหนอ จะพึงบอกที่อยู่ของเขาให้แก่เราได้. ตั้งแต่
บัดนั้นมา ท้าวเธอก็ตรัสสรรเสริญคุณของพระโพธิสัตว์แต่อย่างเดียว ทั้งภายใน
พระราชวังและในราชสภา. ครั้นกาลล่วงไปนานแล้วอย่างนั้น พระโพธิสัตว์
นั้นจึงคิดว่า พระราชาทรงระลึกถึงเรา เราควรไปในราชสำนักนั้นแล้วแสดง
ธรรมแก่ท้าวเธอ ทำท้าวเธอให้หายหวาดกลัว ดังนี้แล้วอยู่ในหิมวันต์ได้ ๕๐ ปี
มีพระคาบส ๕๐๐ เป็นบริวารพากันมาโดยทางอากาศ ลงในอุทยานชื่อ
ทวยปัสสะ มีหมู่ฤาษีเป็นบริวารนั่งอยู่ ณ แผ่นศิลา. คนเฝ้าสวนเห็นหมู่ฤาษี
นั้นจึงถามว่า ท่านผู้เจริญขอรับ ก็ท่านผู้เป็นศาสดาของคณะมีนามว่ากระไร
พอเขาได้ฟังว่า ชื่อว่า สังกิจจบัณฑิต ดังนี้ แม้ตัวเขาเองก็จำได้ จึงได้เรียน
ให้ทราบว่ ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงร่ออยู่ในที่นี้จนกว่าข้าพเจ้าจะทูลเชิญพระ
ราชาให้เสด็จมา พระราชาของพวกข้าพเจ้า ทรงมีพระประสงค์จะพบพระคุณ-
เจ้า ดังนี้ ไหว้แล้วจึงรีบเข้าไปยังพระราชวัง กราบทูลแต่พระราชาว่า พระ
โพธิสัตว์นั้นมาแล้ว. พระราชาเสด็จไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงกระ
ทำสักการบูชาอันเหมาะสมที่พระองค์จะพึงทำถวายแล้ว จึงตรัสถามปัญหา.
พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น คนเฝ้าสวนเห็นพระเจ้าพรหมทัต

ผู้เป็นจอมทัพประทับนั่งอยู่ ได้กราบทูลท้าวเธอว่า

พระสังกัจจายีที่พระองค์ทรงพระกรุณา ซึ่งยกย่อง

กันว่า ได้ดีแล้วในหมู่ฤาษีทั้งหลาย มาถึงแล้ว ขอเชิญ

พระองค์รีบเสด็จออกไปพบท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่โดยเร็วเถิด ก็ลำดับนั้น พระราชาผู้จอมทัพ อันหมุ่มิตรและอำมาตย์แวดล้อมแล้ว เสด็จขึ้นรถอันเทียมด้วยม้าอาชาไนยรีบเสด็จไป พระราชาผู้ทรงบำรุงแวนแคว้นของชาวกาสิให้เจริญ ทรงเปลื้องเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่างคือ พัดวาลวิชนี อูณหิส พระขรรค์ เสวตฉัตร และฉลองพระบาท ทรงเก็บวางไว้แล้ว เสด็จลงจากรถ ทรงดำเนินเข้าไปหาท่านสังกัจจายี ผู้นั่งอยู่ในพระราชอุทยานอันมีนามว่า ทายปัสสะ ครั้นเสด็จเข้าไปหาแล้วก็ทรงบันเทิงอยู่กับถายี ครั้น ทรงสนทนาปราศรัย พอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นประทับนั่งแล้ว ลำดับนั้น ได้ทรงสำคัญกาลอยู่ แต่นั้นทรงปฏิบัติ เพื่อจะตรัสถามถึงกรรมอันเป็นบาป จึงตรัสว่า ข้าพเจ้าขอถามท่านสังกัจจายี ผู้ได้รับยกย่องว่า ได้ดีแล้วในหมู่ถายีทั้งหลาย อันหมู่ถายีทั้งหลายห้อมล้อมนั่งอยู่ ในทายปัสสะอุทยานว่า นรชนผู้ประพฤติกว้างธรรม (เหมือน) ข้าพเจ้าประพฤติกว้างธรรมแล้ว จะไปสู่คติอะไรในปรโลก ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอได้โปรดบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิสฺวา ความว่า พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็คนเฝ้าสวนนั้นเห็นพระราชาประทับนั่งในราชสภา จึง

กราบทูลให้พระองค์ได้ทรงทราบแล้ว. บทว่า **ยสุตาสี** ความว่า กราบทูลให้ทรงทราบถึงผู้ที่พระองค์ทรงรำพันถึง. บทว่า **ยสุตาสี** ความว่า ข้าแต่ महाराजเจ้า พระองค์ทรงเอ็นดู มีพระหฤทัยอ่อนโยนแก่ท่านผู้ใด อธิบายว่า พระองค์ทรงรำพันถึงคุณของท่านผู้ใดอยู่เนื่อง ๆ ท่านผู้นั้น คือ สังกิจจถาณีนีที่ยกย่องกันว่า เป็นผู้ได้ดีแล้วในหมู่ถาณีย์ทั้งหลาย มาถึงแล้วโดยลำดับ มีหมู่ถาณีย์ห้อมล้อมนั่งอยู่บนแผ่นศิลา ในพระราชอุทยานของพระองค์ ดูกดงามเปรียบปานรูปทองคำ ฉะนั้น. บทว่า **ตรมานรุโป** ความว่า ข้าแต่ महाराजเจ้า ธรรมดาว่า บรรพชิตทั้งหลาย เป็นผู้ไม่คลุกคลีในตระกูล หรือว่า ในหมู่คณะ เมื่อพระองค์เสด็จไปยังมิทันได้ถึง ก็เกรงว่าจะหลีกไปเสียก่อน เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จึงรีบเสด็จออกไปพบท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพราะท่านแสวงหาคุณมีศีลเป็นต้นอันใหญ่ยิ่ง. บทว่า **ตโต** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระองค์นั้น พอได้ทรงสดับถ้อยคำของคนเฝ้าสวนนั้นแล้ว ก็ทรงรีบร้อนเสด็จไปในลำดับแห่งคำกราบทูลของตนเฝ้าสวนนั้นทันที. บทว่า **นิคุชิปป** ความว่า ได้ยินว่า พระราชาพระองค์นั้น พอเสด็จถึงประตูพระราชอุทยานก็ทรงจุกจิกคิดขึ้นว่า ธรรมดาว่า บรรพชิตทั้งหลาย เป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะที่ควรเคารพ เราไม่ควรไปยังสำนักของท่านสังกัจจดาบส ด้วยทั้งเพศที่สูงที่สุด ท้าวเธอจึงได้นำออกเสียดซึ่งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง เหล่านั้น คือ พัดวาลวิชนี มีด้ามเป็นทองคำประดับด้วยแก้วมณี ๑ แผ่น อุณหิสที่ทำด้วยทองคำ ๑ พระขรรค์มงคละที่หุ้มห่อไว้ดีแล้ว ๑ เสวตฉัตร ๑ ฉลองพระบาททองคำ ๑ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ทรงเปลื้องแล้ว. บทว่า **ปฏิจฺจท** ความว่า ทรงเก็บเครื่องราชกกุธภัณฑ์นั้นนั้นแลเสียด คือ ทรงมอบไว้ในมือของผู้รักษาเรือนคลัง. บทว่า **ทายปสุตสุมิ** ได้แก่ ในอุทยานอันมีชื่ออย่างนั้น. บทว่า **อถ กาลิ อมณฺณถ** ความว่า ลำดับนั้น พระองค์

ทรงทราบว่า บัดนี้เป็นเวลาที่จะถามปัญหาได้ แต่ในบาลีว่า **ยถาถาลัม** ดังนี้ อธิบายว่า พระองค์ทรงสำคัญการถามปัญหา โดยสมควรแก่กาลที่พระองค์ เสด็จมาแล้ว. บทว่า **ปฏิบัติชชช** คือ ปฏิบัติแล้ว. บทว่า **เปจฺจ** ความว่า ละไปแล้ว อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ละไปแล้วนั้นเป็นชื่อของปรโลก เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายถึงปรโลก. บทว่า **มยา** ความว่า พระราชาตรัสถามว่า ข้าแต่ ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้ประพฤติล่วงสุจริตธรรมแล้ว คือได้กระทำให้ตุฆาตกรรมแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิดว่า บุคคลผู้มาบิดา ย่อมไปสู่อะไร คือ ย่อมไหม้ในนรกขุมไหน.

พระโพธิสัตว์ ได้สดับคำนั้นแล้วจึงทูลว่า ขอถวายพระพร ถ้าอย่าง นั้น ขอพระองค์จงตั้งพระทัยสดับเถิด แล้วจึงได้ถวายโอวาทเป็นอันดับแรก.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

สังกัจจายนี ได้กล่าวตอบพระราชาผู้ทรงบำรุง
แว่นแคว้นของชาวกาสิให้เจริญ ประทับนั่งอยู่ในทาย-
ปัสสะอุทธานว่า ขอถวายพระพร ขอมหาบพิตรทรง
ฟังอาตมภาพ ถ้าเมื่อบุคคลเว้นทางผิด ทำตามคำของ
บุคคลผู้บอกทางถูกให้ โจรผู้เป็นดุจเสี้ยนหนาม ก็ไม่
พึงพบหน้าของบุคคลนั้น. เมื่อบุคคลปฏิบัติธรรม แต่
ถ้ากระทำตามคำของบุคคลผู้พรั่นสอนธรรม บุคคล
นั้นไม่พึงไปสู่ทุกขเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปฺปถเน** ได้แก่ หนทางที่พวกโจร
ช้องชุมกันอยู่. บทว่า **มคฺคมนุสฺสาสตี** ความว่า บอกหนทางอันเกษมให้.
บทว่า **นาสฺส มคฺเคยฺย กณฺฏโก** ความว่า หนามคือพวกโจร ไม่พึง

เห็นหน้าของบุรุษผู้ทำตามโอวาทนั้นตามหนทางเลย. บทว่า โย ชมฺมํ คือ ผู้บอกสุจริตธรรมให้. บทว่า น โส ความว่า บุรุษนั้นไม่พึงถึงทุกดิชชนิดต่าง ๆ มีนรกเป็นต้น คู่ก่อนมหาบพิตร จริงอยู่ อธรรมเป็นเช่นกับหนทางที่ผิด สุจริตธรรมเป็นเช่นกับหนทางอันเกษม ก็พระองค์ เมื่อกาลก่อนได้รับสั่งแก่อาตมภาพว่า เราจักปลงพระชนม์พระบิดาแล้ว จักเป็นพระราชอาชญาเอง ถึงถูกอาตมภาพคัดค้านห้ามไว้แล้ว ก็มีได้เชื่อถ้อยฟังคำของอาตมภาพเลย ฆ่าพระบิดาแล้ว ทรงเสว้าโสภอยู่บัดนี้ ธรรมดาว่า บุคคลผู้ไม่ทำตามโอวาทของบัณฑิตทั้งหลาย ก็เหมือนบุคคลผู้ดำเนินไปในหนทางที่มีโจร ย่อมถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวงแล.

พระโพธิสัตว์ ครั้นได้ถวายโอวาทแด่พระราชอาชญาพระองค์นั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงธรรมชั้นสูงขึ้นไป จึงทูลว่า

ขอถวายพระพร ธรรมเป็นทางถูก ส่วนอธรรมเป็นทางผิด อธรรมย่อมนำไปสู่ นรก ธรรมย่อมนำไปสู่ สวรรค์ นรชนผู้ประพฤติอธรรม มีความเป็นอยู่ไม่สม่าเสมอ ละโลกนี้ไปแล้วย่อมไปสู่คติใด อาตมภาพจะกล่าวคติคือ นรกเหล่านั้น ขอพระองค์ทรงสดับคำของอาตมภาพเถิด.

นรก ๘ ชุมเหล่านี้ คือ สัตยชีวนรก ๑ กภาพ-
สุตตนรก ๑ สังฆานรก ๑ โรธวนรก ๑ มหา
โรธวนรก ๑ ต่อมาก็ถึงมหาเวจันรก ๑ ตาปนนรก
๑ ปตาปนนรก ๑ อันบัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้แล้ว
ก้าวล่วงได้ยาก เกื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ ผู้มี
กรรมหยาบช้า ก็เฉพาะนรกชุมหนึ่ง ๆ มีอุสสทนรก

๑๖ ขุม เป็นที่ทำบุคคลผู้กระด้างให้เร่าร้อนน่ากลัว มีเปลวเพลิงรุ่งโรจน์ มีภัยใหญ่ ขนลุกขนพองน่าสะพรึงกลัว มีภัยรอบข้าง เป็นทุกข์ มี ๔ มุม ๔ ประตู จัดแบ่งไว้เป็นส่วน ๆ มีกำแพงเหล็กกันโดยรอบ มีฝาเหล็กครอบ ภาคพื้นของนรกเหล่านั้นล้วนแต่เป็นเหล็กแดงลูกลิง ประกอบด้วยเปลวไฟ ลุกแผ่ไปตลอดที่ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ.

สัตว์ทั้งหลายมีเท้าในเบื้องบน มีศีรษะในเบื้องต่ำ ตกลงไปนรกล้วน สัตว์เหล่าใดกล่าวล่วงเกินฤๅษีทั้งหลายผู้ตำรวมแล้ว ผู้มีตบะ สัตว์เหล่านั้น ผู้มีความเจริญอันขจัดแล้ว ย่อมหมกไหม้อยู่ในนรก เหมือนปลาที่ถูกเขื่อนให้เป็นส่วน ๆ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้มีปกติกระทำความอันหยาบช้า มีตัวถูกไฟไหม้ทั้งข้างในข้างนอกเป็นนิത്യ แสวงหาประตูออกจากนรกก็ไม่พบประตูที่จะออก ตลอดปีนับไม่ถ้วน สัตว์เหล่านั้นวิ่งไปทางประตูด้านหน้า จากประตูด้านหน้าวิ่งกลับมาทางประตูด้านหลัง วิ่งไปทางประตูด้านซ้าย จากประตูด้านซ้าย วิ่งกลับมาทางประตูด้านขวา วิ่งไปถึงประตูใด ๆ ประตูนั้นก็ปิดเสีย สัตว์ทั้งหลายผู้ไปสู่นรก ย่อมประคองแขนคร่ำครวญเสวยทุกข์มิใช่น้อย นับเป็นหลาย ๆ พันปี เพราะเหตุนั้น บุคคลไม่ควรรุกรานท่านที่เป็นคนดี ผู้ตำรวม มีตบธรรม

ซึ่งเป็นจุดอสรพิษมีเดชกำเริบร้ายล่วงได้ยา ฉะนั้น.

พระเจ้าอชชุนะ ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นแคว้นเกตถะ มีพระกายกำยำ เป็นนายขมังธนู มีพระหัตถ์ตั้งพัน มีมุลอันขาดแล้ว เพราะประทุษร้ายพระฤๅษีโคตมโคตร ฝ่ายพระเจ้าทัณฑกก็ได้เอาธูลีโปรยลงรดกิสวัจฉฤๅษี ผู้หาธูลีมิได้ พระราชาพระองค์นั้น ถึงแล้วซึ่งความพิเนาศ จุดันตาลขาดแล้วจากราก ฉะนั้น พระเจ้าเมชณะคิดประทุษร้าย ในมาตังคะฤๅษีผู้เรื่องยศ รัฐมณฑลของพระเจ้าเมชณะ พร้อมด้วยบริษัทก็สูญสิ้นไปในครั้งนั้น ชาวเมืองอันธกวินทัย ประทุษร้ายกัณห์ทีปายนฤๅษี โดยช่วยกันเอาไม้พลองรุมตีจนตายไปเกิดในยมสาธนนรก ส่วนพระเจ้าเจติยราชนี้ ได้ประทุษร้ายกบิลดาบส แต่ก่อนเคยหะเหินเดินอากาศได้ ภายหลังเสื่อมสิ้นฤทธิ์ ถูกแผ่นดินสูบ ถึงมรณกาล เพราะเหตุนั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงไม่สรรเสริญการดูอำนาจแห่งจันทาคติเป็นต้น บุคคลไม่ควรเป็นผู้มีจิตประทุษร้าย ฟังกล่าววาจาอันประกอบด้วยสัจจะ ถ้าว่านรชนผู้ใดมีใจประทุษร้าย เฟ่งเล็งท่านผู้รู้ ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ นรชนผู้นั้น ย่อมไปสู่ นรกเบื้องต่ำ.

ชนเหล่าใดพยายามกล่าววาจาหยาบคาย บริภาษบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย ชนเหล่านั้น ไม่ใช่เหล่ากอ ไม่ใช่ทายาท เป็นเหมือนต้นตาลมีรากอันขาดแล้ว หนึ่ง ผู้ใดฆ่าบรรพชิตผู้ทำกิจเสร็จแล้ว ผู้แสวงหาคุณ

อันยิ่งใหญ่ ผู้นั้นจะต้องหมกไหม้อยู่ในกาพสุตตนรก ตลอดกาลนาน.

อนึ่ง พระราชาพระองค์ใด ตั้งอยู่ในอธรรม กำจัดชาวแวนแคว้น ทำชาวชนบทให้เดือดร้อนสิ้น พระชนม์ไปแล้ว จะต้องหมกไหม้อยู่ในตาปนนรก ในโลกหน้า และพระราชาพระองค์นั้น จะต้องหมกไหม้อยู่ตลอดแสนปีทิพย์ อันกองเพลิงห้อมล้อมสวดย ทุกขเวทนา เปลวไฟมีรัศมีชานออกจากกายของสัตว์ นั้น สรรพวงค์กายพร้อมทั้งปลายขนและเล็บของสัตว์ ผู้มีไฟเป็นภักษา มีเปลวไฟเป็นอันเดียวกัน สัตว์นรก มีตัวถูกไฟไหม้ ทั้งข้างในและข้างนอกอยู่เป็นนิตย์ เป็นผู้อันทุกข์เบียดเบียน ร้องไห้คร่ำครวญอยู่เหมือน ช้างถูกนายหัตถาจารย์แทงด้วยขอ ฉะนั้น.

ผู้ใดเป็นคนต่ำช้า ฆ่าบิดาเพราะความโลภหรือ เพราะความโกรธผู้นั้นต้องหมกไหม้อยู่ในกาพสุตตนรก สิ้นกาลนาน บุคคลผู้ฆ่าบิดาเช่นนั้น ต้องหมกไหม้อยู่ใน โลกภูมิ นรก นายนิรยบาลทั้งหลายเอาหอกแทงสัตว์ นรกนั้นผู้ถูกไฟไหม้อยู่จนไม่มีหนัง ทำให้ตาบอด ให้ กินมูลกรินกูด กดสัตว์นรกเช่นนั้น ให้จมนลงในน้ำแสบ นายนิรยบาลทั้งหลายให้สัตว์ นรกกินก้อนกูดที่ร้อนจัด และก้อนเหล็กแดงอันลุกโพลง ให้ถี้อผาลทั้งยาวทั้ง- ร้อนสิ้นกาลนาน จัดปากให้อ้าแล้วเอาเชือกผูกไว้ ยัดก้อนเหล็กแดงเข้าไปในปาก ฝูงสุนัขแดง ฝูงสุนัข

ต่าง ฝูงแร้ง ฝูงกา และฝูงนกตระกูล ล้วนมีปาก
เป็นเหล็ก ต่างมารุมจิกกัดลิ้นให้ขาดแล้ว กินลิ้นอัน
มีเลือดไหล เหมือนกัของอันเป็นเดนเต็มไปด้วย
เลือด ฉะนั้น นายนิรยบาลเที่ยวเดินทูปตีสัตว์นรกผู้มา
บิดานั้น ซึ่งมีร่างกายอันแตกไปทั่ว เหมือนผลตาลที่
ถูกไฟไหม้ จจริงอยู่ ความยินดีของนายนิรยบาลเหล่านั้น
เป็นการเล่นสนุก แต่สัตว์นรกต้องได้รับทุกข์ คนผู้
ฆ่าบิดาเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้ ต้องอยู่ในนรก
เช่นนั้น.

ก็บุตรฆ่ามารดาจากโลก นี้แล้ว ต้องไปสู่ที่อยู่
แต่่งพระยายม ย่อมเข้าถึงความทุกข์อย่างยิ่ง ด้วยผล
แห่งกรรมของตน พวกนายนิรยบาลที่ร้ายกาจ ย่อม
บีบคั้นสัตว์ผู้ฆ่ามารดา ด้วยฆาตเหล็กแดงบ่อย ๆ ให้
สัตว์นรกตีมิทนโลหิตที่เกิดแต่ตน อันไหลออกจาก
กายของตน ร้อนดุจทองแดงที่ละลายกว้างบนแผ่นดิน
สัตว์นรกลั่นลงไปสู่ห้วงน้ำเช่นกับหนองและเลือด
น้ำเกลียดดังซากศพเน่า มีกลิ่นเหม็นดุจก้อนคูด หมู
หนอนในห้วงน้ำนั้น มีกายใหญ่ มีปากเป็นเหล็กแหลม
ทำลายผิวหนัง ขอนไชไปในเนื้อและเลือด กัดกิน
สัตว์นรกลั่น ก็สัตว์นั้นถึงนรกลั่นแล้ว จมลงไปประ
มาณชั่วร้อยบุรุษ ศพเน่าเหม็นฟุ้งไปตลอดร้อยโยชน์
โดยรอบ จจริงอยู่ แม้จักขุของตนผู้มีจักขุ ย่อมคร่ำคร่า
เพราะกลิ่นนั้น ดูก่อนพระเจ้าพรหมทัต บุคคลผู้มา
มารดา ย่อมได้รับทุกข์เห็นปานนี้.

พวกหญิงผู้รีดลูกย้อมกาวล่องลำธารนรกอันคม
แข็ง ที่กาวล่องได้แสนยาก ดูกคมมีดโกน แล้ว
ตกไปสู่แม่น้ำเวตถลีที่ไปได้ยาก ต้นจ้าวทั้งหลาย ล้วน
แต่เป็นเหล็กมีหนาน ๑๖ องคุลี มีกิ่งห้อยย้อยปก-
คลุมแม่น้ำเวตถลี ที่ไปได้ยากทั้ง ๒ ฟาก สัตว์นรก
เหล่านั้น มีตัวสูงโยชน์หนึ่งลูกไฟที่เกิดเองแผดเผา
มีเปลวรุ่งเรืองยืนอยู่ ดูกองไฟ ตั้งอยู่ที่ไกล ฉะนั้น.

หญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีก็ดี ชายที่คบหาภรรยา
ผู้อื่นก็ดี ต้องตกอยู่ในนรกอันเร่าร้อนมีหนามคม
สัตว์นรกเหล่านั้น ถูกนายนิรยบาลทิ่มแทงด้วยอาวุธ
กลับเอาศิรชะลง ลงมานอนอยู่ ถูกทิ่มแทงด้วย
หลาวเป็นอันมาก ตื่นอยู่ตลอดเวลาทุกเมื่อ ครั้นพอ
รุ่งสว่าง นายนิรยบาล ก็ให้สัตว์นรกนั้นเข้าไปสู่
โหลกุมภีอันใหญ่ เปรียบดังภูเขามีน้ำเสมอด้วยไฟอัน
ร้อน บุคคลผู้ทุศีล ถูกโมหะครอบงำ ย่อมเสวย
กรรมของตน ที่ตนเองกระทำชั่วไว้ในปางก่อน ตลอด
วันตลอดคืน ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ภรรยาใดที่เขาช่วยมาด้วยทรัพย์ ย่อมดู
หมิ่นสามี แม่ฟัวพ่อฟัว หรือพี่ฟัวน้องฟัว นายนิรย-
บาล เอาเบ็ดมีสายเกี่ยวปลายลิ้นของหญิงนั้นจุดคร่ำ
มา สัตว์นรกนั้นเห็นลิ้นของตนซึ่งยาวประมาณ ๑ วา
เต็มไปด้วยหมู่นอน ไม่อาจอ้อนวอนนายนิรยบาล
ยอมตายไปหมกไหม้ในตาปนนรก.

พวกคนฆ่าแกะ ฆ่าสุกร ฆ่าปลาดักเนื้อ พวกโจร
คนฆ่าโค พวกพราน พวกคนผู้กระทำคุณในเหตุมิใช่
คุณ (คนส่อเสียด) ถูกลาสนิรยบาลเบียดเบียนด้วย
หอกเหล็ก ข้อนเหล็ก ดาบและธนูศร ฟุ้งหัวให้ตก
ลงสู่แม่น้ำแสบ คนทำคดีโกง ถูกลาสนิรยบาลทรมาน
ด้วยข้อนเหล็ก ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า แต่ฉัน ย่อมกิน
อาเจียนของสัตว์นรกเหล่าอื่น ผู้ได้รับความทุกข์ทุกข์
เมื่อ ฝูงกาบ้าน ฝูงสุนัข ฝูงแร้ง ฝูงกาป่า ล้วนมีปาก
เหล็ก ต่างพากันรุมจิกกัดกินสัตว์นรก ผู้กระทำความ
อันหยาบช้า ดันรนอยู่ ชนเหล่าใดเป็นอสัตบุรุษ อัน
ฐลูปกปิดให้เนื้อชนกันจนตายก็ดี ให้นกตีกันจนตาย
ก็ดี ชนเหล่านั้น ต้องไปตกอุสสทนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺโม ปโต** ความว่า ธรรมคือกุศล
กรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นทางที่ดำเนินไปสู่สุคติ เป็นทางเกษม ไม่มีภัย
เฉพาะหน้า. บทว่า **วิสมชีวิน** คือ สำเร็จการเลี้ยงชีพโดยธรรม. บทว่า
นिरเย ความว่า อาตมภาพจะกล่าวนรกที่บังเกิดแก่สัตว์เหล่านี้แต่พระองค์.
บทว่า **สุโณหิ เม** ความว่า พระมหาสัตว์แม้ถูกพระราชธรรมาธิการถึงนรกที่
พวกชนผู้ฆ่าบิดาบังเกิดเกล้า ก็มีได้แสดงนรคนั้นก่อนแล้วจึงกล่าวอย่างนี้ เพื่อจะ
แสดงมหานรก ๘ ขุม และอุสสทนรก ๑๖ ขุม. ถามว่า เพราะเหตุไร? แก้วว่า
เพราะเมื่อพระมหาสัตว์แสดงถึงนรกที่ธรรมาธิการนั้นก่อน พระราชาจึงมีพระ-
หฤทัยแตกสวรโรคเสียในที่นั้นเป็นแน่แท้ ก็พระราชาทอดพระเนตรเห็นสัตว์
ทั้งหลายผู้ใหม่อยู่ในนรกเหล่านี้ ย่อมจะถือเอาไว้เป็นตัวอย่าง ทรงมีอุปถัม-
ภกกรรมอันเกิดพร้อมแล้ว ด้วยทรงเข้าพระทัยว่า แม้สัตว์เหล่าอื่นก็มีกรรม

อันชั่วช้าเลวทรามมากเหมือนกับตัวเรา เราจักต้องหมกไหม้ในระหว่างแห่งนรกเหล่านี้ ดังนี้แล้ว ก็จักเป็นผู้หาพระโรคคือความกลัวมิได้ ก็เมื่อพระมหาสัตว์แสดงนรกเหล่านั้น ทำแผ่นดินให้แยกออกเป็น ๒ ภาค ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ก่อนแล้ว จึงแสดงภายหลัง เนื้อความแห่งคำเหล่านั้น มีดังต่อไปนี้ สัตว์นรกทั้งหลาย อันนายนิรยบาลถืออาวุธต่าง ๆ อันลูกโพลงแล้ว ตัดให้เป็นท่อนน้อย ท่อนใหญ่ ย่อมมีชีวิตอยู่บ่อย ๆ (คือตายแล้วก็เกิดมารับกรรมอีก) ในนรกนี้ เหตุนั้น นรกนั้นจึงชื่อว่า **สัตยชีวะ**. นายนิรยบาลทั้งหลาย พวกนั้นถือโหรีร้องติดกันไม่ขาดระยะ ถืออาวุธต่างชนิดที่ไฟลูกโพลง ติดตามไล่ฆ่าสัตว์นรกทั้งหลาย ผู้กำลังวิ่งหนีไป ๆ มา ๆ อยู่บนเหนือแผ่นดินโลหะอันลูกโพลงด้วยไฟ เมื่อสัตว์ล้มลงบนแผ่นดินที่ลุกเป็นไฟแล้ว จึงจึงสายบรรทัดอันลูกโชนด้วยไฟ แล้วถือขวานที่ไฟกำลังติด พวกโหรีร้องทำสัตว์นรกผู้คร่ำครวญอยู่ ด้วยเสียงอันน่าเวทนาเป็นอย่างมากให้เป็น ๘ ส่วนข้าง ๑๖ ส่วนข้าง เป็นไปอยู่ในนรกนี้ เหตุนั้น นรกนั้นจึงชื่อว่า **กาฬสุตตะ**. ภูเขาเหล็กลุกเป็นไฟทั้งหลาย ลูกใหญ่ ๆ หลายลูก กระทบสัตว์อยู่ในนรกนี้ เหตุนั้น นรกนั้น จึงชื่อว่า **สังฆาฏะ** ได้ยินว่า นายนิรยบาลทั้งหลาย ให้สัตว์นรกเข้าไปในแผ่นดินเหล็กที่ลูกโพลง ได้ ๕ โยชน์เพียงเอน แล้วกระทำไม่ให้หวั่นไหวในนรกนั้น ลำดับนั้น ภูเขาเหล็กอันลูกโพลง ลูกใหญ่ ๆ เกิดขึ้นแต่ด้านทิศบูรพา ครางกระหึ่มอยู่เหมือนเสียงอสณิบาด กลิ้งมาบดสัตว์เหล่านั้น รวบรวมมาบดจนกระทั่งให้เป็นผงแล้วไปตั้งอยู่ในทิศปัจฉิม แม้ภูเขาเหล็กที่ตั้งขึ้นแต่ทิศปัจฉิม ก็กลิ้งไปเหมือนอย่างนั้นนั่นแล แล้ว ตั้งอยู่ในทิศบูรพา อนึ่ง ภูเขาทั้ง ๒ ลูกนั้นได้กลิ้งมาปะทะกันแล้ว บดขยี้สัตว์นรก คุบบีบถ้ำอ้อยในเครื่องยนตร์สำหรับบีบอ้อย ฉะนั้น สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมเสวยทุกข์ในสังฆาฏนรกนั้น ตลอดหลายแสนปีเป็นอันมาก ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า เทว จ โรรุวา ความว่า โรรุวนรก ๒ คือ ชาลโรรุวะ ๑

ฐุมโรรุวะ ๑. บรรดาโรรุวนรกทั้ง ๒ นั้น ชาลโรรุวะเต็มไปด้วยเปลวไฟอันแสดงคล้ายเลือด ดำรงอยู่ตลอดกาล. ฐุมโรรุวะเต็มไปด้วยควันอันเสบ. ในโรรุวนรกทั้ง ๒ นั้น เปลวไฟจะแทรกเข้าไปตามปากแผลทั้ง ๕ ของพวกสัตว์นรกผู้หมกไหม้อยู่ในชาลโรรุวะแล้ว จึงเผาสรณะ. ควันเสบแทรกเข้าไปตามปากแผลทั้ง ๕ ของเหล่าสัตว์นรกผู้ไหม้อยู่ในฐุมโรรุวะ แล้วจึงค่อยทำสรณะให้เป็นผงไหลออกมาคล้ายดั่งแป้ง ฉะนั้น. สัตว์นรกผู้หมกไหม้อยู่ในนรกแม่ทั้ง ๒ นั้น ย่อมร้องดัง ท่านจึงเรียกนรกแม่ทั้ง ๒ นั้นว่า โรรุวะ. ความว่างเปล่า คือระหว่างคันของเปลวไฟ สัตว์ผู้หมกไหม้อยู่ และทุกข์ของสัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่มีในนรกนี้ เหตุนั้น นรกนั้นจึงชื่อว่า อวิจิ. อวิจินรกเป็นสถานที่ใหญ่ จึงได้ชื่อว่า มหาอวิจิ. จริงอยู่ในมหาอวิจินรคนั้น เปลวไฟทั้งหลาย ตั้งขึ้นแต่ฝาด้านทิศบูรพาเป็นต้นแล้ว กลับมากระทบในฝาด้านทิศปัจฉิมเป็นต้น ทะลุฝาก่อนแล้วจับข้างหน้าได้ ๑๐๐ โยชน์ เปลวไฟที่ตั้งขึ้นในเบื้องต่ำย่อมกระทบเบื้องบน เปลวไฟที่ตั้งขึ้นเบื้องบนย่อมกระทบในเบื้องต่ำขึ้นชื่อว่า เปลวไฟทั้งหลาย ในอวิจิมหานรกนี้ ย่อมไม่มีระหว่างอย่างนี้นั้นแหละ ก็สถานที่มีประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ภายในมหานรกนั้น เต็มไปด้วยสัตว์ทั้งหลายหาระหว่างคันไม่ได้เลย ประคูดังทะนานเต็มไปด้วยน้ำมันและแป้ง ฉะนั้น ประมาณของเหล่าสัตว์ผู้หมกไหม้อยู่ ย่อมไม่มีด้วยอิริยาบถทั้ง ๔ และสัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ย่อมไหม้อยู่ในที่เฉพาะของตนเท่านั้น. ขึ้นชื่อว่า ระหว่างแห่งสัตว์ทั้งหลายในมหานรกนี้ ย่อมไม่มีด้วยประการฉะนี้. อุเบกขาอันเป็นอกุศลวิบาก ๖ อย่างที่เหลือ ย่อมเป็นอัปโภคหาริก เพราะความที่ทุกข์ในมหานรกนั้นมีกำลัง เฝ้าอยู่เนื่องๆ เปรียบ

เหมือนหยาดแห่งน้ำผึ้ง ๖ หยาดในปลายลิ้น ย่อมเป็นอัปโภหาริก เพราะ
ความที่หยาดของทองแดงอันเป็นส่วนที่ ๗ เป็นของมีกำลังเผาอยู่เนืองๆ ฉะนั้น
ทุกข์เท่านั้น ย่อมปรากฏ คือ ย่อมปรากฏระหว่างมิได้. ขึ้นชื่อว่าระหว่าง
แห่งความทุกข์ในมหานรกนี้ ย่อมไม่มีด้วยประการฉะนี้. อวิจิมหานรกนี้นั้น
รวมทั้งฝาทิ้งหลาย วัดโดยผ่ากลางได้ ๓๑๘ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๕๕๔ โยชน์
รวมทั้งอุสสทนรกด้วยเป็นหมื่นโยชน์. บัณฑิตพึงทราบความที่อวิจิมหานรกนั้น
เป็นสถานที่ใหญ่ถึงเพียงนี้.

นรกใดเผาสัตว์ทั้งหลายไม่ให้กระดูกได้ เพราะฉะนั้น นรคนั้นจึงชื่อว่า
ตปนะ. นรกใดย่อมยังสัตว์ทั้งหลายให้เร่าร้อนอย่างเหลือเกิน เพราะฉะนั้น
นรคนั้นจึงชื่อว่า ปตปนะ. นายนรบาลทั้งหลาย ย่อมให้สัตว์นั่งบนหลาว
เหล็กที่ลุกโพลง มีประมาณเท่าลำตาล ในตปนนรคนั้น แผ่นดินภายใต้แต่
ที่นั่น ย่อมลุกโพลง ส่วนหลาวไม่ติดไฟ สัตว์ทั้งหลายย่อมลุกเป็นเปลวเพลิง
นรคนั้น ย่อมเผาสัตว์ไม่ให้กระดูกได้ ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง นายนรบาล
ย่อมประหารสัตว์ผู้เกิดในนรคนอกนี้ ด้วยอาวุธทั้งหลายที่กำลังลุกโชนแล้ว
ให้ขึ้นสู่ภูเขาเหล็กมีไฟโพลง. ในเวลาที่สัตว์เหล่านั้น ยืนอยู่บนยอดภูเขา ลม
อันมีกรรมเป็นปัจจัย ย่อมประหารสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นไม่อาจจะทรงตัว
อยู่ได้บนภูเขานั้น ก็มีเท่าในเบื้อง มีศิระในเบื้องต่ำตกลงมา. ลำดับนั้น
หลาวเหล็กลุกเป็นไฟ ย่อมตั้งขึ้นแต่แผ่นดินเหล็กเบื้องต่ำ. สัตว์นรกเหล่านั้น
ก็เอาศิระกระแตกหลาวเหล็กเหล่านั้นทีเดียว มีร่างกายทะลุเข้าไปในหลาว
เหล็กเหล่านั้นลุกโพลงไหม้อยู่. นรคนั้น ย่อมเผาสัตว์ให้เร่าร้อนเหลือเกิน
ด้วยประการฉะนี้แล.

ก็พระโพธิสัตว์ เมื่อจะแสดงนรกเหล่านั้นให้ปรากฏ จึงแสดงถึงสัตถุชีวนรกก่อน เพราะได้เห็นสัตว์นรกทั้งหลายผู้หมกไหม้อยู่ในสัตถุชีวนรกนั้น มหาชนจึงเกิดความหวาดกลัวขึ้นเป็นอย่างมากแล้ว จึงให้สัตถุชีวนรกนั้น อันตรธานหายไป ทำแผ่นดินให้แยกออกเป็น ๒ ส่วนอีกครั้งหนึ่งแล้ว จึงแสดงกาฬสุตตนรก. พอเมื่อความหวาดกลัวเป็นอย่างมากเกิดขึ้นแก่มหาชน เพราะได้เห็นสัตว์ทั้งหลายหมกไหม้อยู่ในกาฬสุตตนรกเช่นนั้น จึงบันดาลให้กาฬสุตตนรกนั้นอันตรธานหายไป. พระโพธิสัตว์แสดงนรกโดยลำดับอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงเชิญเสด็จพระราชามาแล้ว ทูลว่า ขอถวายพระพร พระองค์ควรจะได้ทอดพระเนตรสัตว์ทั้งหลายผู้หมกไหม้อยู่ในมหานรกทั้ง ๘ ชุมเหล่านี้บ้าง จะได้ทรงบำเพ็ญความไม่ประมาท ดังนี้แล้ว หวังจะกล่าวถึงหน้าที่แห่งมหานรกเหล่านั้น ซ้ำอีกครั้ง จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า นรก ๘ ชุม ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกฺขตา ความว่า นรกทั้ง ๘ ชุมที่ อาตมภาพทูลแล้วแก่พระองค์นี้ บัณฑิตทั้งหลาย ในกาลก่อนก็ได้เคยกล่าวไว้แล้วเหมือนกันนะ. บทว่า อากิณฺณา คือ บริบูรณ. บทว่า ปจฺเจกา โสฬสฺสุตฺตา ความว่า มหานรกทั้ง ๘ ชุมเหล่านี้ แต่ละชุม ๆ มีประอยู่ ๔ ประตุ แต่ละประตุมีอุสสทนรกประตุละ ๔ มหานรกแห่งหนึ่ง ๆ จึงได้มีอุสสทนรกแห่งละ ๑๖ ชุม รวมอุสสทนรกทั้งหมดเป็น ๑๒๘ (เป็นนรกย่อย) รวมกับมหานรกอีก ๘ ชุม จึงเรียกว่านรก ๑๓๖ ชุม ด้วยประการฉะนี้ (๘ x ๔ = ๓๒ x ๔ = ๑๒๘ + ๘ = ๑๓๖). บทว่า กทริยตาปนา ความว่า นรกเหล่านี้แม้ทั้งหมด เป็นสถานที่ทำคนผู้แข็งกระด้างให้เร่าร้อน น่ากลัว เพราะมีความทุกข์เป็นกำลัง มีเปลวไฟ เพราะมีเปลวไฟเกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่

ตลอดทั้งป มีภัยมากมาย เพราะมีความน่ากลัวอยู่อย่างมาก มีรูปร่างน่าขนลุก
ขนพอง เพราะพอบุคคลเห็นเข้าก็ขนลุกขนพอง ดูพิลึก เพราะน่าเกลียดน่ากลัว
มีภัยรอบด้านเพราะเป็นที่เกิดขึ้นแห่งภัย มีความลำบาก เพราะหาความสุขไม่
ได้เลย. บทว่า จตุกโกณา ได้แก่ นรกแม่ทั้งหมดก็เป็นเช่นกับหีบ ๔ เหลี่ยม.
บทว่า วิภตุตา คือ แบ่งไว้เป็นประตูทั้ง ๔ ด้าน. บทว่า ภาคโส มิตา
คือ นับตั้งไว้เป็นส่วน ๆ ด้วยสามารถทางประตูทั้งหลาย. บทว่า อยสา
ปฏิกษุชิตา ความว่า นรกแม่ทั้งหมดถูกปิดแล้ว ด้วยกระเบื้องเหล็กประมาณ
๕ โยชน์. บทว่า ผุฏา ติฏฺฐนฺติ ความว่า นรกแม่ทั้งหมด แผ่ไปตั้งอยู่ตลอด
เนื้อที่ประมาณเพียงเท่านี้. บทว่า อุทฺธปาทา อวิสิรา อธิบายว่า พระ-
โพรหัสต์ว่ากล่าวอย่างนี้ หมายถึงสัตว์ผู้กลิ้งเกลือกตกไปอยู่ ในนรกนั้นบ่อย ๆ.
บทว่า อติวตุตฺตาริ ความว่า สัตว์ที่กล่าวล่วงเกินด้วยวาจาหยาบคายทั้งหลาย.
ได้ยินมาว่า สัตว์ทั้งหลายผู้กระทำความผิด ในสมณพราหมณ์ผู้ดำรงอยู่ในธรรม
ย่อมหมกไหม้อยู่ในมหานรกโดยมากก็เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า
เต ภูหนา อธิบายว่า สัตว์ผู้กล่าวล่วงเกินพระฤาษีเหล่านั้น เป็นผู้มีความ
เจริญอันถูกกำจัดแล้ว เพราะกำจัดความเจริญของตนเอง ย่อมหมกไหม้อยู่
คล้ายกับปลาที่เขาทำให้เป็นชิน ๆ. บทว่า อสงฺเขยฺเย ความว่า ใคร ๆ ไม่
สามารถจะนับได้. บทว่า กิพฺพิสการิโน คือ ผู้มีปกติการทำกรรมอันทารุณ
โหดร้าย. บทว่า นิภฺขมเนสิโน ความว่า สัตว์เหล่านั้น แม้จะค้นหา
แสวงหาหนทางออกจากนรก ก็มีได้ถึงประตูทางออกเลย. บทว่า ปุรฺตฺติเมน
ความว่า ในเวลาที่ประตูยังไม่ปิด สัตว์เหล่านั้นก็จะพากันมุ่งหน้าวิ่งไปยังประตู
นั้น. อวัยวะมีผิวพรรณเป็นต้นของสัตว์เหล่านั้น ก็จะถูกไหม้ไฟในที่นั่นเอง.
พอเมื่อสัตว์เหล่านั้นวิ่งไปใกล้จะถึงประตู ประตูก็ปิดเสีย ประตูข้างหลังก็ปรากฏ
คล้ายเหมือนว่าถูกเปิดแล้ว. แม้ในประตูด้านอื่น ๆ ทั้งหมดก็นัยนี้เหมือนกัน.

บพว่า น **สาธุรูป** ความว่า บุคคล (อย่า) พึ่งเข้าไปเบียดเบียนพระฤาษี ผู้มีรูปดีดุจดังงูมีประการดังกล่าวแล้ว ด้วยที่นั่ง ด้วยคำหยาบ หรือด้วยกายกรรม ถามว่า เพราะเหตุใด ? ตอบว่า เพราะจะต้องได้เสวยความทุกข์อย่างใหญ่- หลวง ในมหานรกทั้ง ๘ ขุม เหตุกระทบกระทังท่านผู้สำรวจแล้ว และมี ตบธรรม.

บัดนี้ พระโพธิสัตว์หวังจะแสดงถึงพระราชชา ผู้ทรงกระทบกระทบเทียบ พระฤาษีเห็นปานนั้นแล้ว ประสบความทุกข์นั้น ๆ จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า **อติกาโย** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **อติกาโย** ได้แก่ มีพระวรกาย ใหญ่โต สมบูรณ์ด้วยกำลัง. บพว่า **มหิสฺสาโส** ได้แก่ ผู้ถือธนู. บพว่า **สหัสสพาทู** ความว่า มีแขนพันหนึ่ง เพราะสามารถยกธนูได้ด้วยแขนพันแขน ที่ต้องใช้บุคคลผู้ถือธนู ๕๐๐ คน ถึงจะยกขึ้นได้. บพว่า **เกกกาธิโป** คือ ผู้เป็นใหญ่ในเกกกรัฐ. บพว่า **วิฆวฺกโต** ได้แก่ ถึงความพินาศ. เรื่อง ทั้งหลายมีพิสดารแล้วในสรภังคชาดก. บพว่า **อุปฺหจฺจ มนฺ** ได้แก่ ทำจิต ของตนให้ประทุษร้าย. บพว่า **มาตงฺคสุมิ** คือ ในมาตงคบัณฑิต. เรื่อง ได้เล่าไว้แล้วในมาตงคชาดก. บพว่า **กณฺหฺทิปายนาสฺซช** คือ ทำร้าย พระดาบสผู้มีชื่อว่า กัณหฺทิปายนะ. บพว่า **ยมสาธนํ** ได้แก่ นรก. เรื่องมี พิสดารแล้วในฉฏฺชาดก. บพว่า **อิสินา** ได้แก่ พระดาบสชื่อว่า กปีละ. บพว่า **ปาเวกฺขิ** ได้แก่ เข้าไปแล้ว. บพว่า **เจจฺจโ** ได้แก่ พระเจ้าเจติยราช. บพว่า **หีนฺตุโต** ได้แก่ มีอัตรภาพอันเสื่อมไปรอบแล้ว คือ หมดฤทธิ. บพว่า **กาลปริยายํ** ได้แก่ ถึงเวลาตายโดยปริยาย. เรื่องกล่าวไว้แล้วในเจติยชาดก. บพว่า **ตสุมา** ความว่า เพราะเหตุที่บุคคลผู้เป็นไปในอำนาจแห่งจิต ผิดใน ฤาษีทั้งหลายแล้ว ย่อมหมกไหม้อยู่ในมหานรกทั้ง ๘. บพว่า **ตสุมา** หิ

ฉันทาคมนิ ความว่า บัณฑิตย่อมไม่สรรเสริญการถึงอคติแม้ทั้ง ๔ อย่างมีฉันทาคติเป็นต้น. บทว่า **ปทุญฺเจน** คือ โกรธแล้ว. บทว่า **คณฺหฺวาโส** **นิริยํ อโ** ความว่า บุคคลผู้นั้น ย่อมไปสู่นรกเบื้องตํานั้นแล ด้วยผลกรรมที่ตนควรไปสู่เบื้องตํานั้น. แต่ในพระบาลีท่านเขียนไว้เป็น **นิริยสุสํ** ดังนี้. ความข้อนี้หมายถึงว่า ย่อมไปสู่อุสสทนรก. บทว่า **วฺขุเต** ได้แก่ ท่านผู้เจริญโดยวัย และท่านผู้เจริญโดยคุณ. บทว่า **อนปจฺจา** ความว่า คนเหล่านั้น ย่อมไม่ได้เหล้าก้อหรือทายาท แม้ในระหว่างแห่งภพ. บทว่า **ตาลวตฺถุ** ความว่า คนเหล่านั้น ย่อมถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง แม้ในทิวชฺฐธรรมคล้ายต้นตาลที่มีรากอันขาดแล้วจะนั้น แล้วไปบังเกิดในนรกทั้งหลาย. บทว่า **หนฺติ** ได้แก่ ทำให้ตาย. บทว่า **จิรี รตฺตาย** ได้แก่ ตลอดกาลยาวนาน.

พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงนรกที่พวกคนผู้เบียดเบียนญาติทั้งหลายหมกหมองอยู่ อย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงนรกที่พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมหมกหมองอยู่ต่อไป จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **โย จ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รฏฺฐํ วิพฺชฺสโน** ได้แก่ เป็นผู้ถึงอคติด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้นแล้ว กำจัดชาวแวนแคว้นเสีย. บทว่า **อจฺจิสฺสมปรโต โส** ได้แก่ พระราชาพระองค์นั้น เป็นผู้อันกลุ่มแห่งเปลวไฟโหมล้อมแล้ว. บทว่า **เตโชภฺกฺขุสฺส** ได้แก่ เคี้ยวกินไฟอยู่ที่เดียว. บทว่า **คตฺตานิ** ได้แก่ องค์อวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหมดในสรีระ ในที่ประมาณ ๓ คาบ คือ เปลวไฟเป็นกลุ่มเดียวกันทั้งหมด มีพร้อมทั้งอวัยวะเหล่านี้ คือ ปลายขนและเล็บ. บทว่า **ตุณฺหฺตฺทฺทิตฺโต** ความว่า สัตว์นรกนั้น ย่อมคร่ำครวญ คล้ายช้างที่นายหัดอาจารย์แทงแล้ว ด้วยขอกระทำให้มีอาการไม่หวั่นไหว.

พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงนรกที่พวกพระราชา ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม
หมกไหม้อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงถึงนรกที่พวกบุคคลผู้มาบิดาเป็นต้น
หมกไหม้อยู่ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า โย โลกา ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า โลกา ได้แก่ เพราะความโลภในยศและในทรัพย์. บทว่า โทสา
ได้แก่ เพราะตนมีจิตอันโทสะประทุษร้ายแล้ว. บทว่า นิตฺตจํ ความว่า
นายนิรยบาล นำคนผู้มาบิดานั้น ซึ่งหมกไหม้อยู่ในโลหกุมภี ตลอดหลายพัน
ปีออกมาแล้ว ทำสรีระซึ่งสูง ๓ กวุดของสัตว์นั้น ไม่ให้มีหนัง (ลอกหนัง
ออก) แล้วผลักให้ล้มลงบนแผ่นดินโลหะอันไฟลุกโพลง ทิ่มแทงด้วยหลาว
เหล็กอันคม จนละเอียดเป็นผุยผง. บทว่า อนุชฺชํ กริตุวา ความว่า พระ
โพธิสัตว์ ทูลว่า คู่ก่อนมหาบพิตร นายนิรยบาลทั้งหลาย ทรมานคนผู้มาบิดา
นั้น ให้ล้มลงบนแผ่นดินโลหะที่ไฟกำลังลุกโพลง แล้วเอาหลาวเหล็กที่
ติดไฟลุกโพลง ทิ่มแทงนับแต่ทั้ง ๒ ข้างให้บอดสนิท แล้วเอาบุตร และ
กริสอันร้อนยัดใส่เข้าไปในปาก แล้วหมุนเวียนสัตว์นั้น ไป คล้ายดั่งที่ทำด้วย
ฟาง แล้วกดให้จมลงในน้ำโลหะอันแสบ ซึ่งตั้งอยู่โดยตลอดกัป. บทว่า
ตตฺตํ ปกฺกฏฺฐิตมโยคฺคฺพณฺจ ความว่า นายนิรยบาลทั้งหลายให้สัตว์นรก
นั้นเคี้ยวกินเปลือกตม คือลูกอันเคี้ยวปลานแล้ว และก้อนเหล็กอันลุกโชนอีก
ด้วย ก็สัตว์นรคนั้น พอเห็นลูกและก้อนเหล็กที่นายนิรยบาล นำมาอยู่นั้นแล้ว
ก็ปิดปากเสีย ถ้าดับนั้น นายนิรยบาล จึงเอาพาลไถยวามีปลายร้อนยิ่งนัก ลูก
เป็นเปลวไฟ กดปากของสัตว์นรคนั้นให้อ้าออกแล้ว ใส่เบ็ดเหล็กที่ผูกสายเชือก
เข้าไปเกี่ยวเอาลิ้นออกมา แล้วยัดใส่ก้อนเหล็กนั้นลงไปปากที่อ้าอยู่นั้น.
บทว่า รกฺขสา ได้แก่ นายนิรยบาล. บทว่า สามา จ ความว่า พระ
โพธิสัตว์ทูลว่า คู่ก่อนมหาบพิตร ผุ่งสุนัขแดง ผุ่งสุนัขมีสีต่าง ผุ่งแร้งมีปาก
เป็นโลหะ ผุ่งกาป่าและผุ่งนกนานาชนิด เหล่าอื่น ก็พากันมาชุมนุมจุกกระซาก

ลากเอาลิ้นของบุคคลผู้มาบิดานั้นออกมาด้วยเบ็ด แล้วกัศลินที่นำออกไว้บนแผ่นดิน ด้วยขอเหล็กหลายอัน คล้ายกะเอาอาวุธมาตัดทำให้เป็นส่วน ๆ โดยอาการเหมือนกากบาท. บทว่า **วิปฺพนุทฺมานํ** ความว่า ผุ่งสัตว์เหล่านั้นย่อมพากันเคี้ยวกินสัตว์นรกทั้งหลาย เหมือนเคี้ยวกินของอันเป็นเดนที่มีเลือดออก ฉะนั้น. บทว่า **ตํ ททฺตกาฬํ** ความว่า นายนิรยบาลเที่ยวเดินทูปตีสัตว์นรกผู้มาบิดานั้น ซึ่งมีสรีระอันไฟไหม้แล้วลุกโพลงอยู่ ประจูดังผลกะเบาอันไฟไหม้อยู่ ฉะนั้น. บทว่า **ปริภินฺนคตฺตํ** ได้แก่ มีตัวอันแตกแล้วในที่นั้น ๆ. บทว่า **นิปีโปถยนฺตา** ได้แก่ เอาค้อนเหล็กที่ไฟลุกโพลงทูปตี. บทว่า **รติ หิ เตสํ** ความว่า ความยินดีนั้น ย่อมเป็นความสนุกสนานของพวกนายนิรยบาลเหล่านั้น. บทว่า **ทฺถุจฺฉิโน ปนิตเร** ความว่า ส่วนสัตว์นรกนอกนี้ ย่อมเป็นผู้ได้รับความทุกข์. บทว่า **เปตฺติจฺฉาภฺชิโน** คือผู้มาบิดา พระราชา ครั้นทอดพระเนตรเห็นนรกที่บุคคลผู้มาบิดาทั้งหลายหมกไหม้อยู่นี้ ได้เป็นผู้สะดุ้งกลัวแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ครั้นได้ปลอบพระราชาพระองค์นั้นแล้ว จึงแสดงนรกที่บุคคลผู้มามารดาทั้งหลายหมกไหม้อยู่. บทว่า **ยมกฺขยํ** คือที่อยู่ของพระยายม ได้แก่ นรก. บทว่า **อตุตฺถมฺมุผลฺลปฺโค** ได้แก่ เข้าถึงแล้วด้วยผลกรรมของตน. บทว่า **อมนุสฺสุตา** ได้แก่ พวกนายนิรยบาล. บทว่า **หฺนฺตารํ ชนฺยฺนฺตฺติยา** คือ ผู้มามารดา. บทว่า **พาเลหิ** ความว่า นายนิรยบาลพันด้วยผาดผูกด้วยขอเหล็ก และบีบคั้นอยู่ด้วยยนต์เหล็ก. บทว่า **ตํ** คือบุคคลผู้มามารดานั้น. บทว่า **ปาเยนฺตฺติ** ความว่า ก็เมื่อสัตว์นรกนั้นถูกบีบคั้นอยู่ โลหิตย่อมไหลออกจนเต็มกระเบื้องเหล็ก ลำดับนั้น พวกนายนิรยบาล ย่อมนำสัตว์นรกนั้นออกมาจากเครื่องยนต์ สรีระของสัตว์นรกนั้น

ยอมกลับเป็นปกติตามเดิม ในขณะนั้นทีเดียว พวกนายนิรยบาล จึงให้สัตว์
นรกนั้น นอนหงายบนแผ่นดิน แล้วให้คี้มโลหิตที่กำลังเดือดพล่าน จุกทอง
แดงที่กำลังละลายอยู่ ฉะนั้น. บทว่า **โอคฺคยฺห ติฏฺฐติ** ความว่า นาย
นิรยบาลทั้งหลาย บีบสัตว์นรกนั้นด้วยขนค้เหล็ก แล้วโยนลงไปในบ่อตม คือ
คู่อันมากมายน่าเกลียด และปฏิภูมิด้วยกลิ่นเหม็นฟุ้งตลอดหลายพันปี. สัตว์
นรกนั้น ค้างลงสู่ห้วงน้ำนั้นอยู่. บทว่า **อติกาเย** คือ มีสรีระประมาณเท่า
เรือโกลนลำหนึ่ง. บทว่า **อโยมุขา** คือมีปากเป็นเหล็กแหลม. บทว่า **จวี
เภตฺวาน** ความว่า ทำลายตั้งแต่ผิวหนังไปจนกระทั่งกระดูก บางทีก็กินเข้าไป
ไปถึงเหยื่อในกระดูก. บทว่า **ปลิทฺธา** คือ เลื้อยได้ไป. ก็หมุ่นนอนเหล่านี้นั้น
ยอมกัถกินอย่างเดียวกันเท่านั้นก็หาไม่ ยังจะได้เข้าไปทางปากข้างเป็นต้น
ออกทางปากบนเป็นต้น เข้าไปทางข้างเบื้องซ้ายเป็นต้นแล้ว ออกจากทางข้าง
เบื้องขวาเป็นต้น ย่อมทำสรีระทุกส่วนให้เป็นช่องน้อยช่องใหญ่ สัตว์นรกนั้น
ได้รับความลำบากเป็นอย่างยิ่งร้องไห้คร่ำครวญหมกไหม้อยู่ในนรกนั้น. บทว่า
โส จ ความว่า บุคคลผู้มามารดา นั้น ตกสู่ นรกมีประมาณเล็กได้ร้อยชั่วบุรุษ
นั้นแล้ว ย่อมจมลงไปจนมิดศีรษะทีเดียว ก็ซากศพนั้น ย่อมเนาเปื่อยส่งกลิ่น
ฟุ้งตลบไปจนตลอดที่ร้อยโยชน์โดยรอบ. บทว่า **มาตุมาฏี** คือผู้มามารดา.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงนรกที่บุคคลผู้มามารดาหมกไหม้อยู่อย่าง
นี้แล้ว เมื่อจะแสดงถึงนรกที่พวกหญิงผู้ทำสัตว์เกิดในครรภ์ ให้ตกไปไหม้อยู่
จึงกล่าวคาถาต่อไปอีก. บทว่า **ชฺรชฺชารมนฺนุกุมฺมา** ได้แก่ ก้าวล่วงนรกที่
มีคมประคูดมิดโกน ได้ยินว่า. นายนิรยบาลทั้งหลายในนรกนั้น ย่อมถือเอา
มิดโกนที่คมเด่นใหญ่ ๆ แล้ววางไว้เบื้องบน แต่นั้น หญิงเหล่าใด คี้มกิน
ยาร้อนที่ทำครรภ์ตกไปเป็นต้นแล้ว ทำครรภ์ให้ตกไป นายนิรยบาลก็คิด

ตามโบายดีหญิงผู้ที่ทำให้ตกไปเหล่านั้น ด้วยอาวุธทั้งหลายที่มีไฟลูกโพลงหญิงเหล่านั้น ก็ขาดออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย บนคมแห่งมีดโกนที่คมกริบ ลูกชิ้นบ่อย ๆ ก้าวล่วงซึ่งนรกมีคมแห่งมีดโกนอันก้าวล่วงได้ยากอย่างยิ่งนั้น ครั้นล่วงพ้นไปแล้ว ก็ยังถูกนายนิรยบาลไล่ติดตาม ย่อมตกลงไปสู่แม่น้ำเวตรณีนันไม่เสมอข้ามไปได้ยาก เหตุแห่งกรรมในนรกนั้น ๆ จักมีแจ้งในเนมิชาดก.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงนรกแห่งพวกหญิงผู้ที่ทำให้ตกไปอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงถึงนรกไม้จ้าวมีหนามแหลม ที่พวกบุรุษผู้ผิดในภริยาของคนอื่น และพวกหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีหมกหม้ออยู่นั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อโสมยา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุกโต มลิตมฺพนฺติ** ความว่า กิ่งของไม้จ้าวเหล่านั้น ห้อยลงมาริมฝั่งแห่งแม่น้ำเวตรณีนันทั้ง ๒ ฟาก. สัตว์ทั้งหลายผู้มีสิทธิ์ที่ไฟลูกโพลงอยู่เหล่านั้น เป็นผู้มีเปลวไฟตั้งอยู่. บทว่า **โยชนํ** ความว่า สัตว์เหล่านั้นมีสิทธิ์สูง ๓ ศาวุต แต่ยอมเป็นผู้สูงถึงโยชนหนึ่งกับเปลวไฟที่ตั้งขึ้นแต่สิทธิ์. บทว่า **เอเต สขนฺติ** ความว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ผิดในภริยาของตนเหล่านั้นนั้น ถูกนายนิรยบาลทิ่มแทงด้วยอาวุธนานาชนิดต้องขึ้นอยู่ในนรกไม้จ้าวเหล่านั้น. บทว่า **เต ปตฺนฺติ** ความว่า สัตว์นรกเหล่านั้น ติดอยู่ที่ค้ำคบแห่งต้นไม้ ใหม้อยู่หลายพันปี ถูกนายนิรยบาลเอาอาวุธทิ่มแทงเข้าอีก ก็กลิ้งเอาศีรษะลงเบื้องต่ำ ตกลงมา. บทว่า **ปฺลฺล** คือมากมาย. บทว่า **วินิวทฺตฺวา** ความว่า ในเวลาที่สัตว์นรกเหล่านั้น ตกลงจาต้นจ้าวนั้น หลาวทั้งหลายแทงขึ้นแต่แผ่นดินเหล็กในภายใต้ คอยรับศีรษะของสัตว์เหล่านั้นพอดี หลาวเหล่านั้น ย่อมแทงทะลุออกทางเบื้องต่ำของสัตว์เหล่านั้น. สัตว์นรกเหล่านั้น ถูกหลาวอันเป็นอาวุธทิ่มแทงเอาแล้วอย่างนี้ ย่อมนอนอยู่ตลอดกาลนาน. บทว่า **ทิมํ** ความว่า เมื่อไม่ได้การนอนหลับ จึงตื่นอยู่ตลอดกาลยี่ดียว. บทว่า **ตโต รตฺยา วิวสฺเน** ความว่า โดยล่วง

กาลนานในเวลาที่ล่วงไปแห่งราตรีทั้งหลาย. บทว่า **ปวชุนฺติ** ความว่า สัตว์นรกเหล่านั้น ถูกนายนิรยบาลจับโยนเข้าไปยังโลหกุมภี อันไฟลุกโพลง มีเนื้อที่ประมาณ ๖๐ โยชน์ คือโลหกุมภีที่เต็มไปด้วยน้ำทองแดงอันไฟลุกโพลง อยู่ ตั้งอยู่ตลอดกัปแล้ว ไหม้อยู่ในโลหกุมภีนั้น. บทว่า **ทฺสุสฺสึลา** ได้แก่ ผู้ประพฤติดิฉินในภริยาของคนอื่น.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงนรกไม่วิวที่พวกบุรุษผู้ปรารถนาผิดใน ภริยาของคนอื่น และพวกหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามี หมกไหม้อยู่อย่างนี้แล้ว เบื้องหน้าแต่นี้ไป เมื่อจะประกาศถึงสถานที่ของพวกหญิงผู้ไม่บำเพ็ญวัตรใน สามี และวัตรในพ่อค้าเป็นต้น พวกนั้นหมกไหม้อยู่ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ยา จ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อติมณฺยุตฺติ** ความว่า หญิงผู้ทำ ซึ่งสามีกวัตรดังที่กล่าวไว้แล้วในภิงสชาดก ล่วงละเมิดคูหมั้นสามี. บทว่า **เขญฺจฺ วา** ได้แก่ พี่ชายของสามี. บทว่า **นฺนฺนุทฺถํ** ได้แก่ น้องสาวของ สามี. จริงอยู่ ภริยาไม่บำเพ็ญวัตรต่าง ๆ ชนิดเป็นต้นว่า การนึ่งมีอนวดทำ นวดหลัง ให้อาบน้ำ ให้บริโภคอาหาร แก่ชนเหล่านี้แม้แต่คนใดคนหนึ่งให้ บริบูรณ์ ไม่ตั้งหิริและโอตตปปะในชนเหล่านั้น ชื่อว่า ย่อมคูหมั้นชนเหล่านั้น แม้หญิงนั้น ก็ไปบังเกิดในนรก. บทว่า **วฺจฺเณ** ความว่า ก็เมื่อหญิงนั้น ไม่บำเพ็ญสามีกวัตรเป็นต้นให้บริบูรณ์ ค่าบริภายสามีเป็นต้น บังเกิดในนรก นายนิรยบาลทั้งหลายจับหญิงนั้น ให้นอนลงบนแผ่นดินโลหะแล้ว เอาขอเหล็ก งดปากให้อ้าแล้ว เอาเบ็ดเกี่ยวปลายลิ้น นุคกระชากลากออกมาพร้อมทั้งสาย เชือกที่ผูกไว้. บทว่า **กิมิณฺ** คือเต็มไปด้วยหมู่นอน ท่านกล่าวคำอธิบาย ไว้ว่า ลูกอนมหาบพิตร สัตว์นรกนั้น ถูกกระชากมาแล้วอย่างนี้ ย่อมมองเห็นปลายลิ้นยาวประมาณวาหนึ่ง โดยวาของตนนั้น เต็มไปด้วยนอนทั้งหลาย ตัวโตประมาณเท่าเรือโกลนลำใหญ่ อันเกิดขึ้นในที่ที่ถูกทุบด้วยอาวุธ. บทว่า

วิญญาเปตฺติ. น สกฺโกติ ความว่า แม้ต้องการจะอ่อนวอนนายนิรยบาล ก็ไม่อาจจะกล่าวถ้อยคำอะไร ๆ ได้. บทว่า **ตาปเน** ความว่า หญิงนั้น ใหม้อยู่ในตาปนรกรนั้นตั้งหลายพันปีอย่างนี้แล้ว ยังจะต้องถูกหมกใหม้อยู่ใน มหานครชื่อตาปนะอีก.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงถึงมหานครที่พวกหญิงผู้ไม่บำเพ็ญวัตรใน สามี และวัตรในแม่พี่พ่อพี่เป็นต้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงถึงนครที่พวกคน ผู้ฆ่าสุกรเป็นต้น หมกใหม้อยู่ในบัดนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **โอรพฺภิกา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวณฺเณ วณฺณการกา** ได้แก่ ผู้ทำการ ต่อเสียด. บทว่า **ขารนฺที** ความว่า บุคคลผู้ฆ่าแกะเป็นต้นเหล่านี้ ถูกเบียด เบียนด้วยอาวุธทั้งหลายเหล่านี้มีหอกเป็นต้น ย่อมตกลงไปสู่แม่น้ำเวตรณิ. สถานที่ที่พวกฆ่าแกะเป็นต้นหมกใหม่ที่เหลือ จักมีแจ้งในเนมิชาดก. บทว่า **กฺฎฏการี** ท่านกล่าวหมายถึงบุคคลผู้ทำการตัดสินคดีโกง และผู้ทำการโกงด้วย ตราขังเป็นต้น ในข้อนั้น นครที่พวกผู้ตัดสินคดีโกง พิจารณาคดีโกง และ โกงด้วยราคา หมกใหม้อยู่ จักมีแจ้งในเนมิชาดก. บทว่า **วณฺตุ** คือ สิ่ง ที่สำรอกออกมา. บทว่า **ทฺรุตฺตานํ** ได้แก่ มีอัทภาพอันเป็นไปได้อย่าง. ข้อนี้ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ก่อนมหาบพิตร สัตว์ผู้มีอัทภาพอันถึงความ ลำบากเหล่านั้น เมื่อศีรษะถูกทุบด้วยฆ้อนเหล็ก ก็ย่อมอาเจียนออกมา แต่นั้น ย่อมใส่สิ่งอาเจียนออกมานั้นเข้าไปในปาก ของสัตว์บางพวก ในบรรดาสัตว์ เหล่านั้น ด้วยกระเบื้องเหล็กอันไฟลุกโพลง. สัตว์เหล่านั้นชื่อว่ายอมบริโภคน สิ่งที่สัตว์เหล่านี้อาเจียนออกมา ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **เกรณฺฑกกา** ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก. บทว่า **วิปฺพนฺทมานํ** ความว่า ถูกจับให้นอนคว่ำหน้า และดึงเอาลิ้นออกมา ดิ้นรนไปมาข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **มิเคน** คือ เนื้อที่

เที่ยวหากินน้ำ. บทว่า ปกฺขินา คือนกชนิดนั้นนั่นเอง. บทว่า คนฺตุวา เต
ได้แก่ คนเหล่านั้นไปแล้ว. บทว่า นิรยฺสุสฺสํ ได้แก่ อุตสทนรก แต่ใน
บาลีท่านเขียนไว้ว่า นรคเบื่องต่ำ. กั้นรค นั้น จักมีแจ้งในเนมิชาดกแล.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้แสดงถึงนรกมีประมาณเท่านี้ ด้วยประการฉะนี้
แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทำการเปิดเทวโลกแด่พระราชาแล้ว แสดงเทวโลกแด่
พระราชา จึงทูลว่า

สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไปสู่เบื้องบน เพราะ
กรรมที่ตนประพฤติดีแล้ว ในโลกนี้ ขอเชิญพระองค์
ทอดพระเนตรผลของกรรม ที่บุคคลประพฤติดีแล้ว
เทพเจ้าทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ พระพรหมมีอยู่
คู่ก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นอธิบดีแห่งรัฐ เพราะเหตุนั้น
อาตมภาพขอทูลมหาบพิตร ขอมหาบพิตร จงทรง
ประพาศธรรม คู่ก่อนพระราชา ขอเชิญพระองค์ทรง
ประพาศธรรม เหมือนอย่างธรรมที่บุคคลประพฤติ
ดีแล้ว ไม่เดือดร้อนในภายหลัง ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺโต ได้แก่ ผู้เข้าไปสงบระงับทวาร
๓ มีกายทวารเป็นต้น. บทว่า อุกฺขํ ได้แก่ เทวโลก. บทว่า สหินฺหา
ได้แก่ พร้อมด้วยพระอินทร์ทั้งหลายในเทวโลกนั้น ๆ. จริงอยู่ พระมหาสัตว์
เมื่อจะแสดงถึงหมู่เทวดาทั้งหลาย อันประกอบด้วยเทวดาชั้นจาตุมหาราชแต่
พระราชาพระองค์นั้น จึงทูลว่า ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทอดพระเนตร
เทวดาชั้นจาตุมหาราชทั้งหลาย จงทอดพระเนตรท้าวมาราชทั้ง ๔ จงทอด
พระเนตรเทวดาชั้นดาวดึงส์ จงทอดพระเนตรท้าวสักกะเถิด ดังนี้ เมื่อจะ
แสดงเทวดาทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์และพระพรหม แม้ทั้งหมดเหล่านั้น
อย่างนี้ จึงแสดงต่อไปว่า นี้เป็นผลของกรรมที่ประพฤติดีแล้ว แม้นี้ก็เป็ผล

ของกรรมที่ประพฤติดิแล้วเช่นเดียวกัน. บทว่า **ตนฺตํ พุรุมิ** ความว่า เพราะเหตุนี้ อาตมภาพจะขอทูลกะพระองค์. บทว่า **ธมฺมิ** ความว่า ตั้งแต่วันนี้ไป ขอพระองค์จงดเว้นเวรทั้ง ๕ มีปาณาติบาตเป็นต้น แล้วจงบำเพ็ญบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้นเถิด. บทว่า **ยถา ตํ สฺวจินฺณํ นานฺตุปฺเปยฺย** ความว่า ขอพระองค์จงทรงประพฤดิกรรมนั้นให้เป็นอันประพฤติดิแล้ว คือจงทำบุญให้มาก โดยประการที่บุญกรรมมีทานเป็นต้นนั้น อันบุคคลประพฤติดิแล้ว กรรมที่บุคคลประพฤติดิแล้วนั้น ย่อมไม่ตามเดือดร้อนในภายหลัง เพราะสามารถปกปิดเสียได้ซึ่งความเดือดร้อนมีปีศาจกรรมเป็นต้นเหตุ.

พระราชอาชวชนครั้นได้ทรงสดับธรรมกถาของพระมหาสัตว์แล้ว ตั้งแต่นั้นมา ก็ทรงได้รับความปลอดโปร่งพระหฤทัย ฝ่ายพระโพธิสัตว์อาศัยอยู่ในพระราชอุทยานนั้นสิ้นกาลเล็กน้อยแล้ว ก็กลับไปยังสถานที่อยู่ของตนตามเดิมแล.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อน กิเลสทั้งหลาย จะไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในกาลก่อนพระเจ้าอชาตศัตรู พระองค์นี้ ก็ได้เรตถาคคทำให้ทรงสบายพระหฤทัยแล้ว เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกว่า พระราชาในกาลครั้งนั้น ได้เป็น พระเจ้าอชาตศัตรู หมู่ญาติได้เป็นพุทธบริษัท ส่วนสังกัจจายน์ก็คือเรตถาคค นั้นแล.

จบอรรถกถาสังกัจจายก

จบอรรถกถาสัมมุตตนิบาต ด้วยประการฉะนี้แล

รวมชาดกในสัมมุตตนิบาต

เชิญท่านทั้งหลายพึงภายิตของข้าพเจ้าในสัมมุตตนิบาต (ในนิบาตนี้)

มี ๒ ชาดก คือ โสณกชาดก ๑ สังกัจจายก ๑ และอรรถกถา.

สัตตตินิบาตชาดก

๑. กุสชาดก

ว่าด้วยพระเจ้ากุสราชมลุมหลงรูปโฉมของนางประภาวดี

[๕๔] รัฐของพระองค์นี้ มีทรัพย์ มียาน
มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์ สมบูรณ์ด้วยสิ่งที่น่าปรารถนา
ทั้งปวง ข้าแต่พระมารดา ขอพระองค์จงทรงปกครอง
ราชสมบัติของพระองค์นี้ หม่อมฉันจะขอทูลลาไปยัง
เมืองสาครละ ซึ่งเป็นที่สถิตแห่งพระนางประภาวดี
ที่รัก.

[๕๕] พระองค์ทรงนำหาบใหญ่มาด้วยพระทัย
อันไม่ซื่อตรง จักต้องทรงสวयทุกขใหญ่ทั้งกลางวัน
และกลางคืน ขอเชิญพระองค์เสด็จกลับไปยังกุสาวดี
นครเสียโดยเร็วเถิด หม่อมฉันไม่ปรารถนาให้พระองค์
ซึ่งมีผิวพรรณช้วนอยู่ในที่นี้.

[๕๖] ประภาวดีเอ๋ย พิจารณาในผิวพรรณของ
เธอ จึงจะจากที่นี่ไปยังเมืองกุสาวดีไม่ได้ พิจารณาใน
การเห็นเธอ ได้ละทิ้งบ้านเมืองมารินรมย์อยู่ในพระ-
ราชนิเวศน์อันน่ารื่นรมย์ของพระเจ้ามัททราช ดูก่อน
น้องประภาวดี พิจารณาในผิวพรรณของเธอจนลุ่มหลง
เที่ยวไปยังพื้นแผ่นดิน พี่ไม่รู้จักทิศว่า คนมาแล้วจาก

ที่ไหน พี่หลงไหลในตัวเธอ ผู้มีดวงเนตรอันแจ่มใส
เหมือนดวงตามฤค ผู้ทรงผ้ากรองทอง ดูก่อนพระน้อง
ผู้มีตะโพกอันผ่องกาย พี่ปรารถนาแต่ตัวเธอ พี่ไม่ต้อง
การด้วยราชสมบัติ.

[๕๗] ดูก่อนพระเจ้ากุสราช ผู้ใดปรารถนาคน
ที่เขาไม่ปรารถนาตน ผู้นั้นย่อมมีแต่ความไม่เจริญ
หม่อมฉันไม่รักพระองค์ พระองค์ก็จะให้หม่อมฉันรัก
เมื่อเขาไม่รัก พระองค์ก็ยังปรารถนาให้เขารัก.

[๕๘] นรชนใดได้คนที่เขาไม่รักตัว หรือที่รัก
ตัวมาเป็นที่รัก เราสรรเสริญการได้ในสิ่งนี้ ความไม่
ได้ในสิ่งนั้นเป็นความชั่วช้า.

[๕๙] พระองค์ทรงปรารถนา ซึ่งหม่อมฉันผู้ไม่
ปรารถนา เปรียบเหมือนพระองค์เอาไม่กรรมิกัรมา
และเอาเพชรในหิน หรือเหมือนเอาตาข่ายมาดักลม
ฉะนั้น.

[๑๐๐] หินคงฝังอยู่ในหลุฑยมีลักษณะอ่อน
ละมุนละไม ของเธอเป็นแน่ เพราะตั้งแต่ฉันมาจาก
ชนบทภายนอก ยังไม่ได้ความชื่นชมจากเธอเลย
พระราชบุตรยังทำหน้าที่ควมวด มองดูฉันอยู่ตราบ
ใด ฉันก็จะต้องเป็นพนักงาน เครื่องต้นภายในบุรีของ
พระเจ้ามัททราชอยู่ตราบนั้น ต่อเมื่อใดพระราชบุตร
ยิ้มแย้มแจ่มใสมองดูฉัน ฉันก็จะเลิกเป็นพนักงาน
เครื่องต้น กลับเป็นพระเจ้ากุสราชเมื่อนั้น.

[๑๐๑] ก็ถ้าถ้อยคำของโหรทั้งหลายจักเป็นจริง
ไซ้ พระองค์คงไม่ใช้พระสวามีของหม่อมฉันแน่แท้
เขาเหล่านั้นคงจะบั่นเราออกเป็นเจ็ดท่อนแน่.

[๑๐๒] ก็ถ้าถ้อยคำของโหรเหล่านี้หรือของ
หม่อมฉันจักเป็นจริงไซ้ พระสวามีของเธอ นอกจาก
พระเจ้ากุสราขผู้มีพระเสียงดังราชสีห์ จะเป็นคนอื่น
ไม่มีเลย.

[๑๐๓] แนะนางชูชกา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดี
แล้ว จักให้นายช่างทำเครื่องประดับคอตองคำให้แก่เจ้า
ถ้าเจ้าทำให้พระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังวงช้าง
แลดูเราได้... ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงาม
ดังวงช้างให้เระจาแก่เราได้...ถ้าเจ้าทำพระนางประภา-
วดีผู้มีขาอ่อนงามดังวงช้างให้ยิ้มแย้มแก่เราได้... ถ้า
เจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดังวงช้าง ให้
หัวเราะร่าเริงแก่เราได้ แนะนางชูชกา เรากลับไป ถึง
กรุงกุสาวดีแล้ว จักให้นายช่างทำเครื่องประดับคอ
ตองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขา-
อ่อนงามดังวงช้าง มาลูบคลำจับตัวเรา ด้วยมือของ
เธอได้.

[๑๐๔] พระราชบุตรนี้ คงไม่ได้ประสบแม้ความ
ตำราญในสำนักแห่งพระเจ้ากุสราขเสียเลยเป็นแน่
พระนางจึงไม่ทรงกระทำแม้เพียงการปฏิสันถาร ใน

บุรุษผู้เป็นพนักงานเครื่องต้น เป็นคนรับใช้ ไม่ต้อง
การด้วยค่าจ้าง.

[๑๐๕] นางขุชธานี เห็นจะไม่ต้องถูกตัดลิ้น
ด้วยมิดอันคมเป็นแน่ จึงมาพูดคำหยาบช้าอย่างนี้.

[๑๐๖] ข้าแต่พระนางประภาวดี พระนางอย่า
ทรงเทียบพระเจ้ากุสุราชนั้น ด้วยพระรูปอันเลอโฉม
ของพระนางชิ ข้าแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง
พระนางจงกระทำไว้ในพระทัยว่า พระเจ้ากุสุราช
พระองค์นั้นทรงมีพระอิสริยยศใหญ่ แล้วจงกระทำ
ความรักในพระเจ้ากุสุราช ผู้มีความงามอันนี้ ข้าแต่
พระนางประภาวดี พระนางอย่าทรงเทียบพระเจ้า
กุสุราชพระองค์นั้นด้วยพระรูปอันเลอโฉมของพระนาง
ชิ ข้าแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง พระนางจงกระทำ
ไว้ในพระทัยว่า พระเจ้ากุสุราชพระองค์นั้นทรงมี
พระราชทรัพย์เป็นอันมาก... มีทแกล้วทหาร... มี
พระราชอาณาจักรสว่างใหญ่... เป็นพระมหाराชา
มีพระสุรเสียงเหมือนเสียงราชสีห์... มีพระสุรเสียง
ไพเราะ ... มีพระสุรเสียงหยดย้อย ... มีพระสุรเสียง
กลมกล่อม ... มีพระสุรเสียงล่อนหวาน... ทรง
ชำนาญศิลป์ตั้งร้อยอย่าง... เป็นกษัตริย์... พระแม่เจ้า
ประภาวดี พระนางอย่าเทียบพระเจ้ากุสุราชนั้นด้วย
พระรูปอันเลอโฉมของพระนางชิ พระนางจงกระทำ

ไว้ในพระทัยว่า พระราชาพระองค์นั้น มีพระนาม เหมือนกับหญ้าคาที่ทำวสัถกะทรงประทาน แล้วจึง กระทำความรักในพระเจ้ากุสราษผู้มีควมงามอันนี้.

[๑๐๗] ช้างเหล่านี้ทั้งหมดเป็นสัตว์แข็งกระด้าง ตั้งอยู่เหมือนจอมปลวก จะพากันพังกำแพงเข้ามา เสียก่อน ขอพระองค์ส่งข่าวแก่พระราชานี้ว่า เจริญเสด็จมานำเอานางประภาวดีนี้ไปเถิด.

[๑๐๘] เราจะบิณฑางประภาวดีนี้ออกเป็นเจ็ด- ท่อน แล้วจักให้แก่กษัตริย์ผู้เสด็จมา ณ ที่นี้เพื่อจะ ฆ่าเรา.

[๑๐๙] พระราชบุตรผู้มีผิวผ่องดังทองคำ ทรง ผ้าโกสยพัศตร์ มีพระเนตรนองด้วยน้ำตา อันหมู่ ทาสีแวดล้อม เสด็จไปยังห้องพระมารดา.

[๑๑๐] ข้าแต่พระมารดา หน้าของลูกอันผัดแล้ว ด้วยแป้ง ส่องแล้วที่กระจกเงา งดงาม มีดวงเนตร คมคาย ผุดผ่องเป็นนวลใย จักถูกกษัตริย์ทั้งหลาย โยนทิ้งเสียในป่าเป็นแน่แล้ว ผุ่งแรงก็จะพากันเอาเท้า ยื้อแย่งผมของลูกอันดำ มีปลายอน ละเอียดอ่อน ลูบไล้ด้วยน้ำมันหอมแก่นจันทร์ ในท่ามกลางป่าช้า อันประอะเปื้อนเป็นแน่ แขนอ่อนนุ่มทั้งสองของลูก อันมีเล็บแดง มีขนละเอียด ลูบไล้ด้วยจุกจุกจันท์ ก็จะถูกกษัตริย์ทั้งหลายตัดทิ้งเสียในป่า และผุ่งกาก็

จะโอบคอบเอาไปตามความปรารถนาเป็นแน่ สุนัข
จึงจอกมาเห็นถันทั้งสองของลูกเช่นกับผลตาลอันห้อย
อยู่ ซึ่งดูบได้ด้วยกระแจะจันทน์แคว้นกาตี ก็จะมี
คร่อมที่ถันทั้งสองของลูกเป็นแน่ เหมือนลูกอ่อนที่
เกิดแต่ตนของมารดา ตะโพกอันกลมผิ่ผายของลูก
ผูกมัดด้วยสร้อยสะอิ่งทอง ก็จะถูกกษัตริย์ทั้งหลายตัด
เป็นชิ้น ๆ แล้วโยนทิ้งไปในป่า ผุ่งสุนัขจิ้งจอกก็จะ
พากันมาจูดคร่าไปกิน ผุ่งสุนัขป่า ผุ่งกา ผุ่งสุนัข-
จิ้งจอกและสัตว์ที่มีเขี้ยวเหล่านอื่นซึ่งมีอยู่ ได้กินนาง
ประภาวดีแล้ว คงไม่รู้จักแก่กันเป็นแน่ ข้าแต่พระ-
มารดา ถ้ากษัตริย์ทั้งหลายผู้มาแต่ที่ไกลได้นำเอาเนื้อ
ของลูกไปหมดแล้ว พระมารดาได้ทรงโปรดขอเอา
กระดูกมาเผาเสียในระหว่างทางใหญ่ พระมารดา
ได้สร้างสวนดอกไม้แล้ว จงปลูกต้นกรรณิการในสวน
เหล่านั้น ข้าแต่พระมารดา ในกาลใด ดอกกรรณิการ
เหล่านั้นบานแล้วในเวลาหิมะตกในฤดูเหมันต์ ใน
กาลนั้น ขอพระมารดาพึงรำลึกถึงลูกว่า ประภาวดีมี
ผิวพรรณอย่างนี้.

[๑๑๑] พระมารดาของพระนางประภาวดีเป็น
ขัตติยานี มีพระฉวีวรรณดังเทพอัปสรได้ประทับยืน
อยู่แล้ว ทอดพระเนตรเห็นดาบและธนูวางอยู่ตรง
พระพักตร์พระเจ้ามัททราช ภายในบุรี.

[๑๑๒] จึงทรงพิลาปรำพันว่า พระองค์จะทรง
ฆ่าธิดาของหม่อมฉัน บันให้เป็นท่อน ๆ ด้วยดาบนี้
แล้วจะประทานแก่กษัตริย์ทั้งหลาย แน่หรือเพคะ.

[๑๑๓] ลูกน้อยเอ๋ย พระบิดาไม่ทรงกระทำตาม
คำของแม่ใคร่ประโยชน์ เจ้านั้นเปราะเปื้อนโลหิต
ไปสู่สำนักพระยายมในวันนี้ ถ้าบุรุษผู้ใดไม่ทำตามคำ
ของบิดามารดาผู้เกื้อกูลมองเห็นประโยชน์ บุรุษนั้น
ย่อมได้รับโทษอย่างนี้ และจะต้องเข้าถึงโทษที่ลามก
กว่า ในวันนี้ถ้าลูกจะทรงไว้ซึ่งกุมารทรงโฉมงาม
ดังสีทอง เป็นกษัตริย์เกิดกับพระเจ้ากุสราช สวม
สร้อยสังวาลย์แก้วมณีแกมทอง อันหมู่พระญาติบูชา
แล้วไซ้ร้ ลูกก็จะต้องไปยังสำนักพระยายม ลูกหญิง
เอ๋ย เสียงกลองชัยเกรีดังอยู่ยังมี และเสียงขำร้องก้อง
อยู่ในตระกูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลายใด ลูกเห็นอะไร
เล่าหนอที่มีความสุขยิ่งกว่าตระกูลนั้น จึงได้มาเสีย
เสียงม้าศึกคะนองร้องคำรณอยู่ที่ประตู เสียงกุมาร
ร้องรำทำเพลงอยู่ในตระกูลกษัตริย์ทั้งหลาย ลูกเห็น
อะไรเล่าหนอที่มีความสุขยิ่งไปกว่าตระกูลนั้น จึงได้
มาเสีย ในตระกูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลาย มีนกยูง นก-
กระเรียนและนกดุเหว่าส่งเสียงร้องก้องเสนาะเพราะ
จับใจ ลูกเห็นอะไรเล่าหนอที่จะมีความสุขยิ่งไปกว่า
ตระกูลนั้น จึงได้มาเสีย.

[๑๑๔] พระเจ้ากุสราชพระองค์ใด ผู้มีพระปรีชา
อย่างยอดเยี่ยม ผู้ย้ายกษัตริย์ทั้งเจ็ดพระนคร ทรง
ปราบปรามแคว้นอื่นให้พ่ายแพ้ ฟิงทรงปลดเปลื้อง
เราทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ได้ พระเจ้ากุสราชพระองค์
นั้นประทับอยู่ที่ไหนหนอ.

[๑๑๕] พระเจ้ากุสราชพระองค์ใดผู้มีพระปรีชา
อย่างยอดเยี่ยม ผู้ย้ายกษัตริย์ทั้งเจ็ดพระนคร ทรง
ปราบปรามแคว้นอื่นให้พ่ายแพ้ จักทรงกำจัดกษัตริย์
เหล่านั้นทั้งหมดได้ พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น
ประทับอยู่ที่ไหนหนอ.

[๑๑๖] เจ้าเป็นบ้ำไปแล้วหรือจึงได้พูดอย่างนี้
หรือว่าเจ้าเป็นอันธพาล จึงได้พูดอย่างนี้ ถ้าพระเจ้า
กุสราชฟังเสด็จมาจริง ทำไมพวกเราจะไม่รู้จัก
พระองค์เล่า.

[๑๑๗] พระเจ้ากุสราชนั้นทรงปลอมพระองค์
เป็นบุรุษพนักงานเครื่องต้น ทรงพระภูษาหยักรั้งมั่นคง
กำลังก้มพระองค์ล้างหม้ออยู่ ในระหว่างพระดำหนัก
ของพระกุมารีทั้งหลายเพคะ.

[๑๑๘] เจ้าเป็นหญิงชั่วช้าฉฉฉฉหรือ หรือว่า
เจ้าเป็นหญิงประทุษร้ายตระกูล เจ้าเกิดแล้วในตระกูล
พระเจ้ามัททราช เหตุใดจึงกระทำพระสวามีให้เป็น
ทาส.

[๑๑๕] หม่อมฉันไม่ได้เป็นหญิงชั่วช้าจัญทาล
ไม่ใช่เป็นหญิงประทุษร้ายตระกูล นั้นพระเจ้ากุตสราช
โอรสของพระเจ้าโอกกากราช ขอความเจริญจงมีแด่
พระมารดา แต่พระมารดาทรงเข้าพระทัยว่าเป็นทาส.

[๑๒๐] ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา พระ-
ราชาพระองค์ใด ทรงเชื้อเชิญพราหมณ์สองหมื่นคน
ให้บริโภคน้ำทิพย์ในกาลทุกเมื่อ พระราชาพระองค์
นั้น คือ พระเจ้ากุตสราชโอรสแห่งพระเจ้าโอก-
กากราช แต่พระมารดาเข้าพระทัยว่าเป็นทาส เจ้า
พนักงานเตรียมข้างไว้สองหมื่นเชือก... เตรียมม้า
สองหมื่นตัว... ขอความเจริญจงมีแด่พระมารดา เจ้า
พนักงานรีดนมโคสองหมื่นตัว ในกาลทุกเมื่อเพื่อพระ
ราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้น คือ พระเจ้า
กุตสราชโอรสของพระเจ้าโอกกากราช แต่พระมารดา
เข้าพระทัยว่าเป็นทาส.

[๑๒๑] ดูก่อนเจ้าผู้เป็นพาล เจ้ากระทำความ
อันชั่วร้ายเหลือเกิน ที่เจ้าไม่บอกพ่อว่า พระเจ้ากุต-
สราชผู้เป็นกษัตริย์มีทแกล้วทหารมาก ผู้เป็นพระยาข้าง
มาด้วยเพศแห่งกบ.

[๑๒๒] ข้าแต่พระมหाराชผู้จอมทัพ ขอพระ
องค์ได้ทรงพระกรุณา โปรดคงโทษแก่หม่อมฉัน ที่
ไม่ทราบว่าคุณพ่อเสด็จมาในที่นี้ด้วยเพศที่ไม่มีใครรู้
จักด้วยเถิด.

[๑๒๓] คนเช่นหม่อมฉันมิได้ปกปิดเลย หม่อมฉันนั้นเป็นพนักงานเครื่องต้น พระองค์ท่านทรงเลื่อมใสแก่หม่อมฉัน ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ แต่พระองค์ไม่มีกรรมชั่วช้า ที่หม่อมฉันจะต้องอดโทษ.

[๑๒๔] ดูก่อนเจ้าคนพาล เจ้าจงไปขอขมาโทษ พระเจ้ากุศราษผู้มีกำลังมากเสีย พระเจ้ากุศราษที่เจ้าขอขมาแล้ว จักประทานชีวิตให้เจ้า.

[๑๒๕] พระนางประภาวดีผู้มีผิวพรรณดังเทพธิดา ทรงรับพระดำรัสของพระบิดาแล้ว ได้ชบพระเศียรลงกอดพระบาทพระเจ้ากุศราษ ผู้มีพระกำลังมาก.

[๑๒๖] ราตรีเหล่านี้ที่ล่วงไป เว้นจากพระองค์นั้นเพียงใด หม่อมฉัน ขอถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยเศียรเกล้า เพียงนั้น ของพระองค์โปรดอย่าทรงพิโรธหม่อมฉันเลย หม่อมฉันขอตั้งสัตย์ปฏิญาณแก่พระองค์ โปรดทรงสดับหม่อมฉันเถิดเพคะ หม่อมฉันจะไม่ฟังทำความชิงชังแก่พระองค์อีกต่อไปละ ถ้าพระองค์จะไม่ทรงโปรดกระทำตามคำของหม่อมฉันผู้ทูลวิงวอนอยู่อย่างนี้ พระบิดาคงเข้ามาหม่อมฉัน แล้วทรงประทานแก่กษัตริย์ทั้งหลาย ณ กาลบัดนี้เป็นแน่.

[๑๒๗] เมื่อพระน้องอ้อนวอนอยู่อย่างนี้ โฉน
ที่จะไม่ทำตามคำของพระน้องเล่า พี่ไมโกรธพระน้อง
เลยนะคนงาม อย่างกลัวเลยประภาวดี พี่ขอตั้งสัตย์
ปฏิญาณต่อพระน้อง โปรดของทรงฟังพี่เถิดนะ
พระราชบุตร พี่จะไม่ฟังกระทำความเกลียดชังแก่พระ
น้องนางอีกต่อไปละ ดูก่อนน้องประภาวดีผู้ตะโพก
อันผึ่งผาย พี่สามารถจะทำลายตระกูลกษัตริย์มัททราช
มากมายแล้วนำพระน้องนางไปได้ แต่เพราะความรัก
พระน้องนาง พี่จึงสู้ยอมทนทุกข์มากมายได้.

[๑๒๘] เจ้าพนักงานทั้งหลาย จงตระเตรียมรถ
และม้า อันวิจิตรด้วยเครื่องอสังการต่าง ๆ ทั้งมันคง
แข็งแรง ท่านทั้งหลายจงเห็นความพยายามของเราผู้
กำจัดศัตรูทั้งหลายให้พ่ายแพ้ไปในบัดนี้ ก็นารีทั้ง
หลายภายในพระราชวังของพระเจ้ามัททราชนั้น พา
กันมองดูพระโพธิสัตว์ ผู้เสด็จเยือนกรายดูจราชสีห์
ทรงปรบพระหัตถ์เสวยพระกระยาหารถึงสองเท่าพระ
องค์นั้น.

[๑๒๙] ก็พระเจ้ากุธราช ครั้นเสด็จขึ้นประทับ
บนคอช้างสาร โปรดให้นางประภาวดีประทับเบื้อง
หลังแล้ว เสด็จเข้าสู่สงคราม ทรงบันลือพระสุรสีห-
นาท กษัตริย์เจ็ดพระนคร ทรงสดับพระสุรสีหนาท
ของพระเจ้ากุธราช ผู้บันลืออยู่ ถูกความกลัว แต่

เสียงของพระเจ้ากุสุราชูกคามแล้ว พวกกันแตกหนีไป
เหมือนดังฝูงมฤคไต่ยีนเสียงแห่งราชสีห์ก็พากันหนีไป
ฉะนั้น พวกพลข้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ผู้
อันความกลัวแต่เสียงพระเจ้ากุสุราชูกคามแล้ว ก็พา
กันแตกตื่นหนีบ่ยากันและกัน ท้าวสักกะจอมเทพ
ได้ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ ทรงมีชัยในท่าม
กลางสงครามนั้น มีพระทัยชื่นชมยินดี ทรงพระราช
ทานแก้วมณีอันรุ่งโรจน์ดวงหนึ่ง แก่พระเจ้ากุสุราช
พระเจ้ากุสุราชทรงชนะสงคราม ได้แก้วมณีอันรุ่ง-
โรจน์ แล้วเสด็จประทับบนคอช้างสารเสด็จเข้าสู่พระ
นคร ตรัสสั่งให้กษัตริย์เจ็ดพระนครทั้งเป็น ให้มัด
นำเข้าถวายพระสัตสุระ ทูลว่า ขอเดชะ กษัตริย์เหล่านี้
นี้เป็นศัตรูของพระองค์ ศัตรูทั้งหมดซึ่งคิดจะกำจัด
พระองค์เสียนี้ ตกอยู่ในอำนาจของพระองค์แล้ว เชิญ
ทรงกระทำตามพระประสงค์เถิด พระองค์ทรงกระทำ
กษัตริย์เหล่านั้นให้เป็นทาสแล้ว จะทรงปล่อยหรือจะ
ทรงประหารเสียตามแต่พระทัยเถิด.

[๑๓๐] กษัตริย์เหล่านี้เป็นศัตรูของพระองค์ มิ
ได้เป็นศัตรูของหม่อมฉัน ข้าแต่พระมหाराช พระองค์
เป็นใหญ่กว่าหม่อมฉัน จะทรงปล่อยหรือจะทรง
ประหารศัตรูเหล่านั้นก็ตามเถิด.

[๑๓๑] พระราชาธิดาของพระองค์ ล้วนทรง
งดงามดั่งเทพกัญญา มีอยู่ถึง ๗ พระองค์ ขอพระองค์
โปรดพระราชทานแก่กษัตริย์ทั้ง ๗ นั้นองค์ละองค์
ของกษัตริย์เหล่านั้นจงเป็นพระขามาตา ของพระองค์
เถิด.

[๑๓๒] ข้าแต่พระมหाराช พระองค์เป็นใหญ่
กว่าหม่อมฉันทั้งหลาย และกว่าพวกลูกของหม่อมฉัน
ทั้งหมด เชิญพระองค์นั้นแหละทรงพระราชทานพวก
ลูกของหม่อมฉันแก่กษัตริย์เหล่านั้น ตามพระราช
ประสงค์เถิด.

[๑๓๓] ในกาลนั้น พระเจ้ากุศราษผู้มีพระสุร-
เสียงดังเสียงราชสีห์ ได้ทรงยกพระราชธิดาของเจ้า
มัททราช ประทานให้แก่กษัตริย์ พระองค์นั้นองค์
ละองค์ กษัตริย์ทั้ง ๗ พระองค์ทรงอิมพระทัยด้วยลาภ
นั้น ทรงขอบพระคุณพระเจ้ากุศราษผู้มีพระสุรเสียง
ดังเสียงราชสีห์แล้วพากันเสด็จกลับไปยังนครของตน ๆ
ในขณะนั้นทีเดียว ฝ่ายพระเจ้ากุศราษผู้มีพระกำลัง
มาก ทรงพาพระนางประภาวดีและดวงแก้วมณีอันงาม
รุ่งโรจน์เสด็จกลับยังกรุงกุสาวดี เมื่อพระเจ้ากุศราษ
และพระนางประภาวดีทั้ง ๒ พระองค์นั้น ประทับอยู่
ในพระราชรถคันเดียวกัน เสด็จเข้ากรุงกุสาวดี มี
พระฉวีวรรณและพระรูปพระโฉมทัดเทียมกัน มิได้

ทรงงดงามยิ่งหย่อนกว่ากันเลย พระมารดาของพระ
มหาสัตว์และพระชยัมบดีราชกุมารทั้ง ๒ พระองค์ได้
เสด็จไปต้อนรับถึงนอกพระนคร แล้วเสด็จกลับ
พระนครพร้อมด้วยพระราชโอรส ในกาลนั้น พระเจ้า
กุสราษและพระนางประภาวดี ก็ทรงสมัคสมานกัน
ได้ทรงปกครองราชอาณาจักรกุสราษดีให้รุ่งเรือง
ตลอดมา.

จบกุสชาดกที่ ๑

อรรถกถาสัตตนิบาต

อรรถกถากุสชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภภิกษุผู้ไม่ยินดีในพระธรรมวินัยมีใจคิดจะสึกรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรม
เทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อิทนุเต รกฺขัง ดังนี้.

ได้ยินว่า กุลบุตรชาวกรุงสาวัตถีคนหนึ่ง ได้ถวายชีวิตในพระศาสนา
บรรพชาแล้ว. วันหนึ่ง เธอเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เห็นสตรีนางหนึ่ง
ซึ่งแต่งกายงดงาม มองดูด้วยอำนาจถือเอานิมิตอันงาม ถูกกิเลสเข้าครอบงำ
จนหมดความยินดีอยู่แล้ว. เธอมีผมและเล็บออกยาวขึ้น มีจิวรเศร้าหมอง
มีตัวผอมเหลืองเกิดแล้ว มีกายอันสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น. มีอุปมาเหมือนอย่าง

บุพนิมิต ๕ ประการที่ปรากฏแก่เทวบุตรทั้งหลาย ผู้มีอันจะต้องจุติเป็นธรรมดา ในเทวโลก คือ พวงมาลัย ย่อมเหี่ยวแห้ง ๑ ผ่านงุ่มห่มเศร้าหมอง ๑ ผิวกาย อันเศร้าหมอง ย่อมก้าวลงในสรีระ ๑ เหงื่อไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง ๑ เทวดาไม่รู้ธรรมเนียมในทิพยอาสน์ ๑ ฉันทโค บุปนิมิต ๕ ประการก็ย่อมปรากฏ แก่ภิกษุผู้ไม่ยินดีในพระธรรมวินัยมีใจคิดจะสึก ผู้จะต้องเคลื่อนจากศาสนา เป็นธรรมดา ได้แก่ ดอกไม้คือศรัทธา ย่อมเหี่ยวแห้งไป ๑ ผ้าคือศีลย่อม เศร้าหมอง ๑ ผิวพรรณอันเศร้าหมอง ย่อมก้าวลงในสรีระ ด้วยความเป็นผู้ เกื้อเงิน และด้วยอำนาจแห่งความไม่มียศ ๑ เหงื่อคือกิเลสทั้งหลาย ย่อม ไหลออก ๑ ภิกษุนั้น ย่อมไม่ยินดีในป่า ที่โคนต้นไม้ในเรือนอันว่างเปล่า ฉันทนั้นเหมือนกัน. นิมิตทั้งหลายปรากฏแล้วแก่ภิกษุนั้น. ลำดับนั้น ภิกษุ ทั้งหลาย จึงได้นำเธอเข้าไปในสำนักของพระศาสดาแล้ว แสดงให้ทรงทราบว่า ภิกษุรูปนี้ คิดต้องการจะสึก พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่า เธอคิดจะสึกจริงหรือ เมื่อภิกษุรูปนั้นกราบทูลตามความเป็นจริงแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เธออย่าตกอยู่ในอำนาจแห่งกิเลสเลย ธรรมดาว่า มาตุคามนี้เป็นข้าศึก (ต่อการประพฤติพรหมจรรย์) เธอจงหักห้ามจิตที่คิด รักใคร่เยื่อใยในมาตุคามนั้นเสีย จงยินดีในพระศาสนาเถิด จริงอยู่ บัณฑิต ครั้งโบราณทั้งหลาย แม้จะเป็นผู้มีเดช ย่อมต้องเสื่อมไปได้ เพราะเป็นผู้มีจิต คิดรักใคร่ในมาตุคาม และเป็นผู้หมดเดชถึงความพินาศย่อยยับเพราะมาตุคาม ดังนี้แล้ว ได้ทรงนั่งเฉยอยู่ ได้รับการอาราธนาจากภิกษุเหล่านั้น จึงทรงนำ อตีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล พระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **พระเจ้า**
โอกกากราช ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ในราชธานีชื่อกุสาวดี ใน

แวนแคว้นมัลละ. ท้าวเธอมีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า สีลวดี ซึ่ง เป็นใหญ่กว่านางสนมจำนวน ๑๖,๐๐๐ นาง. พระนางสีลวดีนั้น หามีพระโอรสและพระธิดาไม่ ลำดับนั้น ชาวเมืองและชาวแวนแคว้นทั้งหลายจึงพากันมาประชุมที่พระทวารพระราชนิเวศน์แล้ว ร้องเรียนแก่พระราชอาพระองค์นั้นว่า บ้านเมืองจักพินาศ บ้านเมืองจักฉิบหาย พระราชาทรงให้เปิดสีหบัญชรออกแล้วตรัสถามว่า เมื่อเราครองรัฐอยู่ ขึ้นชื่อว่าการกระทำสิ่งอันไม่เป็นธรรมย่อมไม่มี พวกท่านจะมาร้องเรียกทำไมกัน. พวกประชาชนกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ เป็นความจริง ขึ้นชื่อว่าการกระทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรมมิได้มีเลย ก็แต่ว่าพระโอรสผู้จะสืบวงศ์ของพระองค์ ยังไม่มี ชนเหล่าอื่นจักช่วงชิงเอาพระราชสมบัติแล้ว ทำบ้านเมืองให้พินาศล่มจม เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงทรงปรารณาพระโอรสผู้สามารถ จะปกครองพระราชสมบัติโดยธรรมเถิด พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า เราก็คต้องการปรารณาพระโอรสอยู่ แต่จะทำอย่างไรดี. ประชาชนกราบทูลวิธีการว่า ขอเดชะ ขึ้นแรกขอพระองค์จงทรงปล่อยนางพื่อนรุ่นเล็กสักนางหนึ่ง กระทำให้เป็นนางพื่อนโดยธรรมไปสัก ๗ วันก่อน ถ้านางได้บุตรก็เป็นการดี ถ้าไม่ได้ ต่อจากนั้น ขอให้ทรงปล่อยนางพื่อนชั้นกลาง แต่นั้นขอให้ทรงปล่อยนางพื่อนชั้นสูง บรรดานางสนมมีประมาณเท่านี้ นางสนมผู้มีบุญคนหนึ่งจักได้พระโอรสเป็นแน่แท้ พระราชาทรงกระทำตามถ้อยคำของชาวเมืองเหล่านั้นทุกอย่าง ทรงอภิรมย์ตามความสุขสบายตลอด ๗ วัน จึงตรัสถามนางสนมที่พากันกลับมาแล้วว่า พวกเธอพอจะให้บุตรได้บ้างไหม ? หญิงทั้งหมดกราบทูลว่า ขอเดชะ หม่อมฉันทั้งหลายให้ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า พระราชาทรงเสียดพระทัยว่า โอรสจักไม่เกิดแก่เราเป็นแน่. ชาวเมืองทั้งหลายก็พากันร้องเรียนขึ้นเหมือนอย่างนั้นซ้ำอีก พระราชาตรัสว่า พวกท่านทั้งหลาย จะพากันมาร้องเรียนเอาอะไรกัน เราได้ปล่อย

พวกนางเพื่อนไปตามคำของพวกท่านแล้ว จนถึงเหลือนางคนหนึ่ง ก็ยังไม่ได้บุตร บัดนี้เราจะกระทำการอย่างไรกัน. พวกชาวเมืองกราบทูลว่า ขอเดชะนางเหล่านั้น จักเป็นผู้ทุศีล ไม่มีบุญ นางเหล่านี้ ไม่มีบุญสำหรับจะได้บุตร เมื่อนางสนมเหล่านี้ไม่ได้บุตร พระองค์ก็อย่าทรงถอยพระอุตสาหะเสียเลย พระนางเจ้าสีลวดีพระอัครมเหสีของพระองค์ทรงสมบุรณ์ด้วยศีล ขอพระองค์จงทรงปล่อยพระนางไปเสียเถิด พระนางจักได้พระโอรสเป็นแน่แท้ ท้าวเธอทรงรับรองว่า ดีละ ดังนี้แล้วจึงรับสั่งให้คนเที่ยวตักลงเป่าประกาศว่า ข้าวดี ในวันที่ ๗ แต่วันนี้ไป พระราชา จะทรงนำพระนางเจ้าสีลวดี ให้เป็นนางเพื่อนรำโดยธรรมแล้วปล่อยไป บรรดาผู้ชายทั้งหลาย จงมาประชุมกัน ครั้นพอถึงวันที่ ๗ จึงให้ตกแต่งประดับประดาพระนางเจ้าแล้ว ให้ลงจากพระราชนิเวศน์ปล่อยไป. ด้วยเดชแห่งศีลของพระนาง พิภพของท้าวสักกะก็แสดงอาการเร่าร้อนขึ้น. ท้าวเธอจึงทรงใคร่ครวญว่า เกิดเหตุอะไรขึ้นหนอ ก็ทรงทราบว่ พระนางเจ้าปรารถนาพระโอรส จึงทรงพระดำริว่า เราควรจะให้พระโอรสแก่พระนางนี้ จึงทรงใคร่ครวญต่อไปว่า พระโอรสที่สมควรแก่พระนางนี้ ในเทวโลกมีอยู่หรือไม่หนอ ก็ได้ทรงเห็นพระโพธิสัตว์.

ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์นั้น สิ้นอายุในภพชั้นดาวดึงส์ ในกาลนั้น และเป็นผู้ใคร่จะได้เสด็จไปบังเกิดในเทวโลกเบื้องบนต่อไป ท้าวสักกเทวราชจึงเสด็จไปยังประตูวิมานของพระโพธิสัตว์นั้น ตรัสว่า คุณก่อนท่านผู้เช่นเรา ท่านควรจะไปยังมนุษยโลกแล้ว ถีอปฏิสนธิในครรภ์พระอัครมเหสี ของพระเจ้าโอกกากราช ให้พระโพธิสัตว์ยอมรับแล้ว จึงตรัสกะเทพบุตรอีกคนหนึ่งว่า ถึงท่านก็จักต้องเป็นโอรสของพระนางนี้ แล้วได้เสด็จไปยังประตูพระราชนิเวศน์ ของพระราชาด้วยเพศแห่งพราหมณ์แก่ ด้วยทรงพระดำริว่า

ก็ใคร ๆ จงอย่าได้ทำลายศีลของพระนางนี้เสียเลย. แม้มหาชนอาบนํ้าตกแต่งร่างกายแล้ว ก็ไปประชุมที่ประตูพระราชนิเวศน์ด้วยคิดว่า เราจักรับเอาพระเทวี ครั้นเห็นท้าวสักกะจึงได้กระทำการเยาะเย้ยว่า ท่านผู้เฒ่าจะมาทำไม. ท้าวสักกะตรัสว่า ท่านทั้งหลาย จะติเตียนเราทำไม ถึงแม้ว่าร่างกายของเราจะแก่เฒ่าก็จริง แต่ความกระชุ่มกระชวย ก็ยังไม่หมดสิ้นไป เรามาด้วยคิดว่า ถ้าเราจักได้พระนางสีวลีก็จะพาพระนางไป ดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จเข้าไปยืนคอยอยู่ข้างหน้า ใคร ๆ ทั้งหมดด้วยอาณูภาพของตน. คนอื่นไม่อาจยืนข้างหน้าได้เลย ด้วยเดชแห่งท้าวสักกะนั้น. พอพระนางเจ้าประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เสด็จออกจากพระราชนิเวศน์ ท้าวเธอก็คว่ำที่พระหัตถ์แล้ว ก็พาหลีกไป. ลำดับนั้น ประชาชนทั้งหลายผู้อยู่ ณ ที่นั้นจึงพากันติเตียนพระนางว่า คุณเอาเถิดท่านผู้เจริญ พร้าหมณเฑาะ้วแก่ พาเอาพระเทวีผู้ทรงไว้ซึ่งพระรูปโฉมอันอุดมถึงเพียงนี้ไป ตาแก่ช่างไม่รู้จักสิ่งที่เหมาะสมแก่ตนเสียเลย แม้พระเทวีก็มิได้ทรงขวยเงินละลายพระทัยว่า พร้าหมณเฑาะ้วแก่พาเราไป. แม้พระราชาประทับยืนใกล้ช่องพระแกล ก็ทรงคอยดูอยู่ว่า ใครหนอจะพาพระเทวีไป ครั้นได้เห็นพร้าหมณเฑาะ้วแก่ ก็ทรงเสียพระทัย. ท้าวสักกะทรงพาพระนางออกจากประตูพระนคร ทรงนมิตเรือนหนหลังหนึ่ง ใกล้กับประตูเมือง ทำการเปิดบานประตูไว้ และจัดแจงเครื่องลาดที่ทำด้วยไม้ไว้แล้ว. ลำดับนั้น พระนางจึงตรัสถามท้าวเธอว่า นี่เรือนของท่านหรือคะ? ท้าวเธอจึงตรัสตอบว่า ใช่แล้วน้องนาง แต่กาลก่อนพ็อยู่คนเดียว บัดนี้พ็กับเธออยู่ด้วยกัน ๒ คนแล้ว พ็จักต้องท่องเที่ยวไปหาข้าวสารเป็นต้นมาไว้ เชิญน้องนางนอนพักผ่อนเสียบนเครื่องลาดไม้นี้ก่อนเถิด แล้วทรงเอาพระหัตถ์อันอ่อนนุ่มค้อยลูบคลำพระนาง ทรงบันดาลให้ทิพยสัมผัสแผ่ซ่านไปทั่ว ให้พระนางบรรทมหลับในที่นั้น. ด้วยความแผ่ซ่านแห่งทิพยสัมผัส พระนางจึงหมดความรู้สึก (หลับไป).

ลำดับนั้น ท้าวสักกะจึงทรงอุ้มเอาพระนางไปยังพิภพชั้นดาวดึงส์ ด้วยอานุภาพ
ของตน ให้พระนางทรงบรรทมเหนือทิพย์ไสยาสน์ ในวิมานอันประดับประดา
แล้ว. ในวันที่ ๗ พระนางจึงตื่นจากบรรทมแล้ว ทอดพระเนตรเห็นสมบัตินั้น
ก็ทรงทราบได้ว่า พราหมณ์คนนั้นคงไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา เห็นที่จักเป็นท้าว
สักกะแน่นอน.

ในสมัยนั้น แม้ท้าวสักกเทวราช ทรงมีนางพื่อนชั้นทิพย์แวดล้อม
ประทับนั่งที่โคนไม้ปาริฉัตรคະ. พระนางทรงเห็นท้าวสักกะนั้นแล้ว จึงเสด็จ
ลุกออกจากที่บรรทม เสด็จเข้าไปหาท้าวเธอ ถวายบังคมแล้ว ประทับยืนอยู่
ส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น ท้าวสักกะจึงตรัสกะพระนางว่า พระเทวีนี้อรัก
ที่จะให้พรแก่เธอสักอย่างหนึ่ง ขอเธอจงเลือกรับเอาเถิด. พระนางทูลว่า
ขอเดชะ ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงประทานโอรสแก่หม่อมฉันสักพระองค์
หนึ่งเถิด. ท้าวสักกะตรัสว่า คุณก่อนพระเทวี จะว่าแต่พระโอรสคนหนึ่งเลย
ที่จะให้พระโอรสสัก ๒ พระองค์แก่เธอ แต่ว่าในพระโอรสทั้ง ๒ พระองค์นั้น
พระองค์หนึ่ง ทรงมีปัญหาแต่รูปร่างไม่สวยงาม พระองค์หนึ่งรูปร่างสวยงาม
แต่หาปัญญามีได้ ในพระโอรสทั้ง ๒ พระองค์นั้น เธอจะปรารถนาต้องการ
คนไหนก่อน. พระนางทูลตอบว่า ขอเดชะ หม่อมฉันปรารถนาอยากได้พระ-
โอรสที่มีปัญญาก่อน. ท้าวสักกเทวราชนั้นตรัสรับว่า ดีละ ดังนี้แล้ว ทรง
ประทานสิ่งของ ๕ สิ่งอันได้แก่ หญ้าคา ๑ ผ้าทิพย์ ๑ จันทน์ทิพย์ ๑ ดอก
ปาริฉัตรทิพย์ ๑ พิลฉื่อโกกนท ๑ แก่พระนางแล้ว ทรงพาพระนางเหาะ
เข้าไปยังห้องบรรทมของพระราชา ให้พระนางบรรทมบนพระยี่ภู่ร่วมพระแท่น
ที่เดียวกันกับพระราชา ทรงบรรจงลูบพระนาคีของพระนางด้วยพระอังคุฐะ
(นิ้วหัวแม่มือ). ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของ

พระนาง แม่ท้าวสักกะ ก็เสด็จไปยังสถานที่อยู่ของพระองค์ตามเดิม. พระเทวี ทรงทราบว่า พระองค์ทรงตั้งพระครรภ์ เพราะพระนางเป็นบัณฑิต. ลำดับนั้น พระราชา ทรงตื่นจากพระบรรทม ทอดพระเนตรเห็นพระนาง จึงตรัสถามว่า คุณก่อนพระเทวี นี่ใครนะพาเธอมา. พระเทวีทูลว่า ท้าวสักกะเพคะ พระราชา ตรัสว่า ฉันได้เห็นประจักษ์แก่สายตาว่า ตาพราหมณ์แก่คนหนึ่ง ได้พาเธอ ไป ทำไม เธอจึงมาหลอกลวงฉัน. พระเทวีทูลว่า ขอพระองค์จงทรงเชื่อเถิด เพคะ ท้าวสักกะพาหม่อมฉันไป ได้พาไปถึงเทวโลก. พระราชาตรัสว่า ฉัน ไม่เชื่อเลย พระเทวี. ลำดับนั้น พระนางจึงได้แสดงหยู้าคาที่ท้าวสักกะ ทรง ประทานไว้แก่พระราชนั้น ทูลว่า ขอพระองค์ทรงเชื่อเถิด. พระราชาตรัสว่า นั้นเรียกชื่อว่า หยู้าคา ที่ไหน ๆ ใคร ๆ ก็หาเอามาได้ ดังนี้ จึงไม่ทรงเชื่อ. ลำดับนั้น พระนางจึงทรงนำเอาสิ่งของ ๔ สิ่งมีฟ้าทิพย์เป็นต้นแสดงแก่ท้าวเธอ พระราชาพอได้ทอดพระเนตรเห็นสิ่งของเหล่านั้นแล้ว จึงยอมเชื่อ แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนพระนางผู้เจริญ เรื่องท้าวสักกะนำพาเธอไป จงพักไว้ก่อน ก็แต่ว่าเธอได้บุตรหรือไม่เล่า. พระเทวีทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า หม่อมฉัน ได้พระโอรสแล้ว บัดนี้หม่อมฉันกำลังตั้งครรภ์ ท้าวเธอได้ทรงสดับถ้อยคำ แล้ว ก็ทรงดีพระทัย จึงทรงพระราชทานเครื่องบริหารพระครรภ์แก่พระนาง พอได้ถ้วนกำหนดคทสมาส พระนางเจ้าก็ประสูติพระราชโอรส. พระชนกและพระชนนีมิได้ทรงขนานพระนามอย่างอื่นแก่พระราชโอรสนั้น ทรงขนานพระนามว่า กุสติณราชกุมาร. ในกาลที่พระกุสติณราชกุมารเสด็จอย่างพระบาท ไปได้ เทพบุตรอีกองค์หนึ่ง ก็ถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางอีก. พอ ได้ครบ ๑๐ เดือนเต็ม พระนางก็ประสูติพระโอรสอีกพระองค์หนึ่ง. พระชนก และพระชนนี ได้ทรงขนานพระนามพระกุมารที่ประสูติใหม่นั้นว่า ชัยมบดี-

ราชกุมาร. พระราชกุมารทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงเจริญพระชันษาด้วยพระอิศริยยศอันยิ่งใหญ่. พระโพธิสัตว์เจ้าทรงมีปัญญา ไม่ต้องทรงศึกษาเล่าเรียน ศิลปศาสตร์อะไร ๆ ในสำนักของพระอาจารย์ ก็ทรงถึงความสำเร็จในศิลปศาสตร์ทั้งหมดได้ ด้วยพระปัญญาของพระองค์เอง.

ลำดับนั้น ในกาลที่พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงเจริญพระชนมายุได้ ๑๖ พระชันษา พระราชาทรงปรารถนาจะมอบพระราชสมบัติให้ จึงรับสั่งให้พระเทวีมา แล้วตรัสว่า ลูกก่อนพระเทวีผู้เจริญ นั้นจะมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสองค์ใหญ่ของเธอแล้ว จักให้นางเพื่อนทั้งหลายบำรุงบำเรอ ขณะที่เราทั้ง ๒ ยังมีชีวิตอยู่นี้แหละ จักได้เห็นลูกของเราครอบครองราชสมบัติ ก็ลูกของเราจะชอบใจพระราชธิดาของกษัตริย์พระองค์ใด ในชมพูทวีปทั้งสิ้น เราจะได้ นำพระราชธิดานั้นมาสถาปนาให้เป็นอัครมเหสีของลูก เธอจงรู้จักใจของลูกว่า จะชอบพระราชธิดาองค์ไหนกัน. พระนางรับว่า ดิละ แล้วทรงส่งนางบริจาริกาคนหนึ่งไป ด้วยพระดำรัสว่า เจ้าจงไปบอกเรื่องนี้แก่กุมารแล้ว จงรู้จักใจ. นางบริจาริกานั้นไป ทูลเรื่องนั้น แก่พระกุมารนั้นแล้ว. พระมหาสัตว์ได้สดับถ้อยคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า เรามีรูปร่างไม่สะสวยงดงาม พระราชธิดาผู้สมบูรณ์ด้วยรูป แม้ถูกนำตัวมาพ้อเห็นเรา ก็จักหนีไปด้วยคิดว่า เราจะมีประโยชน์อะไร ด้วยกุมารผู้มีรูปร่างน่าเกลียด ความอับอายก็จะพึงมีแก่เรา ด้วยประการฉะนี้ ประโยชน์อะไร เราจะอยู่เป็นฆราวาส เรามุ่งมารดาบิดาผู้ยังทรงพระชนม์ไปก่อน พ้อท่านทั้งสองนั้นสวรรคตแล้ว ก็จักออกบวช. พระองค์จึงตรัสบอกว่า เราไม่มีความต้องการด้วยพระราชสมบัติ ไม่ต้องการด้วยหมู่ นางเพื่อน พ้อพระชนกและพระชนนีสวรรคตไปแล้ว เราก็จักบวช. นางบริจาริกานั้น สดับพระดำรัสแล้ว จึงกลับมากราบทูลพระดำรัสของพระกุมารนั้นแก่พระเทวี. แม้พระเทวีก็กราบทูลแก่พระราชาแล้ว พระราชาทรง

สดับถ้อยคำทูลนั้นแล้ว ก็ทรงเสียดพระทัย พอล่วงผ่านไป ๒ - ๓ วัน ก็ทรงส่งข่าวสาส์นไปอีก แม้พระกุมารนั้น ก็คัดค้านอีกเหมือนเดิม. พระกุมารทรงคัดค้านอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง ในครั้งที่ ๔ จึงทรงดำริว่า ธรรมดาว่าลูกจะขัดขืนคัดค้านมารดาบิดาอยู่ร่ำไป ก็ไม่เหมาะสมเลย เราจักกระทำอุบายสักอย่างหนึ่ง. พระกุมารนั้น จึงเสด็จไปเรียกหัวหน้าช่างทองคนหนึ่งมาแล้ว พระราชทานทองคำไปเป็นอันมาก รับสั่งว่า ท่านจงทำรูปผู้หญิงให้สักรูปหนึ่งเถิด แล้วทรงส่งนายช่างทองนั้นไป เมื่อนายช่างทองนั้นไปแล้ว จึงทรงเอาทองคำส่วนอื่นมาทำเป็นรูปผู้หญิงด้วยพระองค์เอง. ก็ธรรมดาว่า ความประสงค์ของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสำเร็จตลอดไป. รูปทองที่พระโพธิสัตว์ทรงกระทำขึ้นเองนั้น ช่างคงามเสียเหลือเกิน จนไม่มีถ้อยคำจะรำพันด้วยลิ้นได้. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงทรงแต่งตัวรูปหญิงนั้น ให้นุ่งผ้าไหมพัศตร์แล้ว ทรงให้วางไว้ในห้องอันเป็นสิริ. พระมหาสัตว์นั้น ครั้นทรงเห็นรูปผู้หญิงที่หัวหน้าช่างทองนำมา จึงทรงดิรูปร่างแล้ว ตรัสว่า เธอจงไปนำเอารูปหญิงที่ตั้งอยู่ในห้องอันเป็นสิริของเรามาเทียบดูซิ นายช่างทองนั้นเข้าไปยังห้องอันเป็นสิริ มองเห็นรูปหญิงนั้นแล้ว สำคัญว่านางเทพอัปสรนางหนึ่ง มาร่วมอภิรมย์กับพระกุมาร จึงไม่อาจจะเหยียดมือไปจับ กลับออกมากกราบทูลว่า พระแม่เจ้าพระองค์ไรประทับอยู่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ในห้องอันเป็นสิริ ข้าพระองค์ไม่อาจจะเข้าไปได้. พระราชกุมารตรัสว่า คุณก่อนพ่อ ท่านจงไปนำมาเถิด รูปทองคำนี้เราทำขึ้นมาเอง แล้วทรงส่งไปอีก. นายช่างทองนั้นจึงกลับเข้าไปยกออกมา. พระราชกุมารให้เก็บรูปที่ช่างทองทำมานั้น ไว้เสียในห้องสำหรับเก็บทอง แล้วให้คนตกแต่งรูปที่พระองค์ทรงกระทำ แล้วทรงให้ยกขึ้นวางบนรถ ส่งไปยังสำนักของพระมารดา ด้วยพระดำรัสว่า ถ้าผู้หญิงคงามเหมือนอย่างรูปนี้มีอยู่ หม่อมฉันจักอยู่ครอบครองเรือน.

พระเทวีนั้น รับสั่งให้เรียกพวกอำมาตย์มาแล้ว ตรัสว่า ท่านทั้งหลาย พระโอรสของเรามีบุญมาก เป็นพระโอรสที่ทำวสัฏกะประทานให้ อยากได้นางกุมาริกาที่รูปสวยเหมือนรูปนี้ พวกท่านได้หญิงมีรูปร่างเห็นปานนี้ จงพามา จงตั้งรูปนี้ไว้บนยานอันปกปิดแล้ว เทียวไปตลอดชมพูทวีปทั้งสิ้น ถ้าได้พบพระธิดาของพระราชอาชวราชองค์ใด มีรูปร่างงดงามเห็นปานรูปนี้ไซ้รู้ ก็จงถวายรูปทองนั้นแก่พระราชอาชวราชองค์นั้นนั่นแล แล้วกราบทูลว่า พระเจ้าโศกการาช จักกระทำอาวาทวิพาทกับพระองค์ ทูลกำหนดนัดวันแล้ว จงรีบกลับมา. อำมาตย์เหล่านั้น รับพระราชเสาวนีย์แล้ว นำรูปนั้นออกจากเมือง พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก เทียวเสาะแสวงหาไปถึงราชธานีใด ก็สังเกตุว่า ในสถานที่ที่มหาชนมาประชุมกัน ในเวลาเย็นในราชธานีนั้น ก็ตกแต่งรูปหญิงนั้นด้วยเครื่องประดับ อันประกอบด้วยผ้าและดอกไม้ ยกขึ้นตั้งบนวอทองคำแล้ว ตั้งไว้ที่ริมหนทางที่จะไปยังท่าน้ำ ส่วนพวกตนต่างพากันหลบไปยืนอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง เพื่อคอยสดับฟังถ้อยคำของมหาชนผู้มาแล้วและมาแล้ว ฝ่ายมหาชนครั้นมองดูรูปหญิงนั้น ไม่เข้าใจว่าเป็นรูปทองคำ จึงชวนกันชมเชยว่า หญิงนี้แม้เป็นเพียงหญิงมนุษย์ ก็ยังสวยงามอย่างที่สุด เปรียบประดุจนางเทพอัปสร ทำไมจึงมาขึ้นอยู่ในที่นี่ หรือว่ามาจากไหน หญิงงามเห็นปานนี้ ในเมืองของพวกเราไม่เคยมีเลย ดังนี้แล้วก็พากันหลีกไป. พวกอำมาตย์ได้ฟังถ้อยคำนั้นแล้ว จึงปรึกษากันว่า ถ้านางทาริกางามปานรูปนี้ ฟังมีในเมืองนี้ไซ้รู้ ชนทั้งหลายฟังกล่าวว่า นางคนนี้เหมือนกับพระราชาธิดาองค์โน้น นางคนนี้เหมือนธิดาของอำมาตย์คนโน้น ในเมืองนี้คงไม่มีนางงามคล้ายกับรูปนี้เป็นแน่แท้ จึงถือเอารูปหญิงนั้นไปยังเมืองอื่น ๆ ต่อไปอีก. พวกอำมาตย์เหล่านั้นเทียวไปอย่างนี้ จนถึงเมืองสาครละ ในแคว้นมัททกะ โดยลำดับ. ก็พระเจ้ามัททราช ในเมืองสาครละนี้ มีพระธิดาอยู่ ๘ พระองค์

ทรงพระรูปพระโฉมงามสูงสุดเปรียบประดุจนางฟ้า พระราชาผู้เป็น
พระพี่ใหญ่กว่าพระธิดาเหล่านั้นทั้งหมด มีพระนามว่า **ประภาวดี** เพราะมี
พระรัศมีแผ่ชานออกจากพระสรีระของพระนาง คล้ายแสงดวงอาทิตย์อันอ่อน.
แม้ในเวลากลางคืน ในห้องอันมีเนื้อที่กว้างประมาณ ๔ ศอก ก็ไม่ต้องทำการ
ตามประทีปโคมไฟ. บริเวณห้องนั้นทั้งหมด จะมีแสงสว่างเสมอเป็นอันเดียว
กันทีเดียว. ก็และพระนางประภาวดีนั้น มีพระพี่เลี้ยงคนหนึ่งเป็นหญิงค่อม
พิการ นางพี่เลี้ยงนั้น พอให้พระนางประภาวดีเสวยเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงจะ
ให้นางวรรณทาสี ๘ คนถือหม้อน้ำจำนวน ๘ หม้อ ไปยังทำนน้ำในเวลาเย็น
เพื่อตักน้ำไปสรองสนานพระนาง ครั้นมองเห็นรูปทองคำที่ตั้งไว้ข้างริมทางที่จะ
เดินไปยังทำนน้ำนั้น จึงเข้าใจไปว่า เป็นพระนางประภาวดี พากันโกรธว่า
พระนางนี้ช่างว่ายากเสียจริง ๆ ตรัสว่า เราจักสรองสนานน้ำแล้ว ส่งพวกเรามา
ตักน้ำ กลับมาขึ้นคอกอยู่ที่หนทางจะไปสู่ทำนน้ำก่อนหน้าเรา แล้วจึงพากันกล่าว
ว่า ข้าแต่พระนางเจ้าผู้ทำสกุลาให้ได้รับความละอาย ไม่สมควรเป็นอย่างยิ่ง
ที่พระนางจะมาขึ้นอยู่ในที่นี้ก่อนกว่าพวกหม่อมฉัน ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจักทรง
ทราบไซ้ร้ ก็คงจักทำพวกหม่อมฉันให้พินาศเป็นแน่ ดังนี้แล้ว จึงเอามือแตะ
ที่ข้างแก้มของรูปเทียมนั้น. ฝ่ามือก็คล้ายกับว่าจะแตกออกไป. ลำดับนั้น นาง
จึงรู้ว่าเป็นรูปทองคำ หัวเราะขบขันอยู่ จึงไปหาพวกนางวรรณทาสีแล้วกล่าว
ว่า พวกเธอจงมาดูการทำของฉัน ฉันได้แตะต้องด้วยสำคัญคิดว่า รูปนี้ คือ
พระนางเจ้าของเรา รูปเปรียบนี้ จะมีค่าราคาอะไร ในสำนักแห่งพระธิดา
ของเรา เพียงแต่ให้มือของเราได้รับความเจ็บไปอย่างเดียว.

ลำดับนั้น พวกราชทูตจึงพากันถือเอารูปหญิงนั้นแล้ว ถามนางพี่เลี้ยง
นั้นว่า ท่านกล่าวว่า ธิดาของเราสวยงามกว่ารูปเทียมนี้ ท่านกล่าวหมายถึง

ใครกัน นางพี่เลี้ยงตอบว่า พระธิดาของพระเจ้ามัททราช ทรงพระนามว่า
ประภาวดี รูปเปรียบนี้มีราคาไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของพระนางเลย. พวกอำมาตย์
เหล่านั้นพากันคิดใจ ไปยังพระทวารพระราชวัง สั่งให้กราบทูลว่า พวกราชทูต
ของพระเจ้าโอกกากราชมาคอยเฝ้าอยู่ที่พระทวาร พระเจ้าข้า. พระราชาเสด็จ
ลุกจากอาสนะ ประทับยืนแล้วตรัสสั่งว่า พวกท่านจงเรียกเขาเข้ามาเถิด. พวกราชทูต
เหล่านั้นเข้าไปแล้ว ถวายบังคมพระราชาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่
มหाराชเจ้า พระราชาของพวกข้าพระองค์ ตรัสถามว่า พระองค์ทรงพระตำราญ
ดีหรือ พระเจ้าข้า พระราชาทรงกระทำสักการะและต้อนรับแล้ว ตรัสถาม
พวกอำมาตย์ว่า พวกท่านมานี้เพื่อประสงค์อะไร พวกอำมาตย์จึงกราบทูลว่า
พระราชาของข้าพระองค์ มีพระโอรสพระนามว่า กุสกุमार มีพระสุรเสียง
ก้องกังวานคล้ายกับเสียงราชสีห์ พระราชาทรงมีพระประสงค์จะมอบพระราช
สมบัติให้แก่พระโอรสนั้น จึงส่งพวกข้าพระองค์มาเฝ้าถวายบังคมพระองค์
นัยว่า พระองค์จงพระราชทานพระนางประภาวดีพระธิดาของพระองค์ แก่
พระโอรสนั้นเถิดพระเจ้าข้า และขอจงทรงรับไทยธรรมพร้อมด้วยรูปทองคำ
นี้เถิด พอกราบทูลเสร็จแล้วจึงได้น้อมถวายรูปทองคำนั้น แต่พระราชา
พระองค์นั้น. แม้พระเจ้ามัททราชนั้น ก็ทรงดีพระทัย ทรงยอมรับด้วยทรง
พระดำริว่า จักมีวิวาหมงคลกับพระราชาผู้ใหญ่เห็นปานนี้. ลำดับนั้น พวกทูต
จึงกราบทูลท้าวเธอว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่อาจจะรอช้าอยู่ได้ จัก
ต้องรีบไปกราบทูลการได้พบพระราชธิดาแต่พระราชาให้ทรงทราบ เพื่อว่า
พระองค์จักได้เสด็จมารับพระนางไป. พระเจ้ามัททราชพระองค์นั้น ทรงรับว่า
ดีละ แล้วทรงจัดแจงเครื่องทำสักการะแก่พวกทูตเหล่านั้น. พวกทูตเหล่านั้น
กลับไปยังกรุงกุสาวดีแล้ว กราบทูลเรื่องราวนี้แก่พระราชาและพระเทวีให้
ทรงทราบ. พระราชาเสด็จออกจากกุสาวดีนคร พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก

เสด็จถึงเมืองสาละโดยลำดับ. ฝ่ายพระเจ้ามัททราช ก็ทรงกระทำการต้อนรับให้ท้าวเธอเสด็จเข้าไปสู่พระนครแล้ว ได้ทรงกระทำสักการะอย่างใหญ่ยิ่ง. โดยล่วงไปวันหนึ่ง สองวัน และสามวัน พระนางสีลวดีทรงพระดำริว่า ใครจะรู้ว่า พระราชธิดานั้นจักเป็นอย่างไร เพราะความที่พระนางเจ้าเป็นบัณฑิต จึงกราบทูลพระเจ้ามัททราชว่า หม่อมฉันใครจะได้เห็นพระสุณิสา (ในอนาคต) เพคะ. ท้าวเธอทรงรับว่า ดีละ แล้วรับสั่งให้เรียกพระราชธิดาประภาวดีมาเฝ้า. พระราชธิดาประภาวดี ทรงตกแต่งพระองค์ด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ แวดล้อมไปด้วยหมู่พระพี่เลี้ยงนางนมเสด็จออกมาไหว้แม่พี่. พระนางสีลวดีนั้น ครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพระนาง จึงทรงพระดำริว่า ราชธิดาองค์นี้เป็นหญิงมีรูปร่างงดงามมากนัก ส่วนโอรสของเรามีรูปร่างไม่งดงาม ถ้าพระราชธิดาองค์นี้ ได้ทอดทศนาการเห็นโอรสของเราเข้า แม้วันเดี๋ยวก็นคงจะไม่อยู่ร่วมด้วยดีคขาด คงจะรีบหนีไปเป็นแน่แท้ เห็นทีเราจักต้องทำกลอุบาย. พระนางสีลวดี จึงให้เชิญเสด็จพระเจ้ามัททราชมาแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज เพคะ พระสุณิสาสมควรแก่พระโอรสของหม่อมฉัน ก็แต่ว่าจาริตอันสืบมาจากประเพณีแห่งสกุลของหม่อมฉันมีอยู่ ถ้าพระราชธิดาองค์นี้จักประพฤติตามจาริตประเพณีนี้ได้ หม่อมฉันก็จักรับ พระราชธิดาองค์นี้ไว้. พระราชาตรัสว่า ก็จาริตประเพณีของพระองค์เป็นอย่างไรละ พระนางสีลวดีตรัสตอบว่า ประเพณีในราชวงศ์ของหม่อมฉันมีอยู่ว่า พระวรชายาจะพบหน้าพระราชสามีในเวลากลางวันไม่ได้ จนกว่าจะทรงตั้งพระครรภ์เสียก่อน จึงจะพบหน้ากันได้ หากว่าพระราชธิดาประภาวดีพระองค์นี้ จักทรงทำตามประเพณีนี้ได้ หม่อมฉันจึงจะรับพระนางไว้. พระราชา จึงตรัสถามพระธิดาว่า คุณก่อนแม่ แม่จักประพฤติตามอย่างที่ว่านั้นได้หรือไม่เล่า. พระราชธิดาประภาวดีนั้น จึงทูลว่า ได้เพคะ เสด็จพ่อ.

ลำดับนั้น พระเจ้าโศกการาช จึงได้ถวายพระราชทรัพย์เป็นอันมาก
แด่พระเจ้ามัททราช แล้วทรงรับพระนางประภาวดีนั้นเสด็จกลับไป. แม้พระ-
เจ้ามัททราช ก็ทรงส่งพระราชธิดาไปด้วยบริวารใหญ่. พระโศกการาช
เสด็จกลับกรุงกุสาวดีแล้ว มีพระบรมราชโองการให้ตกแต่งพระนคร ปล่อย
นักโทษทั้งหมด ทรงกำหนดการอภิเษกพระราชโอรส ทรงสถาปนาพระนาง
ประภาวดีให้เป็นอัครมเหสีแล้ว ทรงให้ราชบุรุษเที่ยวตีกลองประกาศว่า บัดนี้
ราชอาณาจักรเป็นของพระเจ้ากุสุราชแล้ว. พระราชาทั้งหลายในพื้นที่ชมพูทวีป
ทั้งหมด พระองค์ใดมีพระราชธิดา พระราชาพระองค์นั้น ขอทรงส่งพระราช
ธิดาไปถวายแด่พระเจ้ากุสุราช พระราชาเหล่านั้นได้มีพระราชโอรส พระราชา
เหล่านั้น ทรงหวังความเป็นมิตรไมตรีกับพระเจ้ากุสุราชนั้น ก็ทรงส่งพระราช
โอรสของพระองค์ไปเป็นพระราชอุปฐาก. พระโพธิสัตว์เจ้า ทรงมีพระนาง
สนมเป็นบริวารมากมาย ทรงปกครองพระราชสมบัติด้วยพระอิสริยยศอันใหญ่
ยิ่งเกรียงไกร. ฝ่ายพระนางประภาวดี ย่อมไม่ได้เพื่อจะเห็นพระโพธิสัตว์เจ้านั้น
ในเวลากลางวันเลย แม้พระโพธิสัตว์เจ้าก็ไม่ได้เห็นพระนางในเวลากลางวัน
เหมือนกัน. พระราชาและพระราชินีทั้ง ๒ พระองค์ เห็นกันก็แต่เฉพาะเวลา
กลางคืนเท่านั้น. แม้รัศมีที่ฉายออกจากพระสรีระของพระนางประภาวดีในเวลา
กลางคืนนั้น ก็ไม่สามารถจะส่องให้เห็นพระพักตร์ชัดเจนได้. พระโพธิสัตว์เจ้า
เสด็จออกจากห้องที่ประทับเฉพาะในเวลากลางคืนเท่านั้น. พอ ๒, ๓ วันผ่าน
ผ่านไป พระโพธิสัตว์เจ้าพระองค์นั้น ก็ทรงมีความปรารถนาจะให้เห็นพระ-
พักตร์พระนางประภาวดีในเวลากลางวัน จึงทูลพระมารดาให้ทรงทราบ. พระ
มารดา ก็ทรงห้ามเสียว่า อย่าชอบใจไปนักเลยพ่อ (อย่าทูลนทูลรายใจไปนักเลย)
ของร่อไปจนกว่าจะได้พระโอรสสักพระองค์หนึ่งก่อนเกิด. พระโพธิสัตว์เจ้า

นั้น ก็ทรงอ่อนวอนอยู่บ่อย ๆ. ลำดับนั้น พระเทวีจึงมีพระกระแสรับสั่งกะ พระโพนสีตัวเจ้านั้นว่า ถ้าอย่างนั้น พองงไปยังโรงช้างแล้วยืนอยู่ด้วยเพศ แห่งคนเลี้ยงช้าง แม่จะพาพระนางประภาวดีไปในที่ตรงนั้น ขอเชิญพองงดู นางเสียวให้เต็มเนตร แต่อย่าให้นางรู้จักพอได้เป็นเด็ดขาด. พระโพนสีตัวเจ้านั้นจึงรับว่า ดีละ แล้วได้เสด็จไปยังโรงช้าง. ลำดับนั้น พระมารดาของพระโพนสีตัวเจ้านั้น จึงมีพระดำรัสตรัสสั่งให้คนตักแต่งโรงช้างแล้วตรัสชักชวน พระนางประภาวดีว่า มาเถิดลูก เราทั้ง ๒ คนไปดูช้างต้นของพระภัสสวกันเถิด แล้วจึงเสด็จไปยังโรงช้างนั้น ทรงชี้แสดงแก่พระนางประภาวดีว่า ช้างเชือกนี้มีชื่อว่าอย่างโน้น ดังนี้. พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นนางเสด็จดำเนินไป ช้างพระมารดา จึงทรงหยิบเอาขี้ช้างก้อนหนึ่งขว้างไปที่หลังพระนางด้วยการ ปลอมตัวเป็นคนเลี้ยงช้างทีเดียว. พระนางประภาวดีทรงกริ้วโกรธเป็นอย่างมาก จึงมีพระกระแสรับสั่งว่า เราจักให้พระราชาทรงตัดมือของเจ้าเสียว แล้วทูล พระเทวีให้ลงโทษ. ฝ่ายพระราชามารดา ก็ทรงปลอบประโลมเอาพระทัยว่า อย่าทรงกริ้วโกรธไปเลยแม่เจ้า แล้วทรงลูบหลังให้. ต่อมาพระราชาทรงต้องการที่จะได้เห็นพระนางซ้ำอีก จึงเสด็จไปทอดพระเนตรพระนางที่โรงม้า ด้วยการปลอมตัวเป็นคนเลี้ยงม้า แล้วทรงเอาก้อนขี้ม้าขว้างไปเหมือนเดิมนั้นอีก. แม้ในกาลนั้น พระนางก็ได้ทรงกริ้วใหญ่ พระสัสสุ (แม่ผัว) ก็ต้องทรงปลอบ ประโลมอีก.

ในวันต่อมา พระนางประภาวดี ทรงใคร่จะได้เห็นพระมหาสัตว์เจ้า จึงทูลบอกแก่พระสัสสุ แต่ก็ถูกพระสัสสุทรงห้ามว่า อย่าเลย แม่อย่าชอบใจเลย ดังนี้ ก็ทูลอ่อนวอนอยู่บ่อย ๆ แล้ว. ลำดับนั้น พระเทวี จึงตรัสกะพระนางว่า ถ้าอย่างนั้น ในวันพรุ่งนี้ ลูกชายของฉันทจักกระทำประทักษิณพระนคร แม่จง เปิดสี่หับัญชรคอยดูเขาเถิด. ก็ครั้งนั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ในวันรุ่งขึ้น จึงมีพระ

กระแสน้ำสั่งให้คนตกแต่งพระนครแล้ว โปรคให้พระชัมบดีราชกุมาร (น้องชายพระเจ้ากุตราช) ทรงเครื่องต้นอย่างกษัตริย์ ให้ประทับนั่งบนหลังช้างแล้ว ให้พระโพธิสัตว์เจ้าประทับนั่งบนอาสนะข้างหลัง ให้กระทำประทักษิณพระนคร แล้วทรงพาพระนางประภาวดีไปประทับยืนที่สีหบัญชร ตรัสว่า แม่จงดูความเลิศด้วยความงามแห่งพระสิริของสามีแม่เกิด. พระนางประภาวดี ทรงสำคัญว่า เราได้พระสวามีที่มีความสมควรกันแล้ว ดังนี้แล้ว ก็ทรงมีพระทัยโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง. ก็ในวันนั้น พระมหาสัตว์เจ้าปลอมพระองค์เป็นนายควาญช้าง ประทับนั่งบนอาสน์ข้างหลัง ของพระชัมบดีราชกุมาร ก็ได้ทอดพระเนตรดูพระนางประภาวดี สำเร็จตามพระประสงค์ ได้ทรงแสดงอาการขู่เข้า ตามความพอพระทัยด้วยอำนาจการทำมือให้ขวกไขว้แปลก ๆ เป็นต้น. เมื่อช้างพระที่นั่งคล้อยผ่านไปแล้ว พระราชมารดาจึงตรัสถามพระนางประภาวดีว่า แม่เห็นพระภักศดาของแม่แล้วหรือ พระนางทูลว่า เห็นแล้วเพคะท่านแม่ แต่นายควาญช้าง ผู้นั่งอยู่บนอาสนะหลังของพระภักศดานั้น ช้างเป็นคนที่ดี สอนยากเสียเหลือเกิน แสดงการทำมือขวกไขว้ให้แปลก ๆ เป็นต้นแก่หม่อมฉัน เพราะเหตุไร เขาจึงจัดให้คนผู้ไม่มีสง่าราศีเช่นเจ้าคนนั้น ขึ้นไปนั่งบนอาสน์ข้างหลังพระเจ้าแผ่นดินได้. พระเทวีจึงตรัสว่า คุณก่อนแม่ ธรรมดาว่าการระวังภัยบนอาสน์ด้านหลังของพระราชา อันบุคคลพึงปรารถนา. พระนางประภาวดี จึงทรงดำริว่า ควาญช้างคนนี้ ช้างได้อภัยเป็นพิเศษเสียเหลือเกิน ไม่เคยสำคัญพระราชาว่า เป็นพระราชาเสียบ้างเลย หรือว่าควาญช้างคนนี้เป็นพระเจ้ากุตราชกันแน่ ก็พระเจ้ากุตราชนี้ คงจักมีรูปร่างน่าเกลียดอย่างเหลือเกิน เป็นแน่ทีเดียว เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่ยอมแสดงองค์พระเจ้ากุตราชนั้นแก่เรา. พระนางประภาวดีจึงทรงกระซิบกะนางค่อมที่ใกล้หูว่า คุณก่อนแม่ค่อม เธอจงไปดูให้รู้ที่หรือว่า พระเจ้ากุตราชประทับบนอาสน์ข้างหน้า หรือว่าประทับบน

อาสาข้างหลังกันแน่. หญิงค่อมจึงทูลถามว่า ก็หม่อมฉันจักทราบได้อย่างไร
เล่าเพคะ. พระนางจึงตรัสว่า ถ้าเมื่อนายควาญข้างคนนั้นจักเป็นพระราชโอรส
ก็จักเสด็จลงจากหลังช้างก่อน เธอจงรู้ด้วยสัญญา (วิธี) อย่างนี้. นางค่อม
นั้นได้มายืนคูดอยู่ ณ ที่ส่วนข้างหนึ่งแล้วมองเห็นพระมหาสัตว์เจ้าลงมาก่อน
มองเห็นพระชัมบดีราชกุมารเสด็จลงมาทีหลัง. แม้พระมหาสัตว์เจ้าทรงมองไป
ข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นนางค่อม ก็ทรงทราบว่า
นางค่อมนี้จักมาเพราะเหตุชื่อนี้ จึงรับสั่งให้เรียกนางค่อมมาแล้ว ตรัสกำชับ
อย่างกวดขันว่า เธออย่าได้บอกเรื่องนี้แก่พระนางประภาวดีเป็นเด็ดขาด แล้ว
ทรงส่งไป. นางค่อมนั้นก็กลับไปก็กราบทูลพระนางประภาวดีว่า พระเจ้ากุศรา
ผู้เสด็จประทับอยู่บนอาสนะข้างหน้าเสด็จลงก่อน. พระนางประภาวดี ก็ทรง
เชื่อด้อยคำ ของนางค่อมนั้น. ในวันต่อมา พระราชาทรงมีพรูประสงค้จะได้
ทอดพระเนตรเห็นพระนางประภาวดีอีก จึงทรงทูลอ่อนวอนพระราชมารดา
แล้ว พระราชมารดาไม่อาจจะทรงห้ามได้ จึงตรัสสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น พ่อจง
ปลอมเพศไม่ให้ใคร ๆ รู้จักแล้ว จงไปยังอุทยาน. พระราชาเสด็จไปยังอุทยาน
แล้วทรงยืนแช่น้ำอยู่ ในสระโบกขรณีประมาณแคะค่อ ทรงเอาใบบัวปกปิด
พระเศียร ทรงยื่นเอาดอกบัวที่บานบังพระพักตร์ไว้. แม้พระราชมารดาของ
พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ก็ทรงพาพระนางประภาวดีไปยังพระราษุทยาน ทรงชี้
ชวนให้ชมอยู่ว่า แม่จงดูพฤษภาเหล่านี้ จงดูหมู่สกุณา จงดูหมู่มีคะเป็นต้น
ได้เสด็จมาถึงฝั่งแห่งสระโบกขรณี.

พระนางประภาวดีนั้น ทอดพระเนตรเห็นสระโบกขรณีอันคาศายไป
ด้วยดอกบัว ๕ ชนิด ทรงปรารถนาจะเสด็จลงตรง จึงเสด็จลงสู่สระโบกขรณี
พร้อมด้วยนางบริจาริกาทั้งหลาย ทรงเล่นอยู่ครั้นพอทอดพระเนตรเห็นดอกบัว

ที่พระโพธิสัตว์เจ้าช่อนอยู่นั้น ทรงใคร่จะเก็บ จึงทรงเอื้อมพระหัตถ์ออกไป. ลำดับนั้น พระราชา จึงทรงเปิดใบบัวออกแล้ว เข้าคว้าพระนางด้วยพระหัตถ์ พนางร้องว่า เราคือพระเจ้ากุสราช. พระนางพอได้ทอดพระเนตรเห็นพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์เจ้านั้นแล้ว ทรงร้องขึ้นด้วยสำคัญว่า ยักษ์จับเราแล้วทรงถึงวิสตัญญูภาพ สิ้นพระสติสมฤติอยู่ ในที่ตรงนั่นเอง. ลำดับนั้น พระราชา จึงทรงปล่อยพระหัตถ์ละจากพระนาง. ครั้นพอพระนาง ทรงรู้สึกพระองค์ได้แล้ว จึงทรงดำริว่า ได้ยินว่า พระเจ้ากุสราช ทรงจับมือเรา ก็เราถูกพระเจ้ากุสราชนี้ ขว้างด้วยก้อนอิฐซึ่งที่โรงช่าง แล้วขว้างด้วยก้อนอิฐมาที่โรงไม้ ก็พระเจ้ากุสราชนี้แล ประทับนั่งบนอาสน์หลังซึ่งทรงเกี่ยวเรา เราไม่มีความต้องการพระภักศดาผู้มีพักตร์อันน่าเกลียดถึงขนาดนี้ เราจักทิ้งพระภักศดานี้เสีย เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็จักได้สามิคนอื่น ดังนี้แล้ว จึงให้คนเรียกพวกอำมาตย์ที่ตามเสด็จมากับพระนางแล้ว ตรัสว่า พวกท่านจงทำการตระเตรียมยานพาหนะให้เรา เราจักไปในวันนี้แหละ. พวกอำมาตย์เหล่านั้นจึงกราบทูลแต่พระราชาให้ทรงทราบ. พระราชาจึงทรงพระดำริว่า ถ้าพระนางไม่ได้เพื่อจะกลับไป ดวงหทัยของพระนางคงจักแตกเป็นแน่ ขอให้พระนางกลับไปก่อนเถิด เราจักนำพระนางกลับมาด้วยกำลังของตนเองอีกครั้ง พอทรงดำริแล้ว ต่อนั้นมาจึงทรงอนุญาตให้พระนางประภาวคินันเสด็จกลับไป. พระนางเสด็จกลับไปยังเมืองของพระราชบิดาตามเดิม. แม้พระมหาสัตว์เจ้า ก็เสด็จออกจากพระราชอุทยานเข้าไปสู่พระนคร เสด็จขึ้นสู่พระปราสาทอันประดับแล้ว. จริ่งอยู่พระนางมิได้ทรงมีความยินดีพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยอำนาจการที่ได้ทรงตั้งความปรารถนาไว้ในปางก่อน. แม้พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ที่มีพระรูปกายไม่งดงาม ก็ด้วยอำนาจบูรพกรรมขอพระองค์เอง.

ได้ยินว่า ในอดีตกาล มีหมู่บ้านอันตั้งอยู่ข้างประตูเมืองพาราณสี
ตระกูล ๒ ตระกูล คือ ตระกูลที่อาศัยอยู่ข้างถนน หน้าหมู่บ้านตระกูล ๑
อาศัยอยู่ข้างถนนหลังหมู่บ้านตระกูล ๑. ตระกูลหนึ่งมีลูกชาย ๒ คน ตระกูล
หนึ่งมีลูกสาว ๑ คน ในบรรดาบุตรชายทั้ง ๒ คนนั้น พระโพธิสัตว์เป็น
น้องชาย. มารดาบิดาได้ไปขออนางกุมาริกานั้น มาให้แก่พี่ชาย. พระโพธิสัตว์
ผู้เป็นน้องชาย ยังไม่มีภรรยา จึงอาศัยอยู่ในบ้านของพี่ชาย. อยู่มาวันหนึ่ง
พี่สะใภ้ได้ทอดขนมที่มีรสชาตอร่อยยิ่งนัก ในเรือนนั้น. แต่พระโพธิสัตว์ได้
ไปป่าเสีย พี่สะใภ้จึงได้แบ่งขนมไว้ให้แก่พระโพธิสัตว์นั้นส่วนหนึ่ง ส่วนที่
เหลือนั้นก็แจกกันบริโภคจนหมด. ในขณะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าได้มาถึง
ประตูเรือนเพื่อภิกษา พี่สะใภ้ของพระโพธิสัตว์ จึงคิดว่า เราจักค่อยทำขนม
ให้น้องสาวใหม่ ดังนี้แล้ว จึงถือเอาขนมส่วนที่เก็บไว้ให้พระโพธิสัตว์นั้น ไป
ถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเสีย. แม้พระโพธิสัตว์นั้น ก็กลับมาจากป่าใน
ขณะนั้นพอดี. ตอนนั้น นางจึงพูดกับพระโพธิสัตว์นั้นว่า น้องชายเอ๋ย จง
ทำจิตใจให้ผ่องใสเถิดหนา ขนมอันเป็นส่วนของน้อง พี่ได้ถวายแด่พระปัจเจก
พุทธเจ้าแล้ว. พระโพธิสัตว์นั้นกลับโกรธว่า เข้ากินขนมอันเป็นส่วนของเจ้า
หมดแล้ว กลับมาเอาขนมอันเป็นส่วนของข้าไปถวายพระชัชเช่ แล้วข้าจักกิน
อะไรเล่า จึงรีบตามพระปัจเจกพุทธเจ้าไปเอาขนมจากบาตรกลับคืนมา.
ที่สะใภ้ นั้น จึงรีบไปยังเรือนมารดาแล้ว นำเอาเนยใสที่ยังใหม่และใสสะอาด
มีสีคล้ายดอกจำปามาแล้ว ใส่บาตรจนเต็มถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าแทน.
เนยใสนั้นได้แผ่เป็นรัศมีออกไปแล้ว. นางพอได้เห็นรัศมินั้นแล้ว จึงตั้งความ
ปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในที่ที่ดิฉันจะเกิดแล้วข้างหน้า ขอให้
ร่างกายของดิฉันจงเกิดมีรัศมีเปล่งปลั่ง และมีรูปร่างสดสวยงดงามเป็นอย่างยิ่ง

เกิด อนึ่ง ขอย่าให้ดิฉันได้อยู่รวมในที่แห่งเดียวกันกับคนที่เป็นอัสตบรูษ
ดั่งน้องผิวของดิฉันคนนี้เลย. พระนางประภาวดี มิได้ทรงยินดีชอบใจพระ-
โทธิสัตว์เจ้านั้น ก็ด้วยอำนาจความปรารถนา ที่ทรงตั้งไว้แล้วในกาลก่อน
ด้วยประการฉะนี้. แม้พระโทธิสัตว์ ก็ใส่ขนมมันลงในบาตรที่เต็มด้วยเนยใส
แล้วตั้งความปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พี่สะใภ้ของข้าพเจ้าคนนี้ แม้
จะอยู่ในที่ไกลแสนไกลตั้งร้อยโยชน์ก็ตาม ขอให้ข้าพเจ้าพึงมีความสามารถไป
นำมาเป็นบาทบริจาริกาของข้าพเจ้าให้จงได้เกิด. ด้วยอำนาจแห่งบุรพกรรมที่
พระโทธิสัตว์นั้น โกรธ แล้วเอาขนมกลับคืนมานั้น พระโทธิสัตว์เจ้าจึงได้เป็น
ผู้มีรูปร่างอันไม่งดงาม น่าเกลียดแล้วแล.

ฝ่ายพระนางประภาวดีนั้น ก็มีได้ทรงปรารถนาพระโทธิสัตว์นั้นเลย.
พระโทธิสัตว์เจ้านั้น เมื่อพระนางประภาวดีเสด็จไปแล้ว ก็ทรงเสรำโศกเสีย
พระทัย. แม้เหล่านางบริจาริกาทั้งหลายจะพากันบำรุงบำเรออยู่โดยประการ
ต่าง ๆ ก็ตาม แต่หญิงที่เหลือทั้งหลาย ก็ไม่อาจที่จะให้พระโทธิสัตว์เจ้านั้น
เหลียวมองดูตนได้เลย. ก็เมื่อพระราชาพระองค์นั้น ทรงพรากรเว้นจากพระนาง
ประภาวดีเสียแล้ว พระราชานิเวศน์แม่ทั้งหมดของพระองค์ ก็เงียบสงัดคล้าย
เหมือนว่างเปล่า. ท้าวเธอทรงรำพันว่า บัดนี้ นางคงไปถึงเมืองสาครละแล้ว
ดังนี้ พอใกล้รุ่งก็เสด็จไปเฝ้าพระมารดา กราบทูลว่า ข้าแต่ท่านแม่ ลูกจัก
ไปตามพระนางประภาวดีมา ขอท่านแม่จงครอบครองราชสมบัติแทนด้วยเกิด
ดังนี้ จึงตรัสปฐุมคาถาว่า

รัฐของพระองค์นี้ มีทรัพย์ มียาน มีเครื่อง-
ราชกฤษณ์ท์ สมบูรณ์ด้วยสิ่งที่น่าปรารถนาทั้งปวง
ข้าแต่พระมารดา ขอพระองค์จงทรงปกครองราช

สมบัติของพระองค์นี้ หม่อมฉันจะขอลูกลาไปยังเมือง
สาละ ซึ่งเป็นที่สถิตแห่งพระนางประภาวดีที่รัก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สโยคฺคํ ได้แก่ พริ้งพริ้วไปด้วยเครื่อง
ประกอบเช่นช้างเป็นต้น. บทว่า สกายูรํ ได้แก่ มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์
๕ อย่างพร้อมบริบูรณ์. บทว่า อนุสาส อมฺม ความว่า ได้ยินว่า พระราชา
พระองค์นั้น ทรงพระดำริว่า ขึ้นชื่อว่ากรมอบราชสมบัติให้แก่ผู้ชายครอบครอง
รองจากตน เป็นการไม่สมควร จึงไม่ทรงมอบ (ราชสมบัติ) ให้แก่พระบิดา
หรือพระอนุชา เมื่อจะทรงมอบให้แก่พระมารดา จึงได้ตรัสไว้อย่างนี้.

พระราชมารดานั้น ทรงได้สดับพระราชดำรัสนั้นแล้ว จึงทรงมี
รับสั่งว่า ลูกอ่อนลูก ถ้าอย่างนั้น ลูกจงเป็นผู้ไม่ประมาท เพราะขึ้นชื่อว่า
มาตุคามมีใจไม่บริสุทธิ์ ดังนี้แล้ว ทรงเอาโกษนะมีรสอันเลิศต่าง ๆ บรรจุใส่
ภาชนะทองคำจนเต็มแล้ว ทรงรับสั่งว่า ลูกพึงบริโภคนั้นในระหว่าง
เดินทาง แล้วทรงส่งไป. พระราชาพระองค์นั้น ทรงรับภาชนะนั้นแล้ว ถวาย-
บังคมพระมารดา ทรงทำประทักษิณ ๓ ครั้ง แล้วกราบทูลว่า เมื่อหม่อมฉัน
ยังมีชีวิตอยู่ คงจะได้กลับมาเห็นพระมารดาอีก ดังนี้แล้ว จึงเสด็จเข้าสู่ห้อง
อันเป็นสิริ ทรงเหน็บพระแสงอาวุธ ๕ อย่าง ทรงหยิบกหาปณะพั้นหนึ่ง
บรรจุลงในย่าม พร้อมทั้งภาชนะพระกระยาหาร ทรงถือพิณโกกนุท เสด็จ
ออกจากพระนคร ทรงดำเนินไปตามบรรดา ทรงมีพระกำลังมาก มีเรี่ยวแรง
เข้มแข็งเพียงเข้าชั่วเที่ยง ก็ทรงดำเนินไปได้ถึงตั้ง ๕๐ โยชน์ เสวยพระ-
กระยาหารแล้ว ทรงดำเนินต่อไปอีก ๕๐ โยชน์ โดยส่วนแห่งวันที่เหลือเท่านั้น
ก็ทรงเดินทางไปได้สิ้นทางระยะถึง ๑๐๐ โยชน์ ในเวลาเย็นเสด็จพักสร้งน้ำแล้ว
เสด็จเข้าถึงเมืองสาละ. เมื่อพระองค์พอได้เสด็จเข้าไปแล้วเท่านั้น ด้วยเดช

แห่งพระโพธิสัตว์ พระนางประภาวดีจะทรงบรรทมอยู่บนพระที่มิได้ ต้องเสด็จลงมาบรรทมเหนือภาคพื้น. พระโพธิสัตว์มีพระอินทรีย์อันเหน็ดเหนื่อย ทรงดำเนินมาตามถนน ผู้หญิงคนหนึ่งแลเห็นพระองค์เข้า จึงให้เรียกมาแล้ว เชิญให้ประทับนั่ง ให้ล้างพระบาทจัดที่บรรทมถวาย. พระโพธิสัตว์เจ้านั้น มีพระวรกายเหน็ดเหนื่อยมา พอบรรทมก็หลับสนิท. ลำดับนั้น หญิงคนนั้น พอเมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าบรรทมหลับแล้ว ก็จัดแจงโภชนะมีรสอันเลิศต่าง ๆ เสร็จแล้ว จึงปลุกพระโพธิสัตว์ให้ตื่นบรรทม แล้วเชิญให้เสวยพระกระยาหาร พระโพธิสัตว์เจ้าทรงขอบพระทัย ได้พระราชทานกหาปณะพันหนึ่งกับภาชนะทองคำแก่หญิงคนนั้น. ท้าวเธอทรงเก็บพระแสงเบญจอาวุธไว้ที่บ้านของหญิงคนนั้นนั้นแล แล้วรับสั่งว่า เรายังมีสถานที่ควรจะไปอีก ดังนี้แล้ว ทรงถือเอาพิณเสด็จไปยังโรงช้าง ตรัสว่า ขอท่านจงให้ข้าพเจ้าพักอยู่ ณ ที่นี้สักวันหนึ่งเถิด ข้าพเจ้าจะทำการขับร้องเพลงให้พวกท่านได้ฟัง ดังนี้ พอเมื่อได้รับอนุญาตจากคนเลี้ยงช้างแล้ว ก็บรรทมหลับอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งได้สักครู่ พอระงับหายความเหน็ดเหนื่อยกระวนกระวายแล้ว ก็ทรงลุกออกมาแก้ห่อพิณ ทรงคิดพิณขับร้องประสานเสียง ด้วยทรงพระดำริว่า ชนชวานครสาครละ จงฟังเสียงพิณนี้.

พระนางประภาวดี ทรงบรรทมบนภาคพื้น พอได้ทรงสดับเสียงนั้น ก็ทรงทราบได้ทีเดียวว่า เสียงพิณนี้มีชื่อเสียงของคนอื่น พระเจ้ากฤษราช ต้องเสด็จมาเพื่อจะเอาตัวเรากลับไปโดยมิต้องสงสัย. แม้พระเจ้ามัททราชทรงสดับเสียงนั้นแล้ว ทรงพระดำริว่า ใครนะช่างขับร้องเพลงไพเราะเหลือเกิน พรุ่งนี้เราจะให้คนเรียกคนผู้นั้นมาทำการขับร้องให้เราฟัง. พระโพธิสัตว์เจ้า ทรงพระดำริว่า เราอยู่ในที่นี้ไม่อาจจะได้เห็นพระนางประภาวดี สถานที่นี้ดูไม่เหมาะสมเลย จึงได้เสด็จออกไปแต่เข้าประตูทีเดียว ไปเสวยพระกระยาหาร

เข้าที่ในเรือนของหญิงที่พระองค์ได้เสวยแล้ว ในเวลาเย็นวันแรกนั้นแล ทรง
เก็บพิณไว้แล้ว เสด็จไปยังสำนักนายช่างหม้อของพระราชแล้ว เข้าขอฝากตัว
เป็นศิษย์ของนายช่างหม้อคนนั้น เพียงวันเดียวเท่านั้น ก็ทรงขนเอาดินมาจน
เต็มเรือน แล้วบอกว่า ท่านอาจารย์ขอรับ ผมจะทำภาชนะให้ เมื่อนายช่างหม้อ
พูดว่า ดีซิ จึงทำเถิด จึงทรงวางก้อนดินก้อนหนึ่งลงบนไม้เป็นแล้ว ทรง
ปั้นหมุนไม้เป็น. พระองค์ทรงปั้นหนเดียวเท่านั้น เป็นก็หมุนอยู่ตั้งแต่เช้า
จนเลยเที่ยง. พระองค์ทรงปั้นภาชนะเล็กบ้างใหญ่บ้างหลายชนิดหลากสี เมื่อ
จะทรงปั้นภาชนะเพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดี ได้ทรงกระทำให้มี
ลวดลายเป็นรูปต่าง ๆ. จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่า ความประสงค์ของพระโพธิสัตว์
ทั้งหลาย ย่อมสำเร็จได้. พระองค์ทรงอธิษฐานว่า ขอให้พระนางประภาวดี
จงได้เห็นรูปเหล่านั้น แต่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น. พระองค์ทรงฝังภาชนะ
ทั้งหมดให้แห้งแล้ว ทรงเผาเสร็จแล้ว เก็บไว้จนเต็มเรือน. นายช่างหม้อนำ
ภาชนะเหล่านั้นไปยังราชตระกูล. พระเจ้ามัททราชทอดพระเนตรเห็นภาชนะ
เหล่านั้นแล้ว ตรัสถามว่า ภาชนะเหล่านั้นใครทำ. นายช่างหม้อกราบทูลว่า
ข้าพระองค์เองพระเจ้าข้า. พระราชตรัสว่า ภาชนะที่เจ้าได้เคยทำมาแล้ว
เราจำได้เป็นอย่างดี เจ้าจงบอกมานะว่า ภาชนะเหล่านั้นใครทำ. นายช่างหม้อ
กราบทูลว่า ศิษย์ของข้าพระองค์ทำพระเจ้าข้า. พระราชตรัสว่า ผู้นั้นไม่
สมควรเป็นศิษย์ของเจ้า ผู้นั้นจึงเป็นอาจารย์ของเจ้า เจ้าจงศึกษาศิลปะใน
สำนักของเขาเถิด และจำเดิมแต่นี้ไป ขอให้เขาทำภาชนะทั้งหลาย สำหรับ
ธิดาของเราทุก ๆ องค์ และเจ้าจงให้ทรัพย์ปันหนึ่งนี้แก่เขาด้วย ดังนี้ ให้
พระราชทานทรัพย์ปันหนึ่งแล้ว ตรัสว่า เจ้าจงนำภาชนะเล็ก ๆ เหล่านั้นไปให้
พระธิดาทั้งหลายของเราด้วย.

นายช่างหม้อคนนั้น นำเอาภาชนะเหล่านั้นไปยังตำหนักของพระราชธิดาเหล่านั้นแล้ว กราบทูลว่า ภาชนะเล็ก ๆ เหล่านี้ข้าพระองค์ขอถวายไว้เพื่อสำหรับพระนางได้ทรงเล่น. พระราชธิดาเหล่านั้นทั้งหมดเสด็จมาแล้ว. นายช่างหม้อก็ได้ถวายภาชนะที่พระมหาสัตว์การทำไว้เพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดี เฉพาะพระนางทีเดียว. พระนางทรงรับภาชนะนั้นมาแล้ว ทรงเห็นพระรูปของพระองค์พระรูปของพระมหาสัตว์ และรูปของหญิงก้อมในภาชนะนั้นทีเดียว ก็ทรงทราบว่า ภาชนะนี้ไม่ใช่คนอื่นทำ พระเจ้ากุสราชนั้นแล ทรงกระทำ ทรงเค้นเคืองแล้ว ขว้างของเหล่านั้นลงบนภาคพื้น แล้วตรัสว่า เราไม่มีความต้องการด้วยของสิ่งนี้ ใครอยากได้ ท่านจงเอาไปให้เขาเถิด. ลำดับนั้น พระราชธิดาผู้เป็นพระภคินีทั้งหลายของพระนาง ทรงทราบว่า พระนางทรงกริ้ว ก็พากันทรงยิ้มว่า พระพี่เข้าพระทัยว่า ภาชนะเล็ก ๆ นี้ พระเจ้ากุสราชทรงกระทำกรรมัง ภาชนะนี้ ไม่ใช่พระเจ้ากุสราชนั้นทรงกระทำหรอก ช่างหม้อเขากระทำต่างหาก พระพี่นางจงรับเอาไว้เถิด พระนางก็มีได้ตรัสบอก ถึงเรื่องที่พระเจ้ากุสราชนั้น ทรงกระทำภาชนะและเรื่องที่พระเจ้ากุสราชนั้น เสด็จมาถึงแล้ว แก่พวกพระภคินีเหล่านั้น นายช่างหม้อได้ให้กหาณะพันหนึ่งแก่พระโพธิสัตว์แล้ว กล่าวว่า นี่แน่ะพ่อเอ๋ย พระราชาทรงชอบใจเจ้า ได้ยินว่าจำเดิมแต่นี้ไป เจ้าพึงกระทำภาชนะสำหรับพระราชธิดาทุก ๆ พระองค์ เราจักนำไปถวายแต่พระราชธิดาเหล่านั้นเอง พระโพธิสัตว์เจ้านั้น จึงตรัสว่า ท่านพ่อครับ ผมจักไม่กระทำเพื่อพระราชธิดาเหล่านั้น พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงพระราชดำริว่า เราขึ้นอยู่กับที่นี่ เห็นจะไม่อาจที่จะได้เห็นพระนางประภาวดีได้ จึงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่งนั้นแก่นายช่างหม้อนั้นทีเดียว แล้วจึงเสด็จไปยังสำนักของนายช่างสาน ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระราชา ขอสมัครเป็นศิษย์ของนายช่างสานนั้น แล้วทรงกระทำใบตาล

เพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดีแล้ว แสดงรูปต่าง ๆ คือ รูปเสวตฉัตร สถานที่สำหรับดื่ม พระนางประภาวดี ทรงยื่นจับผ้าเป็นต้นในใบตาลนั้น นายช่างสานได้ถือเอาใบตาลนั้นและของอย่างอื่นอีก ที่พระโพธิสัตว์นั้น ทรงกระทำแล้ว นำไปยังราชตระกูล พระราชา ทอดพระเนตรเห็นตรัสถามว่า สิ่งของเหล่านั้นใครทำ นายช่างสาน กราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์ทำเองพระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า เราจำของที่เจ้าทำได้ดี จึงบอกมาเถิดว่าของเหล่านั้นใครทำกันแน่ นายช่างสานกราบทูลว่า ขอเดชะ ศิษย์ของข้าพระองค์กระทำพระเจ้าข้า พระราชาทรงรับสั่งว่า ผู้นั้นไม่สมควรเป็นศิษย์ เขาจึงเป็นอาจารย์ของเจ้าจึงเหมาะ เจ้าจงศึกษาศิลปะในสำนักของเขาและจำเดิมแต่นี้ไป ขอให้เขาทำสิ่งของอย่างนี้ แก่พวกธิดาของเรา และเจ้าจงให้ทรัพย์พันหนึ่งนี้แก่เขาด้วย ดังนี้แล้ว ทรงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่งแล้วตรัสว่า เจ้าจงนำเอาสิ่งของเครื่องประดับเหล่านั้น ไปให้พวกธิดาของเราด้วย.

เมื่อนายช่างสานนั้น ก็ได้ถวายใบตาลที่พระโพธิสัตว์ ทรงกระทำเพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดีเฉพาะพระนางทีเดียวนั้น ชนอื่น ย่อมไม่เห็นรูปทั้งหลายในใบตาลนั้น ฝ่ายพระนางประภาวดี พอได้ทอดพระเนตรเห็น ก็ทรงทราบว่ พระเจ้ากุสราษทรงกระทำ ก็ทรงกริ้วขึงลงบนพื้นแล้วรับสั่งว่า ใครอยากได้ ก็จงเอาไปเถิด ลำดับนั้น พวกพระภคินีที่เหลือ ก็ทรงหัวเราะเยาะพระนาง นายช่างสาน ถือเอาทรัพย์พันหนึ่ง ไปให้พระโพธิสัตว์แล้วบอกเรื่องราวให้นั้นให้ทราบ พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ยังทรงดำริว่า แม้ที่นี้ก็ไม่ใช่สถานที่ที่เราควรจะอยู่ จึงมอบทรัพย์พันหนึ่งคืนให้นายช่างสานนั้นแล้ว เสด็จไปยังสำนักของนายช่างร้อยดอกไม้ของพระราชา แจ้งความประสงค์ขอเป็นศิษย์ ทรงร้อยพวงมาลาแปลก ๆ หลายอย่างหลายชนิด ได้กระทำทรงเทริดอันหนึ่ง

ซึ่งวิจิตรด้วยรูปต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดี นายมาลาการ
ถือเอาพวงมาลาทั้งหมดนั้น ไปยังราชตระกูล พระราชาทอดพระเนตรเห็น
จึงตรัสถามว่า ดอกไม้เหล่านี้ ใครร้อยเป็นพวงมาลา นายมาลาการ กราบ
ทูลว่า ข้าพระองค์ร้อยเองพระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า ดอกไม้ที่เจ้าเคยร้อย
แล้ว เราจำได้ดี จึงบอกมานะว่า ดอกไม้เหล่านี้ใครร้อย นายมาลาการกราบทูล
ว่า ศิษย์ของข้าพระองค์ร้อยเป็นพวงมาลา พระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า ผู้นั้น
ไม่สมควรเป็นศิษย์ของเจ้า เขาจึงเป็นอาจารย์ของเจ้าเถิด เจ้าจงเรียนศิลปะ
ในสำนักของเขา และจำเดิมแต่นี้ไป ขอให้เขาได้ร้อยดอกไม้ให้พวกธิดา
ของเราเถิด และเจ้าจงให้ทรัพย์พันหนึ่งนี้แก่เขา ดังนี้แล้ว จึงพระราชทาน
ทรัพย์พันหนึ่งแล้วรับสั่งว่า เจ้าจงนำเอาดอกไม้เหล่านั้นไปให้พวกธิดาของเรา
ด้วย.

แม้ช่างร้อยดอกไม้มันั้น ก็ได้ถวายทรงเทริดที่พระมหาสัตว์ ทรงกระทำ
เพื่อประโยชน์แก่พระนางประภาวดี เฉพาะพระหัตถ์พระนางที่เดียว พระนาง
ทรงเห็นรูปต่าง ๆ ของพระองค์และของพระราชาพร้อมทั้งรูปอื่น ๆ อีกเป็น
อันมาก ในทรงเทริดนั้นก็ทรงทราบว่ พระเจ้ากุสราชนั้น ทรงการทำ จึง
ทรงกริ้วแล้วขว้างลงบนภาคพื้น พวกภคินีที่เหลือ พากันหัวเราะเยาะพระนาง
เหมือนอย่างนั้นทีเดียว แม้นายมาลาการ ก็ได้้นำทรัพย์มาให้พระโพธิสัตว์เจ้า
บอกเรื่องนั้นให้ทราบแล้ว พระโพธิสัตว์เจ้านั้น จึงทรงพระดำริว่า แม้สถานที
นี้ ก็ไม่ใช่ที่ที่เราจะอยู่ได้ จึงคืนทรัพย์พันหนึ่ง ให้แก่นายมาลาการนั้น แล้ว
เสด็จไปยังสำนักของเจ้าพนักงานห้องเครื่องต้นของพระราชา ขอฝากตัวเป็น
ศิษย์ ภายหลังจากวันหนึ่ง เจ้าพนักงานเครื่องต้นไปถวายแด่พระราชา ก็ได้ให้
ขึ้นเนื้อติดกระดูกชิ้นหนึ่ง แก่พระโพธิสัตว์เจ้า เพื่อให้ปิ้งเป็นประโยชน์ส่วนตัว
พระโพธิสัตว์เจ้า ทรงปิ้งเนื้อนั้นให้มีกลิ่นหอมตลบฟุ้งไป จนทั่วพระนคร
ทั้งหมด พระราชา ทรงได้กลิ่นเนื้อนั้น จึงตรัสถามว่า เจ้าปิ้งเนื้อส่วนอื่น

ของเจ้าไว้ในห้องเครื่องต้นหรือ เจ้าพนักงานเครื่องต้น กราบทูลว่า ไม่มีเลย พระเจ้าข้า ก็แต่ว่าข้าพระองค์ ได้ให้ขึ้นเนื้อติดกระดูกแก่ลูกมือของข้าพระองค์ เพื่อให้ปึงบริโกล กลิ่นนั้นเห็นจะเป็นกลิ่นของเนื้อนั้นนั่นเองพระเจ้าข้า พระราชาทรงรับสั่งให้นำเนื้อนั้นมาแล้ว ทรงแตะวางที่ปลายพระชิวหาหน่อยหนึ่ง จากเนื้อชิ้นนั้น ในขณะที่เดียวยรสแห่งชิ้นเนื้อนั้น ก็แผ่ซาบซ่านไปทั่วประสาท สำหรับรสถึงเจ็ดพัน พระราชา ทรงติดใจในรสดีมหา จึงทรงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่ง แก่เจ้าพนักงานเครื่องต้นนั้น แล้วทรงรับสั่งว่า จำเดิมแต่นี้ไป เจ้าจงให้ลูกมือของเจ้าปรุงภัตตาหารให้ แก่พวกธิดาของเรา และแก่เราด้วยแล้ว เจ้าจงนำมาให้เรา ส่วนลูกมือของเจ้านั้น จงนำไปให้พวกธิดาของเรา.

เจ้าพนักงานเครื่องต้นไปบอกแก่พระโพธิสัตว์นั้น ให้ทราบแล้ว พระโพธิสัตว์เจ้านั้น จึงทรงพระดำริว่าบัดนี้ ความปรารถนาแห่งใจของเราถึงที่สุดแล้ว เราจักได้เห็นพระนางประภาวดีในบัดนี้แน่ จึงทรงดีพระทัยแล้ว ถิ่นทรัพย์พันหนึ่งนั้นให้แก่เจ้าพนักงานเครื่องต้นนั้น ในวันรุ่งขึ้น ทรงจัดแจงเครื่องเสวยเสร็จแล้ว ส่งเครื่องต้นของพระราชาไปแล้ว ส่วนพระองค์เอง ทรงหาบกระเช้าเครื่องเสวยของพวกพระราชธิดา เสด็จขึ้นไปยังปราสาท ที่ประทับของพระนางประภาวดี พระนางได้ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงหาบกระเช้าเครื่องเสวย เสด็จขึ้นปราสาทมา จึงทรงพระดำริว่า พระเจ้ากุสราชนี่ มากระทำการงาน ที่พวกทาสและกรรมกรจะพึงกระทำ ช่างไม่สมควรแก่พระองค์เลย ก็ถ้าเราจักนั่งเฉยเสียสัก ๒, ๓ วัน เธอก็จะมีผลสำคัญว่า บัดนี้ พระนางประภาวดีนี้ปรารถนาเรา ก็จะไม่ไปไหน มองดูแต่เรา จักอยู่ในที่นี้ทีเดียว บัดนี้ เราจักดำ่ว่าพระองค์เสียเลยไม่ให้อยู่ในที่นี้ แม้แต่เพียงชั่วครู่หนึ่งแล้ว จักให้ทรงหนีไป พระนางทรงเปิดพระทวารแฉ้ม

ไว้ครั้งหนึ่ง ทรงเอาพระหัตถ์ข้างหนึ่งยึดบานประตูไว้ อีกบานหนึ่ง ทรงใส่
ลิ้มเสียแล้ว ตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า

พระองค์ทรงนำหาบใหญ่ มาด้วยพระทัยอันไม่
ซื่อตรง จักต้องทรงเสวยทุกข์มาก ทั้งกลางวันและ
กลางคืน ขอเชิญพระองค์เสด็จกลับไป ยังกุสาวดีนคร
เสียโดยเร็วเถิด หม่อมฉันไม่ปรารถนาให้พระองค์ ผู้
มีผิวพรรณช้วนอยู่ในที่นี้.

เนื้อความแห่งคานานั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ข้าแต่มหाराชเจ้า พระ
องค์เป็นผู้ปรองกัตดาหาร มิได้ทรงทำางานนี้ แม้แก่บุคคลผู้ดีศิระะของ
พระองค์ให้แตก ด้วยจิตอันซื่อตรง แต่ทรงนำหาบให้หาบหนึ่งมาเพื่อ
ประโยชน์แก่เรา ด้วยจิตอันไม่ซื่อตรง จักเสวยความทุกข์ใหญ่ทั้งกลางวัน
กลางคืน และในกาลอันเป็นส่วนแห่งราตรี จะมีประโยชน์อะไรด้วยความ
ลำบากที่ท่านได้รับอยู่นั้น ขอเชิญท่านกลับไปยังเมืองกุสาวดี อันเป็นเมือง
ของพระองค์เสียเถิด ขอจงไปสถาปนนางยักษิณี ซึ่งมีหน้าและทรวดทรง
คล้ายกับขนมเบื่องเสมอเช่นกันกับพระองค์แล้ว ทรงเสวยราชสมบัติเถิด ส่วน
ตัวหม่อมฉัน ไม่ปรารถนาที่จะให้ท่านผู้มีผิวพรรณอันช้วน ผู้มีทรวดทรงอัน
ไม่งดงามอยู่ในที่นี้ต่อไป.

พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงดีพระทัยว่า เราได้รับถ้อยคำจากสำนักของ
พระนางประภาวดีแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถา ๓ พระคาถาว่า

ประภาวดีเอ๋ย พิจารณาใจในผิวพรรณของเธอ จึง
จะจากที่นี่ไปยังเมืองกุสาวดีไม่ได้ พิจารณาความพอใจใน
การเห็นเธอ จึงได้ละทิ้งบ้านเมืองมารื่นรมย์อยู่ในพระ

ราชนิเวศน์ อันนารีธรรม์ของพระเจ้ามัททราช ดูก่อน
น้องประภาวดี พี่ติดใจในผิวพรรณของเธอจนลุ่มหลง
เที่ยวไปยังพื้นแผ่นดิน พี่ไม่รู้จักทศว่า พี่มาแล้วจาก
ที่ไหน พี่หลงไหลในตัวเธอ ผู้มีดวงเนตรอันแจ่มใส
ดูดวงตามฤค ผู้ทรงภูษากรองทอง และห้อยสังวาลย์
ทอง ดูก่อนพระน้องนางผู้มีตะโพกอันผึ่งผาย พี่มี
ความต้องการ แต่ตัวเธอเท่านั้น พี่ไม่ต้องการด้วย
พระราชสมบัติเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รามามี คือยินดียิ่ง แต่มิได้กระสัน.
บทว่า สนมุพฺพหฺรูปุโ ได้แก่ เป็นผู้ลุ่มหลงเปรียบด้วยกิเลส. บทว่า ตยิมฺหิ
มตฺโต ความว่า พี่เป็นผู้มัวเมาในตัวเธอ คือเป็นผู้เมาจนทั่วในตัวเธอ.
บทว่า โสวณฺณจิวรสเน คือผู้มุ่งฝ้าอันขจิตด้วยทอง. บทว่า นาหิ รชฺ-
เชน มตฺลิกอ ความว่า จะมีความต้องการด้วยราชสมบัติก็หามิได้.

เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ตรัสอย่างนี้แล้ว พระนางเจ้าจึงทรงพระดำริ
ว่า เราคิดว่าพระเจ้ากุตสราช ด้วยหวังว่าจักให้เธอเจ็บแสบ แต่พระเจ้ากุตสราช
พระองค์นี้ กลับพูดเกี่ยวพันอีก ก็ถ้าเธอจักบอกกล่าวขึ้นว่า เราเป็นพระเจ้า
กุตสราช แล้วเข้ามาจับมือเรา ใครจะห้ามเธอได้ ครั้นจะฟังได้ยินถ้อยคำของเรา
ทั้งสองนี้ได้ จึงทรงปิดพระทวารใส่ลิ้มแล้ว เสด็จเข้าข้างใน. ส่วนพระโพธิสัตว์
เจ้านั้น ก็ทรงหาบกระเช้าเครื่องเสวยไปเที่ยวแจกภัตตาหาร ให้พระราชธิดา
ทั้งหลายได้เสวยแล้ว. พระนางประภาวดี ทรงส่งนางค่อมไปด้วยพระดำรัสว่า
เธอจงไปนำเอาภัตที่พระเจ้ากุตสราชปรุงแล้วมา. นางค่อมนั้น นำมาแล้ว
กราบทูลว่า ขอพระแม่เจ้าจงเสวยเถิด. พระนางตรัสว่า ฉันจะไม่ขอยอม

บริโภคภัตที่พระเจ้ากุสราชนั้นปรุงแล้ว เธอจงบริโภคเสียเองเถิด จงนำเอา ผักที่ตนได้มาแล้ว จัดแจงหุงต้มภัต นำมาให้เราแทน และเรื่องที่พระเจ้า กุสราชติดตามมา เธออย่าไปบอกแก่ใคร ๆ นะ.

จำเดิมแต่นั้นมา นางค่อมก็นำเอาเครื่องเสวยอันเป็นส่วนหนึ่งของพระนาง เจ้า มาบริโภคเสียเอง นำเอาอาหารที่เป็นส่วนของตน น้อมเข้าไปถวายพระ นางแทน. จำเดิมแต่นั้นมา แม้พระเจ้ากุสราช ก็มีได้ทรงทอดพระเนตร เห็นพระนางอีกเลย จึงทรงพระราชดำริว่า พระนางประภาวดี ยังมีความ เสน่หาในตัวเรา หรือว่าไม่มีกันหนอ จำเราจักทดลองดูพระนาง. พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ครั้นทรงให้พระราชธิดาทุกพระองค์เสวยเสร็จแล้ว จึงหาบกระเช้าเครื่องเสวยออกมา พอมาถึงประตูพระตำหนักของพระนาง ก็ทรงกระเทียบพื้นปราสาทด้วยพระบาท กระแทกภาชนะทั้งหลายทรงทอด ถอนพระทัยใหญ่ ทำเป็นประหนึ่งว่าถึงวิสัญญีสลบ ทรงค้ำองพระองค์ล้ม กลิ้งลงไป ด้วยเสียงที่พระโพธิสัตว์เจ้านั้นทรงทอดถอนพระทัยใหญ่ พระ- นางจึงทรงเปิดพระทวารออกมา ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์นั้นถูกไม้คาน หาบเครื่องเสวยทับเอา จึงทรงดำริว่า พระเจ้ากุสราชนี้ เป็นพระราชอาชญาผู้เลิศ ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ได้ทรงเสวยความลำบากทั้งกลางคืนและกลางวัน เพราะ อาศัยเรา และเพราะพระองค์เป็นสุขุมาลชาติ จึงถูกหาบเครื่องเสวยทับเอาแล้ว ล้มลง พระองค์ยังมีพระชนม์อยู่หรือสิ้นพระชนม์เสียแล้วหนอ. พระนางจึง เสด็จออกจากพระตำหนัก ทรงก้มพระศอลงดูพระพักตร์ เพื่อจะตรวจพระวาโย ที่ช่องพระนาสิกของพระเจ้ากุสราชนั้น. พระเจ้ากุสราชนั้น ทรงอมพระเขพระ ไขไว้เต็มพระโอษฐ์ แล้วถ่มรดไปที่พระสรีระของพระนาง. พระนางกริ้วต่อพระเจ้า กุสราชนั้นมาก ทรงดำพระองค์แล้ว เสด็จเข้าไปยังพระตำหนัก ทรงปิดพระ ทวารเสียครั้งหนึ่งแล้ว ประทับยืนอยู่ ตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนพระเจ้ากุสุราช ผู้ใดปรารถนาคนที่เข้าไม่
ปรารถนาตน ผู้นั้นย่อมมีแต่ความไม่เจริญ หม่อมฉัน
ไม่รักพระองค์ พระองค์ก็จะให้หม่อมฉันรัก เมื่อเขา
ไม่รัก พระองค์ยังปรารถนาให้เขารัก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภุติ หมายถึงความไม่เจริญ.

ฝ่ายพระเจ้ากุสุราชนั้น แม้จะถูกพระนางคำว่า ก็มีได้ทรงทำความ
เดือนร้อนใจให้บังเกิดขึ้นเสีย เพราะเหตุพระทัยปฏิพัทธ์ในพระนาง จึงตรัส
พระคาถาอันเป็นลำดับต่อไปว่า

นรชนใด ได้คนที่เขาไม่รักตัว หรือคนที่รักตัว
มาเป็นที่รัก เราสรรเสริญการได้ในสิ่งนี้ ความไม่ได้
ในสิ่งนั้นเป็นความชั่วช้า.

เมื่อพระเจ้ากุสุราชตรัสอยู่อย่างนี้ก็ตาม พระนางก็มีได้ทรงลดละ
กลับตรัสพระวาจาแข็งกระด้างยิ่งขึ้น ทรงปรารถนาที่จะให้พระเจ้ากุสุราชนั้น
เสด็จหนีไปเสียให้พ้น จึงตรัสพระคาถาอันเป็นลำดับต่อไปว่า

พระองค์ทรงปรารถนาซึ่งหม่อมฉัน ผู้ไม่ปรารถนา
เปรียบเหมือนพระองค์เอาไม้กรรณิการมาและ
เอาเพชรในหิน หรือเหมือนเอาตาข่ายมาดักลมฉะนั้น.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กณิการสุส ทารุณา คือไม้แห่งต้น
กรรณิการ. บทว่า พาเชติ คือปิด ได้แก่ บังลม.

พระราชินี ได้ทรงสดับพระดำรัสนั้นแล้ว จึงตรัสพระคาถา ๓ คาถาว่า

หินคงฝังอยู่ในหฤทัยอันมีลักษณะอ่อนละมุน
ละไม ของเธอเป็นแน่ เพราะตั้งแต่ฉันมาจากชนบท
ภายนอก ยังไม่ได้ความชื่นชมจากเธอเลย แม้ราชบุตร

ยังทำหน้าที่ควมมองดูฉันอยู่ตราบใด ฉันก็คง
ต้องเป็นพนักงานเครื่องต้นภายในบุรี ของพระเจ้า
มัททราชอยู่ตราบนั้น ต่อเมื่อใดแม่ราชบุตรียิ้มแย้ม
แจ่มใส มองดูฉัน ฉันก็จะเลิกเป็นพนักงานเครื่องต้น
กลับไปเป็นพระเจ้ากุสราชนั่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มุทุลกุขณ ได้แก่ หลุทัยของเธอ
ประกอบด้วยลักษณะแห่งหญิงผู้อ่อนโยน. บทว่า โย คือ โย อห. บทว่า
ติโรชนปทาโคโต ความว่า ตั้งแต่ฉันมาจากแวนแคว้นภายนอกอยู่ในวังของ
เธอ ยังไม่ได้ความชื่นชมแม้แต่เพียงการต้อนรับเลย ฉันจึงเข้าใจอย่างนี้ว่า
เธอคงเอาหินเข้าไปวางไว้ในหัวใจของเธอเป็นแน่ เพราะเธอห้ามการบังเกิด
ขึ้นแห่งความรักในตัวฉันเสียได้. บทว่า ภูฎฐี กตุวา ได้แก่ ทำหน้าผาก
ยืนยู่เหมือนแถววัลย์ด้วยความโกรธ. บทว่า อาพาริโก ความว่า พระเจ้า
กุสราชตรัสว่า ในขณะที่ฉัน ฉันก็คงเป็นพนักงานเครื่องต้น คล้ายกับทาสผู้
ปรุงภัตในภายในบุรี ของพระเจ้ามัททราช ฉะนั้น. บทว่า อุมุหยามนา
ได้แก่ แสดงอาการร่าเริง คือยิ้มแย้มแจ่มใส. บทว่า ราชา โหม ความว่า
ในขณะที่ฉัน ฉันก็จะเหมือนพระราชผู้เสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครกุสาวดี
เพราะเหตุไร นื่องจึงหยาบคายอย่างนี้ ดูก่อนพระนางผู้เจริญ ทั้งนี้ต่อไป
ขอพระน้องนางอย่าได้ทรงกระทำแบบนี้อีกเลยนะ.

พระนางได้ทรงสดับพระดำรัสของพระเจ้ากุสราชนั้นแล้ว จึงทรงดำริ
ว่า พระเจ้ากุสราชนี้ยิ่งพูดยิ่งคิดแน่นหนักขึ้น เราจักพุดมุสาวาท ให้ท้าวเธอ
หนีไปเสียจากที่นี่โดยอุบาย จึงตรัสคาถาว่า

ก็ถ้าถ้อยคำของโอรสทั้งหลาย จักเป็นจริงไซร้

พระองค์คงไม่ใช่พระสวามีของหม่อมฉันแน่แท้ เขา

เหล่านั้น คงจะบั่นเราออกเป็น ๘ ท่อนแน่.

เนื้อความแห่งพระคานานั้น มีอธิบายว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พวกหมอดูเป็นอันมาก เมื่อถูกถามว่า พระเจ้ากุสราขเป็นพระสวามีของฉันทหรือไม่เป็น ดังนี้ พวกหมอดูเหล่านั้น ก็จะทำนายว่า ทราบว่าท่านทั้งหลายจงบั่นเราออกเป็น ๘ ท่อนเถิด ท่านจักไม่เป็นพระสวามีของฉันทเป็นแน่แท้.

พระราชา ได้ทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงคัดค้านพระนาง จึงตรัสว่า คู่ก่อนพระนางผู้เจริญ หากว่าฉันทจะถามหมอดูในบ้านเมืองของฉันทบ้าง พวกหมอดูเหล่านั้นต้องพยากรณ์ว่า ขึ้นชื่อว่า พระสวามีของเธอ นอกจากพระเจ้ากุสราข ผู้มีพระสุรเสียงดุจราชสีห์แล้ว จะเป็นคนอื่นไปไม่มีเลย แม้ฉันทเอง ก็ต้องกล่าวกะพรวกญาติและมิตรของฉันทอย่างนี้เหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาต่อไปอีกว่า

ก็ถ้าถ้อยคำของโอรสเหล่านั้น หรือของหม่อมฉัน

จักเป็นจริงไซร้ พระสวามีของเธอ นอกจากพระเจ้า

กุสราข ผู้มีพระสุรเสียงดุจราชสีห์ จะเป็นคนอื่นไป

ไม่มีเลย.

เนื้อความแห่งพระคานานั้น มีอธิบายว่า ก็ถ้าถ้อยคำของพวกหมอดูเหล่านั้นเป็นความจริง ขึ้นชื่อว่า พระสวามีของเธอจะเป็นคนอื่นไปไม่ได้เลย.

พระนางทรงสดับถ้อยคำของพระเจ้ากุสราขนั้นแล้ว จึงทรงดำริว่า เราไม่สามารถที่จะให้พระเจ้ากุสราขนี้ ทรงละอายหรือหนีพ้นไปได้เลย พระเจ้ากุสราขนี้ จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา จึงทรงปิดพระทวาร ไม่ทรงแสดง

พระองค์. แม่พระเจ้ากุสราชนั้น ก็ทรงหาบกระเช้าเครื่องเสวยกลับลงมาแล้ว ตั้งแต่นั้น ก็ไม่ได้ทรงพบเห็นพระนางได้อีกเลย. พระองค์ทรงการทำงานหน้าที่ผู้จัดแจงภัตร แสจนจะลำบากเป็นอย่างยิ่ง เสวยภัตตาหารเช้าแล้ว ต้องทรงผ่าฟัน ล้างภาชนะใหญ่หน่อยเสร็จแล้ว เสด็จไปตักน้ำด้วยหาบ เมื่อจะบรรทมก็บรรทมที่ข้างหลังรางน้ำ ตื่นบรรทมก็ตื่นแต่เช้าตรู่ทีเดียว ทรงดื่มข้าวยาคุเป็นต้น ทรงหาบไปเองให้พระราชธิดาทั้งหลายเสวย แต่พระองค์ต้องทรงเสวยทุกข้ออย่างสาหัสเช่นนี้ ก็เพราะอาศัยความกำหนด ด้วยอำนาจความเพลิดเพลิดจิตใจในกามารมณ์. วันหนึ่งพระองค์ทอดพระเนตรเห็นนางค่อมเดินไปข้างประตูห้องเครื่อง จึงตรัสเรียกมา แต่นางค่อมนั้นก็ไม้อาจจะไปเฝ้าพระองค์ได้ เพราะเธอกลัวพระนางประภาวดี จึงรีบเดินหนีไป. ลำดับนั้น พระองค์จึงรีบเสด็จติดตามไปทัน แล้วตรัสทักนางค่อมนั้นว่า ค่อมเอ๋ย. นางค่อมนั้นเหลียวกลับมายืนอยู่แล้ว ถามว่า นั่นใคร แล้วทูลว่า หม่อมฉันไม่ทันได้ยืมว่าเป็นพระสุรเสียงของพระองค์. ลำดับนั้น พระเจ้ากุสราชจึงตรัสกะนางค่อมนั้นว่า แน่ะค่อมเอ๋ย แหม! นายของเจ้าช่างจิตใจแข็งเหลือเกินนะ เราได้อยู่ในพระราชวังของพวกเจ้าตลอดกาลเพียงเท่านี้ ยังไม่ได้แม้เพียงการถามข่าวถึงความไม่มีโรคเลย เรื่องอะไรจักให้ไทยธรรม ข้อนั้นจงยกไว้ก่อนเถิด ก็แต่ว่าเจ้าควรจักกระทำพระนางประภาวดีของเราให้ใจอ่อนแล้ว ให้ได้พบกับเราบ้างเถิด. นางค่อมรับพระราชดำรัสแล้ว. ลำดับนั้น พระเจ้ากุสราชจึงตรัสหยอกเย้านางค่อมว่า ถ้าเจ้าสามารถที่จะให้เราได้พบพระนางประภาวดีนั้นได้ เราจักทำความค่อมของเจ้าให้ตรงแล้ว จักให้สายสร้อยคอเส้นหนึ่ง ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถา ๕ พระคาถา ดังต่อไปนี้ว่า

แนะนำงุชชา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดีแล้ว
จกัให้นายช่างทำเครื่องประดับคอตองคำให้แก่เจ้า ถ้า
เจ้าทำให้พระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดั่งวงช้าง
ให้แลดูเราได้ แนะนำงุชชา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดี
แล้ว จกัให้นายช่างทำเครื่องประดับคอตองคำให้แก่เจ้า
ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดั่งวงช้าง
ให้เจรจากับเราได้ แนะนำงุชชา เรากลับไปถึงกรุง
กุสาวดีแล้ว จกัให้นายช่างทำเครื่องประดับคอตองคำ
ให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงาม
ดั่งวงช้างให้ยิ้มแย้มแก่เราได้ แนะนำงุชชา เรากลับ
ไปถึงกรุงกุสาวดีแล้ว จกัให้นายช่างทำเครื่องประดับ
คอตองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำพระนางประภาวดีผู้มี
ขาอ่อนงามดั่งวงช้างให้หัวเราะร่าเริงแก่เราได้ แนะนำ
งุชชา เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดีแล้ว จกัให้นาย
ช่างทำเครื่องประดับคอตองคำให้แก่เจ้า ถ้าเจ้าทำ
พระนางประภาวดีผู้มีขาอ่อนงามดั่งวงช้าง ให้มา
ดูบล่าจับตัวเรา ด้วยมือของเธอได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เนกขัม คีวนุต ความว่า เราจกัให้
ช่างทำคอกของเจ้า ให้เป็นทองคำทั้งหมดทีเดียว. บาลีว่า เราจกัทำทองคำที่คอก
ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า เราจกัประดับเครื่องประดับอันสำเร็จด้วยทองคำที่คอกของ
เจ้า. บทว่า โอลเเกย ความว่า ถ้าพระนางประภาวดี ฟังแลดูเราตาม
คำพูดของเจ้า คือ ถ้าเจ้าจกัสามารทำให้พระนางมองดูเราได้. แม้ในบทเป็นต้น

ว่า ฟังให้พระนางเจรจากับเราได้ ก็มีนัยเหมือนกันนี้ทีเดียว. ส่วนในบทว่า **อุมาหยาเยยุ** ความว่า ฟังหวัระด้วยการหวัระเขา ๆ. บทว่า **ปมาหยาเยยุ** ความว่า ฟังหวัระด้วยการหวัระดัง ๆ.

นางค่อม นั้น ได้ฟังถ้อยคำของพระโพธิสัตว์นั้นแล้ว จึงทูลว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอเชิญพระองค์เสด็จกลับไปเกิด อีกประมาณสัก ๒-๓ วัน หม่อมฉันจักกระทำพระนางให้อยู่ในอำนาจของพระองค์ พระองค์ทอดพระเนตรความพยายามของหม่อมฉันเกิด ดังนี้แล้ว จึงตรวจตราดูหน้าที่ การงานของคนนั้นเสร็จแล้ว จึงไปยังพระตำหนักของพระนางประภาวดี ทำที่ เหมือนว่าปิดกวาดห้องที่ประทับของพระนาง เก็บแม่ก้อนดินที่พอจะใช้ขว้าง ได้ไม่ให้เหลือเลย โดยที่สุคนธ์แม่กระทรงรองเท้า ก็นำออกไปแล้วเก็บกวาดห้อง ทั้งหมด จัดตั้งที่นั่งสูงคร่อมระหว่างธรณีประตูห้อง ลาดตั้งตำอันหนึ่งเพื่อ พระนางประภาวดี แล้วทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า เชิญพระแม่เจ้าเสด็จมาเกิด หม่อมฉันจักหาหาบนศีรชะของพระแม่เจ้าให้ แล้วเชิญให้พระนางประทับนั่ง บนตั้งตำนั้น วางศีรชะของพระนางไว้ในระหว่างแห่งขาของตนแล้ว เลือกลง ไขแหสั๊กประเดี้ยวหนึ่งก็ทูลว่า ตายจริง บนศีรชะของพระแม่เจ้านี้ มีมหา มากมายเหลือเกิน แล้วหยิบเอาแหจากศีรชะของตน ออกมาวางไว้บนพระหัตถ์ ของพระนาง แล้วทูลด้วยถ้อยคำอันเป็นที่รักว่า ขอพระแม่เจ้าจงทอดพระ- เนตรหาบนศีรชะของพระแม่เจ้าซิว่า มีประมาณเท่าไร เมื่อจะกล่าวถึงคุณงาม ความดีของพระมหาสัตว์เจ้า (พระเจ้ากุตสาธ) จึงกราบทูลเป็นคาถาว่า

พระราชบุตรพระองค์นี้ คงไม่ได้ประสบแม่

ความตำราญในสำนักแห่งพระเจ้ากุตสาธเสียเลยเป็นแน่

พระนางจึงไม่ทรงกระทำ แม้เพียงการปฏิสังขาร ใน
บุรุษผู้เป็นเจ้าพนักงานเครื่องต้น เป็นคนรับใช้ที่ไม่
ต้องการด้วยค่าจ้าง.

เนื้อความแห่งคานานั้น มีอธิบายว่า พระราชบุตรพระองค์นี้ ย่อม
ไม่ได้ความสุขสำราญแม้มีประมาณเล็กน้อย ด้วยเครื่องระเบียบดอกไม้ของหอม
เครื่องลูบไล้ ผ้า และเครื่องประดับจากในพระราชวังของพระเจ้ากุตราช ผู้
เป็นจอมแห่งประชาชน ในพระนครกุตสาดี ในกาลก่อนแม่สักอย่างเดียวเลย
แม้วัตถุเพียงว่าหมากพลูที่พระเจ้ากุตราช จะพระราชทานแก่พระนางนี้ ก็คง
จักไม่เคยมีเลย. เพราะเหตุไร ? เพราะธรรมดาว่าผู้หญิงทั้งหลาย ย่อมไม่
อาจที่จะทำลายหัวใจ ในสามีผู้นอนทับอวัยวะแม่ในวันหนึ่งได้. ส่วนพระราช
บุตรนี้ ย่อมไม่การทำแม่เพียงว่าการปฏิสังขาร ในบุรุษผู้เป็นพนักงานเครื่อง
ต้น ผู้รับจ้าง คือในบุรุษคนหนึ่ง ผู้เข้าถึงความเป็นผู้จัดแจงภัตต แสดงถึง
ว่าเป็นคนรับจ้าง แต่ไม่มีความต้องการแม้ด้วยราคาค่าจ้าง ละราชสมบัติมา
ยอมเสวยทุกข์อยู่อย่างนี้ เพราะอาศัยพระแม่เจ้าผู้เดียวเท่านั้น ข้าแต่พระแม่เจ้า
ถ้าแม่พระแม่เจ้าไม่มีความรัก ในพระเจ้ากุตราชนั้น พระราชาผู้เลิศเด่นใน
ชมพูทวีปทั้งหมด ก็จะทรงลำบากเพราะอาศัยพระแม่เจ้า เพราะฉะนั้น ขอ
พระแม่เจ้าควรจะพระราชทานอะไร ๆ สักเล็กน้อยแต่พระเจ้ากุตราชนั้นบ้างเถิด.

พระนางประภาวดี ได้ทรงสดับถ้อยคำนั้นแล้ว ก็ทรงโกรธกริ้วต่อ
นางค่อม. ถ้าค่อมนั้น นางค่อมจึงคว่าพระนางที่พระศอจับเหวี่ยงเข้าไปในห้อง
ส่วนตนยืนอยู่ข้างนอกปิดประตูแล้ว นุดเชือกสำหรับชักลูกดาลมาเก็บไว้.
พระนางประภาวดีไม่อาจจะทรงจับเชือกนั้นได้ ประทับยืนอยู่ที่ใกล้พระทวาร
เมื่อไม่อาจจะทรงเปิดประตูได้ จึงตรัสพระคานานอกนี้ว่า

นางชุชชานี้ เห็นจะไม่ต้องถูกตัดลิ้นด้วยมีดอัน

คมเป็นแน่ จึงมาพูดคำหยาบช้อย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุนิสิเตน ได้แก่ ด้วยมีดอันคมกริบ
ที่ลับไว้แล้ว เป็นอย่างดี. บทว่า เอว ทูพฺภาสิตํ ความว่า นางชุชชานี้
มากล่าวอยู่ซึ่งถ้อยคำอันเป็นทพภาสิต ไม่สมควรที่ใคร ๆ จะฟังฟังได้อย่างนี้.

ลำดับนั้น นางค่อมก็ยังคงถือเชือกสำหรับชักคาลยื่นอยู่นั้นแลทูลว่า
ข้าแต่แม่เจ้าผู้หาบุญมิได้ ผู้ว่ายาก รูปร่างของท่านจักกระทำอะไรได้ เรา
ทั้งหลายจักกินรูปร่างของท่านเลี้ยงชีวิตได้หรือ เมื่อจะประกาศคุณงามความดี
ของพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยคาถา ๑๓ คาถา จึงกล่าวคาถาอันมีนามว่า ชุชชา
ครรรชิต (ถ้อยคำข่มขู่ของนางค่อม) ดังต่อไปนี้

ข้าแต่พระนางประภาวดี พระนางอย่าทรงเทียบ

พระเจ้ากุสราชนั้น ด้วยพระรูปอันเลอโฉมของ

พระนางชิ ข้าแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง พระนาง

จงกระทำไว้ในพระทัยว่า พระเจ้ากุสราชนะองค์นั้น

ทรงมีพระอิสริยยศอันเกรียงไกร แล้วจงกระทำความ

รักในพระเจ้ากุสราชนั้น ผู้มีความงามชนิดนี้ ข้าแต่

พระนางประภาวดี พระนางอย่าทรงเทียบพระเจ้า

กุสราชนะองค์นั้น ด้วยพระรูปอันเลอโฉมของพระ-

นางชิ ข้าแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง พระนางจง

กระทำไว้ในพระทัยว่า พระเจ้ากุสราชนะองค์นั้น

ทรงมีพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ข้าแต่พระนาง

ประภาวดี พระนางอย่าทรงเทียบพระเจ้ากุสราชนั้น

พระองค์นั้น ด้วยพระรูปอันเลอโฉมของพระนางชิต
จำแต่พระนางผู้มีความรุ่งเรือง พระนางจงกระทำไว้
ในพระทัยว่า พระเจ้ากุศราชนั้นทรงมีทแก้วทวาร
มาก...ทรงมีพระราชอาณาจักรกว้างใหญ่...ทรงเป็น
พระมหाराช ... ทรงมีพระสุรเสียงเหมือนเสียงราชสีห์
...ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ. ...ทรงมีพระสุรเสียง
หยดย่อย ... ทรงมีพระสุรเสียงกลมกล่อม ... ทรงมี
พระสุรเสียงอ่อนหวาน... ทรงชำนาญทางศิลปะตั้งร้อย
อย่าง... ทรงเป็นกษัตริย์ ... พระแม่เจ้าประภาวดี
พระนางอย่าทรงเทียบพระเจ้ากุศราชพระองค์นั้น ด้วย
พระรูปอันเลอโฉมของพระนางชิต พระนางจงกระทำ
ไว้ในพระทัยว่า พระราชาพระองค์นั้น มีพระนาม
เหมือนกับหย้าคา ที่ทำวสัถกะทรงประทานแล้ว จง
กระทำความรักในพระเจ้ากุศราช ผู้มีความงามอันนี้.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มา นัม รูปน ปาเมติ อโรเรน

ปภาวดี ความว่า แน่พระนางประภาวดี แม่อย่าได้เปรียบเทียบพระเจ้า
กุศราช ผู้เป็นจอมแห่งชนด้วยความเลอเลิศ และความเลื่อมโทรม ด้วยพระรูป
ของตนอย่างนี้ คือว่า จงถือเอาประมาณอย่างนี้. บทว่า มหายโส ความว่า
แม่จงทำไว้ในพระทัยอย่างนี้ว่า พระเจ้ากุศราชพระองค์นั้น ทรงมีอานุภาพ
มาก. บทว่า รุจิเร ได้แก่ ในการเห็นสิ่งอันเป็นที่รัก. บทว่า กรสุสุ
ความว่า นางค่อมกล่าววว่า แม่เจ้าจงกระทำตัวให้เป็นที่รักแก่พระเจ้ากุศราชนั้น.
ในข้อความทั้งหมดก็มีนัยเหมือนกันนี้ทีเดียว. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า มหายโส

ได้แก่ มีบริวารมากมาย. บทว่า มหัทธโน ได้แก่ มีโศคะมากมาย. บทว่า มหัพพโล ได้แก่ มีเรี่ยวแรงมาก. บทว่า มหารกฺขโง ได้แก่ มีรัฐไพบุลย์. บทว่า มหาราชา ได้แก่ เป็นพระราชผู้เลิศเด่นในชมพูทวีปทั้งสิ้น. บทว่า สีหสุตโร ได้แก่ มีเสียงเสมอด้วยเสียงแห่งราชสีห์. บทว่า วคฺคสุตโร ได้แก่ มีเสียงประกอบด้วยลีลาศ. บทว่า พินฺหฺสุตโร ได้แก่ มีเสียงกลมไม่แตก. บทว่า มณฺหฺสุตโร ได้แก่ มีเสียงดี. บทว่า มรฺฐสุตโร ได้แก่ มีเสียงอันประกอบด้วยความอ่อนหวาน. บทว่า สติปิโป ได้แก่ พระองค์ที่ศิลปะตั้งหลายร้อยอย่าง ซึ่งมีได้ทรงศึกษาในสำนักของชนเหล่านี้ สำเร็จขึ้นเองโดยกำลังความสามารถของพระองค์เอง. บทว่า ขตุติโย ได้แก่ เป็นกษัตริย์ผู้บริสุทธิ์ไม่ได้เจือปน เกิดแล้วในเชื้อสายแห่งพระเจ้าโอกกากราช. บทว่า กุสราชา ได้แก่ พระองค์เป็นพระราชามีพระนามเสมอด้วยหญิงาคา ที่ท้าวสักกเทวราชประทาน. จริงอยู่ นางค่อมกล่าวว่า ขอพระนางจงรู้เถิดว่า ขึ้นชื่อว่าพระราชาของผู้อื่น ผู้มีรูปเห็นปานนี้ไม่มีเลย ดังนี้แล้ว จงกระทำความรักแก่พระเจ้ากุสราชนี้ แล้วกล่าวถ้อยคำพรรณนาคุณงามความดีของพระเจ้ากุสราชนั้น ด้วยคาถาทั้งหลายมีประมาณเท่านี้.

พระนางประภาวดี ทรงได้สดับคำของนางค่อมนั้นแล้ว จึงทรงทวาดนางค่อมว่า แน่ะแม่ค่อม เจ้าออกจะข่มขู่เกินไปแล้ว เราถึงอยู่ด้วยมือจักให้รู้ความที่เจ้ามีสามี แม้นางค่อมนั้นข่มขู่พระนางแล้ว ด้วยเสียงอันดั่งว่า หม่อมฉันรักษาพระนางอยู่ มิได้กราบทูลว่าพระเจ้ากุสราชเสด็จมา แก่พระราชบิดาของพระนาง เอาละ ถึงอย่างไร ในวันนี้หม่อมฉันจักกราบทูลให้พระราชมารดาทรงทราบ แม้พระนางทรงดำริว่า ใคร ๆ ฟังได้ยิน จึงตกลงยินยอมนางค่อม.

ลำดับนั้น แม้พระโพธิสัตว์เจ้า เมื่อไม่ได้เห็นพระนาง ทรงลำบากอยู่ด้วยพระกระยาหารที่ไม่ดี ด้วยการบรรทมอย่างลำบาก จึงทรงดำริว่า นางค่อม

นี่ จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา เราอยู่มาตั้ง ๗ เดือนแล้ว ยังไม่ได้เห็นพระนางเลย นางค่อมนี้ ช่างหยาบคายร้ายกาจเสียเหลือเกิน เราจักไปเยี่ยมพระราชมารดาและพระราชบิดาละ ในขณะที่นั่นท้าวสักกเทวราช ทรงรำพึงอยู่ ก็ทรงทราบว่ พระโพธิสัตว์นั้นทรงเบื่อหน่ายระอาพระทัย จึงทรงดำริว่า พระราชาไม่ได้เห็นพระนางประภาวดีมาถึง ๗ เดือน เราจักทำให้พระราชาได้เห็นสมประสงค์ จึงทรงเนรมิตบุรุษทั้งหลาย ให้เป็นทูตไปยังพระราชา ๗ พระนคร ทรงส่งข่าวสาสน์ไปเฉพาะแก่พระราชาแต่ละองค์ว่า พระนางประภาวดี ทรงละทิ้งพระเจ้ากุสราชกลับมาแล้ว ถ้าพระองค์มีพระประสงค์ ก็จงเสด็จมารับเอาพระนางประภาวดีไปเถิด พระราชาทั้ง ๗ พระนครเหล่านั้น จึงพากันมาพร้อมด้วยบริวารใหญ่ เสด็จถึงกรุงสาละต่างก็มีได้ทรงทราบถึงเหตุที่ต่างฝ่ายต่างมาของกันและกัน พระราชาเหล่านั้น ต่างตรัสถามกันว่า พระองค์เสด็จมาทำไม ครั้นทรงทราบเรื่องราวนั้น ต่างองค์ก็ทรงพิโรธพระเจ้ามัททราช พระองค์นั้น ตรัสกันว่า ได้ยินว่า พระเจ้ามัททราช จักยกลูกสาวคนเดียวให้แก่พระราชา ๗ พระนคร ท่านทั้งหลายจงดูความประพฤตินั้นไม่สมควรของพระราชนั้น พระองค์ช่างมาเยาะเย้ยพวกเราได้ เราทั้งหลายจงช่วยกันจับท้าวเธอให้ได้เถิด ดังนั้น ทุก ๆ พระองค์จึงส่งพระราชสาสน์เข้าไปว่า พระเจ้ามัททราช จงให้พระนางประภาวดีแก่พวกเรา หรือว่าจะต่อยุทธ์ แล้วยกพลล้อมพระนครเข้าไว้ พระเจ้ามัททราช ทรงสดับพระราชสาสน์ ก็ตกพระทัยพระกายสั่น จึงตรัสเรียกอำมาตย์ทั้งหลายมาตรัสถามว่า เราจะทำอย่างไรกันดี ลำดับนั้น อำมาตย์ทั้งหลาย จึงกราบทูลพระองค์ว่า ขอเดชะ พระราชาแม่ทั้ง ๗ พระองค์ เสด็จมาเพราะอาศัยพระนางประภาวดี ต่างพระองค์ก็ตรัสว่า ถ้าพระเจ้ามัททราชไม่ให้พระนาง เราทั้งหลายจักพังกำแพงเมืองเข้ามาสู่พระนคร จักยังพระเจ้ามัททราชนั้น ให้ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว จักพาเอาพระนาง

ประภาวดีนั้นไป ดังนั้นเมื่อกำแพงยังไม่ทันจะพังนี้แหละ พวกเราควรจะรีบส่งพระนางประภาวดีไปให้กษัตริย์เหล่านั้นเสียก่อน ดังนี้แล้ว จึงกราบทูลคาถา
นี้ว่า

ช้างเหล่านี้ทั้งหมด เป็นสัตว์แข็งแรงกระด้างตั้งอยู่
เหมือนจอมปลวก จะพากันพังกำแพงเข้ามาเสียก่อน
ขอพระองค์จงส่งข่าว แก่พระราชานี้ว่า เจริญ
เสด็จมานำเอาพระนางประภาวดีนี้ไปเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปลทฐา ได้แก่ เป็นสัตว์เข้มแข็งยิ่งนัก.
บทว่า อานเนตตํ ปภาวติ ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์
จงส่งพระราชสาสน์นี้ไปว่า เจริญเสด็จมารับพระนางประภาวดีนี้ไปเถิด เพราะ
ฉะนั้น ขอพระองค์จงรีบส่งพระนางประภาวดีไปถวายพระราชานี้เสีย
ก่อน ที่ช้างเหล่านั้น ยังไม่ทำลายกำแพงเมืองเข้ามา.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ถ้าเราส่งนางประภาวดีไป
ให้แก่กษัตริย์องค์หนึ่ง กษัตริย์ที่เหลือ ก็จักกระทำการรบ เราไม่อาจที่จะให้
แก่กษัตริย์เมืองเดียวได้ ก็นางประภาวดีนี้ทั้งพระราชานี้ผู้เลิศในชมพูทวีปทั้งสิ้น
มาเสีย ด้วยรังเกียจว่า เป็นผู้มึนรูปร่างน่าเกลียด บัดนี้จึงรับผลของการกลับ
มานั้นเถิด เราจักมานางเสียแล้วตัดออกเป็น ๗ ท่อน ส่งไปให้แก่พระราชานี้
๗ พระองค์ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาเป็นลำดับต่อไปว่า

เราจะบั่นนางประภาวดีนี้ออกเป็นเจ็ดท่อน แล้ว
จักให้แก่กษัตริย์ผู้เสด็จมา ณ ที่นี้เพื่อจะฆ่าเรา.

ถ้อยคำของพระเจ้ามัททราชนั้น ได้ปรากฏไปทั่วพระราชานิเวศน์ทั้งสิ้น
นางบริจาริกาทั้งหลาย ก็เข้าไปทูลแด่พระนางประภาวดีว่า ได้ยินว่า พระราชา

จะทรงบันพระแม่ออกเป็น ๗ ท่อนแล้ว ส่งไปให้พระราช ๗ พระนคร,
พระนางทรงสดับค่านั้นแล้ว ก็ทรงหวาดกลัวย่อมนรณภัย เสด็จลุดจากที่ประทับ
มีพระภคินีทั้งหลายแวดล้อมแล้ว เสด็จไปยังพระตำหนักของพระมารดา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชบุตร ผู้มีผิวผ่องดังทองคำ ทรงผ้าโก-
ไสยพัสตร์ มีพระเนตรนองด้วยน้ำตา อันหมู่ทาตีแวด
ล้อม เสด็จไปยังพระตำหนักของพระมารดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สามา ได้แก่ มีผิวพรรณดุจทองคำ.

บทว่า โกเสยฺยวาลีนี้ ได้แก่ นุ่งผ้าที่ทอด้วยไหมอนแซมขจิตด้วยทองคำ.

พระนางเสด็จไปเฝ้าพระมารดาแล้ว ถวายบังคมพระมารดา ทรง
กำสรวลสะอึกสะอื้น กราบทูลว่า

ข้าแต่พระมารดา หน้าของลูกอันผัดแล้วด้วย

แป้ง ส่องแล้วที่กระจกเงา งดงาม มีดวงเนตรคมคาย
ผุดผ่องเป็นนวลใย จักถูกกษัตริย์ทั้งหลาย โยนทิ้งเสีย
ในป่าเป็นแน่แล้ว ผุ่งแรง ก็จะพากันเอาทำยื้อแย่ง
ผมของลูกอันดำ มีปลายงอน ละเอียดอ่อน ลูบไล้
ด้วยน้ำมันหอมแก่นจันทร์ ในท่ามกลางป่าช้าอัน
เปราะเปื้อนเป็นแน่. แขนอ่อนนุ่มทั้งสองของลูกอันมี
เล็บแดง มีขนละเอียด ลูบไล้ด้วยจุกจันท์ ก็จะถูก
กษัตริย์ทั้งหลาย ตัดทิ้งเสียในป่า และผุ่งกาที่จะโฉบ
คาบเอาไปตามความปรารถนาเป็นแน่ สุณัขจึงจอกมา
เห็นถันทั้งสองของลูก เช่นกับผลตาลอันห้อยอยู่ ซึ่ง

ดูไปด้วยกระแจะจันทน์แคว้นกาสิ ก็ย่นคร่อมที่
ถันทั้งสองของลูกเป็นแน่ เหมือนลูกอ่อนที่เกิดแต่ตน
ของมารดา ตะโพกอันกลมผึ่งผายของลูก ผู้รัดด้วย
สร้อยสะอึ่งทอง ก็จะถูกษัตริย์ทั้งหลายตัดเป็นชิ้น ๆ
แล้วโยนทิ้งไปในป่า ฝูงสุนัขจึงจอก ก็พากันมาจูด
คร่าไปกิน ฝูงสุนัขป่า ฝูงกา ฝูงสุนัขจิ้งจอกและสัตว์
ที่มีเขี้ยวเหล่าอื่น ซึ่งมีอยู่ได้กินนางประภาวดีแล้ว คง
ไม่รู้จักแก่กันเป็นแน่ ข้าแต่พระมารดา ถ้ากษัตริย์
ทั้งหลายผู้มาแต่ที่ไกล ได้นำเอาเนื้อของลูกไปหมด
แล้ว พระมารดาได้ทรงโปรดขอเอากระดูกมาเผาเสีย
ในระหว่างทางใหญ่ ขอพระมารดาได้สร้างสวนดอก
ไม้แล้ว จงปลุกต้นกรรมกริ์ในสวนเหล่านั้น ข้าแต่
พระมารดา ในกาลใด ดอกกรรมกริ์เหล่านั้นแบ่ง
บานแล้ว ในเวลาหิมะตกในฤดูหมันต์ ในกาลนั้น
ขอพระมารดา พึงระลึกถึงลูกว่า ประภาวดีมีผิวพรรณ
อย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กกุฏปนิเสวิตี ความว่า ผัดแล้วด้วย
แป้งสำหรับผัดหน้า ๕ อย่างเหล่านี้คือ สาสปกักกะ แป้งที่ทำด้วยเมล็ดพันธุ์
ผักกาด ๑ โลณกักกะ แป้งที่ทำด้วยเกลือ ๑ มัตติกกักกะ แป้งที่ทำด้วยดิน ๑
ติลกักกะ แป้งที่ทำด้วยเมล็ดงา ๑ หลัททกักกะ แป้งที่ทำด้วยขมิ้น ๑. บทว่า
อาทาสทนต์จรูปจเวกขิต์ ได้แก่ ส่องแล้วที่กระจกมีด้ามอันทำด้วยงา
คือ มองดูที่กระจกนั้นแล้วแต่งตัว. บทว่า สุกิ ได้แก่ มีใบหน้าอันงดงาม.

บทว่า **วิรัช** ได้แก่ ปราศจากละออง คือหมดมลทินเครื่องเศร้าหมอง. บทว่า **อนงฺคณ** ได้แก่ เว้นจากโทษมีผีและสิวเป็นต้น. บทว่า **นุฑฺฑ** ความว่า ข้าแต่พระมารดา ใบหน้าของลูกสวยออกอย่างนี้ คงจะถูกพวกกษัตริย์ทั้งหลาย โยนทิ้งเสียในบัดนี้เป็นแน่. บทว่า **วณ** คือ ในราวป่า. พระนางคร่ำครวญว่า หน้าของพระนางจักทิ้งอยู่ในป่า. บทว่า **อสิเต** ได้แก่ คำเป็นมันขลับ. บทว่า **เวลฺลิตฺตฺตฺเต** ได้แก่ มีปลายงอนขึ้นข้างบน. บทว่า **สิวลิกาย** คือในสุสาน. บทว่า **ปริกฺขุณฺณฺนุติ** ความว่า พวกเร้าทั้งหลาย ที่ชอบเคี้ยวกินเนื้อมนุษย์ ก็จะมาทำทั้ง ๒ ตะกวย้อย่างผมของลูกซึ่งงามถึงเพียงนี้เป็นแน่. บทว่า **คฺยฺห** **ธโ** **คฺจฺจติ** **เยน** **กาม** ความว่า ข้าแต่พระมารดา นกชื่อว่า ชังกะ จักโฉบเอาแขนของลูกที่สวยออกอย่างนี้ไปจิกกินแล้ว จักบินไปตามความปรารถนา. บทว่า **ตาสฺสูปฺนิเก** ได้แก่ คล้ายกับผลตาลมีสีเหลืองคุดทอง. บทว่า **กาลิกจฺนฺทฺนฺน** ได้แก่ ลูบไล้แล้วด้วยจุมไม้จันทน์มีเนื้ออันละเอียด. บทว่า **ถเนสุ** **เม** ความว่า ข้าแต่พระมารดา สุนัขจึงออกมาเห็นนมทั้ง ๒ ข้างของลูกงามออกอย่างนี้ ซึ่งตกอยู่ในสุสาน ก็จะมาปากกัดคร่อมลงที่นมทั้ง ๒ ข้าง ของลูกนั้นเป็นแน่แท้ ประคุดลูกอ่อนของมารดาผู้เกิดแต่ตนของตน ฉะนั้น. บทว่า **โสณิ** คือ แผ่นสะเอว. บทว่า **สุโกฏฺฐิต** ได้แก่ ที่บุคคล เอาไม้คางโคกหุบแต่งจนงามดี. บทว่า **อวตฺถ** คือทิ้งแล้ว. บทว่า **ภฺกฺขยิตฺวา** ความว่า ข้าแต่พระมารดา สัตว์ทั้งหลายมีจำนวนเท่านี้เหล่านี้ เคี้ยวกินเนื้อของลูกแล้ว จักไม่แก่เป็นแน่แท้. บทว่า **สเจ** **มฺตานิ** **หาเรสุ** ความว่า ข้าแต่พระมารดา ถ้าพวกกษัตริย์เหล่านั้น ยังมีจิตปฏิพัทธ์ผูกพันในลูก ฟังแล้วเนื้อของลูกออก เมื่อเป็นเช่นนั้น พระมารดาจงขอเอากระดูกมา. บทว่า **อนฺุปฺนฺเถ** **ทฺหาถ** **น** ความว่า พระนางประภาวดีทูลว่า ขอพระมารดา ฟังเผาลูกเลีย ในระหว่างแห่งทางเล็กและทางใหญ่. บทว่า **เขตฺตานิ** ความว่า

ข้าแต่พระมารดา ขอให้พระมารดาจงสร้างสวนดอกไม้ขึ้น ในบริเวณสถานที่
ที่เผาศพของลูกแล้ว. บทว่า **เอตถ** ความว่า พึงปลูกต้นไม้ดอกไม้ทั้งหลาย
ในบริเวณเนื้อที่เหล่านั้นด้วย. บทว่า **หิมจฺเจ** ได้แก่ ในเดือน ๔ ที่พ้น
จากหิมะตกแล้ว. บทว่า **สเรยฺยาถ** ความว่า พระมารดาพึงเอาดอกไม้
เหล่านั้นบรรจุจนเต็มขอบแล้ว วางไว้ ณ พระเพลาแล้วพึงระลึกว่า ประภาวดี
ลูกของเรา มีผิวพรรณดังดอกไม้กรรมกร์ ดังนี้.

พระนางประภาวดีนั้นถูกมรณภัยคุกคามแล้ว จึงทรงบ่นเพื่อยุบบน
พระตำหนักของพระมารดา ด้วยประการฉะนี้. ฝ่ายพระเจ้ามัททราชก็ตรัสสั่ง
อำมาตย์ให้ถือขวานและระฆังแล้ว ทรงบังคับว่า นายเพชรฆาตผู้ฆ่าโจร จง
มาในที่นี้เดี๋ยวนี้ การที่นายเพชรฆาตนั้นเข้ามา ก็ปรากฏทั่วไปในเรือนหลวง
ทั้งสิ้น. ลำดับนั้น พระมารดาของพระนางประภาวดีทรงสดับว่า นาย
เพชรฆาตนั้นมาแล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะ ทรงเปรียบพร้อมด้วยความ
เศร้าโศก ได้เสด็จไปยังพระตำหนักของพระราชา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระมารดาของพระนางประภาวดีเป็นขัตติยานี

มีพระฉวีวรรณดุจดั่งเทพอัปสร ได้ประทับยืนอยู่แล้ว

ทอดพระเนตรเห็นดาบและธนู วางอยู่ตรงพระพักตร์

พระเจ้ามัททราชภายในบุรี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทฺทฺฐาติ** ความว่า พระนางเสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ
เสด็จไปยังพระตำหนักของพระราชาแล้ว ประทับยืนอยู่. บทว่า **ทิสฺวา**
อติญฺจ สฺตฺถญฺจ ความว่า พระนางทอดพระเนตรเห็นขวานและธนู ที่เขา
วางไว้บนพื้นใหญ่ข้างพระพักตร์พระราชา อันประดับประดาแล้ว ณ ภายในบุรี
จึงทรงรำพันอยู่ตรัสพระคาถาว่า

พระองค์จะทรงฆ่าพระธิดาของหม่อมฉัน บัน
ให้เป็นท่อน ๆ ด้วยดาบนี้ แล้วจะประทานแก่กษัตริย์
ทั้งหลาย แน่หรือเพคะ.

คำว่า ดาบ ในคานานั้น พระองค์ตรัสประสงค์ถึงขวาน. จจึงอยู่
ขวานนั้นชื่อว่าดาบ ในที่นี้. บทว่า สุตญญํ ตนุมนุญมิ ได้แก่ ฟันให้
เป็นท่อนถึงกลางตัว.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงให้พระเทวีนั้นรู้สำนึก จึงตรัสว่า
ดูก่อนพระเทวี ท่านพูดอะไร ก็พระธิดาของท่านมาทอดทิ้งพระราชารู้สึกใน
ชมพูทวีปทั้งสิ้น ด้วยรังเกียจว่า มีรูปร่างชั่วช้า เมื่อหนทางที่มายังไม่พินาศ
ทีเดียว ก็พาเอาความตายมาโดยหน้าผาก บัดนี้ จจึงรับผลแห่งความเป็นอิสระ
เพราะอาศัยรูปของตนเกิด. พระนางได้ทรงสดับพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว
จึงเสด็จไปยังพระตำหนักของพระธิดา ทรงรำพันเพื่อตรัสว่า

พระลูกน้อยเอ๋ย พระราชบิดาไม่ทรงกระทำตาม
คำของแม่ผู้ใคร่ประโยชน์ เจ้านั้นจะเประอะเปื่อนโลหิต
ไปสู่สำนักพระยายมในวันนี้ ถ้าบุรุษผู้ใดไม่ทำตามคำ
ของบิดามารดาผู้เกื้อกูลมองเห็นประโยชน์ บุรุษผู้นั้น
ย่อมได้รับโทษอย่างนี้ และจะต้องเข้าถึงโทษที่ลามก
กว่าในวันนี้ ถ้าลูกจะทรงไว้ซึ่งกุมาร ทรงโฉมงาม
ดั่งสีทอง เป็นกษัตริย์เกิดกับพระเจ้ากุตราช สวม
สร้อยสังวาลย์แก้วมณีแกมทอง อันหมู่พระญาติบุชา
แล้วไซ้รู้ ลูกก็ไม่ต้องไปยังสำนักของพระยายม
ลูกหญิงเอ๋ย เสียงกลองชัยเถรีดังอยู่อิงมี และเสียด

ช่างร้องก้องอยู่ ในตระกูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลายใด
ลูกเห็นอะไรเล่าหนอที่มีความสุขยิ่งกว่าตระกูลนั้น จึง
ได้มาเสีย เสียงม้าศึกคึกคะนอง ร้องคำรณอยู่ที่ประตู
เสียงกุมารร้องรำทำเพลงอยู่ในตระกูลกษัตริย์ทั้งหลาย
ลูกเห็นอะไรเล่าหนอ ที่มีความสุขยิ่งไปกว่าตระกูลนั้น
จึงได้มาเสีย ในตระกูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลาย มีนกงู
นกกะเรียนและนกดุเหว่า ส่งเสียงร้องก้องเสนาะ
ไพเราะจับใจ ลูกเห็นอะไรเล่าหนอที่จะมีความสุขยิ่ง
ไปกว่าตระกูลนั้น จึงได้มาเสีย.

ในกาลานั้น พระเทวีศรีสรีริกพระนางประภาวดีนั้นว่า ลูกอ่อนลูกน้อย
ดังนี้. คำนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ในวันนี้เจ้าจะกระทำอะไรในที่นี้ เข้าไปใน
วังของสามี ย่อมมัวเมาด้วยความเมาในรูป. เพราะฉะนั้น พระราชบิดาจึงไม่
ยอมกระทำตามคำของแม่ แม้จะอ่อนวอนอยู่อย่างนี้ ในวันนี้ เจ้านั้นจะต้อง
เปื้อนด้วยโลหิตไปสู่สำนักพระยายม คือไปสู่ภพแห่งพระยามัจจุราช. บทว่า
ปาปิยญฺจ ได้แก่ ย่อมเข้าถึงโทษอันชั่วช้ากว่าโทษที่ได้รับอยู่นี้อีกด้วย. บทว่า
สเจว อชฺช ธาเรติ ความว่า แน่แม่ ถ้าเจ้าไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งจิตใจ
ก็จะได้พระโอรส มีรูปโฉมงดงามดังสีทองเหมือนกับรูปร่างของตัว ซึ่งได้แล้ว
เพราะอาศัยพระเจ้ากุสราชผู้เป็นจอมแห่งชน. บทว่า ยมกฺขยฺ ความว่า แม่
เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้าก็จะไม่ต้องไปสู่निเวศน์แห่งพระยายม. บทว่า ตโต ความว่า
ในตระกูลแห่งกษัตริย์ใด มีความสนุกสนานเพลิดเพลินถึงเพียงนี้ เจ้าเห็น
อะไรเล่า ที่มีความสุขยิ่งไปกว่าสถานที่เช่นนั้น คือแต่ราชตระกูลกุสาวดี ที่
ครึกครื้นอยู่ด้วยเสียงแห่งกลองชัย และเสียงคึกคะนองร้องคำรณแห่งช่างและ

นกกระเรียนในระหว่างทาง จึงได้มาเสียในที่นี้. บทว่า **หสิตติ** แปลว่า ร้องดังก้อง. บทว่า **กุมารโ** ได้แก่ กุมารคนธรรพ์นักฟ้อนรำ ซึ่งศึกษา ชำนาญดีแล้ว. บทว่า **อุปโรทติ** ได้แก่ ถือเอาคนตรีชนิดต่างๆ แล้วทำการขับร้อง. บทว่า **โกกิลานิกุชชิต** ความว่า ในตระกูลแห่งพระเจ้า- กุสราห มีพวกนกกาเหว่าทั้งหลายร้องระงมอยู่ ประหนึ่งแข่งแซ่ไปด้วยการ บำรุงบำเรอด้วยการฟ้อนรำขับร้องประโคม อันเป็นไปตลอดเวลาเย็น และ เวลาเช้า.

พระเทวีนั้น ทรงเจรจากับพระนางประภาวดี ด้วยคาถามีประมาณ เท่านั้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงทรงดำริว่า ถ้าในวันนี้ พระเจ้ากุสราหผู้เป็น จอมแห่งชน พึงประทับอยู่ในที่นี้ไซ้รู้ ก็จะทรงออกดีพระราชาทั้ง ๗ พระนคร เหล่านี้ ให้แตกหนีไป พึงเปลื้องเสียซึ่งพระลูกของเรา ให้พ้นจากความทุกข์ แล้ว พึงพาลูกของเรากลับไป แล้วตรัสคาถาว่า

พระเจ้ากุสราหพระองค์ใด ผู้มีพระปรีชาอย่าง
ยอดเยี่ยม ผู้ย้ายอิศัตริย์ทั้ง ๗ พระนคร ทรงปราบปราม
แคว้นอื่นให้พ่ายแพ้ พึงทรงปลดปล่อยเราทั้งหลาย
ให้พ้นจากทุกข์ได้ พระเจ้ากุสราหพระองค์นั้น
ประทับ อยู่ที่ไหนหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โสพารปญฺญาโณ** ได้แก่ ผู้มีปัญญายิ่ง.

ในลำดับนั้น พระนางประกาศจึงทรงดำริว่า เมื่อมารดาของเรา พรรณนาคุณของพระเจ้ากุสราหอยู่ ปากย่อมไม่เพียงพอ เราจักบอกพระเจ้า กุสราหนั้นทรงทำงาน ในหน้าที่พนักงานห้องเครื่องต้น ประทับอยู่ในที่นี้ นั้นแหละ แต่พระมารดานั้นก่อน จึงทูลเป็นคาถาว่า

พระเจ้ากุสราชพระองค์ใด ผู้มีพระปรีชาอย่าง
ยอดเยี่ยม ผู้ย้ายกษัตริย์ทั้ง ๗ พระนคร ทรงปราบ-
ปราบแคว้นอื่นให้พ่ายแพ้ จักทรงกำจัดกษัตริย์เหล่านั้น
ทั้งหมดได้ พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น ประทับอยู่
ที่นี้แหละเพคะ.

ลำดับนั้น พระมารดาของพระนางประภาวดีนั้น จึงทรงดำริว่า ลูกเรา
คนนี้ เห็นจะหวาดกลัวต่อมรณภัย จึงละเมอเพื่อไป ดังนี้แล้ว จึงตรัสเป็น
พระคาถาว่า

เจ้าเป็นบ้าไปแล้วหรือไร จึงได้พูดอย่างนี้ หรือ
ว่าเจ้าเป็นอันธพาล จึงได้พูดอย่างนี้ ถ้าพระเจ้ากุสราช
พึงเสด็จมาจริง ทำไมพวกเราจะไม่รู้จักพระองค์เล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาลา ได้แก่ เป็นผู้โง่เขลาไม่มีความรู้.
บทว่า ก็ น ชานมฺ ความว่า เพราะเหตุไร แม้จึงไม่รู้จักพระองค์. ด้วยว่า
พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น เพียงแต่ได้เสด็จมาถึงกลางทางเท่านั้น ก็จะต้อง
ส่งพระราชสาส์นมาถึงยังพวกเรา เสนาประกอบไปด้วยองค์ทั้ง ๔ มีธงชักขึ้น-
ไสว ก็ต้องปรากฏ ก็ถูกกล่าวถึงพระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น เพราะกลัวตาย
กระมัง.

เมื่อพระมารดาตรัสอย่างนี้ พระนางประภาวดีจึงทรงดำริว่า พระ-
มารดาของเราไม่ยอมเชื่อ และไม่ทรงทราบพระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น
เสด็จมาประทับอยู่ในที่นี้ถึง ๗ เดือนแล้ว เราจักแสดงพระเจ้ากุสราชนั้นแก่
พระมารดา จึงจับพระหัตถ์พระมารดา ทรงเปิดบานพระแกลด ทรงยื่นพระหัตถ์
ออกไปแล้ว ทรงชี้ให้ทอดพระเนตร พร้อมกราบทูลเป็นพระคาถาว่า

**พระเจ้ากุสราชนั้น ทรงปลอมพระองค์เป็นบุรุษ
พนักงานเครื่องต้น ทรงพระภูษาหยักรั้งมันคง กำลัง
ก้มพระองค์ล้างหม้ออยู่ ในระหว่างพระตำหนักของ
พระกุมารทั้งหลายเพคะ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุมาริปุรมนุเตร ความว่า จงประทับ
ขึ้นที่หน้าต่าง ทอดพระเนตรไปในระหว่างพระตำหนักของเหล่ากุมาริผู้เป็น
พระราชธิดาของพระองค์เกิด. บทว่า สัเวลล ความว่า กำลังนุ่งหยักรั้ง
ล้างหม้ออยู่.

ได้ยินว่า ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าทรงพระดำริว่า วันนี้ ความ
ปรารถนาของเราคงถึงที่สุด พระนางประภาวดีกลัวตายหนักเข้า คงทูลพระ
มารดาและพระบิดาให้ทรงทราบว่ เรามาอยู่ที่นี้เป็นแน่แท้ เราจะจัดแจงล้าง
ถ้วยชามแล้ว จักเก็บไว้ ดังนี้แล้ว จึงเสด็จไปตักน้ำมาแล้ว ก็ลงมือล้างถ้วย
ชามทั้งหลายอยู่ ลำดับนั้นพระมารดาจึงบริภาษพระนาง ตรัสเป็นพระคาถาว่า

**เจ้าเป็นหญิงชั่วช้าจัญทาลหรือ หรือว่าเจ้าเป็น
หญิงประทุษร้ายตระกูล เจ้าเกิดแล้วในตระกูลพระเจ้า
มัททราช เหตุใดจึงทำพระสวามีให้เป็นทาส.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวณิ ได้แก่ ช่างตาก. บทว่า อาทูลิ
กุลคนุธิณี ได้แก่ หรือว่าเจ้าเป็นหญิงประทุษร้ายตระกูล. บทว่า กามุก์
ความว่า เจ้าเกิดในตระกูลเห็นปานนี้ เหตุไรจึงได้ทำพระสวามีของตนให้เป็น
ทาสเล่า.

ในลำดับนั้น พระนางประภาวดี ทรงพระดำริว่า พระมารดาของเรา
เห็นจะไม่ทรงทราบว่า พระเจ้ากุสราชนี้ เสด็จมาประทับอย่างนี้ เพราะอาศัย
เรา จึงทูลคาถานอกนี้ว่า

หม่อมฉันไม่ได้เป็นหญิงชั่วช้าจัญทาล ไม่ใช่

เป็นหญิงประทุษร้ายตระกูล นั้นพระเจ้ากุสราษ พระ

โอรสของพระเจ้าโอกกากราช ขอความเจริญงมีแต่

พระมารดา แต่พระมารดาทรงเข้าพระทัยว่า เป็นทาส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอกกากรปุตุโต ความว่า ข้าแต่พระ
มารดา นั่นคือพระโอรสแห่งพระเจ้าโอกกากราช แต่พระแม่เจ้าทรงเข้าพระ
ทัยว่าเป็นทาส หม่อมฉันจะเรียกพระเจ้ากุสราษนั้นว่า เป็นทาสเพราะเหตุอะไร.
บัดนี้ พระนางประภาวดี เมื่อจะทรงพรรณนาถึงพระเกียรติยศของพระเจ้า
กุสราษพระองค์นั้น จึงทูลว่า

ขอความเจริญงมีแต่พระมารดา พระราชาพระ
องค์ใด ทรงเชื่อเชิญพราหมณ์สองหมื่นคน ให้บริโภค
ภัตอาหาร ในกาลทุกเมื่อ พระราชาพระองค์นั้น คือ
พระเจ้ากุสราษพระโอรสแห่งพระเจ้าโอกกากราช แต่
ว่าพระมารดาเข้าพระทัยว่าเป็นทาส ขอความเจริญง
มีแต่พระมารดา เจ้าพนักงานทั้งหลาย เตรียมข้างไว้
สองหมื่นเชือก ในกาลทุกเมื่อ เพื่อพระราชพระองค์
ใด พระราชาพระองค์นั้น คือพระโอรสของพระเจ้า
โอกกากราช แต่ว่าพระมารดาเข้าพระทัยว่าเป็นทาส
ขอความเจริญงมีแต่พระมารดา เจ้าพนักงานทั้งหลาย
เตรียมรถไว้สองหมื่นคัน ในกาลทุกเมื่อ เพื่อพระราช
พระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้น คือพระโอรสของ
พระเจ้าโอกกากราช แต่ว่าพระมารดาเข้าพระทัยว่า

เป็นทาส ขอความเจริญงมีแต่พระมารดา เจ้าพนักงาน
งานทั้งหลาย เตรียมรีดนมโคไว้สองหมื่นตัว ในกาล
ทุกเมื่อ เพื่อพระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์
นั้น ก็คือพระโอรสของพระเจ้าโอกกากราช แต่ว่าพระ
มารดาเข้าพระทัยว่า เป็นทาส.

ก็เมื่อพระนางประภาวดีนั้น ทรงพรรณนาถึงพระอิสริยยศ ของพระ
มหาสัตว์ด้วยคาถา ๕ คาถาอย่างนี้แล้ว ลำดับนั้น พระมารดาของพระนาง
ก็ทรงเชื่อ ด้วยทรงพระดำริว่า ลูกสาวของเราคนนี้ กล่าวถ้อยคำอย่างไม่
สะทกสะท้าน ถ้อยคำนี้คงเป็นอย่างนี้แน่ จึงรีบเสด็จไปยังพระตำหนักของพระ
ราชา กราบทูลเนื้อความนั้นให้ทรงทราบ ท้าวเธอก็เสด็จไปยังพระตำหนักของ
พระนางประภาวดีโดยด่วน ตรัสถามว่า เป็นความจริงหรือลูก ได้ยินว่า พระ
เจ้ากุสราช เสด็จมาในที่นี้ พระนางประภาวดี กราบทูลว่า เป็นความจริงเช่น
นั้น ข้าแต่พระบิดา พระเจ้ากุสราชพระองค์นั้น ทรงทำหน้าที่พนักงานเครื่อง
ต้นแก่พระธิดาทั้งหลายของพระองค์ ถึงวันนี้ล่วงไปได้ ๗ เดือนแล้ว ท้าว
เธอยังไม่ทรงเจอพระนาง จึงตรัสถามนางค่อม นางก็กราบทูลตามความเป็น
จริงทุกประการ พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงติเตียนพระธิดา จึง
ตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนเจ้าผู้เป็นพาล เจ้ากระทำความอันชั่วร้าย

เหลือเกิน ที่เจ้าไม่บอกพ่อว่า พระเจ้ากุสราชผู้เป็น
กษัตริย์ มีทแกล้วทหารมาก ผู้เป็นพระยาข้าง มาด้วย
เพศแห่งกบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตุถ คือ โดยส่วนเดียวเท่านั้น.

พระราชอาพระองค์นั้น ครั้นทรงดิเตียนพระธิดาแล้ว ก็รีบเสด็จไปยัง
สำนักของพระโพธิสัตว์นั้น โดยด่วน ทรงมีปฏิสันถารอันพระโพธิสัตว์ทรงกระ-
ทำแล้ว จึงทรงประคองอัญชลี เมื่อจะทรงแสดงโทษของพระองค์ จึงตรัส
พระคาถาว่า

**ข้าแต่พระมหाराชผู้จอมทัพ ขอพระองค์ได้ทรง
พระกรุณาโปรดคโทษแก่หม่อมฉันด้วย ที่ไม่ทราบ
ว่าพระองค์เสด็จมาในที่นี้ ด้วยเพศที่ไม่มีใครรู้จักด้วย
เถิด.**

พระมหาสัตว์เจ้า ทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเราจัก
กล่าวคำตัดพ้อต่อว่าขึ้น หัวใจของท้าวเธอ ก็จักแตกเสียในที่นี้เป็นแน่ เราควร
จักเอาใจท้าวเธอไว้ ประทับยืนอยู่ในระหว่างภานะทีเดียว ตรัสคาถานอกนี้ว่า

**คนเช่นหม่อมฉัน มิได้ปกปิดเลย หม่อมฉันนั้น
เป็นพนักงานเครื่องต้น พระองค์เท่านั้นทรงเลื่อมใส
แก่หม่อมฉัน ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ แต่พระองค์
ไม่มีกรรมชั่วช้า ที่หม่อมฉันจะต้องอดโทษ.**

พระราชอา ทรงได้รับปฏิสันถารจากสำนักของพระโพธิสัตว์เจ้านั้นแล้ว
จึงเสด็จขึ้นสู่ปราสาท ริมตรัสสั่งให้หาพระนางประภาวดีมาเฝ้า ทรงหวังจะส่ง
ไปเพื่อต้องการให้ออดโทษ จึงตรัสคาถาว่า

**ดูก่อนเจ้าคนพาล เจ้าจงไปขอขมาโทษพระเจ้า
กุตราช ผู้มีกำลังมากเสียดเถิด พระเจ้ากุตราชที่เจ้าขอ
มาแล้ว จักประทานชีวิตให้เจ้า.**

พระนางประภาวดีนั้น ได้สดับพระคำรัสของพระบิดาแล้ว จึงพร้อมด้วยพระภคินีทั้งหลาย และพวกนางบริจาริกาเป็นจำนวนมาก เสด็จไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์นั้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ประทับยืนด้วยเพศแห่งคนล้างหม้อเช่นนั้นแล ทรงทราบว่ พระนางประภาวดีนั้น เสด็จมายังสำนักของพระองค์ จึงทรงพระดำริว่า วันนี้เราจักทำลายมานะของแม่ประภาวดี ใ้หมอบลงในโคลนใกล้เท้าของเราให้จงได้ จึงทรงรดน้ำที่พระองค์ดักมาทั้งหมด ทรงเหยียบย่ำที่ประมาณเท่ามณฑลแห่งลานนวดข้าว ทำให้เป็นโคลนไปหมด พระนางประภาวดีนั้น เสด็จไปยังสำนักของพระเจ้ากุสุราชผู้พระโพธิสัตว์นั้น ทรงหมอบลงที่ใกล้พระบาทของพระองค์ ประทับนั่งที่โคลนแล้ว ทรงขอโทษพระโพธิสัตว์นั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระนางประภาวดี ผู้มีผิวพรรณดั่งเทพธิดา ทรง

รับพระคำรัสของพระบิดาแล้ว ได้ชบพระเศียรลง

กอดพระบาทพระเจ้ากุสุราช ผู้มีพระกำลังมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สิริสา ความว่า พระนางประภาวดี ทรงหมอบพระเศียรลง แล้วทรงจับพระเจ้ากุสุราชที่พระบาท ก็แล ครั้นทรงจับแล้ว เมื่อจะยังพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ใ้ทรงอดโทษ จึงได้ภายิตพระคาถา ๓ คาถาว่า

ราตรีเหล่านี้ที่ล่วงไป เว้นจากพระองค์นั้นเพียง

ใด หม่อมฉัน ขอถวายบังคมพระยุคลบาท ของพระ

องค์ด้วยเศียรเกล้าเพียงนั้น ขอพระองค์โปรดอย่าทรง

พิโรธหม่อมฉันเลย หม่อมฉัน ขอตั้งสัตว์ปฏิญาณ

แก่พระองค์ โปรดทรงสดับหม่อมฉันเถิด เพคะ
หม่อมฉันจะไม่ฟังทำความชิงชัง แก่พระองค์อีกต่อ
ไปละ ถ้าพระองค์จะไม่ทรงโปรดกระทำตามคำของ
หม่อมฉัน ผู้ทูลวิงวอนอยู่เช่นนี้ พระบิดาคงเช่นฆ่า
หม่อม แล้วทรงประทานแก่ษัตริย์ทั้งหลาย ณ
กาลบัดนี้เป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รตยา ได้แก่ ทั้งกลางคืนและกลางวัน
บทว่า ตา อิม่า ได้แก่ ราตรีเหล่านี้ทั้งหมด ล่วงไปแล้วเว้นจากพระ
องค์. บทว่า สจฺจนฺเต ปฏฺิขานามิ ความว่า ข้าแต่พระมหाराช หม่อมฉัน
กระทำการเกลียดชังพระองค์ ตลอดกาลมีประมาณเพียงเท่านี้ บัดนี้หม่อมฉัน
จะขอปฎิญาณคำสัตย์อย่างนี้แก่พระองค์ พระองค์จงสดับถ้อยคำอื่นอีก จำ
เดิมแต่นี้ไป หม่อมฉัน จักไม่กระทำการเกลียดชังพระองค์อีกต่อไป. บทว่า
เอวญฺเจ ความว่า ถ้าพระองค์ไม่ทรงทำตามถ้อยคำของหม่อมฉัน ผู้วิงวอน
อยู่อย่างนี้.

พระราชา ได้ทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเราจักพูด
ว่า เธอคนเดียวเท่านั้น จักรู้เรื่องนี้ ดังนี้ หัวใจของนางก็จักแตก เราจัก
ปลอบใจเธอ แล้วจึงตรัสว่า

เมื่อพระนัองรักอ่อนวอนอยู่อย่างนี้ โฉนพีจัก
ไม่ทำตามคำของพระนัองเล่า พีไมโกรธพระนัองเลย
นะคนงาม อย่างลั้วเลยประภาวดี พืขอตั้งสัตย์ปฎิ
ญาณต่อพระนัอง โปรดของทรงฟังที่เถิดนะ พระ
ราชบุตร พืจะไม่ฟังกระทำความเกลียดชัง แก่พระ

**น้องนางอีกต่อไปละ ดูก่อนน้องประภาวดี ผู้มีตะโพกอัน
กลมผึ่งผาย ที่สามารถจะทำลายตระกูลกษัตริย์มัททราช
มากมายแล้ว นำพระน้องนางไปได้ แต่เพราะความ
รักพระน้องนาง พี่จึงสู้ยอมทนทุกข์มากมาย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ก็ น กahami ความว่า เพราะเหตุไร
เราจึงจะไม่ทำตามคำของเธอเล่า. บทว่า วิภูทุโธ ตยสุมิ ความว่า เราไม่
มีความโกรธ ไม่มีความเคັนเคืองต่อเธอเลย. บทว่า สจฺจนฺเต ความว่า
เราจักขอให้ปฏิญาณคำสัตย์นี้แก่เธอสัก ๒ ข้อ คือ จะไม่ขอโกรธเคือง ๑
ไม่ทำความเกลียดชัง ๑. บทว่า ตว กามา ความว่า เพราะรักใคร่ คือ
ปรารถนาเธอ. บทว่า ตติภูจิสฺสึ แปลว่า อดทน. บทว่า พหุมนฺตฺตูลํ
หนฺตฺวา ความว่า เราสามารถที่จะฆ่าตระกูลพระเจ้ามัททราชแล้ว นำเอาเธอ
ไปโดยพลการก็ได้.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทอดพระเนตรเห็นพระนางประภาวดี
พระอักรมเหสีของพระองค์ ประหนึ่งว่า เทพกัญญาผู้เป็นบริจาริกาของท้าว
สักกเทวราช ก็ทรงยังขัดติยมานะให้บังเกิดขึ้น ทรงพระดำริว่า ได้ทราบว่
เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ทั้งคน พระราชาทั้งหลายเหล่านี้ จักมาแย่งเอาพระอักร-
มเหสีของเราไปเชียวหรือ จึงทรงแสดงท่าทางอันสง่าเสด็จลงไปยังพระลาน
หลวง ประจวบราชสีห์ ทรงประกาศบันลือเปล่งเสียงโห่ร้องคบพระหัตถ์อยู่
เอ็ดอึ่งว่า ชาวเมืองทั้งสิ้น จงทราบเถิดว่า เรามาแล้ว ตรัสสั่งว่า บัดนี้
เราจักจับกษัตริย์ทั้ง ๗ พระนครเหล่านั้น จับให้ได้ทั้งเป็น ท่านทั้งหลายจง
จัดแจงเทียมรถเป็นต้นมาให้เรา แล้วตรัสคาถาอันเป็นลำดับไปว่า

เจ้าพนักงานทั้งหลาย จงตระเตรียมรถและม้า

อันวิจิตรด้วยเครื่องอลังการต่าง ๆ ให้มั่นคงแข็งแรง

ท่านทั้งหลายจงเห็นความพยายามของเรา ผู้กำจัดศัตรู

ทั้งหลายให้พ่ายแพ้ไปในบัดนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นานาจิตูเต ได้แก่ วิจิตรด้วยเครื่อง
อลังการต่าง ๆ. บทว่า สมานิตะ นี้ ท่านกล่าวหมายถึงม้าทั้งหลาย อธิบายว่า
ม้าที่ฝึกหัดมาดีแล้ว ไม่พยศ. บทว่า อถ ทกฺขล เม เวคฺฉิ ความว่า
ท่านทั้งหลายจักได้เห็นความหาญศึกของเราในกาลนี้.

พระโพธิสัตว์เจ้านั้น ทรงส่งพระเจ้ามัททราชไปด้วยพระดำรัสว่า ขึ้น
ชื่อว่า การจับพระราชาทัง ๗ พระนคร เป็นหน้าที่ของหม่อมฉันเอง พระองค์
จงเสด็จไปทรงสนาน ทรงประดับร่างกายแล้ว เสด็จขึ้นไปยังปราสาทเถิด.
ฝ่ายพระเจ้ามัททราช ก็ได้ทรงส่งพวกอำมาตย์ไป เพื่อทำการอุปัฏฐากพระ-
โพธิสัตว์เจ้านั้น. พวกอำมาตย์เหล่านั้น พากันจัดแจงกันพระวิสูตรล้อมรอบ
ที่ประตูห้องเครื่องต้นนั้นทีเดียว แล้วให้พวกเจ้าพนักงานช่างกัลบก เข้าไป
ตัดพระเกศา ปลงพระมัสสุพระโพธิสัตว์เจ้านั้น. พระองค์ทรงใช้ช่างทำการ
ปลงพระมัสสุเสร็จแล้ว ทรงทรงสนานชำระพระเศียรเกล้า ทรงประดับเครื่อง
แต่งตัวสำหรับกษัตริย์ทั้งหมด มีอำมาตย์ทั้งหลายห้อมล้อมเป็นบริวาร เสด็จ
ขึ้นสู่ปราสาท ทอดพระเนตรดูไปรอบ ๆ ทุกทิศแล้ว ทรงปรบพระหัตถ์อยู่
ฉลาดฉาน. สถานที่ที่พระองค์ทรงมองดูแล้วก็หวั่นไหว. พระองค์จึงตรัสว่า
ท่านทั้งหลายจงคอยดูการบุกเข้าต่อสู้กับข้าศึกของเราในบัดนี้.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ก็นารีทั้งหลาย ภายในพระราชวัง ของพระเจ้า
มัททราชนั้น พวกมันมองดูพระโพธิสัตว์เจ้า ผู้เสด็จ
เยื้องกรายดูราชสีห์ ทรงปรบพระหัตถ์เสวยพระกระ-
ยาหารถึงสองเท่าพระองค์นั้น.

คำอันเป็นคานานั้น มีอธิบายว่า ก็พวกหญิงพากันเปิดหน้าต่าง ใน
ภายในบุรีแห่งพระราชแล้ว มองดูพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ผู้ทรงเยื้องกรายและ
ปรบพระหัตถ์อยู่ในที่นั้น.

ลำดับนั้น พระเจ้ามัททราช ทรงส่งช้างตัวประเสริฐ อันประดับแล้ว
มีความขำประจําพร้อมเสร็จไปถวาย. ท้าวเธอเสด็จขึ้นประทับบนคอช้างซึ่งมี
เสวตฉัตรอันยกขึ้นแล้ว ตรัสว่า พวกท่านทั้งหลายจงพาพระนางประภาวดี
มาเถิด แล้วให้พระนางประทับนั่ง ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ อันจตุรงคินีเสนา
แวดล้อมเป็นกระบวนทัพ เสด็จออกทางประตูด้านทิศปราจีน ทอดพระเนตร
เห็นกองทัพของข้าศึก จึงเปล่งพระสุรสีหนาทขึ้น ๓ ครั้งว่า เราคือพระเจ้า
กุสุราช ใครรักชีวิต ก็จงยอมอ่อนน้อมกับเราเสียเถิด แล้วได้ทรงกระทำการ
ปราบปรามกษัตริย์ทั้ง ๗ พระนคร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้ากุสุราช ครั้นเสด็จขึ้นประทับบนคอ
ช้างสาร โปรดให้พระนางประภาวดีประทับเบื้องหลัง
แล้ว เสด็จเข้าสู่สงคราม ทรงบันลือพระสุรสีหนาท
กษัตริย์ ๗ พระนคร ทรงสดับพระสุรสีหนาทของ
พระเจ้ากุสุราช ผู้บันลืออยู่ ถูกความกลัวแต่เสียง
ของพระเจ้ากุสุราชคุกคามแล้ว พากันแตกหนีไป

เหมือนดังฝูงมฤค พอได้ยินเสียงของราชสีห์ ก็พากัน
หนีไป ฉะนั้น พวกพลข้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า
ผู้อันความกลัวแต่เสียงพระเจ้ากุสราชคูกคามแล้ว ก็พา
กันแตกตื่นเหยียบย่ำกันและกัน ท้าวสักกะจอมเทพ
ได้ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ ทรงมีชัยในท่าม
กลางสงครามนั้น มีพระทัยชื่นชมยินดี ทรงพระราช-
ทานแก้วมณี อันรุ่งโรจน์ดวงหนึ่งแก่พระเจ้ากุสราช
พระเจ้ากุสราชทรงชนะสงคราม ได้แก้วมณีอันรุ่งโรจน์
แล้ว เสด็จประทับบนคอช้างสาร เสด็จเข้าสู่พระนคร
รับสั่งให้จับกษัตริย์ ๗ พระนครทั้งเป็น ให้มัดนำเข้า
ถวายเป็นสัตว์ประหลาด ทูลว่า ขอเดชะ กษัตริย์เหล่านี้
เป็นศัตรูของพระองค์ ศัตรูทั้งหมด ซึ่งคิดจะกำจัด
พระองค์เสียนี้ ตกอยู่ในอำนาจของพระองค์แล้ว เชิญ
ทรงกระทำตามพระประสงค์เถิด พระองค์ทรงกระทำ
กษัตริย์เหล่านั้นให้เป็นทาสแล้ว จะทรงปล่อย หรือจะ
ทรงประหารเสีย ตามแต่พระทัยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิปลายีสุ ความว่า กษัตริย์เหล่านั้น
ไม่อาจจะตั้งสติได้ เป็นผู้มิจิตวิปลาสแตกกระจัดกระจายไป. บทว่า กุสสท
ทภยภูฏิตา ความว่า เป็นผู้ถูกภัยอันเกิดขึ้น เพราะอาศัยเสียงแห่งพระเจ้า
กุสราชกระทบโสตประสาธแล้ว จึงเป็นผู้มิจิตอันหลงลืม. บทว่า อญฺญมม
ณสุส ฉินฺทนฺติ ความว่า มาพินเหยียบย่ำกันเอง. บทว่า ภินฺทิสฺส ดังนี้ก็มี.
บทว่า ตสฺมี ความว่า ท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นการบุกรบเข้าศึกจนมีชัย

ของพระมหาสัตว์นั้น ในสงครามครั้งสำคัญ จนแตกไปด้วยอำนาจแห่งเสียง
ของพระโพธิสัตว์อย่างนี้ ก็มีพระทัยยินดี จึงพระราชทานแก้วมณีดวงหนึ่ง
ชื่อว่า เวโรจนะ แก่พระมหาสัตว์เจ้านั้น . คำว่า พระนคร หมายถึงเอาบุรีคือ
พระนคร บทว่า พนฺธิตุวา ได้แก่ ใช้ผ้าสาฎกของพวกกษัตริย์เหล่านั้น
นั่นเองมัดกษัตริย์เหล่านั้นเอาแขนไว้ข้างหลัง. บทว่า กามิ กโรหิ เต ตฺยยา
ความว่า พระมหาสัตว์เจ้าทูลว่า ขอพระองค์จงทรงการทำตามความต้องการ
ความปรารถนา ความชอบใจของพระองค์เถิด ด้วยว่ากษัตริย์เหล่านั้น พระองค์
กระทำให้เป็นทาสแล้ว.

พระราชชา ตรัสว่า

กษัตริย์เหล่านี้ เป็นศัตรูของพระองค์ มิได้เป็น

ศัตรูของหม่อมฉัน ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์

(เป็นใหญ่) ว่าหม่อมฉัน จะทรงปล่อย หรือจะทรง

ประหารศัตรูเหล่านั้นก็ตามเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตฺวญฺญเว โน ความว่า ข้าแต่พระ
มหाराชเจ้า พระองค์ผู้เดียวเท่านั้น ทรงเป็นใหญ่กว่าพวกหม่อมฉัน.

เมื่อพระเจ้ามัททราชตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงทรงพระดำริว่า
ประโยชน์อะไร เราจะฆ่าพวกกษัตริย์เหล่านี้ การมาของกษัตริย์ทั้ง ๗ พระนคร
เหล่านั้น อย่าได้เปล่าจากประโยชน์เสียเลย พระธิดาของพระเจ้ามัททราช
ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระนางประภาวดี ก็มีอยู่ถึง ๗ พระองค์ เราจักยก
พระนางให้แก่กษัตริย์ทั้ง ๗ พระนครเหล่านั้น ดังนี้แล้ว จึงตรัสคาถาว่า

พระราชธิดาของพระองค์ ล้วนทรงงดงามดังเทพ

กัญญา มีอยู่ถึง ๗ พระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราช

ทานแก่กษัตริย์ทั้ง ๗ นั้นองค์ละองค์ ขอกษัตริย์เหล่า

นั้น จงเป็นพระขามาตาของพระองค์เถิด.

พระเจ้ามัททราชทรงสดับคำนั้นแล้ว ก็เต็มพระทัยที่จะพระราชทาน
พระธิดาทิ้งหลายของพระองค์ จึงตรัสคาถาว่า

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์เป็นใหญ่กว่า

หม่อมฉันทั้งหลาย และแก่พวกลูกของหม่อมฉัน

ทั้งหมด เสิญ์พระองค์นั้นแหละ ทรงพระราชทาน

พวกลูกของหม่อมฉัน แก่กษัตริย์เหล่านั้นตามพระราช

ประสงค์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตูโว โน สพุเพถิ ความว่า ข้าแต่
มหाराชเจ้า ผู้เป็นจอมแห่งชนชาวแคว้นกุสะ พระองค์พูดอะไร พระองค์
ผู้เดียวเป็นใหญ่เหนือพวกหม่อมฉันทั้งหมด คือ พระราชาทั้ง ๗ พระนคร
เหล่านั้นด้วย เนื้อหม่อมฉันด้วย และเนื้อพวกลูก ๆ ของหม่อมฉันเหล่านั้น
ด้วย. บทว่า ยทิจฺฉนติ ความว่า พระองค์ทรงประสงค์พระธิดาพระองค์ใด
เพื่อกษัตริย์พระองค์ใด ก็จงประทานพระธิดาองค์นั้น แก่กษัตริย์พระองค์
นั้นเถิด.

พระมหาสัตว์เจ้า จึงตรัสสั่งให้พวกเจ้าพนักงานตกแต่งพระธิดาของ
พระเจ้ามัททราชทั้ง ๗ พระองค์เหล่านั้น แล้วพระราชทานแก่พระราชาทั้ง ๗
พระองค์นั้น องค์ละองค์.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงได้ทรงภษิตพระ-
คาถา ๕ พระคาถาว่า

ในกาลนั้น พระเจ้ากุสราฯผู้มีพระสุรเสียงดัง
เสียงราชสัท ได้ทรงยกพระราชธิดาของพระเจ้ามัทท-
ราช ประทานให้แก่กษัตริย์ ๓ พระองค์นั้นองค์ละองค์
กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์ ทรงอิมพระทัยด้วยลาภนั้น
ทรงขอบพระคุณพระเจ้ากุสราฯ ผู้มีพระสุรเสียงดัง
เสียงราชสัทแล้วพากันเสด็จกลับไปยัง พระนครของ
ตนๆในขณะนั้นทีเดียว ฝ่ายพระเจ้ากุสราฯ ผู้มี
พระกำลังมาก ทรงพาพระนางประภาวดี และดวง
แก้วมณีอันงามรุ่งโรจน์ เสด็จกลับยังกรุงกุสวดี เมื่อ
พระเจ้ากุสราฯและพระนางประภาวดีทั้ง ๒ พระองค์
นั้น ประทับอยู่ในพระราชรถคันเดียวกัน เสด็จเข้า
กรุงกุสวดี มีพระฉวีวรรณและพระรูปพระโฉมทัด
เทียมกัน มิได้ทรงงดงามยิ่งหย่อนไปกว่ากันเลย
พระมารดาของพระมหาสัตว์ และพระชยัมบดีราช-
กุมารทั้ง ๒ พระองค์ ได้เสด็จไปต้อนรับถึงนอก
พระนคร แล้วเสด็จกลับพระนคร พร้อมด้วยพระราช
โอรส ในกาลนั้น พระเจ้ากุสราฯและพระนางประภาวดี
ก็ทรงสมัคสมานกัน ได้ทรงปกครองราชอาณาจักร
กุสวดี ให้รุ่งเรืองตลอดมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปีณิตา ได้แก่ ทรงเอิบอิม. บทว่า
ปายีสู ความว่า กษัตริย์เหล่านั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ผู้เป็นจอมแห่งชนชาว
กุสะ ประทานโอวาทว่า บัดนี้ ท่านทั้งหลายพึงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว

ก็พากันกลับไป. บทว่า **อคมาสิ** ความว่า ฝ่ายพระเจ้ากุตสราช เสด็จพักอยู่
ประมาณ ๒-๓ วัน ก็ทูลลาพระสัสสุระว่า หม่อมฉันจักกลับไปยังพระนครของ
หม่อมฉัน แล้วก็เสด็จกลับ. บทว่า **เอกรเถ ยนฺตา** ได้แก่ พระเจ้ากุตสราช
และพระนางประภาวดีแม่ทั้ง ๒ พระองค์ เสด็จขึ้นสู่ราชรถคันเดียวกันเสด็จไป.
บทว่า **สมานา วณฺณรูปเณ** ความว่า ทรงทัดเทียมเสมอกันด้วยผิวพรรณ
และพระรูปโฉม. บทว่า **นาณฺณมณฺณมติโรจฺยุ** ความว่า องค์หนึ่งจะงดงาม
กว่าองค์หนึ่งก็หามิได้. ได้ยินว่า พระมหาสัตว์มีพระรูปโฉมงาม มีผิวพรรณ
ดุจดังสีทอง ถึงความเป็นผู้ล้ำเลิศด้วยความงาม เพราะอานุภาพของแก้วมณี.
บทว่า **ถคณฺณิ** ความว่า ลำดับนั้น พระมารดาของพระมหาสัตว์เจ้านั้น
ทรงสดับว่า พระมหาสัตว์เสด็จกลับมา จึงให้พวกราชบุรุษตักลงปาวร้องไป
ทั่วพระนคร แล้วทรงถือเครื่องบรรณาการเป็นอันมาก เสด็จออกไปต้อนรับ
แล้วเสด็จกลับมาด้วยกัน. ก็พระเจ้ากุตสราชพระองค์นั้น ทรงกระทำประทักษิณ
พระนครพร้อมกับพระชนนี ตรัสให้เล่นการมหรสพสมโภช ๗ วัน แล้วเสด็จ
ขึ้นสู่พื้นปราสาทอันประดับประดาแล้ว. พระภักดาและพระชายาแม่ทั้ง ๒ พระ
องค์นั้น ก็ได้มีความสามัคคีกัน. ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้ากุตสราชและพระนาง
ประภาวดี ก็ทรงสมัคสมานสามัคคีกัน ทรงรื่นเริงบันเทิงอยู่ ทรงปกครอง
แผ่นดินให้รุ่งเรืองสุขสำราญ ตลอดพระชนมายุทั้ง ๒ พระองค์ ด้วยประการ
ฉะนี้.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรงประกาศ
สังจะทั้งหลาย ในเวลาจบสังจะ ภิกษุผู้เปื้อหนายในธรรมวินัยรูปนั้น ก็บรรลु
โสดาปัตติผล แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระชนนีและพระชนกนาถของ
พระเจ้ากุตสราช ในกาลนั้น คือตระกูลมหาราชในบัดนี้ ชัยมบัติราช

กุมารผู้เป็นอนุชาของพระเจ้ากุตราช ในกาลนั้น คือพระอานนท์
ในบัดนี้ นางค่อมคือนางขุชชุตตราอุบาสิกา ในบัดนี้ พระนาง
ประภาวดี คือพระมารดาของพระราहुล ในบัดนี้ บริษัทที่เหลือใน
กาลนั้นได้เป็นพุทธบริษัท ส่วนพระเจ้ากุตราชก็คือเรตถาคต อร-
หันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล.

จบอรรถกถาอุทสาชดก

๒. โสณนันทชาดก

ว่าด้วยพระราชาไปขอมาโทษโสณดาบส

[๑๓๔] พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเป็นเทวดา เป็นคนธรรมพ์
เป็นท้าวสักกปุรินททะ หรือว่าเป็นมนุษย์ผู้มีฤทธิ์
ข้าพเจ้าทั้งหลายจะรู้จักพระผู้เป็นเจ้าของได้อย่างไร.

[๑๓๕] อาตมภาพไม่ใช่เป็นเทวดา ไม่ใช่เป็น
คนธรรมพ์ ไม่ใช่ท้าวสักกปุรินททะ อาตมภาพเป็น
มนุษย์ผู้มีฤทธิ์ ดูก่อนภารละ มหาบพิตรจงทราบ
อย่างนี้.

[๑๓๖] ความช่วยเหลืออันมิใช่น้อยนี้ เป็นกิจที่
พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ากระทำแล้ว คือ เมื่อฝนตก พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า
ก็ได้ทำไม้ให้มีฝน แต่นั้น เมื่อลมจัดและแดดร้อน
พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าก็ได้ทำให้มีเงาบังร่มเย็น แต่นั้น พระผู้
เป็นเจ้าของเจ้าได้ทำการป้องกันลูกศรในท่ามกลางแห่งศัตรู

แต่นั้น พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าได้ทำบ้านเมืองอันรุ่งเรืองและ
ชาวเมืองเหล่านั้นให้ตกอยู่ในอำนาจ ของข้าพเจ้า
แต่นั้น พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าได้ทำกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ให้
เป็นผู้ติดตามของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอขอบคุณ พระ-
ผู้เป็นเจ้ายิ่งนัก พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าจะปรารถนาสิ่งที่จะให้
จิตชื่นชม คือ ยานอันเทียมด้วยช้าง รถอันเทียมด้วย
ม้า และสาวน้อยทั้งหลายที่ประดับประดาแล้ว หรือ
รมณีสถานอันเป็นที่อยู่อาศัยอันใด ขอพระผู้เป็นเจ้าของ
จงเลือกเอาสิ่งนั้นตามประสงค์เถิด ข้าพเจ้าขอถวาย
แก่พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้า หรือว่าพระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าจะปรารถนา
แคว้นอังคะหรือแคว้นมคธ ข้าพเจ้าก็ขอถวายแก่
พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้า หรือว่าพระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าปรารถนาแคว้น
อัสสะกะหรือแคว้นอวันตี ข้าพเจ้าก็มีใจยินดีขอถวาย
แคว้นเหล่านั้นให้แก่พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้า หรือแม้พระผู้-
เป็นเจ้าของข้าพเจ้าปรารถนาราชสมบัติกึ่งหนึ่งไซ้ ข้าพเจ้าก็ขอ
ถวายแก่พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้า ถ้าพระคุณเจ้ามีความต้องการ
ด้วยราชสมบัติทั้งหมด ข้าพเจ้าก็ขอถวาย พระคุณเจ้า
ปรารถนาสิ่งใด ขอพระคุณเจ้าบอกมาเถิด.

[๑๓๓] อาตมภาพไม่มีความต้องการด้วยราช-
สมบัติ บ้านเมือง ทรัพย์ หรือแม้ชนบท อาตมภาพ
ไม่มีความต้องการเลย.

[๑๓๔] ในแคว้นแคว้นอาณาเขตของมหาบพิตร
มีอาศรมอยู่ในป่า มารดาและบิดาทั้งสองท่านของ

อาตมภาพ อยู่ในอาศรมนั้น อาตมภาพอยู่ในอาศรม
นั้น อาตมภาพไม่ได้เพื่อทำบุญในท่านทั้งสอง ผู้เป็น
บูรพาจารย์นั้น อาตมภาพขอเชิญมหาบพิตรผู้ประเสริฐ
ยิ่งไปขอขมาโทษโศกดาบสเพื่อสังวรต่อไป.

[๑๓๕] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าจะขอทำ
ตามคำที่พระคุณเจ้ากล่าวจะข้าพเจ้าทุกประการ ก็แต่
ว่า บุคคลผู้จะอ่อนวอนขอโทษมีประมาณเท่าใด ขอ
พระคุณเจ้าจงบอกบุคคลมีประมาณเท่านั้น.

[๑๔๐] ชาวชนบทมีประมาณหนึ่งร้อยเศษ
พราหมณ์มหาศาลก็เท่ากัน กษัตริย์ผู้เป็นอภิชาติผู้
เรื่องยศเหล่านี้ทั้งหมด มหาบพิตรซึ่งทรงพระนาม
ว่าพระเจ้ามโนชะ บุคคลผู้จะอ่อนวอนขอโทษประมาณ
เท่านี้ก็พอแล้ว ขอถวายพระพร.

[๑๔๑] เจ้าพนักงานทั้งหลายจงเตรียมข้าง จง
เตรียมม้า นายสารถีท่านจงเตรียมรถ ท่านทั้งหลาย
จงถือเอาเครื่องผูก จงยกธงชัยขึ้นที่คันธงทั้งหลาย
เราจะไปยังอาศรมอันเป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส.

[๑๔๒] ก็ลำดับนั้น พระราชาพร้อมด้วย
จาดุรงค์เสนา ได้เสด็จไปยังอาศรมอันน่ารื่นรมย์ ซึ่ง
เป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส.

[๑๔๓] ไม้คานอันทำด้วยไม้กระทุ่มของใคร ผู้
ไปเพื่อหาน้ำ ลอยมายังเวหาสมิได้ถูกบำ ห่าง
ประมาณ ๔ องคุลี.

[๑๔๔] ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพชื่อว่าโสณะ
เป็นดาบสมีวัตรอันสมาทานแล้ว มิได้เกียจคร้าน
เลี้ยงดูมารดาบิดาอยู่ทุกคืนทุกวัน ดูก่อนมหาบพิตรผู้
เป็นเจ้าแห่งทิศ อาตมภาพระลึกถึงอุปการคุณที่ท่าน
ทั้งสองได้กระทำแล้ว ในกาลก่อน จึงนำผลไม้ป่าและ
เผือกมันมาเลี้ยงดูมารดาบิดา.

[๑๔๕] ข้าพเจ้าทั้งหลาย พรารถนาจะไปยัง
อาศรมซึ่งเป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส ข้าแต่ท่านโสณะ
ขอท่านได้โปรดบอกทางจะไปยังอาศรมนั้นแก่ข้าพเจ้า
ทั้งหลายเถิด.

[๑๔๖] ดูก่อนมหาบพิตร ทางนี้เป็นทางสำหรับ
เดินคนเดียว ขอเชิญมหาบพิตรเสด็จไปยังป่าอัน
สะพรั่งไปด้วยต้นทองเหลือง มีสีเขียวช่อร่มดั่งสีเมฆ
โกสิยดาบสอยู่ในป่านั้น.

[๑๔๗] โสณมหาฤๅษีครั้งกล่าวคำนี้แล้ว ได้
พำร่astonกษัตริย์ทั้งหลาย ณ กลางหาว แล้วรีบหลีกไป
ยังสระอนโณดาต แล้วกลับมาปิดกวาดอาศรมแต่งตั้ง
อาสนะแล้ว เข้าไปสู่บรรณศาลาแจ้งให้ดาบสผู้เป็น
บิดาทราบว่า ข้าแต่ท่านมหาฤๅษี พระราชาทั้งหลายผู้
อภิชาติเรื่องยศเหล่านี้เสด็จมาหา ขอเชิญบิดาออกไป
นั่งนอกอาศรมเถิด มหาฤๅษีได้ฟังคำของโสณบัณฑิต
นั้นแล้ว รีบออกจากอาศรมมานั่งอยู่ที่ประตูของตน.

[๑๔๘] โกลิยดาบสได้เห็นพระเจ้ามโนชนะนั้น

ซึ่งมีหมูกษัตริย์ห้อมล้อมเป็นกองทัพ ประหนึ่งรุ่งเรือง
ด้วยเดช เสด็จมาอยู่ จึงกล่าวคำนีความว่า กลอง
ตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ และมโหระทึก ยังพระราช
ผู้เป็นจอมทัพให้รำเรงอยู่ ดำเนินไปแล้วข้างหน้าของ
ใคร หน้าผากของใครสวมแล้วด้วยแผ่นทองอันหนา
มีสีดุจสายฟ้า ใครกำลังหนุ่มแน่น ผูกสอดด้วยกำ
ลูกศร รุ่งเรืองด้วยสิริ เดินมาอยู่ อนึ่ง หน้าของใคร
งานผูกฝ่อง ดุจทองคำอันละลายกว้างที่ปากเบ้า มีสี
ดั่งถ่านเพลิง ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริกำลังเดินมาอยู่
ฉัตรพร้อมด้วยคันนำรีนรมย์ใจ สำหรับกันแสงอาทิตย์
อันบุคคลกางแล้วเพื่อใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ
กำลังเดินมาอยู่ ชนทั้งหลายถือพลัดวาลวิชนีเครื่องสูง
เดินเคียงองค์ของใคร ผู้มีบุญอันประเสริฐ มาอยู่โดย
คอข้างเศวตฉัตร ม้าอาชาไนย และทหารสวมเกราะ
เรียงรายอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ
กำลังเดินมาอยู่ กษัตริย์ ๑๐๑ พระนครผู้เรืองยศ เป็น
อนุยนต์เดินแวดล้อมตามอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอ
รุ่งเรืองด้วยสิริกำลังเดินมาอยู่ จาตุรงค์เสนา คือ พลข้าง
พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า เดินแวดล้อมตามอยู่
โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริกำลังเดินมา
อยู่ เสนาหมู่ใหญ่นี้นับไม่ถ้วน ไม่มีที่สุดดุจคลื่นใน
มหาสมุทร กำลังห้อมล้อมตามหลังใครมา.

[๑๔๕] กษัตริย์ที่กำลังเสด็จมานั้น คือ พระเจ้า
มโนชราชาธิราชเป็นเพียงดังพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่กว่า
เทวดาชั้นดาวดึงส์ เข้าถึงความเป็นบริษัของนันท-
ดาบส กำลังมาสู่อาศรมอันเป็นที่ประพฤติพรหมจรรย์
เสนาหมู่ใหญ่นี้ับไม่ถ้วน ไม่มีที่สุด ดูกคลื่นใน
มหาสมุทร กำลังตามหลังพระเจ้ามโนชนั้นมา.

[๑๕๐] พระราชาทุกพระองค์ ทรงลုပ်ไล่ด้วย
จันทน์หอม ทรงผ้ากาสิกพัศตร์อย่างดี ทุกพระองค์
ทรงประคองอัญชลีเข้าไปยังสำนักของฤๅษีทั้งหลาย.

[๑๕๑] พระคุณเจ้าผู้เจริญไม่มีโรคพาธดอกหรือ
พระคุณเจ้าสุขตำราญดีอยู่หรือ พระคุณเจ้าพอยังอัต-
ภาพให้เป็นไปได้สะดวกด้วยการแสวงหามูลผลอาหาร
แลหรือ เหง้ามันและผลไม้มีมากแลหรือ เหลือบ ยุง
และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยแลหรือ ในป่าอันเกลื่อน-
กล่นไปด้วยพาพมฤค ไม่มีมาเบียดเบียนบ้างหรือ.

[๑๕๒] ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพทั้งหลาย
ไม่มีโรคพาธ มีความสุขตำราญดี เยียวยาอัตภาพ
ได้สะดวกด้วยการแสวงหามูลผลอาหาร ทั้งมูลมันผลไม้
ก็มีมาก เหลือบ ยุงและสัตว์เลื้อยคลานมีน้อย ในป่า
อันเกลื่อนกล่นไปด้วยพาพมฤคไม่มีมาเบียดเบียนอาต-
มภาพ เมื่ออาตมภาพได้อยู่ในอาศรมนี้หลายปี มาแล้ว
อาตมภาพไม่รู้สึกอพาธอันไม่เป็นที่ร้นรมย์แห่งใจ

เกิดขึ้นเลย ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้ว
เสด็จมาถึงแล้ว ขอจงตรัสบอกสิ่งที่ทรงชอบพระหฤทัย
ซึ่งมีอยู่ ณ ที่นี้เถิด ขอเชิญมหาบพิตรเสวยผลมะพลับ
ผลมะหาด ผลมะขาง และผลหมากเม่า อันเป็นผลไม้
มีรสหวานน้อย ๆ เชิญเลือกเสวยแต่ผลที่ดี ๆ เถิด
น้ำนี้เย็นนำมาแต่ชอกเขา ขอเชิญมหาบพิตรดื่มเถิด
ถ้าพระองค์ทรงปรารถนา.

[๑๕๓] สิ่งใดที่พระคุณเจ้าให้ ข้าพเจ้าขอรับสิ่ง
นั้น พระคุณเจ้ากระทำให้ถึงแก่ข้าพเจ้าทั้งปวง ขอ
พระคุณเจ้าจงเจียดสตติบคำของนันทดาบสติท่านจะ
กล่าวนั้นเถิด ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นบริษัทของนันทดา-
บส มาแล้วสู่สำนักของพระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าโปรด
สตติบคำของข้าพเจ้า ของนันทดาบสและของบริษัทเถิด.

[๑๕๔] ชาวชนบทร้อยเศษ พราหมณ์มหาศาล
ประมาณเท่านั้น กษัตริย์อภิชาติผู้เรืองยศทั้งหมดนี้
และพระเจ้ามโนหะผู้เจริญ จงเข้าใจคำของข้าพเจ้า
ยักษ์ทั้งหลายภูตและเทวดาทั้งหลายในป่า เหล่าใด
ซึ่งมาประชุมกันอยู่ในอาศรมนี้ ขอจงฟังคำของข้าพ-
เจ้า ข้าพเจ้าขอทำความนอบน้อมแก่เทวดาทั้ง-
หลายแล้วจักกล่าวกะฤษีผู้มีวัตรอันงาม ข้าพเจ้านั้น
ชาวโลกสมมติแล้วว่าเป็นชาวโกสิยโคตรร่วมกับท่าน

จึงนับว่าเป็นแขนงของท่าน ข้าแต่ท่านโกถิยะผู้มี
ความเพียร เมื่อข้าพเจ้าเป็นผู้ประสงค์จะเลี้ยงดูมารดา
บิดาของข้าพเจ้า ฐานะนี้ถือว่าเป็นบุญ ขอท่านอย่า
ได้ห้ามข้าพเจ้าเสียเลย จริงอยู่ การบำรุงมารดาบิดานี้
สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว ขอท่านจงอนุญาตการ
บำรุงมารดาบิดานี้แก่ข้าพเจ้า ท่านได้กระทำกุศลมา
แล้วสิ้นกาลนาน ด้วยการลุกขึ้นทำกิจวัตรและการบีบ
นวด บัดนี้ข้าพเจ้าปรารถนาจะทำบุญในมารดาและ
บิดา ขอท่านจงให้โลกสวรรค์แก่ข้าพเจ้าเถิด ข้าแต่
พระฤๅษี มนุษย์ทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในบริษัทนี้ ทราบบท
แห่งธรรมในธรรมว่าเป็นทางแห่งโลกสวรรค์ เหมือน
ดังท่านทราบ ฉะนั้น การบำรุงมารดาบิดาด้วยการ
อุปัฏฐากและการบีบนวดซึ่งนำความสุขมาให้ ท่าน
ห้ามข้าพเจ้าจากบุญนั้น ชื่อว่าเป็นอันห้ามทางอัน
ประเสริฐ.

[๑๕๕] ขอมหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย ผู้เป็น
บริษัทของนันทะ จงสดับถ้อยคำของอาตมภาพ ผู้ใด
ยังวงศ์ตระกูลแต่เก่าก่อนให้เสื่อม ไม่ประพฤติธรรม
ในบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมเข้าพิงนรก ดูก่อน
ท่านผู้เป็นใหญ่ในทิศ ส่วนชนเหล่าใดเป็นผู้ฉลาดใน
ธรรมอันเป็นของเก่า และถึงพร้อมด้วยจารีต ชนเหล่า
นั้นย่อมไม่ไปสู่ทุกติ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย

พี่สาวน้องสาว ญาติและเฝ้าพันธู์ คนเหล่านั้นทั้งหมด
ยอมเป็นภาระของพี่ชายใหญ่ ขอพระองค์ทรงทราบ
อย่างนี้เถิด มหาบพิตร ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นจอมทัพ
ก็อาตมภาพเป็นพี่ชายใหญ่ จึงต้องรับภาระอันหนัก
ทั้งสามารถจะปฏิบัติท่านเหล่านั้นได้ เหมือนนายเรือ
รับภาระอันหนัก สามารถจะนำเรือไปได้โดยสวัสดิ
ฉะนั้น เหตุฉะนั้น อาตมภาพจึงไม่ละลืมธรรม.

[๑๕๖] ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ไปแล้วในความมืด
วันนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายเกิดความรู้ขึ้นแล้ว ท่านโกสิย
ฤๅษีได้แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย เหมือนส่องแสง
อันรุ่งเรืองจากไฟ ฉะนั้น พระอาทิตย์เป็นเทพเจ้าแห่ง
แสง มีรัศมีเจิดจ้า เมื่ออุทัย ย่อมแสดงรูปดีและรูปชั่ว
ให้ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย ฉนใด ท่านโกสิยฤๅษีก็
แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ฉนนั้นเหมือนกัน.

[๑๕๗] ถ้าพี่จะไม่รับอัญชลีของข้าพเจ้าผู้วิง
วอนอยู่อย่างนี้ ข้าพเจ้า จักดำเนินไปตามถ้อยคำของ
พี่ จักบำรุงบำเรอพี่ผู้อยู่ด้วยความไม่เกียจคร้าน.

[๑๕๘] ดูก่อนนันทะ เธอรู้แจ้งลัทธิธรรมที่สัต
บุรุษทั้งหลายแสดงแล้วเป็นแน่ เธอเป็นคนงาม มี
มารยาทอันงดงาม พี่ชอบใจเป็นยิ่งนัก พี่จะกล่าวกะ
มารดาบิดาว่า ขอท่านทั้งสองจงฟังคำของข้าพเจ้า
ภาระนี้หาใช่เป็นภาระเพียงชั่วครั้งชั่วคราวของข้าพเจ้า

ไม่ การบำรุงที่ข้าพเจ้าบำรุงแล้วนี้ ย่อมนำความสุข
มาให้แก่มารดาบิดาได้ แต่นั่นทะย่อมกระทำการ
ขอร้องอ้อนวอนเพื่อบำรุงท่านทั้งสองบ้าง บรรดาท่าน
ทั้งสองผู้สงบระงับ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หากว่า
ท่านใดปรารถนา ข้าพเจ้าจะบอกกะท่านนั้น ขอให้
ท่านทั้งสองผู้หนึ่งจงเลือกนั้นทะตามความปรารถนา
เถิด นั้นทะจะบำรุงใครในท่านทั้งสอง.

[๑๕๕] ดูก่อนพ่อโสณะ เราทั้งสองคนอาศัย
เจ้าอยู่ ถ้าเจ้าอนุญาติ แม่ก็จะพึงได้จุมพิตลูกนั้นทะผู้
ประพฤติพรหมจรรย์ที่ศิระษะ.

[๑๖๐] ใบบ่อนของต้นอัสสัตถพฤกษ์ เมื่อลม
รำเพยพัดต้องแล้ว ย่อมหวั่นไหวไปมา ฉันทิด หัวใจ
ของแม่ก็หวั่นไหว เพราะนาน ๆ จึงได้เห็นลูกนั้นทะ
จันนั้น เมื่อใด เมื่อแม่หลับแล้วฝันเห็นลูกนั้นทะมา
แม่ก็ดีใจอย่างล้นเหลือว่าลูกนั้นทะของแม่นี้มาแล้ว
แต่เมื่อใด ครั้นแม่ตื่นขึ้นแล้ว ไม่ได้เห็นลูกนั้นทะ
ของแม่มา ความเศร้าโศกและความเสียใจมิใช่น้อย
ก็ทับถมยิ่งนัก วันนี้ แม่ได้เห็นลูกนั้นทะผู้จากไปนาน
กลับมาแล้ว ขอลูกนั้นทะจงเป็นที่รักของบิดาเจ้าและ
ของแม่เอง ขอลูกนั้นทะจงเข้าไปสู่เรือนของเราเถิด
ดูก่อนพ่อโสณะ ลูกนั้นทะเป็นที่แสนรักของบิดา
ลูกนั้นทะยังไม่ได้เข้าไปสู่เรือนใด ขอให้ลูกนั้นทะจง
ได้เรือนนั้น ขอลูกนั้นทะจงบำรุงแม่เถิด.

[๑๖๑] ดูก่อนฤาษี มารดาเป็นผู้อนุเคราะห์ เป็นที่พึ่งและเป็นผู้ให้จิรรสแก่เราก่อน เป็นทางแห่งโลกสวรรค์ มารดาปรารณาเจ้า มารดาเป็นผู้ให้จิรรสก่อน เป็นผู้เลี้ยงดูเรามา เป็นผู้ชักชวนเราในบุญกุศล เป็นทางแห่งโลกสวรรค์ มารดาปรารณาเจ้า.

[๑๖๒] มารดาหวังผลคือบุตร จึงนอบน้อมแก่เทวดา และไต่ถามถึงฤกษ์ ฤดูและปีทั้งหลาย เมื่อมารดานั้นมีระดู ความก้ำวลงแห่งสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ก็ย่อมมี เพราะสัตว์เกิดในครรภ์นั้น มารดาจงแพ้ท้อง เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า เป็นผู้มิใจดี มารดาบริหารครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าปีแล้ว จึงคลอด เหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ชนยันตี และชเนตตี ผู้ยังบุตรให้เกิด มารดายอมปลอบบุตร ผู้ร้องไห้อยู่ให้รื่นเริง ด้วยการให้ดื่มน้ำนมบ้าง ด้วยการจับกล่อมบ้าง ด้วยการอุ้มแนบไว้กับอกบ้าง เหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ปลอบบุตรให้รื่นเริง ต่อแต่นั้น มารดาเห็นบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไม่รู้จักเคียงสา เล่นอยู่ท่ามกลางสายลมและแสงแดด อันกล้าก็เข้ารับขวัญ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า โปเสนตี ผู้เลี้ยงดูบุตร มารดายอมค้ำครองทรัพย์แม่ทั้งสองฝ่าย คือ ทรัพย์ของมารดา และทรัพย์ของบิดา เพื่อบุตรนั้น ด้วยตั้งใจว่า ทรัพย์

ทั้งสองฝ่ายพึงเป็นของบุตรแห่งเรา มารดายังบุตรให้
ศึกษาดังนี้ว่า อย่างนี้ชิลูก อย่างโน้นชิลูก ย่อมลำบาก
เมื่อบุตรกำลังรุ่มหนุ่มคะนอง มารดาย่อมคอยมองดู
บุตรผู้หลงเพลิดเพลินในภรรยาผู้อื่น จนพลบค่ำก็ยัง
ไม่กลับมา ย่อมเดือดร้อนด้วยประการฉะนี้.

บุตรผู้อันมารดาเลี้ยงดูมาแล้ว ด้วยความลำบาก
อย่างนี้ ไม่บำรุงมารดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดใน
มารดา ย่อมเข้าถึงนรก บุตรผู้อันบิดาเลี้ยงดูมาแล้วด้วย
ความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงบิดา บุตรนั้นชื่อว่าประ-
พฤติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก เราได้สดับมาว่า
เพราะไม่บำรุงมารดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลายผู้
ปรารถนาทรัพย์ย่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึง
ความยากแค้น เราได้สดับมาว่า เพราะไม่บำรุงบิดา
แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลายผู้ปรารถนาทรัพย์ ย่อม
ฉิบหาย หรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึงความยากแค้น ความ
รื่นเริง ความบันเทิง และความหัวเราะเล่นหัวกันทุก
เมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้เพราะการบำรุงมารดา ความ
รื่นเริง ความบันเทิง และความหัวเราะเล่นหัวกันทุก
เมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้เพราะการบำรุงบิดา สังคห-
วัตถุ ๔ ประการนี้ คือทาน การให้ ๑ ปิยวาจา เจรจา
คำน่ารัก ๑ อัถลจรिया การประพฤติประโยชน์ ๑
สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลาย

ตามสมควรในที่นั้น ๆ ๑ ย่อมมีในโลกนี้ เหมือน
เพลารถย่อมมีแถมรถที่กำลังแล่นไป ฉะนั้น ถ้าว่า
สังคหัตถุเหล่านั้นไม่พึงมีไซ้ มารดาก็จะไม่พึงได้รับ
ความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร หรือ
บิดาก็จะไม่พึงได้ความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุ
แห่งบุตร ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลายย่อมพิจารณาเห็น
สังคหัตถุนี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นย่อมถึงความ
เป็นผู้ประเสริฐ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์พึง
สรรเสริญ มารดาและบิดาบัณฑิตเรียกว่า เป็นพรหม
ของบุตร เป็นบูรพาจารย์ของบุตร เป็นผู้ควรรับของ
ค่านับของบุตร และว่าเป็นผู้อนุเคราะห์บุตร เพราะ
เหตุนั้นแล บุตรผู้เป็นบัณฑิต พึงนอบน้อมและ
สักการะมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วย ข้าว น้ำ ผ้าถุง
ผ้าห่ม ที่นอน การขัดสี การให้อาบน้ำ และการ
ล้างเท้า บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุตรนั้น ด้วย
การบำรุงในมารดาบิดาในโลกนี้ ครั้นบุตรนั้นละโลก
นี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์.

จบโศคนันทชาดกที่ ๒

จบสัตตตินิบาต

อรรถกถาโศณนันทชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภภิกษุผู้เลี้ยงมารดารูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
เทวตา นุติ ดังนี้.

เนื้อเรื่องของชาดกนี้ คล้ายกับเรื่องในสุวรรณสามชาดกทีเดียว.

ก็ในกาลนั้น พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธออย่าติเตียน
ภิกษุรูปนี้เลย บัณฑิตแต่ปางก่อนทั้งหลาย แม้ได้ราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น
ก็ยังไม่ยอมรับเอาราชสมบัตินั้น ย่อมเลี้ยงแต่มารดาบิดาฝ่ายเดียว แล้วทรงนำ
อดีตนิทานมา ตรัสว่า

ในอดีตกาล กรุงพาราณสี ได้เป็นพระนครที่มีชื่อว่า พรหมวัชน.

พระราชาทรงมีพระนามว่า มโนชะ เสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครนั้น. มี
พราหมณ์มหาศาลผู้หนึ่ง มีทรัพย์สมบัติประมาณ ๘๐. โกฎิ แต่หาบุตรมิได้
อาศัยอยู่ในพระนครนั้น. นางพราหมณีผู้เป็นภริยาของพราหมณ์นั้น เมื่อ
พราหมณ์ผู้สามีนั้นกล่าวว่า นางผู้เจริญ เธอจงปรารถนาบุตรเถิด ดังนี้ ก็ได้
ปรารถนาแล้ว. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ เสด็จจุติจากพรหมโลก ทรงถือปฏิสนธิ
ในครรภ์ของนางพราหมณีนั้น. เมื่อกุมารนั้นเกิดแล้ว มารดาบิดาจึงตั้งชื่อว่า
โศณกุมาร ในกาลเมื่อโศณกุมารนั้นเดินได้ แม้อัตว์อื่น ก็จุติจากพรหมโลก
ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณีนั้นอีก มารดาบิดาตั้งชื่อกุมารนั้นว่า
นันทกุมาร เมื่อกุมารทั้ง ๒ คนนั้นเรียนพระเวท จนจบการศึกษาศิลปศาสตร์
ทั้งหมดแล้ว พราหมณ์ผู้บิดามองเห็นรูปสมบัติอันเจริญวัย จึงเรียกนางพราหมณี
มา แล้วพูดว่า แน่ะนางผู้เจริญ เราจักผูกพันโศณกุมารลูกชายของเราไว้ด้วย

เครื่องผูกคือเรือน นางรับว่า ดีละ แล้วบอกเนื้อความนั้นแก่บุตรให้ทราบ. โสณกุมารนั้น จึงพูดว่า อย่าเลยแม่ เรื่องการอยู่ครองเรือนสำหรับฉัน ฉัน จะปฏิบัติคุณพ่อและคุณแม่จนกว่าชีวิตจะหาไม่ เมื่อคุณพ่อและคุณแม่ล่วงไป แล้ว ก็จะเข้าไปหิมพานต์บวช. นางพราหมณี จึงบอกเนื้อความนั้นแก่พราหมณ์ ให้ทราบ. คนทั้ง ๒ คนนั้น แม้ก่่าวอยู่บ่อย ๆ ก็ไม่ได้ความยินยอมพร้อมใจ จากโสณกุมารนั้น จึงเรียกนันทกุมารมาแล้วพูดว่า ลูกเอ๋ย ถ้าอย่างนั้น เจ้าจง ครอบครองทรัพย์สมบัติเถิด เมื่อนันทกุมารพูดว่า ฉันจะยื่นศิรชะออกไปรับ ก่อนเขพะ ที่พี่ชายถ่มทิ้งแล้วไม่ได้แน่ ก็ตัวฉันเองเมื่อพ่อแม่ถึงแก่กรรมแล้ว ก็จะออกบวชพร้อมกับพี่ชายเหมือนกัน ฟังคำของลูกชายทั้งสองคนนั้นแล้ว จึงพากันคิดว่า ลูกชายทั้งสองคนนี้กำลังหนุ่มอยู่อย่างนี้ ก็ยังละกามารมณ์ ทั้งหลายเสียได้ จะป่วยกล่าวไปใยถึงเราทั้งสองคนเล่า พวกเราพากันบวชเสีย ให้หมดเถิด จึงพูดกะบุตรทั้งสองคนว่า ลูกเอ๋ย เมื่อแม่และพ่อหาชีวิตไม่แล้ว การบวชของเจ้าทั้ง ๒ จะมีประโยชน์อะไร เราทั้งหมดจักออกบวชพร้อมกัน เสียในบัดนี้เถิด แล้วกราบทูลแด่พระราชสา สละทรัพย์ทั้งหมดลงในทางทาน กระทำคนผู้เป็นทาสให้เป็นไท ให้ส่งของที่สมควรให้แก่หมู่ญาติ พร้อมกัน ทั้ง ๔ คนด้วยกัน ออกจากนครพรหมวัธน์ สร้างอาศรมอยู่ในชฎุป่าอันน่า รื่นรมย์ใจ อาศัยสระอันดารดาษไปด้วยดอกปทุมเบญจวรรณ ในหิมวันต- ประเทศ แล้วบรรพชาอาศัยอยู่ในอาศรมนั้น. แม้พระโสณะและพระนันทะ ทั้ง ๒ นั้น ก็ช่วยกันปฏิบัติมารดาบิดา ตื่นเช้าก็จัดไม้สำหรับชำระฟันและน้ำ ล้างหน้าให้แก่ท่านทั้ง ๒ แล้วไปกวาดบรรณศาลาและบริเวณอาศรม ตั้งน้ำฉัน ไว้เสร็จแล้ว พากันไปเลือกผลไม้ใหญ่ ซึ่งมิรสอันอร่อยมาจากป่า นำมา ให้มารดาบิดาได้บริโภค ถึงยามร้อนก็หาน้ำเย็นมาให้อาบ คอยชำระสะสาง มวยผมให้สะอาด กระทำการบิบบนวดเป็นต้น แก่มารดาบิดาทั้งสองคนนั้น.

ด้วยการปฏิบัติอยู่อย่างนี้ เวลาล่วงไปนาน คราวหนึ่ง นันทบัณฑิต
ดำริว่า เราจะให้มารดาบิดาได้บริโภคผลไม้ไม่น้อยใหญ่ที่เราหามาได้ก่อน. เธอ
จึงรีบไปล้วงหน้าพีชขายแต่เช้าตรู่ หาผลไม้ลูกเล็กลูกใหญ่ เท่าที่พอจะหาได้
มาจากที่ที่ตนเคยเก็บเมื่อวานบ้าง วานขึ้นบ้าง แล้วรีบนำมาให้มารดาบิดา
บริโภคก่อน. มารดาบิดาบริโภคผลไม้แล้ว บ้วนปากสมทานอุโบสถ. ส่วน
โศณบัณฑิตไปยังที่ไกล ๆ เลือหาผลไม้ไม่น้อยใหญ่ ที่มีรสอันอร่อยกำลังสูงอมดี
แล้วนำเข้าไปให้. ลำดับนั้น มารดาบิดาจึงกล่าวกะโศณบัณฑิตนั้นว่า ลูกเอ๋ย
เราได้บริโภคผลไม้ที่น้องชายของเจ้าหามาให้เรียบร้อยแล้วแต่เช้าตรู่ (เดี๋ยวนี้)
สมทานอุโบสถแล้ว บัดนี้เราไม่มีความต้องการ. ผลไม้ดี ๆ ของโศณดาบส
นั้น ไม่มีใครได้บริโภคเลย ก็จะเน่าเสียไปด้วยประการฉะนี้. แม้ในวันต่อ ๆ มา
ก็เป็นเช่นนั้นอีกเหมือนกัน. พระโศณดาบสนั้น สามารถจะไปยังสถานที่ไกล ๆ
แล้วนำผลไม้มาได้ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะท่านได้อภิญญา ๕ ประการ. แต่
มารดาบิดา ก็มีได้บริโภค. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงคิดว่า มารดาบิดา
ของเราเป็นสุขุมลชาติ น้องนั้นจะไปหาผลไม้ลูกเล็กลูกใหญ่ดิบบ้างสุกบ้าง
มาให้ท่านบริโภค เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านทั้งสองนี้ ก็จะไม่เป็นอยู่เช่นนี้ได้ตลอด
กาลนาน เราจักห้ามเธอเสีย. ลำดับนั้น โศณบัณฑิต จึงเรียกน้องชายนั้นมา
แล้วบอกว่า ลูกก่อนน้อง จำเดิมแต่จะไปเมื่อน้องหาผลไม้มาได้แล้ว จงรอให้
พี่กลับมาเสียก่อน เราทั้งสองคนจักให้มารดาบิดาบริโภคพร้อม ๆ กัน . แม้เมื่อ
พระมหาสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว พระนันทะ ก็มุ่งหวังแต่ความดีของตนอย่างเดียว
จึงมิได้กระทำตามคำของพี่ชาย. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์คิดว่า น้องนันทะ
ไม่กระทำตามคำของเรา กระทำหน้าที่อันไม่สมควร จะต้องขับไล่เธอไปเสีย
แต่นั้น เราผู้เดียวเท่านั้นจะปฏิบัติมารดาบิดา จึงคิดน้อมมือขู้นันทดาบสด้วย

วาทว่า คุณอนันตนะ เจ้าเป็นคนที่ไม่อยู่ในถ้อยคำ ไม่กระทำตามคำของบัณฑิตทั้งหลาย เราเป็นพี่ชายของเจ้า มารดาบิดาจึงเป็นหน้าที่รับผิดชอบของเราผู้เดียว เราผู้เดียวเท่านั้นจักปฏิบัติมารดาบิดา เจ้าจักไม่ได้เพื่อจะอยู่ในที่นี้ จงไปในที่อื่น. นันตบัณฑิตนั้น ถูกพระโศคนบัณฑิตพี่ชายนั้นจับไล่ไม่อาจจะอยู่ในสำนักของพี่ชายได้ จึงไหวพี่ชายแล้วเข้าไปหามารดาบิดา. เล่าความนั้นให้ฟัง ไหว่มารดาบิดาแล้ว เข้าไปสู่บรรณศาลาของตน เพ่งดูศิณเป็นอารมณ์ ในวันนั้นนั่นเอง ก็ทำอภิญญา ๕ และสมาบัติให้บังเกิดขึ้นได้แล้ว คิดว่าเราจะนำทรายแก้วมาแต่เชิงเขาสิเนรุ ไปรยลงในบริเวณบรรณศาลาแห่งพี่ชายของเรา ก็เป็นการเพียงพอที่จะให้พี่ชายอภัยโทษเราได้ แม้การกระทำอย่างนี้จักยังไม่งดงาม เราก็จะไปนำน้ำมาจากสระอนาคต รดลงในบริเวณบรรณศาลาแห่งพี่ชายของเรา ก็จะพอยังพี่ชายให้อภัยโทษเราได้ แม้อย่างนี้ ก็จักยังไม่งดงาม ถ้าเราพึงทำพี่ชายของเราให้อภัยโทษเราได้ ด้วยอำนาจเทวดาทั้งหลาย เราก็จะนำท้าวมหाराชทั้ง ๔ และท้าวสักกะมาก็พอจะยังพี่ชายให้อภัยโทษได้ แม้อย่างนี้จักยังไม่งดงาม เราจักไปนำพระราชานุญาตทั้งหลาย มีพระเจ้ามโนชเชผู้เป็นพระราชาล้ำเลิศ ในชมพูทวีปทั้งสิ้นไปเป็นประธาน ก็พอจะให้พี่ชายอภัยโทษเราได้ เมื่อเป็นเช่นนี้คุณงามความดีแห่งพี่ชายของเรา ก็จะแผ่คลบทั่วไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น จักปรากฏประจักษ์พระจันทร์และพระอาทิตย์ฉะนั้น.

ขณะนั้น พระนันตคาบสนั้น ก็เหาะไปด้วยฤทธิ์ ลงที่ประตูพระราชนิเวศน์ของพระราชนัน ในพรหมวัชชนคร สั่งให้ราชบุรุษกราบทูลแต่พระราชารว่า ได้ยินว่า พระคาบสองค์หนึ่ง ต้องการจะเข้าเฝ้าพระองค์. พระราชาทรงดำริว่า เราเห็นบรรพชิตจะได้ประโยชน์อะไร ชะรอยว่าบรรพชิตรูปนั้น คงจักมาเพื่อต้องการอาหารเป็นแน่ จึงจัดส่งภัตตาหารไปถวาย. พระคาบส

ไม่ปรารถนาภัตร. พระองค์จึงทรงส่งข้าวสารไปถวาย พระดาบสนั้น ก็มีได้
ปรารถนาข้าวสาร. จึงทรงส่งผ้าไปถวาย พระดาบสก็มีได้รับผ้า. จึงทรงส่ง
หมากพลูไปถวาย. พระดาบสนั้น ก็มีได้รับหมากพลู. ลำดับนั้น พระองค์
จึงทรงส่งทูตไปยังสำนักของพระดาบสนั้นว่า พระผู้เป็นเจ้ามาแล้ว เพื่อประสงค์
อะไรกัน พระดาบสเมื่อถูกทูลถามจึงบอกว่า เรามาเพื่อบำรุงพระราชา. พระ
ราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้คนไปบอกว่า พวกคนอุปัฏฐากของเรา
มีอยู่มากมายแล้ว ท่านดาบสจงบำเพ็ญหน้าที่ดาบสของตนเถิด. พระดาบสฟัง
คำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า เราจักถือเอาราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น ด้วยกำลัง
ของเราแล้ว ถวายแก่พระราชาของท่านทั้งหลาย. พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว
จึงทรงพระดำริว่า ธรรมดาว่า บรรพชิตทั้งหลายเป็นบัณฑิต คงจักทราบ
อุบายอะไรบ้างกระมัง จึงรับสั่งให้นิมิตต์พระดาบสนั้นเข้ามา ให้นั่งบนอาสนะ
ทรงไหว้แล้ว ตรัสถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ได้ยินว่า พระผู้เป็นเจ้า
จะถือเอาราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้นแล้ว ยกให้แก่ข้าพเจ้าหรือ. พระดาบส
ทูลว่า เป็นเช่นนั้นมหาบพิตร พระราชาตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าจักถือเอา
ได้อย่างไร. พระดาบสทูลว่า คู่ก่อนมหาบพิตร อาตมภาพจะมีต้องให้โลหิต
แม้มาตราแมลงวันตัวน้อย คืบกินได้ โดยกำหนดอย่างต่ำให้บังเกิดขึ้นแก่
ใคร ๆ เลย ทั้งไม่กระทำความสิ้นเปลืองแห่งพระราชทรัพย์ของพระองค์ด้วย
จักถือเอาด้วยฤทธิ์ของอาตมภาพแล้ว ยกถวายแด่พระองค์ ก็แต่ว่า ไม่ควรจะ
การทำความชักช้าอย่างเดียว รีบเสด็จออกเสียในวันนี้แหละ. พระราชาทรง
เชื่อถ้อยคำของนันทดาบสนั้น แวดล้อมไปด้วยหมู่เสนางคนิกร เสด็จออกจาก
พระนคร ฝ่าความร้อนเกิดขึ้นแก่หมู่เสนา นันทบัณฑิตก็เนรมิต ให้มีเงา
กระทำให้ร่มเย็นด้วยฤทธิ์ของตน เมื่อฝนตก ก็มีได้ตกลงในเบื้องบนหมู่เสนา
ห้ามความร้อนและความหนาวเสียได้ บันดาลให้อันตรายทั้งหมดเป็นต้นว่า

ขวากหนาม และต่อไม้ในระหว่างทาง ให้อันตรายานุญหายไปหมด กระทำหนทางให้ราบเรียบคุดมณฑลแห่งกสิณ แม้นตนเองปูแผ่นหนังนั่งบนบัลลังก์ มีหมู่เสนาแวดล้อม แล้วเหาะลอยไปในอากาศ.

พระนันทบัณฑิตนั้น พาหมู่เสนาไปด้วยอาการอย่างนี้ ลุถึงแคว้นโกศลเป็นครั้งแรก จึงสั่งให้หยุดกองทัพตั้งค่ายไม่ไกลเมือง แล้วส่งทูตเข้าไปทูลพระเจ้าโกศลราชว่า จะให้การยุทธ์แก่พวกเราหรือจะให้เสวตฉัตร. พระเจ้าโกศลราชนั้น ได้ทรงสดับถ้อยคำของทูตก็ทรงพิโรธตรัสว่า เราไม่ใช่พระราชหรืออย่างไร เราจะให้การรบ ทรงกระทำเสนาข้างหน้าเสด็จยกพลออกไป. เสนาทั้งสองฝ่ายเริ่มจะรบกัน. ลำดับนั้น นันทบัณฑิตจึงเนรมิตหนังสือเหลือง ซึ่งเป็นอาสนะที่นั่งของตนให้ใหญ่โต จึงไว้ในระหว่างกองทัพทั้ง ๒ แล้วคอยรับลูกศรที่พวกเสนาทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างยิงกันไปมาด้วยแผ่นหนังนั้นทีเดียว. เสนาแม่ศึกคนหนึ่ง ใคร ๆ ที่ชื่อว่าธุกลูกศรแทงแล้ว ไม่ได้มีเลย. กองทัพแม่ทั้ง ๒ นั้น ก็หมดความอดสาหะ ลงยืนเฉยอยู่ เพราะลูกศรที่อยู่ในมือหมดด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย. นันทบัณฑิตจึงไปยังสำนักของพระเจ้ามโนชราช ทูลปลอบเอาพระทัยว่า พระองค์อย่าทรงวิตกไปเลย มหาบพิตร แล้วไปยังสำนักของพระเจ้าโกศลราชทูลว่า พระองค์อย่าทรงวิตกไปเลย มหาบพิตร อันตรายจักไม่มีแก่พระองค์ ราชสมบัติของพระองค์ก็จักคงยังเป็นของพระองค์อยู่ทีเดียว ขอให้พระองค์ทรงอ่อนน้อมแก่พระเจ้ามโนชราชอย่างเดียวกัน. พระเจ้าโกศลราชทรงเชื่อนันทบัณฑิตนั้น ก็ทรงรับว่าดีละ ดังนี้. ลำดับนั้น นันทบัณฑิตจึงนำเสด็จท้าวเธอไปยังสำนักของพระเจ้ามโนชราช แล้วทูลว่า ดูก่อนมหาบพิตร พระเจ้าโกศลราชทรงยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์ แต่ขอให้ราชสมบัติของพระเจ้าโกศลราชนี้ จงยังคงเป็นของท้าวเธออยู่ตามเดิมเถิด.

พระเจ้ามโนชราชทรงรับว่าดีละ ทรงกระทำพระเจ้าโกศลราชพระองค์นั้น ให้ อยู่ในอำนาจของพระองค์แล้ว ยกพลเสนาทั้ง ๒ กองทัพเสด็จไปยังแคว้นอังคะ ได้แคว้นอังคะแล้ว ต่อจากนั้น ก็ไปยังแคว้นมคธ ได้แคว้นมคธ โดยอุบาย อย่างนี้ ทรงกระทำพระราชาทรงหลาย ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ให้ตกอยู่ในอำนาจ ของพระองค์ได้ทั้งหมด แต่นั่น ก็เป็นผู้มีพระราชานี้ เป็นบริวาร เสด็จ ไปยังพรหมวัชชนครที่เดียว. ก็พระเจ้ามโนชราชนี้ ทรงถือเอาราชสมบัติอยู่ ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วันจึงเสร็จเรียบร้อย. พระเจ้ามโนชราชนั้น รับสั่งให้ พระราชานี้ นำของเคี้ยวและของบริโภคมิประการต่าง ๆ จากราชธานีของ คนทุก ๆ พระนคร ทรงพาพระราชาทรง ๑๐๑ พระองค์เหล่านั้น ชวนกันดื่ม เครื่องดื่มเป็นการใหญ่กับพระราชานี้ตลอดถึง ๗ วัน.

นั่นบัณฑิตดาบสคิดว่า พระราชายังเสวยความสุขที่เกิดแต่ความเป็น ใหญ่อยู่ตราบใด เราจักไม่แสดงตนแก่ท้าวเธอตราบนั่น จึงเที่ยวไปบิณฑบาต ในอุตรกรุททวีปแล้ว ไปอยู่ที่ปากถ้ำทองในหิมวันตประเทศ ๗ วัน. แม้ พระเจ้ามโนชราช ในวันที่ ๗ ทรงแลดูสิริราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ ก็ทรงระลึกถึงบัณฑิตดาบสว่า อีสริยยศทั้งหมดนี้ มารดาบิดาของเรา มิได้ให้ ชนเหล่าอื่นก็มีได้ให้แก่เรา บังเกิดขึ้นเพราะอาศัยบัณฑิตดาบส ก็เราไม่ได้เห็นท่านเลยถึง ๗ วันเข้าวันนี้แล้ว บัดนี้ท่านผู้ให้อีสริยยศแก่เรา อยู่ที่ไหนหนอ. บัณฑิตนั้นได้ทราบ ว่า ท้าวเธอระลึกถึงตน จึงเหาะมา ยืนอยู่บนอากาศตรงพระพักตร์พระราชานี้. พระราชานี้ทอดพระเนตรเห็น บัณฑิตดาบสยืนอยู่ จึงทรงพระดำริอย่างนี้ว่า เรายังไม่ทราบว่า พระดาบส นี้จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ ก็ถ้าเธอเป็นมนุษย์ เราจักยกราชสมบัติในชมพูทวีป ทั้งหมดให้แก่เธอทีเดียว ถ้าเธอเป็นเทวดา เราจักกระทำเครื่องสักการะสำหรับ

เทวดาแก่เธอ. พระราชาพระองค์นั้น เมื่อจะทรงสอบถามนันทบัณฑิตนั้นให้ทราบชัด จึงตรัสพระคาถาเป็นปฐมว่า

พระผู้เป็นเจ้าของเทวดา เป็นคนธรรมดา เป็นท้าว
สักกปริณทนะ หรือว่าเป็นมนุษย์ผู้มีฤทธิ์ ข้าพเจ้าทั้ง
หลายจะรู้จักพระผู้เป็นเจ้าของได้อย่างไร.

นันทดาบสนั้นสดับคำของพระราชานั้นแล้ว เมื่อจะทูลบอกตามความจริง จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

อادمภาพไมใช่เป็นเทวดา ไมใช่เป็นคนธรรมดา
ไมใช่ท้าวสักกปริณทนะ อادمภาพเป็นมนุษย์ผู้มีฤทธิ์
ดูก่อนการละ มหาบพิตร จงทราบอย่างนี้เถิด.

นันทบัณฑิตเรียกพระราชาพระองค์นั้นอย่างนี้ว่า ภารถ ดังนี้ ใน
กาลานั้น เพราะพระองค์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งภาระของรัฐ.

พระราชาทรงได้สดับคำนั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า ได้ยินว่า พระดาบสนี้เป็นมนุษย์ เธอมีอุปการะมากถึงเพียงนี้แก่เรา เราจักให้เธออิมหนาดด้วย
อิสริยยศ จึงตรัสว่า

ความช่วยเหลืออันมีใช้น้อยนี้ เป็นกิจที่พระผู้
เป็นเจ้าของกระทำแล้ว คือ เมื่อฝนตกพระผู้เป็นเจ้าของก็ได้
ทำไมให้มีฝน แต่นั้น เมื่อลมจัดและแดดร้อน พระ
ผู้เป็นเจ้าของก็ได้ทำให้มีเงาบังร่มเย็น แต่นั้น พระผู้เป็น
เจ้าได้ทำการป้องกันลูกศร ในท่ามกลางแห่งศัตรู
แต่นั้น พระผู้เป็นเจ้าของได้ทำบ้านเมืองอันรุ่งเรืองและ
และชาวเมืองเหล่านั้นให้ตกอยู่ในอำนาจ ของข้าพเจ้า

แต่นั้นพระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอขอบคุณพระผู้
เป็นเจ้าของนัก พระผู้เป็นเจ้าของจะปรารถนาสิ่งที่จะให้จิต
ชื่นชม คือ ยานอันเทียมด้วยช้าง รถอันเทียมด้วยม้า
และสาวน้อยทั้งหลายที่ประดับประดาแล้ว หรือรมณีย-
สถานอันเป็นที่อยู่อาศัย อันใด ขอพระผู้เป็นเจ้าของ จง
เลือกเอาสิ่งนั้นตามประสงค์เถิด ข้าพเจ้าขอถวายแก่
พระผู้เป็นเจ้าของ หรือว่าพระผู้เป็นเจ้าของจะปรารถนาแคว้น
อังคะหรือแคว้นมคธ ข้าพเจ้าก็ขอถวายแก่พระผู้เป็น
เจ้า หรือว่าพระผู้เป็นเจ้าของจะปรารถนาแคว้นอัสดกะ หรือ
แคว้นอวันตี ข้าพเจ้าก็มีใจยินดีขอถวายแคว้นเหล่านั้น
ให้แก่พระผู้เป็นเจ้าของ หรือแม้พระผู้เป็นเจ้าของจะปรารถนา
ราชสมบัติกึ่งหนึ่งไชรั ข้าพเจ้าก็ขอถวายแก่พระผู้เป็น
เจ้า ถ้าพระคุณเจ้ามีความต้องการด้วยราชสมบัติทั้ง-
หมด ข้าพเจ้าก็ขอถวาย พระคุณเจ้าปรารถนาสิ่งใด
ขอพระคุณเจ้าบอกมาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตรูปมิตฺถํ ได้แก่ มีสภาพอันพระคุณเจ้า
กระทำแล้ว. บทว่า เวยฺยาวจฺจํ ได้แก่ การงานที่ช่วยเหลือกันทางกาย.
บทว่า อโนวุตฺถํ ได้แก่ มิให้ฝนตก. อธิบายว่า พระคุณเจ้าได้กระทำโดย
ประการที่ฝนจะไม่ตกลงมา. บทว่า สิตฺตจฺฉายํ ได้แก่ มีเงอันร่มเย็น. บทว่า
วสฺสโน เต ได้แก่ พระคุณเจ้าได้กระทำประชาชนชาวแคว้นเหล่านั้น ให้
อยู่ในอำนาจของข้าพเจ้า. บทว่า ขตฺตเย ได้แก่ กษัตริย์ทั้งหลาย. แม้ใน

อรรถกถาท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **ปติตาสุตฺต มยฺ** ได้แก่
ข้าพเจ้ายินดียิ่งนัก. บทว่า **วร ตํ ญฺญชฺมิจฺจนฺติ** ความว่า คำว่า ญฺญชฺมิ
เป็นชื่อของรัตนะ (สิ่งที่ทำให้เกิดความยินดี) อธิบายว่า ข้าพเจ้าจะให้พร
แก่ท่าน ท่านปรารถนารัตนะอันใด ท่านจงเลือกเอารัตนะนั้นนั้นเถิด. พระ-
ราชาทรงแสดงรัตนะนั้น โดยรวบยอดด้วย คำว่า **หตุถิยานํ** ดังนี้เป็นต้น.
บทว่า **อสุตฺตาวนฺติ** ได้แก่ แคว้นอัสดกะ หรือแคว้นอวันตี. ด้วยบทว่า
รหุเชน นี้ พระราชาทรงแสดงว่า ถ้าแม้พระคุณเจ้ามีความปรารถนาราชสมบัติ
ในชมพูทวีปทั้งหมด ข้าพเจ้าก็จะให้ราชสมบัตินั้นแก่พระคุณเจ้า แล้วจักมี
มือถือโล่และอาวุธ วิ่งไปข้างหน้ารถของพระคุณเจ้า ดังนี้. บทว่า **ยทิจฺจนฺติ**
ความว่า พระคุณเจ้าปรารถนาสิ่งใด ทุกอย่างที่ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วเหล่านี้
ก็จะบอกคือจงสั่งสิ่งนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

นันทบัณฑิตดาบส ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะชี้แจงความ
ประสงค์ของตนให้แจ่มแจ้ง จึงทูลว่า

อาตมภาพ ไม่มีความต้องการด้วยราชสมบัติ

บ้านเมือง ทรัพย์ หรือแม้ชนบท อาตมภาพไม่มีความ

ต้องการเลย.

นันทบัณฑิตทูลต่อไปว่า คุณก่อนมหาบพิตร ถ้าพระองค์มีความรัก
ในอาตมภาพ ขอได้ทรงกระทำตามคำของอาตมภาพสักอย่างหนึ่ง แล้วทูล
เป็นคาถาว่า

ในแคว้นแคว้นอาณาเขตของมหาบพิตร มีอาศรม

อยู่ในป่า มารดาและบิดาทั้งสองท่านของอาตมภาพ

อยู่ในอาศรมนั้น อาตมภาพอยู่ในอาศรมนั้น อาตม-

ภาพไม่ได้เพื่อทำบุญในท่านทั้งสอง ผู้เป็นบูรพาจารย์
นั้น อาตมภาพขอเชิญมหาบพิตร ผู้ประเสริฐยิ่งไป
ขอขมาโทษโสณดาบส เพื่อสังวรต่อไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รกฺขเจ ได้แก่ ในความเป็นพระราชา.
บทว่า วิชิต ได้แก่ สถานที่ที่พระองค์แผ่ราชอาณาจักรไป. บทว่า อสุสโม
ได้แก่ ในป่าแห่งหิมวันตประเทศนั้น มีอาศรมอยู่แห่งหนึ่ง. บทว่า สมฺมุนฺติ
ได้แก่ อยู่ในอาศรมนั้น. บทว่า เตสํหิ ตัดบทเป็น เตสุ อหิ แปลว่า
อาตมภาพมิได้กระทำบุญในบูรพาจารย์ทั้ง ๒ นั้น. บทว่า กาทเว ความว่า
อาตมภาพมิได้กระทำบุญ กล่าวคือวัตรปฏิบัติและการนำผลไม้ก้อนใหญ่มา
เพราะว่าพี่ชายของอาตมภาพชื่อโสณบัณฑิต ได้ขบไล่อาตมภาพ เพราะความ
ผิดอย่างหนึ่งของอาตมภาพว่า เจ้าจงอย่าอยู่ในที่นี้เลย. บทว่า อชฺฌวารี
ความว่า อาตมภาพจะขออัญเชิญพระองค์ผู้ประเสริฐยิ่ง พร้อมด้วยบริวาร
เสด็จไปขอขมาโทษโสณบัณฑิต คือ อาตมภาพจะขอสารวมต่อไป. บาลีว่า
ยาเจมิ มํ วรี แปลว่า อาตมภาพจะขอพรอันนี้ ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า
อาตมภาพจะไปอ้อนวอนพระโสณะให้ยกโทษพร้อมกับพระองค์ คือ อาตมภาพ
จะรับเอาพรอันนี้จากสำนักของพระองค์.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะนั้นทดาบสนั้นว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าจะขอทำตามคำที่
พระคุณเจ้ากล่าวกะข้าพเจ้าทุกประการ ก็แต่ว่า บุคคล
ผู้จะอ้อนวอนขอโทษมีประมาณเท่าใด ขอพระคุณเจ้า
จงบอกบุคคลมีประมาณเท่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กโรมิ ความว่า พระราชารับสั่งว่า ข้าพเจ้าจะให้ราชสมบัติในชนพววิปทั้งหมด จักมิได้กระทำการอะไรมีประมาณเพียงเท่านี้ ข้าพเจ้าก็จะกระทำตามคำของท่าน. บทว่า กิวนุโต ได้แก่ มีประมาณเท่าใด.

นันทบัณฑิตทูลว่า

ชาวชนบทมีประมาณหนึ่งร้อยเศษ พราหมณ์

มหาศาลก็เท่ากัน กษัตริย์ผู้เป็นอภิชาติ ผู้เรียงยศเหล่า

นี้ทั้งหมด ทั้งมหาบพิตรซึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้า

นโนชะ บุคคลผู้จะอ่อนวอนขอโทษ ประมาณเท่านี้

ก็พอแล้ว ขอถวายพระพร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชานปทา ได้แก่ คฤหบดีมหาศาล.

บทว่า พุราหุณฺณา ได้แก่ พราหมณ์ผู้จบพระเวทประมาณร้อยเศษเท่ากัน.

บทว่า อลฺลิสฺสเนติ ความว่า จักเป็นการเพียงพอแล้ว. บทว่า ยาจกา ได้แก่ บุคคลที่จะไปขอร้องให้โศคนบัณฑิตยกโทษ เพื่อประโยชน์แก่อาณาเขต.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะนันทบัณฑิตนั้นว่า

เจ้าพนักงานทั้งหลาย จงเตรียมช้าง จงเตรียมม้า

นายสารถิ ท่านจงเตรียมรถ ท่านทั้งหลายจงถือเอา

เครื่องผูก จงยกธงชัยขึ้นที่คันทงทั้งหลาย เราจะไปยัง

อาศรมอันเป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โยเชนฺตุ ความว่า นายควาญช้างทั้งหลาย จงจัดเตรียมช้าง และนายควาญม้าทั้งหลาย จงจัดเตรียมม้า. บทว่า รถฺติสนฺนุญฺห สารถิ ความว่า คู่ก่อนสารถิผู้เป็นสหาย แม้ตัวท่านก็จงผูกสอด

รถนั้น. บทว่า **อาพุนุชานิ** ความว่า ท่านทั้งหลาย จงถือเอาเครื่องที่
สำหรับจะผูกทั่ว ๆ ไป ในช้าง ม้าและรถทั้งหลาย. บทว่า **ปาเทสุสสารยทุชเช**
ความว่า จงยกคือให้ยกธงที่คันธงซึ่งตั้งอยู่บนรถ. บทว่า **โกสิโย** ความว่า
พระราชารัสว่า พระดาบสผู้โกสิโยโคตร อยู่ในอาศรมใด ดังนี้.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ก็ลำดับนั้น พระราชาพร้อมด้วยจตุรงคเสนา
ได้เสด็จไปยังอาศรมอันน่ารื่นรมย์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของ
โกสิยดาบส.

นี้เป็นกาลาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเพิ่มเข้ามา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตโต จ** ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
พระราชารองค์นั้น ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ในลำดับนั้น จึงทรงพากษัตริย์
๑๐๑ พระองค์ แวดล้อมด้วยเสนาหมู่ใหญ่ ให้พระดาบสนันทบัณฑิตนำหน้า
เสด็จออกจากพระนคร. บทว่า **จตุรงคินี** ความว่า เสด็จไปยังอาศรมพร้อม
ด้วยจตุรงคเสนา. แม้กำลังเสด็จประทับอยู่ในระหว่างทาง ท่านก็กล่าวไว้อย่าง
นี้ เพราะจะต้องเสด็จไปอย่างแน่นอน นันทบัณฑิตดาบส เดินทางไปพร้อม
ด้วยหมู่พลเสนาประมาณได้ ๒๔ อักโขภิกษิ เนรมิตทางที่กว้างได้ ๘ อุสกะ
ให้ราบเรียบ ด้วยยานุภาพแห่งฤทธิ์ แล้วลาดแผ่นหนังในอากาศทีเดียว นั่ง
ขัดสมาธิบนแผ่นหนังนั้น มีเสนาแวดล้อมแล้ว กล่าวถ้อยคำอันประกอบด้วย
ธรรมะ กับพระราชผู้ประทับนั่งบนคอช้าง ทำประทับแล้ว เสด็จไปด้วยกัน
ห้ามเสียดังอันตรายมีความเย็นและความร้อนเป็นต้น ได้ไปแล้ว.

ในวันเมื่อพระนันทดาบสนั้นมาถึงอาศรม โสณบัณฑิตดาบส ราพึงว่า
น้องชายของเราออกไปเสียนานถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วันแล้ว จึงเส็งแล

คู่ด้วยทิพยจักขุญาณว่า บัดนี้เธอไปอยู่ที่ไหนหนอ ก็เห็นว่า น้องชายของเรา กำลังพาพระราชชา ๑๐๑ พระองค์ พร้อมด้วยบริวารประมาณ ๒๔ อักโข-
ภินิมา เพื่อจะให้เรยกโทษเป็นแน่แท้ จึงดำริต่อไปว่า กษัตริย์เหล่านั้น พร้อม
ทั้งบริษัทได้เห็นปาฏิหาริย์ของน้องชายเราเป็นอันมาก แต่ยังมีได้ทราบอาณาภาพ
ของเรา ก็จะพากันมาเจรจาข่มขู่ हमันเราว่า ผู้นี้แหละเป็นชฎิลโกง ช่างไม่รู้
จักประมาณตนเองเสียเลย จะมาต่อยุทธ์กับพระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งหลาย ดังนี้
ทั้งหมดก็จะพึงมีนรกอเวจีเป็นที่ไปในเบื้องหน้า เราจักแสดงอิทธิปาฏิหาริย์
แก่พวกกษัตริย์และบริษัทเหล่านั้น พระโสณบัณฑิตดาบสนั้น จึงวางไม้คาน
สำหรับทาบน้ำในอากาศ โดยมีให้ถูกบ่าห่างประมาณ ๔ องคุลี แล้วเหาะไป
ทางอากาศ ในที่ไม่ไกลแต่พระราชชา เพื่อจะนำเอาน้ำมาจากสระอโนดาต
นั้นบัณฑิตดาบส พอเห็นพี่ชายเหาะมา ไม่อาจจะแสดงตนได้ จึงอันตรธาน
ไปในที่นั่งนั้นทีเดียว หนีเข้าไปยังป่าหิมวันต์ พระเจ้ามโนชราช ทอดพระเนตร
เห็นพระโสณบัณฑิตดาบสนั้น เหาะมาด้วยเพศฤาษีอันน่าเลื่อมใส จึงตรัสพระ
คาถาว่า

ไม้คานอันทำด้วยไม้กระทุ้มของใคร ผู้ไปเพื่อ
หาบน้ำ ลอยมายังเวหาสมิได้ถูกบ่า ห่างประมาณ
๔ องคุลี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กามพโย ได้แก่ ทำด้วยไม้กระทุ้ม.
บทว่า อัม อัมมุสฺส เอติ ความว่า ไม้คานนี้มีได้ถูกต้องบ่า ลอยมาอยู่.
บทว่า อุตกาหารสุส ความว่า ไม้คานนี้ของใคร ผู้ไปอยู่เพื่อนำน้ำมา คือ
ท่านชื่ออะไร หรือว่า ท่านมาจากไหนกัน.

แม้เมื่อพระราชดำริอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพชื่อว่า โสณะ เป็น
ดาบสมิวัตรอันสมาทานแล้ว มิได้เกียจคร้านเลี้ยงดู
มารดาบิดาอยู่ทุกคืนทุกวัน ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็น
เจ้าแห่งทิศ อาตมภาพระลึกถึงอุปการคุณ ที่ท่านทั้ง
สองได้กระทำแล้ว ในกาลก่อน จึงนำผลไม้ป่าและ
เผือกมันมาเลี้ยงดูมารดาบิดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สหิตพฺพโต ความว่า พระโสณบัณฑิต
ดาบสนั้นกล่าวว่า อาตมภาพเป็นดาบสองคี่หนึ่ง เป็นผู้สมิวัตรอันสมาทานแล้ว
คือเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลและมารยาท. บทว่า ภรามิ แปลว่า เลี้ยงดูประจำ.
บทว่า อตฺตุนฺทิตฺโต ได้แก่ เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน. บทว่า ปุพฺพเพกตมนุสฺสุริ
ความว่า อาตมภาพระลึกถึงอยู่ซึ่งบุญคุณ ที่มารดาและบิดาทั้งสองนั้นได้
กระทำไว้แล้วแก่อาตมภาพในกาลก่อน.

พระราชชา ได้ทรงสดับคำนั้นแล้ว มีพระประสงค์ใคร่จะทอดพระเนตร
อาศรม พร้อมด้วยพระโพธิสัตว์นั้น จึงได้ตรัสคาถาอันเป็นลำดับต่อไปว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลาย พรารถนาจะไปยังอาศรม ซึ่ง
เป็นที่อยู่ของโกสิยดาบส ข้าแต่ท่านโสณะ ขอท่านได้
โปรดบอกทาง ที่จะไปยังอาศรมนั้น แก่ข้าพเจ้าทั้ง
หลายเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสุสมํ ความว่า ข้าพเจ้าทั้งหลาย
ปรารถนาจะไปยังอาศรมบทของท่านทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ จึงเนรมิตหนทางสำหรับไปยังอาศรมบท
ด้วยอานุภาพของตน แล้วทูลกะพระเจ้านโมชราชนั้นว่า

คู่ออนมหาบพิตร หนทางนี้เป็นหนทางสำหรับ
เดินคนเดียว ขอเชิญมหาบพิตร เสด็จไปยังป่าอัน
สะพรั่งไปด้วยต้นทองเหลือง มีสีเขียวช่อมดั่งสีเมฆ
โกสิยดาบสอยู่ในป่านั้น.

เนื้อความแห่งคำอันเป็นคานานั้น มีดังต่อไปนี้ คู่ออนมหาบพิตร
หนทางนี้เป็นหนทางเท้าสำหรับเดินไปได้เพียงคนเดียว ขอเชิญพระองค์เสด็จ
ไป โดยทิศภาคที่หมู่ไม้อันสะพรั่งไปด้วยต้นทองเหลือง มีดอกอันเบ่งบาน
ดีแล้ว มีสีเหมือนเมฆปรากฏอยู่. บิดาของอาตมภาพผู้โกสิยโคตร อยู่ใน
อาศรมนี้ นั่นคืออาศรมแห่งบิดาของอาตมภาพ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

โศณมหาฤๅษี ครั้นกล่าวคำนี้แล้ว ได้พร่ำสอน
กษัตริย์ทั้งหลาย ณ กลางหาวแล้วรีบหลีกไปยัง
สระอินดาต แล้วกลับมาปิดกวาดอาศรม แต่งตั้ง
อาสนะแล้ว เข้าไปสู่บรรณศาลา แจ้งให้ดาบสผู้เป็น
บิดาทราบว่า ข้าแต่ท่านมหาฤๅษี พระราชาทั้งหลาย
ผู้เป็นอภิชาติเรื่องยศเหล่านี้ เสด็จมาหา ขอเชิญบิดา
ออกไปนั่งนอกอาศรมเถิด มหาฤๅษี ได้ฟังคำของ
โศณบัณฑิตนั้นแล้ว รีบออกจากอาศรมมานั่งอยู่ที่
ประตูของตน.

นี้เป็นพระคาถาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเพิ่มขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปกฺกามิ** ได้แก่ ไปยังสระอนาคต.
บทว่า **อสุตมฺ ปริมฺชิตฺวา** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฤๅษีนั้นรีบไป
ยังสระอนาคตโดยเร็วพลัน แล้วดักน้ำดื่มมา เมื่อพระราชาเหล่านั้น ยังไม่
ทันถึงอาศรมนั้นแล ก็กลับมาก่อนจัดแจงตั้งหม้อน้ำดื่มไว้ในโรงน้ำ แล้วอบน้ำ
ด้วยดอกไม้ในป่าทั้งหลาย ด้วยคิดว่า มหาชนจักได้ดื่มน้ำ แล้วถือเอาไม้กวาด
มากวาดอาศรม จัดแจงแต่งตั้งอาสนะของบิดาไว้ที่ประตูบรรณศาลาแล้ว เข้า
ไปบอกให้บิดาได้ทราบ. บทว่า **อุปาวิสิ** ได้แก่ นั่งบนอาสนะสูง.

ส่วนมารดาของพระโพธิสัตว์ นั่งบนอาสนะต่ำกว่าบิดา ซึ่งตั้งอยู่
ข้างหลัง. พระโพธิสัตว์นั่งอยู่บนอาสนะต่ำ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ฝ่ายนั้นทบัณฑิตดาบส ในเวลาที่พระโพธิสัตว์ไปดักน้ำดื่มมาจากสระ
อนาคต กลับมายังอาศรมแล้ว จึงไปยังสำนักของพระราชา ให้หยุดพัก
กองทัพไว้ ณ ที่ใกล้อาศรม. ลำดับนั้น พระเจ้ามโนชราชทรงทรงสรณ
ประดับด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง มีกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ ห้อมล้อมเป็น
บริวาร พานันทบัณฑิตเสด็จเข้าไปยังอาศรม ด้วยความเป็นผู้เลิศด้วยความงาม
แห่งสิริอันยิ่งใหญ่ เพื่อจะขอให้พระโพธิสัตว์ยกโทษ. ลำดับนั้น บิดาพระ-
โพธิสัตว์เห็นพระราชานั้นเสด็จมาดังนั้น จึงถามพระโพธิสัตว์. แม้พระโพธิสัตว์
ก็ได้เล่าถึงความเป็นไปทั้งหมดให้บิดาได้ทราบ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

โกสิยดาบสได้เห็นพระเจ้ามนุชะนั้น ซึ่งมีหมู่
กษัตริย์ห้อมล้อมเป็นกองทัพ ประหนึ่งรุ่งเรืองด้วยเดช
เสด็จมาอยู่ จึงกล่าวถาถานี้ความว่า กลอง ตะโพน
สังข์ บัณเฑาะว์ และมโหระทึก ยังพระราชาผู้เป็น

จอมทัพให้ร้ายอยู่ ดำเนินไปแล้วข้างหน้าของใคร

หน้าผากของใครสวมแล้วด้วยแผ่นทองอันหนามีสีดุด
สายฟ้า ใครกำลังหนุ่มแน่นผูกสอดด้วยกำดุกศร รุ่ง-
เรืองด้วยสิริ เดินมาอยู่ อนึ่งหน้าของใครงามผุดผ่อง
ดุจทองคำอันละลายกว้างที่ปากเข้า มีสีดังถ่านเพลิง
ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ กำลังเดินมาอยู่ ฉัตรพร้อม
ด้วยคันนำรีนรมย์ใจ สำหรับกันแสงอาทิตย์ อันบุคคล
กางแล้วเพื่อใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ กำลังเดิน
มาอยู่ ชนทั้งหลาย ถือพิศวาลวิชนีเครื่องสูง เดินเคียง
องค์ของใคร ผู้มีบุญอันประเสริฐ มาอยู่โดยคอข้าง
เศวตฉัตร ม้าอาชาไนย และทหารสวมเกราะ
เรียงรายอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรืองด้วยสิริ
กำลังเดินมาอยู่ กษัตริย์ ๑๐๑ พระนครผู้เรืองยศเสด็จ
พระราชดำเนินแวดล้อมตามอยู่โดยรอบของใคร ใคร
หนอรุ่งเรืองด้วยสิริ กำลังเดินมาอยู่ จาตุรงคเสนา
คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า เดิน
แวดล้อมตามอยู่โดยรอบของใคร ใครหนอรุ่งเรือง
ด้วยสิริ กำลังเดินมาอยู่ เสนาหมู่ใหญ่นี้นับไม่ถ้วน
ไม่มีที่สุดดูกลิ่นในมหาสมุทรกำลังหอมล้อมตามหลัง
ใครมา.

พระมหาสัตว์ เมื่อจะบอกพระนามของพระเจ้ามนุชราชนั้น จึงได้
กล่าวคาถา ๒ คาถาเหล่านี้ว่า

กษัตริย์ที่กำลังเสด็จมานั้น คือ พระเจ้ามโนราชา-
ราช เป็นเพียงดังพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาชั้น
ดาวดึงส์ เข้าถึงความเป็นบริษัทยของนันทดาบส กำลัง
มาสู่อาศรม อันเป็นที่ประพฤติพรหมจรรย์ เสนาหมู่
ใหญ่นี้ หับไม้ถ้วน ไม่มีที่สุด ดูกคลื่นในมหาสมุทร
กำลังตามหลังพระเจ้ามโนชนะนั้นมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชลนุตริว แปลว่า ราวกระรูงเรื่องอยู่.
บทว่า ปฏิปนุนานิ ความว่า เครื่องดนตรีเหล่านี้มาข้างหน้าของใคร. บทว่า
ทาสยนุตา ได้แก่ ให้ยินดีอยู่. บทว่า กณฺจนปฏฺเณน ความว่า พระดาบส
ผู้เป็นบิดา ถามว่า ลูกเอ๋ย ที่สุดแห่งหน้าผากของใครสวมแล้ว ด้วยแผ่นทอง
คืออุณฺหิสอันทำด้วยทองคำ มีสีประจุดสายฟ้า. บทว่า ยฺวา ได้แก่ กำลัง
รุ่มนุ่ม. บทว่า กลาปสนฺนุทฺโธ ได้แก่ มีแสงลูกศรอันผูกสอดเสร็จแล้ว.
บทว่า อุกฺกามุขปหฺนฺจฺว ได้แก่ ประจุดทองคำที่กำลังกว้างอยู่ในเตาของ
นายช่างทอง. บทว่า ขทฺิรฺงฺการสนฺนฺนิภํ ได้แก่ มีสีคล้ายถ่านเพลิงของไม้
ตะเคียนที่เขาตากไว้ดีแล้ว. บทว่า อาทิจฺจฺรฺสวฺรณํ ได้แก่ สำหรับกัน
รัศมีทั้งหลายแห่งดวงอาทิตย์. บทว่า องฺคํ ปฺริกฺคฺยฺห ความว่า เดินล้อมรอบ
คือเดินแวดล้อมองค์. บทว่า วาลวีชนิมฺตฺตมํ ได้แก่ พัดวาลวีชนีอันเป็น
เครื่องสูงสุดชนิดหนึ่ง. บทว่า จรฺนฺติ แปลว่า เดินไปพร้อมๆ กัน. บทว่า
ฉตฺตฺตานิ ได้แก่ ฉัตรที่พวกทหารห่มเกราะนั่งบนหลังม้าถือไว้. บทว่า
ปฺริกฺิรฺนฺติ ความว่า ยืนเรียงรายกันอยู่ ในทิสภาคทั้งหมดโดยรอบของใคร.
บทว่า จตฺรฺงฺคฺนิ ความว่า เสนาอันประกอบด้วยองค์ ๔ มีข้างเป็นต้นเหล่านั้น.
บทว่า อุกฺโขภินิ ได้แก่ ไม่อาจจะนับได้ บทว่า สากฺรฺสฺเสว ได้แก่

หาที่สุดมิได้ประดุจลูกคลื่นในมหาสมุทรฉะนั้น . บทว่า ราชภริยา ความว่า
เชื่อว่าเป็นพระราชภริยา เพราะเป็นผู้อันพระราชาทิ้ง ๑๐๑ พระองค์บูชาแล้ว
หรือว่าเป็นพระราชายิ่งกว่าพระราชานี้. บทว่า ชยตี ปติ ความว่า
เป็นผู้เจริญที่สุดกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ทั้งหลายผู้ถึงความชนะแล้ว. บทว่า
อชิณวาริ ความว่า พระราชาพระองค์นั้น เข้าถึงความเป็นบริษัของนนท-
คาบสมายอยู่ เพื่อให้ลูกยกโทษ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชาทูกพระองค์ ทรงดูปลั้ด้วยจันทน์หอม
ทรงผ้ากาสิกพัศตร์อย่างดี ทูกระองค์ทรงประคอง
อัญชลีเข้าไปยังสำนักของฤาษีทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชฺฌุปาคมฺมุ ความว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พระราชานี้แม่ทั้งหมด ทรงดูปลั้ด้วยจันทน์อันมีกลิ่นหอม
ทรงผ้าซึ่งมาจากแคว้นกาสิอย่างดีเลิศ ทรงยกอัญชลีขึ้นบนพระเศียร เข้าไป
ยังสำนักของฤาษีทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พระเจ้ามโนชราช ทรงนมัสการบิดาของพระโพธิสัตว์
นั้นแล้ว ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง เมื่อจะทรงกระทำปฏิสันถารจึงตรัส
คาถา ๒ คาถาว่า

พระคุณเจ้าผู้เจริญไม่มีโรคาพาชดอกหรือ พระ-
คุณเจ้าสุขสำราญคืออยู่หรือ พระคุณเจ้าพวยงอัตภาพ
ให้เป็นไปได้สะดวก ด้วยการแสวงหามูลผลอาหาร
แลหรือ เหง้ามันและผลไม้มีมากแลหรือ เหลือบ ยุง
และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยแลหรือ ในป่าอันเคลื่อนไหว
ไปด้วยพายุพมฤค ไม่มีมาเบียดเบียนบ้างหรือ.

ต่อไปนี้เป็นคาถาที่พระดาบสบิดาของพระโพธิสัตว์ และพระเจ้า
มโนชราชกล่าวถามและตอบกัน ๒ คนว่า

ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพทั้งหลายไม่มีโรคา-
พาธ มีความสุขสำราญดี เยียวยาอัตภาพได้สะดวก
ด้วยการแสวงหามูลผลอาหาร ทั้งมูลมัน ผลไม้ก็มีมาก
เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อย ในป่าอัน
เคลื่อนไหวไปด้วยพายุพมฤค ไม่มีมาเบียดเบียนอาตม-
ภาพ เมื่ออาตมภาพได้อยู่ในอาศรมนี้หลายปีมาแล้ว
อาตมภาพไม่รู้สึกอาพาธ อันไม่เป็นที่รุกรมย์แห่งใจ
เกิดขึ้นเลย ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้ว
และพระองค์ไม่ได้เสด็จมาร้าย พระองค์ผู้เป็นอิสระ
เสด็จมาถึงแล้ว ขอจงตรัสบอกสิ่งทีทรงชอบพระ-
หฤทัย ซึ่งมีอยู่ ณ ที่นี้เถิด ขอเชิญมหาบพิตรเสวย
ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะขาง และผลหมากเม่า
อันเป็นผลไม้มีรสหวานน้อย ๆ เชิญเลือกเสวยแต่ผลที่
ดี ๆ เถิด น้ำนี้เย็น นำมาแต่ชอกเขา ขอเชิญมหา-
บพิตรดื่มเถิด ถ้าพระองค์ทรงปรารถนา.

สิ่งใดที่พระคุณเจ้าให้ ข้าพเจ้าขอรับเอาสิ่งนั้น
พระคุณเจ้ากระทำให้ถึงแก่ข้าพเจ้าทั้งปวง ขอพระ-
คุณเจ้าจงเงี้ยโสตสดับคำของนันทดาบส ที่ท่านจะ
กล่าวนั้นเถิด ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นบริษัทของนันทดา-
บสมาแล้วผู้สำนักของพระคุณเจ้าขอพระคุณเจ้าโปรด
สดับคำของข้าพเจ้า ของนันทดาบสและของบริษัท
เถิด.

กาลาเหล่านี้ มีข้อความเกี่ยวเนื่องกันชัดแล้ว โดยส่วนมากทีเดียว. ส่วนในที่นี่ ข้าพเจ้าจักกล่าวเฉพาะคำที่ยังไม่ชัดเจนเท่านั้น. บทว่า **ปเวทย** ความว่า พระดาบสทูลว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกสิ่งนั้นที่มีอยู่ในที่นี่ ซึ่งเป็นที่ชอบพระทัยของพระองค์ แก่อาดมภาพเถิด. บทว่า **ขุทฺทกปฺปานิ** ความว่า ผลไม้ต่าง ๆ เหล่านี้มีรสหวาน มีส่วนเปรียบด้วยรสหวานนิดหน่อย. บทว่า **วรี วรี** ความว่า ของพระองค์จงเลือกเอาผลไม้ที่ดี ๆ จากผลไม้เหล่านี้แล้ว. **เชิญฺยเสวยเถิด.** บทว่า **กิริคฺคพฺพุรา** ได้แก่ จากสระอโนดาต. บทว่า **สพฺพสฺส อคฺคฺมิย** ความว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายถามแล้วด้วยสิ่งใด สิ่งนั้นชื่อว่าเป็นอัน ข้าพเจ้าทั้งหลายรับแล้ว อนึ่งชื่อว่า สิ่งนั้นเป็นของอันพระคุณเจ้าให้แล้วทีเดียว อธิบายว่า พระคุณเจ้ากระทำให้เป็นของถึงแก่ชนนี้ทั้งหมด ด้วยการกระทำ มีประมาณเพียงเท่านี้ คือ กระทำสิ่งทั้งหมดแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายก่อน บทว่า **นฺนทฺสฺสตาปี** ความว่า พระคุณเจ้ากระทำสิ่งทั้งหมดแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายก่อน แล้ว บัดนี้ นันทบัณฑิต ประารณจะกล่าวถ้อยคำเล็กน้อย ขอพระคุณเจ้า จงฟังคำของเธอก่อน. บทว่า **อชฺฌวามฺหา** ความว่า พระราชาตรัสว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายมาแล้วด้วยเหตุอื่นก็หาไม่ ก็ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นบริษัทของ นันทบัณฑิตมาแล้ว เพื่อจะยังท่านทั้งหลายให้ยกโทษ. บทว่า **ภว** ความว่า พระคุณเจ้าผู้มีชื่อว่า โสณบัณฑิต จงสดับเถิด.

เมื่อพระเจ้ามโนราชาตรัสอย่างนี้แล้ว นันทบัณฑิตจึงลุกจากอาสนะ ไหว้มารดาบิดาและพี่ชาย เมื่อจะเจรจากับบริษัท จึงกล่าวว่า

**ชาวชนบทร้อยเศษ พราหมณ์มหาศาลประมาณ
เท่านั้น กษัตริย์อภิชาติผู้เรียงยศทั้งหมดนี้ และพระเจ้า
มโนชะผู้เจริญ จงเข้าใจคำของข้าพเจ้า ยักษ์ทั้งหลาย**

ภูตและเทวดาทั้งหลายในป่า เหล่าใด ซึ่งมาประชุมกัน
อยู่ในอาศรมนี้ ของงฟังคำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอ
กระทำความนอบน้อมแก่เทวดาทั้งหลายแล้ว จักกล่าว
กะฤๅษีผู้มีวัตรอันงาม ข้าพเจ้านั้นชาวโลกสมมติแล้ว
ว่า เป็นชาวโกสิยโคตรร่วมกับท่าน จึงนับว่าเป็น
แขนงขาของท่าน ข้าแต่ท่านโกสิยะผู้มีความเพียร
เมื่อข้าพเจ้าเป็นผู้ประสงค์จะเลี้ยงดูมารดาบิดาของ
ข้าพเจ้า ฐานะนี้ชื่อว่าเป็นบุญ ขอท่านอย่าได้ห้าม
ข้าพเจ้าเสียเลย จริงอยู่ การบำรุงมารดาบิดานี้ สัต-
บุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว ขอท่านจงอนุญาตการ
บำรุงมารดาบิดานี้แก่ข้าพเจ้า ท่านได้กระทำกุศลมา
แล้วสิ้นกาลนาน ด้วยการลุกขึ้นทำกิจวัตรและการ
บิบนวด บัดนี้ ข้าพเจ้าปรารถนาจะทำบุญในมารดา
และบิดา ขอท่านจงให้โลกสวรรค์แก่ข้าพเจ้าเถิด
ข้าแต่พระฤๅษี มนุษย์ทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในบริษัทนี้
ทราบบทแห่งธรรมในธรรมว่าเป็นทางแห่งโลกสวรรค์
เหมือนดังท่านทราบ ฉะนั้น การบำรุงมารดาบิดาด้วย
การอุปัฏฐากและการบิบนวด ชื่อนำความสุขมาให้
ท่านห้ามข้าพเจ้าจากบุญนั้น ชื่อว่า เป็นอันห้ามทาง
อันประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุมถฺยณฺตุ ความว่า จงรู้ คือ จง
กระทำให้ดีให้ประจักษ์. บทว่า สมิตโร ได้แก่ มาประชุมกันอยู่พร้อมแล้ว.

บทว่า **อรรถเว** **ภูตภพฺยานิ** ความว่า ภูตทั้งหลายด้วย เทวดาทั้งหลาย ผู้ถึงแล้วซึ่งแดนแห่งความเจริญด้วย และเทวดาหนุ่ม ๆ ทั้งหลายด้วยเหล่าใด ในป่าหินวันตประเทศนี้ เทวดาเหล่านั้นทั้งหมด จงฟังคำของข้าพเจ้า. บทว่า **นโม กตุวาน** ความว่า พระนันทบัณฑิตนั้น ครั้นให้สัญญาแก่บริษัทแล้ว กระทำการนอบน้อมแก่เทวดาทั้งหลาย ผู้เกิดแล้วในชฎแห่งป่านั้นนั้นแล จึงได้กล่าวแล้ว. เนื้อความแห่งคำนั้น มีอธิบายว่า ในวันนี้แหละเทวดาผู้อยู่ใน หิมวันตประเทศทั้งหลายเป็นอันมาก พึงมาประชุมกันเพื่อจะฟังธรรมกถาของ พี่ชายเรา เพราะฉะนั้น นันทบัณฑิตจึงได้กล่าวว่า ก็ความนอบน้อมนี้ เป็น ความนอบน้อมแก่ท่านทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงเป็นสหายของข้าพเจ้า. นันทบัณฑิตนั้นประคองอัญชลีแก่เทวดาทั้งหลาย ยังบริษัทให้ทราบแล้ว จึง กล่าวคำเป็นต้นว่า ข้าพเจ้าจักกล่าวกะพระฤๅษี ดังนี้. คำว่า **อิสี** ในกาลา นั้น ท่านกล่าวหมายถึงโสณบัณฑิต. บทว่า **สมฺมโต** ความว่า ธรรมดว่า พี่ชายทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้เสมอด้วยร่างกาย เพราะฉะนั้น พระนันทบัณฑิตนั้น จึงสมมติเอาว่า ข้าพเจ้าเท่ากับเป็นแขนขวาของท่าน จึงแสดงว่า ท่านทั้งหลาย จิงควร เพื่อจะยกโทษให้แก่ข้าพเจ้าด้วยเหตุนี้. บทว่า **วีร** ได้แก่ ข้าแต่พี่ ผู้มีความพยายาม ผู้มีความบากบั่นมาก. บทว่า **ปฺลฺลฺยมิทฺ ฐานํ** ความว่า นันทบัณฑิตกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่า การบำรุงมารดาบิดานี้ เป็นบุญ คือ เป็นเหตุที่จะยังหมู่สัตว์ให้เป็นไปพร้อมเพื่อบังเกิดในสวรรค์ เพราะฉะนั้น ท่านอย่าได้ ห้ามข้าพเจ้าผู้จะทำบุญนั้นเลย. บทว่า **สพฺภิเหตํ** ความว่า จริงอยู่ ธรรมดว่า การบำรุงมารดาบิดานี้ บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญแล้ว คือเข้าไปรู้แล้วและ พรรณนาแล้ว. บทว่า **มเมตํ อฺปนฺนิตฺตสฺ** ความว่า ขอท่านจงอนุญาต คือ จงสละ จงให้ การบำรุงมารดาบิดานี้แก่ข้าพเจ้าเถิด. บทว่า **อฺฏฺฐานปาทจฺริยา** ได้แก่ ด้วยความเพียรเป็นเหตุให้ลุกขึ้น และด้วยการบำเรอเท่า. บทว่า **กตฺ**

ได้แก่ ท่านกระทำกุศลไว้แล้วสิ้นกาลนาน. บทว่า **ปุลฺลณานิ** ความว่า บัดนี้
ข้าพเจ้าใคร่จะทำบุญในมารดาบิดาทิ้ง ๒. บทว่า **มม โลกทโท** ความว่า
ฉันท์บัณฑิตกล่าวว่่า ขอท่านจงให้โลกสวรรค์แก่ข้าพเจ้านั้น ด้วยว่า ข้าพเจ้า
กระทำวัตรคือการบำรุงมารดาบิดาทิ้ง ๒ นั้น จักได้อิสริยยศหาประมาณมิได้
ในเทวโลก ขอท่านจงเป็นทายกของข้าพเจ้านั้นเถิด. บทว่า **ตถเว** ความว่า
ท่านย่อมรู้ด้วยประการใด แม้ชนเหล่าอื่นที่มีอยู่ในบริษัทนี้ ชนเหล่านั้น
ย่อมกล่าวซึ่งกรรมทั้งหลายมีประการต่าง ๆ คือส่วนแห่งกรรม กล่าวคือความ
เป็นผู้ประพฤดิอ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เจริญที่สุดนี้ ฉะนั้นเหมือนกัน. ถาว่า
ชนเหล่านั้นกล่าวว่่าอย่างไร ? ตอบว่า ชนเหล่านั้นกล่าวว่่า ธรรมคือการบำรุง
มารดาบิดานี้ เป็นทางแห่งโลกสวรรค์. บทว่า **สุขาวหิ** ความว่า นำความสุข
มาให้แก่มารดาบิดา ด้วยการลุกขึ้นและด้วยการบำเรอ. บทว่า **ตํ มํ** ความว่า
โศณบัณฑิตผู้เป็นพี่ชาย ย่อมห้ามคือกีดกันข้าพเจ้านั้น แม้ผู้ปฏิบัติชอบอย่างนี้
เสียจากบุญนั้น. บทว่า **อริยมคฺควาโร** ความว่า ย่อมห้ามเสียซึ่งอริยมรรค.
นระนั้นห้ามอยู่ซึ่งบุญอย่างนี้ คือ นระนี้ชื่อว่ายอมเป็นผู้ห้ามเสียซึ่งหนทางแห่ง
เทวโลกกล่าวคืออริยะ เพื่อจะแสดงซึ่งความรักแก่ข้าพเจ้า.

เมื่อนั้นบัณฑิตกล่าวอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงประกาศว่่า ท่าน
ทั้งหลายได้สดับถ้อยคำของนันทบัณฑิตนี้ก่อนแล้ว บัดนี้ ขอเชิญสดับถ้อยคำ
ของข้าพเจ้าบ้าง ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่่า

ขอมหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย ผู้เป็นบริษัทของ
น้องนันทะ จงสดับถ้อยคำของอาตมภาพ ผู้ไฉยง
วงศ์ตระกูลแต่เก่าก่อนให้เสื่อม ไม่ประพฤดิกรรมใน
บุคคลผู้เจริญทั้งหลาย ผู้นั้นยอมเข้าถึงนรก ดูก่อน

ท่านผู้เป็นใหญ่ในทิศ ส่วนชนเหล่าใด เป็นผู้ฉลาด
ในธรรมอันเป็นของเก่า และถึงพร้อมด้วยจารีต ชน
เหล่านั้น ย่อมไม่ไปสู่ทุกคติ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย
พี่สาว น้องสาว ญาติและเผ่าพันธุ์ ชนเหล่านั้นทั้งหมด
ย่อมเป็นภาระของพี่ชายใหญ่ ขอพระองค์ทรงทราบ
อย่างนี้เถิดมหาบพิตร ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นจอมทัพ
ก็อาตมภาพเป็นพี่ชายใหญ่ จึงต้องรับภาระอันหนัก
ทั้งสามารถจะปฏิบัติท่านเหล่านั้นได้ เหมือนนายเรือ
รับภาระอันหนัก สามารถจะนำเรือไปได้โดยสวัสดิ
ฉะนั้น เหตุนี้ อาตมภาพจึงไม่ละลี้มธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาตฺรชฺฌาวรา มม ความว่า ท่าน
ผู้เจริญทั้งหลาย คือพระราชาทั้งหลายทั้งหมด ซึ่งเป็นบริษัทแห่งน้องชายของ
ข้าพเจ้าพากันมาแล้ว จงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้าก่อนบ้าง. บทว่า ปรีหาปย
ได้แก่ ให้ล้อมรอบอยู่. บทว่า ฐมฺมสฺส ได้แก่ ธรรมคือความประพฤติ
อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ คือธรรมอันเป็นประเพณี. บทว่า กุสฺลา ได้แก่
เขียนแหลม. บทว่า จาริตฺเตน จ ได้แก่ เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยมารยาทและ
ศีล. บทว่า ภาธา ความว่า ชนเหล่านั้นทั้งหมด อันพี่ชายใหญ่พืงนำไป
คือพืงปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่าเป็นภาระของพี่ชายใหญ่นั้น.
บทว่า นาวิโก วีย ความว่า เหมือนอย่างว่า นายเรือรับภาระหนัก บรรทุก
ลงในเรือแล้ว ก็ต้องอุตสาหะพยายามที่จะนำเรือไปในท่ามกลางมหาสมุทรด้วยความ
สวัสดิ สิ้นค้าและชนทั้งหมดพร้อมทั้งเรือ ย่อมเป็นภาระของนายเรื่อนั้น
คนเดียว ฉันทิใด ญาติทั้งหมด ย่อมเป็นภาระของข้าพเจ้าผู้เดียว และข้าพเจ้า

อาจสามารถที่จะปฏิบัติเลี้ยงดูชนเหล่านั้นได้ ฉะนั้นเหมือนกัน ข้าพเจ้าจึงไม่ละเลยเชษฐาปจายนธรรมนั้น อนึ่ง ข้าพเจ้าเป็นพี่ชายใหญ่ ของชนเพียงนี้เท่านั้นก็หาไม่ ข้าพเจ้ายังเป็นพี่ชายใหญ่ของชาวโลกแม่ทั้งสิ้นอีกด้วย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าแล จึงสมควรแล้วที่จะปฏิบัติมารดาบิดารวมทั้งน้องนันทะด้วย.

พระราชานเหล่านั้นแม่ทั้งหมด ได้ทรงสดับคำนั้นแล้ว ก็พากันดีพระทัยตรัสว่า เราทั้งหลายรู้แล้วในวันนี้เองว่า ได้ยินว่า หน้าที่คือการปฏิบัติมารดาบิดาทั้งหลายที่เหลือ ย่อมเป็นหน้าที่ของพี่ชายใหญ่ จึงพากันทอดทิ้งนันทบัณฑิต เข้าไปอาศัยพระมหาสัตว์ เมื่อจะทรงกระทำความชมเชยพระมหาสัตว์นั้น จึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้ไปแล้วในความมืด วันนี้

ข้าพเจ้าทั้งหลาย เกิดความรู้ขึ้นแล้ว ท่านโกสิยฤาษี

ได้แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย เหมือนส่องแสง

อันรุ่งเรืองจากไฟ ฉะนั้น พระอาทิตย์เป็นเทพเจ้าแห่ง

แสง มีรัศมีเจิดจ้าเมื่ออุทัย ย่อมแสดงรูปดีและรูปชั่ว

ให้ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย ฉนใด ท่านโกสิยฤาษี

แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ฉนนั้นเหมือนกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อธิคตมฺหา ความว่า ในกาลก่อนแต่นี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายตกอยู่ในความมืดอันปกปิดเสียซึ่งเชษฐาปจายนธรรม จึงไม่รู้จักรธรรมนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายได้เกิดความรู้ขึ้นในวันนี้เอง เหมือนแสงประทีปส่องสว่างอยู่ฉะนั้น. บทว่า เอวเมว โน ความว่า ไฟที่ลุกโพลงอยู่บนยอดเขาอันมืดทึบ ส่องแสงสว่างอยู่โดยรอบ ย่อมแสดงรูปทั้งหลายให้ปรากฏได้ฉนใด พระฤาษีโกสิยโคตรผู้เจริญ ก็แสดงธรรมแก่พวกเราฉนนั้นเหมือนกัน. บทว่า

วาสุเทโว ความว่า เทวดาผู้เป็นเจ้าของแห่งแสง เป็นผู้ส่องแสงสว่าง และเป็น
ผู้ประกาศธรรม.

พระมหาสัตว์ ทำลายความเลื่อมใสในนันทบัณฑิตนั้นแล้ว ยังพระ-
ราชาเหล่านั้น ซึ่งมีพระทัยเลื่อมใสในเธอ เพราะได้เห็นปาฏิหาริย์ทั้งหลาย
ของนันทบัณฑิตตลอดกาลเพียงเท่านี้ ให้กลับมาถือเอาถ้อยคำของตนแล้ว
ได้ทำให้พระราชเหล่านั้นทั้งหมดนั้นแล ต่างจ้องดูหน้าของตน ด้วยกำลังแห่ง
ญาณของตน ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น นันทบัณฑิต คิดว่า พี่ชายของเราเป็นบัณฑิต เป็น
ธรรมกถีกอย่างเฉียบแหลม ได้แยกพระราชของเราแม่ทั้งหมด กระทำให้เป็น
ฝักฝ่ายของตนได้ เว้นพี่ชายของเรานี้เสียแล้ว คนอื่นที่จะเป็นที่พึ่งของเราได้
ไม่มีเลย จำเราจักต้องอ่อนนอนพี่ชายของเรานี้ผู้เดียวเถิด จึงกล่าวคานี้ว่า

ถ้าพี่จะไม่รับอัญชลีของข้าพเจ้า ผู้วิงวอนอยู่

อย่างนี้ ข้าพเจ้าจักดำเนินไปตามถ้อยคำของพี่ จัก

บำรุงบำเรอพี่ ผู้อยู่ด้วยความไม่เกียจคร้าน.

เนื้อความแห่งคำอันเป็นคานานั้น มีดังต่อไปนี้ ถึงแม้ว่าพี่จะไม่ยอมรับ
คือ ไม่รับอัญชลีของข้าพเจ้า ผู้วิงวอนอยู่อย่างนี้ ซึ่งข้าพเจ้าประสงค์อยู่เพื่อ
ต้องการให้พี่ยกโทษ พี่จึงบำรุงมารดาบิดาเถิด ส่วนข้าพเจ้า ก็จะประพฤติ
ตามถ้อยคำของพี่ คือจักเป็นผู้กระทำตามถ้อยคำ จะตั้งใจบำรุงด้วยความเป็น
ผู้ไม่เกียจคร้าน ทุกคืนทุกวัน คือข้าพเจ้าจักปฏิบัติบำรุงพี่.

แม้ตามปกติพระมหาสัตว์ จะมีได้ถือโทษหรือผูกเวรในนันทบัณฑิต
เลยก็ตาม แต่เมื่อนันทบัณฑิตนั้น กล่าวถ้อยคำอันกระด้างกระเดื่องเป็นอย่างยิ่ง
จึงได้กระทำดั่งนั้น ก็เพื่อจะข่มให้เธอลดละมานะเสีย ครั้นมาบัดนี้ได้สดับ

ถ้อยคำของเธอ จึงมีจิตยินดีเกิดความเลื่อมใสในเธอ กล่าวว่า นันทะน้องเอ๋ย บัดนี้พี่ยกโทษให้แก่เธอแล้ว และเธอก็ได้ปฏิบัติมารดาบิดา เมื่อจะประกาศ คุณของนันทะบัดนี้ จึ่งกล่าวว่า

ดูก่อนนันทะ เธอรู้แจ้งสัจธรรมที่สัตบุรุษ

ทั้งหลายแสดงแล้วเป็นแน่ เธอเป็นคนดี มีมารยาท

อันงดงาม พี่ขอปองเป็นยิ่งนัก พี่จะกล่าวกะมารดา

บิดาว่า ขอท่านทั้งสองจงฟังคำของข้าพเจ้า ภาระนี้

หาใช่เป็นภาระเพียงชั่วครั้งชั่วคราวของข้าพเจ้าไม่

การบำรุงที่ข้าพเจ้าบำรุงแล้วนี้ ย่อมนำความสุขมาให้

แก่มารดาบิดาได้ แต่นันทะย่อมทำการขอร้องอ้อนวอน

เพื่อบำรุงท่านทั้งสองบ้าง บรรดาท่านทั้งสองผู้สงบ

ระงับ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หากว่าท่านใดปรารถนา

ข้าพเจ้าจะบอกกะท่านนั้น ขอให้ท่านทั้งสองผู้หนึ่งจง

เลือกนันทะตามความปรารถนาเถิด นันทะจะบำรุง

ใครในท่านทั้งสอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริโย ได้แก่ เป็นคนดี. บทว่า

อริยสมาจาริ ได้แก่ เธอเป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อย. บทว่า พาพุหิ

ความว่า บัดนี้เธอยอมเป็นที่ชอบใจแก่พี่ยิ่งนัก. บทว่า สุนาถ ความว่า

ข้าแต่มารดาและบิดา ขอท่านจงฟังคำของข้าพเจ้า. บทว่า นาย ภาโร ความว่า

ภาระคือการปฏิบัติมารดาบิดานี้ จะว่าเป็นเพียงภาระของข้าพเจ้า ในกาลบาง-

ครั้งบางครั้งก็หาไม่. บทว่า ตัม มํ ความว่า ท่านทั้งหลาย ได้สำคัญว่าการ

บำรุงมารดาบิดานั้นเป็นภาระข้าพเจ้าคนเดียว ก็เลี้ยงดูท่านทั้งหลายได้. บทว่า

อุปฎฐานาย ยาจติ ความว่า นันทะได้มาอ่อนวอนเรา เพื่อจะขอบำรุง
ท่านทั้งสองบ้าง. บทว่า **โย เจ อิจฺจติ** ความว่า ด้วยว่าข้าพเจ้าไม่สมควร
จะพูดว่า เรອງบำรุงมารดาหรือบิดาของพี่ แต่บรรดาท่านทั้งสอง ผู้สงบระงับ
แล้ว ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ถ้าท่านผู้ใดใครผู้หนึ่งปรารถนา ข้าพเจ้าจะบอก
กะท่านผู้นั้น บรรดาท่านทั้งสอง ขอให้ท่านเลือกเอานันทะตามความปรารถนา
เถิด ท่านทั้งหลายย่อมชอบใจนันทะน้องชายของข้าพเจ้านั้น ในบรรดาท่าน
ทั้งสอง นันทะนี้สมควรจะบำรุงใคร ด้วยว่าเราทั้งสองคน ต่างก็เป็นบุตรของ
ท่านด้วยกันนั้นแล.

ลำดับนั้น มารดาจึงลุกขึ้นจากอาสนะกล่าวว่า พ่อโสณบัณฑิตเอ๋ย
น้องชายของพ่อจากไปเสียนานแล้ว แม้เธอมาแล้ว จากที่ไกลอย่างนี้ แม่ก็ไม่
อาจจะอ่อนวอนได้ ด้วยว่าเราทั้งสองคน ได้อาศัยพ่ออยู่แล้ว แต่บัดนี้พ่อ
อนุญาตแล้ว แม่ก็จักได้กอดรัดลูกนันทะ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์นี้ ด้วยแขน
ทั้งสองแล้ว พึงได้การจูบศิระะ เมื่อจะประกาศเนื้อความนี้ จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนพ่อโสณะ เราทั้งสองคนอาศัยเจ้าอยู่ ถ้า

เจ้าอนุญาต แม่ก็จะพึงได้จูมพิตลูกนันทะผู้ประพฤติ

พรหมจรรย์ที่ศิระะ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ พูคว่า ข้าแต่แม่ ถ้าอย่างนั้นลูกยอมอนุญาต
แม่จงไปสวมกอดนันทะลูกชายของแม่แล้วจงจูบและจูมพิตที่ศิระะนันทะ จงทำ
ความเศร้าโศกภายในใจของแม่ให้ดับไปเสียเถิด. มารดาพระโพธิสัตว์นั้น จึง
ไปหานันทะนั้นแล้วสวมกอดนันทบัณฑิต ในท่ามกลางบริษัททีเดียว แล้วจูบ
และจูมพิตนันทะนั้น ที่ศิระะดับความเศร้าโศกในดวงใจเสียให้หายแล้ว เมื่อจะ
เจรจากับพระมหาสัตว์ จึงกล่าววว่า

ใบอ่อนของต้นอัสสัตถพฤษ์ เมื่อลมร่ำเปียก
ต้องแล้ว ย่อมหวั่นไหวไปมา ฉันทิ ห่วงใจของแม่ก็
หวั่นไหว เพราะนาน ๆ จึงได้เห็นลูกนั้นทะ ฉันทิ
เมื่อใด เมื่อแม่หลับแล้วฝันเห็นลูกนั้นทะมา แม่ก็ดีใจ
อย่างสิ้นเหลือว่า ลูกนั้นทะของแม่นี้มาแล้ว แต่เมื่อใด
ครั้นแม่ตื่นขึ้นแล้ว ไม่ได้เห็นลูกนั้นทะของแม่มา
ความเศร้าโศกและความเสียใจมิใช่น้อย ก็ทัตมยิงนัก
วันนี้ แม่ได้เห็นลูกนั้นทะผู้จากไปนาน กลับมาแล้ว
ขอลูกนั้นทะ จงเป็นที่รักของบิดาเจ้าและของแม่เอง
ขอลูกนั้นทะ จงเข้าไปสู่เรือนของเราเถิด ลูกก่อนพ่อ
โศณะเอ๋ยลูกนั้นทะเป็นที่แสนรักยิ่งของบิดา ลูกนั้นทะ
ยังไม่ได้เข้าไปสู่เรือนใด ขอให้ลูกนั้นทะจงได้เรือนนั้น
ขอลูกนั้นทะจงบำรุงแม่เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาลูเทริตี ความว่า มารดาของพระ-
มหาสัตว์กล่าวว่า ใบของต้นอัสสัตถพฤษ์ถูกลมพัดแล้ว ย่อมโยกไหวไปมา
ฉันทิ ในวันนี้ห่วงใจของแม่ ก็ย่อมหวั่นไหว เพราะได้พบเห็นลูกนั้นทะ ซึ่ง
จากไปนานฉันทิเหมือนกัน. บทว่า สุตตะตา ความว่า ลูกก่อนพ่อโศณะเอ๋ย
คราวใดเมื่อแม่หลับแล้วฝันเห็นนั้นทะมา แม่ในคราวนั้น แม่ก็ดีใจเหลือเกิน.
บทว่า ภาตตุ จ ได้แก่ ย่อมเป็นที่รักแห่งพ่อและแม่. บทว่า นนุโท โน
ปาวิสิ ฆริ ความว่า ลูกก่อนพ่อโศณะเอ๋ย นั้นทะลูกชายของแม่จงเข้าไปสู่
บรรณศาลา บทว่า ยิ ความว่า เพราะเหตุที่นั้นทะนั้น ย่อมเป็นที่รักอย่าง
สนิทแท้ของบิดา เพราะฉะนั้น นั้นทะนั้น จึงไม่ต้องจากเรือนนี้ไปอีก. บทว่า

ประมาทนะ จงพยายามปฏิบัติมารดาท่านเถิด นื่องอย่าให้ท่านบริโภคนผลไม้
น้อยใหญ่ทั้งหลายที่ไม่อร่อยอีกนะ เมื่อจะประกาศว่ามารดาได้เป็นผู้กระทำกิจ
อันแสนยากที่คนอื่นจะทำได้ ในท่ามกลางบริษัทนั้นแล จึงกล่าวว่า

มารดาหวังผลคือบุตร จึงนอบน้อมแก่เทวดา
และได้ถามถึงฤกษ์ ฤกษ์และปีทั้งหลาย เมื่อมารดานั้น
มีระดู ความก้ำวลงแห่งสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ ก็ย่อมมี
เพราะสัตว์เกิดในครรภ์นั้น มารดาจึงแพ้ท้อง เพราะ
เหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า เป็นผู้มึนใจดี
มารดาบริหารครรภ์อยู่หนึ่งปี หรือหย่อนกว่าปีแล้วจึง
คลอด เหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียนมารดานั้นว่า ชนยันตี
และชนตตี ผู้ยังบุตรให้เกิด มารดายอมปลอบบุตร
ผู้ร้องไห้ให้ร้องให้รื้นเริงด้วยการให้ดื่มน้ำนมบ้างด้วยการ
จับกล่อมบ้าง ด้วยการอุ้มแนบไว้กับอกบ้าง เหตุนี้
บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ปลอบบุตรให้รื้นเริง ต่อ
แต่นั้น มารดาเห็นบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อน ไม่รู้จักเดียงสา
เล่นอยู่ท่ามกลางสายลมและแสงแดดอันกล้า ก็เข้ารับ
ขวัญ เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า
โปเสนตี ผู้เลี้ยงดูบุตร มารดายอมคุ้มครองทรัพย์แม้
ทั้งสองฝ่าย คือทรัพย์ของมารดา และทรัพย์ของบิดา
เพื่อบุตรนั้น ด้วยตั้งใจว่า ทรัพย์ทั้งสองฝ่ายพึงเป็น
ของบุตรแห่งเรา มารดายังบุตรให้ศึกษาดังนี้ว่า อย่างนี้
ซึ้ง อย่างโน้นซึ้ง ย่อมลำบาก เมื่อบุตรกำลังรุ่น

หนุ่มคะนอง มารดาย่อมนคอยมองดูบุตร ผู้หลงเพติด-
เพลินในภรรยาผู้อื่น จนพลบค่ำก็ยังไม่กลับมา ย่อม
เดือดร้อนด้วยประการฉะนี้.

บุตรผู้อันมารดาเลี้ยงดูมาแล้ว ด้วยความลำบาก
อย่างนี้ ไม่บำรุงมารดา บุตรนั้นชื่อว่า ประพฤติผิด
ในมารดา ย่อมเข้าถึงนรก บุตรผู้อันบิดาเลี้ยงดูมาแล้ว
ด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงบิดา บุตรนั้นชื่อ
ว่าประพฤติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก เราได้สดับ
มาว่า เพราะไม่บำรุงมารดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตร
ทั้งหลาย ผู้ปรารถนาทรัพย์ย่อมฉิบหายหรือบุตรนั้น
ย่อมเข้าถึงความยากแค้น เราได้สดับมาว่า เพราะไม่
บำรุงบิดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลาย ผู้ปรารถนา
ทรัพย์ ย่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึงความ
ยากแค้น ความรื่นเริง ความบันเทิงและความหัว-
เราะเล่นหัวกันทุกเมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้เพราะ
การบำรุงมารดา ความรื่นเริง ความบันเทิงและ
ความหัวเราะเล่นหัวกันทุกเมื่อ บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึง
ได้เพราะการบำรุงบิดา สงคหวัตถุ ๔ ประการนี้ คือ
ทาน การให้ ๑ ปิยวาจา เจรจาคำน่ารัก ๑ อตถจริยา
การประพฤติประโยชน์ ๑ สมานัตตตา ความเป็นผู้มี
ตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควรในที่นั้น ๆ ๑
ย่อมมีในโลกนี้ เหมือนเพลารถ ย่อมมีแກ่รถที่กำลัง
แล่นไป ฉะนั้น ถ้าสังคหวัตถุเหล่านี้ ไม่พึงมีไซ้

มารดาจะไม่พึงได้รับความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร หรือบิดาก็จะไม่พึงได้รับความนับถือหรือการบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมพิจารณาเห็นสังคหัตถุนี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมถึงความเป็นผู้ประเสริฐ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์พึงสรรเสริญ มารดาและบิดา บัณฑิตเรียกว่า เป็นพรหมของบุตร เป็นบูรพาจารย์ของบุตร เป็นผู้ควรรับของค้ำนั้นจากบุตร และว่าเป็นผู้อ่อนเคราะห์บุตร เพราะเหตุนี้แล บุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงนอบน้อม และสักการะมารดาบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วย ข้าว น้ำ ผ้าห่ม ผ้าห่ม ที่นอน การขัดสี การให้อาบน้ำ และการล้างเท้า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญบุตรนั้น ด้วยการบำรุงในมารดาบิดาในโลกนี้ ครั้นบุตรนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุตุตผลิ แปลว่า ผลคือบุตร. บทว่า เทวตาย นมสฺสตี ความว่า ย่อมทำการนอบน้อมบวงสรวงเทวดาว่า ขอให้บุตรจงบังเกิดมีแก่ข้าพเจ้าเถิด. บทว่า นกฺขตฺตานิ จ ปุจฺจติ ความว่า และย่อมถามถึงนักขัตฤกษ์ทั้งหลายอย่างนี้ว่า บุตรผู้เกิดแล้วโดยฤกษ์ยามไหน จึงจะมีอายุยืนยาวนาน เกิดฤกษ์ยามไหนมีอายุสั้น. บทว่า อุตฺถวฺจฺจฺจฺรานิ จ ความว่า อนึ่ง มารดาย่อมถามถึงฤดูและปีทั้งหลายอย่างนี้ว่า บุตรที่เกิดในฤดู

ไหนด ในบรรดาฤดูทั้ง ๖° จึงจะมีอายุยืนยาวนาน เกิดในฤดูไหนดจึงจะมีอายุสั้น หรือเมื่อมารดาที่มีอายุเท่าไร บุตรเกิดมาจึงจะมีอายุยืน เมื่อมารดาที่มีอายุเท่าไร บุตรเกิดมาจึงจะมีอายุสั้น. บทว่า อุตฺตลฺลิตฺตํ นหาคาย ใต้แก่ เมื่อระดูเกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่า อายในเพราะระดู (มารดาชื่อว่ามีระดู). บทว่า อวกุกโม ความว่า การตั้งครรภ์ย่อมมีเพราะการประจุมพร้อมแห่งเหตุ ๓ ประการ ครรภ์จึงตั้งขึ้นในท้อง. บทว่า เตน ความว่า มารดานั้นยอมแพ้ท้องเพราะครรภ์นั้น. บทว่า เตน ความว่า ในกาลนั้นมารดาจึงเกิดความรักในบุตรธิดา ซึ่งเป็นประชาเกิดขึ้นต้องของตน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า สุหทา หญิมใจดี. บทว่า เตน ความว่า เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า ชน- ยันตีบ้าง ชนตตีบ้าง แปลว่าผู้ยังบุตรให้เกิด. บทว่า องฺคปาวูเรนจ ความว่า ด้วยการให้บุตรนอนในระหว่างนมทั้ง ๒ ยังสัมผัสแห่งสตรีระให้แผ่ไปทั่วแล้ว จึงให้อบอุ่นด้วยเครื่องคลุมคืออวัยวะนั้นแล. บทว่า โตเสนฺตฺติ ใต้แก่ ให้รู้สึก ให้ร้ายแรง. บทว่า มมฺมํ กตฺวา อุกฺกขติ ความว่า มารดา ทำการรับขวัญอย่างนี้ว่า โอ้หนอ ลมพัดแดดแผดเผาในเบื้องบนบุตรของเรา ย่อมมองดูด้วยน้ำใจอันรักใคร่. บทว่า อุกฺกมฺเปตฺตสฺส ความว่า มารดายอมไม่ต้องการจะให้ทรัพย์แม่ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ แก่ชนเหล่าอื่น จะเก็บรักษาไว้ในห้อง อันมั่นคงเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่บุตรนี้. บทว่า เอวํ ปุคฺคต อํ หุ ปุคฺคต

๑. เหมหุโต ลีสิรมุตฺต จ วา วสนฺโต คิมฺหวสุสานา สรโทติ กมา มาสา เทว เทว วุตตา- นุสาเรน ฤดูทั้ง ๖ คือ เหมันตะ ฤดูหิมะ ลีสิริ ฤดูหนาว วสันตะ ฤดูใบไม้ผลิ คิมหะ ฤดูร้อน วัสสานะ ฤดูฝน สรทะ ฤดูอบอ้าว ฤดูละ ๒ เดือน ๆ เรียงลำดับนับตามข้อที่กล่าว แล้วนั้น (จากอภิธานปิฎก ข้อที่ ๗๕)

๒. เหตุแห่งการตั้งครรภ์มี ๓ ประการคือ มาตาปิตโร จ สมนิปิตตา โหนดิ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน ๑ มาตา จ อุตฺตนิ โหติ มารดามีระดู ๑ กพฺโง จ ปจฺจปฺภุจฺจโโต โหติ สัตว์ผู้จะเกิดถือปฏิสนธิในท้องมารดานั้น ๑ (มหาตัตถสัจจขยสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก).

ความว่า มารดาให้บุตรศึกษาอยู่เป็นนิตย์ว่า โอ้ลูกน้อยเอ๋ย เจ้าจงเป็นผู้ไม่
ประมาท ในราชสกุลเป็นต้นอย่างนี้ อนึ่ง เจ้าจงกระทำการอย่างโน้น มารดา
ย่อมลำบาก ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อิติ มาตา วิหุลยติ ได้แก่ ย่อม
เหน็ดเหนื่อย. บทว่า ปตุตโยพฺพเน ความว่า เมื่อบุตรถึงความเป็นหนุ่ม
หรือเป็นสาว กำลังคะนอง มารดาเห็นว่า บุตรนั้นมัวเมาในภรรยาผู้อื่นจนมีค่า
ก็ยังไม่กลับมา จึงจ้องมองดูลูกอยู่ด้วยนัยน์ตาอันเปียกชุ่มด้วยน้ำตา. บทว่า
วิหุลยติ แปลว่า เหน็ดเหนื่อย. บทว่า กิจฺจลาภโต ได้แก่ บุตรที่มารดา
เล็งดูมา คือ ทะนุบำรุงมาด้วยความยากลำบาก. บทว่า มิจฺจลาจริตฺวาน
ได้แก่ ไม่ปฏิบัติมารดา. บทว่า ธนาปิ คือ ทรัพย์สมบัติทั้งหมด. อีกอย่างหนึ่ง
บาลีก็เป็นอย่างนี้เหมือนกัน. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า
แม้ทรัพย์ที่บังเกิดขึ้นแก่บุตรผู้อยากได้ทรัพย์ แต่มิได้ปฏิบัติมารดา ย่อมพินาศ
ฉิบหายไป. บทว่า กิจฺจํ วา โส ความว่า ทรัพย์ของเขาย่อมพินาศไปบ้าง
เขาย่อมเข้าถึงความลำบากเองบ้าง ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ลพฺภเมตฺติ
ความว่า ความสุขมีความบันเทิงเป็นต้น ในโลกนี้และในโลกหน้า บัณฑิต
ผู้รู้แจ้งจะพึงได้เพราะการบำรุงมารดา คือบัณฑิตผู้เช่นนั้นอาจจะได้. บทว่า
ทานญฺจ ความว่า บุตรพึงให้ทานแก่มารดาบิดาทั้ง ๒ พึงเจรจาถ้อยคำอัน
เป็นที่รัก พึงประพฤติประโยชน์ ด้วยอำนาจการกระทำหน้าที่ ที่บังเกิดขึ้นแล้ว
ให้เสร็จไป. บทว่า ธมฺเมสุ ความว่า ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรม คือ
ความเป็นผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เจริญ อันบุตรพึงกระทำในที่นั้น ๆ
คือ ในท่ามกลางบริษัทหรือในที่ลับ ด้วยอำนาจการกราบไหว้เป็นต้น บุตร
จะทำการอภิวัตเป็นต้นในที่ลับแล้ว ไม่ยอมกระทำในบริษัทไม่สมควรเลย

พึงเป็นผู้ประพฤติเสมอในที่ทั้งหมดทีเดียว. บทว่า **เอเต จ สงคหา นาสสุ** ความว่า ถ้าว่าสังคหัตถ์ทั้ง ๔ ประการเหล่านั้น จะไม่พึงมีไฉไร. บทว่า **สมเพกขนฺติ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมเล็งเห็นโดยนัย โดยเหตุ โดยชอบ. บทว่า **มหตฺตํ** แปลว่า ความเป็นผู้ประเสริฐ. บทว่า **พฺรหฺมา** ได้แก่ มารดาบิดาทั้งหลาย เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ประเสริฐสุด เสมอด้วยพระพรหมของพวกบุตร. บทว่า **ปฺพพฺพาจริยา** ได้แก่ เป็นอาจารย์คนแรก. บทว่า **อาหุเนยฺยา** ได้แก่ เป็นผู้ควรรับของกำนับ คือเป็นผู้สมควรแก่สักการะทุกอย่าง บทว่า **อนฺเนน อโถ** ได้แก่ ทั้งข้าว ทั้งน้ำ. บทว่า **เปจฺจ** ความว่า ในที่สุดแห่งการทำกาลกิริยา (ตาย) บุตรนั้นไปจากโลกนี้แล้ว ย่อมบันเทิงอยู่ในโลกสวรรค์.

พระมหาสัตว์ ได้แสดงพระธรรมเทศนาจบลง ประคองว่าพลิกภูเขา สิบเจ็ดครั้ง ด้วยประการฉะนี้. พระราชาเหล่านั้น และหมู่พละนิกายแม่ทั้งหมด ได้สดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ต่างก็พากันเลื่อมใสแล้ว. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ จึงแนะนำพระราชาเหล่านั้น ให้ตั้งอยู่ในศีลห้า แล้วสั่งสอนว่า ขอ มหาบพิตรทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาทในบุญมีทานเป็นต้นเถิด แล้วส่งเสด็จ พระราชาเหล่านั้นกลับไป. พระราชาเหล่านั้นแม่ทั้งหมด ทรงปกครองราชสมบัติโดยธรรม ในเวลาสิ้นพระชนมายุ ก็ทรงกระทำเทพนครให้เต็ม. โสณบัณฑิต และนันทบัณฑิตดาบส ๒ พี่น้อง ได้ปฏิบัติบำรุงมารดาบิดา トラบจนถึงสิ้นอายุ ก็ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรงประกาศ สัจจะทั้งหลาย ในเวลาจบสัจจะ ภิกษุผู้เลื่อมมารดาบิดาได้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๑ - หน้าที่ 323

แล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า มารดาบิดาของเราในกาลนั้น ได้มาเป็นตระกูล
มหाराชในบัดนี้ พระเจ้ามนุชราชในกาลนั้น ได้มาเป็นพระสารีบุตร.

พระราชา ๑๐๑ พระองค์ ได้มาเป็นพระอสีติมหาเถระ และมาเป็นพระสาวก
อื่น ๆ. หมู่พลนิกาย ๒๔ อักโขภินิ ก็ได้มาเป็นพุทธบริษัท. นันทบัณฑิต
ได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วนโสณบัณฑิต ก็คือเราตถาคตนั่นเอง ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโสณนันทชาดก

จบอรรถกถาสัตตนิบาต ด้วยประการฉะนี้

รวมชาดกในสัตตนิบาตนั้น มี ๒ ชาดก คือ

กุสชาดก ๑ โสณนันทชาดก ๑ ชาดกทั้งสองนี้ปรากฏอยู่ในสัตตนิ-
บาต และอรรถกถา.

อสีตินิบาตชาดก

๑. จุลลหังสชาดก

ว่าด้วยพญาหงส์ติดบ่วง

[๑๖๓] ดูก่อนสุมุขะ ผุ่งหงส์พากันบินหนีไป
ไม่เหลือवलหลัง แม้ท่านก็จงไปเสียเถิด อย่าหวังอยู่ใน
ที่นี้เลย ความเป็นสหายในเราผู้ติดบ่วงย่อมไม่มี.

[๑๖๔] ข้าพระองค์จะฟังไปหรือไม่ฟังไป ความ
ไม่ตาย ก็ไม่ฟังมี เพราะการไปหรือการไม่ไปนั้น เมื่อ
พระองค์มีความสุขจึงอยู่ใกล้ เมื่อพระองค์ได้รับทุกข์
จะฟังจะไปอย่างไรได้ ความตาย พร้อมกับพระองค์
หรือว่าความเป็นอยู่เว้นจากพระองค์ ความตายนั้นแล
ประเสริฐกว่า เว้นจากพระองค์แล้ว ฟังเป็นอยู่จะ
ประเสริฐอะไร ข้าแต่พระมหाराชผู้เป็นจอมหงส์
ข้าพระองค์ฟังละทั้งพระองค์ผู้ทรงถึงทุกข์อย่างนี้ ข้อ
นี้ไม่เป็นธรรมเลย คติของพระองค์ ข้าพระองค์ยอม
ชอบใจ.

[๑๖๕] คติของเราผู้ติดบ่วงจะเป็นอื่นไปอย่าง-
ไรเล่า นอกจากเข้าโรงครวใหญ่ คตินั้นยอมชอบใจ
แก่ท่านผู้มีความคิดผู้พ้นแล้วอย่างไร ดูก่อนหงส์สุมุขะ
ท่านจะฟังเห็นประโยชน์อะไร ในการสิ้นชีวิตของเรา

และของท่านทั้งสอง หรือของพวกญาติที่เหลือ คู่ก่อน
ท่านผู้มีปีกทั้งสองดังสีทอง เมื่อท่านยอมสละชีวิตใน
เพราะคุณอันไม่ประจักษ์ ดังคนตาบอดกระทำแล้ว
ในที่มืด จะพึงยังประโยชน์อะไรให้รุ่งเรืองได้.

[๑๖๖] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าฝูงหงส์
ทั้งหลาย ทำไมหนอพระองค์จึงไม่ทรงรู้ธรรมในธรรม
ธรรมอันบุคคลเคารพแล้ว ย่อมแสดงประโยชน์แก่
สัตว์ทั้งหลาย ข้าพระองค์นั้นเพ่งเล็งอยู่ซึ่งธรรมและ
ประโยชน์อันตั้งขึ้นจากธรรม ทั้งเห็นพร้อมอยู่ซึ่ง
ความกักตึงในพระองค์ จึงมิได้เสียดายชีวิต ความที่
มิตรเมื่อระลึกถึงธรรมไม่พึงทอดทิ้งมิตรในยามทุกข์
แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต นี่เป็นธรรมของสัตบุรุษ
ทั้งหลายโดยแท้.

[๑๖๗] ธรรมนี้นั้นท่านประพจน์แล้ว และความ
กักตึงในเราก็ดำรงไว้แล้ว ท่านจงทำตามความปรารถนา
ของเรานี้เถิด ท่านเป็นอันเราอนุโมทนาแล้ว จงไปเสียด
เถิด คู่ก่อนท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ก็แลเมื่อกาล
ล่วงไปอย่างนี้ คือ เมื่อเราติดบ่วงอยู่ในที่นี้ ท่านพึง
กลับไป ปกครองหมู่ญาติทั้งหลายของเราให้จงดีเถิด.

[๑๖๘] เมื่อสุวรรณหงส์ตัวประเสริฐ ประพจน์
ธรรมอันประเสริฐ กำลังโต้ตอบกันอยู่ด้วยประการฉะนี้
นายพรานได้ปรากฏแล้ว เหมือนดังมัจจุราชปรากฏ

แก่นบุคคลผู้ป่วยหนัก ฉะนั้น สุวรรณหงส์ทั้งสอง
ก็เฝ้ากันมาสิ้นกาลนานนั้น เห็นศัตรูเดินมาแล้ว ก็
นิ่งเฉยมิได้เคลื่อนจากที่ ฝ่ายนายพรานผู้เป็นศัตรู
ของพวกนก เห็นพญาหงส์ตระกูลซึ่งเป็นจอมหงส์
กำลังเดินสายไปมาแต่ที่นั่น ๆ จึงรีบเดินเข้าไป ก็นาย
พรานนั้นครั้งรีบเดินเข้าไปแล้ว เกิดความสงสัยขึ้นว่า
หงส์ทั้งสองนั้นติดบ่วงหรือไม่ จึงค่อยลดความเร็วลง
ค่อย ๆ เดินเข้าไปให้ใกล้สุวรรณหงส์ทั้งสอง ได้เห็น
ตัวหนึ่งติดบ่วง อีกตัวหนึ่งไม่ติดบ่วง แต่มายืนอยู่
ใกล้ตัวติดบ่วง จึงเพ่งดูตัวที่ติดบ่วงผู้เป็นโทษ ลำดับ
นั้น นายพรานนั้นเป็นผู้มีความสงสัย จึงได้กล่าวถาม
สุมุขหงส์ผู้มีผิวพรรณเหลือง มีร่างกายใหญ่ เป็น
ใหญ่ในหมู่หงส์ ซึ่งยืนอยู่ว่า เพราะเหตุไรหนอ
พญาหงส์ตัวที่ติดบ่วงใหญ่ ย่อมไม่กระทำซึ่งทิศ
เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านผู้ไม่ติดบ่วงเป็นผู้มี
กำลัง จึงไม่บินหนีไป พญาหงส์ตัวนี้เป็นอะไรกับ
ท่านหรือ ท่านพ้นแล้วทำไมจึงยังเฝ้าหงส์ตัวติดบ่วงอยู่
หงส์ทั้งหลายพากันละทิ้งหนีไปหมด เพราะเหตุไร
ท่านจึงยังอยู่ตัวเดียว.

[๑๖๕] ดูก่อนนายพรานนก พญาหงส์นั้นเป็น
ราชาของเรา ทั้งเป็นเพื่อนเสมอด้วยชีวิตของเราด้วย
เราจึงไม่ละท่านไป จนกว่าจะถึงที่สุดแห่งกาลละ.

[๑๗๐] ก็ในพญาหงส์นี้จึงไม่เห็นบ่วงที่ดักไว้
ความจริงการรู้อันตรายของตน เป็นเหตุของบุคคล
ผู้ใหญ่ทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บุคคลผู้ใหญ่นั้น
ควรรู้อันตราย.

[๑๗๑] เมื่อใดมีความเสื่อม เมื่อนั้น สัตว์แม่
เข้าใกล้ข่ายหรือบ่วงก็ไม่รู้สึก ในเมื่อถึงคราวจะสิ้น
ชีวิต.

[๑๗๒] ลูกอ่อนท่านผู้มีปัญญามาก ก็แลบวง
ทั้งหลายที่เขาดักไว้มีมากอย่าง สัตว์ทั้งหลายยอมเข้า
มาติดบ่วงที่เขาดักอำพรางไว้ ในเมื่อถึงคราวจะสิ้น
ชีวิตอย่างนี้.

[๑๗๓] เอกก็การอยู่ร่วมกันกับท่านนี้ พึงมีสุข
เป็นกำไรหนอ และขอท่านอนุญาตแก่ข้าพเจ้าทั้งสอง
เถิด และขอท่านพึงให้ชีวิตแก่ข้าพเจ้าทั้งสองด้วยเถิด.

[๑๗๔] เรามีได้ผูกท่านไว้ และไม่ปรารถนาจะ
ฆ่าท่าน เชิญท่านรีบไปจากที่นี่ตามความปรารถนา
แล้วจงอยู่เป็นสุขตลอดกาลนานเถิด.

[๑๗๕] ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ โดย
เว้น จากชีวิตของพญาหงส์นี้ ถ้าท่านยินดีเพียง
ตัวเดียว ขอให้ท่านปล่อยพญาหงส์นี้ และจงกิน
ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทั้งสองเป็นผู้เสมอกัน ด้วยรูปทรง
ลักษณะและวัย ท่านไม่เสื่อมแล้วจากลาภ ขอท่านจง

เปลี่ยนข้าพเจ้ากับพญาหงส์นี้เถิด เชิญท่านพิจารณา
ดูในข้าพเจ้าทั้งสอง เมื่อท่านมีความปรารถนาเฉพาะ
ตัวเดียว จงเอาบ่วงผูกข้าพเจ้าไว้ก่อน จงปล่อย
พญาหงส์ในภายหลัง ถ้าท่านทำตามที่ข้าพเจ้าขอร้อง
ลากของท่านก็จะมีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน ทั้งท่าน
จะได้เป็นมิตรกับฝูงหงส์ตลอดชีวิต.

[๑๗๖] มิตรอำมาตย์ ทาส ทาสี บุตร ภรรยา
และพวกพ้องหมู่ใหญ่ทั้งหลาย จงดุพญาหงส์ตลอด
พ้นจากที่นี่ไปได้เพราะท่าน บรรดามิตรทั้งหลาย
เป็นอันมาก มิตรเช่นท่านนั้นหาไม่มีในโลกนี้ เหมือน
ท่านผู้เป็นเพื่อนร่วมชีวิต ของพญาหงส์ตลอดไม่
เรายอมปล่อยสหายของท่าน พญาหงส์จึงบินตาม
ท่านไปเถิด ท่านทั้งสองจงรีบไปจากที่นี่ตามความ
ปรารถนา จงรุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางหมู่ญาติ.

[๑๗๗] สุขุมหงส์มีความเคารพนาย มีความ
ปลื้มใจ เพราะพญาหงส์ตัวเป็นนายหลุดพ้นจากบ่วง
เมื่อจะกล่าววาจาอันรื่นหูได้กล่าวว่า ดูก่อนนายพราน
ขอให้ท่านพร้อมด้วยหมู่ญาติทั้งปวงจงเบิกบานใจ
เหมือนข้าพเจ้าเบิกบานใจในวันนี้ เพราะได้เห็น
พญาหงส์พ้นจากบ่วงฉะนั้น.

[๑๗๘] เชิญท่านมานี้ เราจักบอกท่านถึงวิธีที่
ท่านจักได้ทรัพย์เป็นลากของท่าน พญาหงส์ตลอด
นี้ยอมไม่มุ่งร้ายอะไร ๆ ท่านจงรีบไปภายในบุรี จง

แสดงข้าพเจ้าทั้งสองซึ่งไม่ติดบ่วงเป็นอยู่ตามปกติ จับอยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้าง แก่พระราชาวา ข้าแต่พระมหาราช หงส์ตระกูลทั้งสองนี้เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัศรมหาเสนาบดี พระราชาจอมประชาชนทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์นี้แล้ว ก็ะทรงปลาบปล้ำพระหฤทัย จักพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่ท่านโดยไม่ต้องสงสัย.

[๑๗๕] นายพรานได้สดับคำของหงส์สุमुखะ ดั่งนั้นแล้ว จัดแจงการงานเสร็จแล้ว รีบเข้าไปภายในบุรี แสดงหงส์ทั้งสองที่มีได้ติดบ่วง เป็นอยู่ตามปกติ จับอยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้าง แก่พระราชาวา ข้าแต่พระมหาราช หงส์ตระกูลทั้งสองนี้ เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัศรมหาเสนาบดี.

[๑๗๖] ก็หงส์ทั้งสองนี้มาอยู่ในเงื้อมมือของท่านได้อย่างไร ท่านเป็นพราน นำหงส์ซึ่งเป็นใหญ่กว่าหงส์ใหญ่ทั้งหลายมาในที่นี้ได้อย่างไร.

[๑๗๗] ข้าแต่พระจอมประชาภิกร ข้าพระองค์ติดบ่วงเหล่านี้ไว้ที่เปือกตม ซึ่งเป็นที่ ๆ ข้าพระองค์เข้าใจว่า จะกระทำความสิ้นชีวิตแก่นกทั้งหลายได้ พญาหงส์ได้มาติดบ่วงเช่นนั้น ส่วนหงส์ตัวนี้มีได้

ติดบ่วงของข้าพระองค์ แต่เข้ามาจับอยู่ใกล้ ๆ พญา-
หงส์นั้น ได้กล่าวกะข้าพระองค์ หงส์นี้ประกอบ
แล้วด้วยธรรม ได้กระทำความอันแสนยากที่บุคคล
ผู้มีชีวิตจะพึงทำได้ ประกาศภาวะอันสูงสุด
ของตน พยายามในประโยชน์ของนาย หงส์นี้ควร
จะมีชีวิตอยู่ ยอมสละชีวิตของตน มายืนสรรเสริญคุณ
ของนาย ร้องขอชีวิตของนาย ข้าพระองค์ได้สดับคำ
ของหงส์นี้แล้ว เกิดความเลื่อมใส จึงปล่อยพญาหงส์
นั้นจากบ่วง และอนุญาตให้กลับได้ตามสบาย สุมุข-
หงส์ตัวมีความเคารพนาย มีความปลื้มใจ เพราะ
พญาหงส์ตัวเป็นนายหลุดพ้นจากบ่วง เมื่อจะกล่าว
วาจาอันรื่นหู ได้กล่าวว่า ดูก่อนนายพราน ขอให้
ท่านพร้อมด้วยหมู่ญาติทั้งปวงจงเบิกบานใจ เหมือน
ข้าพเจ้าเบิกบานใจในวันนี้ เพราะได้เห็นพญาหงส์
พ้นจากบ่วง ฉะนั้น เสิญ์ท่านมานี้ เราจักบอกท่าน ถึง
วิธีที่ท่านจักได้ทรัพย์อันเป็นลาภของท่าน พญาหงส์
ชตวรรษนี้ย่อมไม่มุ่งร้ายอะไร ๆ ท่านจงรีบเข้าไปภายใน
บุรี จงแสดงข้าพเจ้าทั้งสองซึ่งไม่ติดบ่วง เป็นอยู่
ตามปกติ จับอยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้าง แก่พระราชว่า
ข้าแต่พระมหाराช หงส์ชตวรรษทั้งสองนี้เป็นอธิบดีแห่ง
หงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์
ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัครมหาเสนาบดี พระราชา

ผู้เป็นจอมประชาชน ทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์นี้
แล้ว จะทรงปราโมทย์ปลาบปลื้มพระหฤทัย จัก
พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่ท่าน โดยไม่ต้อง
สงสัย ข้าพระองค์จึงนำหงส์ทั้งสองนี้มา ตามคำของ
หงส์ตัวนี้อย่างนี้ และหงส์ทั้งสองนี้ ข้าพระองค์
อนุญาตให้ไปยังเขาจิตตภูฏานั้นแล้ว หงส์ตัวนี้ เป็นสัตว์
ประกอบด้วยธรรมอย่างยิ่ง ตกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรู
อย่างนี้ ได้ทำให้นายพรานเช่นข้าพระองค์ เกิดความ
เป็นผู้มีใจอ่อนโยน ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
ข้าพระองค์ ไม่เห็นเครื่องบรรณาการอย่างอื่นนอก
จากนี้ ที่จะนำมาถวายแต่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้
เป็นจอมมนุษย์ ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรดูเครื่อง
บรรณาการนั้น ณ บ้านพรานนกกั้งปวง.

[๑๘๒] พญาหงส์เห็นพระราชประทับนั่งบน
ตั้งทองอั่งดงาม เมื่อจะกล่าววาจาอันรื่นหู จึงได้ทูล
ว่า พระองค์ไม่มีโรคาพาธหรือ ทรงสุขสำราญดีอยู่
หรือ พระองค์ทรงปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้
โดยธรรมหรือ.

[๑๘๓] ดูก่อนพญาหงส์ เราไม่มีโรคาพาธ เรา
สุขสำราญดี อนึ่ง เราปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์
นี้โดยธรรม.

[๑๘๔] โทษอะไร ๆ ย่อมไม่มีในหมู่อำมาตย์
ของพระองค์แลหรือ อำมาตย์เหล่านั้น ย่อมไม่หวังยศ
ชีวิต เพราะประโยชน์ของพระองค์แลหรือ.

[๑๘๕] โทษอะไร ๆ ย่อมไม่มีในหมู่อำมาตย์
ของเรา และอำมาตย์เหล่านั้น ย่อมไม่หวังยศชีวิต
เพราะประโยชน์ของเรา.

[๑๘๖] พระอักรมเหสีของพระองค์ เป็นผู้
มีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีปกติตรัสวาจาอันนำ
รัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส พระรูปโณม และ
อิสริยยศ ทรงคล้อยตามพระราชอัธยาศัย ของพระองค์
แลหรือ.

[๑๘๗] พระอักรมเหสีของเรา เป็นผู้
มีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มีปกติตรัสวาจาอันนำรัก ทรง
ประกอบด้วยพระโอรส พระรูปโณม และอิสริยยศ
ทรงคล้อยตามอัธยาศัยของเรา.

[๑๘๘] ท่านตกอยู่ในเงื้อมมือของมหาศัตรู ได้
รับทุกข์ใหญ่หลวงไม่เบื่องตัน ฟังได้รับทุกข์นั้นบ้าง
แลหรือ นายพรานวิ่งเข้าไปโอบตีท่านด้วยท่อนไม้แล
หรือ เพราะว่าปกติของคนหยาบช้าเหล่านี้ ย่อมมี
เป็นประจําอย่างนั้น.

[๑๘๙] ข้าแต่พระมหाराช ในยามมีทุกข์อย่างนี้
ต้องมีความปลอดโปร่งใจ จริงอยู่ นายพรานนี้ มิได้

ทำอะไร ๆ ในข้าพระองค์ทั้งสองเหมือนศัตรู นายพรานค่อย ๆ เดินเข้าไปและได้ปราศรัยขึ้นก่อน ในกาลนั้น สุขุมหงส์บัณฑิตนี้ได้กล่าวตอบ นายพราน ได้ฟังคำของสุขุมหงส์นั้นแล้ว ก็เกิดความเสียใจ ปลอยข้าพระองค์จากบ่วงนั้น และอนุญาตให้ข้าพระองค์กลับได้ตามสบาย สุขุมหงส์ปรารภนาถรภัยเพื่อ นายพรานนี้ จึงคิดชวนกันมาในสำนักของพระองค์ เพื่อประโยชน์แก่นายพรานนี้.

[๑๕๐] ก็การทำนทั้งสองมาในที่นี้ เป็นการมาดีแล้ว และเราก็มีความปรารถนาเพราะได้เห็นท่านทั้งสอง แม้นายพรานนี้ก็จะได้ทรัพย์อันมากมายตามที่ เขาปรารถนา.

[๑๕๑] พระราชาผู้เป็นจอมมนุษย์ ทรงยังนายพรานให้เฝ้าด้วยโศกสมบัติทั้งหลาย พญาหงส์ได้กล่าววาจาอันรื่นหู อนุโมทนา.

[๑๕๒] ได้ยินว่า อำนาจของเราผู้ทรงธรรม ย่อมเป็นไปในที่เท่าใด ที่เท่านั้นมีประมาณน้อย ความเป็นใหญ่ในที่ทั้งปวงจงมีแก่ท่าน ขอท่านจงปกครองตามปรารถนาเถิด ทานวัตถุที่ดี เครื่องอุปโภคที่ดีและสิ่งอื่นใดที่เข้าไปสำเร็จประโยชน์ เราขอยกสิ่งนั้น ๆ ซึ่งล้วนเป็นของปลื้มใจให้แก่ท่าน และขอสละความ เป็นใหญ่ให้แก่ท่าน.

[๑๕๓] ก็ถ้าว่า สุขุมหงส์บัณฑิตนี้สมบุรณ์ด้วย
ปัญญา พึงเจรจาแก่เราตามปรารถนา ข้อนั้นพึงเป็นที่
รักอย่างยิ่งของเรา.

[๑๕๔] ข้าแต่มหाराช ได้ยินว่า ข้าพระองค์
หาอาจจะพูดสอดขึ้นในระหว่าง เหมือนพญานาคเลื้อย
เข้าไปภายในศิลาจะนั้นไม่ ข้อนั้นไม่เป็นวินัยของ
ข้าพระองค์ พญาหงส์ประเสริฐกว่าข้าพระองค์ และ
พระองค์ก็สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งหลาย เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
จอมมนุษย์ ทั้งสองพระองค์ควรแก่การบูชาด้วยเหตุ
มากมาย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์ เมื่อพระองค์
ทั้งสองกำลังตรัสกันอยู่ เมื่อการวินิจฉัยกำลังเป็นไป
อยู่ ข้าพระองค์ผู้เป็นสาวก ไม่พึงพูดสอดขึ้นใน
ระหว่าง.

[๑๕๕] ได้ยินว่า นายพรานกล่าวโดยความจริง
ว่า สุขุมหงส์เป็นบัณฑิต เพราะวานัยเช่นนี้ไม่พึงมี
แก่บุคคลผู้ไม่ได้รับอบรมเลย ความมีปกติอันเลิศ
และสัตว์อันอุดมอย่างนี้ มีเพียงเท่าที่เราเห็นแล้ว เรา
ไม่ได้ดีเห็นผู้อื่นเป็นเช่นนี้ เราจึงยินดีด้วยปกติและ
วาจาอันไพเราะของท่านทั้งสอง ก็การที่เราพึงเห็นท่าน
ทั้งสองได้นาน ๆ เช่นนี้ เป็นความพอใจของเราโดยแท้.

[๑๕๖] กิจใดที่บุคคลพึงกระทำในมิตร กิจนั้น
พระองค์ทรงกระทำแล้ว ในข้าพระองค์ทั้งสอง ข้า-

พระองค์ทั้งสอง ย่อมเป็นผู้อันพระองค์คงปล่อยด้วยความรักดีในข้าพระองค์ทั้งสอง โดยไม่ต้องสงสัย ก็ความทุกข์คงเกิดขึ้นในหมู่หงส์เป็นอันมากโน้นเพราะมิได้เห็นข้าพระองค์ทั้งสอง ในระหว่างญาติหมู่ใหญ่เป็นแน่ ข้าแต่พระองค์ผู้ปราบปรามศัตรู ข้าพระองค์ทั้งสอง อันพระองค์ทรงอนุญาต กระทำประทักษิณพระองค์แล้ว ฟังไปพบญาติทั้งหลาย เพื่อกำจัดความเศร้าโศกของหงส์เหล่านั้น ข้าพระองค์ย่อมจะได้ปิติอันไพบูรณ์ เพราะได้มาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงพระเจริญโดยแท้ การสงเคราะห์ญาตินี้เป็นประโยชน์อันใหญ่หลวงแท้.

[๑๕๗] พญาหงส์เศรษฐี ครั้นกราบทูลพระเจ้าสาคลราชผู้เป็นจอมประชาชนเช่นนี้แล้ว ได้เข้าไปหาหมู่ญาติ เพราะอาศัยเขานอนสูงที่สุด หงส์เหล่านั้นเห็นหงส์ทั้งสองผู้ยิ่งใหญ่มิได้ป่วยเจ็บกลับมา ต่างก็สงสัยว่า เกก เกิดเสียงอ้ออิ่งทั่วไป หงส์ที่เคารพนายได้ที่ฟังเหล่านั้น ต่างก็โสมนัสยินดี เพราะนายรอดพ้นภัย พวกกันห้อมล้อมนายโดยรอบ ๆ.

[๑๕๘] ประโยชน์ทั้งปวง ของชนทั้งหลายผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตร ย่อมสำเร็จผลเป็นสุข เปรียบเหมือนหงส์เศรษฐีทั้งสองได้กลับมาอยู่ใกล้หมู่ญาติฉะนั้น.

อรรถกถาสีตินิบาต

อรรถกถาจุลหังสชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภ การเสียดชะชีวิตของท่านพระอานนทเถระ จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มี คำเริ่มต้นว่า สุมุข ดังนี้.

ความพิสดารว่า บรรดาพวกนายขมังธนู ที่พระเทวทัตเสี้ยมสอนให้ ไปปลงพระชนม์พระตถาคตเจ้าเหล่านั้น คนที่ถูกส่งไปก่อนเขาทั้งหมดกลับมา รายงานว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ กระผมไม่อาจที่จะปลงพระชนม์พระผู้มี พระภาคเจ้าพระองค์นั้นได้เลย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมี ฤทธานุภาพใหญ่หลวงยิ่งนัก พระเทวทัตนั้นจึงกล่าวว่า เออช่างเถอะ เจ้าไม่ ต้องปลงพระชนม์พระสมณโคดมดอก เราจักปลงพระชนม์พระสมณโคดม เอง เมื่อพระตถาคตเจ้าเสด็จจกรมอยู่ ณ ร่มเงาเบื้องหลังแห่งภูเขาคิชฌกูฏ ตนจึงขึ้นไปบนภูเขาคิชฌกูฏเอง แล้วลี้ภัยลี้ภัยก่อนใหญ่ด้วยกำลังแห่งเครื่อง ยนต์ ด้วยคิดว่า เราจักปลงพระชนม์พระสมณโคดมด้วยศิลาก้อนนี้. ในกาล นั้น ยอดเขาสองยอดก็รับเอาศิลาที่กลิ้งตกลงไปนั้นไว้ได้. แต่สะเก็ดศิลาที่ กระเทาะจากศิลาก้อนนั้น กระเด็นไปต้องพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำพระ- โลहितให้ห้อขึ้นแล้ว เวหนามีกำลังเป็นไปทั่วแล้ว. หมอชีวกกระทำการผ่า พระบาทของพระตถาคตเจ้าด้วยศัสตรา เอาเลือดร้ายออก นำเนื้อร้ายออกจน หมด ชำระล้างแผลสะอาดแล้ว ใส่งยากระทำให้พระองค์หายจากพระโรค. พระ- ศาสดาทรงหายเป็นปกติดีแล้ว มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมเป็นบริวาร เสด็จ เข้าไปยังพระนครด้วยพระพุทธรูปใหญ่ทีเดียว.

ลำดับนั้น พระเทวทัตมองเห็นดังนั้น จึงคิดว่า ใคร ๆ เห็นพระสรีระอันถึงแล้ว ซึ่งส่วนอันเลิศด้วยพระรูปพระโฉมของพระสมณโคดม ถ้าเป็นมนุษย์ ก็ไม่อาจที่จะเข้าไปทำร้ายได้ ก็ข้างของพระราชาชื่อนว่า นาลาคิริ มีอยู่ข้างนั้นเป็นข้างที่ครุร้ายกาจ ฆ่ามนุษย์ได้ เมื่อไม่รู้จักคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ จักยังพระสมณโคดมนั้นให้ถึงความสิ้นชีวิตได้ เธอจึงไปทูลเนื้อความนั้นแด่พระเจ้าอชาตศัตรูราช พระราชาทรงรับรองว่าดีละ ดังนี้แล้วรับสั่งให้เรียกหานายหัตถาจารย์มาแล้ว ทรงพระบัญชาว่า แน่ะเจ้า พຽงนี้เจ้าจงมอมข้างนาลาคิริให้มันเมาแล้วจงปล่อยไปบนถนน ที่พระสมณโคดมเสด็จมา แต่เช้าทีเดียว แม้พระเทวทัตก็ตามนายหัตถาจารย์นั้นว่า ในวันอื่น ๆ ข้างนาลาคิริ ค่อมสุราก็หม้อ เมื่อเขาบอกให้ทราบว่ามี ๘ หม้อ พระคุณเจ้าผู้เจริญจึงกำชับว่า พຽงนี้ท่านจงให้ข้างนั้นค่อมเพิ่มขึ้นเป็น ๑๖ หม้อแล้ว พึงกระทำให้มีหน้าเฉพาในถนนที่พระสมณโคดมเสด็จผ่านมา. นายหัตถาจารย์นั้น ก็รับรองเป็นอันดี พระราชาให้ราชบุรุษเที่ยวตักลงประกาศไปทั่วพระนครว่า พຽงนี้นายหัตถาจารย์จักมอมข้างนาลาคิริให้มันเมาแล้ว จักปล่อยในนคร ชาวเมืองทั้งหลาย พึงรีบกระทำกิจที่จำต้องกระทำเสียให้เสร็จแต่เช้าทีเดียว แล้วอย่าเดินระหว่างถนน. แม้พระเทวทัตลงจากพระราชนิเวศน์แล้วก็ไปยังโรงข้าง เรียกคนเลี้ยงข้างมาสั่งว่า คุณก่อนนายทั้งหลาย เราสามารถจะลดคนมีตำแหน่งสูงให้ต่ำและเลื่อนคนมีตำแหน่งต่ำให้สูงขึ้น ถ้าพวกเจ้าต้องการยศ พຽงนี้เข้า จงช่วยกันเอาเหล้าอย่างแรง กรอกข้างนาลาคิริให้ได้ ๑๖ หม้อ ถึงเวลาพระสมณโคดมเสด็จมา จงช่วยกันแทงข้างด้วยปลายหอกซัด ยั่วยุให้มันอาละวาดให้ทำลายโรงข้าง ช่วยกันล่อให้หันหน้าตรงไปในถนนที่พระสมณโคดมเสด็จมา แล้วให้พระสมณโคดมถึงความสิ้นชีวิต. พวกคนเลี้ยงข้างเหล่านั้น พวกนี้รับรอง

เป็นอันดี. พุทธการณอันนั้นได้เชิงแซ่ไปทั่วพระนคร. เหล่าอุบาสกผู้นับถือ พระพุทธเจ้า. พระธรรม พระสงฆ์ ได้ทราบข่าวนั้น ก็พากันไปเข้าเฝ้าพระ- ศาสดากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเทวทัตสมคบกันกับพระเจ้า อชาศัตถุราช ให้ปล่อยช้างนาลาคีรีในหนทางที่พระองค์จะเสด็จไปในวันพรุ่ง นี้ เพราะฉะนั้นในวันพรุ่งนี้ ขอพระองค์อย่าได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตเลย จง ประทับอยู่ในที่นี้เถิด พวกข้าพระองค์ จักถวายภิกษา แก่ภิกษุสงฆ์มีพระ พุทธองค์เป็นประมุขในวิหารนี้แล. พระศาสดามีได้ตรัสรับคำว่า พรุ่งนี้เราจัก ไม่เข้าไปบิณฑบาต ทรงพระดำริว่า ในวันพรุ่งนี้ เราจักทรมานช้างนาลาคีรี กระทำปาฏิหาริย์ทรมานพวกเดียรฉิย์ จักเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์. มี ภิกษุแวดล้อมเป็นบริวาร ออกจากพระนครไปยังพระเวฬุวันมหาวิหารที่เดียว. พวกชนชาวเมืองราชคฤห์ จักถือเอาภาชนกัตเป็นอันมากมายังวิหารเวฬุวัน เหมือนกัน พรุ่งนี้ โรงกัตจักมีในวิหารที่เดียว แล้วทรงรับอาราธนาแก่พวก อุบาสกเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ พวกอุบาสกเหล่านั้นทราบความว่า ทรงรับอาราธนา ของพระตถาคตเจ้าแล้ว จึงพากันกล่าวว่า พวกเราจักนำภาชนกัตมาถวายทาน ในวิหารที่เดียว แล้วหลีกไป.

แม้พระศาสดาทรงแสดงธรรมในปฐมยาม ทรงแก้ปัญหาของเทวดา ในมัชฌิมยาม ทรงสำเร็จสี่หไสยასันในส่วนแรกแห่งปัจฉิมยาม ทรงเข้าผล สมာบัติในส่วนที่ ๒ แห่งปัจฉิมยาม ในส่วนที่ ๓ แห่งปัจฉิมยาม ทรงเข้า พระกรุณาสมบัติ ทรงตรวจดูเหล่าเวไนยสัตว์อันมีอุปนิสัยที่จะได้ตรัสรู้ธรรม พิเศษ ทอดพระเนตรเห็นการตรัสรู้ธรรมของสัตว์ ๘,๔๐๐ ในเวลาการทรง ทรมานช้างนาลาคีรี ครั้นราตรีกาลสว่างไสวแล้ว ก็ทรงกระทำการชำระพระ- สตรีระแล้ว ตรัสเรียกพระอานนทผู้มีอายุมาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนอานนท์ เธอจง

บอกแก่ภิกษุแม่ทั้งหมดในมหาวิหาร ๑๘ แห่ง อันตั้งเรียงรายอยู่ในเมือง
ราชคฤห์เพื่อให้เข้าไปในเมืองราชคฤห์พร้อมกันกับเรา. พระเถระได้กระทำตาม
พระพุทธรูทีกาแล้ว. พวกภิกษุทั้งหมดมาประชุมกันในพระเวฬุวัน พระศาสดา
มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมเป็นบริวาร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังเมืองราชคฤห์.
ลำดับนั้น พวกคนเลี้ยงช้างก็ปฏิบัติตามพระเทวทัตสั่ง. สมาคมใหญ่ได้มีแล้ว
พวกมนุษย์ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธากล่าวกันว่า ได้ยินว่า ในวันนี้ พระพุทธเจ้า
ผู้มหานาคกับช้างนาฬาคีรีซึ่งเป็นสัตว์ดิรัจฉาน จักกระทำสงครามกัน พวกเรา
จักได้เห็นการทรมานช้างนาฬาคีรีด้วยพุทธลีลา อันหาที่เปรียบมิได้ จึงพากัน
ขึ้นสู่ปราสาทห้องแถวและหลังคาเรือนแล้วยืนดู. ฝ่ายพวกมัจฉาทิฎฐิผู้หาศรัทธา
มิได้ก็พากันกล่าวว่า ช้างนาฬาคีรีเชือกนี้ดูร้ายกาจ หม่อมมนุษย์ได้ไม่รู้จักคุณ
แห่งพระพุทธเจ้าเช่นกัน วันนี้ช้างเชือกนั้น จักขยี้สระอันมีพรรณดุจทองคำ
ของพระโคตม จักให้ถึงความสิ้นชีวิต พวกเราจักได้เห็นหลังปัจจามิตรในวัน
นี้ทีเดียว แล้วได้พากันขึ้นไปยืนดูบนต้นไม้และปราสาทเช่นกัน. แม้ช้าง
นาฬาคีรีพอเหลือบเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา จึงยังมนุษย์ทั้งหลายให้สะดุ้ง
กลัว ทำลายบ้านเรือนเป็นอันมาก ขยี้บดเกวียนเสียดเหล็กละเอียดเป็นหลายเล่ม
ยกวงงขึ้นชู มีหูกางหางชี้ วิ่งรี่ไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า ประหนึ่งว่า
ภูเขายิ่งเข้าทับพระพุทธองค์ ฉะนั้น. ภิกษุทั้งหลายเห็นดังนั้น จึงกราบทูล
เนื้อความนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ช้างนาฬาคีรีเชือก
นี้ ดูร้ายกาจหม่อมมนุษย์ได้ วิ่งตรงมานี้ ก็ช้างนาฬาคีรีนี้มิได้รู้จักพระพุทธคุณ
เป็นต้นแล ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงเสด็จกลับเถิด พระเจ้าข้า ขอพระสุคตเจ้า
จงเสด็จกลับเสียดเถิด. พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่า
ได้กลัวไปเลย เรามีกำลังสามารถพอที่จะทรมานช้างนาฬาคีรีเชือกนี้ได้.

ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรผู้มีอายุ ทูลขอโอกาสกะพระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมดาว่ากิจที่บังเกิดขึ้นแก่บิดา ย่อมเป็นภาระของบุตรคนโต ข้าพระองค์ผู้เดียวจะขอทรมานช้างเชือกนี้. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงตรัสห้ามพระสารีบุตรนั้น ว่าดูก่อนสารีบุตร ขึ้นชื่อว่า กำลังแห่งพระพุทธเจ้า เป็นอย่างหนึ่ง ส่วนกำลังของพวกสาวกเป็นอีกอย่างหนึ่ง เธอจงยับยั้งอยู่เถิด. พระเถระผู้ใหญ่ ๘๐ โดยมากต่างก็พากันทูลขอโอกาสอย่างนี้เหมือนกัน. พระศาสดาตรัสห้ามพระมหาเถระเหล่านั้นแม่ทั้งหมด. ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ ไม่สามารถจะทนได้อยู่ได้ ด้วยความรักมีกำลังในพระศาสดาจึงคิดว่า ช้างเชือกนี้ จงฆ่าเราเสียก่อนเถิด ดังนี้แล้ว ขอมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่พระตถาคตเจ้า ได้ออกไปยืนอยู่เบื้องพระพักตร์แห่งพระศาสดา. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงตรัสกะท่านว่า อานนท์ เธอจงหลีกไป อานนท์ เธอจงหลีกไป เธออย่ามาขึ้นขวางหน้าตถาคต. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ช้างเชือกนี้ดุร้ายกาจฆ่ามนุษย์ได้ เป็นเช่นกับไฟบรรลัยกัลป์ จงฆ่าข้าพระองค์เสียก่อนแล้ว จึงมายังสำนักของพระองค์ในภายหลัง. พระอานนทเถระ แม้ถูกพระศาสดาตรัสห้ามอยู่ถึง ๓ ครั้ง ก็ยังคงยืนอยู่อย่างนั้นทีเดียวมิได้ถอยกลับมา. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงให้พระอานนท์ถอยกลับมาด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ แล้วประทับยืนอยู่ในระหว่างภิกษุทั้งหลาย. ในขณะนั้น หญิงคนหนึ่งเห็นช้างนาลาคิริ มีความสะดุ้งกลัวยอมรณภัย จึงวิ่งหนี ทิ้งทารกที่ตนอุ้มเข้าสะเอวไว้ในระหว่างกลางแห่งช้างและพระตถาคตเจ้า แล้ววิ่งหนีไป. ช้างวิ่งไล่ตามหญิงนั้นแล้วกลับมาอยู่ที่ใกล้ทารก. ทารกจึงร้องเสียงดัง พระศาสดาทรงแผ่เมตตาไปยังช้างนาลาคิริ ทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะยิ่งนักคุณเสียงพรหม รับสั่งร้องเรียกว่า เนะ เจ้าช้างนาลาคิริที่เจริญ เขาให้เจ้าค่อมเกล้าถึง ๑๖ หม้อ มอมเมาเสียจนมีนมัว

ไว้ว่าเขากระทำเจ้าด้วยประสงค์ว่า จักให้จับคนอื่นก็หาไม่ แต่เขากระทำด้วย
ประสงค์จะให้จับเรา เจ้าอย่าเที่ยวอาละวาดให้เมียขยาโดยใช้เหตุเลย จงมานี้เกิด
ช้านาลาคิริเชือกนั้น พอได้ยินพระดำรัสของพระศาสดา จึงลืมหันดูพระรูป
อันเป็นสิริของพระผู้มีพระภาคเจ้า กลับได้ความสังเวชใจ หายเมาสุราด้วยเดช
แห่งพระพุทธเจ้า จึงห้อยวงและลดหูทั้งสองข้าง ไปหมอบอยู่แทบพระบาท
ทั้งสองของพระตถาคตเจ้า.

ลำดับนั้น พระศาสดาจึงตรัสกะช้านาลาคิริว่า คุณก่อนเจ้าช้าน
าลาคิริ เจ้าเป็นช่างสัตว์คิริจณาน เราเป็นพุทธะเหล่าช่างตัวประเสริฐ ตั้งแต่
นี้ไป เจ้าจงอย่าคร่ำครวญ อย่าหยาบคาย อย่าฆ่ามนุษย์ จงได้เฉพาะจึงเมตตาคิด
ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาออกไปลูบที่กระพองแล้ว ตรัสพระคาถาว่า

เจ้าช่างมึงวง เจ้าอย่าเบียดเบียนช่างตัวประเสริฐ

(หมายถึงพระตถาคตเจ้า) แน่ะเจ้าช่างมึงวง เพราะว่า

การเบียดเบียนช่างตัวประเสริฐ เป็นเหตุนำความทุกข์

มาให้ แน่ะเจ้าช่างมึงวง ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาจนกาล

บัดนี้ ผู้ฆ่าช่างตัวประเสริฐ ย่อมไม่ได้พบสุคติเลย

เจ้าอย่าเมา เจ้าอย่าประมาท ด้วยว่าผู้ประมาทแล้ว

ย่อมไปสู่สุคติไม่ได้ เจ้าจงกระทำหนทางที่จะพาตัวเจ้า

ไปสู่สุคติเถิด.

พระศาสดาทรงแสดงธรรมด้วยประการฉะนี้ สรรีระทั้งสี่ของช้านั้น
ได้เป็นร่างกายมีปีติถูกต้องแล้วหาระหว่างกันมิได้. ถ้าไม่เป็นสัตว์คิริจณาน
ก็จักได้บรรลุโศคาปัตติผล. มนุษย์ทั้งหลายเห็นปาฏิหาริย์นั้น ต่างพากันส่งเสียง
ปรบมืออยู่อื้ออึง พวกที่เกิดความโสมนัสยินดีก็โยนเครื่องอาภรณ์ต่าง ๆ ไป

เครื่องอาภรณ์เหล่านั้น ก็ไปปกคลุมสระของช้าง. ตั้งแต่วันนั้นมา ช้าง
นาลาคิริก็ปรากฏนามว่า **ชนปาลกะ** ก็ในขณะนั้น สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ในสมาคม
แห่งช้างชนปาลกะก็ได้ค้ำน้ำอมฤต. พระศาสดาทรงให้ช้างชนปาลกะตั้งอยู่ใน
ศีล ๕ ประการ ช้างนั้นก็เองวงคูดละอองธุลีพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วเอาไปรยลงบนหัวของตน ย่อตัวถอยหลังออกมายืนอยู่ที่อุچار พอ
แลเห็นถวายเป็นมงคลพระศพลกลับเข้าไปยังโรงช้าง. ตั้งแต่วันนั้นมา ช้าง
นาลาคิรินั้นก็กลายเป็นช้างที่ได้รับการฝึกแล้วเชือกหนึ่ง ในบรรดาช้างที่ได้
รับการฝึกแล้วทั้งหลายอย่างนี้ ไม่เคยเบียดเบียนใครให้เดือดร้อนอีกต่อไปเลย.
พระศาสดาทรงสำเร็จสมดังมโนรถแล้ว ทรงอธิษฐานว่า ทรัพย์สิ่งของอันใด
อันผู้ใดทิ้งไว้แล้ว ทรัพย์สิ่งของอันนั้นจงเป็นของผู้นั้นตามเดิม แล้วทรง
พระดำริว่า วันนี้เราได้กระทำปาฏิหาริย์อย่างใหญ่แล้ว การเที่ยวจาริกไปเพื่อ
บิณฑบาตในพระนครนี้ไม่สมควร ทรงทรมานพวกเดียรถีย์แล้ว มีภิกษุสงฆ์
แวดล้อมเป็นบริวาร ประคองชัฏริย์ที่มีหัยชนะแล้วเสด็จออกจากพระนคร
ทรงดำเนินไปยังพระวิหารเวฬุวันทีเดียว. แม้พวกชนชาวเมืองก็พากันถือเอา
ข้าวน้ำและของเคี้ยวเป็นอันมากไปยังวิหาร ยังมหาทานให้เป็นไปทั่วแล้ว ใน
เวลาเย็นวันนั้น ภิกษุทั้งหลายประชุมกันเต็มธรรมสภาสนทนากันว่า คุณก่อน
อาวุโสทั้งหลาย พระอานนทเถระเจ้าผู้มีอายุ ได้ยอมเสียสละชีวิตของท่านเพื่อ
ประโยชน์แก่พระตถาคตเจ้า ชื่อว่ากระทำความที่กระทำได้ยาก ท่านเห็นช้าง
นาลาคิริแล้ว แม้ถูกพระศาสดาตรัสห้ามอยู่ถึง ๓ ครั้ง ก็ยังไม่ถอยไป คุณก่อน
อาวุโสทั้งหลาย นำสรรเสริญพระอานนทเถระเจ้าผู้มีอายุ กระทำสิ่งซึ่งยากที่จะ
กระทำได้. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงสดับถ้อยคำสรรเสริญเกียรติคุณของ
พระอานนทนั้น ด้วยโศดธาตุดังทิพย์ จึงทรงพระดำริว่า ถ้อยคำสรรเสริญ

เกียรติคุณของอานนท์กำลังเป็นไปอยู่ เราควรจะไปในที่นั้น จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี เสด็จไปยังโรงธรรมสภาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วันนี้พวกเธอกำลังสนทนากันด้วยเรื่องอะไรเล่าหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบว่า เรื่องชื่อนี้พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสว่า ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงเมื่อกาลก่อน ครั้งอานนท์เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ก็ได้เคยสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ (เรา) ตถาคตแล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้วได้ทรงนิ่งเฉยอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลอาราธนา จึงได้ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า **สาคละ** สวราชสมบัติอยู่โดยธรรมในสาคลนคร ในแคว้นมहिสะ. ในกาลนั้น ในหมู่บ้านนายพรานแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่ไกลจากพระนคร มีนายพรานคนหนึ่งเอาบ่วงดักนกมาเที่ยวขายในพระนครเลี้ยงชีวิตอยู่. ก็ในที่ที่ไม่ไกลจากพระนคร มีสระบัวหลวงอยู่สระหนึ่งชื่อมานุสิยะ สระกว้างยาวประมาณ ๑๒ โยชน์ สระนั้นคาคายไปด้วยดอกบัว ๕ ชนิด. มีหมูนกต่างเพศต่างพรรณมาลงที่สระนั้น นายพรานนั้นดักบ่วงไว้ โดยมีได้เลือกว่าเป็นนกชนิดใด. ในกาลนั้น พญาหงส์ชตรฐ มีหงส์เก้าหมื่นหกพันตัวเป็นบริวารอาศัยอยู่ในถ้ำทองใกล้ภูเขาจิตตภูฏ. มีหงส์ตัวหนึ่งชื่อ **สุมุชะ** ได้เป็นเสนาบดีของพญาหงส์นั้น กาลครั้งนั้น หงส์ทอง ๒ - ๓ ตัวจากฝูงหงส์นั้น บินไปยังมานุสิยะสระ เทียวไปในสระนั้น ซึ่งมีที่หากินอย่างพอเพียงตามความสบาย แล้วกลับมายังภูเขาจิตตภูฏ บอกแก่พญาหงส์ชตรฐว่า ข้าแต่มหाराช มีสระบัวแห่งหนึ่ง ชื่อมานุสิยะ อยู่ในถิ่นของมนุษย์ มีที่เทียวแสวงหาอาหารอย่างสมบูรณ์ พวกข้าพเจ้าจะไปหาอาหารในสระนั้น พญาหงส์นั้นจึงห้ามว่า ขึ้นชื่อว่าถิ่นของมนุษย์ ย่อมเป็นที่น่ารังเกียจ มากไปด้วยภัยเฉพาะหน้า อย่าได้ชอบใจแก่พวกเจ้าเลย คุณหงส์เหล่านั้นรบเร้าอยู่

บ่อยๆ จึงกล่าวว่า ถ้าสระนั้น ย่อมเป็นที่ถูกใจของพวกท่าน เราก็จะไป
ด้วยกัน จึงพร้อมด้วยบริวารได้ไปยังสระนั้น พญาหงส์ทรงฐนั้น พอร่อนลง
จากอากาศ ก็เอาเท้าดำเข้าไปติดบ่วงอยู่ที่เดียว. ลำดับนั้น บ่วงของนายพราน
นั้น ก็รัดเท้าเอาไว้แน่น คุจถูกรัดด้วยซี่เหล็กฉะนั้น. ลำดับนั้นพญาหงส์จึง
คุจบ่วงมาด้วยคิดว่า เราจักทำบ่วงให้ขาด ครั้งแรกหนึ่งถลอกปอกหมด
ครั้งที่สองเนื้อขาด ครั้งที่สามเอ็นขาด ในครั้งที่สี่บ่วงนั้นเข้าไปถึงกระดูก
โลหิตไหลนอง เวณามีกำลังเป็นไปทั่วแล้ว. พญาหงส์นั้น จึงคิดว่า ถ้าเรา
ร้องว่าติดบ่วง พวกญาติของเราก็จะพากันสะอื้นตกใจกลัว ไม่ทันได้กินอาหาร
ถูกความหิวแผดเผาแล้ว ก็จะไม่ไปตกลงในมหาสมุทรเพราะหมดกำลัง.
พญาหงส์นั้นพยายามอดใจทนต่อทุกขเวทนา จนถึงเวลาพวกหงส์ที่เป็นญาติ
ทั้งหลายกินอาหารอิ่มแล้ว กำลังเล่นเพลินอยู่ จึงร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังว่า
ติดบ่วง. หงส์ทั้งหลายได้ยินเสียงดังนั้น มีความกลัวต่อมรณภัยเป็นกำลัง
ต่างก็คุ้มกันเป็นพวก ๆ บ่ายหน้าไปยังภูเขาคิตตภูฏบินไปโดยเร็ว เมื่อหงส์
เหล่านั้นพากันกลับไปหมดแล้ว สุขุมหงส์ที่เป็นเสนาบดีคิดว่า ภัยนี้บังเกิดขึ้น
แก่มหाराชของเราหรือไม่หนอ เราจักทราบถึงเรื่องนั้น จึงบินไปโดยเร็วไว
มองไม่เห็นพระมหาสัตว์ ในระหว่างหมู่หงส์ที่ไปอยู่ข้างหน้า จึงมาคั่นคูฝูงกลาง
ก็มีได้เห็นพระมหาสัตว์แม้ในที่นั้น จึงตรวจค้นฝูงสุดท้ายก็มีได้เห็นพระ-
มหาสัตว์ แม้ในที่นั้นอีก จึงแน่ใจว่า ภัยนั้นบังเกิดขึ้นแก่พญาหงส์นั้น โดย
ไม่ต้องสงสัยทีเดียว จึงรีบกลับมายังที่เดิมเห็นพระมหาสัตว์ติดบ่วงยื่นเกาะอยู่
บนหลังตม มีโลหิตไหลนองทนทุกขเวทนาอย่างสาหัส จึงบอกว่า ข้าแต่มหाराช
ขอพระองค์อย่าได้กลัวไปเลย แล้วกล่าวว่า ข้าพระองค์จักสละชีวิตของข้าพระองค์
จักยังพระองค์ให้หลุดจากบ่วง จึงบินร่อนลงมาปลอบพระมหาสัตว์เกาะอยู่บน

หลังตม. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะทอดลงใจสูมุขหงส์นั้น จึงกล่าว
คาถาเป็นปฐมว่า

ดูก่อนสูมุขะ ผุงหงส์พากันบินหนีไปไม่เหลียว-
หลัง แม้ท่านก็จงไปเสียเถิด อย่าหวังอยู่ในที่นี้เลย
ความเป็นสหายในเราผู้ติดบ่วง ย่อมไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุวิจินนุตา ได้แก่ ไม่หวังใยด้วย
ความรัก คือด้วยความอาลัย. บทว่า ปกุกมมุตติ ความว่า พญาหงส์นั้น
กล่าวว่า ผุงหงส์ทั้งหลายซึ่งล้วนเป็นหมู่ญาติของเรา เป็นจำนวนหงส์มีประมาณ
เก้าหมื่นหกพันตัวเหล่านั้น มิได้มองดูเราด้วยอำนาจความอาลัยรัก ทั้งเราแล้ว
บินหนีไปหมด ถึงตัวท่านก็จงรีบหนีไปเสียเถิด อยู่หวังการอยู่ในที่นี้เลย
ด้วยว่า ชื่นเชื่อว่า ความเป็นสหายในตัวเรา ย่อมไม่มีผลเพราะการติดบ่วงอย่างนี้
อธิบายว่า บัดนี้เราไม่อาจที่จะกระทำกิจด้วยความเป็นสหายสักน้อยหนึ่งแก่ท่าน
ได้เลย เราไม่สามารถจะกระทำอุปการะได้ จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน ท่าน
อย่าชักช้าเลย จงรีบบินหนีไปเสียเถิดนะ.

เบื้องหน้าแต่นั้น สูมุขหงส์กล่าวว่า

ข้าพระองค์จะพึงไปหรือไม่พึงไป ความไม่
ตายก็ไม่พึงมี เพราะการไปหรือการไม่ไปนั้น เมื่อ
พระองค์มีความสุขจึงอยู่ใกล้ เมื่อพระองค์ได้รับความ
ทุกข์จะพึงละไปอย่างไรได้ ความตายพร้อมกับพระองค์
หรือว่าความเป็นอยู่เว้นจากพระองค์ ความตายนั้นแล
ประเสริฐกว่า เว้นจากพระองค์แล้ว จะพึงเป็น
อยู่ประเสริฐอะไร ข้าแต่พระมหाराชจอมหงส์

ข้าพระองค์พึงละทิ้งพระองค์ซึ่งทรงถึงทุกขอย่างนี้ ข้า
นี่ไม่เป็นธรรมเลย คติของพระองค์ ข้าพระองค์ย่อม
ชอบใจ.

ในลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่

คติของเราผู้ติดบ่วงจะเป็นอื่นไปอย่างไรเล่า
นอกจากเข้าโรงครวใหญ่ คตินั้นย่อมชอบใจ แก่
ท่านผู้มีความคิด ผู้พ้นแล้วอย่างไร ดูก่อนสุขุมหงส์
ท่านจะพึงเห็นประโยชน์อะไร ในการสิ้นชีวิตของเรา
และของท่านทั้งสอง หรือของพวกญาติที่เหลือ ดูก่อน
ท่านผู้มีปีกทั้งสองดังสีทอง เมื่อท่านยอมสละชีวิตใน
เพราะคุณอันไม่ประจักษ์ ดังคนตาบอดกระทำแล้วใน
ที่มืด จะพึงยังประโยชน์อะไรให้รุ่งเรืองได้.

สุขุมหงส์กล่าวตอบว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าฝูงหงส์ทั้งหลาย
ทำไม่หนอ พระองค์จึงไม่ทรงรู้ธรรมในธรรม
ธรรมอันบุคคลเคารพแล้ว ย่อมแสดงประโยชน์แก่
สัตว์ทั้งหลาย ข้าพระองค์นั้นเพ่งเล็งอยู่ ซึ่งธรรมและ
ประโยชน์อันตั้งจากธรรม ทั้งเห็นพร้อมอยู่ ซึ่งความ
ภักดีในพระองค์ จึงมิได้เสียดายชีวิต ความที่มีมิตร เมื่อ
ระลึกถึงธรรม ไม่พึงทอดทิ้งมิตรในยามทุกข์ แม้
เพราะเหตุแห่งชีวิต นี้เป็นธรรมของสัตว์บุรุษทั้งหลาย
โดยแท้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวว่า

ธรรมนี้นั้นท่านประพจน์แล้ว และความภักดี
ในเราก็ดำรงไว้แล้ว ท่านจงทำตามความปรารถนา
ของเรานี้เถิด ท่านเป็นอันเราอนุโมทนาแล้ว จงไปเสีย
เถิด ก่อนที่ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ก็แลเมื่อกาล
ล่วงไปอย่างนี้ คือ เมื่อเราติดบ่วงอยู่ในที่นี้ ท่านพึง
กลับไปปกครองหมู่ญาติทั้งหลายของเราให้จงดีเถิด.

เมื่อสุวรรณหงส์ตัวประเสริฐ ประพจน์ธรรม
อันประเสริฐ กำลังโต้ตอบฉันอยู่ด้วยประการฉะนี้
นายพรานได้ปรากฏแล้ว เหมือนดังมัจจุราชปรากฏ
แก่บุคคลผู้ป่วยหนัก ฉะนั้น สุวรรณหงส์ทั้งสอง
ก็เฝ้ากันมาสิ้นกาลนานนั้น เห็นศัตรูเดินมาแล้ว ก็
นิ่งเฉยมิได้เคลื่อนจากที่ ฝ่ายนายพราน ผู้เป็นศัตรู
ของพวกนก เห็นพญาหงส์จรจวมหงส์กำลัง
เดินเข้าไปมาแต่ที่นั้น ๆ จึงรีบเดินเข้าไป ถิ่นนาย
พรานนั้นครั้งรีบเดินเข้าไปแล้ว เกิดความสงสัยขึ้นว่า
หงส์ทั้งสองนั้นติดบ่วงหรือไม่ จึงค่อยลดความเร็วลง
ค่อย ๆ เดินเข้าไปให้ใกล้สุวรรณหงส์ทั้งสอง ได้เห็น
ตัวหนึ่งติดบ่วง อีกตัวหนึ่งไม่ติดบ่วง แต่มายืนอยู่ใกล้
ตัวที่ติดบ่วง จึงเพ่งดูตัวที่ติดบ่วงที่เป็นโทษ ลำดับนั้น
นายพรานนั้นเป็นผู้มีความสงสัย จึงได้กล่าวถามสุมุข-
หงส์ตัวผู้มีผิวพรรณเหลือง มีร่างกายใหญ่ เป็นใหญ่ใน

หมู่หงส์ ซึ่งยืนอยู่ว่า เพราะเหตุไรหนอ พญาหงส์
ที่ติดบ่วงใหญ่ ย่อมไม่กระทำซึ่งทิต เมื่อเป็นเช่นนั้น
เพราะเหตุไร ท่านผู้ไม่ติดบ่วง เป็นผู้มีกำลัง จึงไม่บิน
หนีไป พญาหงส์นี้เป็นอะไรกับท่านหรือ ท่านพัน
แล้วทำไมจึงยังเฝ้าหงส์ตัวติดบ่วงอยู่ หงส์ทั้งหลายพา
กันละทิ้งหนีไปหมด เพราะเหตุไร ท่านจึงยังอยู่ตัวเดียว.

สุมุขหงส์จึงกล่าวตอบว่า

ดูก่อนนายพรานนก พญาหงส์นั้นเป็นราชา
ของเรา ทั้งเป็นเพื่อนเสมอด้วยชีวิตของเราด้วย เรา
จึงไม่ละท่านไปจนกว่าจะถึงที่สุดแห่งกาละ

นายพราน จึงกล่าวว่า

ก็ไฉนพญาหงส์นี้ จึงไม่เห็นบ่วงที่ดักไว้
ความจริงการรู้อันตรายของตน เป็นเหตุของบุคคล
ผู้ใหญ่ทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บุคคลผู้ใหญ่เหล่านั้น
ควรรู้อันตราย.

สุมุขหงส์ จึงกล่าวตอบว่า

เมื่อใดมีความเลื่อม เมื่อนั้น สัตว์แม่เข้าไป
ในข่ายหรือบ่วงก็ไม่รู้สึก ในเมื่อถึงคราวจะสิ้นชีวิต.

นายพราน จึงกล่าวว่า

ดูก่อนท่านผู้มีปัญญามาก ก็แลบ่วงทั้งหลาย
ที่เขาดักไว้มีมากอย่าง สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้ามาติด
บ่วงที่เขาดักอำพรางไว้ ในเมื่อถึงคราวจะสิ้นชีวิต
อย่างนี้.

เนื้อความแห่งคาถาเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยอันมาแล้วในบท
บาลีที่เดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คจฺเจ** วา ความว่า สุขุมหงส์นั้นกล่าวว่า
ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์พึงไปจากที่นี่หรือไม่ไปก็ตามเถิด แต่ที่ข้าพระองค์
จะพึงไม่ตายเพราะการไปหรือการไม่ไปนั้นไม่มีเลย เพราะว่าข้าพระองค์ ถึงจะ
ไปจากที่นี่หรือไม่ไปคงไม่พ้นจากความตายไปได้เป็นแน่แท้ ก็ในกาลก่อนแต่
นี้ พระองค์มีความสุข ข้าพระองค์ก็ได้อยู่ใกล้ชิด บัดนี้พระองค์กำลังได้รับทุกข์
ข้าพระองค์จะทอดทิ้งไปเสียอย่างไรได้. บทว่า **มรณฺ** วา ความว่า เมื่อ
ข้าพระองค์ไม่ไป พึงตายเสียพร้อมกับพระองค์อย่างหนึ่ง หรือเมื่อข้าพระองค์
ไป แต่มีชีวิตอยู่เว้นจากพระองค์อย่างหนึ่ง ในสองอย่างนี้ การตายเสียพร้อม
กันกับพระองค์นั้นแล เป็นของประเสริฐของข้าพระองค์ยิ่งนัก ส่วนการที่
ข้าพระองค์จะพึงมีชีวิตอยู่เว้นเสียจากพระองค์นั้น ไม่เป็นของประเสริฐแก่ข้า-
พระองค์เลย. บทว่า **รจฺเจ** ความว่า ความสำเร็จนั้นแล ย่อมเป็นที่ชอบใจ
ของข้าพระองค์. บทว่า **ธา ถถิ** ความว่า ดูก่อนสุขุมหงส์ผู้เป็นสหาย เมื่อ
เราคิดบ่วงที่ทำด้วยหนังสัตว์ร้ายอย่างมั่นคงไปแล้วในมือของบุคคลอื่น คตินั้น
จึงเป็นที่ชอบใจก่อน แต่เมื่อท่านมีความคิดมีปัญญาพ้นจากบ่วงแล้ว ยังเป็น
ที่ชอบใจอยู่อย่างไร. บทว่า **ปกฺขิมา** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยขนปีก. บทว่า
อภินฺ ความว่า เมื่อเราแม้ทั้งสองสิ้นชีวิตไปแล้ว ท่านยังจะเห็นประโยชน์
อะไรของเรา ของท่านหรือของพวกญาติที่เหลือ. **น อักษร** ในคำว่า **ยฺนฺ** นี้
ใช้ในความอุปมา. บทว่า **กญฺจนเทปิจฺ** ได้แก่ มีขนปีกทั้งสองประดุจสีทอง
อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน ความว่า มีปีกทั้งสองข้างเช่นกับทอง.
บทว่า **ตมสา** ได้แก่ ในความมืด อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. **น**
อักษร ข้างต้นเชื่อมความกับบทนี้. บทว่า **กตฺ** ความว่า ประหนึ่งว่ากระทำ

แล้ว มีคำกล่าวอธิบายว่า เมื่อท่านจะยอมสละชีวิตก็ตาม ชีวิตของเราก็ไม่รอดแน่ การสละชีวิตของท่านนั้น จึงชื่อว่าไม่ประจักษ์คุณเพราะไม่ได้รับประโยชน์แม้สักน้อยหนึ่งเลย เปรียบเหมือนคนตาบอด กระทำในที่มืด. ท่านมายอมเสียสละชีวิตในการเสียสละอันไม่ประจักษ์คุณของท่านเช่นนี้ จะพึงยังประโยชน์อะไรให้รุ่งเรืองได้. บทว่า **ธมฺโม อปฺจิตฺ สนฺโต** ความว่า ธรรมที่บุคคลบูชาแล้ว นับถือแล้ว เคารพแล้ว. บทว่า **อตุถํ ทสฺเสติ** ได้แก่ แสดงถึงความเจริญ. บทว่า **อเปกฺขานो** คือพิจารณาอยู่. บทว่า **ธมฺมา จตุถํ** ความว่า อนึ่งข้าพระองค์เห็นอยู่ ซึ่งประโยชน์อันตั้งขึ้นแล้วจากธรรม. บทว่า **ภคฺคิ** คือความรักเอื้อใย. บทว่า **สตี ธมฺโม** คือเป็นสภาวะของบัณฑิตทั้งหลาย. บทว่า **โย มิตรโต** ความว่า มิตรใดไม่พึงทอดทิ้งมิตรในเวลาได้รับอันตราย ธรรมนี้แลชื่อว่าเป็นสภาพของมิตรผู้ไม่ทอดทิ้งอยู่นั้น ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายแจ่มแจ้งแล้ว คือปรากฏแล้วโดยแท้. บทว่า **กามํ กรสฺสุ** ความว่า ท่านจงกระทำตามความปรารถนาของเรา คือตามถ้อยคำของเราที่เราปรารถนาไว้นี้. บทว่า **อปีเตวํ คเต กาเล** ความว่า ก็แลเมื่อกาลเวลาผ่านไปแล้วอย่างนี้ คือเมื่อเราคิดบ่วงอยู่ในที่นี้. บทว่า **ปรมสํวตํ** คือพึงระแวงระวังอย่างแข็งแรง.

บทว่า **อิจฺเจว มนุชฺชนุตานํ** ได้แก่ กำลังกล่าวขอร้องกันอยู่อย่างนี้ว่า ท่านจงไป เราไม่ไป ดังนี้. บทว่า **อริยานํ** คือเป็นผู้ประเสริฐด้วยความประพฤติ. บทว่า **ปจฺจนิสฺสธ** ความว่า นายพรานนุ่งผ้าข้อมผาดประดับพวงมาลาสีแดง ถี่ค้อนกำลังเดินมาอยู่ที่เดียว ปรากฏขึ้นแก่หงส์ทั้ง ๒. บทว่า **อาตุรานํ** คือ ประคุดตั้งพระยามัจจุราชปรากฏแก่คนไข้ทั้งหลาย ฉะนั้น. บทว่า **อภิสิณฺุจิกฺข** ความว่า คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย สุวรรณหงส์แม่ทั้งสอง

เหล่านั้นเห็นศัตรูเดินมาอยู่. บทว่า **หิตา** ได้แก่ เป็นผู้อดหนุนกัน มีจิตรักใคร่สนิทสนมซึ่งกันและกันมาเป็นเวลาช้านาน. บทว่า **น จลฺยเจตุ** ได้แก่ มิได้เคลื่อนจากที่ คงเกาะอยู่ตามเดิมทีเดียว. ด้วยว่า สุมุขหงส์คิดว่า นายพรานนี้มาแล้ว ถ้าต้องการประหารก็จงประหารเราก่อน จึงนั่งเกาะบังพระมหาสัตว์ไว้เบื้องหลัง. บทว่า **ชตรฺภูเจ** หมายถึงหมู่หงส์ชตรฐทั้งหลาย. บทว่า **สมฺมุขุเทนฺเต** ความว่า นายพรานเห็นหงส์นั้นกำลังเดินกลับไปกลับมาข้างโน้นข้างนี้เพราะกลัวตาย. บทว่า **อาสฺซุข** ได้แก่ เข้าไปจนใกล้หงส์ทั้งสองนอกนี้. บทว่า **ปจฺจกมฺปิตุถ** ได้แก่ นายพรานคิดใคร่ครวญอยู่ว่า หงส์นั้นคิดบ่วงหรือยังไม่คิด จึงค่อย ๆ ย่อง คือลดความเร็วเสียแล้วได้ค่อย ๆ เดินไป. บทว่า **อาสฺซุข พนฺธิ** ความว่า นายพรานเห็นสุมุขหงส์เกาะอยู่ใกล้พระมหาสัตว์ซึ่งคิดบ่วงอยู่. บทว่า **อาทินฺน** ได้แก่ นายพรานเห็นพระมหาสัตว์ซึ่งเป็นโทษที่เดียวมองดูอยู่. บทว่า **วิมโต** ความว่า นายพรานนั้นเกิดความสงสัยขึ้นว่า เหตุไรหนอ หงส์ตัวที่ไม่คิดบ่วงจึงได้เกาะอยู่ใกล้ชิดกับตัวที่คิดบ่วง เราจักถามดูให้รู้เหตุ. บทว่า **ปญฺจาทเร** หมายถึงสุมุขหงส์นั้น อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่า เป็นสัตว์บริสุทธิ์ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง คือ มีสีเหมือนทองที่เขาหลอมไว้ดีแล้ว. บทว่า **ปวทุตฺตกาเย** ได้แก่ มีร่างกายอันเติบโตแล้วมีร่างกายใหญ่โต. คำว่า **ยนฺนุ** หมายถึงหงส์ตัวที่คิดบ่วงใหญ่นี้. บทว่า **ทิสฺน กุรุเต** อธิบายว่า ไม่ยอมคบแม้สักทิศหนึ่ง การกระทำดังนั้นเป็นการสมควรแล้ว. บทว่า **พลี** คือเป็นสัตว์สมบูรณ์ด้วยกำลัง. นายพรานย่อมเรียกหงส์นั้นว่า สัตว์มีปีก. บทว่า **โอหาย** คือทิ้งไปแล้ว. บทว่า **ยนฺติ** ความว่า ผูกหงส์ที่เหลื่อพากันบินไปหมด. บทว่า **อวหียติ** แปลว่า เหลื่ออยู่. บทว่า **ทิชามิตฺต** คือ ไม่เป็นมิตรแก่พวกนกทั้งหลาย. บทว่า **ยาว กาลสุต**

ปริยาย ได้แก่ จนกว่าวาระสุดท้ายแห่งความตายจะมาถึง. บทว่า **กถํ ปณาย** ความว่า ท่านกล่าวว่า พญาหงส์นั้นเป็นพระราชาท่าน ชรรคมว่าพระราชาทิ้งหลายย่อมเป็นบัณฑิต ก็พระราชาท่านเป็นบัณฑิต แม้ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุไร จึงมิได้เห็นบ่วงที่ดักไว้ เพราะว่าธรรมดอันนี้ ย่อมเป็นบทอธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า ความรู้สึกในอันตรายของตน ย่อมเป็นบท คือเป็นเหตุของบุคคลทั้งหลาย ผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ใหญ่ด้วยยศ หรือความเป็นผู้ใหญ่ด้วยความรู้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้น จึงควรรู้ถึงอันตราย. บทว่า **ปราภโว** คือ ความไม่เจริญ. บทว่า **อาสาชชปิ** คือ ถึงหากจะเข้าไปจนใกล้ชิดก็ไม่วารู้สึกตัว. บทว่า **ตตาคือ** ล่อไว้ ชุ่มไว้. บทว่า **คฺยุพฺพมาสซ** ความว่า บรรดาบ่วงเหล่านั้น บ่วงใดที่อำพรางไว้คือลวงไว้ สัตว์ทั้งหลายเข้าใกล้บ่วงนั้น ย่อมถูกรัดครึ่ง. บทว่า **อเลวํ** ความว่า เมื่อถึงคราวสิ้นชีวิตอย่างนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมถูกรัดรัดติดอยู่เป็นแน่แท้ทีเดียว.

สมุขหงส์นั้น กระทำนายพรานให้เป็นผู้มีน้ำใจอ่อน ด้วยการเจรจาปราศรัยด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะขอชีวิตของพระมหาสัตว์ จึงกล่าวคาถาว่า

เออถึการอยู่ร่วมกันกับท่านนี้ พึงมีสุขเป็นกำไร

หนอ และขอท่านอนุญาต แก่ข้าพเจ้าทั้งสองเถิด แล

ขอท่านพึงให้ชีวิตแก่ข้าพเจ้าทั้งสองด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปี นยํ** ตัดบทเป็น **อปี นุ อยํ.**

บทว่า **สุขุทฺตโร** คือมีผลเป็นสุข. บทว่า **อปี โน อหฺมณฺณฺยาลิ** ความว่า ขอท่านพึงอนุญาตให้ข้าพเจ้าทั้งสองกลับไปยังภูเขาคิตตกุฎเพื่อเยี่ยมญาติทั้งหลายเถิด. บทว่า **อปี รนํ ชีวิตํ ทเท** ความว่า อนึ่ง ท่านมีความคุ้นเคยบังเกิดแล้วด้วยถ้อยคำนี้ จึงอยู่พึงมาข้าพเจ้าทั้งสองเสียเลย.

นายพรานถูกจริงด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวานของสุมุขหงส์นั้น จึงกล่าว
คาถาว่า

เรามีได้ผูกท่านไว้ และไม่ปรารถนาจะฆ่าท่าน
เชิญท่านรีบไปจากที่นี่ตามความปรารถนา แล้วจงอยู่
เป็นสุขตลอดกาลนานเถิด.

ลำดับนั้น สุมุขหงส์จึงกล่าวคาถา ๔ คาถาว่า

ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ โดยเว้นจาก
ชีวิตของพญาหงส์นี้ ถ้าท่านยินดีเพียงตัวเดียว ขอ
ให้ท่านปล่อยพญาหงส์นี้ และจงกินข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
ทั้งสองเป็นผู้เสมอกัน ด้วยรูปทรงสัณฐานและวัย
ท่านไม่เสื่อมแล้วจากลาภ ขอท่านจงเปลี่ยนข้าพเจ้า
กับพญาหงส์นี้เถิด เชิญท่านพิจารณาดูในข้าพเจ้า
ทั้งสอง เมื่อท่านมีความปรารถนาเฉพาะตัวเดียว จง
เอาบ่วงผูกข้าพเจ้าไว้ก่อน จงปล่อยพญาหงส์ใน
ภายหลัง ถ้าท่านทำตามที่ข้าพเจ้าขอร้อง ลาภของท่าน
ก็คงมีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน ทั้งท่านจะได้เป็น
มิตรกับฝูงหงส์จรูญจนตลอดชีวิตด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอตํ ความว่า ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาความ
เป็นอยู่ของข้าพเจ้าโดยปราศจากชีวิตของพญาหงส์นี้เลย. บทว่า ตุลยสุมา
ได้แก่ ข้าพเจ้าทั้งสองยอมเป็นผู้เสมอเสมอกัน. บทว่า นิมินา ตูวํ คือ
ท่านจงแลกเปลี่ยนตัวกันเสียเถิด. บทว่า ตวสุมสุ ความว่า สุมุขหงส์นั้น
กล่าวว่า ท่านมีความปรารถนาในข้าพเจ้าทั้งสอง ท่านจะประโยชน์อะไร

ด้วยพญาหงส์นี้ จงยังความโลภให้เกิดในข้าพเจ้า. บทว่า ดาวเทว คือ เพียงเท่านั้นแล. บทว่า ยาจนาย จ ได้แก่ คำขอร้องของข้าพเจ้าอันใด ขอท่านพึงกระทำตามคำขอร้องนั้นเถิด.

นายพรานก็มีใจอ่อนลงอีก เพราะการแสดงธรรมนั้น ประคองปุยนุ่น ที่เขาไต่ลงในน้ำมัน ฉะนั้น เมื่อจะยกพระมหาสัตว์ให้เป็นรางวัลแก่สุนัขหงส์ นั้น จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

มิตร อามาศย์ ทาส ทาสี บุตร ภรรยา และ
พวกพ้องหมู่ใหญ่ทั้งหลาย จงดูพญาหงส์ศรัทธ
พ้นจากที่นี้ไปได้เพราะท่าน บรรดามิตรทั้งหลายเป็น
อันมาก มิตรเช่นท่านนั้นหาไม่มีในโลกนี้ เหมือนท่าน
ผู้เป็นเพื่อนร่วมชีวิต ของพญาหงส์ศรัทธไม เรา
ยอมปล่อยสหายของท่าน พญาหงส์จงบินตามท่าน
ไปเถิด ท่านทั้งสองจงรีบไปจากที่นี้ตามความปรารถนา
จงรุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางหมู่ญาติเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โน เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ตยา มุตตัม ความว่า จริงอยู่ ท่านตัวเดียวชื่อว่า ย่อมปล่อยพญาหงส์นี้ เพราะฉะนั้น หมู่ญาติอันใหญ่ทั้งหลาย และเป็นมิตรกันเหล่านั้น จงดูพญาหงส์นี้ที่ท่านปล่อยแล้ว จึงไปสู่ภูเขาคิตตภูฏจากที่นี้. คำว่า พวกพ้อง ในคาถานี้ หมายถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องกันทางสายโลหิตอันเดียวกัน. บทว่า วิชฺชเร คือ ไม่เคยมี. บทว่า ปาณสาธารโณ คือ มีชีวิตร่วมกัน มีชีวิตที่แยกออกจากกันไม่ได้. อธิบายว่า ท่านเป็นสหายของพญาหงส์นี้ด้วยประการใด แม้ชนทั้งหลายมากด้วยกันเหล่านี้ ชนที่ชื่อว่าเป็นมิตรเช่นท่านนี้ ย่อมไม่มีด้วยประการนั้น.

บทว่า ตวานุโค ความว่า ท่านจงพาพญาหงส์ซึ่งกำลังได้รับความลำบากนี้
บินไปข้างหน้า พญาหงส์นี้จึงบินติดตามท่านไปข้างหลังเกิด.

บุตรของนายพราน ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเดินเข้าไปใกล้พระ-
มหาสัตว์ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตา ตัดบ่วงออกแล้วสวมกอดอุ้มออกจาก
สระ ให้จับอยู่ที่พื้นหญ้าแพรกอ่อนใกล้ขอบสระ ค่อย ๆ แก่บ่วงที่รัดเท้าออก.
ด้วยจิตอันอ่อนโยน ขว้างทิ้งเสียในที่ไกล เกิดมีความรักใคร่ในพระมหาสัตว์
อย่างเหลือกำลัง จึงไปตักน้ำมาล้างเลือดให้แล้ว ลูบคลำอยู่บ่อย ๆ ด้วยเมตตา
จิต. ด้วยอนุภาพแห่งเมตตาจิตของบุตรนายพรานนั้น เอ็นกับเอ็น เนื้อกับเนื้อ
หนังกับหนังที่เท้าของพระโพธิสัตว์ก็ติดสนิทหายเป็นปกติดีอย่างเดิมในขณะนั้น
ทีเดียว ชื่อเท้าของพระมหาสัตว์ก็งอกขึ้นเต็ม มีผิวงดงามผ่องใส มีขนงอกงาม
เกิดขึ้นเหมือนอย่างเดิมเหมือนกับเท้าไม่เคยถูกบ่วงรัดมาแต่ก่อนเลย. พระ-
โพธิสัตว์ได้รับความสุขอยู่โดยความเป็นปกติทีเดียว. ลำดับนั้น สุขุมหงส์ได้
ทราบข่าว พระมหาสัตว์มีความสุขสบายเพราะอาศัยตน ก็เกิดความโสมนัสยินดี
ได้กระทำการชมเชยนายพรานแล้ว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

สุขุมหงส์มีความเคารพนาย มีความปลื้มใจ
เพราะพญาหงส์เป็นนายหลุดพ้นจากบ่วง เมื่อจะ
กล่าววาจาอันรื่นหูได้กล่าวว่า ดูก่อนนายพราน ขอให้
ท่านพร้อมด้วยหมู่ญาติทั้งปวงจงเบิกบานใจเหมือน
ข้าพเจ้าเบิกบานใจในวันนี้ เพราะได้เห็นพญาหงส์
พ้นจากบ่วง ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วรุญฺโโค** ได้แก่ น้อมคอลงเคารพ.

บทว่า **เอว ลุฑฺทุก** ความว่า สุขุมหงส์กระทำความชมเชยนายพรานอย่างนี้แล้ว ได้ทูลพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า นายพรานนี้กระทำการะอย่างใหญ่แก่เราทั้งสอง ด้วยว่า นายพรานนี้ไม่กระทำตามคำของข้าพระองค์แล้ว กระทำเราทั้งสองไว้ในหงส์กัฬาแล้ว ให้แก่อิสรชนทั้งหลาย จึงจะพึงได้รับทรัพย์เป็นอันมาก หรือว่าฆ่าเราทั้งสองเสียแล้วเอาเนื้อขาย ก็ย่อมได้รับทรัพย์เป็นอันมากเหมือนกัน แต่ขามิได้เห็นแก่ชีวิตของตัว จึงได้กระทำตามคำของข้าพระองค์ เราทั้งสองควรนำนายพรานไปยังสำนักของพระราชา แล้วกระทำชีวิตของเขาให้เป็นสุข. พระมหาสัตว์ก็เห็นด้วย สุขุมหงส์ กล่าวกับพระมหาสัตว์ด้วยภาษาของตนแล้ว จึงเรียกบุตรนายพรานมาถามด้วยภาษาของมนุษย์อีกว่า แน่ะสหาย ท่านดักบ่วงเพื่ออะไร เมื่อได้รับคำตอบว่า เพื่อต้องการทรัพย์ จึงกล่าวว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านจงพาเราทั้งสองเข้าไปยังพระนครแล้วแสดงแก่พระราชา ข้าพเจ้าทั้งสองจักยังพระราชาให้พระราชทานทรัพย์เป็นจำนวนมากแก่ท่าน แล้วกล่าวเป็นคาถาว่า

เชฎฺฐทานมานิเถติ เราจักบอกท่านถึงวิธีที่ท่าน
จักได้ทรัพย์ เป็นลาภของท่าน **พญาหงส์ตรฐนี้**
ย่อมไม่มุ่งร้ายอะไร ๆ ท่านจงรีบไปภายในบุรี จง
แสดงข้าพเจ้าทั้งสองซึ่งไม่ติดบ่วง เป็นอยู่ตามปกติ จับ
อยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้าง แก่พระราชาว่า **ข้าแต่พระ-**
มหाराชเจ้า **หงส์ตรฐทั้งสองนี้เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้ง**
หลาย **เพราะว่าหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์ทั้งหลาย**
ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัครมหาเสนาบดี **พระราชาจอม**

ประชาชนทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์นี้แล้ว ก็
ทรงปลาบปลื้มพระหฤทัย จักพระราชทานทรัพย์เป็น
อันมาก. แก่ท่านโดยไม่ต้องสงสัย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุสิขามิ แปลว่า แนะนำ. บทว่า
ปาปํ คือ ลามก. บทว่า รัญญุ ทสุเสหิ โน อุโภ ความว่า ท่านจงแสดง
ข้าพเจ้าแม่ทั้งสองนี้แด่พระราชา. สุขุมขหงส์กล่าวอย่างนี้ด้วยเหตุ ๔ ประการ
คือ แสดงอานุภาพแห่งปัญญาพระโพธิสัตว์ ๑ เพื่อยังมีธรรมของตนให้
ปรากฏแจ่มแจ้ง ๑ เพื่อให้นายพรานได้ทรัพย์ ๑ เพื่อยังพระราชาให้ตั้งอยู่ใน
ศีล ๑. บทว่า ฆตธมฺมา ความว่า ก็แลครั้งท่านนำข้าพเจ้าทั้งสองไปแล้ว
จงกราบทูลแด่พระราชาอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า หงส์ตัวเป็นอธิบดีของ
หงส์ทั้งหลาย ทั้งสองนี้เกิดในตระกูลธรรม บรรดาหงส์ทั้งสองตัวเหล่านี้ ตัว
นี้เป็นพระราชา ตัวนอกนี้เป็นเสนาบดี ท่านจงยังพระราชนั้นให้สำเหนียกรู้
ด้วยประการฉะนี้. คำแม่ทั้ง ๓ มีคำว่า ปติโต ดังนี้เป็นต้น เป็นคำที่แสดง
อาการดีพระทัยทีเดียว.

เมื่อสุขุมขหงส์กล่าวอย่างนี้แล้ว นายพรานจึงกล่าวว่า ข้าแต่ นาย ท่าน
ทั้งสองอย่าได้ขอบใจการเข้าไปเฝ้าพระราชาเลย ธรรมดาว่า พระราชาทั้งหลาย
มีพระทัยกลับกลอก ฟังกระทำท่านไว้ในหังสกีฬา หรือมิฉะนั้น ก็จะฆ่าท่านทั้ง
สองเสีย เมื่อสุขุมขหงส์กล่าวว่า ลูกอ่อนสหาย ท่านอย่ากลัวเลย แม้บุคคลที่มีน้ำใจ
เหี้ยมโหดเป็นนายพราน มีฝ่ามือเปื้อนเลือดเช่นอย่างท่าน ข้าพเจ้ายังทำให้ใจ
อ่อนลงแล้วหมอบอยู่แทบเท้าทั้ง ๒ ของข้าพเจ้าได้ด้วยธรรมกถา ธรรมดาว่า
พระราชาทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีพระปัญญาและมีบุญย่อมทรงรู้จักด้วยถ้อยคำอันเป็น
พุทธภาษิต ขอท่านจงรีบนำข้าพเจ้าทั้งสองไปแสดงแก่พระราชาเถิด จึงกล่าว

ว่า ถ้าอย่างนั้นท่านทั้งสองอย่าโกรธเรานะ เราจะนำไปตามความประสงค์ของท่านทั้งสองเท่านั้น แล้วจึงอุ้มสุวรรณหงส์ทั้งสอง ใส่งในกระเช้านำไปยังราชตระกูลแสดงแก่พระราชา เมื่อพระราชาตรัสถามก็กราบทูลเรื่องราวตามความเป็นจริงให้ทรงทราบทุกประการ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นายพรานได้สดับคำของสุมุขหงส์ ดังนี้

แล้ว จัดแจงการงานเสร็จแล้ว รีบเข้าไปภายในบุรี แสดงหงส์ทั้งสองที่มีได้ติดบ่วง เป็นอยู่ตามปกติ จับ อยู่ที่กระเช้าทั้งสองข้างแก่พระราชาว่า ข้าแต่มหา-
ราช หงส์ตระกูลทั้งสองนี้ เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย เพราะหงส์ตัวนี้เป็นราชาของหงส์ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัคมหาเสนาบดี.

พระราชาทรงสดับคำนั้น จึงตรัสถามว่า

ก็หงส์ทั้งสองนี้มาอยู่ในเงื้อมมือของท่านได้

อย่างไร ท่านเป็นพรานนำหงส์ซึ่งเป็นใหญ่ แก่หงส์ใหญ่ทั้งหลายมาในที่นั้นได้อย่างไร.

นายพราน จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระจอมประชากร ข้าพระองค์ดักบ่วง

เหล่านี้ไว้ที่เปือกตม ซึ่งเป็นที่ ๆ ข้าพระองค์เข้าใจว่าจะกระทำความสิ้นชีวิตแก่นกทั้งหลายได้ พญาหงส์ได้มาติดบ่วงเช่นนั้น ส่วนหงส์ตัวนั้นได้ติดบ่วงของข้าพระองค์ แต่เข้ามาจับอยู่ใกล้ ๆ พญาหงส์นั้น ได้

กล่าวกะข้าพระองค์ หงส์นี้ประกอบแล้วด้วยธรรมได้
กระทำกรรมอันแสนยากที่บุคคล ผู้มิใช่พระอริยจะพึง
ทำได้ ประกาศภาวะอันสูงสุดของตนพยายามใน
ประโยชน์ของนาย หงส์นี้ควรจะมีชีวิตอยู่ ยอมสละ
ชีวิตของตนมาขึ้นสรรเสริญคุณของนาย ร้องขอชีวิต
ของนาย ข้าพระองค์ได้สดับคำของหงส์นี้แล้วเกิด
ความเลื่อมใส จึงปล่อยพญาหงส์นั้นจากบ่วง และ
อนุญาตให้กลับได้ตามสบาย สุนัขหงส์มีความเคารพ
นาย มีความปลื้มใจ เพราะพญาหงส์ตัวเป็นนายหลุด
พ้นจากบ่วง เมื่อจะกล่าววาจาอันรื่นหู ได้กล่าวว่า
ดูก่อนนายพราณ ขอให้ท่านพร้อมด้วยหมู่ญาติทั้งปวง
จงเบิกบานใจ เหมือนข้าพเจ้าเบิกบานใจในวันนี้
เพราะได้เห็นพญาหงส์พ้นจากบ่วง ฉะนั้น เชิญท่าน
มานี้ เราจักบอกท่าน ถึงวิธีที่ท่านจักได้ทรัพย์อันเป็น
ลาภของท่าน พญาหงส์ศรัทธา ย่อมไม่มุงร้ายอะไร ๆ
ท่านจงรีบเข้าไปภายในบุรี จงแสดงข้าพเจ้าทั้งสองซึ่ง
ไม่ติดบ่วง เป็นอยู่ตามปกติ จับอยู่ที่กระเช้าทั้งสอง
ข้าง แก่พระราชาวา ข้าแต่พระมหाराช หงส์ศรัทธาทั้ง
สองนี้ เป็นอธิบดีแห่งหงส์ทั้งหลาย เพราะว่าหงส์ตัว
นี้เป็นราชของหงส์ทั้งหลาย ส่วนหงส์ตัวนี้เป็นอัคร-
มหาเสนาบดี พระราชาผู้เป็นจอมประชาชน ทอดพระ
เนตรเห็นพญาหงส์นี้แล้ว จะทรงปราโมทย์ปลาบ-

ปลื้มพระหฤทัย จักพระราชทานทรัพย์เป็นอันมาก

แก่ท่าน โดยไม่ต้องสงสัย ข้าพระองค์จึงนำหงส์

ทั้งสองนี้มา ตามคำของหงส์ตัวนี้ อย่างนี้ และหงส์

ทั้งสองนี้ ข้าพระองค์อนุญาตให้ไปยังเขาจิตตภูฏ

นั้นแล้ว หงส์ตัวนี้ เป็นสัตว์ประกอบด้วยธรรมอย่างยิ่ง

ตกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูอย่างนี้ ได้ทำให้นายพราน

เช่นกับข้าพระองค์เกิดความเป็นผู้มีใจอ่อนโยน ข้าแต่

พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์ไม่เคยเห็นเครื่อง

บรรณาการอย่างอื่นนอกจากนี้ ที่จะนำมาถวายแต่

พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์ ขอพระองค์

ทรงทอดพระเนตรดูเครื่องบรรณาการการนั้น ณ บ้าน

พรานนกทั้งปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กมฺมุณา อุปฺปาทิ ความว่า สุขของหงส์

นั้นได้กล่าวคำใด นายพรานก็ได้กระทำตามคำนั้นให้สำเร็จด้วยกายกรรม. บทว่า

คณฺตุวา อธิบายว่า นายพรานจัดแจงกระทำกระเช้าทางด้านที่พญาหงส์จับ

ให้สูง กระทำกระเช้าทางด้านที่หงส์ที่เป็นเสนาบดีจับให้ต่ำลงเล็กน้อยแล้ว อุ่ม

เอาหงส์ทั้งสองนั้นใส่ลงในกระเช้า ยังมหาชนให้แตกตื่นกันมาด้วยคำว่า

พญาหงส์และหงส์ที่เป็นเสนาบดีจะไปเฝ้าพระราชา ท่านทั้งหลายจงคอยดูเถิด

เมื่อมนุษย์ทั้งหลายพากันร่ำเรียงอยู่ว่า พญาหงส์ตัวมีสีเหมือนทอง ถึงความเป็น

เลิศด้วยความงามเห็นปานนี้ พวกเราจะไม่เคยเห็นเลย คังนี้ ก็รีบเข้าไปภายใน

ในเมือง บทว่า อทฺตฺสยิ ความว่า นายพรานให้ราชบุรุษเข้าไปกราบทูล

แต่พระราชาวา พญาหงส์เฝ้าพระองค์ เมื่อพระราชามีพระทัยยินดีตรัสสั่ง

ให้เรียกมาว่า จงเข้ามาเถิด จึงรับนำเข้าไปแสดง. บทว่า หตฺถตุถฺถิ ท่าน

กล่าวอธิบายไว้ว่า มาแล้วคือถึงแล้วในมือ. บทว่า **มหานุทาน** ความว่า พระราชาธิบดีถามว่า ท่านเป็นนายพราน ได้บรรลุถึงความเป็นนายผู้ใหญ่ของเหล่าหงส์ตระกูล ซึ่งมีผิวพรรณคั่งทอง ถึงแล้วซึ่งความเป็นใหญ่ด้วยศได้อย่างไร. พระบาลีว่า ท่านถึงความเป็นใหญ่ในที่นี้ ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ท่านได้ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่แก่หงส์ทั้งสองนี้ได้อย่างไร. บทว่า **วิหิตา** คือประกอบแล้ว. บทว่า **ย ยथाตณ มลฺลเย** ความว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์ยอมสำคัญสถานที่อันเป็นที่ประชุมใด ๆ ซึ่งเป็นที่รักรังชีวิตแห่งนกทั้งหลาย คือเป็นที่กระทำความสิ้นไปแห่งชีวิตไว้ ข้าพระองค์ก็ดักบ่วงทั้งหลายในเปือกตมทั้งหลายในที่นั้น ๆ. บทว่า **ตาทิส** ได้แก่ พญาหงส์นาติดเครื่องรักรังชีวิตอย่างนั้น ซึ่งข้าพระองค์ดักไว้ในสระชื่อมานุสิยะ. บทว่า **ปาส** คือบ่วงที่ผูกไว้ในสระนั้น. บทว่า **อุปาสิน** คือมิได้คิดถึงชีวิตของตัวเองเข้าไปจับอยู่ใกล้ ๆ. บทว่า **มมาย** ความว่า หงส์ที่เป็นเสนาบดีนี้ได้ปราศรัยกับข้าพระองค์ คือได้กล่าวกับข้าพระองค์. บทว่า **สุทฺถุกร** ความว่า หงส์นี้ได้กระทำความที่บุคคลผู้มีใจอริยะ เช่นพวกเรากะทำได้โดยแสนยาก. บทว่า **ทหเต ภาวมุตฺตม** ความว่า หงส์นั้นยอมประกาศ คือเปิดเผยอหิชาศัยอันสูงสุดของตน. บทว่า **อตุตฺโนย** ตัดบทเป็น **อตุตฺโน อย**. บทว่า **อนฺตุถุนนฺโต** ความว่า พรรณาคูณของนายแล้วกล่าวอ่อนวอนข้าพระองค์ว่า ขอท่านจงให้ชีวิตแก่พญาหงส์นี้เสียเถิด. บทว่า **ตสฺส** ความว่า เนื้อหงส์นั้นพุดอ่อนวอนอยู่อย่างนี้ ข้าพระองค์ก็ได้อนุญาตว่า ท่านจงกลับไปยังภูเขาคิตตภูตามสบาย จงเห็นหมู่ญาติเถิด. บทว่า **เอติเถว हि** ความว่า ก็หงส์ทั้งสองนี้ ข้าพระองค์ได้อนุญาตให้กลับไปยังภูเขาคิตตภูใกล้มานุสิยสระนี้ทีเดียว. บทว่า **เอว คโต** คือตกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูอย่างนี้. **ชนเยยฺยยาถ มทฺทว** ความว่า กระทำให้เกิดเมตตาคิดในตน. บทว่า **อุปยาน**. ได้แก่ เครื่องบรรณาการ.

บทว่า สพุพสาถูณิกคาม ความว่า ข้าพระองค์ไม่เห็นเครื่องบรรณาการ
อย่างอื่นในบ้านพรานนก แม่ทั้งหมด คือไม่เห็นเครื่องบรรณาการเห็นปานนี้
สำหรับพระองค์ ก็ยังไม่เห็นเครื่องบรรณาการที่นายพรานนกนั้น เคยนำมา
ถวายพระองค์. บทว่า ตํ ปสฺส ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งมนุษย์
เชิญพระองค์ทอดพระเนตรเครื่องบรรณาการ ที่ข้าพระองค์นำมาถวายนั้นเถิด.

นายพรานยื่นกราบทูลสรรเสริญคุณของสุมุขหงส์อยู่ ด้วยประการฉะนี้
ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสสั่งให้จัดอาสนะ มีราคาเป็นอันมาก ประทานแก่
พญาหงส์ และให้จัดตั้งอันเจริญ กระทำด้วยทองคำ ประทานแก่สุมุขหงส์
เมื่อหงส์ทั้งสองเกาะอยู่ในที่นั้นแล้ว จึงรับสั่งให้นำเอาภาชนะทองมาใส่ข้าวตอก
น้ำผึ้งและน้ำอ้อยปนกันประทาน เมื่อเสร็จกิจแห่งการบริโภคนั้นแล้ว ทรงประคอง
อัญชลีอาราธนา ให้พระมหาสัตว์แสดงธรรมกถาแล้ว ประทับนั่ง ณ ตั้งทองคำ.
พระมหาสัตว์นั้น เมื่อพระราชาตรัสอาราธนา จึงได้กระทำการปฏิสันถารแล้ว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พญาหงส์เห็นพระราชาประทับนั่งบนตั้งทอง

อันงดงาม เมื่อจะกล่าววาจาอันรื่นหู จึงได้ทูลว่า

พระองค์ไม่มีโรคาพาธหรือ ทรงสุขสำราญดีอยู่หรือ

พระองค์ทรงปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรม
หรือ.

พระราชาตรัสตอบว่า

ก่อนพญาหงส์ เราไม่มีโรคาพาธ เราสุข-

สำราญดี อนึ่ง เราปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้

โดยธรรม.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

โทษอะไร ๆ ย่อมไม่มีในหมู่อำมาตย์ของพระองค์
แลหรือ อำมาตย์เหล่านั้นย่อมไม่หวังโยชีวิต เพราะ
ประโยชน์ของพระองค์แลหรือ.

พระราชชาตรีตอบว่า

โทษอะไร ๆ ย่อมไม่มีในหมู่อำมาตย์ของเรา
และอำมาตย์เหล่านั้น ย่อมไม่หวังโยชีวิต เพราะ
ประโยชน์ของเรา.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

พระอัक्रमเหสีของพระองค์ เป็นผู้ที่มีพระชาติ
เสมอกัน ทรงเชื้อฟิ่ง มีปกติตรัสวาจาอันน่ารัก ทรง
ประกอบด้วยพระโอรส พระรูปโฉม และอิสริยยศ
ทรงคล้อยตามพระราชอัชยาตย์ ของพระองค์แลหรือ.

พระราชชาตรีตอบว่า

พระอัक्रमเหสีของเรา เป็นผู้ที่มีพระชาติเสมอกัน
ทรงเชื้อฟิ่ง มีปกติตรัสวาจาอันน่ารัก ทรงประกอบ
ด้วยพระโอรส พระรูปโฉม และอิสริยยศ ทรงคล้อย
ตามอัชยาตย์ของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราชานํ ได้แก่ พระเจ้าสากลราช. บทว่า
วงฺกฺโค ได้แก่ พญาหงส์ตรฐ. บทว่า ฌมฺเมน มนุสสาสสิ ความว่า
สั่งสอนโคตรกรรม. บทว่า โทโส ได้แก่ ความผิด. บทว่า ตวตฺเตสุ ได้แก่
ในประโยชน์ทั้งหลายมีการรับเป็นต้น ของพระองค์ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า

นางกษุณฺตี ความว่า อามาศย์เหล่านั้นให้ชีวิตเสียดละอยู่ ย่อมไม่ปรารถนา
ชีวิตของตนแม้ย้อยหนึ่ง คือ สละชีวิตกระทำประโยชน์เพื่อพระองค์ผู้เดียว.
บทว่า สาทิสี ได้แก่ เป็นผู้มิชาติเสมอกัน. บทว่า อสุสวา ได้แก่ เป็น
ผู้รับเอาซึ่งถ้อยคำ. บทว่า ปุตุตฺตฺรฺยฺสฺสฺเปตา ได้แก่ เป็นผู้เข้าถึงแล้วด้วย
พระโอรสทั้งหลาย ด้วยพระรูปโฉมทั้งหลายและด้วยยศทั้งหลาย. บทว่า ตว
ฉนฺทฺวสาธุคา ความว่า พญาหงส์ทูลถามว่า พระเทวียังเป็นไปตาม
พระราชอัธยาศัยของพระองค์ คืออยู่ในอำนาจของพระองค์หรือ อธิบายว่า
ย่อมไม่เป็นที่ไปด้วยอำนาจแห่งจิตของตนหรือ.

เมื่อพระโพธิสัตว์กระทำปฏิสันถารด้วยประการฉะนี้แล้ว พระราชา
เมื่อจะตรัสถ้อยคำกับพญาหงส์นั้นอีก จึงตรัสว่า

ท่านตกอยู่ในเงื้อมมือของมหาศัตรู ได้รับทุกข์
ใหญ่หลวงในเมืองต้น ฟังได้รับทุกข์นั้นบ้างแลหรือ
นายพรานวิ่งเข้าไปโอบยตีท่าน ด้วยท่อนไม้แลหรือ
เพราะว่าปกติของคนหยาบช้าเหล่านี้ ย่อมมีเป็นประจำ
อย่างนั้น.

พญาหงส์ทูลตอบว่า

ข้าแต่พระมหाराช ในยามมีทุกข์อย่างนี้ ต้อง
มีความปลอดโปร่งใจ จริงอยู่ นายพรานนี้มิได้ทำ
อะไร ๆ ในข้าพระองค์ทั้งสองเหมือนศัตรู นายพราน
ค่อย ๆ เดินเข้าไป และได้ปราศรัยขึ้นก่อน ในกาลนั้น
สุมุขหงส์บังคมทมิได้กล่าวตอบ นายพรานได้ฟังคำ
ของสุมุขหงส์นั้นแล้ว ก็เกิดความเลื่อมใส ปล่อยข้า-

พระองค์จากบ่วงนั้น และอนุญาตให้ข้าพระองค์กลับ
ได้ตามสบาย สุขุมหงส์ปรารถนาทรัพย์เพื่อนายพรานนี้
จึงคิดชวนกันมาในสำนักของพระองค์ เพื่อประโยชน์
แก่นายพรานนี้.

พระราชาราชจึงตรัสว่า

ก็การที่ท่านทั้งสองมาในที่นี้ เป็นการมาดีแล้ว
และเราก็มีความปรารถนา เพราะได้เห็นท่านทั้งสอง
แม้ว่านายพรานนี้ก็จะได้ทรัพย์อันมากมายตามที่เขา
ปรารถนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาสตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ คโต ได้แก่
ไปแล้วในเงื้อมมือของศัตรูผู้ใหญ่. บทว่า อาปติควาน ได้แก่ รีบวิ่งตรง
เข้าไป. บทว่า ปาติก ได้แก่ ตามธรรมดา. อีกอย่างหนึ่ง บาลิกก็เป็นอย่างนี้
เหมือนกัน. มีคำกล่าวอธิบายว่า บุคคลผู้หยาบช้าเหล่านี้ ย่อมมีปกติเป็น
อย่างนี้เหมือนกันหมด เขาทุบดินกัทั้งหลายด้วยท่อนไม้ เขาทำให้ตายแล้ว
ก็ได้ค่าจ้าง. บทว่า กิณฺจิริสฺมาตุ ได้แก่ มิได้ล่วงเกินอะไร ๆ ในข้าพระองค์
ทั้งสอง. บทว่า สตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ ได้แก่ ประหนึ่งว่าศัตรู. บทว่า ปจฺจกมฺปิตุล
ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า นายพรานนี้เห็นข้าพระองค์แล้ว ย่องเข้าไป
หน่อยหนึ่งด้วยสำคัญว่าติดบ่วง. บทว่า ปุพฺพฺเพว ได้แก่ นายพรานนี้แล
ได้ปราศรัยกะข้าพระองค์ก่อน. บทว่า ตทา ได้แก่ ในกาลนั้น. บทว่า
เอตทตฺถาย ได้แก่ คิดกันแล้วเพื่อประโยชน์แก่นบุตรนายพรานนี้. บทว่า
ธนฺมิจฺจตา ความว่า สุขุมหงส์นั้นปรารถนาอยู่ซึ่งทรัพย์เพื่อนายพรานนี้

จึงคิดชักชวนกันมายังสำนักของพระองค์. บทว่า สุวาคตญฺเจวิทํ ความว่า ท่านผู้เจริญทั้งสองอย่าคิดไปเลย การมาในที่นี้ของท่านผู้เจริญทั้งสองนี้ เป็นการมาดีแล้ว. บทว่า ลภติ แปลว่า จงได้.

ก็พระราชารัตน์ตรัสอย่างนี้แล้ว ก็ทรงมองดูอำมาตย์คนใดคนหนึ่ง เมื่ออำมาตย์นั้นทูลว่า พระองค์จะต้องพระประสงค์อะไร พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า เจ้าจงพานายพรานนี้ไปให้ช่างกลบกดัดผม โกนหนวด ให้อาบน้ำลูบไล้ด้วย ของหอมแล้ว ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เมื่ออำมาตย์นำนายพรานมา จัดทำตามรับสั่งแล้ว พากลับมาเฝ้าแล้ว จึงทรงยกบ้านช่วย ซึ่งเก็บส่วยได้ แสนกหาปณะในปีหนึ่ง ประทานแก่เขาแล้ว ได้ประทานหญิง ๒ คน เรือน หลังใหญ่ รถอันประเสริฐและเงินทองอย่างอื่นอีกเป็นอันมาก.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชารู้เป็นจอมมนุษย์ ทรงยังนายพรานให้
เอบิ่อมด้วยโภคสมบัติทั้งหลาย พญาหงส์ได้กล่าว
วจาอันรื่นหูอนุโนทนา.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงแสดงธรรมแก่พระราชินี ท้าวเธอทรงสดับ ธรรมกถาของพระมหาสัตว์นั้นแล้ว ก็ทรงดีพระทัย ทรงพระดำริว่า เราจัก กระทำสักการะแก่พญาหงส์ผู้แสดงธรรม จึงทรงประทานเสวตฉัตรแก่ พญาหงส์นั้น เมื่อจะให้พญาหงส์รับราชสมบัติ จึงตรัสว่า

ได้ยินว่า อำนาจของเราผู้ทรงธรรม ย่อมเป็น
ไปในที่เท่าใด ที่เท่านั้นมีประมาณน้อย ความเป็น
ใหญ่ในที่ทั้งปวงจงมีแก่ท่าน ขอท่านจงปกครองตาม

ปรารถนาเถิด ทานวัตถุกีติ เครื่องอุปโภคก็ดี และสิ่ง
อื่นใดที่เข้าไปสำเร็จประโยชน์ เราขอยกสิ่งนั้น ๆ ซึ่ง
ล้วนเป็นของปลื้มใจให้แก่ท่าน และขอแสดงความ
ใหญ่ให้แก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วโส วตุตติ ความว่า อำนาจของเรา
เป็นไปในสถานที่เท่าใด. บทว่า กิลฺลิจิ นํ คือ สถานที่นั้นมีประมาณเล็กน้อย
ยิ่งนัก. บทว่า สพฺพพฺทลิสฺสุสรียิ ความว่า สมบัติทั้งหมดและความเป็นใหญ่
นั้นแล จงมีแก่ท่านเถิด. บทว่า ยญฺญญฺมฺกปฺปติ ความว่า สิ่งของ
เครื่องบำเพ็ญทานเพราะความเป็นผู้ใคร่ในบุญก็ดี การยกเสวตฉัตรขึ้นเสวย
ราชสมบัติก็ดี หรือของสิ่งอื่นใด ย่อมเป็นที่ชอบใจแก่ท่าน ขอเชิญท่านจง
กระทำสิ่งนั้นเถิด. บทว่า เอตํ ททามิ โว วิตุตฺติ ความว่า เราแสดงความ
เป็นใหญ่อันเป็นของของเราพร้อมด้วยเสวตฉัตรให้แก่ท่าน

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้มอบเสวตฉัตรที่พระราชอาประทานให้แก่ตน
ถวายเป็นเครื่องพระองค์อีกทีเดียว พระราชาทรงพระดำริว่า เราได้ฟังธรรมกถา
ของพญาหงส์ก่อนแล้ว ก็แต่ว่าบุตรของนายพรานสรรเสริญยกย่องสุขุมหงส์
นี้เป็นนักหนาว่า มีถ้อยคำไพเราะยิ่งนัก เราจักฟังธรรมกถาของสุขุมหงส์นี้
บ้าง ท้าวเธอเมื่อจะทรงสนทนากับสุขุมหงส์นั้น จึงตรัสคาถาอันเป็นลำดับ
ต่อไปว่า

ก็ถ้าว่า สุขุมหงส์บัณฑิตนี้สมบูรณ์ด้วยปัญญา
พึงเจรจาแก่เราตามปรารถนา ข้อนั้นพึงเป็นที่รัก
อย่างยิ่งของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถา แปลว่า ถ้าวา. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ถ้าวาสุมุขหงส์นั้นเป็นบัณฑิต ถึงพร้อมแล้วด้วยความรอบรู้ ก็พึงเจรจาแก่เราตามความปรารถนา คือตามความพอใจของตน ชื่อนั้นจะพึงเป็นที่รักอย่างยิ่งของเรา.

ลำดับนั้น สุมุขหงส์จึงทูลว่า

ข้าแต่มหाराช ได้ยินว่า ข้าพระองค์หาอาจจะ
พุดสอดขึ้นในระหว่าง เหมือนพญานาคเลื้อยเข้าไป
ภายในศิลา ฉะนั้นไม่ ชื่อนั้นไม่เป็นวินัยของข้า-
พระองค์ พญาหงส์ประเสริฐกว่าข้าพระองค์ และ
พระองค์ก็สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งหลาย เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
จอมมนุษย์ ทั้งสองพระองค์ควรแก่การบูชา ด้วยเหตุ
มากมาย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์ เมื่อพระองค์
ทั้งสองกำลังตรัสกันอยู่ เมื่อการวินิจฉัยกำลังเป็นไปอยู่
ข้าพระองค์ผู้เป็นสาวก ไม่พึงพุดสอดขึ้นในระหว่าง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาคราชาริอนุตริ ได้แก่ ประหนึ่ง
พญานาคที่จะเลื้อยเข้าไปในระหว่างแห่งศิลา ฉะนั้น. บทว่า ปฏิวตุถุ
ความว่า ข้าพระองค์ไม่อาจที่จะพุดสอดขึ้นในระหว่างพระองค์ทั้งสองได้. บทว่า
น เม โส ความว่า ถ้าว้าพระองค์พึงกล่าวสอดขึ้นไฉไร การกระทำเช่นนั้น
มิใช่วินัยของข้าพระองค์เลย. บทว่า อมหากณฺเฏว ได้แก่ พญาหงส์
ประเสริฐกว่าข้าพระองค์ และหงส์อีกเก้าหมื่นหกพัน. บทว่า อุตฺตมสตฺตโว
คือเป็นสัตว์ที่สูงที่สุด. บทว่า ปุชา ความว่า พระองค์ทั้งสองเป็นผู้ควรแก่การบูชา
และควรแก่การสรรเสริญของข้าพระองค์ด้วยเหตุมากมาย. บทว่า เปสฺสเสน
คือเป็นสาวกผู้ทำการทวนขวย.

พระราชาทรงสดับคำของสุมุขหงส์นั้น ก็ทรงเบิกบานพระทัยแล้ว
ตรัสว่า บุตรนายพรานกล่าวสรรเสริญท่านว่า บุคคลอื่นที่จะแสดงธรรมไพเราะ
เช่นกับท่านไม่พึงมี และได้ตรัสต่อไปว่า

ได้ยินว่า นายพรานกล่าวโดยความจริงว่า
สุมุขหงส์เป็นบัณฑิต เพราะว่ายัยเช่นนี้ ไม่พึงมีแก่
บุคคลผู้ไม่ได้รับการอบรมเลย ความมีปกติอันเลิศ
และสัตว์อันอุดมอย่างนี้ มีเพียงเท่าที่เราเห็นแล้ว เรา
ไม่ได้เห็นผู้อื่นเป็นเช่นนี้ เราจึงยินดีด้วยปกติและ
วาจาอันไพเราะของท่านทั้งสอง ก็การที่เราพึงเห็น
ท่านทั้งสองได้นาน ๆ เช่นนี้ เป็นความพอใจของเรา
โดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฐมฺเมน คือ โดยสภาพ โดยเหตุการณ์.
บทว่า อกตตฺตตฺต คือ บุคคลที่มีอรรถภาพยังมีได้ปรับปรุง คือ ยังประทุษ-
ร้ายมิตร. บทว่า นโย หมายถึงอาปัญญา. บทว่า อคฺคปกฺคิมา คือ มีสภาพ
อันเลิศ. บทว่า อุตฺตมสฺตฺตโว คือเป็นสัตว์ที่สูงที่สุด บทว่า ยาวตฺตฺติ มยา
ได้แก่ ชื่อว่าที่เราเห็นแล้วมีอยู่ประมาณเท่าใด. บทว่า นาณฺถึ ความว่า
เราขอมไม่เห็นคนอื่น แม้เห็นปานนี้ในสถานที่ที่เราเห็นแล้วนั้น. บทว่า
ตฺถฺฐโฐสฺมิ โว ปกฺคิยา ความว่า คุณก่อนพญาหงส์ผู้เป็นสหาย เราดีใจ
เพราะได้เห็นท่านทั้งสองตามปกติก่อนทีเดียว. บทว่า วากฺขเณ ความว่า แต่
บัดนี้เราได้ดีใจเพราะถ้อยคำอันไพเราะของเธอทั้งสอง. บทว่า จิริ ปฺสฺสยฺย
โว ความว่า พระราชาตรัสว่า เราให้ท่านอยู่ในที่นี้แล้ว ไม่อยากให้ท่านจากไป
แม้ชั่วครู่หนึ่ง จะได้เห็นท่านเป็นเวลานาน ๆ การเห็นนี้เป็นความพอใจของเรา
ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะสรรเสริญพระราชา จึงทูลว่า

กิจใดที่บุคคลพึงกระทำในมิตร กิจนั้นพระองค์
ทรงกระทำแล้วในข้าพระองค์ทั้งสอง ข้าพระองค์
ทั้งสอง ย่อมเป็นอันพระองค์ปล่อยด้วยความรักดีใน
ข้าพระองค์ทั้งสอง โดยไม่ต้องสงสัย ก็ความทุกข์
คงเกิดขึ้นในหมู่หงส์เป็นอันมากนั้น เพราะมิได้เห็น
ข้าพระองค์ทั้งสอง ในระหว่างญาติหมู่ใหญ่เป็นแน่
ข้าแต่พระองค์ผู้ปราบปรามศัตรู ข้าพระองค์ทั้งสอง
อันพระองค์ทรงอนุญาต กระทำประทักษิณพระองค์
แล้ว พึ่งไปพบญาติทั้งหลาย เพื่อกำจัดความเศร้าโศก
ของหงส์เหล่านั้น ข้าพระองค์ย่อมจะได้ปีติอันไพบูรณ์
เพราะได้มาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงพระเจริญโดยแท้
การสงเคราะห์ญาตินี้เป็นประโยชน์อันใหญ่หลวงแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตรสูมาสุ ได้แก่ พระองค์ได้กระทำกิจ
ทุกอย่างในข้าพระองค์. บทว่า จตุตา นิสฺสํสยํ ตฺยุมฺหา ได้แก่ ข้าพระองค์
ทั้งสองยอมเป็นอันพระองค์ทรงปล่อยแล้วทีเดียว โดยมีต้องสงสัยเลย บทว่า
ภตฺตฺริสฺสูมาสุ ยา ตว ความว่า พระมหาสัตว์แสดงว่า ความรักดีในข้าพระองค์
ทั้งสองของพระองค์อันใด ข้าพระองค์ยอมเป็นอันพระองค์ทรงปล่อยแล้ว
โดยไม่ต้องสงสัยเพราะความรักดีนั้น อนึ่ง ข้าพระองค์ทั้งสองพลัดพรากแล้ว
เมื่ออยู่ปราศแล้ว ชื่อว่าอยู่ร่วมกันก็หาไม่. บทว่า อสุมากํ ความว่า
ความทุกข์บังเกิดขึ้นแล้วในหงส์ทั้งหลายเป็นอันมาก เพราะมิได้เห็นข้า-
พระองค์ทั้งสอง. บทว่า ปสฺสฺสมุริทุหม แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ปราบข้าศึก

ให้ราบคาบ ข้าพระองค์ทั้งสองพึงได้เห็น. บทว่า ภาต คือ ข้าพระองค์ได้
มาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงพระเจริญ. บทว่า เอโส วาปี มหาอตุโธ ความว่า
ความคุ้นเคยกับหมู่ญาติกล่าวคือการสงเคราะห์ญาตินี้ เป็นความประสงค์อย่าง
ใหญ่หลวงของข้าพระองค์อย่างแท้จริง.

เมื่อพระมหาสัตว์ทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาก็ได้ทรงอนุญาตให้หงส์
ทั้งสองนั้นกลับไป แม้พระมหาสัตว์ก็ทูลแสดงโทษในการประพฤดิชั่ว ๕ อย่าง
และแสดงอานิสงส์ในศีลแก่พระราชาแล้ว ถวายโอวาทว่า ขอพระองค์จงรักษา
ศีลนี้ จงเสวยราชสมบัติโดยธรรม จงสงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหัตถุ ๔
ประการ แล้วได้ทูลลาบินกลับไปยังภูเขาคิตตภูฏ.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พญาหงส์เศรษฐี ครั้นกราบทูลพระเจ้าสากล-
ราชผู้เป็นจอมประชาชนเช่นนี้แล้ว ได้เข้าไปหาหมู่
ญาติ เพราะอาศัยเขาวนอันสูงสุด หงส์เหล่านั้นเห็น
หงส์ทั้งสอง ซึ่งยิ่งใหญ่มิได้ป่วยเจ็บกลับมา ต่างก็พา
กันสงสัยว่า เกก เกิดเสียงอ้ออิงทั่วไป หงส์เคารพ
นายได้ที่พึงเหล่านั้น ต่างก็โสมนัสยินดี เพราะนาย
รอดพ้นภัย พวกกันห้อมล้อมนายโดยรอบ ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปากมฺ ความว่า พญาหงส์เศรษฐี
และสุนัขหงส์ที่เป็นเสนาบดีทั้งสองนั้น ครั้นได้เวลาอรุณขึ้นแล้ว ก็บริโภคน้ำ
ผึ้งข้าวตอกและน้ำอ้อยเป็นต้น อันพระราชาและพระเทวีทรงยกขึ้นด้วย
ใบตาลทองสองใบแล้ว กระทำสักการะด้วยของหอม และระเบียบดอกไม้
เป็นต้นแล้ว ลงจากใบตาลทองนั้น กระทำประทักษิณพระราชาบินขึ้นไปสู่

เวหาส เมื่อพระราชาทรงประกองอัญชลีตรัสว่า คุณก่อนนายเอ๋ย ท่านทั้งสอง
จงพากันไปดีเถิด จึงออกโดยสี่หับญชรบินไปหาหมู่ญาติของตน ด้วยความเร็ว
อันสูงสุด. บทว่า **ปรเม** แปลว่า สูงสุด. บทว่า **เกเก** ความว่า ได้ส่งเสียง
ร้องว่า เกเก ด้วยเสียงร้องตามสภาพของตน. บทว่า **ภตุตฺตนา ภตุตฺตการวา**
ได้แก่ มีความเคารพนายเหล่านั้น. บทว่า **ปริกรีสฺสุ** ความว่า หงส์ทั้งหลาย
ต่างก็พากันดีใจเพราะนายพินภัยกลับมา จึงพากันแวดล้อมอยู่รอบข้าง. บทว่า
ลทฺฐปจฺจยา คือ เป็นผู้ได้ที่พึ่งพำนักแล้ว.

ครั้นหงส์เหล่านั้นเข้าล้อมหงส์ทั้งสองอย่างนี้แล้ว จึงทูลถามพญาหงส์
ว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์รอดพ้นมาได้อย่างไร พระมหาสัตว์จึงเล่าเรื่องที่ตน
รอดพ้นมาได้ เพราะอาศัยสุมุขหงส์ และกิจการที่พระเจ้าสาครราชและบุตร
นายพรานกระทำ หมู่หงส์ทั้งหลายได้ยินดังนั้น ก็พากันดีใจกล่าวชมเชยให้
พรว่า ขอให้สุมุขหงส์ที่เป็นเสนาบดี และบุตรนายพรานพร้อมทั้งพระราช
าจะมีความสุข ปราศจากทุกข์ จงมีชีวิตอยู่ตลอดกาลนาน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ประโยชน์ทั้งปวง ของตนทั้งหลายผู้ถึงพร้อม

ด้วยกัลยาณมิตร ย่อมสำเร็จผลเป็นสุขเปรียบเหมือน

หงส์ตระกูลทั้งสอง ได้กลับมาอยู่ใกล้หมู่ญาติ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มิตฺตวตฺ** ได้แก่ ถึงพร้อมแล้วด้วย
กัลยาณมิตร. บทว่า **ปทฺกฺขิณา** ได้แก่ สำเร็จเป็นความสุข ประกอบด้วย
ความเจริญ. บทว่า **ชฺตฺรญฺจา** ความว่า เหล่าหงส์ตระกูล คือพญาหงส์
และสุมุขหงส์แม่ทั้งสองเหล่านั้น ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตรทั้งสอง คือ
พระราชและบุตรนายพราน จึงเจริญด้วยความสุขอย่างนี้ จันใด. บทว่า

ญาติสงฆมุปาคมุ ความว่า ประโยชน์ กล่าวคือการเข้าถึงหมู่แห่งญาติของเหล่าหงส์ตระกูลนั้น สำเร็จความสุขเกิดแล้ว ฉันทใด ประโยชน์ทั้งหมดแม้ของชนเหล่าอื่นผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตร ย่อมสำเร็จผลเป็นสุขฉันทนั้นเหมือนกันแล.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงเมื่อกาลก่อน อานนทนี่ก็ได้สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ตถาคตแล้วเหมือนกัน แล้วทรงประมวลชาดกว่า นายพรานในครั้งนั้น ได้เป็นฉันทนภิกษุในบัดนี้ พระราชานานว่า สาคละในครั้งนั้น ได้เป็นสารีบุตร สุขุมหงส์ที่เป็นเสนาบดี เป็นอานนท หมู่หงส์เก้าหมื่นหกพันเป็นพุทธบริษัท พญาหงส์ตระกูล เป็นเรตถาคตผู้โลกนาถ เธอทั้งหลายจงทรงจำชาดกไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาจุลลหังสชาดก

๒. มหาหังสชาดก

ว่าด้วยหงส์ชื่อสุमुखะ ไม่ละทิ้งพญาหงส์ติดบ่วง

[๑๕๕] หงส์เหล่านั้นถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อม

บินหนีไป ดูก่อนสุमुखะ ผู้มีขนเหลือง มีผิวพรรณ

ดั่งทอง ท่านจงบินหนีไปตามความปรารถนาเถิด

หมู่ญาติละทิ้งเราซึ่งตกอยู่ในอำนาจบ่วงตัวเดียว บิน

หนีไปไม่เหลียวหลังเลย ท่านจะอยู่ผู้เดียวทำไม ดูก่อน

สุमुखะผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย ท่านจงกลับไป

เสียเถิด ความเป็นสหายในเราผู้ติดบ่วงย่อมไม่มี ท่าน

อย่าคลายความเพียรเพื่อความไม่มีทุกข์ จงหนีไปเสีย

ตามความปรารถนาเถิด.

[๒๐๐] ข้าแต่พญาหงส์ชฎราช ก็ข้าพระองค์แม่

มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ก็จะไม่ละทิ้งพระองค์เลย

ความเป็นอยู่หรือความตายของข้าพระองค์ จักมีพร้อม

กับพระองค์ ข้าแต่พญาหงส์ชฎราช ก็ข้าพระองค์

แม่มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้าก็ไม่ละทิ้งพระองค์เลย

พระองค์ไม่ควรจะชักชวนข้าพระองค์ให้ประกอบ ใน

กรรมอันประกอบด้วยความไม่ประเสริฐเลย ข้าแต่

พระองค์ผู้ประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย ข้าพระ-

องค์เป็นสหายสหาชาติของพระองค์ เป็นผู้ดำรงอยู่

ในจิตของพระองค์ ใคร ๆ ก็รู้ว่า ข้าพระองค์เป็น
เสนาบดีของพระองค์ ข้าพระองค์ไปจากที่นี่แล้ว จะ
กล่าววอดอ้างในท่ามกลางหมู่ญาติได้อย่างไร ข้าแต่
พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย ข้าพระองค์
ละทิ้งพระองค์ไปจากที่นี่แล้ว จะกล่าวกะพុងหงส์
เหล่านั้นได้อย่างไร ข้าพระองค์จักยอมสละชีวิตไว้ใน
ที่นี่ ไม่สามารถจะทำกิจอันไม่ประเสริฐได้.

[๒๐๑] คุณอนสุमुखะ ท่านไม่อาจะละทิ้งเราซึ่ง
เป็นทั้งนายทั้งสหาย ชื่อว่าตั้งอยู่ในทางอันประเสริฐ
นี้แลเป็นธรรมเนียมของโบราณกบัตถิตทั้งหลาย จริง
อยู่ เมื่อเรายังเห็นท่าน ความกลัวย่อมไม่เกิดขึ้นเลย
ท่านจักให้เราเป็นอยู่อย่างนี้รอดชีวิตได้.

[๒๐๒] เมื่อสุวรรณหงส์ทั้งสองที่ประเสริฐ ซึ่ง
ประพฤตินิยมอันประเสริฐ กำลังโต้ตอบกันด้วย
ประการฉะนี้ นายพรานถือท่อนไม้กระชับแน่นรีบ
เดินเข้ามา สุขุมหงส์เห็นนายพรานนั้นกำลังเดินมา จึง
ได้ร้องเสียงดังก้องอยู่ข้างหน้าพญาหงส์ ปลอดภัย
หงส์ตัวหวาดกลัวให้เบาใจด้วยคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย อย่าทรงกลัวเลย ด้วยว่า
บุคคลทั้งหลายเช่นกับพระองค์ย่อมไม่กลัว ข้าพระองค์
จะประกอบความเพียรอันสมควร ประกอบด้วยธรรม

พระองค์จะพ้นจากบ่วงด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วนั้น
ได้โดยพลัน.

[๒๐๓] นายพรานได้ฟังคำสุภาสิตของสุมุขหงส์
นั้น แล้วขนลุกชูชัน นอบน้อมอัญชลีแก่สุมุขหงส์
แล้วถามว่า เราไม่เคยได้ฟัง หรือไม่เคยได้เห็นนกพูด
ภาษามนุษย์ได้ ท่านแม้จะเป็นนกก็พูดภาษาอัน
ประเสริฐ เปล่งวาจาจากภาษามนุษย์ได้ พญาหงส์ตัว
นี้เป็นอะไรกับท่านหรือ ท่านพ้นแล้วทำไมจึงเฝ้าหงส์
ตัวติดบ่วงอยู่ หงส์ทั้งหลายพากันละทิ้งไปหมด เพราะ
เหตุใดท่านจึงยังอยู่ตัวเดียว.

[๒๐๔] ดูก่อนนายพรานผู้เป็นศัตรูของนก
พญาหงส์นั้นเป็นราชาของข้าพเจ้า ทรงตั้งข้าพเจ้าให้
เป็นเสนาบดี ข้าพเจ้าไม่สามารถจะละทิ้งพระองค์ซึ่ง
เป็นอธิบดีของหงส์ ในคราวมีอันตรายได้ พญาหงส์
นี้เป็นนายของหมู่หงส์เป็นอันมาก และของข้าพเจ้า
อย่าให้พระองค์ผู้เดียวฟังถึงความพินาศเสียเลย ดูก่อน
นายพรานผู้สหาย เพราะเหตุที่พญาหงส์นี้เป็นนายของ
ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงยินดีรื่นรมย์อยู่.

[๒๐๕] ดูก่อนหงส์ ท่านย่อมนอบน้อมก่อน
อาหาร ชื่อว่ามีความประพฤติธรรมอันประเสริฐ
ข้าพเจ้าจะปล่อยนายของท่าน ท่านทั้งสองจงไปตาม
สบายเถิด.

[๒๐๖] ดูก่อนสหาย ถ้าท่านดักหงส์และนกทั้งหลายด้วยประโยชน์ของตน ข้าพเจ้าจะขอรับทักษิณากภัยของท่านนี้ ดูก่อนนายพราน ถ้าท่านไม่ได้ดักหงส์และนกทั้งหลายด้วยประโยชน์ของตน ท่านไม่มีอิสระ ถ้าท่านปล่อยเราทั้งสองเสีย ท่านก็ชื่อว่ากระทำความเป็นขโมย.

[๒๐๗] ท่านเป็นคนรับใช้ของพระราชอาชญาองค์ใด จงนำข้าพเจ้าไปให้ถึงพระราชอาชญาองค์นั้น ตามปรารถนาเถิด พระเจ้าสังฆมณะจักทรงกระทำตามพระประสงค์ ในพระราชนิเวศน์นั้น.

[๒๐๘] นายพรานอันสุขุมหงส์กล่าวด้วยประการอย่างนี้แล้ว จึงเอามือทั้งสองประคองพญาหงส์ทองตัวมีสีดังทองคำ ค่อย ๆ วางลงในกรง นายพรานพาพญาหงส์ทั้งสอง ตัวมีผิวพรรณอันผุดผ่องคือ สุขุมหงส์ และพญาหงส์ชตรฐซึ่งอยู่ในกรงหลีกไป.

[๒๐๙] พญาหงส์ชตรฐอันนายพรานนำไปอยู่ได้ กล่าวกะสุขุมหงส์ว่า ดูก่อนสุขุมชะ เรากลัวนก ด้วยนางหงส์ตัวมีผิวพรรณดังทองคำ มีขาได้ลักษณะ นางรู้ว่าเราถูกฆ่า ก็จักฆ่าตนเสียโดยแท้ ดูก่อนสุขุมชะ ก็ราชธิดาของพญาปากหงส์ นามว่าสุหema มีผิวงามดังทองคำจก้ำให้อยู่ เหมือนนางนกระเรียนตัวกำพรำ ำให้อยู่ที่ริมฝั่งสมุทรฉะนั้นเป็นแน่.

[๒๑๐] การที่พระองค์เป็นใหญ่กว่าโลกคือ หงส์
ใคร ๆ ไม่สามารถจะประมาณคุณได้ เป็นครูของหมู่
คณะใหญ่ พึงตามเส้าโศกถึงหญิงคนเดียวอย่างนี้
เหมือนไม้ไผ่ความประพฤติของผู้มีปัญญา ลมย่อมพัด
พานทั้งกลิ่นหอมและกลิ่นเหม็น เด็กอ่อนย่อมเก็บผล
ไม้ทั้งดิบทั้งสุก คนตาบอดผู้โลกในรดย่อมถือเอา ฉันท
ใด ธรรมดาหญิงก็ฉันทนั้น พระองค์ไม่รู้จักตัดสินใจ
ในเหตุทั้งหลายปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนคนเขลา
พระองค์จะถึงมรณกาลแล้ว ยังไม่ทรงทราบกิจที่ควร
และไม่ควร พระองค์เห็นจะเป็นกึ่งคนบ้า บ่นเพื่อไป
ต่าง ๆ ทรงสำคัญหญิงเป็นผู้ประเสริฐ แท้จริงหญิง
เหล่านี้ เป็นของทั่วไปแก่คนเป็นอันมาก เหมือนโรง
สุราเป็นสถานที่ทั่วไปแก่พวกนักเลงสุราฉะนั้น อนึ่ง
หญิงเหล่านี้มีมารยาเหมือนพยัคฆเดด เป็นเหตุแห่งความ
เส้าโศกเป็นเหตุเกิดโรคและอันตราย อนึ่ง หญิง
เหล่านี้เป็นคนหยาบคาย เป็นเครื่องผูกมัด เป็นบ่วง
เป็นถ้ำที่อยู่ของมัจจุราชบุรุษใดพึงหลงระเรีงใจในหญิง
เหล่านั้น บุรุษนั้นชื่อว่า เป็นคนเลวทรามในหมู่นระ.

[๒๑๑] วัตถุใด อันท่านผู้เจริญทั้งหลายรู้จักดี
แล้ว ใครควรจะติเตียนวัตถุนั้นเล่า จันชื่อว่าหญิงทั้ง
หลายมีคุณมาก เกิดแล้วในโลก ความคะนองอัน
บุคคลตั้งไว้แล้วในหญิงเหล่านั้น ความยินดีอันบุคคล

ตั้งเฉพาะไว้แล้วในหญิงเหล่านั้น พืชทั้งหลาย (มี
พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกและ
พระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น) ย่อมงอกขึ้นในหญิงเหล่านี้นั้น
สัตว์เหล่านั้นพึงเจริญ บรูชไรมาเกี่ยวข้องกับชีวิต
หญิงด้วยชีวิตของตนแล้ว พึงเบื่อหน่ายในหญิงเหล่านี้นั้น
ดูก่อนสุमुखะ ท่านนั้นแหละ ไม่ต้องคนอื่นละ ก็
ประกอบในประโยชน์ของหญิงทั้งหลาย เมื่อภยันตราย
ขึ้นแก่ท่านในวันนี้ ความคิดเกิดขึ้นเพราะความกลัว
จริงอยู่ บุคคลทั้งปวงผู้ถึงความสงสัยในชีวิต มีความ
หวาดกลัว ย่อมอดกลั้นความกลัวไว้ได้ เพราะว่า
บัณฑิตทั้งหลายเป็นผู้ดำรงอยู่ในฐานะอันใหญ่ ย่อม
ประกอบในประโยชน์อันมากที่จะประกอบได้ พระ
ราชาทั้งหลาย ย่อมทรงปรารถนาความกล้าหาญของ
มนตรีทั้งหลาย เพื่อทรงประสงค์ที่จะได้ความกล้า
หาญนั้น ป้องกันอันตรายและสามารถป้องกันพระองค์
เองด้วย วันนี้ท่านจงกระทำด้วยประการที่พวก
พนักงานเครื่องต้นของพระราชา อย่าเชือดเนื้อเรา
ทั้งสองในโรงครัวใหญ่เถิด จริงอย่างนั้น สีแห่งขน
ปีกทั้งหลายจะมาท่านเสีย เหมือนขุยไม้ไฟ ฉะนั้น
ท่านแม่นายพรานจะปล่อย แล้วไม่ปรารถนาจะบินหนี
ไป ยังเข้ามาใกล้บ่วงเองอีกทำไมเล่า วันนี้ ท่านถึง
ความสงสัยในชีวิตแล้ว จงถือเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์
อย่ายื่นปากออกไปเลย.

[๒๑๒] ท่านนั้นจงประกอบความเพียร ที่สมควรอันประกอบด้วยธรรม จงประพฤติกการแสวงหาทางที่จะช่วยให้เรารอดชีวิต ด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วของท่านเถิด.

[๒๑๓] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่านกกิ่งหลาย อย่าทรงกลัวเลย ผู้ที่สมบุรณ์ด้วยญาณวิริยะเช่นพระองค์ย่อมไม่กลัวเลย ข้าพระองค์จักประกอบความเพียรที่สมควรอันประกอบด้วยธรรม พระองค์จะหลุดพ้นจากบ่วง ด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วของข้าพระองค์ โดยเร็วพลัน.

[๒๑๔] นายพรานนั้น เข้าไปยังประตูพระราชวังพร้อมด้วยหาบหงส์แล้ว จึงส่งนายประตูว่า ท่านจงไปกราบทูลถึงเราแต่พระราชาวา พญาหงส์ศัตรฐ์นี้มาแล้ว.

[๒๑๕] ได้ยินว่า พระเจ้าสัตถุญมนะทอดพระเนตรเห็นหงส์ทองทั้งสองตัวรุ่งเรืองด้วยบุญ หมายรู้ด้วยลักษณะ แล้วตรัสสั่งกะพวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายจงให้ผ้า ข้าว น้ำ และเครื่องบริโภค แก่นายพราน เงินเป็นสิ่งกระทำความปรารถนาแก่เขา เขาประมาณเท่าใด ท่านทั้งหลายจงให้แก่เขาประมาณเท่านั้น.

[๒๑๖] พระเจ้ากาสิททอดพระเนตรเห็นนายพรานผู้มีความฟ่องใส แล้วจึงตรัสว่า ดูก่อนเขมกะผู้สหาย ก็สระโบกขรณีนี้เต็มไปด้วยฝูงหงส์ ตั้งอยู่(น้ำเต็มเปี่ยม) อย่างไรก็ตามจึงถือบ่วงเดินเข้าไปใกล้พญาหงส์ซึ่งอยู่ในท่ามกลางฝูงหงส์ ที่น่าชอบใจก็เลื่อนกล่นไปด้วยฝูงหงส์ที่เป็นญาติ ซึ่งมีไซ้หงส์ชั้นกลางได้และจับเอามาได้อย่างไร.

[๒๑๗] วันนี้เป็นราตรีที่ ๗ ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท แอบอยู่ในตุ่ม คอยติดตามรอยเท้าของพญาหงส์นี้ ซึ่งกำลังเข้าไปยังที่ถือเอาเหยื่อ ลำดับนั้น ข้าพระองค์ได้เห็นรอยเท้าของพญาหงส์นั้น ซึ่งกำลังเที่ยวแสวงหาเหยื่อ จึงดักบ่วงลงในที่นั้น ข้าพระองค์จับพญาหงส์นั้นมาได้ด้วยอุบายอย่างนี้ พระเจ้าข้า.

[๒๑๘] ดูก่อนนายพราน หงส์นี้มีอยู่สองตัว ไฉนท่านจึงกล่าวว่ามีตัวเดียว จิตของท่านวิปริตไปแล้วหรือ หรือว่าท่านคิดจะหาประโยชน์อะไร.

[๒๑๙] หงส์ตัวที่มีพื้นแดง มีสิ่งดงามดูทองคำกำลังหลอม รอบ ๆ คอจรดทรวงอกนั้น ข้ามาติดบ่วงของข้าพระองค์ แต่หงส์ตัวที่ผุดผ่องนี้มีได้ติดบ่วงเมื่อจะกล่าวถ้อยคำเป็นภาษามนุษย์ ได้ยืนกล่าวถ้อยคำอันประเสริฐกะพญาหงส์ที่ติดบ่วง ซึ่งกระสับ-กระส่ายอยู่.

[๒๒๐] ดูก่อนสุมุขหงส์ เหตุไรหนอท่านจึงยืน
ขบคางอยู่ในบัดนี้ หรือว่าท่านมาถึงบริษัทของเราแล้ว
กลัวภัย จึงไม่พูด.

[๒๒๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งชนชาวกาฬี
ข้าพระองค์เข้าสู่บริษัทของพระองค์แล้ว จะกลัวภัยก็
หาไม่ ข้าพระองค์จักไม่พูดเพราะกลัวภัยก็หาไม่ แต่
เมื่อประโยชน์เช่นนั้นเกิดขึ้นแล้ว ข้าพระองค์จึงจัก
พูด.

[๒๒๒] เราไม่เห็นบริษัทผู้ยิ่งใหญ่ พลรถ พล
เดินเท้า เกราะ โล่ และนายขมังธนูผู้สวมเกราะของ
ท่านเลย ดูก่อนสุมุขหงส์ ท่านอาศัยสิ่งใดหรือว่าเข้าไป
ในสถานที่ใดแล้วไม่กลัวสิ่งที่จะพึงกลัว เราไม่เห็นสิ่ง
นั้น หรือสถานที่นั้นแม้เป็นเงิน ทองหรือนครที่สร้าง
ไว้อย่างดีซึ่งมีคูรายรอบ ยากที่จะไปได้ มีหอรบและ
เชิงเทินอันมั่นคงเลย.

[๒๒๓] ข้าพระองค์ไม่ต้องการด้วยบริษัทผู้ยิ่ง
ใหญ่หรือนครหรือทรัพย์ เพราะข้าพระองค์ไปสู่ทาง
โดยสถานที่มิใช่ทาง ข้าพระองค์เป็นสัตว์เที่ยวไปใน
อากาศ ก็พระองค์ทรงสดับข่าวว่า ข้าพระองค์เป็น
บัณฑิต และเป็นผู้ละเอียดคิดข้ออรรถ ถ้าพระองค์
ทรงดำรงมั่นอยู่ในความสัตย์ไซ้ ข้าพระองค์จะพึง
กล่าววาจาอันมีอรรถด้วยคำที่ข้าพระองค์กล่าวแล้วแม้

จะเป็นสุภามิต ก็จักทำอะไรแก่พระองค์ผู้หาความสัจย์
มิได้ ผู้ไม่ประเสริฐ มักตรัสคำเท็จ ผู้หยาบช้า.

[๒๒๔] พระองค์ได้ตรัสสั่งให้ขุดสระชื่อว่าเขมะ
นี้ตามถ้อยคำของพวกพราหมณ์ และพระองค์ตรัสสั่ง
ให้ประกาศอภัยทั่วสิบทิศ หงส์เหล่านั้นจึงได้พากัน
บินลงสู่สระโบกขรณี อันมีน้ำใสสะอาดในสระโบก-
ขรณีนั้นมีอาหารอย่างเพียงพอและไม่มีการเบียดเบียน
นกทั้งหลายเลย พวกข้าพระองค์ได้ยินคำประกาศนี้
แล้ว จึงพากันบินมาในสระของพระองค์ พวกข้า-
พระองค์นั้น ๆ ก็ถูกบ่วงรัดไว้ นี่เป็นคำตรัสเท็จของ
พระองค์ บุคคลกระทำมั่วสาบาท และความโลภคือ
ความอยากได้ อันลามกเป็นเบื้องหน้าแล้ว ก้าวล่วง
ปฏิสนธิในเทวโลกและมนุษย์โลกทั้งสอง ย่อมเข้าถึง
นรกอันไม่เปลี่ยนแปลง.

[๒๒๓] ดูก่อนสุขุมหงส์ เรามิได้ทำผิด ทั้งมิ
ได้จับท่านมาด้วยความโลภ ก็เราได้สติดับมาว่า ท่าน
ทั้งหลายเป็นบัณฑิตเป็นผู้ละเอียดและคิดข้ออรรถ ทำ
ไฉนท่านทั้งหลายจึงจะมากล่าววาจาอันอาศัยอรรถใน
ที่นี้ ดูก่อนสุขุมหงส์ผู้สหาย นายพรานผู้นี้เราส่งไป
จึงไปจับเอาท่านมาด้วยความประสงค์นั้น.

[๒๒๖] ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวกาสิ เมื่อ
ชีวิตน้อมเข้าไปใกล้ความตายแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลาย

ถึงมรณกาลแล้ว จะไม่ฟังกล่าววาจาอันมีเหตุเลย ผู้
ใดฆ่าเนื้อด้วยเนื้อต่อ ฆ่านกด้วยนกต่อ หรือดักผู้เลี้ยง
ลือด้วยเสียงที่เลี้ยงลือ จะมีอะไรเป็นเลวทราม
ยิ่งกว่าความเลวทรามของผู้นั้น ก็ผู้ใดฟังกล่าววาจา
อันประเสริฐแต่ประพฤติธรรมไม่ประเสริฐ ผู้นั้น
ย่อมพลาดจากโลกทั้งสอง คือโลกนี้และโลกหน้า
บุคคลได้รับยศแล้วไม่ฟังมัวเมา ถึงความทุกข์อัน
เป็นเหตุสงสัยในชีวิตแล้ว ไม่ฟังเดือดร้อน พึง
พยายามในกิจทั้งหลายรำไป และพึงปิดช่องทั้งหลาย
ชนเหล่าใดเป็นผู้เจริญ ถึงเวลาใกล้ตาย ไม่ล่วงเลย
ประโยชน์อย่างยิ่ง ประพฤติธรรมในโลกนี้ ชนเหล่า
นั้นย่อมไปสู่ไตรทิพย์ด้วยประการอย่างนี้ ข้าแต่
พระจอมแห่งชนชาวกาสิ พระองค์ทรงสดับคำนี้แล้ว
ของทรงรักษาธรรมในพระองค์ และได้ทรงโปรด
ปล่อยพญาหงส์ตระกูลที่ประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย
เถิด พระเจ้าข้า.

[๒๒๗] ชาวพนักงานทั้งหลาย จงนำน้ำ น้ำมัน
ทาเท้าและอาสนะอันมีค่ามากเถิด เราจะปล่อยพญา
หงส์ตระกูล ซึ่งเรื่องยกออกจากกรง และสุขุมหงส์
เสนาบดีตัวมีปัญญา เป็นผู้ละเอียดคิดอรรถที่ยากได้ง่าย
ผู้ใดเมื่อพระราชามีสุขก็สุขด้วย เมื่อพระราชามีทุกข์
ก็ทุกข์ด้วย ผู้เช่นนี้แลย่อมสมควรเพื่อจะบริโภคน้ำ
ข้าวของนายได้ เหมือนสุขุมหงส์เป็นราชสหายทั่วไป
แก่สัตว์มีชีวิต ฉะนั้น.

[๒๒๘] พญาหงส์เศรษฐีเข้าไปเกาะตั้ง อันล้วน
แล้วไปด้วยทองคำมี ๘ เท้า นารีนรมย์ใจ เกลี้ยงเกลา
ลาดด้วยผ้าแคว้นกาตี สุมุขหงส์เข้าไปเกาะเก้าอี้อัน
ล้วนแล้วไปด้วยทองคำ หุ้มด้วยหนังเสือโคร่ง ใน
ลำดับแห่งพญาหงส์เศรษฐี ชนชาวกาตีเป็นอันมาก
ต่างถือเอาโภชนะอันเลิศที่เขาส่งไปถวายพระราชา นำ
เข้าไปให้แก่พญาหงส์ทั้งสองนั้น ด้วยภาชนะทองคำ.

[๒๒๙] พญาหงส์เศรษฐีผู้ฉลาด เห็นโภชนะอัน
เลิศที่เขานำมาให้ อันพระเจ้ากาตีประทานส่งไป จึง
ได้ถามธรรมเนียม เครื่องปฏิสันถารในกาลเป็นลำดับ
นั้นว่า พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธแลหรือ ทรงตำราญ
คืออยู่หรือ ทรงปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดย
ธรรมหรือ.

[๒๓๐] ดูก่อนพญาหงส์ เราไม่มีโรคาพาธ
อนึ่ง เรามีความตำราญดีและเราก็จปกครองรัฐมณฑล
อันสมบูรณ์นี้โดยธรรม.

[๒๓๑] โทษอะไร ๆ ไม่มีในหมู่อำมาตย์ของ
พระองค์แลหรือ และอำมาตย์เหล่านั้น ไม่อาลัยชีวิต
ในประโยชน์ของพระองค์แลหรือ.

[๒๓๒] โทษอะไร ๆ ไม่มีในหมู่อำมาตย์ของเรา
และอำมาตย์เหล่านั้น ไม่อาลัยชีวิตในประโยชน์ของ
เรา.

[๒๓๓] พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรง
เชื่อฟัง มีพระเสาวนีย์อันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระ-
โอรส พระรูป พระโฉม และพระยศ เป็นไปตาม
พระราชอัธยาศัยของพระองค์ แลหรือ.

[๒๓๔] พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรง
เชื่อฟัง มีพระเสาวนีย์อันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระ-
โอรส พระรูป พระโฉม และพระยศเป็นไปตาม
อัธยาศัยของเรา.

[๒๓๕] พระองค์มิได้ทรงเบียดเบียนชาวแคว้น
แคว้น ทรงปกครองให้ปราศจากอันตรายแต่ที่ไหน ๆ
โดยความไม่เกรี้ยวกราดโดยธรรม โดยความสม่ำเสมอ
แลหรือ.

[๒๓๖] เรามิได้เบียดเบียนชาวแคว้นแคว้น ปก
ครองให้ปราศจากอันตรายแต่ที่ไหน ๆ โดยความไม่
เกรี้ยวกราด โดยธรรม โดยความสม่ำเสมอ.

[๒๓๗] พระองค์ทรงบำเพ็ญกรณีสัตบุรุษ ทรงเว้น
อสัตบุรุษแลหรือ พระองค์ไม่ทรงละทิ้งธรรม ไม่ทรง
ประพฤติกเลื้อยตามอธรรมแลหรือ.

[๒๓๘] เรายำเพ็ญกรณีสัตบุรุษ เว้นอสัตบุรุษ
ประพฤติกเลื้อยตามธรรมละทิ้งอธรรม.

[๒๓๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นชัดซึ่งพระชนมายุอันเป็นอนาคตที่ยืนยาวอยู่หรือ พระองค์ทรงมัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่สะดุ้งกลัวปรโลกหรือ.

[๒๔๐] ดูก่อนพญาหงส์ เราพิจารณาเห็นชัดซึ่งอายุอันเป็นอนาคตที่ยืนยาวอยู่ เราตั้งอยู่แล้วในธรรม ๑๐ ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวปรโลก เราเห็นกุศลธรรมที่ดำรงอยู่ในตนเหล่านี้ คือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่พิโรธ แต่นั้นปีติและโสมนัสไม่ใช่น้อย ย่อมเกิดแก่เรา ก็สุขุมหงส์นี้ไม่ทันคิดถึงคุณสมบัติของเราไม่ทราบความประทุษร้ายแห่งจิต จึงเปล่งวาจาอันหยาบคาย ย่อมกล่าวถึงโทษที่ไม่มีอยู่ในเรา คำของสุขุมหงส์นี้ ย่อมไม่เป็นเหมือนคำของคนมีปัญหา.

[๒๔๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ ความพลั้งพลาดนั้นมีแก่ข้าพระองค์โดยความรีบร้อน ก็เมื่อพญาหงส์ตรฐติดบ่วง ข้าพระองค์มีความทุกข์มากมาย ขอพระองค์ได้ทรงโปรดเป็นที่พึง ของข้าพระองค์ เหมือนบิดาเป็นที่พึงของบุตร และคูแแผ่นดินเป็นที่พึงของหมู่มัตถ์ฉะนั้นเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นราช-

กฤษกร ขอพระองค์ได้ทรงโปรดคโทยแก่ข้าพระองค์
ผู้ถูกความผิดครอบงำเถิด.

[๒๔๒] เราย่อมอนุโมทนาแก่ท่านด้วยอาการ
อย่างนี้ เพราะท่านไม่ปกปิดความในใจ ดูก่อนหงส์
ท่านชื่อตรง จึงทำลายความข้องใจเสียเถิด.

[๒๔๓] ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่ง
มีอยู่ในนิเวศน์ของเราผู้เป็นพระเจ้ากาสิ คือ เงิน ทอง
แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์อันมากมาย แก้วมณี สังก
ไข่มุก ผ้า จันทน์แดง และเหล็กอีกมาก เราขอให้
ทรัพย์เครื่องปลื้มใจทั้งหมดนี้แก่ท่าน และขอสละ
ความเป็นใหญ่ให้แก่ท่าน.

[๒๔๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ข้าพระ-
องค์ทั้งสองเป็นอันพระองค์ทรงยำเกรง และทรง
สักการะโดยแท้ ขอพระองค์ทรงเป็นพระอาจารย์ของ
ข้าพระองค์ทั้งสอง ซึ่งประพฤติดูอยู่ในธรรมทั้งหลาย
เถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นอาจารย์ ผู้ปราบปรามข้าศึก
ข้าพระองค์ทั้งสองอันพระองค์ทรงยอมอนุญาตแล้ว จัก
กระทำประทักษิณพระองค์แล้ว จักกลับไปหาหมู่ญาติ.

[๒๔๕] พระเจ้ากาสิทรงดำริ และทรงปริกษา
ข้อความที่ได้กล่าวมาตลอดราตรีทั้งปวง แล้วทรง
อนุญาตพญาหงส์ทั้งสอง ซึ่งประเสริฐสุดกว่าหงส์
ทั้งหลาย.

[๒๔๖] เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคต เมื่อราตรี
สว่างจ้า พญาหงส์ทั้งสองก็พากันบินไปจากพระราช-
นิเวศน์ของพระเจ้ากาสิ.

[๒๔๗] หงส์เหล่านั้น เห็นพญาหงส์ทั้งสองที่
ยิ่งใหญ่ไม่มีโรคกลับมาถึง จึงพากันสงสัยว่า เกก
ได้เกิดเสียงอ้ออิงขึ้น หงส์มีความเคารพนายเหล่านั้น
ได้ปัจจัยมีปีติโสมนัส เพราะนายหลุดพ้นกลับมา พากัน
กระโดดโลดเต้น เข้าไปห้อมล้อมโดยรอบ.

[๒๔๘] ประโยชน์ทั้งปวง ของบุคคลผู้สมบูรณ์
ด้วยกัลยาณมิตรยอมให้สำเร็จความสุขความเจริญ
เหมือนพญาหงส์ตรฐและสุมุขหงส์ สมบูรณ์ด้วย
กัลยาณมิตร เกิดประโยชน์ ให้สำเร็จความสุขความ
เจริญกลับมาอย่างหมู่ญาติ ฉะนั้น.

จบมหาหังสชาดกที่ ๒

อรรถกถาหาหังสชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภการสละชีวิตของพระอานนท์เถระที่เดียว ตรัสพระธรรมเทศนา
นี้มีคำเริ่มต้นว่า เอเต หังสา ปกุกมฺหติ ดังนี้.

ส่วนเรื่องราวก็คงเหมือนกับเรื่องทีกล่าวนั้นแล้ว.

ก็ในวันหนึ่ง พวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า คุณก่อนอาวุโส
ทั้งหลาย พระอานนท์ผู้มีอายุสละชีวิตของตนเพื่อประโยชน์แก่พระตถาคต
กระทำการอันยากที่ผู้อื่นจะกระทำได้ ท่านเห็นช้างนาลาครีแล้ว แม้ถูกพระ-
ศาสดาตรัสห้ามอยู่ถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ยอมกลับเลยทันที นำชมเชยพระอานนท์เถระ
ผู้มีอายุ กระทำการที่ผู้อื่นกระทำได้ยาก. พระศาสดาทรงพระดำริว่า ถ้อยคำ
สรรเสริญคุณของพระอานนท์กำลังเป็นไปอยู่ เราควรไปในที่นั้น จึงเสด็จ
ออกจากพระคันชุกฎี เสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขอนั่ง
สนทนากันด้วยเรื่องอะไร ในบัดนี้ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว
จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่บัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงในกาลก่อน
อานนท์แม้บังเกิดแล้ว ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ก็ได้ยอมเสียสละชีวิตของตน
เพื่อประโยชน์แก่ตถาคตแล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงทรงดูขณิภาพ เมื่อภิกษุ
เหล่านั้นทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ในเมืองพาราณสี พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่า
สังยมะ มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า เขมา. ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์มี
หมู่หงส์เก้าหมื่นหกพันแวดล้อมเป็นบริวาร อาศัยอยู่ ณ ภูเขาจิตตภูฏ. อยู่มา

* บาลีเป็นสังขมมะบ้าง สัญญมมะบ้าง.

วันหนึ่ง พระนางเขมาเทวีได้ทรงพระสุบินนิมิตในเวลาใกล้รุ่งว่า มีพญาหงส์ทอง ๒ ตัว มาจับอยู่ที่พระราชบัลลังก์ แล้วแสดงธรรมกถาด้วยเสียงอันไพเราะ เมื่อพระนางเทวีประทานสาธุการทรงสดับธรรมกถาอยู่ ยังมีทันเอบอ้มในการสดับธรรมทีเดียว ราตรีก็สว่างเสียแล้ว พญาหงส์ทั้งสอง ครั้นแสดงธรรมแล้ว จึงพากันบินออกไปทางช่องพระแกล แต่พระนางก็รับสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงรีบลุกขึ้น ช่วยกันจับ ช่วยกันจับหงส์ที่กำลังบินหนีไป กำลังเหยียดพระหัตถ์อยู่นั้นแล ก็ตื่นจากพระบรรทม เหล่านางกำนัลได้ยื่นพระราชเสาวนีย์ของพระนาง ก็พากันแย้มสรวลเล็กน้อยว่า หงส์ที่ไหนกัน พระนางจึงทรงทราบในขณะนั้นว่า ทรงสุบินนิมิตไป จึงทรงดำริว่า สิ่งที่ไม่เป็นความจริง เราจะไม่ฝันเห็น พญาหงส์ที่มีสีประคุกทองคำคงจักมีอยู่ในโลกนี้เป็นแน่แท้ แต่ถ้าเราจักทูลพระราชาวา หม่อมฉันใครจะฟังธรรมของพญาหงส์ทองทั้งหลาย พระองค์จะตรัสว่า ขึ้นชื่อว่าหงส์ทองทั้งหลาย เรายังไม่เคยเห็นเลย และธรรมดว่าหงส์ทั้งหลาย จะกล่าวถ้อยคำได้ ก็ไม่เคยมีมาเลย ดังนี้ ก็จักเป็นผู้ไม่ทรงชวนขยายให้ แต่เมื่อเราทูลว่า เราตั้งครรภ์มีอาการแพ้อองแล้ว พระองค์คงจักทรงสืบเสาะแสวงหาโดยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ความปรารถนาของเราจักสำเร็จสมดังมโนรถ ด้วยอาการอย่างนี้ พระนางจึงแสวงแสดงอาการประจวบ ให้สัญญาณแก่เหล่านางกำนัล ทรงบรรทมนิ่งอยู่ พระราชาประทับนั่ง ณ พระราชมณเฑียร มิได้ทอดพระเนตรเห็นพระนางในเวลาทีพระนางเคยเข้าเฝ้า จึงตรัสถามว่า พระนางเขมาไปไหน ทรงสดับว่า ประจวบ จึงเสด็จไปยังสำนักของพระนาง ประทับนั่ง ณ ประเทศส่วนหนึ่ง ข้างที่พระบรรทม ทรงลอบพระปฤษฎางค์ตรัสถามว่า คุณก่อนนางผู้เจริญ เธอไม่สบายเป็นอะไรไปหรือ. พระนางทูลตอบว่า ขอเดชะ ความไม่สบายอย่างอื่นมิได้มี แต่อาการทรงครรภ์

บังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน. พระราชาตรัสว่า คุณก่อนพระนาง ถ้าเช่นนั้นจงบอก
นาเถิด เธอปรารถนาสิ่งใด เราจะน้อมนำสิ่งนั้นมาให้เธอโดยเร็ว พระนาง
ทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า หม่อมฉันปรารถนาจะทำการบูชาด้วยของหอมและ
ระเบียบดอกไม้เป็นต้น แก่พญาหงส์ทองตัวหนึ่ง ซึ่งจับอยู่ที่ราชบัลลังก์ มี
เสวตฉัตรอันยกขึ้นไว้แล้ว ให้สาธุการสดับธรรมกถา (ของพญาหงส์นั้น)
ถ้าหม่อมฉันได้อย่างนี้ การได้ด้วยประการดังนี้เป็นการดี ถ้าหากไม่ได้
ชีวิตของหม่อมฉันก็จะไม่มี. ถ้าคดับนั้น พระราชาจึงทรงพลอบเอาพระทัย
พระนางว่า ถ้าสุพรรณหงส์มีอยู่ในมนุษย์โลก เธอก็คงจักได้สมประสงค์ อย่า
เสียใจไปเลย แล้วเสด็จออกจากห้องอันมีสิริ ตรัสปรึกษากับพวกอำมาตย์ว่า
คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระนางเขมาเทวีตรัสกะเราว่า หม่อมฉันได้สดับ
ธรรมกถาของพญาหงส์ทองจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ถ้าไม่ได้แล้วชีวิตของหม่อมฉัน
ก็จะไม่มี หงส์ที่มีสิริคจทองค้ำยังมีอยู่บ้างหรือ. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ขอเดชะ
ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่เคยเห็น ทั้งไม่เคยได้ยินเลย พระเจ้าข้า. พระราชา
ตรัสถามว่า ก็มีใครจะพึงรู้จักบ้าง. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า พวกพราหมณ์
พระเจ้าข้า.

พระราชาตรัสสั่งให้เชิญพราหมณ์ทั้งหลายมา ทรงกระทำสักการะแล้ว
ตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ทั้งหลาย หงส์ที่มีสิริคจทองค้ำยังมีอยู่บ้างหรือ.
พวกพราหมณ์ทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่มหाराชเจ้า สัตว์ดิรัจฉาน ๖ จำพวก
เหล่านี้ คือ ปลา ปู เต่า เนื้อ นกยูง หงส์ มีมาในมนต์ของข้าพเจ้า
ทั้งหลายว่า มีสิริคจทองค้ำ บรรดาสัตว์ทั้ง ๖ จำพวกนี้ ขึ้นชื่อว่าเหล่าหงส์ที่
เกิดในตระกูลศตวรรษ เป็นสัตว์ฉลาดประกอบด้วยความรู้ นับทั้งพวกมนุษย์ด้วย
ย่อมเป็นสัตว์ที่มีพรรณประหนึ่งทองค้ำ รวมเป็น ๗ จำพวก ด้วยประการฉะนี้.

พระราชาทรงดีพระทัยตรัสถามว่า เหล่าหงส์ที่เกิดในตระกูลธรรมนั้นอยู่ที่ไหนเล่า ท่านอาจารย์. พวกพราหมณ์ทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์ไม่ทราบพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า มีใครรู้จักพวกหงส์เหล่านั้นบ้าง เมื่อพวกพราหมณ์ทูลว่า พวกบุตรนายพรานจักทราบ จึงตรัสสั่งให้เรียกพวกนายพราน ในแคว้นของพระองค์มาประชุมกันทั้งหมด แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนพ่อ ชื่อว่าหงส์ตระกูลธรรมมีสีดังทองคำ อยู่ ณ ที่ไหน. ลำดับนั้น นายพรานคนหนึ่งจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ได้ทราบมาว่า ตระกูลแห่งญาติทั้งหลายกล่าวสืบ ๆ กันมาว่า หงส์เหล่านั้นอยู่ ณ ภูเขาจิตตกุฎ ในประเทศหิมวันต์. พระราชาตรัสถามว่า ก็ท่านพอจะรู้อุบายที่จะจับหงส์เหล่านั้นได้หรือ. พวกนายพรานกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์ไม่ทราบพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า ก็ชนเหล่าไหนจักทราบเล่า. พวกนายพรานกราบทูลว่า พวกพราหมณ์ พระเจ้าข้า. ท้าวเธอจึงรับสั่งให้เรียกพราหมณ์ที่เป็นบัณฑิตมาแล้ว ตรัสบอกความที่พวกหงส์มีพรรณดังทองคำ มีอยู่ ณ ภูเขาจิตตกุฎแล้ว ตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายยังจะรู้จักอุบายที่จะจับหงส์เหล่านั้นหรือ. พวกพราหมณ์ทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ประโยชน์อะไรที่จะต้องไปจับหงส์เหล่านั้น ถึงภูเขาจิตตกุฎนั้น ข้าพระองค์จักนำหงส์เหล่านั้นมาสู่ที่ใกล้พระนครแล้ว จักจับเอาด้วยอุบาย. พระราชาตรัสถามว่า ก็อุบายอะไรเล่า. พวกพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์จึงตรัสสั่งให้ขุดสระใหญ่ ชื่อว่า **เขมะ** ประมาณ ๓ คาวุตทางทิศเหนือแต่พระนคร ให้เต็มด้วยน้ำแล้ว ปลูกรัษฎชาติต่าง ๆ กระทำให้คารคายไปด้วยดอกบัวเบญจพรรณ ให้นายพรานผู้ฉลาดคนหนึ่งอยู่ประจำรักษา อย่าให้หมุ่มมนุษย์เข้าไปใกล้ ให้คนอยู่ ๔ มุมสระคอยประกาศอภัย สกุนชาติต่าง ๆ ก็จักลงจากทิศทั้งหลายซึ่งเห็นได้

หงส์เหล่านั้นได้สดับว่า สระนั้นเป็นที่เกษมสำราญ โดยที่เล่าลือกันสืบ ๆ มา ก็จักพากันมา เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์จึงให้ตั้งค่ายบ่วงอันทำด้วยขนสัตว์ แล้วจับเอาหงส์เหล่านั้นเกิด.

พระราชาทรงสดับคำนั้น จึงให้สร้างสระมีประการดังกล่าวแล้ว ในประเทศที่พวกพราหมณ์เหล่านั้นทูลบอก แล้วตรัสสั่งให้เรียกนายพรานผู้ฉลาด มา ทรงปลอบประโลมนายพรานนั้นว่า จำเดิมแต่เข้าไป ท่านจงเลิกกระทำการงานของตนเสียเถิด เราจักเลี้ยงดูบุตรและภรรยาของท่านเอง ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว พึงรักษาสระเขมะ ให้พวกมนุษย์ถอยกลับแล้ว ประกาศอภัย ในมুমุสระทั้ง ๔ พึงบอกถึงฝูงนกที่มาแล้วและมาแล้วแก่เรา. เมื่อสุวรรณหงส์ทั้งหลายมาแล้ว ท่านจักได้สักการะใหญ่ แล้วให้รักษาสระเขมะ. จำเดิมแต่นั้นมา นายพรานนั้นก็ปฏิบัติอยู่ในที่นั้น โดยนัยที่พระราชตรัสสั่งไว้ทีเดียว. ก็นายเนสาทนั้นปรากฏชื่อว่า นายเขมเนสาท ดังนี้ทีเดียว เพราะรักษาสระเขมะ. และจำเดิมแต่นั้นมา สกุนชาติทั้งหลายต่าง ๆ ชนิดก็พากันลงสู่สระนั้น. พวกหงส์ต่าง ๆ พากันมาด้วยเสียงประกาศชักชวนกันต่อ ๆ มาว่า เขมสระไม่มีภัย. ที่แรกพวกคณหงส์มาก่อน แล้วพวกบิณฑุหงส์ก็พากันมาด้วยเสียงประกาศของพวกคณหงส์เหล่านั้น แล้วพวกมโนศิลาวรรณหงส์ ก็พากันมาด้วยเสียงประกาศของพวกบิณฑุหงส์ แล้วเสตหงส์ก็พากันมาด้วยเสียงประกาศของพวกมโนศิลาวรรณหงส์นั้น ต่อจากนั้นพวกปากหงส์ก็พากันมาด้วยเสียงประกาศของเสตหงส์เหล่านั้น ครั้นพวกหงส์เหล่านั้นมาแล้ว นายเขมเนสาทจึงได้มาเฝ้ากราบทูลแด่พระราชว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ หงส์มากินอาหารในสระถึง ๕ ประเภทแล้ว พวกหงส์มีสี่ดั่งทองคำ ก็คงจักมาใน ๒-๓ วันนี้เป็นแน่ เพราะพวกปากหงส์มาแล้ว ขอพระองค์อย่าได้ทรงวิตกไปเลย พระเจ้าข้า พระราชา

ทรงสดับคำนั้น จึงให้ราชบุรุษเที่ยวตักสองประกาศทั่วไปในพระนครว่า บุคคลอื่นอย่าพึงเข้าไปในเขมสระนั้น บุคคลผู้ใดเข้าไป บุคคลผู้นั้นจักถึงการตัดมือและเท้าและถูกริบเรือด้วย. จำเดิมแต่วันนั้นมา ใคร ๆ ก็ไม่อาจเข้าไปในสระนั้น ก็พวกปากหงส์ทั้งหลายอาศัยอยู่ในถ้ำทอง ใกล้ภูเขาจิตตภูฏ แม้ปากหงส์เหล่านั้นเป็นสัตว์มีกำลังมาก อนึ่ง วรรณะแห่งสรีระของพวกปากหงส์เหล่านั้น ก็มีได้ผิดแปลกกับหงส์ตระกูลธรรมดา ก็ธิดาแห่งพญาหงส์ปากราช มีวรรณะประดุจทองคำ พญาปากหงส์นั้น ดำริว่า ธิดาของเรานี้สมควรแก่ชตวรรษราชหงส์ที่มีความยิ่งใหญ่ จึงส่งนางไปให้เป็นบาทบริจาริกาของพญาหงส์ชตวรรษนั้น นางได้เป็นที่รักทำเจริญของพญาหงส์ชตวรรษนั้น เพราะเหตุนี้แล ตระกูลหงส์ทั้งสองนั้น จึงได้เกิดมีความคุ้นเคยกันอย่างสนิทสนม.

อยู่มาวันหนึ่ง พวกหงส์ที่เป็นบริวารของพระโพธิสัตว์ถามพวกปากหงส์ว่า ทุก ๆ วันนี้ พวกท่านไปเที่ยวหาอาหารกินที่ไหน. พวกเราไปหาอาหารกินในเขมสระใกล้เมืองพาราณสี. ก็พวกท่านไปเที่ยวหาที่ไหนเล่า. เมื่อพวกหงส์เหล่าชตวรรษบอกว่า พวกเราไปหาอาหารกินในที่โน้น ๆ พวกปากหงส์จึงกล่าวพรรณนาคุณเขมสระว่า ทำไมพวกท่านจึงไม่ไปยังสระเขมระ ด้วยว่าสระนั้นเป็นที่น่ารื่นรมย์ เกลือ่นกลาดไปด้วยสกุณาชาติต่าง ๆ ชนิด ดารดาบไปด้วยดอกบัวเบญจพรรณ สมบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหารและผลไม้ต่าง ๆ มีหม่อมมรต่าง ๆ ชนิดบินว่อนอยู่ยังมี ในมุมสระทั้ง ๔ มีเสียงประกาศอภัยเป็นไปอยู่ตลอดกาลเป็นนิตย์ ไม่ว่ามนุษย์ไร ๆ ไม่สามารถที่จะเข้าไปใกล้ได้เลย จะป่วยกล่าวไปไยถึงการกระทำอันตรายอย่างอื่น ๆ เล่า สระมีคุณเห็นปานนี้แล พวกเหล่าหงส์ชตวรรษเหล่านั้น ได้สดับคำของพวกปากหงส์แล้ว จึงพากันไปบอกแก่สุมุขหงส์ว่า ได้ยินว่า มีสระ สระหนึ่งชื่อเขมระ มีคุณภาพเห็นปานนี้

อยู่ใกล้เมืองพาราณสี พวกปากหงส์ไปเที่ยวหาอาหารกินในสระนั้น แม้ท่านก็
จงบอกแก่พญาหงส์ครุฑที่มีความเป็นใหญ่ยิ่ง ถ้าพระองค์อนุญาต แม้พวก
ข้าพเจ้าก็จะพึงไปหาอาหารในที่นั้นบ้าง สุมุขหงส์จึงบอกแก่พญาหงส์ แม้
พญาหงส์นั้นก็คิดว่า ขึ้นชื่อว่ามนุษย์ทั้งหลายมีเล่ห์เหลี่ยมมาก มีความคิด
แหลม ฉลาดในอุบาย น่าจะมีเหตุในที่นั้น ขึ้นชื่อว่าระย้อมไม่มีในที่นั้น
ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ บัดนี้ระย้อมจะมีใครมาขุดไว้ และจักขุดไว้เพื่อคอย
ดักจับพวกเราเป็นแน่ พญาหงส์จึงกล่าวแก่สุมุขหงส์ว่า ท่านอย่าพอใจไปใน
ที่นั้นเลย สระนั้นพวกมนุษย์เหล่านั้นมิได้ขุดไว้ตามธรรมดาของตน คงจะขุดไว้
เพื่อต้องการจับพวกเรา ขึ้นชื่อว่ามนุษย์ทั้งหลาย มีเล่ห์เหลี่ยมมากมาย มี
ความคิดแหลม ฉลาดในอุบาย ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในที่โคจรของตนตาม
เดิมเถิด พวกหงส์ทองก็ได้บอกแก่สุมุขหงส์ว่า พวกเราใคร่จะไปยังเขมสระ
ดังนี้ ถึงสองครั้งสามครั้ง สุมุขหงส์จึงบอกความที่พวกหงส์เหล่านั้นใคร่จะไป
ในสระนั้นแก่พระมหาสัตว์. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า พวกญาติ
ทั้งหลายของเรา จงอย่าได้ลำบากเพราะอาศัยเราเลย ถ้ากระนั้น เราทั้งหลาย
จะไปด้วยกัน มีหงส์เก้าหมื่นหกพันแวดล้อมเป็นบริวาร พวกกันไปหากินใน
สระนั้น เล่นหงส์กีฬาแล้วบินกลับมายังเขาจิตตคุฏฐ. ฝ่ายนายพรานเขมกะใน
เวลาที่หงส์เหล่านั้นมาเที่ยวบินกลับไปแล้ว จึงไปกราบทูลแด่พระราชาวา
พวกหงส์ทองเหล่านั้นพากันมาแล้ว พระราชาทรงดีพระทัยตรัสสั่งว่า คุณอน
สหายเขมกะ ท่านจงพยายามจับหงส์ทองนั้นไปให้สักตัวหนึ่งหรือสองตัว เรา
จักให้ยศใหญ่แก่ท่าน แล้วจึงประทานเครื่องเสบียงส่งนายพรานนั้นไป นาย
เขมกะเนสาทนั้นไปถึงที่สระนั้นแล้ว จินนั่งนิ่งอยู่ในเรือนกรงที่มีสัณฐานดังคุ่ม
พิจารณาดูท่าเลหากินของพวกหงส์ ธรรมดาว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้มิ
ปกติไม่ประพฤติก้มได้ เพราะเหตุนั้น พระมหาสัตว์จึงจิกกินข้าวสาทิไป โดย

ลำดับจำเดิมแต่ที่ที่ตนร้อนลง. ฝ่ายหงส์นอกนั้นเที่ยวจิกกินข้างโน้นข้างนี้ ข้างนี้ ข้างโน้น ลำดับนั้น บุตรนายพราน จึงคิดว่า หงส์ตัวนี้มีปกติไม่ประพฤติมักได้ เราควรดักหงส์ตัวนี้เถิด ในวันรุ่งขึ้น เมื่อหงส์ทั้งหลายยังไม่ทันร้อนลงมาสู่ สระนั้นแล จึงนั่งในเรือนกรงที่มีสัณฐานดังคุ่มนั้นแล้ว ค่อยๆ กระเถิบไปสู่ ที่นั้น แล้วจึงซ่อนตัวอยู่ในพงหญ้าในที่ไม้ไผ่กลั่นกลออยู่ตามช่อง.

ในขณะนั้น พระมหาสัตว์มีหงส์เก้หมีนหกพันเป็นเบื้องหน้า ร้อนลง ในสถานที่ที่ตนเอยร้อนลงแล้วในวันวานนั่นเอง จับอยู่ที่แอ่งจิกกินข้าวสาเลิ ไปพลาง. นายเนสาทแลดูตามช่องลูกกรง เห็นอัฐภาพของพระโพธิสัตว์นั้น ถึงแล้วซึ่งส่วนอันงามเลิศด้วยรูปร่าง จึงคิดว่า หงส์ตัวนี้ มีร่างกายโตเท่า คุมเกวียน มีพรรณาคูทองคำ มีรอยแดง ๓ รอยคาดอยู่ที่คอ มีรอยพาดลงไป ทางลำคอไปโดยระหว่างท้อง ๓ รอย มีรอยแล่นไปตลอดโดยส่วนแห่งเบื้อง หางอีก ๓ รอย ย่อมรุ่งเรืองประดุจลี้มทองคำที่บุคคลาวงไว้บนกลุ่มไหม- กัมพลแดง หงส์ตัวนี้คงเป็นพญาแห่งหงส์เหล่านั้นเป็นแน่แท้ เราจักจับหงส์ ตัวนี้แหละ. แม้พญาหงส์เที่ยวหาอาหารได้เป็นอันมาก เล่นกีฬาในน้ำ มี ผุ่งหงส์แวดล้อมกลับไปยังเขาจิตตภูฏาทีเดียว พระโพธิสัตว์เที่ยวหาอาหาร โดยทำนองนี้ตลอดกาลประมาณ ๕-๖ วัน. ในวันที่ ๗ นายพรานเขมกะ ขวั้นเชือกเส้นใหญ่ที่ทำด้วยขนหางม้าสีดำให้มันคง กระทำให้เป็นบ่วงมีคัน ทราบโดยถ่องแท้ว่า ในวันพรุ่งนี้ พญาหงส์จักร้อนลงในที่นี้ จึงดักบ่วงไว้ ได้น้ำ. ในวันรุ่งขึ้นพญาหงส์เมื่อโผลงมา จึงเอาเท้าถลาลงไปในบ่วง. ทันใดนั้น บ่วงของนายพรานนั้นก็รวบรัดเท้าไว้ เหมือนมีโครมาจูดคร่าด้วย ลวดเหล็ก. พญาหงส์นั้นจึงคิดว่า เราจักกระตุกบ่วงนั้นให้ขาด จึงรวบรวม กำลังจูดคร่ามาแล้วให้ตกลงไป. ในครั้งแรก หนั่งอันมีสีประคุดทองคำก็ขาดไป

ในครั้งที่สอง เนื้อซึ่งมีสีประจุฝ้ายกัมพลก็ขาดไป. ในครั้งที่สาม เส้นเอ็นก็ขาดไปจนจรดกระดูก. พระโพธิสัตว์ดำริว่า ในครั้งที่สี่เท่าคงขาดแน่. ชรรมดาว่าพระราชเป็นผู้มีอวัยวะอันเลวทราม ไม่เหมาะสมเลย จึงมิได้กระทำความพยายามอีกต่อไป. ทุกขเวทนาได้แผ่ซ่านไปอย่างแรงกล้า พระโพธิสัตว์จึงดำริว่า ถ้าเราร้องแสดงอาการว่าติดบ่วง พวกญาติของเราจักตกใจไม่ทันได้กินอาหาร บินหนีไปทิ้งที่ตนกำลังหิวจัดอยู่ที่เดียว ก็จักตกลงไปในท่ามกลางมหาสมุทร พระองค์จึงทรงอดกลั้นต่อทุกขเวทนา แม้มืดอยู่ในอำนาจบ่วงก็ทำที่เป็นเหมือนจิกกินข้าวสาธิตอยู่ ในเวลาที่หงส์เหล่านั้นกินอาหารอิ่มหนำแล้วเล่นหงส์กีฬาอยู่ จึงร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังว่าติดบ่วง. หงส์ทั้งหลายได้ยินเสียงนั้น ต่างก็กลัวตายเป็นกำลัง จึงมุ่งหน้าตรงไปยังเขาจิตตคฤภูเป็นพวก ๆ บินหนีไปโดยนัยก่อนนั้นแล.

สุขุมหงส์ที่เป็นเสนาบดีคิดว่า ภัยนี้บังเกิดขึ้นแก่มหाराชบ้างหรือไม่หนอ เราจักทราบเหตุ นั้น จึงรีบบินไปค้นหาในระหว่างแห่งหมู่หงส์ที่บินไปข้างหน้า โดยนัยดังกล่าวแล้วแต่หนหลังทีเดียว มิได้เห็นพระมหาสัตว์ในหมู่แม่มทั้งสามหมู่ คิดว่า ภัยนี้บังเกิดขึ้นแก่มหाराชของเรานี้เป็นแน่แท้ทีเดียว จึงหวนกลับมาได้เห็นพระมหาสัตว์บ่วง มีร่างกายเปื้อนโลหิตเร่าร้อนอยู่ด้วยความทุกข์จับอยู่บนหลังเปือกตมจึงกล่าวว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์อย่ากลัวเลย ข้าพระองค์จะสละชีวิตของข้าพระองค์ให้นายพรานปล่อยพระองค์เสีย ร่อนลงมาปลอบประโลมพระมหาสัตว์ จับอยู่บนหลังเปือกตม. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า เมื่อหงส์เก้าหมื่นหกพันทิ้งเราหนีไป สุขุมหงส์นี้กลับมาแต่ตัวเดียว เธอจักทิ้งเราหนีไปในเวลาที่บุตรนายพรานมาแล้วหรือไม่หนอ เป็นสัตว์มีกายเปื้อนด้วยโลหิตห้อยอยู่ที่ปลายบ่วงทีเดียว ได้กล่าวคาถา ๓ คาถาด้วยสามารถจะทดลองใจว่า

หงส์เหล่านั้น ถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมบินหนีไป
ดูก่อนสุमुखผู้มีขนเหลือง มีผิวพรรณดั่งทองคำ ท่าน
จึงบินหนีไปตามความปรารถนาเถิด หมู่ญาติละทิ้งเรา
ซึ่งตกอยู่ในอำนาจบ่วงตัวเดียว บินหนีไปไม่
เหลียวหลังเลย ท่านจะอยู่ผู้เดียวทำไม ดูก่อนสุमुख
ผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย ท่านจงกลับไปเสียเถิด
ความเป็นสหายในเราผู้ติดบ่วงย่อมไม่มีท่านอย่าคลาย
ความเพียรเพื่อความไม่มีทุกข์ จงหนีไปเสียตามความ
ปรารถนาเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทยเมริตา ความว่า ถูกภัยรุกราน ถูก
ภัยคุกคาม คือหวั่นไหวด้วยภัย. คำว่า หริ และคำว่า เหม ในบทที่สาม
เป็นชื่อของทองคำเหมือนกันนั่นแหละ. แม้หงส์นั้นมีพรรณเหมือนทองคำ
เพราะมีหนังเป็นสีทอง เพราะเหตุนี้ พญาหงส์จึงเรียกสุमुखหงส์นั้นอย่างนี้.
คำว่า สุमुख คือ ดูก่อนพ่อผู้มีหน้าตาดี. บทว่า อนเปกขมานา ได้แก่
พวกญาติเหล่านั้น มิได้แลดูหมดความห่วงใย. บทว่า ปเตว ได้แก่ พ่อจง
บินกลับไปเสียเถิด. บทว่า อนินมาย ความว่า พ่ออย่าได้คลายความเพียร
เพราะความหมดทุกข์อันจะพึงถึง เพราะไปเสียจากที่นี่.

สุमुखหงส์เสนาบดีลำดับคำนั้น จึงคิดว่า พญาหงส์นี้ยังไม่รู้จักว่าเรา
เป็นมิตรแท้ ย่อมกำหนดเราว่าเป็นมิตรไม่มีความรักใคร่ เราจักแสดงความรัก
แก่พญาหงส์นี้ ดังนี้ ได้กล่าวคาถา ๔ คาถาว่า

ข้าแต่พญาหงส์เศรษฐี ก็ข้าพระองค์แม้มีความ
ทุกข์เป็นเบื้องหน้า ก็จะไม่ละทิ้งพระองค์เลย ความ
เป็นอยู่หรือความตายของข้าพระองค์ จักมีพร้อมกับ
พระองค์ ข้าแต่พญาหงส์เศรษฐี ก็ข้าพระองค์ แม้มี
ความทุกข์เป็นเบื้องหน้า ก็จะไม่ละทิ้งพระองค์เลย
พระองค์ไม่ควรจะชักชวนข้าพระองค์ให้ประกอบ
ในกรรมอันประกอบด้วยความอันไม่ประเสริฐเลย
ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย ข้า-
พระองค์เป็นสหายสหชาติของพระองค์ เป็นผู้ดำรงอยู่
ในจิตของพระองค์ ใคร ๆ ก็รู้ว่า ข้าพระองค์เป็น
เสนาบดีของพระองค์ ข้าพระองค์ไปจากที่นี่แล้ว จะ
กล่าวอวดอ้างในท่ามกลางหมู่ญาติได้อย่างไร ข้าแต่
พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหงส์ทั้งหลาย ข้าพระองค์
ละทิ้งพระองค์ไปจากที่นี่แล้ว จะกล่าวกะพู่หงส์
เหล่านั้นได้อย่างไร ข้าพระองค์จักยอมสละชีวิตไว้ใน
ที่นี่ ไม่สามารถจะทำกิจอันไม่ประเสริฐได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาหิ ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระ-
องค์แม้อันความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางใจถูกต้องแล้ว ก็ไม่ยอมละทิ้ง
พระองค์. บทว่า อนริยสังยุตเต ได้แก่ ประกอบพร้อมแล้วด้วยความอันไม่
ประเสริฐ เพราะเป็นกรรมที่บุคคลผู้ประทุษร้ายมิตรทั้งหลาย ผู้ไม่ประเสริฐพึง
กระทำ. บทว่า กมฺเม ได้แก่ กรรมที่จะต้องละทิ้งพระองค์ไป. บทว่า
สตุมารโ ได้แก่ เป็นเด็กเสมอกัน อธิบายว่า เป็นกุมารที่ถือปฏิสนธิในวัน

เดียวกัน ทำลายฟองไขในวันเดียวกันแล้วเติบโตเจริญมาด้วยกัน . บทว่า **สขาคูมฺหิ** ได้แก่ ข้าพระองค์เป็นสหายที่รักเสมอด้วยดวงตาข้างขวาของพระองค์. บทว่า **สจิจฺเต** ได้แก่ ข้าพระองค์ตั้งอยู่ในจิตของพระองค์ ย่อมเป็นไปในอำนาจของพระองค์ อธิบายว่า เมื่อพระองค์ยังมีชีวิตอยู่ ข้าพระองค์ก็มีชีวิตอยู่ เมื่อพระองค์สิ้นชีวิตข้าพระองค์ก็สิ้นชีวิตเหมือนกัน. บาลีเป็น **สจิจฺเต** ดังนี้ ก็มี อธิบายว่า ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในจิตของพระองค์ ตั้งอยู่ด้วยดีแล้ว. บทว่า **ณาท** ได้แก่ รู้จักกันทั่วไป ปรากฏในระหว่างหงส์ทั้งหมด. บทว่า **วิกฺขุณฺณิสฺส** ความว่า ข้าพระองค์ถูกหงส์เหล่านั้นถามว่า พญาหงส์ไปไหน จักบอกอย่างไร. บทว่า **กิญฺเต วุขามิ** ความว่า ข้าพระองค์จักกล่าวกะหม่อมหงส์ที่ถามถึงข่าวคราวของพระองค์ เหล่านั้นว่าอย่างไร.

เมื่อสุมุขหงส์บันลือสีหนาทด้วยคาถา ๔ คาถาอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์เมื่อจะพรรณนาคุณของสุมุขหงส์นั้นจึงกล่าวว่

ดูก่อนสุมุขะ ท่านไม่อาจจะละทิ้งเราผู้เป็นทั้งนาย
ทั้งสหาย ชื่อว่าตั้งอยู่ในทางอันประเสริฐนี้แล เป็น
ธรรมเนียมของโบราณกบัตินิตทั้งหลาย จริงอยู่เมื่อ
เรายังเห็นท่าน ความกลัวย่อมไม่เกิดขึ้นเลย ท่านจัก
ให้เราผู้เป็นอยู่อย่างนี้รอดชีวิตได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอโส ฐมฺโม** ได้แก่ นี้แลเป็นสภาพของบัณฑิตในปางก่อนทั้งหลาย. บทว่า **ภคฺตาริ สขาริ ม** ได้แก่ เป็นทั้งนายด้วย เป็นทั้งเพื่อนด้วย. บทว่า **ภย** ได้แก่ ความสะดุ้งตกใจกลัว ย่อมไม่เกิดแก่เรา เหมือนกับว่าเราอยู่ในท่ามกลางหม่อมหงส์ บนภูเขาจิตตภูฏณะนั้น. บทว่า **มยฺหิ** ได้แก่ พ่อจักให้เรารอดชีวิต.

เมื่อหงส์ทั้งสองนั้นกำลังพุดกันอยู่อย่างนี้ทีเดียว นายลัททบุตรยืนอยู่ที่ขอบสระ เห็นหงส์บินหนีไปถึง ๓ หมู่แล้ว จึงมองดูสถานที่ที่ตนดับบัวไว้ว่า เป็นอย่างไรหนอ เห็นพระโพธิสัตว์ห้อยอยู่ที่คั่นบัวมีความโสมนัสเกิดขึ้นแล้ว เห็นบชายกระเบนหยักครึ่งถือไม้ค้อนลุยลงไปดั่งว่าไฟบรรลัยกัลป์ เสือกสรีระในเบื้องบนไปยังเลนที่จะต้องเหยียบด้วยเท้า พุ่งตัวไปข้างหน้ารีบเข้าไปจนใกล้.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อสุวรรณหงส์ทั้งสองที่ประเสริฐซึ่งประพุดิ
ธรรมอันประเสริฐ กำลังโต้ตอบกันด้วยประการฉะนี้
นายพรานถือท่อนไม้กระซับแน่นรีบเดินเข้ามา สุขุม-
หงส์เห็นนายพรานนั้นกำลังเดินมา จึงได้ร้องเสียงดัง
ยืนอยู่ข้างหน้าพญาหงส์ ปลอบพญาหงส์ที่หวาดกลัว
ให้เบาใจด้วยคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่า
หงส์ทั้งหลาย อย่าทรงกลัวเลย ด้วยว่าบุคคลทั้งหลาย
เช่นกับพระองค์ย่อมไม่กลัว ข้าพระองค์จะประกอบ
ความเพียรอันสมควร ประกอบด้วยธรรม พระองค์จะ
พ้นจากบัวด้วยความเพียร อันผ่องแผ้วนั้นได้โดย
พลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริยวุดฺดินิ ได้แก่ ประพุดิอยู่ในคลอง
ธรรมอันประเสริฐ. บทว่า ภูถิ ได้แก่ มีกำลังมั่นคงแข็งแรง. บทว่า อปริพุ-
รุหิ ความว่า สุขุมหงส์เมื่อจะกล่าวคำว่า พระองค์อย่ากลัวเลย ดังนี้เป็นต้น
อันมาแล้วในคาถาอันเป็นลำดับต่อไป ได้ร้องเสียงดัง คือได้ส่งเสียงดัง. บทว่า

อภฺรธาติ ความว่า สุขุมหงส์นั้นโดยยอมสละชีวิตแล้วยืนข้างหน้าพญาหงส์ ด้วยคิดว่า ถ้านายพรานจักประหารพญาหงส์ เราก็จักรับการประหารนั้นเสียเอง. บทว่า **วิสุตฺตสฺส** คือให้โล่งใจให้คล่องใจ. บทว่า **พฺยธํ** ได้แก่ พญาหงส์ตัวหวาดกลัวแล้ว สุขุมหงส์ได้ปลอบพญาหงส์ให้เบาใจด้วยคำว่า **มา** ภายนี้. บทว่า **ตาทิสฺส** ได้แก่ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และความเพียรเช่นกับพระองค์. บทว่า **โยคํ** คือประกอบด้วยญาณวิริยะ. บทว่า **ยฺยุตฺตํ** คือเหมาะสม. บทว่า **ธมฺมุปลฺลนฺทิตฺตํ** คืออาศัยเหตุ. บทว่า **เตน ปริยาปทานน** คือด้วยความเพียรเป็นเครื่องประกอบอันบริสุทธี ดังที่ข้าพระองค์ได้กล่าวแล้วนั้น. บทว่า **ปโมกฺขลฺลิตํ** แปลว่า พระองค์จักหลุดพ้น.

สุขุมหงส์ปลอบพระมหาสัตว์ให้เบาใจอย่างนี้แล้ว จึงไปยังที่ใกล้นาย-
ลูกทบทบุตร แปลงวาจาภาษามนุษย์อันไพเราะว่า คุณอนสหาย ท่านชื่อไร เมื่อ
นายพรานตอบว่า คุณอนพญาหงส์ ตัวมีผิวพรรณดังทอง เรามีชื่อว่า **เขมกะ**
จึงกล่าวว่า คุณอนเขมกะผู้เป็นสหาย ท่านอย่าได้กระทำความสำคัญว่า หงส์ที่
คิดในบ่วงอันท่านดักไว้นั้นเป็นหงส์ธรรมดาสามัญ หงส์ที่ติดบ่วงของท่านนี้ คือ
พญาหงส์ธรรมชาติประเสริฐกว่าหงส์เก๋ามึนหกพัน ถึงพร้อมด้วยญาณและ
ศีลาจารวัตร ดำรงอยู่ในฝ่ายแห่งความสรรเสริญ หงส์นี้ไม่สมควรที่ท่านจะฆ่า
เสียเลย ข้าพเจ้าจักกระทำการที่ควรกระทำด้วยสรีระนี้แก่ท่าน แม้พญาหงส์นี้
มีพรรณประดุจทองคำ ถึงตัวข้าพเจ้าก็มีพรรณดุจทองคำเช่นเดียวกัน แต่
ข้าพเจ้าจักยอมสละชีวิตของตน เพื่อประโยชน์แก่พญาหงส์นี้ หากว่าท่าน
ประสงค์จะเอาขนปีกทั้งหลายของพญาหงส์นี้ ก็จงเอาขนปีกของข้าพเจ้าเถิด
ถ้าแม้ว่าท่านประสงค์จะเอาหนังเนื้อเอ็นกระดูกอย่างหนึ่ง ก็จงเอาจากสรีระของ
ข้าพเจ้าผู้เดียว หรือถ้าท่านประสงค์จะกระทำพญาหงส์นั้นให้เป็นหงส์กีฬา

(หงส์เต็นระบำ) ก็จงกระทำข้าพเจ้าผู้เดียว ถ้าท่านประสงค์จะให้บังเกิดทรัพย์
ก็จงเอาพญาหงส์นั้นขายทิ้งเป็น ๆ กระทำทรัพย์ให้บังเกิดขึ้น ขอท่านอย่าได้
ฆ่าพญาหงส์ตัวประกอบด้วยคุณมีญาณเป็นต้นนี้เสียเลย เพราะถ้าท่านจักฆ่า
พญาหงส์นั้น ท่านจักไม่พ้นจากอบายมีนรกเป็นต้น สุขุมหงส์กล่าวคุกคาม
นายพรานนั้นด้วยภัยในอบายมีนรกเป็นต้น ให้เชื่อถือถ้อยคำอันไพเราะของตน
แล้วกลับไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์อีก ปลอดภัยประโลมพระองค์ให้เบาใจแล้ว
ยืนอยู่ นายเนสาทระดับคำของสุขุมหงส์นั้น จึงคิดว่า หงส์นี้แม้เป็นสัตว์ดิรัจฉาน
ยังกระทำมิตรธรรมเห็นปานนี้ อันไม่น่าจะกระทำกับมนุษย์เลย แท้จริง แม้
พวกมนุษย์ด้วยกัน ก็ยังไม่อาจจะกระทำมิตรธรรมได้อย่างนี้ ดูช่างน่าอัศจรรย์
พญาหงส์นี้เป็นสัตว์ถึงพร้อมด้วยปัญญา กล่าววาจาไพเราะชื่อว่าเป็นผู้แสดงธรรม
ย่อมกระทำสรีระทั้งสิ้นของเราให้เต็มไปด้วยปีติและโสมนัส เขามีโสมชาติชูชัน
ทั้งท่อนไม้ตั้งอัญชลีไว้เหนือศีรษะ ประหนึ่งว่านอบน้อมนมัสการพระอาทิตย์
ยืนกล่าวสรรเสริญคุณของสุขุมหงส์อยู่.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นายพรานได้ฟังคำสุภาษิตของสุขุมหงส์นั้นแล้ว

ขนลุกชูชันนอบน้อมอัญชลีแก่สุขุมหงส์แล้วถามว่า เรา

ไม่เคยได้ฟังหรือไม่เคยได้เห็นนกพูดภาษามนุษย์ได้

ท่านแม้จะเป็นนก ก็พูดภาษาอันประเสริฐเปล่งวาจา

ภาษามนุษย์ได้ พญาหงส์ตัวนี้เป็นอะไรกับท่านหรือ

ท่านพ้นแล้วทำไมจึงเฝ้าหงส์ตัวติดบ่วงอยู่ หงส์ทั้งหลาย

พากันละทิ้งไปหมด เพราะเหตุใด ท่านจึงยังอยู่ตัวเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺชลิสุตฺตูปนามยิ** ความว่า นายพราน นั้นน้อมอัญชลีแก่สุมุขหงส์นั้น คือกระทำการชมเชยสุมุขหงส์นั้นด้วยคาถาอันเป็นลำดับต่อไป. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มานุสฺสี** ได้แก่ ภาษาอังกฤษเป็นของมนุษย์. บทว่า **อริยิ** ได้แก่ ดี ไม่มีโทษ. บทว่า **จขฺนฺโต** คือ กล่าวอยู่. มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า คุณก่อนสหาย ท่านแม่เป็นนก ก็ได้กล่าววาจาภาษามนุษย์กับเราในวันนี้ กล่าววาจาอันไม่มีโทษ เปล่งวาจาภาษามนุษย์ เราเห็นแล้วโดยประจักษ์ เพราะว่าสิ่งอัศจรรย์นี้เราไม่เคยได้ยินมา ไม่เคยได้เห็นมา ในกาลก่อนแต่นี้เลย. บทว่า **กิณฺนุ ตายิ** ความว่า ท่านเข้าไปใกล้นกใด นกนั้นยอมเป็นอะไรกับท่าน.

สุมุขหงส์ถูกนายพรานผู้มีจิตชื่นชมไต่ถามด้วยถ้อยคำอย่างนี้แล้วจึงดำริว่า นายพรานนี้ เป็นผู้ที่มีใจอ่อนเกิดแล้ว บัดนี้เราจักแสดงคุณของเราเพื่อให้ นายพรานนี้มีใจอ่อนยิ่งขึ้นรูปอีกทีเดียว จึงกล่าวว่า

คุณก่อนนายพรานผู้เป็นศัตรูของนก **พญาหงส์** เป็นราชาของข้าพเจ้า ทรงตั้งข้าพเจ้าให้เป็นเสนาบดี ข้าพเจ้าไม่สามารถจะละทิ้งพระองค์ซึ่งเป็นอธิบดีของหงส์ ในคราวมีอันตรายได้ พญาหงส์นี้เป็นนายของหมู่หงส์เป็นอันมากและของข้าพเจ้า อย่าให้พระองค์พึงถึงความพินาศเสียเลย คุณก่อนนายพรานผู้สหาย เพราะเหตุที่พญาหงส์นี้เป็นนายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจงยินดีรื่นรมย์อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นุสฺสเห** ได้แก่ ไม่สามารถจะทิ้งไปได้. บทว่า **มหาคณายิ** ได้แก่ แม่ของหมู่หงส์ใหญ่. บทว่า **มา เกโก** ความว่า

เมื่ออำมาตย์ราชเสวกเช่นข้าพเจ้ายังมีอยู่ ขอพระองค์อย่าได้ถึงความพินาศแต่ผู้เดียวเลย บทว่า ยถา ตํ ได้แก่ ข้าพเจ้ากล่าวไว้ฉันใด ก็ฉันนั้นแล. บทว่า สมมุ คือผู้เป็นมิตรที่รัก. บทว่า ภคฺตยา อภิโรธเม ความว่า พระองค์เป็นนาย ข้าพเจ้าจึงยินดียิ่งแก่พระองค์ รื่นรมย์อยู่ในที่ใกล้ไม่เบื่อหน่าย.

นายเนสาทดับถ้อยคำอันไพเราะ ทั้งอาศัยธรรมของสมุขหงส์นั้นแล้ว ก็เกิดความโสมนัสยินดี มีโลมชาติชูชัน คิดว่า ถ้าเราจักฆ่าพญาหงส์ที่ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้นเช่นนี้ คงจักไม่พ้นจากอบายทั้ง ๔ ไปได้ พระราชาทรงพระประสงค์จะกระทำเราอย่างไร ก็จงทรงกระทำอย่างนั้นเถิด เราจะกระทำพญาหงส์นี้ ให้เป็นรางวัลแก่สมุขหงส์แล้วจักปล่อยไป จึงได้กล่าวคาถาว่า

ดูก่อนหงส์ ท่านยอมมอบน้อมก่อนอาหาร

ชื่อว่า มีความประพฤติธรรมอันประเสริฐ ข้าพเจ้าจะ

ปล่อยนายของท่าน ท่านทั้งสองจงไปตามสบายเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริยวฺตฺติ ได้แก่ เป็นผู้ประกอบแล้ว ด้วยวัตรของท่านผู้ประเสริฐด้วยอาจาระทั้งหลาย กล่าวคือการรักษามิตรธรรม. บทว่า โย ปิณฺฑมฺปจายติ ความว่า ท่านใดบูชาก่อนอาหารที่ได้แล้วจากสำนักของนาย. บทว่า กจฺจตุโธ ความว่า ท่านแม่ทั้งสอง จงยังหม่าญาติ ซึ่งมีหน้าอันชุ่มด้วยน้ำตาให้ร่าเริงอยู่ จงไปตามความสบายเถิด.

ก็นายเนสาทครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเข้าไปใกล้พระมหาสัตว์ด้วยจิตอันอ่อนโยนแล้ว โนนคั่นบ่วงลงมาให้จับอยู่ที่หลังเปือกตม แก่พระมหาสัตว์นั้น ออกจากคั่นบ่วง อ้อมขึ้นนำออกจากสระ ให้จับอยู่บนลานหญ้าแพรกอ่อนค่อยๆ แก่บ่วงที่รัดเท้าทั้งสองออก เข้าไปตั้งไว้ซึ่งความรักในพระมหาสัตว์

อย่างแรงกล้า ไปตักน้ำมาล้างเลือดลบล้างออกไปมาด้วยเมตตาจิต. ขณะนั้น ด้วยอานุภาพแห่งเมตตาของนายเนสาทนั้น เส้นเอ็นกับเส้นเอ็น เนื้อกับเนื้อ หนึ่งกับหนึ่ง ก็ติดต่อกันทันที แท้ก็หายเป็นปกติ มิได้มีส่วนผิดปกติกับอวัยวะ ส่วนอื่น ๆ เลย. พระโพธิสัตว์ถึงความสุขสบายแล้ว จับอยู่โดยความเป็นปกติทีเดียว. สุขุมหงส์เห็นพญาหงส์ ได้รับความสบายเพราะอาศัยตน ก็เกิดความโสมนัสยินดี จึงคิดว่า นายเนสาทชื่อว่าได้กระทำอุปการะไว้แก่เรา เป็นอันมากมีอยู่ ส่วนเรายังไม่มีอุปการะแก่เขาเลย ก็ถ้านายเนสาทนี้จับเอาเราไป เพื่อประโยชน์แก่พระราชามหาอำมาตย์ของพระราชานั้น นำไปยังสำนักของอิสรชนเหล่านั้น จักได้ทรัพย์มาก ถ้าเขาจับเอาไปเพื่อประโยชน์แก่ตน ขายเราแล้วจักได้ทรัพย์เหมือนกัน เราจักถามเขาดูก่อน ลำดับนั้น สุขุมหงส์ เมื่อจะกล่าวถามนายเนสาทนั้น เพราะความที่ตนใคร่ที่จะกระทำอุปการะ จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนสหาย ถ้าย่านดักหงส์และนกทั้งหลาย
ด้วยประโยชน์ของตน ข้าพเจ้าจะขอรับทักษิณาก้อย
ของท่านนี้ ดูก่อนนายพราน ถ้าย่านไม่ได้ดักหงส์
และนกทั้งหลายด้วยประโยชน์ของตน ท่านไม่มีอิสระ
ถ้าย่านปล่อยเราทั้งสองเสีย ท่านก็ชื่อว่าทำความ
เป็นขโมย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สเจ ความว่า ดูก่อนนายเนสาทผู้เป็นสหาย ถ้าย่านดักบ่วงหงส์และนกอันเหลือทั้งหลายด้วยประโยชน์ของตน คือเพื่อประโยชน์แก่ตน. บทว่า อนิสฺสุโร ความว่า ท่านเป็นผู้ไม่มีอิสระที่จะปล่อย ข้าพเจ้าเสีย จงไปยังสำนักของผู้ที่บังคับท่านนั้นเถิด พึงกระทำการลักแต่อย่าง การทำหนี้เลย.

นายเนสาทดับค่านั้น จึงกล่าวว่า เรามีได้จับท่านทั้งหลายเพื่อประโยชน์แก่ตนเลย แต่พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่า **สังยมะ** มีรับสั่งให้เราจับ แล้วจึงเล่าเรื่องทั้งหมด จำเดิมแต่กาลที่พระนางเทวีทรงเห็นสุบินนิมิต จนกระทั่งถึงพระราชาทรงทราบความที่พวกหงส์ทองเหล่านั้นมาแล้ว จึงตรัสสั่งว่า คุณก่อนเขมกะผู้เป็นสหาย ท่านจงพยายามจับหงส์สักตัวหนึ่งหรือสองตัวให้ได้ เราจักให้ยศแก่ท่าน แล้วประทานเสียบึงส่งไป สุขุมหงส์ลำดับเรื่องราวนั้นแล้ว จึงคิดว่า นายเนสาทนี้ มิได้เห็นแก่ชีวิตของตน ปล่อยเราไปเสีย ชื่อว่าการทำกิจอันยากที่คนอื่นจะกระทำได้ ถ้าเราจักไปยังภูเขาคิตตภูฏจากที่นี้ อานุภาพแห่งบุญบารมีของพญาหงส์ตรฐ ก็จะไม่ปรากฏ และมีตรธรรมของเราก็จักไม่ปรากฏ ทั้งบุตรนายพรานก็จักไม่ได้ยศใหญ่ พระราชาก็จักมิได้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ความปรารถนาของพระเทวีก็จักไม่ถึงที่สุด จึงกล่าวว่า คุณก่อนสหาย เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจะปล่อยข้าพเจ้ายังไม่ได้ ท่านต้องแสดงข้าพเจ้าแก่พระราชา ท้าวเธอจักทรงกระทำข้าพเจ้าตามพอพระทัย.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท่านเป็นคณรับใช้ของพระราชาพระองค์ใด จง

นำข้าพเจ้าไปให้ถึงพระราชาพระองค์นั้นตามปรารถนา

เถิด พระเจ้าสังยมนะจักทรงกระทำตามพระประสงค์

ในพระราชนิเวศน์นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสุเสว** ความว่า ท่านจงนำข้าพเจ้าไปยังสำนักของพระเจ้าสังยมราชนั้นเถิด. บทว่า **ตตุถ** คือ ในพระราชนิเวศน์นั้น. บทว่า **ยถาภิญญ์** ความว่า พระองค์จักทรงกระทำตามพระราชประสงค์ คือตามความพอพระทัย.

นายเนสาทระดับค้ำนั้นจึงกล่าวว่า คุณ่อนท่านที่เจริญ ท่านอย่าพอใจ ให้พระราชาทอดพระเนตรเลย ขึ้นชื่อว่าพระราชาทรงหลายเป็นที่น่าเกรงกลัว ฟังกระทำท่านให้เป็นหงส์ระบำ หรือไม่ก็ฟังฆ่าท่านเสีย. ลำดับนั้นสมุขหงส์ จึงกล่าวกะนายเนสาทนั้นว่า คุณ่อนนายพรานผู้สหายผู้ให้ชีวิต ท่านอย่าได้คิด ถึงข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าได้ทำคนหยาบช้าเช่นท่านให้อ่อนโยนด้วยกรรมกถา โฉนจักทำพระราชาก็เกิดความอ่อนโยนบ้างไม่ได้ ด้วยว่าพระราชาทรงหลาย เป็นผู้ฉลาดรู้จักวาจาที่เป็นสุภายิตหรือทุภายิต ท่านจงนำข้าพเจ้าทั้งสองไป ยังสำนักของพระราชาก็โดยเร็วเถิด แต่เมื่อจะนำไป อย่างนำไปด้วยการผูกมัด จงยังข้าพเจ้าให้เกาะในกรงคอกไม้่นำไป อนึ่ง เมื่อท่านจะกระทำกรงคอกไม้ ท่านจงกระทำกรงของพญาหงส์ตรฐให้ใหญ่ คาคด้วยคอกบัวสีขาว ส่วนของ ข้าพเจ้าจงกระทำให้เล็ก คาคด้วยคอกบัวสีแดง แล้วจงพาพญาหงส์ตรฐไป ข้างหน้า พาข้าพเจ้าไปข้างหลัง กระทำให้ดำเล็กน้อย แล้วจงนำไปแสดงแด่ พระราชาเถิด. นายพรานนั้นสดับคำของสมุขหงส์นั้นแล้ว จึงคิดว่า สมุขหงส์ คงจะปรารถนาเฝ้าพระราชาก็ให้ประทานยศใหญ่แก่เรา ก็เกิดความโสมนัสยินดี เอาเถาวัลย์อ่อน ๆ มากกระทำให้เป็นกรง คาคด้วยคอกปทุมแล้ว ได้พาไป โดยนัยดังกล่าวแล้วทีเดียว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นายพรานอันสมุขหงส์กล่าวด้วยประการอย่างนี้
แล้ว จึงเอามือทั้งสองประคองพญาหงส์ทองตัวมีสีดัง
ทองคำ ค่อย ๆ วางลงในกรง นายพรานพาพญาหงส์
ทั้งสอง ซึ่งมีผิวพรรณอันผุดผ่อง คือ สมุขหงส์และ
พญาหงส์ตรฐซึ่งอยู่ในกรงหลีกไป.

นกกระเรียน เมื่อตัวจมลงสู่สมุทรกล่าวคือน้ำเค็ม ตายเสียแล้ว ก็ยอมว่าแห่
คร่ำครวญอยู่นั้นแล.

ศุ मुखหงส์ได้สดับคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า พญาหงส์นี้เป็นผู้สมควรที่จะ
สั่งสอนผู้อื่น มาพรำรำพันไปด้วยอำนาจกิเลส เพราะอาศัยมาตุคาม เกิด
เป็นประหนึ่งเวลาที่น้ำมีอาการร้อน และเป็นประหนึ่งเวลาที่น้ำอันไม่มีรั้งล้อม
กัน ถ้ากระไรเราพึงประกาศโทษมาตุคาม ด้วยกำลังแห่งญาณของตน พึงยัง
พญาหงส์นี้ให้รู้สึก จึงได้กล่าวคาถาว่า

การที่พระองค์เป็นใหญ่กว่าโลกคือหงส์ ใคร ๆ
ไม่สามารถจะประมาณคุณได้ เป็นครูของหมู่คณะใหญ่
พึงตามเสรำโศกถึงหญิงคนเดียวอย่างนี้ เหมือนไม่ใช่
ความประพฤติของผู้มีปัญญา ลมย่อมพัดพานทั้งกลิ่น
หอมและกลิ่นเหม็น เด็กอ่อนย่อมเก็บผลไม้ทั้งดิบ
ทั้งสุก คนตาบอดผู้โสดในรสอาหาร ย่อมถือเอาอาหาร
จันใด ธรรมดาหญิงก็ฉนั้นนั้น พระองค์ไม่รู้จักตัดสินใจ
ในเหตุทั้งหลาย ปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนคนเขลา
พระองค์จะถึงมรณกาลแล้ว ยังไม่ทรงทราบถึงกิจที่
ควรและไม่ควร พระองค์เห็นจะเป็นถึงคนบ้า บ่นเพื่อ
ไปต่าง ๆ ทรงสำคัญหญิงว่าเป็นผู้ประเสริฐ แท้จริง
หญิงเหล่านี้ เป็นของทั่วไปแก่คนเป็นอันมาก เหมือน
โรงสุราเป็นสถานที่ทั่วไปแก่พวกนักเลงสุรา ฉะนั้น
อนึ่ง หญิงเหล่านี้มีมารยาเหมือนพยับแดด เป็นเหตุ
แห่งความเสรำโศก เป็นเหตุเกิดโรคและอันตราย อนึ่ง

หญิงเหล่านี้เป็นคนหยาบคาย เป็นเครื่องผูกมัด เป็น
บ่วง เป็นถ้ำ ที่อยู่ของมัจจุราช บุรุษใดพึงหลงระเรีงใจ
ในหญิงเหล่านั้น บุรุษนั้นชื่อว่าเป็นคนเลวทรามในหมู่
นระ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหฺนุโต คือเป็นผู้ยิ่งใหญ่. บทว่า
โลกุตฺต คือแก่โลกของหมู่หงส์. บทว่า อปฺปเมยฺโย ได้แก่ ใคร ๆ ไม่
พึงอาจจะประมาทด้วยคุณทั้งหลายได้. บทว่า มหาคณิ ได้แก่ เป็นครูของ
คณะอันประกอบแล้วด้วยคณะใหญ่. บทว่า เอกิตฺติ ความว่า ท่านผู้เจริญ
เห็นปานนี้ พึงตามเสร์้าโศกถึงหญิงคนเดียว ความตามเสร์้าโศกนี้ ประหนึ่ง
มิใช่ของผู้มีปัญญาเลย เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงมีความสำคัญพระองค์ว่า
เป็นผู้โง่เขลาในวันนี้เอง. บทว่า อาเทติ คือยอมถือเอา. บทว่า เฌกปาปํ
คือที่ตีทั้งชั่ว. บทว่า อามกปฺกํ คือคิบด้วยสุกด้วย. บทว่า โลโล คือ
โลกในรศ. มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า ข้าแต่มหาราชา ธรรมดาว่าลมย่อมพัดสระ-
ดอกปทุมเป็นต้น ซึ่งมีกลิ่นหอม และพัดสถานที่อันเต็มไปด้วยกองหยาก
เหยื่อเป็นต้นซึ่งมีกลิ่นเหม็น ย่อมพัดเอากลิ่นทั้งหอมทั้งเหม็นทั้งสองอย่างด้วย
ประการฉะนี้ฉันใด อนึ่ง เด็กเล็ก ๆ นั่งอยู่ใต้ต้นมะม่วงและต้นหว้าทั้งหลาย
เอื้อมมือออกไปเก็บผลทั้งที่ยังคิบและสุก ซึ่งหล่นลงมาแล้วเคี้ยวกินฉันใด อนึ่ง
คนตาบอดผู้โลกในรสอาหาร เมื่อเขาขกักรเข้ามาให้ ย่อมถือเอาอาหารทั้งที่
มีแมลงและไม่มีแมลงทุกอย่างฉันใด ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลาย ย่อมถือเอา คือ
ยอมคบแม้คนตาบอด คนเข้ญใจ คนมีตระกูลสูง คนไม่มีตระกูล คนรูปสวย
คนรูปชั่ว ทั้งหมด ด้วยอำนาจกิเลสฉันนั้นเหมือนกัน ข้าแต่มหาราชา พระองค์
มาบ่นรำพันเพราะเหตุแห่งหญิงทั้งหลาย ผู้มีธรรมอันลามกเช่นกับลมและเด็ก

เล็ก ๆ และคนตาบอด. บทว่า **อตฺตฺเตสุ** หมายถึงเหตุและมีไช้เหตุ. บทว่า **มนุโ** คืออัมธพาล. บทว่า **ปฏิกฺขาติ ม** คือยอมตั้งขึ้นเฉพาะข้าพเจ้า. บทว่า **กาลปริยาย** ความว่า พระองค์ถึงเวลาใกล้มรณะเห็นปานนี้แล้ว ยังไม่รู้สึกรู้สีกว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ในเวลานี้ สิ่งนี้ควรกล่าว สิ่งนี้ไม่ควรกล่าวในกาลนี้. บทว่า **อทฺตฺตุมมตฺโต** ได้แก่ ชะรอยว่าเป็นบ้าไปครั้งหนึ่ง. บทว่า **อุทฺทเรติ** ความว่า พระองค์บ่นรำพันเพื่อ เหมือนบุรุษที่ดื่มสุราแล้ว แต่ไม่เมามายจนเกินไป บ่นถึงสิ่งโน้นบ้าง สิ่งนี้บ้างต่าง ๆ นานา. บทว่า **เสยฺยา** คือเลิศสูงสุด. บรรดาบททั้งหลาย บทว่า **มฺยา** เป็นต้น ความว่า ขึ้นชื่อว่าผู้หญิงทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีมารยาด้วยอรรธว่า หลอกหลวง เปรียบเหมือน พยับแดดด้วยอรรธว่า เป็นสิ่งที่ใคร ๆ เข้าไปจับต้องถือเอาไม่ได้ เป็นผู้มีความเศร้าโศกเพราะเป็นปัจจัยแห่งความเศร้าโศก เป็นต้น เป็นผู้มีโรค และมีอันตรายเป็นอเนกประการ ทั้งชื่อว่าเป็นคนหยาบคาย เพราะกระด้างกระเดื่อง ด้วยกิเลสมีความโกรธ เป็นต้น อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าหญิงเหล่านั้นเป็นเครื่องผูกมัด เพราะบุคคลถูกผูกมัดด้วยเครื่องจามีชื่อคา เป็นต้น ก็เพราะอาศัยหญิงเหล่านั้น อนึ่ง หญิงเหล่านั้นแหละชื่อว่า เป็นพระยามัจจุราช อันสิงอยู่ในถ้ำ คือ สรีระ ก็พระราชาทรงหลายจับโจรได้แล้ว ก็ตัดศีรษะเสียด้วยขวานอันคมแล้วเสียบไว้ที่ปลายหลาว ก็เพราะโจรพวกนี้อาศัยคามเป็นเหตุ มีคามเป็นแดนมอบให้ซึ่งผล มีคามเป็นอริกรณีทีเดียว.

ลำดับนั้น พญาหงส์ตรฐ แสดงว่า พ่อยังไม่รู้จักคุณของมาตุคาม พวกบัณฑิตเท่านั้นจึงจะรู้จัก ใคร ๆ ไม่ควรติเตียนหญิงเหล่านี้เลย เพราะความที่ตนเป็นผู้มีจิตหลงไหลใฝ่ฝันในมาตุคามจึงกล่าวคาถาว่า

วัตถุดิบ คนท่านผู้เจริญทั้งหลายรู้จักดีแล้ว ใคร
ควรจะติเตียนวัตถุนั้นเล่า ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลาย มี
คุณมาก เกิดแล้วในโลก ความคะนองอันบุคคลตั้งไว้
แล้วในหญิงเหล่านั้น ความยินดีอันบุคคลตั้งเฉพาะไว้
แล้วในหญิงเหล่านั้น พี่ทั้งหลาย (มีพระพุทธเจ้า
พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระอริยสาวก และพระเจ้าจักร-
พรรดิเป็นต้น) ย่อมมองขึ้นในหญิงเหล่านั้น สัตว์
เหล่านั้นพึงเจริญ บุรุษไรมาเกี่ยวของชีวิตหญิงด้วย
ชีวิตของตนแล้ว พึงเบียดเบียนในหญิงเหล่านั้น ดูก่อน
สุขุมชะ ท่านนั้นแหละ ไม่ต้องคนอื่นละ ประกอบ
ในประโยชน์ของหญิงทั้งหลาย เมื่อภัยเกิดขึ้นแก่ท่าน
ในวันนี้ เพราะคิดจึงเกิดขึ้น เพราะความกลัว จริ่งอยู่
บุคคลทั้งปวงถึงความสงสัยในชีวิตมี ความหวาดกลัว
ย่อมอดกลั้นความกลัวไว้ได้ เพราะว่าบัณฑิตทั้งหลาย
เป็นผู้ดำรงอยู่ในฐานะอันใหญ่ ย่อมประกอบใน
ประโยชน์อันมากที่ประกอบได้ พระราชาทั้งหลาย
ย่อมทรงปรารถนาความกล้าหาญของมนตรีทั้งหลาย
เพื่อทรงประสงค์ที่จะได้ความกล้าหาญนั้น ป้องกัน
อันตรายและสามารถป้องกันพระองค์ด้วย วันนี้ท่าน
จงกระทำด้วยประการที่พวกพนักงานเครื่องต้น ของ
พระราชา อย่าเชือกเถื่อนเราทั้งสองในโรงครัวใหญ่
เถิด จริ่งอย่างนั้น สีแห่งขนปีกทั้งหลาย จะมาท่าน

เสียด เหมือนขุยไม้ไฟ ฉะนั้น ท่านแม่นายพรานจะ
ปล่อยแล้ว ก็ไม่ปรารถนาจะบินหนีไป ยังเข้ามาใกล้
บ่วงเองอีกทำไมเล่า วันนี้ ท่านถึงความสงัดในชีวิต
แล้วจงถือเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ อย่ายื่นปากออกไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ความว่า วัตถุกล่าวคือมาตุคามใด
อันท่านผู้เจริญด้วยปัญญาทั้งหลายบัญญัติแล้ว คือปรากฏแก่ท่านเหล่านั้นที่
เดียว มิได้ปรากฏแก่พวกชนพาล. บทว่า มหาภูตา ได้แก่ มีคุณมากคือ
มีอานิสงส์มาก. บทว่า อุปปชฺชิสฺสุ ความว่า บังเกิดก่อน เพราะเพศหญิง
ปรากฏเป็นครั้งแรกในกาลแห่งปฐมกัลป์. บทว่า ตาสู ความว่า คู่ก่อนพ่อ
สุमुखะ ความคะนองกายและความคะนองวาจา อันบุคคลตั้งมั่น คือตั้งลงฝังไว้
ในหญิงเหล่านั้น และความยินดีในกามคุณก็ตั้งอยู่เฉพาะในหญิงเหล่านั้นด้วย.
บทว่า วิชานี ความว่า พืชเป็นต้นว่าพระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า
พระอริยสาวกและพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ย่อมงอกขึ้นในหญิงเหล่านั้น. บทว่า
ยทิตฺถ์ คือสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น แม้ทั้งหมด. บทว่า ปชายเร ความว่า พญา-
หงส์ย่อมแสดงว่า ย่อมเจริญพร้อมแล้วในท้องของหญิงเหล่านั้นแล. บทว่า
นิพฺพุพิเช แปลว่า หมดความอาลัยใยดี. บทว่า ปาณมาสซุช ปาณินิ
ความว่า ใคร ๆ ที่เอาชีวิตของตนเข้าคลุกเคล้ากับชีวิตของหญิงเหล่านั้น ถึง
กับสละชีวิตของตน จึงได้หญิงนั้นมาแล้ว จะพึงเบื่อหน่ายเสียได้แล้ว. บทว่า
นาญฺโถ ความว่า คู่ก่อนพ่อสุमुखะ ไม่ต้องกล่าวถึงคนอื่นละ เมื่อเราอยู่ใน
ท่ามกลางหมู่หงส์ที่พื้นภูเขาคิตตภูฏ มองไม่เห็นพ่อ จึงถามว่า สุ मुखหงส์ไป
ไหน หงส์ทั้งหลายตอบว่า สุ मुखหงส์นี้พามาตุคามไปเสวยความยินดีอย่างสูงสุด
อยู่ในถ้ำทอง พ่อฉันแล ย่อมประกอบในประโยชน์ของหญิงอย่างนี้ ก็เป็น

ผู้ประกอบแล้วประกอบทั่วแล้วทีเดียว ไม่ต้องกล่าวถึงคนอื่น. บทว่า **ตสฺส**
ตฺยชฺช ความว่า พญาหงส์นั้นกล่าวดังนี้ด้วยหมายความว่า เมื่อความกลัว
ตาย บังเกิดขึ้นแก่พ่อในวันนี้ ชะรอยว่าพ่อจะกลัวมรณภัยนี้ จึงเกิดความคิด
อันละเอียดซึ่งแสดงถึงโทษของนาตุคามนี้ขึ้น. บทว่า **สพฺโพ** **หิ** คือผู้ใดผู้
หนึ่ง บทว่า **ตฺสยปฺปฺโต** คือผู้ที่ถึงความสงสัยในชีวิต. บทว่า **ภีรฺ** ได้แก่
แม้เป็นผู้มีความหวาดสะอุ้งกลัว ก็ระงับความกลัวไว้ได้. บทว่า **มหนฺตาโน**
ความว่า ส่วนชนเหล่าใดยอมเป็นบัณฑิตด้วย ตั้งอยู่ในฐานะใหญ่ด้วย เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่าเป็นผู้ดำรงอยู่ในฐานะใหญ่. บทว่า **อตุเถ** **ยฺลฺลชฺชฺติ** **ทฺยฺยชฺ**
ความว่า ชนเหล่านั้น ย่อมประกอบ คือ สืบต่อพยายามในประโยชน์นั้นให้เกิด
ความอดสาเหว่า อย่างกลัวเลยพ่อ พ่อจึงเป็นนักปราชญ์เกิด จึงได้กล่าวไว้
อย่างนี้. บทว่า **อาปฺท** ความว่า คนกล้าหาญยอมป้องกันเสียได้ซึ่งอันตราย
อันจะมีมาถึงนาย เพราะฉะนั้น พระราชาทั้งหลาย จึงทรงปรารถนาความ
กล้าหาญของเหล่ามนตรี เพื่อประโยชน์อย่างนี้แล. บทว่า **อตุตฺปฺริยา**
อธิบายว่า อีกอย่างหนึ่ง คนกล้านั้นยอมอาจที่จะกระทำการคุ้มครองตนเองได้
ด้วย. บทว่า **วิกฺนฺตฺสิ** แปลว่า เชือดแล้ว. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า
คู่ก่อนสหายสุขุมะ เราตั้งพ่อไว้ในตำแหน่งอันเป็นลำดับกับตัวเราเอง
เพราะฉะนั้น พ่อครัวของพระราชา อย่าได้เชือดเนื้อเราทั้งสองในวันนี้
เพื่อต้องการเนื้อโดยประการใด ท่านจงกระทำโดยประการนั้นเถิด เพราะ
ว่าสีแห่งขนปีกของเราทั้งหลายซึ่งเป็นเช่นนั้น จะฆ่าพ่อเสีย. บทว่า **ตํ** **วชิ**
ความว่า พญาหงส์กล่าวอย่างนี้ ด้วยความประสงค์ที่จะให้เข้าใจว่า สีอย่างนี้
สีอย่างนี้นั้นจะฆ่าพ่อเสีย เหมือนนุขไผ่ที่อาศัยต้นไผ่เกิดขึ้น ก็ย่อมจะฆ่าไม้ไผ่
เสียฉะนั้น คือสีอย่างนี้ย่อมฆ่าท่านและเราเสียเลย. บทว่า **มฺกฺโต** **ติ** ความว่า

พ่อเป็นผู้อับอายลูกทนต์ ปล่อยแล้วคือสละแล้วพร้อมกับเราด้วยคำอย่างนี้ว่า
ท่านจงกลับไปยังเขาจิตตภูตามสบายเถิด ดังนี้แล้ว อย่าปรารถนาที่จะคิดบ่วง
อีกเลย. บทว่า สย อธิบายว่า พ่อปรารถนาจะเฝ้าพระราชินีชื่อว่าเข้าถึงการ
ถูกฆ่าเองทีเดียว ภัยของเราทั้งสองนี้มาแล้ว เพราะอาศัยพ่ออย่างนี้. บทว่า
โสสขุ ความว่า ในวันนี้พ่อถึงความสงสัยในชีวิตแล้ว. บทว่า อตุถ
คณฺหาหิ มา มฺหํ ความว่า พ่อจงถือเอาเหตุที่จะให้ปล่อยพวกเราในบัดนี้เถิด
คือว่า เราทั้งสองจะหลุดพ้นได้โดยประการใด ก็จงพยายามโดยประการนั้น
เถิด พ่อกล่าวคำเป็นต้นว่า ลมย่อมพัดกลิ่นหอมและเหม็นฉันใด ดังนี้ ขอ
อย่าได้ยื่นปากออกเพื่อประสงค์จะติเตียนหญิงเลย.

พระมหาสัตว์ ครั้นสรรเสริญมาตุคามอย่างนี้แล้ว กระทำให้สุขุมหงส์
หมดคำพูดที่จะโต้ตอบได้ ทราบว่า สุขุมหงส์นั้นมีความเสียใจ เพื่อจะกล่าว
ยกย่องสุขุมหงส์ในกาลบัดนี้ จึงกล่าวคาถาว่า

ท่านนั้นจงประกอบความเพียร ที่สมควรอัน

ประกอบด้วยธรรม จงประพடுத்தการแสวงหาทางที่จะ

ช่วยให้เรารอดชีวิต ด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วของ

ท่านเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส ความว่า ลูกก่อนสุขุมจะผู้เป็นสหาย
พอนั้น. บทว่า โยคฺ ความว่า บัดนี้ พ่อจงประกอบความเพียรที่เราเคยประกอบ
ไว้ในกาลก่อน จงประพடுத்தการแสวงหาให้เรารอดชีวิต. บทว่า ตว ปรียา-
ปทานน คือ ด้วยความเพียรเครื่องประกอบอันบริสุทธิ์ของพอนั้น. บาลีว่า
ปรีโยทาเตน ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ด้วยการป้องกัน อธิบายว่า อันเป็นของ
ของพ่อเพราะพ่อกระทำเอง จงประพடுத்தหาช่องทางให้เรารอดชีวิตด้วยเถิด.

ศุ मुखหงส์ได้สดับคำนั้นจึงคิดว่า พญาหงส์กลัวต่อมรณภัยยิ่งนัก
ไม่รู้จักกำลังของเรา เราจักเฝ้าพระราชาราชได้สนทนากันบ้างเล็กน้อยแล้วจักทราบ
เราจักให้พญาหงส์นี้เบาใจเสียก่อน จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ที่ประเสริฐกว่านกกทั้งหลาย อย่า
ทรงกลัวเลย ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยญาณวิริยะเช่นพระองค์
ย่อมไม่กลัว ข้าพระองค์จักประกอบความเพียรที่
สมควรอันประกอบด้วยธรรม พระองค์จะหลุดพ้น
จากบ่วง ด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วของข้าพระองค์
โดยเร็วพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาสา ได้แก่ บ่วงคือความทุกข์.

เมื่อพญาหงส์ทั้งสองนั้น สนทนากันอยู่ด้วยภาษาของนกขณะนี้ นาย
คฤททบุตรมิได้รู้เรื่องอะไรด้วยเลย ได้แต่พาเอาพญาหงส์ทั้งสองนั้นไปด้วย
หาบแล้ว ก็เข้าไปยังกรุงพาราณสีอย่างเดียว นายพราณนั้นถูกมหาชนผู้มีความ
แปลกประหลาด อันเกิดแต่ความอัศจรรย์ที่ไม่เคยมีติดตามไปอยู่ ก็ไปถึงประตู
พระราชวัง กราบทูลความที่ตนมาถึงแล้ว แต่พระราชาราช.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

นายพราณนั้น เข้าไปยังประตูพระราชวัง
พร้อมด้วยหาบหงส์แล้ว จึงสั่งนายประตูว่า ท่านจง
ไปกราบทูลถึงเราแต่พระราชาราชว่า พญาหงส์สรรฐนี้
มาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏิเวเทถ มํ ความว่า นายพราณเข้า
ไปสั่งนายประตูว่า ท่านทั้งสองจงกราบทูลถึงเราแต่พระราชาราชอย่างนี้ว่า นาย-

พรานเขมกะกลับมาแล้ว. บทว่า **ชตฺรภูจายิ** ความว่า จงกราบทูลให้ทรงทราบต่อไปว่า พญาหงส์ชตฺรภูนี้ก็มาถึงแล้ว.

นายประตฺริบไปกราบทูลตามคำสั่ง พระราชาทรงปลื้มพระทัยตรัสสั่งว่า จงมาเร็ว ๆ ทรงแวดล้อมไปด้วยหมู่อำมาตย์ ประทับนั่งบนราชบัลลังก์อันมีเสวตฉัตรยกขึ้นไว้แล้ว ทอดพระเนตรเห็นนายพรานเขมกะนำเอาพญาหงส์ขึ้นนำสู่พระลานหลวง ทรงมองดูพญาหงส์ทั้งสองตัวมีสีจุกทองคำ จึงทรงพระดำริว่า ความปรารถนาของเราสำเร็จสมประสงค์แล้ว จึงทรงบังคับอำมาตย์ทั้งหลายถึงกิจที่ควรกระทำแก่นายพรานนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ได้ยินว่า พระเจ้าสังยมนะทอดพระเนตรเห็น
หงส์ทอง ทั้งสองตัว รุ่งเรืองด้วยบุญ หมายรู้ด้วย
ลักษณะ แล้วตรัสรับสั่งกะพวกอำมาตย์ว่า ท่าน
ทั้งหลายจงให้ผ้า ข้าว น้ำ และเครื่องบริโภคแก่
นายพราน เงินเป็นสิ่งกระทำความปรารถนาแก่เขา
เขาปรารถนาประมาณเท่าใด ท่านทั้งหลายจงให้แก่เขา
ประมาณเท่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุณฺณสฺสกาเส** ได้แก่ มีบุญเช่นเดียวกับตน. บทว่า **ลกฺขณสมฺมุเต** ได้แก่ สมมติกันว่าประเสริฐรู้กันโดยทั่วไปแล้ว. บทว่า **ขลฺ** เป็นนิบาต เชื่อมข้อความด้วยบทเบื้องต้นว่า ได้ยินว่า พระราชาทรงทอดพระเนตรหงส์ทั้งสองนั้น ดังนี้. บทว่า **เทถ** ความว่า พระราชาเมื่อจะทรงกระทำอาการคือความเลื่อมใสให้ปรากฏเป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กามจฺกโร หิริยฺลฺลสุส** ความว่า เงินทองย่อมเป็นกิริยา

แห่งความใคร่ของเขา. บทว่า ยาวนุตฺติ ความว่า นายพรานนี้ประสงค์ทรัพย์สิน
สักเท่าใด ๆ ท่านทั้งหลายจึงให้เงินมีประมาณเท่านั้นแก่เขาเถิด.

พระราชชาตรีสั่งให้กระทำอาการคือความเลื่อมใสอย่างนี้ ทรงบันเทิง
ด้วยความปีติและโสมนัส รับสั่งกะพวกอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายจงไปเกิด
จงไปตบแต่งประดับนายพรานนี้แล้วนำกลับมา. ลำดับนั้น พวกอำมาตย์จึงพา
เขาลงจากพระราชนิเวศน์ ให้ช่างกัลบกตัดผมโกนหนวด แล้วอาบน้ำลูบได้
ทาตัวประดับด้วยเครื่องอลังการ เสร็จแล้วจึงนำกลับมาเฝ้าพระราชชา. ลำดับนั้น
พระราชชาตรีสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงให้หมู่บ้าน ๑๒ หมู่ที่เก็บส่วยได้แสน
กหาปณะในปีหนึ่ง รถที่เทียมม้าอาชาไนย และเรือนหลังใหญ่ที่ตบแต่งไว้แล้ว
ได้ประทานยศใหญ่แก่นายพรานเขมกะนั้น นายพรานนั้นครั้งได้ยศใหญ่แล้ว
ปรารถนาที่จะประกาศการงานของตน จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
หงส์สองตัวที่ข้าพระองค์นำมาถวายพระองค์นี้ มิใช่หงส์ธรรมดาสามัญ ด้วยว่า
หงส์มีชื่อว่าชตรฐเป็นพระราชแห่งหมู่หงส์เก้าหมื่นหกพัน ตัวนี้มีชื่อว่าสุमुखะ
เป็นเสนาบดี ลำดับนั้น พระราชชาตรีถามนายพรานนั้นว่า ลูกก่อนสหาย
หงส์ทองสองตัวนี้ ท่านจับมาได้อย่างไร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้ากาสิทตพรเนตรเห็นนายพรานผู้มี

ความผ่องใส แล้วจึงตรัสว่า ลูกก่อนเขมกะผู้สหาย ก็
สระโบกขรณีนี้เต็มไปด้วยฝูงหงส์ตั้งอยู่ (น้ำเต็มเปี่ยม)
อย่างไรท่านจึงถือบ่วงเดินเข้าไปใกล้พญาหงส์ ซึ่งอยู่
ในท่ามกลางฝูงหงส์ ที่น่าขอบใจเกื่อนกล่นไปด้วย
ฝูงหงส์ที่เป็นญาติ ซึ่งมิใช่หงส์ชั้นกลางได้และจับเอา
มาได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปสนุนตฺตํ** ได้แก่ ผู้มีภาวะผ่องใส คือ ถึงความโสมนัสยินดีแล้ว. บทว่า **ยथाยํ** ความว่า คุณอนิเมฆกะสหายที่รัก ถ้าหากว่าสระโบกขรณีของเรานี้ เต็มไปด้วยฝูงหงส์ตั้งเก้าหมื่นหกพันตั้งอยู่ไซ้. บทว่า **กถํ รุจิ มชฺฌกตํ** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านถือเอาบ่วงเดินเข้าไป ใกล้พญาหงส์ที่สูงสุด ซึ่งมีไซ้หงส์ชั้นกลาง และมีไซ้หงส์ชั้นเล็ก ซึ่งอยู่ใน ท่านกลางฝูงหงส์ทั้งหลายอันน่ารักน่าดู น่าพึงพอใจเหล่านั้นได้อย่างไร และ ท่านจับเอามาได้อย่างไร.

นายเขมกะสดับถ้อยคำของพระราชานั้น จึงกราบทูลว่า

วันนี้เป็นราตรีที่ ๗ ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์
เป็นผู้ไม่ประมาท แอบอยู่ในคุ่ม คอยติดตามรอยเท้า
ของพญาหงส์นี้ ซึ่งกำลังเข้าไปยังที่ถือเอาเหยื่อ
ลำดับนั้น ข้าพระองค์ได้เห็นรอยเท้าของพญาหงส์
นั้น ซึ่งกำลังเที่ยวแสวงหาเหยื่อ จึงดักบ่วงลงในที่นั้น
ข้าพระองค์จับพญาหงส์นั้นมาได้ด้วยอุบายอย่างนี้
พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาทานานิ** ความว่า ที่สำหรับยึดเอา เป็นที่หากิน. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **อุปาสโต** คือ เข้าไปใกล้. บทว่า **ปทํ** คือ รอยเท้าที่พญาหงส์เหยียบลงในพื้นที่สำหรับ หากิน. บทว่า **มชฺฌสฺสโต** คือ อาศัยอยู่ในกรงที่ทำคล้าย ๆ คุ่ม บทว่า **อถสฺส** ความว่า ลำดับนั้น ครั้นถึงวันที่ ๖ ข้าพระองค์ก็ได้เห็นรอยเท้าของ พญาหงส์นี้ซึ่งเที่ยวแสวงหาที่ถือเอาอาหาร. บทว่า **เอวนตฺตํ** อธิบายว่า นาย พรานนั้นกราบทูลอุบายที่ตนจับพญาหงส์ทั้งหมดด้วยคำว่า ข้าพระองค์จับ พญาหงส์นั้นมาได้ด้วยวิธีอย่างนี้แล.

พระราชาทรงสดับค่านั้นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า นายพรานผู้นี้ แม้ ยืนกราบทูลอยู่ที่ประตู่วัง ก็กราบทูลถึงการมาของพญาหงส์ตรฐตัวเดียว แม้ บัดนี้ก็ยังกราบทูลอยู่อีกว่า ขอพระองค์จงทรงรับพญาหงส์ตรฐนี้ตัวเดียวเถิด เหตุอะไรจะพึงมีในข้อนี้หนอ จึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนนายพราน หงส์นี้มีอยู่สองตัว ไฉนท่าน

จึงกล่าวว่ามีตัวเดียว จิตของท่านวิปริตไปแล้วหรือไร

หรือว่าท่านคิดจะหาประโยชน์อะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิปลวภูัจฉ คือ ความแปรปรวน. บทว่า อาทู กิณฺหุ ชีลิสฺสึ ความว่า หรือว่าท่านคิดเห็นอย่างไรหนอ พระราชา ตรัสถามว่า ท่านปรารถนาจะถือเอาพญาหงส์ที่เหลืออยู่อีกตัวหนึ่งนี้ไปให้คนอื่น จึงคิดหรือ.

ลำดับนั้น นายเนสาทจึงกราบทูลว่าขอเดชะ จิตของข้าพระองค์จะได้ วิปริตก็หาไม่ ข้าพระองค์มิได้ปรารถนาที่จะให้หงส์ที่เหลืออีกตัวหนึ่งนี้แก่ผู้อื่น ด้วยว่า เมื่อข้าพระองค์ดักบ่วงไว้ หงส์ตัวเดียวเท่านั้นติดบ่วง เมื่อจะกระทำ เนื้อความให้แจ่มแจ้ง จึงทูลว่า

หงส์ตัวที่มีพื้นแดง มีสิ่งดงามดูทองคำกำลัง

หลอม รอบ ๆ คอจรดทรวงอกนั้น เข้ามาติดบ่วงของ

ข้าพระองค์ แต่หงส์ตัวที่ผูกคอกนี้มิได้ติดบ่วง เมื่อ

จะกล่าวถ้อยคำเป็นภาษามนุษย์ ได้ยืนกล่าวถ้อยคำอัน

ประเสริฐกะพญาหงส์ที่ติดบ่วง ซึ่งกระสับกระส่ายอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสหิตกา ตาลา ได้แก่ พื้นมีสีแดง

คือมีรอยแดง ๓ รอย. บทว่า อูร์ สหฺจฺจ ได้แก่ รอยแดง ๓ รอยนี้พาดลง

ไปทางลำคอจนจรดทรวงอก มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ข้าแต่มหाराช
พญาหงส์ตัวที่มีรอยแดง ๓ รอย มีรัศมีมิ่งมงคลทองคำมีสีสุกเหล่านี้
วงล้อมรอบคอลากไปถึงทรวงอกตั้งอยู่นั้น ตัวเดียวเท่านั้นเข้าไปติดในบ่วงของ
ข้าพระองค์. บทว่า **ภสฺสโร** คือบริสุทธิ ถึงพร้อมแล้วด้วยรัศมี. บทว่า
อาตุริ คือเป็นไข กำลังได้รับทุกข์. บทว่า **อฏฺฐาติ** ความว่า ส่วนพญาหงส์
นี้ ครั้นทราบว่าพญาหงส์จรดภูตคบ่วง จึงบินกลับมาลอบเอาใจพญาหงส์
จรดภูตนี้ แต่กระทำการต้อนรับในเวลาที่ข้าพระองค์ไปถึง กระทำการปฏิสันถาร
ด้วยถ้อยคำอันไพเราะกับข้าพระองค์ในท่ามกลางอากาศทีเดียว กล่าวสรรเสริญ
คุณของพญาหงส์จรดภูตด้วยถ้อยคำเป็นภาษามนุษย์มากมาย กระทำใจของ
ข้าพระองค์ให้อ่อนโยนแล้ว ได้ยืนอยู่ข้างหน้าพญาหงส์อีกทีเดียว ข้าแต่
พระองค์ผู้ประเสริฐ ลำดับนั้น ข้าพระองค์ได้สดับถ้อยคำอันเป็นสุภาษิตของ
สุมุขหงส์ เป็นผู้มิจิตเลื่อมใส จึงได้ปล่อยพญาหงส์จรดภูตไป พญาหงส์
จรดภูตพ้นจากบ่วงด้วยประการฉะนี้ อันการที่ข้าพระองค์นำเอาพญาหงส์ทั้ง
สองตัวนี้ มาในที่นี้นั้น สุมุขหงส์ตัวเดียวได้กระทำขึ้น.

นายเขมกเนสทานั้น กราบทูลสรรเสริญคุณของสุมุขหงส์อย่างนี้.
พระราชาทรงสดับคำนั้น จึงมีพระประสงค์ใครจะสดับธรรมกถาของสุมุขหงส์
เมื่อพระองค์ทรงกระทำสักการะแก่นายลูททบุตรอยู่ที่เดียว พระอาทิตย์อัสดงคด
แล้วแสงประทีปสว่างไสวอยู่ทั่วไป อิศรชนมิกษัตริย์เป็นต้นมาประชุมกันเป็น
อันมาก แม้พระนางเขมาเทวี ทรงแวดล้อมด้วยนางพื่อนต่าง ๆ ประทับนั่งข้าง
พระปรัศว์เบื้องขวาของพระราชา. ในขณะนั้น พระราชาทรงพระประสงค์จะ
ให้สุมุขหงส์แสดงธรรมกถาจึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนสุมุขหงส์ เหตุไรหนอ ท่านจึงยืนขบคาง
อยู่ในบัดนี้ หรือว่าท่านมาถึงบริษัทของเราแล้ว กลัว
ภัย จึงไม่พูด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หนุํ ลํหจฺจ ความว่า ได้ยินว่า ท่าน
มีถ้อยคำอันไพเราะ เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรท่านจึงยืนปิดปากเสียในกาลนี้.
บทว่า อาพุ คือ บางครั้ง. บทว่า ภยา ภีโต ได้แก่ หรือว่าท่านกลัวภัย
อันเกิดจากอำนาจราชศักดิ์ในบริษัทจึงไม่พูด.

สุมุขหงส์ได้สดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะแสดงความคิดที่มีได้เกรงกลัวภัย
จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งชนชาวกาฬี ข้า-
พระองค์เข้ามาสู่บริษัทของพระองค์แล้ว จะกลัวภัยก็
หาไม่ ข้าพระองค์จักไม่พูดเพราะกลัวภัยก็หาไม่ แต่
เมื่อประโยชน์เช่นนั้นเกิดขึ้นแล้ว ข้าพระองค์จึงจัก
พูด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตาพิเส ความว่า ก็แต่ว่า ข้าพระองค์
นั่งคอยโอกาสที่จะพูดอยู่ด้วยคิดว่า เมื่อประโยชน์เห็นปานนั้นบังเกิดขึ้น เรา
จึงจักพูด.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงกระทำความเข้มงวด
เพราะทรงประสงค์จะให้สุมุขหงส์นั้นกล่าวถ้อยคำเพิ่มเติมขึ้นอีก จึงตรัสว่า

เราไม่เห็นบริษัทผู้ยิ่งใหญ่ พลธต พลเดินเท้า
เกราะ โล่ และนายขมังธนูผู้สวมเกราะของท่านเลย
ดูก่อนสุมุขหงส์ ท่านอาศัยสิ่งใดหรือว่าเข้าไปใน

สถานที่ใดแล้ว ไม่กลัวสิ่งที่จะพึงกลัว เราไม่เห็นสิ่ง
นั้น หรือสถานที่นั้น แม้เป็นเงิน ทอง หรือนครที่
สร้างไว้อย่างดี ซึ่งมีคูรายรอบ ยากที่จะไปได้ มีหอ
รบและเชิงเทิน อันมั่นคงเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภิสฺสุร ความว่า เรายังมองไม่เห็น
บุคคลผู้ถืออาวุธยื่นแฉกล้อม เพื่อต้องการรักษาในที่สุดบริษัทของท่านเลย.
บทว่า อสฺสุ ในบทว่า นาสุส นั้นเป็นเพียงนิบาต. บทว่า จมฺม ได้แก่
หนังสำหรับป้องกันตัว. บทว่า กิตฺ วา ได้แก่ แผ่นโลหะ บางที่ท่านกล่าวว่า
เป็นแผ่นจานกระเบื้องก็มี. พระราชาทรงแสดงว่า แม้ผู้ที่ถือจานกระเบื้องก็ยัง
ไม่มีในสำนักของท่านเลย. บทว่า วมุมิเน ได้แก่ ผูกสอดแล้วด้วยเกราะ.
บทว่า น หิรณฺณํ ความว่า ท่านอาศัยสิ่งใด จึงไม่มีความกลัวภัย เรายัง
มองไม่เห็นสิ่งนั้นแม้จะเป็นเงินในสำนักของท่านเลย.

สุมุขหงส์ เมื่อถูกพระราชชาตรัสถามอย่างนี้ว่า อะไรเป็นเหตุที่ท่านไม่
กลัว เมื่อจะบอกถึงเหตุนี้ จึงกราบทูลคาถาต่อไปว่า

ข้าพระองค์ไม่ต้องการด้วยบริษัทผู้ยิ่งใหญ่ หรือ
นคร หรือทรัพย์ เพราะข้าพระองค์ไปสู่ทางโดยสถานที่
ที่มีไช้ทาง ข้าพระองค์เป็นสัตว์ที่เข้าไปในอากาศ ก็พระ
องค์ทรงสดับข่าวว่า ข้าพระองค์เป็นบัณฑิตและเป็น
ละเอียดคิดข้ออรธ ถ้าพระองค์ทรงดำรงมั่นอยู่ใน
ในความสัตย์ไช้รู้ ข้าพระองค์จะพึงกล่าววาจาอันมี
อรธ ด้วยว่าคำที่ข้าพระองค์กล่าวแล้ว แม้จะเป็น
สุภาษิต ก็จักทำอะไรแก่พระองค์ผู้หาความสัตย์มิได้
ผู้ไม่ประเสริฐ มักตรัสคำเท็จ ผู้หยาบช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิสุตเรน** ได้แก่ บริวารผู้รักษา. บทว่า **อตุโธ** ความว่า ข้าพระองค์ไม่มีกิจด้วยสิ่งนี้ เพราะอะไร เพราะข้าพระองค์สร้างหนทางไปโดยสถานที่อันมิใช่ทาง คือ โดยอันที่ไม่ใช่ทางของบุคคลผู้เช่นกับพระองค์ เพราะว่าข้าพระองค์เที่ยวไปในอากาศ. บทว่า **ปณฺฑิตาตุยฺมฺหา** ความว่า ได้ยินว่า พระองค์ทรงสดับว่า ข้าพระองค์เป็นบัณฑิต พระองค์มีพระประสงค์จะใคร่สดับธรรมจากสำนักของข้าพระองค์ จึงให้จับข้าพระองค์ทั้งสองมาด้วยเหตุนั้นแล บทว่า **สจฺเจ จสฺสุ** ความว่า ก็ถ้าพระองค์เป็นผู้ดำรงอยู่ในความสัตย์ไซ้ ข้าพระองค์จะฟังกล่าววาจาอาศัยเหตุ. บทว่า **อสจฺจสฺสุ** ความว่า คำที่ข้าพระองค์กล่าว ถึงจะเป็นสุภาสิตก็จะกระทำอะไรแก่พระองค์ ผู้เว้นขาดแล้วจากวจีสัจจะได้ ประคองเข็มที่ทำด้วยงา ย่อมไม่มีประโยชน์แก่สมณะนั้น.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวกะเราว่า เราเป็นผู้กล่าวเท็จ มิใช่ผู้ประเสริฐ เรากระทำอะไรไว้เล่า. ลำดับนั้น สุขุมหงส์จึงกราบทูลกะพระองค์ว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ถ้าอย่างนั้นพระองค์จงทรงสดับเถิด แล้วกราบทูลว่า

พระองค์ได้ตรัสสั่งให้ขุดสระชื่อว่า **เขมะนี** ตาม
ถ้อยคำของพวกพราหมณ์ และพระองค์รับสั่งให้
ประกาศอภัยทั่วลิบทิศ หงส์เหล่านั้น จึงได้พากันบินลง
สู่สระโบกขรณี อันมีน้ำใสสะอาด ในสระโบกขรณี
นั้นมีอาหารอย่างเพียงพอ และไม่มีการเบียดเบียนก
ทั้งหลายเลย พวกข้าพระองค์ได้ยินคำประกาศนี้แล้ว
จึงพากันบินมาในสระของพระองค์ พวกข้าพระองค์

นั้น ๆ ก็ถูกบ่วงรัดไว้ นี่เป็นคำตรัสเท็จของพระองค์
บุคคลกระทำมั่วสาบาท และความโลภคือความอยากได้
อันลามก เป็นเบื้องหน้าแล้ว ก้าวล่วงปฏิสนธิในเทว-
โลกและมนุษย์โลกทั้งสอง ย่อมเข้าถึงนรกอันไม่น่า
เพลิดเพลิน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตัม ได้แก่ ตูว ตัวพระองค์เอง. บทว่า
เขม ได้แก่ สระโบกขรณีซึ่งมีชื่ออย่างนี้. บทว่า มฺภูจฺจ ได้แก่ พระองค์รับ
สั่งให้บุคคลยืนประกาศอยู่ที่มุมสระทั้ง ๔ มุม. บทว่า ทสธา ได้แก่ พระองค์
ประกาศอภัยนั้นในทิศทั้งสิบเหล่านั้น. บทว่า โอคฺคยฺห ได้แก่ จากสำนักของ
หงส์ที่บินลงแล้ว จึงมาแล้ว. บทว่า ปหุตฺติ ขาถน ได้แก่ มีอาหารสำหรับ
กินเป็นต้นว่า ดอกปทุม ดอกอุบล และข้าวสาลีอย่างเพียงพอ. บทว่า อิทํ
สุตฺวา ความว่า ได้ยินอภัยโทษนี้ จากสำนักของหงส์เหล่านั้นซึ่งบินลงยัง
สระโบกขรณีของพระองค์แล้ว จึงกลับมาแล้ว. บทว่า ตวนฺตฺติเก ความว่า
ข้าพระองค์จึงพากันมายังสระโบกขรณีที่พระองค์ได้ขุดขึ้นในสำนักของพระองค์.
บทว่า เต เต ได้แก่ พวกข้าพระองค์นั้น ๆ ก็ได้พากันติดบ่วงของพระองค์.
บทว่า ปฺรกรฺเขตฺวา ได้แก่ กระทำไว้ข้างหน้า. บทว่า อิจฺฉาโลภ ได้แก่
ความโลภอันลามกกล่าวคือความอยากได้. บทว่า อุโภสนฺธิ ความว่า บุคคล
ผู้ประพฤดิธรรมอันลามกเหล่านี้ กระทำไว้ในเบื้องหน้า ย่อมก้าวล่วงปฏิสนธิ
ในเทวโลกและมนุษย์โลก ชื่อว่า ย่อมก้าวล่วงปฏิสนธิอันเป็นสุคติ. บทว่า
อสาตํ ได้แก่ ย่อมเข้าถึงนรก.

สุขุมหงส์ กระทำพระราชโองการให้ช่วยเงินพระทัยในท่ามกลางบริษัทอย่าง
นี้ที่เดียว ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามสุขุมหงส์นั้นว่า คุณก่อนสุขุมหงส์ ไซ้

ว่าเรามีความประสงค์ จะไปจับท่านมาฆ่ากินเนื้อก็หาไม่ แต่เราทราบว่ ท่านเป็นบัณฑิต ประสงค์จะฟังถ้อยคำอันเป็นสุภายิต จึงได้ให้จับท่านมา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ดูก่อนสุขุมหงส์ เรามีได้ทำผิด ทั้งมิได้จับท่าน
มาด้วยความโลภ ก็เราได้สัดับมาว่า ท่านทั้งหลาย
เป็นบัณฑิต เป็นผู้ละเอียด และคิดข้ออรรถ ทำไฉน
ท่านทั้งหลายจึงจะมากล่าววาจาอันอาศัยอรรถในที่นี้
ดูก่อนสุขุมหงส์ผู้สหาย นายพรานผู้ที่เราสั่งไป จึงไป
จับเอาท่านมา ด้วยความประสงค์นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาปรัชฌาม ความว่า เราฆ่าท่านเสีย
จึงจะชื่อว่าประพฤติผิด แต่เรามีได้ฆ่าท่านเลย. บทว่า โลภาย มคฺคหิ ความ
ว่า ทั้งเราประสงค์จะกินเนื้อท่านจึงได้จับท่านมา ด้วยความโลภก็หาไม่. บทว่า
ปณฺฑิตาตฺตฺตฺต ความว่า แต่เราได้ยินว่าท่านเป็นบัณฑิต. บทว่า อตฺถจินฺ-
ตกา ได้แก่ จะคิดค้นข้อความอันลึกลับได้. บทว่า อตฺถวตี ได้แก่ ถ้อยคำ
อันอาศัยเหตุ. บทว่า ตถา แปลว่า ด้วยเหตุนั้น. บทว่า วุฑฺโติ แปลว่า เป็น
ผู้อันเรากล่าวแล้ว. บทว่า สุขุม มคฺคหิ คือร้องเรียกว่า ดูก่อนสุขุมะเอ๋ย
ม อักษร กระทบการเชื่อมบท. บทว่า อคฺคหิ ความว่า เราจับมาเพื่อให้แสดง
ธรรมต่างหาก.

สุขุมหงส์ ได้สัดับค่านั้นแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระ-
องค์มีประสงค์เพื่อจะทรงสัดับคำอันเป็นสุภายิต ทรงกระทำกิจอันไม่สมควร
เสียแล้ว แล้วกราบทูลว่า

ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวกาสิ เมื่อชีวิตน้อมเข้าไปใกล้ความตายแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลาย ถึงมรณกาลแล้ว จะไม่พึงกล่าววาจาอันมีเหตุเลย ผู้ใดมาเนื้อด้วยเนื้อต่อ ฆ่ากันด้วยนกดต่อ หรือดักผู้เลื่องลือด้วยเสียงที่เลื่องลือ จะมีอะไรเป็นความเลวทรามยิ่งกว่าความเลวทรามของผู้นั้น ก็ผู้ใดพึงกล่าววาจาอันประเสริฐ ผู้นั้นย่อมพลาดจากโลกทั้งสอง คือโลกนี้และโลกหน้า บุคคลได้รับยศแล้วไม่พึงมัวเมา ถึงความทุกข์อันเป็นเหตุสงสัยในชีวิตแล้ว ไม่พึงเดือดร้อน พึงพยายามในกิจทั้งหลายรำไป และพึงปิดช่องทั้งหลาย ชนเหล่าใดเป็นผู้เจริญ ถึงเวลาใกล้ตายไม่ล่วงเลยประโยชน์อย่างยิ่ง ประพฤติธรรมในโลกนี้ ชนเหล่านั้นย่อมไปสู่ไตรทิพย์ด้วยประการอย่างนี้ ข้าแต่พระจอมแห่งชนชาวกาสิ พระองค์ทรงสดับคำนี้แล้วขอจงทรงรักษาธรรมในพระองค์ และได้ทรงโปรดปล่อยพญาหงส์ชฎราช ซึ่งประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลายเถิดพระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปนิตสุมิ ได้แก่ น้อมเข้าไปใกล้ความตาย. บทว่า กาลปริยาย ความว่า พระองค์ถึงวาระใกล้มรณกาลแล้ว จักไม่กล่าวอะไรเลย พระองค์ผูกมัดผู้ที่จะแสดงธรรมกถาแล้ว ชูให้กลัวด้วยมรณภัย คิดว่าเราจักฟังธรรมดังนี้ ชื่อว่า กระทำกรรมอันไม่สมควรแล้ว. บทว่า มิเคน ได้แก่ เนื้อที่ได้รับการฝึกหัดไว้เป็นอย่างดีแล้ว. บทว่า หนุตติ

ก็คือ หนติ (เป็นเอกวจนะ) แปลว่า ย่อมฆ่า. บทว่า ปกฺขินา ได้แก่ นกที่นำมาล่อนั้นแหละ. บทว่า สฺสูเตน วา ได้แก่ สระดอกปทุม เช่นเดียวกับเนื้อและนกต่ออันปรากฏเสียงลือกันว่า เขมสระไม่มีภัย. บทว่า สฺสูติ ได้แก่ ผู้แสดงธรรมที่เลื่องลือกันอย่างนี้ว่า ท่านผู้เป็นบัณฑิต มีปกติก้าวถ้อยคำอันวิจิตร. บทว่า ทีละย ความว่า ผู้ใดตัดผู้เลื่องลือ คือพึงเบียดเบียนทำให้เดือดร้อน ด้วยเครื่องผูกคือบ่วงด้วยคิดว่า เราจักฟังธรรม. บทว่า ตโต ความว่า สิ่งอะไรอย่างอื่นที่จะเลวทรามของชนเหล่านั้นยังมีอยู่อีกเล่า. บทว่า อริยรฺกฺท ความว่า ผู้ใดกล่าวคำอันประเสริฐ คือถ้อยคำอันดีแต่ปาก. บทว่า ฌมฺมวสุติโต ได้แก่ อาศัยธรรมอันเลวทรามนั้นด้วยการกระทำ. บทว่า อุโภ คือ จากโลกทั้งสองคือเทวโลกและมนุษย์โลก. บทว่า อิธ เจว ความว่า บุคคลนี้แม้บังเกิดในโลกนี้บังเกิดในโลกหน้า คือบุคคลเห็นปานนี้ชื่อว่า กำจัดเสียจากโลกแห่งสุคติทั้งสองเสียแล้ว ย่อมเข้าถึงนรกอย่างเดียว. บทว่า ปตฺตตฺถสฺย ได้แก่ บุคคลแม้ถึงความสงบในชีวิตคือถึงความทุกข์แล้วก็ไม่พึงลำบาก. บทว่า สฺวเร วิวราณี จ ความว่า พึงปิดพังกั้นเสียซึ่งช่องทะเลของตน. บทว่า วุฑฺฒนา ได้แก่ เป็นบัณฑิตผู้เจริญด้วยคุณ. บทว่า สมฺปตฺตา กาลปริยาย ได้แก่ เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งเวลาไถลัมภณกาล ไม่ล่วงพ้นไปได้แล้ว. บทว่า เอเวเต ตตฺถ บทเป็น เอวฺ เอเต บทว่า อิทิ ได้แก่ ถ้อยคำอันอาศัยเหตุที่ข้าพระองค์กราบทูลไว้แล้วนี้. บทว่า ฌมฺม ได้แก่ ทั้งธรรมที่เป็นประเพณีทั้งธรรมที่เป็นสุจริต.

พระราชาทรงสดับคํานั้นแล้ว จึงตรัสว่า

ชาวพนักงานทั้งหลาย จงนำน้ำ น้ำมันทาเท้า

และอาสนะอันมีค่ามากมาเถิด เราจะปล่อยพญาหงส์

ธตรฐ ซึ่งเรื่องยกออกจากกรง และสุมุขหงส์เสนาบดี
ที่มีปัญญา เป็นผู้ละเอียดคิดอรรถที่ยากได้ง่าย ผู้ใด
เมื่อพระราชามีสุขก็สุขด้วย เมื่อพระราชามีทุกข์ก็ทุกข์
ด้วย ผู้เช่นนี้แลย่อมสมควรเพื่อจะบริโภคน้ำของ
นายได้ เหมือนสุมุขหงส์เป็นราชสหายทั่วไปแก่สัตว์
มีชีวิต ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกกั ได้แก่ น้ำสำหรับล้างเท้า. บทว่า
ปชฺช ได้แก่ น้ำมันชโลมเท้า. บทว่า สุเข ได้แก่ เมื่อทรงตำราอยู่.

พวกชาวพนักงานมีอำนาจเป็นต้น ได้ฟังรับสั่งของพระราชาแล้ว จึง
นำอาสนะมาเพื่อพญาหงส์ทั้งสองนั้น แล้วจึงล้างเท้าของพญาหงส์ทั้งสอง
นั้น ซึ่งจับอยู่บนอาสนะด้วยน้ำหอม ชโลมด้วยน้ำมันที่เคี้ยวให้เคี้ยวแล้วตั้ง
ร้อยครั้ง.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พญาหงส์ธตรฐเข้าไปเกาะตั้ง อันล้วนแล้วไป
ด้วยทองคำมี ๘ เท้า น้ำรินรมยี่ใจ เกลี้ยงเกลา ลาด
ด้วยผ้าแคว้นกาสิ สุมุขหงส์เข้าไปเกาะเก้าอี้ อันล้วน
แล้วไปด้วยทองคำ หุ้มด้วยหนังเสื่อโคร่ง ในลำดับ
แห่งพญาหงส์ธตรฐ ชนชาวกาสิเป็นอันมาก ต่าง
ถือเอาโภชนะอันเลิศที่เขาส่งไปถวายพระราชา นำเข้า
ไปให้แก่พญาหงส์ทั้งสองนั้น ด้วยภาชนะทองคำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปภุจฺจ ได้แก่ เป็นตั้งที่สำเร็จขึ้นด้วย
การกระทำ. บทว่า กาสิกวตฺถินิ ได้แก่ เป็นตั้งที่ปูลาดด้วยผ้าอันมาจาก

แคว้นกาสิ. บทว่า โภจัน ได้แก่ ตั้งที่เขาซานไว้ในท่ามกลาง. บทว่า เวยุยคุมปริสัพพิต ได้แก่ ตั้งสำหรับเป็นที่ประทับนั่งของพระอัครมเหสี ในวันมงคล หุ้มด้วยหนึ่งเสื่อโคร่ง. กาณจนปตฺเตหิ ได้แก่ ภาชนะทองคำ. บทว่า ปฐุ ได้แก่ เป็นจำนวนมาก. บทว่า กาสियो ได้แก่ คนผู้อยู่ใน แคว้นกาสิ. บทว่า อภิหารธู คือ น้อมเข้าไป. บทว่า อคฺคํ รมฺโหล ปวาสิตฺ ความว่า คนชาวกาสิเป็นอันมาก นำเอาโภชนะมีรสอันเลิศต่าง ๆ ที่พวกเขาใส่ไว้ในจานทอง ๑๐๘ ใบ สำหรับส่งไปถวายพระราชา เข้าไปเพื่อ ประโยชน์เป็นบรรณาการแก่พญาหงส์.

ก็เมื่ออำมาตย์น้อมนำโภชนะนั้นเข้าไปอย่างนี้แล้ว พระเจ้ากาสิกราช ทรงรับภาชนะทองคำจากมือของพวกอำมาตย์เหล่านั้น ด้วยพระหัตถ์แล้ว จึง ทรงน้อมนำเข้าไปด้วยพระองค์เองเพื่อจะทรงยกย่อง พญาหงส์ทั้งสองนั้น จึง จิกกินข้าวตอกอันระคนด้วยน้ำผึ้งจากภาชนะนั้น และจึงดื่มน้ำหวาน. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เห็นอาการที่นำมาล้วนแต่ของดีเลิศ และความเลื่อมใสของพระ- ราชาจึงได้กระทำปฏิสันถาร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

**พญาหงส์ชฎฐที่ฉลาด เห็นโภชนะอันเลิศที่
เขานำมาให้ อันพระเจ้ากาสิประทานส่งไป จึงได้ถาม
ธรรมนิยม เครื่องปฏิสันถารในกาลเป็นลำดับนั้นว่า
พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธแลหรือ ทรงสำราญดีอยู่
หรือ ทรงปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรม
หรือ.**

พระราชชาตรีว่า

ดูก่อนพญาหงส์ เราไม่มีโรคาพาธ หนึ่ง เรามี
ความสำราญดี และเราก็ปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์
นี้โดยธรรม.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

โทษอะไร ๆ ไม่มีในหมู่อำมาตย์ของพระองค์
แลหรือ และอำมาตย์เหล่านั้น ไม่อาลัยชีวิตในประโยชน์
ของพระองค์แลหรือ.

พระราชชาตรีตอบว่า

โทษอะไร ๆ ไม่มีในหมู่อำมาตย์ของเรา และ
อำมาตย์เหล่านั้นไม่อาลัยชีวิตในประโยชน์ของเรา.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง มี
พระเสาวนีย์อันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส
พระรูป พระโฉม และพระยศ เป็นไปตามพระราช
อัธยาศัยของพระองค์แลหรือ.

พระราชชาตรีตอบว่า

พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อฟัง
มีพระเสาวนีย์อันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส
พระรูป พระโฉม และพระยศ เป็นไปตามอัธยาศัย
ของเรา.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

พระองค์มิได้ทรงเบียดเบียนชาวเว่นแคว้น ทรง
ปกครองให้ปราศจากอันตรายแต่ที่ไหน ๆ โดยความ
ไม่เกรี้ยวกราด โดยธรรม โดยความสม่าเสมอแลหรือ.
พระราชชาติร์สตอบว่า

เรามีได้เบียดเบียนชาวเว่นแคว้น ปกครองให้
ปราศจากอันตรายแต่ที่ไหน ๆ โดยความไม่เกรี้ยวกราด
โดยธรรม โดยความสม่าเสมอ.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

พระองค์ทรงยำเกรงสัตบุรุษ ทรงเว่นอสัตบุรุษ
แลหรือ พระองค์ไม่ทรงละทิ้งธรรม ไม่ทรงประพฤติ
ค้อยตามอธรรมแลหรือ.

พระราชชาติร์สตอบว่า

เรายำเกรงสัตบุรุษ เว่นอสัตบุรุษ ประพฤติก้อย
ตามธรรม ละทิ้งอธรรม.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ พระองค์ทรง
พิจารณาเห็นชัดซึ่งพระชนมายุ อันเป็นอนาคตยังยืน
ยาวอยู่หรือ พระองค์ทรงมัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้ง
แห่งความมัวเมา ไม่สะดุ้งกลัวปรโลกหรือ.

พระราชชาติร์สตอบว่า

ดูก่อนพญาหงส์ เราพิจารณาเห็นชัดซึ่งอายุ
อันเป็นอนาคตยังยืนยาวอยู่ เราตั้งอยู่แล้วในธรรม
๑๐ ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวปรโลก เราเห็นกุศลธรรม
ที่ดำรงอยู่ในคนเหล่านี้ คือ ทาน ศีล การบริจาค
ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่
โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความ
ไม่พิโรธ แต่นั้นมีปีติและโสมนัสไม่ใช่น้อย ย่อมเกิด
แก่เรา ก็สมุขหงส์นี้ ไม่ทันคิดถึงคุณสมบัติของเรา
ไม่ทราบความประทุษร้ายแห่งจิต จึงเปล่งวาจาอัน
หยาบคาย ย่อมกล่าวถึงโทษที่ไม่มีอยู่ในเรา คำของ
สมุขหงส์นี้ ย่อมไม่เป็นเหมือนคำของคนมีปัญญา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิสฺวา ได้แก่ มองเห็นเครื่องคัมและ
เครื่องบริโภคอันเลิศมากมายเหล่านั้น. บทว่า เปสิต ได้แก่ ที่พระราชานำ
นำมาแล้วทรงน้อมเข้าไปให้. บทว่า ขตุตฺถมฺมานิ ได้แก่ ธรรมสำหรับ
กระทำปฏิสันถาร ในบุคคลผู้กระทำคราวแรก. บทว่า โถ ปุจฺฉิ อนนฺตฺรา
คือในกาลนั้น. บทว่า กจฺฉิ นุ โภโต ความว่า คาถา ๖ คาถาที่พญาหงส์
ชตรฐทูลถามตามลำดับ ล้วนมีเนื้อความกล่าวไว้แล้วแต่หนหลังทีเดียว. บทว่า
อนุปฺปิฬ ได้แก่ พญาหงส์ชตรฐทูลถามว่า พระองค์มิได้ทรงบีบบังคับ
เมือง เหมือนบุคคลบีบบังคับด้วยเครื่องยนต์บ้างหรือ. บทว่า อกุโถจฺฉิอุปทุทฺว
ได้แก่ หาอันตรายจากที่ไหน ๆ มิได้เลย. บทว่า สเมน อนุสาสฺสิ ได้แก่
พระองค์ทรงปกครองแคว้นนี้ โดยธรรม โดยสม่ำเสมออยู่หรือ. บทว่า สนฺโต

ได้แก่ ท่านผู้เป็นสัปบุรุษซึ่งประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น. บทว่า **นิรุกตวา** คือไม่ละทิ้งธรรม. บทว่า **อนาคคิ ทิฆิ** ได้แก่ พระองค์ทรงเห็นชัดพระชนมายุของพระองค์อันเป็นอนาคตว่า ยังเป็นไปยั่งยืนอยู่หรือ. บทว่า **สมเวกขลิติ** ความว่า พญาหงส์ตรฐทูลถามว่า พระองค์ทรงทราบว่ อายุสังขารเป็นของน้อยหรือ. บทว่า **มทนิเย** คือในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่นำความมีนเมามา. บทว่า **น สนุตลิติ** คือไม่ทรงหวาดกลัว. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พระองค์เป็นผู้ไม่ประมาทแล้วในกามคุณทั้งหลายมีรูปเป็นต้น มิได้ทรงสะอึกกลัวต่อปรโลก เพราะทรงกระทำกุศลมีทานเป็นต้นหรือ. บทว่า **ทสสุ** หมายถึงเอาราชธรรม ๑๐ ประการ. เจตนาที่เป็นไปในทานเป็นต้น ชื่อว่า ทาน ศีล ๕ และศีล ๑๐ เป็นต้น ชื่อว่า ศีล การบริจาคนไทยธรรม ชื่อว่า บริจาค ความเป็นผู้ซื่อตรง ชื่อว่า ความซื่อตรง ความเป็นผู้อ่อนโยน ชื่อว่า ความอ่อนโยน กรรมคือการรักษาอุโบสถ ชื่อว่า ตบะ ส่วนเบื้องต้นแห่งเมตตา ชื่อว่า ความไม่โกรธ ส่วนเบื้องต้นแห่งกรุณา ชื่อว่า ความไม่เบียดเบียน ความอดกลั้น ชื่อว่า ความอดทน ความไม่ขัดเคือง ชื่อว่า ความไม่พิโรธ. บทว่า **อจินฺเตตฺวา** ได้แก่ ไม่ทันคิดถึงคุณสมบัติของเราเหล่านั้น. บทว่า **ภาวโทถ** คือโทษที่เกิดแก่จิต. บทว่า **อนญฺณาย** แปลว่า ไม่รู้. บทว่า **อสุมากิ** ความว่า ขึ้นชื่อว่า โทษที่เกิดขึ้นแก่จิตของเรา ย่อมไม่มี หงส์สุมุขะนี้มิได้ทราบถึงสิ่งที่ตัวควรจะรู้นั้น จึงได้กล่าววาจาหยาบคายออกมา. บทว่า **อโยนิโส** คือโดยมิใช่อุบาย. บทว่า **ยานสุมาสุ** ความว่า หงส์สุมุขะนี้ย่อมกล่าวถึงโทษที่ไม่มีอยู่ในเรา. บทว่า **นยิทิ** ตัดบทเป็น **น อิทิ** อธิบายว่า เพราะฉะนั้น คำของสุมุขหงส์นี้ จึงเหมือนคำของผู้มีปัญญาที่หาไม่ คือด้วยเหตุนี้แล สุมุขหงส์ จึงปรากฏแก่เราเหมือนมิใช่เป็นบัณฑิต.

สุขุมหงส์ ได้สดับคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า พระราชาทรงประกอบไปด้วย
คุณอันใหญ่ ถูกเรารุกราน และโกรธเคืองพระองค์ เราจักขอมาโทษพระองค์
เสียเถิด จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ ความพลั้ง
พลาดนั้น มิแก่ข้าพระองค์โดยความรีบร้อน ก็เมื่อ
พญาหงส์ตรฐติดบ่วง ข้าพระองค์มีความทุกข์มาก
มาย ขอพระองค์ได้ทรงโปรดเป็นที่พึ่งของข้าพระองค์
เหมือนบิดาเป็นที่พึ่งของบุตร และดูจแผ่นดินเป็นที่
พึ่งของหมู่สัตว์ฉะนั้นเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นราช
กุญชร ขอพระองค์ได้ทรงโปรดงดโทษให้แก่ข้า-
พระองค์ผู้ถูกความผิดครอบงำด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อติสารี ได้แก่ ความพลาดพลั้งทุกอย่าง.
บทว่า เวคน ได้แก่ ข้าพระองค์เมื่อจะกราบทูลข้อความนี้ ได้กราบทูลไป
โดยความรีบร้อน คือโดยความผลุนผลัน. บทว่า ทุกข์ ได้แก่ ความทุกข์
อันเป็นไปทางจิต ได้มีแก่ข้าพระองค์มากมาย เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงได้
กราบทูลคำนั้น ออกไปด้วยอำนาจความโกรธ ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์
จงทรงอดโทษนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด. บทว่า ปุตฺตานํ ได้แก่ พระองค์เปรียบ
เหมือนเป็นบิดาของบุตรทั้งหลาย. บทว่า ธรณิรว ได้แก่ อนึ่งเล่า ขอพระองค์
จงเป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ เหมือนแผ่นดินเป็นที่พำนักอาศัยของเหล่าสัตว์
ฉะนั้น. บทว่า อธิปฺนฺนํ ได้แก่ ข้าพระองค์ผู้กำลังถูกโทษ คือความผิด
ท่วมทับแล้ว. บทว่า ขมสฺสุ ความว่า สุขุมหงส์นั้นลงจากอาสนะ ประคอง
อัญชลีด้วยปีกทั้งสองข้างแล้ว จึงกราบทูลคำนี้ไว้.

ลำดับนั้น พระราชาจึงทรงสวมกอดमुखหงส์นั้นแล้ว ทรงพาไปให้
เกาะบนดั่งทองคำ เมื่อจะทรงรับการแสดงโทษ จึงตรัสว่า

เราย่อมอนุโมทนาแก่ท่านด้วยอาการอย่างนี้

เพราะท่านไม่ปกปิดความในใจ ดูก่อนหงส์ ท่าน

ซื่อตรง จึงทำลายความข้องใจเสียเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุโมทาม ความว่า เราย่อมอดโทษ
นั้นแก่ท่าน บทว่า ยิ ความว่า เพราะเหตุที่ท่านมิได้ซ่อนเร้นสิ่งที่ควรจะปิด
บังในใจของตน. บทว่า จิลฺ ได้แก่ เสาเขื่อนแห่งจิต คือ หลักตอแห่งจิต

ก็พระราชาครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงเลื่อมใสธรรมกถาของพระมหา
สัตว์และความซื่อตรงของमुखหงส์ จึงทรงพระดำริว่า ธรรมดาผู้มีความเลื่อม
ใส ต้องกระทำอาการแสดงความเลื่อมใส เมื่อจะทรงมอบสิริราชสมบัติของ
พระองค์ แก่พญาหงส์ทั้งสองนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ใน

นิเวศน์ของเรา ผู้เป็นพระเจ้ากาตี คือ เงิน ทอง

แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์อันมากมาย แก้วมณี สังกข์

ไข่มุก ผ้า จันทน์แดง และเหล็กอีกมาก เราขอให้

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจทั้งหมดนี้แก่ท่าน และขอสละความ

เป็นใหญ่ให้แก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุถิ คือที่เก็บเอาไว้. บทว่า มุตฺตา
ได้แก่ แก้วมุกดาทั้งที่เจียรระไนแล้ว และยังมีได้เจียรระไน. บทว่า มณฺโย ได้
แก่ เครื่องใช้ที่ทำด้วยแก้วมณีทั้งหลาย. บทว่า สงฺมุตฺตฺตฺยจฺ ได้แก่ แก้ว
สังข์ทักษิณาวัฏ และแก้วไข่มุกคิกลมประจุผลมะขามป้อม. บทว่า วตุถิกิ

ได้แก่ ผ้าเนื้อละเอียดซึ่งนำมาจากแคว้นกาสิ. บทว่า อชินิ ได้แก่ หนึ่งมถก เหลือง. บทว่า โลหิ กายายสั ได้แก่ โลหะมีสีแดงและโลหะมีสีดำ. บทว่า อิสฺสุริยิ ความว่า เราขอสละราชสมบัติในพระนครพาราณสี มีอาณาเขตกว้าง ยาว ๑๒ โยชน์กับเสวตฉัตรประดับมาลาทองให้แก่ท่าน.

ก็พระราชากรันตรัสอย่างนี้แล้ว จึงทรงบูชาพญาหงส์แม่ทั้งสองนั้น ด้วยเสวตฉัตร มอกราชสมบัติให้. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะสนทนากับ พระราชา จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ข้าพระองค์ทั้งสอง
เป็นอันพระองค์ทรงยำเกรง และทรงสักการะโดยแท้
ขอพระองค์ทรงเป็นพระอาจารย์ ของข้าพระองค์ทั้ง
สอง ซึ่งประพฤติดูในธรรมทั้งหลายเถิด ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นอาจารย์ผู้ปราบปรามข้าศึก ข้าพระองค์
ทั้งสองอันพระองค์ทรงยอมอนุญาตแล้วจักกระทำประ-
ทักษิณพระองค์แล้ว จักกลับไปหาหมู่ญาติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รมฺเมสุ ได้แก่ ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. บทว่า อาจริโย ความว่า พระองค์เป็นผู้ฉลาดกว่าข้าพระองค์ทั้งสอง เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จึงเป็นอาจารย์ของข้าพระองค์เถิด. อีกอย่างหนึ่ง พระมหาสัตว์ทูลว่า อนึ่ง พระองค์จึงเป็นอาจารย์ของข้าพระองค์ทั้งสองเถิด เพราะพระองค์ตรัสราชธรรม ๑๐ ประการ และเพราะพระองค์ทรงแสดงโทษ แก่สุนัขหงส์แล้ว ทรงกระทำการงดโทษ เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จึงเป็น อาจารย์ของข้าพระองค์ทั้งสอง ด้วยเหตุที่ให้ศึกษามรรยาท แม้ในวันนี้เถิด. บทว่า ปสฺสุสมุริณฺทม ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ยิ่งใหญ่ซึ่งข้าศึก ข้าพระองค์ จักเห็นหมู่ญาติทั้งหลาย.

พระราชาประทานอนุญาตให้พญาหงส์ทั้งสองนั้นกลับไป. แม้เมื่อ
พระโพธิสัตว์แสดงธรรมอยู่ที่เดียว อรุณขึ้นมาแล้ว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

**พระเจ้ากาสิทรงดำริ และทรงปรึกษาข้อความ
ตามที่ได้กล่าวมาตลอดราตรีทั้งปวง แล้วทรงอนุญาต
พญาหงส์ทั้งสอง ซึ่งประเสริฐสุดกว่าหงส์ทั้งหลาย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถากถิ ความว่า พระเจ้ากาสิราชทรง
พระดำริถึงเนื้อความอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่พระองค์ควรจะดำริและทรงปรึกษ
กับพญาหงส์ทั้งสองนั้น. บทว่า อนุญาติ ได้แก่ พระองค์ทรงอนุญาตว่า
ท่านทั้งสองจงพากันกลับไปเถิด.

พระโพธิสัตว์อันพระราชนั้นทรงอนุญาตอย่างนี้แล้ว จึงทูลถวาย
โอวาทพระราชว่า ขอพระองค์อย่าได้ทรงประมาท จงเสวยราชสมบัติโดยชอบ
ธรรมเถิด แล้วให้พระราชาประดิษฐานอยู่ในศีล ๕ ประการ พระราชาทรง
น้อมข้าวตอกอันระคนด้วยน้ำผึ้ง และน้ำหวานเข้าไปให้แก่พญาหงส์ทั้งสอง
นั้นด้วยภาชนะทองคำ ในเวลาที่เสร็จอาหารกิจแล้ว จึงทรงบูชาด้วยของหอม
และระเบียบดอกไม้เป็นต้น ทรงเอาผอบทองคำประคองพระโพธิสัตว์ยกขึ้น
ด้วยพระองค์เอง ฝ่ายพระนางเขมาเทวี ทรงยกสุมุขหงส์ขึ้น. ลำดับนั้น ท้าว
เธอทั้งสองจึงให้เหยสีหบัญชรแล้วตรัสว่า ลูก่อนนาย ท่านทั้งสองจงกลับไป
ในเวลาเมื่ออรุณขึ้นเถิด แล้วทรงปล่อยพญาหงส์นั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

**เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคต เมื่อราตรีสว่างจ้า
พญาหงส์ทั้งสอง ก็พากันบินไปจากพระราชานิเวศน์
ของพระเจ้ากาสิ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิคาสิตู** ได้แก่ แล่นขึ้นไปสู่อากาศ.

พระมหาสัตว์บินขึ้นไปจากผอบทองคำ แล้วประเล้าประโลมพระราชว่า ข้าแต่มหाराชาเจ้า พระองค์อย่าได้เสียพระทัยไปเลย พระองค์พึงเป็นผู้ไม่ประมาท ทรงประพฤติในโอวาทของข้าพระองค์เถิด ดังนี้แล้ว จึงพาสุขุมหงส์บินไปยังภูเขาคิตตภูทิวเดียว ฝ่ายหงส์กำหมื่นหกพัน แม่เหล่านั้นแลพากันบินออกจากถ้ำทอง จับอยู่บนพื้นภูเขา เห็นพญาหงส์นั้นบินกลับมา จึงบินไปต้อนรับห้อมล้อมแล้ว หงส์ทั้งสองนั้นแวดล้อมไปด้วยหมู่ญาติเข้าไปยังภูเขาคิตตภูทิว.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

หงส์เหล่านั้น เห็นพญาหงส์ทั้งสองที่ยิ่งใหญ่

ไม่มีโรคกลับมาถึง จึงพากันส่งเสียงว่า เกเก ได้เกิด

เสียงอ้ออิงขึ้น หงส์มีความเคารพนายเหล่านั้น ได้

ปัจจัยมีปีติโสมนัส เพราะนายหลดพันกลับมา พากัน

กระโดดโลดเต้น เข้าไปห้อมล้อมโดยรอบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกรู** ได้แก่ ได้เปล่งเสียงดังถันเซ็งแซ่

ไปหมด. บทว่า **ปรเม** คือสูงสุด. บทว่า **เกเก** ความว่า พวกหงส์เหล่านั้น ได้กระทำเสียงว่า เกเก. ด้วยเสียงร้องตามภาษาของตน. บทว่า **ภตุตุการว** ได้แก่ เต็มไปด้วยความเคารพในพญาหงส์ที่เป็นนาย. บทว่า **ปริกรีส** ความว่า หงส์เหล่านั้นมีความยินดีด้วยเหตุที่นายพ้นจากภัยมาได้ จึงพากันเข้าไปห้อมล้อมนายนั้นอยู่โดยรอบ. บทว่า **ลทรปจฺจยา** ได้แก่ ได้ที่พึ่งพำนักแล้ว.

พวกหงส์เหล่านั้น ครั้นห้อมล้อมอยู่อย่างนี้แล้ว จึงพากันไต่ถามว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์พ้นมาได้อย่างไร. พระมหาสัตว์จึงเล่าถึงความที่ตน พ้นมาได้ เพราะอาศัยสุมุขหงส์ และเล่าถึงกิจการที่กระทำกันในราชตระกูล และกิจการที่นายลูททบุตรกระทำ ให้พวกหงส์เหล่านั้นฟัง ฟุ้งหงส์ได้สดับ เรื่องราวนั้นแล้ว จึงกล่าวอวยพรอีกว่า สุมุขหงส์เสนาบดี และนายพราน จึงเป็นผู้มีความสุขนिरาสทุกข์ มีชีวิตอยู่ยืนยาวนานเกิด.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาสุดท่ายว่า

ประโยชน์ทั้งปวง ของบุคคลผู้สมบรูณ์ด้วยกัลยาณมิตร ย่อมให้สำเร็จความสุขความเจริญ เหมือน พญาหงส์ธรรฐ และสุมุขหงส์สมบรูณ์ด้วยกัลยาณมิตร เกิดประโยชน์ให้สำเร็จความสุขความเจริญกลับ มายังหมู่ญาติ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มิตฺตวตฺติ** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตร. บทว่า **ปทกฺขิณา** ได้แก่ ย่อมสำเร็จความสุขและประกอบไปด้วยความเจริญ. บทว่า **ธตรฐฺจา** ความว่า เปรียบเหมือนพญาหงส์เหล่าธรรฐแม้ ทั้งสองนั้น คือพญาหงส์และสุมุขหงส์เสนาบดี สมบรูณ์ด้วยกัลยาณมิตรทั้งสอง คือพระราชาและนายลูททบุตร. บทว่า **ญาติสงฺฆมฺปาคมฺ** ความว่า ประโยชน์ของหงส์ทั้งสองนั้น กล่าวคือ การได้กลับมาถึงหมู่ญาติ ย่อมประกอบไปด้วยความสุขความเจริญเกิดแล้ว คือว่าประโยชน์ทั้งหลายของผู้สมบรูณ์ ด้วยกัลยาณมิตรแม้เหล่าอื่น ก็ย่อมประกอบไปด้วยความสุขความเจริญอย่างนี้ เหมือนกัน.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ใ้ว่าอานนที่จะสละชีวิตเพื่อเราตถาคตในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้
ถึงเมื่อก่อน อานนทก็ได้สละชีวิตเพื่อตถาคตแล้วเหมือนกัน แล้วจึงทรง
ประมวลชาดกว่า นายพรานในกาลนั้น ได้มาเป็นภิกษุชื่อว่าจันนะในกาลนี้
พระนางเขมาเทวีได้มาเป็นภิกษุณีชื่อว่าเขมา พระราชาได้มาเป็นสารีบุตร
สุมุขหงส์เสนาบดี ได้มาเป็นภิกษุชื่อว่าอานนท บริษัทนอกนั้นได้มาเป็น
พุทธบริษัท ส่วนพญาหงส์เศรษฐีได้มาเป็นเราตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล.

จบอรรถกถาหาหังสชาดก

๓. สุธาโภชนชาดก

ว่าด้วยอาหารเป็นทิพย์

[๒๔๙] ข้าพเจ้าไม่ซื้อ ไม่ขาย อนึ่ง แม้ความ
สั่งสมของข้าพเจ้า ก็ไม่มีในที่นี้ ภัตนี้มีนิดหน่อยทั้ง
หาได้แสนยาก ข้าวสุกแ่งหนึ่งนี้หาพอแก่เราสองคน
ไม่.

[๒๕๐] บุคคลควรแบ่งของน้อยให้ตามน้อย
ควรแบ่งของส่วนกลางให้ตามส่วนกลาง ควรแบ่งของ
มากให้ตามมาก การไม่ให้อ้อมไม่ควร คุณก่อนโกสิย-
เศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอล่าวกะทั้น ท่าน
จงขึ้นสู่ทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค.
เพราะว่าผู้บริโภคคนเดียวอ้อมไม่ได้ความสุข.

[๒๕๑] ผู้ใด เมื่อเขกนังแล้ว บริโภคโภชนะ
ผู้เดียว พลักรรมของผู้นั้นย่อมไร้ผล ทั้งความเพียร
แสวงหาทรัพย์ของผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์ ดูก่อนโกสิย-
เศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอล่าวกะท่าน ท่าน
จงขึ้นสู่ทางแห่งพระอริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค
เพราะว่าผู้บริโภคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๒๕๒] ผู้ใด เมื่อเขกนังแล้ว ไม่บริโภคโภชนะ
แต่ผู้เดียว พลักรรมของผู้นั้นย่อมมีผลจริง ทั้งความ
เพียรแสวงหาทรัพย์ของผู้นั้นก็มิมีประโยชน์จริง ดูก่อน
โกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอล่าวกะท่าน
ท่านจงขึ้นสู่ทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและจง
บริโภค เพราะผู้บริโภคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๒๕๓] บुरुขเข้าไปสู่สระแล้ว บูชาที่แม่น้ำชื่อ
พหุกาก็ดี ที่สระชื่อยากก็ดี ที่ทำน้ำชื่อโทณะก็ดี ที่ทำ
น้ำชื่อติมพรุก็ดี ที่ห้วงน้ำใหญ่ มีกระแสน้ำชื่อยากก็ดี การ
บูชา และความเพียรของเขาในที่นั้น ๆ ย่อมมีผล ผู้
ใด เมื่อเขกนังแล้ว ไม่บริโภคโภชนะแต่ผู้เดียว จะ
กล่าวว่ามีผลนั้นไม่ได้ ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุ
นั้น ข้าพเจ้าขอล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่ทางของ
พระอริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค เพราะผู้บริ-
โภคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๒๕๔] ผู้ใด เมื่อแขนงแล้ว บริโภคโภชนะ
แต่ผู้เดียว ผู้นั้นเปรียบเหมือน กลิ่นเบ็ดอันมีสายยาว
พร้อมทั้งเหยื่อ ดูก่อนโกสียเศรษฐี เพราะเหตุนั้น
ข้าพเจ้าขอล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่ทางของพระ-
อริยเจ้า จงให้ทานและจงบริโภค เพราะว่าคุณบริโภค
คนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๒๕๕] พราหมณ์เหล่านี้มีผิวพรรณงามจริง
หนอ เพราะเหตุไร สุนัขของท่านนี้จึงปลั่งรัศมีต่างๆ
ได้ ข้าแต่พราหมณ์ ท่านทั้งหลายใครเล่าหนอจะบอก
แก่ข้าพเจ้าได้.

[๒๕๖] ท่านทั้งสองนี้ คือ จันทเทพบุตรและ
สุริยเทพบุตร ส่วนผู้นี้คือ มาตลีเทพสารถิ ส่วนเราเป็น
ท้าวสักกะจอมเทพชาวไตรทศ และสุนัขตัวนี้เรียกว่า
ปัญจสีขเทพบุตร.

[๒๕๗] จึง ตะโพน และเปิงมาง ย่อมปลุกเทพ
บุตรผู้หลับแล้วให้ตื่นและตื่นแล้วย่อมผลิตเพลนใจ.

[๒๕๘] คนเหล่าใด เหล่าหนึ่ง มีความตระหนี่
เหนียวแน่น มักบริภาษสมณพราหมณ์ทั้งหลาย คน
เหล่านั้นทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกลี้แล้ว เมื่อตายแล้ว
ย่อมไปสู่นรก คนเหล่าใดเหล่าหนึ่งหวังสุคติตั้งอยู่ใน
ธรรม คือ ความสำรวมและการแจกทาน คนเหล่านั้น
ทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกลี้แล้ว เมื่อตายไป ย่อมไป
สู่สุคติ.

[๒๕๕] ท่านนั้นชื่อโกสิยเศรษฐี มีความตระหนี่มีธรรมอันลามก ในชาติก่อนเป็นญาติของพวกเรา พวกเรามาแล้วในที่นี้ เพื่อประโยชน์แก่ท่านเท่านั้น ด้วยคิดว่า โกสิยะนี้อย่าได้มีธรรมอันลามกไปนรกเลย.

[๒๖๐] ก็ท่านเหล่านั้น เป็นผู้ใคร่ประโยชน์แก่ข้าพเจ้าโดยแท้ เพราะมาพำร่ำสอนข้าพเจ้าอยู่เนื่อง ๆ ข้าพเจ้านั้นจักทำ ตามคำที่ท่านทั้งหลายผู้แสวงหาประโยชน์กล่าวแล้วทุกประการ ข้าพเจ้านั้นจักของเว้นจากความเป็นคนตระหนี่เสียในวันนี้แหละ อนึ่ง ข้าพเจ้าจะไม่พึงทำบาปกรรมอะไร ๆ ขึ้น ชื่อว่าการไม่ให้อะไร ๆ จะไม่มีแก่ข้าพเจ้า และข้าพเจ้ายังไม่ได้ให้แล้วจะไม่ขอค้ำน้ำ ข้ำแต่ทำววาสะวะ ก็เมื่อข้าพเจ้าให้อยู่อย่างนี้ตลอดกาลทั้งปวง แม้โรคสมบัติของข้าพเจ้าจักสิ้นไป แต่นั้นข้าพเจ้าจักละกามทั้งหลายตามส่วนที่มีอยู่แล้วจักบวช.

[๒๖๑] เทพธิดาเหล่านั้น อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดารักษาแล้ว ย่อมบันเทิงอยู่ ณ ภูเขาคันธมาทน์อันเป็นภูเขาประเสริฐสุด ครั้งนั้นนารทดาบสผู้ประเสริฐ ว่าฤาษี ผู้ไปได้ในโลกทั้งปวง ได้มาถือเอากิ่งไม้อันประเสริฐ มีดอกบานดีแล้ว ดอกไม้นั้นสะอาด มีกลิ่นหอม เทพธิดาชาวไตรทศกระทำสักการะ

เป็นดอกไม้สูงสุด อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าอมรเทพ
เสพแล้ว แต่พวกมนุษย์และพวกอสูรไม่ได้ เว้นไว้แต่
พวกเทวดา เป็นดอกไม้มีประโยชน์ สมควรแก่เทวดา
เหล่านั้น ลำดับนั้น นางเทพนารี ๔ องค์ คือ นาง
อาสา นางศรัทธา นางศิริ และนางหิริ ผู้มีผิวพรรณ
เปรียบด้วยทองคำ เป็นใหญ่กว่านางเทพนารีผู้รื่นเริง
ต่างลูกขึ้นกล่าวกะนารทมนี ผู้เป็นพราหมณ์ผู้ประเสริฐ
ว่า ข้าแต่ท่านมหานูนี้ผู้ประเสริฐ ถ้าดอกปาริฉัตตะนี้
พระคุณเจ้าไม่เจาะจงแล้ว ก็ขอจงให้แก่พวกดิฉันเถิด
คติทั้งปวงจงสำเร็จแก่พระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าจงให้
แก่พวกดิฉัน เหมือนท้าววาสวะระนั้นเถิด นารทดาบส
เห็นนางเทพธิดาทั้ง ๔ มาขอดอกไม้ จึงกล่าวว่า ท่าน
พูดด้วยคำชวนทะเลาะ เราไม่มีความต้องการด้วยดอก
ไม้เหล่านี้สักน้อยหนึ่ง บรรดาเจ้าทั้งสี่ ผู้ใดประเสริฐ
กว่า ผู้นั้นจงประดับดอกไม้ นั้นเถิด.

[๒๖๒] ข้าแต่ท่านนารทะผู้อุดม พระคุณเจ้า
นั้นแสดงพิจารณาดูพวกดิฉัน พระคุณเจ้าปรารถนา
ให้แก่นางใด ก็จงให้แก่นางนั้น ก็บรรดาพวกดิฉัน
พระคุณเจ้าจักให้แก่นางใด นางนั้นแหละ จักเป็นผู้
อันดิฉันทั้งหลายยกย่องว่าประเสริฐสุด.

[๒๖๓] ดูก่อนนางผู้มีกายงาม คำนี้ไม่สมควร
ใครเป็นพราหมณ์ ใครกล่าวการทะเลาะ เพราะฉะนั้น

ท่านทั้งหลายจงไปทูลถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งภูต
เถิด ถ้าท่านทั้งหลายไม่ทราบในที่นี้ว่า ตนสูงสุดหรือ
ว่าธรรมสูงสุด.

[๒๖๔] นางเทพธิดาเหล่านั้น อันนารทดาบส
กล่าวแล้ว เป็นผู้โกรธแค้นอย่างยิ่ง เป็นผู้มัวเมาใน
ผิพรรณพากันไปสู่สำนักของท้าวสหัสสนัน แล้ว
ทูลถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งภูตว่า ใครหนอเป็นผู้
ประเสริฐ.

[๒๖๕] ท้าวปรีนททะผู้ประเสริฐกว่าเทวดา ผู้
อันเทวดากระทำอัชฌิ ทรงเห็นนางเทพธิดาทั้ง ๔ นั้น
ผู้มีจริยา จึงตรัสว่า ดูก่อนเจ้าผู้งามเลิศ เจ้าทั้งปวง
เป็นเช่นเดียวกัน จงยกไว้ก่อน ใครเล่าหนอได้กล่าว
การทะเลาะขึ้น.

[๒๖๖] ท่านนารทมหามุนีใด ผู้เที่ยวไปในโลก
ทั้งปวง ผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีความบากบั่นอย่างแท้จริง
ท่านนั้นได้กล่าวกะพวกหม่อมฉัน ณ ภูเขาคันธมาทน์อัน
เป็นภูเขาประเสริฐว่า ท่านทั้งหลายจงไปทูลถามท้าว-
สักกะผู้เป็นจอมแห่งภูตเถิด ถ้าท่านทั้งหลายไม่ทราบ
ในที่นี้ว่า ตนประเสริฐหรือธรรมประเสริฐ.

[๒๖๗] ดูก่อนเจ้าผู้มีกายงาม ท่านมหามุนีมี
นามว่าโกสิยะ อยู่ในป่าใหญ่โน้น ท่านไม่หวั่นแล้ว
ย่อมไม่บริโภครกัต ท่านพิจารณาเสียก่อนแล้วจึงให้ท่าน
ถ้าท่านจักให้แก่นางใด นางนั้นแลเป็นผู้ประเสริฐ.

[๒๖๘] ก็ท่านโกสิยดาบสนั้นอยู่ในทิศทักษิณ
ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ข้างหิมะวันตบรรพตโน้น ท่านหา
น้ำและโภชนะได้โดยยาก ดูก่อนเทพสารดี ท่านจง
นำสุธาโภชนไปถวายท่าน.

[๒๖๙] มาตลีเทพสารดีนั้น อันท้าวสักกะผู้-
ประเสริฐกว่าเทวดารับสั่งให้แล้ว ได้ขึ้นรถเทียมด้วย
ม้าพันตัว เข้าไปยังอาศรมโดยเร็วพลัน เป็นผู้มียกาย
ไม่ปรากฏ ได้ถวายสุธาโภชนแก่มนี.

[๒๗๐] ก็เมื่อเรำบ้ำเรำไฟที่เรำบูชาแล้ว ยืนอยู่
ใกล้พระอาทิตย์อันมีแสงสว่าง บรรเทาความมืดใน
โลกอันสูงสุดเสียได้ ท้าววสวะผู้ครอบงำภูตทั้งปวง
หรือว่าใครหนอมาวางกัต์ อันขาวสะอาดลงในฝ่ามือ
ของเรา กัต์นี้ขาวเปรียบดังสังข์ ไม่มีสิ่งอื่นเปรียบปาน
นำดู สะอาด มีกลิ่นหอมน่ารัก ยังไม่เคยมีเลย เรายัง
ไม่เคยเห็นด้วยตาตนเองเลย เทวดาองค์ไหน เอา
สุธาโภชนมาวางบนฝ่ามือของเรา.

[๒๗๑] ข้าแต่มหามณีผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ข้าพเจ้าอันท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพทรงใช้แล้ว จึงได้
รับนำเอาสุธาโภชนมาถวาย พระคุณเจ้าจงรู้จักข้าพเจ้า
ว่ามาตลีเทพสารดี นิมนต์พระคุณเจ้าบริโภคกัต์อัน
อุดม อย่าห้ามเสียเลย ก็สุธาโภชนที่บริโภคแล้วนั้น
ย่อมขจัดบาปกรรมได้ ๒ ประการ คือ ความหิว ๑
ความระหาย ๑ ความไม่ยินดี (กระสัน) ๑ ความ

กระวนกระวาย ๑ ความเหน็ดเหนื่อย ๑ ความโกรธ ๑
ความเข้าไปผูกโกรธ ๑ ความวิวาท ความส่อเสียด ๑
ความหนาว ๑ ความร้อน ๑ ความเกียจคร้าน ๑
สุชาโภชนนี้มีรสสูงสุด.

[๒๓๒] ดูก่อนมาตลี การที่ยังไม่ให้อ่อนแล้ว
บริโภค ไม่สมควรแก่เรา วัตรของเราดังนี้เป็นวัตร
อันอุดม อนึ่ง การบริโภคคนเดียวพระอริยเจ้าไม่บูชา
และบุคคลผู้มีได้แบ่งให้ ย่อมไม่ได้ประสบความสุข.

[๒๓๓] ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้ฆ่าหญิง
คบหาภรรยาของชายอื่น ประทุษร้ายต่อมิตร และด่า
สมณพราหมณ์ผู้มีวัตรดีงาม ชนเหล่านั้นทั้งปวงทีเดียว
มีความตระหนี่เป็นที่ ๕ เป็นคนเลวทราม เพราะเหตุนั้น
อาตมาไม่ได้ให้อ่อนแล้ว ไม่ดื่มแม้กระทั่งน้ำ อาตมา
จักให้ทานที่ท่านผู้รู้สรรเสริญแล้ว แก่หญิงหรือชาย
เพราะว่าท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีศรัทธา รู้ความประสงค์
ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ บัณฑิตยกย่องว่า
เป็นผู้สะอาด และมีความสัตย์ในโลกนี้.

[๒๓๔] ลำดับนั้น นางเทพกัญญา ๔ องค์ คือ
นางอาสา นางศรัทธา นางสิริ และนางหิริ ผู้มีผิว
พรรณเปรียบดังทองคำ ซึ่งทำวสัฏกะผู้ประเสริฐกว่า
เทวดาทรงอนุมติส่งไปแล้ว ได้ไปยังอาศรมอันเป็นที่
อยู่ของโกสิยดาบส โกสิยดาบสได้เห็นนางเทพกัญญา

ทั้งปวงนั้น ผู้บันเทิงอย่างยิ่ง มีผิวพรรณงามดังเปลว
เพลิงจึงได้กล่าวกะนางเทพกัญญาทั้ง ๔ ในทิศทั้ง ๔
ต่อหน้ามาตลีเทพธิดาว่า คุณก่อนเทวดาในบุรพทิศ
ท่านผู้ประดับประดาแล้ว งามดังดวงดาวประกาย-
พริกอันประเสริฐกว่าดาวทั้งหลาย ท่านมีชื่อว่า
อย่างไร จึงบอกไป คุณก่อนเทวดาผู้มีร่างกายคล้ายกับ
รูปทองคำ อาตมาขอถามท่าน ท่านจงบอกแก่อาตมา
ท่านเป็นเทวดาอะไร.

[๒๓๕] ดิฉันชื่อว่าสิริเทวี ได้รับการบูชาใน
หมู่มนุษย์ เป็นผู้ไม่เสพสัตว์ลามกทุกเมื่อ มาสู่สำนัก
ของพระคุณเจ้าเพราะความทะเลาะกันด้วยสุธาโกชน
ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอพระคุณเจ้า
จงแบ่งสุธาโกชนนั้นให้ดิฉันบ้าง ข้าแต่ท่านมหา牟尼
ผู้สูงสุดกว่าผู้บูชาทั้งหลาย ดิฉันปรารถนาความสุขแก่
นรชนใด นรชนนั้นย่อมบันเทิงด้วยกามคุณารมณ์
ทั้งปวง ขอพระคุณเจ้าจงรู้จักดิฉันว่า สิริ ข้าแต่
พระคุณเจ้าผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอได้โปรดแบ่ง
สุธาโกชนนั้นให้ดิฉันบ้าง.

[๒๓๖] นรชนทั้งหลายผู้ประกอบด้วยศิลปะ
วิทยา จรณะ ความรู้ และการงานของตน มีความเพียร
เป็นผู้ที่ทำงานละทิ้งเสียแล้ว ย่อมไม่ได้ประโยชน์อะไร
ความขาดแคลนที่ท่านทำแล้วนั้นไม่ดีเลย อาตมาเห็น

นรชนผู้เป็นคนเกียจคร้านบริโภคมามาก ทั้งมีตระกูลต่ำ มีรูปแปลก ดูก่อนนางสิริ บุคคลผู้มีโรคทรมณ์มีความสุข ย่อมใช้สอยนรชนที่ท่านตามรักษาไว้ แม้จะสมบรูณ์ด้วยชาติ ให้เป็นเหมือนทาส เพราะฉะนั้น อาตมา รู้จักท่าน (ว่าเป็น) ผู้ไม่มีสติจะ ไม่รู้สิ่งทีควรและไม่ควร แล้วคบคนผู้สมบรูณ์ด้วยศิลปะเป็นต้น เป็นผู้หลง นำผู้รู้ให้ตกไปตาม นางเทพกัญญาเช่นท่าน ย่อมไม่สมควรอาสนะและน้ำ ที่ไหนสุธาโภชนจะสมควรเล่า เชิญไปเสียดิถ อาตมาไม่ชอบใจท่าน.

[๒๗๗] ใครเป็นผู้มีพินขาว สวมกมลทล มีร่างกายอันวิจิตร ทรงเครื่องประดับอันเกลี้ยงเกลา ทำด้วยทองคำ นุ่งห่มผ้ามีสีดังสายน้ำหยด ทัดช่อดอกไม้สีแดงดังเปลวไฟไหม้หญ้าคา ย่อมมงดงาม ท่านเป็นเหมือนนางเนื้อทรายที่นายพรานยิงผิดแล้ว มองดูอยู่เหมือนดังเขลา ฉะนั้น ดูก่อนท่านผู้มีดวงตาอ่อนหวาน ในที่นี้ใครเป็นสหายของท่าน ท่านอยู่ในป่า แต่ผู้เดียว ไม่กลัวหรือ.

[๒๗๘] ข้าแต่ท่านโกถียดาบส ในที่นี้ ดิฉัน ไม่มีสหาย ดิฉันเป็นเทวดาชื่อว่า อาสา เกิดในดาวดึงส์พิภพ มายังสำนักของพระคุณเจ้าเพราะหวังจะขอสุธาโภชน ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอได้โปรดแบ่งสุธาโภชนนั้นให้ดิฉันบ้าง.

[๒๗๘] พ่อค้าทั้งหลายผู้แสวงหาทรัพย์ ย่อม
ขึ้นเรือแล่นไปในทะเลด้วยความหวัง พ่อค้าเหล่านั้น
ย่อมจมลงในทะเลนั้น ในกาลบางครั้ง เขาลิ้นทรัพย์
ทั้งทรัพย์อันเป็นต้นทุนก็สูญหายแล้วกลับมา ชาวนา
ทั้งหลายย่อมไถนาด้วยความหวัง หว่านพืชก็กระทำ
โดยแยบคาย เขาไม่ได้ประสบผลอะไร ๆ จากข้าวกล้า
นั้น เพราะเปลี้ยลงบ้าง เพราะฝนแล้งบ้าง อนึ่ง
นรชนทั้งหลายผู้แสวงหาความสุข มุ่งหวังเป็น
เบื้องหน้า ย่อมกระทำการงานของตนเพื่อนาย นรชน
เหล่านั้นอันศัตรูเบียดเบียนแล้ว ไม่ได้ประโยชน์
อะไร ๆ ย่อมพากันหนีไปสู่ทิศทั้งหลายก็เพื่อประโยชน์
แก่นาย ลัทธิทั้งหลายผู้แสวงหาความสุข เป็นผู้ใคร่
จะไปสวรรค์ ละทิ้งธัญญาติ ทรัพย์และหมู่ญาติแล้ว
บำเพ็ญตบะอันเศร้าหมองอยู่ตลอดกาลนาน เดินทาง
ผิด ย่อมไปสู่ทุกคติเพราะความหวัง เพราะฉะนั้น
ความหวังเหล่านี้ เขาสมมติว่าทำให้เคลื่อนคลาดจาก
ความจริง ดูก่อนนางอาสา ท่านจงนำความหวัง
สุธาโภชนในตนออกเสียเถิด นางเทพกัญญา เช่นท่าน
ย่อมไม่สมควรอาสนะและน้ำ ที่ไหนสุธาโภชนจะ
สมควรเล่า เชิญไปเสียเถิด อาตมาไม่ชอบใจท่าน.

[๒๗๙] ท่านรุ่งเรื่องด้วยยศ มียศ เขาเรียกโดย
ชื่ออันน่าเกลียดเป็นเจ้าทิศ ดูก่อนนางผู้มีร่างกายคล้าย

ทองคำ อาตมาขอถามท่าน ขอท่านจงบอกอาตมา
ท่านเป็นเทวดาอะไร.

[๒๘๑] ดิฉันชื่อว่าศรัทธาเทวี ได้รับการบูชาใน
หมู่มนุษย์ เป็นผู้ไม่คบสัต์ว์ลามกทุกเมื่อ มายังสำนัก
ของพระคุณเจ้า เพราะวิวาทกันด้วยสุธาโภชน ข้าแต่
พระคุณเจ้าผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอพระคุณเจ้า
โปรดแบ่งสุธาโภชนนั้นให้ดิฉันบ้าง.

[๒๘๒] ก็ในกาลบางคราว มนุษย์ทั้งหลายถือ
เอาทานการให้บ้าง ทมะ การฝึกฝนบ้าง จาคะ การ
บริจาคบ้าง สัจญมะ ความตำรวมบ้าง แล้วกระทำ
ด้วยศรัทธา แต่มนุษย์พวกหนึ่งกระทำโจรกรรมบ้าง
พุดเท็จบ้าง ล่อลวงบ้าง ส่อเสียดบ้าง ท่านอย่า
ประกอบต่อไป บुरुขผู้มีความเพ่งเล็งในภรรยาทั้งหลาย
ผู้สม่าเสมอกัน ผู้ประกอบด้วยศีล ผู้มีวัตรในการ
ปฏิบัติสามีดี ย่อมนำความพอใจในกุลสตรี ออกเสีย
กลับไปทำความเชื่อตามคำของนางกุมภทาสี คู่ก่อน
นางศรัทธา ท่านนั้นแล เป็นผู้ให้ชายอื่นคบหาภรรยา
ของผู้อื่น ท่านยอมทำบาป ละทิ้งกุศล นางเทพกัญญา
เช่นท่านยอมไม่สมควรอาสนะและน้ำ ที่ไหนสุธาโภชน
จะสมควรแก่ท่านเล่า เชิญท่านไปเสียเถิด อาตมาไม่
ชอบใจท่าน.

[๒๘๓] เมื่ออรุณขึ้นไปในที่สุดแห่งราตรี นางเทพธิดาใด เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งรูปอันอุดมปรากฏอยู่ดูก่อนเทวดา ท่านเปรียบเหมือนนางเทพธิดานั้น จะพูดกะอาตมาหรือ ขอท่านจงบอกกะอาตมา ท่านเป็นนางอัปสรอะไร ท่านมีชื่อว่าอะไร ยืนอยู่ดังเถาวัลย์ดำในฤดูร้อน และดังเปลวไฟอันหอมล้อมด้วยใบไม้สีแดงถูกลมพัดดูงาม ฉะนั้น ท่านดูเหมือนจะพูดแต่มิได้ปลั่งถ้อยคำออกมา แลดูอยู่ดังนางเนื้อเขลา ฉะนั้น.

[๒๘๔] ดิฉันชื่อหิริเทวี ได้รับการบูชาในหมู่มนุษย์ไม่เสพสัตว์ลามกทุกเมื่อ มายังสำนักของพระคุณเจ้า เพราะวิวาทกันด้วยสุชาโกชน ดิฉันนั้นไม่อาจจะขอสุชาโกชนกับพระคุณเจ้า เพราะการขอของหญิง ดูเหมือนจะเป็นกิริยาที่น่าละอาย.

[๒๘๕] ดูก่อนท่านผู้มีร่างกายอันงดงาม ท่านจักได้ตามอุบายที่ชอบ นี่เป็นธรรมทีเดียว ท่านจะได้สุชาโกชนเพราะการขอก็หาไม่ เพราะฉะนั้น อาตมาพึงเชื่อเชิญท่านผู้มีได้ขอสุชาโกชนใด ๆ อาตมาจะให้สุชาโกชนแก่นั้น ๆ แก่ท่าน ดูก่อนท่านผู้มีร่างกายอันงดงามคล้ายทองคำ วันนี้ อาตมาขอเชิญท่านไปในอาศรมของอาตมา อาตมาจะบูชาท่านด้วยรสทุกอย่าง ครั้นบูชาแล้วจึงจักให้บริโศกสุชาโกชน.

[๒๘๖] นางหิริเทพธิดานั้น ผู้ไม่คบสัว์ลามก
ในกาลทุกเมื่อ อันโกถียดาบสผู้มีความรู้งเรื่องอนุมัติ
แล้ว ได้เข้าไปสู่อาศรมอันนำรินรมย์ สมบูรณ์ด้วย
น้ำและผลไม้ อันท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้ว ณ ที่ใกล้
อาศรมนั้น มีรุกขชาติเป็นอันมาก กำลังผลิดอกออก
ผล คือ มะม่วง มะหาด ขนุน ทองกวาว มะรุุม
อีกทั้งต้นโลท บัวบก การะเกด จันทน์กระพ้อ หมาก
หอมควาย กำลังออกดอกสะพรั่ง ในที่ใกล้อาศรมนั้น
มากไปด้วยต้นไม้ใหญ่ ๆ คือ ต้นตาละ ต้นกุ่ม ต้นหว้า
ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นมะฆาง ไม้ยางทราย ราชพฤกษ์
แคฝอย ต้นจิก ต้นลำเจียก มีกิ่งก้านห้อยย้อยลงมา
กำลังส่งกลิ่นหอมนำยวนใจ ถั่วระ อ้อยแฆม ถั่วป่า
ต้นมะพลับ ข้าวฟ่าง ลูกเดือย ถั่วเหลืองเมล็ดเล็ก
กล้วยไม้มีเมล็ด ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ราชดัด ข้าวสาร
ที่เกิดเองมีอยู่เป็นอันมากที่อาศรมนั้น มีสระโปกขรณิ
ที่เกิดเอง งดงามไม่ชุ่น มีท่าราบเรียบ น้ำใสจืดสนิท
ไม่มีกลิ่นเหม็น อนึ่ง ในสระโปกขรณินั้น มีปลา
ต่าง ๆ ชนิด คือ ปลาตุก ปลากระทุงเหว ปลาราย
กึ่ง ปลาตะเพียน ปลาฉลาด ปลากา ว้ายอยู่คาลคล้า
ในสระโปกขรณิอันมีขอบคัน เป็นปลาที่ปล่อย มีเหยื่อ
มากชนิด มีนกกต่าง ๆ ชนิด คือ หงส์ นกกระเรียน
นกยูง นกจากพราว นกออก นกกระเหว่าลาย นก

เงือก นกโพระดก มียู่มากมาย มีขนปีกอันวิจิตร
พากันจับอยู่อย่างสบาย ปลอดภัย มีอาหารมาก มีสัตว์
และหมู่เนื่อนานาชนิดมากมาย คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง
ช้าง หมู เสือปลา เสือดาว แรด โคลาน กระบือ
ละมั่ง กวาง เนื้อทราย หมูป่า ระมัด หมูบ้าน
กวางทอง แมว กระต่าย วัวกระทิง มียู่มาก พื้นดิน
หินเขา ดาด่างามวิจิตรด้วยดอกไม้ ทั้งฝูงนกก็ส่ง
เสียงร้องกึกก้อง เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่ปักษี.

[๒๘๗] นางหิริเทพธิดานั้น ผู้มีผิวพรรณงดงาม
ตัดดอกไม้เขียว เดินเข้าไปยังอาศรม ตั้งสายฟ้าแลบ
ในก่อนเมฆใหญ่ โกลิยดาบสได้จัดตั้งอันมีหนักที่ถัก
ไว้เรียบร้อย สำเร็จด้วยหญ้าคาสะอาด มีกลิ่นหอม
ลาดด้วยหนังชะมด เพื่อนางหิริเทพธิดานั้น แล้วได้
กล่าวว่า ดูก่อนนางงาม เชิญนั่งที่อาสนะนี้ตามสบาย
เถิด ในกาลนั้น เมื่อนางหิริเทพธิดานั่งลงบนตั่งแล้ว
โกลิยมหา牟尼ผู้ทรงชฎาอันรุ่งเรือง ได้รับนำสุธาโภชน
มาพร้อมกับน้ำด้วยใบบัวใหม่ๆ ด้วยตนเอง เพื่อจะให้
พอความประสงค์ นางหิริเทพธิดามีความปลื้มใจ รับ
สุธาโภชนด้วยมือทั้งสอง แล้วได้กล่าวกะโกลิยดาบสผู้
ทรงชฎาว่า ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ เอาละ ดิฉันเป็น
ผู้อันพระคุณเจ้าบูชาแล้ว ได้ชัชชนะแล้ว จะพึงไปสู่
ไตรทิพย์ในบัดนี้ นางหิริเทพธิดานั้น เป็นผู้มัวเมาแล้ว

ด้วยความเมานิพพวรรณ อันโกสิยดาบสกล่าวอนุญาต
แล้ว ได้กลับไปในสำนักของท้าวสหัตถ์แล้ว
กราบทูลว่า ข้าแต่ท้าววาสวะ นี้สุธาโกชน์ ขอพระองค์
จงพระราชทานชัยชนะแก่หม่อมฉัน แม้ท้าวสักกะก็
ได้ทรงบูชานางหิริเทพธิดาในกาลนั้น เทวดาพร้อม
ด้วยพระอินทร์ ได้พากันบูชานางสุกัญญาผู้อุดม นาง
หิริเทพธิดานั้นเข้าไปนั่งบนตั่งใหม่ในกาลใด ในกาล
นั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประคองอัญชลีบูชา
แล้ว.

[๒๘๘] ท้าวสหัตถ์เป็นผู้เป็นจอมแห่งชาวไตรทศ
ตรัสกะมาตีเทพสารถีนั่นต่อไปว่า ท่านจงไปตามท่าน
โกสิยดาบสตามคำของเราว่า ข้าแต่ท่านโกสิยะ เว้น
นางอาสาเทพธิดา นางศรัทธาเทพธิดา และนางสิริ-
เทพธิดา นางหิริเทพธิดาผู้เดียวได้สุธาโกชน์เพราะเหตุ
อะไร.

[๒๘๙] มาตีเทพสารถี ขึ้นรถอันเลื่อนลอยไป
ตามสบาย รุ่งเรืองเช่กับเครื่องใช้สอย มิ่งอนอันแล้ว
ไปด้วยทองชมพูนุทมีสีแดงคล้ายทองคำ ประดับ
ประดาแล้ว ประกอบไปด้วยเครื่องลาดทองคำม-
วิจิตร ในรถนี้มีภาพมากมาย คือรูปพระจันทร์ รูป
ช้าง รูปโค รูปม้า รูปกนิษฐ รูปเสื่อโคร่ง รูปเสื่อ-
เหลือง รูปเนื้อทราย ล้วนแล้วไปด้วยทองคำ และมี

รูปนกทั้งหลาย อันล้วนแล้วด้วยรัตนะต่าง ๆ ครอบ
กระโดดโอดเด่นอยู่ รูปเนื้อในรตนนั้นจัดไว้เป็นหมู่ ๆ
ล้วนแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ เทพบุตรทั้งหลายเทียมม้า
อัสวราชมีสีเหลืองดั่งทองคำ ประมาณพันตัว คล้าย
ดั่งช้างหนุ่มมีกำลังประดับประดาแล้ว มีเครื่องทับ
ทรวงล้วนแล้วด้วยข้ายทองคำ มีภูห้อยหู ไปโดยเสียง
ปกติไม่ขัดข้อง มาตลีเทพสารถิขึ้นสู่ยานอันประเสริฐ
นั้นแล้ว บันลือแล้วตลอดสิบทิศนี้ ยังท้องฟ้าภูเขาและ
ต้นไม้ใหญ่อันเป็นเจ้าไพร พร้อมทั้งสาคร ตลอดทั้ง
เมฆนิล ใ้หว่านไฉว มาตลีเทพสารถินั้น รีบเข้าไป
ไปในยาสมอย่างนี้แล้ว กระทำผ้าทิพประพารเฉียง
ป่าข้างหนึ่งแล้วกล่าวกะท่านโกถียดาบส ผู้เป็นพหูสูต
ผู้เจริญ มีวัตรอันแนะนำดีแล้ว ผู้เป็นพราหมณ์ ผู้
ประเสริฐว่า ข้าแต่ท่านโกถียดาบส เชิญท่านฟังพระ
คำรัสของพระอินทร์ ข้าพเจ้าเป็นทูต ท้าวปฐินททะ
ตรัสถามท่านว่า ข้าแต่ท่านโกถียดาบส เว้นนางอาสา
เทพธิดา นางศรัทธาเทพธิดาและนางสิริเทพธิดา นาง
หิริเทพธิดาผู้เดียวได้สุธาโภชน์ เพราะเหตุอะไร.

[๒๕๐] คุก่อนมาตลีเทพสารถิ นางสิริเทพธิดา
ตอบอาตมาว่า "แน่" ส่วนนางศรัทธาเทพธิดาตอบ
อาตมาว่า "ไม่เที่ยง" นางอาสา อาตมาเข้าใจว่าเป็นผู้
กล่าวเคลื่อนคลานจากความจริง ส่วนนางหิริเทพธิดา
ตั้งอยู่ในคุณอันประเสริฐ.

[๒๕๑] นางกุมารีกีดี หญิงที่สกุสรักษาแล้วก็ดี หญิงหม้ายก็ดี หญิงมีสามีก็ดี ฐันทราคะ ที่เกิดแรงกล้าในบุรุษทั้งหลาย แล้วห้ามกันจิตของตนได้ด้วยหิริ เปรียบเหมือนบรรดาพวกนักรบผู้แพ้ในสนามรบ ที่ต่อสู้กันด้วยลูกศรและหอกแล้วล้มลงและกำลังหนีไป นักรบเหล่าใดยอมสละชีวิตกลับมาได้ด้วยหิริ นักรบเหล่านั้นเป็นของคนละอายใจ ย่อมมารับนายอีก ฉะนั้น นางหิริเทพธิดานี้ เป็นผู้ห้ามนรชนเสียจากบาป เปรียบเหมือนท่านบเป็นที่กั้นกระแสน้ำเชี่ยวไว้ได้ ฉะนั้น คุณก่อนเทพสารถิ เพราะเหตุนั้น ท่านจงกราบทูลแต่พระอินทร์ว่า นางหิริเทพธิดานั้น อันท่านผู้ประเสริฐ บูชาแล้วในโลกทั้งปวง.

[๒๕๒] ข้าแต่ท่านโกสิยดาบสผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ท้าวมหาพรหม ท้าวมหินทร์ หรือท้าวปชาบดี ใครเล่าเข้าใจความเห็นนั้นของคุณเจ้า นางหิริเทพธิดานี้เป็นธิดาของท้าวมหินทร์ ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐสุดแม้ในเทวดาทั้งหลาย.

[๒๕๓] ขอเชิญพระคุณเจ้ามาขึ้นรถอันเป็นของข้าพเจ้านี้ ไปสู่ไตรทิพย์ในกาลบัดนี้เถิด ข้าแต่ท่านผู้มีโคตรเสมอด้วยพระอินทร์ ทั้งพระอินทร์ก็ทรงหวังพระคุณเจ้าอยู่ ขอพระคุณเจ้าจงถึงความ เป็นสหายกับพระอินทร์ในวันนี้เถิด.

[๒๕๔] สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่กระทำบาปกรรมย่อม
หมดจดได้ด้วยอาการอย่างนี้ อึ่ง ผลของกรรมที่
บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมไม่เสื่อมสูญ สัตว์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งได้เห็นสุชาโกชนแล้ว สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด
ทีเดียว ถึงความเป็นสหายกับพระอินทร์.

[๒๕๕] นางหิริเทพธิดาเป็นนางอุบลวรรณา
โกสิยดาบสเป็นภิกษุเจ้าของท่าน ปัญจสิขเทพบุตร
เป็นพระอนุรุทธะ มาตลีเทพสารตีเป็นพระอาณนที
สุริยเทพบุตรเป็นพระกัสสป จันทเทพบุตรเป็นพระ-
โมคคัลลานะ นารทดาบส เป็นพระสารีบุตร ท้าว
วาสวะเป็นพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนี้แล.

จบสุชาโกชนชาดกที่ ๓

อรรถกถาสุธาโกชนชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภ ภิกษุผู้มีอหิชาศัยในการบำเพ็ญทานรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า นคฺคตฺตเม คิริวเร คนฺธมาทเน ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุรูปนั้นเป็นกุลบุตรคนหนึ่งในเมืองสาวัตถี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา จิตเลื่อมใสแล้ว จึงออกบวชกระทำศีลให้บริบูรณ์ประกอบด้วยธุดงค์คุณ มีเมตตาจิตแผ่ไปในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ประมาทในการบำรุงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ วันละ ๓ ครั้ง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมรรยาท มีอหิชาศัยชอบในการให้ทานได้บำเพ็ญสาธารณธรรมจนครบบริบูรณ์แล้ว ภิกษุรูปนั้นเมื่อปฏิบัติทุกทั้งหลายยังมีอยู่ ย่อมให้สิ่งของที่ตนได้แล้วจนหมดสิ้น แม้ตนเองถึงกับอดอาหาร เพราะฉะนั้น เธอจึงได้ปรากฏในหมู่ภิกษุว่า เป็นผู้ที่มีอหิชาศัยในการจำแนกทาน ยินดียิ่งในทาน. ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุชื่อนั้นเป็นผู้ที่มีอหิชาศัยในการจำแนกทาน ยินดียิ่งแล้วในทาน ตัดความโลภเสียได้แล้ว มีน้ำประมาทเพียงซอกมือหนึ่งที่ตนได้มา ก็ถวายแก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายจนหมด เธอมีอหิชาศัยอุทิศพระโพธิสัตว์ พระศาสดาทรงได้ยินถ้อยคำนั้นด้วยพระโสตธาตุเพียงดังทิพย์ จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎีเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเรอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เมื่อชาติก่อน เป็นผู้ไม่ให้ทานเป็นประจำ เป็นผู้ตระหนี่ ไม่ให้ของอะไร ๆ แก่ใคร ๆ แม้หยาดน้ำมันด้วยปลายหญ้า

ต่อมาเราได้ทราบเธอกระทำให้หมดยศ พรรณาผลแห่งทาน ให้ตั้งอยู่ใน
ทานแล้ว เธอได้รับพรในสำนักแห่งเราว่า แม้ได้นำมาเล็กน้อยเพียงชองมือ
หนึ่ง ยังมีได้ให้ทานแล้ว ก็จักไม่ค้ำน้ำนั้น ด้วยผลแห่งการที่ได้รับพรในสำนัก
ของเรา นี้ เธอจึงเป็นผู้มีอริยาศัยในการจำแนกทาน เป็นผู้ยินดียิ่งแล้วในทาน
ครั้งตรัสดังนี้แล้ว ทรงคุณธิภาณิ่งอยู่ เมื่อพวกภิกษุผู้ฉลาดด้วยอนุสนธิใน
เรื่องเทศนาเหล่านั้น กราบทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตริสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ในพระนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นคฤหบดีคนหนึ่ง เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก
มีโภคสมบัติประมาณ ๘๐ โกฎิ ภายหลังพระราชชาติทรงพระราชทานตำแหน่ง
เศรษฐีแก่พระโพธิสัตว์นั้น เศรษฐินั้นได้เป็นผู้อันพระราชาทรงบูชาแล้ว
และอันชาวเมืองชาวชนบทนับถือบูชาแล้ว วันหนึ่ง เธอแลดูสมบัติของตนแล้ว
คิดว่า ยศนี้เรามีได้นอนหลับอยู่ได้แล้ว หรือว่าเราทำกายที่จริตเป็นต้นไว้ใน
อดีตภพแล้วได้มาก็หาไม่ได้ เขาบำเพ็ญกายสุจริตเป็นต้นให้บริบูรณ์แล้วจึง
ได้มา แม้ในอนาคตกาลเล่า เราก็ควรจะทำที่ฟังของเรา เธอจึงไปยังสำนัก
ของพระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ ทรัพย์ในเรือนของข้าพระองค์มีอยู่ถึง ๘๐
โกฎิ ขอพระองค์จงรับทรัพย์นั้นไว้ เมื่อพระราชตรัสสั่งว่า เราไม่มีความ
ต้องการทรัพย์ของท่าน ทรัพย์ของเราก็กวามากมายอยู่แล้ว ตั้งแต่นี้ไป ท่าน
ปรารถนาสิ่งใด ก็จงถือเอาสิ่งนั้นเถิด จึงกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์
จะได้ให้ทรัพย์ของข้าพระองค์เป็นประโยชน์อย่างไรดีหนอ ลำดับนั้น พระราชา
จึงตรัสว่า ท่านจงกระทำตามความพอใจเถิด ดังนี้ เธอจึงให้สร้างศาลาทาน
ขึ้น ๖ แห่ง คือที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง ที่ท่ามกลางพระนคร ๑ แห่ง และ
ที่ประตูเรือนของตน ๑ แห่ง กระทำการบริจาคทรัพย์วันละหกแสน บำเพ็ญ

มหาทานอยู่ทุก ๆ วัน เธอให้ทานอยู่อย่างนี้จนตลอดชีวิต แล้วสั่งสอนพวก ลูก ๆ ว่า เจ้าอย่าได้ตัดทานวงศ์นี้ของเราเสีย ครั้นสิ้นชีวิตแล้วได้ไปบังเกิด เป็นท้าวสักกเทวราช แม้นุตรของเศรษฐีนั้นก็ให้ทานเหมือนบิดาจะนั้น ครั้น ทำลายชั้นรั้งก็ไปบังเกิดเป็นพระจันทเทพบุตร บุตรของพระจันทเทพบุตรก็ บำเพ็ญทานเหมือนบิดา ได้บังเกิดเป็นสุริยเทพบุตรแล้ว บุตรแห่งสุริยเทพบุตร นั้นบำเพ็ญทานเหมือนบิดาก็ได้บังเกิดเป็นพระมาตลีเทพบุตร บุตรแห่งพระ- มาตลิกื่อบำเพ็ญทานเหมือนบิดา บังเกิดเป็นปัญญาสิทธิเทพบุตร.

ส่วนบุตรคนที่ ๖ แห่งปัญญาสิทธิเทพบุตรนั้นได้เป็นเศรษฐีมีนามว่า มัจฉริยโกถียะ มีทรัพย์สมบัติถึง ๘๐ โกฎิ เศรษฐีนั้นเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มานึกว่า บิดาและปู่ของเราเป็นคนพาล ทิ้งทรัพย์ที่แสวงหามาด้วยความลำบาก เสียแล้ว ส่วนเราจักรักษาทรัพย์ไว้ จักไม่ให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ เลย จึงให้รื้อ โรงทานทั้ง ๖ แห่งนั้นเผาไฟเสียสิ้น ลำดับนั้น พวกยาจกมาประชุมกันที่ประตู เรือนของเศรษฐีนั้น ยกแขนทั้งสองขึ้นร้องคร่ำครวญด้วยเสียงอันดังว่า ข้าแต่ มหาเศรษฐีของท่านจงอย่ากระทำทานวงศ์แห่งบิดาและปู่ของตนให้ฉิบหายเสียเลย ท่านจงให้ทานเถิด มหาชนได้ยินก็พากันติเตียนเศรษฐีนั้นว่า มัจฉริยโกถียเศรษฐี ตัดทานวงศ์ของตนเสียแล้ว เศรษฐีนั้นก็มีความละอายได้ตั้งคนรักษาไว้เพื่อคอย ห้ามยาจกผู้มาที่ประตูเรือน พวกยาจกเหล่านั้นหมดที่พึ่งก็มีได้มองดูประตูเรือน ของเศรษฐีนั้นอีกเลย จำเดิมแต่นั้นมา เขาก็รวบรวมทรัพย์เองทีเดียว ไม่บริโภค ด้วยตนเอง ทั้งไม่ให้บุตรและภรรยาเป็นต้นบริโภคอีกด้วย ตนเองบริโภค ข้าวปลายเกรียนปนรำ มีน้ำส้มพะอุมเป็นกับข้าว นุ่งผ้าเนื้อหยาบที่ช่างหูกทอ สักว่าเป็นดังรากไม้ผลไม้ ก็ร่วมใบตาล ใช้รถเก่าคร่ำคร่ำเทียมด้วยโคแก่เป็น ยานพาหนะ ทรัพย์อันเป็นของเศรษฐีผู้เป็นอัสตบุตรนั้นได้เป็นดังสุนัขได้ผล

มะพร้าวด้วยประการฉะนี้.

วันหนึ่ง มัจฉริยโกตียเศรษฐีนั้น เมื่อจะไปสู่ที่เฝ้าพระราชาคิดว่า เราจะไปชวนอนุเศรษฐีไปด้วย จึงได้ไปยังเรือนของอนุเศรษฐีนั้น ในขณะนั้น อนุเศรษฐีแวดล้อมด้วยบุตรธิดา กำลังบริโภคน้ำข้าวปายาสที่ปรุงด้วยของที่เจือด้วยเนยใสใหม่ น้ำผึ้งสุกและน้ำตาลกรวด อนุเศรษฐีนั้น ครั้นเห็นมัจฉริยโกตียเศรษฐีมาจึงลุกจากอาสนะ กล่าวว่า เจริญท่านมหาเศรษฐี มานั่งที่บัลลังก์นี้ เจริญบริโภคน้ำข้าวปายาสด้วยกัน มหาเศรษฐีพอเห็นข้าวปายาสนั้นก็เกิดน้ำลายไหล อยากจะใคร่บริโภคน้ำบ้าง แต่มาคิดอย่างนี้ว่า ถ้าเราบริโภคน้ำเราก็จะต้องกระทำสักการะตอบแทนในเวลาทีอนุเศรษฐีไปยังเรือนของเรา เมื่อเป็นเช่นนี้ทรัพย์ของเราก็จักพินาศ เราจักไม่บริโภคน้ำละ ลำดับนั้นมหาเศรษฐีแม้ถูกอนุเศรษฐีอ้อนวอนอยู่บ่อย ๆ จึงกล่าวกะอนุเศรษฐีนั้นว่า เราพึงบริโภคน้ำมาเดี๋ยวนี้เอง เรายังอึ้งอยู่ แล้วมิได้ปรารถนาจะบริโภคน้ำ แต่เมื่ออนุเศรษฐีบริโภคน้ำอยู่ มหาเศรษฐีนั่งมองดูผู้มีน้ำลายไหลออกจากปาก เมื่อเสร็จกิจของอนุเศรษฐี จึงไปยังพระราชานิเวศน์ด้วยกัน กลับจากพระราชานิเวศน์มาถึงเรือนของตน ถูกความอยากในรสแห่งข้าวปายาสบีบคั้นอยู่ จึงคิดว่า ถ้าเราจักพูดว่า เราอยากบริโภคน้ำข้าวปายาส มหาชนก็จะพลอยอยากบริโภคน้ำกับเราด้วย สิ่งของเป็นอันมากมีข้าวสารเป็นต้นก็จักหมดเปลืองไป เราจักไม่บอกแก่ใคร ๆ มหาเศรษฐีนั้นคิดถึงแต่ข้าวปายาสอยู่อย่างเดียว ทำคินและวันให้ล่วงไป มิได้บอกแก่ใคร ๆ เพราะกลัวทรัพย์จะหมด อดกลั้นความอยากไว้ เมื่อไม่อาจจะอดกลั้นโดยลำดับได้ ก็เป็นผู้มีโรคพอมเหลืองเกิดขึ้น แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ มหาเศรษฐีก็ไม่บอกใครเพราะกลัวทรัพย์จะหมดไป ในเวลาต่อมาก็เป็นผู้หมดกำลัง จึงเข้าไปสู่ที่นอนแล้วแอบซ่อนนอนอยู่.

ลำดับนั้น ภรรยาจึงเข้าไปใกล้มหาเศรษฐีนั้นแล้วเอามือบีบนวดพลาถ

ถามว่า ข้าแต่ นาย ท่านไม่สบายเป็นอะไรไปหรือ. ไม่เป็นอะไรหรือรอกนางผู้เจริญ. ความไม่สบายในร่างกายของท่านเองมีอยู่หรือ. ความไม่สบายในร่างกายของเราก็ดูไม่มี. ข้าแต่ นาย ท่านเป็นผู้ผอมเหลืองเกิดขึ้นแล้ว ท่านมีความคิดอะไรบ้างหรือ หรือว่าพระราชากริ้วท่านหรือพวกลูก ๆ กระทบการดูหมิ่น หรือความอยากอะไรบังเกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน. เออ ความอยากเกิดขึ้นแล้วแก่เรา. ถ้าเช่นนั้นขอท่านจงบอกมาเถิด. ท่านจักอาจรักษา ถ้อยคำของเราไว้ได้หรือ. ถ้าเป็นวาทะที่ข้าพเจ้าควรจะรักษา ข้าพเจ้าก็จักรักษาไว้ แม้เมื่อภรรยากล่าวรับรองอยู่อย่างนี้ มหาเศรษฐีก็ไม่อาจจะบอกได้เพราะกลัวเสียทรัพย์ ครั้นถูกภรรยารบเร้าอยู่บ่อย ๆ จึงได้บอกว่าคุณก่อนนางผู้เจริญ วันหนึ่ง เราเห็นอนุเศรษฐีบริโกลข้าวปายาสที่ปรุงด้วยของอันเจือด้วยเนยใสใหม่ น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวด จำเดิมแต่วันนั้นมา ก็เกิดอยากจะบริโกลข้าวปายาสอย่างนั้นบ้าง. คุณก่อนท่านผู้เป็นอัครบุรุษ ตัวท่านยากจนนักหรือ ข้าพเจ้าจักหุงข้าวปายาสให้เพียงพอแก่ชาวพระนครทั้งสิ้น. คราวนั้นได้เป็นจุดดั่งว่ากาลที่มหาเศรษฐีถูกคิดที่ศีรษะด้วยท่อนไม้ เขาโคจรภรรยามากกล่าวว่า เราารู้ว่าท่านเป็นผู้มีทรัพย์มาก ถ้าว่าทรัพย์ที่นำมาจากเรือนสกุลของท่านมีอยู่ ท่านจงหุงข้าวปายาสแจกแก่ชาวเมืองทั้งหลายเถิด. ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าจะหุงให้พอแก่ชาวบ้านผู้อยู่ในถนนเดียวกัน. ประโยชน์อะไรด้วยชนเหล่านั้นแก่ท่าน พวกเขาถึงกินของของตนเองซี. ถ้าอย่างนั้นข้าพเจ้าจะหุงให้พอแก่ชนผู้อยู่รอบเรือนข้างละเจ็ด ๆ ตั้งแต่เรือนนี้ไป. ท่านจะประโยชน์อะไรด้วยชนเหล่านั้น. ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะหุงให้เฉพาะท่านและข้าพเจ้าเพียงสองคนเท่านั้น. ตัวท่านเป็นอะไรเล่า ข้าวปายาสนี้ไม่สมควรแก่ท่าน. ครั้นภรรยาบอกว่า ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะหุงให้พอแก่ท่านคนเดียวเท่านั้น.

มหาเศรษฐีจึงกล่าวว่า ก็ถ้าท่านจะหุงเฉพาะเราคนเดียวแล้ว จงอย่าหุงในเรือนนี้เลย ด้วยว่าเมื่อท่านหุงในเรือนนี้ ชนมากมายก็คอยหวังจะบริโกล

ก็ท่านจงเอาแป้งข้าวสารของเราแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน น้ำตาลกววดสักหยิบมือหนึ่ง นมเนยและน้ำผึ้งอย่างละขวดกับภาชนะสำหรับหุงใบหนึ่งให้แก่เรา เราจักเข้าไปสู่ป่า หุงในที่นั้นแล้วบริโภครกรรยาได้กระทำตามคำสั่งทุกประการ เศรษฐีให้คนใช้เอาผ้าห่อของนั้นทั้งหมดแล้วให้ถือไปส่ง แล้วกล่าวว่า เจ้าจงไปยืนอยู่ที่โน้น ส่งคนใช้ไปข้างหน้าแล้วไปแต่ผู้เดียว เอาผ้าคลุมแปลงเพศไม่ให้ใครรู้จักไปถึงที่ป่านั้น ให้คนใช้ทำเตาที่โคนกอไม้แห่งหนึ่งริมแม่น้ำ ให้หาฟืนและน้ำมาแล้วบอกว่า เจ้าจงไปยืนอยู่ที่หนทางแห่งหนึ่ง ถ้าเห็นใคร ๆ มาพึงให้สัญญาณแก่เรา อนึ่ง เมื่อเวลาที่เราร้องเรียกเจ้าจึงค่อยมา ส่งคนใช้ไปแล้ว จึงคิดไฟหุงข้าวปายาส.

ในขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงทอดพระเนตรศิริสมบัติของพระองค์อย่างนี้คือ เทพนครอันประดับแล้วประมาณหมื่นโยชน์ ถนนแล้วด้วยทองคำหกลีบโยชน์ เวชยันตปราสาทสูงพันโยชน์ สุทธรรมาสภาควาง้าห้าร้อยโยชน์ อาสน์หินอ่อนมีสีเหลืองคู้ผ้ากำพลเหลืองกว้างใหญ่หกลีบโยชน์ เสวตฉัตรมีพวงดอกไม้ทองเวียนรอบห้าร้อยโยชน์ นางเทพอัปสรนับได้สองโกฏิครึ่ง และอัทธภาพอันประดับตกแต่งแล้ว ครั้นทรงเห็นดังนี้จึงใคร่ครวญว่า ยศนี้เราได้มาเพราะกระทำอะไรหนอ จึงได้ทรงเห็นทานที่พระองค์บำเพ็ญให้เป็นไป เมื่อเป็นเศรษฐีในเมืองพาราณสี ในลำดับนั้น จึงทรงตรวจดูต่อไปว่า ชนทั้งหลายมีบุตรของเราเป็นต้นเกิดแล้วในที่ไหน ได้ทอดพระเนตรเห็นที่เกิดของชนทั้งปวงคือ บุตรของเราได้เกิดเป็นจันทเทพบุตร บุตรของจันทเทพบุตรเกิดเป็นสุริยะ บุตรของสุริยะเกิดเป็นมาตลี บุตรของมาตลีเกิดเป็นปัญจสิขคันธัพพเทพบุตร จึงทรงตรวจดูต่อไปว่า บุตรของปัญจสิขเทพบุตรเป็นเช่นไร ก็ได้ทรงเห็นบุตรของปัญจสิขเทพบุตรเป็นผู้เข้าไปตัดดวงศานของพระองค์เสีย ลำดับนั้น พระองค์จึงทรงปริวิตกว่า ผู้นี้เป็นอัสตบुरुช เป็นผู้

ตระหนี่ มิได้บริโภคด้วยตนเอง ทั้งไม่ให้แก่ชนเหล่าอื่นด้วย เข้าไปตัดทานวงศ์
ของเราเสีย ทำกาลกิริยาแล้วจักไปบังเกิดในนรก เราจักให้โอวาทแก่เขา จัก
ให้ประดิษฐานทานวงศ์ของเราต่อไป จักทำเหตุอันจะให้เขามาเกิดในเทพนครนี้
ทั่วเขาจึงให้เรียกจันทเทพบุตรเป็นต้นมา แล้วจึงมีบัญชาสั่งว่า เธอทั้งหลาย
จงมา เราจักไปยังมนุษยโลกด้วยกัน มัจฉริยโกสิยเศรษฐีเข้าไปตัดวงศ์ของพวกเขา
เราเสียแล้ว ให้เขาโรงงานเสียสิ้น ตนเองก็ไม่บริโภค พวกชนเหล่าอื่นก็ไม่
ให้เขาเลย ก็บัดนี้เขาเป็นผู้ใคร่จะบริโภคข้าวปายาส คิดว่า เมื่อหุงข้าวปายาส
ในเรือนก็จะต้องให้ข้าวปายาสแก่คนอื่นบ้าง จึงเข้าป่าหุงกินแต่คนเดียว เราจัก
ทรมานเศรษฐีนี้ กระทำให้รู้จักผลของทานแล้วจักกลับมา ก็แต่ว่าเศรษฐีนี้
เมื่อถูกพวกเราทั้งหมดขอร้องพร้อม ๆ กัน ก็จะพึงตายเสียในที่นั้นทีเดียว ใน
เวลาที่เราไปขอข้าวปายาสนั่งอยู่ก่อนแล้ว พวกท่านพึงแปลงเป็นพราหมณ์ไปขอ
โดยลำดับเถิด ครั้นสั่งแล้วทั่วเขาก็เนรมิตเพศเป็นพราหมณ์เข้าไปหาเศรษฐี
นั้นก่อน แล้วถามว่า หนทางที่จะไปยังเมืองพาราณสีไปทางไหน ท่านผู้เจริญ.

ลำดับนั้น มัจฉริยโกสิยเศรษฐีจึงกล่าวกะทั่วเขาว่า ท่านเป็นคนบ้า
หรือ จึงไม่รู้จักแม้จนกระทั่งทางไปเมืองพาราณสี จะมาทำอะไรทางนี้เล่า
จงไปทางโน้นซิ ทั่วสักระทรงสดับถ้อยคำของเขาแล้ว ทำเป็นเหมือนไม่ได้ใน
ตรัสถามว่า ท่านพูดว่าอย่างไร แล้วก็เดินกระเถิบเข้าไปใกล้เขาอีก แม้เศรษฐี
นั้นก็ร้องตะโกนว่า แน่ะพราหมณ์หูหนวกคนร้าย ท่านจะมาทำไมทางนี้เล่า จง
ไปข้างหน้าซิ ลำดับนั้นทั่วสักระจงกล่าวกะเขาว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญ ท่าน
ร้องเอะอะทำไม ควันและไฟยังปรากฏอยู่ ท่านคงหุงข้าวปายาสสุกแล้ว ชะรอย
ว่าคงจะนิมนต์พราหมณ์ทั้งหลายมาฉันในที่นี้ ในเวลาที่พวกพราหมณ์ฉันแล้ว
แม้ข้าพเจ้าก็จักพลอยได้บริโภคสักหน่อยหนึ่ง ท่านไม่นิมนต์ข้าพเจ้าบ้างหรือ
เศรษฐีตอบว่า การนิมนต์พวกพราหมณ์ในที่นี้ไม่มีเลย ท่านจงไปข้างหน้าเถิด

ท้าวสักกะจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นท่านโกธข้าพเจ้าทำไม ในเวลาที่ท่านบริโภคน้ำแล้ว ข้าพเจ้าก็คงจักได้บริโภคบ้างสักเล็กน้อย ลำดับนั้นเศรษฐีหมายเอาอาหารที่ตนขอภรรยาได้มาแล้ว จึงกล่าวกะท้าวสักกะนั้นว่า ข้าพเจ้าจักไม่ให้แม่เพียงเมล็ดเดียวแก่ท่าน ภัตนี้มีน้อยพอข้าพเจ้าบริโภคเพียงคนเดียวเท่านั้น อนึ่งก็ภัตนี้ข้าพเจ้าก็ต้องขอเขาจึงได้มา ท่านจงแสวงหาอาหารของท่านจากที่อื่นเถิด แล้วกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้าจะไม่ซื้อ จะไม่ขาย อนึ่ง แม้ความล้ง
สมของข้าพเจ้า ในที่นี้ก็ไม่มีเลย ภัตนี้มีนิดหน่อย
ทั้งหาได้แสนยากยิ่งนัก ข้าพสุกแล่งหนึ่งนิทาพอกแก่เรา
สองคนไม่.

ท้าวสักกะได้ทรงสดับคำนั้น จึงรับสั่งว่า ข้าพเจ้าจักกล่าวโศลกสักบทหนึ่งด้วยเสียงอันไพเราะให้ท่าน ขอท่านจงฟังโศลกคาถาสรรเสริญคุณนั้น เมื่อเศรษฐีนั้นกำลังคัดค้านห้ามปรามอยู่ที่เดียวว่า ข้าพเจ้ามิได้มีความต้องการด้วยโศลกคาถาสรรเสริญของท่าน ท้าวเธอก็ได้กล่าวคาถาสองคาถาว่า

บุคคลควรแบ่งของน้อยให้ตามน้อย ควรแบ่ง
ของส่วนกลางให้ตามส่วนกลาง ควรแบ่งของมากให้
ตามมาก การไม่ให้เสียเลยหาควรไม่ ดูก่อนโกธีย-
เศรษฐี เพราะเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจะบอกกะท่าน ท่าน
จงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้า จงให้ท่านและจง
บริโภค เพราะผู้บริโภคนคนเดียวหาได้ความสุขไม่.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุมฺมุณโต มฺมุณกั ความว่า แม่
ของมีประมาณน้อย บุคคลควรแบ่งออกในท่ามกลางกระทำให้เป็นสองส่วน
ให้ท่านเสียส่วนหนึ่ง แม้ส่วนที่เหลืออยู่จากส่วนที่ให้ท่านไปแล้วนั้น

ฟังแบ่งออกในท่ามกลาง แม้จากส่วนกลางอันน้อยนั้นอีกครั้งหนึ่ง ฟังให้ส่วน
หนึ่งที่เดียว. บทว่า อทานิ นุปปชฺชติ ความว่า สิ่งที่ทำให้ท่านนั้นจะน้อย
หรือมากก็ตาม ก็เป็นอันได้ชื่อว่าให้แล้ว ขึ้นชื่อว่าการไม่ให้เสียเลยย่อมไม่ควร
ทานเมื่อนั้นย่อมมีผลมากทีเดียว.

มัจฉริยโกสิยเศรษฐี สดับคำของท้าวสักกะนั้นแล้วจึงกล่าวว่า คุณก่อน
พราหมณ์ ท่านพูดจามาพอใจมาก เมื่อข่าวปายาสสุกแล้ว ท่านจักได้หน่อยหนึ่ง
ท่านจงนั่งลงเถิด ท้าวสักกะจึงนั่งลง ณ สถานที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท้าว
สักกะนั้นแล้ว จันทเทพบุตรจึงเข้าไปใกล้เศรษฐีโดยท่านองนั้นทีเดียว ยังถ้อย
คำให้เป็นไปเหมือนอย่างนั้น เมื่อเศรษฐีนั้นคัดค้านห้ามปรามอยู่ ได้กล่าว
คาถาสองคาถาว่า

บุคคลใด เมื่อแบกนั่งแล้ว บริโภคโภชนะอยู่แต่
ผู้เดียว พลิกกรรมของบุคคลผู้นั้นย่อมไร้ผล ทั้งความ
เพียรแสวงหาทรัพย์ก็ไร้ประโยชน์ คุณก่อนโกสิยเศรษฐี
เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจะขอบอกกะท่าน ท่านจงขึ้น
สู่หนทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและบริโภค
เพราะผู้บริโภคนคนเดียวหาได้ความสุขไม่.

คำว่า ความเพียรแสวงหาทรัพย์ ในคานานั้น หมายถึงความเพียร
ที่ทำให้เกิดทรัพย์.

เศรษฐีฟังคำของจันทเทพบุตรนั้นแล้ว ก็ได้กล่าวถ้อยคำอย่างนั้น
เหมือนกัน แล้วจึงพูดด้วยความลำบากยากแค้นว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงนั่ง
ลงเถิด ท่านจักได้หน่อยหนึ่ง จันทเทพบุตรไปนั่งในสำนักของท้าวสักกะ
ในลำดับนั้น สุริยเทพบุตรจึงเข้าไปบอกเศรษฐีนั้นโดยท่านองนั้นเหมือนกัน
แล้วจึงกล่าวเหมือนอย่างนั้น เมื่อเศรษฐีนั้นกำลังคัดค้านห้ามปรามอยู่ที่เดียว
ได้กล่าวคาถาสองคาถาว่า

ผู้ใดเมื่อแชกนังแล้ว มิได้บริโภคนโชนะแต่ผู้
เดียว พลักรรมของผู้นั้นย่อมมีผลจริง ทั้งความเพียร
แสวงหาทรัพย์ก็ย่อมมีประโยชน์โดยแท้ ดูก่อนโกสิย-
เศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจะขอล่าวกะท่าน ท่าน
จงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานและจง
บริโภคนโชนะ เพราะผู้บริโภคนโชนะคนเดียวหาได้ความสุขไม่.

เศรษฐีได้สดับคำของสุริยเทพบุตรนั้นแล้ว จึงพูดด้วยความลำบากยาก
เย็นว่าถ้าอย่างนั้นท่านจงนั่งลงเถิด จักได้หน่อยหนึ่ง สุริยเทพบุตรนั้นจึงไปนั่ง
ในสำนักจันทเทพบุตร ลำดับนั้น มาตลีเทพบุตร จึงเข้าไปหาเศรษฐีนั้นโดย
อุบายอย่างเดียวกันนั้นแล แล้วกล่าวถ้อยคำเหมือนอย่างนั้น เมื่อเศรษฐีนั้น
กำลังคัดค้านห้ามปรามอยู่ที่เดียว ก็ได้กล่าวคาถาเหล่านั้นว่า

ก็บุรุษไปสู่สระแล้วบูชาที่แม่น้ำชื่อพหุภักดี ที่
สระชื่อคยภักดี ที่ทำชื่อโทณะภักดี ที่ทำชื่อติมพฐภักดี
ที่ห้วงน้ำใหญ่ มีกระแสนเชี่ยวภักดี การบูชาและความ
เพียรของเขาในที่นั้น ๆ ย่อมมีผลมีกำไรได้ ผู้ใดเมื่อ
แชกนังแล้ว มิได้บริโภคนโชนะแต่คนเดียว จะกล่าว
ว่าไร้ผลนั้นไม่ได้ ดูก่อนโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น
ข้าพเจ้าจะขอพูดกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่หนทางของพระ
อริยเจ้าจงให้ทานด้วย จงบริโภคนโชนะด้วย เพราะผู้กินคน
คนเดียวหาได้ความสุขไม่.

เนื้อความแห่งคาถาเหล่านั้นว่า บุรุษใดคิดว่าเราจักกระทำพลักรรมแก่
นาคและยักษ์เป็นต้น จึงเข้าไปสู่สระแห่งใดแห่งหนึ่ง ในบรรดาสมุทร แอ่ง

และสระโบกขรณีเป็นต้นแล้วบุชชาอยู่ กระทำพิธีกรรมอยู่ในที่นั้น ๆ อนึ่ง บุคคล
บุชชาอยู่ที่แม่น้ำชื่อพุกา ที่สระโบกขรณีชื่อคยา หรือที่ท่าโทณะก็ดี ที่ท่าชื่อ
ติมพรุก็ดี หรือที่ห้วงน้ำใหญ่มีกระแสน้ำเชี่ยวก็ดี. บทว่า **อตุร จตุส** ความว่า
ถ้าว่าการบุชชาและความเพียรของบุรุษนั้นใน. คือนั้น ๆ คือในสระเป็นต้นเหล่านั้น
ย่อมมี คือมีผลกำไรถึงพร้อมอยู่ไซ้ คำที่บุคคลจะฟังกล่าวในคำนี้ว่า ผู้ใดเมื่อ
แขกนั่งแล้ว ไม่บริโภคนกโภชนะแต่คนเดียวย่อมไร้ผลดังนี้ ก็จะไม่มีเลย คุณก่อน
โกสียเศรษฐี เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจะขอบอกกะท่าน ท่านจงให้ทาน ด้วย จง
บริโภคนกด้วย ท่านจงขึ้นสู่ทางของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
ผู้ยินดียิ่งแล้วในทาน เพราะว่า ผู้กินคนเดียว คือผู้บริโภคนกอยู่แต่เพียงคนเดียว
ย่อมไม่ได้รับความสุขเลย.

เศรษฐีสดับคำของมาตลีเทพบุตรนั้นแล้ว ประหนึ่งถูกยอคุณเขาทับ
จึงพูดด้วยความลำบากใจว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงนั่งลงเถิด จักได้หน้อยหนึ่ง
มาตลีเทพบุตรจึงไปนั่งในที่ใกล้กับสุริยเทพบุตร ในลำดับนั้น ปัญจสิขเทพ
บุตรจึงเข้าไปหาเศรษฐีโดยท่านองนั้นอีก แล้วกล่าวถ้อยคำเหมือนอย่างนั้น
เมื่อเศรษฐีกำลังคัดค้านห้ามปรามอยู่ที่เดียว จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ผู้ใดเมื่อแขกนั่งแล้ว บริโภคนกโภชนะอยู่แต่ผู้เดียว

ผู้นั้นเท่ากับกลืนกินเบ็ดอันมีสายยาวพร้อมทั้งเหยื่อ

คุณก่อนโกสียเศรษฐี เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอบอกกะ

ท่านท่านจงขึ้นสู่หนทางของพระอริยเจ้า จงให้ทานด้วย

จงบริโภคนกด้วย เพราะผู้กินคนเดียวหาได้ความสุขไม่.

มัจฉริยโกสียเศรษฐีได้สดับคำนั้น ทอดถอนใจอยู่ด้วยกำลังแห่งความ
ทุกข์ทีเดียว กล่าววว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงนั่งลงเถิด จักได้หน้อยหนึ่ง ปัญจสิข-
เทพบุตรจึงไปนั่งในที่ใกล้มาตลีเทพบุตร เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๕ คนเหล่านั้นพอ

นั่งพร้อมกันเท่านั้น ข้าวปายาสก็สุกพอดีด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้น โกสิยเศรษฐี จึงยกข้าวปายาสนั้นลงจากเตาแล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงนำไปไหม้ไหม้เราเถิด พราหมณ์เหล่านั้นมิได้ลุกขึ้น นั่งอยู่ในที่เดิมแน่นแลเหยียดมือไปนำใบอย่างทราย มาจากป่าหิมวันต์ โกสิยเศรษฐีเห็นใบไหม้ใหญ่นัก จึงพูดว่า ข้าวปายาสนี้ เราควรจะให้แก่ท่านในใบไหม้เหล่านั้นไม่มี ท่านจงนำไปตะเคียนเป็นต้นมา พราหมณ์เหล่านั้นก็นำเอาใบไหม้ทั้งหลายมาแล้ว ใบไหม้แต่ละใบที่นำมานั้นใหญ่ ประมาณเท่าโล่ของทหาร โกสิยเศรษฐีนั้นจึงเอาทัพพีตักข้าวปายาสให้แก่ พราหมณ์ทั้งหมดคนละทัพพี แม้ในเวลาที่ได้รับแก่พราหมณ์ปัญจสิขอันเป็นคน สุกทำยกว่าพราหมณ์ทั้งหมด ข้าวปายาสนั้นก็หาปรากฏว่าพร่องลงไปถึงก้นหม้อ ไม่.

เศรษฐีนั้นครั้งให้แก่พราหมณ์ทั้ง ๕ คนแล้ว ส่วนตนนั่งจับหม้อไว้ในขณะนั้น ปัญจสิขเทพบุตรจึงลุกขึ้นแปลงร่างเป็นสุนัขเข้าไปยืนข้างหน้า พราหมณ์เหล่านั้นถ่ายปัสสาวะแล้วก็ไป พวกพราหมณ์เอามือปิดข้าวปายาสของคนไว้หยาดน้ำปัสสาวะกระเซ็นถูกหลังมือของโกสิยเศรษฐี พวกพราหมณ์จึงเอา เต้าน้ำไปตักน้ำเอามาเกลี่ยข้าวปายาส กระทำประดุจจะบริโภคน้ำ โกสิยเศรษฐี จึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงให้น้ำแก่ข้าพเจ้าบ้าง ข้าพเจ้าล้างมือแล้วจักบริโภคน้ำ ท่านจงนำน้ำของท่านมาล้างมือแล้วบริโภคน้ำเองเถิด. ข้าพเจ้าให้ข้าวปายาสแก่ พวกท่านแล้ว ท่านจงให้น้ำแก่ข้าพเจ้าสักหน่อยหนึ่งเถิด. พวกเราเชื่อว่าย่อม ไม่กระทำความกรรมคือการให้ก้อนข้าวต่อก้อนข้าว (ท่านให้ก้อนข้าวเราและเรา ให้ก้อนข้าวตอบ). เศรษฐีกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงช่วยคู่มือข้าว นี้ เราไปล้างมือแล้วจักกลับมา แล้วจึงลงไปสู่แม่น้ำ ในขณะนั้น สุนัขจึงถ่าย ปัสสาวะลงไว้จนเต็มหม้อข้าว เศรษฐีนั้นกลับมาเห็นสุนัขกำลังถ่ายปัสสาวะ จึงถือเอาท่อนไม้ใหญ่มาชูดवादสุนัขนั้นอยู่ สุนัขนั้นกลับเป็นสัตว์ใหญ่โต

ประมาณเท่าม้าอาชาไนยไล่ติดตามเศรษฐีนั้น แล้วแปลงร่างเป็นสัตว์มีสีต่าง ๆ เป็นสีดำบ้าง สีขาวบ้าง สีคล้ายทองคำบ้าง ต่างบ้าง ดำบ้าง สูงบ้าง เป็น สัตว์มีสีต่าง ๆ อย่างนี้ ไ้ไล่ติดตามมัจฉริยโกสิยเศรษฐีไป เศรษฐีมีความกลัว ต่อมรรณภย จึงเข้าไปหาพวกพราหมณ์ แม้พวกพราหมณ์เหล่านั้นก็พากันเหาะ ขึ้นไปยืนอยู่บนอากาศ เศรษฐีเห็นอิทธิฤทธิ์ของพวกพราหมณ์เหล่านั้น จึง กล่าวคาถาว่า

พราหมณ์เหล่านี้มีผิวพรรณงามจริงหนอ เหตุ

ไฉน สุนัขของท่านนี้จึงแปลงรัศมีสีต่าง ๆ ได้ ข้าแต่ พราหมณ์ พวกท่านใครเล่าจะบอกข้าพเจ้าได้.

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับคำนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ผู้นี้คือจันทเทพบุตร ผู้นี้คือสุริยเทพบุตร และ ผู้นี้คือมาตลีเทพสารธิดาแล้วในที่นี้ เราคือท้าวสักกะ เป็นจอมของเทวดาพวกไตรทศ ส่วนสุนัขแฉเราเรียก ปัญจสิขเทพบุตร.

ท้าวสักกเทวราชครั้นตรัสคาถานี้แล้ว เมื่อจะทรงชมเชยศขของปัญจสิข เทพบุตร นั้นจึงตรัสคาถาว่า

จึง ตะโพน และเปิงมาง ย่อมปลุกเทพบุตรผู้ หลับแล้วนั้นให้ตื่นและตื่นขึ้นแล้วย่อมเปลิดเพลิดใจ.

เศรษฐีได้สดับคำของท้าวสักกะนั้น จึงถามว่า ข้าแต่ท้าวสักกะ ปัญจสิข เทพบุตรนี้ได้ทักขสมบัติเห็นปานนี้ เพราะทำกรรมอะไรไว้ เมื่อท้าวสักกะจะ ทรงแสดงว่าบุคคลผู้ไม่ให้ทานเป็นปกติ มีกรรมอันเป็นบาป มีความตระหนี่ จะไปเทวโลกไม่ได้ ย่อมไปเกิดในนรก จึงตรัสคาถาว่า

ชนเหล่าใด ผู้มีความตระหนี่เหนียวแน่น มัก
บริภาษสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ชนเหล่านั้นทอดทิ้ง
สรีระร่างกายไว้ในโลกนี้แล้ว เมื่อกายแตกย่อมไปสู่
นรก.

ท้าวสักกะครั้งตรัสศาถานี้แล้ว หวังจะทรงแสดงการได้เฉพาะซึ่งเทว-
โลกของบุคคลทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในธรรม จึงตรัสศาถาว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งหวังสุคติ ตั้งอยู่แล้วในธรรม
คือความสัจธรรมและความจำแนก ชนเหล่านั้นทอดทิ้ง
สรีระร่างกายไว้ในโลกนี้แล้ว เมื่อกายแตกย่อมไปสู่
สุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาสีสมานา ความว่า ชนเหล่าใด
เหล่าหนึ่งเมื่อจะหวัง ย่อมหวังสุคติ ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้ตั้งอยู่แล้วใน
ธรรมคือศีล ๑๐ ประการ ที่นับว่าความสัจธรรมอย่างหนึ่ง ในธรรมคือการให้
ทานที่มีแต่การจำแนกอย่างหนึ่ง ทอดทิ้งร่างกายกล่าวคือสรีระไว้ในโลกนี้ที่
เดียว เพราะการแตกกายของเขา ย่อมเข้าถึงสุคติ.

ท้าวสักกะครั้งตรัสอย่างนี้แล้ว หวังจะทรงประกาศแก่เศรษฐีนั้นว่า
ดูก่อน โกสิยเศรษฐี พวกเรามายังสำนักของท่านเพื่อต้องการข้าวปายาสก็หาไม่
แต่พวกเราเอ็นดูท่านจึงพากันมาด้วยความกรุณา จึงตรัสศาถาว่า

ตัวท่านนั้นชื่อโกสิยะ มีความตระหนี่ มีธรรม
อันลามก เป็นญาติของเราทั้งหลายในชาติก่อน เรา
ทั้งหลายพากันมาในที่นี้เพื่อประโยชน์นี้แก่ท่านผู้เดียว
ด้วยคิดว่า โกสิยะนี้อย่าได้มีธรรมอันลามกไปนรกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส ความว่า ท่านนั้นเป็นญาติของ
พวกเรา. บทว่า มา ปาปธมฺโม ความว่า เราพากันมาด้วยคิดอย่างนี้ว่า เศรษฐี
เป็นญาติของเรา อย่าได้เป็นผู้มีกรรมอันลามกไปนรกเสียเลย.

โกสียเศรษฐีระดับค่านั้น มีจิตยินดีว่า ได้ยินว่าเทพบุตรเหล่านั้นใคร่ประ-
โยชน์แก่เราปรารถนาจะยกเราขึ้นจากนรก ให้ประดิษฐานบนสวรรค์ จึงกล่าว
คาถาว่า

ก็ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ใคร่ประโยชน์แก่ข้าพเจ้า

โดยแน่แท้ เพราะเหตุที่มาตามพร้าสอนข้าพเจ้าอยู่
เนื่อง ๆ ข้าพเจ้านั้นจักกระทำตามคำทั้งหมดที่ท่านผู้
แสวงหาประโยชน์กล่าวแล้วทุกประการ.

ข้าพเจ้านั้น จะเว้นจากความเป็นคนตระหนี่เสีย
ในวันนี้แหละ อนึ่ง ข้าพเจ้าจะไม่พึงกระทำบาปอะไร ๆ
อนึ่ง ชื่อว่าการไม่ให้ของอะไร ๆ จะไม่มีแก่ข้าพเจ้า
อีก อนึ่ง ข้าพเจ้ายังไม่ให้แล้ว จะไม่ดื่มแม้จนกระ-
ทั่งน้ำ ข้าแต่ท้าววสวะ ก็เมื่อข้าพเจ้าให้อยู่อย่างนี้
ตลอดกาลทั้งปวง แม้โรคทรัพย์ทั้งหลายของข้าพเจ้า
จักหมดไป ข้าแต่ท้าวสักกะ แต่นั้นข้าพเจ้าจักสะกอม
ทั้งหลายที่ยังคงมีอยู่อย่างนี้ไปแล้วจักบวช.

ในคานานั้นมีธรรมาธิบายว่า คำว่า แก่ข้าพเจ้า หมายถึงแก่ตัวข้าพเจ้า
เองคำว่า ท่าน หมายถึงท่านทั้งหลาย. คำว่า ข้าพเจ้า อธิบายว่า ท่านทั้งหลาย
มาตามพร้าสอนข้าพเจ้าอยู่ด้วยเหตุใด ท่านทั้งหลายก็ยอมเป็นผู้ใคร่ประโยชน์
แก่ข้าพเจ้าด้วยเหตุนี้. คำว่าทุกประการ อธิบายว่า ท่านกล่าวอย่างไร ข้าพเจ้า
จักกระทำอย่างนั้นทุกประการ. คำว่า เว้น คือ ข้าพเจ้าจะเว้นจากความเป็นคน
ตระหนี่. คำว่า การไม่ให้จะไม่ให้ อธิบายว่า อนึ่ง จำเดิมแต่ไป ขึ้นชื่อว่าการ

ไม่ให้แม่ประมาณสักว่าครึ่งหนึ่งแห่งค่าข้าวของข้าพเจ้า จะไม่มีอีกต่อไปเลย. คำว่า **อนึ่ง ยังไม่ให้** อธิบายว่า อนึ่ง ข้าพเจ้าได้นำมาแม่ประมาณเพียงชองมือหนึ่งถ้ายังมีให้ท่านก่อนแล้ว จะไม่ดื่มกินน้ำนั้นเลย. คำว่า **จกหมดไป** คือจกสิ้นไป. คำว่า **ยังคงมีอยู่อย่างนี้** อธิบายว่า ข้าพเจ้าจกละกามอันมีส่วนตามที่ยังเหลืออยู่ด้วยอำนาจวัตถุกามและกิเลสกามทีเดียว.

ท้าวสักกะทรงพระมานมัจฉริยโกสิยเศรษฐี กระทำให้หมดยศ ให้รู้จักผลแห่งทาน ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ด้วยธรรมเทศนาแล้ว จึงพากันเสด็จกลับเทพนครของพระองค์พร้อมด้วยเทพบุตรเหล่านั้น ฝ่ายมัจฉริยโกสิยเศรษฐีเข้าไปยังพระนคร ขอพระบรมราชานุญาตแล้ว ให้ทรัพย์แก่จากทั้งหลาย ด้วยคำว่า ท่านทั้งหลายจงถือเอาทรัพย์จนเต็มภาชนะที่ตนถือมาแล้ว ๆ นั้นเถิด แล้วออกจากเรือนไปในขณะนั้น ไปสร้างบรรณศาลในระหว่างแม่น้ำคงคาและชาตสระแห่งหนึ่ง ที่ข้างทิศทักษิณ แต่หิมวันตประเทศแล้วจึงบรรพชา มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ได้อยู่ในที่นั้นเป็นเวลานานตลอดกาลถึงชรา.

ในกาลนั้นธิดาของท้าวสักกะมีอยู่ ๔ นาง คือ นางอาสา นางศรัทธา นางสิริ นางหิริ นางทั้ง ๔ นั้นถือเอาของหอมและระเบียบดอกไม้ อันเป็นทิพย์มากมายไปยังสระอโนดาตเพื่อประสงค์จะเล่นน้ำ ครั้นเล่นน้ำในสระนั้นแล้วจึงพากันนั่งอยู่บนพื้นมโนศิลา ในขณะนั้น พรหมณ์ดาบสชื่อนารทะไปยังพิภพดาวดึงส์ เพื่อต้องการจะพักผ่อนในกลางวันจึงกระทำที่อยู่กลางวันในสวนนันทวันและสวนจิตรลดาวัน แล้วถือเอาดอกปาริฉัตรกะเพื่อบังเงาประหนึ่งร่ม ไปยังกาญจนคูหาอันเป็นที่อยู่ของตน โดยที่สุคนธ์แห่งพื้นมโนศิลาลำดับนั้น พวกนางเทพธิดาทั้ง ๔ เห็นดอกไม้ในมือของดาบสนั้นจึงพากันขอพระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสคาถาว่า

นางเทพธิดาเหล่านั้น อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐ
กว่าเทวดารักษาแล้ว บันเทิงอยู่ ณ ภูเขาคันธมาทน์
ซึ่งเป็นภูเขาสูงสุด ในกาลนั้น นารทดาบสผู้
ประเสริฐกว่าฤาษี ผู้สามารถไปตลอดโลกทั้งปวง ได้
มาถือเอากิ่งไม้อันประเสริฐมีดอกบานงามดีแล้ว
ดอกไม้้นั้นสะอาดมีกลิ่นหอม เทพยดาชั้นดาวดึงส์พา
กันกระทำสักการะ เป็นดอกไม้สูงสุด ท้าวสักกะผู้
ประเสริฐกว่าเทวดาทั้งหลายได้เสพแล้ว ส่วนพวก
มนุษย์เหล่านี้ หรือพวกอสูรไม่ได้แล้ว เว้นไว้แต่พวก
เทวดา เป็นดอกไม้ที่มีประโยชน์อันสมควรแก่พวก
เทวดาเหล่านั้น ในลำดับนั้น นางเทพนารีทั้ง ๔ คือ
นางอาสา นางศรัทธา นางสิริ และนางหิริ ผู้มี
ผิวพรรณประหนึ่งทองคำ เป็นใหญ่กว่านางเทพธิดา
ผู้รื่นเริง ลุกาซันกล่าวกะนารทมุนีผู้เป็นพราหมณ์
ประเสริฐกว่าพวกเทวดามากว่า ข้าแต่มหามุนีผู้
ประเสริฐ ถ้าดอกปาริฉัตตกะนี้ พระผู้เป็นเจ้าของไม่เจอะ
จงแล้ว ก็จงให้แก่พวกข้าพเจ้าเถิด คติทั้งปวงจงสำเร็จ
แก่พระผู้เป็นเจ้าของ ขอพระผู้เป็นเจ้าของให้แก่พวกข้าพ-
เจ้าดุจท้าววาสวะจะนั้นเถิด นารทดาบสเห็นนาง
เทพธิดาทั้ง ๔ พากันขอดอกไม้้นั้น จึงกล่าวว่า ท่าน
พุดถ้อยคำชวนทะเลาะ เราหามีความต้องการด้วย
ดอกไม้เหล่านี้สักน้อยหนึ่งไม่ บรรดาพวกเจ้าทั้ง ๔
นางใดประเสริฐกว่า นางนั้นก็จงประดับดอกไม้้นั้นเถิด.

ในกาลาเหล่านั้นมีอรรธาธิบายว่า คำว่า เป็นภูเขาอันประเสริฐ นี้ เป็นไวยพจน์ของคำแรกที่ว่า เป็นภูเขาสูงสุด. คำว่า ท้าวสักกเทวราชผู้ประเสริฐ กว่าเทวดาทรงรักษาแล้ว คือนางเทพธิดาทั้ง ๔ นั้นเป็นผู้อันท้าวสักกาทรง รักษาแล้ว. คำว่า สามารถไปตลอดโลกทั้งปวง อธิบายว่า เป็นผู้สามารถ ที่จะไปได้ในโลกทั้งหมด คือทั้งในเทวโลกทั้งในมนุษยโลก. คำว่า ถือเอา กิ่งไม้อันประเสริฐ อธิบายว่า ถือเอาดอกไม้ที่มีชื่ออันได้แล้วว่า ทุมวระ- สาชะ เพราะดอกไม้นี้เกิดจากกิ่ง. คำว่า พวกกันทำสักการะ คือมี สักการะอันกระทำแล้ว. คำว่า ผู้ประเสริฐกว่าหม่อมมร ดังนี้ พระศาสดา ตรัสหมายเอาท้าวสักกะ. คำว่า เว้นไว้แต่พวกเทวดา อธิบายว่า นอก จากพวกเทวดาและท่านผู้มีฤทธิ์แล้ว พวกมนุษย์หรือพวกอมมนุษย์มียักษ์ เป็นต้นเหล่าอื่นไม่ได้แล้ว. คำว่า มีประโยชน์อันสมควรแก่พวกเทวดา เหล่านั้น อธิบายว่า เป็นประโยชน์คือสมควรเหมาะแก่พวกเทวดาเหล่านั้น ทีเดียวก. คำว่า ผู้มีผิวพรรณประหนึ่งทองคำ อธิบายว่า มีผิวหนัง ประดุจทองคำ. คำว่า ลูกขึ้น อธิบายว่า นางเทพนารีเหล่านั้นปรียากันว่า พระผู้เป็นเจ้าของฉันเป็นผู้เว้นขาดแล้วจากระเบียบดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้ เป็นต้น คงจักไม่ประดับดอกไม้ จักทิ้งเสียในประเทศแห่งหนึ่ง เราจักขอ กะท่านแล้วจักประดับดอกไม้ เมื่อจะเหยียดมือออกไปขอ จึงลูกขึ้นพร้อมกัน ทีเดียวก. คำว่า เป็นใหญ่กว่านางเทพธิดาผู้รื่นเริง คือเป็นผู้สูงสุดกว่านางผู้ รื่นเริงทั้งหลาย. คำว่า มุนี หมายเอาฤาษี. คำว่า ไม่เจอะจง คือไม่เจอะจง ว่า เราจักให้ดอกไม้แก่นี้แก่ชนชื่อนั้น. คำว่า คติทั้งปวงจงสำเร็จแต่พระผู้ เป็นเจ้า อธิบายว่า นางเทพธิดาเหล่านั้น กล่าวถ้อยคำอันเป็นมงคลแก่น ารทมนีนันว่า ขอคติแห่งใจของพระผู้เป็นเจ้าของฉันทั้งหมดจงสำเร็จเถิด ขอ พระผู้เป็นเจ้าของฉันเป็นผู้ได้สิ่งที่ตนปรารถนาแล้วและปรารถนาแล้วเถิด. คำว่า ดูก้าววาสวะฉะนั้น อธิบายว่า ท้าววาสวะผู้เป็นบิดาของหม่อมฉันทั้งหลาย

ประทานสิ่งที่มีหอมฉันทันปรารถนาแล้ว อยากรู้ได้แล้ว ฉันทันได้ แม้พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ก็จงให้แก่พวกหอมฉันทันเหมือนกันฉันทันนั้นเกิด. คำว่า นั้น หมายถึงเอาดอกไม้ นั้น. คำว่า เห็น คือมองเห็น. คำว่า ชวนทะเลาะ อธิบายว่า ท่านกล่าว ถ้อยคำมีการถ้อยเอาต่าง ๆ ก่อให้เกิดความทะเลาะวิวาท คำว่า เหล่านี้ อธิบายว่า เราไม่มีความต้องการด้วยดอกไม้เหล่านี้ นารทมุนีแสดงว่า เราเป็นผู้เว้นขาดแล้วจากการตัดทรงประดับดอกไม้. คำว่า บรรดาพวกท่าน นางใดประเสริฐกว่า อธิบายว่า นางใดเป็นผู้เจริญที่สุดในระหว่างท่านทั้งหลาย. คำว่า นางนั้นจงประดับ อธิบายว่า นางนั้นจงประดับดอกไม้.

แม้นางเทพนารีทั้ง ๔ นั้น ครั้นได้สดับคำของดาบส จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่ นารทดาบสผู้สูงสุด พระผู้เป็นเจ้านั้นแล

จงพิจารณาดูพวกข้าพเจ้า ปรารถนาจะให้แก่นาง

ใด จงเริ่มให้แก่นางนั้น ก็บรรดาพวกข้าพเจ้า

พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจักให้แก่นางใด นางนั้นแล พวกข้าพเจ้า

สมมุติว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด.

คำว่า ผู้สูงสุด ในกาลานั้น มีอธิบายว่า ข้าแต่ มหามุนีผู้อุดม พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า จงใคร่ครวญดูพวกข้าพเจ้า. นารทดาบสสดับคำของ นางทั้ง ๔ นั้น เมื่อจะเจรจาแก่นางเหล่านั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนนางผู้มีกายอันงาม คำนี้ไม่สมควร ใครเล่า

เป็นพราหมณ์ ใครกล่าวการทะเลาะ ถ้าพวกท่านยัง

ไม่ทราบในที่นี้ว่า ตนประเสริฐหรือธรรมประเสริฐ ก็

จงไปทูลถามท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตเกิด.

อธิบายความแห่งคานันว่า คู่ก่อนนางผู้มีกายอันงามผู้เจริญ คำที่พวกท่านกล่าวแล้วนี้ไม่สมควรแก่เรา ด้วยว่าเนื้อเป็นอย่างนี้ เมื่อเรากระทำางหนึ่งในบรรดาพวกท่านให้เป็นผู้ประเสริฐ นางที่เหลือให้เป็นคนเลวแล้ว ความทะเลาะวิวาทก็จะพึงมีขึ้น ใครจะเป็นพราหมณ์ผู้ลอยบาป ใครพึงกล่าวการทะเลาะคือพึงทำความทะเลาะให้เจริญ ด้วยว่าการทำความทะเลาะให้เกิดขึ้นย่อมไม่สมควรแก่เราผู้มีรูปเห็นปานนี้ เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงไปจากที่นี่แล้ว จงถามท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งหลายซึ่งเป็นบิดาของตนเองเถิด ถ้าพวกท่านยังไม่ทราบว่าคนประเสริฐหรือธรรมประเสริฐ.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสพระคาถาว่า

นางเทพธิดาเหล่านั้น ที่นารทดาบสได้กล่าว
ขึ้น เป็นผู้มีความโกรธแค้นอย่างยิ่ง เป็นผู้มัวเมาแล้ว
ด้วยความเมาในฉิวพรรณ จึงไปสู่สำนักแห่งท้าว-
สหัสสนัยน์ แล้วทูลถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งภูตว่า
บรรดาพวกหม่อมฉัน ใครเล่าเป็นผู้ประเสริฐกว่ากัน.

ในคานันนั้น มีอธิบายว่า คำว่า มีความโกรธแค้นอย่างยิ่ง คือ นางทั้ง ๔ นั้น เมื่อนารทดาบสไม่ให้ดอกไม้ ก็เป็นผู้มีความโกรธยิ่งนักหนา. คำว่า ได้กล่าวขึ้น คือ เมื่อนารทดาบสกล่าววาทว่า พวกท่านจงไปถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งภูตเอาเองเถิด. คำว่า ท้าวสหัสสนัยน์ คือ ไปสู่สำนักของท้าวสักกะ. คำว่า ใครเล่า อธิบายว่า นางเทพธิดาทั้ง ๔ ทูลถามว่า ในระหว่างข้าพระองค์ทั้งหลาย ใครคนไหนเล่าเป็นผู้สูงสุด.

นางเทพธิดาทั้ง ๔ ยืนทูลถามคังนั้นแล้ว. (พระศาสดา จึงตรัสพระคาถาว่า)

ท้าวปรีนททะผู้ประเสริฐกว่าเทวดา ผู้อันเทวดา
กระทำอัญชลีแล้ว ทรงเห็นพระธิดาทั้ง ๔ นั้น มีใจ
พะวักพะวงอยู่ จึงตรัสว่า คุณก่อนธิดาผู้งามเลิศ พวกเจ้า
ทั้งปวงเป็นผู้เช่นเดียวกัน จงยกไว้ก่อน ในที่นี้ใคร
เล่าหนอ ได้กล่าวการทะเลาะขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตา ทิสฺวา ความว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ท้าวสักกเทวราชเห็นนางเทพธิดาทั้ง ๔ ซึ่งมายังสำนักของตน.
บทว่า อายตุตมฺนา ความว่า มีใจหงุดหงิดมีจิตฟุ้งซ่าน. บทว่า กตญฺชฺลี
ความว่า ผู้อันเทวดาทั้งหลายนอบน้อมอยู่กระทำอัญชลีแล้ว. บทว่า สาทิสฺ
ความว่า พวกเจ้าทั้งหมดเป็นผู้เหมือนกันจงยกไว้ก่อน. บทว่า โกเนช
ความว่า ก็ใครเล่าหนอ ในที่นี้. บทว่า กลหฺ อูทฺริเย ความว่า กล่าว
การทะเลาะวิวาทนี้ขึ้น คือทำความทะเลาะให้เกิดขึ้น.

ลำดับนั้น นางเทพนารีทั้ง ๔ เมื่อจะกราบทูลแต่ท้าวสักกะนั้นจึงกล่าว
คาถาว่า

นารทมฺหามุณีโต ผู้เที่ยวไปยังโลกทั้งปวงดำรงอยู่
ในธรรม มีความเพียร บากบั่นนั้นอยู่ในความสัตย์
อย่างแท้จริง ท่านนั้นได้บอกแก่พวกหม่อมฉัน ณ
ที่ภูเขาคันธมาทน์ ซึ่งเป็นภูเขอันประเสริฐว่า ถ้า
พวกท่านยังไม่ทราบในที่นี้ว่า ตนประเสริฐหรือธรรม
ประเสริฐ ก็จงไปทูลถามท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่ง
ภูตเอาเองเถิด.

คำว่า มีความเพียร ในคานานั้น หมายถึงมีความบากบั่นเป็นเครื่อง
ก้าวไปข้างหน้าอย่างแท้จริง.

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับดังนั้น จึงทรงพระดำริว่า นางทั้ง ๔ นี้

ล้วนเป็นธิดาของเราทั้งหมด ถ้าเราจักกล่าวนางคนหนึ่ง ในบรรดานางเหล่านี้
ว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณ เป็นผู้สูงสุดแล้วไซ้ นางที่เหลือก็จักโกรธ เรา
ไม่อาจตัดสินความเรื่องนี้ได้ เราจักส่งธิดาของเราทั้ง ๔ เหล่านี้ ไปยังสำนัก
ของโกสิยดาบส ในหิมวันตประเทศ เธอจักวินิจฉัยความเรื่องนี้แก่นางเหล่านั้น
เอง จึงตรัสบอกว่า พ่อจะตัดสินความของเจ้าทั้งหลายไม่ได้ ในหิมวันต-
ประเทศมีดาบสองคี่หนึ่งชื่อว่า โกสิยะ พ่อจักมอบสุธาโภชนาไปถวายแก่เธอ
เธอยังไม่ให้แก่ผู้อื่นก่อนแล้ว จักไม่บริโภคนั้น ก็เมื่อจะให้เธอ จะใคร่ครวญเสีย
ก่อนแล้ว จึงให้แก่บุคคลผู้มีคุณ ในบรรดาเจ้าทั้งหลาย นางคนใดได้รับภัต
จากมือของเธอ นางคนนั้นจักเป็นผู้สูงสุด แล้วจึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนเจ้าผู้มีกายอันงดงาม มหามุนีผู้อยู่ใน

ป่าใหญ่โน้น ยังมีได้ให้ก่อนแล้ว หาบบริโภคนกัณฑ์

เมื่อโกสิยดาบสจะให้ก็พิจารณาเสียก่อนแล้วจึงให้

ถ้าเธอจักให้แก่นางคนใด นางคนนั้นแลเป็นผู้ประเสริฐ.

คำว่า ผู้อยู่ในป่าใหญ่ ในคานานั้น หมายถึงผู้มีปกติอยู่ในราวป่า
อันใหญ่.

ท้าวสุกกะส่งนางทั้ง ๔ ไปยังสำนักของดาบส ด้วยประการฉะนี้
แล้วให้เรียกมาตลีเทพบุตรมา เมื่อจะส่งไปยังสำนักของดาบสนั้น จึงตรัสคาถา
ติดต่อกันไปว่า

ก็โกสิยดาบสนั้นอยู่ในทิศทักษิณ ริมฝั่งแม่น้ำ

คงคา ข้างหิมวันตบรรพตโน้น โกสิยดาบสนั้น

มีน้ำดื่มและโภชนาหาได้ยาก ดูก่อนเทพสารี ท่าน

จงนำสุธาโภชนาไปให้ถึงเธอ.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **อยู่** หมายถึงเอาอาศัยอยู่. คำว่า **ทิสทกนิณ** ได้แก่ ทิสทกนิณ ของภูเขาคิณวันท์. คำว่า **ข้าง** คือข้างภูเขาคิณวันท์. ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสว่า

มาตลีเทพสารตินั้น อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่า
เทวดาให้ไปแล้ว จึงขึ้นรถเทียมม้าพันตัว ไป
ยังอาศรมบทโดยรวดเร็วอย่างนี้ เป็นผู้มีร่างกายอันไม่
ปรากฏ ได้ถวายสุธาโภชนแก่ภุมณี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อทิสสมาโน** ความว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย มาตลีนั้นรับคำสั่งของท้าวสักกเทวราชแล้ว ก็ไปยังอาศรมบทนั้น
มีกายอันมิได้ปรากฏให้เห็น ได้ถวายสุธาโภชนแก่ดาบสนั้น ก็เมื่อจะถวาย
ได้วางถาดสุธาโภชนลงในมือของเธอ ผู้ประกอบความเพียรอยู่ตลอดราตรี
บำเรอไฟในเวลาใกล้รุ่ง เมื่อราตรีสว่างแล้ว ยืนนอบน้อมนมัสการพระอาทิตย์
ซึ่งกำลังขึ้นสู่ท้องฟ้า.

โกถียดาบสรับโภชนะนั้นแล้ว ยืนกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ก็เมื่อเราบำเรอไฟที่เราบูชาแล้ว ยืนอยู่ใกล้
พระอาทิตย์ซึ่งแรกขึ้น มีแสงสว่าง บรรเทาความมืดใน
โลกอันสูงสุดเสียได้ ท้าววาสวะผู้ครอบงำภูตทั้งหมด
หรือว่าใครเล่ามาวางภัตขาวสะอาดลงในฝ่ามือของเรา
ภัตนี้ขาวสะอาด มีพรรณขาวประดุจสังข์ขาวนำดูยิ่ง
กว่าปุยนุ่น สะอาดมีกลิ่นหอมน่ารักใคร่ ยังไม่เคยมี
เลย แม้เราเองก็ยังไม่เคยเห็นมาก่อน ด้วยชาติจักษุ
ของเรา เทวดาองค์ไหนเล่ามาวางไว้ในฝ่ามือของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทกฺคิหฺตุตฺต** ความว่า เมื่อเราบำเรอไฟที่เราบูชาแล้ว ออกจากโรงไฟยืนอยู่ที่ประตูบรรณศาลา ยืนอยู่ใกล้ดวงอาทิตย์ซึ่งมีแสงสว่าง บรรเทาความมืดในโลกอันสูงสุดเสียได้ ทำวาทะผู้ครอบงำก้าวล่วงเสียซึ่งภูตทั้งหมดเป็นไปอยู่ หรือมิใช่หนอ มาวางกัถอันชาวสะอาดลงบนมือของเราอย่างนี้ โกลิยดาบสนั้นเป็นผู้ยืนอยู่ที่เดียว ได้กล่าวสรรเสริญสุธาโกชนอันวิเศษด้วยคำเป็นต้นว่า มีพรรณขาวประดุจสังข์ ดังนี้

ลำดับนั้น มาตลีเทพสารเถจึงตอบว่า

ข้าแต่มหา牟尼 ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าถูกท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทวดา ไซ้ให้นำสุธาโกชนมาโดยด่วน พระคุณเจ้าจงรู้จักข้าพเจ้าว่าชื่อมาตลีเทพสารเถ และจงบริโศกกัถอันอุดม อย่าห้ามเสียเลย เพราะสุธาโกชนที่บริโศกแล้วนั้น ย่อมขจัดบาปกรรมได้ถึง ๑๒ ประการ คือ ความหิว ๑ ความกระหาย ๑ ความกระสัน ๑ ความกระวนกระวาย ๑ ความเหน็ดเหนื่อย ๑ ความโกรธ ๑ ความเข้าไปผูกโกรธ ๑ ความวิวาท ความส่อเสียด ๑ ความหนาว ๑ ความร้อน ๑ ความเกียจคร้าน ๑ กัถนี้มีรสอันสูงสุด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุธาภิหาสี** ความว่า ข้าพเจ้านำสุธาโกชนนี้มาเฉพาะพระคุณเจ้า. บทว่า **ชานาติ มํ** ความว่า ขอพระคุณเจ้าจงรู้จักข้าพเจ้าว่า ผู้นี้คือเทพสารเถมีนามว่า มาตลี. บทว่า **มาภิวารยิ** ความว่า ขอพระคุณเจ้า อย่าได้ห้ามเสียเลย เราจักไม่บริโศกกัถนี้ดังนี้ จงฉันเถิดอย่ากระทำความชักช้าเลย. บทว่า **ปาปเก** ความว่า ด้วยว่าสุธาโกชน

ที่บุคคลบริโภคแล้วนี้ ย่อมขจัดเสียได้ซึ่งกรรมอันลามกถึง ๑๒ ประการ คือ ย่อมขจัดความหิวเป็นปีที่ ๑ ก่อน ขจัดความกระหายน้ำเป็นปีที่ ๒ ความกระสัน เป็นปีที่ ๓ ความกระวนกระวายกายเป็นปีที่ ๔ ความเหน็ดเหนื่อยเป็นปีที่ ๕ ความโกรธเป็นปีที่ ๖ ความเข้าไปผูกโกรธเป็นปีที่ ๗ ความวิเวทเป็นปีที่ ๘ ความส่อเสียดเป็นปีที่ ๙ ความหนาวเป็นปีที่ ๑๐ ความร้อนเป็นปีที่ ๑๑ ความเกียจคร้านเป็นปีที่ ๑๒ สุธาโภชนมีรสอันสูงสุด คือมีรสอันอุดมถึงเพียงนี้ ย่อมขจัดบาปกรรม ๑๒ ประการเหล่านี้เสียได้.

โกสียดาบสดับค้ำนั้นแล้ว เมื่อจะกระทำให้แจ้งซึ่งการสมาทานวัตร ของตน จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาตลีเทพสารถิ เรายังไม่ได้ให้ก่อนแล้ว
บริโภคย่อมไม่สมควร วัตรของเรานี้เป็นวัตรอันอุดม
อนึ่ง การบริโภคคนเดียว พระอริยเจ้าไม่บูชาแล้ว ก็
ชนผู้มีได้แบ่งบริโภคเสียแต่ผู้เดียว ย่อมไม่ประสบ
ความสุขเลย.

โกสียดาบสครั้นกล่าวคาถาแล้ว ผู้อันมาตลีถามว่า ข้าแต่พระ-
คุณเจ้าผู้เจริญ พระคุณเจ้าเห็นโทษอะไรในการไม่ให้คนอื่นเสียก่อนแล้ว
บริโภค จึงได้สมาทานวัตรนี้ จึงตอบว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้ฆ่าหญิง คบหา
ภรรยาของชายอื่น ประทุษร้ายต่อมิตร อนึ่ง ย่อมฆ่า
สมณพราหมณ์ ผู้มีวัตรอันดีงาม ชนเหล่านั้นทั้งหมด
ทีเดียว มีความตระหนี่เป็นที่ห้า เชื่อว่าเป็นผู้เลวทราม
เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าไม่ให้ก่อนแล้วจึงไม่ดื่มแม้จน
กระทั่งน้ำ ข้าพเจ้านั้น จักให้ทานแก่หญิงหรือชาย ที่ผู้

รู้สรรเสริญแล้ว เพราะท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีศรัทธา รู้

ถ้อยคำที่ปฏิคาหกขอ ปราศจากความตระหนี่ สมมติ

ว่าเป็นผู้สะอาดและมีความสัตย์ในโลกนี้.

ในกาลานั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า **ก่อน** คือไม่ให้ก่อนแล้ว
อย่างหนึ่ง โกลิยดาบสแสดงว่า วัตรนี้เป็นวัตรอันอุดมของเรามาก่อน คือเรา
สมาทานวัตรนี้มาก่อนด้วยประการฉะนี้แล. คำว่า **การบริโภคนคนเดียว**
คือการกินของบุคคลคนเดียว พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
ไม่บูชาแล้ว. คำว่า **ความสุข** คือย่อมไม่ได้รับความสุขทั้งที่เป็นทิพย์และ
เป็นของมนุษย์.

คำว่า **ฆ่าหญิง** ได้แก่ ฆ่าสตรี. คำว่า **เหล่าใด** คือเหล่าใดเหล่าหนึ่ง.
คำว่า **ค่า** คือ ย่อมค่า. คำว่า **ผู้มีวัตรอันดีงาม** หมายถึงเอาสมณพราหมณ์ผู้
ประกอบในธรรม. คำว่า **มีความตระหนี่เป็นที่ห้า** อธิบายว่า ความตระหนี่
เป็นที่ห้าของชนเหล่านั้น เหตุฉะนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่ามีความตระหนี่เป็นที่ห้า. คำว่า
เลวทราม คือ ธรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านี้จึงชื่อว่า อธรรม. คำว่า **เพราะเหตุนั้น**
เราจึงสมาทานวัตรนี้ว่า ถ้ายังมีได้ให้ก่อนแล้ว จักไม่บริโภคแม่น้ำดังนี้ เพราะ
กลัวความเป็นอธรรมที่ห้า. คำว่า **ข้าพเจ้านั้น** อธิบายว่า ข้าพเจ้านั้นจักให้
ทานแก่หญิงหรือ. คำว่า **ผู้รู้สรรเสริญแล้ว** หมายถึงผู้ซึ่งได้แก่บัณฑิตมี
พระพุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญแล้ว. คำว่า **สมมติ** เป็นผู้สะอาดแล้วมีความ
สัตย์ อธิบายว่า บุรุษทั้งหลายเหล่านั้นเป็นผู้ประกอบไปด้วยศรัทธาอันหยั่งลง
เชื่อมั่น เป็นผู้รู้ถ้อยคำปราศจากความตระหนี่ ย่อมชื่อว่าเป็นผู้สะอาดและสมมติ
ว่าสูงสุด.

มาตีสดับค่านั้น จึงยื่นแสดงกายให้ปรากฏ. ในขณะนั้น นางเทพ-
กัญญาทั้ง ๔ เหล่านั้น ได้มายืนอยู่ในทิศทั้ง ๔ คือนางสิริยืนอยู่ในทิศปราจีน
นางอาสายืนอยู่ในทิศทักษิณ นางศรัทธายืนอยู่ในทิศประจิม นางหิริ ยืนอยู่
ในทิศอุดร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ลำดับนั้น นางเทพกัญญาทั้ง ๔ คือนางอาสา
นางศรัทธา นางสิริ และนางหิริ ผู้มีผิวพรรณประดุจ
ทองคำ ซึ่งทำวักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดาทั้งหลาย
อนุมติส่งไปแล้ว ได้ไปยังอาศรมซึ่งเป็นที่อยู่ของ
โกสิยดาบสนั้น โกสิยดาบสได้เห็นนางเทพกัญญา
ทั้งปวงนั้น มีผิวพรรณอันงามประดุจเปลวเพลิง เป็น
บันเทิงอย่างยิ่ง จึงได้กล่าวกับนางเทพกัญญาทั้ง ๔
ในทิศทั้ง ๔ ต่อหน้ามาตีสว่า ดูก่อนเทวดาใน
บูรพาทิศ ท่านมีชื่อว่าอย่างไร จงบอกไป ท่านเป็นผู้
มีสิริระอันประดับแล้ว งดงามดุจดาวประกายพรึก
อันประเสริฐกว่าดาวทั้งหลาย ดูก่อนท่านผู้มีร่างกาย
คล้ายกับรูปทองคำ เราถามท่าน ท่านจงบอกแก่เราว่า
ท่านเป็นเทวดาอะไร.

นางสิริได้สดับคำดังนั้นแล้ว เมื่อจะกระทำตนให้ปรากฏ จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้ามีสิริชื่อว่า นางสิริเทวี เป็นผู้ไม่เสพคบหา
สัตว์ลามกอันหม่มมนุษย์บุชาแล้วทุกเมื่อ มาสู่สำนักของ

ท่านเพราะความทะเลาะกันด้วยเรื่องสุธาโภชน ข้าแต่
ท่านผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอท่านจงแบ่งสุธาโภชน
นั้นให้ข้าพเจ้าบ้าง.

ข้าแต่มหา牟尼 ผู้สูงสุดกว่าผู้บูชาทั้งหลาย
ข้าพเจ้าปรารถนาความสุขแก่ณรรชนใด นรชนนั้นบัน-
เทิงอยู่ด้วยสรรพกามสมบัติทั้งหลาย ท่านจงรู้จัก
ข้าพเจ้าว่า สิริ ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ขอ
ท่านจงแบ่งสุธาโภชนให้ข้าพเจ้าบ้างเถิด.

ในกาลนั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า ลำดับนั้น คือ ในกาลนั้น. คำว่า
อนุมติ คือ รับรู้แล้ว อธิบายว่า เป็นผู้อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดา
ทั้งหลาย อนุมติแล้วด้วย ส่งไปแล้วด้วยในกาลนั้น. คำว่า เป็นผู้บันเทิง
อย่างยิ่ง อธิบายว่า เป็นผู้รื่นเริงอย่างยิ่ง ทุกนางมิได้มีเหลือเลย พระบาติ
บางฉบับเป็น สามิ แปลว่า เอง อธิบายว่า ก็โกสียดาบสนั้นเห็นนางเทพ-
กัญญาเหล่านั้นเองทีเดียว. คำว่า ๔ หมายถึงนางเทพกัญญาทั้ง ๔ อีกอย่าง
หนึ่ง พระบาติเป็นจตุราก็มี อธิบายว่า ประกอบพร้อมด้วยทิศทั้ง ๔. คำว่า
ประเสริฐกว่าดาวทั้งหลาย คือ ประเสริฐกว่าดวงดาราทั้งหมด. คำว่า
มีร่างกายคล้ายรูปทองคำ คือมีสรีระเหมือนกับรูปเปรียบทองคำ. คำว่า
ข้าพเจ้ามีชื่อว่า นางสิริ คือ ข้าพเจ้ามีนามว่า สิริ. คำว่า มาสู่สำนัก
ของท่าน คือมายังสำนักของพระผู้เป็นเจ้า. คำว่า จงแบ่ง คือ แบ่งให้
ข้าพเจ้าได้ด้วยประการใด. ขอท่านจงทำด้วยประการนั้นเถิด อธิบายว่า จงให้
สุธาโภชนแก่ข้าพเจ้าบ้าง. คำว่า จงรู้จัก คือจงรู้จัก. คำว่า สูงสุดกว่าผู้บูชาทั้ง
หลาย คือเป็นผู้อุดมกว่าผู้บูชาอยู่ซึ่งไฟ.

โกสียดาบสระดับค่านั้น จึงกล่าวคาถาว่า

นรชนทั้งหลายผู้มีความเพียรประกอบด้วยศิลปะ
วิทยาและความประพฤติดี ความรู้และการทำงานของตน
เป็นผู้ทำนละทิ้งเสียแล้ว ย่อมไม่ได้ประโยชน์อะไร
กิจที่มีความขาดแคลนอันใดที่ท่านทำแล้ว กิจนั้นไม่ดี
เลย. เราเห็นนรชนผู้เป็นบุรุษเกียจคร้าน บริโภคมาก
ทั้งมีตระกูลตำมีรูปแปลก ดูก่อนนางสิริ นรชนที่ท่าน
รักษาไว้แม้สมบุรณ์ด้วยชาติผู้มีโภคทรัพย์ มีความสุข
ย่อมใช้เหมือนทาส. เพราะฉะนั้น เราจึงยกท่านเป็นผู้
ไม่มีสัจจะ ไม่รู้สิ่งที่ควรและไม่ควรแล้ว และเสพคบ
หาเป็นผู้หลงนำผู้รู้ให้ตกไปตาม นางเทพธิดาเช่นท่าน
ย่อมไม่สมควรอาสนะและน้ำ สุธาโภชนจักมีแต่ไหน
เล่า จงไปเสียเถิด ท่านไม่ชอบใจแก่เรา.

ในกาลนั้นมโรรธาธิบายว่า คำว่า ศิลปะ คือประกอบด้วยศิลปะ
มีศิลปะที่เกี่ยวกับช่างม้ารถและธนูเป็นต้น . คำว่า วิทยาและความประพฤติดี
หมายเอาวิชาที่นับเอาพระเวททั้ง ๓ และศีล. คำว่า ความรู้และการทำงานของ
ตน คือเป็นผู้ประกอบด้วยความเพียรแห่งบุรุษของตน. คำว่า อะไร คือ
ว่า ย่อมไม่ได้ยศหรือความสุข แม้มีประมาณเล็กน้อย. คำว่า กิจนั้น คือ
ความกังวลอันใดที่ท่านกระทำแล้ว แก่บุคคลผู้เรียนศิลปะทั้งหลายแล้วเที่ยวไป
เมื่อต้องการความเป็นใหญ่กิจนั้นไม่ดีเลย. คำว่า มีรูปแปลก คือมีรูปผิดปกติ.
คำว่า ที่ท่านรักษาไว้ คือที่ท่านตามรักษาไว้แล้ว. คำว่า สมบุรณ์ด้วยชาติ
คือถึงพร้อมแล้วด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมแล้วด้วยศิลปะวิทยาความประพฤติและ

การงานอันประกอบด้วยปัญญาบ้าง. คำว่า ย่อมใช้ คือยอมกระทำการใช้สอย. คำว่า เพราะฉะนั้น คือเหตุนั้น. คำว่า ไม่มีสัจจะ คือท่านไม่มีสัจจะ เพราะไม่ประพฤติอยู่ในสัจจะที่นับว่า สภาวะ คือเว้นจากความเป็นผู้สูงสุด. คำว่า ไม่รู้และเสพลบหา คือไม่แบ่งไม่รู้จักสิ่งทีควรและไม่ควร เสพอยู่ซึ่งนรชน นอกนี้แม้ถึงพร้อมแล้วด้วยศิลปะเป็นต้น. คำว่า ทำผู้รู้ให้ตกไปตาม คือทำบัณฑิตให้ตกไปตาม คือทำบัณฑิตให้ตกไปแล้วเที่ยวเบียดเบียนอยู่. คำว่า สุธาโภชนจักมีแต่ที่ไหนเล่า อธิบายว่า สุธาโภชนของท่านผู้มีคุณเลวทราม เช่นนั้นจะมีแต่ที่ไหน ท่านยอมไม่ชอบใจเรา ท่านจงกลับไปเสีย อย่าอยู่ในที่นี้เลย.

นางสิริเทพธิดานั้น ครั้นถูกโกสีย์ดาบสนั้นห้ามแล้ว ก็อันตรธานหายไปในที่นั้นนั่นเอง ลำดับนั้น โกสีย์ดาบสนั้นเมื่อจะเจรจากับนางอาสา เทพธิดา จึงกล่าวคาถาต่อไปว่า

ใครนั่นเป็นผู้มีพินขาว สวมคุณทลมีร่างกาย
อันวิจิตร ทรงเครื่องประดับเกลี้ยงเกลาทำด้วยทองคำ
นุ่งห่มผ้ามีสีดังสายน้ำหยด ย่อมงดงามเหมือนดัง
ประดับช่อดอกไม้มีสีแดงดูจเปลวไฟไหม้หญ้าคา
ฉะนั้น ท่านเป็นเหมือนนางเนื้อทรายคะนอง ที่นาย
ขมังธนูยิงผิดแล้ว มองดูอยู่ดูจะทำเขลา ฉะนั้น ดูก่อน
นางเทพธิดาผู้มีดวงตาอันขาว ในที่นี้ ใครเป็นสหาย
ของท่าน ท่านอยู่ในป่าใหญ่ แต่ผู้เดียวไม่กลัวหรือ.

ในคานานั้นมีอธิบายว่า คำว่า มีร่างกายอันวิจิตร คือประกอบด้วยองค์อวัยวะอันวิจิตร. คำว่า ทรงเครื่องประดับเกลี้ยงเกลาทำด้วยทองคำ คือทรงเครื่องอสังการทองคำอันเกลี้ยงเกลา อันสำเร็จขึ้นจากการกระทำ. คำว่า

มีสีดังสายน้ำหยด คือ นุ่งห่มผ้าทูลพัศตร์อันเป็นทิพย์ มีสีดุจสายน้ำที่หยด
ลงแล้ว คำว่า นุ่งห่ม คือทั้งนุ่งแล้วด้วย ห่มแล้วด้วย. คำว่า แดงดุจ
เปลวไฟไหม้หญาคา คือ มีสีแดงเหมือนเปลวแห่งไฟที่กำลังไหม้หญาคา.
คำว่า ประดับช่อดอกไม้ มีคำอธิบายว่า ประดับช่อดอกไม้ เช่นช่อดอกอโศก
ที่หูทั้งสองข้าง. คำว่า นายขมังธนู หมายถึงนายพราน. คำว่า ยิงผิด
คือ ยิงพลาดไป. คำว่า ดุจท่าเขลา อธิบายว่า นางเนียนั่นกลัวแล้ว จึง
ยืนอยู่ในระหว่างปามองดูนายพรานนั้นดุจทำเป็นเขลา ฉันทใด ท่านก็แลดูเรา
ฉันทนั้นเหมือนกัน.

ในลำดับนั้น นางอาสา จึงตอบว่า

ข้าแต่โกสิยดาบส ในที่นี้สหายของข้าพเจ้า
ย่อมไม่มี ข้าพเจ้าเป็นเทวดามีชื่อว่า อาสา เกิดใน
ดาวดึงส์พิภพ มาสู่สำนักของท่านเพราะหวังสุธาโกชน
ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญาอันประเสริฐ ท่านจงแบ่งสุธา
โกชนนั้นให้แก่ข้าพเจ้าบ้าง.

คำว่า เกิดในดาวดึงส์พิภพ ในกาลานั้น หมายความว่า เป็นผู้เกิด
พร้อมแล้วในพิภพชั้นดาวดึงส์.

โกสิยดาบสดับคำนั้น เมื่อจะแสดงว่า ท่านให้ความหวังด้วยความ
สำเร็จผลแห่งความหวังแก่บุคคลที่ท่านชอบใจ หาให้แก่ผู้ที่ท่านไม่ชอบใจไม่
ความพินาศแห่งความปรารถนาที่ท่านตั้งใจไว้โดยชอบมิได้มี ดังนี้ ได้กล่าว
เป็นคาถาว่า

พ่อค้าทั้งหลาย มีความหวังแสวงหาทรัพย์ ย่อม
ขึ้นเรือแล่นไปในทะเล อนึ่ง พ่อค้าเหล่านั้น ย่อมจม

ในท่ามกลางมหาสมุทรนั้น ในกาลบางครั้ง เขามี
ทรัพย์สิ้นไป ทั้งทรัพย์อันเป็นต้นทุนก็สูญหายไปแล้ว
ก็กลับมา ชวนาทั้งหลาย ย่อมโศกนาด้วยความหวัง
หว่านพืชก็กระทำโดยแยบคาย เขาไม่ได้ประสบผล
อะไร ๆ จากข้าวกล้านั้น เพราะเปลี้ยตกลงบ้างเพราะ
ฝนแล้งบ้าง ในภายหลัง นรชนทั้งหลายผู้แสวงหา
ความสุข ทำความหวังข้างหน้า ย่อมทำการงานของตน
เพื่อนาย นรชนเหล่านั้น ถูกศัตรูเบียดเบียนแล้ว ไม่
ได้ประโยชน์อะไร ๆ ย่อมหนีไปสู่ทิศทั้งหลาย เพื่อ
ประโยชน์แก่นายอีก สัตว์ผู้แสวงหาความสุขเหล่านี้
เป็นผู้ใคร่จะไปสวรรค์ ละทิ้งสัญชาติทรัพย์และหมู่
ญาติเสียแล้ว ย่อมทำความเพียรอันเศร้าหมองตลอด
กาลนาน เดินทางผดย้อมไปสู่ทุกทิศเพราะความหวัง
เพราะฉะนั้น ท่านชื่อว่า อาสา ที่เขาสมมติว่า เป็นผู้
มักกล่าวให้เคลื่อนคลาดจากความจริง ดูก่อนนางอาสา
ท่านจงนำความหวังในสุธาโภชนาในตนออกเสีย นาง
เทพธิดาเช่นท่าน ยังไม่สมควรอาสนะและนำสุธาโภชนา
จักมีแต่ที่ไหนเล่า ท่านจงไปเสียเถิด ท่านไม่เป็นที่
ชอบใจของเรา.

ในกาลนั้นมือธิดาบอกว่า คำว่า แล่นไป คือ แล่นเรือไป. คำว่ามีทรัพย์
สิ้นไป คือ ทรัพย์สูญไปแล้ว โกสิยดาบสกล่าวอธิบายไว้ว่า ชนเหล่านี้
ย่อมอ้อมเอิบด้วยอำนาจของท่าน และชนอีกพวกหนึ่งก็เสื่อมโทรมด้วยอำนาจ

ของท่าน ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น คนที่มีกรรมอันลามกเหมือน
อย่างท่านจึงไม่มี. คำว่า **ทำโดยแยบคาย** คือ ย่อมกระทำกิจนั้น ๆ
โดยอุบาย. คำว่า **เพราะเพี้ยตกลงบ้าง** อธิบายว่า เพราะอันตราย
ที่เกิดแก่ข้าวกล้าทั้งหลาย มีฝนตกไม่เสมอกันและสัตว์จำพวกหนู มอด หมู
และสัตว์พวกแมลงต่าง ๆ และโรคเกิดจากข้าวสาละเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง
ตกลง. คำว่า **นั้น** อธิบายว่า โกลิยดาบสกล่าวว่ ชาวนาเหล่านั้น
ย่อมไม่ประสบผลอะไร ๆ จากข้าวกล้านั้น ท่านผู้เดียวย่อมกระทำกรรมคือ
การตัดความหวังของชาวนาแม่เหล่านั้น. คำว่า **ในภายหลัง** กระทำภาระงาน
ของตน อธิบายว่า กระทำความบากบั่นของบุรุษในยุทธภูมิทั้งหลาย. คำว่า
กระทำความหวังข้างหน้า คือ กระทำความหวังที่จะเป็นใหญ่ข้างหน้า.
คำว่า **เพื่อประโยชน์แก่นาย** คือ เพื่อความต้องการของนาย. คำว่า **ถูก
ศัตรูเบียดเบียน** คือ เป็นผู้ถูกข้าศึกทั้งหลายเบียดเบียนแล้ว มีทรัพย์สินสมบัติ
ก็ถูกยื้อแย่งแล้ว มีเสนาและพาหนะถูกกำจัดแล้ว. คำว่า **หนีไป** คือ ย่อม
หนีไป. คำว่า **ไม่ได้ประโยชน์อะไร ๆ** คือ ไม่ได้ความเป็นใหญ่
โกลิยดาบสกล่าวว่ ท่านผู้เดียวย่อมกระทำให้ชนแม่เหล่านี้ ไม่ได้ความเป็น
ใหญ่ด้วยประการฉะนี้. คำว่า **ผู้ใคร่จะไปสวรรค์** คือ เป็นผู้ปรารถนาจะ
ไปยังสวรรค์. คำว่า **เศร้าหมอง** หมายถึงความลำบากกายมีความเพียร
๕ อย่าง ซึ่งหมดโอชะแล้วเป็นต้น. คำว่า **ตลอดกาลนาน** ได้แก่ สิ้น
กาลนานยิ่งนัก. คำว่า **ท่านชื่อ อาสา** ที่เขาสมมติว่าเป็นผู้มักกล่าวให้
คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง อธิบายว่า สัตว์เหล่านั้นย่อมไปสู่ทุกคติเพราะ
ความหวังอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ท่านมีชื่อว่า อาสา เป็นผู้ที่เขาสมมติแล้วว่า

เป็นผู้มักกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความจริง คือถึงการนับว่าเป็นผู้กล่าวให้
คลาดเคลื่อนจากความจริง โกสิยดาบสย่อมเรียกนางเทพธิดานั้นว่า คุณก่อน
อาสา ดังนี้.

แม่นางอาสานั้น ครั้นถูกโกสิยดาบสห้ามเสียแล้ว จึงอันตรธาน
หายไป. ในลำดับนั้น โกสิยดาบสเมื่อจะเจรจากับนางศรัทธา จึงกล่าวคาถาว่า

ท่านผู้มียศ รุ่งเรืองอยู่ด้วยยศ ยืนอยู่เป็นเจ้า
ในทิศ เราเรียกโดยชื่ออันน่าเกลียด คุณอนนางผู้มี
ร่างกายคล้ายทองคำ เราขอถามท่าน ท่านจงบอกเรา
ว่า ท่านเป็นเทวดาอะไร.

ในคานานั้นคำว่า รุ่งเรือง คือ รุ่งโรจน์อยู่. คำว่า เราเรียกโดยชื่ออัน
น่าเกลียด อธิบายว่า เราเรียกอยู่โดยชื่ออันน่าเกลียดคือลามกอย่างนี้ว่า นาง
อื่นอีกบ้าง นางคนหลังบ้าง. คำว่า เป็นเจ้าในทิศ ได้แก่ ท่านยืนรุ่งเรืองอยู่.

ลำดับนั้น นางศรัทธาจึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้ามีชื่อว่า ศรัทธาเทวี ที่มनुษย์บูชาแล้วเป็น
ผู้ไม่เสพคบสัต์ว์ผู้ลามกในกาลทุกเมื่อ มาสู่สำนัก
ของท่าน เพราะวิเวทด้วยสุธาโภชน์ ข้าแต่ท่านผู้มี
ปัญญาอันประเสริฐ ท่านจงแบ่งสุธาโภชน์นั้นให้
ข้าพเจ้าบ้างเถิด.

ในคานานั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า ศรัทธา ได้แก่ การเชื่อถ้อยคำของ
บุคคลคนใดคนหนึ่ง มีโทษก็มี ไม่มีโทษก็มี. คำว่า บูชา คือ บูชาแล้ว
ด้วยอำนาจแห่งส่วนอันไม่มีโทษ. คำว่า ไม่เสพคบสัต์ว์ผู้ลามกในกาลทุก

เมื่อ อธิบายว่า เป็นผู้ที่มีศรัทธาอันหาโทษมิได้ จริงอยู่ คำว่า ศรัทธา นี้ เป็นชื่อของเทวดาผู้สามารถบดแต่งจัดแจง แม้ในบุคคลอื่นมีการจัดแจงโดย ส่วนเดียวเป็นสภาพ.

ลำดับนั้น โกธียดาบสจึงกล่าวว่าจะนางศรัทธานั้นว่า

ก็บางคราวมนุษย์ทั้งหลาย ถืออาการให้บ้าง
การฝึกฝนบ้าง การบริจาคบ้าง การตำรวมบ้าง
ย่อมกระทำด้วยความเชื่อ แต่มนุษย์พวกหนึ่งกระทำ
โจรกรรมบ้าง พุดเท็จบ้าง ล่อลวงบ้าง กล่าวส่อเสียด
บ้าง ท่านอย่าประกอบต่อไปเลย.

บุรุษผู้มีความเพ่งเล็งในภรรยาทั้งหลาย ผู้
ประกอบด้วยศีล ผู้มีวัตรในการปฏิบัติสมาธิแล้ว และ
เป็นผู้เสมอกัน ย่อมนำความพอใจในนางกุลธิดาออก
เสีย เพราะเขาทำความเชื่อตามคำของนางกุมกทาสีอีก
ดูก่อนนางศรัทธา ตัวท่านนั้นแล ให้คนอื่นเสพลบ
ภรรยาของผู้อื่น ท่านยอมทำบาป ละทิ้งกุศลเสีย นาง
เช่นท่านไม่สมควรแก่อาสนะและน้ำ สุธาโภชน์จักมี
แต่ไหนเล่า ท่านจงไปเสีย ท่านไม่เป็นที่ชอบใจ
ของเรา.

ก็ดาบสนั้น กล่าวจะนางเทพธิดาผู้มีชื่อว่า ศรัทธานั้นว่า สัตว์เหล่า
นี้เชื่อถ้อยคำของผู้ใดผู้หนึ่งแล้ว ย่อมกระทำกรรมนั้น ๆ เขาย่อมทำกรรมซึ่งไม่
สมควรกระทำให้มากกว่ากรรมที่ควรกระทำเสียอีก กรรมนั้นทั้งหมด ย่อม
ชื่อว่า เป็นกรรมที่ท่านใช้ให้เขาทำแล้วทุกอย่าง ดังนี้ กล่าวไว้แล้ว ด้วยความ
มุ่งหมายอย่างนี้.

ในกาลนั้นมีคำอธิบายว่า ก็ทำให้ที่ประกอบด้วยเจตนามีวัตถุ ๑๐ ประการ ชื่อว่าทาน. การฝึกอินทรีย์ ชื่อว่าการฝึกฝน การบริจาคไทย-ธรรม ชื่อว่าการบริจาค ศีล ชื่อว่าการสำรวม. คำว่า ถือเอาด้วยความเชื่อ อธิบายว่า แม้ถือเอาแล้ว ก็ยอมกระทำตามคำของบุคคลผู้กล่าวอยู่ว่า การให้ทานเป็นต้นเหล่านี้ มีอนิสงส์มาก ท่านพึงกระทำเถิด ดังนี้ เพราะความเชื่อ. คำว่า ล่อลวง ความว่า มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมกระทำความกรรมมีการโกง ด้วยตาชั่งเป็นต้น หรือกรรมมีการโกงชาวบ้านเป็นต้น. คำว่า แต่มนุษย์พวกหนึ่ง มีอธิบายว่า ฝ่ายมนุษย์อีกพวกหนึ่งเชื่อถ้อยคำของชนบางพวกว่า ท่านพึงกระทำโจรกรรมเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่คนเหล่านั้นด้วยเหล่านี้ด้วย ในกาลทั้งหลายซึ่งเห็นปานนี้ ดังนี้ แล้วกระทำความกรรมแม่เหล่านี้. คำว่า ท่านอย่าประกอบต่อไป อธิบายว่า แม้ชนเหล่านี้ไม่เชื่อถ้อยคำของบุคคลผู้กล่าวอยู่ว่า กรรมเหล่านั้น เต็มไปด้วยโทษมีทุกข์เป็นผล ท่านไม่ควรทำดังนี้ ก็ยังขึ้นกระทำ กรรมนั้น ท่านอย่าได้ชักชวนต่อไป เพราะกรรมที่บุคคลกระทำด้วยอำนาจของท่านนั้น มีโทษก็มี ไม่มีโทษก็มี ด้วยประการฉะนี้. คำว่า เสมอกัน ก็เป็นผู้เสมอกันด้วยชาติ โศตรและศีลเป็นต้น. คำว่า เฟงเล็ง อธิบายว่า ตัณหา ท่านกล่าวว่าความเฟงเล็ง อธิบายว่า เป็นผู้มีความหวังใดยังมีตัณหา. คำว่า ความพอใจ ได้แก่ เป็นผู้ที่มีจิตรักใคร่แล้ว ย่อมกระทำ ความกำหนดด้วยสามารถแห่งความพอใจ. คำว่า ความเชื่อ ได้แก่ ย่อมกระทำความเชื่อตามถ้อยคำแม่ของนางกุมภทาสี จริงอยู่ เมื่อนางกุมภทาสีนั้นกล่าวอยู่ว่า ดิฉันจักกระทำอุปการะชื่อนี้แก่ท่าน ดังนี้ บุรุษนั้นเชื่อแล้วก็ทิ้งแม่หญิงผู้มีตระกูลเสีย กลับมาเห็นกับนางทาสีนั้นแล. อนึ่ง บุรุษกระทำความเชื่อตามถ้อยคำของนางกุมภทาสีว่า หญิงมีชื่อนั้น มีจิตรักใคร่ในตัวท่าน ดังนี้แล้ว ย่อมเสพรรรยาของชนอื่น. คำว่า ดูก่อนนางศรัทธา ตัวท่านนั้นแลให้ชนอื่น เสพในภรรยาของผู้อื่น มีอธิบายว่า เพราะเหตุที่ชนทั้งหลายเชื่อฟังคำนั้น ๆ

จึงเสพภรรยาของชนอื่นกระทำความผิดอันเป็นบาปละกุศลเสีย เพราะอำนาจของท่าน เพราะฉะนั้น ตัวท่านนั่นแล ชื่อว่าเป็นผู้เสพซึ่งภรรยาของชนอื่น ท่านย่อมกระทำความผิดอันเป็นบาปทั้งหลาย ย่อมละทิ้งกุศลเสีย บุคคลที่มีกรรมอันลามก ผู้ทำโลกให้ฉิบหายเหมือนกับท่านไม่มีอีกแล้ว ท่านจงไปเสียเถิด ท่านไม่เป็นที่ชอบใจแก่เรา.

นางศรัทธานั้น ก็ได้อันตรายหายไปในที่นั่นเอง. ฝ่ายโกสิยดาบส เมื่อจะเจรจากับนางหิริผู้ยืนอยู่ด้านทิศอุดร จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

เมื่ออรุณขึ้นไปในที่สุดแห่งราตรี นางเทพธิดา
ใด เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งรูปอันงดงามปรากฏอยู่ ฤก่อน
เทวดา ท่านเปรียบเหมือนนางเทพธิดานั้น จะพูดกะ
เราหรือ ท่านจงบอกแก่เราว่าท่านเป็นนางอัปสรอะไร
ท่านมีชื่อว่าอย่างไร ยืนอยู่ประจุกเถาว์ลัยดำในฤดูร้อน
และประจุกเปลวไฟที่ห้อมล้อมอยู่ด้วยใบไม้สีแดง ถูก
ลมพัดแล้วดูงามฉะนั้น ท่านเป็นผู้ราวจะว่าจะพูดแต่
มิได้เปล่งวาจาออกมา แลดูอยู่เหมือนนางเนื้อเขลา
ฉะนั้น.

ในคานานั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า ในที่สุดแห่งราตรี หมายถึงราตรีอันเป็นที่สุดท้าย อธิบายว่า กาลเป็นที่สุดแห่งกลางคืน. คำว่า ขึ้นไป คือเมื่ออรุณขึ้นไปแล้ว. คำว่า ใด อธิบายว่า นางเทพธิดาใดเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งรูปอันงดงาม เพราะมีผิวพรรณดังทองคำปรากฏอยู่ทางด้านทิศบูรพาในเวลากลางคืน. คำว่า ประจุกเถาว์ลัยดำในฤดูร้อน คือประหนึ่งว่า เถาว์ลัยมีสีดำในสมัยแห่งฤดูร้อน ฉะนั้น. คำว่า ประจุกเปลวไฟ ได้แก่ ประจุกเปลวเพลิง แม้นางเทพธิดานั้น ยืนอยู่ประจุกเถาว์ลัยดำที่งอกขึ้นอ่อน ๆ มีสีแดงดีในนาที่ไฟไหม้แล้วใหม่ ๆ. คำว่า ห้อมล้อมอยู่ด้วยใบไม้สีแดง คือมีใบไม้ต่าง ๆ

ซึ่งมีสีแดงแวดล้อมแล้ว. คำว่า ท่านมีชื่ออย่างไรยืนอยู่ อธิบายว่า
เถาวัลย์คำอ่อนนั้น ถูกลมพัดแล้วไหวไปมาอยู่คูดงงามตั้งอยู่ด้วยประการใด
ท่านมีชื่ออย่างไร ยืนอยู่ด้วยประการนั้น. คำว่า รวจะว่าจะพูด อธิบาย
ว่า ท่านได้เป็นผู้ราวจะว่าปรารถนาจะพูดกับเรา แต่หาเปล่งถ้อยคำไม่.

ลำดับนั้น นางหิริเทพธิดานั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้ามีชื่อว่านางหิริเทวี ได้รับการบูชาแล้ว

ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เสพสัตว์ผู้ลามกใน
กาลทุกเมื่อ มายังสำนักของท่าน เพราะวิวาทกันด้วย
เรื่องสุธาโกชน์ ข้าพเจ้านั้น มีอากที่จะขอสุธาโกชน์
กะท่านได้ เพราะการขอของหญิงดูเหมือนจะเป็นของ
น่าละอาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หิราห คือ ข้าพเจ้าชื่อหิริ. บทว่า สุธิปิ
ความว่า ข้าพเจ้านั้นไม่อาจแม้เพื่อขอสุธาโกชน์กะท่าน. เพราะเหตุไร บทว่า
โกปินรูปาวิย ยาจนิตุติยา ความว่า เพราะการขอของหญิงดูเหมือนจะ
เป็นของน่าละอาย เป็นเช่นกับการเปิดเผยอวัยวะลับ เป็นเหมือนปราศจาก
ความละอาย.

โกสิยดาบสได้สดับคำนั้น จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนนางผู้มีกายงดงาม ท่านจักได้ตามธรรม
ตามอุบายที่ชอบ นี่เป็นธรรมดาที่เดียว ก็สุธาโกชน์นั้น
ท่านจะได้เพราะการขอก็หาไม่ เพราะฉะนั้น เราพึง
เชื่อเชิญท่านผู้มีได้ขอสุธาโกชน์นั้น ท่านต้องการสุธา-
โกชน์ใด ๆ เราจะให้สุธาโกชน์นั้น ๆ แก่ท่าน. ดูก่อน
นางผู้มีสิริระคล้ายทองคำ วันนี้เราขอเชิญท่านไปใน

อาศรมของเรา เราจะบูชาท่านด้วยสรรพส ครั้นบูชา
ท่านแล้ว จึงจักบริโศกสุธาโภชน์.

ในกาลนั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า ตามธรรม คือตามสภาพ. คำว่า ตาม
อุบายที่ชอบ คือตามเหตุ. คำว่า สุธาโภชน์นั้นท่านจะได้เพราะการขอกี
หาไม่ อธิบายว่า สุธาโภชน์นี้ ท่านจะไม่ได้เพราะการขอเลย นางเทพธิดาทั้ง
๓ นอกนี้ ไม่ได้แล้วเพราะเหตุนั้นแล. คำว่า เพราะฉะนั้น คือเพราะเหตุนั้น.
คำว่า ท่านต้องการสุธาโภชน์ใดๆ อธิบายว่า เรามีได้เชื้อเชิญท่านแต่อย่าง
เดียวเท่านั้น ก็ท่านปรารถนาสุธาโภชน์ชนิดใด เราจะให้สุธาโภชน์เมื่อนั้นแก่
ท่าน. คำว่า นางผู้มีสรีระคล้ายทองคำ คือนางผู้มีสรีระเต็มไปด้วยสิริประค
องแห่งทองคำ. คำว่า บูชาแล้ว อธิบายว่า เรามีได้บูชาท่านด้วยสุธาโภชน์
อย่างเดียวเท่านั้น ท่านยังเป็นผู้สมควรที่เราควรจะบูชาด้วยสรรพส แม้เหล่า
อื่นอีกด้วย. คำว่า จักบริโศก อธิบายว่า เราบูชาท่านแล้ว ส่วนที่เหลือ
ของสุธาโภชน์จักมี เราจักบริโศกส่วนที่เหลือนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ในกาลนั้น นางหิริเทพธิดาผู้ไม่ข้องเกี่ยวกับ
สัตว์ผู้ลามกในกาลทุกเมื่อนั้น เป็นผู้อันดาบสชื่อ
โกถียะ ผู้มีความรุ่งเรืองยอมให้เข้าไปสู่อาศรมอันนำ
รื่นรมย์ มีน้ำและผลไม้สมบุรณ์อันท่านผู้ประเสริฐ
บูชาแล้ว ณ ที่ใกล้อาศรมสถานนั้นมากไปด้วยหมู่รุกขะ
ชาตินานาชนิด อันผลิดอกออกผล มีทั้งมะม่วง
มะหาด ขนุน ทองกวาว มะรุม อีกทั้งต้นโลท และ
บัวบก การะเกต จันทน์กะพ้อ และหมากหอมแก่ ล้วน
กำลังออกดอกบานสะพรั่ง. ในที่นั้นมากไปด้วยต้นไม้
ชนิดใหญ่ ๆ คือต้นรัง ต้นกุ่ม ต้นหว้า ต้นโพธิ์ ต้น

ไทร อีกรั้ทั้งมะขาง ราชพฤกษ์ แคลฝอย ไม้่างทราย
ไม้จัก และลำเจียก ต่างก็มีกิ่งอันห้อยย้อยลงมา กำลัง
ส่งกลิ่นหอมฟุ้งนำยวนใจนัก ถั่วแระ อ้อยแฉม ถั่วป่า
ตะโก ข้าวฟ่าง ลูกเดือย ถั่วขาวเล็ก กลั้วยมีเมล็ด
กลั้วยไม่มีเมล็ด ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ราชดัด และ
ข้าวสารอันเกิดเอง ก็มีอยู่ในอาศรมนั้นมากมาย ก็
เบื้องหน้าด้านทิศอุดรแห่งอาศรมสถานนั้น มีสระ
โบกขรณีอันงามราบรื่น มีพื้นทำขึ้นลงเรียบเสมอกันมี
น้ำใสจัดสนิทไม่มีกลิ่นเหม็น อนึ่ง ในสระโบกขรณีนั้น
มีปลาต่างชนิด คือ ปลาอุก ปลากระทิงเหว ปลา
กราย กุ้ง ปลาตะเพียน ปลาฉลาด ปลาเกว ว้าย
เกลื่อนกลาดไปในสระโบกขรณีที่มีขอบคัน พากัน
แหวกว่ายอย่างสบายทั้งเหยือกก็มาก และที่ใกล้เคียง
สระโบกขรณีนั้น มีนกต่างชนิด คือหงส์ นกกระเรียน
นกยูง นกจากพราด นกออก กระเหว่าลาย นกยูง
ทอง นกพริกและนกโพระดกมากมาย ล้วนมีขนปีก
อันงดงาม พากันจับอยู่อย่างสบาย ทั้งอาหารก็มีมาก
ในที่ใกล้เคียงสระโบกขรณีนั้น มีป่าขนาดใหญ่และหมู่เนื้อ
ต่าง ๆ มากมาย คือราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมู เสือ
ปลา เสือดาว แรดและโคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง
เนื้อทราย หมูป่า ระมัด หมูบ้าน กวางทอง แมว
กระต่าย วัจกระทิง เป็นอันมากล้วนงามวิจิตรหลาก

หลาย พื้นดินและหินเขาดารดาชงามวิจิตรไปด้วยดอก
ไม้ ทั้งฝูงนกก็ส่งเสียงร้องกึกก้อง เป็นที่อาศัยของหมู่
ปักษี.

ในกาลาเหล่านั้น มีอรรธาธิบายว่า คำว่า ผู้มีความรุ่งเรือง คือ
เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอานุภาพ. คำว่า ให้เข้าไปสู่อาศรม คือ เชิญให้
เข้าไปยังอาศรมบท. ย อักษรเป็นพยัญชนะสนธิ. คำว่า มีน้ำ คือ สมบูรณ์
ด้วยน้ำในที่นั้น ๆ ผลไม้ คือ สมบูรณ์ด้วยผลไม้มากมาย. คำว่า พระอริยะ
บูชาแล้ว คือ พระอริยะทั้งหลาย ผู้มีปกติได้มาน ผู้เว้นแล้วจากโทษคือ
นิเวศน์ บูชาแล้วคือสรรเสริญแล้ว. คำว่า หมู่รุกขชาติ หมายถึงหมู่ไม้ที่
กำลังผลิดอกออกผล. คำว่า มะรุม ก็คือต้นมะรุม. คำว่า อีกทั้งต้นโลห
และบัวบก คือ ต้นโลหด้วย ต้นบัวบกด้วย. คำว่า การะเกต และจันทน์-
กะพ้อ คือ ต้นไม้ที่มีชื่ออย่างนั้นทีเดียว. คำว่า กุ่ม ก็คือต้นกุ่มนั้นแล.
คำว่า ราชพฤกษ์ คือ ต้นราชพฤกษ์ (ต้นคูณ). คำว่า ไม้จิกและลำเจียก
ได้แก่ ต้นจิกและลำเจียก ๕ ชนิด. คำว่า ถั่วแระ หมายถึงอปรัณชาติ
ชนิดหนึ่ง. คำว่า อ้อยแวม ได้แก่ ต้นอ้อย. คำว่า ถั่วป่า ก็คือถั่วราชมาษ
กล้วยมีเมล็ดเรียกว่า โมจะ คำว่า ข้าวสาลี คือ ข้าวสาลีต่าง ๆ ชนิด ซึ่ง
อาศัยขาดสระเกิดแล้วมีประการต่าง ๆ. คำว่า ข้าวเปลือก ได้แก่ ข้าวเปลือก
ต่างชนิด. คำว่า ราชดัด คือต้นราชดัด (ต้นสมอ). คำว่า ข้าวสาร หมายถึง
รวงข้าวสารอันเกิดขึ้นเอง ไม่มีรำและแกลบ. คำว่า อาศรมสถานนั้น
อธิบายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ในส่วนแห่งทิศอุดรของอาศรมนั้น. คำว่า
สระโบกขรณี หมายถึงสระโบกขรณีที่เกิดขึ้นเอง ดารดาชงไปด้วยดอกบัว
๕ ชนิด. คำว่า ราบรื่น คือ เว้นจากของโสโครกมีตีปลา และสาหร่ายเป็นต้น.

คำว่า มีท่าเรียบ คือ มีท่าเรียบเสมอกัน มีพื้นที่มิได้ขาด. คำว่า ไม่มี
กลิ่นเหม็น คือ ประกอบด้วยน้ำ มีกลิ่นอันไม่น่ารังเกียจคือมีกลิ่นหอม.
คำว่า นั้น หมายถึงในสระโบกขรณินั้น. คำว่า สบาย คือไม่มีภัย. คำว่า
ปลาอุก นี้เป็นชื่อของปลาจำพวกนั้น. คำว่า กระเหว่าลาย หมายถึง
จำพวกนกकुเหว่า. คำว่า งดงาม คือมีขนปีกอันงดงาม. คำว่า นกยูงทอง
ได้แก่ นกยูงที่มีหงอนตั้งขึ้น. อีกอย่างหนึ่ง แม่นกเหล่าอื่นที่มีหงอนงอกขึ้น
บนหัว ก็เรียกว่า สิชิมชะเหมือนกัน. คำว่า มีปานชาติ คือเหล่าสัตว์ที่มี
ชีวิตทั้งหลายพากันมา. คำว่า แรต หมายถึงพวกแรตต่าง ๆ. คำว่า โคลาน
ได้แก่ พวกโคลานทั้งหลาย. คำว่า ระมัด หมายถึงสัตว์ที่มีหูเหมือนโค.
คำว่า วัจระทิง หมายถึงเนื้อที่มีเขาแหลม. คำว่า พันดินและหินเขา
อธิบายว่า หลังแผ่นหินมีพื้นเรียบเสมอพื้นดิน ดารดาษด้วยดอกไม้อันงาม
วิจิตร. คำว่า ทั้งฝูงนกก็ส่งเสียงร้องกึกก้อง อธิบายว่า ภาคพื้นและ
ภูเขาในที่นั้นมีรูปเห็นปานนี้ อันฝูงนกทั้งหลายร้องกึกก้องไปทั่วแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงพรรณนาอาศรมของโกสิยดาบสอย่าง
นี้แล้ว บัดนี้ พระองค์หวังจะทรงแสดงอาการ ที่นางหิริเข้าไปในอาศรมนั้น
เป็นต้น จึงตรัสว่า

นางหิริเทพธิดานั้นมีผิวพรรณงาม ทัดดอกไม้
เขียว เดินเข้าไปยังอาศรมประหนึ่งมหาเมฆ ขณะ
เมื่อฟ้าแลบสว่าง ฉะนั้น โกสิยดาบสได้พูดคำนี้
กะนางหิริเทพธิดา ผู้ผูกข้องผมเรียบร้อยดีแล้วด้วย
หญ้าคาอันสะอาด มีกลิ่นหอม มีแก้วน้ำตั้งไว้ที่ประตู
บรรณศาลา ใช้ลาดด้วยหนังเสื่อชินะ เพื่อนางหิริ
นั้นว่า ดูก่อนนางงาม เชิญท่านนั่งบนอาสนะนี้ตาม

สบายเถิด ในกาลนั้น เมื่อนางนั่งเก้าอี้แล้ว โกสิยดาบสมหามุนี ผู้ทรงชฎาอันรุ่งเรืองได้รับนำสุทธาโภชนามาพร้อมกันน้ำ ด้วยใบบัวใหม่เอง เพื่อให้เพียงพอตามความประสงค์ นางหิริเทพธิดานั้น เป็นผู้หัวใจเบิกบาน รับสุทธาโภชนานั้นด้วยมือทั้งสองแล้ว จึงกล่าวกะโกสิยฤๅษีผู้ทรงชฎาว่า ข้าแต่ มุนีผู้ประเสริฐ เอาเถิด ข้าพเจ้าเป็นผู้ได้ชัยชนะที่ พระผู้เป็นเจ้าบูชาแล้ว จะพึงไปสู่ไตรทิพยสถานในบัดนี้ นางหิริเทพธิดานั้น เป็นผู้มัวเมาแล้วด้วยความ เมาในผิวพรรณ เป็นผู้อันโกสิยดาบส ผู้มีความรุ่งเรือง กล่าวอนุมติแล้ว กลับไป ณ สำนักของท้าวสหัตสนัยน์ ทูลว่า ข้าแต่ท้าววสวะ สุทธาโภชนานี้โกสิยดาบส ให้แล้ว ขอพระบิดาจงประโยคทานความขำนะให้แก่ หม่อมฉันเถิด แม่ท้าวสักกะ ก็ได้ทรงบูชานางหิรินั้น ในกาลนั้น เทวดาทั้งหลายพร้อมด้วยพระอินทร์ ได้พากันบูชานางสุรกายัญญ์ผู้สูงสุด นางหิริเทพธิดานั้น ท้าวสักกะให้นั่งบนเก้าอี้ทองคำอันใหม่ ในกาลใด เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว ด้วยการ ประนมหัตถ์ในกาลนั้น.

ในกาลนั้นเมื่อรรธาธิบายว่า คำว่า มีผิวพรรณงาม คือมีผิวดี. คำว่า ทัดดอกไม้สีขาว ความว่า ห้อยดอกไม้สีขาว ลูบคลำกิ่งไม้ขาวนั้น ๆ. คำว่า ประหนึ่งมหาเมฆ อธิบายว่า นางหิริเทพธิดานั้น เป็นผู้อันโกสิยดาบสนั้น เชื่อเชิญแล้ว จึงเดินเข้าไปสู่อาศรมของท่าน ประหนึ่งสายฟ้าแลบในระหว่าง

มหาเมฆฉะนั้น. คำว่า นั้น คือ เพื่อนางหิริเทพธิดานั้น. คำว่า ผู้ผูกข้อมผม
เรียบร้อยดีแล้ว คือ ผู้มีศีรษะอันผูกไว้ดีแล้ว. คำว่า หล้าคา คือ สำเร็จ
ด้วยหล้าคา เจือด้วยหล้าไพรเป็นต้น. คำว่า มีกลิ่นหอม คือ มีกลิ่นหอม
เพราะเจือด้วยหล้าไพรและหล้าที่มีกลิ่นหอมอย่างอื่น. คำว่า ลาดด้วยหนัง
เสือ ได้แก่ ใช้หนังเสืออชันะปูไว้ข้างบน. คำว่า มีเก้าอี้หนึ่ง คือ ลาด
เก้าอี้เห็นปานนี้ ไว้ที่ประตูบรรณศาลา. คำว่า นั่งบนอาสนะนี้ตามสบาย
มีอธิบายว่า ท่านจงนั่งบนอาสนะนี้ตามความสุขสบายเถิด. คำว่า เพื่อจะให้
เพียงพอดตามความประสงค์ อธิบายว่า นางปรารถนาอยู่ซึ่งสุธาโกชน์พ้ออิม.
คำว่า ด้วยใบบัวใหม่ ได้แก่ ด้วยใบบัวอันสดที่นำมาจากสระโบกขรณีใน
ขณะนั้นเอง. คำว่า เอง คือด้วยมือของตนเอง. คำว่า พร้อมกับน้ำ คือ
ประกอบด้วยน้ำทักษิณา. คำว่า นำสุธาโกชน์มา คือ นำสุธาโกชน์มา
เฉพาะแล้ว. คำว่า รีบ คือรีบนำมาด้วยกำลังแห่งความโสมนัส. คำว่า เาเกิด
นี้เป็นนิบาตใช้ในข้อความอุปสรรค. คำว่า ผู้ได้ชัยชนะ คือเป็นผู้ถึง
แล้วซึ่งความชนะ. คำว่า อนุมัติแล้ว คือ อนุญาตแล้วว่า ท่านจงไปตาม
ความพอใจ ณ บัดนี้เถิด. คำว่า ทูล ความว่า นางหิรินั้นกลับไปยังไตรทศบุรี
แล้ว กล่าวในสำนักของท้าวสักกะว่า สุธาโกชน์นี้โกสิยดาบสให้แล้ว. คำว่า
นางสุรทัณญา หมายถึงนางเทพธิดา. คำว่า สูงสุด คือ ประเสริฐ. คำว่า
นางเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้วด้วยประนมหัตถ์ อธิบายว่า
เป็นผู้อันเทวดาทั้งหลายด้วย อันมนุษย์ทั้งหลายด้วย บูชาแล้ว ด้วยยกมือ
ประนม. คำว่า ในกาลนั้น อธิบายว่า นางเข้าไปยังเก้าอี้ กล่าวคือตั้งทองคำ
ใหม่ที่ท้าวสักกะประทานแล้ว เพื่อต้องการนั่งในกาลใด ในกาลนั้น ท้าวสักกะ
และเทวดาที่เหลือจึงพากันบูชานางผู้นั่งบนตั้งนั้น ด้วยดอกปาริฉัตตกะเป็นต้น.

ท้าวสักกะครั้งนั้นบุษานางอย่างนี้แล้ว จึงทรงดำริว่า เพราะเหตุอะไร
เล่าหนอ โกลิยดาบสจึงไม่ให้แก่นางเทพธิดาที่เหลือ ได้ให้สุชาโกชน์แก่
นางหิริผู้เดียว ท้าวเธอจึงส่งมาตลีเทพสารณีไปอีกครั้งหนึ่ง เพื่อต้องการจะรู้
เหตุนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท้าวสหัตถ์นั้นผู้เป็นจอมแห่งชาวไตรทศ ได้ตรัส
กะมาลีนันต์ต่อไปอีกว่า ท่านจงไปตามโกลิยดาบส
ตามคำของเราว่า ข้าแต่โกลิยดาบส เว้นนางอาสา
นางศรัทธา และนางสิริเสียว นางหิริผู้เดียวได้สุชาโกชน์
แล้ว เพราะเหตุอะไร.

ในกาลานั้นมีคำอธิบายว่า คำว่า ตรัส คือได้ตรัสไว้แล้ว. คำว่า ตาม
คำของเรา คือท่านจงกล่าวคำพูดของเราแก่โกลิยดาบส. คำว่า นางอาสา
นางศรัทธา และนางสิริเสียว ความว่า เว้นจากนางอาสา นางศรัทธาและนางสิริ
เสียว นางหิริผู้เดียวเท่านั้นได้สุชาโกชน์แล้ว เพราะเหตุอะไร.

มาตลีเทพสารณีนั้น รับคำของท้าวสักกะนั้นแล้ว จึงได้ขึ้นรถ
ไปพายนต์ไป.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

มีตลีขึ้นรถนั้น เลื่อนลอยไปตามสบายรุ่งเรือง
อยู่ เช่นกับด้วยเครื่องใช้สอย มิ่งอนรถสำเร็จ
ไปด้วยทองชมพูนุก มีสีแดงคล้ายทองวิเศษ มีเครื่อง
ลาดวิจิตรด้วยทองคำอันประดับแล้ว รูปทั้งหลายมีอยู่
มากมายในรถนั้น คือ รูปพระจันทร์ ช้าง โค ม้า

กนิกร เสือโคร่ง เสือเหลือง เนื้อทราย ล้วนสำเร็จ
ด้วยทองคำ นกทั้งหลายในรณนั้น ทำด้วยรัตนะต่างๆ
ดุจกระดกโกลดเต็มอยู่ หม่อมฤคในรณนั้น จัดไว้ตามฝูง
ล้วนสำเร็จด้วยแก้วไพฑูรย์ พวกเทพบุตรได้เทียม
พระยาม้าอัสวราช ซึ่งมีสีดังทองคำในรณนั้น กล้าย
ช้างหนุ่มมีกำลัง ประมาณพันตัว อันประดับแล้ว
มีเครื่องประดับทับทรวง อันทำด้วยขี้ทองคำ ทั้ง
ห้อยเครื่องประดับหู ไปโดยเสียงปกติไม่ขัดข้อง
มาตลีขึ้นสู่ยานอันประเสริฐนั้น บันลือแล้วตลอด
ทิศทั้งสิบเหล่านี้ ให้ท้องฟ้าภูเขาและต้นไม้ใหญ่อัน
เป็นเจ้าแห่งไพร พร้อมทั้งสาครตลอดทั้งเมทนีดลให้
สนั่นหวั่นไหวทั่วไป.

มาตลีนั้นเข้าไปยังอาศรมโดยเร็วพลันอย่างนี้
กระทำผ้าทิพย์ปาวารเวียงป่าข้างหนึ่ง กระทำอัญชลี
แล้ว กล่าวกะโกถียดาบสผู้เป็นพราหมณ์ประเสริฐ
กว่าหมู่เทวดา ผู้เป็นพหูสูตผู้เจริญ ผู้มีวัตรอันฝึกหัด
ดีแล้วว่า ข้าแต่โกถียดาบส ท่านจงฟังถ้อยคำ
ของพระอินทร์ ข้าพเจ้าเป็นบุตรท้าวปุรินททเทวราช
ตรัสถามท่านว่า ข้าแต่โกถียดาบส ยกเว้นนาง
อาสานางศรัทธา นางสิรีเสียว เพราะเหตุไร นางหิริจึง
ได้สุธาโภชน์แต่ผู้เดียว.

ในคณานั้นมีอรรธาธิบายว่า คำว่า เลื่อนลอยไปตามสบาย ความว่า
มาตลีขึ้นรถไฟชยนต์นั้นเลื่อนลอยไปตามสบาย. คำว่า ขึ้น คือ ขึ้นสู่รณนั้น

ได้แก่ ได้กระทำการตระเตรียมจะเหาะไป. คำว่า **เช่นกับด้วยเครื่องใช้สอย** คือ เช่นกับด้วยภัณฑะเครื่องอุปกรณทั้งหลาย. คำว่า **รุ่งเรือง** อธิบายว่า รุ่งเรืองแล้วเหมือนเครื่องอุปกรณ อันมีสีเสมอด้วยเปลวไฟของมาตลีนันรุ่งเรืองอยู่ฉะนั้น. คำว่า **แล้วไปด้วยทองคำชมพูท** อธิบายว่า มีงอนรถสำเร็จไปด้วยทองคำมีสีแดง กล่าวคือทองคำชมพูท. คำว่า **มีเครื่องลาดอันวิจิตรด้วยทองคำ** คือประกอบแล้วด้วยเครื่องลาดอันเป็นมงคล อันวิจิตรด้วยรัตนะ ๗ ประการ สำเร็จด้วยทอง. คำว่า **รูปพระจันทร์** อธิบายว่า รูปพระจันทร์อันสำเร็จไปด้วยทองคำมีอยู่ในรถนั้น. คำว่า **ข้าง** คือ รูปข้างอันสำเร็จด้วยทองคำ สำเร็จด้วยเงินและสำเร็จด้วยแก้วมณี แม้ในคำว่า **โค** เป็นต้น ก็มีนัยเหมือนกันทีเดียว. คำว่า **นกทั้งหลายในรถนั้นดูจระโศดโศดเต็มอยู่** อธิบายว่า แม้ฝูงนกอันสำเร็จด้วยรัตนะต่าง ๆ กำลังจระโศดโศดเต็มอยู่ในรถนั้นตามลำดับทีเดียว. คำว่า **จัดไว้ตามฝูง** อธิบายว่า ประกอบแล้วกับฝูงของตน ๆ แสดงไว้แล้ว. คำว่า **พระยาม้าอัสวราชมีติดทองคำ** ได้แก่พระยาม้าอัสวราชมโนมัยมีสีทอง. คำว่า **คล้ายช้างหนุ่มมีกำลัง** คือเช่นกับช้างรุ่นหนุ่มอันถึงพร้อมด้วยกำลัง. คำว่า **มีเครื่องประดับทับทรวงอันกระทำด้วยข่ายทองคำ** คือประกอบด้วยเครื่องอลังการทับทรวงอันแล้วด้วยข่ายทองคำ. คำว่า **ห้อยเครื่องประดับหู** ได้แก่ประกอบด้วยเครื่องประดับหู กล่าวคือพวงระย้า. คำว่า **ไปโดยเสียงปกติ** คือมีการวิ่งไปเป็นปกติ ด้วยอาการสักว่าเสียงเท่านั้น ปราศจากการประหารด้วยปฏัก. คำว่า **ไม่ขัดข้อง** อธิบายว่า พวกเทพบุตรเทียมพระยาม้าอัสวราชเห็นปานนี้ จึงไม่มีความขัดข้องวิ่งไปเร็วในรถนั้น. คำว่า **บันลือ** มีอธิบายว่า มาตลีได้กระทำการบันลือเป็นอันเดียวกันด้วยเสียงแห่งยาน. คำว่า **เจ้าแห่งไพร** อธิบายว่า เป็นเจ้าแห่งป่า และชฎป่า. คำว่า **ให้**

สนั่นหวั่นไหว คือให้สะท้อนสะท้อนทั่วไป บัณฑิตพึงทราบความหวั่นไหว ด้วยความหวั่นไหวแห่งวิมาน อันตั้งอยู่ในอากาศในรถนั้น. คำว่า **กระทำ** **ผ้าทิพย์ปาวารเจวียงป่าข้างหนึ่ง** อธิบายว่า มีผ้าทิพย์ปาวารกระทำเจวียง ป่าไว้ข้างหนึ่ง. คำว่า **ผู้เจริญ** คือเจริญด้วยคุณ. คำว่า **มีวัตรอันฝึกหัด** ดีแล้ว คือประกอบด้วยวัตร ได้แก่มารยาทอันฝึกหัดไว้ดีแล้ว. คำว่า **กล่าว** ความว่า มาตลีหยุดรถนั้นในอากาศแล้ว จึงลงไปกล่าวอย่างนี้. คำว่า **ผู้เป็นพราหมณ์ประเสริฐกว่าหมู่เทวดา** อธิบายว่า ผู้เป็นพราหมณ์ ประเสริฐแก่เทวดาทั้งหลาย.

โกสียดาบสสดับคำของมาตลีนั้นแล้ว จึงได้กล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาตลีเทพสารถิ นางสิริเทพธิดากล่าวตอบ

ข้าพเจ้าว่า แน่ ส่วนนางศรัทธากล่าวตอบข้าพเจ้าว่า

ไม่เที่ยง แต่นางอาสาเราสมมติว่า เป็นผู้กล่าวให้

คลาดเคลื่อนจากความจริง ส่วนนางหิริเป็นผู้ตั้งอยู่

ในคุณอันประเสริฐ.

ในกาลานั้น มีคำอธิบายว่า นางสิริตอบกะเราว่าแน่ เพราะคบชนที่ถึงพร้อมแล้ว ด้วยศิลปศาสตร์เป็นต้นบ้าง ชนที่ไร้จากคุณเช่นนั้นบ้าง ส่วนนางศรัทธาตอบกะเราว่า ไม่เที่ยง เพราะบุคคลละวัตุนั้น ๆ แล้ว จึงไปบังเกิดขึ้นในที่อื่น เพราะอาการที่มีแล้วกลับไม่มี ฝ่ายนางอาสาพูดตอบกะเราว่า พวกชนผู้มีความต้องการด้วยทรัพย์ แล่นเรือไปยังมหาสมุทร พอขาดทุนหมดแล้วจึงกลับ เพราะฉะนั้น จึงเชื่อว่าเป็นผู้พูดให้ผิด ส่วนนางหิริเป็นผู้ตั้งอยู่ในคุณอันบริสุทธิ์ และในคุณอันประเสริฐ กล่าวคือเป็นผู้มีหิริและโอตตปปะเป็นปกติ.

เมื่อโกสียดาบสจะพรรณนาคุณของนางหิรินั้นในบัดนี้ จึงกล่าว
คาถาว่า

นางกุมารีกีดี หญิงที่สกุลรักษาแล้วก็ดี หญิงแก่
ที่ไม่มีสามีก็ดี หญิงมีสามีก็ดี เหล่านี้ได้รับรู้ฉันทราคะที่
เกิดขึ้นแรงกล้าในบุรุษทั้งหลายแล้ว ห้ามกันจิตของตน
เสียได้ด้วยความละอายใจ เปรียบเหมือนนักรบเหล่าใด
ที่ต้องสละชีวิตในสนามรบ อันกำลังต่อสู้ด้วยลูกศรและ
หอก เมื่อพวกนักรบแพ้แล้วในระหว่างผู้ที่ล้มไปอยู่
และหนีไป ย่อมกลับมาด้วยความละอายใจ พวกนัก
ที่แพ้สงครามเหล่านั้น เป็นผู้มีใจละอาย ย่อมมารับ
นายอีกฉะนั้น. นางหิรินี้เป็นผู้มีปกติห้ามชนเสียจาก
บาป เหมือนท่านบเป็นสถานที่กั้นกระแสน้ำเชี่ยวไว้
ได้ ฉะนั้น ดูก่อนเทพสารถิ เพราะฉะนั้น ท่านจง
ทูลตามคำที่เรากล่าวแล้วนั้นแต่พระอินทร์ว่า นางหิริ
นั้น อันท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้วในโลกทั้งปวง ฉะนั้น.

ในคาถาเหล่านั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า หญิงแก่ หมายถึง
หญิงหม้าย. คำว่า หญิงมีสามี หมายถึงหญิงรุ่นสาวที่มีสามี. คำว่า
ของตน อธิบายว่า หญิงเหล่านั้นแม่ทั้งหมด รู้สึกรู้สีกมีความกำหนดด้วย
สามารถแห่งความพอใจของ คนบังเกิดขึ้นแล้วในบุรุษอื่น ย่อมห้ามกันจิต
ของคนเสียได้ คือไม่กระทำการอันลามก เพราะความละอายว่า กรรมนี้ไม่
สมควรแก่เรา. คำว่า ล้มไปอยู่และหนีไป อธิบายว่า ในระหว่างแห่งผู้
ที่ล้มไปอยู่ด้วย ผู้หนีไปอยู่ด้วย. คำว่า สละชีวิต อธิบายว่า นักรบเหล่าใด
ยอมเป็นผู้มีใจละอาย ยอมสละชีวิตของตนแล้วกลับมาด้วยความละอาย ก็แล
ครั้งกลับมาแล้วอย่างนี้ นักรบเหล่านั้น จึงเป็นผู้มีใจละอาย ย่อมรับนายของ

คนอีก. คือแก้ไขนายให้พ้นจากเงื้อมมือของศัตรูแล้วรับเอาไป. คำว่า ห้าม
ชนเสียจากบาป อธิบายว่า นางหิรินั้นเป็นผู้มีปกติห้ามชนเสียจากกรรมอัน
ลามก อีกอย่างหนึ่ง พระบาลีเป็น ปาปโต ชนํ นิวาริถิ ดังนี้ก็มี. คำว่า
นั้น หมายถึงนางหิรินั้น. คำว่า อันท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้ว อธิบายว่า
อันท่านผู้ประเสริฐทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นบูชาแล้ว. คำว่า ท่านจง
ทูลตามคำที่เรากล่าวแล้วนั้นแต่พระอินทร์ อธิบายว่า เพราะเหตุที่นาง
หิริมีคุณมาก มีเพศที่ท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ท่านจง
ไปบอกแก่พระอินทร์ว่า นางหิรินั้นมีเพศอันสูงสุดอย่างนี้.

มาตลีสดับคำนั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่โกสีย์ะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ท้าว-
มหาพรหม ท้าวมหินทรเทวราชหรือท้าวปชาบดี ใคร
เล่าจะเข้าใจความเห็นข้อนี้ของท่าน นางหิรินี้ เป็น
ธิดาของท้าวมหินทรเทวราช ย่อมได้สมมติว่าเป็นผู้
ประเสริฐที่สุดแม่ในหมู่เทวดาทั้งหลาย.

ในกาลนั้น มีคำอธิบายว่า คำว่า ความเห็น. ได้แก่ ใครเล่าจะ
เข้าใจความเห็นว่าเป็น ชื่นชื่อนั้น นางหิรินี้เป็นผู้มีคุณมาก อันท่านผู้ประเสริฐบูชา
แล้ว. คำว่า เข้าใจ คือให้เข้าไปในน้ำใจ. คำว่า สมมติว่าประเสริฐที่
สุด อธิบายว่า นางหิรินั้น นับจำเดิมแต่ได้สุธาโภชนในสำนักของท่านแล้ว
ก็ได้เสนาสนะทองคำในสำนักของพระอินทร์อีก เป็นผู้เทพดาทั้งปวงบูชาอยู่
ย่อมได้รับสมมติว่าเป็นผู้สูงสุด.

เมื่อมาตลีกำลังกล่าวอยู่อย่างนี้ทีเดียว ธรรมคือความเสื่อมได้บัง
เกิดขึ้นแล้ว แก่โกสีย์ดาบสในขณะนั้นนั่นเอง ลำดับนั้น มาตลีจึงกล่าวว่า

ข้าแต่โกสิยะ ท่านปลงอายุสังขารเสียได้แล้ว แม้ธรรมคือการเคลื่อนก็ถึงพร้อมแก่ท่านแล้ว ท่านจะประโยชน์อะไรด้วยมนุษย์โลก เราจะไปยังเทวโลกด้วยกันเถิด ดังนี้ เป็นผู้ปรารถนาจะนำโกสิยะดาบสนั้นไปในเทวโลกนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

เชษฐเถิด ท่านจงมา จงขึ้นรถคันนี้อันเป็นของ
ข้าพเจ้าไปสู่อิทรทิพย์ ในกาลบัดนี้เถิด ข้าแต่ท่านผู้
มีโคตรเสมอด้วยพระอินทร์ ทั้งพระอินทร์ก็ทรงหวัง
ท่านอยู่ ท่านจงถึงความเป็นสหายกับพระอินทร์ในวัน
ที่เดียว.

ในกาลนั้น มีอธิบายว่า คำว่า เป็นของข้าพเจ้า คือเป็นสิ่งที่น่า
รักน่าพอใจ. คำว่า ผู้มีโคตรเสมอด้วยพระอินทร์ อธิบายว่า ผู้มีโคตร
เสมอกับพระอินทร์ในภพก่อน. คำว่า หวัง ได้แก่ ทั้งพระอินทร์ ก็ทรง
ปรารถนาหวังให้ท่านมาอยู่.

เมื่อมาตลีนั้นกำลังพูดอยู่กับ โกสิยะดาบสด้วยประการฉะนี้ทีเดียว
โกสิยะดาบสก็จืดจากอรรถภาพนั้น บังเกิดเป็นอุปปาติกเทพบุตรขึ้นยืนอยู่บน
ทิพยรถ ลำดับนั้น มาตลีจึงนำท่านไปยังสำนักของท้าวสักกะ ท้าวสักกะ
พอเห็นท่าน ก็มีพระทัยยินดี ได้ประทานนางหิริเทวี ซึ่งเป็นธิดาของ
พระองค์ให้เป็นอัครมเหสีของท่านแล้ว โกสิยะเทพบุตรนั้น ได้มีอิสริยยศมาก
มายหาประมาณมิได้.

พระศาสดาทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ขึ้นชื่อว่ากรรมของ
สัตว์ผู้มีคุณไม่ทราม ย่อมหมดจดได้อย่างนี้ แล้วจึงตรัสพระคาถาสุทท้ายว่า

สัตว์ทั้งหลาย ผู้ไม่กระทำความอันเป็นบาป ย่อม
หมดจดได้ด้วยอาการอย่างนี้ อนึ่ง ผลของกรรมที่บุคคล
ประพฤติดีแล้ว ย่อมไม่เสื่อมสูญไป สัตว์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง ได้เห็นสุธารโภชนแล้ว สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด
ทีเดียว ถึงความเป็นสหายกับพระอินทร์แล้ว.

ในกาลนั้น มีคำอธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ได้กระทำความอันลามก
ย่อมบริสุทธิ์อย่างนี้ สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้เห็นสุธาโภชนที่-
โกสิยดาบสให้แก่นางหิริเทพธิดาในประเทศหิมวันต์นั้น ในกาลนั้น สัตว์
เหล่านั้น แม้ทั้งหมดอนุโนทนาทานนั้นแล้ว กระทำจิตให้เลื่อมใสในทานนั้น
แล้ว ถึงความเป็นสหายของพระอินทร์.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงเมื่อก่อน ตถาคตก็ได้ทรมานภิกษุ
ผู้ไม่ยินดียังแล้วในการให้ทาน ผู้มีความตระหนี่อันกระด้างนี้แล้วเหมือนกัน
แล้วทรงประมวลชาดกว่า นางเทพธิดาชื่อว่า หิริในกาลนั้นได้เป็นนางอุบล-
วรรณมา โกสิยดาบสได้เป็นภิกษุเจ้าของทาน ปัญจสิขเทพบุตรเป็น
อนุรุทธะ มาตลีเทพธิดาเป็นอาณนที สุริยเทพบุตรเป็นกัสสป จันท
เทพบุตรเป็นโมคคัลลานะ นารทดาบสได้เป็นสารีบุตร ส่วนท้าว-
สักกเทวราชได้เป็นเรตถาคคเอง ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสุธาโภชนชาดก

๔. ภูณาลชาดก

ว่าด้วยนาคูเหว่า

[๒๕๖] เล่ากันมาอย่างนี้ ได้ยินมาอย่างนี้ คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ที่ภูเขาคิมพานต์ อันทรงไว้ซึ่งแผ่นดินที่มีโอสถทุกชนิด ดาดายไปด้วยดอกไม้และของหอมมากมายหลายพันธุ์ เป็นที่สัญจรไปมาแห่งช้าง โค กระบือ กวางทอง จามรี เนื้อฟาน แรด ระมัด ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาไน เสือดาว นาก ชะมด เสือปลา กระจ่างและวัวกระทิง เป็นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่ช้างใหญ่ ช้างตระกูลอันประเสริฐ เกือบกล่นอยู่ทั่วปริมณฑลอันราบเรียบ มีต่าง ลิง อีเห็น ละมั่ง เนื้อสมัน เนื้อฟาน ม้าและลา กิณนร ชัณฑ์และรากษสอยู่อาศัย ดาดายไปด้วยหมู่ม้าไม้บัวไม้ถ้วน ทรงไว้ซึ่งดอกตูมและก้าน มีดอกบานตลอดปลาย มีนกเขา นกโพระโคคนกหัสติลิงค์ นกยูง นกพิราบ นกพริก นกกระจาบ นกยาง นกแขกเต้า และนกการเวกส่งเสียงร้องกึกก้องไพเราะ เป็นประเทศที่ประดับไปด้วยแร่ธาตุหลายร้อยชนิด เป็นต้นว่าอัญชัน มโนศิลา หรดาล มหาหิงค์ ทอง เงิน และทองคำ เป็นไพรสมณฑอันน่ารื่นรมย์เห็นปานนี้ มีนาคูเหว่าชื่อภูณาละ มีตัว ปีก และขนงดงามยิ่งนัก อาศัยอยู่ และนาคูเหว่าชื่อภูณาละนั้น มีนางนาคูเหว่าเป็นนางบำเรอ ประมาณ ๓,๕๐๐ ตัว นางนาคูเหว่าสองตัวเอาปากคาบท่อนไม้ให้นาคูเหว่าชื่อภูณาละนั้นจับตรงกลางแล้วพาบินไป ด้วยความประสงค์ว่า นาคูเหว่าภูณาละนั้น อย่าได้มีความเหน็ดเหนื่อยในหนทางไกลเลย นางนาคูเหว่า ๕๐๐ ตัว บินไปเบื้องคำ ด้วยความประสงค์ว่า ถ้านาคูเหว่า

นี้จะตกจากคอน พวกเราจะเอาปีกรับไว้ นางนาคคูเหว่าอีก ๕๐๐ ตัว บินไปข้างบนด้วยความประสงค์ว่า แดดอย่าได้ส่องถูกนกกุณณะเลย นางนาคคูเหว่า บินไปโดยข้างทั้งสองข้างละ ๕๐๐ ตัว ด้วยความประสงค์ว่า ความหนาว ความร้อน หนุ้า ละออง ลม หรือน้ำค้าง อย่าได้ถูกนกกุณณะนี้เลย นางนาคคูเหว่าอีก ๕๐๐ ตัว บินไปข้างหน้าด้วยความประสงค์ว่า คนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนเกี่ยวหนุ้า คนหาฟืน หรือคนทำกรงงานในป่าอย่าได้ขว้างปานกกุณณะนั้นด้วยท่อนไม้ กระเบื้อง ก้อนหิน ก้อนดิน กระบอง ศาสตรา หรือก้อนกรวดเลย นกกุณณะนี้อย่าได้กระทบด้วยกอไม้ เกรื่อเถา ต้นไม้ กิ่งไม้ เสา หิน หรือพวกนกที่มีกำลังกว่าเลย นางนาคคูเหว่าอีก ๕๐๐ ตัว บินไปข้างหลังเจรจาด้วยถ้อยคำอันเกลียดเกลตา อ่อนหวาน ไพเราะจับใจ ด้วยความประสงค์ว่า นกกุณณะนี้ อย่าได้เจียบเหงาอยู่บนคอนนี้เลย นางนาคคูเหว่าอีก ๕๐๐ ตัว บินไปยังทิศานุทิศ นำผลไม้นานาชนิดจากต้นไม้ต่าง ๆ มาให้ด้วยความประสงค์ว่า นกกุณณะนี้อย่าได้ลำบากเพราะความหิวเลย ได้ยินว่า นางนาคคูเหว่าเหล่านั้นพานกกุณณะนั้นจากป่านี้ไปสู่ป่าโน้น จากสวนนี้ไปสู่สวนโน้น จากทำนํานี้ไปสู่ทำนํานโน้น จากยอดเขานี้ไปสู่ยอดเขาโน้น จากสวนมะม่วงนี้ไปสู่สวนมะม่วงโน้น จากสวนชมพูนี้ไปสู่สวนชมพูโน้น จากสวนขนุนลำมะลอนี้ไปสู่สวนขนุนลำมะลอโน้น จากสวนมะพร้าวนี้ไปสู่สวนมะพร้าวโน้นโดยรวดเร็ว เพื่อต้องการให้รำเรง ยินดี นกกุณณะอันนางนาคคูเหว่าเหล่านั้นบำเรออยู่ทุก ๆ วันอย่างนี้ ยังรุกรานอย่างนี้ว่า อีถ้อยฉิบหาย อีถ้อยละลาย อีนางโจร อีนางนักเลง อีเผอเรือ อีใจง่าย อีไม่ระจกคุณคน อีไปตามใจเหมือนลม.

[๒๕๗] คุณก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ณ ค้านทิสบุรพาแห่งขุนเขา หิมพานต์ มีแม่น้ำอันไหลมาแต่ซอกเขาอันละเอียดสุขุม มีสีเขียว ณ ภูเขา หิมพานต์อันเป็นประเทศที่น่ารื่นเริงบันเทิงใจด้วยกลิ่นหอม อันเกิดเดี่ยวนั้น จากดอกอุบล ดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกบัวชม ดอกบัวผัน ดอกจงกลนี และดอกบัวเผื่อน เป็นป่าที่ขีบมากไปด้วยไม้ต่าง ๆ ชนิด คือไม้โกฏุดำ ไม้จิก ไม้เกด ไม้ย่างทราย ไม้ฮ้อยช้าง ต้นบุจนาค ต้นพิกุล ต้นหมากหอม ต้นประยงค์ ต้นขมิ้น ต้นสาละ ต้นสน ต้นจำปา ต้นอโศก ต้นกาคะทิง ต้นหงอนไก่ ต้นราชคุด ต้นโลดทะนง และต้นจันทน์ เป็นราวป่าที่ส้างไปด้วยต้นกฤษณาตำ ต้นปทุม ต้นประยงค์ ต้นเทพทาโรและต้นกล้วย ทรงไว้ซึ่งต้นรูกฟ้า ต้นมวกเหล็ก ต้นปฐุ ต้นซาก ต้นกรรณิการ์ ต้นชบา ต้นว่านหางช้าง ต้นทองกลาง ต้นทองกวาว ต้นกัฒเค้า ต้นมะลิป่า ต้นแก้ว ต้นซึกและต้นขานางอันงามยิ่งนัก และมีไม้ดอกสำหรับร้อยเป็นพวงมาลัย ดาดายไปด้วยดอกมะลิ ว่านเปราะหอม ต้นคนทา ต้นกำยาน ต้นแฝกหอม ต้นกระเบาและไม้ก้อ เป็นประเทศอันประดับไปด้วยลดาวัลย์ ดาดายยิ่งนัก มีหมู่หงส์ นกนางนวล นกกาน้ำและนกเป็ดน้ำ ส่งเสียงร้องกึกก้อง เป็นที่สถิตอยู่แห่งหมู่ฤาษีสัทธีวิทายาธสมณะและคาบส เป็นประเทศที่ท่องเที่ยวไปแห่งหมู่มนุษย์ เทพยดา ยักษ์ รากษส ทานพ คนธรรพ์ กิณนรและ พญานาค เป็นไพรสมณท์ที่น่ารื่นรมย์เห็นปานนี้ มีนาคคูเหว่าขาวชื่อ ปุณณมุขะ มีถ้อยคำอันไพเราะยิ่งนัก มีนัยน์ตาแดงดั่งนัยน์ตาคนเมาสอดส่ายไปมา อาศัยอยู่ ได้ยินว่า พญานกปุณณมุขะนี้ มีนางนาคคูเหว่าดำเธอ ๓๕๐ ตัว เล่ากันมาว่า นางนาคคูเหว่า ๒ ตัว เอาปากคาบท่อนไม้ให้พญานกปุณณมุขะนั้น

จับตรงกลางพาบินไป ด้วยความประสงค์ว่า พญานกปुณณมุขะนั้นอย่าได้มีความเหน็ดเหนื่อยในหนทางไกลเลย นางนกคุเหว่า ๕๐ ตัว บินไปเบื้องต่ำ ด้วยความประสงค์ว่า ถ้าพญานกปุณณมุขะนี้จักพลาดจากคอน พวกเราจักเอาปีกทั้งสองรับไว้ นางนกคุเหว่าอีก ๕๐ ตัว บินขึ้นไปข้างบนด้วยความประสงค์ว่า แสงแดดอย่าได้แผดเผาอกคุเหว่าชาวชื่อปุณณมุขะนั้นเลย นางนกคุเหว่าบินไปโดยข้างทั้งสองข้างละ ๕๐ ตัว ด้วยความประสงค์ว่า ความหนาว ความร้อน หลุ่า ฐลึหรือน้ำค้าง อย่าได้ตกต้องนกคุเหว่าชาวชื่อปุณณมุขะนั้นเลย นางนกคุเหว่าอีก ๕๐ ตัว บินขึ้นไปข้างหน้าด้วยความประสงค์ว่า คนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนเกี่ยวหญ้า คนหาฟืน หรือคนทำงานในป่า อย่าได้ขว้างปานกคุเหว่าชาวชื่อปุณณมุขะนั้นด้วยท่อนไม้ กระเบื้อง ก้อนหิน ก้อนดิน ไม้ค้อน ศาสตรา หรือก้อนกรวดเลย และนกคุเหว่าชาวชื่อปุณณมุขะนี้ อย่าได้กระทบกับกอไม้ เถาวัลย์ ต้นไม้ กิ่งไม้ เสา หิน หรือกับนก ที่มีกำลังมากกว่าเลย นางนกคุเหว่าอีก ๕๐ ตัว บินไปข้างหลังเจรจาด้วยวาจา อันเกลี้ยงเกลา อ่อนหวาน ไพเราะจับใจ ด้วยความประสงค์ว่า นกคุเหว่าชาวชื่อปุณณมุขะนี้อย่าเจ็บเหงาบนคอนเลย นางนกคุเหว่าอีก ๕๐ ตัว บินไปยังทิศานุทิศ นำเอาผลไม้ นานาชนิดจากต้นไม้ต่าง ๆ มาให้ด้วยความประสงค์ว่า นกคุเหว่าชาวชื่อปุณณมุขะนี้ อย่าได้ลำบากเพราะความหิวเลย ได้ยินว่า นางนกคุเหว่าเหล่านั้น พานกคุเหว่าชาวชื่อปุณณมุขะนั้น จากป่านี้ไปสู่ป่าโน้น จากสวนนี้ไปสู่สวนโน้น จากทำนน้ำนี้ไปสู่ทำน้ำโน้น จากยอดเขานี้ไปสู่ยอดเขาโน้น จากสวนมะม่วงนี้ไปสู่สวนมะม่วงโน้น จากสวนชมพูนี้ไปสู่สวนชมพูโน้น จากสวนขนุนสำมะลอนี้ไปสู่สวนขนุนสำมะลอนั้น จากสวนมะพร้าวนี้ไปสู่สวนมะพร้าวโน้น โดยรวดเร็ว เพื่อต้องการให้รำเริง ได้ยินว่า นกคุเหว่า

ชาวชื่อปุลณมุขะ อันนางนकुเหว่าเหล่านั้นบำเรออยู่ทุกวัน ๆ ย่อมสรรเสริญ
อย่างนี้ว่า ดีละ ๆ นื่องหญิงทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายบำรุงบำเรอสามีอย่างนี้
สมควรแก่เธอทั้งหลายผู้เป็นกุลธิดา.

[๒๕๘] ได้ยินว่า ในกาลต่อมา นकुเหว่าชาวชื่อปุลณมุขะได้เข้าไป
ไปหาพญานกกุณณะถึงที่อยู่ พวกนางนकुเหว่าบริจาริกาของพญานกกุณณะ
ได้เห็นพญานกปุลณมุขะนั้นกำลังบินมาแต่ไกล จึงพากันเข้าไปหา แล้วพูด
กะพญานกปุลณมุขะนั้นว่า คุณก่อนสหายปุลณมุขะ พญานกกุณณะนี้เป็น
นกหยาบช้า มีวาจาหยาบคายเหลือเกิน แม้ไหน พวกเราจะพึงได้ว่าจาอัน
น่ารักเพราะอาศัยท่านบ้าง พญานกปุลณมุขะจึงตอบว่า บางทีจะได้กระมัง
นื่องหญิงทั้งหลาย แล้วเข้าไปหาพญานกกุณณะกล่าวสัมนิพนธ์ถกกับ
พญานกกุณณะแล้ว สถิตอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพญานก
ปุลณมุขะได้กล่าวกะพญานกกุณณะว่า คุณก่อนสหายกุณณะ เพราะเหตุไร
ท่านจึงปฏิบัติผิดต่อนางนกทั้งหลายที่มีชาติเสมอกัน เป็นลูกของผู้มีสกุล ซึ่ง
ปฏิบัติดีต่อท่านเล่า คุณก่อนสหายกุณณะ นางนกทั้งหลายถึงเขาจะพูดไม่ถูกใจ
เราก็ควรจะพูดให้ถูกใจ จะป่วยกล่าวไปไยถึงนางนกที่พูดถูกใจเล่า เมื่อพญา
นกปุลณมุขะกล่าวอย่างนี้แล้ว พญานกกุณณะได้รุกรานพญานกปุลณมุขะ
อย่างนี้ว่า แนะสหายลามกชั่วถ้อย เจ้าฉิบหาย เจ้าละลาย ใครจะเป็น
ผู้ฉลาดด้วยการชนะเมียยิ่งไปกว่าเจ้า ก็แหละพญานกปุลณมุขะถูกรุกรานอย่าง
นี้แล้ว ก็กลับไปเสียจากที่นั่น.

[๒๕๙] ได้ยินว่า สมัยต่อมา โดยกาลล่วงไปไม่นานนัก อาพาธ
อันแรงกล้าเกิดขึ้นแก่พญานกปุลณมุขะ คือ ลงเป็นโลหิต เกิดเวทนากล้าแข็ง

จวนจะตาย ครั้งนั้น พวกนางนकुเหว่า ที่เป็นบริจาริกาของพญานกปुณณมุขะ เกิดความปริวิตกว่า พญานกปुณณมุขะนี้ อาพาธหนักนักแล ไฉนจะพึงหายจาก อาพาธนี้หนอ นางนकुเหว่าเหล่านั้น ละทิ้งพญานกปुณณมุขะไว้แต่ตัวเดียว ไม่มีเพื่อนสอ พากันเข้าไปหาพญานกกุณาละ พญานกกุณาละได้เห็นนางนकुเหว่าเหล่านั้นพากันมาแต่ไกล ครั้นแล้วได้กล่าวกะนางนकुเหว่านั้นว่า พวกอีถ้อย ผัวของเจ้าไปไหนเสียเล่า นางนकुเหว่าเหล่านั้นจึงตอบว่า ท่านสหายกุณาละ พญานกปुณณมุขะอาพาธหนักนักแล ไฉนจะพึงหายจากอาพาธหนักนั้น เมื่อนางนकुเหว่าเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว พญานกกุณาละได้รู้กรณนางนकुเหว่าเหล่านั้นอย่างนี้ว่า อีถ้อยฉิบหาย อีถ้อยละลาย อีนางโจร อีนางนักเลง อีเผอเรอ อีใจง่าย อีไม่รู้จักคุณคน อีไปตามใจเหมือนลม ครั้นกล่าวรุกรานแล้ว ได้เข้าไปหาพญานกปुณณมุขะ แล้วร้องเรียกว่า เฮียสหายปुณณมุขะ พญานกปुณณมุขะขานรับว่า อ้าสหายกุณาละ ได้ยินว่า พญานกกุณาละเข้าไป ประคบประหม่อมพญานกปुณณมุขะด้วยปีกและจะงอยปาก พอให้ลุกขึ้นได้แล้ว ให้ค้ำยาด่าง ๆ อาพาธของพญานกปुณณมุขะก็สงบระงับ.

[๓๐๐] ได้ยินว่า พญานกกุณาละได้กล่าวกะพญานกปुณณมุขะที่หายจากไข้ยังไม่มานานักว่า คุณก่อนสหายปุณณมุขะ เราเห็นมาแล้ว นางกัณหาสองพ่อ นางมีผิว ๕ คน ยังมีจิตปฏิพัทธ์ในบุรุษคนที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ยเหมือนศพศิรชะขาด.

และในเรื่องนี้มีคำเป็นยาถาอีกส่วนหนึ่งว่า

ครั้งนั้น นางคนหนึ่งล่วงละเมิดสามี ๕ คนคือ

พระเจ้าอชชุนะ พระเจ้านกุลละ พระเจ้าภิมเสน พระ-

เจ้าอุชชีล และพระเจ้าสหเทพ แล้วได้กระทำลามก
กับบุรุษเปลี้ยแคะ.

คู่ก่อนสหાયปุลณมุขะ เราเห็นมาแล้ว นางสมณิชื่อปัญจตปาวิ อยู่ในท่ามกลางป่าช้า อดอาหาร ๔ วันจึงบริโภคครั้งหนึ่ง ได้กระทำความอันลามกกับนักเลงสุรา คู่ก่อนสหાયปุลณมุขะ เราเห็นมาแล้ว นางเทวีนามว่า กากวดี อยู่ในท่ามกลางสมุทร เป็นภรรยาของพญาครุฑชื่อว่าท้าวเวนไตย ได้กระทำความอันลามกกับกุมเวรผู้เจนนอบในการพ้อน คู่ก่อนสหાયปุลณมุขะ เราเห็นมาแล้ว นางขนงามนามว่า กรุงคเทวี รักใคร่ได้เสียดกับเอפקกุมาร ได้กระทำความอันลามกกับชนันเตวาสิผู้เป็นคนใช้ของฉัพภกุมาร เป็นความจริง เราได้รู้มาอย่างนี้แล พระมารดาของพระเจ้าพรหมทัต ทรงทอดทิ้งพระเจ้าโกศลราช ได้ทรงกระทำความอันลามกกับพราหมณ์ชื่อปัญจาลจันฑะ

หญิง ๕ คนนี้ก็ดี หญิงอื่นก็ดี ได้กระทำมาแล้ว
ซึ่งกรรมอันลามก เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่วิสาสะ
ไม่สรรเสริญหญิงทั้งหลาย มหาปฐพีอันทรงไว้ซึ่ง
สรรพสัตว์ ยินดีเสมอกัน เป็นที่รับรองสิ่งดีและ
สิ่งชั่ว ทนทานได้หมด ไม่ดิ้นรน ไม่หวั่นไหว ฉันท
หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน นรชนจึงไม่ควรวิสาสะกับ
หญิงเหล่านี้ ราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์ดุร้าย กินเนื้อและ
เลือดเป็นอาหาร มีอาวุธ ๕ อย่าง เป็นสัตว์หยาบช้า
ยินดีในการเบียดเบียนสัตว์อื่น ข่มขู่สัตว์ทั้งหลายกิน

จันได หญิงทั้งหลายก็จันนั้น นรชนจึงไม่ควรวิสาสะ
กับหญิงเหล่านั้น.

ดูก่อนปุลณมุขะ ได้ยินว่า หญิงทั้งหลายไม่ใช่เพศยา ไม่ใช่นางงาม
ไม่ใช่หญิงสัตถุจร ชื่อทั้ง ๓ นี้ ไม่ใช่ชื่อโดยกำเนิด หญิงเหล่านี้คือ เพศยา
นางงาม หญิงสัตถุจร เป็นชื่อผู้มา หญิงทั้งหลายมุ่งมวยผมเหมือนพวก
โจรประทุษร้ายให้เป็นพิษเหมือนสุราเจือยาพิษ พุดโอ้อวดเหมือนคนขายของ
ตลบตะแลง พลิกแพลงเหมือนเขาเนื้อ สองลิ้นเหมือนงู ปกปิดเหมือนหลุมคู
ที่ปิดด้วยกระดาน ให้เต็มได้ยากเหมือนไฟ ให้ยินดีได้ยากเหมือนรากษส นำไป
โดยส่วนเดียวเหมือนพญายม กินทุกอย่างเหมือนไฟ พัดพาไปทุกอย่างเหมือน
แม่น้ำ ประพฤติตามปรารถนาเหมือนลม ไม่ทำอะไรให้วิเศษเหมือนเขาเมรุมาศ
ผลิตผลเป็นนิตย์เหมือนต้นไม้มีพิษ.

และในเรื่องนี้มีคำกล่าวเป็นคาถาไว้อีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงทั้งหลายมุ่งมวยผมเหมือนโจร ประทุษร้าย
เหมือนสุราเจือยาพิษ พุดโอ้อวดเหมือนคนขายของ
ตะแลงพลิกแพลงเหมือนเขาเนื้อ สองลิ้นเหมือน
งู ปกปิดเหมือนหลุมคูที่ปิดด้วยกระดาน ให้เต็ม
ได้ยากเหมือนไฟ ให้ยินดีได้ยากเหมือนรากษส นำไป
ส่วนเดียวเหมือนพญายม กินทุกอย่างเหมือนไฟ พัด
พาไปทุกอย่างเหมือนแม่น้ำ ประพฤติตามปรารถนา
เหมือนลม ไม่ทำอะไรให้วิเศษเหมือนเขาเมรุมาศ

ผลิตผลเป็นนิตยเหมือนต้นไม้มิพิช หลึงทั้งหลายเป็น
ผู้กำรณะไว้ในมือจนนับไม่ถ้วน ทำโภคสมบัติใน
เรือนให้พินาศ.

[๓๐๑] คู่ก่อนปุลณมุขะ ทรัพย์ ๔ อย่างนี้ คือ โคผู้ โคนม ยาน
ภรรยา ไม่ควรให้อยู่ในสกุลอื่น บัณฑิตไม่พึงรักษาทรัพย์ ๔ อย่างนี้ให้อยู่
ปราศจากเรือน.

คนฉลาดย่อมไม่ฝากทรัพย์ ๔ อย่างนี้ คือ โคผู้ ๑
โคนม ๑ ยานพาหนะ ๑ ภรรยา ๑ ไว้ในตระกูลญาติ
เพราะว่าคนที่ไม่มียานพาหนะ ย่อมใช้รถที่ฝากไว้
ย่อมมาโคผู้เสีย เพราะใช้ลากเข็นเกินกำลัง ย่อมมา
ถูกละเพราะรีดนม ภรรยาย่อมประทุษร้ายในตระกูล
ญาติ.

[๓๐๒] คู่ก่อนสหยาปุลณมุขะ สิ่งของ ๖ อย่างนี้ เมื่อกิจธุระเกิดขึ้น
ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ คือ

ธนูไม่มีสาย ๑ ภรรยาอยู่ในตระกูลญาติ ๑
เรือที่ฝั่งโน้น ๑ ยานพาหนะที่เพลาหัก ๑ มิตรอยู่ไกล
๑ สหายลามก ๑ สิ่งของทั้ง ๖ นี้ เมื่อกิจธุระเกิดขึ้น
ใช้ประโยชน์ไม่ได้.

[๓๐๓] คู่ก่อนสหยาปุลณมุขะ หลึงย่อมดูหมิ่นสามีเพราะเหตุ ๘
ประการ คือ เพราะสามีเป็นคนจน ๑ เพราะสามีเจ็บกระเสาะกระแสะ ๑
เพราะสามีเป็นคนแก่ ๑ เพราะสามีเป็นนักเลงสุรา ๑ เพราะสามีเป็นคนโง่ ๑

เพราะสามีเป็นคนมัวเมา ๑ เพราะคล้อยตามในกิจทุกอย่าง ๑ เพราะไม่ก่อให้เกิดทรัพย์ทุกอย่างเกิดขึ้น ๑ คู่ก่อนสหายนุณณมุขะ ได้ยินว่า หญิงยอมคูหมิ่นสามีด้วยเหตุ ๘ ประการนี้.

และในเรื่องนี้มีถ้อยคำเป็นคาถาอีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงยอมคูหมิ่นสามีด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ
ความจน ๑ เจ็บกระเสาะกระแสะ ๑ เป็นคนแก่ ๑
เป็นนักเลงสุรา ๑ เป็นคนโง่ ๑ เป็นคนมัวเมา ๑
คล้อยตามในกิจทุกอย่าง ไม่ก่อสิ่งปรารถนาทุกอย่าง
ให้เกิดขึ้น ๑.

[๓๐๔] คู่ก่อนสหายนุณณมุขะ หญิงยอมนำความประทุษร้ายมาให้สามี ด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ หญิงเป็นคนมักไปป่า ๑ มักไปสวน ๑ มักไปทำน้ำ ๑ มักไปหาตระกูลญาติ ๑ มักไปหาตระกูลอื่น ๑ มักชอบใช้กระจกและชอบประดับด้วยผ้า ๑ มักดื่มน้ำเมา ๑ มักเยี่ยมมองหน้าต่าง ๑ มักยื่นแอบประตุ ๑ คู่ก่อนสหายนุณณมุขะ ได้ยินว่า หญิงยอมนำความประทุษร้ายมาให้สามีเพราะเหตุ ๘ ประการนี้แล.

และในเรื่องนี้มีถ้อยคำกล่าวเป็นคาถาไว้อีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงยอมนำความประทุษร้ายมาให้สามีด้วยเหตุ
๘ ประการนี้ คือ มักไปป่า ๑ มักไปสวน ๑ มักไป
ทำน้ำ ๑ มักไปหาตระกูลญาติ ๑ มักไปหาตระกูลอื่น ๑
มักชอบใช้กระจกและชอบประดับด้วยผ้า ๑ มักดื่ม
น้ำเมา ๑ มักเยี่ยมมองหน้าต่าง ๑ มักยื่นแอบประตุ ๑.

[๓๐๕] คุก่อนสหายนุณณมุขะ หนิงยอมช่วยวนชายด้วยเหตุ ๔๐ ประการ คือ ตัดกาย ก้มตัว กรีดกราย ทำอาย แกะเล็บ เอาเท้าเหยียบกัน เอาไม้ขีดแผ่นดิน ทำกระโดดเอง ให้เด็กกระโดด เล่นเอง ให้เด็กเล่น จุมพิตเด็ก ให้เด็กจุมพิต กินเอง ให้เด็กกิน ให้ของแก่เด็ก ของของจากเด็ก ทำตามที่เด็กกระทำ พุดเสียงสูง พุดเสียงต่ำ พุดเปิดเผย พุดกระซิบ ทำซิกซ์ด้วยการฟ้อน การขับ การประโคม ร้องให้ กรีดกราย ด้วยการแต่งกาย ทำปิ้ง ชักเอว สายผ้าที่ปิดของลับ เลิกขา ปิดขาให้เห็นนม ให้เห็นรักแร้ ให้เห็นท้องน้อย หลับตา เลิกคิ้ว เม้มปาก แลบลิ้น ขยายผ้า กลับนุ่งผ้า สยายผม มุ่นผม คุก่อนสหายนุณณมุขะ ได้ยินว่า หนิงยอมช่วยวนชายด้วยเหตุ ๔๐ ประการนี้แล.

[๓๐๖] คุก่อนสหายนุณณมุขะ พึงทราบเถิดว่า หนิงเป็นคนประทุษร้ายสามีด้วยเหตุ ๒๕ ประการ คือ ย่อมพรรณนาการไปแรมคืนของสามี ย่อมไม่ระลึกถึงสามีที่ไปแรมคืน ย่อมไม่ยินดีกะสามีที่มาแล้ว ย่อมกล่าวโทษสามี ไม่กล่าวคุณแห่งสามี ย่อมประพุดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมไม่ประพุดสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมการทำกิจที่ไม่สมควรแก่สามี ย่อมไม่กระทำกิจที่สมควรแก่สามี ย่อมคลุมหัวนอน นอนเบือนหน้าไปทางอื่น ย่อมนอนพลิกกลับไปมา ย่อมทำวุ่นวายนอนถอนหายใจยาว ย่อมทำระทมทุกข์ ย่อมไปอุจจาระปัสสาวะบ่อย ๆ ย่อมประพุดตรงกันข้าม ได้ยินเสียงชายอื่นยอมเงี้ยวหูฟัง ย่อมล้างผลาญทรัพย์สมบัติ ย่อมทอดสนิทชิดชอบกับชายผู้คู้้นเคย ย่อมออกนอกบ้านเสมอ ประพุดติฝิดจากความดี ย่อมประพุดินอกใจไม่เคารพในสามี มีใจประทุษร้าย ย่อมยืนอยู่ที่ประตูเนื่อง ๆ ย่อมทำ

ให้เห็นรักเรื้อ นม ย่อมไปเฟ่งคูทิศต่าง ๆ คู่ก่อนสหายปณณมุขะ พึงทราบ
เถิดว่า หญิงเป็นคนประทุษร้ายสามีด้วยเหตุ ๒๕ ประการนี้แล.

และในเรื่องนี้มีคำกล่าวเป็นคาถาอีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงย่อมพรรณนาการไปแรมทางไกลของสามี
ย่อมไม่เสรำโศกถึงการไปของสามี ครั้นเห็นสามีกลับ
มาก็ไม่แสดงความยินดี ย่อมไม่กล่าวคุณแห่งสามีใน
กาลไหน ๆ อาการเหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้
ประทุษร้าย หญิงผู้ไม่ตำรวม ย่อมประพุดสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมทำประโยชน์ของสามีไม่
เสื่อม ย่อมกระทำการที่ไม่สมควรแก่สามี ย่อมคลุม
ห้วนนอน นอนเบื้อนหน้าไปทางอื่น อาการเหล่านี้เป็น
ลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงย่อมนอนพลิก
กลับไปมา ย่อมทำวุ่นวาย นอนถอนหายใจยาว ย่อม
ทำระทมทุกข์ ย่อมไปอุจจารปัสสาวะบ่อย ๆ อาการ
เหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงย่อม
ประพุดติตรงกันข้าม ไม่กระทำการที่สมควรแก่สามี
ย่อมเจียหูฟังเมื่อชายอื่นพูด ล้างผลาญโรคสมบัติ
กระทำความสนิทสนมชมชอบกับชายอื่น อาหารเหล่านี้
นี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงย่อมทำ
ทรัพย์สมบัติที่สามีได้มาด้วยความลำบาก หามาได้โดย
ฝืดเคือง เก็บสะสมไว้ได้ด้วยความยากแค้นให้พินาศ
อนึ่ง ย่อมกระทำความสนิทสนมชมชอบกับชายที่

คู้้นเคยกัน อาการเหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้
ประทุษร้าย หญิงออกนอกบ้านเสมอ ประพฤติผิด
จากความดี มีใจคิดประทุษร้ายในสามมืออยู่เป็นนิตย์
เป็นผู้ประพฤตินอกใจ ปราศจากความเคารพ อาการ
เหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย หญิงยอม
ยินยอมที่ใกล้ประตูห้อง ๆ แสดงนมบ้าง รักแร้บ้าง
ให้เห็น มีจิตวอกแวกเฟื่องฟูต่าง ๆ อาการเหล่านี้
เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย แม่น้ำทั้งปวงมีทาง
คดเคี้ยว และป่าทั้งปวงรกเรียวด้วยต้นไม้ ฉันทิด
หญิงทั้งปวงเมื่อได้ช่อง (ที่ลับ) ฟังกระทำการอัน
ลามก ฉันทิด ถ้าว่าฟังได้โอกาส ที่ลับ หรือฟังได้
ช่องเช่นนั้น หญิงทั้งปวงฟังกระทำการอันลามก
เป็นแน่ ไม้ได้ชายที่สมบูรณ์อื่น ก็ยอมทำกับคนเปลี้ย
ในพวกนารีที่หลายใจ เป็นผู้กระทำความชั่ววอนแก่
ชายทั้งหลาย ไม้มีใครข่มขู่ได้ ถ้านารีเหล่าใดแม้จะ
ทำให้พอใจโดยประการทั้งปวง ก็ไม่ควรวางใจในนารี
เหล่านั้น เพราะว่า นารีเหล่านั้นเสมอด้วยทำน้ำ.

[๓๐๓] บัณฑิตได้เห็นเรื่องอย่างไร ของพระเจ้า
กนิทรและพระนางกนิริเทวี แล้วพึงรู้เถิดว่า หญิง
ทั้งปวงยอมไม่ยินดีในเรือนของตน พระนางกนิริเทวี
ทรงเห็นบุรุษอื่นแม้จะเป็นคนง่อยเปลี้ย ยังละทิ้ง
พระราชสวามีเช่นพระเจ้ากนิทร ไปทำการอันลามก
กับบุรุษเปลี้ยนั้นได้.

[๓๐๘] พระเจ้าพกะและพระเจ้าพาวรีย์ ทรง
หมกมุ่นอยู่ในกามเกินส่วน พระมเหสียังประพฤติ
อนาจารกับคนใช้ใกล้ชิด ซ้ำตกอยู่ในอำนาจ ฟังมี
หรือที่หญิงจะไม่ประพฤติล่วงชายอื่น นอกจากคนนั้น.

[๓๐๙] พระนางปิงคิยานีพระมเหสีที่รักของ
พระเจ้าพรหมทัตผู้เป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง ได้ประพฤติ
อนาจารกับคนเลี้ยงม้าผู้ใกล้ชิด และเป็นไปในอำนาจ
พระนางปิงคิยานีผู้ใคร่กามนั้น ไม่ได้ประสบความสำเร็จ
ทั้งสองราย.

[๓๑๐] บุรุษผู้ไม่ถูกฝึกลึง ไม่ควรเชื่อหญิง
ทั้งหลายผู้หยาบช้า ใจเบา ออกตัญญู ประทุษร้ายมิตร
หญิงเหล่านั้นไม่รู้จักสิ่งที่กระทำแล้ว สิ่งที่ควรกระทำ
ไม่รู้จักมารดาบิดาหรือพี่น้อง ไม่มีลอะอาย ล่วงเสีย
ซึ่งธรรม ย่อมเป็นไปตามอำนาจจิตของตน เมื่อมี
อันตราย และเมื่อกิจเกิดขึ้น ย่อมละทิ้งสามแม้จะอยู่
ด้วยกันมานาน เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่อนุเคราะห์
แม้เสมอกับชีวิต เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่วิสาสะกับ
หญิงทั้งหลาย จริ่งอยู่ จิตของหญิงเหมือนจิตของวานร
ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เหมือนเงาไม้ หัวใจของหญิงไหวไป
ไหวมา เหมือนล้อรถที่กำลังหมุน เมื่อใด หญิงทั้งหลาย
ผู้มุ่งหวัง เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรจะถือเอาได้ เมื่อนั้น
ก็ใช้วาจาอ่อนหวานชักนำบุรุษไปได้ เหมือนชาว

กัมโพชหลวงม้ด้วยสาหร่าย ฉะนั้น เมื่อใด หญิง
ทั้งหลายผู้มุ่งหวัง ไม่เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรถือเอา
ได้ เมื่อนั้น ย่อมละทิ้งบุรุษนั้นไปเหมือนคนข้ามฟาก
ถึงฝั่งโน้นแล้วละทิ้งแพไป ฉะนั้น หญิงทั้งหลาย
เปรียบด้วยเครื่องผูกมัด กินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ
มีมายากล้าแข็ง เหมือนแม่น้ำมีกระแสเชี่ยว ย่อมคบ
บุรุษได้ทั้งที่น่รักทั้งที่ไม่น่รัก เหมือนเรือจอดไม่
เลือกฝั่งนี้และฝั่งโน้น ฉะนั้น หญิงทั้งหลายไม่ใช่ของ
บุรุษคนเดียวหรือสองคน ย่อมรับรองทั่วไปเหมือน
ร้านตลาด ผู้ใดสำคัญมั่นหมายหญิงเหล่านั้นว่าของเรา
ก็เท่ากับดักลมด้วยตาข่าย แม่น้ำ หนทาง ร้านเหล้า
สภาและบ่อน้ำ ฉันทใด หญิงในโลกก็ฉันทนั้น เขตแดน
ของหญิงเหล่านั้น ไม่มี หญิงทั้งหลายเสมอด้วยไฟ
กินเปรียง เปรียงด้วยงูเห่า ย่อมเลือกคบแต่บุรุษที่มี
ทรัพย์ เหมือนโคเลือกกินหญ้าที่ดี ๆ ในภายนอก
ฉะนั้น ไฟกินเปรียง ๑ ช้างสาร ๑ งูเห่า ๑ พระราชา
ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ๑ หญิงทั้งปวง ๑ สิ่งทั้ง ๕ นี้
นรชนพึงคบด้วยความระวังเป็นนิตย์ เพราะสิ่งทั้ง ๕ นี้
มีความแน่นอนที่รู้ได้ยากแท้ หญิงที่งามเกินไป ๑
หญิงที่คนหมู่มากรักใคร่ ๑ หญิงที่เหมือนมือขวา ๑
หญิงที่เป็นภรรยาคนอื่น ๑ หญิงที่คบหาด้วยเพราะเหตุ
แห่งทรัพย์ ๑ หญิง จำพวกนี้ ไม่ควรคบ.

[๓๑๑] ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พญาเร้งชื่ออานนท์ รู้แจ้งซึ่งคาถา ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดของพญานกकुณณะแล้ว ได้ภายิตคาถาเหล่านี้ ในเวลานั้นว่า

ถ้าบุรุษจะพึงให้แผ่นดินอันเต็มด้วยทรัพย์นี้ แก่
หญิงที่ตนนับถือไซ้ หญิงนั้นได้โอกาส ก็จะพึงดู-
หมิ่นบุรุษนั้น เราจึงไม่ยอมตกอยู่ในอำนาจของพวก
หญิงเผอเรอ เมื่อมีอันตรายและเมื่อกิจธุระเกิดขึ้น
หญิงย่อมละทิ้งผิวห่มผู้หมั้นขยัน มีความประพฤติ
ไม่เหลาะแหละ เป็นที่รักเป็นที่พอใจ เพราะฉะนั้น
เราจึงไม่วิสาสะกับหญิงทั้งหลาย บุรุษไม่ควรวางใจว่า
หญิงคนนี้ปรารถนาเรา ไม่ควรวางใจว่า หญิงคนนี้
ร้องไห้กระซิกกระซี้เรา เพราะว่า หญิงทั้งหลาย
ยอมคบได้ทั้งบุรุษที่น่รักทั้งบุรุษที่ไม่น่รัก เหมือน
เรือจอดได้ทั้งฝั่งโน้นฝั่งนี้ฉะนั้น ไม่ควรวิสาสะกะ
ใบไม้ลาดที่เก่า ไม่ควรวิสาสะกะมิตรเก่าที่เป็นโจร
ไม่ควรวิสาสะกะพระราชว่าเป็นเพื่อนของเรา ไม่ควร
วิสาสะกะหญิงแม่จะมีลูก ๑๐ คนแล้ว ไม่ควรวิสาสะ
ในหญิงที่กระทำความยินดีให้ เป็นผู้ล่วงสติ ไม่ตำรวม
ถึงแม้ภรรยาจะพึงเป็นผู้มีความรักแน่นแฟ้น ก็ไม่ควร
วางใจ เพราะว่าหญิงทั้งหลายเสมอกับท่าน้ำ หญิง
ทั้งหลายพึงมาชายก็ได้ พึ่งตัวเองก็ได้ พึ่งใ้ให้ผู้อื่น

ตัดก็ได้ ฟังตัดคอแล้วดื่มเลือดกินก็ได้ อย่าฟังกระทำ
ความเสนาหาในหญิงผู้มีความรักใคร่อันเลวทราม ผู้ไม่
ตำรวม ผู้เปรียบเทียบด้วยทำน้ำ คำเท็จของหญิง
เหมือนคำจริง คำจริงของหญิงเหมือนคำเท็จ หญิง
ทั้งหลายยอมเลือกคบแต่ชายที่มีทรัพย์ ดังโคเลือกกิน
หญ้าที่ดี ๆ ในภายนอก หญิงทั้งหลายยอมประเล้า
ประโลมชายด้วยการเดิน การจ้องดู ยิ้มแย้ม นุ่งผ้า
หลุด ๆ ลู่ ๆ และพูดไพเราะ หญิงทั้งหลายเป็นโจร
หัวใจแข็ง ดุร้าย เป็นน้ำตากรวด ย่อมไม่รู้อะไร ๆ
ว่า เป็นเครื่องล่อลวงในมนุษย์ ธรรมดาหญิงในโลก
เป็นคนลามก ไม่มีเขตแดน กำหนดนักทุกเมื่อและ
คะนอง กินไม่เลือก เหมือนเปลวไฟไหม้เชื้อทุกอย่าง
บุรุษเชื่อว่าเป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็ไม่มี
เพราะหญิงทั้งหลาย ย่อมคบบุรุษได้ทั้งที่รักทั้งที่ไม่รัก
เหมือนเรือจอดได้ทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น บุรุษเชื่อว่าเป็น
ที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็ไม่มี หญิงยอมผูก
พันชายเพราะต้องการทรัพย์ เหมือนเถาวัลย์พันไม้
หญิงทั้งหลายยอมติดตามชายที่มีทรัพย์ ถึงจะเป็นคน
เลียงช้าง เลียงม้า เลียงโค คนจันทาล สัปหรือ
คนเทหยากเยื่อก็ช่าง หญิงทั้งหลาย ย่อมละทิ้งชายผู้
มีตระกูลแต่ไม่มีอะไร เหมือนซากศพ แต่ติดตาม
ชายเช่นนั้นได้เพราะเหตุแห่งทรัพย์.

[๓๑๒] ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พราหมณ์ผู้ประเสริฐชื่อนารทะรู้ชัด
ซึ่งคาถาทิ้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดของพญาเร้งอานนท์แล้ว ได้กล่าวคาถา
เหล่านั้นในเวลานั้นว่า

ดูก่อนพญานก ท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้ากล่าว
มหาสมุทร ๑ พราหมณ์ ๑ พระราชา ๑ หญิง ๑ สี่-
อย่างนี้ย่อไม่เต็ม แม่น้ำสายใดสายหนึ่งอาศัยแผ่นดิน
ไหลไปสู่มหาสมุทร แม่น้ำเหล่านั้นก็ยังมหาสมุทรให้
เต็มไม่ได้ เพราะฉะนั้น มหาสมุทรชื่อว่าไม่เต็ม เพราะ
ยังพร่อง ส่วนพราหมณ์เรียนเวทอันมีการบอกเป็นที่
ห้าได้แล้ว ยังปรารถนาการเรียนเวทอันไปอีก เพราะ
ฉะนั้น พราหมณ์จึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง
พระราชาทรงชนะแผ่นดินทั้งหมด อันบริบูรณ์ด้วย
รัตนหีบไม้ถ้วน พร้อมทั้งมหาสมุทรและภูเขา ครอบ-
ครองอยู่ ก็ยังปรารถนามหาสมุทรฝั่งโน้นอีก เพราะ
ฉะนั้น พระราชาจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง หญิง
คนหนึ่ง ๆ มีสามีคนละ ๘ คน สามีถ้วนเป็นคนแก่แล้ว
กล้า มีกำลังสามารถนำมาซึ่งกามรสทุกอย่าง หญิงยัง
กระทำความพอใจในชายคนที่ ๕ อีก เพราะฉะนั้น
หญิงจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง หญิงทุกคนกิน
ทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ พาไปได้ทุกอย่างเหมือนแม่-
น้ำ เหมือนกิ่งไม้มีหนาม ย่อมละลายไปเพราะเหตุ

แห่งทรัพย์ ชายใดพึงวางความรักทั้งหมดในหญิง
ชายนั้นเหมือนดักลมด้วยตาข่าย เหมือนตักน้ำใส่
มหาสมุทรด้วยมือข้างเดียว จะพึงได้ยินแต่เสียงมือ
ของตน ภาวะของหญิงที่เป็นโจร รู้มาก หากความจริง
ได้ยาก เป็นอาการที่ใคร ๆ รู้ได้ยาก เหมือนรอยทาง
ปลาในน้ำฉะนั้น หญิงไม่มีความพอ อ่อนโยน พุด
ไพเราะ ให้เต็มได้ยากเสมอแม่น้ำ ทำให้ลุ่มจม บุคคล
รู้ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล หญิงเป็นเหมือน
น้ำวน มีมายามาก ทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ทำให้
ลุ่มจม บุคคลรู้ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เมื่อ
หญิงคบบุรุษใด เพราะความพอใจ หรือเพราะเหตุแห่ง
ทรัพย์ ย่อมเผาบุรุษนั้นโดยพลัน เหมือนไฟป่าเผา
สถานที่เกิดของตนฉะนั้น.

[๓๑๓] ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พญานกกุณฑละ รู้แจ้งแล้วซึ่งเบื้องต้น
ท่ามกลางและที่สุดแห่งคาถาของนารทพราหมณ์ผู้ประเสริฐ จึงได้ภายิตคาถา
เหล่านั้นในเวลานั้นว่า

บัณฑิตพึงเจรจากับบุรุษผู้ถือดาบอย่างคมกล้า
พึงเจรจากับปีศาจผู้ดุร้าย แม้จะพึงเข้าไปนั่งใกล้งูพิษ
ร้าย แต่ไม่ควรเจรจากับหญิงตัวต่อตัว เพราะว่าหญิง
เป็นผู้ย่ำยีจิตของโลก ถืออาวุธ คือ การฟ้อนรำ
ขับร้องและการเจรจา ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้ไม่ตั้งสติ

ไว้เหมือนหมูรากลสที่เกาะเบียดเบียนพวกพ่อค้าฉะนั้น
หญิงไม่มีวินัย ไม่มีสังวร ยินดีในน้ำเมาและเนื้อสัตว์
ไม่สำรวม ผลาญทรัพย์ที่บุรุษหามาได้โดยยากให้ฉิบ-
หาย เหมือนปลาติมิงคละกลืนกินมังกรในทะเลฉะนั้น
หญิงมีกามคุณ ๕ อันนำยินดีเป็นทำเลหากิน เป็นคน
หยิ่ง จิตไม่เที่ยงตรง ไม่สำรวม ย่อมเข้าไปหาชาย
ผู้ประมาทเหมือนแม่น้ำทั้งหลาย อันไหลไปสู่มหา-
สมุทรฉะนั้น หญิงได้ชื่อว่ามาชายด้วยราคาและโทษ
เข้าไปหาชายคนใด เพราะความพอใจ เพราะความ
กำหนด หรือเพราะต้องการทรัพย์ ย่อมเผาชายเช่น
นั้นเสีย เช่นดังเปลวไฟ หญิงรู้ว่าชายมั่งคั่ง มีทรัพย์
มาก ย่อมเข้าไปหาชาย ยอมให้ทั้งทรัพย์และตนเอง
ยอมเกาะชายที่มีจิตอุกราคะยอมเหมือนเถายานทราย
เกาะไม้สาละในป่าฉะนั้น หญิงประดับร่างกายหน้าตา
ให้สวย เข้าไปหาชายด้วยความพอใจมีประการต่าง ๆ
ทำยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ ใช้นมรดยั้งร้อย เหมือนดังคน
เล่นกลและอสุรินทรราหู หญิงประดับประดาด้วยทอง
แก้วมณีและมุกดาถึงจะมีคนสักการะและรักษาไว้ใน
ตระกูลสามี ก็ยังประพฤตินอกใจสามี ดังหญิงที่อยู่
ในทรวงอก ประพฤตินอกใจทานพละนั้น จจริงอยู่
นรชนผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา แม้จะมีเดช มีมหาชน
สักการะบูชา ถ้าตกอยู่ในอำนาจของหญิงแล้ว ย่อม
ไม่รู้เรื่อง เหมือนพระจันทร์ถูกราหูจับฉะนั้น โจร

ผู้มีจิตโกรธ คิดประทุษร้าย พึงกระทำแก่ใจอื่นซึ่ง
เป็นข้าศึกที่มาประจัญหน้า ส่วนผู้ตกอยู่ในอำนาจของ
หญิง ไม่มีอุเบกขา ย่อมเข้าถึงความพินาศยิ่งกว่านั้นอีก
หญิงถึงจะถูกชายฉูดกระชากลากผมและหยิกข่วนด้วย
เล็บ ถูกคามทุบตีด้วยเท้า ด้วยมือและท่อนไม้ ก็กลับ
วิ่งเข้าหา เหมือนหมูแม่ลงวันที่ซากศพจะนั้น บุรุษ
ผู้มีจักขุคือปัญญา ปรารถนาความสุขแก่ตน พึงเว้น
หญิงเสียเหมือนกับบ่วงและข่ายที่ดักไว้ในสกุลในถนน
สายหนึ่ง ในราชธานี หรือในนิคม ผู้ใดสละเสียแล้ว
ซึ่งตะบะคุณอันเป็นกุศล ประพฤติจรตอันมิใช่ของ
พระอริยะ ผู้นั้นต้องกลับจากเทวโลกไปคลุกเคล้าอยู่
กับนรก เหมือนพ่อค้าซื้อหม้อแตกจะนั้น บุรุษผู้ตก
อยู่ในอำนาจของหญิง ย่อมถูกติเตียนทั้งในโลกนี้และ
โลกหน้า กรรมของตนกระทบแล้ว เป็นคนโง่เขลา
ย่อมไปพลั้ง ๆ พลาด ๆ โดยไม่แน่นอน เหมือนรถที่
เทียมด้วยลาออกถึงย่อมไปผิดทางจะนั้น ผู้ตกอยู่ในอำนาจ
ของหญิง ย่อมเข้าถึงนรกเป็นที่เผาตัดไว้ให้รุ่มร้อนและ
นรกอันมีป่าไม้จ้าว มีหนามแหลมดังหอกเหล็ก แล้ว
มาในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ย่อมไม่พ้นจากวิสัยเปรต
และอสุรกาย หญิงย่อมทำลายความเล่นหัว ความยินดี
ความเพลิดเพลินอันเป็นทิพย์ และจักรพรรดิสมบัติ
ในมนุษย์ของชายผู้ประมาทให้พินาศ และยังทำชาย

นั้นให้ถึงทุกทีอีกด้วย ชายเหล่านี้ไม่ต้องการหญิง
ประพฤติพรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นพึงได้การเล่นหัว
ความยินดีอันเป็นทิพย์จักรพรรดิสมบัติในมนุษย์ และ
นางเทพอัปสรอันอยู่ในวิมานทอง โดยไม่ยากเลย ชาย
เหล่านี้ไม่ต้องการหญิง ประพฤติพรหมจรรย์ ชาย
เหล่านั้นพึงได้คิดที่ก้าวล่วงเสียซึ่งกามธาตุ รูปธาตุ
สมภพ และคติที่เข้าถึงวิสัยความปราศจากราคะ โดย
ไม่ยากเลย ชายเหล่านี้ไม่ต้องการหญิง ประพฤติ
พรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นเป็นผู้ดับแล้ว สะอาด พึ่ง
ได้นิพพานอันเกษม อันก้าวล่วงเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง
ล่วงส่วนไม่หวั่นไหว ไม่มีอะไรปรุงแต่ง โดยไม่ยาก
เลย.

[๓๑๔] พญานกกุณณะในครั้งนั้นเป็นเรา พญา
นกดุเหว่าขาวเป็นพระอุทายี พญาแร้งเป็นพระอานนท์
นารถายีเป็นพระสารีบุตร บริษัททั้งหลายเป็นพุทธ-
บริษัทเซอทั้งหลายจงทรงจำกุณณชาดกไว้อย่างนี้แล.

จบกุณณชาดกที่ ๔

อรรถกถาอุณาสชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ ริมสระชื่อกุณาสะ ทรงพระปรารภ
ภิกษุ ๕๐๐ รูป ซึ่งถูกความเบียดเบียนอยากจะสีกบีบคั้นแล้ว จึงตรัสพระธรรม
เทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า เอวมกขายติ ดังนี้.

ลำดับเรื่องในอุณาสชาดกนั้นดังนี้

ดังได้สดับมาว่า ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์ กับเมืองโกถิยะทั้งสอง
เมืองนี้ มีแม่น้ำชื่อว่า โลหิณี สายเดียวเท่านั้นไหลผ่านลงมา ชนชาวสาภิยะ
และชนชาวโกถิยะจึงทำทำนบกั้นน้ำนั้นร่วมอันเดียวกันแล้วจึงตกกล้า. ครั้งหนึ่ง
ในต้นเดือน ๗ ข้าวกล้าเผลลง พวกกรรมกรของชนชาวนครทั้งสองนั้นจึง
ประชุมกัน บรรดากรรมกรทั้งสองเมืองนั้น พวกกรรมกรชาวเมืองโกถิยะ
กล่าวขึ้นก่อนว่า น้ำที่ปิดกั้นไว้นี้ ถ้าจะไขเข้านาทั้งสองฝ่าย ก็ไม่พอเลี้ยง
ต้นข้าวของพวกเราและพวกท่าน ก็ข้าวกล้าของพวกเราจักสำเร็จเพราะน้ำ
คราวเดียวเท่านั้น พวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกเราเถิด แม้พวกกรรมกรชาว
เมืองกบิลพัสดุ์ก็พูดขึ้นว่า เมื่อพวกท่านได้ข้าวกล้าเอาบรรจุไว้ในฉางจนเต็ม
แล้วตั้งปิงอยู่ พวกเราไม่อาจที่จะถือเอาหาปณะทองคำ เงิน นิล มณี
สัมฤทธิ์ แแบกกระเช้ากระสอบเป็นต้น เทียวไปขอซื้อตามประตูเรือนของท่านได้
แม้ข้าวกล้าของพวกเราก็จักสำเร็จได้เพราะน้ำคราวเดียวเท่านั้นเหมือนกัน ขอ
พวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกเราเถิด ทั้งสองฝ่ายต่างก็ขึ้นเสียงเถียงกันว่า พวกเรา
จักไม่ให้ แม้พวกเราก็จักไม่ยอมให้เหมือนกัน ดังนี้ ครั้นพูดกันมากขึ้น ๆ
อย่างนี้ กรรมกรคนหนึ่งก็ลุกขึ้น ตีเอาคนหนึ่งเข้า แม้คนที่ถูกตีนั้น ก็ตีคน
อื่น ๆ ต่อไป ต่างฝ่ายต่างตีกันอย่างนี้ ก็เกิดทะเลาะกระทบชาติแห่งราชตระกูล

พวกกรรมกรชาวโกลิยะกล่าวขึ้นก่อนว่า พวกมึงจงพาพวกเด็ก ๆ สากิยะซึ่งอยู่ในเมืองกบิลพัสดุ์ไปเถิด อ้ายพวกสังวาสกับน้องสาวของตัวเองเหมือนสัตว์เดียรัจฉาน มีหมาบ้านและหมาป่าเป็นต้น ถึงจะมีกำลังเป็นต้นว่า ช้าง ม้า โลง และอาวุธ ก็จักกระทำอะไรแก่พวกกูได้ แม้พวกกรรมกรชาวสากิยะก็กล่าวตอบว่า พวกมึงก็เหมือนกันจงพาเด็กที่เรื้อนไปเสียในบัดนี้ อ้ายพวกอนาถาหาที่ไปไม่ได้ เทียวอาศัยอยู่ในโพรงไม้กระเบาเหมือนสัตว์เดียรัจฉาน ถึงจะมีโยธาหาญเป็นต้นว่าช้าง ม้า โลงและอาวุธ ก็จักกระทำอะไรแก่พวกกูได้ ชนเหล่านั้นต่างฝ่ายต่างก็ไปร้องเรียนอำมาตย์ผู้เป็นเจ้าหน้าที่ในการนั้น พวกอำมาตย์จึงเสนอเรื่องราวแก่ราชตระกูลต่อไป ในลำดับนั้น พวกกษัตริย์สากิยะทั้งหลายจึงตรัสว่า พวกเราจะสำแดงริ้วแรงและกำลังของตนที่สังวาสกับน้องสาวให้ดู แล้วตระเตรียมการรบยกออกไป แม้กษัตริย์พวกโกลิยะก็ตรัสว่า พวกเราก็จะสำแดงให้เห็นริ้วแรงและกำลังของคนทีอาศัยอยู่ในต้นกระเบาแล้วตระเตรียมการรบยกออกไปเหมือนกัน.

เรื่องที่วิวาทกันนี้บางอาจารย์กล่าวว่า พวกทาสีของชาวสากิยะและชาวโกลิยะไปสู่แม่น้ำเพื่อตักน้ำ ต่างปลดเอาเทริดลงวางไว้ที่พื้นดินแล้ว นั่งพักผ่อนสนทนากันอยู่อย่างสบาย ทาสีคนหนึ่งหยิบเอาเทริดของตนหนึ่งไปด้วยเข้าใจว่าเป็นของตน อาศัยเทริดนั้นเป็นเหตุ จึงเกิดทะเลาะกันขึ้นว่า เทริดของกู เทริดของมึง ดังนี้ ครั้นแล้วชนชาวนครทั้งสอง เริ่มแต่ทำสงครามโดยลำดับ มาจนถึงเสวกนายบ้าน อำมาตย์อุปราชและพระราชาทันหมดต่างฝ่ายต่างก็เตรียมออกไปทำสงครามกัน แต่นัยก่อนจากนัยนี้มีมาในอรรถกถามากแห่งด้วยกัน และรูปเครื่องก็เหมาะสม เพราะฉะนั้น บัณฑิตจึงควรถือเอาเรื่องที่วิวาทกัน เพราะแย่งน้ำนั้นแล ก็กษัตริย์สากิยะและโกลิยะทั้งสองฝ่ายนั้น ครั้นเตรียมรบพร้อมแล้ว ก็ยกออกไปในเวลาเย็นด้วยประการฉะนี้แล.

ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ เมืองสาวัตถี

ทรงทอดพระเนตรดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่งทีเดียว ได้ทอดพระเนตรเห็นกษัตริย์ทั้งสองพระนครเหล่านี้ มีการตระเตรียมรบแล้วยกกองทัพออกไปอย่างนี้ เมื่อทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงทรงใคร่ครวญต่อไปว่า เมื่อเราไปห้ามการทะเลาะนี้ จักรงับหรือไม่หนอ ก็ทรงเห็นว่า เราไปในที่นั้นแล้ว จักแสดงชาดก ๓ เรื่อง เพื่อระงับการทะเลาะวิวาท การทะเลาะวิวาทที่จักรงับลงในขณะนั้น ครั้นแล้วเราจักแสดงชาดกอีก ๒ เรื่องเพื่อต้องการจะให้แสดงความสามัคคีนั้น แล้วจักแสดงอรรถกถาสุตระต่อไป กษัตริย์ผู้อยู่ในพระนครทั้งสอง เมื่อได้ฟังเทศนาของเราแล้ว ก็จักให้พระราชกุมารฝ่ายละ ๒๕๐ พระองค์ เราจักให้พระราชกุมารเหล่านี้บรรพชา สมาคมใหญ่จักมีด้วยประการฉะนี้ ครั้นตกลงพระเหตุภัยดังนี้แล้ว พอรุ่งเช้าก็ทรงกระทำการชำระพระสรีระ เสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ถึงเวลาเย็นก็เสด็จออกจากพระคันธกุฎี มิได้ตรัสบอกแก่ใคร ๆ เลย ทรงถือเอาบาตรแลจีวรด้วยพระองค์เอง ทรงคู่บัลลังก์ประทับนั่งในอากาศระหว่างเสนาทั้งสองฝ่าย ทรงเปล่งพระรัศมีออกจากพระเศศ ทำให้เกิดความมืดในเวลากลางวัน เพื่อให้เกิดความท้อใจแก่พวกนักรบเหล่านั้น ลำดับนั้น เมื่อพวกนักรบเหล่านั้นเกิดความท้อใจแล้ว พระองค์จึงทรงแสดงพระองค์ให้ปรากฏ ทรงเปล่งพระพุทธรัศมีมีพรรณ ๖ ประการ ฝ่ายเหล่ากษัตริย์สาภิยะชาวเมืองกบิลพัสดุ์ครั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงดำริว่า ญาติผู้ประเสริฐของพวกเราเสด็จมาแล้ว ชะรอยพระองค์คงจะได้ทรงทราบ ว่าพวกเรากระทำการทะเลาะวิวาทกัน จึงพากันวางเครื่องอาวุธเสียด้วยตกลงใจว่า ก็เมื่อพระศาสดาเสด็จมาแล้ว พวกเราไม่อาจที่จะให้อาวุธตกต้องร่างกายของผู้อื่นได้ พวกชาวเมืองโกถิยะจะฆ่าจะแกงพวกเราเสียก็ตามที่เกิด แม้พวก

กษัตริย์ชาวเมืองโกลิยะก็คิดและกระทำอย่างนั้นเหมือนกัน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จลงมาประทับนั่ง ณ พุทธอาสน์อันประเสริฐ ซึ่งพวก กษัตริย์จัดถวายบนเนินทรายในประเทศอันรื่นรมย์ ทรงรุ่งเรื่องอยู่ด้วยพระพุทธรูปอันงดงามหาสิ่งเปรียบมิได้ แม้พระราชาทองสองฝายนั้น ก็พากันถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่งอยู่.

ลำดับนั้น พระศาสดาแม่ทรงทราบเรื่องอยู่ แต่ก็ได้ตรัสถามพวก กษัตริย์เหล่านั้นอีกว่า คุณก่อนมหาราชทั้งหลาย พวกท่านมา ณ ที่นี้ทำไม กษัตริย์เหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันทั้งปวงมา ณ ที่นี้ เพื่อต้องการจะดูแม่น้ำก็ห้ามมิได้ เพื่อต้องการจะเที่ยวเล่นก็ห้ามมิได้ เพื่อต้องการจะดูภาพอันรื่นรมย์ในป่าดงก็ห้ามมิได้ ก็แต่ว่าหม่อมฉันมา ณ ที่นี้ เพราะการเริ่มสงครามกันขึ้น. คุณก่อนมหาราช พวกเธอเกิดทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องอะไรเล่า. เพราะเรื่องน้ำพระเจ้าข้า. คุณก่อนมหาราช น้ำมีราคาเท่าไร. น้ำราคาเล็กน้อย พระเจ้าข้า. คุณก่อนมหาราช ก็แผ่นดินราคาเท่าไร. แผ่นดินมีราคาประมาณมิได้ พระเจ้าข้า. คุณก่อนมหาราช ก็กษัตริย์เล่ามีราคาเท่าไร. กษัตริย์ก็มีราคาประมาณมิได้เหมือนกันพระเจ้าข้า. พระศาสดาจึงตรัสว่า คุณก่อนมหาราชทั้งหลาย ไฉนพวกท่านจึงจะยังกษัตริย์ทั้งหลายซึ่งหาค่ามิได้ให้พินาศไป เพราะอาศัยน้ำซึ่งมีราคาเพียงเล็กน้อยเล่า ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสเทศนาผันทวนชาดกความว่า คุณก่อนมหาราชทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าการหาใจคล่อง เพราะเหตุทะเลาะวิวาทกันนั้นไม่มีเลย ด้วยว่ารุกขเทวดาคนหนึ่งกับหมีตัวอาฆาตกัน เพราะเหตุทะเลาะวิวาทกัน เวรนั้นก็ตกตามอยู่ตลอดกับนี้ทั้งสิ้น ลำดับต่อนั้นไป ได้ตรัสเทศนาพุทธชาดกความว่า คุณก่อนมหาราชทั้งหลาย เกิดมาเป็นคนไม่ควรหันไปตามเหตุที่ถึงของบุคคลอื่น (คือไม่ควรเก็บเอาเรื่องของ

คนอื่นมาคิด) จะเล่าให้ฟัง พวกสัตว์จตุบาทในประเทศหิมวันต์ซึ่งกว้างประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์ ยึดถือเรื่องของคนอื่น พวกมันจึงจะไปลงทะเล เพราะฟังคำของ กระจ่าตัวหนึ่ง เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรยึดถือเอาเรื่องของคนอื่น ต่อจาก นั้นพระองค์ตรัสเทศนาลูกศิษย์ชาดกความว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย บางคราว ผู้ที่มีกำลังน้อยก็หาช่องทำลายผู้มีกำลังมากได้ บางคราวผู้มีกำลังมากก็ได้ช่อง ทำแก่ผู้มีกำลังน้อย แม้แต่นางนงไฉ้ยังฆ่าพญาช้างตัวประเสริฐได้ สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสเทศนาชาดก ๓ เรื่อง เมื่อทรงพระประสงค์จะระงับการ ทะเลาะวิวาทครั้งนี้แล้ว จึงตรัสเทศนาชาดกอีก ๒ เรื่อง เพื่อแสดงสามัคคีธรรม เหมือนดังนั้นอีก คือตรัสเทศนารุกขธรรมชาดกว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลพร้อมเพรียงกันอยู่แล้ว ใคร ๆ ก็ไม่อาจหาช่องทำร้ายได้ แล้วตรัส เทศนาวิภูฏกชาดกความว่า ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย เมื่อฝูงนกกระจาบพร้อม เพรียงกันอยู่ นายพรานก็ไม่อาจหาช่องทำร้ายได้ ต่อเมื่อใดฝูงนกกระจาบเกิด แก่งแย่งกันขึ้น เมื่อนั้นบุตรนายพรานคนหนึ่ง จึงทำลายชีวิตเอานกกระจาบ เหล่านั้นไปเสีย ขึ้นชื่อว่าความหยาบใจคล่องในการทะเลาะวิวาทย่อมไม่มีเลย พระศาสดาตรัสชาดก ๕ เรื่องเหล่านี้เรียบร้อยแล้ว ในที่สุดจึงตรัสเทศนาอัตต- ทัณฑสูตร.

พระราชามเห้ทั้งหมดสดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ก็ทรงเลื่อมใส ปรีชากันว่า ถ้าหากว่าพระศาสดาไม่เสด็จมา พวกเราก็จักฆ่าฟันซึ่งกันและกัน จนเลือดไหลนองเป็นแม่น้ำ พวกเราได้ชีวิตเพราะอาศัยพระศาสดา ก็ถ้าพระ ศาสดาจักทรงครอบครองฆราวาส ราชสมบัติในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวารก็จะตกอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์ และพระองค์จักมี

พระราชโอรสกว่าพัน แต่นั่นก็จักมีกษัตริย์เป็นบริวารเสด็จเที่ยวไป ก็แต่ว่า
พระองค์ทรงสละราชสมบัติเช่นนั้นเสียแล้ว เสด็จออกบรรพชาจนได้บรรลุ
พระสัมมาสัมโพธิญาณ ถึงอย่างนั้นเดี๋ยวนี้ พระองค์ก็ควรมีกษัตริย์เป็นบริวาร
เสด็จเที่ยวไป ครั้นปรึกษากันดังนี้แล้ว กษัตริย์ทั้งสองพระนครนั้นจึงถวาย
พระราชกุมารฝ่ายละ ๒๕๐ องค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงให้พระราชกุมาร
เหล่านั้นบรรพชาแล้ว เสด็จไปสู่มหาวัน จำเดิมแต่วัน รุ่งขึ้นเป็นต้นไป พระผู้มี-
พระภาคเจ้ามีภิกษุราชกุมารเหล่านั้นแวดล้อมเป็นบริวารเสด็จเที่ยวบิณฑบาต
ไปในพระนครทั้งสอง คือบางคราวก็เสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ บางคราวก็เสด็จ
ไปเมืองโกถิยะ แม้ชาวพระนครทั้งสองก็กระทำสักการะใหญ่แก่พระองค์ ฝ่าย
พวกภิกษุราชกุมารเหล่านั้น บวชด้วยความเคารพในสมเด็จพระบรมครู หา
ได้บวชด้วยความเต็มใจของตนไม่ จึงได้เกิดความกระสันอยากจะสึก ไซ้แต่
เท่านั้นพวกภรรยาเก่าของภิกษุเหล่านั้น ยังกล่าวถ้อยคำและส่งข่าวสาสน์ไป
ช่วยชวนชวนให้เกิดความเบื่อบ่าอีก ภิกษุราชกุมารเหล่านั้นก็ยิ่งเบื่อบ่า
หนักขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาดูก็ทรงทราบว่า ภิกษุเหล่านั้นเกิด
ความเบื่อบ่าขึ้นแล้ว จึงทรงใคร่ครวญว่า ภิกษุเหล่านั้นอยู่ร่วมกับพระพุทธ-
เจ้าเช่นเรายังมีความเบื่อบ่าอีก ธรรมกถาเช่นไรหนอ จึงเป็นที่สบาย
ของภิกษุเหล่านี้ได้ ก็ทรงเห็นว่ากุณฑลธรรมเทศนาเป็นที่สบาย ลำดับนั้น
พระองค์จึงทรงตรึกต่อไปว่า เราจักพาภิกษุเหล่านั้นไปยังประเทศหิมวันต์ ประ-
กาศโทษของมาตุคามตามถ้อยคำของนาคคูหาว่าชื่อกุณฑลจะให้ภิกษุเหล่านั้นได้ฟัง
กำจัดความเบื่อบ่าเสียแล้ว จักแสดงพระโศดาปัตติมรรคแก่เธอ ครั้นเวลา
รุ่งเช้า พระองค์จึงทรงนุ่งห่มถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาต ณ เมือง

กบิลพัสดุ์ พอเวลาปัจฉิมภัตต์ก็เสด็จกลับจากบิณฑบาต รับสั่งให้หาภิกษุประมาณ ๕๐๐ เหล่านั้นมาในเวลาเสร็จภัตกิจแล้ว ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเคยเห็นหิมวันตประเทศอันเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์แล้วหรือ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ยังไม่เคยเห็นเลย พระเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า ก็พวกเธอจักไปเที่ยวยังประเทศหิมวันต์ใหม่เล่า กราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่มีฤทธิ์ จักไปอย่างไรได้เล่า พระเจ้าข้า ตรัสว่า ถ้าใครคนใดคนหนึ่งจะพาพวกเธอไป เธอจะไปหรือไม่เล่า พระภิกษุเหล่านั้นก็กราบทูลว่า ข้าพระองค์จักไป พระเจ้าข้า.

สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงพาภิกษุเหล่านั้น แม้ทั้งหมดไปด้วยฤทธิ์ของพระองค์ ทรงเหาะไปในอากาศจนถึงป่าหิมวันต์ ประทับยืนอยู่บนท้องฟ้า ทรงชี้ให้ชมภูเขา ๗ ลูกต่าง ๆ กัน คือ ภูเขาทอง ภูเขาเงิน ภูเขาแก้วมณี ภูเขาหรรดาส ภูเขาอม ภูเขาโล้น ภูเขาแก้วผลึก แล้วทรงชี้ให้ดูแม่น้ำใหญ่ ทั้ง ๕ สาย คือ คงคา ยมนา อจิรวดี สรรภู มหิ แล้วทรงชี้ให้ดูสระทั้ง ๗ แห่ง คือ สระชื่อกัณณมุณฑะ รดาการ มัณฑากิณี สีหปบาท ฉัททันต์ อโนดาต ภูณาละ ภูเขาที่ได้ชื่อว่าหิมวันต์นั้นสูงถึง ๕๐๐ โยชน์ กว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์ พระศาสดาทรงชี้สถานอันน่ารื่นรมย์นี้ ซึ่งเป็นเพียงบางส่วนของภูเขาหิมวันต์นั้น ด้วยอำนาจของพระองค์ แล้วทรงชี้ถึงสัตว์ ๔ เท้าเป็นต้นว่า ราชสีห์ เสือโคร่ง ตระกูลช้าง และสัตว์ ๒ เท้า มีนกคูหมาเป็นต้น ซึ่งอาศัยอยู่ที่ภูเขาหิมวันต์นั้น แต่บางส่วนอีก ต่อจากนั้นทรงชี้ถึงป่าอันเป็นที่รื่นรมย์ราวกะว่า สวนที่ประดับตกแต่งไว้ มีทั้งพรรณไม้อันมีดอกออกผล กลิ่นกลั่นด้วยหมูนกนานาชนิด ทั้งดอกไม้ไม้และดอกไม้บก ด้านทิศ-

ตะวันออกของภูเขาหิมวันต์นั้นมีพื้นแผ่นดินสุวรรณ ด้านทิศตะวันตกมีพื้นหรรดล
จำเดิมแต่กาลที่ภิกษุเหล่านั้น เห็นสถานที่และวัตถุอันน่ารื่นรมย์เหล่านี้ แล้ว
ความกำหนัดยินดีในชายาก็เสื่อมหายไป. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงทรงพาภิกษุ
เหล่านั้นลงจากอากาศ เสด็จประทับนั่งบนอาสนะมโนศิลาอันมีปริมณฑลได้
๓ โยชน์ ภายใต้อันตรังอันตั้งอยู่ตลอดกัป ซึ่งมีปริมณฑลได้ ๗ โยชน์ ขึ้นอยู่
บนพื้นมโนศิลาอันกว้างใหญ่ประมาณ ๖๐ โยชน์ อยู่ด้านทิศตะวันตกแห่ง
ภูเขาหิมวันต์ เมื่อภิกษุเหล่านั้นแวดล้อมพร้อมกันแล้ว จึงทรงเปล่งพระรัศมี
มีพรรณ ๖ ประการ กระจดวงสุริยะอันชัชวาลย์ส่องสว่างกลางท้องมหาสมุทร
ทำทะเลให้กระเพื่อมขึ้นลงระลอก แล้วทรงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะตรัสเรียก
ภิกษุเหล่านั้นว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งอันใดที่พวกเธอไม่เคยเห็นในเขา
หิมวันต์นี้ ก็จงถามเราเถิด ในขณะที่นั้น นางนคคุหว่าสวयงาม ๒ ตัว คบ
ท่อนไม้ที่ปลายทั้งสองข้าง ให้นกตัวเป็นสามีของตนจับตรงกลาง แล้วมีนางนค
คุหว่าบินไปข้างหน้า ๘ ตัว ข้างหลัง ๘ ตัว ข้างซ้าย ๘ ตัว ข้างขวา ๘ ตัว
ข้างล่าง ๘ ตัว ข้างบนบินบังเป็นเงา ๘ ตัว พวกนางนคคุหว่าเหล่านั้นบิน
แวดล้อมนคคุหว่านั้น บินไปในอากาศโดยอาการอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นเห็น
ฝูงนกทั้งหมด จึงทูลถามพระศาสดาว่า ฝูงนกเหล่านี้ชื่ออะไร พระเจ้าข้า
พระศาสดาตรัสตอบว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นวงศ์เก่าของเรา เราได้ตั้ง
ประเพณีไว้ แต่ก่อนนางนคคุหว่าทั้งหลาย ก็ได้บำเรอเราอย่างนี้มาเหมือน
กัน แต่คราวนั้นฝูงนกนี้ยังเป็นฝูงใหญ่ นางนกที่บินตามแวดล้อมเรามีประมาณ
ถึง ๓,๕๐๐ ตัว. ในกาลต่อมาก็ร่วงโรยลงโดยลำดับ จนเวลานี้เหลืออยู่เพียง
เท่าที่เห็นอยู่ที่นี่ พวกภิกษุจึงทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางนคคุเหล่านี้
ได้เคยบำเรอพระองค์มาในป่าชฎุเห็นปานนี้ได้อย่างไร พระเจ้าข้า ลำดับนั้น

พระศาสดาจึงตรัสแก่พวกภิกษุเหล่านั้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังถ้อยคำของเราเถิด แล้วทรงดำรงพระสติ เมื่อจะทรงนำอดีตนิทานมาแสดง จึงมีพระพุทธภิวัตน์ว่า

เล่ากันมาอย่างนี้ ได้ยินมาอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ที่ภูเขาหิมพานต์อันทรงไว้ซึ่งแผ่นดินมีโอสถทุกชนิด ดารดาษไปด้วยดอกไม้และของหอมทุกชนิด เป็นที่สัญจรเที่ยวไปแห่งช้าง โค กระบือ กวาง เนื้อทราย จามรี กวาง แรด ละมวด ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาใน เสือดาว นาก ชะมด แมว กระต่าย วัวกระทิง เป็นที่อาศัยอยู่แห่งช้างใหญ่ และช้างตระกูลอันประเสริฐเคลื่อนกล่นอยู่ทั่วปริมณฑลอันราบเรียบมี ค่าง ลิง อีเห็น ละมั่ง เนื้อลาย เนื้อสมัน เนื้อกระ หน้าม้า กิन्नร ยักษ์รากลสอาศัยอยู่มากมายดารดาษไปด้วยหมู่ไม้เป็นอนเนก ทรงไว้ ซึ่งดอกตูมและก้านมีดอกอันแย้มบานตลอดปลาย มีฝูงนกออก นกโพระดก นกหัสดีลิงค์ นกยูง นกพิราบ นกพริก นกกระจาบ นกยาง นกแซก นกการเวก ส่งเสียงร้องก้องระงมไพเราะ มาตรการว่าฝูงละร้อย ๆ เป็นภูมิประเทศที่ประดับด้วยแร่ธาตุหลายร้อยชนิดเป็นต้นว่า อัญชัน มโนศิลา หรดาล มหาหิงค์ ทอง เงิน ทองคำ เป็นป่าชฎอันน่ารื่นรมย์เห็นปานนี้ มีนกคุเหว่าตัวหนึ่งชื่อกุกุณณะ มีตัวปีกและขนงดงาม ยิ่งนักอาศัยอยู่ และนกคุเหว่าชื่อกุกุณณะนั้น มีนางนกคุเหว่าเป็นบริวาร สำหรับบำเรอถึง ๓,๕๐๐ ตัว นางนก ๒ ตัวเอาปากคาบท่อนไม้ให้นกคุกุณณะนั้น จับตรงกลางพาดบินไป ด้วยประสงค์ว่า นกคุกุณณะนั้นอย่าได้มีความเหน็ดเหนื่อยในหนทางไกลเลย เหล่านางนกคุเหว่า ๕๐๐ ตัวบินไปเบื้องต่ำ ด้วยประสงค์ว่า

ถ้านกภูณานี้ตกจากที่เกาะแล้ว พวกเราก็จะเอาปีกจับไว้ นางนกอีก ๕๐๐ คอยบินไปข้างบนด้วยคิดว่า แสงแดดอย่าได้ส่องถูกพญานกภูณานี้เลย นางนกบินไปข้าง ๆ ทั้งสองอีกข้างละ ๕๐๐ ด้วยประสงค์ว่า พญานกภูณานี้ อย่าได้ถูกความหนาว ความร้อน หล้า ละออง ลมและน้ำค้างเลย นางนกอีก ๕๐๐ บินไปข้างหน้า ด้วยประสงค์ว่า เด็กเลี้ยงโค เด็กเลี้ยงสัตว์ คนเกี่ยวหญ้า คนหักฟืน คนทำงานในป่า อย่าได้ขี้น้ำปานกภูณานี้ด้วย ท่อนไม้ กระเบื้อง เครื่องมือ หิน ก้อนดิน ไม้กระบอง ศาสตรา หรือก้อนกรวดเลย นางนกอีก ๕๐๐ บินไปข้างหน้าด้วยประสงค์ว่า นกภูณานี้ อย่าได้ถูกกอไม้ เกรื่อเถา ต้นไม้ กิ่งไม้ เสาหรือหิน หรือนกที่มีทำล้งมากกว่าเลย นางนกอีก ๕๐๐ บินไปข้างหลังเจรจาด้วยถ้อยคำที่ละเอียดอ่อนหวานไพเราะ ด้วยประสงค์ว่า นกภูณานี้อย่าได้เจียบเหงาอยู่บนที่จับเลย ยังมีนางนกอีก ๕๐๐ บินไปในทิศานุทิศ นำผลไม้อันอร่อยจากต้นไม้หลายชนิดมาให้ ด้วยประสงค์ว่า นกภูณานี้อย่าได้ลำบากด้วยความหิวในระหว่างทางเลย ได้ยินว่า นางนกเหล่านั้น พานกภูณานี้เข้าป่า ออกป่าเข้าสวน ทำน้ำ ซอกภูเขา สวนมะม่วง สวนชมพู สวนขนุนสำมะลอ สวนมะพร้าว โดยรวดเร็ว เพื่อต้องการให้ รื่นเริง ได้ยินว่า เมื่อนางนกเหล่านั้นบำเรออยู่ครบถ้วนเช่นนี้ พญานกภูณานี้ก็ขี้รำรอนเอาพวกนางนกเหล่านั้นว่า อีถ้อยฉิบหาย อีถ้อยละลาย อีโจร อีนักเลง อีเผอเรอ อีใจง่าย อีไม่รู้จักคุณของตน อีตามใจคนเหมือนลม.

มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินมีอย่างนี้ ได้ฟังมาอย่างนี้ว่า ัญญแห่งป่านนี้เป็นสถานที่เต็มไปด้วยโอสถทุกชนิด มีเนื้อความพิสดารว่า คำว่า **ทรงไว้ซึ่งแผ่นดินมีโอสถทั้งหมด** มีอธิบายว่า ประกอบ

ด้วยภาคพื้นดินทรงไว้ซึ่งโอสถทั้งหมด มีรากไม้เปลือกไม้ใบไม้และดอกไม้
เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง คือเป็นประเทศที่ทรงไว้ซึ่งภาคพื้นอันประกอบด้วย
โอสถทั้งหมด ด้วยว่าประเทศนั้น เป็นประเทศที่ทรงไว้ซึ่งแผ่นดินอันประกอบ
ไปด้วยโอสถทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงกล่าวกันมาอย่างนี้ และได้ยกกันมา
อย่างนี้ มีคำกล่าวอธิบายว่า ในชฎแห่งป่านั้นมีแผ่นดินที่มีเครื่องยาทั้งหมด
แม้ในการประกอบบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกันทีเดียว. คำว่า **ดารดาษด้วย**
ดอกไม้และของหอมมิใช่น้อย อธิบายว่า ดารดาษแล้วด้วยดอกไม้ที่เกิด
ขึ้นเพื่อเป็นผลและระเบียบดอกไม้สำหรับเป็นเครื่องประดับมิใช่น้อย. คำว่า
กวาง หมายถึงจำพวกเนื้อที่มีสีเป็นทอง. คำว่า **นาก** หมายถึงจำพวกนาก.
คำว่า **แมว** หมายถึงเอาแมวตัวใหญ่ ๆ มณฑลแห่งข้างรุ่งเรียกว่ามณฑลอัน
ราบรื่น. คำว่า **ข้างใหญ่** หมายถึงข้างขนาดใหญ่ มีอธิบายว่า มีสกุลข้าง
ตัวประเสริฐ ๑๐ ตระกูล ซึ่งเป็นข้างใหญ่มีมณฑลอันราบเรียบและฝูงข้างรุ่ง
อาศัยอยู่. คำว่า **อิสสมถุค** หมายถึงราชสีห์ดำ. คำว่า **เนื้อสมัน** หมายถึง
เนื้อสมันตัวใหญ่ ๆ. คำว่า **เนื้อกระ** หมายถึงเนื้อลาย. คำว่า **หน้าม้า**
หมายถึงนางยักษิณีที่มีหน้าคล้ายม้า. คำว่า **กนิทร** ได้แก่ พวกกนิทรต่าง
ประเภทเป็นต้นว่า เทพกนิทร จันทกนิทร ทุมกนิทร (คือกนิทรบนต้นไม้)
นกต้อยตีวิดมานพ นกกระเรียน กนิทรมีผ้าห้อยหูเป็นต้น . คำว่า **ดารดาษ**
ด้วยหมู่ไม้เป็นนอกทรงไว้ซึ่งดอกตูมและก้านมีดอกอันแย้มบาน
ตลอดปลาย อธิบายว่า ดารดาษด้วยหมู่ไม้เป็นอันมาก ล้วนแต่ทรงไว้ซึ่ง
ดอกตูมและทรงก้าน มีดอกอันบานดีแล้ว บานตลอดถึงปลาย นกหัสดีลิงค์
ชื่อว่า อารณะ นกเหล่านี้บางทีเรียกว่า เจลาวกะก็มี. คำว่า **เทพและกนก**
ทั้งสองนั้น หมายถึงสุพรรณชาติอย่างเดียวกัน อธิบายว่า เป็นประเทศที่ประดับ

ด้วยธาตุหลายร้อยชนิดมีอัญชันเป็นต้นเหล่านี้ และกองแห่งธาตุซึ่งมีสี่เป็นอัน
มาก. คำว่า **ท่านผู้เจริญ** นี้เป็นคำทักทายโดยธรรม. คำว่า **งดงาม** คือ
งามตั้งแต่จะงอยปากตลอดถึงภายใต้ส่วนแห่งท้อง. คำว่า **๓,๕๐๐** คือ ๔,๐๐๐
ห้อย **๕๐๐** หมายความว่า ๓,๕๐๐ นั่นเอง. คำว่า **ในหนทางไกล** คือใน
ทางที่จะไป คือระยะทางอันไกล. คำว่า **เบียดเบียน** คือบีบคั้นหรือท่วมทับ.
คำว่า **ถูก** อธิบายว่า ความหนาวเป็นต้น อย่าได้เข้าไปกระทบเลย. คำว่า
กว้างป่า นี้ บัณฑิตพึงทราบเนื้อความว่า เด็กเลี้ยงโคเป็นต้น อย่าได้กว้างป่า
พญานกนั้นเลย. คำว่า **ถูกต้อง** คือพญานกนั้นอย่าได้ถูกก่อกอไม้เป็นต้นเลย.
คำว่า **ละเอียด** คือกลมเกลี้ยง. คำว่า **อ่อน** คือน่ารัก. คำว่า **หวาน** คือ
ไม่หยาบคาย. คำว่า **ไพเราะ** หมายถึงวาทะที่เปล่งด้วยเสียงอันไพเราะ. คำว่า
เจรจา คือบำเรออยู่ด้วยสามารถกระทำกรพื่อนรำขบร้อง. คำว่า **ผลไม้อัน**
อร่อยจากต้นไม้หลายชนิด หมายถึงผลไม้มีรสแปลก ๆ ต่าง ๆ ชนิด. คำว่า
เข้าป่าออกป่า อธิบายว่า บรรดาป่าดอกไม้เป็นต้น นางนกเหล่านั้นได้นำ
พญานกเข้าไปยังป่านี้ โดยป่าแห่งใดแห่งหนึ่งทีเดียว แม้ในคำว่าสวนเป็นต้น
ก็มีนัยเหมือนกัน. คำว่า **สวนมะพร้าว** หมายถึงสวนมะพร้าวแห่งอื่นจาก
สวนมะพร้าวนั้น. คำว่า **พา** หมายความว่า นางนกเหล่านั้นพาพญานกไป
อย่างนี้ เข้าไปถึงสถานที่นั้นโดยเร่งรีบ เพื่อต้องการให้รีบเร่ง. คำว่า **บำรุง**
บำเรออยู่ตลอดวันยังค่ำ อธิบายว่า บำเรออยู่ทั้งวัน. คำว่า **รุกราน**
อธิบายว่า ได้ยินว่า นางนกเหล่านั้นบำรุงบำเรอพญานกนั้นตลอดวันอย่างนี้
ให้ลงจากต้นไม้ที่อยู่ จับอยู่ที่กิ่งไม้เป็นต้น ประรณนาอยู่ว่า ไฉนหนอ เราพึง
ได้ถ้อยคำอันไพเราะบ้าง ในเวลาที่พญานกบอกให้กลับ คิดว่า พวกเรา
จักไปยังที่อยู่ของตนแล้ว ก็พักอยู่. ส่วนพญานกกุณาละ เมื่อจะส่งพวก

นางนกลเหล่านั้นให้กลับไป ได้รุกรานด้วยคำว่า อธิบายเป็นต้น . คำว่า อธิบาย ในข้อความนั้น หมายความว่า พวกเจ้าจงกลับไป . คำว่า อธิบาย หมายความว่า จงอธิบายโดยประการทั้งปวง อธิบายว่า พญานกกล่าวว่ อีโจร เพราะนำทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้นในเรือนให้พินาศ เรียกว่า อีนักเลง เพราะมีมายามาก เรียกว่า อีเผอเรือ เพราะไม่มีสติ เรียกว่า อีใจง่าย เพราะมีใจโลเล เรียกว่า อีไม่รู้จักคุณคน เพราะทำลายมิตร กระทำกรรม พินาศให้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสต่อไปว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เมื่อเราเป็นสัตว์ดิรัจฉาน . ก็ย่อมรู้ว่า หลิงทั้งหลายเป็นคนอกตัญญู เป็นคนมีมายามาก เป็นคนประพฤตินาจาร เป็นคนทุศีล ด้วยประการฉะนี้ แม้ในคราวนั้น เราก็มิได้อยู่ในอำนาจของหลิงเหล่านั้น กลับให้หลิงเหล่านั้น อยู่ในอำนาจของตน พระองค์ทรงนำเสี้ยซึ่งความเบื่อหน่ายของภิกษุเหล่านั้น ออกไป ด้วยพระกรรมกถาอย่างนี้แล้ว ก็ทรงดูขณินภาหนึ่งอยู่ ในขณะนั้น มีนางนกคูหาดำ ๒ ตัว ให้นำนกสามีจับตรงกลางท่อนไม้แล้วคาบบินมา แม้ในส่วนเบื้องต่ำเป็นต้นก็มีนางนกประจำข้างละ ๔ ตัว ๆ ได้มาถึงประเทศนั้น ภิกษุเหล่านั้น เห็นนกเหล่านั้นจึงทูลถามพระศาสดา พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ปางก่อนมีนกคูหาขาวตัวหนึ่งชื่อปุลณมุขะ เป็นสหายของเรานี้ เป็นวงศ์ของนกคูหาปุลณมุขะนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลถามโดยนัยก่อนทีเดียว จึงตรัสว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ข้างทิศตะวันออกแห่งภูเขาหิมพานต์นั้นมีแม่น้ำอันไหลมาแต่ซอกเขาอันละเอียดสุขุมดียิ่งนัก มีสีเขียว.

อธิบายว่า ซอกเขาอันละเอียดสุขุมดี เพราะมีน้ำอันใสสะอาดดีเป็นที่เกิดของแม่น้ำเหล่านี้ เพราะฉะนั้น แม่น้ำเหล่านั้นจึงได้ชื่อว่า มีซอกเขาอันละเอียด

สุขุมดีเป็นแดนเกิด แม่น้ำที่ไหลผ่านจากเขาหิมพานต์นั้น มีสีเขียวเพราะมี หวังน้ำเจือด้วยหญ้าเขียว ไหลผ่านมาลงสระกุณาสะ แม่น้ำทั้งหลายซึ่งมีชอกเขา อันละเอียดสุขุมเป็นแดนเกิดมีสีเขียวไหลผ่านไปเห็นปานนี้ ย่อมไหลไปในที่ใด บัดนี้ พระศาสดา เมื่อจะทรงพรรณานาคอกไม้ทั้งหลายในสระชื่อกุณาสะซึ่ง แม่น้ำเหล่านั้นไหลลงมา จึงได้ตรัสว่าเป็นประเทศที่น่ารื่นเริงบันเทิงใจด้วย กลิ่นหอมอันเกิดในบัดนั้นจากดอกอุบล ดอกปทุม ดอกกมุท ดอกนลิน บัวผัน จงกลณี บัวเผื่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ดอกอุบล หมายถึงดอกอุบลเขียว. คำว่า ดอกนลิน หมายถึงบัวขาว. คำว่า บัวผัน หมายถึงมีดอกบัวทุกชนิดครบ บริบูรณ์. คำว่า ในบัดนั้น ได้แก่ ดอกไม้เหล่านั้นงอกงามขึ้นในบัดนั้น คือ เกิดขึ้นใหม่ ๆ ภูเขาหิมพานต์นั้นประกอบด้วยประเทศที่มีกลิ่นหอมมีกลิ่นเป็นที่ พูใจ และเป็นที่น่ารื่นเริงใจ เพราะสามารถที่จะผูกน้ำใจไว้ได้.

บัดนี้ พระศาสดาเมื่อจะทรงพรรณานาคอกไม้เป็นต้นในสระนั้น จึง ตรัสเนื้อความดังต่อไปนี้.

ดูก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ณ ภูเขาหิมพานต์ซึ่งเป็นป่าอันเป็น ทิวแถวประกอบด้วยพรรณไม้ต่างชนิด คือบัวต่าง ๆ พรรณและพรรณต้นไม้ คือไม้จิก ไม้เกด ไม้ยางทราย ซึ่งมีกิ่งห้อยย้อยลงมา ไม้ฮ้อยช้าง ต้นนูนาค ต้นพิกุล ต้นงา ต้นประยงค์ ต้นขมิ้น ต้นรัง ต้นจำปา ต้นอโศก ต้นนาค ต้นหงอนไก่ ต้นเสม็ด ต้นโลท ต้นจันทน์ ซึ่งมีกิ่งเห็นแผ่ก่ายกัน อันเป็น ป่าชฎซึ่งเต็มไปด้วยต้นกระทำพัก ต้นปทุม ต้นประยงค์ ต้นเทพทาโร ต้นกล้วย ทรงไว้ซึ่งต้นไม้รกฟ้า ต้นมวกเหล็ก ต้นประคู้ ต้นสัก นี้ วรรณิการั ต้นกัณณวิรา ต้นหางช้าง ต้นทองกลาง ต้นทองกวาว ต้นคัคเค้า

ต้นมะลิป่า ต้นแก้ว ต้นซีกันไม่มีโทษ ต้นขานางซึ่งงดงามดียิ่งนัก และ
ดอกไม้สำหรับร้อยเป็นพวงมาลัยต่าง ๆ พรรณ คารคายไปด้วยกอมะลิและ
นมแมว ลำเจียก กฤษณา แผลก ซึ่งล้วนมีดอกตูมอ่อนสะพรั่ง เป็นประเทศ
ที่มีพรรณไม้ดอกงอกงามขึ้นเป็นพุ่ม และคารคายประดับด้วยเครื่องวิเศษ ได้ยิน
เสียงหมู่หงส์ นกนางนวล นกกาน้ำ นกเป็ดน้ำ ร้องก้องระงมไพเราะ เป็นที่
สถิตอยู่แห่งหมู่วิทวารฤทธิสิทธิสมณดาบส เป็นประเทศที่ประชุมอยู่ของหมู่
มนุษย์ เทพยดา ยักษ์ รากษส ทานพ คนธรรพ์ กิณนร พญานาค ใน
ไพโรสณทัณฑ์อันน่ารื่นรมย์สำราญเห็นปานนี้ มีนาคคูเหว่าขาว มีถ้อยคำอัน
อ่อนหวานยิ่งนัก มีตาแดงดังนัยน์ตาคนเมาสอดสายไปมาอาศัยอยู่. คุณก่อนท่าน
ผู้เจริญ ได้ยินว่า นาคคูเหว่าชื่อปุลณมุขะนั้น มีนางนาคคูเหว่าเป็นนางบำเรอ
๓๕๐ ตัว กล่าวกันว่า นางนาคคูเหว่า ๒ ตัวคาบท่อนไม้ตัวละข้างให้พญานก
ปุลณมุขะจับที่ตรงกลางพาดบินไป ด้วยความประสงค์จะมีให้พญานกปุลณมุขะ
นั้นเหน็ดเหนื่อยในหนทางยี่ดียว นางนาคอีก ๕๐ ตัวบินไปในเบื้องต่ำด้วย
ประสงค์ว่า ถ้าพญานกปุลณมุขะพลาดจากที่จับแล้วจะได้เอาปีกทั้งสอง
ประกองรับไว้ นางนาคอีก ๕๐ ตัวบินไปในเบื้องบน ด้วยประสงค์จะป้องกัน
มิให้แดดส่องต้องพญาปุลณมุขะได้ นางนาคอีก ๑๐๐ ตัวบินไปข้างซ้ายและ
ข้างขวาข้างละ ๕๐ ตัว ด้วยประสงค์มิให้หนาวร้อน หญ้า ละออง ลมและน้ำค้าง
ตกต้องพญาปุลณมุขะนั้น นางนาคอีก ๕๐ ตัวบินไปข้างหน้าด้วยประสงค์
จะป้องกันพวกเลี้ยงโค พวกเลี้ยงสัตว์ คนหาหญ้า คนหาฟืน คนทำงานในป่า
มิให้ประหารด้วยไม้ ด้วยกระบอง ด้วยเครื่องมือ ด้วยก้อนหิน ไม้ค้อน ศัสตรา
และก้อนกรวด. นางนาคอีก ๕๐ ตัวบินไปเบื้องหลัง ด้วยประสงค์มิให้พญา-
นกปุลณมุขะกระทบกอไม้เครือเถา ต้นไม้ กิ่งไม้ เสาหิน และนกกมีกำลัง

มากกว่า ยังมีนางนกกอีก ๕๐ ตัว เปล่งเสียงอันละเอียดอ่อนหวานไพเราะจับใจ
บินตามไปข้างหลัง ด้วยประสงค์มิให้พญานกปुณณมุขะ ซึ่งจับอยู่บนคอน
มีความเจ็บเหงา ยังมีนางนกกอีก ๕๐ ตัวบินไปในที่ต่าง ๆ นำผลไม้มีรสอัน
อร่อยมากมายมาให้ ด้วยประสงค์จะมิให้พญานกปุณณมุขะหิวโหย ในระหว่าง
ทาง คุณก่อนท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า นางนกกทิกัญญาเหล่านั้นพาพญานกปุณณมุขะ
เข้าป่าออกป่า เข้าสวนออกสวนไปยังทำน้ำ ยอดภูเขา สวนมะม่วง สวนชมพู
สวนขนุนลำมะลอ สวนมะพร้าว โดยรวดเร็ว เพื่อให้มีความรื่นเริงยินดี
ได้ยินว่า เมื่อนางนกกทั้งหลายบำเรออยู่อย่างนี้ตลอดวัน พญานกปุณณมุขะ
ย่อมสรรเสริญอย่างนี้ว่า ดีมาก ๆ นื่องหญิงทั้งหลาย การปฏิบัติตัวอย่างนี้
สมควรแก่พวกเจ้าผู้เป็นลูกเหล่าตระกูล. คุณก่อนผู้เจริญ ได้ยินว่าในกาลต่อมา
พญานกปุณณมุขะดุเหว่าขาว ได้ไปหาพญานกกุณาละ พวกนางนกดุเหว่า
บริจาริกาของพวกพญานกกุณาละเห็นพญานกปุณณมุขะแต่ไกล จึงออกไปหา
แล้วพูดกะพญานกดุเหว่าปุณณมุขะนั้นว่า ข้าแต่สหายปุณณมุขะ พญานกกุณาละ
นี้หยาบช้า มีวาจาหยาบคาย พวกเราจะได้ฟังวาจาอันเป็นที่รัก เพราะอาศัย
ท่านได้บ้างหรือไม่หนอ พญานกปุณณมุขะจึงตอบว่า บางทีจะได้บ้างกระมัง
นื่องหญิงทั้งหลาย แล้วก็พาไปหาพญานกกุณาละ กล่าวสัสมโหมนียกถากับพญา
กุณาละแล้ว ก็สถิตอยู่ ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ครั้นเรียบร้อยแล้ว พญานก
ปุณณมุขะก็กล่าวกะพญานกกุณาละนั้นว่า คุณก่อนสหายกุณาละ เพราะเหตุไร
ท่านจึงปฏิบัติผิดต่อหญิงทั้งหลายที่เป็นลูกเหล่าตระกูล มีชาติเสมอกัน ซึ่งนาง
ปฏิบัติดีต่อท่าน คุณก่อนสหายกุณาละ ได้ยินเขาว่ากันว่า หญิงทั้งหลายที่
บริบูรณ์ด้วยมารยาทถึงจะพูดไม่ถูกใจเรา เราก็ควรพูดให้ถูกใจเขา ก็จะไม่
กล่าวไปไยถึงหญิงที่มีมารยาทดี พูดถูกใจเราและเราจะไม่พูดให้ถูกใจเขาเล่า

เมื่อพญานกปुณณมุขะกล่าวอย่างนี้ พญานกกุณาละจึงรุกรานเอาพญานกปुณณมุขะว่า คุณก่อนสหายตามกัซัวชัว ใครเขาจะฉลาดผจญเมียยิ่งไปกว่าเธอเล่า พญานกปुณณมุขะถูกพญานกกุณาละรุกรานเอาก็กลับจากที่นั้น.

ได้ยินว่า ต่อมาโดยสมัยอื่นอีก อาพาธอันแรงกล้าได้เกิดขึ้นแก่พญานกปुณณมุขะโดยกาลไม่นานทีเดียว คือลงเป็นโลหิต เกิดเวทนากล้าแข็งจวนตาย. ลำดับนั้น นางนกคูเหว่าซึ่งเป็นบริจาริกาของพญานกปुณณมุขะก็เกิดความปริวิตกว่า พญานกปुณณมุขะนี้เกิดอาพาธหนักแล้ว จะหายหรือไม่หายจากโรคนี้อันไม่รู้ได้ คิดแล้วก็ทิ้งพญานกปुณณมุขะไว้แต่เพียงตัวเดียว ไม่มีเพื่อนพากันเข้าไปหาพญานกกุณาละ ฝ่ายพญานกกุณาละ ได้เห็นนางนกเหล่านั้น บินมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้วจึงได้กล่าวกะพวคนางนกเหล่านั้นว่า คุณก่อนพวกอีถ้อย ก็ตัวของเจ้าไปเสียไหนเล่า. นางนกทั้งหลายจึงตอบว่า ข้าแต่สหายกุณาละเอ๋ย พญานกปुณณมุขะคูเหว่าขาวเจ็บหนัก จะหายจากอาพาธนั้นหรือไม่หายก็ไม่รู้ได้ เมื่อนางนกทั้งหลายกล่าวอย่างนี้แล้ว พญานกกุณาละก็รุกรานเอาพวคนางนกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนอีถ้อย พวกเจ้าจงฉิบหาย คุณก่อนอีถ้อย พวกเจ้าจงพินาศ อีพวกโจร อีพวกนักเลง อีเผอเรอ อีใจง่าย อีไม่รู้จักคุณคน อีตามใจตนเหมือนลม ครั้นรุกรานแล้ว จึงเข้าไปหาพญานกปुณณมุขะคูเหว่าขาวแล้วร้องเรียกว่า นี่แน่ะสหายปुณณมุขะเอ๋ย. พญานกปुณณมุขะก็ตอบรับว่า อะไรนะสหายกุณาละ ครั้นแล้วพญานกกุณาละก็ประคบบประหม่อมพญานกปुณณมุขะด้วยปีกและจะงอยปาก พอให้ลุกขึ้นได้แล้ว ก็ให้ดื่มยาต่างๆ อาพาธของพญานกปुณณมุขะก็หายลงในขณะนั้นทีเดียว.

พระอรธรรคทายกกล่าวอธิบายไว้ว่า คำว่า **ดอกประยงค์** หมายถึงจำพวกดอกไม้ขาว. **ห** อักษรในคำว่า **หสนา** นั้นเป็นบทสนธิ. แท้จริงเป็น

อสนา เท่านั้น. คำว่า **ติริฎิ** หมายถึงรุกขชาติชนิดหนึ่ง. คำว่า **ต้นจันทน์** หมายถึงต้นจันทน์แดง. คำว่า **ในป่าอันเป็นทิวแถว** คือในป่าอันประกอบด้วยทิวแถวของหมู่ไม้เหล่านี้. คำว่า **อันเป็นป่าชฎซึ่งเต็มไปด้วยต้นเทพทาโรและต้นกล้วย** หมายถึงป่าต้นเทพทาโรและป่ากล้วยทั้งหลาย. คำว่า **ต้นสัก** คือรุกขชาติชนิดหนึ่ง. คำว่า **กรรณิการ** หมายถึงต้นกรรณิการซึ่งมีดอกใหญ่. คำว่า **กัณณวิรา** หมายถึงต้นกรรณิการที่มีดอกเล็ก. คำว่า **ทองกวาว** หมายถึงต้นราชพฤกษ์ก็ได้. คำว่า **ต้นคัตเค้า** หมายถึงต้นโยชกาก็ได้. คำว่า **ทรงไว้ซึ่งต้นมะลิป่า ต้นแก้ว ต้นชีกอันไม่มีโทษ** ต้นขานางซึ่งงามดียิ่งนัก และดอกไม้สำหรับร้อยเป็นพวงมาลัยต่าง ๆ พรรณอธิบายว่า ทรงไว้ซึ่งดอกไม้ทั้งหลายแห่งต้นมะลิป่า ต้นแก้ว ต้นไม้ที่ไม่มีโทษ ต้นชีก ต้นไม้ทิ้งดงาม ต้นขานางซึ่งร้อยเป็นมาลัยได้. คำว่า **นมแมว** หมายถึงต้นคนทาก็ได้. คำว่า **ลำเจียก** หมายถึงทั้งต้นทั้งใบของลำเจียก. คำว่า **ดารดาษไปด้วยกอ** หมายถึงกอไม้ที่เกิดในน้ำ และกอไม้ที่เกิดบนภูเขา ดารดาษไปด้วยดอกมะลิเป็นต้นเหล่านี้. คำว่า **เป็นพุ่มและประดับด้วยเครือวัลย์** หมายถึงประเทศที่ดารดาษและประดับด้วยพรรณไม้ต่างชนิด มีไม้ดอกเป็นต้น และเครือวัลย์ต่าง ๆ ชนิด ซึ่งยกขึ้นเป็นพุ่มอย่างดีในที่นั้น ๆ. คำว่า **มีหมู่สถิตอยู่** อธิบายว่า มีหมู่พวกวิทายาตรเป็นต้นสถิตอยู่ในที่นั้น. คำว่า **พญานกปุลณมุขะ** อธิบายว่า นกที่ได้ชื่อว่าปุลณมุขะ เพราะมีหน้าเต็ม และได้ชื่อว่าปุลณมุขะ เพราะสิ่งเหล่านี้ถูกต้อง. คำว่า **มีนัยน์ตาสอดสาย** คือมีนัยน์ตาสายไปสายมา. คำว่า **มีตาเหมือนคนเมา** อธิบายว่า มีตาแดงเหมือนตาของคนเมา อนึ่ง มีตาประกอบด้วยประมาณ. คำว่า **น้องหญิงทั้งหลาย** เป็นคำร้องเรียกด้วยโวหารอันประเสริฐ. คำว่า

ปฏิบัติ คือพึงรับใช้ตลอดวันยังค่ำ พญานกปुณณมุขะกล่าวด้วยคำอันเป็นที่รัก แล้วจึงส่งพวกนางนกเหล่านั้นไป ด้วยประการฉะนี้ ก็ในกาลบางครั้ง พญานก กุณณะพร้อมด้วยบริวารได้ไปหาพญานกปुณณมุขะ บางครั้งพญานกปुณณมุขะ ก็มาหาพญานกกุณณะ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อน ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่าในกาลบางครั้ง ดังนี้ เป็นต้น . คำว่า **สหาย** หมายถึง เพื่อนที่รักใคร่กัน. คำว่า **อาศัย** ได้แก่ ตั้งใจเข้าไปอาศัย. คำว่า **พึงได้** อธิบายว่า พวกเราพึงได้ด้วยคำอันเป็นที่รักจากสำนักของพญานกกุณณะ. คำว่า **บ้างกระมัง** อธิบายว่า พึงได้บ้างเป็นแน่ เราจักลองพูดกะพญานกกุณณะดู. คำว่า **มีชาติเสมอกัน** คือมีชาติร่วมกัน. คำว่า **จงฉิบหาย** คือ จงปราศจากไป. คำว่า **ลามก** คือ เลวทราม. คำว่า **ฉลาด** อธิบายว่า คนอื่นใครเล่า ที่เขาจะฉลาดเหมือนอย่างท่านยังมีอยู่. คำว่า **ชายาซิเนน** หมายความว่า เมียเอาชนะตัว อีกอย่างหนึ่ง บาลีเป็น **ชายาซิเตน** ดังนี้เลยก็มี อธิบายว่า พญานกกุณณะได้รุกรานพญานกปุณณมุขะว่า ขึ้นชื่อว่าใครที่จะฉลาดเหมือนอย่างท่าน ที่ถูกหญิงให้ท่านแพ้แล้วยังมีอยู่ ดังนี้ เพื่อต้องการจะมีให้กล่าว ถ้อยคำเช่นนั้นอีกต่อไป. คำว่า **จากที่นั่น** อธิบายว่า พญานกปุณณมุขะ คิดว่า พญานกกุณณะโกรธเราแล้ว จึงกลับจากที่นั่นทีเดียว พร้อมด้วยบริวาร กลับไปยังที่อยู่ของตนทีเดียว. คำว่า **ไม่รู้** นี้เป็นคำแสดงถึงความวิตกด้วยความสงสัย พวกนกเหล่านั้นคิดกันอย่างนี้ว่า พญานกปุณณมุขะนี้ จะพึงหายจากการเจ็บไข้นี้ หรือไม่หายก็ไม่รู้ ดังนี้ จึงพากันละทิ้งพญานกปุณณมุขะนั้นแล้วหลีกไป. คำว่า **ของเจ้า** หมายถึงเอาผิวของพวกเจ้า. คำว่า **ก็ไม่รู้** อธิบายว่า พวกนางนกเหล่านั้นกล่าวว่า พญานกปุณณมุขะนี้จะหายจากการเจ็บไข้หรือไม่หายก็ไม่รู้ได้ ในเวลาที่พวกข้าพเจ้าไปแล้ว เธอคงจักตายแน่

ด้วยว่าพวกข้าพเจ้ารู้ว่า พญานกปुณณมุขะนี้จักตายในบัดนี้ จึงได้พากันมา เพื่อจะเป็นบาทบริจาริกาของท่าน. คำว่า ไปหา อธิบายว่า พญานกกุณาละ คิดว่าพวกนางนกลเหล่านี้คิดว่า พวกเราจักพากันมาในเวลาที่มีตายแล้ว ก็จัก คุ่น่าเกลียด จึงพากันละทิ้งพญานกปुณณมุขะนั้นแล้วพากันมา ส่วนเราจะไป จัดแจงยาต่าง ๆ มีดอกไม้และผลไม้เป็นต้น กระทำสหายของเราให้หายโรค ครั้นคิดดังนี้แล้ว พระมหาสัตว์ซึ่งมีกำลังคุณพญาข้างสาร จึงบินไปในอากาศ เข้าไปหาพญานกปुณณมุขะโดยทิศภาคที่เธออยู่. คำว่า ห้ เป็นนิบาต พญานก กุณาละเมื่อจะถามว่า ท่านยังมีชีวิตอยู่หรือสหาย จึงได้กล่าวอย่างนี้ แม้ พญานกปुณณมุขะนอกนี้ กล่าวตอบพญานกกุณาละว่า เออ เรายังมีชีวิตอยู่ สหายเอ๋ย. คำว่า ให้ดื่ม คือให้ดื่มยาต่าง ๆ ชนิด. คำว่า หาย อธิบายว่า โรคของพญานกปुณณมุขะก็สงบลงในขณะนั้น.

ฝ่ายนางนกลเหล่านี้ทั้งหลายแม้เหล่านั้น พอพญานกปुณณมุขะหายเจ็บ ก็พากันกลับมา. พญานกกุณาละหาผลไม้ให้น้อยใหญ่มาให้พญานกปुณณมุขะกินอยู่ สองสามวัน พอพญานกปुณณมุขะมีกำลังดีแล้ว จึงกล่าวว่า สหายเอ๋ย บัดนี้ ท่านก็หายจากโรคแล้ว จงอยู่กับนางบริจาริกาของท่านเถิด เราจักไปยังที่อยู่ ของเรา ลำดับนั้น พญานกปुณณมุขะจึงกล่าวว่า นางนกลบริจาริกาเหล่านั้นพากัน ละทิ้งเราเมื่อใช้หนัก หนีไปเสีย เราไม่ต้องการอยู่กับอิพวกนกลเหล่านี้ ต่อไป พระมหาสัตว์ได้สดับคำนั้นจึงกล่าวว่า คุณก่อนสหาย ถ้าเช่นนั้นเราจะ กล่าวความลามกของหญิงทั้งหลายให้ท่านได้ฟัง ว่าแล้วก็พาพญานกปुณณมุขะ ไปยังพื้นมโนศิลาข้างเขาหิมพานต์ พักอยู่ที่มโนศิลาโคนไม้รังอันมีปริมาตร ๗ โยชน์ พญานกปुณณมุขะกับบริวารก็พากันสถิตอยู่ในที่ควรข้างหนึ่ง. ฝ่าย เทวดาก็เที่ยวป่าวร้องไปทั่วหิมพานต์ว่า วันนี้พญานกกุณาละจะแสดงธรรม

ด้วยพุทธลีลาที่พื้นมโนศิลา ขอให้ท่านทั้งหลายไปฟัง เทวดาในกามาวจรทั้ง ๖ ได้รู้ เพราะการร้องป่าวประกาศต่อ ๆ ไป ก็พากันมาประชุมในที่นั้นเป็นอันมาก ไข้แต่เท่านั้น พวกนาค ยักษ์ รากษส สุบรรณ วิชาธร แร้ง และเทวดาที่อาศัยอยู่ในคงก็โหมขนานเนื้อความนั้นต่อ ๆ ไป. คราวนั้นพญาแร้ง ชื่อว่าอนนท์ มีแร้งหมื่นหนึ่งเป็นบริวารอาศัยอยู่ที่ภูเขาภิษณภู เมื่อได้ยินเสียงป่าวร้องเป็นโกลาหล ก็พาบริวารมาอยู่ข้างหนึ่ง ด้วยความประสงค์จะฟังธรรม นารถฤๅษีผู้สำเร็จจอกัญญา ๕ มีดาบสบริษัทยหมื่นหนึ่ง อยู่ในหิมวันตประเทศ ได้ยินเสียงป่าวร้องก็ค้ำใจว่า ได้ยินว่า พญานกกุณาละสหายของเราจะชี้ โทษของหญิงทั้งหลาย จักมีสมาคมใหญ่ ควรเราจักไปฟังเทศนาของพญานกกุณาละ คิดแล้วก็พาดาบสหมื่นหนึ่งมาด้วยฤทธิ์ ครั้นถึงก็สถิต ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ลำดับนั้น พระมหาสัตว์อ้อางพญานกปุลณมุขะเป็นพยานแล้วก็แสดงเหตุที่ตนได้เห็นมาแล้วในอดีตภพ ซึ่งประกอบด้วยโทษแห่งหญิงโดยชาติสรณฺณ (ญาณที่ระลึกชาติได้).

เมื่อพระศาสดา จะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า ได้ยินว่า พญานกกุณาละได้กล่าวกับพญานกปุลณมุขะดุเหว่าขาว ซึ่งหายจากไข้และหาย ยังไม่นานว่า คู่ก่อนสหายปุลณมุขะ เราเคยเห็นมาแล้ว นางกัณหา ๒ พ่อ นางมีผิว ๕ คน ยังมีจิตปฏิพัทธ์ผูกพันในบุรุษที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ยหลังโกง โค้งงอ คอก้มลงมาถึงท้องเหมือนคนศีรษะขาด และเรื่องนี้มีคำกล่าวเป็นคาถาอีกส่วนหนึ่งว่า

ครั้งนั้น นางคนหนึ่ง ล่วงละเมิดสามี ๕ คน คือ

พระเจ้า อัชชุนะ พระเจ้า นกุล พระเจ้า ภิมเสน

พระเจ้า ยูธิยฐิต พระเจ้าสหเทพ แล้วทำลามกกับ

บุรุษเปลี้ยเตี้ยแคะอีก.

ดูก่อนสหายนุณณมุขะ เรายังได้เคยเห็นอีก นางสมณิชื่อว่าปัญจตปาวิ อาศัยอยู่ในท่ามกลางป่าช้า ถือพรตยอมอดอาหาร ๔ วันจึงบริโภคครั้งหนึ่ง ได้กระทำการมอันลามกกับพวกนักเลงสุรา ดูก่อนสหายนุณณมุขะ เรายังได้เคยเห็นมาแล้วอีก นางเทวีมีนามว่า กากวันตี อยู่ในท่ามกลางสมุทร เป็นภรรยาของท้าวเวไนยพญาครุฑ ได้กระทำการมอันลามกกับ กุเวรผู้เจนในการฟ้อน ดูก่อนสหายนุณณมุขะ เราเคยเห็นมาแล้ว นางขนงาม ชื่อว่ากรุงคเทวี รักใคร่ได้เสียวอยู่กินกับเทพกุมารได้กระทำการมอันลามกกับฉัพคกุมารเสนาบดี และชนันตวาสีคนใช้ของฉัพคกุมารอีก เป็นความจริงเราได้รู้มาอย่างนี้แหละ แม้พระมารดาของพระเจ้าพรหมทัต ก็ได้ทรงทอดทิ้งพระเจ้าโกศลราช กระทำการมอันลามกกับพราหมณ์ชื่อว่า ปัญจาลัจฉิตะ พญานกकुณาละกล่าวเป็นคาถาต่อไปนี้ว่า

หญิงทั้งหลายที่กล่าวมาแล้วนั้นก็ดี หญิงอื่นก็ดี

ได้กระทำมาแล้วซึ่งกรรมอันลามก เพราะเหตุนั้น เรา
จึงไม่วิสสาสะ ไม่สรรเสริญหญิงทั้งหลาย แผ่นดิน
อันทรงไว้ซึ่งสรรพแก้วยินดีเสมอกัน รับรองสิ่ง
ที่ดีและชั่ว ทนทานได้หมด ไม่ดิ้นรน ไม่หวั่น-
ไหวฉันใด หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น
ไม่ควรวิสสาสะกับหญิงทั้งหลาย อนึ่ง ราชสีห์พาพ-
มฤคดุร้าย บริโภคเนื้อเลือดเป็นอาหาร ยินดีในการ
ที่จะเบียดเบียนสัตว์ ใช้อาวุธ ๕ (คือปาก ๑ เท้า ๔)
ข่มขี่สัตว์ทั้งหลายกินฉันใด หญิงทั้งหลายย่อมใช้อาวุธ

๕ อย่าง (คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) เหมือนกัน
จันนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรวิสสาสะกับหญิงทั้งหลาย
เหล่านั้น.

ดูก่อนสหายนุชฌมุขะ หญิงทั้งหลายไม่ใช่แพศยา ไม่ใช่นางงาม
ไม่ใช่หญิงสัตถุจร ชื่อทั้ง ๓ นี้ไม่ใช่ชื่อโดยกำเนิด หญิงเหล่านี้ คือแพศยา
นางงาม หญิงสัตถุจร ชื่อว่าเป็นผู้มา หญิงทั้งหลายมุ่นมวยผมเหมือนพวกโจร
ประทุษร้ายให้เป็นพิษเหมือนสุราเจือยาพิษ พุดโอ้อวดเหมือนคนขายของ
ตลบตะแลงพลิกพลิ้วเหมือนเขาเนื้อ สองลิ้นเหมือนงู ปกปิดความชั่วเหมือนเอา
แผ่นกระดานปิดหลุมคูถไว้ บรรทุกให้เต็มยากเหมือนบาตาล ทำให้ยินดีได้ยาก
เหมือนรากษส กวาดไปไม่มีเหลือเหมือนพระยม กินไม่เลือกเหมือนไฟ พัด
พาไปไม่เลือกเหมือนแม่น้ำ ประพฤติตามอำเภอใจตัวเหมือนลม ไม่ทำอะไร
ให้พิเศษเหมือนเขาพระเมรุมาศ (อธิบายว่า สัตว์เข้าไปที่ภูเขาพระเมรุแล้วจะ
มีสีเป็นทองเหมือนกันไปหมด) ผลิตผลเป็นนิตย์เหมือนดินไม่มีพิษ มีคาถา
กล่าวความเหล่านี้ไว้อีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงทั้งหลายเกล้าผมเหมือนโจร ประทุษร้าย
เหมือนสุรามีพิษ พุดโอ้อวดเหมือนคนขายของ ตลบ-
ตะแลงเหมือนเขาเนื้อ สองลิ้นเหมือนงู ปิดความชั่ว
เหมือนปิดหลุมคูถ ทำให้เต็มได้ยากเหมือนบาตาล
ทำให้ยินดีได้ยากเหมือนรากษส นำไปอย่างเดียว
เหมือนพระยม กินไม่เลือกเหมือนไฟ พัดให้ลอยไป
ไม่เลือกเหมือนแม่น้ำ ประพฤติตามใจตัวเหมือนลม
ไม่ทำอะไรให้พิเศษเหมือนเขาเมรุมาศ ผลิตผลเป็น

นิตยเหมือนต้นไม้มีพิษ หลงทั้งหลายเป็นผู้กอบกำ
รตนะทั้งหลายไว้ในมือจนนับไม่ถ้วน ทำโภคสมบัติ
ในเรือนให้พินาศ.

คำว่า ซึ่งหายจากไข้ อธิบายว่า เป็นไข้มาก่อนแล้วจึงหายใน
ภายหลัง. คำว่า เราเคยเห็นมาแล้วดังนี้ พระอรรถกถาจารย์นำเรื่องพิสดาร
มาสาธกไว้ว่า ได้ยินว่า ในกาลอันล่วงมาแล้ว พระเจ้าพรหมทัต ผู้เป็นพระราชา
ในแคว้นกาสิ เสด็จไปที่ใต้ราชสมบัติในแคว้น โกศลเพราะพระองค์มีพลพาหนะ
อันมากมาย มาพระเจ้าโกศลเสียแล้ว พาพระอัครมเหสีของพระเจ้าโกศลราช
ซึ่งกำลังทรงพระครรภ์อ่อน ๆ มาด้วย เสด็จไปยังเมืองพาราณสี ทรงตั้งให้
เป็นพระอัครมเหสีของพระองค์ ไม่ช้านางก็ประสูติพระธิดา โดยปกติพระเจ้า
พรหมทัตมิได้มีพระโอรสพระธิดา ท้าวเธอจึงทรงยินดีมากถึงกับออกพระโอษฐ์
ว่า คู่ก่อนนางผู้เจริญ เราจะให้พร พระอัครมเหสีก็ทรงยึดเป็นคำมั่นสัญญาไว้
พระประยูรญาติทั้งหลาย ถวายพระนามพระราชกุมารีนั้นว่า นางกัณหา เมื่อ
นางเจริญวัยแล้ว พระมารดาจึงบอกว่า พระราชบิดาของเจ้า พระราชทานพรไว้
แม่ได้ถือเป็นคำมั่นสัญญาไว้แล้ว เจ้าจงเลือกตามความพอใจของเจ้าเถิด นาง
กัณหาทูลว่า ทรัพย์สมบัติใด ๆ ของหม่อมฉัน ซึ่งจะไม่มีนั้นหามิได้ ขอ
อนุญาตให้หม่อมฉันเลือกสามีได้ตามความชอบใจเถิด ที่นางหมดความอาย
ความกลัวทูลพระราชมารดาได้ดังนั้น ก็เพราะกิเลสแรงกล้า พระมารดาจึง
นำความกราบทูลต่อพระเจ้าพรหมทัต ๆ ตรัสรับว่าดีแล้ว จึงป่าวร้องบุรุษ
มาแล้ว ให้ธิดาเลือกตามความชอบใจ พวกบุรุษทั้งหลายก็พากันประดับประดา
ด้วยเครื่องอสังการมาประชุมพร้อมหน้ากันที่หน้าพระลาน นางกัณหาถือผอบ
ดอกไม้ยืนอยู่ที่ช่องพระเกลาอันสูงแลดูบุรุษเหล่านั้นก็ได้ชอบใจสักคนหนึ่ง.

คราวนั้นมีราชกุมาร ๕ พระองค์ เป็นราชบุตรแห่งพระเจ้าบดินทราชา
องค์หนึ่งมีพระนามว่า**อัชชุน** องค์หนึ่งมีพระนามว่า**นกุล** องค์หนึ่งมีพระนามว่า
ภิมเสน องค์หนึ่งมีพระนามว่า**ยุธิยฉูล** องค์หนึ่งมีพระนามว่า**สหเทพ** พวกกัน
ไปเล่าเรียนศิลปศาสตร์ ในสำนักอาจารย์ทิสปาโมกษ์ เมืองตักกศิลา สำเร็จแล้ว
ใคร่จะทราบถึงจารีตในประเทศต่าง ๆ จึงพากันไปเที่ยวถึงเมืองพาราณสีได้ยิน
เขารุ่นวายกันในเมืองจึงเข้าไปถาม ครั้นทราบความแล้วก็ปรึกษากันว่าจะไป
บ้าง กุมารทั้ง ๕ องค์นั้นมีรูปร่างงามผ่องใสคล้าย ๆ กัน ต่างก็พากันไปยืนอยู่
ต่อ ๆ กัน. ฝ่ายนางกัณหานั้นเห็นราชกุมารทั้ง ๕ ก็มีความสันทนาทุก ๆ องค์
จึงโยนพวงมาลัยไปคล้องให้ทั้ง ๕ แล้วกราบทูลพระมารดาว่า หม่อมฉันเลือก
เอาคนทั้ง ๕ คนนี้ พระมารดา ก็ไปกราบทูลพระเจ้าพรหมทัต ๆ ไม่พอพระทัย
แต่ไม่อาจตรัสว่าไม่ได้ เพราะพระราชนานพรไว้เสียแล้ว จึงตรัสถึงชาติตระกูล
และนามบิดา ครั้นทรงทราบว่า เป็นราชกุมารของพระเจ้าบดินทราชา ก็พระ-
ราชทานราชสักการะแล้ว ยกนางกัณหาให้เป็นบริจาริกาพระราชกุมารทั้ง ๕
องค์ นางกัณหา ก็บำเรอราชกุมารทั้ง ๕ ด้วยสามารถกิเลสอยู่บนปราสาท ๗ ชั้น
และนางกัณหานั้นมีบุรุษคอยรับใช้อยู่คนหนึ่ง เป็นคนเปลี้ยค่อม เมื่อนางกัณหา
บำเรอราชกุมารที่ ๕ ด้วยกิเลสแล้ว พอราชกุมารนั้นออกไปภายนอก นางมี
เวลาว่าง เมื่อกิเลสลูกถามขึ้นก็ทำความชั่วกับบุรุษเปลี้ย เมื่อนางเจรจากับบุรุษ
เปลี้ยนั้นได้กล่าวว่า คนอื่นซึ่งเป็นที่รักของเรายิ่งกว่าท่านไม่มี เราจักมาพระราช
กุมารทั้ง ๕ เสียเอาเลือดในลำคอมาล้างเท้าท่านดังนี้ ถึงพระราชกุมารทั้ง ๕ นาง
ก็พูดอย่างนี้ คือ เวลาคลอเคลียอยู่กับราชกุมารพี่ชายใหญ่ นางก็พูดว่าหม่อมฉัน
รักพระองค์ยิ่งกว่าพระราชกุมารทั้ง ๔ ชีวิตของหม่อมฉันสละถวายพระองค์แล้ว
ถ้าบิดาของหม่อมฉันทิวคต หม่อมฉันจะให้เขาถวายราชสมบัติแก่พระองค์ดังนี้

เวลานางคลอเคลียอยู่กับราชกุมารองค์อื่นอีก นางก็กล่าวอย่างนี้ทั้ง ๔ พระองค์ พระราชกุมารทั้ง ๕ องค์ก็ทรงยินดีด้วยนางกัณหาซึ่งนัก ด้วยใส่ใจว่า นางกัณหา รักตนและอิสริยยศจะเกิดกับตนก็เพราะอาศัยนางกัณหา ต่อมาภายหลังวันหนึ่ง นางกัณหาประจวบไข พระราชกุมารทั้ง ๕ ก็ไปนั่งแวดล้อม องค์หนึ่งนิ้วพื้น ศีรษะ อีก ๔ องค์นิ้วมือและเท้าทั้ง ๔ เจ้าเปลี่ยนั่งอยู่ใกล้เท้า. ส่วนนาง กัณหาก้ให้อาณัติสัญญาอย่างรวม ๆ แก่พระอัชชุนผู้เป็นเชษฐาด้วยศีรษะ เป็น เจริงแสดงให้รู้ว่า คนอื่นซึ่งเป็นที่รักของหม่อมฉันยิ่งกว่าพระองค์ไม่มี เมื่อ หม่อมฉันมีชีวิตอยู่ก็จักมีชีวิตอยู่สำหรับพระองค์ ถ้าพระราชบิดาทิวงคตแล้วจะ ใ้เขาถวายราชสมบัติแก่พระองค์ ส่วนราชกุมารอีก ๔ องค์ นางก็ให้อาณัติ สัญญาด้วยมือและเท้าตามทิศที่นั่ง แสดงเลศนัยอย่างเดียวกัน ไซ้แต่เท่านั้น ยังทำลึนให้อาณัติสัญญาแก่บุรุษเปลี่ยตามถ้อยคำที่เคยพูด คือว่า เจ้าคนเดียว เท่านั้นเป็นที่รักของข้า ข้าจักมีชีวิตอยู่สำหรับเจ้า ทุก ๆ คนเห็นอาณัติสัญญา แล้วก็รู้เนื้อความ เพราะนางเคยพูดมาแต่ก่อนเนื่อง ๆ แต่อัชชุนกุมารสังเกตเห็น อาการเคลื่อนไหวมือเท้าและลิ้นของนางก็ดำริว่า นางกัณหาให้อาณัติสัญญาแก่ เราฉันใด ชะรอยจะให้แก่ผู้อื่นฉันนั้น เห็นจะทำความรักใคร่ชิดชมกับอ้ายเปลี่ย ด้วย โดยไม่ต้องสงสัย ดำริแล้วจึงพาน้องชายออกไปข้างนอกแล้วไต่ถามว่า นาง ๕ ตัวแสดงท่าด้วยศีรษะให้เรา เจ้าเห็นหรือไม่ พระราชกุมาร ๔ องค์ก็รับว่าเห็น อัชชุนกุมารจึงถามว่า เจ้ารู้เท่าทันหรือไม่ พระราชกุมาร ทั้ง ๔ ตอบว่า ไม่รู้ อัชชุนกุมารจึงถามว่า ก็ที่นางทำอาณัติสัญญาให้เจ้าทั้ง ๔ ด้วยมือ และเท้าทั้ง ๔ นั้นเจ้ารู้หรือไม่เล่า. พระราชกุมารทั้ง ๔ ตอบว่าไม่รู้. อัชชุนกุมารตรัสว่า นางให้สัญญาแก่พวกเราด้วยเรื่องอย่างเดียวกันนั้นแหละ แล้วถามต่อไปว่า ที่นางแสดงกิริยาพิรุชด้วยลิ้นแก่อ้ายเปลี่ยนั้น เจ้ารู้เท่าทัน

หรือไม่เล่า พระราชาผู้ทั้ง ๔ ก็ตอบว่าไม่รู้ ลำดับนั้น อชชุนกุมารจึงบอกแก่น้องชายว่า ชะรอยนางนี้จะได้ประพฤตชั่วกับอ้ายเปลี้ยด้วยอีกคนหนึ่งเป็นแน่ เมื่อเห็นว่าน้องชายทั้ง ๔ ไม่เชื่อ จึงเรียกให้บุรุษเปลี้ยเข้ามาถาม บุรุษเปลี้ยก็ยอมรับสารภาพทั้งหมดสิ้น พระราชาผู้ทั้ง ๕ ได้ฟังแล้วก็หมดความยินดีรักใคร่ ตีเตียนมาตุคามโดยอเนกปริยายว่า น่าสลดใจนัก ขึ้นชื่อว่ามาตุคามแล้วลามกทุกทีล มาสละละคนที่บริบูรณ์ด้วยชาติและสวยงามเช่นพวกเราเสีย แล้วไปประพฤตลามกกับด้วยอ้ายเปลี้ยอันน่าเกลียดปกฏิกูลได้ ก็ใครเล่าที่เขาเป็นนักปราชญ์จะพึงรู้ธรรมเนียมอันดีกับด้วยหญิงทั้งหลาย ผู้หาความละอายมิได้ มีแต่ชรรวมลามาก เมื่อตีเตียนแล้ว พระราชาผู้ทั้ง ๕ ก็ตกลงใจกันว่า ไม่ต้องการอยู่เป็นฆราวาสจึงพากันเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ ถือเพศบรรพชา กระทำกถิณบรกรรม เมื่อสิ้นอายุแล้วก็ได้ไปตามยถากรรม.

ก็ในกาลนั้น พญานกกุณาละเกิดเป็นอชชุนกุมาร ฉะนั้นเมื่อแสดงเหตุที่ตนได้เห็นมาจึงกล่าววว่า เราได้เห็นมาแล้ว ดังนี้.

คำว่า สองพ่อ ในพระพุทธพจน์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงพระเจ้ากรุงโกศลกับพระเจ้ากาสิกราช. คำว่า มีผิว ๕ คน หมายความว่า ผิวของนางมีถึง ๕ คน. ย อักษรเป็นเพียงนิบาตที่แทรกเข้ามา. คำว่า ยังมีจิตปฏิพัทธ์ คือมีจิตผูกพันอยู่. คำว่า ถึงท้อง อธิบายว่า ได้ยินว่า คอของชายเปลี้ยนั้นโค้งลงมาตลอดหน้าอกถึงท้อง เพราะฉะนั้น เขาจึงปรากฏเหมือนมีศีรษะขาด. คำว่า ล่วงละเมิดสามมี ๕ คน อธิบายว่า นางล่วงละเมิดสามมีทั้ง ๕ คนเหล่านั้นเสียแล้ว. คำว่า กับบุรุษเปลี้ย อธิบายว่า นางทำกรรมอันลามกกับบุรุษเปลี้ยเดียวแคะ. พญานกกุณาละครั้งกล่าวเรื่องนี้จบลงแล้ว เมื่อจะแสดงเรื่องที่ตนเคยเห็นมา เรื่องอื่นอีกจึงกล่าวต่อไปว่า

ดูก่อนสหายปุลณมุขะ ยังมีอีกเราได้เห็นมาแล้ว นางสมณิ ชื่อปัญจตปาวิอาศัยอยู่ในป่าช้า ถือพรตอดอาหาร ๔ วัน จึงบริโภคครั้งหนึ่ง นางได้ทำกรรมตามกัณนักเลงสุรา บรรดาเรื่องเหล่านั้น เรื่องที่หนึ่งนี้ พระอรรถกถาจารย์นำเอานิทานพิสดารมาสาธกว่า ดังได้ยินมา ในอดีตกาล ยังมีนางสมณินุ่งขาวรูปหนึ่งชื่อปัญจตปาวิอาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี นางให้ทำบรรณศาลาอาศัยอยู่ในป่าช้า นางถือนพรตอดอาหารข้ามเวลาถึง ๔ วัน จึงฉันครั้งหนึ่ง จนเกียรติคุณปรากฏคู่กับพระจันทร์และพระอาทิตย์ถึงกับพวกชาวพาราณสีโง่จามหรือพลาดหกล้ม ก็เปล่งเสียงนมัสการนางปัญจตปาวิ. ต่อมาภายหลัง ครั้งหนึ่งเป็นเวลา นักขัตฤกษ์ วันแรกพวกช่างทองก็ชักชวนพวกไปสร้างปราสาทหลังหนึ่ง แล้วจัดหาของต่างๆ เป็นต้นว่า ปลา เนื้อ สุรา ของหอม นึ่งล่อมกันจะเสพสุราเวลานั้นช่างทองคนหนึ่งทำกระดิกเหล้าตกลง ก็ตกใจเปล่งเสียงนมัสการนางปัญจตปาวิ ในที่นั้นมีชายฉลาดคนหนึ่งพูดขึ้นว่า ท่านนี้เขลานั้น ไฉนจึงนอบน้อมไหว้ผู้หญิงซึ่งมีจิตกลับกลอกเล่า ช่างทองนั้นตอบว่า ดูก่อนสหายเอ๋ย ท่านอย่าพูดอย่างนี้ อย่าทำกรรมที่จะนำไปตกนรกเลย บุรุษผู้ฉลาดจึงตอบว่า ท่านนี้มงายหาปัญญามิได้ มาพนันกันพันหนึ่งหรือ ต่อไปนี้อีก ๗ วัน เราจะไปพานางปัญจตปาวิมาให้แต่งตัวงดงามแล้วให้มานั่งที่นี่ ให้ถือกระดิกเหล้ารินให้เรากินให้ได้ ขึ้นชื่อว่ามาตุคามแล้ว ที่จะมีสติยังยืนนั้นไม่มีเลย ช่างทองคนนั้นก็ตอบว่า เป็นไปไม่ได้ จึงพนันกับบุรุษผู้เป็นบัณฑิตพันหนึ่ง.

บุรุษบัณฑิตนั้นระบุเรื่องการพนันให้ช่างทองอื่น ๆ ฟังแล้วครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าก็เข้าไปในป่าช้า นุ่งนวมัสการพระอาทิตย์อยู่ใกล้กับที่อยู่ของนางปัญจตปาวิ เมื่อนางปัญจตปาวิเข้าไปเที่ยวภิกขาจารในพระนคร กลับมาพบบุรุษนั้นแล้วก็คิดว่า คาบสรูปนี้เห็นจะมีฤทธิมากมายน เราอยู่ริมป่าช้านี้เข้ามาอยู่กึ่งกลาง

เห็นจะมีสัปบุรุษธรรมอยู่ในภายใน จำเราจักเข้าไปทำความเคารพ คิดแล้ว นางก็เข้าไปไหว้ คาบสพลอมแกลังนิงเฉย มิได้เหลียวดูและไม่ทุกทาย วันที่ ๒ ก็ทำอย่างนั้นอีก พอถึงวันที่ ๓ เมื่อนางปัญจตปาวีไหว้แล้ว คาบสพลอม ก็หันหน้าพูดว่า ไปเถอะ ครั้นวันที่ ๔ จึงทักทายปราศรัยว่า ท่านไม่ลำบากด้วย กิจกาหารดอกหรือ นางปัญจตปาวีดีใจมากที่ได้รับคำปฏิสันถาร ครั้นวันที่ ๕ นางได้รับคำปฏิสันถารมากขึ้นอีก ถึงต้องนั่งอยู่เหนื่อยหนึ่งจึงลุกไป ครั้นวันที่ ๖ พอนางมานั่งไหว้ คาบสพลอมก็ถามว่า น้องหญิงวันนี้เสียงขับร้องเอิกเกริก ในเมืองพาราณสีทำไมกันหนอ นางปัญจตปาวีตอบว่า พระผู้เป็นเจ้าไม่รู้ ดอกหรือ เขาเล่นมหรสพกันกึกก้องในพระนคร นั่นเป็นเสียงนักเล่นมหรสพ คาบสพลอมแกลังทำเป็นไม่รู้ว่าเสียงอะไร แกลังถามเรื่องอื่นต่อไปว่า เจ้ามา ประพฤติพรตอยู่นี้เว้นอาหารเท่าไร นางตอบว่าเว้น ๔ วัน แล้วขออนถามว่า ก็พระผู้เป็นเจ้าเว้นเท่าไรเล่า คาบสพลอมตอบว่า เว้น ๗ วัน ที่แท้ก็เท็จทั้งนั้น เว้นแต่กลางวัน กลางคืนกินทุกคืน แล้วคาบสพลอมถามต่อไปว่า น้องหญิง เจ้าบวชมาก็ปีแล้ว ครั้นนางบอกว่า ๑๒ ปี แล้วขออนถามบ้างว่า พระผู้เป็นเจ้า เล่าบวชมาก็ปีแล้ว จึงตอบว่า ๖ ปีแล้ว แล้วถามต่อไปว่าเจ้าได้บรรลุลุธรรม เครื่องระงับแล้วหรือ ครั้นนางปฏิเสธว่าไม่ได้บรรลุและขออนถามบ้าง คาบสพลอมก็บอกว่า ยังไม่ได้บรรลุเหมือนกัน ต่อนั้นก็รำพันเป็นเชิงชวนให้ เกิดความต้องการดังนี้ว่า น้องหญิงเอ๋ย เราทั้งสองนี้มิได้รับความสุขทั้ง ๒ อย่าง ทางกาม โภคีสำหรับผู้ครองเรือนที่จะเป็นสุขด้วยทรัพย์สมบัติก็ไม่ได้ เนกขัมมสุข เครื่องระงับทางใจก็ไม่เกิดขึ้น ไฟนรกมันจะร้อนแต่เราสองคนเท่านั้นหรือ ถ้าเราจักประพฤติอย่างมหาชนคนหมู่มาเขาทำกัน ข้าเห็นจะทนทุกข์เช่นนี้อยู่ อีกไม่ได้ จักต้องสึกเป็นคฤหัสถ์ ทรัพย์สมบัติของแม่ก็ยังมีอยู่บ้าง พอจะก่อร่าง

สร้างตัวต่อไป นางปัญจตปาวีได้ฟังคำเช่นนั้นก็เกิดความกำหนัดรักใคร่ จึง
ปฎิญาณความในใจออกมาว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เรื่องนี้เป็นห้วงอกอันเดียวกัน
แต่จิตใจที่มีรู้จะหันหน้าไปหาใคร ถ้าท่านจะไม่ทอดทิ้งข้าพเจ้าแล้วไซ้ ข้าพ-
เจ้าจะยอมเป็นน้องสาวสีกไปอยู่รับใช้ท่าน คาบสพลอมจึงตอบว่า ถ้าปลงใจ
เช่นนั้นก็มาเถิด พี่จะไม่ทอดทิ้ง จะเลี้ยงเจ้าเป็นภรรยา ว่าแล้วก็พากันไปใน
เมือง อยู่สมัครสังวาสอย่างสามีภรรยาทั้งหลายแล้ว ก็ให้นางถือกระดิกสุรา
พากันไปสู่ปราสาทบาน นั่งดื่มสุราอยู่ ฝ่ายนายช่างทองก็แพ้เสียเงินพันหนึ่ง
นางปัญจตปาวีก็เกิดบุตรธิดาด้วยนักเลงสุรานั้นหลายคน ในคราวนั้น พญานก
กุณालะเกิดเป็นนักเลงสุรา เมื่อนำเหตุนี้มาแสดงจึงได้กล่าวว่ เราได้เห็น
มาแล้วดังนี้.

อดีตนิทานในเรื่องที่ ๒ มีพรรณนาไว้แล้วในอรรถกถาแห่งกาควันติ
ชาดก ในจตุกนิบาต ในกาลนั้นพญานกกุณาละเกิดเป็นพญาครุฑ เพราะฉะนั้น
เมื่อจะประกาศเหตุที่ตนประสบมาแล้วจึงได้กล่าวว่ เราได้เห็นมาแล้ว ดังนี้.

ในเรื่องที่ ๓ นี้ พระอรรถกถาจารย์นำเรื่องพิสดารมาสาธกไว้ว่า ใน
อดีตกาล พระเจ้าพรหมทัตปลงพระชนม์พระเจ้าโกศลราช ทรงริบเอาราชสมบัติ
แล้ว พาพระอักรมเหสีของพระเจ้าโกศลไปสู่เมืองพาราณสี แม้ทรงทราบอยู่ว่า
นางนั้นมีครรภ์ ก็ยังทรงตั้งนางนั้นเป็นพระอักรมเหสี ครั้นนางมีครรภ์แก่แล้ว
ก็ประสูติพระราชบุตรอันงดงามดุจดังทองคำ. นางจึงดำริว่า เมื่อกุมารนี้เติบโต
พระเจ้าพาราณสีก็จักให้ฆ่าทิ้งเสีย ด้วยทรงเห็นว่าเป็นบุตรของข้าศึก ไม่ต้อง
พระประสงค์จะเลี้ยงไว้ อย่าให้บุตรของเราตายด้วยมือคนอื่นเลย. นางดำริ
แล้วจึงสั่งนางนมว่า เจ้าจงเอาผ้าเก่า ๆ ห่อทารกนี้แล้ว จงนำไปทิ้งเสียที่ป่าช้า
ฝืดิบ นางนมทำตามสั่งอาบน้ำชำระเกล้าแล้วจึงกลับมา.

ฝ่ายพระเจ้าโกศลราชทิวงคตแล้วไปเกิดเป็นรุกขเทวดา จึงบันดาล
ด้วยอานุภาพของตนให้คนเลี้ยงแพต้อนแพะไปสู่ประเทศนั้น นางแพะตัวหนึ่ง
ไปพบทารกนั้นเข้าก็เกิดความสเนหา จึงให้ทารกนั้นดื่มน้ำนมแล้ว ก็เที่ยว
ไปแล้วกลับมาให้กินอีก ๓-๔ ครั้ง. คนเลี้ยงแพะเห็นกริยาของนางแพะนั้น
จึงเข้าไปดู เห็นทารกนั้นแล้วก็เกิดความรักใคร่เหมือนบุตร จึงอุ้มมาให้ภรรยา
ของตน. ภรรยาของคนเลี้ยงแพะไม่มีบุตร ก็ไม่มีนมจะให้กิน จึงให้ทารก
กินนมแพะตัวนั้น. แต่วันนั้นมา นางแพะก็ตายลง ๒ ตัว ๓ ตัวทุกวัน คน
เลี้ยงแพะจึงคิดว่า ถ้าเรายังเลี้ยงเด็กคนนี้ไว้ นางแพะก็คงจะตายหมดแน่ จะ
เลี้ยงมันไว้ทำไม จึงเอาทารกนั้นวางลงในภาชนะดินใบหนึ่ง แล้วเอาอีกใบหนึ่ง
คว่ำปิดลง เอาแป้งถั่วมายาปิดปากไม่ให้มีช่องแล้ว ปล่อยให้หลอยน้ำไป. มีคน
จันทาลผิวเมี้ยซึ่งเป็นคนซ่อมของเก่าในพระราชนิเวศน์ ลงไปล้างป่อที่ทำ
ข้างใต้ เห็นภาชนะลอยมาก็รีบวิ่งไปพาขึ้นมาบนฝั่ง พอเปิดขึ้นก็ได้เห็นทารก
รูปงดงาม. ภรรยาของคนจันทาลไม่มีบุตรก็มีความรักใคร่ทารกเหมือนดังบุตร
จึงนำไปเลี้ยงไว้ที่เรือน พอทารกนั้นเจริญวัยได้ ๗ ปี เมื่อบิดามารดาไปสู่
ราชตระกูล ก็พากันไปด้วย พอทารกนั้นเจริญวัยได้ ๑๖ ปี ก็ได้ไปช่วยทำ
การปฏิสังขรณ์ของเก่าในราชตระกูล ก็พระอักรมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตนั้น
มีพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง พระนามว่า **กรุงคเทวี** มีรูปร่างงดงาม ตั้งแต่
นางกรุงคเทวีได้เห็นกุมารนั้น ก็มีจิตผูกพันรักใคร่ ไม่ยินดีในผู้อื่น. นาง-
เสด็จไปที่ทำการของกุมารนั้นเนื่อง ๆ เมื่อพบกันบ่อย ๆ เข้า ทั้งสองก็มีจิต
ผูกพันรักใคร่กัน ลอบประพฤตีสงวาสกันในที่ลับในราชตระกูลนั่นเองนาน ๆ
เข้า พวกเหล่าบริวารก็รู้เรื่องนั้น จึงนำความกราบทูลพระเจ้าพรหมทัต
พระเจ้าพรหมทัตทรงพระพิโรธ จึงให้ประชุมอำมาตย์ทั้งหลาย ตรัสปรึกษา

โทษว่า ลูกคนจันทาลทำอย่างนี้ ท่านทั้งหลายจงวางบทกำหนดโทษตามควร
แก่โทษเถิด. อำมาตย์ทั้งหลายก็กราบทูลว่า โทษผิดใหญ่หลวงควรทำโทษ
ทรمانก่อนแล้ว จึงฆ่าในภายหลัง.

ในขณะนั้น รุกขเทวดาผู้เป็นบิดาของกุมารนั้น จึงมาเข้าสิงนาง
อัครมเหสีผู้เป็นมารดา นางก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้าพรหมทัต ด้วยอนุภาพแห่ง
เทวดาแล้วทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า กุมารนี้ไม่ใช่ลูกคนจันทาล กุมารนี้เกิด
ในครรภ์ของหม่อมฉัน เป็นบุตรพระเจ้าโกศลราช หม่อมฉันได้ทูลมุสาวาท
แก่พระองค์ว่า พระโอรสตายแล้ว ด้วยคิดว่าเป็นบุตรของพระราชผู้เป็นข้าศึก
ของพระองค์ จึงมอบให้นางนมเอาไปทิ้งเสียในป่าช้าฝิบ คนเลี้ยงแพะคนหนึ่ง
จึงรับปฏิบัติต่อมา ครั้นเกิดเหตุแม่แพะตายขึ้นหลายตัว คนเลี้ยงแพะก็เอา
ไปลอยน้ำเสีย. คนจันทาลซึ่งเป็นผู้ซ่อมของเก่าในราชตระกูลของพระองค์
พบกุมารนี้ลอยน้ำมาจึงเอาเลี้ยงไว้ ถ้าพระองค์ไม่ทรงเอาจงให้หาเขาเหล่านั้น
มาตรัสถามดูเถิด. พระเจ้าพรหมทัตตรัสให้หาคนเหล่านั้น ตั้งแต่นั้นนางนม
เข้ามาตรัสถาม เขาเหล่านั้นก็ทูลความตั้งแต่ต้นจนอวสาน. พระเจ้าพรหมทัตก็
ทรงยินดีว่า กุมารประกอบด้วยชาติ จึงให้สรงสนานแต่งเครื่องอสังการแล้ว
พระราชทานราชธิดาให้ และคนทั้งหลายขนานนามว่า **เอפקกุมาร** ถือเอาเหตุ
ที่แพะตาย ต่อมาพระเจ้าพรหมทัตจึงพระราชทานเสนา พาหะแก่เอפקกุมาร
แล้วส่งให้ไปปกครองราชสมบัติของบิดา เอפקกุมารก็พานางกรุงคเทวีไป
ครองราชสมบัติ ภายหลังพระเจ้าพรหมทัตทรงดำริเห็นว่า เอפקกุมารมิได้
ศึกษาศิลปศาสตร์ จึงทรงตั้งฉัพกุมารเป็นเสนาบดี ด้วยเห็นว่าเป็นอาจารย์
ของพระองค์.

ต่อมาภายหลัง นางกรุงกเทวีลอบลักประพุดีอนาจารกับฉัพคกุมาร. ฉัพคกุมารมีคนใช้คนหนึ่งชื่อนันเตวาสี ฉัพคกุมารเคยใช้ให้นำสิ่งของเป็น ต้นว่า ผ้าและเครื่องประดับไปให้นางกรุงกเทวี นางกรุงกเทวีก็ประพุดีลามก กับคนใช้นั้นอีก.

เมื่อพญานกกุณาละนำเอาเหตุนี้มาแสดง จึงได้กล่าวว่า เราได้เห็น มาแล้ว. คำว่า นางขนงาม ในพระบาลีนั้น ท่านกล่าวหมายถึงนางผู้มีท้อง อันประดับด้วยขนเป็นแฉว ๆ. คำว่า กับ ฉัพคกุมารเสนาบดีและธนนเตวาสี อธิบายว่า แม้นางปรารถนาอยู่กับเอפקกุมาร ก็ได้กระทำการอันลามกกับ ฉัพคกุมารเสนาบดีและธนนเตวาสีคนใช้ของเสนาบดีนั้นอีกด้วย พญานก กุณาละกล่าวว่า หญิงทั้งหลายมีความประพุดีเลวทรามอย่างนี้ เป็นผู้ทุศีล มีกรรมอันลามกด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่สรรเสริญหญิงเหล่านั้นเลย พระมหาสัตว์ นำอดีตนิทานนี้มาแสดงแล้ว ก็ในกาลนั้น เธอได้เป็นฉัพคกุมาร เพราะฉะนั้น จึงนำเหตุที่ตนเห็นมากล่าวให้ฟัง.

แม้ในเรื่องที่ ๔ พระอรรถกถาจารย์นำเรื่องพิสดารมาสาธกไว้ว่า ใน กาลอันล่วงมาแล้ว พระเจ้าโกศลราชยัตราชมบัติเมืองพาราณสีได้ จึงทรงตั้ง พระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี ซึ่งทรงครรภ์อยู่แล้ว ให้เป็นอัครมเหสี ของพระองค์ ต่อมาไม่ช้านัก พระอัครมเหสีนั้นก็ประสูติพระราชโอรส ส่วน พระเจ้าโกศลราชก็ทรงเลี้ยงไว้ด้วยความรักใคร่ เหมือนโอรสของพระองค์ เหตุพระองค์หาพระโอรสมิได้ ครั้นพระกุมารนั้นทรงเจริญก็ให้ศึกษาศิลปศาสตร์ แล้ว ส่งไปให้ครองเมืองพระชนก พระราชกุมารก็ไปเสวยสมบัติอยู่ในเมือง พาราณสี.

ต่อมาภายหลัง พระมารดาของพระเจ้าพาราณสีจึงเข้าไปทูลลา พระเจ้าโกศลราชว่าจะไปเยี่ยมพระราชบุตร แล้วนางก็พาบริวารเป็นอันมาก ไปสู่เมืองพาราณสี หยุดพักอาศัยในนิคมหนึ่งอันอยู่ในระหว่างแคว้นทั้งสอง มีพราหมณ์กุมารคนหนึ่งชื่อปัญจาลัจฉนะ รูปร่างสะสวยอยู่ที่นิคมนั้น ได้นำ เครื่องบรรณาการมาถวายพระนาง. พระนางพอเห็นก็มีจิตปฏิพัทธ์รักใคร่ลอบ ทำลามกกับพราหมณ์ผู้นั้น พักอยู่ ๒ - ๓ วัน แล้วจึงไปยังเมืองพาราณสี พบ กับพระราชบุตรแล้วก็รีบกลับมาพักที่นิคมนั้นอีก ลอบประพฤติดอนาจารกับ พราหมณ์นั้นอีก ๒-๓ วันแล้ว จึงไปยังเมืองโกศล ตั้งแต่นั้นมาไม่ช้านานนัก นางก็เข้าไปทูลลาพระเจ้าโกศล อ้างเหตุไปเยี่ยมพระราชโอรสอีก เวลาไป และกลับก็ไปพักประพฤติดอนาจารกับพราหมณ์ที่นิคมนั้นอยู่ตั้งครึ่งเดือน.

คู่ออนสหายปุลณมุขะเอ๋ย ขึ้นชื่อว่าหญิงเหล่านี้ เป็นผู้ทุศีล มีปกติ ชอบกล่าวคำเท็จ. พระมหาสัตว์แสดงอดีตนิทานเรื่องนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า เป็นความจริงเราเห็นมาอย่างนี้ พระอรรถกถาจารย์ก็กล่าวอธิบายในพระบาลี นั้นว่า คำว่า พระมารดาของพระเจ้าพรหมทัต หมายถึงพระชนนีของ พรหมทัตกุมาร ซึ่งได้เสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี ได้ยินว่า ในกาลนั้น พญานกกุณาละได้เป็นพราหมณ์ ชื่อปัญจาลัจฉนะ เพราะฉะนั้น เมื่อจะ แสดงเหตุที่ตนได้รู้มานั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้.

คำว่า หญิงที่กล่าวมาแล้วนี้ อธิบายว่า คู่ออนสหายปุลณมุขะเอ๋ย ก็หญิงทั้ง ๕ คนนี้ ได้กระทำความอันลามกแล้ว ท่านจงอย่าได้สำคัญว่า หญิงเหล่านี้จะไม่กระทำ หญิงเหล่านี้ก็ดี หญิงเหล่านี้ก็อีกมากมายก็ดี ได้ กระทำความอันลามกในกาลทุกเมื่อแล เราอยู่ในที่นี้ จะพึงกล่าวถึงเรื่องของ

หญิงที่ประพฤตินอกใจได้ทั่วโลก. คำว่า **สัตวโลก** อธิบายว่า แผ่นดิน
เมถนินดล วสุนธรา ปฐพี กล่าวคือโลกย่อมรับรองทั้งสิ่งดีและชั่ว ฉันท
คำว่า **สรรพแก้วยินดีเสมอกัน** อธิบายว่า ชื่อว่า ยินดีเสมอกัน
ในสิ่งทั้งหมดด้วยภาวะแม้รับรอง ด้วยว่า แผ่นดินนั้นเป็นที่รับรองทุกสิ่ง
ทุกอย่างทั้งดีและชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นที่รับรองสิ่งที่สูงที่สุดและต่ำ
ที่สุด แม้หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน ย่อมเป็นที่รับรองของสิ่งที่ดีที่สุดและชั่ว
ที่สุดทุกชนิดด้วยอำนาจกิเลส จริงอยู่ หญิงทั้งหลายเมื่อได้โอกาส ชื่อว่า
จะไม่กระทำความอันลามกกับบุรุษไร ๆ ย่อมไม่มีเลย. คำว่า **ทนทานได้หมด**
อธิบายว่า ธรรมดาว่า แผ่นดินย่อมทนทานได้ทั้งหมดทีเดียว คือไม่สะทก
สะท้าน ไม่คิ่นรน ไม่หวั่นไหว ฉันท หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน ย่อมทนทาน
ได้ในบุรุษทั้งหมด ด้วยอำนาจความยินดีในโลก ถ้าหากว่า ชายคนใดเป็นที่
ถูกใจนาง นางย่อมไม่คิ่นรนและไม่กระทำความโกธาทล เพราะจะรักษาชายนั้น
อนึ่ง แผ่นดินย่อมไม่สะเทือนไม่หวั่นไหว ฉันท แม้หญิงทั้งหลายก็ฉันทนั้น
เมถนธรรมสะเทือน ไม่หวั่นไหวด้วยเมถนธรรม คือไม่อาจที่จะให้เต็มด้วย
เมถนธรรมนั้นได้. คำว่า **พามฤค** หมายถึงเนื้อร้าย. คำว่า **มีอาวุธ ๕**
อย่างนี้ ท่านกล่าวหมายถึงปากและเล็บเท้าทั้ง ๔. คำว่า **ร้ายกาจ** คือ
หยาบช้าโหดร้ายทารุณ. คำว่า **หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน** อธิบายว่า
ราชสีห์มีอาวุธ ๕ อย่าง คือ ปาก ๑ และมีเท้าอีก ๔ ฉันท หญิงทั้งหลาย
ก็เหมือนกัน มีอาวุธ ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ราชสีห์นั้น
เมื่อจะถือเอาอาหารของตน ย่อมถือเอาด้วยอาวุธ ๕ อย่างนั้น ฉันท แม้
พวกหญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน เมื่อจะถือเอาอาหารคือกิเลส ย่อมประหารด้วย
อาวุธมีรูปเป็นต้น แล้วจึงถือเอา ราชสีห์นั้นดุร้าย ข่มขู่สัตว์จับกินเป็นอาหาร

ฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน หยาบช้า ช่มชี่กิน จริงอย่างนั้น หญิงทั้งหลายย่อมกระทำอาการคือความช่มชี่ในบุรุษผู้มีศีลอย่างเคร่งครัดด้วยกำลังของตน ให้ถึงความพินาศแห่งศีลเสียได้ ราชสีห์ย่อมยินดีแต่ที่จะเบียดเบียนสัตว์อื่นฉันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ยินดีในการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยอำนาจกิเลส. คำว่า หญิงเหล่านั้น อธิบายว่า หญิงผู้ไม่ประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างนี้ นรชนไม่ควรวิสาสะเลย. คำว่า สัตยูจร หมายถึงหญิงโสเภณี มีคำกล่าวอธิบายว่า คู่ก่อนสหายปณณมุขะเอ๋ย ชื่อของหญิงทั้งหลายเป็นต้นว่า แพศยาเหล่านี้เป็นชื่อเดิมของพวกนางก็หาไม่ หญิงเหล่านั้นมีชื่อว่า แพศยา ชื่อว่านารี ชื่อว่าสัตยูจร ชื่อว่าเกี่ยวพันชกัหาไม่ แต่หญิงเหล่านั้นโดยชื่อเดิมแล้ว เรียกว่าผู้ฆ่า หญิงเหล่านั้นเรียกกันต่างๆ ว่า แพศยา นารี สัตยูจร. คำว่า ผู้ฆ่า หมายความว่า ฆ่าสามี ข้อความอันนี้ บัณฑิตพึงแสดงด้วยเรื่องมห้างสชาดก. จริงอยู่ ท่านกล่าวไว้ในชาดกนั้นว่า

อนึ่ง หญิงนี้มีมารยาเหมือนพยัคฆเดศ เป็นวัตถุ
ที่ตั้งแห่งความเศร้าโศก โรคและอุปัทวันตราย และ
หญิงนี้เป็นคนหยาบหนัก เป็นเครื่องผูกมัด เป็นบ่วง
เป็นถ้ำ และเป็นที่อยู่ของพญามัจจุราช บุรุษใคระเริง
ใจในหญิงเหล่านั้น บุรุษนั้นนับว่าเป็นคนอธรรมใน
นรชนทั้งหลาย.

คำว่า เกล้ามวยผม คือ มีมวยผมเกล้าไว้แล้ว. จริงอยู่ พวกโจร
ที่อยู่ในดง ย่อมผูกมวยผมแล้วจึงแย่งชิงทรัพย์ฉันใด แม้พวกหญิงเหล่านี้ก็
เหมือนกัน นำเอาพวกบุรุษไปสู่อำนาจกิเลสแล้วปล้นทรัพย์. คำว่า ประทุษร้าย

ให้เป็นพิษเหมือนสุราเจือยาพิษ คือ เหมือนสุราที่เจือด้วยยาพิษ ฉะนั้น
อธิบายว่า สุราที่เจือยาพิษแสดงอาการที่แปลก ๆ ฉันได แม้หญิงเหล่านี้ก็
เหมือนกัน เป็นผู้มีความกำหนัดในบุรุษทั้งหลายอื่น ไม่รู้จักจกน้อยใหญ่ เมื่อ
กระทำกิจในบุรุษอื่นแล้วกระทำกะบุรุษอื่นต่อไปอีก ชื่อว่าย่อมแสดงอาการ
แปลก ๆ. คำว่า **พุดไอ้อวด** อธิบายว่า คนขายของย่อมกล่าววอดคุณภาพ
แห่งสินค้าของตน ฉันได แม้หญิงเหล่านี้ก็เหมือนกัน ปิดบังโทษอันมิใช่คุณ
ของตนเสียแล้ว ประกาศแต่คุณอย่างเดียว. คำว่า **ตลบตะแลง** อธิบายว่า
เขาของเนือบิดไปบิดมา ฉันได พวกหญิงเหล่านี้ ก็ตลบตะแลงพลิกไปพลิกมา
เพราะความที่ตนมีจิตเบาฉันนั้นเหมือนกัน. คำว่า **เหมือนงู** อธิบายว่า
หญิงทั้งหลายชื่อว่ามีสองลิ้นเหมือนงู เพราะเป็นคนมักกล่าวเท็จเสมอ ๆ. คำว่า
เหมือนบ่อคูด อธิบายว่า บ่อคูดย่อมถูกปิดด้วยไม้กระดานฉันได แม้หญิง
ทั้งหลายก็ปกปิดร่างกายด้วยผ้าและเครื่องอาภรณ์เที่ยวไปฉันนั้นเหมือนกัน
อีกอย่างหนึ่ง บ่อที่ปกปิดด้วยหยากเยื่อเป็นต้น เมื่อเหยียบลงไปย่อมทำให้เกิด
ความลำบากแก่เท้าฉันได แม้หญิงเหล่านี้ก็เหมือนกัน เมื่อใครเข้าไปคบหา
ด้วย ก็ให้เกิดทุกข์แก่ผู้นั้น. คำว่า **เหมือนบาดาล** อธิบายว่า บาดาลใน
มหาสมุทร ย่อมทำให้เต็มได้ยากฉันได แม้หญิงเหล่านี้ก็เหมือนกัน ย่อมทำ
ให้เต็มได้ยากด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ด้วยเมถุน ๑ ด้วยการตลอด ๑ ด้วย
การแต่งตัว ๑ เพราะเหตุนี้แล สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย หญิงทุกคนไม่อิ่มด้วยธรรม ๓ ประการ คือ ด้วยเมถุนธรรม ๑ ด้วย
การตลอด ๑ ด้วยการแต่งตัว ๑ ย่อมกระทำกาละดังนี้เป็นต้น. คำว่า **เหมือน**
รากษส อธิบายว่า ธรรมคาวารากษส ใคร ๆ ไม่อาจจะให้ยินดีด้วยทรัพย์ได้
เพราะตนอยากกินเนื้ออย่างเดียว รากษสนั้น ย่อมห้ามทรัพย์แม้เป็นจำนวน

มากเสียแล้ว ปรารถนาแต่เนื้ออย่างเดียว ฉันไค แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน
ยอมไม่ยินดีด้วยทรัพย์แม้มาก เพราะตนปรารถนาเมถุน หญิงเหล่านั้นยอม
ไม่รับทรัพย์ ปรารถนาเมถุนอย่างเดียว. คำว่า เหมือนพระยม อธิบายว่า
พระยมมีแต่เข้าไปโดยส่วนเดียว มิได้ยกเว้นใคร ๆ ไว้เลย ฉันไค แม้หญิง
เหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมไม่เหลือใคร ๆ ไว้เลย ในบรรดาบุคคลที่สมบูรณ์
ด้วยชาติเป็นต้น นางยอมให้ถึงความพินาศแห่งศีลด้วยอำนาจกิเลสทั้งหมด
ในวาระแห่งจิตดวงที่ ๒ ก็ยอมนำไปสู่นรก. คำว่า เปรียบเหมือนไฟ
อธิบายว่า ธรรมดาว่าเปลวไฟย่อมกินสิ่งทั้งหมด แม้สะอาดหรือไม่สะอาด
ฉันไค แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมเสพลิงทั้งหมดตั้งแต่เลวจนถึงดีที่สุด
แม้ในข้อความที่เปรียบด้วยแม่น้ำ ก็มีนัยเหมือนกันทีเดียว. คำว่า ตามใจตัว
อธิบายว่า หญิงเหล่านั้น ย่อมมีความรักใคร่ในสถานที่ใด ก็ยอมวิ่งไปในสถาน
ที่นั่นทันที. คำว่า เหมือนเขาพระสุเมรุ อธิบายว่า ในป่าหิมพานต์มี
ภูเขาทองอยู่ลูกหนึ่ง แม้กาซึ่งมีสีด้าแก่พอเข้าไปใกล้ภูเขานั้น ก็กลับกลายเป็น
สีทอง ภูเขานั้นมีอุปมาฉันไค แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน มิได้กระทำสิ่งใด
ให้วิเศษเลย ย่อมมองเห็นชายที่เข้าไปใกล้ตนเหมือนเป็นคนเดียวกันหมด.
คำว่า เหมือนต้นไม้มีพิษ อธิบายว่า ต้นไม้ที่มีผลสุก เช่นกับมะม่วงนั้น
ยอมผลิตผลเป็นนิจ และยอมเป็นผลที่ไม่สมบูรณ์ด้วยสีเป็นต้น บุคคลไม่มี
ความสงสัยบริโภคผลไม้นั้น ย่อมตายฉันไค แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อม
ปรากฏเหมือนเป็นที่น่ารื่นรมย์ด้วยอำนาจรูปเป็นต้น เพราะผลิตผลเป็นนิจ
ก็เมื่อผู้ใดเสพออยู่ ย่อมนำผู้ นั้นให้เกิดความประมาทแล้ว คุกให้ตกลงไปในอบาย
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

**ผู้ใดเสพตามเพราะไม่รู้จักโทษ กามก็ย่อมฆ่า
ผู้นั้นเสีย เหมือนบริโภคผลไม้ที่มีพิษ ฉะนั้น.**

อีกอย่างหนึ่ง ต้นไม้ไม่มีพิษย่อมนำความพินาสมาให้ในกาลทุกเมื่อ เพราะมีผลเป็นนิจ ฉันได แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมนำความฉิบหาย มาให้ในกาลทุกเมื่อ ด้วยอำนาจความพินาสแห่งคุณมีศีลเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ราก เปลือก ใบ ดอก ผลของต้นไม้ไม่มีพิษนั้นย่อมเป็นพิษ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีผลเป็นนิจฉันได แม้รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แม้ทั้ง ๕ อย่าง ของหญิงเหล่านั้น ก็เป็นพิษเหมือนกันฉนั้น เพราะฉะนั้น หญิงเหล่านั้น จึงชื่อว่าเส็ดผลเป็นนิจ ประหนึ่งต้นไม้ไม่มีพิษ ฉะนั้น. คำว่า มีคาถากล่าว ความนี้ไว้อีกส่วนหนึ่ง อธิบายว่า พญานกकुณालะกล่าวอย่างนี้ เพื่อจะ กระทำเนื้อความนั้นให้ปรากฏยิ่งขึ้น ด้วยคำอันประพันธ์ขึ้นเป็นคาถา. คำว่า หญิงทั้งหลาย เป็นผู้กอบกำเอารัตนะไว้ในมือจนนับไม่ถ้วน อธิบายว่า หญิงทั้งหลาย เป็นผู้กระทำอันตรายแก่รัตนะทั้งหลายที่สามีหามาได้ ด้วยความ เห็น้อยยาก นำเอารัตนะแม่เหล่านั้นไปให้ชายเหล่าอื่น ย่อมประพฤตินาจาร.

เบื้องหน้าแต่ขึ้นไป พญานกकुณालะเมื่อจะแสดงกถาอันสละสลวยของ คนโดยประการต่าง ๆ จึงกล่าวว่า คุณก่อนสหายปุลณมุขะเอัย ทรัพย์ ๔ อย่างนี้ คือ โคผู้ โคนม ยาน ภริยา ไม่ควรให้อยู่ในตระกูลอื่น ผู้เป็นบัณฑิต ย่อมไม่ยอมให้ทรัพย์ ๔ อย่างนี้อยู่ปราศจากเรือน.

พญานกकुณालะ กล่าวคาถาแสดงถึงเหตุผลแห่งทรัพย์ ๔ อย่างนั้น ต่อไปว่า

คนฉลาด ย่อมไม่ให้ทรัพย์ ๔ อย่างอยู่ในตระกูล

ญาติ คือ โคผู้ ๑ โคนม ๑ ยานพาหนะ ๑ ภริยา ๑

เพราะเหตุว่า คนทั้งหลายที่ไม่มียานย่อมใช้รถที่ฝากไว้

ย่อมฆ่าโคตัวผู้เสีย เพราะใช้ลากเชืงูเกินกำลัง และ

ย่อมฆ่าลูกโคเพราะรีดนมแม่โคจนหมด ภริยาย่อม

ประทุษร้ายตระกูลญาติ.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย ของ ๖ อย่างนี้ เมื่อเกิดฐานะจำเป็นขึ้นแล้ว
ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้เลย อันได้แก่

ธนูไม่มีสาย ๑ ภริยาอยู่ในตระกูลญาติ ๑ เรืออยู่

ฝั่งโน้น ๑ รถเพลาทัก ๑ มิตรอยู่ไกล ๑ สหายชั่ว ๑

ทั้ง ๖ ประการนี้ เมื่อเกิดฐานะขึ้นแล้ว ใช้ประโยชน์

อะไรไม่ได้เลย.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย หึงยอมดูหมิ่นสามีด้วยฐานะ ๘ อย่าง คือ
ดูหมิ่นเพราะความจน ๑ เพราะความเจ็บกระเสาะกระแสะ ๑ เพราะความชรา ๑
เพราะเป็นนักเลงสุรา ๑ เพราะโง่เขลา ๑ เพราะมัวเมา ๑ เพราะหมุนตาม
การทำงานไม่ทัน ๑ เพราะทำให้ทรัพย์เกิดขึ้นไม่ได้ ๑ ต่อไปนี้เป็นคาถาอีก
ส่วนหนึ่ง อันแสดงถึงเหตุแห่งวัตถุทั้ง ๘ นั้นว่า

หึงทั้งหลาย ย่อมดูหมิ่นสามีด้วยเหตุ ๘ ประการ

คือ ความจน ๑ เจ็บกระเสาะกระแสะ ๑ แก่ชรา ๑

เป็นนักเลงสุรา ๑ โง่เขลา ๑ มัวเมา ๑ หมุนตาม

การทำงานไม่ทัน ๑ ทำทรัพย์ให้เกิดขึ้นเพื่อให้สำเร็จ

ความปรารถนาทั้งหมดไม่ได้ ๑.

ดูก่อนสหายนุณณมุขะเอ๋ย หญิงทั้งหลายย่อมนำความประทุษร้ายมาให้
สามีด้วยฐาน ๕ อย่าง คือมักไปเที่ยวสถานทีรื่นรมย์ ๑ มักไปเที่ยวอุทยาน ๑
มักไปเที่ยวตามทำน้ำ ๑ มักไปหาตระกูลญาติ ๑ มักไปหาตระกูลผู้อื่น ๑
มักใช้กระจกและประดับด้วยผ้า ๑ มักดื่มน้ำเมา ๑ มักเยี่ยมมองหน้าต่าง ๑ มัก
ขึ้นแอบประตุ ๑ ต่อไปนี้เป็นคาถาประพันธ์อีกส่วนหนึ่ง แสดงฐานะทั้ง ๕
นั้นว่า

หญิงทั้งหลาย ย่อมนำความประทุษร้ายมาด้วย

ฐานะ ๕ ประการเหล่านี้ คือ มักไปเที่ยวตามสถาน
รื่นรมย์ ๑ ไปเที่ยวสวน ๑ ไปสู่แม่น้ำ ๑ ไปหาตระกูล
ญาติ ๑ ไปหาตระกูลอื่น ๑ มักประดับด้วยผ้า ๑ มัก
ดื่มน้ำเมา ๑ มักมองหน้าต่าง ๑ มักแอบประตุ ๑.

ดูก่อนสหายนุณณมุขะเอ๋ย หญิงย่อมยั่วชวนชายด้วยฐานะ ๔๐ อย่าง
คือ ทำคัศกาย ทำท่าก้ม ทำกรีดกราย ทำอาย ทำทีเกะเลียบ ทำท่าเอาเท้า
เหยียบกัน ทำท่าเอาไม้ขีดแผ่นดิน ทำท่ากระโดดเอง ทำท่าให้เด็กกระโดด
ทำท่าวิ่ง ให้เด็กวิ่ง เล่นกับเด็ก ให้เด็กเล่น จูบเด็ก ให้เด็กจูบ กินเอง
ให้เด็กกิน ให้ของแก่เด็ก ทำทีขอลิ้น ทำท่าวนขอ เลียนแบบเด็ก ทำ
เสียงสูง ทำเสียงต่ำ ทำพูดเปิดเผย ทำพูดกระซิบ ทำซิกซี้ ฟ้อน ขับ เป่า
ร้องให้ คร่ำครวญ กรีดกราย แต่งกาย ทำปิ้ง ทำยักเอว ทำสายผ้าที่ปิด
ของลับ ทำเลิกขา ทำปิดขา ทำท่าให้เห็นนม ทำให้เห็นรักแร้ ทำให้เห็น
ท้องน้อย ทำหลิวตา ทำเลิกคิ้ว ทำม้มปาก ทำแลบลิ้น ทำขยายผ้าและ
กลับนุ่งผ้า ทำสยายและมุ่นผม.

ดูก่อนสหายปุณณมุขะเอ๋ย นักปราชญ์พึงทราบเถิดว่า หญิงเป็นคน
ประทุษร้ายด้วยฐานะ ๒๕ อย่าง คือ ย่อมพรรณนาการไปแรมคืนของสามี
ย่อมไม่แสดงความยินดีต่อสามีที่กลับมาถึง ย่อมกล่าวโทษสามี ย่อมไม่กล่าว
คุณงามความดีแห่งสามี ย่อมประพุดติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมไม่
ประพุดติสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสามี ย่อมกระทำการที่ไม่สมควรแก่สามี ย่อมไม่
ทำกิจที่สมควรแก่สามี ย่อมคลุมหัวนอนเบื่อนหน้าหนี ย่อมนอนพลิกกลับไป
กลับมา ย่อมนอนถอนใจยาวทำวุ่นวาย ย่อมทำระทมทุกข์ ย่อมไปถ่ายอุจจาระ
ปัสสาวะบ่อย ๆ ย่อมประพุดติตรงกันข้าม ย่อมเจียหูฟัง เพราะได้ยินคนอื่นพูด
ย่อมล้างผลาญทรัพย์สมบัติ ย่อมทำทอดสนิทชิดชมกับชายผู้คุ้นเคย ย่อมออก
นอกบ้านเสมอ ย่อมประพุดติผิดจากความดี ย่อมประพุดตินอกใจไม่เคารพใน
สามีและคิดประทุษร้าย ย่อมยืนที่ประตูเนื่อง ๆ ย่อมทำให้ชายอื่นเห็นรักแรร
ยอมทำให้ชายอื่นเห็นนม ย่อมไปเฟ่งมองดูทิศต่าง ๆ ดูก่อนสหายปุณณมุขะ
บัณฑิตพึงทราบเถิดว่า หญิงเป็นคนประทุษร้ายด้วยฐานะ ๒๕ อย่างเหล่านี้
มีคาถาประพันธ์กล่าวฐานะ ๒๕ อย่างเหล่านี้ไว้อีกส่วนหนึ่งว่า

หญิงยอมเป็นคนประทุษร้ายด้วยฐานะ ๒๕ อย่าง
คือ ย่อมพรรณนาการไปแรมทางไกลของสามี เมื่อ
สามีไปแล้วก็ไม่เศร้าโศกถึง ครั้นเห็นสามีกลับมาก็ไม่
แสดงความยินดี ย่อมไม่กล่าวถึงคุณงามความดีของ
สามีในกาลไหน ๆ เลย เหล่านี้เป็นลักษณะของหญิง
ผู้ประทุษร้ายสามี หญิงเป็นผู้ไม่ตำรวม ย่อมประพุดติ
สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สามี ย่อมทำประโยชน์ของ
สามีให้เสื่อม ย่อมกระทำการที่ไม่สมควรแก่สามี ย่อม

คลุมหัวนอนเบื่อนหน้าไปทางอื่น เหล่านี้เป็นลักษณะ
ของหญิงผู้ประทุษร้ายสามี ย่อมนอนพลิกกลับไป
กลับมา นอนถอนหายใจทำวุ่นวาย ย่อมทำระทมทุกข์
ย่อมไปอุจจาระปัสสาวะบ่อย ๆ เหล่านี้เป็นลักษณะ
ของหญิงผู้ประทุษร้ายสามี ย่อมประพุดติตรงกันข้าม
ไม่กระทำกิจที่สมควรทำแก่สามี ย่อมเงี้ยวฟังเมื่อผู้อื่น
พูด ล้างผลาญทรัพย์สินสมบัติ กระทำความสนิทสนม
กับชายอื่น เหล่านี้เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้าย
สามี ย่อมกระทำทรัพย์สินสมบัติที่สามีได้มาโดยความยาก
ลำบาก ทำมาได้โดยฝืดเคือง เก็บสะสมไว้ได้ด้วย
ความยากแค้นให้พินาศไป อนึ่ง ย่อมกระทำความ
สนิทสนมกับชายอื่นที่คุ้นเคยกัน เหล่านี้เป็นลักษณะ
ของหญิงผู้ประทุษร้ายสามี ย่อมออกนอกบ้านเสมอ
ประพุดติผิดจากความดี มีจิตคิดประทุษร้ายในสามีอยู่
เป็นนิตย์ เป็นผู้ประพุดตินอกใจไม่เคารพ เหล่านี้
เป็นลักษณะของหญิงผู้ประทุษร้ายสามี นางย่อมยืนอยู่
ที่ใกล้ประตูห้อง ๆ แสดงนมบ้าง รักแสบ้าง มีจิต
วอกแวกเฟื่องดูทิศต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นลักษณะของ
หญิงผู้ประทุษร้ายสามี แม่น้ำทั้งปวงมีทางไปอัน
คดเคี้ยว และป่ารกเรียวด้วยต้นไม้ ฉันทใด หญิงทั้งปวง
เมื่อได้ช่องที่ลับ ก็ย่อมทำกรรมอันลามกได้ฉันทนั้น
ถ้าว่าได้โอกาส ได้ที่ลับ หรือได้ช่องเช่นนั้นแล้ว ที่
หญิงทั้งปวงจะไม่ทำลามกไม่มีเลย ไม่ได้คนอื่นก็ทำ

กับคนเปลี้ย ในจำพวกนารีที่หลายใจ ไม่มีใครข่มขืนได้
เป็นผู้กระทำให้เกิดความยั่ววนแก่ชายทั้งหลาย หาก
นารีพวกใดถึงจะทำให้เกิดปีติได้โดยประการทั้งปวงก็ดี
ก็ไม่ควรระเริงด้วย เพราะว่านารีเหล่านั้นเสมอด้วย
ท่าน้ำ.

พระอรรถกถาจารย์กล่าวอธิบายไว้ว่า คำว่า โคนผู้ โคนม ท่าน
กล่าวไว้ด้วยอำนาจถึงควิปลาศ. คำว่า ภริยาย่อมประทุษร้ายตระกูลญาติ
อธิบายว่า นางเป็นผู้ไม่มีความกลัว ย่อมประพฤตินาจารแม้กับพวกทาส
เป็นต้นที่คุ้นเคยกัน ในตระกูลญาตินั้นจำเดิมแต่กาลที่ตนเป็นเด็กทีเดียว ถึง
พวกญาติจะรู้ ก็มีได้กระทำการข่มขืน ปิดบังเสียซึ่งโทษอันมิใช่เกียรติของตน
ย่อมทำเป็นเหมือนไม่รู้. คำว่า ใช้ประโยชน์ไม่ได้ อธิบายว่า หวัง
ประโยชน์ไม่ได้ ไม่พึงได้ประโยชน์เลย คือกระทำกิจไม่ได้. คำว่า ไม่มีสาย
คือธนูที่ปราศจากสาย. คำว่า สหายนามก หมายถึงมิตรชั่ว. คำว่า เพราะ
ความจน คือ เพราะความขัดสน แม้ในบททั้งหมดก็มีนัยเหมือนกัน อธิบาย
ความในคานานั้นว่า สามีที่ยากจน ย่อมไม่อาจที่จะช่วยเหลือตนได้ด้วยกิเลส
เพราะเครื่องประดับเป็นต้นไม่มี เพราะฉะนั้น ภรรยาจึงคูหมั่นสามีด้วยประการ
ฉะนี้ แม้สามีที่เจ็บป่วย ก็ไม่อาจจะช่วยเหลืออะไรได้ด้วยวัตถุกามและกิเลส
กาม สามีที่แก่เฒ่าชรา ก็ไม่สามารถที่จะหยอกเย้าและทำความยั่ววนให้เกิดขึ้น
ได้ทั้งทางกายและทางจิต สามีที่เป็นนักเลงสุรา ก็มักพาเอาเครื่องประดับมี
สร้อยข้อมือของนางเป็นต้น เข้าไปยังโรงสุราเสียด้วย. คำว่า โง่ อธิบายว่า
สามีที่เป็นอันธพาล ย่อมไม่ฉลาดในการยั่ววน. คำว่า มัวเมา อธิบายว่า สามี
ที่เป็นนักเลงย่อมมอริกรรมกับพวกทาสีในเรือนของตน และย่อมคำว่าภรรยา

ภรรยาจึงดูหมิ่นสามีด้วยเหตุนี้แล ภรรยาข่มค่าว่าสามีผู้ไม่อนุวัตรตามใน
กิจการทั้งปวงว่า สามีของเราเนี่ยหมดเดชเสียแล้ว จึงอนุวัตรตามการงานไม่ทัน
เราเลย. ส่วนสามีคนใดมอบทรัพย์ทั้งหมดให้ปกครองสมบัติ ภรรยาก็ข่มยัด
เอาธนสารสมบัติทั้งหมดไว้ในเงื้อมมือ ดูหมิ่นสามีประดุจทาส ปราบณาสมบัติ
ก็ดูคร่ำไถ่สามีออกไปเสียนอกบ้านด้วยคำว่า ประโยชน์อะไรด้วยตัวท่าน.
คำว่า ถึงความโง่เขลา คือความเป็นผู้โง่เขลา. คำว่า ผู้มัวเมา คือ
เล่นเล่อ. คำว่า หลึงทั้งหลายข่มนำความประทุษร้ายมาให้สามี
อธิบายว่า ภรรยาข่มนำความประทุษร้ายมาให้สามี ประทุษร้ายสามีคือกระทำ
กรรมอันลามกแก่สามี. คำว่า มักไปเที่ยวตามสถานที่รื่นรมย์ อธิบายว่า
ภรรยาบอกลาสามีบ้าง ไม่บอกบ้าง ไปเที่ยวยังสวนดอกไม้เป็นต้นแห่งใด
แห่งหนึ่งเนื่อง ๆ ประพฤติอนาจารในสวนนั้น กล่าวหลอกลวงสามีผู้โง่เขลา
ให้เชื่อว่า วันนี้เราจะไปกระทำพิธีกรรมแก่รุกขเทวดาในสวนครั้งนี้เป็นต้น.
ฝ่ายสามีที่เป็นคนฉลาดข่มฉลาดข่มรู้ทันว่า หลึงคนนี่คงจะไปประพฤติ
อนาจารในที่นั้นเป็นแน่แล้วไม่ให้นางไปอีก ในบททั้งหมด บัณฑิตพึงทราบ
ขอความอย่างนี้เหมือนกัน. คำว่า ตระกูลผู้อื่น หมายถึงบ้านเรือนของคน
ที่เคยเห็นกันและเคยคบกันเป็นต้น นางกล่าวกะสามีเป็นต้นว่า ถ้าไรที่เรา
ประกอบขึ้นไว้ในตระกูลโน้นมีอยู่ ทรัพย์ที่ให้เป็นของขอยืมในตระกูลโน้น
มีอยู่ เราจะไปจัดแจงเรื่องนั้นให้สำเร็จดังนี้แล้วก็ไป คำว่า มักเยียมมอง
หน้าต่าง อธิบายว่า ชอบมองตามช่องมีช่องหน้าต่างเป็นต้น. คำว่า มักยีน
แอบประตุ อธิบายว่า ยีนอยู่ที่ประตุแสดงรูปร่างทรวดทรงของตน. คำว่า
ยั่วยวน คือ กล่าวยั่วยวนสามี อธิบายว่า หลึงผู้อยู่ในสำนักของสามีแล้ว
แสดงนิมิตแก่ชายอื่น.

คำว่า **ตัดกาย** อธิบายว่า กระทบความสังเกตไว้ก่อนทีเดียวว่า ท่านพึงรู้ว่าโอกาสมีหรือไม่มี ด้วยความสำคัญว่า เราเห็นเขาแล้ว จักทำการตัดกาย แม้มิได้กระทบความสังเกต ยืนอยู่ข้างหลังสามี ย่อมทำตัดกายคือแสดงอาการตัดกาย ด้วยคิดว่า ชายคนนี้จะจักไฝ่ฝันถึงเราอย่างนี้.

คำว่า **ทำกัม** อธิบายว่า แกล้งทำวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งให้ตกลงบนพื้น ทำเป็นเหมือนกัมลงเก็บของนั้นแสดงหลัง. คำว่า **ทำกรีดกราย** อธิบายว่า แสดงอาการกรีดกราย ด้วยอิริยาบถทั้งหลายมีการเดินเป็นต้น หรือด้วยเครื่องประดับ. คำว่า **ทำอาย** อธิบายว่า ทำเป็นอายแล้วปกปิดศรีระด้วยผ้า หรือแอบอยู่ตามบานประตูหรือฝา. คำว่า **ทำแกะเล็บ** อธิบายว่า เอาเล็บทำกับเล็บเท้า เอาเล็บมือกับเล็บมือครูดสีกัน. คำว่า **ไม้** หมายถึงท่อนไม้.

คำว่า **เด็ก** อธิบายว่า จับบุตรของตนเองบ้าง บุตรของคนอื่นบ้าง แล้วยกชูขึ้นเองบ้าง ให้คนอื่นยกชูขึ้นบ้าง. คำว่า **เล่น** อธิบายว่า เล่นเองบ้าง ให้เด็กเล่นบ้าง แม้ในการจับเป็นต้นก็มีนัยเหมือนกัน. คำว่า **ให้** อธิบายว่า ให้ผลไม้บ้าง ใบไม้ ดอกไม้บ้างอย่างใดอย่างหนึ่งแก่เด็กนั้น. คำว่า **ขอ** คือขอคืนสิ่งเหล่านั้นแล. คำว่า **ทำเอาอย่าง** คือทำตามอย่างที่เด็กทำ. คำว่า **สูง** หมายถึงเสียงสูงด้วยอำนาจ ทำเสียงดังหรือชมเชย. คำว่า **ต่ำ** หมายถึงเสียงต่ำ ด้วยอำนาจทำเสียงเล็ก ด้วยอำนาจการกล่าวคำที่ไม่พอใจหรือด้วยอำนาจการกล่าวคำหมิ่นประมาท. คำว่า **พูดเปิดเผย** หมายถึงพูดไม่ปกปิดในท่ามกลางชนหมู่มาก. คำว่า **พูดกระซิบ** หมายถึงพูดปกปิดในที่ลับ.

คำว่า **ฟ้อน** หมายถึงกระทำนิมิตด้วยการฟ้อนเป็นต้นเหล่านี้. คำว่า **ร้องให้** คือกระทำนิมิตด้วยเหตุแห่งการร้องให้ บัณฑิตพึงกล่าวถึงเรื่องของนางพราหมณีของปุโรหิตที่เศรษฐีบุตร อุ่มขึ้นสู่ข้างทางหน้าต่าง ในคืนวันฝนตกคืนหนึ่งพามาแล้ว นำมาเป็นตัวอย่าง. คำว่า **ทำซิกซ์** หมายถึงหัวเราะด้วยเสียง

อันตั้ง หญิงย่อมกระทำนิमितแม้ด้วยอาการอย่างนี้. คำว่า **รักแระ** หมายถึง รักแระทั้งสองข้าง. คำว่า **ปาก** หมายถึงริมปากข้างบน. คำว่า **เม้ม** คือ เอาฟันเม้ม. คำว่า **ผม** หมายถึงมวยผม อธิบายว่า หญิงย่อมกระทำนิमितแก่ชายอื่นแม้ด้วยการสยายและนุ่งผมอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง นางกระทำด้วยคิดว่าใคร ๆ จักกำหนดหรือไม่กำหนดก็ตามแล้วจักกำหนด.

คำว่า **พึงทราบเถิดว่าหญิงเป็นคนประทุษร้าย** อธิบายว่า บัณฑิตพึงทราบไว้เถิดว่า หญิงนี้ประทุษร้ายในเราคือโกรธเรา ครั้นโกรธแล้วจักการทำอนาจาร. คำว่า **แรมคืน** อธิบายว่า หญิงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ทรัพย์ที่เราประกอบขึ้นไว้ในบ้านโน้นจักฉิบหาย** ท่านจงไปจัดแจงทรัพย์นั้นให้สำเร็จดังนี้ เมื่อสามีไปแล้ว ปรารถนาจะกระทำอนาจารจึงพรรณนาการไปแรมคืน. คำว่า **สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์** หมายถึงสิ่งที่มีไฉ่ความเจริญ. คำว่า **มิใช่กิจ** คือ มิใช่กิจที่ควรกระทำ. คำว่า **คลุมหัว** คือนุ่งอย่างมั่นคง. คำว่า **พลิกกลับไปกลับมา** อธิบายว่า พลิกไปข้างโน้นที่ข้างนี้ที. คำว่า **ทำวุ่นวาย** คือทำให้เกิดความโกลาหลแกลังปลุกคนใช้ที่นอนอยู่ใกล้ทำให้จุดไฟ กระทำความอีกกระทึกครึกโครมมีประการต่าง ๆ ย่อมยังความรื่นรมย์ทางกิเลสของสามีนั้นให้พินาศขาดไป. คำว่า **ทำระทมทุกข์** คือนางกล่าวคำเป็นต้นว่า **เราปวดศีรษะเหลือเกิน.** คำว่า **ตรงกันข้าม** อธิบายว่า ย่อมเป็นผู้มีปกติประพฤติเป็นข้าศึก ด้วยอำนาจแห่งอาการต่าง ๆ เป็นต้นว่า เมื่อสามีต้องการอาหารเย็น ก็ให้อาหารร้อนดังนี้. คำว่า **ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ** อธิบายว่า ทำโภคสมบัติที่สามีหามาได้ด้วยความเหนื่อยยาก ให้ฉิบหายไปด้วยความเป็นคนเกะกะเพราะสุราเป็นต้น. คำว่า **ความสนิทชิดชม** ได้แก่ ทำความสนิทสนมด้วยอำนาจกิเลส. คำว่า **ออกนอกบ้านเสมอ** อธิบายว่า ออกนอกบ้านเพื่อเลือกหา

ชายชู้. คำว่า **ในสามี** ได้แก่ ย่อมเป็นผู้ประพฤตินอกใจด้วยความไม่เคารพ
ในสามี และเป็นผู้มีจิตคิดประทุษร้าย. คำว่า **หญิงทั้งปวง** อธิบายว่า
เว้นเสียจากหญิงผู้ทำกิเลสให้เบาบางด้วยวิปัสสนาแล้ว หญิงที่เหลือย่อมกระทำ
บาปทั้งหมด. คำว่า **เมื่อได้** คือเมื่อมีโอกาส. คำว่า **ช่อง** อธิบายว่า เมื่อได้
ที่ลับพอจะปรึกษากันและพอจะร่วมกันได้. คำว่า **คราวหรือที่ลับ** อธิบายว่า
พึงกระทำโอกาสหรือที่ลับ เพื่อต้องการกระทำบาป. คำว่า **โน** เป็นเพียง
นิบาต. คำว่า **ได้** หมายความว่า ได้แล้ว. อีกอย่างหนึ่ง บาลีเป็น **อลทฐา**
ดังนี้ก็มี อธิบายว่า เมื่อไม่ได้บุรุษที่สมบูรณ์คนอื่น ก็พึงการทำกรรมอันเป็น
บาปแม้กับชายเปลี่ยว หรือกับชายที่มีรูปร่างน่าเกลียดยิ่งกว่านั้น. คำว่า **ทำให้**
เกิดปีติ คือทำให้เกิดความยินดียิ่งกว่านั้น. คำว่า **ข่มขี้** อธิบายว่า ไม่อาจที่จะ
แนะนำด้วยการข่มขี้ได้. คำว่า **เสมอด้วยแม่น้ำ** อธิบายว่า ทำน้ำมิได้
หวงห้ามใคร ๆ ในบรรดาคคนที่สูงสุด และต่ำที่สุดผู้ลงไปอาบน้ำ จันใด แม้
หญิงเหล่านั้นเมื่อมีที่ลับ หรือคราวหรือช่อง ก็ย่อมไม่ห้ามบุรุษใด ๆ เหมือนกัน
ฉะนั้น.

ต่อไปนี้ พระอรธกถาจารย์นำเรื่องต่างๆ มาสาธกไว้ว่าในอดีตกาลมี
พระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **กนิทร** เสวยราชย์อยู่ในเมือง**พาราณสี**
มีพระรูปโฉมงามยิ่งนัก อำมาตย์พันหนึ่งยอมนำหีบเครื่องหอมมาถวายทุก ๆ วัน
เมื่อประพรมเครื่องหอมในพระราชนิเวศน์ทั่วแล้ว ก็ผ่าหีบทำเป็นไม้พินหอม
หุงพระกระยาหารถวาย พระเจ้ากนิทรมีปุโรหิตมีปัญญาหลักแหลมผู้หนึ่งชื่อ
ปัญจาลัจฉนะ มีชนมายุเท่ากับพระองค์ ก็ที่ต่อกับปราสาทของพระเจ้ากนิทร
นั้น มีต้นหว้าต้นหนึ่งอยู่ในกำแพงวัง กิ่งหว้าทอดข้ามกำแพงออกไป มีบุรุษ
เปลี้ยคนหนึ่ง รูปร่างชั่วช้าน่าเกลียด อาศัยอยู่ที่ร่มไม้หว้า. อยู่มาวันหนึ่ง

นางกนิริเทวีเยี่ยมมองไปตามช่องหน้าต่าง เห็นบุรุษเปลี่ยนั้นแล้ว ก็ผูกพันรักใคร่ เวลารাত্রี ยังพระเจ้ากนิรินรให้ทรงยินดีด้วยกิเลสแล้ว และบรรทมหลับไป นางจึงค่อย ๆ ลุกขึ้นจัดอาหารอันประณีตมีรสอร่อย ใส่ขันทองห่อไว้ที่ชายพก แล้วก็ไต่เชือกกลางหน้าต่าง ปีนขึ้นบนต้นหว้าไต่ลงมาตามกิ่ง เชิญบุรุษเปลี่ยให้กินอาหาร แล้วทำการอันลามกกับบุรุษเปลี่ยสำเร็จแล้ว ก็กลับขึ้นปราสาทตามทางเดิม ประพรมสรีระกายด้วยของหอมแล้วก็เข้าไปนอนกับพระเจ้ากนิรินร พระพฤติลามกอย่างนี้เสมอมา พระเจ้ากนิรินรก็ได้ทรงทราบ จนอยู่มาวันหนึ่งเสด็จประทับณพระนคร เวลาเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ ได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษเปลี่ยมีอาการน่ากรณาอย่างยิ่ง จึงตรัสถามปุโรหิตว่า เห็นมนุษย์เปรตนั้นหรือไม่ ครั้นปุโรหิตรับพระราชโองการว่าเห็นแล้ว จึงตรัสถามต่อไปว่า บุรุษที่มีรูปร่างน่าเกลียดเห็นสภาวะปานฉะนี้ จะมีหญิงคบหาด้วยอำนาจฉันทราคะบ้างหรือไม่ บุรุษเปลี่ยได้ฟังพระราชดำรัสตั้งนั้นก็เกิดมานะขึ้นมา พระเจ้าแผ่นดินพุดอะไรเช่นนี้ ชะรอยจะไม่รู้ว่าเทวีของตัวมาหาเราคิดแล้วก็ประนมมือไหว้ต้นหว้ากล่าววาจาค่อย ๆ ว่า เชิญเทพยดาซึ่งเป็นเจ้าสิ่งอยู่ที่ต้นหว้าฟังเราเถิด คนอื่น ๆ นอกจากท่านแล้วก็ไม่มีใครรู้.

ปุโรหิตเห็นกิริยาของบุรุษเปลี่ยจึงคิดว่า พระอักรรมเหสีของพระราชาคงได้ไต่ต้นหว้ามาทำลามกกับบุรุษเปลี่ยนี้เป็นแน่แล้ว คิดแล้วจึงทูลถามว่า ขอพระราชทาน ในเวลารাত্রี พระองค์ทรงสัมผัสสรีระกายแห่งพระเทวี เป็นเช่นไรบ้าง พระเจ้ากนิรินรตรัสตอบว่า สิ่งอื่นก็ไม่แลเห็น เป็นแต่เวลาเที่ยงคืนสรีระกายของนางเย็น ปุโรหิตจึงทูลว่า ขอพระราชทาน ถ้ากระนั้นหญิงอื่นยกไว้ก่อนเถิด พระนางกนิริอักรรมเหสีของพระองค์ได้ประพฤติแล้วซึ่งกรรมอันลามกกับบุรุษเปลี่ยนี้ พระเจ้ากนิรินรตรัสตอบว่า สหายพุดอะไรกัน นางกนิริ

สมบูรณ์ด้วยรูปร่างอันอุดมเห็นปานนั้น จะมาร่วมอภิรมย์กับบุรุษเปลี้ยอันน่าเกลียดอย่างยิ่งนี้ได้. ขอพระราชทาน ถ้ากระนั้นพระองค์จงสะกดรอยตามคอยจับคู่เถิด. พระเจ้ากนิกรก็ทรงรับ ครั้นเสวยอาหารเย็นแล้ว ก็เข้าบรรทมกับนางกนิริ ตั้งพระหฤทัยคอยสะกดจับ พอถึงเวลาเคยบรรทมหลับตามปกติ ก็ทรงเสริ่งทำเหมือนหลับไป ฝ่ายนางกนิริก็ลุกขึ้นตามเคย พระเจ้ากนิกรก็สะกดรอยตามไปยืนอยู่ที่เงาต้นหว้า วันนั้นบุรุษเปลี้ยโกรธขู่ตะคอกว่า ทำไมถึงมาช้า แล้วเอามือตบเข้าที่กอกหูนางเทวี นางเทวีก็ร้องขอโทษว่า นายอย่าเพิ่งโกรธเลย ข้าพเจ้ารอให้พระราชาลับจึงมาได้ ว่าแล้วก็ประพฤติปฏิบัติบุรุษเปลี้ยเหมือนหญิงบำเรอในเรือน เมื่อบุรุษเปลี้ยตบหูนางกนิรินั้น คุณทลหน้าราชสีห์หลุดจากหู กระเด็นไปอยู่ใกล้พระบาทพระเจ้ากนิกร พระเจ้ากนิกรเห็นสมควรจึงเก็บเอาไปเป็นพยานก็ทรงเก็บเอาไป ฝ่ายนางกนิริประพฤติดอนาจารกับบุรุษเปลี้ยนั้นแล้วก็กลับไปโดยนัยหนหลัง เริ่มจะนอนด้วยพระราชามี.

พระเจ้ากนิกรก็ทรงห้ามเสีย พอรุ่งขึ้น จึงรับสั่งให้คนไปบอกว่า ให้นางกนิริเทวีประดับเครื่องอสังการที่เราให้ทั้งหมดเข้ามาเฝ้า. นางกนิริก็สั่งให้ทูลว่า คุณทลหน้าราชสีห์ส่งไปไว้ที่ช่างทองเสียแล้ว นางก็มีได้มาเฝ้า ครั้นพระเจ้ากนิกรรับสั่งให้หาอีก นางก็ประดับคุณทลข้างเดียวเข้าไปเฝ้า พระเจ้ากนิกรตรัสถามว่าคุณทลไปไหน นางก็ทูลว่า ส่งไปที่ช่างทอง. พระเจ้ากนิกรจึงรับสั่งให้หาช่างทองมีแล้วตั้งกะทู้ถามว่า ทำไมเจ้าจึงไม่ให้คุณทลแก่นางกนิริ ช่างทองก็ทูลว่า มิได้รับเอาได้เลย พระเจ้ากนิกรก็ทรงพระพิโรธตรัสว่า เฮ้ย อีนางจันฑาล คนอย่างกูนี้แหละจะเป็นช่างทองของมึงละ ตรัสแล้วก็ขว้างคุณทลลงไปตรงหน้านางกนิริแล้ว หันมาตรัสกับปุโรหิตว่า สหายพุดจริงทีเดียว จงไปสั่งไปตัดหัวอีนีเสีย ปุโรหิตก็พานางกนิริไปซ่อนไว้ในที่แห่งหนึ่งภายในพระ-

ราชวังนั้น แล้วกลับไปเฝ้ากราบทูลว่า ขอพระราชทาน อย่าได้ทรงกริ้วนาง
กนิริเลย หญิงทั้งปวงย่อมเหมือนกันอย่างนี้ทั้งหมด ถ้าไม่ทรงเชื่อ ต้องพระ
ประสงค์ทรงทราบเรื่องทุกสิ่งของหญิงทั้งหลายแล้ว ข้าพระองค์จะสำแดงให้ดู
ความลามกความมีมายาของหญิงทั้งหลาย เจริญเสด็จปลอมพระองค์ประพาสไป
ในชนบทด้วยกันเถอะ พระเจ้ากนิรก็ทรงรับ ทรงมอบราชสมบัติให้พระ-
มารดาแล้ว ก็เสด็จชอกซอนไปกับปุโรหิต.

เมื่อพระเจ้ากนิรกับปุโรหิตไปได้ประมาณโยชน์หนึ่งแล้ว พักนั่ง
อยู่ข้างบนหนทางใหญ่ มีกุกุมพินหนึ่งกระทำวิเวกคลกกันเพื่อบุตรชาย
ให้นางกุมาริคนหนึ่งนั่งอยู่ในยานกำบัง แล้วพาผ่านมาด้วยบริวารเป็นอัน
มาก ปุโรหิตได้เห็นแล้วจึงทูลว่า ขอพระราชทาน ถ้าต้องพระประสงค์
ข้าพระองค์สามารถจะให้นางกุมาริคนนี้ทำลามกกับพระองค์ได้ พระเจ้ากนิร
ตรัสว่า เพื่อนพุดอะไร เขามากับบริวารเป็นอันมาก ท่านไม่สามารถ
จะทำได้ ปุโรหิตจึงทูลว่า ขอพระราชทาน ถ้าจะนั้นก็คอยทอดพระเนตร
ทูลแล้วก็ลอบไปข้างหน้า รม่านเข้าใกล้ ๆ หนทาง ให้พระเจ้ากนิร
ประทับในม่าน แล้วตนก็ไปนั่งร้องไห้อยู่ข้างทาง พอกุกุมพินนั้นเห็นเข้า
ก็ถามว่า พ่อที่นั่งร้องไห้ทำไม จึงตอบว่า ข้าแต่ นาย ภริยาของข้าครรถ์แก่ ข้า
พาเดินทางมาหวังจะไปยังตระกูลของเขา พอมาถึงกลางทาง นางก็เจ็บท้อง
ทนลำบากอยู่ในม่าน เพื่อนหญิงสักคนหนึ่งก็ไม่มี ตัวข้าก็ไม่กล้าเข้าไป ไม่รู้
ว่าจะเป็นอย่างไรต่อไป ถ้าได้หญิงสักคนหนึ่งจะคอยยังชั่ว กุกุมพินนั้นจึงตอบว่า
ถ้ากระนั้นก็อย่าร้องไห้ไปเลย พวกหญิงของเราที่มาด้วยกันมีเป็นอันมาก พอ
จะไปช่วยได้สักคนหนึ่ง ปุโรหิตจึงกล่าวว่า ถ้ากระนั้นขอให้นางกุมาริคนนี้
แหละไป จักได้เป็นสวัสดิมงคลแก่เขา กุกุมพินนั้นคิดเห็นว่า ชายผู้นั้นพุดถูก
แล้ว สวัสดิมงคลจักมีแก่สะใภ้ของเราเป็นแน่ และด้วยนิมิตนี้ สะใภ้ของเราจัก

เจริญด้วยบุตรและธิดา คิดแล้วจึงส่งนางกุมารีคนนั้นไป นางกุมารีนั่นก็เข้าไป
ในม่าน พอเห็นพระเจ้ากนิทรเข้าก็เกิดรักใคร่ ได้ประพุดติดตามกด้วยกันแล้ว
พระราชาทรงถอดพระธำมรงค์พระราชทาน พอสำเร็จกิจ นางกุมารีนั่นกลับมา
ชนทั้งหลายก็ถามว่า เขาคลอดลูกเป็นชายหรือหญิง นางก็ตอบว่าเป็นชาย
งามเหมือนดังทอง. กุณุมพีก็พานางกุมารีไป ฝ่ายปุโรหิตก็กลับมาเฝ้าพระเจ้า
กนิทรแล้วทูลว่า ขอพระราชทาน พระองค์ได้ทอดพระเนตรแล้ว นางกุมารี
รุ่นสาวยังลามกถึงเพียงนี้ ก็จะประสาอะไรถึงหญิงพวกอื่น อ้อ พระองค์
ประทานอะไรแก่นางไปบ้างหรือเปล่า พระเจ้ากนิทรตรัสว่า เราให้แหวนที่
ติดมือมาแก่นางไป ปุโรหิตจึงทูลว่า พระองค์ประทานมันทำไม ว่าแล้วก็วิ่ง
ไปยึดยานไว้ ครั้นคนทั้งหลายถามว่าอะไรกัน ก็ตอบว่า นางกุมารีคนนี้หยิบ
เอาแหวนที่วางไว้ข้างศิระษะของนางพราหมณีภรรยาของข้ามา ขอแหวนให้ข้า
เถิดแม่ นางก็มารีย่นมือออกไปหยิบมือปุโรหิต ตะคอกว่า ตาโจร เอาของ
แก่ไปเถิด แล้วส่งแหวนคืนให้. ปุโรหิตสำแดงหญิงที่ประพุดนอกรใจตัว
หลายคนถวายพระเจ้ากนิทร ด้วยอุบายต่างๆ อย่างอื่นแล้วทูลว่า ขอพระ
ราชทาน ที่นี้เท่านี้ก็พอแล้ว ขอเชิญเสด็จไปที่อื่นบ้างเถิด พระเจ้ากนิทรตรัสว่า
ถึงจะเที่ยวไปให้ทั่วชมพูทวีป หญิงทั้งปวงก็จักเป็นเช่นเดียวกันหมด เราจะ
ต้องการอะไรมันอีกเล่า กลับเถิด ตรัสแล้วก็เสด็จกลับเมืองพาราณสี. ปุโรหิต
จึงทูลขอประทานโทษนางกนิริว่า ขอพระราชทาน ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลายแล้ว
ย่อมลามกอย่างนี้ ปกติของเขาเป็นอย่างนี้เอง พระองค์จงงดโทษนางกนิริ
เสียเถิด พระเจ้ากนิทรก็ทรงยกโทษให้รับสั่งให้ไล่ไปเสียจากพระราชนิเวศน์
เมื่อทรงขับไล่จากตำแหน่งแล้ว ก็ทรงตั้งหญิงอื่นเป็นอัครมเหสี แล้วรับสั่งให้
ไล่บุรุษเปลี่ยเสียจากที่นั่นและให้ตัดกิ่งต้นหว้าเสีย.

ในคราวนั้น พญานกภูณालะเกิดเป็นปัญญาจันตบุโรหิต เมื่อนำเหตุที่ตนได้เห็นมาแสดงจึงกล่าวว่

บัณฑิตได้เห็นแล้วซึ่งเรื่องอะไร ของพระเจ้า
กนิรและนางกนิรี ก็พึงรู้เถิดว่า หญิงทั้งปวงย่อม
ไม่ยินดีในเรือนของตน ภรรยาไปเห็นบุรุษอื่นแม้เป็น
ง่อยเปลี้ย ยังทิ้งเสียซึ่งสามีอย่างกับพระเจ้ากนิรได้.

อธิบายความแห่งคานานั้นว่า บัณฑิตเห็นเหตุแห่งความหน่ายแห่งของกนิรและนางกนิรีเหล่านี้ คือ พระราชาผู้เป็นกนิรและนางกนิรีเทวีแล้วก็พึงรู้เถิดว่า หญิงทั้งปวงย่อมไม่ยินดีในเรือนแห่งสามีของตน. จริงอย่างนั้น นางกนิรีเทวีผู้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากนิร เห็นบุรุษเปลี้ยคนอื่นยังยอมสละพระราชาพระองค์นั้น ซึ่งเป็นผู้มีความฉลาดในการอภิรมย์เช่นนั้นเสียแล้ว กระทำกรรมอันเป็นบาปกับมนุษย์ปรตานั้นได้.

เรื่องอื่นยังมีอีก ในอดีตกาล พระเจ้าพาราณสีทรงพระนามว่า พกะเสด็จทรงราชย์โดยธรรม ยังมีหญิงชื่อปัญญาปาลี เป็นธิดาของคณยากไร้คนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในบ้านข้างประตูตะวันออกเมืองพาราณสี เล่ากันมาว่า เมื่อชาติก่อนนางเกิดเป็นธิดาของคณยากไร้คนหนึ่ง นั่งขยำดินทาฝาเรือนอยู่ เวลานั้นมีพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งคำนึงว่า จักหาดินละเอียดที่ไหนดนอ มาฉาบทาเงื่อมฝาที่อยู่อาศัย ครั้นตกลงใจว่า อาจหาได้ในเมืองพาราณสีดังนี้แล้ว จึงห่มคลุมถือบาตรเข้าไปในเมือง ไปยืนอยู่ใกล้หญิงนั้น นางแลเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วก็โกรธ จึงพูดขึ้นด้วยใจร้ายว่า ขึ้นดินก็ขอ. พระปัจเจกพุทธเจ้าก็นิ่งมิได้หวั่นไหว นางเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามิได้หวั่นไหว ก็เกิดมีใจเลื่อมใส อิกจึงกล่าวว่า สมณะ ท่านจักได้ดินเหนียวหรือ ว่าแล้วก็ยกดินเหนียวก้อนใหญ่

ไต่ลงในบาตร. พระปัจเจกพุทธเจ้าก็เอาไปฉาบทาเงื่อมฝาที่อาศัย ไม่ช้านักหญิงคนนั้นก็จืดจากอัฐภาพนั้น ไปถือปฏิสนธิในท้องหญิงทศตะ ชาวบ้านใกล้เคียงประตุนอกเมืองนั้น เมื่อครบ ๑๐ เดือนแล้วนางก็คลอด ด้วยผลที่ได้ถวายดินเหนียว ร่างกายของนางจึงประกอบด้วยสัมผัสดียิ่งนัก แต่เพราะวิบากที่แลดูพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยความโกรธ มือ เท้า ปาก ตา จมูก ๕ แห่งจึงวิกลวิปริตไป ดังนั้น เขาจึงพากันตั้งชื่อให้ว่า นางปัญจปาปี.

วันหนึ่ง พระเจ้าพาราณสีจึงทรงปลอมพระองค์เที่ยวตรวจพระนครไปถึงประเทศที่นั่นเข้า. นางปัญจปาปีเล่นอยู่กับด้วยนางทาริกาเพื่อนบ้าน ไม่รู้จักพระเจ้าพาราณสีก็เอามือคว้าพระหัตถ์เข้า พระเจ้าพาราณสีถูกสัมผัสมือของนางปัญจปาปีก็ดำรงพระองค์ไว้ไม่อยู่ ดูดั่งสัมผัสพิภพเกิดกำหนดยินดีในสัมผัสยิ่งนัก จึงเอาพระหัตถ์จับนางปัญจปาปี ซึ่งมีรูปวิกลถึงปานนั้นแล้วตรัสถามว่า เจ้าเป็นลูกสาวของใคร ครั้นนางตอบว่า เป็นลูกสาวชาวบ้านที่ประตุนจิงทรงซักถามได้ความว่า ยังไม่มีสามี ก็ตรัสว่า เรานี้แหละจะเป็นสามีของเจ้า เจ้าจงไป ขออนุญาตต่อบิดามารดา. นางปัญจปาปีก็เข้าไปหาบิดามารดาแล้วบอกว่า ชายคนหนึ่งเขาต้องการข้า บิดามารดาคิดเห็นว่า ชายคนนั้นเห็นจะไม่ใช่คนทุกตะจึงกล่าวว่า ถ้าเขาอยากได้คนเองก็ดีแล้ว. นางจึงกลับมาบอกว่า บิดามารดาอนุญาตแล้ว. พระเจ้าพาราณสีก็อยู่กับนางปัญจปาปีที่เรือนนั้น จนรุ่งเช้าจึงเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าพาราณสีก็ทรงปลอมพระองค์ไปหานางปัญจปาปีเสมอ ไม่ทรงปรารถนาจะเหลียวแลหญิงคนอื่นเลย.

ต่อมาวันหนึ่ง บิดาของนางปัญจปาปีบังเกิดโรคลงโลหิต ยาที่จะรักษาโรคนั้นก็คือ ข้าวปายาสอันปรุงด้วยนมสดล้วน กับเนยใส น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวด

เป็นต้น แต่คนปานั้นขัดสน จึงไม่สามารถจะหามาได้. ลำดับนั้น มารดาของนางปัญจปาปีจึงพูดกะลูกสาวว่า ผู้ของเจ้าสามารถหาข้าวปายาสได้หรือไม่เล่า. นางปัญจปาปีจึงตอบว่า ผู้ของข้าเห็นจะจนกว่าบ้านเรา แต่เอาเถอะจะลองถามเขาคู่ก่อน อย่าวิตกไปเลย ว่าดังนี้แล้ว นางปัญจปาปีก็วางกิริยาทำทางว่าทุกข์ร้อน นั่งคอยท่ารอเวลาที่พระเจ้าพาราณสีเสด็จมา ครั้นพอพระเจ้าพาราณสีเสด็จมาแล้ว ตรัสถามว่า เจ้าเสียใจอะไร ทรงสดับความนั้นแล้ว จึงตรัสว่า คู่ก่อนน้องหญิง ยากนานนี้เป็นยาสำหรับท่านผู้เป็นใหญ่ เราจะได้มาแต่ที่ไหน ตรัสดังนี้ แล้วทรงติดต่อกับอีกว่า เราไม่สามารถเที่ยวไปมาอย่างนี้ได้ น่าจะต้องประสบอันตรายตามหนทางแน่ ก็แต่ว่าถ้าจะพานางปัญจปาปีเข้าไปไว้ในวัง ชนทั้งหลายที่ไม่รู้ว่านางนี้มีสมบัติคือ สัมผัสดี ก็จักพากันหัวเราะเยาะเย้ยว่า พระเจ้าแผ่นดินของเราไปพาเอานางยักษิณีที่ไหนมา จำเราจักทำให้ชาวพระนครเขารู้สัมผัสของนางเสียก่อนเถิด จึงจะปลดเปลื้องข้อครหานินทาได้.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะนางว่า เจ้าอย่าวิตกไปเลย ข้าจะหาข้าวปายาสมาให้บิดาของเจ้า ครั้นทรงอภิรมย์กับนางปัญจปาปีแล้ว ก็เสด็จกลับพระราชนิเวศน์. พอวันรุ่งขึ้น จึงตรัสสั่งให้หุงข้าวปายาสอย่างว่า ให้เอาใบไม้มาทำห่อเป็นสองห่อ บรรจุข้าวปายาสลงแล้ว ก็ใส่พระจุพามณีลงไป ในห่อหนึ่งผูกเสียให้ดี พอเวลารাত্রี ก็เสด็จไปส่งห่อข้าวให้แล้ว กำชับว่า เราเป็นคนจนเท่านี้ก็ทำได้โดยยาก เจ้าจงบอกกับบิดาว่า วันนี้จงกินข้าวปายาสห่อนี้ พรุ่งนี้จึงค่อยกินอีกห่อหนึ่ง. นางปัญจปาปีก็ทำตามสั่ง พอบิดานางปัญจปาปีบริโภคเข้าไปหน่อยหนึ่ง ก็อิมหน้าสำราญมีความสุขสบาย เพราะข้าวปายาสนั้นมีรสโอชายิ่งนัก. นางปัญจปาปีก็นำเอาข้าวปายาสที่เหลือให้มารดา แล้วจึงบริโภคเองในภายหลัง ก็พ้ออิมทั้ง ๓ คน. ส่วนห่อข้าวที่มีจุพามณีก็เก็บไว้เพื่อวันต่อไป.

ครั้นพระเจ้าพาราณสีเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ ทรงพระพักตร์เสด็จแล้ว จึงตรัสสั่งให้พนักงานนำจุฬามณีมาถวาย เมื่อเจ้าพนักงานทูลว่า หาไม่พบก็ตรัสสั่งว่า ค้นให้ทั่วพระนคร. เขาพากันค้นจนทั่วแล้วก็หาไม่ได้ จึงตรัสสั่งต่อไปว่าให้ค้นด้านนอกพระนคร ที่สุดจนห่อเข้าของในเรือนคนทุกตะก้อยาเว้น ราชบุรุษทั้งหลายก็พากันเที่ยวค้น จึงไปพบจุฬามณีในเรือนนางปัญจปาปี ก็พากันผูกมัดเอาบิดามารดาหาว่าเป็นโจร คนทั้งสองจึงร้องว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่โจร คนอื่นนำมาให้ ครั้นเขาซักไซ้ว่าใคร ก็บอกว่าลูกเขย ครั้นเขาถามหาตัวว่าไปไหนก็ซัดว่า ลูกสาวรู้แล้ว บิดาจึงหันมาพูดกับลูกสาวว่า เจ้ารู้จักผู้เจ้าหรือไม่. นางก็ตอบว่า ไม่รู้จัก. บิดาก็กล่าวว่า ถ้ากระนั้นชีวิตของเราก็คงไม่มี. นางปัญจปาปีจึงกล่าวว่า ผู้ของข้ามาในเวลามืดแล้ว ก็กลับไปในเวลามืด ข้าจึงไม่รู้ว่รูปร่างเขาเป็นอย่างไร แต่ถ้าถูกมือแล้วก็รู้ได้ แล้วนางก็บอกแก่ราชบุรุษทั้งหลายเช่นนั้น ราชบุรุษทั้งหลายจึงนำความมากราบทูล. พระเจ้าพาราณสีทำเป็นไม่รู้ไม่เห็น จึงตรัสสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นจงให้หญิงคนนั้นนั่งอยู่ในม่านที่หน้าพระลาน แล้วเจ้าช่องม่านพอมือลอดได้ สั่งชาวเมืองมาประชุมให้หญิงนั้นจับโจรให้ได้ด้วยสัมผัสมือ ราชบุรุษทั้งหลายก็ทำตามรับสั่งพากันไปยังสำนักของนางปัญจปาปี แลดูรูปร่างแล้วก็เกิดเดือดร้อนเกลียดชังว่า ฤษ ฤษ อีปีศาจ ต่างไม่อาจถูกต้องได้ ครั้นพานางมาแล้วก็ให้นั่ง ในม่านที่หน้าพระลาน จัดการให้ชาวพระนครทั้งหมดมาประชุมพร้อมกัน นางปัญจปาปีก็จับ มือบุรุษที่มาแล้วและยื่นเข้าไปในช่องม่าน บอกขานเรื่อยไปว่า ไม่ใช่สามี บุรุษทั้งหลายที่ได้สัมผัสถูกต้อง ก็ติดข้องในสัมผัสแห่งนางอย่างสัมผัสทิพย์ ต่างคนก็คิดในใจว่า ถ้าหญิงคนนี้ควรแก่สินไหม เราจะยอมหาให้ถึงจะตายเป็นทาสกรรมกรก็ไม่ว่า จะพาไปเลี้ยงไว้ในเรือน ต่างคนต่างไม่

สามารถจะหลีกไปได้ จนราชบุรุษทั้งหลาย โบยด้วยไม้จึงได้หนีไป คนทั้งปวง ตั้งแต่อุปราชลงไปก็มีอาการปานกับจะเป็นบ้า พอหมดคนอื่นแล้ว พระเจ้าพาราณสีตรัสว่า จะเป็นเราเองบ้างกระมัง จึงยื่นพระหัตถ์เข้าไป พอนางจับพระหัตถ์ก็ร้องเสียงดังลั่นว่า จับโจรได้แล้ว พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสถามราชบุรุษทั้งหลายว่า เมื่อนางนี้จับมือเข้า พวกเจ้ามีความคิดอะไรบ้าง. ราชบุรุษทั้งหลายก็กราบทูลตามความเป็นจริง.

ลำดับนั้น พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสว่า ที่เราให้ทำอย่างนี้ก็เพื่อจะนำหญิงนี้มาไว้ในวัง แต่ยังคงคิดเห็นว่า เมื่อท่านทั้งหลายไม่รู้สัมผัสของหญิงนี้ก็จะหมิ่นประมาทเราได้ เพราะฉะนั้น จึงให้เจ้าทั้งหลายรู้ไว้ จงว่าไปคู่นี้ จะสมควรอยู่ในเรือนใคร ราชบุรุษทั้งหลายก็กราบทูลว่า สมควรอยู่ในวังของพระองค์ ครั้นแล้วพระเจ้าพาราณสี ก็พระราชทานอภิเษกตั้งให้เป็นพระอัครมเหสี และพระราชทานอิสริยยศแก่บิดามารดาของนาง. ตั้งแต่นั้นมาพระเจ้าพาราณสี ก็ทรงมีเมตตาด้วยนางปัญจปาปี จนไม่เอาพระทัยใส่ในอันที่จะตัดสินความของราษฎร และไม่ทรงเหลียวแลหญิงอื่น พวกนางนักสนมทั้งหลายจึงคอยจ้องหาโทษใส่.

ต่อมาวันหนึ่ง นางปัญจปาปีฝันเห็นเป็นนิมิตที่ตนจะได้เป็นอัครมเหสี พระเจ้าแผ่นดิน ๒ พระองค์ นางจึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระเจ้าพาราณสีจึงรับสั่งให้หาผู้มาทำนายฝันเข้ามาเฝ้าตรัสถามว่า ฝันเห็นอย่างนี้จะมีผลเป็นอย่างไร พวกทำนายฝันได้สินบนจากนางสนมอื่น ๆ แล้วจึงทูลทำนายว่า ขอพระราชทานโอกาส การที่พระราชเทวีทรงสุบินว่า ได้นั่งบนคอช้างเผือกนั้น เป็นบुरพนิมิตนำมรณะมาสู่พระองค์ ที่พระนางทรงสุบินว่า นั่งอยู่บนคอช้างแล้วลูบคลำพระจันทร์เล่นนั้น เป็นบुरพนิมิตที่นำพระราชอาช้ศึกมาสู่พระองค์

ครั้ง พระเจ้าพาราณสีทรงซักว่า ถ้าจะนั้นจะควรทำอย่างไร จึงกราบทูลว่า ขอพระราชทานโอกาส ไม่ควรจะให้สำเร็จโทษพระนางเสีย ควรใส่เรือปล่อยลอยไปตามแม่น้ำ พระเจ้าพาราณสี จึงให้นางปัญจปาปีลงในเรือพร้อมทั้งอาหาร และเครื่องอสังการ พอเวลารাত্রีก็ปล่อยลอยไปในแม่น้ำ เรือนางปัญจปาปี ลอยไปตามน้ำ ก็ไปจนถึงหน้าฉาน พระเจ้าพาวรีซึ่งทรงลงเล่นเรืออยู่ข้างใต้ น้ำ เสนาบดีของพระเจ้าพาวรีแลเห็นเรือจึงร้องว่า เรือนั้นเป็นของเรา พระเจ้า พาวรีตรัสว่าของในเรือเป็นของเรา พอเรือมาถึงเข้าได้ทอดพระเนตรเห็นนาง ปัญจปาปี จึงตรัสถามว่า นางนี้ชื่อไร รูปร่างคล้ายปีศาจ. นางปัญจปาปี ยิ้มแล้ว ทูลความว่า ตนเป็นอัคมเหสีของพระเจ้าพะกะ และทูลเล่าเหตุที่ปวง ให้ทรงทราบ ก็นางปัญจปาปีนั้นมีชื่อเสียงปรากฏตลอดชมพูทวีป พระเจ้า พาวรี จึงทรงจับมือจูงขึ้นจากเรือ พอจับเข้าก็เกิดกำหนดยินดีในสัมผัสจน ไม่รู้สึกว่ามีหญิงอื่นมี จึงทรงตั้งนางปัญจปาปีไว้ในที่อัคมเหสี นางก็เป็น ที่รักเสมอพระชนมชีพ พระเจ้าพะกะทรงทราบข่าวก็ทรงดำริว่า เราจักไม่ยอม ให้พระเจ้าพาวรีตั้งนางปัญจปาปีเป็นอัคมเหสี จึงรวบรวมเสนาเสด็จเป็น กระบวนทัพไปตั้งพักอยู่ที่ท่าน้ำ แล้วส่งราชสาส์นไปว่า ให้พระเจ้าพาวรีคืน ภิรยาให้หรือจะรบกันก็ตามที พระเจ้าพาวรีจึงตอบไปว่า เรายอมรบไม่ยอม ให้ภิรยา แล้วทรงตระเตรียมการรบ พวกอำมาตย์ทั้งสองฝ่ายจึงปรึกษากันว่า ที่จะพากันมาตายเพราะเหตุแห่งมาตุคามนั้นไม่สมควรเลย นางปัญจปาปี ควร ได้แก่พระเจ้าพะกะ เพราะได้เคยเป็นสามีมาก่อน แต่ก็ควรได้แก่พระเจ้าพาวรี เพราะทรงเก็บได้ในเรือ ต่างก็กราบทูลพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองให้ทรงสัญญา พระราชาทั้งสองพระองค์ก็ตกลงพระหฤทัยสั่งให้สร้างพระนครขึ้นฝั่งนครแล้ว เสด็จประทับอยู่ นางปัญจปาปีทำหน้าที่เป็นอัคมเหสีของสองพระราชา คืออยู่

ประจำฝ่ายละ ๗ วัน เมื่อนางลงไปยังอีกฝ่ายหนึ่ง นางได้ทำลามกกับชาวประมงค่อมคนหนึ่งซึ่งเป็นคนจับเรือในกลางแม่น้ำ.

คราวนั้น พญานกภูณาละเกิดเป็นพระเจ้าพกะ เพราะเหตุนั้น เมื่อนำเรื่องที่ตนได้ทราบมาแล้วมาแสดง จึงกล่าวว่า

พระเจ้าพกะและพระเจ้าพาวรีย์หมกมุ่นอยู่ใน

**กามเกินส่วนแล้ว ภริยาของท่านยังประพฤติกว้างกับ
คนใช้ใกล้ชิดและอยู่ในอำนาจอีก มีหรือที่หญิงจะไม่
ประพฤติกว้างคนอื่นนอกจากคนนั้นอีก.**

คำว่า หมกมุ่นอยู่ในกามเกินส่วนแล้ว อธิบายว่า หมกมุ่นอยู่ในกามเกินประมาณอยู่แล้ว. คำว่า ประพฤติกว้าง หมายถึงประพฤติดอนาจาร. คำว่า ใกล้ชิดและอยู่ในอำนาจ อธิบายว่า ประพฤติกว้างในสำนักแห่งชายผู้กระทำการรับใช้ของตนซึ่งอยู่ใกล้ชิดและเป็นไปในอำนาจของตน มีคำกล่าวอธิบายว่า ได้กระทำการอันชั่วร้ายกับคนใช้นั้น. คำว่า คนอื่นนอกจากคนนั้น อธิบายว่า โฉนเด่าหญิงจะไม่ประพฤติกว้างกับชายอื่นนอกจากชายคนนั้นอีก.

ยังมีเรื่องอื่นอีก ในอดีตกาล อัครมเหสีพระเจ้าพรหมทัตมีนามว่า ปิงคิยานี เปิดสืบทัญชรรแลดูไปเห็นคนเลี้ยงม้ามงคล ก็มีจิตปฏิพัทธ์ ครั้นเมื่อพระเจ้าพรหมทัตบรรทมหลับ ก็ลอบลงทางหน้าต่าง ประพฤติกว้างกับคนเลี้ยงม้าแล้วกลับขึ้นปราสาท ประพรมสรีระด้วยของหอมแล้ว ก็เข้าไปนอนกับพระเจ้าพรหมทัต ต่อมาพระเจ้าพรหมทัตทรงดำริว่า เพราะเหตุอะไรหนอ เวลาเที่ยงคืนสรีระของพระเทวีจึงเย็นเสมอ เห็นที่จะต้องสะกดรอยดู วันหนึ่งทรงแสวงทำอาการเหมือนหลับ พอนางลุกไปพระองค์ก็เสด็จตามไปข้างหลัง

ทอดพระเนตรเห็นนางประพุดีล่วงกับคนเลี้ยงม้า แล้วก็เสด็จกลับขึ้นสู่ที่
บรรทม ส่วนปิงคิยานีประพุดีล่วงแล้วก็กลับมาอนอยู่ที่นอนน้อย รุ่งเช้า
พระเจ้าพรหมทัตให้หานางปิงคิยานีมาแล้ว ทรงชี้โทษให้เห็นแจ้งแล้วตรัสว่า
หญิงทั้งปวง ย่อมมีกรรมดลามาครั้งนี้แล้ว พระองค์ทรงงดโทษฆ่า จงจำ ตัด
ทำลายให้เป็นแต่ถอดออกจากตำแหน่งแล้ว ทรงตั้งหญิงอื่นเป็นพระอัครมเหสี
ต่อไป.

ครานั้น พญานกกุณาละเกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัต เพราะเหตุนั้น
เมื่อจะแสดงถึงเหตุที่ตนเห็นมาเอง จึงกล่าวว่า

นางปิงคิยานีภรรยาที่รักของพระเจ้าพรหมทัต ผู้
เป็นใหญ่แห่งปวงสัตว์โลก ได้ประพุดีล่วงแก่คน
เลี้ยงม้าผู้ใกล้ชิด และเป็นไปในอำนาจแล้ว นางผู้ใคร่
ต่อกามนั้น ก็ไม่ได้ประสบกับความใคร่ทั้งสองราย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ต วาปี ความว่า นางพระพุดีนอก
ใจอย่างนี้ ก็ไม่ได้ประสบกับสิ่งทั้งสองคือ คนเลี้ยงม้านั้น หรือตำแหน่ง
อัครมเหสินั้น คือ ได้เป็นผู้พลาดแล้วทั้งสองอย่าง. บทว่า กามกามินี
ความว่า ผู้ปรารถนากาม.

พญานกกุณาละกล่าวโทษหญิงทั้งหลายว่า มีกรรมอันลามกอย่างนี้
อย่างนี้ ดังกับเรื่องอดีตที่ได้พรรณามาแล้ว เมื่อจะกล่าวโทษแห่งหญิงทั้งหลาย
โดยปริยายอื่นอีก จึงกล่าวว่า

บุรุษผู้ไม่ถูกฝึกลิง ไม่ควรเชื่อหญิงทั้งหลายผู้
หยาบช้า ใจเบา ออกตัญญู ประทุษร้ายมิตร หญิง
เหล่านั้นไม่รู้จักสิ่งที่กระทำแล้ว สิ่งที่ดีควรกระทำไม่รู้
จักมารดาบิดาหรือพี่น้อง ไม่มีความละอาย ล่วงเสีย

ซึ่งธรรม ย่อมเป็นไปตามอำนาจจิตของตน เมื่อมี
อันตราย และเมื่อกิจเกิดขึ้น ย่อมละทิ้งสามีแม่จะอยู่
ด้วยกันมานาน เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่อนุเคราะห์
แม่เสมอกับชีวิต เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่วิสาสะกับ
หญิงทั้งหลาย จริ่งอยู่ จิตของหญิงเหมือนจิตของวานร
ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เหมือนเงาไม้ หัวใจของหญิงไหวไป
ไหวมา เหมือนล้อรถที่กำลังหมุน เมื่อใด หญิงทั้ง-
หลายผู้มุ่งหวัง เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรจะถือเอาได้
เมื่อนั้น ก็ชั่ววาจาอ่อนหวานชักนำบุรุษไปได้ เหมือน
ชาวกำโปชลวงม้าด้วยสาหร่าย ฉะนั้น เมื่อใด หญิง
ทั้งหลายผู้มุ่งหวังไม่เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรถือเอาได้
เมื่อนั้น ย่อมละทิ้งบุรุษนั้นไป เหมือนคนข้ามฟากถึง
ฝั่งโน้นแล้วละทิ้งแพไป ฉะนั้น หญิงทั้งหลายเปรียบ
ด้วยเครื่องผูกมัด กินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ มีมายา
กล้าแข็งเหมือนแม่น้ำมีกระแสเชี่ยว ย่อมคบบุรุษได้
ทั้งที่น่ารักทั้งที่ไม่น่ารัก เหมือนเรือจอดไม่เลือกฝั่งนี้
และฝั่งโน้น ฉะนั้น หญิงทั้งหลายไม่ใช่ของบุรุษคน
เดียวหรือสองคน ย่อมรับรองทั่วไปเหมือนร้านตลาด
ผู้ใดสำคัญมั่นหมายหญิงเหล่านั้นว่า ของเรา ก็เท่ากับ
ดักลมด้วยตาข่าย แม่น้ำ หนทาง ร้านเหล้า สภา
และบ่อน้ำ ฉันทใด หญิงในโลกก็ฉันทนั้น เขตแดนของ
หญิงเหล่านั้นไม่มี หญิงทั้งหลายเสมอด้วยไฟกินเปรียง

เปรียบด้วยงูเห่า ย่อมเลือกคบแต่บุรุษที่มีทรัพย์ เหมือน
โคเลือกกินหญ้าที่ดี ๆ ในภายนอก ฉะนั้น ไฟกินเปรียง
๑ ช้างสาร ๑ งูเห่า ๑ พระราชาผู้ได้รับมูรธาภิเษก
แล้ว ๑ หญิงทั้งปวง ๑ สิ่งทั้ง ๕ นี้ นรชนพึงคบด้วย
ความระวังเป็นนิตย์ เพราะสิ่งทั้ง ๕ นี้ มีความแน่นอน
ที่รู้ได้ยากแท้ หญิงที่งามเกินไป ๑ หญิงที่คนหมุ่มมาก
รักใคร่ ๑ หญิงที่เหมือนมือขวา ๑ หญิงที่เป็นภรรยา
คนอื่น ๑ หญิงที่คบหาด้วยเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ๑
หญิง จำพวกนี้ ไม่ควรคบ.

ในคาถาเหล่านั้นมีอธิบายว่า คำว่า **หยาบช้า** หมายความว่า ร้าย
กาจ. คำว่า **หยาบช้า** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงหญิงที่มีความกำหนัดรักใคร่ แม้ใน
โจรที่เขาผูกนำไปฆ่า คุณในเรื่องกณเวรชาดกฉะนั้น. คำว่า **ใจเบา** อธิบายว่า
เพียงชั่วครู่เดียวเท่านั้น ก็มีใจเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา เรื่องหญิงใจเบา นี้ บัณฑิตพึง
แสดงด้วยเรื่องจุลลทรนุคคหชาดก ส่วนความเป็นผู้ไม่รู้จักคุณคน ของพวก
หญิงเหล่านี้ บัณฑิตพึงแสดงด้วยเรื่องตักการิชชาดก ในเอกนิบาต. คำว่า
ไม่ถูกผีสิง อธิบายว่า บุรุษที่ไม่ถูกเทวดาเข้าสิง หรือไม่ถูกยักษ์เข้าสิง
หรือไม่ถูกภูตผีเข้าสิงไม่ควรเชื่อหญิงผู้มีวาทีว่าตนเป็นผู้มีศีลพรตเลย ส่วน
บุรุษที่ถูกภูตเข้าสิงจึงควรเชื่อ. คำว่า **สิ่งที่ทำแล้ว** หมายถึงอุปการคุณที่คนอื่น
ทำแล้วแก่ตน. คำว่า **สิ่งที่ควรทำ** หมายถึงกิจที่ตนควรทำ. คำว่า **ไม่รู้**
จักมารดา อธิบายว่า หญิงเหล่านั้นละทิ้งญาติแม่ทั้งหมด ชื่อว่า ย่อมไม่รู้จัก
แม่มารดาเป็นต้น เพราะคอยติดตามบุรุษที่คนมีจิตรักใคร่ผู้เดียวเท่านั้น คุณ
มารดาของมหาปັນถกภูมพี. คำว่า **เป็นคนเลว** ได้แก่ ไม่มียางอาย. คำว่า

ของตน หมายถึงใจของตัวเอง. คำว่า **เมื่อมีอันตราย** หมายถึงอันตรายทุกชนิด. คำว่า **กิจ** หมายถึงหน้าที่ที่ควรกระทำนั้น ๆ. คำว่า **ลุ่ม ๆ ดอน ๆ** คือ ขึ้น ๆ ลง ๆ เหมือนอย่างว่าเงาไม้ในประเทศที่มีพื้นที่ไม่เสมอกัน ย่อมลงไปสู่ที่ลุ่มบ้าง ขึ้นไปสู่ที่ดอนบ้าง ฉะนั้น แม้ใจของหญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมไม่เลือกกว่าใคร ๆ ทั้งสูงสุดและต่ำสุด. คำว่า **ไหวไปไหวมา** คือไม่ตั้งอยู่ในที่เดียว. คำว่า **สัรรถ** อธิบายว่า ใจของหญิงย่อมหมุนไปเหมือนกงล้อที่หมุนไปตามเกวียนฉะนั้น. คำว่า **ที่ควรจะถือเอาได้** หมายถึงทรัพย์อันเป็นวัตถุที่ตนควรจะได้ถือเอาได้. คำว่า **ทรัพย์** หมายถึงทรัพย์ทุกชนิด. คำว่า **ชักพาไป** คือ นำพาไปสู่อำนาจของตน.

คำว่า **ด้วยสาหร่าย** หมายถึงสาหร่ายที่เกิดในน้ำ ได้ยินว่า เมื่อชาวกัมโพชทั้งหลายปรารถนาจะจับม้าจากป่า จึงกั้นคอกลงในที่แห่งหนึ่ง ตกแต่งประตูแล้วเอาน้ำผึ้งทาสาหร่ายที่ลอยอยู่บนน้ำ ที่พวกม้าป่าเคยกินแล้ว ทอดหญ้าบนฝั่งให้ต่อเนื่องกับสาหร่ายต่อ ๆ ไปจนถึงประตูคอกทาน้ำผึ้งตลอดมา พวกม้าป่าลงไปดื่มน้ำแล้วเที่ยวกินหญ้าทาน้ำผึ้ง ด้วยจิตใจในรส ก็ยอมเข้าไปสู่ที่นั้นโดยลำดับ. พวกชาวกัมโพชเหล่านั้น ล่อมม้าด้วยสาหร่ายนำไปสู่อำนาจได้ ฉะนั้น แม้หญิงเหล่านี้เห็นทรัพย์แล้วยอมชักนำบุรุษไปสู่อำนาจ ด้วยถ้อยคำอันละเอียดอ่อนหวานเพราะต้องการจะเอาทรัพย์นั้นด้วยประการฉะนี้. คำว่า **แพ** หมายถึงสิ่งที่ผูกมัดกันเข้าอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ยึดถือเอาเมื่อต้องการจะข้ามฟาก. คำว่า **อุปมาเหมือนเครื่องผูกมัด** อธิบายว่า เช่นกับเครื่องผูกมัด เพราะผูกใจบุรุษทั้งหลายไว้. คำว่า **มีมายากล้าแข็ง** คือมีมายาหลักแหลม มีมายาเร็ว. คำว่า **เหมือนแม่น้ำ** อธิบายว่า หญิงทั้งหลายมีมายาเร็วพลัน เหมือนแม่น้ำซึ่งมีน้ำตกลงมาจากภูเขา ย่อมมีกระแสน้ำเชี่ยว ฉะนั้น. คำว่า **เหมือน**

ร้านตลาด อธิบายว่า ร้านตลาดที่เขาวางของขาย ย่อมมีอุปการะแก่ทรัพย์
ที่มีมูลค่าเหล่านั้น ฉันทใด แม้พวกหญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน . คำว่า ผู้ใด
อธิบายว่า บุรุษผู้ใดสำคัญว่าหญิงเหล่านั้นเป็นของตน. คำว่า คัก อธิบายว่า
บุรุษนั้นพึงคัดกลมด้วยตาข่าย. คำว่า ฝั่งฝางของเขาไม่มีเลย อธิบายว่า
สถานที่ที่มีแม่น้ำเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมไม่มีความซัดคั้นว่า จะพึงไปได้ในที่นี้ ใน
เวลานั้นเท่านั้น บุคคลพึงเข้าไปได้ในขณะที่ตนปรารถนาแล้ว ๆ ทั้งกลางคืน
ทั้งกลางวันไม่มีกำหนดว่า คนชื่อนั้นเท่านั้นจึงจะเข้าไปได้ ผู้มีความประสงค์
จะเข้าไป ก็ย่อมเข้าไปได้ทุกคนฉันทใด แม้ความซัดคั้นของพวกหญิงเหล่านั้น
ก็ย่อมไม่มีฉันทนั้นเหมือนกัน .

คำว่า เสมอด้วยไฟอันกินเปรียง อธิบายว่า ไฟย่อมไม่อ้อม
ด้วยเธอ ฉันทใด แม้หญิงเหล่านี้ ก็ย่อมไม่อ้อมด้วยความยินดีในกิเลส
ฉันทนั้นเหมือนกัน. คำว่า อุปมาเหมือนหัวงูเห่า อธิบายว่า หญิง
ทั้งหลายเช่นกับหัวงูเห่า ด้วยเหตุ ๕ ประการเหล่านี้ คือ เป็นผู้มักโกรธ ๑
มีพิษร้าย ๑ ผูกโกรธไว้ ๑ มีลิ้นชั่ว ๑ มักจะประทุษร้ายมิตร ๑ บรรดาเหตุ
ทั้ง ๕ อย่างนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ามีพิษร้ายเพราะมีความกำหนัดมาก มี
ลิ้นชั่ว เพราะกล่าวคำส่อเสียดประทุษร้ายมิตร เพราะมักประพฤตินอกใจสามี.
คำว่า เหมือนโคที่เลือกกินหญ้าในภายนอก อธิบายว่า โคทั้งหลายละทิ้ง
สถานที่ซึ่งตนเคยหากินแล้ว เลือกกินแต่หญ้าที่อร่อย ๆ ที่ตนชอบใจในภายนอก
ฉันทใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ย่อมละทิ้งบุรุษที่หมดทรัพย์สิ้น แล้วคบ
กับชายที่มีทรัพย์คนอื่นต่อไปอีก. คำว่า ได้มูรธาภิเษก หมายถึงพระเจ้า-
แผ่นดิน. คำว่า หญิง หมายถึงหญิงทั้งหมด. คำว่า นี้ หมายถึงชนทั้ง ๕
จำพวกเหล่านี้. คำว่า ด้วยความระวางเป็นนิตย์ อธิบายว่า นรชนพึงเป็น
ผู้มีความระวางอยู่เป็นนิตย์ มีสติตั้งอยู่อย่างมั่นคง คือ เป็นผู้ไม่ประมาท. คำว่า

รู้ได้ยาก คือรู้ได้แสนจะลำบาก. คำว่า **สภาพที่แน่นอน** หมายถึงอชยาศัย อธิบายว่า จริงอยู่ ไฟถึงจะบำเรออยู่นาน ถ้าเปลวก็ไหม้เอาได้ ช้างสารที่ คู้นเคยกันมานานก็ยังมีคนเลี้ยงได้ งูเห่าแม่เลี้ยงไว้จนเชื่อง ถ้าประมาทก็กัด คนเลี้ยงได้ พระราชาแม้จะทรงโปรดปราน ถ้าพลังก็ถึงชีวิต หญิงทั้งหลาย ก็เหมือนกัน ถึงจะคลุกคลีกันมาเป็นเวลาสักเพียงไร ถ้าเกิดไม่พอใจ ก็อาจจะ ฆ่าให้ถึงตายได้. คำว่า **หญิงที่งามเกิน** อธิบายว่า หญิงที่สวยงามเกินไป ผู้ชายไม่ควรคบหาด้วย. คำว่า **หญิงที่คนหม่อมมารักใคร่** หมายถึงหญิง อันเป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชอบใจของชายเป็นอันมาก ประหนึ่งหญิงงามเมือง ที่ คนพอใจตั้งครึ่งแคว้นกาลิ ชายไม่ควรคบ. คำว่า **หญิงที่เหมือนมือขวา** หมายถึงหญิงที่สันทัดในการผ่อนรำและการขับร้อง จริงอยู่ หญิงเช่นนั้นย่อม มีคนปรารถนามาก มีเพื่อนมาก เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรคบ. คำว่า **หญิงที่ เห็นแก่ทรัพย์** อธิบายว่า หญิงใดคบชายเพราะเห็นแก่ทรัพย์อย่างเดียว หญิงนั้นแม้ไม่มีใครหวงแหน ชายก็ไม่ควรคบหา ด้วยว่าหญิงชนิดนั้น เมื่อ ไม่ได้ทรัพย์ย่อมเกรี้ยวกราด.

เมื่อพญานกกุณฑลกล่าวอย่างนี้แล้ว มหาชนได้ฟังคาถาอันไพเราะ ของมหาสัตว์ ก็ให้สาธุการว่า น่าชมเชย ท่านกล่าวดีจริงๆ. แม้พญานก กุณฑลนั้นได้กล่าวโทษของหญิงทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล้วก็นั่งอยู่ พญาแร้งชื่อว่า อานนท์ ได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า คุณก่อนพญานกกุณฑลจะ ผู้เป็นสหาย แม้ข้าพเจ้าก็จักขอกกล่าวโทษของพวกหญิงตามกำลังความรู้ของ ข้าพเจ้าบ้าง ว่าแล้วก็ปรารภกถาแสดงโทษต่อไป.

พระศาสดา เมื่อจะทรงแสดงเรื่องราวที่พญาแร้งปรารภกถาแสดงโทษ ของหญิงนั้น จึงตรัสว่าได้ยินว่าในครั้งนั้น พญาแร้งชื่ออานนท์ รู้แจ้งซึ่งคาถา

เบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลายของพญานกภูณาสะแล้ว จึงได้ภายิตคาถา
เหล่านั้นในเวลานั้นว่า

ถ้าบุรุษจะพึงให้แผ่นดินอันเต็มด้วยทรัพย์นี้ แก่
หญิงที่ตนนับถือไชรั หญิงนั้นได้โอกาสก็จะพึงดูหมิ่น
บุรุษนั้น เราจึงไม่ยอมตกอยู่ในอำนาจของพวกหญิง
เผอเธอ เมื่อมีอันตรายและเมื่อกิจธุระเกิดขึ้น หญิง
ย่อมละทิ้งผัวหนุ่มผู้หมั่นขยัน มีความประพฤติไม่
เหลาะแหละ เป็นที่รักเป็นที่พอใจ เพราะฉะนั้น เรา
จึงไม่วิสาสะกับหญิงทั้งหลาย บุรุษไม่ควรวางใจว่า
หญิงคนนี้ปรารถนาเรา ไม่ควรวางใจว่า หญิงคนนี้
ร้องไห้กระซิกกระซี้เรา เพราะว่า หญิงทั้งหลายย่อม
คบได้ทั้งบุรุษที่น่ารัก ทั้งบุรุษที่ไม่น่ารัก เหมือนเรือ
จอดได้ทั้งฝั่งโน้นฝั่งนี้ ฉะนั้น ไม่ควรวิสาสะละใบไม้
ลาดที่เก่า ไม่ควรวิสาสะกะมิตรเก่าที่เป็นโจร ไม่ควร
วิสาสะกะพระราชาวา เป็นเพื่อนของเรา ไม่ควร
วิสาสะกะหญิงแม้จะมีลูก ๑๐ คนแล้ว ไม่ควรวิสาสะ
ในหญิงที่กระทำความยินดีให้ เป็นผู้ลวงศีลไม่ตำรวม
ถึงแม้ภรรยาจะพึงเป็นผู้มีความรักแน่นแฟ้น ก็ไม่ควร
วางใจ เพราะว่าหญิงทั้งหลายเสมอกับทำน้ำ หญิง
ทั้งหลายพึงฆ่าชายก็ได้ พึงตัดเองก็ได้ พึงใช้ให้ผู้อื่น
ตัดก็ได้ พึงตัดคอแล้วดื่มเลือดกินก็ได้ อย่าพึงกระทำ

ความเสนาหาในหญิงผู้มีความรักใคร่อันเลวทราม ผู้ไม่
ถำรวม ผู้เปรียบเหมือนด้วยทำน้ำ.

คำเท็จของหญิงเหมือนคำจริง คำจริงของหญิง
เหมือนคำเท็จ หญิงทั้งหลายย่อมเลือกคบแต่ชายที่มี
ทรัพย์ ดังโคเลือกกินหญ้าที่ดี ๆ ในภายนอก หญิง
ทั้งหลายย่อมประเล้าประโลมชายด้วยการเดิน การ
จ้องดู ยิ้มแย้ม นุ่งผ้าหลุด ๆ ลู่ ๆ และพูดเพราะ
หญิงทั้งหลายเป็นโจรหัวใจแข็งดุร้าย เป็นนาคาลกรวด
ย่อมไม่รู้อะไร ๆ ว่าเป็นเครื่องล่อลวงในมนุษย์ ธรรมดา
หญิงในโลกเป็นคนลามก ไม่มีเขตแดน กำหนดนัก
ทุกเมื่อและคะนองกินไม่เลือก เหมือนเปลวไฟไหม้
เชื้อทุกอย่าง บุรุษเชื่อว่าเป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็น
ที่รักก็ไม่มี.

เพราะหญิงทั้งหลายย่อมคบบุรุษได้ทั้งที่รักทั้งที่
ไม่นำรักเหมือนเรือจอดได้ทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น.

บุรุษเชื่อว่าเป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็
ไม่มี หญิงย่อมผูกพันชายเพราะต้องการทรัพย์ เหมือน
เถาวัลย์พันไม้ หญิงทั้งหลายย่อมติดตามชายที่มีทรัพย์
ถึงจะเป็นคนเลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า เลี้ยงโค คนจัญฑาล
ลับหรือ คนเทหยากเยือกก็ช่าง หญิงทั้งหลายย่อม
ละทิ้งชายผู้มีตระกูลแต่ไม่มีอะไร เหมือนซากศพ แต่
ติดตามชายเช่นนั้นได้ เพราะเหตุแห่งทรัพย์.

ในกาลาเหล่านั้นมีอรรธาธิบายว่า คำว่า **เบื้องต้นท่ามกลางและเบื้องปลาย** คือ พญาเร้งรู้แจ้งซึ่งเบื้องต้น ท่ามกลางและเบื้องปลายแห่งกาลา คำว่า **ได้ช่อง** คือได้โอกาส. คำว่า **อยากได้เรา** อธิบายว่า บุรุษไม่พึงวิสาสะกับหญิงทั้งหลายด้วยคิดว่า หญิงนี้อยากได้เรา. คำว่า **ไปไม้ลาดที่เก่า** อธิบายว่า บุรุษไม่พึงวิสาสะกับไปไม้ลาดซึ่งเก่าที่เขาลาดไว้แล้ว เมื่อวานนี้ หรือในวันก่อน ๆ เมื่อยังมีได้ลองตบ ๆ ลูกก่อน หรือยังมีได้พิจารณาแล้ว ไม่พึงใช้สอยด้วยว่าสัตว์เลื้อยคลานพึงเข้าไปอาศัยอยู่ หรือว่าศัตรูพึงชุกศาสตราไว้ในเครื่องลาดนั้น. คำว่า **เพื่อนเก่าที่เป็นโจร** อธิบายว่า โจรซึ่งชุมนุมอยู่ในที่ที่คอยประทุษร้ายคนเดินทาง บุคคลไม่ควรวิสาสะว่าเป็นมิตรเก่าของเรา เพราะธรรมดาว่า โจรทั้งหลายย่อมฆ่าคนที่รู้จักตัวเสียทีเดียว. คำว่า **เป็นเพื่อนของเรา** อธิบายว่า ด้วยว่า พระราชานั้นมักกริ้วโกรธได้อย่างรวดเร็ว เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรวิสาสะกับพระราชว่า เป็นเพื่อนของเรา. คำว่า **มีลูกสิบคน** อธิบายว่า บุรุษไม่พึงวิสาสะด้วยคิดว่า หญิงนี้แก่แล้ว บัดนี้คงจะไม่ประพฤตินอกใจ จักรักษาตนดังนี้. คำว่า **ทำความยินดี** อธิบายว่า กระทบความยินดีแก่พวกชนพาล. คำว่า **เป็นผู้ล่วงสติ** คือเป็นผู้ก้าวล่วงสติเสียแล้ว. คำว่า **มีความรักอันฝังแน่น** อธิบายว่า ถึงแม้ว่าหญิงจะมีความรักฝังแน่น แม้เป็นเช่นนั้นบุคคลก็ไม่พึงวิสาสะกับหญิงนั้น ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะหญิงทั้งหลายเสมอด้วยแม่น้ำ อธิบายว่า ธรรมดาหญิงย่อมเป็นของทั่วไป แก่ชายทั้งหมดเปรียบเหมือนท่าน้ำ. คำว่า **พึงฆ่า** อธิบายว่า หญิงทั้งหลายที่โกรธสามี หรือมีความรักใคร่ชายอื่น พึงกระทำการฆ่าเป็นต้นนี้ทั้งหมด. คำว่า **มีความรักใคร่อันเลวทราม** คือมีอัชฌาศัยอันเลว. คำว่า **ความรักใคร่** อธิบายว่า อย่าได้ทำความเสียดินในพวกหญิง

เห็นปานนี้. คำว่า **เสมอด้วยทำน้ำ** คือเชื่อกับทำน้ำ ด้วยอรรถว่าทั่วไป
แก่หมู่ชนทั้งหมด.

คำว่า **เท็จ** คือคำมุสาวาทของหญิงเหล่านั้น เช่นกับคำจริง
ที่เดียว. คำว่า **ด้วยการเดินเป็นต้น** อธิบายว่า บัณฑิตพึงแสดงอุมมา-
ทันติชาดก ด้วยการจ้องดู และการเล่าโลม พึงแสดงเรื่องนพินิกาชาดก ด้วย
การนุ่งผ้าไม่มีดซิด พึงแสดงเรื่องของพระนันทเถระมีคำเป็นต้นว่า ข้าแต่บุตร
แห่งเจ้า ขอท่านพึงรับมาไว ๆ เกิดดังนี้ ด้วยการพูดไพเราะ. คำว่า **เป็นโจร**
คือหญิงทั้งหลายเป็นโจรด้วยนำทรัพย์ที่สามีหามาได้ให้พินาศไป. คำว่า **หัวใจ**
แข็ง คือมีดวงใจอันแข็งกระด้าง. คำว่า **ดูร้าย** คือ **มีใจคิดประทุษร้าย**
อธิบายว่า มักโกรธด้วยเหตุเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น. คำว่า **บ่นเป็นน้ำ-**
ตาลกรวด คือเป็นประคบน้ำตาลกรวดด้วยการบ่นแต่ถ้อยคำที่หาประโยชน์
มิได้. คำว่า **ลามก** คือเป็นผู้หาความยังคิดมิได้ เป็นผู้เลวทราม. คำว่า
ข้อมด้วยกิเลส อธิบายว่า เป็นผู้มีความกำหนัดในกาลทุกเมื่อ. คำว่า **คะนอง**
คือเป็นผู้คะนองด้วยความคะนองกายเป็นต้น. คำว่า **เหมือนเปลวไฟ** อธิบายว่า
เปลวไฟข้อมกินเธอทั้งหมดไม่เลือกอันใด แม้หญิงเหล่านั้นก็เหมือนกัน ข้อม
กินทุกอย่างไม่เลือกอันนั้น. คำว่า **ข้อมคลุกกลี** อธิบายว่า กระเสือกกระสน
เคล้าคลึงพั้วพัน. คำว่า **เหมือนเถาวัลย์** อธิบายว่า เถาวัลย์ข้อมพันต้นไม้อัน
อันใด แม้หญิงเหล่านั้น ถึงจะเกาะชาย ชื่อว่าข้อมเกาะทรัพย์. คำว่า **เป็นคน**
เลี้ยข้าง อธิบายว่า บรรดาคนเลี้ยข้างเป็นต้น คนเลี้ยโคเรียกกันว่าโค
บุรุษ. คำว่า **สัปหฺร่อ** หมายถึงคนเผาศพ อธิบายว่า คนเฝ้าป่าช้า. คำว่า
เทหยากเยื่อ ได้แก่บุคคลที่ทำความสะอาดในสถานที่อันสกปรก. คำว่า **มีทรัพย์**
อธิบายว่า บรรดาบุคคลเหล่านี้ทั้งหมด หญิงข้อมคิดความชายที่มีทรัพย์. คำว่า
ไม่มีอะไร หมายถึงไม่มีทรัพย์. คำว่า **เช่นว่า** คือเชื่อกับคนจันทาลที่กิน

เนื้อหา หึงทั้งหลายยอมถึง คือยอมคบบุรุษแม้ไม่มีคุณวิเศษด้วยทรัพย์นั้น เพราะฉะนั้น หึงทั้งหลายจึงโศกคิดตามชาย เพราะเหตุแห่งทรัพย์.

พญาแครง ชื่อว่าอานนท์ ดำรงอยู่ในความรู้ของตนกล่าวโทษ แห่ง หึงทั้งหลายอย่างนี้แล้วก็นิ่งอยู่ นารทฤๅษีได้ฟังคำของพญาแครงอานนท์นั้น แล้ว ก็ดำรงอยู่ในญาณของตน กล่าวโทษแห่งหึงเหล่านั้น บ้าง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงแสดงถึงเรื่องนารทฤๅษี กล่าวโทษแห่งหึงจึง ตรัสว่า ได้ยินว่า ครั้งนั้นพราหมณ์ฤๅษีชื่อว่านารทะ รู้แจ้งชัดซึ่งเบื้องต้น ท่ามกลางและเบื้องปลายแห่งคาถาของพญาแครง ชื่อว่าอานนท์แล้ว จึงกล่าวคาถา เหล่านั้นในเวลานั้นว่า

ดูก่อนพญานกทิมขมบดี ท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า

กล่าว มหาสมุทร ๑ พราหมณ์ ๑ พระราชา ๑ หึง ๑ ทั้ง
๔ อย่างนี้ยอมไม่เต็มแม่น้ำสายใดสายหนึ่งอาศัยแผ่นดิน
ไหลไปสู่มหาสมุทร แม่น้ำเหล่านั้นก็ยังมีมหาสมุทรให้
เต็มไม่ได้ เพราะฉะนั้น มหาสมุทรชื่อว่าไม่เต็ม เพราะ
ยังพร่อง ส่วนพราหมณ์เรียนเวทอันมีการบอกเป็นที่ ๕
ได้แล้ว ยังปรารถนาการเรียนยิ่งขึ้นไปอีก เพราะ
ฉะนั้น พราหมณ์จึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง
พระราชาทรงชนะแผ่นดินทั้งหมด อันบริบูรณ์ด้วย
รัตนะนับไม่ถ้วน พร้อมทั้งมหาสมุทรและภูเขา ครอบ
ครองอยู่ ก็ยังปรารถนามหาสมุทรฝั่งโน้นอีก เพราะ
ฉะนั้น พระราชาจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง หึง

คนหนึ่ง ๆ มีสามีคนละ ๘ คน สามีล้วนเป็นคนแก่ล้า-
กล้า มีกำลังสามารถนำมาซึ่งกามรสทุกอย่าง หญิงยัง
กระทำความพอใจในชายคนที่ ๕ อีก เพราะฉะนั้น
หญิงจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง.

หญิงทุกคนกินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ พาไปได้
ทุกอย่างเหมือนแม่น้ำ เหมือนกิ่งไม้มีหนาม ย่อมละชาย
ไปเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ชายใดพึงวางความตรัสทั้งหมด
ในหญิง ชายนั้น เหมือนดักลมด้วยตาข่าย เหมือนตัก
น้ำใส่มหาสมุทรด้วยมืออย่างเดียว จะพึงได้ยिनแต่เสียง
มือของตน.

ภาวะของหญิงที่เป็นโจร รู้มาก หากความจริงได้
ยาก เป็นอาคารที่ใคร ๆ รู้ได้ยาก เหมือนรอยทางปลา
ในน้ำ ฉะนั้น หญิงไม่มีความพอ อ่อนโยน พุดเพราะ
เต็มได้ยากเสมอแม่น้ำ ทำให้ลุ่มจม บุคคลรู้ดังนี้แล้ว
พึงเว้นเสียให้ห่างไกล หญิงเป็นเหมือนน้ำวน มีมายา
มา ทำพรมจรรย์ให้กำเริบ ทำให้ลุ่มจม. บุคคลรู้
ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เมื่อหญิงคบบุรุษใด
เพราะความพอใจ หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ย่อมเผา
บุรุษนั้น โดยพลัน เหมือนไฟฟ้าเผาสถานที่เกิดของตน
ฉะนั้น.

ในกาลาเหล่านั้น มีอรรธาธิบายว่า นารทฤๅษีเรียกพญานกกุณาละตัว ประเสริฐกว่าพวกนกกว่า ทิฆัมบดี. คำว่า ไหลชานเป็นต้น ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อแสดงถึงภาชนะแห่งเหมืองที่ตั้งอยู่แล้ว. คำว่า เพราะยังพร่องอยู่ คือยังพร่องอยู่ที่เดียว เพราะสมุทรนั้นเป็นที่ขังน้ำไว้มากมาย. คำว่า เรียนเวท หมายถึง ท่องพระเวทแล้ว. คำว่ามีการบอกเป็นคำรบที่ ๕ หมายถึงพระเวททั้ง ๔ หมวด มีอิติहाสเป็นที่ ๕. คำว่า พร่อง อธิบายว่า ด้วยว่าพราหมณ์นั้น เชื่อว่ายอมไม่เต็มเปี่ยมด้วยพระเวทที่คนพึงศึกษา เพราะคนมีอหยาศัยอันกว้างขวาง. คำว่า ประกอบด้วยรัตนะ คือประกอบบริบูรณ์ด้วยรัตนะต่าง ๆ. คำว่า พร่อง อธิบายว่า เพราะพระราชา นั้นยอมไม่เต็ม เพราะตนมีความอยากมาก. คำว่า มี หมายความว่า มีผิว อีกอย่างหนึ่ง บาลีเป็นลิตยาดังนี้ก็มี. คำว่า นำมาซึ่งรสในกามทั้งปวง คือ นำรสแห่งกามาครบทุกอย่าง. คำว่า คนที่ ๕ นี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อจะแสดงภาวะที่ล่วงมาแล้ว ถึง ๘ คน แม่หญิงคนนั้น ก็ยอมกระทำความพอใจแม้ในชายคนที่ ๑๐ คนที่ ๒๐ หรือในคนที่ยิ่งไปกว่านั้นได้. คำว่า พร่อง อธิบายว่า แม่หญิงคนนั้นก็ยอมไม่เต็มเพราะมีกามตัณหา มาก. คำว่า เหมือนกิ่งไม้ที่มีหนาม คือเช่นกับด้วยกิ่งไม้ที่มีหนามในหนทางอันคับแคบ จริงอยู่ หนามนั้น ย่อมคล้องเกี่ยวมาได้ฉับใด แม่หญิงเหล่านี้ก็ยอมคล้องเกี่ยวเอาชานาด้วยรูปเป็นต้นฉับนั้น อนึ่ง กิ่งไม้คำที่อวัยวะมีมือเป็นต้น ย่อมทำให้เกิดความทุกข์ฉับใด แม่หญิงเหล่านั้นก็ฉับนั้นเหมือนกัน แต่พอถูกตัวเท่านั้น ก็เกี่ยวเอาด้วยสัมผัสแห่งสรีระ ย่อมให้ถึงความพินาสอย่างใหญ่หลวง. คำว่า ไป คือไปตามติดตามชายอื่น. คำว่า ดักได้แก่ จับ. คำว่า ตักน้ำ อธิบายว่า บุคคลลงสู่แม่น้ำเพื่อจะอาบน้ำแล้ว ตักน้ำในสมุทรทั้งสิ้นด้วยมือข้างเดียวไว้กเอา ๆ แล้วก็ทิ้งไป. คำว่า ของตน อธิบายว่า บุคคลเอามือข้างเดียวของคนประหารมือนั้น ก็ยอมทำให้เกิดเสียด.

คำว่า **ความรักทั้งปวง** อธิบายว่า บุรุษผู้ใดเมื่อหญิงบอกว่า ท่านคนเดียวเป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจดังนี้เชื่อมั่นอยู่ว่า คำนี้เป็นความจริงอย่างนี้แล้ว พึงวางอหยาตย์ของตนทั้งหมดไว้ในหญิงทั้งหลาย บุรุษผู้นั้น ชื่อว่าการทำการดักลมเป็นต้นด้วยตาข่ายเป็นต้น . คำว่า **ไป** หมายถึงการว้ายไปของพวกปลา. คำว่า **ไม่มีพอ** คือเว้นขาดจากคำว่าเพียงพอด้วยคำของคฤหัสถ์. คำว่า **เต็มได้ยาก** อธิบายว่า แม่น้ำใหญ่เต็มได้ยากด้วยน้ำฉนใด แม้หญิงก็เต็มได้ยากด้วยความยินดีในกิเลสฉนนั้น เหมือนกัน. คำว่า **น** ในข้อความที่ว่า **สีทนต์ น วิทตวาน** นี้ เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า บุคคลรู้แล้วว่า หญิงทั้งหลายยอมทำให้ล่มจมลงไปในอบายทั้ง ๔ ด้วยการแนะนำพุดจา. คำว่า **เหมือนน้ำวน** อธิบายว่า น้ำวนก็ดี มายาก็ดี ย่อมทำหัวใจของตนให้หลงไหลให้เป็นไปในอำนาจของตนได้ฉนใด แม้หญิงเหล่านั้นก็ฉนนั้นเหมือนกัน. คำว่า **ให้กำเริบ** อธิบายว่า ทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ด้วยอรรถว่า ให้พินาศและด้วยอรรถว่าถือเอา. คำว่า **ด้วยความพอใจ** คือด้วยการอยู่ร่วมกันด้วยความรักใคร่. คำว่า **หรือเพราะอยากได้ทรัพย์** คือหรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์. คำว่า **ที่เกิดของตน** อธิบายว่า ไฟป่าไหม้ไปยังประเทศใด ๆ ก็เผาประเทศนั้น ๆ ซึ่งเป็นที่เกิดของคนฉนใด แม้หญิงเหล่านั้นก็ฉนนั้น คบกับบุรุษใด ๆ ด้วยอำนาจกิเลส ก็ตามเผาบุรุษนั้น ๆ คือไปถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง.

เมื่อนารทฤๅษีประกาศโทษของหญิงทั้งหลายอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ก็ประกาศโทษของหญิงเหล่านั้นให้วิเศษขึ้นไปอีก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงแสดงการที่พญานกกุณาละประกาศโทษของหญิงโดยพิเศษนั้น จึงตรัสว่า ได้ยินว่า ครั้งนั้นพญานกกุณาละรู้แจ้งแล้วซึ่งเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดแห่งคาถาของนารทพราหมณ์ จึงภายิตคาถาทั้งหลายนี้ในเวลานั้นว่า

บัณฑิตพึงเจรจากับบุรุษผู้ถือดาบอย่างคมกล้า
พึงเจรจากับปีศาจผู้ดุร้าย แม้จะพึงเข้าไปนั่งใกล้ผู้-
พิษร้าย แต่ไม่ควรเจรจากับหญิงตัวต่อตัว เพราะว่า
หญิงเป็นผู้ย่ำยีจิตของโลก ถืออาวุธ คือ การฟ้อนรำ
ขับร้องและการเจรจา ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้ไม่ตั้งสติ
ไว้ เหมือนหมู่รากษสที่เกาะเบียดเบียนพวกพ่อค้า
ฉะนั้น หญิงไม่มีวินัย ไม่มีสังวร ยินดีในน้ำเมา
และเนื้อสัตว์ ไม่สำรวม ผลาญทรัพย์ที่บุรุษหามาได้
โดยยากให้ฉิบหาย เหมือนปลาติมิงคละกลืนกินมังกร
ในทะเลฉะนั้น หญิงมีกามคุณ ๕ อันนำยินดีเป็นทำเล
หากิน เป็นคนหยิ่ง จิตไม่เที่ยงตรง ไม่สำรวม ย่อม
เข้าไปหาชายผู้ประมาทเหมือนแม่น้ำทั้งหลาย อันไหล
ไปสู่มหาสมุทร ฉะนั้น หญิงได้ชื่อว่ามาขายด้วยราคะ
และโทสะ เข้าไปหาชายคนใด เพราะความพอใจ
เพราะความกำหนัด หรือเพราะต้องการทรัพย์ ย่อม
เผาขายเช่นนั้นเสีย เช่นดังเปลวไฟ หญิงรู้ว่าชายมั่งคั่ง
มีทรัพย์มาก ย่อมเข้าไปหาชาย ยอมให้ทั้งทรัพย์และ
ตนเอง ย่อมเกาะชายที่มีจิตถูกราคะย่อม เหมือนเถา
ย่านทรายเกาะไม้ตาละในป่า ฉะนั้น หญิงประดับ
ร่างกายหน้าตาให้สวย เข้าไปหาชายด้วยความพอใจ

มีประการต่าง ๆ ทำยี่มน้อยยี่มใหญ่ ใช้มารยาตั้งร้อย
เหมือนดังคนเล่นกลและอสุรินทราหู หลึงประดับ
ประดาด้วยทอง แก้วมณี และมุกดาถึงจะมีคนสักการะ
และรักษาไว้ในตระกูลสาม ก็ยังประพุดนอใจสามมี
ดังหลึงที่อยู่ในทรวงอกประพุดนอใจทานพ ฉะนั้น
จริงอยู่ นรชนผู้มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา แม้จะ
มีเดช มีมหาชนสักการะบูชา ถ้ำตกอยู่ในอำนาจของ
หลึงแล้ว ย่อมไม่รู้เรื่อง เหมือนพระจันทร์ถูกราหูจับ
ฉะนั้น โจรผู้มีจิตโกรธคิดประทุษร้าย ฟังกระทำแก่
โจรอื่น ซึ่งเป็นข้าศึกที่มาประจัญหน้า ส่วนผู้ตกอยู่
ในอำนาจของหลึง ไม่มีอุเบกขา ย่อมเข้าถึงความ
พินาศยิ่งกว่านั้นอีก หลึงถึงจะถูกชายฉูดกระซอก
ลากผม และหยิกข่วนด้วยเล็บ ลูกคามทูปตีด้วยเท้า
ด้วยมือ และท่อนไม้ กลับวิ่งเข้ามาหา เหมือนหมู
แมลงวันที่ซากศพฉะนั้น บุรุษผู้มีจักขุคือปัญญา
ปรารถนาความสุขแก่ตน ฟังเว้าหลึงเสีย เหมือนกับ
บ่วงและข่ายที่ดักไว้ในสกุล ในถนนสายหนึ่ง ใน
ราชธานี หรือในนิคม ผู้ใดสละเสียแล้วซึ่งตบะคุณ
อันเป็นกุศล ประพุดจิตรอันมิใช่ของพระอริยะ ผู้นั้น
ต้องกลับจากเทวโลกไปคลุกเคล้าอยู่กับนรก เหมือน
พ่อค้าซื้อหม้อแตก ฉะนั้น บุรุษผู้ตกอยู่ในอำนาจของ

หญิง ย่อมถูกติเตียนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า กรรม
ของตนกระทบแล้ว เป็นคนโง่เขลา ย่อมไปปลั่ง ๆ
พลาด ๆ โดยไม่แน่นอน เหมือนรถที่เทียมด้วยลาโง่
ย่อมไปผิดทาง ฉะนั้น ผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิง
ย่อมเข้าถึงนรกเป็นที่เผาสัตว์ให้รุ่มร้อน และนรกอัน
มีป่าไม้จ้าว มีหนามแหลมดั่งหอกเหล็ก แล้วมาใน
กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ย่อมไม่พ้นจากวิสัยเปรต และ
อสุรกาย หญิงย่อมทำลายความเล่นหัว ความยินดี
ความเพลิดเพลินอันเป็นทิพย์ และจักรพรรดิสมบัติ
ในมนุษย์ของชายผู้ประมาทให้พินาศ และยังทำชาย
นั้นให้ถึงทุกขอีกด้วย ชายเหล่านี้ไม่ต้องการหญิง
ประพฤติพรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นพึงได้การเล่นหัว
ความยินดีอันเป็นทิพย์ จักรพรรดิสมบัติในมนุษย์
และนางเทพอัปสรอันอยู่ในวิมานทอง โดยไม่ยากเลย
ชายเหล่านี้ไม่ต้องการหญิง ประพฤติพรหมจรรย์ ชาย
เหล่านั้นพึงได้คติที่ก้าวล่วงเสียซึ่งกามธาตุ รูปธาตุ
สมภพ และคติที่เข้าถึงวิสัยความปราศจากราคะโดย
ไม่ยากเลย ชายเหล่านี้ไม่ต้องการหญิง ประพฤติ
พรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นเป็นผู้ดับแล้ว สะอาดพึงได้
นิพพานอันเกษม อันก้าวล่วงเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง ล่วง
ส่วน ไม่หวั่นไหว ไม่มีอะไรปรุงแต่ง โดยไม่ยากเลย.

ในกาลาเหล่านั้นมีอรรธาธิบายว่า คำว่า **พึงเจรจา** อธิบายว่า บัณฑิต
พึงเจรจาแม้กับบุรุษผู้ยื่นถือดาบกล่าวว่า ถ้าท่านเจรจากับเรา เราจักตัดศีรษะ
ท่านเสียดังนี้ อนึ่ง บัณฑิตพึงเจรจากับปีศาจที่กำลังโกรธจัดยื่นกล่าวอยู่ว่า เรา
จักกินท่านเสียในขณะที่ท่านพูดทีเดียว จักทำให้ท่านถึงความพินาศแห่งชีวิต
อนึ่ง พึงเข้าไปนั่งใกล้สิ่งที่มีเดชสูงซึ่งกล่าวว่า เราจักกัดท่านผู้เข้ามาใกล้แล้วทำ
ให้พินาศ แต่เมื่ออยู่คนเดียวแล้ว อย่าได้เจรจากับหญิงในที่ลับสองต่อสอง
เป็นอันขาด. คำว่า **เป็นผู้ย่ำยีจิตของสัตว์โลก** อธิบายว่า หญิงทั้งหลาย
เป็นผู้เหยียบย่ำยีจิตของสัตว์โลก คือบีบคั้นจิตของชาวโลก. คำว่า **เหมือน**
หมูนางรากษส อธิบายว่า หมูนางรากษสอาศัยอยู่ที่เกาะกลางสมุทรนิมิตเพศ
เป็นหญิงมนุษย์ มาล่อลวงพวกพ่อค้าพาไปไว้ในอำนาจของตนแล้วเกี่ยวกินเสีย
ฉันทใด แม้หญิงเหล่านั้นก็ฉันทนั้น กระทำสัตว์โลกไว้ในอำนาจของตนด้วยกามคุณ
ทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้น แล้วให้ถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง. คำว่า **วินัย**
หมายถึงความประพฤติ. คำว่า **สังวร** หมายถึงมรรยาท. คำว่า **หามาได้**
อธิบายว่า หญิงทั้งหลายย่อมกลืนกิน คือ ย่อมทำทรัพย์ที่สามีหามาได้ด้วย
ความเหน้อยยากให้พินาศไป. คำว่า **ไม่เที่ยงตรง** คือมีจิตไม่แน่นอน. คำว่า
ไหลไปสู่สมุทร คือไหลไปสู่ น้ำเค็มได้แก่สมุทرنั่นเอง. คำว่า **แม่น้ำ**
หมายถึงแม่น้ำทุกสาย. อีกอย่างหนึ่ง พระบาลีเป็น **นทีโย** เลยดังนี้ก็มี อธิบาย
ว่า แม่น้ำทั้งหลาย ย่อมไหลลงสู่สมุทรฉันทใด หญิงทั้งหลายย่อมชานไปหาชาย
ผู้ประมาท. ด้วยความประมาทฉันทนั้นเหมือนกัน. คำว่า **ความพอใจ** หมายถึง
ความรัก. คำว่า **ความกำหนัด** หมายถึงความยินดีในกามคุณทั้ง ๕. คำว่า
เห็นแก่ทรัพย์ หมายถึงว่า หรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์. คำว่า **ดังเปลวไฟ**
อธิบายว่า ประจุไฟที่ลุกโพลงแล้ว เพราะความถึงพร้อมแห่งโทษ. คำว่า

นำชายด้วยราคา โทสะ อธิบายว่า เป็นผู้มาด้วยกามราคา และโทสะ
อีกอย่างหนึ่ง บาลีเป็น รากโทสคติโย ดังนี้ก็มี. คำว่า ย่อมชานไปหา
อธิบายว่า เข้าไปผูกพันชายนั้น ด้วยถ้อยคำอันไพเราะ. คำว่า มีทรัพย์มาก
หมายถึงมีเงินมีทองมาก. บาลีเป็น สธนา ดังนี้ก็มี อธิบายว่า แม้ให้ทรัพย์
ของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วก็ยังชานไปหาเพื่อต้องการผ้าและเครื่องประดับ.
คำว่า พร้อมทั้งตน อธิบายว่า ย่อมเป็นเหมือนเสียดสละตัวของตัวด้วยตัวเอง
แก่ชายนั่นผู้เดียว. คำว่า เกะแน่น อธิบายว่า พัวพันบีบคั้นอย่างเหลือเกิน
เพื่อต้องการเอาทรัพย์. คำว่า ด้วยความพอใจมีประการต่าง ๆ คือด้วย
อาการหลายอย่าง. คำว่า ประดับร่างกายหน้าตาให้วิจิตร คือ มีร่างกาย
อันงดงาม และมีหน้างดงามด้วยสามารถแห่งเครื่องประดับ.

คำว่า ยิ้มใหญ่ ได้แก่ หัวเราะด้วยเสียงดัง. คำว่า ยิ้มน้อย คือหัวเราะ
ด้วยเสียงค่อย. คำว่า ดังคนเล่นกลและอสุรินทรากู หมายถึงบุรุษผู้กระทำการ
ล่อลวงและทำอสุรินทร์. คำว่า เหมือนหญิงที่อยู่ในทรวงอกประพุดิ
ล่งทานพ อธิบายว่า มีเรื่องกล่าวไว้ในกรณชชาดกว่า ทานพคนหนึ่งให้
ภรรยา นั่งในผอบแล้วกลืนเข้าไปในท้อง วันหนึ่งไปคายผอบออกชมเชยกันแล้ว
ลงอาบน้ำในสระ วิชาธรคนหนึ่งเหาะมาเห็นภรรยาทานพก็ลงไปทำชู้ด้วย พอ
ทานพขึ้นจากน้ำ นางก็เอาวิชาธรมไว้เสีย ทานพก็เอาภรรยาซึ่งอมชู้ไว้ใน
ผอบอมไปอีก พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า หญิงที่อยู่ในทรวงอกแม้ถูกกลืน
เก็บไว้ในท้องยังทิ้งทานพเสีย ประพุดิล่งกับวิชาธรคนอื่น ดังในเรื่อง
กรณชชาดก มีคำเป็นต้นว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญ ท่านไปไหนกันมาตั้ง ๓ คน
เล่าหนอครั้งนี้ หญิงทั้งหลายย่อมประพุดินอกใจอย่างนี้ จะป่วยกล่าวไปไยถึง
หญิงเหล่านี้ ที่มีได้มีใครดูแลรักษา. คำว่า ไม่รู้เรื่อง อธิบายว่า ย่อมไม่
รู้โรจน เหมือนพระเจ้าหาริต พระเจ้าโสมกัสสปะ และพระเจ้ากุสราช ฉะนั้น.

คำว่า **ยิ่งกว่านั้น** อธิบายว่า ย่อมถึงความพินาศยิ่งกว่าความพินาศที่ศัตรู
การทำไปนั้นอีก. คำว่า **ไม่มีอุเบกขา** หมายถึงยังมีความอยาก. คำว่า
ฉุดกระชากลากผมหยิกข่วนด้วยเล็บ อธิบายว่า มีผมอันถูกฉุดกระชาก
มีตัวถูกข่วนด้วยเล็บถูกคุกคามแล้ว. คำว่า **ทุบตี** อธิบายว่า และถูกทุบตี
ด้วยอวัยวะมีเท้าเป็นต้น ชายใดย่อมการทำอาการแปลก ๆ เหล่านี้ ด้วยอำนาจ
กสิโทษ หญิงทั้งหลายย่อมเข้าไปหาชายผู้เลวทรามเช่นนั้นแล้วอภิมรณด้วย.
ถามว่า นางย่อมประทับประคองชายที่มีอาการวิปริตเหล่านั้น ย่อมไม่รื่นรมย์
ชายที่มีความประพฤติเรียบร้อย เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะหมู่แมลงวัน
ย่อมชอบศพ. คำว่า **หมู่แมลงวันที่ซากศพ** อธิบายว่า ถ้าชายชั่วทำ
เช่นนั้น หญิงย่อมอยู่ด้วย เหมือนแมลงวันชอบอยู่ในซากศพข้างเป็นต้น
อันน่าเกลียดฉะนั้น.

คำว่า **เป็นเหมือนบ่วง** อธิบายว่า พึงเว้นหญิงพวกเหล่านี้
เสีย โดยที่แท้บุรุษผู้มีจักขุด้วยปัญญาจักขุ ผู้มีความต้องการด้วยความ
สุขอันเป็นทิพย์ และความสุขอันเป็นของมนุษย์ สำคัญอยู่ว่าหญิงนั้น
เป็นประจวบแห่งเทพยดา ผู้เป็นเจ้าของแห่งความรัก กล่าวคือ กิเลสมาร
ในที่เหล่านี้พึงเว้นเสีย เหมือนเนื้อและนกเว้นบ่วงและตาข่ายที่พวกนายพราน
ดักไว้เพื่อจะจับฉะนั้น. คำว่า **สละเสีย** คือ ทิ้งเสียซึ่งคุณคือตบะอันสามารถ
ได้ซึ่งสมบัติอันยิ่งใหญ่ในสวรรค์และมนุษย์. คำว่า **ผู้ใด** อธิบายว่า บุรุษ
ผู้ใดมาประพฤติกิริยาที่ผิดกล่าวคือความยินดีในกามคุณ ในกามคุณทั้งหลายอัน
ไม่ประเสริฐไม่บริสุทธิ์. คำว่า **จักเคลื่อนจากเทวดาไปคลุกเคล้าอยู่กับ**
นรก อธิบายว่า บุรุษผู้นั้นจักกลับจากเทวโลกแล้วมาถือเอากำเนิดในนรก.
คำว่า **เหมือนพ่อค้าซื้อหมอน้ำอันแตก** อธิบายว่า พ่อค้าโง่ให้สิ่งของ
มีราคามาก แลกเอาหมอน้ำที่แตกไปนั้นใด บุรุษนี้เป็นเหมือนอย่างนั้นแล.
คำว่า **บุรุษนั้น** หมายถึงบุรุษผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิงทั้งหลาย. คำว่า

โดยไม่แน่นอน คือไม่แน่นอนก็จักใหม่อยู่ในอบายทั้งหลาย ตลอดกาลมี
ประมาณเพียงเท่านั้น. คำว่า พลัง ๆ พลาด ๆ อธิบายว่า พลาดจากเทวโลก
หรือมนุษย์โลกแล้ว ย่อมไปสู่อบายอย่างเดียว ถามว่า เปรียบเหมือนอะไร ?
ตอบว่า เปรียบเหมือนรถที่ลาโกงพาไปผิดทางฉะนั้น อธิบายว่า รถที่เทียม
ด้วยลาโกง ย่อมแหวะออกจากทางไปนอกทางฉนั้นใด บุรุษผู้ดูอำนาจแห่งหญิง
ก็ฉนั้นนั่น. คำว่า มีป่าไม้จิวมีหนามแหลมเป็นดอกเหล็ก อธิบายว่า
นรกนั้น มีป่าไม้จิวเป็นเหล็กประกอบด้วยหนามเหมือนดอก. คำว่า วิสัยเปรต
อสุรกาย หมายถึงวิสัยแห่งเปรตและวิสัยแห่งกาลกัญชิกอสุร.

คำว่า ผู้ประมาท คือ ผู้เลินเล่อ จริงอยู่ ชายเหล่านั้นเป็นผู้
ผู้ประมาทแล้วในหญิงทั้งหลาย ย่อมไม่กระทำคุณงามความดีอันเป็นมูลราก
แห่งสมบัติเหล่านั้น หญิงเหล่านั้นทั้งหมดชื่อว่า ย่อมทำบุรุษผู้ประมาทแล้ว
เหล่านั้น ให้พินาศไปด้วยประการฉะนี้. คำว่า ทำบุรุษผู้ฉนั้นให้ตกไป
อธิบายว่า หญิงเหล่านั้นย่อมยังบุรุษเห็นปานนั้นให้กระทำแต่อกุศลกรรม
ด้วยสามารถแห่งความประมาท ชื่อว่ายังทำบุรุษนั้นให้ตกไปยังทุกติ.

คำว่า อยู่วิมานทอง คือมีปกติอยู่ในวิมานอันสำเร็จด้วยทองคำ. คำว่า
ไม่ต้องการด้วยหญิง อธิบายว่า ชายเหล่าใดเป็นผู้ไม่มีความต้องการ
ด้วยหญิงทั้งหลายแล้ว ย่อมประพฤติพรหมจรรย์. คำว่า ก้าวล่วงเสียซึ่ง
กามธาตุ หมายถึงหนทางดำเนิน เพราะก้าวล่วงกามธาตุเสียได้. คำว่า รูป
ธาตุสมภพ หมายถึงความมีพร้อมแห่งธาตุ กล่าวคือทางดำเนินที่ก้าวล่วง
กามธาตุ ย่อมเป็นของหาได้ไม่ยาก แก่ชนเหล่านั้นเลย. คำว่า คติที่เข้าถึง
ความปราศจากราคะ อธิบายว่า การบังเกิดในเทวโลกชั้นสุทธาวาสในวิสัย
แห่งบุคคลผู้ปราศจากราคะแม้ฉนั้น ก็เป็นของหาได้ไม่ยากแก่ชนเหล่านั้น. คำว่า
ล่วงส่วน อธิบายว่า ไม่เป็นไปล่วงคือเป็นธรรมที่ไม่ถึงความพินาศ. คำว่า
ไม่หวั่นไหว คือไม่กระทบกระเทือนด้วยกิเลสทั้งหลาย. คำว่า ดับแล้ว

คือมีกิเลสอันดับแล้ว. คำว่า สะอาด คือพระนิพพานเห็นปานนี้ อันท่านผู้บริสุทธิสะอาดทั้งหลายจะพึงได้โดยไม่ยากเลย.

พระมหาสัตว์ ยังเทศนาให้จบลงจนถึงอมตมหานิพพานอย่างนี้แล้ว สัตว์ทั้งหลายเป็นต้นว่า กิณนรและพระยานาคในป่าหิมพานต์และเทวดาที่อยู่ในอากาศก็พากันให้สาธุการว่า น้าอัศจรรย์จริง พญานกकुณาละกล่าวอย่างดีลาของพระพุทธรเจ้าดีมาก.

พญาแร้งชื่อว่า อานนท์ พรหมณ์ฤาษีชื่อนารทะ และพญานกปุลณมุขะคูเหว่า ก็พาบริวารของตน ๆ ไปสู่ที่อยู่เดิม แต่พระมหาสัตว์ก็กลับไปยังที่อยู่ของตนเช่นเดียวกัน ฝ่ายพวกที่กล่าวมาแล้วนอกนี้ ย่อมไปมาหาสู่กันเสมอและตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ ก็ย่อมมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาครัั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว เมื่อจะทรงประชุมชาดก จึงตรัสคาถาที่สุดว่า

พญานกकुณาละในครั้งนั้นเป็นเรา พญานก

**คูเหว่าขาว เป็นพระอุทัย พญาแร้งเป็นพระอานนท์
นารทฤาษีเป็นพระสารีบุตร บริษัททั้งหลายเป็นพุทธรบริษัท
เธอทั้งหลายจงทรงจำกุณาลชาดกไว้อย่างนี้แล.**

ฝ่ายพระภิกษุราชากุมารทั้งหลาย เวลาจะไปก็ไปด้วยอานุภาพของพระศาสดา แต่เวลามานั้น มาด้วยอานุภาพของตน คือ พระศาสดาทรงแสดงกัมมัญฐานให้ภิกษุเหล่านั้นในป่ามหาวัน พระภิกษุเหล่านั้น ได้บรรลุพระอรหัตในวันนั้นเอง และได้มีเทวดาสมาคมใหญ่. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงมหาสมัยสูตร เมื่อจบลง เทวดาทั้งหลายได้บรรลุมรรคผลมีพระโสดาบันเป็นต้น.

จบอรรถกถากุณาลชาดก

๕. มหาสุตโสมชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าสุตโสมทรงทราบพระยาปริสทา

[๑๑๕] ดูก่อนพ่อครัว เพราะเหตุไรจึงทำกรรม
อันร้ายกาจเช่นนี้ ท่านเป็นคนหลง ฆ่าหญิงและชาย
ทั้งหลาย เพราะเหตุแห่งเนื้อหรือเพราะเหตุแห่งทรัพย์.

[๑๑๖] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ มิใช่เพราะเหตุแห่ง
ตน ทรัพย์ ลูกเมีย สหายและญาติ แต่พระจอมภูมิบาล
ผู้เป็นนายข้าพเจ้า พระองค์เสวยมังสะเช่นนี้.

[๑๑๗] ถ้าท่านชวนขวยในกิจของเจ้านาย ทำ
กรรมอันร้ายกาจเช่นนี้ เวลาเข้าท่านเข้าไปถึงภายใน
พระราชวังแล้ว ฟังแถลงเหตุนั้น แก่เราเฉพาะ
พระพักตร์พระราชา.

[๑๑๘] ข้าแต่ท่านกาพหัตถิ ข้าพเจ้าจักกระทำ
ตามที่ท่านสั่ง เวลาเข้าข้าพเจ้าเข้าไปถึงภายในพระ
ราชวังแล้ว จะแถลงเหตุนั้น แก่ท่านเฉพาะพระพักตร์
พระราชา.

[๑๑๙] ครั้นราตรีสว่างแล้ว พระอาทิตย์อุทัย
กาพหัตถิเสนาบดีได้พาคนทำเครื่องต้นเข้าเฝ้าพระราชา
แล้ว ได้ทูลถามว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ได้ทราบ
ด้วยเกล้าว่า พระองค์ทรงใช้พนักงานวิเศษให้ฆ่าหญิง

และชาย พระองค์เสวยเนื้อมนุษย์เป็นความจริงหรือ
พระเจ้าข้า.

[๓๒๐] จริงอย่างนั้นแหละ ท่านกาพหัตถิ เรา
ใช้พนักงานวิเศษ เมื่อเขาทำกิจเพื่อเรา ท่านบริภาษเขา
ทำใน.

[๓๒๑] ปลาอานนท์ซึ่งติดอยู่ในรสของปลา
ทุกชนิด กินปลาจนหมด เมื่อบริษัทหมดไป กิน
ตัวเองตาย พระองค์เป็นผู้ประมาทแล้ว ยินดีหนักใน
รส ถ้ายังเป็นพาลไม่ทรงรู้สึกต่อไป จำจะต้องละทิ้ง
พระโอรส พระมเหสี และพระประยูรญาติ กับเสวย
พระองค์เอง เหมือนปลาอานนท์ฉะนั้น เพราะได้
ทรงสดับเรื่องนี้ ขอความพอพระทัยของพระองค์จง
คลายไป ข้าแต่พระราชาผู้เป็นใหญ่ว่ามนุษย์ อย่า
ได้โปรดเสวยเนื้อมนุษย์เลย อย่าได้ทรงทำแค้นแค้น
นี้ให้ว่างเปล่าเหมือนปลาจะนั้นเลย.

[๓๒๒] กุฎุมพินามว่าสุชาติ โอรสผู้เกิดแต่ตน
ของเขาไม่ได้ขึ้นชมพู เขาตายเพราะขึ้นชมพูสิ้นไป
ฉันใด ดูก่อนท่านกาพหัตถิ เราก็นั้นนั้น ได้บริโภค
อาหารอันมีรสสูงสุดแล้ว ไม่ได้เนื้อมนุษย์ เห็นจัก
ต้องละชีวิตเป็นแน่.

[๓๒๓] ดูก่อนมาณพ เจ้าเป็นผู้มีรูปร่าง เกิด
ในตระกูลพราหมณ์โสดิยะ เจ้าไม่ควรกินสิ่งที่ไม่
ควรกินนะพ่อ.

[๓๒๔] บรรดาสัตว์ทั้งหลาย ปานะนี่ก็เป็นรส
อย่างหนึ่ง เพราะเหตุไร คุณพ่อจึงห้ามผม ผมจักไป
ในสถานที่ที่ผมจักได้รสเช่นนี้ ผมจักออกไปจักไม่อยู่
ในสำนักของคุณพ่อ เพราะผมเป็นผู้ที่คุณพ่อไม่ยินดี
จะเห็นหน้า.

[๓๒๕] ดูก่อนมาณพ ข้าจักได้บุตรที่เป็นทายาท
แม่เหล่าอื่นเป็นแน่ แน่เจ้าคนต่ำทราม เจ้าจงพินาศ
เจ้าจงไปเสียในสถานที่ที่ข้าจะไม่พึงได้ยิน.

[๓๒๖] ข้าแต่พระราชาผู้เป็นจอมประชาชน
พระองค์ก็เหมือนกัน ขอเชิญเสด็จด้วยคำของข้า.
พระองค์ เขจักเนรเทศพระองค์เสีย จากแคว้นแคว้น
เหมือนอย่างมาณพนักดื่มสุราจะนั้น.

[๓๒๗] สาวกของพวกฤาษีผู้มีตนอันอบรมแล้ว
นามว่าสุชาติ เขาปรารถนานางอัปสรจนไม่กินไม่ดื่ม
กามของมนุษย์ในสำนักถามอันเป็นทิพย์ เท่ากับเอา
ปลายหญาคาจุ่มน้ำมาเทียบกับน้ำในมหาสมุทร ดูก่อน
ท่านภาพหัตถิ เราได้บริโภคของกินที่มีรสอย่างสูงสุด
แล้ว ไม่ได้เนื้อมนุษย์ เห็นจักต้องละทิ้งชีวิตไปจะนั้น.

[๓๒๘] เปรียบเหมือนพวกหงส์จรูญญูไป
ทางอากาศ ถึงความตายทั้งหมดเพราะบริโภคอาหาร
ที่ไม่ควร ฉันทิ ข้าแต่พระราชาผู้เป็นจอมประชาชน
พระองค์ก็ฉันทินั้นแลโปรดทรงเสด็จด้วยคำของข้า

พระองค์ พระองค์เสวยมังสะที่ไม่ควร เหตุนั้นเขา
จัดเนรเทศพระองค์.

[๓๒๕] ท่านอันเราห้ามว่าจงหยุด ก็เดินไม่
เหลียวหลัง ดูก่อนท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ท่าน
ไม่ได้หยุด แต่กล่าวว่ายหยุด ดูก่อนสมณะ นี้ควร
แก่ท่านหรือ ท่านสำคัญดาบของเราว่า เป็นชนปีกนก
ตะกรุมหรือ.

[๓๓๐] ดูก่อนพระราชา อาตมาเป็นผู้หยุดแล้ว
ในธรรมของตน ไม่ได้เปลี่ยนนามและโคตร ส่วน
โจรบัณฑิตกล่าวว่ายไม่หยุดในโลก เคลื่อนจากโลกนี้
แล้วต้องเกิดในอบายหรือนรก ดูก่อนพระราชา ถ้า
มหาบพิตรทรงเชื่ออาตมา มหาบพิตรจงจับพระเจ้า
สุตโตสมผู้เป็นกษัตริย์ มหาบพิตรทรงบัญชาด้วย
พระเจ้าสุตโตสมนั้น จักเสด็จไปสวรรค์ ด้วยประการ
อย่างนี้.

[๓๓๑] ขาติภูมิของท่านอยู่ถึงในแคว้นไหน
ท่านมาถึงในพระนครนี้ด้วยประโยชน์อะไร ดูก่อน
ท่านพราหมณ์ ขอท่านจงบอกประโยชน์นั้นแก่ข้าพเจ้า
ท่านปรารถนาอะไร ข้าพเจ้าจะให้ตามที่ท่านปรารถนา
ในวันนี้.

[๓๓๒] ข้าแต่พระจอมธรณี คาถา ๔ คาถา มี
อรรถอันลึกประเสริฐนัก เปรียบด้วยสาคร หม่อมฉัน

มาในพระนครนี้เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ขอพระองค์
โปรด ทรงสดับ คาถาอันประกอบด้วยประโยชน์อย่าง
ยอดเยี่ยมเถิด.

[๓๓๓] คนเหล่าใดมีความรู้ มีปัญญา เป็น
พหูสูต คิดเหตุการณ์ได้มาก คนเหล่านั้น ย่อมไม่
ร้องไห้ การที่บังเกิดทั้งหลายเป็นผู้บรรเทาความ
เศร้าโศก ดูก่อนได้นี้แหละ เป็นที่พึงอย่างยอดเยี่ยมของ
นรชน ดูก่อนท่านสุตโสม พระองค์ทรงเศร้าโศกถึง
อะไร พระองค์เอง พระประยูรญาติ พระโอรส
พระมเหสี ข้าวนปลือก ทรัพย์ หรือเงินทอง ดูก่อน
ท่านโกรัพยะผู้ประเสริฐสุด หม่อมฉันขอฟังพระดำรัส
ของพระองค์.

[๓๓๔] หม่อมฉันมิได้เศร้าโศกถึงตน โอรส
มเหสี ทรัพย์และแว่นแคว้น แต่ธรรมของสัตบุรุษที่
ประพฤติมาแต่เก่าก่อน หม่อมฉันผัดเพี้ยนไว้ต่อ
พราหมณ์ หม่อมฉันเศร้าโศกถึงการผัดเพี้ยนนั้น
หม่อมฉันดำรงอยู่ในความเป็นใหญ่ในแว่นแคว้นของ
ตน ได้ทำการผัดเพี้ยนไว้กับพราหมณ์ (ถ้าพระองค์
ทรงปล่อยหม่อมฉัน ไป หม่อมฉันได้ฟังธรรมนั้นแล้ว)
จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

[๓๓๕] คนมีความสุขหลุดพ้นจากปากของ
มฤตยูแล้ว จะฟังกลับมาสู่เงื้อมมือของศัตรูอีก ข้อนี

หม่อมฉันยังไม่เชื่อ คุณก่อนท่านโกธัพพะผู้ประเสริฐสุด
พระองค์จะไม่เสด็จเข้าใกล้หม่อมฉันละซี พระองค์
ทรงพ้นจากเงื้อมมือของโปริสาท เสด็จไปถึงพระราช
มณเฑียรของพระองค์แล้ว จะมัวทรงเพลิดเพลินกาม
คุณารมณ์ ทรงได้พระชนมชีพอันเป็นที่รักแสนหวาน
ที่ไหนจักเสด็จกลับมายังสำนักของหม่อมฉันเล่า.

[๓๓๖] ผู้มีศีลบริสุทธิพึงปรารถนาความตาย ผู้
มีธรรมลามก ที่นักปราชญ์ติเตียน ไม่พึงปรารถนาชีวิต
นรชนใดพึงกล่าวเท็จ เพราะเหตุเพื่อประโยชน์แก่คน
ใด เหตุเพื่อประโยชน์แก่ตนนั้น ย่อมไม่รักษานรชน
นั้นจากทุกติได้เลย ถ้าแม้มจจะพึงพัดเอาภูเขามาได้
ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จะพึงตกลงมา ณ แผ่นดิน
ได้ และแม่น้ำทุกสายจะพึงไหลทวนกระแสได้ถึงอย่าง
นั้น หม่อมฉันก็ไม่พึงพูดเท็จเลยพระราชา.

[๓๓๗] ฟ้าพึงแตกได้ ทะเลพึงแห้งได้ แผ่นดิน
อันทรงไว้ซึ่งภูติพึงพลิกได้ เมรุบรรพตจะพึงเพิกถอน
ได้พร้อมทั้งราก ถึงอย่างนั้น หย่อมฉันก็ไม่กล่าว
เท็จเลย.

[๓๓๘] คุณก่อนพระสหาย หม่อมฉันจะจับดาบ
และหอกจะทำแม้การสาบานแก่พระองค์ก็ได้ หม่อม
ฉันอันพระองค์ทรงปล่อยแล้ว เป็นผู้ใช้หนี้หมดแล้ว
จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

[๓๓๕] การผิดเพี้ยนอันใด อันพระองค์ทรงดำรงอยู่ในความเป็นใหญ่ ในแว่นแคว้นของพระองค์ ทรงทำไว้กับพราหมณ์ การผิดเพี้ยนนั้นต่อพราหมณ์ ผู้ประเสริฐ พระองค์จงทรงรักษาความสัตย์เสด็จกลับมา.

[๓๔๐] การผิดเพี้ยนอันใด อันหม่อมฉันผู้ดำรงอยู่ในความเป็นใหญ่ ในแว่นแคว้นของตน ได้ทำไว้กับพราหมณ์ การผิดเพี้ยนนั้น ต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ หม่อมฉันจักรักษาความสัตย์กลับมา.

[๓๔๑] ก็พระเจ้าสุตโสมนั้น ทรงพ้นจากเงื้อมมือของเจ้าโปริสาทแล้ว ได้เสด็จไปตรัสกะพราหมณ์นั้นว่า ดูก่อนท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าขอฟังสตารหาคาถาซึ่งได้ฟังแล้ว จะฟังเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ข้าพเจ้า.

[๓๔๒] ข้าแต่ท่านสุตโสม การสมาคมกับสัตบุรุษคราวเดียวเท่านั้น การสมาคมนั้นย่อมรักษาผู้นั้นไว้ การสมาคมกับอสัตบุรุษ แม้มากครั้งก็รักษาไม่ได้ ฟังอยู่ร่วมกับสัตบุรุษ ฟังกระทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ เพราะรู้ทั่วถึงสัทธรรมของสัตบุรุษ ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ราชรถอันวิจิตรตระการตา ยังคร่ำคร่าได้ และแม่สร้ระก็เข้าถึงชราโดยแต่ ส่วนธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เข้าถึงความคร่ำคร่า สัตบุรุษ

กับสัตบุรุษเท่านั้นรู้กันได้ ฟ้าและแผ่นดินไถลกัน ผึ่งข้างโน้นของมหาสมุทรเขากล่าวกันว่าไถล ข้าแต่พระราชราชา ธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า ไถลยิ่งกว่านั้น.

[๑๔๓] คาถาเหล่านี้ชื่อสาหัสสียา ควรพัน มีชื่อชื่อสตารหา ควรร้อย ลูก่อนพราหมณ์ เชิญท่านรับมารับเอาทรัพย์สี่พันเถิด.

[๑๔๔] คาถาควรแปดสิบและควรเก้าสิบ แม่ควรร้อยก็มี ลูก่อนพ่อสุตโสม พ่อจงรู้ด้วยตนเอง คาถาชื่อสาหัสสียา ควรพันมีที่ไหน.

[๑๔๕] หม่อมฉันปรารถนาความเจริญทางการศึกษาของตน สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบพึงคบหาหม่อมฉัน ข้าแต่พญากะหม่อม หม่อมฉันไม่อิมด้วยสุภษิต เหมือนดังมหาสมุทรไม่อิมด้วยแม่น้ำจะนั้น ข้าแต่พระราชราชา ผู้ประเสริฐสุด ไฟไหม้หญ้าและไม่ยอมไม่อิม และสาครก็ไม่อิมด้วยแม่น้ำทั้งหลาย ฉันทิด แม่บัณฑิต เหล่านั้นฉันนั้น ได้ฟังคำสุภษิตแล้ว ย่อมไม่อิมด้วยสุภษิต ข้าแต่พระพญากะหม่อมจอมประชาชน เมื่อใดหม่อมฉันฟังคาถาที่มีประโยชน์ต่อทาสของตน เมื่อนั้น หม่อมฉันย่อมตั้งใจฟังคาถานั้นโดยเคารพ ข้าแต่พระพญากะหม่อม หม่อมฉันไม่มีความอิมในธรรมเลย.

[๓๔๖] รัฐมณฑลของทูลกระหม่อมนี้ บริบูรณ์
ด้วยสิ่งที่น่าปรารถนาทุกอย่างพร้อมทั้งทรัพย์ ยวดยาน
และพระขำมรงค์ ทูลกระหม่อมทรงปริภาหหม่อมฉัน
เพราะเหตุแห่งถามทำไม หม่อมฉันขอทูลลาไปใน
สำนักโปริสาท ณ บัดนี้.

[๓๔๗] กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ
และกองราบ ล้วนแต่เชี่ยวชาญการธนูพอที่จะรักษา
ตัวได้ เราจะยกทัพไปจับศัตรูฆ่าเสีย.

[๓๔๘] โปริสาทได้ทำกิจที่ทำได้แสนยาก จับ
หม่อมฉันได้ทั้งเป็นแล้วปล่อยมา หม่อมฉันระลึกถึง
บุรพกิจเช่นนั้นอยู่ ข้าแต่พระทูลกระหม่อมจอมประ-
ชาชน หม่อมฉันจะประทุษร้ายต่อโปริสาทนั้นได้
อย่างไร.

[๓๔๙] พระเจ้าสุตโสมถวายบังคมพระราชบิดา
และพระราชมารดาทรงอนุศาสน์ปราสาสนชาวนิคม
และพลนิกรแล้ว เป็นผู้ตรัสคำสัตย์ ทรงรักษาความ
สัตย์ ได้เสด็จไปในสำนักของโปริสาท.

[๓๕๐] หม่อมฉันผู้ดำรงอยู่ในความเป็นใหญ่ใน
แคว้นแคว้นของตน ได้ทำการผิดเพี้ยนไว้กับพราหมณ์
การผิดเพี้ยนนั้น ต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ หม่อมฉัน
เป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมาแล้ว ดูก่อนท่านโปริสาท
เชิญท่านบุชายัญญกนิเรเถิด.

[๑๕๑] การกินของหม่อมฉัน ย่อมไม่หายไป
ภายหลัง จิตกาธารนี้ก็ยังมิควันอยู่ เนื้อที่สุกบนถ่าน
อันไม่มีควัน ชื่อว่าสุกดีแล้ว หม่อมฉันจะขอฟังสตาร-
หาคาถาเสียก่อน.

[๑๕๒] ดูก่อนท่านโปริสาท พระองค์เป็นผู้ทรง
ประพฤตินิยมชอบธรรม ต้องพลัดพรากจากรัฐมณฑล
เพราะเหตุแห่งท้อง ส่วนคาถานี้ย่อมกล่าวสรรเสริญ
ธรรม ธรรมและอธรรมจะลงรอยกันได้ที่ไหน คนผู้
ประพฤตินิยมชอบธรรม หยาบช้ำ มีฝ่ามือชุ่มด้วยเลือด
เป็นนิตย์ย่อมไม่มีสัจจะ ธรรมจักมีแต่ที่ไหน พระองค์
จักทรงทำประโยชน์อะไรด้วยการสดับเล่า.

[๑๕๓] ผู้ใดเที่ยวล่าเนื้อเพราะเหตุแห่งมังสะ
หรือผู้ใดฆ่าคนเพราะเหตุแห่งตน แม้คนทั้งสองนั้น
ย่อมเสมอกันในโลกเบื้องหน้า เพราะเหตุไรหนอพระ
องค์จึงประณามเฉพาะหม่อมฉันว่า ประพฤตินิยมชอบ
ธรรม.

[๑๕๔] เนื้อสัตว์ ๑๐ ชนิด อันทันตรีผู้รู้ชัดตีย-
ธรรมไม่ควรเสวย ดูก่อนพระราชา พระองค์เสวยเนื้อ
มนุษย์ซึ่งเป็นเนื้อที่ไม่ควรเสวยเพราะฉะนั้น พระองค์
จึงชื่อว่าประพฤตินิยมชอบธรรม.

[๑๕๕] พระองค์พ้นจากเงื้อมมือของโปริสาท
เสด็จไปถึงพระราชมณฑลเศียรของพระองค์แล้ว ทรง

เพลิดเพลินในกามคุณารมณฺ์ ยังเสด็จกลับมาสู่เงื่อมมือ
ของหม่อมฉันผู้เป็นศัตรูอีก พระองค์เป็นผู้ไม่ฉลาด
ในขัตติยธรรมเลยนะ พระราชา.

[๑๕๖] ชนเหล่าใดเป็นผู้ฉลาดในขัตติยธรรม
ชนเหล่านั้นต้องตกนรกโดยมาก พระฉะนั้นหม่อม
ฉันจึงละขัตติยธรรมเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา ดู-
ก่อนท่านโปริสาท เชิญพระองค์บูชาชัยยฺสววยหม่อมฉัน
เถิด.

[๑๕๗] ปราสาทราชมณเฑียร แผ่นดิน โค
ม้า หญิงที่นักรักรไคร่ ผ่าแคว้นกาสิ และแก่นจันทน์
พระองค์ทรงได้ทุกสิ่งทุกอย่างในพระนครนั้น เพราะ
พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงเห็นอันสงสัอะไร
ด้วยความสัตย์.

[๑๕๘] รสเหล่าใดมีอยู่ในแผ่นดิน สัจจะเป็น
รสที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสเหล่านั้น เพราะว่า
สมณพราหมณฺ์ผู้ตั้งอยู่ในสัจจะย่อมข้ามพันฝั่งแห่งชาติ
และมรณะได้.

[๑๕๙] พระองค์พ้นจากเงื่อมมือของโปริสาท
เสด็จไปถึงพระราชมณเฑียรของพระองค์แล้ว ทรง
เพลิดเพลินในกามคุณารมณฺ์ยังเสด็จกลับ มาสู่เงื่อมมือ
ของหม่อมฉันผู้เป็นศัตรูอีก ข้าแต่พระจอมประชาชน
พระองค์ไม่ทรงกลัวความตายแน่ละหรือ พระองค์ผู้
ตรัสคำสัตย์ไม่มีพระทัยท้อแต่ละหรือ

ได้ชำระทางปรโลภให้บริสุทธิ์ ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ใคร
เล่าจะกลัวตาย หม่อมฉันได้ให้ทานโดยอาการเป็นอัน
มาก แก่ชนเป็นอันมาก ได้อุปถัมภ์สมณพราหมณ์ ให้
อิมหน้าสำราญ จึงไม่เดือดร้อนที่จักไปยังปรโลภ ดู
ก่อนโปริสาท เสิญฺพระองค์บุชายัญญเสวยหม่อมฉันเกิด.

[๓๖๑] บุรุษรู้จะฟังกนิยาพิช หรือจับบอส-
พิชที่มีฤทธิ์ร้ายแรง มีเดชกล้าได้หรือ ผู้ได้ฟังกนิคน
ผู้กล่าวคำสัตย์เช่นพระองค์ ศีรษะของผู้นั้นฟังแตก
๓ เลี้ยง.

[๓๖๒] นรชนได้ฟังธรรมแล้ว ย่อมรู้แจ้งบุญ
และบาป ใจของหม่อมฉันจะยินดีในธรรม เพราะได้
ฟังคาถาบังกระมัง.

[๓๖๓] ดูก่อนมหาราช การสมาคมกับสัตบุรุษ
แม้คราวเดียวเท่านั้น การสมาคมนั้นย่อมรักษาผู้นั้นไว้
การสมาคมกับอสัตบุรุษแม้บางครั้ง ก็รักษาไม่ได้ ฟัง
อยู่ร่วมกับสัตบุรุษ. ฟังกระทำความสนิทสนมกับสัต-
บุรุษ เพราะรู้ทั่วถึงสัทธรรมของสัตบุรุษ ย่อมมีแต่
ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ราชรถอันวิจิตรตระการตา
ยังคร่ำคร่าได้ และแม้สตรีระก็เข้าถึงชราโดยแท้ ส่วน
ธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เข้าถึงความคร่ำคร่า สัตบุรุษ
เท่านั้น ย่อมรู้กันได้ ฟ้ำและแผ่นดินไถลกัน ผึ่งข้าง
โน้นของมหาสมุทร เขาก็กล่าวกันว่าไถลกัน ธรรม

ของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่ไกลกันยิ่งกว่านั้น.

[๓๖๔] ดูก่อนพระสหายผู้จอมประชาชน คากา เหล่านี้มีอรรถมียัญชนะดี พระองค์ตรัสไไพเราะ หม่อมฉันได้สดับแล้ว เพลิดเพลินปลื้มใจ ชื่นใจ อิ่มใจ หม่อมฉันขอถวายพร ๔ ประการแก่พระองค์.

[๓๖๕] ดูก่อนท่านผู้มีธรรมอันลามก พระองค์ไม่รู้สักความตายของพระองค์ ไม่รู้สักประโยชน์และมีประโยชน์ นรกและสวรรค์ เป็นผู้คิดในรศ ตั้งมั่นในทุจจริต จะให้พระอะไร หม่อมฉันพึงทูลพระองค์ว่า ขอให้ทรงประทานพร แม้พระองค์ประทานแล้ว จะกลับไม่ประทานก็ได้ ความทะเลาะวิวาทนี้ อันพระองค์จะพึงเห็นเอง ใครจะเข้ามาเป็นบัณฑิตวินิจจัย ความทะเลาะวิวาทนี้.

[๓๖๖] คนเราให้พรใดแล้วจะกลับไม่ให้ ย่อมไม่ควรให้พรนั้น ดูก่อนพระสหาย ขอพระองค์จงทรงมั่นพระทัยรับพรเถิด แม้ชีวิตหม่อมฉัน ก็จะสละถวายได้.

[๓๖๗] ศักดิ์ของพระอริยะย่อมเสมอกับศักดิ์พระอริยะ ศักดิ์ของผู้มีปัญญาย่อมเสมอกับศักดิ์ผู้มีปัญญา หม่อมฉันพึงเห็นพระองค์เป็นผู้หาโรคมิได้ ตลอด ๑๐๐ ปี นี้เป็นพรข้อที่ ๑ หม่อมฉันปรารถนา.

[๓๖๘] ศักดิ์ของพระอริยะ ย่อมเสมอกับศักดิ์
พระอริยะ ศักดิ์ของผู้มีปัญญา ย่อมเสมอกับศักดิ์ผู้มี
ปัญญา พระองค์พึงเห็นหม่อมฉันผู้หาโรคมิได้ตลอด
๑๐๐ ปี นี่เป็นพรที่ ๑ หม่อมฉันขอถวาย.

[๓๖๙] พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ ได้นาม
บัญญัติว่ามูรธาภิสิตเหล่าใด ในชมพูทวีปนี้ พระองค์
อย่าได้สวดยพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น นี่เป็นพรข้อที่ ๒
หม่อมฉันปรารถนา.

[๓๗๐] พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ ได้นาม
บัญญัติว่ามูรธาภิสิตเหล่าใด ในชมพูทวีปนี้ หม่อมฉัน
จะไม่กินพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น นี่เป็นพรข้อที่ ๒
หม่อมฉันขอถวาย.

[๓๗๑] กษัตริย์ร้อยเอ็ดพระองค์ ที่พระองค์
ทรงจับร้อยพระหัตถ์ไว้ทรงกันแสง พระพัศตร์ชุ่ม
ด้วยพระอัสสุชล ขอพระองค์ได้ทรงโปรดปล่อยกษัตริย์
เหล่านั้น ให้กลับไปในแคว้นของตน ๆ นี่เป็นพรข้อ
ที่ ๓ หม่อมฉันปรารถนา.

[๓๗๒] กษัตริย์ร้อยเอ็ดพระองค์ ที่หม่อมฉัน
ทรงจับร้อยพระหัตถ์ไว้ทรงกันแสง พระพัศตร์ชุ่ม
พระอัสสุชล หม่อมฉันจะปล่อยกษัตริย์เหล่านั้น ให้
กลับไปยังแคว้นของตน ๆ นี่เป็นพรข้อที่ ๓
หม่อมฉันขอถวาย.

[๓๗๓] รัฐมณฑลของพระองค์เป็นช่อง เพราะ
นรชนเป็นอันมากหวาดเสียวเพราะความกลัว หนีเข้า
หาที่ซ่อนเร้น ขอพระองค์โปรดทรงงดเว้นเนื้อมนุษย์
เถิดพระราชา นี่เป็นพรข้อที่ ๔ หม่อมฉันปรารถนา.

[๓๗๔] นั่นเป็นอาหารที่ชอบใจของหม่อมฉัน
มานานแล้ว หม่อมฉันเข้าป่าก็เพราะเหตุแห่งอาหารนี้
หม่อมฉันจะพึงดอาหารนี้ได้อย่างไร ขอพระองค์
ทรงเลือกพรข้อที่ ๔ อย่างอื่นเถิด.

[๓๗๕] ดูก่อนพระจอมประชาชน คนเช่น
พระองค์มัวพะวงอยู่ว่า นี่เป็นที่รักของเรา ทำตนให้
เหินห่างจากความดี ย่อมไม่ได้ประสบสิ่งที่รักทั้งหลาย
คนแลประเสริฐที่สุด ประเสริฐอย่างยอดเยี่ยม ด้วยว่า
ผู้มีตนอันอบรมแล้วจะพึงได้สิ่งที่รักในภายหลัง.

[๓๗๖] เนื้อมนุษย์เป็นที่รักของหม่อมฉัน ดูก่อน
พระเจ้าสุตโสม โปรดทรงทราบอย่างนี้ หม่อมฉันไม่
สามารถจะงดเว้นได้ เจริญพระองค์ทรงเลือกพรอย่างอื่น
เถิด พระสหาย.

[๓๗๗] ผู้ใดแล มัวรักษาของรักว่า นี่เป็นของ
รักของเรา ทำตนให้เหินห่างจากความดี เสพของรัก
ทั้งหลายอยู่ เหมือนนักเลงสุราดื่มสุราเจือยาพิษฉะนั้น
ผู้นั้นย่อมได้รับทุกข์ในโลกหน้า เพราะกรรมอันลามก
นั้น ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พิจารณาแล้วละของรักได้

เสพอริยธรรมทั้งหลายแม้ด้วยความยาก เหมือนคน
เป็นไข้ตั้มยาจะนั้น ผู้นั้นย่อมได้รับความสุขในโลกหน้า
เพราะกัลยาณกรรมนั้น.

[๑๗๘] หม่อมฉันผู้ละทิ้งพระชนก และพระ
ชนนี ตลอดทั้งเบญจกามคุณที่น่าเพลิดเพลินเจริญใจ
เข้าป่าก็เพราะเหตุแห่งเนื้อมนุษย์ หม่อมฉันจะถวาย
พรขอนั้นแก่พระองค์ได้อย่างไร.

[๑๗๙] บัณฑิตทั้งหลายไม่กล่าววาจาเป็นสอง
สัตบุรุษทั้งหลายย่อมมีปฏิญาณเป็นสัตย์โดยแท้ พระ
องค์ได้ตรัสกะหม่อมฉันว่า เชิญรับพรเถิดพระสหาย
พระองค์ได้ตรัสไว้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น พระดำรัสที่
พระองค์ตรัสย่อมไม่สมกัน.

[๑๘๐] หม่อมฉันเข้าถึงการได้บาป ความเสื่อม
ยศ เสื่อมเกียรติ บาป ทุจริต ความเศร้าหมองเป็น
อันมาก เพราะเนื้อมนุษย์เป็นเหตุ หม่อมฉันจะพึง
ถวายพรนั้น แก่พระองค์ได้อย่างไร.

[๑๘๑] คนเราให้พรใดแล้ว จะกลับไม่ให้ ย่อม
ไม่ควรให้พรนั้น ดูก่อนพระสหาย ขอพระองค์ทรงมัน
พระทัยรับพรเถิด แม้ชีวิตของหม่อมฉันก็ยอมสละ
ถวายได้.

[๑๘๒] การสละชีวิตได้นี้เป็นธรรมของสัตบุรุษ
สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมมีปฏิญาณเป็นสัตย์โดยแท้

พรที่พระองค์ได้ประทานไว้แล้ว ขอได้โปรดประทาน
เสียโดยพลันเถิด ดูก่อนพระราชผู้ประเสริฐสุด
พระองค์จงทรงสมบรูณ์ด้วยธรรมชื่อนั้นเถิด นรชนพึง
สละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะอันประเสริฐ เมื่อจะ
รักษาชีวิตไว้ พึงสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรม พึง
สละทั้งอวัยวะ ทั้งทรัพย์ และแม้ชีวิตทั้งหมด.

[๑๘๓] บรูษพึงรู้แจ้งธรรมจากผู้ใด และชน
เหล่าใด เป็นสัตบุรุษกำจัดความสงสัยของบรูษนั้นได้
ชื่อนั้น เป็นที่พึงที่พำนักของบรูษนั้น ผู้มีปัญญาไม่พึง
ทำลายไมตรีจากบุคคลนั้น.

[๑๘๔] นั้นเป็นอาหารที่ชอบใจของหม่อมฉัน
มานานแล้ว หม่อมฉันข้าพเจ้าก็เพราะเหตุแห่งอาหารนี้
ดูก่อนพระสหาย ถ้าหาก พระองค์ตรัสขอเรื่องนี้
กะหม่อมฉัน หม่อมฉันยอมถวายพรข้อนี้แต่พระองค์.

[๑๘๕] พระองค์เป็นศาสดาของหม่อมฉัน และ
เป็นพระสหายของหม่อมฉันด้วย ดูก่อนพระสหาย
หม่อมฉันได้กระทำตามพระดำรัสของพระองค์ แม้
พระองค์ก็ขอได้ทรงโปรดกระทำตามคำของหม่อมฉัน
เราทั้งสองจะไปปลดปล่อยด้วยกัน.

[๑๘๖] หม่อมฉัน เป็นศาสดาของพระองค์ และ
เป็นพระสหายของพระองค์ด้วย ดูก่อนพระสหาย
พระองค์ได้ทรงกระทำตามคำของหม่อมฉัน แม้หม่อม

ฉันก็จะทำตามพระดำรัสของพระองค์ เราทั้งสองจะ
ไปปลดปล่อยด้วยกัน.

[๓๘๗] พระองค์ทั้งหลาย ไม่พึงประทุษร้ายแก่
พระราชานี้ ด้วยความแค้นว่า เราทั้งหลายเป็นผู้ถูก
เจ้ากัมมาสบาท ผู้มีเท้าต่างเบียดเบียน ถูกร้อยฝ่ามือ
รื้องให้หน้าชุ่มด้วยน้ำตา ขอพระองค์ทั้งหลายจงทรง
รับสั่งจปฏิญาณต่อหม่อมฉัน.

[๓๘๘] หม่อมฉันทั้งหลายจะไม่ประทุษร้ายแก่
พระราชานี้ ด้วยความแค้นว่า เราทั้งหลายเป็นผู้ถูก
เจ้ากัมมาสบาทเบียดเบียน ถูกร้อยฝ่ามือรื้องให้หน้าชุ่ม
ด้วยน้ำตา หม่อมฉันทั้งหลายขอรับสั่งจปฏิญาณต่อ
พระองค์.

[๓๘๙] บิดาหรือมารดาเป็นผู้มีความกรุณา
ปรารถนาประโยชน์แก่บุตร ฉันใด แม่พระราชา
พระองค์นี้ก็จงเป็นเหมือนพระชนกชนนีของท่าน
ทั้งหลาย และท่านทั้งหลายก็จงเป็นเหมือนโอรส
ฉันนั้น.

[๓๙๐] บิดาหรือมารดาเป็นผู้มีความกรุณา
ปรารถนาประโยชน์แก่บุตร ฉันใด แม่พระราชา
พระองค์นี้ จงเป็นเหมือนพระชนกชนนีของหม่อม
ฉันทั้งหลาย แม่หม่อมฉันทั้งหลายก็จะเป็นเหมือน
โอรส ฉันนั้น.

[๓๕๑] พระองค์เคยเสวยกระยาหารอันโอชะรส
ล้วนแต่เนื้อสัตว์ ๔ เท้าและนก ที่พวกวิเศษปรุงให้
สำเร็จเป็นอย่างดี ดังท้าวสักกรินทร์เทวราชเสวยสุธา-
โภชน์ฉะนั้น ไฉนจะทรงละไป ยินดีอยู่ในป่าแต่
พระองค์เดียวเล่า นางกษัตริย์เหล่านั้น ล้วนแต่เอบาง
ร่างเล็กสะอิดสะเอ้งประดับประดาแล้ว แวดล้อม
บำเรอพระองค์ให้เบิกบานพระทัย ดังเทพอัปสร
แวดล้อมพระอินทร์ในทิพยสถานฉะนั้น ไฉนจะทรง
ละไปยินดีอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียวเล่า พระแทน
บรรทมหนักแดง โดยมากปลาดด้วยผ้าโกเชาว์ ล้วน
ลาดด้วยเครื่องลาดอันงดงาม ประดับด้วยเครื่อง
อลังการอันวิจิตร พระองค์เคยทรงบรรทมสำราญ
พระทัยบนท่ามกลางพระแท่นบรรทมเช่นนั้น ไฉนจะ
ทรงละไปยินดีอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียวเล่า เวลา
พลบค่ำมีการฟ้อนรำส่งสำเนียงเสียงตะโพนสำทับ
ดนตรี รับประสานเสียงล้วนแต่สตรีไม่มีบุรุษเจือปน
การขับและการประโคมก็ล้วนแต่ไพเราะ ไฉนจะทรง
ละไปยินดีอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียวเล่า พระราช
อุทยานนามว่า มิคชินวัน บริบูรณ์ด้วยบุบผชาติเป็น
อันมาก พระนครของพระองค์ประกอบด้วยพระราช
อุทยานเช่นนี้ เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจยิ่งนัก ทั้งสมบุรณ์
ด้วยม้า รถมและคชสาร ไฉนจะทรงละไปยินดีอยู่ในป่า
แต่พระองค์เดียวเล่า.

[๓๕๒] ในกาพย์กษัตริย์ พระจันทร์ย่อมเสื่อมลง

ทุกวัน ๆ ฉันทิใด ดูก่อนพระราช การคบอสัตบุรุษ
ย่อมเปรียบเหมือนกาพย์กษัตริย์นั้น หม่อมฉันก็เหมือน
กัน อาศัยคนครัวเครื่องต้นเป็นคนชั่วเลวทราม ได้ทำ
บาปกรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุกติ ในสกุลกษัตริย์
พระจันทร์ย่อมเจริญขึ้น ทุกวัน ๆ ฉันทิใด การคบ
อสัตบุรุษย่อมเปรียบเหมือนสกุลกษัตริย์นั้น ข้าแต่
พระเจ้าสุทโธสม ของจทรงทราบ ว่า หม่อมฉันก็เหมือน
กัน อาศัยพระองค์จักรกระทำกุศลกรรมอันเป็นเหตุให้
ไปสู่ทุกติ ข้าแต่พระจอมประชาชน น้ำฝนตกลงใน
ที่ดอนย่อมไม่คงที่ ไม่ขังอยู่ได้นาน ฉันทิใด แม้การ
คบอสัตบุรุษของหม่อมฉันก็ย่อมไม่คงที่ เหมือนน้ำใน
ที่ดอนฉันนั้น ข้าแต่พระจอมประชาชน ผู้เป็นนระ
ผู้กล้าหาญอย่างประเสริฐสุด น้ำฝนตกลงในสระย่อม
ขังอยู่ได้นาน ฉันทิใด แม้การสมาคมกับอสัตบุรุษของ
หม่อมฉัน ก็ย่อมตั้งอยู่ได้นานเหมือนน้ำในสระ
ฉันนั้น การสมาคมกับอสัตบุรุษย่อมไม่รู้จักเสื่อม ย่อม
เป็นอยู่อย่างนั้น แม้ตลอดเวลาที่ชีวิตยังตั้งอยู่ ส่วน
การสมาคมกับอสัตบุรุษย่อมเสื่อมเร็ว เพราะเหตุที่
ธรรมชาติของอสัตบุรุษย่อมไกลจากอสัตบุรุษ.

[๓๕๓] พระราชาใดชนะคนที่ไม่ควรชนะ

พระราชนั้นไม่ชื่อว่าเป็นพระราชา ผู้ใดเอาชนะเพื่อน

ผู้นั้นไม่เชื่อว่าเป็นเพื่อน ภรรยาโดย้อมไม่กลัวเกรง
สามี ภรณยานั้นไม่เชื่อว่าเป็นภรรยา บุตรเหล่าใดไม่
เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่แล้ว บุตรเหล่านั้น ไม่เชื่อว่าเป็น
บุตร ในที่ประชุมใดไม่มีสัตบุรุษ ที่ประชุมนั้นไม่
เชื่อว่าสกา ชนเหล่าใดไม่พูดเป็นธรรม ชนเหล่านั้น
ไม่เชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ คนผู้ระราคะ โทสะ โมหะ
ได้แล้วพูดเป็นธรรมนั้นแล เชื่อว่าเป็นสัตบุรุษบัณฑิต
ผู้อยู่ปะปนกับคนพาล เมื่อไม่พูดใคร ๆ ก็ไม่รู้ว่าเป็น
บัณฑิต แต่ว่าบัณฑิตเมื่อพูดแสดงอภิมติธรรม ใคร ๆ
จึงจะรู้ว่าเป็นบัณฑิต เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงกล่าว
ธรรมให้กระจ่าง พึงยกธงของพวกฤๅษี ฤๅษีทั้งหลาย
มีคำสุภาษิตเป็นธง ธรรมแลเป็นธงของฤๅษีทั้งหลาย.

จบมหาสุตโสมชาดกที่ ๕

จบอสีตินิบาต

อรรถกถาหาสุตโสมชาดก

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภ พระอังกุลิมาลเถระ ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า กสุมา ตูว์ รสท อธิทานิ ดังนี้.

การบังเกิดและการบรรพชาของพระอังกุลิมาลเถระนั้น บัณฑิตพึง ทราบโดยพิสดาร ตามนัยที่ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถา อังกุลิมาลสูตร ในเรื่องนี้จะได้กล่าวความตั้งแต่พระอังกุลิมาลเถระนั้น ได้กระทำความ สวัสดิ์แก่หญิงผู้มีครรภ์หลงด้วยทำความสัตย์แล้ว จำเดิมแต่นั้นมาก็ได้ อาหารสะดวกขึ้นเจริญวิเวกอยู่ ในกาลต่อมาก็ได้บรรลुพระอรหันต์ เป็นพระ อรหันต์มีชื่อปรากฏนับเข้าในภายในพระมหาเถระ ๘๐ องค์ ในกาลนั้น ภิกษุ ทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย น่าอัศจรรย์ จริง ๆ หนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทรมานพระองค์คุณลิมาล ผู้เป็นมหาโจร มีฝ่ามืออันชุ่มด้วยเลือดร้ายกาจเห็นปานนั้น โดยไม่ต้องใช้ทัณฑะหรือศัสตรา ทำให้หมดพยศได้ ทรงกระทำกิจที่ทำได้โดยยาก ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้า ทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้กระทำกิจที่ทำได้ยากอย่างน่าอัศจรรย์ พระศาสดาประทับ อยู่ในพระคันธกุฎี ได้ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้น ด้วยทิพโสคติทรง ทราบว่า เราไปวันนี้จักมีอุปการะมาก พระธรรมเทศนาจักเป็นไปอย่างใหญ่ หลวงดังนี้ จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี เสด็จไปยังธรรมสภาด้วยพุทธลีลา อันหาที่เปรียบมิได้ ประทับนั่งบนอาสนะอันประเสริฐ ที่พวกภิกษุจัดไว้ถวาย แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

เราผู้ได้รับบรรลุปรมาภิสมโพธิญาณ ทรมานพระองค์ฤมาลได้ในบัดนั้น ไม่น่า
อัศจรรย์เลย เมื่อครั้งเรายังบำเพ็ญบวรพริยาแม่ตั้งอยู่ในประเทศญาณก็ทรมาน
พระองค์ฤมาลนี้ได้ ตรัสดังนี้แล้วทรงคุณิภาพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูล
อาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า **โกรัพะยะ** เสวยราชสมบัติโดย
ธรรม **ในพระนครอินทปัต** แคว้นกุรุ ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้ง
หลายเสด็จอุบัติในพระครรภ์ ของพระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าโกรัพะยะนั้น ก็เพราะ
พระราชกุมารนั้นมีพระพักตร์ดั่งดวงจันทร์ และมีนิสัยชอบในการศึกษา ชน
ทั้งหลายจึงพากันเรียกเธอว่า **สุตโตสม** พระราชาทรงเห็นพระกุมารนั้นเจริญวัย
แล้ว จึงพระราชทานทองคำหนักเนื้อดี ราคาพันหนึ่ง ส่งไปยังเมืองตักกศิลา
เพื่อให้ศึกษาศิลปศาสตร์ ในสำนักอาจารย์ทิสปาโมกข์ **สุตโตสม**รับทรัพย์อัน
เป็นส่วนของอาจารย์ แล้วออกเดินทางไป **แม่พรหมทัตกุมาร** พระโอรสของ
พระเจ้ากาสิกราชในพระนครพาราณสี พระบิดาก็รับสั่งอย่างเดียวกันแล้ว
ส่งไปจึงเดินทางไปยังหนทางนั้น ลำดับนั้น **สุตโตสม**กุมารเดินทางไปถึงแล้ว จึงนั่ง
พักที่แผ่นกระดานในศาลาใกล้ประตูเมือง **แม่พรหมทัตกุมาร** ไปถึงแล้ว ก็นั่งบน
แผ่นกระดานแผ่นเดียวกัน กับ**สุตโตสม**กุมารนั้น ลำดับนั้น **สุตโตสม** จึงกระทำ
ปฏิสันถารแล้ว ถาม**พรหมทัตกุมาร**นั้นว่า คุณก่อนสหาย ท่านเดินทางมาเห็นด-
เห็น้อย ท่านมาจากไหน. **พรหมทัตกุมาร**ตอบว่า ข้าพเจ้ามาจากเมืองพาราณสี.
ท่านเป็นบุตรของใคร. ข้าพเจ้าเป็นโอรสของพระเจ้ากาสิ. ท่านชื่อไร. ข้าพเจ้า
ชื่อ**พรหมทัตกุมาร**. ท่านมาที่นี่ด้วยเหตุไร. **พรหมทัตกุมาร**ตอบว่า ข้าพเจ้ามา
เพื่อเรียนศิลปศาสตร์ แล้วถาม**สุตโตสม**กุมารโดยนัยนั้นเหมือนกันว่า แม้ตัวท่าน
ก็เดินทางเห็นดเห็น้อยมา ท่านมาจากไหน. แม้**สุตโตสม**ก็บอกแก่**พรหมทัตกุมาร**

ทุกประการ แม้สองราชกุมารนั้นจึงกล่าวแก่กันว่า เราทั้งสองเป็นกษัตริย์ จงไปศึกษาศิลปศาสตร์ในสำนักท่านอาจารย์คนเดียวกันเถิด การทำมิตรภาพแก่กันและกันแล้ว จึงเข้าไปสู่พระนคร ไปหาสกุลอาจารย์ ให้อาจารย์แล้วแจ้งชาติของตน แลลงความที่ตนทั้งสองมาเพื่อจะศึกษาศิลปะ อาจารย์จึงรับว่า ดีละสองราชกุมารจึงให้ทรัพย์อัน เป็นส่วนค่าเล่าเรียนกับ อาจารย์แล้วเริ่มเรียนศิลปะ.

เวลานั้นไม่ใช่แค่สองราชกุมารเท่านั้น แม้พระราชบุตรอื่น ๆ ในชมพูทวีปประมาณ ๑๐๑ พระองค์ ก็เรียนศิลปะอยู่ในสำนักของอาจารย์นั้น สุตโสมกุมารได้เป็นอันเตวาสิกผู้เจริญที่สุดกว่าราชบุตรเหล่านั้น เล่าเรียนศิลปศาสตร์อยู่อย่างขะมักเขม้น ไม่นานเท่าไรนักก็ถึงความสำเร็จ. สุตโสมกุมารมิได้ไปยังสำนักของราชกุมารเหล่านั้น ไปหาแต่พรหมทัตกุมารผู้เดียวด้วยคิดว่า กุมารนี้เป็นสหายของเรา เป็นครูผู้ช่วยแนะนำภายหลังของพรหมทัตกุมารนั้น สอนให้สำเร็จการศึกษาได้โดยรวดเร็ว ศิลปะแม่ของราชกุมารนอกนี้ก็สำเร็จโดยลำดับกันมา พวกราชกุมารเหล่านั้นให้เครื่องกำนပ်ให้อาจารย์แล้ว แวดล้อมสุตโสมออกเดินทางไป ลำดับนั้น สุตโสมจึงพักยืนอยู่ในระหว่างทางที่จะแยกกัน เมื่อจะส่งราชบุตรเหล่านั้นกลับจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายแสดงศิลปะแก่พระราชมารดาบิดาของตนแล้ว จักตั้งอยู่ในราชสมบัติ ครั้นตั้งอยู่ในราชสมบัติแล้ว พึงกระทำตามโอวาทของเรา. ทำอย่างไรท่านอาจารย์. ท่านทั้งหลายจงรักษาอุโบสถทุกวัน ครึ่งเดือน อย่าได้กระทำการเบียดเบียน ราชบุตรเหล่านั้น รับคำเป็นอันดี แม้พระโพธิสัตว์ก็ทรงทราบล่วงหน้า อยู่แล้วว่า มหาภัยจักเกิดขึ้นในพระนครพาราณสี เพราะอาศัยพรหมทัตกุมาร ดังนี้ เพราะปรากฏในองค์วิชา จึงได้ให้โอวาทแก่พวกราชกุมารเหล่านั้นแล้วส่งไป.

ราชบุตรเหล่านั้นทุก ๆ พระองค์ ไปถึงชนบทของตน ๆ แล้วแสดง
ศิลปะแก่พระราชมารดาบิดาของตนแล้ว ตั้งอยู่ในราชสมบัติแล้วต่างส่งราชสาส์น
พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการเพื่อให้ทราบความที่ตนตั้งอยู่ในราชสมบัติแล้ว
และประพฤติดูอยู่ในโอวาทด้วย พระมหาสัตว์ได้ทรงทราบข่าวสาส์นนั้น แล้ว
ทรงตอบพระราชสาส์นไปว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ในบรรดา
พระราชาเหล่านั้น พระเจ้าพาราณสีเว้นมังสะเสียแล้วเสวยอาหารไม่ได้ แม้
ในวันอุโบสถพวกห้องเครื่องต้นก็ต้องเก็บมังสะไว้ถวายท้าวเธอ อยู่มาวันหนึ่ง
เนื้อที่เก็บไว้เช่นนั้น พวกโกโลยสุนัข ในพระราชวังกินเสียหมด เพราะความ
เลินเล่อของคนทำเครื่องต้น คนทำเครื่องต้นไม่เห็นมังสะ จึงถือหาปณะ
กำมือหนึ่งเที่ยวไป ก็ไม่อาจจะหามังสะได้ จึงดำริว่า ถ้าหากเราจักตั้งเครื่อง
เสวยไม่มีมังสะ เราก็จะไม่มีชีวิต จักทำอะไรเล่าหนอ ครั้นนึกอุบายได้ใน
เวลาค่ำจึงไปสู่ป่าช้าฝิบิด ตัดเอาเนื้อตรงขาของบุรุษที่ตายเมื่อครู่หนึ่งนั้น นำมา
ทำให้สุกดีแล้ว หุงข้าวจัดแจงตั้งเครื่องเสวย พร้อมด้วยมังสะ พอพระราชาวาง
ขึ้นมังสะลง ณ ปลายพระชีวหา ขึ้นมังสะนั้น ก็แผ่ไปสู่เส้นประสาทที่รับรสทั้ง
๗ พัน ซาบซ่านไปทั่วพระสรีระ มีคำถามสอดเข้ามาว่า ที่เป็นดังนี้ เพราะเหตุไร
เฉลยว่า เพราะเคยเสวยมาก่อนแล้ว.

ได้ยินว่า ในอรรถภาพต่อกันที่ล่วงไปแล้ว ท้าวเธอเกิดเป็นยักษ์กิน
เนื้อมนุษย์เสียเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น เนื้อมนุษย์จึงได้เป็นสิ่งที่โปรด
ปรานของพระองค์ ท้าวเธอทรงพระดำริว่า ถ้าเราจักนั่งเสียแล้วบริโภคน
คนทำเครื่องนี้ก็จักไม่บอกเนื้อชนิดนี้แก่เรา จึงแกล้งถ่มให้ตกลงบนภาค
พื้นพร้อมด้วยพระเขษะ เมื่อคนทำเครื่องต้นกราบทูลว่า ขอเดชะ มังสะ
นี้หาโทษมิได้ เชิญพระองค์เสวยเถิด จึงทรงรับสั่งให้ราชเสวกออกไป
เสียแล้ว ตรัสถามคนทำเครื่องต้นว่า เราเองก็ทราบว่เนื้อนี้หาโทษมิได้ แต่

เนื้อนี้เรียกว่าเนื้ออะไร. ขอเดชะ เนื้อที่พระองค์เคยเสวยในวันก่อน ๆ ในวันอื่น เนื้อนี้ ไม่มีรสอย่างนั้นมิใช่หรือ ขอเดชะ. ฟังทำได้ดีในวันนี้เอง แม้เมื่อก่อน เจ้าก็ทำอย่างนี้มีใช่หรือ. ลำดับนั้น ท้าวเธอทรงทราบ ว่า คนทำเครื่องต้นนั้นนั่งอยู่ จึงรับสั่งต่อไปว่า จงบอกมาตามความจริงเถิด ถ้าเจ้าไม่บอก เจ้าจะไม่มีชีวิต คนทำเครื่องต้นจึงทูลขอพระราชทานอภัยแล้ว ก็กราบทูลตามความเป็นจริง พระราชารับสั่งว่า เจ้าอย่าเอ็ดไป เจ้าจงกินมังสะที่ทำตามธรรมดา แล้วจงนำเนื้อมนุษย์ให้แก่เราอย่างเดียว คนทำเครื่องต้นทูลถามว่า ขอเดชะ ทำได้ยากมิใช่หรือ อย่างกลัวเลย ไม่ใช่ของยาก คนทำเครื่องต้นจึงทูลถามว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์จักได้มาจากไหนเป็นนิตย์เล่า. คนในเรือนจำมีอยู่มากมายมิใช่หรือ.

จำเดิมแต่นั้น เขาก็ได้กระทำตามพระราชบัญชาทุกประการ ครั้นต่อมาพวกนักโทษในเรือนจำหมด คนทำเครื่องต้นจึงกราบทูลว่า. บัดนี้ข้าพระองค์จักกระทำอย่างไรต่อไป เจ้าจงทิ้งอุกถัมภ์พันหนึ่งไว้ที่ระหว่างทาง คนใดหยิบเอาอุกถัมภ์นั้น จงจับคนนั้น โดยตั้งข้อหาว่า เป็นโจรแล้วฆ่าทิ้งเสีย เขาได้กระทำตามพระราชบัญชานั้นแล้ว ครั้นต่อมาไม่พบแม้คนที่มองดูอุกถัมภ์พันหนึ่งนั้น เพราะความกลัว จึงทูลถามว่าขอเดชะ บัดนี้ข้าพระองค์จักกระทำอย่างไรต่อไป ในเวลาตีกลองยามเที่ยงคืนพระนครย่อมเกิดความอลหม่าน เวลานั้นเจ้าจงยืนค้ำอยู่ที่ตรอกบ้านหรือถนนหรือหนทางสี่แพร่งแห่งหนึ่ง จงฆ่ามนุษย์เอาเนื้อมา จำเดิมแต่นั้นมา เขาก็ได้ทำอย่างนั้นเอาเนื้อที่ล่า ๆ ไป ซากศพปรากฏอยู่ในที่นั้น ๆ พระนครก็อาดูกลไปด้วยซากศพ ได้ยินเสียงประชาชนคร่ำครวญว่า มารดาของเราหายไป บิดาของเราหายไป พี่ชาย น้องชายของเราหายไป พี่สาว น้องสาวของเราหายไป.

ชาวนครทั้งกลัวทั้งหวาดเสียว ปรีภยากันว่า คนเหล่านั้นถูกราชสีห์กิน หรือถูกเสือกิน หรือถูกยักษ์กินหนอ เมื่อตรวจดูก็เห็นปากแผลที่ท้องประหาร จึงสันนิษฐานกันว่า เห็นจะเป็นโจรมนุษย์คนหนึ่ง กินคนเหล่านั้นเป็นแน่มหาชนจึงประชุมกันร้องทุกข์ที่พระลานหลวง พระราชาตรัสถามว่า อะไรกันพ่อ ขอเดชะ ในพระนครนี้เกิดมีโจรกินคนขึ้นแล้ว ขอพระองค์จงรับสั่งให้จับโจรกินคนนั้นเสียเถิด พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า เราจ้กรู้ได้อย่างไรเล่า เราเป็นคนรักษาพระนครเที่ยวไปตรวจดูหรือ มหาชนปรีภยากันว่า พระราชาไม่ทรงเป็นธุระทางการเมือง เพราะฉะนั้น พวกเราจ้กพากันไปแจ้งแก่ท่าน กภาพหัตถิเสนาบดีเถิด จึงพากันไปบอกเนื้อความนั้น แก่ท่านเสนาบดี กราบเรียนว่า ควรจะสืบจับตัวผู้ร้ายให้ได้ ท่านเสนาบดีมีบัญชาว่า พวกท่านจงรอรออยู่สัก ๗ วันก่อน เราจ้กสืบจับตัวผู้ร้ายเอามาให้พวกท่านจะจงได้ แล้วส่งมหาชนกลับไป.

ท่านเสนาบดีบังคับพวกบุรุษว่า ดูก่อนพ่อทั้งหลาย เขาถือกันว่าโจรกินคนมีอยู่ในพระนคร พวกท่านจงไปซุ่มอยู่ในที่นั้น ๆ จับเอาตัวมันมาให้ได้ พวกบุรุษเหล่านั้นรับคำสั่งแล้ว ตั้งแต่นั้นมา ก็คอยสอดแนมพระนครอยู่เสมอ. แม้คนทำเครื่องต้นแอบอยู่ที่ตรอกบ้านแห่งหนึ่ง ฆ่าหญิงคนหนึ่งได้แล้ว ปรารถนาจะเอาเนื้อตรงที่ล่า ๆ บรรจุลงในกระเช้า ทนไคนั้น พวกบุรุษเหล่านั้น จึงจับคนทำเครื่องต้นนั้น โขยแล้วมัดมือไพล่หลัง ร้องประกาศดัง ๆ ว่า พวกเราจับโจรกินคนได้แล้ว ประชาชนพากันห้อมล้อมคนทำเครื่องต้นนั้น ขณะนั้นบุรุษทั้งหลายมัดเขาไว้อย่างมั่นคงแล้วผูกกระเช้าเนื้อไว้ที่คอเอาตัวไปแสดงแก่ท่านเสนาบดี. ลำดับนั้น ท่านเสนาบดี ครั้นพอได้เห็นคนนำเครื่องต้นนั้นแล้ว จึงดำริว่า คนผู้นี้กินเนื้อนี้เอง หรือเอาไปปนกับเนื้ออื่นแล้วจำหน่าย หรือว่าฆ่าตามพระราชบัญชา เนื้อจะถามเนื้อความนั้น จึงกล่าวคาถาที่หนึ่งว่า

ดูก่อนคนทำเครื่องต้น ทำไมเจ้าจึงทำกรรมอัน
ร้ายกาจเช่นนี้ได้ เจ้าเป็นคนหลง ฆ่าหญิงและชาย
ทั้งหลายได้ เพราะเหตุแห่งเนื้อ หรือ เพราะเหตุแห่ง
ทรัพย์.

ในกาลนั้น ท่านเสนาบดีเรียกคนทำเครื่องต้นว่า รสกะ ต่อนี้ไป
บัณฑิตพึงทราบข้อความที่เกี่ยวข้องกันอย่างง่าย ๆ ด้วยอำนาจพระบาลีที่เป็น
คำถามและคำตอบได้ตอบกัน.

ลำดับนั้น คนทำเครื่องต้นจึงกล่าวกะท่านเสนาบดีนั้นว่า

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ มิใช่เพราะเหตุแห่งตน มิใช่
เพราะเหตุแห่งทรัพย์ มิใช่เพราะเหตุแห่งลูกเมียหรือ
สหายและญาติ เป็นด้วยพระจอมภูมิมิบาลนายข้าพเจ้า
พระองค์เสวยมังสะนี้ะท่าน.

ลำดับนั้น ท่านเสนาบดีจึงกล่าวกะคนทำเครื่องต้นนั้นว่า

ถ้าเจ้าชวนขวยในกิจของเจ้านาย กระทำกรรม
อย่างร้ายกาจเช่นนี้ เวลาเข้าเจ้าไปถึงภายในพระราชวัง
แล้ว พึงแสดงเหตุนั้นต่อเราในที่เฉพาะพระพักตร์
พระเจ้าอยู่หัว.

ลำดับนั้น คนทำเครื่องต้นจึงกล่าวกะท่านเสนาบดีนั้นว่า

ข้าแต่ท่านกาพหัตถ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักกระทำ
ตามคำสั่งสอนของท่าน เวลาเข้าข้าพเจ้าไปถึงภายใน
พระราชวังแล้ว จักแสดงถึงเหตุนั้น ต่อท่านเฉพาะ
พระพักตร์พระเจ้าอยู่หัว.

คำว่า ภคว ในคานั้นเป็นคำกล่าวแสดงถึงความเคารพ ท่าน
เสนาบดีเพื่อจะทดลองดูว่า คนทำเครื่องดนตรีนี้พูดความจริงหรือว่าพูดเท็จเพราะ
กลัวตาย จึงได้กล่าวอย่างนี้. คำว่า กรรมอย่างร้ายกาจ หมายถึงกรรม
คือการฆ่ามนุษย์. คำว่า เฉพาะพระพักตร์ หมายความว่า เจ้าจงไปยืนอยู่
ในที่เฉพาะพระพักตร์แล้วฟังกล่าวอย่างนี้ คนทำเครื่องดนตรีนั้น เมื่อจะรับคำ
จึงได้กล่าวคาถาด้วยประการนั้นแล.

ลำดับนั้น ท่านเสนาบดีจึงสั่งให้มัดจำคนทำเครื่องดนตรีนั้นไว้ให้มั่นคง
เมื่อราตรีสว่างแล้ว จึงปรึกษากับพวกอำมาตย์และชาวเมือง เมื่อร่วมฉันทะกัน
ทั้งหมดแล้ว วางอาร์กขาในที่ทุกแห่ง การทำพระนครให้อยู่ในเงื้อมมือ ผูก
กระเช้านือไว้ที่คอคนทำเครื่องดนตรี นำตัวเข้าไปยังพระราชนิเวศน์ ได้เกิด
เสียงเซ็งแซ่ขึ้นทั่วพระนครแล้ว วันวานนี้ พระราชาเสวยพระกระยาหารเข้า
แล้ว ยังมีได้นือในเวลาเย็น จึงประทับนั่งรอทำด้วยหมายพระทัยว่า คนทำ
เครื่องดนตรีจักมาในบัดนี้ ประทับรอลูกงนอนตลอดคืนยังรุ่ง แม้วันนี้คนทำเครื่อง
ดนตรียังไม่มา ครั้นได้ทรงสดับเสียงเซ็งแซ่ของชาวเมือง จึงทรงดำริว่า นั่น
เรื่องอะไรกันหนอ ทอดพระเนตรโดยช่องพระเกตุ ก็ได้ทรงเห็นคนทำ
เครื่องดนตรี ถูกเขานำมาด้วยอาการอย่างนั้น ทรงพระดำริว่า เหตุนี้ปรากฏขึ้น
แล้ว ทรงตั้งพระสติมั่นคงประทับนั่งบนบัลลังก์ แม้กาพหัตถิเสนาบดี เข้าไป
เฝ้าพระองค์ทูลไต่สวนข้อความ พระองค์จึงทรงแถลงแก่เสนาบดีนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ครั้นราตรีสว่างแล้ว พระอาทิตย์อุทัย กาพ-
เสนาบดีได้นำตัวคนทำเครื่องดนตรีเข้าเฝ้าพระราชา
ครั้นเฝ้าพระราชาแล้วจึงกราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่

มหาราชเจ้า ได้ยินว่า คนทำเครื่องต้นถูกพระองค์ใช้
ให้ไปฆ่าหญิงและชายเป็นอันมาก พระองค์เสวยเนื้อ
มนุษย์เป็นความจริงแลหรือ.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสตอบว่า

ดูก่อนท่านกาพะ อย่างนั้น ๆ เป็นความจริง
คนทำเครื่องต้นนั้น เราได้ไขมัน ไปเอง เมื่อมันทำกิจ
ของเรา ท่านบริภาษมันทำไมกัน.

คำว่า กาพะ ในคานานั้น หมายถึงท่านกาพหัตถิเสนาบดี พระราชา
ถูกเสนาบดีผู้มีเดชไต่สวน ไม่อาจจะทรงให้การเท็จได้ จึงตรัสอย่างนี้ว่า
อย่างนั้น ๆ เป็นความจริง. คำว่า เป็นความจริง ในคานานั้นเป็นคำขยาย
ความของคำข้างหน้า. คำว่า กิจของเรา คือความเจริญของเรา. คำว่า ทำ
คือกระทำอยู่. คำว่า ทำไม อธิบายว่า ท่านบริภาษนั้นเพราะเหตุไร.

ลำดับนั้น พระราชาจึงรับสั่งว่า ท่านทำราชกิจยากที่คนอื่นจะทำได้
น่าชมเชยจริงนะ แล้วตรัสขู่เสนาบดีให้กลัวว่า ดูก่อนท่านกาพหัตถิ โจรอื่น
ท่านไม่จับ ให้จับคนใช้ของเรา เสนาบดีได้สดับคำนั้นคำริว่า พระราชาทรง
รับสารภาพด้วยพระโอษฐ์ของพระองค์เอง เธอร้ายกาจน่าสยดสยอง เธอกิน
เนื้อมนุษย์มาตลอดกาลถึงเพียงนี้ เราจักลงโทษห้ามเธอคู้ ดังนี้แล้วกราบทูลว่า
ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำอย่างนี้อีกต่อไปเลย อย่าเสวย
เนื้อมนุษย์เลย. พระราชาตรัสว่า ดูก่อนท่านกาพหัตถิ ท่านพูดอะไร เราไม่
อาจจะอดเนื้อมนุษย์ได้. ขอเดชะ ถ้าพระองค์อดไม่ได้ พระองค์เองจักทำ
พระองค์และบ้านเมืองให้พินาศ. แม้เราจักต้องพินาศด้วยอาการอย่างนี้ เราก็
ไม่อาจที่จะอดเนื้อมนุษย์นั้นได้. ลำดับนั้น เสนาบดีประสอจะให้ท้าวเธอรู้สึก
พระองค์ จึงนำเอาเรื่องมาเล่าถวายดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล หาสุมุทรแห่งหนึ่งมีปลาใหญ่อยู่ ๖ ตัว ชื่ออานนท์
ตัวหนึ่ง ชื่ออุปันนทะตัวหนึ่ง ชื่ออัชโฆหารตัวหนึ่ง ปลาใหญ่ทั้ง ๓ ตัวนี้
ยาวถึง ๕๐๐ โยชน์ ชื่อติมิงคละตัวหนึ่ง ชื่อกิมริมิงคละตัวหนึ่ง ชื่อมหาติมิ
มิงคละตัวหนึ่ง ปลาใหญ่ ๓ วันยาว ๑,๐๐๐ โยชน์ ปลาใหญ่ทั้ง ๖ ตัวนั้น
แม่ทั้งหมดมีหินและสาหร่ายเป็นกัษอาหาร บรรดาปลาทั้ง ๖ ตัวนั้น ปลา
อานนท์อยู่ในส่วนข้างหนึ่งแห่งมหาสมุทร ผูกปลาเป็นอันมากพากัน เข้าไปหา
ปลาอานนท์นั้น. วันหนึ่ง ปลาเหล่านั้นคิดกันว่า พระราชาของสัตว์สองเท้า
และสัตว์สี่เท้าทั้งหมด ย่อมปรากฏ แต่พระราชาของพวกเรายังไม่มี พวกเรา
จักกระทำปลาตัวหนึ่งให้เป็นพระราชา ปลาทั้งหมดได้รวมกันเป็นเอกฉันท์
ยกปลาอานนท์ขึ้นเป็นพระราชา จำเดิมแต่นั้นมา ปลาเหล่านั้นก็ไปบำรุงปลา
อานนท์นั้นทุกเวลาเย็นและเวลาเช้า.

อยู่มาวันหนึ่ง ปลาอานนท์กินหินและ สาหร่ายอยู่ ณ ภูเขาแห่ง
หนึ่ง กินปลาตัวหนึ่งโดยไม่รู้สีกว่าเป็นปลา สำคัญว่าเป็นสาหร่าย เนื้อ
ปลานั้นแผ่ไปทั่วสระของมัน มันคิดว่า เนื้ออะไรหนอช่างอร่อยเหลือเกิน
จึงคายออกมาดูเห็นเป็นชิ้นปลา คิดว่า เราไม่รู้จักกินมานาน ถึงเพียงนี้
จำเดิมแต่นั้นก็คิดต่อไปว่า พวกปลามาสู่ที่บำรุงของเราทั้งเวลาเช้าและเวลา
เย็น เวลากลับไป เราจะกินมันตัวหนึ่งหรือสองตัว แต่เมื่อจะกินมันโดย
เปิดเผย ปลาแม่ตัวหนึ่งก็จักไม่เข้าไปใกล้เรา จักพากันหนีไปเสียหมด เราจัก
ต้องทำอย่างแนบเนียน เราจักจับตัวที่โคงค้ำับเราหลังที่สุดกิน ดังนี้แล้ว
ได้กระทำตามที่ตนดำริไว้ทุกประการ ปลาเหล่านั้น ถึงความสิ้นไปโดยลำดับ
จึงคิดกันว่า ภัยเกิดขึ้นแก่พวกญาติของเราจากที่ไหนหนอ ลำดับนั้น ปลาฉลาด
ตัวหนึ่งคิดว่า กิริยาของปลาอานนท์ไม่ชอบใจเราเลย เราจักคอยจับกิริยา
ของเขา เมื่อผูกปลาไปสู่ที่บำรุงแล้ว ได้แฝงตัวอยู่ในหูของปลาอานนท์ ปลา

อานนท์ส่งฝูงปลาไปแล้ว กินตัวที่ไปที่หลังเสีย ปลาฉลาดตัวนั้นเห็นการกระทำ
อย่างนั้น จึงไปบอกแก่พวกของตน ปลาเหล่านั้น ตกใจกลัวพากันหนีไปจนหมด.
จำเดิมแต่วันนั้นมา ปลาอานนท์มิได้กินอาหารอย่างอื่นเลย เพราะคิดรสใน
เนื้อปลา มันถูกความหิวบีบคั้นมากขึ้นมีความลำบากอยู่ คิดว่า ปลาเหล่านั้น
ไปแอบซ่อนอยู่ที่ไหนหนอ เนื้อเที่ยวหาปลาเหล่านั้น เห็นภูเขาลูกหนึ่ง คิดว่า
ชะรอยมันจะอาศัยภูเขาลูกนี้อยู่เพราะกลัวเรา เพราะฉะนั้น เราจะลองโอบภูเขา
ตรวจดู จึงเอาหางและหัวโอบภูเขาไว้โดยรอบทั้งสองข้าง. ลำดับนั้น มันดำริ
ต่อไปว่า ปลาจักอยู่ในที่นี้ทั้งหมด จักหนีไปทางไหนได้ แล้วโอบภูเขาเข้าไว้
มองเห็นหางของตนเองเข้า ก็โกรธด้วยสำคัญว่า ปลาตัวนี้มันหลงเราอาศัย
ภูเขาแอบอยู่ จึงซุบซังของตนเองประมาณ ๕๐ โยชน์ไว้มั่นคง ด้วยสำคัญว่า
ปลาอื่น แล้วเที่ยวกินเสียอย่างเอร็ดอร่อย จนเกิดทุกข์เวทนาขึ้น พวกปลา
มาประชุมกัน เพราะกลิ่นเลือดฟุ้ง จึงคั่งมากินตลอดถึงศีรษะ ปลาอานนท์ไม่
อาจกลับตัวได้เพราะตัวใหญ่ ได้ถึงความสิ้นชีวิตในที่นั้นเอง กองกระดูกได้เป็น
เหมือนภูเขาใหญ่ คาบสและปริพาชกผู้เที่ยวทางอากาศได้มาเล่าให้พวกมนุษย์
ฟัง พวกมนุษย์ในชมพูทวีปจึงรู้จักกันทั้งหมด.

กาฬหัตถิเสนาบดีเมื่อนำเรื่องนั้นมาแสดง ได้กล่าวคาถาว่า

ปลาอานนท์ตัวติดอยู่ในรสของปลาทุกชนิด กิน
ปลาพวกเดียวกัน เมื่อบริษัทหมดไป กินตัวเองตาย
ไปแล้ว พระองค์เป็นผู้ประมาทแล้ว ยินดีในการ
เสพรส ถ้ายังเป็นพาลไม่รู้สึกลำบากไป จำจะต้องถึง
พระโอรสพระธิดาและพระประยูรญาติกลับมาถวาย
พระองค์เอง เหมือนอย่างปลาอานนท์จะนั้น.

ขอให้ความพอพระทัยของพระองค์จงจืดจางลง

เพราะได้ทรงสดับเรื่องนี้ ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์
อย่าได้เสวยเนื้อมนุษย์เลยนะ ข้าแต่พระองค์ผู้ปกครอง
ประชาชน ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำแคว้นทั้งมวลนี้
ให้ว่างเปล่าเหมือนอย่างปลาจะนั้น เลย.

มีอรรธาธิบายว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ในกาลนานมาแล้ว ที่มหาสมุทร
มีปลาใหญ่ตัวหนึ่งชื่อว่า อานนท์ ตัวยาวประมาณ ๕๐๐ โยชน์ เป็นพระราชา
ของพวกปลาทั้งหมด อาศัยอยู่ในข้างแห่งหนึ่งของมหาสมุทร ปลาอานนท์นั้น
เป็นสัตว์คิดอยู่ในรสของปลาที่เป็นชาติเดียวกับนี้ กินปลาทั้งหลายที่เป็นชาติ
เดียวกัน เมื่อบริษัทปลาถึงความสิ้นไปแล้ว ไม่จับอาหารอย่างอื่น โอบอุ้ม
ไว้และเคี้ยวกินท่อนหางของตนเอง ซึ่งยาวประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ด้วยสำคัญว่า
เป็นปลา ตายแล้วคือถึงความตาย บัดนี้กองกระดูกประมาณเท่าภูเขามืออยู่ใน
มหาสมุทร. พระองค์เป็นผู้คิดอยู่ในค้นหา ทรงประมาทแล้ว คือถึงความ
เป็นผู้ประมาท ยินดีแล้วคือมีพระทัยยินดียิ่งในการเสพรสของเนื้อมนุษย์ ถ้า
พระองค์ยังเป็นพาลมีปัญญาทึบ มิได้รู้สึกคือไม่ทรงทราบความทุกข์ ซึ่งจะ
บังเกิดขึ้นในอนาคตต่อไป พระองค์ก็จำจะต้องทิ้งพระโอรสพระชายาพระ
ประยูรญาติ และพระสหาย เมื่อไม่ได้อาการอย่างอื่น ถูกความหิวบีบคั้นคั้น
กระเสือกกระสนอยู่ทั่วพระนคร ครั้นไม่ได้เนื้อมนุษย์ก็จะกินตนเอง ชื่อว่า
ยอมกินตนเองเหมือนอย่างปลาใหญ่มีชื่อว่า อานนท์จะนั้น. ข้าแต่มหाराชเจ้า
พระองค์ทรงสดับอุทาหรณ์ที่ข้าพระองค์นำมาเล่าความนี้แล้ว ขอให้ความพอ
พระทัยของพระองค์จืดจางหายไปเสียเถิด ข้าแต่พระราชา พระองค์
อย่าได้เสวยเนื้อมนุษย์อีกเลย ข้าแต่มหाराชเจ้า ผู้เป็นใหญ่กว่าประชาชนผู้

เป็นสัตว์ ๒ เท้าผู้เจริญ พระองค์อย่าได้ทรงกระทำพระนครคือแคว้นกาสิของพระองค์ให้ว่างเปล่าไปจริง ๆ เหมือนปลาอนันท์กระทำมหาสมุทรให้ว่างเปล่า ฉะนั้นเลย.

พระราชทรงสดับคำนั้น จึงตรัสว่า คุณก่อนท่านกาฬหัตถิผู้เจริญ ท่านรู้เรื่องเปรียบเทียบผู้เดียวหรือ แม้ถึงตัวเราก็คงไม่รู้บ้างละซิเนะ โดยที่พระองค์ทรงติดอยู่ในเนื้อมนุษย์ จึงนำเรื่องเก่าแก่มาแสดงตรัสคาถาว่า

กฺกฺมพินามว่า สุชาต โอรสเกิดแก่ตัวของเขา
ไม่ได้ขึ้นชมพู เขาตายเพราะสิ้นไปแต่งขึ้นชมพูฉันท
คุณก่อนท่านกาฬหัตถิ แม้ตัวเราก็คงนั้นเคยบริโภคอาหาร
มีรสอันสูงสุดแล้ว เมื่อไม่ได้เนื้อมนุษย์ก็เห็นจะไม่มี
ชีวิตอยู่ได้เป็นแน่.

คำว่า เขา ในคานานั้น หมายถึงกุกุมพีสุชาต.

เรื่องมีว่า ในอดีตกาล กุกุมพีสื่อว่าสุชาต ในพระนครพาราณสี เห็นถาปี ๕๐๐ ผู้มาแต่ป่าหิมพานต์ เพื่อต้องการจะได้ฉันทรสเค็มและเปรี้ยว นิมนต์ถาปีเหล่านั้นให้อยู่ในสวนของตนบำรุงอย่างดี ในเรือนของกุกุมพีนันได้จัดถาปี ๕๐๐ ไว้เป็นนิตย์ แต่ดาบสเหล่านั้น บางคราวก็ไปเที่ยวศึกษาในชนบท นำขึ้นชมพูใหญ่มาฉันทเสียบ้าง เวลาที่ดาบสเหล่านั้นนำขึ้นชมพูมาฉันท สุชาตคิดว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไม่มา ๓ - ๔ วันเข้าวันนี้ ท่านไปไหนหนอ เขาให้บุตรจับนิ้วมือของตน จูงไปในสำนักของดาบสเหล่านั้น ในเวลาที่ท่านกำลังฉันท เวลานั้นดาบสที่เป็นนวกะที่สุดให้น้ำขุ่นปากแก่ดาบสผู้ใหญ่ทั้งหลายแล้วฉันทขึ้นชมพูอยู่ สุชาตไหว้พวกดาบสแล้วนั่งถามว่า พระ

ผู้เป็นเจ้าของอะไร. พวกดาบสตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราฉันทื่นชมพูใหญ่
กุมารได้ยินดั่งนั้นเกิดความอยากขึ้น. ลำดับนั้น ท่านเจ้าคณะจึงสั่งให้ ให้กุมาร
นั้นน้อยหนึ่ง เขากินชื่นชมพูนั้น แล้วคิดอยู่ในรส รมเร้าขอยุ่บ่อย ๆ ว่า พ่อ
จงให้ชื่นชมพูแก่ฉัน พ่อจงให้ชื่นชมพูแก่ฉันบ้าง ดังนี้ กุฎุมพีกำลังฟังธรรม
พูดลวงบุตรว่า อย่าร้องไปเลยลูก เจ้ากลับบ้านแล้วจักได้กิน คำริว่า พระผู้
เป็นเจ้าของทั้งหลายจักรำคาญ เพราะอาศัยบุตรของเรานี้ ปลอดภัยอยู่ไม่ทัน
บอกลาพวกฤๅษีไปบ้าน ตั้งแต่ไปถึงบ้านแล้ว บุตรของเขาก็รีบเร้าว่า พ่อจง
ให้ชื่นชมพูแก่ฉัน พวกฤๅษีกล่าวว่า เราอยู่ในที่นี้มานานแล้ว จึงพากันกลับไป
ไปป่าหิมพานต์ กุฎุมพีไม่พบฤๅษีในอารามได้ให้ชื่นผลไม่มีมีมะม่วง ชมพู ขนุน
และกล้วยเป็นต้น คลุกด้วยน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดแก่บุตร แต่ชื่นผลไม้เหล่านั้น
พอถูกปลายลิ้นของเขาก็เป็นเหมือนยาพิษที่ร้ายแรง เขาอดอาหารอยู่ ๗ วัน
ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว พระราชานเฝ้าทรงนำเหตุนี้มาแสดง จึงได้กล่าวถ้อยคำ
อย่างนี้ว่า ท่านกษัตริย์ เรากินรสที่สูง ไม่ได้เนื่อกมนุษย์เห็นจักต้องตายเหมือน
อย่างบุตรของสุชาตนั้นแล อธิบายว่า บุตรของสุชาตไม่กินอาหารอย่างอื่นตาย
แล้ว เพราะสิ้นไปแห่งชื่นชมพูนั้น. คำว่า อาหาร หมายถึงขาทนียะ. คำว่า
มिरสูงที่สุด คือ มिरอันอุดม. คำว่า ละ คือ จักละชีวิต พระบาลีเป็น
หิตุสสามิ ดั่งนี้ก็มิ.

ในลำดับนั้น กภาพหัตถิเสนาบดีคิดว่า พระราชานี้คิดอยู่ในรสเสีย
เหลือเกิน เราจักนำอาหารอื่น ๆ มาแสดงแก่พระองค์อีก แล้วทูลว่า
ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงงดเสียเถิด พระราชาตรัสว่า เราไม่อาจจะ
งดเว้น เนื่อกมนุษย์ได้ ขอเดชะ ถ้าพระองค์ไม่งด พระองค์จะต้องเสื่อกจาก
พระญาติวังศ์และสิริราชสมบัติ แล้วเล่าเรื่องถวายเป็นดั่งต่อไปนี้.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ในอดีตกาล ในเมืองพาราณสีนี้มีสกุลเศรษฐี
รักชาติ ๕ อยู่สกุลหนึ่ง สกุลนั้นมีบุตรคนหนึ่ง เป็นที่รักใคร่ชอบใจของ
มารดาบิดา เป็นคนฉลาดเรียนจบไตรเพท มาณพนั้นได้ไปเที่ยวกับพวกเพื่อน
ที่หนุ่ม ๆ มีวัยรุ่นราวคราวเดียวกัน พวกเพื่อนเหล่านั้น กินปลาและเนื้อเป็นต้น
ดื่มสุรากันทั้งนั้น แต่มาณพไม่กินเนื้อเป็นต้น ไม่ดื่มสุรา พวกเพื่อนเหล่านั้น
จึงคิดว่า มาณพนี้ไม่ดื่มสุราจักไม่ออกค่าสุราให้แก่พวกเรา พวกเราจักหาอุบาย
ให้เขาดื่มสุราให้จงได้ พวกเพื่อนเหล่านั้น จึงประชุมกันพูดกะเขาว่า คุณก่อนเพื่อน
พวกเราจักเล่นมหรสพในสวน. คุณก่อนเพื่อน พวกท่านดื่มสุรา เราไม่ดื่ม
พวกท่านจงไปกันเถิด. คุณก่อนเพื่อนพวกเราจักให้เอาน้ำนมไปสำหรับให้ท่าน
ดื่ม. มาณพนั้น จึงรับว่าจะไปด้วย. พวกนักเลงไปถึงสวนแล้วห่อสุราอย่างแรง
วางไว้หลายห่อ. ลำดับนั้น ครั้นถึงเวลาที่พวกเขาจะดื่มสุรา เขาจึงส่งน้ำนม
ให้มาณพ นักเลงคนหนึ่งพูดขึ้นว่า เพื่อนเอ๋ย ท่านจงเอาน้ำผึ้งไปบ้วนมาให้เรา
ให้พวกเพื่อนนำห่อสุรานั้นมาแล้ว จับห่อไปบ้วนเจาะให้เป็นช่องในข้างให้ เา
นิ้วมืออุดที่ปากช่องแล้วยกมาดื่มน แม้พวกเพื่อนพวกนี้ก็ได้นำมาดื่มอย่างนั้น
มาณพถามว่า นั่นห่ออะไร. นี้เรียกว่า โบกขรมธู น้ำผึ้งไปบ้วน. ขอให้ฉัน
ลองดูหน่อยเถิด พวกนักเลงเหล่านั้นพูดว่า ให้ทดลองคหน่อยแล้วส่งให้.
มาณพนั้นดื่มสุราด้วยความสำคัญว่า น้ำผึ้งไปบ้วน. ลำดับนั้นพวกเพื่อนได้ให้
เนื้อปิ้งแก่มา มาณพได้กินเนื้อปิ้งนั้นแล้ว เมื่อมาณพนั้นดื่มอย่างนี้บ่อย ๆ
เข้าก็เมา ในเวลาที่เขาเมาแล้ว พวกเพื่อน ๆ จึงบอกว่า นั่นไม่ใช่ น้ำผึ้งไปบ้วน
นั่นแหละสุราละ. มาณพนั้นจึงกล่าวว่า เราไม่รู้จักรสอร่อยอย่างนี้มาเป็นเวลา
นานถึงเพียงนี้ ท่านผู้เจริญจงนำสุรามานำให้อีก. พวกนักเลงเหล่านั้นก็ได้ให้

สุราอีก มาณพนั้นได้เป็นผู้อยากดื่มมาก ครั้นตัวขอเขาบ่อย ๆ เขตก็ตอบว่า
หมดแล้ว. มาณพนั้นจึงส่งแหวนให้กล่าวว่า จงไปเอาสุรามาดื่มเพื่อน เขาดื่
กับพวกเพื่อนตลอดวันยังค่ำ เมาจนตาแดง ตัวสั่นพูดอ้อแอ้ ไปถึงบ้านแล้ว
ก็นอน. ลำดับนั้น บิดาของเขาทราบ ว่า ลูกชายดื่มสุรา เมื่อลูกสร้างเมาแล้ว
จึงพูดว่า ลูกเอ๋ย เจ้าเกิดมาในตระกูลเศรษฐี ทำอย่างนี้ไม่เหมาะนะ เจ้าอย่า
ประพฤติอย่างนี้อีกเลย. เขาย้อนถามว่า คุณพ่อครับ ผมมีความผิดอย่างไร.
พ่อตอบว่า เจ้ามีความผิดเพราะเจ้าดื่มสุรา ลูกย้อนว่า คุณพ่อพูดอะไร รสอร่อย
เช่นนี้ ผมไม่เคยได้ดื่มมาเป็นเวลานานถึงเพียงนี้. พราหมณ์ผู้บิดาจึงขอร้อง
อยู่บ่อย ๆ แม้มานพนั้น ก็ดั่งกล่าวขึ้นคำเดิมอยู่ว่า ผมไม่อาจจะงดการดื่มลง
ได้. ลำดับนั้น พราหมณ์จึงคิดว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ วงศ์สกุลของเราคงจักขาด
สูญเป็นแน่ อีกทั้งทรัพย์ก็จักพลอยพินาศไปด้วย แล้วกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาณพเอ๋ย เจ้าเป็นผู้มีรูปร่างงาม เข้าเถิด
มาในตระกูลพราหมณ์ เจ้าไม่ควรในสิ่งที่ไม่ควรกิน
นะลูก.

คำว่า ไม่ควรกินสิ่งที่ไม่ควรกิน ในคานานั้น หมายถึงเจ้าไม่
สมควรที่จะกินสิ่งที่เจ้าไม่น่าจะกินเลย.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว บิดาจึงกล่าวต่อไปว่า จดเสียเถิดพ่อ ถ้า
เจ้าไม่งด เจ้าของออกจากสมบัติและเรือนนี้ ข้าจักเนรเทศเจ้าออกจากแคว้น
มาณพกล่าวว่า แม้คุณพ่อจักลงโทษถึงอย่างนี้ ผมก็จักออกไป ผมไม่อาจจะ
ละสุราได้ดังนี้ แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่คุณพ่อ บรรดาสทั้งหลาย ปานะนี้นับ
ว่าเป็นรสอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำไมคุณพ่อจึงต้องห้ามผม

ผมจักไปในสถานที่ที่ผมได้รสเช่นนี้ ผมเป็นลูกที่

คุณพ่อไม่อยากจะเห็นหน้า ผมจักออกจากบ้านไป

จักไม่อยู่ในสำนักของคุณพ่อ.

คำว่า รส ในคานั้น อธิบายว่า รสทั้ง ๗ อย่างบรรดามี กล่าวคือ รสเค็ม รสเปรี้ยว รสขม รสเผ็ด รสขื่น รสหวาน รสฝาดนั้น ขึ้นชื่อว่า น้ำเมานี้ จักว่าเป็นรสอันหนึ่ง. คำว่า ผม หมายถึงตัวผมผู้เดียวเท่านั้น. คำว่า จักออก คือ จักออกไปจากบ้าน.

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มาณพจึงกล่าวต่อไปว่า ผมจักไม่งดจากการ ดื่มน้ำสุรา คุณพ่อจะกระทำอย่างใดก็จงกระทำตามความพอใจของคุณพ่อเถิด พราหมณ์กล่าวว่า เมื่อเจ้าทั้งเข้าได้ แม้ข้าก็จักทั้งเข้าได้เหมือนกันแหละ แล้ว กล่าวคาถาว่า

พ่อมาณพเอ๋ย ข้าจักได้บุตรที่เป็นทายาทแม้

เหล่าอื่นอีกอย่างเป็นแน่ แน่เจ้าคนชาติชั่ว จงพินาศ

เจ้าจงไปในสถานที่ที่ข้าไม่ได้ยินชื่อของเจ้า.

คำว่า เจ้าจงไป ในคานั้น มีอธิบายว่า เจ้าจะไปอยู่ในที่ใด เราไม่ได้ยินว่า เจ้าไปอยู่ ณ ที่โน้น เจ้าจงไป ณ ที่นั้น.

ลำดับนั้น พราหมณ์ผู้บิดาจึงนำตัวมานพนั้นไปยั้งศาล กระทำไม่ให้ เป็นลูกกัน ไล่ออกไป. มาณพนั้น ครั้นต่อมาก็กลายเป็นคนกำพร้า หาที่พึ่ง มิได้ นุ่งผ้าจีวร ถูกระเบื้องเที่ยวขอทาน อาศัยฝาระือนแห่งใดแห่งหนึ่ง ตายแล้ว. กภาพหัตถิเสนาบดินำเอาเหตุนี้มาแสดงแก่พระราชแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ถ้าพระองค์ไม่ทรงการทำตามถ้อยคำของพวกข้าพระองค์ พวกชาวเมืองก็จะกระทำการเนรเทศพระองค์เสียเป็นแน่ แล้วกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่มหाराชเจ้า ผู้เป็นจอมประชาชน พระองค์
ก็เหมือนกัน จงทรงสดับถ้อยคำของข้าพระองค์ ข้า
พระองค์จักเนรเทศพระองค์เสียจากแคว้นแคว้น เหมือน
อย่างมาณพนักดื่ม ฉะนั้น.

แม้ภาพหัตถิเสนาบดีได้นำเอาเรื่องอุปมาต่าง ๆ มาเล่าถวายอย่างนี้
พระราชาก็ไม่อาจจะอดเนื้อนั้นได้ ตรัสแสดงตัวอย่างเทียม แม้อย่างอื่นอีกต่อไป
โดยคาถาว่า

สาวกของพวกฤๅษีผู้มีตนอันอบรมแล้ว นามว่า
สุชาติ เขาอยากได้นางอัปสรจนไม่กินไม่ดื่มกามของ
มนุษย์ในสำนักกามอันเป็นทิพย์ เท่ากับเอาน้ำด้วย
ปลายหญ้าคา มาเทียบกับน้ำในมหาสมุทร.

ท่านกาพะ เราได้บริโภคนกของกินที่มีรสอย่างสูง
แล้วไม่ได้เนื้อมนุษย์ เห็นจักต้องละชีวิตเหมือนอย่าง
สุชาติ ฉะนั้นแล.

กัณิทานแห่งคาถานี้ ตอนต้นเหมือนกับเรื่องที่ถูกกล่าวไว้แล้วคราวก่อน.
คำว่า ผู้มีตนอันอบรมแล้ว หมายถึงฤๅษีทั้ง ๕๐๐ เหล่านั้น ผู้ได้อบรมตน
มาแล้ว. คำว่า อยากได้นางอัปสร มีเรื่องเล่าไว้ว่า ได้ยินว่า ในเวลาที่
พวกฤๅษีเหล่านั้นฉันขึ้นชมพูใหญ่ สุชาติทราบที่ท่านไม่มาแน่ จึงคิดว่า ท่าน
ไม่มาด้วยเหตุไรหนอ ถ้าท่านไปไหน เราจักทราบ ถ้าท่านไม่ได้ไป เราจัก
ได้ฟังธรรมในสำนักของท่าน แล้วไปสู่สวนไหว้เท้าของฤๅษีทั้งหลายแล้ว นั่ง
ฟังธรรมอยู่ในสำนักของเจ้าคณะ เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ท่านเจ้าคณะ
บอกให้กลับ จึงกล่าวว่า วันนี้ข้าพเจ้าจักพักผ่อนอยู่ในสวนนี้ ไหว้พวกฤๅษี

แล้วเข้าไปยังบรรณศาลาอันแล้ว ครั้นพอเวลากลางคืน ท้าวสักกเทวราชมี
หมუნางอัปสรแวดล้อมแล้ว เสด็จมาไหว้พวกฤๅษีพร้อมด้วยนางบริจาริกาของ
ตน อารามทั้งสิ้นได้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน สุชาติคิดว่า นั่นอะไรกันหนอ
จึงลุกขึ้นมองดูทางช่องบรรณศาลา มองเห็นท้าวสักกะมาไหว้พวกฤๅษี มีนาง
เทพอัปสรแวดล้อมอยู่ เกิดความกำหนัด ด้วยอำนาจระคะพร้อมกันที่ได้เห็นพวก
นางอัปสร ท้าวสักกะประทับนั่งสดับธรรมกถาแล้ว เสด็จกลับยังพิภพของ
พระองค์ ส่วนกุกุมพี ครั้นวันรุ่งขึ้นไหว้พวกฤๅษีแล้วถามปัญหาผู้ที่มาไหว้ท่าน
ทั้งหลายเมื่อคืนนี้เป็นใครขอรับ. พวกฤๅษีตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุนั้นแหละ
พระอินทร์ละ. เขาถามต่อไปว่า ผู้ที่นั่งแวดล้อมพระอินทร์อยู่นั้นเป็นอะไร.
ตอบว่า นั่นแหละนางเทพอัปสร. เขาไหว้พวกฤๅษีแล้วกลับไปบ้าน ตั้งแต่
กาลที่เขาไปถึงบ้านแล้ว ก็พูดเพื่ออยู่ว่า ท่านจงให้นางอัปสรแก่เรา ท่านจง
ให้นางอัปสรแก่เราเถิด. ลำดับนั้น พวกฤๅษีจึงห้อมล้อมเขา สำคัญว่า ถูก
ผีเข้าสิงดังนี้ จึงคิดนิ้วมือ กุกุมพีนั่นกล่าววว่า เรามีได้พูดถึงอัปสรนี้ แก่เรา
พูดถึงเทพอัปสร. พวกฤๅษีเหล่านั้นจึงแต่งตัวภรรยา และหญิงแพศยาพามา
แสดงว่า นี่เ็นนางอัปสร. เขาแลดูแล้วพูดว่า นี่ไม่ใช่นางอัปสร นี่เป็นนาง
ยักษ์ฉิ แล้วบ่นเพื่อต่อไปว่า จงให้นางเทพอัปสรแก่เรา อดอาหารถึงความ
สิ้นชีวิตในเรือนของตนนั่นเอง เพราะฉะนั้น พระราชาจึงตรัสว่า

สุชาตนั้น อยากรไ้นางอัปสร จนไม่ยอมกินไม่

ยอมดื่มเท่ากับเอาน้ำด้วยปลายหญ้าคามาทียบกับน้ำใน

มหาสมุทร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมุทฺเต อุกฺกมิเน** ความว่า

คุณก่อนท่านกาพหัตถิผู้เป็นสหาย บุคคลใดถือเอาน้ำด้วยปลายหญ้านำมา
เทียบกับน้ำในมหาสมุทรว่า น้ำในมหาสมุทรมีประมาณเพียงเท่านี้ ดังนี้ บุคคล

นั้นพึงเปรียบเทียบได้อย่างเดียว. ด้วยว่าน้ำในปลายหญ้าคามีประมานน้อย เหลือเกิน ถ้าจะเปรียบเทียบกามของมนุษย์ในสำนักของกามทิพย์ ก็เป็นเช่นเดียวกันฉันนั้น เพราะฉะนั้น สุชาตนั้นจึงไม่แลดูหญิงอื่น ปรารถนาางเทพ-อัปสรอย่างเดียว จึงตาย. พระราชาตรัสว่า สุชาตนั้นเมื่อไม่ได้กามอันเป็นทิพย์ก็ละชีวิตไปแล้วฉันใด แม้ตัวเราก็จฉันนั้น เมื่อไม่ได้เนื้อมนุษย์ซึ่งมีรสอันสูงสุด ก็จักละชีวิตเหมือนกันฉันนั้นแล.

ท่านกาพหัตถิได้สดับดังนั้น จึงคิดว่า พระราชาพระองค์นี้ ทรงติดอยู่ในรสอย่างมากมาย จักทูลเตือนให้พระองค์ทรงรู้สึก เมื่อจะแสดงเรื่องเปรียบเทียบว่าแม้สุพรรณหงส์ตัวเที่ยวบินไปทางอากาศ กินเนื้อสัตว์ชาติเดียวกันกับตน ก็พินาศมาแล้วเหมือนกัน แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

เหมือนอย่างพวกหงส์ชาติขจร เป็นสัตว์สัตถุจร
ไปทางอากาศ ได้ถึงความพินาศด้วยกันทั้งหมดเพราะ
บริโภคอาหารที่ไม่สมควร.

ข้าแต่มหाराชเจ้า ผู้เป็นจอมแต่งประชาชน ถึง
พระองค์ก็เหมือนกัน จงทรงสดับถ้อยคำของข้าพระ-
องค์ เพราะพระองค์เสวยมังสะที่ไม่ควรจะเสวย ฉะนั้น
เขาจักเนรเทศพระองค์.

อธิบายความในคาถานั้นว่า พวกหงส์ชาติขจร ได้ถึงความตายด้วยกันทั้งหมด เพราะบริโภคอาหารที่มีโทษอาชีพของตน.

มีเรื่องเล่าไว้ว่า ได้ยินว่า ในอดีตกาล หงส์เก้าหมื่นตัวกินข้าวสาลี อยู่ในสุวรรณคูหาเขาจิตตภูฏ หงส์เหล่านั้น ไม่ยอมออกนอกถ้ำตลอด ๔ เดือน ในฤดูฝน ถ้าออกไปปีกจะเต็มด้วยน้ำไม่อาจจะบินขึ้นได้ ต้องตกลงในมหาสมุทร

แน่ เพราะฉะนั้น จึงไม่ยอมออกนอกถ้ำ เมื่อจวนจะถึงฤดูฝน นำข้าวสาลีที่
เกิดเองตามธรรมชาติมาจากชาตสระจนเต็มถ้ำ กินข้าวสาลีนั้น อยู่ด้วยกัน และ
ในเวลาที่ยังหึ่งเหล่านั้นเข้าไปถ้ำแล้ว แมลงมูมตัวหนึ่งตัวมันเท่ากับล้อรถ จึงโย
ไว้ที่ประตูถ้ำเดือนละเส้น ๆ โยของมันเส้นหนึ่ง ๆ เท่าเชือกผูกโค. พวกหงส์
จึงคิดจะทำลายโยแมลงมูมนั้น ให้อาหารแก่หงส์หนุ่มตัวหนึ่งสองส่วน หงส์
หนุ่มตัวนั้น เมื่อสิ้นฤดูฝนจึงออกนำหน้าทำลายโยนั้นออกไป หงส์นอกนั้น
ก็เดินตามไปทางนั้น. ครั้นสมัยหนึ่ง ฤดูฝนล่าไปถึง ๕ เดือน หงส์เหล่านั้น
ก็หมดอาหาร ปรึกษากันว่า จะทำอย่างไรหนอ ตกลงกันว่า เมื่อเราทั้งหลาย
ยังมีชีวิตอยู่ จักได้ไข แล้วจึงกินไขเสียก่อน แล้วกินลูกหงส์ กินหงส์แก่
เป็นลำดับมา เมื่อฤดูฝนถึง ๕ เดือน แมลงมูมจึงโยได้ ๕ เส้น พวกหงส์กิน
เนื้อพวกเดียวกันเป็นสัตว์มีกำลังน้อย. หงส์หนุ่มที่ได้อาหารสองส่วน ตีขาดได้
เพียง ๔ เส้น ตีเส้น ที่ ๕ ไม่ขาด ติดอยู่ตรงนั่นเอง ถูกแมลงมูมเจาะศีรษะ
คืบเลือดกินเสีย แม้ตัวอื่นมาตีอีกก็ติดอยู่ในเส้นนั้น อีกโดยทำนองนี้ถูกแมลงมูม
คืบเลือดกินจนหมด. เขากล่าวกันว่า ตระกูลธรรมฐสูญในคราวนั้น เพราะ
ฉะนั้น ท่านกาฬหัตถิเสนาบดีจึงกล่าวว่า หงส์เหล่านั้นถึงความพินาศด้วยกัน
ทั้งหมด.

ในกาลาที่สองมือธบายว่า หงส์เหล่านั้น กินเนื้อของสัตว์ชาติเดียวกัน
ซึ่งไม่ควรจะบริโภค ฉันทใด แม้พระองค์ก็บริโภคเนื้อที่ไม่สมควรบริโภคฉันทนั้น
เหมือนกัน ในขณะนี้พระนครทั้งสี่ขึ้นเกิดภัยขึ้นแล้ว ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอ
พระองค์จงควเว้นเสียเถิด เพราะเหตุที่พระองค์ เสวยเนื้อมนุษย์ชาติเดียวกัน
ซึ่งมิใช่เป็นอาหารที่ควรบริโภค. เพราะฉะนั้น ชาวเมืองเหล่านั้นจักพากัน
เนรเทศพระองค์เสียจากแคว้น.

แม้พระราชาก็ทรงมีพระประสงค์ จะทรงนำเรื่องอื่นมาเปรียบเทียบอีก แต่ชาวเมืองลุกขึ้นร้องว่า ท่านเสนาบดีทำอะไร จะเอาโจรกินเนื้อมนุษย์ไว้ทำใน ถ้าเธอจักไม่ยอมอด จงเนรเทศเธอเสียจากแคว้นนี้แล้วกัน ไม่ให้ตรัสได้ต่อไป. พระราชาได้ทรงสดับ ถ้อยคำของตนหมู่มาก ตกพระทัยไม่อาจจะตรัสอะไรต่อไปได้ ท่านเสนาบดีกราบทูลต่อไปอีกว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์อาจทำได้หรือไม่ เมื่อพระราชาทรัสตอบว่า ไม่อาจ จึงจัดพระสนมกำนัลในทุกหมู่เหล่า ทั้งพระโอรสพระธิดา ล้วนประดับประดาด้วยเครื่องอลังการ ให้มาเฝ้าอยู่พร้อมพร้อมข้างพระองค์ กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทอดพระเนตรพระญาติพระวงศ์หมู่อำมาตย์และศิริราชสมบัตินี้ พระองค์อย่าได้ทรงพินาศ ต้องพลัดพรากจากสิ่งเหล่านั้น จงดจากการเสวยเนื้อมนุษย์เสียเถิด. พระราชาตรัสว่า คนและสมบัติเหล่านั้น มิได้เป็นที่รักของเรา ยิ่งไปกว่าเนื้อมนุษย์ เมื่อเสนาบดีกราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้น พระองค์ต้องเสด็จออกจากพระนครและแคว้นนี้ จึงตรัสว่า ท่านกาพหัตถิเสนาบดี ประโยชน์ด้วยราชสมบัติของเราไม่มี เรายอมออกจากพระนคร แต่จงให้ดาบเล่มหนึ่ง คนทำกับข้าวคนหนึ่ง ภาชนะใบหนึ่งแก่เรา. ครั้นนั้น ชาวพระนคร ให้ยกดาบเล่มหนึ่ง ภาชนะที่สำหรับทำเนื้อมนุษย์ให้สุกใบหนึ่ง กระเช้าและคนทำเครื่องต้นนั้นมาถวายพระราชนั้น แล้วกระทำการเนรเทศพระองค์เสียจากแคว้น เธอถือดาบพาคนทำเครื่องต้น ออกจากพระนครเข้าป่า ทำที่อยู่ที่ได้ต้นไทรแห่งหนึ่งอยู่ในที่นั้น ได้ไปตั้งอยู่ที่ทางดง ฆ่าคนไปมาแล้ว นำมาให้คนทำเครื่องต้น คนทำเครื่องต้นนั้นได้ทำเนื้อให้สุกแล้ว ถวายพระราชาเป็นอยู่อย่างนี้ทั้งสองคน เมื่อเธอร้องว่า เราเป็นโจรกินคนชื่อปริสาท แล้ววิ่งไป ใครๆ

ไม่อาจจะดำรงอยู่โดยสภาพของตนได้ ล้มลง ณ ภาคพื้นทั้งหมด ในคนเหล่านั้น เธอปรารถนาคนใด ก็กระทำคนนั้นให้มีเท้าในเบื้องบน ให้มีศีรษะในเบื้องล่าง นำมาให้แก่คนทำเครื่องดนตรี วันหนึ่งไม่ได้เนื้อกลับมา เมื่อคนทำเครื่องดนตรีถามว่า จะทำอย่างไร พระเจ้าข้า. ก็ตรัสว่า ยกหม้อขึ้นตั้งบนเขาเถิด. คนทำเครื่องดนตรีถามว่า เนื้อที่ไหนพระเจ้าข้า. ตรัสตอบว่า เราจักได้เนื้อ. คนทำเครื่องดนตรี ตัวสั่นด้วยมั่นใจว่า ชีวิตของเราคงไม่รอดเป็นแน่ ถวายบังคม พระราชาแล้วร้องให้พลางก่อไฟยกหม้อขึ้นตั้งบนเขา. ครั้นนั้นพระเจ้าโปริสาท จึงประหารคนทำเครื่องดนตรีนั้นด้วยดาบ ฆ่าให้ตายแล้วจัดทำเนื้อให้สุกคืดด้วย พระองค์เองเสร็จแล้วก็เสวย ตั้งแต่นั้นมาก็อยู่เพียงพระองค์เดียว ได้มนุษย์ใด ๆ มาต้องทำกินเอง เรื่องพระเจ้าโปริสาทคักทางมนุษย์ ได้กระถ่อนเลื่องลือไปทั่วชมพูทวีปแล้วแล. จบปัพพชฌนีย์กัณฑ์.

ครั้นนั้น พราหมณ์คนหนึ่งมีสมบัติบริบูรณ์ ประกอบพณิชยกรรม ด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม เดินทางจากต้นดงถึงปลายดงเสมอ เขาคิดว่า เขาเล่าลือกันว่า โจรโปริสาทฆ่ามนุษย์เดินทางเสียเป็นอันมาก เราจักจ้างคนให้นำข้ามดงนั้น แล้วให้ทรัพย์ปันหนึ่งแก่พวกปากดง กล่าววาท่านจงช่วยนำเราให้เดินพ้นดงไปทีเถิด แล้วเดินทางไปกับคนพวกนั้น ให้พวกเกวียนไปข้างหน้าทั้งหมด ส่วนตัวเองอาบน้ำลูบไล้เป็นอย่างดีแล้วก็ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง นั่งบนยานน้อยที่สบายเทียมด้วยโคเผือก มีพวกนำข้ามดงแวดล้อมไปข้างหลังเขาทั้งหมด ขณะนั้นเจ้าโปริสาทขึ้นบนต้นไม้มองดู ไม่พอใจในคนอื่น ๆ ด้วยคิดว่า เราจะกินพวกเขาเหล่านี้ทำไมกัน พอเห็นพราหมณ์ก็อยากกินจนน้ำลายไหล เมื่อพราหมณ์นั้นเข้ามาใกล้ จึงลงจากต้นไม้ประกาศชื่อว่า เฮีย กูนี่แหละคือโจรโปริสาท ดังนี้ ๓ ครั้งแล้ว วิ่งแกว่งดาบคูดฆาตดวงตาของตน

เหล่านั้นให้เต็มด้วยทราย ไม่มีใครแม้สักคนเดียวที่สามารถจะทรงตนอยู่ได้
หมอบลงราบพื้นดินทั้งหมด เจ้าโปริสาทจับพราหมณ์ผู้นั่งบนยานนั้นที่เท้า ทำ
ศิระะให้ห้อยลงในเบื่องต่ำ ประหารศิระะด้วยข้อเท้าแล้วแบกไป พวกรับอาสา
นำทางลุกขึ้นได้ จึงกล่าวว่า เฮ้ย พวกเรารับเอาสภาพณะพินหนึ่งจากมือของ
พราหมณ์ การทำงานแห่งลูกผู้ชายของพวกเรา อาจหรือไม่อาจ อย่างไรก็ตาม
ลองช่วยกันติดตามดูหน่อยเถิด ว่าแล้วก็พากันติดตามไป. ส่วนเจ้าโปริสาท
เมื่อกลับเหยียวลังคูไม่พบใคร ๆ จึงค่อยเดินไป. ขณะนั้น บรุษผู้กล้าหาญ
สมบุรณ์ด้วยกำลังคนหนึ่ง วิ่งตามไปโดยเร็ว ท้นเจ้าโปริสาท เจ้าโปริสาท
เห็นบรุษนั้น จึงกระโดดข้ามรั้ว แห่งหนึ่ง เผอิญเท้ากระทบกับตอตะเกียน
ถูกตอตะเกียนแทงทะลุหลังเท้า เลือดไหลลุดเดินเขยกไป ครั้นบรุษนั้นเห็น
อาการเช่นนั้น จึงร้องว่า มันถูกรถแทงแล้วไว้ย พวกเราจงตามมาเร็ว ๆ เถิด
จับมันให้ได้ คนเหล่านั้นรู้ว่า เจ้าโปริสาททุพสภาพลงจึงติดตามไปพร้อมกัน
เจ้าโปริสาทก็รู้ว่า พวกเขากำลังติดตามมา จึงปล่อยพราหมณ์เอาตัวรอดไป
พวกคนรับอาสา นำทางเมื่อได้พราหมณ์มาแล้ว ก็กล่าวว่า ชูระอะไรของพวก
เราด้วยการจับโจร จึงพากันกลับเพียงแค่นั้นเอง. ส่วนเจ้าโปริสาท พอไปถึง
โคนต้นไทรของตนแล้ว เข้านอนอยู่ภายในย่านนั้น ได้ทำพิธีบวงสรวงว่า
ข้าแต่เจ้ารุกขเทวดา ถ้าท่านสามารถทำผลของข้าพเจ้า ให้หายได้ภายใน ๗ วัน
นี้ ข้าพเจ้าจักล้างลำต้นของท่านด้วยเลือดในลำคอของกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์
ในชมพูทวีปทั้งหมด จักแควดวงด้วยลำไส้ของกษัตริย์เหล่านั้น จักกระทำ
พลีกรรมด้วยเนื้อมिरส ๕ ดังนี้ เมื่อเขาไม่ได้มั่งสะและข้าวน้ำ ร่างกายซูบซีดลง
แผลได้หายภายใน ๗ วันนั่นเอง. เขาจึงสำคัญไปว่า เป็นด้วยอำนาจของ

เทวดา ครั้นได้กินเนื้อมนุษย์ ๒ - ๓ วัน ได้มีกำลังดีแล้ว จึงคิดอย่างนี้ว่า เทวดามีอุปการะแก่เรามากมาย เราจักแก้บนแก่ท่าน แล้วถือคาบออกจากโคน ต้นไม้ ด้วยหวังใจว่า จักนำพระราชามาให้ได้.

ครั้งนั้น ยักษ์ผู้เป็นสหายกินเนื้อด้วยกัน ครั้งที่เจ้าโปริสาทเคยเป็น ยักษ์ในภพก่อน เทียวอยู่ตามถ้ำนั้น พบเจ้าโปริสาทจำได้ว่า นี่เป็นสหายของเราในภพอดีต จึงถามว่า จำเราได้ไหมเพื่อน เจ้าโปริสาทตอบว่า จำไม่ได้. เขาจึงได้เล่าเรื่องเหตุการณ์ที่ได้เคยร่วมกันมา ครั้งที่เจ้าโปริสาทเป็นยักษ์ เมื่อภพก่อนให้เจ้าโปริสาทฟัง. เจ้าโปริสาทจำยักษ์นั้นได้ จึงกระทำการต้อนรับ. ยักษ์ถามว่า ท่านเกิดที่ไหน เจ้าโปริสาทได้แจ้งสถานที่ที่ตนเกิดแล้ว และ เหตุการณ์ที่ต้องถูกเนรเทศจากแคว้น และสถานที่ที่อยู่ในบัดนี้ เหตุที่ถูกต่อไม่ แทะแล้ว เหตุที่จะไปเพื่อแก้บนแก่เทวดา ให้ทราบทุกประการแล้วกล่าวว่า นี่หน้าที่ของเรา ท่านต้องช่วยด้วยนะ. เราทั้งสองไปด้วยกันเถิดเพื่อน. ยักษ์ตอบว่า เพื่อนเอ๋ย เรายังไปร่วมด้วยไม่ได้ เพราะกิจอย่างหนึ่งของเรายังมีอยู่. แต่เราؤمنศรัทธาต่อพระรัตนตรัย หาค่ามิได้ มนต์นั้นทำให้มีกำลัง ให้วังได้เร็ว และมีเดชสูง เธอจงเรียนมนต์นี้ไปเถิด เมื่อเจ้าโปริสาทรับคำแล้ว ยักษ์จึงให้มนต์นั้นแก่เจ้าโปริสาทแล้วหลีกไป. เจ้าโปริสาทตั้งแต่ได้มนต์แล้วก็วังได้เร็วเหมือนลมพัด กล้าหาญมาก มีกำลังและความเพียรมาก ได้พบพระราชาราช ๑๐๑ พระองค์ซึ่งกำลังเสด็จประพาสพระราชอุทยานเป็นต้น วังไปด้วยกำลังคุณลมประกาศนามแล้วคำรามบันลือลั่น ให้กษัตริย์เหล่านั้นตกพระทัยแล้ว จับพระบาทให้มีเสียรในเบื้องต่ำ ประหารศีรษะด้วยสั้น นำไปด้วยกำลังคุณลม ทำช่องที่ฝ่าพระหัตถ์ของกษัตริย์เหล่านั้นแล้วร้อยด้วยเชือกผูกแขวนไว้ที่ต้นไทร จับได้

หมดภายใน ๗ วันนั่นเอง. พระราชาเหล่านั้นทั้งหมด ปลายนิ้วพระบาทพอจรดพื้น ห้อยกวัดแกว่งอยู่ดูพวงดอกหงอนไก่ ที่เหี่ยวในเมื่อลมพัดต้องอยู่ดูช่างน่าสังเวช ส่วนพระเจ้าสุตโสม เจ้าโปริสาทมิได้จับไปเพราะเห็นว่าเป็นพระอาจารย์ในหนหลังของตน และเกรงว่าถ้าขึ้นจับเอาไป ชมพูทวีปก็จักว่างเปล่าจากกษัตริย์ เธอตั้งใจจะกระทำพิธีกรรม ก่อไฟแล้วนั่งถากหลาวอยู่ รุกขเทวดาเห็นการกระทำของเธอคิดว่า เจ้าโปริสาทจักทำพิธีกรรมแก่เรา ความผาสุกแม้สักหน่อยหนึ่งในผลของเขา เรามีได้กระทำให้ บัดนี้ความผาสุกของเขานั้น จักทำความพินาศใหญ่ให้แก่พระราชาเหล่านั้น เราจะทำอย่างไรหนอ ครั้นเห็นว่าตนไม่อาจจะห้ามได้ จึงไปยังสำนักท้าวมหาราชทั้ง ๔ เล่าความนั้นให้ฟังแล้วกล่าวว่า ขอท่านทั้งหลายจงช่วยห้ามเขาด้วย เมื่อท้าวมหาราชตอบว่า แม้พวกเราก็ไม่อาจจะห้ามเขาได้ จึงเข้าไปเฝ้าท้าวสักกเทวราช ทูลเล่าความนั้นให้ทรงทราบแล้ว กราบทูลว่า ขอพระองค์ได้โปรดห้ามเขาด้วย แม้ท้าวสักกเทวราชก็ตรัสว่า เราก็ไม่อาจจะห้ามเขาได้ แต่เราจะออกอุบายอย่างหนึ่งให้ เมื่อรุกขเทวดานั้นทูลถามว่า อุบายนั้นเป็นอย่างไร. ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า คนอื่นในโลกทั้งเทวดาที่จะเสนอเหมือนไม่มี ผู้นั้นคือราชโอรสของพระเจ้าโกรัพะยะ ในพระนครอินทปัต แคว้นกुरु พระนามว่าสุตโสม จะทรมานเจ้าโปริสาทนั้นให้หายพิษได้ และจักพระราชทานชีวิตแก่พระราชาทั้งหลายด้วย ทั้งจักให้เจ้าโปริสาทนั้น งดจากการกินเนื้อมนุษย์ได้ด้วย จักโสดยสงขลวชมพูทวีปทั้งสิ้นจนน้ำอมฤต ถ้าเธอใครจะให้ชีวิตแก่พระราชาทั้งหลาย จงกล่าวกะเจ้าโปริสาทนั้นว่า การทำพิธีกรรมนั้นต้องนำพระเจ้าสุตโสมมาด้วย รุกขเทวดารับเทวบัญชาแล้ว จึงรีบมาแปลงเพศเป็นบรรพชิตไปสถิตอยู่ ณ

ที่ใกล้เจ้าโปริสาท. ส่วนเจ้าโปริสาท ได้ยินเสียงทำสำคัญว่าพระราชางองค์
จักหนีไป ครั้นได้เห็นรุกขเทวดานั้น จึงคิดว่า ธรรมดาว่าบรรพชิตย่อมเป็น
กษัตริย์ทั้งนั้น เราจักจับบรรพชิตนี้ทำพิธีกรรมให้เต็มจำนวน ๑๐๑ ดังนี้แล้ว
จึงลุกขึ้นถือดาบติดตามไป แม้ติดตามไปถึง ๓ โยชน์ก็ไม่อาจจะทันได้ เหนง
ไหลจนโหมตัว คิดว่า เมื่อก่อนช่างก็ดี ม้าก็ดี รถก็ดี วิ่งเล่นไปอยู่ เรา
ยังวิ่งไล่ตามจับมาได้ทั้งนั้น วันนี้แม้เราวิ่งอยู่จนสุดกำลัง ก็ยังไม่อาจจะจับ
บรรพชิต ผู้เดินไปอยู่โดยปกติของตนได้ มีเหตุอะไรหนอ เธอดำริต่อไปว่า
ขึ้นชื่อว่า บรรพชิตผู้กระทำตามถ้อยคำ เราจักบังคับให้เธอหยุด เธอหยุด
แล้วจึงจับดังนี้ แล้วกล่าวว่า หยุดก่อนสมณะ. รุกขเทวดาตอบว่า เราหยุด
อยู่ก่อนแล้ว ท่านนั้นแหละจงพยายามหยุดบ้างเถิด. ลำดับนั้น เจ้าโปริสาท
จึงกล่าวจะรุกขเทวดานั้นว่า ท่านผู้เจริญ ธรรมดาว่าบรรพชิต ย่อมไม่พูดเท็จ
แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ส่วนท่านพูดเท็จดังนี้ แล้วกล่าวคาถาว่า

ท่านเมื่อเรากล่าวว่า จงหยุด ก็ยังเดินไม่หยุด

หลัง คุณก่อนพรหมจารี ท่านไม่ได้หยุดกล่าวว่า หยุด

แล้ว คุณก่อนสมณะ ท่านประพฤติอย่างนี้สมควรแล้ว

หรือ ดาบของเรา ท่านเข้าใจว่าเป็นขนนกกระสาหรือ.

คาถานี้อธิบายว่า คุณก่อนสมณะ ท่านนั้นเมื่อเรากล่าวคำว่า จงหยุด
ดังนี้ ก็ยังเดินไปได้ไม่หยุดหลัง คุณก่อนพรหมจารี ท่านมิได้หยุดแต่กล่าวว่า
หยุดแล้ว ก็ท่านสำคัญว่าดาบของเราเป็นขนนกกระสาหรือ.

ในลำดับนั้น เทวดาจึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ดูก่อนพระราชา อาตมภาพเป็นผู้หยุดก่อนแล้ว
ในกรรมของตน ไม่ได้เปลี่ยนนามและโคตร ส่วนโจร
นักปราชญ์ ท่านกล่าวว่า ไม่หยุดในโลก เพราะเคลื่อน
จากโลกนี้แล้ว ต้องไปเกิดในอบายหรือในนรกแน่.

ดูก่อนพระราชา ข้าพระองค์ทรงเชื่ออาตมภาพ
ต้องจับพระเจ้าสุตโสมผู้เป็นกษัตริย์มาด้วย พระองค์
บัญชาด้วยพระเจ้าสุตโสมนั้นแล จักไปสวรรค์แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สรมฺเมสุ** ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร
อาตมภาพเป็นผู้หยุดแล้วในกรรมของตนกล่าวคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ
เมื่อก่อนพระองค์เป็นพระราชาทรงพระนามว่า **พรหมทัต** ละพระนามนั้น
เสียแล้วเปลี่ยนมาชื่อว่า **โปริสาท** บัดนี้มีนามว่า **กัมมาสบาท** แม้อุบัติ
ในชาติตติยสกุล ก็ยังกินเนื้อมนุษย์ซึ่งเป็นของไม่สมควรกิน ท่านเปลี่ยน
นามและโคตรของตน ฉันทใด อาตมามีได้เปลี่ยนนามและโคตรเหมือนอย่าง
นั้นเลย ส่วนโจรนักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าไม่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐
ประการ เคลื่อนจากโลกนี้แล้วต้องไปเกิด ในอบายหรือนรก และโจร
นั้นเมื่อตกนรกแล้วย่อมไม่ได้ที่พึงสำนักแห่งตนดังนี้แล. คำว่า **สุตะ** ใน
คานานั้น หมายถึงพระเจ้าสุตโสม อธิบายว่า ดูก่อนเจ้าโปริสาทผู้เจริญ
ท่านนั้นแลกล่าวมุสาวาท เพราะท่านกล่าวปญญาณแก่เราว่า จักนำพระราชา
ในชมพูทวีปทั้งหมดมากระทำพิธีกรรม บัดนี้ ท่านนำพระราชาสามัญธรรมดา
ผู้มีกำลังทรพลมาเช่นนั้น ส่วนพระเจ้าสุตโสมมหาราชผู้เป็นใหญ่ในพื้นที่ชมพู-
ทวีปทั้งหมดท่านมิได้นำมา ถ้อยคำของท่านชื่อว่าเป็นคำเท็จ เพราะฉะนั้น
จงไปจับพระเจ้าสุตโสมมาด้วย.

เทวดากล่าวอย่างนี้แล้ว ก็บันดาลให้เพศบรรพชิตสูญหายไป กลับ
กลายร่างเป็นเพศของตน ยืนโชติช่วงอยู่ดวงอาทิตย์ในอากาศ เจ้าโปริสาท
ได้สดับถ้อยคำและเห็นรูปเทวดานั้นแล้ว ถามว่า ท่านเป็นใครกัน เทวดาตอบว่า
เราเป็นเทวดาอยู่ที่ต้นไม้นี้เอง เจ้าโปริสาทดีใจว่า เราได้เห็นเทวดาโดยประ-
จักษ์ กล่าววาทะราชเจ้าอย่าได้วิตกเพราะเหตุพระเจ้าสุตโสมเลย เชิญเสด็จ
เข้าต้นไม้ของตนเสียเถิด. เทวดาเข้าสู่ต้นไม้ในขณะที่เจ้าโปริสาทกำลังแลดูอยู่
ขณะนั้นดวงอาทิตย์ก็อัสดงคต ดวงจันทร์ขึ้นปรากฏแล้ว เจ้าโปริสาทเป็นนัก
ปราชญ์ทางเวทศาสตร์ฉลาดรอบรู้นักกษัตริย์ เธอแห่งคุณต้องฟ้า คำริว่า
พรุ่งนี้จะเป็นมุสสนักกษัตริย์ พระเจ้าสุตโสมจักเสด็จทรง ณ พระราชอุทยาน
เราจักจับเธอที่นั่น แต่การรักษาของพระองค์จักเป็นการใหญ่ ชาวพระนคร
ทั้งสิ้นจักเที่ยวรักษาตลอด ๓ โยชน์โดยรอบ เราจักต้องไปยังมิลกัจฉวันราช
อุทยาน ลงสู่มณฑลโปกขรณี ซ้อนตัวอยู่เสียแต่ปฐมยาม เมื่อการรักษายังมีได้
ทันจัดแจง แล้วได้ไปยังพระราชอุทยานนั้น ลงสู่สระโปกขรณีขึ้นปกศีระชะ
ด้วยใบบัว ด้วยเดชของเจ้าโปริสาทนั้น สัตว์น้ำมีปลาและเต่าเป็นต้น ได้คอย
ออกไปว่ายอยู่รอบนอกเป็นฝูง ๆ มีคำถามสอดเข้ามาว่า เชนนี้เจ้าโปริสาทได้
เพราะอะไร มีคำแก้ว่าเธอได้ด้วยอำนาจบุญที่ได้บำเพ็ญไว้ในชาติก่อน แท้ที่
จริง เมื่อศาสนกาลของพระทศพลทรงพระนามว่า กัสสป เธอได้เป็นผู้ริเริ่ม
สลากัฏฐน้านมสด เธอจึงมีกำลังมากมายด้วยเหตุนี้ เธอได้สร้างโรงไฟแล้ว
ถวายเป็นไฟ ฟืน มีดเกลือกไฟและขวานเพื่อบรรเทาความหนาวแก่ภิกษุสงฆ์
เธอจึงได้มีเดชด้วยเหตุนี้ เมื่อเจ้าโปริสาทไปอยู่ภายในพระราชอุทยานอย่างนี้
แล้ว เจ้าพนักงานได้จัดการอารักขาในที่ประมาณ ๓ โยชน์โดยรอบ ส่วน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๑ - หน้าที่ 668

พระเจ้าสุตโสมเสวยอาหารเช้าแต่เช้าทีเดียว เสด็จขึ้นทรงมณฑลหัตถิที่เขา
ประดับประดาไว้อย่างดีแล้ว แวดล้อมไปด้วยจตุรงคินีเสนาเสด็จออกจาก
พระนคร.

ครั้งนั้น พราหมณ์ชื่อนันทะ นำเอาคาถาชื่อว่า สตารหา ๔ คาถา
ถ่วงหนทาง ๑๒๐ โยชน์ แต่พระนครตักศิลา ถึงพระนครนั้นแล้ว พักอยู่ที่
บ้านใกล้ประตูพระนคร เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยเข้าไปสู่พระนคร เห็นพระราช
เสด็จออกทางประตูด้านทิศตะวันออก. จึงเหยียดมือออกถวายชัยมงคล พระราชา
เสด็จพระราชดำเนิน ทอดพระเนตรทิสอยู่ ได้ทอดพระเนตรเห็นมือที่เหยียด
ออกของพราหมณ์ผู้ยืนอยู่ ณ ประเทศอันสูง ทรงไสพระยาข้างเสด็จเข้าไปใกล้
พราหมณ์ เมื่อจะตรัสถาม ได้ตรัสพระคาถาว่า

ชาติภูมิของท่านอยู่แคว้นแดนไหน ข้าพเจ้าขอ
ถามท่านพราหมณ์ ท่านมาถึงพระนครนี้ด้วยต้องการ
ประโยชน์อะไร ท่านพราหมณ์จงบอกความประสงค์
นั้นแก่ข้าพเจ้า ท่านปรารถนาอะไร ข้าพเจ้าจักให้สิ่ง
ที่ท่านปรารถนาในวันนี้.

ลำดับนั้น พราหมณ์นั้นจึงทูลท้าวเธอเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระจอมธรรมิหิสร พระคาถา ๔ พระคาถา
มีอรรถอันลึกวิเศษนัก เปรียบประดุจสาคร ข้าพเจ้า
มาในพระนครนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ ขอพระ-
องค์จงทรงสดับพระคาถาอันประกอบด้วยประโยชน์
อย่างยอดเยี่ยม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธรมิมหิสฺสรา** มีอรรถาธิบายว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้คุ้มครองแผ่นดิน พระกาธา ๔
พระกาธาเกิดขึ้นแล้วอย่างไร มีข้อความอันลึกซึ้งประเสริฐยิ่งนัก เปรียบ
ด้วยสาคร ข้าพระองค์มายังสถานที่นี้ ก็เพื่อประโยชน์ของพระองค์เอง ขอ
พระองค์จงทรงสดับคาถาอันควรแก่การคาร้อยหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยประ-
โยชน์อย่างยิ่ง อันพระกัสสปทศพลทรงแสดงไว้แล้วนี้เถิด.

พราหมณ์ทูลดังนั้นแล้ว ทูลต่อไปว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า คาถาชื่อว่า
สตารหา ๔ พระกาถานี้ พระกัสสปทศพลทรงแสดงไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้สดับว่า
พระองค์ทรงโปรดปรานในการศึกษา จึงมาเพื่อแสดงแก่พระองค์ พระราชามี
พระหฤทัยโสมนัส ตรัสว่า ท่านอาจารย์ ท่านมาดีแล้ว แต่ข้าพเจ้าไม่อาจจะ
กลับจากที่นี่ได้ วันนี้ข้าพเจ้าจักมาสงเคราะห์โดยคลองแห่งสุตสนักษัตริฤกษ์
เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักมาฟังในวันพรุ่งนี้ ขอท่านอย่าได้หน่ายแหยงไปเลย
แล้วตรัสสั่งอำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายจงไปจัดที่นอนให้แก่พราหมณ์ ที่เรือน
หลังโน้น จงจัดอาหารและผ้านุ่มด้วย แล้วเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระราช-
อุทยาน พระราชอุทยานนั้นแวดล้อมด้วยกำแพงสูง ๑๘ ศอก ช้างยืนเรียง
ต่อ ๆ กัน แวดวงเป็นหลั่น ๆ ไป ต่อนั้นออกไปเป็นขบวนม้า ต่อออกไปก็
เป็นขบวนรถ ถัดไปเป็นขบวนนายขมังธนู ถัดไปเป็นขบวนคนเดินเท้า ตั้ง
ล้อมวงเป็นลำดับกันดังนี้แล พลนิกายได้บันลือลั่นคัจฉมหาสมุทรที่กำเริบจะนั้น
พระราชาทรงเปลื้องเครื่องราชอิสริยาภรณ์แล้ว ให้ทำมัสสุกรรม มีพระสรีระ
อันฟอกแล้วด้วยจุนสำหรับสنان เสด็จทรงภายในมณฑลสระโบกขรณี ตาม
พระราชประเพณีแล้ว เสด็จขึ้นทรงพระภูษาชับพระองค์ประทับ ยืนอยู่.
ลำดับนั้น เจ้าพนักงานทูลเกล้าถวายพระภูษาของหอมดอกไม้และเครื่อง

อลังการ ขณะนั้นเจ้าโปริสาทคิดว่า พระราชานี้ เวลาแต่งพระองค์แล้วจักหนัก เราจักจับในเวลาที่ยังเบา ดังนี้แล้ว โพล่ขึ้นจากน้ำวางนิ้วไว้ ณ หน้าผาก ดวงดาบบนกระหม่อม คุจพญามัจจुरาษ บันลือลั่นประเทศว่า เฮ้ย ภูนี้แหละ ซึ่งโจรโปริสาท พวกราชบริวารได้ยินเสียงเธอแล้ว ที่ขึ้นช้างก็ล้มลงอยู่กับช้าง ที่ขึ้นม้าก็ล้มลงอยู่กับม้า ที่ในรถก็ล้มอยู่กับรถ พลนิกายทั้งอาวุธหมอบราบ ลงกับพื้น เจ้าโปริสาทจับพระเจ้าสุตโตสมยกขึ้น เวลาที่เธอจับพระราชานี้ ๆ จับพระบาทกระทำให้มีเสียงในเบื้องต่ำ ประหารศีรษะด้วยสั้น. ส่วนพระ โปริสสัตว์ เธอโน้มตัวเข้าไปยกขึ้นให้นั่งบนบ่า คิดว่า เราไปทางประตูจะเป็น การเนินช้า เมื่อไม่เห็นทางที่จะไป จึงกระโดดขึ้นกำแพงอันสูงถึง ๑๘ ศอก ที่ตรงหน้านั้นเอง และแล้วกระโดดเหยียบกระพองพญาช้างข้ามมัน แล้วเหยียบ หลังม้าต่อ ๆ ไป ด้วยกำลังอันรวดเร็วดุจสายลม ประหนึ่งว่ากระโดดเหยียบ ยอดเขาตั้งอยู่เรียงรายกันไปฉะนั้น เหยียบแอรถงอนรถวิ่งไปโดยเร็ว เป็น ประหนึ่งว่า หมุนไปเป็นวงกลมของลูกข่าง และอย่าไปไทรที่สะพรั่งด้วยผลเขียว ฉะนั้นพักเดียวก็ล่วงหนทางได้ ๓ โยชน์ คำริว่า มีใครตามมาช่วยท่านสุตโตสมบ้าง หรือเปล่า เหลียวดูไม่เห็นใคร จึงค่อย ๆ เดินไปเห็นหยาดน้ำแต่ปลายพระเกศา ของพระเจ้าสุตโตสมตกลงมาที่อกของตน คำริว่า ขึ้นชื่อว่า สัตว์ที่จะไม่กลัว ความตายไม่มี แม้พระเจ้าสุตโตสมก็เห็นจะร้องไห้เพราะกลัวต่อความตาย แล้ว กล่าวคาถาว่า

ท่านผู้มีความรู้ มีปัญญาเป็นพหูสูต คิดเหตุการณ์
ได้มากย่อมไม่ร้องไห้ การที่พวกบัณฑิตเป็นผู้บรรเทา
ความเศร้าโศกผู้อื่นได้ นี้แหละเป็นที่พึง อย่างยอดเยี่ยม
ของนรชน เหมือนอย่างเกาะเป็นที่พำนักของคนที่ต้อง
เรือแตกในมหาสมุทร ฉะนั้น.

ท่านสุตโตสม พระองค์คิดถึงอะไร ตนหรือญาติ
หรือลูกเมีย หรือข้าวเปลือกทรัพย์สิน เงินทอง ท่าน
โกรัพยะผู้ประเสริฐสุด หม่อมฉันขอฟังถ้อยคำของ
พระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ปณฺหิตา ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย
เช่นพระองค์เป็นผู้บรรเทาความเศร้าโศกของตนเหล่านี้เสียได้ การบรรเทา
ความเศร้าโศกนี้แล ย่อมเป็นที่พึงอย่างดีเยี่ยมของชนเหล่านี้ เปรียบเหมือน
เกาะเป็นที่พำนักของคนทีเรือแตกในมหาสมุทร ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ท่านผู้มี
ความรู้เช่นพระองค์ย่อมไม่ร้องไห้ คุณก่อนสุตโตสมผู้เป็นสหาย เมื่อคนเช่นท่าน
ร้องไห้อยู่เพราะกลัวความตาย คนอันธพาลเหล่านี้จักกระทำอย่างไรเล่า
ข้าพเจ้าขอถามท่าน คุณก่อนท่านสุตโตสม ในบรรดาปิยชนมีตัวเองเป็นต้นเหล่านี้
พระองค์คิดถึงอะไร พระองค์ทรงเศร้าโศกรำพึงถึงอะไรเล่า.

พระเจ้าสุตโตสมตรัสคาถาว่า

เรามีได้คิดถึงตัวเอง มิได้คิดถึงลูกเมีย มิได้คิด
ถึงทรัพย์สมบัติ มิได้คิดถึงบ้านเมือง แต่ธรรมของ
สัตบุรุษที่ท่านประพุดติกันครั้งโบราณ เราผิดต่อ
พราหมณ์ไว้คิดถึงเรื่องธรรมข้อนั้นแล.

การนัดหมาย เราตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้า
แผ่นดินได้ทำไว้กับพวกพราหมณ์ในแคว้นของตน
การนัดหมายนั้นต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ เราจักเป็น
ผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุตตุนาบี** ความว่า พระเจ้า
สุดโสมาตรัสว่า ข้าพเจ้ามิได้ร้องไห้ มิได้เศร้าโศกเลย มิได้คิดถึง มิได้
เศร้าโศกเพื่อประโยชน์แก่ตนเองเป็นต้น แม้เหล่านั้นเลย. ก็แต่ว่ากรรมของ
สัตบุรุษผู้เป็นบัณฑิตที่ท่านประพาศติมาแล้ว ครั้งโบราณมีอยู่. ขึ้นชื่อว่า
ความสัตย์เพราะกระทำการนัดแนะอันใดไว้ ข้าพเจ้าเศร้าโศกถึงการนัดแนะ
ไว้กับพราหมณ์นั้น. คำว่า **จักเป็นผู้รักษาความสัตย์** ในคานานั้น
หมายความว่า ข้าพเจ้าจักเป็นผู้รักษาคำสัตย์ไว้ ด้วยว่าพราหมณ์นั้นนำ
เอาคาถา ๔ คาถา ที่พระกัสสปทศพล ทรงแสดงแล้วมาจากเมืองตักกศิลา
ข้าพเจ้าได้สั่งให้กระทำอาคันตุกวัตรแก่พราหมณ์นั้น แล้วจึงมาอาบน้ำ ข้าพเจ้า
ได้กระทำการนัดหมายกับพราหมณ์ไว้ว่า ข้าพเจ้าจักฟังคานานั้น ขอให้ท่าน
พราหมณ์จงร่อยุ่จนกว่าข้าพเจ้าจะกลับมา คังนี้แล้วจึงมา แต่ท่านมิได้ให้
ข้าพเจ้าฟังคานานั้น จับเอาข้าพเจ้ามาเสี้ยก่อน ถ้าท่านปล่อยข้าพเจ้าไป ข้าพเจ้า
ฟังธรรมแล้ว จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

ครั้งนั้น เจ้าปรีสาททูลพระเจ้าสุดโสมาตรัสว่า

**คนผู้มีความสุข หลุดออกจากปากของมัจจุแล้ว
จะมาสู่มือของศัตรูอีก ข้อนี้ข้าพเจ้ายังเชื่อไม่ได้หรือ
ข้าแต่ท่านโกร้พยะผู้ประเสริฐสุด พระองค์จะไม่เข้า
ใกล้ข้าพเจ้าอีกกระมัง.**

พระองค์พ้นจากมือของปรีสาท เสด็จไปถึง
พระราชมนเทียรของพระองค์ เพลิดเพลินด้วยกาม
คุณารมณ์ พระองค์ได้ชีวิตอันเป็นที่รักจิตสนิทใจ
พระองค์จักกลับมาหาข้าพเจ้าได้อย่างไร.

ในกาลาเหล่านั้น บทว่า **สุชี** ความว่า บุคคลที่ถึงความสุขแล้ว.
บทว่า **มจฺจุมุขา ปมฺตุโธ** ความว่า หลุดออกจากปากของความตาย
เพราะพ้นจากเงื้อมมือของโจรเช่นข้าพเจ้าแล้ว จะพึงกลับมาอีก ถ้อยคำนี้
ข้าพเจ้ายังไม่ยอมเชื่อเลย ข้าแต่ท่านโกรัพยะผู้ประเสริฐสุด พระองค์จะไม่มา
ยังสำนักของหม่อมฉันอีกกระมัง คุณก่อนท่านสุตโสม ท่านพ้นจากเงื้อมมือของ
เจ้าโปริสาทแล้ว เสด็จไปยังพระราชมณเฑียร. บทว่า **สํ มนฺทิริ** ได้แก่
ราชธานี. บทว่า **กามกามิ** ความว่า พระองค์ทรงเปลิดเปลินอยู่ด้วยกามคุณ
จักกลับมายังสำนักของข้าพเจ้าได้อย่างไร.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น เป็นอุพพะยาไกรสรราชสีห์ ไม่
หวาดหวั่น ตรัสตอบว่า

คนที่มึศีลบริสุทธี มุ่งปรารถนาความตาย คนผู้มี
ธรรมลามกที่นักปราชญ์ติเตียน ไม่พึงปรารถนาชีวิต
นรชนคนใดพึงกล่าวคำเท็จ เพราะเหตุแม่แห่งของรัก
อันใด ของรักอันนั้น ไม่รักษานรชนคนนั้นจากทุกติ
ได้เลย.

แม้ถึงลมจะพึงพัดภูเขามาได้ ดวงจันทร์และ
ดวงอาทิตย์จะพึงตกในแผ่นดินได้ แม่น้ำทั้งหมดจะ
พึงไหลทวนกระแสได้ ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้าก็พูดเท็จ
ไม่ได้จริง ๆ นะพระราชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มตฺ วเรยฺย** ความว่า คุณก่อนเจ้าโปริสาท
นรชนคนใด มีศีลบริสุทธี พึงมุ่งปรารถนาความตาย อธิบายว่า จงต้องการ
จงปรารถนาความตาย. บทว่า **น ชีวิตํ** ความว่า ส่วนบุคคลผู้มีธรรมอันลามก
ที่นักปราชญ์ติเตียน ไม่พึงปรารถนาคือไม่ต้องการชีวิต เพราะชีวิตของเขา
ไม่มีราคา เพราะไม่ทำความเจริญอะไรต่อไป. บทว่า **ยสุส** ความว่า คนทุศีล

ฟังกล่าวคำเท็จเพื่อประโยชน์แก่ตนใด วัตถุมีตัวเองเป็นต้นนั้น ย่อมไม่รักษา
บุรุษนั้น จากทุกติได้เลย.

บทว่า **ศิริมาเวหฺย** ความว่า คุณก่อนเจ้าโปริสาทผู้เป็นสหาย ท่าน
ก็เป็นสหายผู้สนิท เคยเล่าเรียนในสำนักอาจารย์เดียวกันกับข้าพเจ้าถึงเพียงนี้
ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวคำเท็จเพราะเหตุแห่งชีวิตเลย ถึงแม้ว่าลมต่างชนิดมีลมในทิศ
บูรพาเป็นต้น จะพืงพัดภูเขาใหญ่มาในอากาศ ประคองยุยงได้ แม้เหตุนั้นก็พืง
เธอถือได้ แต่ท่านพืงเธอคำนีว่า ข้าพเจ้าไม่พืงกล่าวคำเท็จ ดังนี้ได้ ยิ่งกว่า
เหตุนี้ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จะพืงตกในแผ่นดินพร้อมด้วยวิมานของตนแม้
แม่น้ำทุกสายจะพืงไหลทวนกระแสได้ คุณก่อนเจ้าโปริสาทผู้เจริญ ถ้อยคำอย่างนี้
ถ้ามีใครกล่าวขึ้น ก็พืงเธอได้ ส่วนคำที่ว่า ข้าพเจ้าพืงพูดเท็จนี้ ถ้าชนทั้งหลาย
กล่าวแก่ท่านแล้ว คำนั้น ท่านไม่พืงเชื่อเลย.

ฟ้าจะพืงแตกได้ ทะเลจะพืงแห้งได้ แผ่นดิน

อันทรงไว้ซึ่งภูตจะพืงพลิกได้ เมรุบรรพตจะพืงเพิก

ถอนได้ตลอดราก ข้าพเจ้าก็พูดเท็จไม่ได้เลยนะราชา.

แม้พระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว เจ้าโปริสาทก็ยังไม่ยอมเชื่อ. ลำดับนั้น
พระโพธิสัตว์จึงทรงดำริว่า เจ้าโปริสาทนี้ไม่ยอมเชื่อเรา เราจักให้เธอยอมเชื่อ
ด้วยคำสาบาน แล้วตรัสว่า คุณก่อนสหายโปริสาท ท่านจงให้ข้าพเจ้าลงจาก
ป่าก่อน ข้าพเจ้าจะทำสาบานให้ท่าน ครั้นพอเจ้าโปริสาทเอาลงวางไว้ ณ
ภาคพื้นแล้ว เมื่อจะทรงทำการสาบาน ได้ตรัสพระคาถาว่า

ข้าพเจ้าจักจับดาบและหอก จะทำแม้ซึ่งการ

สาบานแก่ท่านก็ได้นะสหาย ข้าพเจ้าพ้นจากท่านไป

แล้ว เป็นผู้หาหนี่มิได้ จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

ความแห่งคานันมีอธิบายว่า คุณก่อนเจ้าโปริสาทผู้เป็นสหาย ถ้าท่าน
ปรารถนา ข้าพเจ้าก็จะจับดาบและหอกสาบานว่า ขออย่าให้ข้าพเจ้าได้บังเกิด
ในตระกูลกษัตริย์ ซึ่งมีการรักษาอันกวดขันเป็นอย่างดี ด้วยอาวุธเห็นปานนี้
คุณก่อนสหาย หรือว่าท่านปรารถนาคำสาบานอย่างอื่นอีก ข้าพเจ้าก็จะทำการ
สาบานให้แก่ท่านอีกก็ได้ เราพ้นจากท่านแล้ว ก็จะไปหาพราหมณ์ กระทำตน
ไม่ให้มีหนี้สินแก่พราหมณ์แล้ว ก็จักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

ในลำดับนั้น เจ้าโปริสาท คิดว่า เจ้าสุตโสมนี้ทำการสาบานซึ่ง
พวกกษัตริย์ไม่ควรกระทำ จะประโยชน์อะไรด้วยเจ้าสุตโสมนี้แก่เรา เธอจะ
กลับมาหรือไม่กลับก็ตามที แม้ตัวเราก็เป็นขัตติยราช จักถือเอาเลือดในลำแขน
ของเรากระทำพิธีกรรมแก่เทวดา ท่านสุตโสมลำบากใจนัก แล้วกล่าวคาถาว่า

การนัดหมายอันใด อันพระองค์ผู้ดำรงอยู่ใน

ฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้ทรงทำไว้กับพราหมณ์

ในแคว้นของตน การนัดหมายอันนั้นต่อพราหมณ์

ประเสริฐ พระองค์จงเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

คำว่า กลับมา ในคานันนั้น หมายถึงว่า พระองค์พึงเสด็จมาอีก.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า คุณก่อนสหายโปริสาท ท่านอย่าได้
วิตกไปเลย ข้าพเจ้าได้สดับสตาหคาถา ๔ คาถาแล้ว ให้เครื่องบูชาแก่ธรรม
กถิกแล้ว จักมาแต่เช้าทีเดียว แล้วตรัสคาถาว่า

การนัดหมายอันใด ที่ข้าพเจ้าผู้ตั้งอยู่ในฐานะ

เป็นพระเจ้าแผ่นดินได้ทำไว้กับพราหมณ์ในแคว้นของ

ตน การนัดหมายอันนั้นต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ

ข้าพเจ้าจักเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมา.

คำว่า **กลับมา** ในคานานั้น หมายถึงว่า ข้าพเจ้าจะย้อนกลับมาอีก.

ลำดับนั้น เจ้าโปริสาทจึงทูลเจ้าสุตโตสมว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์ทรงกระทำการสาบานที่พวกกษัตริย์ไม่ควรทำแล้ว จึงทรงระลึกถึงพระดำรัสที่ได้ทรงปฏิญาณนั้นไว้ ครั้นพระมหาสัตว์ตรัสให้เชอด้วยพระดำรัสว่า คุณอนสหายโปริสาท ท่านรู้จักข้าพเจ้าตั้งแต่เวลายังเยาว์ คำเท็จข้าพเจ้าไม่เคยพูดเลย แม้แต่การล้อเลียน ข้าพเจ้าจักพูดเท็จได้หรือ บัดนี้ข้าพเจ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว รู้จักถูกและผิด จักพูดเท็จได้หรือ ท่านจงเชื่อข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจักกลับมาให้ทันพลิกกรรมของท่านในวันพรุ่งนี้ เจ้าโปริสาทจึงกล่าวว่า ข้าแต่มหाराช ถ้าเช่นนั้น ขอเชิญพระองค์เสด็จเถิด เมื่อพระองค์ไม่เสด็จมา จักไม่เป็นพลิกกรรมเพราะเทวดาเว้น พระองค์จักไม่รับ ขอพระองค์อย่าทำอันตรายแก่พลิกกรรมของข้าพเจ้า แล้วส่งพระมหาสัตว์ไป พระมหาสัตว์เป็นคฤพระจันทร์พ้นแล้วจากปากแห่งราหู พระองค์มีกำลังคฤพญาช้างสมบุรณ์ด้วยเร็วแรงได้เสด็จถึงพระนครโดยฉับพลัน.

ลำดับนั้น แม้เสนาของพระเจ้าสุตโตสมนั้น ก็ยังตั้งขบวนอยู่นอกพระนคร เพราะดำริว่า พระเจ้าสุตโตสมมหाराชเจ้า พระองค์เป็นบัณฑิต ทรงแสดงธรรมไพเราะ เมื่อได้ตรัสกถาเรื่องหนึ่งหรือสองเรื่อง จักทรมานเจ้าโปริสาทได้แล้วกลับมา คฤพญาช้างชั่มมันตัวประเสริฐพ้นแล้วจากปากแห่งสีหะณะนั้น และเกรงชาวพระนครจะติได้ว่าให้พระราชาแก่เจ้าโปริสาทแล้วมาเสีย ครั้นเห็นพระโพธิสัตว์เสด็จมาแต่ไกล จึงพากันลุกขึ้นต้อนรับ ถวายคำนับแล้วกราบทูลปฏิสันถารว่า พระมหाराชเจ้า ถูกเจ้าโปริสาททำให้ลำบากอย่างไรบ้าง เมื่อตรัสตอบว่า เจ้าโปริสาทได้ทำกิจที่มารดาบิดาทำได้ยากแก่เรา

เธอคร่ำสาหัสเช่นนั้น ได้สดับธรรมกถาของเราแล้วปล่อยเราดังนี้ จึงแต่งองค์
เจ้าสุตโตมเชษฐเสด็จขึ้นคอช้างพระที่นั่ง แวดล้อมเข้าสู่พระนคร ชาวเมืองได้เห็น
ดังนั้นก็ชื่นชมทั่วหน้ากัน พระโพธิสัตว์ เพราะว่าพระองค์มีความเคารพธรรม
เป็นนักรรณะ ไม่ทันได้เฝ้าพระราชมารดาบิดา ตั้งพระหฤทัยว่าจักเฝ้าที่หลัง
จึงเสด็จเข้าพระราชนิเวศน์ประทับนั่ง ณ พระราชาสนับสั่งให้เรียกหาพราหมณ์
มา และตรัสสั่งให้ทำอุปัฏฐานกิจมีการแต่งหนดเป็นต้น แก่พราหมณ์นั้นด้วย
เวลาที่เจ้าพนักงานแต่งหนดพราหมณ์แล้ว ให้อาบน้ำลูบไล้ด้วยของหอม
ประดับด้วยผ้าและเครื่องอลังการแล้วนำเฝ้า พระองค์เสด็จทรงที่หลังพระราช-
ทานโภชนะของพระองค์แก่พราหมณ์นั้น เมื่อพราหมณ์บริโภครแล้ว พระองค์
เสวยแล้ว เชิญพราหมณ์ให้นั่ง ณ บัลลังก์ควรบูชา พระองค์ประทับนั่ง ณ
อาสนะต่ำ พอบูชาพราหมณ์ด้วยสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น เพราะ
ทรงเคารพในธรรม ตรัสอาราธนาว่า ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าขอฟังคาถาชื่อว่า
สตารหาที่ท่านนำมาเพื่อข้าพเจ้า.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสเป็นคาถาว่า

ก็พระโพธิสัตว์นั้น ครั้นพ้นจากเงื้อมมือของเจ้า

โปริสาทแล้ว ได้เสด็จไปตรัสกะพราหมณ์นั้นดังนี้ว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ข้าพเจ้าขอสดับคาถา ชื่อว่า สตารหา

ซึ่งได้สดับแล้วจะพึงเป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้า.

คำว่า ตรัสดังนี้ว่า ในคานั้น หมายความว่า ได้ตรัสคำนี้.

ลำดับนั้น ในเวลาที่พระโพธิสัตว์อาราธนาแล้ว พราหมณ์จึงพอกมือ
ทั้งสองด้วยของหอม นำเอาคัมภีร์อันเป็นที่น่ารื่นรมย์ ออกจากถุง จับขึ้น

สองมือแล้วทูลว่า บัดนี้ขอมหาบพิตรจงทรงสดับคาถาชื่อว่าสตารหา ๔ คาถา ตามที่พระกัศสปทศพลทรงแสดงไว้ อันจะถอนความเฝ้ามีความเฝ้าด้วยราชา เป็นต้นให้สร้าง ให้สำเร็จจอมตมทานิพพานนี้แล้ว คุณก็มิริ้กล่าวคาถาว่า

ข้าแต่ท่านสุตโตสมมหาราช การสมาคมกับสัต-
บุรุษคราวเดียวเท่านั้น การสมาคมนั้น ย่อมรักษา
ผู้สมาคมนั้น การสมาคมกับอสัตบุรุษแม้มากก็รักษา
ไม่ได้ พึงคบกับสัตบุรุษ พึงกระทำความสนิทสนมกับ
สัตบุรุษ เพราะรู้สัตธรรมของสัตบุรุษ ย่อมมีความเจริญ
ไม่มีความเสื่อม ราชรถที่เขาให้วิจิตรเป็นอันดี ยัง
คร่ำคร่าได้แล.

แม้สตรีก็เข้าถึงความชราได้เหมือนกัน ส่วน
ธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เข้าถึงความชรา สัตบุรุษกับ
สัตบุรุษด้วยกัน ย่อมรู้กันได้.

ฟ้าและแผ่นดินไกลกัน ผังข้างโน้นของมหา-
สมุทร เขาก็กล่าวกันว่าไกล ข้าแต่พระราชา ธรรม
ของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษทั้งสองนี้ ท่าน
กล่าวว่าไกลกันยิ่งกว่านั้นแล.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า คราวเดียวเท่านั้น หมายถึงสิ้นวาระเดียว
เท่านั้น. คำว่า สัตบุรุษ หมายถึงสัตบุรุษทั่วไป. คำว่า ผู้สมาคมนั้น
อธิบายว่า การสังคมคือการสมาคมกับพวกสัตบุรุษนั้น ไม่เป็นไปแล้วเพียง
ครั้งเดียว ก็ย่อมอภิบาลรักษาคุ้มครองบุคคลนั้นได้. คำว่า อสัตบุรุษ อธิบายว่า

ส่วนการสมาคมกับอัสตบรูษแม่บุคลลกระทำไว้แล้ว มากคือกระทำไว้เป็นเวลานาน ได้แก่ การอยู่ในที่เดียวกันก็รักษาไม่ได้ คือยอมนำความพินาสมาให้. คำว่า **พิงคบ** คือ พิงนั่งใกล้ อธิบายว่า พิงคลุกคลีอยู่กับท่านบัณฑิตเหล่านั้น ตลอดทุกอิริยาบถ. คำว่า **ความสนิทสนม** หมายถึงความสนิทสนมกันด้วยไมตรี. คำว่า **สังกรรมของอัสตบรูษ** หมายถึงสังกรรมคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ของบัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. คำว่า **ความเจริญ** อธิบายว่า เพราะรู้ธรรมนี้แล้ว มีแต่ความเจริญอย่างเดียว ขึ้นชื่อว่าความเสื่อมย่อมไม่มีเลย. คำว่า **ราชรถ** หมายถึงรถทรงของพระราชาทรงทั้งหลาย. คำว่า **ให้วิจิตรเป็นอันดี** หมายความว่าที่เขากระทำบริกรรมไว้อย่างดี. คำว่า **กับอัสตบรูษนั้นแล รู้กันได้** อธิบายว่า อัสตบรูษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมรู้จักพระนิพพาน อันงดงามสูงสุดถึงการนับว่าอัสตบรูษ ธรรมของอัสตบรูษทั้งหลาย กล่าวคือ พระนิพพานนั้นย่อมไม่เข้าถึงชรา คือ ย่อมไม่แก่. คำว่า **ฟ้า** หมายถึงอากาศ. คำว่า **ไกลกัน** อธิบายว่า แผ่นดินตั้งอยู่คงที่ อากาศมิได้ต่ำลงมาและมิได้ตั้งอยู่คงที่. ของทั้งสองอย่างนี้ แม้จะเนื่องเป็นอันเดียวกันด้วยประการฉะนี้ก็ตามที แต่ก็ยอมชื่อว่าอยู่ไกลกัน เพราะมิได้เกี่ยวเนื่องและติดต่อกันโดยเฉพาะ. คำว่า **ฝั่ง** คือ จากฝั่งข้างนี้ ไปยังฝั่งข้างโน้น. คำว่า **ท่านกล่าว** อธิบายว่า ธรรมของอัสตบรูษกับของอัสตบรูษนั้นไกลกันยิ่งกว่านั้น.

พราหมณ์กล่าวคาถา ชื่อว่า สตารหา ๔ คาถา ตามที่พระกัสสปทศพล ทรงแสดงไว้อย่างนี้แล้ว ได้นั่งนิ่งอยู่ พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น มีพระหฤทัยโสมนัสว่า การมาของเรามีผลหนอ ทรงพระดำริว่า คาถาเหล่านี้ ไม่ใช่ภายิตของพระสาวก ไม่ใช่ภายิตของฤาษี ไม่ใช่ภายิตของกวี แต่เป็น

ภายิตของพระสัมพันธุ จะควรค่าเท่าไรหนอ ทรงพระดำริต่อไปว่า แม้เราจักให้จักรวาลทั้งสิ้น กระทำให้เต็มด้วยรัตนะ ๗ ตลอดถึงพรหมโลก ก็ไม่อาจจะทำให้สมควร ส่วนเราพอที่จะให้ราชสมบัติในพระนครอินทปัตถประมาณ ๗ โยชน์ ในกรุงรัฐประมาณ ๓๐๐ โยชน์แก่พราหมณ์นี้ โขกที่จะได้ราชสมบัติของพราหมณ์นี้มีอยู่หรือหนอ ทรงตรวจดูด้วยอำนาจแห่งองค์วิद्याไม่เห็นมี ทรงตรวจถึงฐานันดร มีตำแหน่งเสนาบดีเป็นต้น ไม่ทรงเห็นโขกฐานันดร แม้เพียงนายบ้านหมู่หนึ่ง เมื่อทรงตรวจถึงโขกลาก ทรงตรวจตั้งแต่ทรัพย์โกฏีหนึ่ง ทรงเห็นโขกลากเพียงสี่พันกหาปณะตกลงพระทัยว่าจักบูชาพราหมณ์นั้น ด้วยทรัพย์เท่านี้ รับสั่งให้พระราชทานทรัพย์ถึงสี่พันกหาปณะ รวมถึงตรัสถามว่า ท่านอาจารย์แสดงคานานี้แก่พวกกษัตริย์อื่น ๆ ได้ทรัพย์เท่าไร พราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ได้คานาละร้อยกหาปณะ เพราะฉะนั้นคานาเหล่านี้ จึงได้นามว่า สตาราหา. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสกะพราหมณ์นั้นต่อไปว่า ท่านอาจารย์ไม่รู้ราคาของภัณฑะที่ตนถือเที่ยวไป ตั้งแต่นี้ คานาเหล่านี้จึงชื่อว่า สหัสสาราหา ดังนี้ แล้วตรัสพระคาถาว่า

คานาเหล่านี้ชื่อว่า สหัสสาราหา ควรพัน ไม่ได้

ชื่อว่า สตาราหา ควรร้อย ท่านจงรับทรัพย์สี่พันโดยเร็ว

เถิดพราหมณ์.

ครั้นแล้วพระมหาสัตว์ จึงพระราชทานยานน้อยที่เป็นสุขคันหนึ่ง

ตรัสสั่งราชบุรุษว่า จงส่งพราหมณ์ให้ถึงบ้านโดยสวัสดิ แล้วทรงส่งพราหมณ์นั้นไป ขณะนั้นได้เกิดเสียงสาธุการใหญ่ว่า คานาชื่อสตาราหา พระเจ้าสุตโสม ทรงเปลี่ยนเป็นสหัสสาราหา ทรงบูชาแล้ว สาธุ สาธุ พระราชมารดาบิดาของพระโพธิสัตว์ ได้ทรงสดับเสียงนั้น ตรัสถามว่า นั่นเสียงอะไร ได้ทรงทราบ

ตามความเป็นจริง กริ้วพระมหาสัตว์เพราะเสียดายทรัพย์ ส่วนพระมหาสัตว์
ทรงส่งพรหมณ์แล้ว เสด็จไปเฝ้าพระราชมารดาบิดา ถวายบังคมประทับยืน
อยู่ ครั้งนั้น พระราชบิดาไม่ทรงกระทำ แม้สักว่าปฏิสันถารว่า เจ้าพ้นจาก
มือโจร ผู้ร้ายกาจเห็นปานนั้นมาได้อย่างไรพ่อ โดยเหตุที่ทรงเสียดายทรัพย์
ตรัสถามว่า ได้ยินว่า เจ้าฟังคาถา ๔ คาถา ให้สี่พันจริงหรือ เมื่อพระมหาสัตว์
กราบทูลว่า จริง ตรัสพระคาถาว่า

คาถาควรแปลสิบหรือเก้าสิบ แม้ร้อยก็ควร

พ่อสุดโสมมอัย เจ้าจงรู้ด้วยตนเอง คาถาควรพันมีที่

ไหน.

คำว่า ด้วยตนเอง ในคานานั้น อธิบายว่า เจ้าจงรู้ด้วยตัวของเจ้าเอง
ทีเดียว. คำว่า มีที่ไหน อธิบายว่า คาถาที่ควรราคาถึงพันนั้นมีอยู่ ณ ที่
ไหนกัน.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะกราบทูลพระราชบิดานั้น ให้ทรงทราบว่
ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาความเจริญทางทรัพย์เท่านั้น ย่อมปรารถนาความเจริญ
ทางการศึกษาด้วย ได้ตรัสคาถาดังต่อไปนี้ว่า

ข้าพระองค์ปรารถนาความเจริญของตนทางการ

ศึกษา พวกสัตบุรุษผู้สงบจึงคบข้าพระองค์ ข้าพระองค์

ไม่อ้อมด้วยสุภษิต ดุจมหาสมุทรไม่อ้อมด้วยแม่น้ำ

ฉะนั้น พระทูลกระหม่อม.

ไฟที่ไหม้หญ้าและไม่ยอมไม่อ้อม และสาครไม่

อ้อมด้วยแม่น้ำทั้งหลาย ฉันทิใด ข้าแต่พระองค์ผู้

ประเสริฐสุด แต่บัณฑิตทั้งหลายได้ลำดับถ้อยคำของ

ข้าพระองค์ ย่อมไม่อ้อมด้วยสุภาษิตเหมือนกัน ฉะนั้น

พระทูลกระหม่อมผู้เป็นจอมประชาชน เวลาใด

ข้าพระองค์จะต้องเรียนคาถาที่นี้ประโยชน์ต่อทาสของ

ตน เวลานั้นข้าพระองค์ต้องเรียนโดยเคารพเหมือนกัน

ความอ้อมในธรรมของข้าพระองค์ไม่มีเลย พระทูล-

กระหม่อม.

คำว่า โว ในคานานั้น เป็นนิบาตสำหรับลงแทรกในระหว่างคำ.

คำว่า พวกสัตบุรุษ อธิบายว่า ข้าพระองค์ปรารถนาว่า พวกสัตบุรุษเหล่านี้แล ฟังคบบข้าพระองค์. คำว่า แม่น้ำ หมายถึงแม่น้ำทุกสาย. คำว่า ของตน อธิบายว่า นันทพราหมณ์จึงยกไว้ก่อนเกิด เวลาใดข้าพระองค์จะต้องฟัง ธรรมกถาแม้จากทาสของตนเอง เวลานั้นข้าพระองค์ก็ต้องฟังธรรมกถาโดย ความเคารพ.

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระเจ้าสุตโสมจึงทูลต่อไปว่า ข้าแต่พระ- ทูลกระหม่อม พระองค์อย่าทรงบริภาษข้าพระองค์เพราะทรัพย์ ข้าพระองค์ ให้อภัยต่อโปริสาทไว้ว่า ฟังธรรมแล้วจักกลับ บัดนี้ข้าพระองค์จักไปยัง สำนักของโปริสาท ขอพระทูลกระหม่อมจงทรงรับราชสมบัตินี้เถิด เมื่อจะกราบ ทูลมอบราชสมบัติ ได้ตรัสพระคาถาว่า

แวนแคว้นของพระองค์นี้ บริบูรณ์ด้วยสมบัติ

ทั้งปวง ทั้งทรัพย์ทั้งยานทั้งพระธำมรงค์ พระองค์จะ

บริภาษข้าพระองค์เพราะเหตุแห่งกามทำไม ข้าพระองค์

ขอทูลลาไปในสำนักโปริสาทในบัดนี้.

คำว่า สำนัก ในคานานั้น หมายถึงที่อยู่ของเจ้าโปริสาท.

ในสมัยนั้น พระเหตุทัยของพระราชบิดาร้อนขึ้นทันที ท้าวเธอตรัสว่า พ่อสุตโสม ทำไมจึงพูดอย่างนี้ บิดาจักจับโจรด้วยจตุรงคเสนาแล้วตรัสคาถาว่า

ทัพช้าง ทัพรถ ทัพเดินเท้า ทัพม้า ล้วนแต่

ได้ศึกษาเชี่ยวชาญในการธนูทุกหมู่เหล่า พอที่จะรักษา

ตัวได้ เราจะยกทัพจับศัตรูฆ่าเสีย.

ในกาลเวลานั้น บทว่า หนาม อธิบายว่า ถ้าเสนาที่เราเตรียมไว้
อย่างนี้ อาจที่จะจับโจรนั้นได้ ถ้าดับนั้น เราจะพาชนชาวแคว้นทั้งหมดไป
จับโจรนั้น แล้วฆ่าทิ้งเสีย คือจะฆ่าศัตรูซึ่งเป็นปัจเจกมิตรของพวกเรา.

ลำดับนั้น พระราชมารดาบิดา มีพระพักตร์นองด้วยอัสนุชล ทรง
กั้นแสงไฟร่ำรำพันอยู่ว่า อย่าไปนะพ่อ ไปไม่ได้นะพ่อ ทั้งพระสนม
กำนัลจำนวนหมื่นหกพันนาง ทั้งราชบริพารนอกจากนี้ ก็ปริเวทนาว่า
พระองค์จะเสด็จไปไหน ทั้งพวกข้าพระองค์ไว้ให้นาถา แม้ใคร ๆ ใน
พระนครทั้งสิ้น ก็ไม่อาจดำรงอยู่โดยภาวะของตนได้ ได้เกิดโกลาหลเป็น
อันเดียวกันทั่วพระนครว่า ได้ยินว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงรับปฏิญาณพระเจ้า
โปริสาทมา บัดนี้ ได้ทรงสดับ สตารหาคาถา ๔ คาถา ทรงทำสักการะแก่
พราหมณ์ธรรมกถึก ถวายบังคมลาพระราชมารดาบิดาแล้ว จักเสด็จไปสู่สำนัก
โจรอีกด้วย ส่วนพระมหาสัตว์ได้ทรงสดับพระดำรัสพระราชมารดาบิดาแล้ว
ตรัสพระคาถาว่า

โปริสาทได้ทำกิจที่ทำได้แสนยากจับข้าพระองค์

ได้ทั้งเป็นแล้วปล่อยมา ข้าพระองค์ยังนึกถึงนุรพกิจ

เช่นนั้นอยู่ ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ผู้เป็นจอม

ประชาชน ข้าพระองค์จะพึงประทุษร้ายเขาได้อย่างไร.

คำว่า **จับได้ทั้งเป็น** ในคานานั้นมือธบายว่า จับได้ทั้งกำลังที่มีชีวิตอยู่. คำว่า **เช่นนั้น** คือบุรพกิจเห็นปานนั้นที่เขากระทำไว้แล้ว. คำว่า **บุรพกิจ** หมายถึงอุปการะซึ่งมีมาแล้วในกาลก่อน พระเจ้าสุตโสมทรงเรียกพระบิดาว่า พระทูลกระหม่อมผู้เป็นจอมประชาชน.

พระเจ้าสุตโสมทูลอนุศาสน์พระราชมารดาบิดาแล้ว กราบทูลต่อไปว่า ขอพระราชมารดาบิดาอย่าได้วิตกถึงข้าพระองค์เลย ข้าพระองค์มีกัลยาณธรรมได้กระทำไว้แล้ว ความเป็นอิสระในฉกามาจร ของข้าพระองค์ไม่เป็นผลที่จะพึงได้ด้วยยาก แล้วถวายบังคมพระราชมารดาบิดาทูลลาแล้ว ตรัสสั่งชนอื่น ๆ ที่เหลือแล้วเสด็จไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระโพธิสัตว์ ถวายบังคมพระราชบิดาและพระราชมารดา **ตรัสสั่ง** ขาวนิคมและพลนิกรแล้ว **พระองค์** เป็นผู้**ตรัสคำสัตย์** รักษา**ความสัตย์** ได้เสด็จไปยัง**สำนัก** ของ**โปริสาท**แล้ว.

คำว่า **รักษาความสัตย์** ในคานานั้น มือธบายว่า พระโพธิสัตว์ ทรงรักษาคำสัตย์อย่างมั่นคง ได้เสด็จไปแล้ว.

พระอรรถกถาจารย์พรรณนาว่า ในคินนั้นพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระราชนิเวศน์ รุ่งขึ้นเข้าพอได้อรุณก็ถวายบังคมลาพระราชมารดาพระราชาบิดา **ตรัสสั่ง** นิกรชนทั่วกันแล้ว **อันมหาชน** มีพวกฝ่ายในเป็นคั้น มีหน้ามองด้วยน้ำตา **คร่ำครวญ** อยู่แข็งแะพากันไปส่งเสด็จ **พระองค์** เสด็จออกจากพระนคร **เมื่อ** ไม่อาจให้มิตรชนเหล่านั้นกลับได้ จึงทำ**ชิดขวาง** ด้วย**ท่อนไม้**ในหนทางให้**ตรัสว่า** ถ้ามีความรักใคร่ในเรา **อย่า**ล่วง**ชิด**นี้มา

มหาชนไม่อาจล่วงจิตอาชญาของพระโพธิสัตว์ผู้มีศีลมีเดช คร่ำครวญอยู่ ด้วยเสียงอันดัง และดูพระโพธิสัตว์ ผู้มีอาการอันองอาจดุจราชสีห์เสด็จ ไปอยู่ เมื่อพระมหาสัตว์ล่วงลับสายตาแล้ว ร้องแข่งแซ่ขึ้นพร้อมกัน กลับเข้าพระนครแล้ว ฝ่ายพระโพธิสัตว์เสด็จไปยังสำนักของเจ้าโปริสาท โดยหนทางที่เสด็จมา เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงตรัสว่า พระโพธิสัตว์ไปยัง สำนักของเจ้าโปริสาทนั้นแล้วแล. จบธรรมสวนกัณฑ์.

ตั้งแต่พระโพธิสัตว์เสด็จไป เจ้าโปริสาทคิดว่า ถ้าท่านสุตโสมสหาย ของเราต้องการจะมา ก็จงมา ถ้าไม่ต้องการจะมา ก็อย่ามา รุกขเทวดาจึง ลงโทษแก่เราตามความปรารถนาเราจักฆ่าพระราชานี้แล้ว จักทำพลีกรรม ด้วยมังสะมีรส ๕ เวลาที่เจ้าโปริสาททำจิตกาธาร ก่อไฟขึ้นลุกโพล่ง นิ่งฉาด หลาวรอเวลาจะให้เป็นถ่านเสียก่อน พระโพธิสัตว์ก็เสด็จไปถึง เจ้าโปริสาท ครั้นได้เห็นพระโพธิสัตว์ก็มีจิตโสมนัส ทูลถามว่า สหายเอ๋ย ท่านเสด็จไป ทรงทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วหรือ. พระมหาสัตว์ตอบว่า ไซ้แล้วมหาราช คาถาอันพระกัสสปทศพลทรงแสดงไว้ เราได้สดับแล้วและการสักการะ สำหรับ พราหมณ์ธรรมกถึก เราได้การทำเสร็จแล้ว เพราะฉะนั้นเป็นอันว่า เราได้ไป ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว จึงตรัสคาถาว่า

การนัดหมาย อันเราผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้า
แผ่นดิน ได้ทำไว้กับพราหมณ์ในแคว้นของตน การ
นัดหมายนั้นต่อพราหมณ์ผู้ประเสริฐ เราเป็นผู้รักษา
ความสัตย์กลับมาแล้ว ดูก่อนท่านโปริสาท เชิญท่าน
บุชายัญญินเราเถิด.

คำว่า จงบุชายัญญ ในคานั้น มีอธิบายว่า ขอเชิญท่านฆ่าข้าพเจ้า เสียแล้วจงบุชายัญญแก่เทวดา หรือจงเกี่ยวกินเนื้อของข้าพเจ้า ก็เชิญตามสบาย เถิด.

เจ้าโปริสาทได้สดับดังนั้น จึงคิดว่า พระราชานี้ไม่กลัว เป็นผู้องอาจ ไม่หวาดหวั่นต่อมรณภัยตรีศได้ดังนี้ นี้อาณูภาพของอะไรหนอ จึงสันนิษฐานว่า สิ่งอื่นไม่มี พระเจ้าสุตโตสมันตรัสว่า เราได้สดับ คาถาที่พระกัสสปทศพล ทรงแสดงแล้ว นั่นพึงเป็นอาณูภาพของคาถาเหล่านั้น เราจะให้เชอตรัสฟังคาถา คงจักเป็นผู้หาความกลัวมิได้ดังนี้ แล้วกล่าวคาถาว่า

การกินของข้าพเจ้าที่มีหวังได้ไม่หายไปไหนเสีย
ทั้งจิตตาธารนี้ก็ยังมีความอยู่ มั่งสะที่ให้สุกบนถ่านที่
หมดวันชื่อว่า ให้สุกดี ข้าพเจ้าขอสดับคาถาชื่อว่า
สตารหาเสียก่อน.

ในคานานั้น คำว่า การกิน หมายถึงการเคี้ยวกิน อธิบายว่า การกิน ตัวท่านเสียนั้น สำหรับข้าพเจ้าจะกินก่อนหรือหลังก็ได้ มิได้หายไปไหน แต่ว่า ข้าพเจ้าจะฟังกินท่านในภายหลัง. คำว่า ให้สุก อธิบายว่า เนื้อที่ให้สุกใน ไฟที่ไม่มีควัน คือ ไม่มีเปลว ย่อมชื่อว่าเป็นเนื้อที่สุกดี.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น จึงทรงดำริว่า โปริสาทนี้เป็นคนมี ธรรมอันลามก เราจะข่มเขอหน้อยหนึ่งให้เกิดความละอายแก่ใจ แล้วจึงจะ แสดงให้ฟัง แล้วตรัสคาถาว่า

ดูก่อนท่านโปริสาท ท่านเป็นคนประพฤติน่าไม่-
ชอบธรรม ต้องจำจากแคว้น เพราะเหตุแห่งท้อง
ส่วนคาถาเหล่านี้ ย่อมกล่าวสรรเสริญธรรม ธรรมและ
อธรรมจะลงรอยกันได้ที่ไหน.

คนที่ประพฤติน่าไม่ชอบธรรม ทำกรรมที่ร้ายแรง
มีฝ่ามือนองด้วยเลือดเป็นนิจ ย่อมมหาสัจจะมีได้ ธรรม
จักมีแต่ที่ไหน ท่านจะทำอะไรด้วยการสดับ.

คำว่า **ธรรม** ในคานานั้น มีอธิบายว่า ส่วนคาถาเหล่านั้นกล่าวสรรเสริญโลกุตรธรรม ๘ ประการ. คำว่า **จะลงรอยกันได้ที่ไหน** อธิบายว่า จะมารวมกันได้อย่างไร ด้วยว่า ธรรมยังสัตว์ให้ถึงสุคติหรือนิพพาน ส่วนอธรรมยังสัตว์ให้ไปถึงทุกติ. คำว่า **ลัจจะ** อธิบายว่า แม้เพียงว่า วาจาสัตย์ยังไม่มี แล้วธรรมะจะมีแต่ที่ไหน. คำว่า **จะทำอะไรด้วยการสดับ** มีอธิบายว่า ท่านจักทำอะไรด้วยการสดับนี้ เพราะท่านไม่ใช่ภาชนะของธรรมเป็นคุณภาชนะดิน ไม่ใช่ภาชนะสำหรับใส่มันเหลวสีหะฉะนั้น.

แม้เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้ เจ้าโปริสาทก็ไม่โกรธ เพราะเหตุไร เพราะพระมหาสัตว์เป็นผู้ประเสริฐด้วยเมตตาภาวนา. ลำดับนั้น เจ้าโปริสาทจึงทูลว่า พระสหายสุดโสม ข้าพเจ้าเป็นผู้ประพฤติน่าชอกช้ำคนเดียวละหรือ แล้วกล่าวคาถาว่า

คนใดเที่ยวป่านั้นมฤค เพราะเหตุมั่งสะ หรือ

คนใดมาก่อนเพราะเหตุตน ทั้งสองคนนั้นเป็นผู้เสมอกัน

ในโลกเบื้องหน้า ทำไมหนอพระองค์จึงตรัส ถึงข้าพเจ้า

ว่าเป็นคนประพฤติน่าชอกช้ำ.

ในคานานั้น บทว่า **กสุมา โน ความว่า** เจ้าโปริสาททูลว่า พวกพระราชาในพื้นชมพูทวีป. แต่งตัวประดับประดาแล้ว มีพลนิกรเป็นบริวารใหญ่ ทรงรถอย่างดี เที่ยวประพาสป่าสำหรับล่ามฤค แทะมฤคด้วยลูกศรที่คม ๆ ฆ่าจนให้ตาย ทำไมพระองค์จึงไม่ตรัสว่าพระราชาเหล่านั้น ตรัสว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ประพฤติน่าชอกช้ำคนเดียว ถ้าเขาไม่มีโทษ แม้ข้าพเจ้าก็ไม่มีโทษเหมือนกันแหละ.

พระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้น เมื่อจะทรงแก้ถ้อยของเจ้าโปริสาทนั้น จึงตรัสว่า

เนื้อสัตว์ ๑๐ ชนิด อังกษัตริย์ผู้รู้จักขัตติยธรรม

ไม่ควรบริโภค ท่านบริโภคเนื้อมนุษย์ซึ่งไม่ควรบริ-

โภค เพราะฉะนั้น ท่านเป็นผู้ประพฤติน่าชอบธรรม.

กาลานันมือธบายว่า คุณอนสหายโปริสาท ธรรมดาภษัตริย์ผู้รู้จัก
ธรรมของภษัตริย์ ไม่ควรบริโภคเนื้อสัตว์มีเนื้อข้างเป็นต้น ๕ ชนิด สองหน
รวมเป็น ๑๐ ชนิด ซึ่งเป็นมังสะที่ไม่ควรบริโภคเลย. คำว่า น ขา ในกาลานัน
บาลีบางฉบับเป็น น โข ดังนี้ก็มี. อีกนัยหนึ่ง มือธบายว่า ภษัตริย์ผู้รู้จัก
ขัตติยธรรมควรบริโภคเนื้อสัตว์ ๕ ชนิด คือ กระจ่าง เม่น เหี้ย หมู เต่า
ในบรรดาสัตว์ที่มี ๕ เล็บเหล่านั้นเป็นภักษาหาร ไม่ควรบริโภคเนื้อชนิดอื่น
ส่วนท่านบริโภคเนื้อมนุษย์ ซึ่งมีไซ้เป็นเนื้อที่ควรบริโภคเลย เพราะฉะนั้น
ท่านจึงเป็นผู้ไม่ต้องอยู่ในธรรม.

เจ้าโปริสาทถูกพระมหาสัตว์ตรัสชมช้อย่างนี้ มองไม่เห็นอุบายที่จะ
โต้ตอบนั้นอย่างอื่นได้ เมื่อจะให้พระมหาสัตว์รับบาปบ้าง จึงได้กล่าวคาถาว่า

พระองค์พ้นจากมือของโปริสาทแล้ว ไปถึง

พระราชมณฑลเกียรติของตน ทรงอภิรมย์ด้วยกามคุณแล้ว

ยังมาถึงมือของโปริสาทผู้เป็นศัตรูอีก พระองค์เป็นผู้

ไม่ฉลาดในขัตติยธรรมเสียเลยนะพระราชา.

ในกาลานันมือธบายว่า เจ้าโปริสาทนั้นกล่าวว่า พระองค์ไม่ฉลาดใน
คัมภีร์นิติศาสตร์ ส่วนที่เป็นขัตติยธรรม พระองค์ไม่รู้จักความเจริญและความ
พินาศของตน เกียรติของพระองค์เลื่องลือระบือไปในโลกว่าเป็นบัณฑิต โดย
หาเหตุมิได้เลย ส่วนข้าพเจ้าไม่เห็นเลยว่า พระองค์เป็นบัณฑิต เห็นแต่เพียงว่า
พระองค์เป็นคนโง่มากที่สุด

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น ตรัสว่า คุณก่อนสหายอันคนที่ฉลาดใน
ชาติดิยธรรม ควรเป็นเช่นตัวเรานี้แหละ เพราะเรารู้จักชาติดิยธรรม แต่มิได้
ปฏิบัติอย่างที่ท่านกล่าว แล้วตรัสคาถาว่า

ชนเหล่าใดเป็นผู้ฉลาดในชาติดิยธรรม ชนเหล่า
นั้นต้องตกนรกเสียโดยมาก เพราะฉะนั้น เราจึงละ
ชาติดิยธรรมเป็นผู้รักษาความสัตย์กลับมาแล้ว คุณก่อน
ท่านโปริสาท ท่านจงบูชาบุญคุณเราเสียเถิด.

ในกาลนั้น คำว่า เป็นผู้ฉลาด คือฉลาดในการปฏิบัติเพื่อความ
เป็นอย่างนั้น. คำว่า โดยมาก อธิบายว่า ชนเหล่านั้นโดยมากต้องตกนรก
ส่วนชนเหล่าใดมิได้บังเกิดในนรกนั้น ชนเหล่านั้นก็ย่อมบังเกิดในอบายที่เหลือ.

เจ้าโปริสาทกล่าวว่

ปราสาทราชมณเฑียร แผ่นดิน โค และม้า
สตรีที่น่าอภิรมย์ทั้งกาสิกพัสตร์ และแก่นจันทร์ พระ-
องค์ยังได้ในพระนครนั้นทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะเป็น
พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ทรงเห็นอนิสงส์อะไรด้วย
ความสัตย์.

ในกาลนั้น บทว่า ปาสาทวาสา อธิบายว่า คุณก่อนสหายสุดโสม
ปราสาทที่ประทับ ๓ หลังสร้างขึ้นประดุจดั่งทิพยวิมานของพระองค์ เหมาะ
แก่ฤดูทั้ง ๓. บทว่า ปฐวีควสุตา ได้แก่ แผ่นดิน โค และม้า. บทว่า
กามิตุถิโย คือสตรีอันเป็นวัตถุแห่งกามารมณ์. บทว่า กาสิกจนฺทนญจ
ได้แก่ ทั้งผ้ากาสิกพัสตร์และแก่นจันทร์แดง. บทว่า สพฺพํ ตํหิ ความว่า
เครื่องเหล่านี้ แะเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างอื่น พระองค์ย่อมได้ในพระนคร
ของพระองค์นั้นทุกอย่าง เพราะทรงเป็นเจ้าของ เมื่อทรงเป็นเจ้าของแล้วจะ

ปรารถนาสิ่งใด ก็ย่อมได้บริโภคลิขิตนั้นทุก ๆ อย่างทุก ๆ ประการ พระองค์
ละสิ่งนั้นทั้งหมด เป็นผู้รักษาความสัตย์เสด็จมาในที่นี้ ทรงเห็นอนิสงส์อะไร
ด้วยความสัตย์.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ตรัสพระคาถาว่า

รสเหล่าใดบรรดาที่มีอยู่ในแผ่นดิน ความสัตย์
ย่อมดีกว่ารสเหล่านั้น เพราะสมณพราหมณ์ที่ตั้งอยู่ใน
ความสัตย์ ย่อมข้ามฝั่งแห่งชาติและมรณะเสียได้.

ในกาลนั้น บพว่า สาธุตรี อธิบายว่า เพราะเหตุที่รสแม่ทั้งหมด
ย่อมเป็นของประณีตแก่สัตว์ทั้งหลาย ในกาลทุกเมื่อที่เคี้ยว เพราะฉะนั้น
ความสัตย์จึงดีกว่ารสเหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่บุคคลตั้งอยู่ใน
วิริยสัตย์ และวิจิตต์แล้ว ย่อมข้ามฝั่งแห่งเตภูมิกวัญ กล่าวคือ ชาติและ
มรณะเสียได้ คือถึงพระอมตมหานิพพานได้ เพราะฉะนั้น ความสัตย์จึงดี
กว่ารสเหล่านั้น.

พระมหาสัตว์ ตรัสอนิสงส์ในความสัตย์แก่เจ้าโปริสาทด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว ลำดับนั้น เจ้าโปริสาทแลดูพระพักตร์ของพระมหาสัตว์ ซึ่งคล้ายกับ
ดอกบัวที่แย้มแล้ว และพระจันทร์เต็มดวง ทรงดำริว่า ท่านสุตโตสนี้ แม้
เห็นถ่านและกองเพลิง แม้เห็นเราผู้ถากหลาวอยู่ อาการของเธอแม้สักว่า
ความหวาดเสียวก็ไม่มี นี่เป็นอนุภาพแห่งสตารหาคาถาหรือของความสัตย์
หรืออะไรอย่างอื่นหนอ จะถามเธอดูก่อน เมื่อจะถามได้กล่าวคาถาว่า

พระองค์พ้นจากมือของโปริสาทแล้ว เสด็จไป
ถึงพระราชมณเฑียรของพระองค์ ทรงอภิรมย์ด้วย
กามคุณแล้ว ยังกลับมาสู่มือของโปริสาทผู้เป็นศัตรูอีก

ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งประชาชน ความ
กลัวตายของพระองค์ไม่มีแน่ละหรือ และพระองค์ผู้
ตรัสซึ่งความสัตย์ไม่มีพระทัยท้อแท้บ้างเทียวหรือ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะตรัสแจ้งแก่เจ้าโบริสานั้น จึงตรัส
เป็นคาถาว่า

กัลยาณธรรมหลายอย่าง เราได้ทำแล้ว ยัญที่
ไพบุลย์บัณฑิตสรรเสริญ เราก็ได้บูชาแล้ว ทางปรโลก
เราก็ได้ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรมใครเล่า
จะกลัวตาย. กัลยาณธรรมหลายอย่าง เราได้ทำแล้ว
ยัญที่ไพบุลย์ บัณฑิตสรรเสริญ เราได้บูชาแล้ว เราไม่
เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก ดูก่อนท่านโบริสาท เชิญ
ท่านจงบูชายัญกินเราเสียเถิด.

พระชนกและพระชนนี เราก็ได้บำรุงแล้ว ความ
เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม
ทางปรโลกเราก็ได้ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว คนที่ตั้งอยู่ใน
ธรรม ใครเล่าจะกลัวความตาย. พระชนกและพระชนนี
เราก็ได้บำรุงแล้ว ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้
ปกครองแล้วโดยชอบธรรม เราไม่เดือดร้อนที่จะไป
สู่ปรโลก ดูก่อนท่านโบริสาท เชิญท่านบูชายัญกิน
เราเสียเถิด.

อุปการกิจในพวงญาติและมิตร เราก็ได้กระทำแล้ว
ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้ว
โดยธรรม ทางปรโลก เราก็ได้ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว
คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวต่อความตาย.
อุปการกิจในพวงญาติและมิตร เราก็ได้กระทำแล้ว
ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดย
ธรรม เราไม่ให้เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก ดูก่อน
ท่านปรีสาท ท่านจงบูชาบุญคุณเราเสียเถิด.

ทานเราก็ได้ให้แล้วเป็นอันมากแก่คนจำนวนมาก
สมณพราหมณ์ เราก็ได้อุปถัมภ์ให้อิ่มหนำแล้ว ทาง
ปรโลกเราก็ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว คนที่ตั้งอยู่ในธรรม
ใครเล่าจะกลัวต่อความตาย. ทานเราก็ได้ให้แล้วเป็น
อันมากแก่คนจำนวนมาก สมณพราหมณ์ เราก็ได้
อุปถัมภ์ให้อิ่มหนำแล้ว เราไม่ให้เดือดร้อนที่จะไปสู่
ปรโลก ดูก่อนท่านปรีสาท ท่านจงบูชาบุญคุณเราเสีย
เถิด.

ในกาลานั้นมีอธิบายว่า คำว่า กัลยาณธรรมหลายอย่าง หมายถึง
กัลยาณธรรมอันมากอย่างด้วยกัน ด้วยอำนาจของกินมีข้าวเป็นต้น. คำว่า
ยัญ อธิบายว่า อนึ่ง ยัญอันไพบูลย์ยิ่งที่พวกบัณฑิตสรรเสริญแล้ว เราก็ได้
บูชาแล้ว คือให้เป็นไปแล้ว ด้วยอำนาจแห่งการบริจาคทานวัตถุ ๑๐ อย่าง.
คำว่า ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม อธิบายว่า บุคคลที่ตั้งอยู่ในธรรมเช่นกับตัวเรา
ใครเล่าจะพึงกลัวต่อความตาย. คำว่า ไม่เดือดร้อน คือ ไม่ได้มีความ

เดื่อดร้อนเลย . คำว่า **ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน** เราก็ได้ปกครองแล้ว
โดยธรรม อธิบายว่า ราชสมบัติเราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรมที่เดียว เพราะ
เรามีได้ยังราชธรรม ๑๐ ประการให้กำเรียบ. คำว่า **อุปการกิจเราก็ได้กระทำ**
แล้ว หมายถึงกิจของญาติเราก็ได้กระทำแล้วในญาติทั้งหลาย และกิจของมิตร
เราก็ได้กระทำแล้วในมิตรทั้งหลาย. คำว่า **ทาน** หมายถึงเจตนาพร้อมด้วย
วัตถุ. คำว่า **เป็นอันมาก** คือโดยอาการมากมาย. คำว่า **แก่คนจำนวน**
มาก อธิบายว่า เราให้ทานแก่คนเพียง ๕ คน ๑๐ คนเท่านั้นก็หาไม่ เราได้
ให้แล้วแก่คนตั้งร้อยตั้งพันทีเดียว. คำว่า **ให้อิมหน้าแล้ว** อธิบายว่า เรา
การทำภาชนะสำหรับใส่ให้เต็มแล้วจึงให้อิมหน้าเป็นอย่างดีแล้ว .

เจ้าไปริสาทได้สดับดังนั้น ตกใจกลัวว่า พระเจ้าสุตโสมมหาราชนี
เป็นสัตบุรุษพร้อมด้วยความรู้ แสดงธรรมอันไพเราะ ถ้าเราจะกินเธอเสีย
แม้ศิระของเราก็จะต้องแตกออกเป็น ๗ เสี่ยง หรือแผ่นดินพึงให้ช่องแก่เรา
(ถูกแผ่นดินสูบ) แล้วทูลว่า ข้าแต่พระสหายสุตโสมเอ๋ย พระองค์เป็นคน
ที่ข้าพเจ้าไม่ควรกิน แล้วกล่าวคาถาว่า

บุรุษผู้รู้ อยู่ จะพึงกินยาพิษ หรือจับอสรพิษที่มี
ฤทธิรุ่งโรจน์ มีเดชกล้าได้หรือ บุคคลใดพึงกินคน
ที่กล่าวคำสัตย์เช่นกับพระองค์ ศิระของบุคคลนั้น
จะต้องแตกออกเป็น ๗ เสี่ยงแน่.

คำว่า **ยาพิษ** หมายถึงยาพิษชนิดที่ร้ายแรง สามารถจะทำผู้ดื่มกิน
ให้ตายได้กินที่นั่นทันที. คำว่า **รุ่งโรจน์** อธิบายว่า ก็หรือบุคคลนั้นพึงจับ
อสรพิษที่ค้ออันรุ่งโรจน์อยู่ด้วยพิษของตน มีเดชร้ายแรง ด้วยเดชแห่งพิษนั้น
เหมือนกันนั่นแหละ ซึ่งเที่ยวไปอยู่ประคุดกองไฟ ฉะนั้น.

เจ้าโปริสาทนั้นทูลพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่พระสหาย พระองค์เป็นเหมือนพาพิชที่ร้ายแรง ใครจักกินพระองค์ด้วยประการฉะนี้ แล้วใครจะสดับคาถา จึงทูลพระมหาสัตว์ แม้จะถูกพระมหาสัตว์ตรัสห้ามว่า พระองค์ไม่ใช่ภาชนะของคาถาที่หาโทษมิได้เห็นปานนี้ เพื่อจะให้เกิดความเคารพในธรรม คำริว่า คนในชมพูทวีปทั้งสิ้น ชื่อว่าเป็นบัณฑิตเช่นกับท่านสุตโสมนี้ไม่มี เธอพ้นจากมือเราไปแล้ว ได้สดับคาถาเหล่านั้น ทำสักการะแก่ธรรมกถิกแล้ว ยังเอามัจจุติดหน้าผากกลับมาอีกได้ พระคาถาจักสำเร็จประโยชน์อย่างศักดิ์สิทธิ์ แล้วเกิดความเคารพในการฟังธรรมหนักขึ้น เมื่อจะทูลอ่อนวอนพระมหาสัตว์ จึงได้กล่าวคาถาว่า

นรชนได้ฟังธรรมย่อมรู้จักบุญและบาป ใจของ

ข้าพเจ้าได้ฟังคาถาจะยินดีในธรรมได้บ้าง.

คาถานั้นมีอธิบายว่า ข้าแต่สหายสุตโสม ธรรมดว่า นรชนทั้งหลายได้สดับธรรมแล้ว ย่อมรู้จักบุญบ้าง บาบบ้าง แม้ใจของข้าพเจ้าได้ฟังคาถานั้นแล้ว จะพึงยินดีในธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการได้บ้างเป็นแน่.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า บัดนี้เจ้าโปริสาทต้องการจะฟังธรรม เราจะแสดงดังนี้แล้ว ตรัสว่า คุณก่อนสหาย ถ้าเช่นนั้นท่านจงตั้งใจสดับให้ดี ครั้นเตือนเจ้าโปริสาทให้เจียสโตสดับแล้ว ตรัสสรรเสริญพระคาถาอย่างเดียวกันกับที่นันทพราหมณ์กล่าวแล้ว เมื่อพวกเทวดาในชั้นกามาวจรทั้ง ๖ ให้สาธุการเสียงโกลาหลเป็นอันเดียวกัน ทรงแสดงธรรมแก่เจ้าโปริสาท ตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนมหาราช การสมาคมกับสัตบุรุษคราว

เดียวเท่านั้น การสมาคมนั้น ย่อมรักษาผู้สมาคมนั้น

การสมาคมกับอัสตบรูษแม้มากครั้ง ก็รักษาไม่ได้
พึงคบกับอัสตบรูษ พึงทำความสนิทสนมกับอัสตบรูษ
เพราะรู้สัทธรรมของอัสตบรูษ ย่อมมีความเจริญไม่ม
ีความเสื่อม.

ราชรถที่เขาทำให้วิจิตรเป็นอย่างดี ยิ่งคร่ำคร่า
ได้แล แม่สรีระก็เข้าถึงความชราได้เหมือนกัน ส่วน
ธรรมของอัสตบรูษ ย่อมไม่เข้าถึงความชรา อัสตบรูษ
อัสตบรูษด้วยกันนั้นแลย่อมรู้จักกันได้.

ฟ้าและแผ่นดินไกลกัน ฝั่งข้างโน้นของมหา
สมุทร เขาก็กล่าวว่ไกลกัน ลูกอ่อนพระราชชา ธรรม
ของอัสตบรูษและของอัสตบรูษ ท่านก็กล่าวว่ไกลกัน
ยิ่งกว่านั้นอีก.

เมื่อเจ้าโปริสาทกิดอยู่ว่ คาถาที่พระโพธิสัตว์ตรัสนั้น เป็นประหนึ่งว่
พระสัพพัญญูพุทธเจ้าตรัสแล้ว เพราะตรัสไว้ไพเราะ ทั้งพระองค์เป็นบัณฑิต
ด้วย สรีระทั้งสิ้นก็เต็มไปด้วยปีติ มีวรรณะ ๕ ประการ เธอได้เป็น
ผู้มีจิตอ่อนในพระโพธิสัตว์ สำคัญพระโพธิสัตว์เป็นดุจพระชนกผู้ประทาน
เสวตฉัตร ฉะนั้น เธอคำริว่ เราไม่เห็นเงินทองอะไร ๆ ที่จะพึงถวายพระเจ้า
สุตโสมได้ แต่เราจะถวายพระพรคาถาละพร แล้วกล่าวคาถาว่

ข้าแต่พระสหาย ผู้เป็นจอมประชาชน คาถา
เหล่านี้มีประโยชน์ มีพยัญชนะดี พระองค์ตรัสไพเราะ
ข้าพเจ้าได้สดับแล้วเพลิดเพลิดปลื้มใจ ชื่นชม อิ่มใจ
ข้าพเจ้าขอถวายพระพร ๔ อย่างแต่พระองค์.

ในกาลนั้น คำว่า **เพลิดเพลิน** ได้แก่ เกิดความเพลิดเพลินขึ้นแล้ว.
คำว่า **ปล้มใจ ชื่นใจ อิ่มใจ** นอกนั้นก็เป็นการอธิบายขยายความของคำว่าเพลิด
เพลินนั้นแล แท้จริงคำทั้ง ๔ คำนี้ ก็คือเป็นคำที่แสดงถึงอาการร่าเริงยินดีนั่นเอง.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า ท่านจักให้พระอะไร เมื่อจะตรัส
รุกรานเจ้าปรีสาทได้ตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนพระสหายผู้มีธรรมอันลามก พระองค์ไม่
รู้สึกถึงความตายของพระองค์ ไม่รู้สึกถึงสิ่งที่เป็น
ประโยชน์และหาประโยชน์มิได้ ทั้งนรกและสวรรค์
เป็นผู้ติดอยู่ในรศ ตั้งอยู่ในทุจจริต จักให้พระอะไร.

ข้าพเจ้าพึงบอกพระองค์ว่า จงให้พร แม่พระองค์
ให้พรแล้ว จะกลับไม่ให้ได้ ความทะเลาะวิวาทนี้
อยู่ในอำนาจของพระองค์ ใครจะเข้ามาเป็นบัณฑิต
วินิจฉัยชี้ขาดได้.

ในกาลนั้น บทว่า โย อธิบายว่า พระองค์ไม่รู้สึก คือไม่รู้ถึง
ความตายแม้ของพระองค์เองว่า ตัวเรานี้ก็มีความตายเป็นธรรมดา จึงได้ประ-
กอบกรรมอันลามกอย่างเดียวกัน. บทว่า หิตาหิต ความว่า พระองค์ไม่รู้จักว่า
กรรมนี้เป็นประโยชน์แก่กุลแก่เรา กรรมนี้หาประโยชน์ไม่ กรรมนี้จักนำไป
สู่ นรก กรรมนี้จักนำไปสู่ สวรรค์. บทว่า รศ ได้แก่ ในรศแห่งเนื้อมนุษย์.
บทว่า วชฺช แปลว่า พึงกล่าว. บทว่า อวากเรยฺย ความว่า พระองค์
ให้พรด้วยวาจา แม้ข้าพเจ้ากล่าวอยู่ว่า พระองค์จงให้พรนั้นแก่ข้าพเจ้า
พระองค์ จะกลับไม่ให้เสียก็ได้. บทว่า อุปพฺพชฺชเยยฺย ความว่า ใครจะมา
เป็นบัณฑิตวินิจฉัยการทะเลาะนี้ได้.

ลำดับนั้น เจ้าปรีสาทดำริว่า ท่านสุตโสมนี้ไม่เชื่อเรา เราจะให้เธอ
เธอให้ได้ แล้วกล่าวคาถาว่า

คนเราให้พรใดแล้วจะกลับไม่ให้ ไม่ควรให้พร
นั้น ดูก่อนสหาย ขอให้พระองค์จงทรงมันพระทัย
รับพรเถิด แม้ชีวิตของหม่อมฉันก็จะสละถวายได้.

คำว่า จงทรงมันพระทัย ในคานานั้น หมายความว่า จงมีพระทัย
อันแน่วแน่มันคงเถิด.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ทรงพระดำริว่า เจ้าโปริสาทกล้าพูดหนักอยู่
เธोजักทำตามถ้อยคำของเรา เราจักรับพร แต่เราจักขอพรว่า ท่านอย่ากิน
เนื้อมนุษย์เป็นข้อแรก เธोजักลำบากเกินไป เราจักรับพร ๓ อย่างอื่นก่อน
ภายหลังจึงรับพรข้อนี้ แล้วตรัสพระคาถาว่า

พระอริยะกับพระอริยะ ย่อมมีศักดิ์ศรีเสมอกัน

ผู้มีปัญญากับผู้มีปัญญา ย่อมมีศักดิ์ศรีเสมอกัน ข้าพเจ้า

พึงเห็นท่านเป็นผู้หาโรคมิได้ตลอดร้อยปี นี้เป็นพรข้อ

ที่หนึ่ง หม่อมฉันปรารถนา.

ในคานานั้น คำว่า อริยะ หมายถึงความประเสริฐด้วยมรรยาท. คำว่า
ศักดิ์ศรี หมายถึงศักดิ์ฉรรม คือ มิตรฉรรม. คำว่า ผู้มีปัญญา หมายถึงผู้ถึง
พร้อมแล้วด้วยความรู้. คำว่า เสมอกัน คือยอมเปรียบเทียบกันได้ เหมือนน้ำ
คงคากับน้ำมูนา ฉะนั้น จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายยอมเปรียบเทียบกันได้โดยธาตุ.
คำว่า พึงเห็นท่าน อธิบายว่า พระเจ้าสุตโสมทรงทำเป็นเหมือนปรารถนาให้
เจ้าโปริสาทมีชีวิตยืนยาว จึงขอพรคือชีวิตอันประเสริฐข้อแรกก่อน จริงอยู่
ฉรรมค่านักปราชญ์ไม่ควรจะพูดว่าท่านจงให้ชีวิตแก่เรา เจ้าโปริสาทฟังคำ
นั้น คิดว่า เจ้าสุตโสมปรารถนาความไม่มีโรคแก่เราผู้เดียว จึงกล่าวอย่างนี้.

ส่วนเจ้าโปริสาทได้ฟังคำนั้น มีใจชื่นบานว่า เจ้าสุตโสมนี้ยังปรารถนา
ความเป็นอยู่ของเรา ผู้เป็นมหาโจร กำจัดตนออกจากอิสรภาพ ใครจะกินเนื้อ
อยู่ ณ บัดนี้ ผู้กระทำความพินาศใหญ่อย่างนี้ ท่านต้องการประโยชน์แก่เรา
นำสรรเสริญยิ่งนัก เมื่อจะถวายพระพรขอมตามที่พระมหาสัตว์ตรัสลงแล้ว
รับพรอยู่นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

อริยะกับอริยะ ย่อมมีศักดิ์ศรีเสมอกัน ผู้มีปัญญา
กับผู้มีปัญญา ย่อมมีศักดิ์ศรีเสมอกัน พระองค์พึงเห็น
หม่อมฉันผู้หาโรคมิได้ตลอดร้อยปี หม่อมฉันขอถวาย
พระพรข้อต้นนี้ตามประสงค์แล.

คำว่า พร ในคานานั้น หมายถึงพรข้อที่หนึ่งในบรรดาพร ๔ ประการ
ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสต่อไปว่า

พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ ได้นามบัญญัติว่า
มูทธากิสิตเหล่าใดในชมพูทวีปนี้ พระองค์อย่ากิน
พระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น นี่เป็นพรข้อที่สอง หม่อมฉัน
ปรารถนา.

คำว่า ได้นามบัญญัติ ในคานานั้น อธิบายว่า ผู้มีพระนามาภิไธย
อันกระทำแล้วว่า มูทธากิสิต ดังนี้ เพราะทรงอภิเษกบนพระเศียรเกล้า. คำว่า
พระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น อธิบายว่า พระองค์อย่าได้เสวยกษัตริย์ที่ได้รับ
มูทธากิเชกเหล่านั้นเลย.

พระมหาสัตว์เมื่อจะทรงรับพรข้อที่สอง ได้ทรงรับพร คือชีวิตของ
พวกกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ด้วยประการฉะนี้ แม้เจ้าโปริสาทเมื่อจะถวายพระพร
แต่พระโพธิสัตว์นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ ได้นำมัญญูติว่า
มูทธาภิสิตเหล่าใดในชมพูทวีปนี้ หม่อมฉันจะไม่กิน
พระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น นี่เป็นพระพรข้อที่สอง
หม่อมฉันยอมถวาย.

มีคำถามสอดเข้ามาว่า กษัตริย์เหล่านั้นได้ยื่นพระสุรเสียงของสอง
กษัตริย์ทั่วกันหรือไม่? ตอบว่า ไม่ได้ยื่นทั่วกันหมด พระเจ้าโปริสาทก่อไฟ
ห่างออกไป เพราะกลัวเปลวควันจะเป็นอันตรายต่อต้นไม้ พระมหาสัตว์
ประทับนั่งตรัสกับเจ้าโปริสาทในระหว่างกองไฟกับต้นไม้ เพราะฉะนั้น กษัตริย์
เหล่านั้นจึงไม่ได้ยื่นทั้งหมด ได้ยื่นว่า ครั้งหนึ่ง กษัตริย์เหล่านั้นตรัสปลอบ
กันว่า พระเจ้าสุตโสมจักทรงทรมาณเจ้าโปริสาทในบัดนี้ อย่ากลัวไปเลย ใน
ขณะนั้น พระมหาสัตว์ตรัสคาถานี้ว่า

กษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ ที่ถูกพระองค์จับร้อย
พระหัตถ์ไว้ มีพระพักตร์นองด้วยพระอัสสุชลกันแสง
อยู่นั้น ขอพระองค์จงปล่อยให้กลับไปสู่แคว้นของ
ตนๆ นี่เป็นพรข้อที่สาม หม่อมฉันปรารถนา.

คำว่า ร้อยเอ็ด ในคาถานั้น หมายถึงจำนวนเกินร้อย. คำว่า ที่ถูก
พระองค์จับไว้ คือที่พระองค์ได้จับไว้แล้ว. คำว่า ร้อยพระหัตถ์ไว้ คือ
จับร้อยไว้ที่ฝ่ามือ.

เมื่อพระมหาสัตว์เจ้าทรงรับพรข้อที่สาม ได้ทรงรับพรคือขอให้มอบ
แคว้นของตนๆ แก่กษัตริย์เหล่านั้นด้วยประการฉะนี้. มีคำถามสอดเข้ามาว่า
ทรงรับพรนี้เพราะเหตุไร? ตอบว่า เจ้าโปริสาทแม้จะไม่กิน แต่ก็อาจจะให้
กษัตริย์ทั้งหมดอยู่เป็นทาสในป่านั้นก็เป็นได้ หรืออาจจะฆ่าทิ้งเสียก็ได้ หรือ

อาจจะนำไปจำหน่ายเสีย ณ ชนบทก็เป็นได้ เพราะฉะนั้น พระมหาสัตว์จึง
ทรงรับพร คือขอให้มอบแคว้นของตน ๆ แก่กษัตริย์เหล่านั้น ส่วนเจ้าโปริสาท
เมื่อจะถวายพระพรแด่พระมหาสัตว์ จึงได้กล่าวคาถาว่า

กษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ ที่หม่อมฉันร้อยพระหัตถ์

ไว้ พระพักตร์นองด้วยพระอัสดุลกันแสงอยู่นั้น

หม่อมฉันจะปล่อยให้กลับไปสู่แคว้นของตน ๆ นี้เป็น

พระพรข้อที่สาม หม่อมฉันยอมถวาย.

ครั้นเมื่อพระโพธิสัตว์จะทรงรับพรข้อที่สี่ จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

รัฐมณฑลของพระองค์เป็นช่อง เพราะนรชน

เป็นอันมาก หวาดเสียวเพราะภัย หนีเข้าที่ซ่อนเร้น

ขอพระองค์จงเว้นจากเนื้อมนุษย์เสียเถิด นี้เป็นพรข้อ

ที่สี่ หม่อมฉันปรารถนา.

ในคานานั้นมีรรดาธิบายว่า แคว้นของพระองค์ที่อยู่กันเป็นปีกแผ่น
กลายเป็นช่อง เพราะบ้านเป็นต้นตั้งอยู่ในแคว้นนั้น ๆ ต้องทิ้งบ้านช่องแตก
กระจายไป. บทว่า พยูลิตา ภัยา हि ความว่า นรชนทั้งหลายหวาดเสียว
เพราะความกลัวท่านว่า เจ้าโปริสาทจักมาในบัดนี้. บทว่า เลณมนุปรวิภู-
จา ความว่า พวกกันอุ้มลูกงูหลาน หนีเข้าไปหาที่ซ่อนเร้นมีซุกหญาเป็นต้น.
บทว่า มนุสฺสมํสํ ความว่า ขอพระองค์ละเว้นเนื้อมนุษย์ ซึ่งเป็นของปฏิกู-
ลน่าเกลียด มีกลิ่นเหม็นเสียดึง คือจงเว้นขาดจากเนื้อมนุษย์เสียดึง.

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว เจ้าโปริสาทปรบมือหัวเราะทูลว่า
พระสหายสุดโสมพุดถึงเรื่องนี้ละหรือ พระพรนี้เท่ากับชีวิต หม่อมฉันจักถวาย
แด่พระองค์อย่างไรก็ได้ ถ้าพระองค์ใคร่จะรับ จงรับพรอย่างอื่นเถิด แล้วกล่าว
คาถาว่า

นั่นเป็นอาหารที่ชอบใจของหม่อมฉันมานานแล้ว
หม่อมฉันเข้าป่าก็เพราะเหตุอาหารนี้ หม่อมฉันจะพึง
งดอาหารนี้เสียอย่างไร ขอพระองค์จงทรงเลือกพระพร
ที่สี่อย่างอื่นเถิด.

คำว่า ปา ในคานานั้น หมายความว่า หม่อมฉันยอมสละราชสมบัติ
แล้วเข้าสู่ป่านี้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงตรัสว่า พระองค์กล่าวที่ไม่อาจทำได้
เพราะเป็นของรักอย่างยิ่ง ก็ผู้ใดทำบาปเพราะเหตุของรัก ผู้นี้เป็นอันธพาล
แล้วตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนพระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน คนเช่น
พระองค์มัวคิดอยู่ว่า นี่เป็นที่รักของเรา ทำตนให้เห็น
ห่างจากความดี จะไม่ได้ประสบสิ่งที่รักทั้งหลาย ตน
แลประเสริฐที่สุด ประเสริฐอย่างยอดเยี่ยมทีเดียว
เพราะคนมีตนอบรมแล้ว ภายหลังจะพึงได้สิ่งที่รัก
ทั้งหลาย.

ในคานานั้น บทว่า ตาทีโส ความว่า ดูก่อนพระองค์ผู้เป็นจอม
แห่งชน คนเช่นพระองค์ยังเป็นหนุ่ม มีรูปงาม มียศใหญ่ กระทำตนให้
เห็นห่างจากความดี ด้วยความโลภในวัตถุอันเป็นที่รักว่า ขึ้นชื่อว่าสิ่งนี้ ย่อม
เป็นที่รักของเรา เคลื่อนจากสุคติทั้งหมดและวิสัยแห่งความสุข ตกลงในรก
อย่างเดียว ชื่อว่าย่อมไม่ได้เสพสิ่งนั้นอันเป็นที่รักทั้งหลาย. บทว่า ปรมาว
เสยโย ความว่า ด้วยว่าตนของบุรุษนั้นแหละประเสริฐกว่าวัตถุอันเป็นที่รัก
อย่างอื่น. ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะคนมีตนอันอบรมแล้วจะพึง
ได้สิ่งอันเป็นที่รักทั้งหลาย อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า สิ่งอันเป็นที่รักทั้งหลาย

บุคคลผู้มีตนอันอบรมแล้ว และมีตนอันเจริญแล้ว ด้วยอำนาจแห่งวิสัยอันเป็นที่รักและบุญ กระทำสมบัติในเทวดาและมนุษย์แล้ว ก็อาจที่จะได้ในทิฏฐธรรมหรือในโลกเบื้องหน้า.

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว เข้าไปรื้อสากหาวัดห้วน ดำริว่า เราไม่อาจให้ท่านสุตโตสมปล่อยพรนี้เสียได้ละกรรมัง แม้เนือมนุษย์เราก็ไม่อาจอดได้ จักทำอย่างไรดีหนอ ถ้าเธอตรัสขอพรที่สื่ออย่างอื่นจักถวายเธอทันที เราจักเป็นอยู่อย่างไร มีเนตรนองด้วยอัศจรรย์ กล่าวคาถาว่า

เนือมนุษย์เป็นที่รักของหม่อมฉัน ดูก่อนท่าน
สุตโตสม ขอท่านจงทราบความจำเป็น หม่อมฉันไม่อาจ
งดเว้นได้ ดูก่อนพระสหาย ขอท่านจงเลือกพระพร
อย่างอื่นเถิด.

คำว่า จงทราบ ในคานานั้น หมายความว่า ขอพระองค์จงรู้ไว้เถิด.
ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ตรัสว่า

คนใดมัวรักษาของรักอยู่ว่า นี่เป็นที่รักของเรา
ทำตนให้เหินห่างจากความดีแล้ว เสพของรักทั้งหลาย
อยู่เหมือนนักเลงดื่มสุราที่เจือด้วยยาพิษฉะนั้น คนนั้น
จะได้ทุกข์ในเบื้องหน้า เพราะความประพฤตินั้นแล.

ส่วนบุคคลใดในโลกนี้ รู้สีกตัวละครของรักได้
เสพริยธรรมแม้ด้วยความฝืนใจ เหมือนคนเป็นไข้
ดื่มโอสถ ฉะนั้น บุคคลนั้นจะได้สุขในเบื้องหน้า
เพราะความประพฤตินั้นแล.

ในกาลนั้น บทว่า โย เว มีอธิบายว่า คู่ก่อนสหายโปริสาท
บุรุษใดกระทำตนให้เห็นห่างจากความคิดด้วยการกระทำบาปว่า สิ่งนี้เป็นที่รัก
แก่เราแล้วเสพของรักอยู่ บุรุษนั้นย่อมได้รับความทุกข์ในอบายมีนรกเป็นต้น
ในเบื้องหน้า เพราะกรรมอันเป็นบาปนั้น เปรียบดั่งนักเลงสุราดื่มสุราอัน
เจือยาพิษ เพราะว่าตนชอบสุรา ฉะนั้น คำว่า รู้สึกตัว หมายถึงรู้ตัว
พิจารณาตัวเองได้ คำว่า ละของรักได้ อธิบายว่า ละทิ้งของรักอัน
ประกอบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นธรรมเสียได้.

เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว เจ้าโปริสาทคร่ำครวญรำพันอยู่
กล่าวคาถาว่า

หม่อมฉันถึงพระชนกพระชนนี ทั้งเบญจกาม-
คุณที่น่าเพลิดเพลินเจริญใจเข้าป่า ก็เพราะเหตุแห่ง
เนื่อมมนุษย์ หม่อมฉันจะถวายพระพรนั้นแก่พระองค์
อย่างไรได้.

ในกาลนั้น เจ้าโปริสาทแสดงเนื่อมมนุษย์ด้วยคำว่า เพราะเหตุแห่ง
เนื่อมมนุษย์นี้ คำว่า อย่างไรได้ อธิบายว่า หม่อมฉันจะกระทำอย่างไร
จึงจะถวายพระพรนี้แก่พระองค์ได้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

พวกบัณฑิตไม่กล่าววาจาเป็นสอง พวกสัตบุรุษ
ย่อมมีปฏิญาณเป็นสัตย์ทีเดียว ท่านได้กล่าวกับ
ข้าพเจ้าว่า พระสหายจงรับพร ท่านได้กล่าวไว้อย่างนี้
ที่ท่านกล่าวในบัดนี้จึงไม่สมกัน.

ในกาลนั้น บทว่า ทิคุณ อธิบายว่า คู่ก่อนสหายโปริสาท ธรรมดา
ว่าบัณฑิต พูดคำหนึ่งแล้วไม่ทำคำนั้นให้คลาดเคลื่อนอีก ย่อมไม่กล่าวคำที่สอง

ท่านได้กล่าวกะข้าพเจ้าไว้แล้วอย่างนี้ว่า คุณก่อนสหายสุดโสม พระองค์จึงรับ
พรเถิด. บทว่า **อิจฺจุพฺรูวิ** ความว่า เพราะฉะนั้น คำใดที่ท่านกล่าวไว้แล้ว
ด้วยประการฉะนี้ คำนั้นย่อมไม่สมกับคำของท่านในบัดนี้เลย.

เจ้าโปริสาทร้องให้อีก กล่าวคาถาอย่างนี้ว่า

หม่อมฉันเข้าถึงบาป**ทฺุจริต** ความเศร้าหมอง
มาก หาบบุญลาภนี้ได้ เลื่อมยศ เลื่อมเกียรติ ก็เพราะ
เนือมนุชย์เป็นเหตุ หม่อมฉันจะพึงถวายพระพรนั้น
แก่พระองค์อย่างไรได้.

ในคานานั้น คำว่า **บาป** คือยังไม่ถึงกรรมบถ. คำว่า **ทฺุจริต** คือถึง
กรรมบถแล้ว. คำว่า **ความเศร้าหมอง** หมายถึงความลำบาก. คำว่า **เพราะ**
เนือมนุชย์เป็นเหตุคือ เพราะเหตุแห่งเนือมนุชย์. คำว่า **เข้าถึง** คือ หม่อม
ฉันเป็นผู้เข้าถึงแล้ว. บทว่า **ตนฺุเต** ความว่า เจ้าโปริสาทกล่าวว่า หม่อมฉัน
ถวายพระพรนั้นแก่พระองค์อย่างไรได้ พระองค์อย่าได้ห้ามหม่อมฉันเสียเลย
จงทรงกระทำความอนุเคราะห์ ความกรุณาในหม่อมฉันเถิด จงทรงรับพร
อย่างอื่นเถิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสกะเธออีกว่า

คนเราให้พรใดแล้วกลับไม่ให้ ไม่ควรจะให้พร
นั้น ขอพระสหายจงมันพระทัยรับพรเถิด แม้ชีวิต
ของหม่อมฉันก็จักสละถวายแล.

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงนำคาถาที่เจ้าโปริสาทนั้นกล่าวไว้ก่อนแล้ว มา
แสดงอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงสนับสนุนให้เจ้าโปริสาทอาจหาญในการให้พร
จึงตรัสว่า

การเสียสละชีวิตได้ นั้นเป็นธรรมของสัตบุรุษ

สัตบุรุษย่อมมีปฏิภาณเป็นสัจย์ที่เดียว พรอันพระองค์
ประทานไว้แล้ว จงประทานเสียขับพลัน คุณก่อนพระองค์
ผู้เป็นพระราชอันประเสริฐสุด พระองค์จงสมบูรณ
ด้วยธรรมของสัตบุรุษนั้นเถิด.

**นรชนพึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะอัน
ประเสริฐ เมื่อรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะเมื่อนึกถึงธรรม
พึงสละอวัยวะทรัพย์แม้ชีวิตทั้งหมดเถิด.**

ในกาลานั้น คำว่า **ชีวิต** หมายถึงละชีวิตได้ อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า สัต-
บุรุษทั้งหลายย่อมละชีวิตได้โดยแท้ พระองค์จึงประทานพรเสียโดยขับพลัน คือ
จงประทานแก่เราเสียโดยเร็วในที่นี้เถิด. คำว่า **ด้วยธรรมของสัตบุรุษนั้น**
คือเป็นผู้สมบูรณถึงพร้อม เข้าถึงแล้วด้วยธรรมและความสัจย์นี้ พระโพธิสัตว์
ทรงยกย่องเจ้าโปริสาทนั้น จึงทรงเรียกว่า ผู้เป็นพระราชอันประเสริฐสุด.
คำว่า **พึงสละทรัพย์** อธิบายว่า คุณก่อนสหายโปริสาท บุรุษผู้เป็นบัณฑิต เนื้อ
อวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้นยังมีอยู่ พึงสละทรัพย์แม้มาก เมื่อต้องการจะรักษา
อวัยวะนั้น. คำว่า **เมื่อนึกถึงธรรม** อธิบายว่า เมื่อนึกถึงธรรมอยู่อย่างนี้
ว่า แม้เราจะต้องสละอวัยวะทรัพย์และชีวิต ก็ไม่ยอมล่วงธรรมของสัตบุรุษ.

พระมหาสัตว์ตรัสชักนำให้เจ้าโปริสาทนั้นตั้งอยู่ในความสัจย์ด้วยเหตุผล
เหล่านี้เรียบร้อยแล้ว บัดนี้จักยกความที่พระองค์เป็นครูขึ้นสนับสนุน จึงตรัส
พระคาถาว่า

**บุรุษรู้ธรรมจากบุคคลใด และบุคคลเหล่าใดเป็น
สัตบุรุษ บันเทาความสงสัยของบุรุษนั้นได้ ข้อนั้น
เป็นที่พึงทำนุของบุรุษนั้นได้ เป็นบัณฑิตไม่พึงทำ
ลายไมตรีจากจากบุคคลนั้นเลย.**

ในกาลนั้น คำว่า ไต หมายถึงจากบุรุษผู้ใด. คำว่า ธรรม หมายถึง เหตุที่สำหรับส่องกุศลและอกุศลธรรม. คำว่า ฐ คือ ฟังรู้ชัด. คำว่า ข้อนั้น อธิบายว่า บุคคลผู้เป็นอาจารย์นั้น. ชื่อว่าเป็นที่ฟัง เพราะอรรถว่าเป็นที่ ฟังของบุคคลนั้น และชื่อว่าเป็นที่พำนัก เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่บุคคลนั้น ฟังไปหาในเมื่อมีภัยเกิดขึ้น. คำว่า ไม่ฟังทำลายไมตรีจากบุคคลนั้น อธิบาย ว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตไม่ฟังทำลายไมตรี ด้วยเหตุแม้อย่างใดอย่างหนึ่งกับ บุคคลผู้เป็นอาจารย์นั้น คือไม่ฟังทำไมตรีนั้นให้พินาศไป.

ก็พระโพธิสัตว์ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสต่อไปว่า คุณก่อนสหาย โปริสาท ขึ้นชื่อว่าถ้อยคำของอาจารย์ผู้มีคุณ ไม่ควรจะทำลาย เราเป็น ปุณฺณจารย์ของพระองค์ ให้พระองค์ศึกษาศิลปะเป็นอันมาก แม้ในเวลาที่ยัง ทรงพระเยาว์ บัดนี้ได้กล่าวสวดรทกถาด้วยพุทธลีลาแก่พระองค์ เพราะฉะนั้น พระองค์ควรจะทำตามถ้อยคำของเรา.

เจ้าโปริสาทได้สดับดังนั้น จึงดำริว่า ท่านสุตโสมเป็นอาจารย์ของเรา และพรเราก็ได้ถวายแก่พระองค์ เราอาจจะทำอะไรได้ อันธรรมดาความตาย ในอัทธานหนึ่ง ย่อมเป็นของแน่นอน เราจักไม่กินเนื้อมนุษย์ เราจะถวาย พระพร ดังนี้ มีสายอัสสุชลนองหน้า ลูกขึ้นถวายบังคมพระบาทพระเจ้าสุตโสม จอมนรินทร์ เมื่อจะถวายพระพรนั้น จึงได้กล่าวคำนี้ว่า

นั่นเป็นอาหารที่ชอบใจของหม่อมฉันมานาน

ที่เดียว หม่อมฉันเข้าป่าก็เพราะเหตุแห่งอาหารนี้ แต่
ถ้าพระสหายตรัสขอหม่อมฉันในเรื่องนี้ หม่อมฉันก็
ยอมถวายพระพรนี้แต่พระองค์ได้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ตรัสว่า คุณก่อนสหาย คนที่ตั้งอยู่ในศีลถึงจะตาย ก็ประเสริฐ เราขอรับพรที่ท่านประทาน และท่านได้ตั้งอยู่ในทางของพระอริยะ ตั้งแต่วันนี้แล้ว แม้ถึงอย่างนั้น เราต้องทูลขอท่าน ถ้าความรักในตัวเราของท่าน ยังมีอยู่ ขอท่านจงรับศีล ๕ เถิดนะมหาราช. เจ้าโปริสาททูลว่า ดิละสหาย ขอพระองค์จงประทานศีล ๕ แก่หม่อมฉัน พระมหาสัตว์ตรัสว่า เชิญรับเถิด มหาราช. เจ้าโปริสาทถวายบังคมพระมหาสัตว์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ นิ่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. พระมหาสัตว์ได้ให้เจ้าโปริสาทตั้งอยู่ในศีล ๕ แล้ว. ฉะนั้น ภูมเทวดาผู้ประชุมกันในสถานที่นั้น เกิดความชื่นบานในพระมหาสัตว์ ได้ กระทำสาธุการยังพนมวันให้มีเสียงสนั่นไกลาหลว่า คนอื่นตั้งแต่เวจิตตลอดถึง ภัทธรพรม ชื่อว่าสามารถจะห้ามเจ้าโปริสาทจากเนือมนุญย์ได้เป็นไม่มี พระเจ้าสุตโสม ได้ทำกิจที่บุคคลอื่นทำได้ยาก น้าอัสจรรย เทพดาชั้น จาตุมหาราช ได้สดับต่อภูมเทวดาเหล่านั้น ก็กระทำสาธุการบันลือลั่นต่อ ๆ กันไปอย่างนี้ ได้เกิดไกลาหลเป็นอันเดียวกันตลอดพรหมโลก แม้พระราชาที่ ถูกแขวนอยู่ ณ ต้นไม้ ก็พลอยได้ยินเสียงสาธุการของเทพดาเหล่านั้นด้วย แม้พวกรุกขเทวดาที่อยู่ในวิมานนั้น ๆ ก็ให้สาธุการ การให้สาธุการของเทพดา อย่างนี้ ได้ยินแต่เสียง ไม่เห็นตัวเทพดา พวกพระราชาได้ทรงสดับเสียง สาธุการของพวกเทพดา จึงทรงดำริว่า พวกเราได้ชีวิตเพราะอาศัยพระเจ้า สุตโสม พระเจ้าสุตโสมทรงทรมานเจ้าโปริสาทได้ นับว่าชื่อว่าทำกิจที่คนอื่น ทำได้ยาก แล้วพากันสรรเสริญพระโพธิสัตว์. ฝ่ายเจ้าโปริสาทถวายบังคม พระบาทยุคลของพระมหาสัตว์แล้ว ยืนอยู่ส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ ตรัสกะเจ้าโปริสาทว่า คุณก่อนพระสหาย ท่านจงปลดปล่อยกษัตริย์เหล่านี้เสีย เถิด. เจ้าโปริสาทดำริว่า เราเป็นศัตรูของกษัตริย์เหล่านี้ กษัตริย์เหล่านี้ เมื่อเราปลดปล่อยไปแล้ว จะช่วยกันจับเราว่าเป็นศัตรูของตนแล้วจักเบียดเบียน

แม้เราจะต้องเสียชีวิต ก็ไม่อาจจะทำลายศีลที่เราได้จากสำนักท่านสุตโสม เรา
จักไปปลดปล่อยด้วยกันกับท่านสุตโสม อย่างนี้จักไม่เป็นภัยแก่เรา แล้วถวาย
บังคมพระโพธิสัตว์ทูลว่า ข้าแต่ท่านสุตโสม เราทั้งสองจะไปปลดปล่อยกษัตริย์
ทั้งหลายด้วยกัน แล้วกล่าวคาถาว่า

พระองค์เป็นศาสดาของหม่อมฉันและเป็นสหาย

ด้วย หม่อมฉันได้ทำตามถ้อยคำของพระองค์ แม้
พระองค์ก็จงกระทำตามถ้อยคำของหม่อมฉัน เราทั้ง-
สองจะไปปลดปล่อยพววกษัตริย์ด้วยกัน.

คำว่า เป็นศาสดา ในคานานั้น หมายถึงเป็นศาสดาเพราะได้แสดง
ทางสวรรค์ และเป็นสหายกันมาจำเดิมตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสกะเจ้าปรีศาทันนั้นว่า

เราเป็นศาสดาของพระองค์ และเป็นสหายด้วย
พระองค์ได้ทำตามถ้อยคำของเรา แม้เราก็จะทำตาม
ถ้อยคำของพระองค์ เราทั้งสองจงไปปลดปล่อยพวก
กษัตริย์ด้วยกันเถิด.

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระโพธิสัตว์จึงเสด็จไปหากษัตริย์เหล่านั้นแล้ว
ตรัสพระคาถาว่า

พวกท่านอย่าคิดประทุษร้ายแก่พระราชานี้ด้วย

ความแค้นว่า ถูกเธอผู้ได้นามว่า กัมมาสบาท (ทำต่าง
เพราะถูกต่อไม้แทง) เบียดเบียนร้อยฝ่ามือ ต้องร้องไห้
น้ำตานองหน้า ดังนี้เป็นอันขาด จงรับสัจปฎิญาณ
ต่อหม่อมฉัน ดังนี้.

ในกาลนั้น บทว่า **กัมมาสปาเทน** อธิบายว่า พระมหาสัตว์ทรงรับ คำเจ้าโปรสีทาว่า แม้เราทั้งสองจงไปปลดปล่อยพวกกษัตริย์ด้วยกันดังนี้แล้ว ทรงดำริว่า ธรรมดากษัตริย์เป็นผู้กระด้างด้วยมานะ พอหลุดได้อาจจะโอบ หรือ ฆ่าเจ้าโปรสีทาเสียด้วยความอาฆาตว่า พวกเราถูกเจ้าโปรสีทานี้ เบียดเบียน แล้วดังนี้ก็ได้ แต่เจ้าโปรสีทาจะไม่ประทุษร้ายกษัตริย์เหล่านั้นเป็นแน่ เราแต่ เพียงผู้เดียวจะไปรับปฏิญาณต่อกษัตริย์เหล่านั้นก่อน แล้วเสด็จไปในสำนัก กษัตริย์เหล่านั้น ทรงเห็นกษัตริย์เหล่านั้นถูกร้อยฝ่าพระหัตถ์แขวนอยู่ที่กิ่งไม้ ปลายนิ้วพระบาทพจรคพื้นดินคั่นรนอยู่ คุงพวงดอกหงอนไก่ ซึ่งเขาห้อยไว้ ที่ไม้เต้าในเวลาที่ต้องลม. แม้กษัตริย์เหล่านั้น พอได้เห็นพระโพธิสัตว์แล้ว ร้องขึ้นพร้อมกันว่า พวกเราหาโรคมิได้ในบัดนี้แล้ว. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ตรัสปลอบกษัตริย์เหล่านั้นว่า อย่ากลัวเลย แล้วตรัสว่า พวกท่านได้รับอภัยโทษ จากเจ้าโปรสีทาแล้ว แต่พวกท่านต้องทำตามถ้อยคำของหม่อมฉันด้วย แล้ว จึงตรัสพระคาถาดังกล่าวมาแล้วในเบื้องต้น. คำว่า เป็นอันขาด ในกาลนั้น อธิบายว่า พวกท่านอย่าคิดประทุษร้ายโดยส่วนเดียวเท่านั้น.

กษัตริย์เหล่านั้น ตรัสตอบเป็นพระคาถาว่า

พวกหม่อมฉันจะไม่คิดประทุษร้ายต่อพระราชา

ด้วยความแค้นว่า ถูกเธอผู้ได้นามว่า กัมมาสบาท

เบียดเบียนร้อยฝ่ามือไว้ ต้องร้องไห้หน้าตานองหน้า

ดังนี้เป็นอันขาด หม่อมฉันขอรับสั่งปฏิญาณต่อ

พระองค์ ดังนี้.

ในกาลนั้น บพว่า ปฏิสูโธม ความว่า กษัตริย์เหล่านั้นทูลพระมหา-
สัตว์ว่าหม่อมฉันรับปฏิญาณอย่างนี้ ก็แต่ว่าพวกหม่อมฉันกำลังเหน็ดเหนื่อย
เมื่อถ้าไม่สามารถจะเรียบเรียงคำปฏิญาณได้ดี ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งแก่
บรรดาสัตว์ทั้งปวงเถิด พระองค์จึงเรียงคำปฏิญาณให้ด้วย พวกหม่อมฉันได้
สดับคำของพระองค์แล้วจักให้คำปฏิญาณ.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสกะพวกกษัตริย์เหล่านั้นว่า ถ้าเช่นนั้น
พวกท่านจงให้ปฏิญาณ แล้วตรัสพระคาถาว่า

บิดาหรือมารดา ย่อมมีความกรุณาปรารธนา
ความเจริญแก่ประชาคือบุตร ฉันใด แม้พระราชา
ก็จงเป็นเหมือนอย่างนั้นแก่พวกท่าน และพวกท่าน
ก็จงเป็นเหมือนอย่างบุตรทั้งหลาย ฉะนั้น.

แม้กษัตริย์เหล่านั้น ก็รับคำปฏิญาณอยู่ ได้กล่าวคาถานี้ว่า

บิดาหรือมารดา ย่อมมีความกรุณาปรารธนา
ความเจริญแก่ประชาคือบุตร ฉันใด แม้พระราชา
จงเป็นเหมือนอย่างนั้นแก่พวกหม่อมฉัน แม้พวก
หม่อมฉันก็จะเป็นเหมือนอย่างบุตรทั้งหลาย ฉะนั้น.

โว อักษรในคำว่า ตุมฺเห จ โว ในกาลนั้น เป็นเพียงนิบาต

พระมหาสัตว์ทรงรับปฏิญาณของกษัตริย์เหล่านั้นอย่างนี้แล้ว ทรง
เรียกเจ้าโปริสาท ตรัสว่า จงมาเถิดสหาย จงมาปลดปล่อยกษัตริย์เหล่านี้เถิด
เจ้าโปริสาทจับดาบตัดเชือกที่ผูกพระราชาองค์หนึ่งแล้ว พระราชานั้นอดอาหาร
ได้รับทุกขเวทนามาถึง ๗ วันแล้ว สลบล้มลง ณ ภาคพื้น พร้อมกับความขาด
แห่งเชือกที่ผูก พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น มีความกรุณา ตรัสว่า

ดูก่อนสหายโปริสาท ท่านอย่าตัดคายนั้นเลย คราวนี้เราทั้งสองจะจับพระราชอา
องค์หนึ่งไว้ให้มัน ทำเชอไว้ ณ เบื้องอกแล้วจึงตัดเชือกที่ผูก เมื่อเจ้าโปริสาท
ตัดเชือกด้วยพระขรรค์ พระมหาสัตว์รับพระราชานั้นให้นอน ณ พระอุระ
เพราะพระองค์ทรงสมบุรณ์ด้วยพระกำลัง ประคองให้นอนลง ณ ภาคพื้น
ด้วยพระหัตถ์ ประกอบไปด้วยเมตตา คล้ายกับประคองบุตรที่เกิดแต่อก
ฉะนั้น ทรงประคองพระราชานี้ทุกพระองค์ ให้นอนลงบนภาคพื้น
อย่างนี้แล้ว ทรงชะแผล ค่อยๆ ดึงเชือกออก ดึงดึงด้วยเส้นน้อยออกจากหู
ของเด็ก ฉะนั้น ถ้างนอนและเลือดแล้ว ทำแผลให้จนสะอาด ตรัสว่า
ดูก่อนสหายโปริสาท ท่านจงฝนเปลือกไม้ที่หिनแล้วนำมา ครั้นให้นำมา
แล้ว จึงทรงตั้งสัตย์อธิษฐาน ทาที่ฝ่าพระหัตถ์ของกษัตริย์เหล่านั้น แผลนั้น
หายในขณะนั้นทันที เจ้าโปริสาทเอาข้าวสารมาต้มเป็นน้ำใสๆ แม้กษัตริย์
ทั้งสองนั้น ได้ให้กษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ได้ดื่มน้ำข้าวต้มแล้ว.

เมื่อพระโพธิสัตว์ และเจ้าโปริสาทให้กษัตริย์เหล่านั้นอิมหนาทั่วทุก
พระองค์ ดังนี้แล้ว ก็พอพระอาทิตย์อัสดงคต แม้นรุ่งขึ้นก็ให้ดื่มอย่างนั้น
ทั้งในเวลาเช้าเวลาเที่ยงและเวลาเย็น วันที่ ๓ ให้ดื่มยาคุมิเมล็ดปฏิบัติอย่างนี้
จนกษัตริย์เหล่านั้นหาโรคมิได้ ครั้งนั้น พระมหากษัตริย์ตรัสถามกษัตริย์
เหล่านั้นว่า พวกท่านอาจจะกลับไปได้หรือยัง เมื่อกษัตริย์เหล่านั้นกราบทูลว่า
ไปได้. ตรัสว่า ดูก่อนสหายโปริสาท เชิญเสด็จเถิด เราทั้งหลายจงกลับไปยัง
แคว้นของตนเถิด. เจ้าโปริสาทได้สดับดังนั้น ก็ร้องให้ฟุบอยู่แทบบาทุศล
ของพระมหาสัตว์ทูลว่า พระสหายจงพาพระราชานี้ทั้งหลายเสด็จไปเถิด หม่อมฉัน
จะกินรากไม้ผลไม้ในป่านี้. พระมหาสัตว์ตรัสว่า สหายจักทำอะไรในป่านี้
แคว้นของพระองค์น่ารื่นรมย์ จงเสด็จไปเสวยราชสมบัติ ณ พระนครพาราณสี

นั้นเถิดนะ. เจ้าโปริสาททูลว่า พระสหายตรีสอะไร หม่อมฉันไม่อาจไปใน
พระนครพาราณสี เพราะชาวพระนครทั้งหมด เป็นศัตรูของหม่อมฉัน จักคำ
บริภาษหม่อมฉันว่า กินมารดาของเขา กินบิดาของเขา ดังนี้เป็นต้นแล้ว
จักพากันจับหม่อมฉันโดยตั้งชื่อว่า เป็นโจร จักปลงชีวิตหม่อมฉันด้วย
ท่อนไม้หรือก้อนดิน ไม้ ค้อน หอก หรือขวาน ส่วนหม่อมฉันรับศีลใน
สำนักของพระองค์แล้ว หม่อมฉันไม่อาจจะฆ่าเขา แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต
เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่ไป หม่อมฉันเมื่อเว้นจากเนื้อมนุษย์เสียแล้ว
จักเป็นอยู่นานสักเท่าไร คราวนี้การเห็นพระองค์ของหม่อมฉันไม่มีอีก. เจ้า-
โปริสาทกล่าวดังนี้แล้ว ก็ร้องให้ทูลว่า เชิญพระองค์เสด็จเถิด. ครั้งนั้นพระ
มหาสัตว์ทรงดูหลังเจ้าโปริสาท ตรัสว่า พระสหายโปริสาทเอ๋ย หม่อมฉัน
ชื่อสุตโตสม คนหยาบซ้าสาหัสเช่นพระองค์ยังฝึกได้ คนชาวพระนครพาราณสี
จะเป็นไรไปเล่า หม่อมฉันจักให้พระองค์เสด็จเป็นพระราชา ในพระนคร
พาราณสีนั้นอีก เมื่อไม่อาจสามารถ ก็จักแบ่งราชสมบัติของหม่อมฉันออกเป็น
สองส่วน ถวายพระองค์ส่วนหนึ่ง เมื่อเจ้าโปริสาททูลว่า แม้ในพระนครของ
พระองค์ ศัตรูของหม่อมฉันก็ยังมีอยู่เหมือนกัน แล้วทรงดำริว่า เจ้าโปริสาท
นี้ทำตามถ้อยคำของเรา นับว่าเราทำกิจที่คนอื่นทำได้ยากนัก เราจะให้เธออยู่
ในพระราชอิศริยยศตามเดิม โดยอุบายวิธีบางอย่าง เมื่อจะทรงพรรณนาถึง
สมบัติของพระนคร เพื่อปลอบโยนเจ้าโปริสาทให้เกิดความพอใจ จึงได้ตรัส
พระคาถาว่า

พระองค์เคยเสวยพระกระยาหารอันโอชารส

**ล้วนแต่เนื้อสัตว์ ๔ เท้า และนกอันพวกห้องเครื่องผู้
ฉลาดปรุงทำให้สุกเป็นอย่างดี ดูก้าวโกสีย์จอมเทวดา
เสวยสุธาโภชน์ ฉะนั้น โฉนจะทิ้งไว้ ขอบใจอยู่
ในป่าแต่พระองค์เดียว.**

นางกษัตริย์ล้วนแต่เอบางร่างเล็กสะอึดสอง
ประดับประดาด้วยผ้าและเครื่องอาภรณ์ชั้นดี เคย
แวดล้อมบำเรอพระองค์ให้ชื่นบาน ดุจเทพอัปสร
แวดล้อมพระอินทร์ ณ เมืองสวรรค์ ไฉนจะทิ้งไว้
ชอบใจอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว.

พระแท่นที่บรรทมหนักแดง โดยมากปลาดด้วย
ผ้าโกเชาว์ ล้วนลาดด้วยเครื่องลาดทั้งดงามประดับ
ด้วยเครื่องอลังการนำตระการตา พระองค์เคยบรรทม
เป็นสุข ในท่ามกลางพระแท่นที่บรรทมเช่นนั้น ไฉน
จะทิ้งไว้เล่า ชอบใจอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว.

เวลาพลบค่ำ มีการพ้อนรำส่งสำเนียงเสียงตะโพน
ลำทับ ดนตรีรับประสานเสียง ล้วนแต่สตรีไม่มีบุรุษ
เจือปน การขับการประโคมก็ล้วนแต่ไพเราะเสนาะ
โสต ไฉนจะทิ้งไว้ ชอบใจอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว.

พระราชอุทยานนานว่า มิกาชินวัน บริบูรณ์ด้วย
บุปผชาตินานาพรรณ พระนครนั้นประกอบด้วย
พระราชอุทยานเช่นนี้ น่ายินดีเพลิดเพลินเจริญใจ ทั้ง
มั่งคั่งด้วยม้า รถม คชสาร ไฉนจะทิ้งไว้เล่า ชอบใจ
อยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว.

ในกาลานั้น คำว่า **ปรุงทำให้สุขเป็นอันดี** คือ กระทำอย่างดีโดย
ประการต่าง ๆ. บทว่า **สุนิภูติ** ความว่า ทำให้สำเร็จด้วยดีด้วยการประกอบ
เครื่องต่าง ๆ ชนิด. คำว่า **ไฉนจะทิ้งไว้** ชอบใจอยู่ในป่าแต่พระองค์เดียว

อธิบายว่า พระองค์เสวยรากไม้และผลไม้เป็นต้น จักชอบอย่างไร คุณก่อนมหาราช ขอเชิญเสด็จเถิด เราทั้งสองจักไปด้วยกัน. คำว่า เหวบางร่างเล็กสะโอดสะอง อธิบายว่า มีรัศมีดุจก่องทองแฉ่งที่กำลังร้อน และมีเอวบางร่างสูงโปรง. คำว่า ในเมืองสวรรค อธิบายว่า ในกาลก่อนพวกนางกษัตริย์แควดล้อม ทำให้ขึ้นบานอยู่ในเมืองพาราณสี อันเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ดุจเทพอัปสรแควดล้อม พระอินทร์ในเทวโลก ฉะนั้น โฉนพระองค์จึงจะทิ้งพวกนางกษัตริย์เหล่านั้นเสีย แล้วจักกระทำอะไรอยู่ในป่านี้ คุณก่อนสหาย เชิญเสด็จกลับเถิด เราทั้งสองจะไปด้วยกัน. คำว่า พนักแดง คือ พระแท่นที่บรรทมมีพนักเป็นสีแดง. คำว่า พระแท่นที่บรรทม หมายถึงพระแท่นบรรทมที่ปูลาดไว้ด้วยเครื่องลาดทั้งหมด. คำว่า ประดับ อธิบายว่า พระองค์เคยบรรทมบนพระแท่นนั้น ซึ่งประกอบด้วยเครื่องอลังการนำตระการตา แสดงถึงชั้นเป็นอันมาก. คำว่า เป็นสุข อธิบายว่า พระองค์เคยบรรทมเป็นสุข ในท่ามกลางพระแท่นที่บรรทมเช่นนั้น บัดนี้โฉนจักยินดีในป่าเล่า คุณก่อนสหาย ขอเชิญท่านเสด็จเถิด เราทั้งสองจะไปด้วยกัน. คำว่า เวลาพลบค่ำ หมายถึงในกาลเป็นส่วนแห่งกลางคืน. คำว่า ทิ้งไว้ คือทิ้งสมบัติเห็นปานนี้. คำว่า อุทยานบริบูรณ์ด้วยบุปผชาติต่าง ๆ พรรณ อธิบายว่า คุณก่อนมหาราช พระราชอุทยานของพระองค์ สมบูรณ์ด้วยดอกไม้ต่าง ๆ ชนิด. คำว่า น่ายินดี อธิบายว่า พระราชอุทยานนั้นมีนามว่า มิวาฉินวัน เป็นสถานที่น่าเพลิดเพลิน น่ายินดีสมกับชื่อ. คำว่า ทิ้ง อธิบายว่า ทิ้งนครอันน่าเพลิดเพลินเจริญใจเห็นปานนี้ไปได้.

พระมหาสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว หวังพระทัยว่า โฉนเจ้าปรีสาทจะนึกถึงรสของเครื่องอุปโภคบริโภคที่เคยเสวย จะพึงเกิดความอยากที่จะกลับไปสู่

พระนคร จึงตรัสประโลมด้วยโภชนะเป็นข้อต้น ด้วยอำนาจกิเลสเป็นที่สอง ด้วยที่บรรทมเป็นที่สาม ด้วยการเดินรำการขบรื้ออง และการประโคมเป็นที่สี่ ด้วยพระราชอุทยานและพระนครเป็นที่ ๕ ครั้นตรัสประโลมเช่นนี้แล้ว ตรัสต่อไปว่า คู่ก่อนมหाराช เจริญเสด็จเกิด เราจะพาพระองค์ไปดำรงราชย์ในพระนครพาราณสีแล้ว ภายหลังจึงจะไปสู่แคว้นของเรา ถ้าจะได้ได้ราชสมบัติในพระนครพาราณสี จักถวายราชสมบัติของหม่อมฉันแก่พระองค์ครั้งหนึ่ง ประโยชน์อะไรของพระองค์ด้วยการอยู่ป่า จงทำตามถ้อยคำของเราเถิด เจ้าโปริสาทได้สดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์เกิดความอยากที่จะกลับไปสู่พระนคร ดำริว่า ท่านสุตโสมทรงพระกรุณาปรารธนาความเจริญแก่เรา ตั้งเราไว้ในกัลยาณธรรมแล้ว บัดนี้ยังตรัสว่า จักสถาปนาในอิสริยยศตามเดิมอีก และพระองค์ก็อาจสถาปนาได้ด้วย เราควรจะไปกับพระองค์ ประโยชน์อะไรของเราด้วยการอยู่ในป่า ได้มีจิตชื่นบานประสงค์จะพรรณนามิตรธรรมอิงคุณของพระมหาสัตว์ จึงกราบทูลว่า พระสหายสุตโสม อะไร ๆ ที่จะดียิ่งไปกว่าการคบหากัลยาณมิตรไม่มี อะไร ๆ ที่จะลามกยิ่งไปกว่าการคบหาปมิตรไม่มีเลย แล้วกล่าวคาถาว่า

พระจันทร์ในวันข้างแรมย่อมเสื่อมลงทุกวัน ๆ

ฉันใด การคบอัสตบุรุษ ย่อมเป็นเหมือนวันข้างแรม
ฉะนั้นแหละ พระราชา. หม่อมฉันก็เหมือนกัน อาศัย
เจ้าคนคร้าวผู้ทำกับข้าว เป็นคนลามกเลวทราม ได้ทำ
บาปกรรมอันเป็นทางจะไปสู่ทุกติ.

พระจันทร์ในวันข้างขึ้น ย่อมเจริญขึ้นทุกวัน ๆ
ฉันใด การคบสัตบุรุษ ย่อมเป็นเหมือนวันข้างขึ้น
ฉันนั้นแหละ พระราชา. หม่อมฉันก็เหมือนกัน ขอ
ท่านสุตโสมจงทราบว่าอาศัยพระองค์ จักได้ทำกุศล-
กรรมอันเป็นทางที่จะไปสู่สุคติ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน น้ำตกในที่
ดอน ย่อมไม่คงที่ ไม่อยู่ได้นานฉันใด แม้การคบ
อสัตบุรุษของหม่อมฉันก็เหมือนกัน ไม่คงที่เหมือนน้ำ
ในที่ดอน ฉะนั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นนระที่กล้าหาญ
อย่างประเสริฐสุด น้ำตกในสระ ย่อมอยู่ได้นานฉันใด
การคบสัตบุรุษของหม่อมฉัน ก็เหมือนกัน ย่อมตั้งอยู่
ได้นานเหมือนน้ำในสระฉะนั้น.

การคบสัตบุรุษเป็นคุณไม่เสื่อมทราม ย่อมเป็น
อยู่อย่างนั้นแม้ตลอดเวลาที่ชีวิตตั้งอยู่ ส่วนการคบ
อสัตบุรุษย่อมเสื่อมเร็ว เพราะฉะนั้น ธรรมของสัต-
บุรุษกับธรรมของอสัตบุรุษ จงไกลกันแล.

ในกาลานั้น คำว่า ทุกวัน ๆ คือในวันหนึ่งๆ. คำว่า ไม่อยู่ได้นาน
คือไม่ควรที่จะอยู่นานได้. คำว่า สระ หมายถึงสมุทร. คำว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นนระที่กล้าหาญอย่างประเสริฐสุด คือ ผู้ประเสริฐสุดกว่านรชน. คำว่า
เหมือนน้ำในสระ คือเหมือนน้ำที่ตกลงในสมุทร. คำว่า ไม่เสื่อมทราม

คือไม่ทรุดโทรม. คำว่า **แม้ตลอดเวลาที่ชีวิตตั้งอยู่** อธิบายว่า ชีวิตยังตั้งอยู่ตลอดกาลเพียงใด การคบสัตบุรุษก็ย่อมเป็นอยู่ตลอดกาลเพียงนั้น ความเป็นมิตรไมตรีกับพวกสัตบุรุษไม่มีเสื่อมเลย.

เจ้าโปริสาทพรรณนาถึงคุณของพระมหาสัตว์ ๘ คาถา ด้วยประการฉะนี้ พระมหาสัตว์ได้ทรงพาเจ้าโปริสาทและพระราชอา ๑๐๑ พระองค์เสด็จไปถึงปัจฉิมคาม ชาวบ้านนั้นเห็นพระมหาสัตว์แล้ว ไปแจ้งความที่เมือง. พวกอำมาตย์ได้พาหมู่พจนิกายไปเฝ้ารับ พระมหาสัตว์ได้เสด็จไปยังพระนครพาราณสีด้วยบริวารนั้น ในระหว่างทางพวกชาวชนบทถวายเครื่องบรรณาการแล้วตามเสด็จ พระมหาสัตว์ได้มีบริวารมาก เสด็จถึงพระนครพาราณสีกับบริวารนั้น เวลานั้นพระโอรสของพระเจ้าโปริสาทเป็นพระราชา ท่านกาพหัตถิยังคงเป็นเสนาบดีอยู่เช่นเดิม ชาวเมืองกราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ ได้ยินว่าพระเจ้าสุตโสมทรงทราบเจ้าโปริสาทได้แล้ว กำลังพาเสด็จมาในพระนครนี้ พวกข้าพระองค์จักไม่ให้เข้าพระนครดังนี้ แล้วรีบปิดประตูพระนคร จับอาวุธอยู่พร้อมกัน พระมหาสัตว์ทรงทราบว่าเขาปิดประตู จึงพักเจ้าโปริสาทและพระราชอา ๑๐๑ พระองค์ไว้ เสด็จเข้าไปใกล้ประตูกับอำมาตย์ ๒-๓ คน ตรัสว่าเราคือมหाराชชื่อว่าสุตโสม จงเปิดประตู. พวกราชบุรุษไปกราบทูลพระราชา พระราชาตรัสว่า พระเจ้าสุตโสมมหाराชเป็นบัณฑิต เป็นพระเจ้าทรงธรรมตั้งอยู่ในศีล ภัยไม่มีแก่พวกเราอย่างแน่นอน แล้วรับสั่งให้เปิดประตูพระนครทันที. พระมหาสัตว์เสด็จเข้าพระนคร พระราชาและท่านกาพหัตถิเสนาบดีไปรับเสด็จพระมหาสัตว์ นำเสด็จขึ้นปราสาท พระมหาสัตว์ประทับ ณ พระราชอาสน์แล้ว รับสั่งให้หาพระอัครมเหสี และพวกอำมาตย์ของเจ้าโปริสาทมาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนท่านกาพหัตถิ เหตุไรจึงไม่ให้พระราชาเข้าพระนคร ท่านกาพหัตถิกราบทูลว่า เมื่อท้าวเธอทรงราชย์ได้กินเนื้อมนุษย์ในพระนครนี้

เป็นจำนวนมากคน ทรงการทำกรรมที่กษัตริย์ไม่สมควรทำเลย ได้ทำช่องใน
ชมพูทวีปทั้งสิ้น ท้าวเธอมีธรรมอันลามกเช่นนี้ เพราะเหตุนั้น เขาจึงไม่ให้
พระองค์เข้าพระนคร. พระมหาสัตว์ตรัสว่า บัดนี้พวกท่านอย่าวิตกเลยว่าเธอ
จักทำเช่นนั้นอีก เราทรมานเธอให้ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เธอจักไม่เบียดเบียนใคร ๆ
แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ภัยแต่เธอไม่มีแก่พวกท่าน ท่านทั้งหลายอย่าทำอย่างนี้
ขึ้นชื่อว่าบุตรและธิดาต้องปฏิบัติมารดาและบิดา ท่านที่เลี้ยงมารดาบิดานั้นแหละ
จะไปสวรรค์ คนที่ไม่เลี้ยงมารดาบิดาจะไปนรก.

พระมหาสัตว์ประทานพระโอวาทแก่พระราชโอรสผู้ประทับนั่ง ณ
อาสนะตัวอย่างนี้แล้ว ตรัสสอนเสนาบดีว่า คุณก่อนท่านกาฬหัตถี ท่านเป็น
สหายและเสวกของพระราชินี แม้พระราชินีได้ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งอัน
สูงศักดิ์ แม้ท่านก็ควรที่จะประพฤติเป็นประโยชน์แก่พระราชินี แล้วประทาน
โอวาทแก่พระเทวีว่า คุณก่อนพระเทวี แม้เธอก็มาจากเรือนตระกูล ได้รับ
ตำแหน่งอัคมหเสีในสำนักของพระราชินี ถึงความเจริญด้วยพระโอรสและ
พระธิดา แม้เธอก็ควรประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระราชินี เมื่อจะทรง
แสดงธรรมให้ความนันทันถึงที่สุด จึงได้ตรัสพระคาถาว่า

พระราชินีเอาชนะคนซึ่งไม่ควรชนะ ไม่ชื่อว่า

เป็นพระราชินี เพื่อนที่เอาชนะเพื่อนไม่ชื่อว่าเพื่อน

เพื่อน ภรรยาที่ไม่กลัวเกรงสามีไม่ชื่อว่าภรรยา

บุตรที่ไม่เลี้ยงมารดาบิดาผู้แก่แล้วไม่ชื่อว่าบุตร.

ที่ประชุมไม่มีสัตบุรุษไม่ชื่อว่าสภากันพูดไม่

เป็นธรรมไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ คนที่ละราคะ โทสะ

โมหะ พูดเป็นธรรมนั้นแลชื่อว่าสัตบุรุษ.

**บัณฑิตอยู่ปะปนกับพวกคนพาล เมื่อไม่พูด ก็รู้
ไม่ได้ว่าเป็นบัณฑิต แม้พูดก็ต้องแสดงอภิมติธรรม จึง
จะรู้ได้ว่าเป็นบัณฑิต.**

**ฟังกล่าวธรรมให้กระจ่าง ฟังยกธงของพวกฤาษี
พวกฤาษีมีสุภษิตเป็นธง ธรรมแลเป็นธงของพวก
ฤาษี.**

ในกาลนั้น คำว่า **คนซึ่งไม่ควรชนะ** อธิบายว่า มารดาบิดา
ชื่อว่าบุคคลที่ไม่ควรเอาชนะ พระราชาที่เอาชนะมารดาบิดาทั้งสองนั้น ย่อม
ไม่ชื่อว่าเป็นพระราชา ถ้าหากว่าพระองค์ได้ราชสมบัติซึ่งรับรัชทายาทมาจาก
บิดาของพระองค์ ก็ได้ชื่อว่าเป็นศัตรูของบิดา ชื่อว่าทรงกระทำกิจที่ไม่ควร
กระทำ. คำว่า **เอาชนะเพื่อน** มีอธิบายว่า เอาชนะด้วยคติโง่ คู่ก่อน
ท่านภาพหัดดี ถ้าท่านไม่ได้บำเพ็ญมิตรธรรมกับพระราชา ก็ได้ชื่อว่าเป็น
ผู้ตั้งอยู่ในธรรม จักบังเกิดในนรก. คำว่า **ไม่กลัว** คือไม่กลัวเกรง ถ้าท่าน
ไม่กลัวเกรงพระราชา ท่านก็จักได้ชื่อว่าเป็นภรรยาที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม. คำว่า
แก่ คือแก่หง่อม จริงอยู่บุตรที่ไม่เลียงคู่มารดาบิดาในเวลาเช่นนั้น ย่อมไม่
ชื่อว่าเป็นบุตร. คำว่า **สัตบุรุษ** หมายถึงบัณฑิต. คำว่า **ธรรม** อธิบายว่า
บุคคลผู้ใด เมื่อถูกเขาถามแล้ว ไม่บอกตามความเป็นจริง บุคคลผู้นั้นไม่
ชื่อว่าเป็นบัณฑิต. คำว่า **พูดเป็นธรรม** มีอธิบายว่า บุคคลเหล่านี้ ละระคะ
เป็นต้นได้แล้ว เป็นผู้อนุเคราะห์ประโยชน์แก่บุคคลอื่น กล่าวแต่
ความจริง ย่อมชื่อว่าเป็นบัณฑิต. คำว่า **เมื่อไม่พูด** คือมิได้พูดอะไรออกมา

เลย. คำว่า **อมตธรรม** คือ บุคคลผู้แสดงอยู่ซึ่งอมตมหานิพพาน จึงจะรู้จักว่าเป็นบัณฑิต เพราะเหตุนั้นแล เจ้าโปริสาทได้สดับธรรมเทศนาแล้วจึงมีจิตเลื่อมใส ให้พร ๔ ประการ ประดิษฐานอยู่ในศีล ๕ ประการแล้ว. คำว่า **ฟังกล่าว** อธิบายว่า เพราะเหตุนี้ บรูษผู้เป็นบัณฑิต ฟังกล่าวธรรมคือ ฟังสอดส่องยังธรรมให้สว่างไสว จริงอยู่ ฤาษีทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะเหตุที่ธรรมเป็นธงของพวกฤาษีเหล่านี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่ามีสุภายิตเป็นธง ยกย่องสุภายิต ส่วนคนพาล ชื่อว่า ยกย่องสุภายิตไม่มีเลย.

พระราชาและเสนาบดี ได้สดับธรรมกถาของพระโพธิสัตว์แล้ว เกิดปีติโสมนัส ประึกษากันที่จะไปเชิญเสด็จพระราชา จึงสั่งให้คนตักลงเที่ยวไปในพระนคร ให้ชาวเมืองประชุมกัน แล้วประกาศให้ทราบทั่ว ทานทั้งหลายอย่างกลัวเลย ได้ยินว่า พระราชาเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมแล้ว จึงพากันมาเถิด พวกเราจักไปนำพระราชนั้นมา จึงพามหาชนไป กระทำพระมหาสัตว์ให้เป็นประมุขไปยังสำนักของพระราชาถวายบังคมแล้ว ให้เจ้าพนักงานช่างกัลบกแต่งพระเกศาและพระมัสสุแล้ว ให้สร่งสนานพระองค์ด้วยเครื่องสุคนธ์ แต่งพระองค์ด้วยพระภูษาอาภรณ์ ตามขัตติยราชประเพณีแล้ว เชิญเสด็จขึ้นกองแก้วเป็นราชบัลลังก์ อภิเษกแล้วเชิญเสด็จเข้าสู่พระนคร พระเจ้าโปริสาทได้ทรงทำสักการะแก่กษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ และพระมหาสัตว์เป็นการใหญ่ เกิดความโกลาหลใหญ่ทั่วชมพูทวีปว่า ได้ยินว่า จอมนรินทร์สุดโสมได้ทรงทรมานเจ้าโปริสาทได้ให้ประดิษฐานอยู่ในราชสมบัติแล้ว แม้ประชาชนชาวนครอินทปัต ก็ได้ส่งทูตไปเชิญเสด็จพระมหาสัตว์กลับพระนคร พระมหาสัตว์ประทับ อยู่ในพระนครพาราณสีนั้น ประมาณเดือนครึ่ง ตรัสสอนพระเจ้า

โปริสาทว่า คุณก่อนสหาย เราจะลากลับละนะ พระองค์ จงอย่าได้เป็นผู้ประมาท
จงให้สร้างโรงงาน ๕ แห่ง คือ ทำที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง และที่ประตู
พระราชวัง ๑ แห่ง จงทรงบำเพ็ญทาน จงทรงประพฤติราชธรรม ๑๐ ประการ
อย่าให้กำเริบ จงทรงละการถึงอกคินะมหาราช พลนิกายจากราชธานี ๑๐๑
ได้มาประชุมกันมากมาย พระมหาสัตว์มีพลนิกายเหล่านั้นแวดล้อมแล้ว เสด็จ
ออกจากพระนครพาราณสี แม้พระเจ้าโปริสาท ก็ได้เสด็จออกจากพระนคร
เมื่อเสด็จส่งถึงครึ่งหนทางก็เสด็จกลับ พระมหาสัตว์ประทานพาหนะแก่พวก
พระราชาที่ไม่มีพาหนะ ทรงส่งพระราชาเหล่านั้นทุกพระองค์ แม้พระราชาเหล่านั้น
นั้นก็แสดงความชื่นบานกับพระมหาสัตว์ ได้กระทำกัมมีการถวายบังคมและ
การเจรจาเป็นต้นตามสมควร แล้วได้เสด็จกลับไปยังชนบทของตน ๆ แม้
พระมหาสัตว์เสด็จเข้าสู่พระนครที่พวกประชาชนชาวเมืองอินทปัตต์ ตกแต่งไว้ดี
แล้วประหนึ่งเทพนคร ถวายบังคมพระราชมารดาบิดา ทรงกระทำปฏิสันถาร
อันอ่อนน้อมแล้ว เสด็จขึ้นสู่ท้องพระโรง.

ฝ่ายพระเจ้าโปริสาทเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติโดยธรรม ทรงดำริว่า
รุกขเทวดามีอุปการะแก่เราเป็นอันมาก เราจักกระทำลาภ คือ พลีกรรมแก่ท่าน
ท้าวเธอรับสั่งให้สร้างสระใหญ่ใกล้กับต้นไทรทรงส่งตระกูลไปเป็นอันมาก ตั้ง
เป็นค้ำบลบ้านขึ้น บ้านนั้นได้เป็นบ้านใหญ่ประดับด้วยหนทาง และร้านตลาด
ถึงแปดหมื่น ส่วนต้นไทรนั้น ตั้งแต่ที่สุดกิ่งเข้ามา โปรดให้ปราบพื้นที่ให้ราบ
เรียบเสมอกัน ให้สร้างกำแพงมีแท่นบูชาและมีเสาระเนียดเป็นประตูแวดล้อม
เทวดาชื่นบานเป็นอย่างยิ่ง บ้านนั้นได้ชื่อว่ากัมมาสบาทนิคม เพราะเป็น
สถานที่ที่ทรมานเจ้ากัมมาสบาทและเป็นที่อยู่ของท้าวเธอด้วย พระราชาเหล่านั้น
นั้น ๆ ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ได้ทรงทำบุญมีทานเป็นต้น บำเพ็ญ
ทางสวรรค์ให้บริบูรณ์แล้ว.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๑ - หน้าที่ 722

พระศาสดาค็รับทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรงประกาศ
อริยสัจ แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้ทรมานพระอังกุลิมาลใน
บัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในกาลก่อน ตถาคตก็ได้ทรมานเธอแล้วเหมือนกัน แล้ว
ทรงประชุมชาดกว่า พระเจ้าปรีสาทในกาลนั้น ได้เป็นอังกุลิมาล ภาพ-
หัตถิเสนาบดีได้เป็นสารีบุตร นันทพราหมณ์ได้เป็นอนนท รุกขเทวดา
ได้เป็นกัศป ท้าวสักกะได้เป็นอนुरुทธะ พระราชา ๑๐๑ พระองค์ที่เหลือ
ได้เป็นพุทธบริษัท พระราชมารดาบิดาได้เป็นมหาราชตระกูล ส่วน
พระเจ้าสุตโสมคือเราตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถามหาสุตโสมชาดก

จบอรรถกถาสีตินิกายด้วยประการฉะนี้

รวมชาดกที่มีในอสีตินิกายนี้ คือ

๑. จุลลหังสชาดก
๒. มหาหังสชาดก
๓. สุชาโกชนชาดก
๔. กุณาลชาดก
๕. มหาสุตโสมชาดก และอรรถกถา